2013 ਦੀ ਇੱਕ ਗਾਰਡੀਅਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਿਤਾਬ

ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ

ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਾਵਲ 'ਓਰਹਾਨ ਪਾਮੁਕ'

ਸ਼ਮਸੂਰ
ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ

Table of Contents

ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਾ
ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ
ਸਮਰਪਣ
ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ
ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੁੱਖ
ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸਟ
ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ
ਕਿਤਾਬ 1
1. ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ , ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ
2. ਡਾ . ਫਾਰੂਕੀ , ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਨੇਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਵਿਗਿਆਨੀ , ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ ।
3. ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਕਿਤਾਬ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ , ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਬੇਨਾਮ ਆਤਮਾ , ਮਨਮੋਹਕ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ
ਕਿਤਾਬ 2
4. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਨੇ ਹੰਗਾਮਾ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ
5. ਹਿੰਦਾਲ ਪੁਰਵਾਹ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ।
6. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਠੰਡੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ ।
7. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ , ਪੋਰਟਰੇਟ ਪੇਂਟਰ , ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਕਲਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ ।
8. ਇੱਕ ਬਹੁਤ - ਉਡੀਕਿਆ ਜਨਮ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ।
9. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੋਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਏ ।
ਇੰਟਰਲਿਊਡ

10. ਯਾਹੀਆ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ , ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।
11. ਯਾਹੀਆ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
12. ਯਾਹੀਆ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।
13. ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ
14. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਕਠੋਰ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
15. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਦੋ ਘੰਟੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ।
16. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ , ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
17. ਫਿਰੰਗੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਨਾਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
18. ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਤੇ ਅਸਗ਼ਰੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸੁੰਦਰ ਧੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵੱਖੋ - ਵੱਖਰੇ ਹਨ ।
ਕਿਤਾਬ 3
19. ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਬੀਬੀ ਬਣਨਾ ਸਿੱਖਦੀ ਹੈ ।
20. ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ , ਜੋ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ , ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ ।
21. ਜੈਪੁਰ ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧੁਖਦੇ ਸਾਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ।
22. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੌਦੇ ' ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ।
ਚੌਥੀ ਕਿਤਾਬ
23. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ।
24. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ।
25. ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਐਨੀਮੇਟਡ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ।
26. ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ , ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ , ਅਗਸਤ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

27. ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ
28. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ
29. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ - ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ , ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਖਵਾਜਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
30. ਕਵਿਤਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ - ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ।
31. ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ' ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
32. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਣ ਭਿਖਾਰੀ ; ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ ।
33. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਰੁਕਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।
34. ਹਬੀਬ - ਉਨ - ਨੀਸਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ , ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ।
35. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਤੋਹਫ਼ਾ ਮਿਲਿਆ

37. ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਵਿਖੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ , ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ।
38. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ; ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਕਾਲੇ , ਸੁੰਦਰ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ।
36. ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਝਿਜਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮਾੜੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ।
40. ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ ' ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਗਏ ।
41. ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਦਸਾ : ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ ।

42. ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ , ਪਰ ਦੁੱਖ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ : ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਡਰ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ।
ਕਿਤਾਬ 5
43. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿਖੇ , ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੱਥ ਲਈ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ; ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੋਰਚੇ ' ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ।
44. ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਕਰੀਮ ਖਾਨ , ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਦਾਨੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ।
45. ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਲਾਂ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।
46. ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ।
47. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ' ਤੇ ਰਾਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ।
48. ਇੱਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ : ਨਵਾਬ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ।
ਕਿਤਾਬ 6
49. ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਡਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ ; ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ , ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ , ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ।
50. ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਉੱਭਰਦੇ ਕਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ।
51. ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ; ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ : ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬਸੰਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ।
52. ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਸੋਨੇਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੰਡਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ' ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸਾਲਾਨਾ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ।
53. ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ ।
54. ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
ਇੰਟਰਲਿਊਡ

55. ਮਾਹਰ ਟਰੈਕਰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ; ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ
56. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ' ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ; ਉਸਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ । ਕਿਤਾਬ 7
57. ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ' ਤੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਨਵਾਂ ਤਾਰਾ ਚੜ੍ਹਿਆ : ਦਾਘ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦਾ ਹੈ ।
58. ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਵੀ , ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ , ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ।
59. ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਖੇ ਘਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ; ਦਾਘ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਥਲ - ਪੁਥਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ।
60. ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ , ਮੌਲਵੀ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ।
61. ਰਾਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ।
62. ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮਿਲਿਆ
63. ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ
64. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਬਣ ਗਿਆ
65. ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਉਸ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਹੈ
66. ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ , ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਖੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ
67. ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ : ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੜੇ ਹੋਏ ਦੰਦ ਵਾਂਗ , ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਬਹਾਨੇ ' ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ।
68. ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ । ਫੁਟਨੋਟ
14
63
64
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ

[illegible]
[illegible]
[illegible]

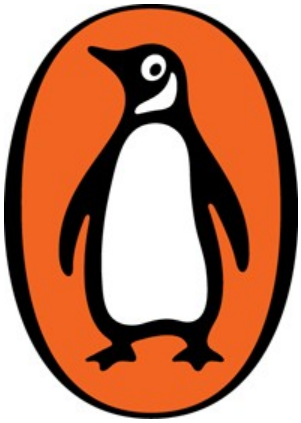

ਸ਼ਮਸੁਰ ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ

ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ

ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਔਰਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਲਈ ਚੋਣ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤਾ; ਇੱਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ-ਇਤਿਹਾਸਕ ਰੋਮਾਂਸ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ

ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ
ਸਮਰਪਣ
ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ
ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੁੱਖ
ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸਟ
ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ
ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਨੋਬਲ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਭ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ।
ਕਿਤਾਬ 1
1. ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ, ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ
2. ਡਾ. ਫਾਰੂਕੀ, ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਨੇਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ।
3. ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਕਿਤਾਬ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਆਤਮਾ ਵੀ, ਜੋ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕਿਤਾਬ 2
4. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਹੰਗਾਮਾ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ
5. ਹਿੰਦਾਲ ਪੁਰਵਾਹ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।
6. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਠੰਡੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
7. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ, ਪੋਰਟਰੇਟ ਪੇਂਟਰ, ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਕਲਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।
8. ਇੱਕ ਬਹੁਤ-ਉਡੀਕਿਆ ਜਨਮ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
9. ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੋਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਹੋਏ।
ਇੰਟਰਲਿਊਡ
ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਅਸੰਭਵ ਉਚਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ।

10. ਯਾਹੀਆ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
11. ਯਾਹੀਆ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
12. ਯਾਹੀਆ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।
13. ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ
14. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਕਠੋਰ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
15. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਦੋ ਘੰਟੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
16. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

17. ਫਿਰੰਗੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਨਾਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
18. ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਤੇ ਅਸਗ਼ਰੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸੁੰਦਰ ਧੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ।
ਕਿਤਾਬ 3
19. ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਬੀਬੀ ਬਣਨਾ ਸਿੱਖਦੀ ਹੈ।
20. ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜੋ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।
21. ਜੈਪੁਰ ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧੁਖਦੇ ਸਾਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
22. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਚੌਥੀ ਕਿਤਾਬ
23. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।
24. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।
25. ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਐਨੀਮੇਟਡ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।
26. ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ, ਅਗਸਤ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।
27. ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ

28. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ
29. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਖਵਾਜਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
30. ਕਵਿਤਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
31. ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
32. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਣ ਭਿਖਾਰੀ; ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ।
33. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਰੁਕਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
34. ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।
35. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਤੋਹਫ਼ਾ ਮਿਲਿਆ
36. ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਝਿਜਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮਾੜੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
37. ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਵਿਖੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
38. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਕਾਲੇ, ਸੁੰਦਰ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
39. ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਬੱਦਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
40. ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਗਏ।
41. ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਦਸਾ: ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ।
42. ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੁੱਖ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਡਰ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਿਤਾਬ 5
43. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿਖੇ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੱਥ ਲਈ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।
44. ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਦਾਨੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
45. ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਲਾਂ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
46. ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ।
47. ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ 'ਤੇ ਰਾਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
48. ਇੱਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ: ਨਵਾਬ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਕਿਤਾਬ 6
49. ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਡਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ; ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ, ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ, ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
50. ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਉੱਭਰਦੇ ਕਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।
51. ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬਸੰਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
52. ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਸੋਨੇਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੰਡਕ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸਾਲਾਨਾ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।
53. ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।
54. ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੰਟਰਲਿਊਡ
ਮਹਾਕਾਲੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਮਨੋਰਥ

55. ਮਾਹਰ ਟਰੈਕਰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਂਦੇ ਹਨ; ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ
56. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਉਸਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।
ਕਿਤਾਬ 7
57. ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਨਵਾਂ ਤਾਰਾ ਚੜ੍ਹਿਆ: ਦਾਘ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦਾ ਹੈ।
58. ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
59. ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਖੇ ਘਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਦਾਘ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ।
60. ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਮੌਲਵੀ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।
61. ਰਾਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।
62. ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮਿਲਿਆ
63. ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ

64. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਬਣ ਗਿਆ
65. ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਉਸ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਹੈ
66. ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ, ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਖੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸਮਾਂ
67. ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ: ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੜੇ ਹੋਏ ਦੰਦ ਵਾਂਗ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਬਹਾਨੇ 'ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
68. ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਫੁਟਨੋਟ
14. ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਕਠੋਰ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
63. ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ
64. ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਬਣ ਗਿਆ
ਕਿਸਮ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨੋਟ
ਪ੍ਰਵਾਨਗੀਆਂ
ਪੈਂਗੁਇਨ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰੋ
ਕਾਪੀਰਾਈਟ ਪੰਨਾ

ਪੈਂਗੁਇਨ ਕਿਤਾਬਾਂ
ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ

ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੇਖਕ ਸ਼ਮਸੁਰ ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਲੋਚਕ ਵੀ ਹਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸਾਹਿਤਕ ਰਸਾਲੇ ਸ਼ਬਖੂਨ ਦੇ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਵੀ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦੇ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਚਾਰ-ਖੰਡ ਅਧਿਐਨ ਦੇ ਲੇਖਕ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੌਖਿਕ ਰੋਮਾਂਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਰ-ਖੰਡ ਰਚਨਾ, ਦਾਸਤਾਨ-ਏ-ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਲਈ 1996 ਵਿੱਚ ਵੱਕਾਰੀ ਸਰਸਵਤੀ ਸਨਮਾਨ ਮਿਲਿਆ। ਦ ਮਿਰਰ ਆਫ਼ ਬਿਊਟੀ, ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਵਲ ਹੈ।

[illegible]

29 [illegible], [illegible] [illegible], [illegible], [illegible]

*[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਲਈ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

'ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਮਹਾਂਕਾਵਿ, 'ਦਿ ਮਿਰਰ ਆਫ਼ ਬਿਊਟੀ' ਭਾਰਤੀ ਨਾਵਲਾਂ ਦਾ ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ ਹੈ: ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਚਮਕਦਾਰ, ਰਹੱਸਮਈ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਵੇਗਾ ਜੋ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ।'
- ਮੁਹੰਮਦ ਹਨੀਫ਼
'ਹਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇੱਕ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਜਿਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। 'ਦਿ ਮਿਰਰ ਆਫ਼ ਬਿਊਟੀ' ਵਿੱਚ ਫਾਰੂਕੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਨਾਵਲ ਰਚਿਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਬੇਦਾਗ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਨੁਵਾਦ ਉਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵ ਸਾਹਿਤ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।'
- ਮੁਸ਼ੱਰਫ਼ ਅਲੀ ਫਾਰੂਕੀ
'ਇੱਕ ਪਿਆਰੀ ਅਤੇ ਜਾਦੂਈ ਕਿਤਾਬ। ਸ਼ਮਸੂਰ ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਬੁਣਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰੀ ਨਾਲ ਸਜਾਉਂਦੇ ਹਨ।'
- ਨਦੀਮ ਅਸਲਮ
'ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਾਵਲ, ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੁਆਚੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਵੱਲ ਦਿਲੋਂ ਧਿਆਨ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।'
- ਓਰਹਾਨ ਪਾਮੁਕ
'ਕਵਿਤਾ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ।'
- ਫਾਈਨੈਂਸ਼ੀਅਲ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ
'...ਇੱਕ ਅਲੋਪ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਨਮੋਲ ਚਿੱਤਰ...'
- ਕਾਰਵਾਂ
'ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਚੀਜ਼।'
— ਦ ਹਿੰਦੂ
'ਫਾਰੂਕੀ... ਨੇ 1857 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਉਸ ਹਿੰਦ-ਇਸਲਾਮਿਕ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਬਾਰੀਕ, ਮਿਹਨਤੀ ਵੇਰਵੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਉਭਰਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਦੇ ਹੋ: ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਘਾਹ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਪੱਤਾ ਵੀ ਜੀਵੰਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ।'
- ਡੀਐਨਏ

'ਇਸ ਨਾਵਲ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ'
— ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ
'ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਇੰਡੋ-ਇਸਲਾਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਨ ਹੈ।'
— ਆਉਟਲੁੱਕ
'ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਿਤਾਬ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਹਜ਼ਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ।'
— ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ
'[ਫਾਰੂਕੀ] ਸਾਡੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।'
- ਐਤਵਾਰ ਗਾਰਡੀਅਨ
'ਦਿ ਮਿਰਰ ਆਫ਼ ਬਿਊਟੀ' ਵਿੱਚ, ਸ਼ਮਸੂਰ ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਯੁੱਗ ਦੇ ਪੂਰੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ... ਇਹ ਸਭ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਨਾਵਲ ਵਿੱਚ ਪਰਤਾਂ ਉੱਤੇ ਪਰਤਾਂ ਢੇਰ ਹਨ...'
- ਟੈਲੀਗ੍ਰਾਫ
ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਐਡੀਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

'ਇਹ ਨਾਵਲ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਟਕਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।'
— ਸਖੀ ਵਿੱਚ ਕੇਦਾਰ ਨਾਥ ਸਿੰਘ
'ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਂਦ ਖੋਹ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਬੇਅੰਤ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਨਾਵਲ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
- ਸਾਦੀਕੁਰ ਰਹਿਮਾਨ ਕਿਦਵਈ ਉਰਦੂ ਅਦਬ ਵਿੱਚ
'18 ਵੀਂ ਅਤੇ 19 ਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਾਡੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੂਖਮ ਸੱਚਾਈਆਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਜੋਂ, ਇਹ ਨਾਵਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੀਤ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।'
— ਵਸੁਧਾ ਵਿੱਚ ਵੰਦਨਾ ਰਾਗ
'ਤੁਸੀਂ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋ... ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪਾਤਰ ਪਾਠਕ ਦੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।'
- ਕਥਾ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਤ੍ਰਿਪਾਠੀ

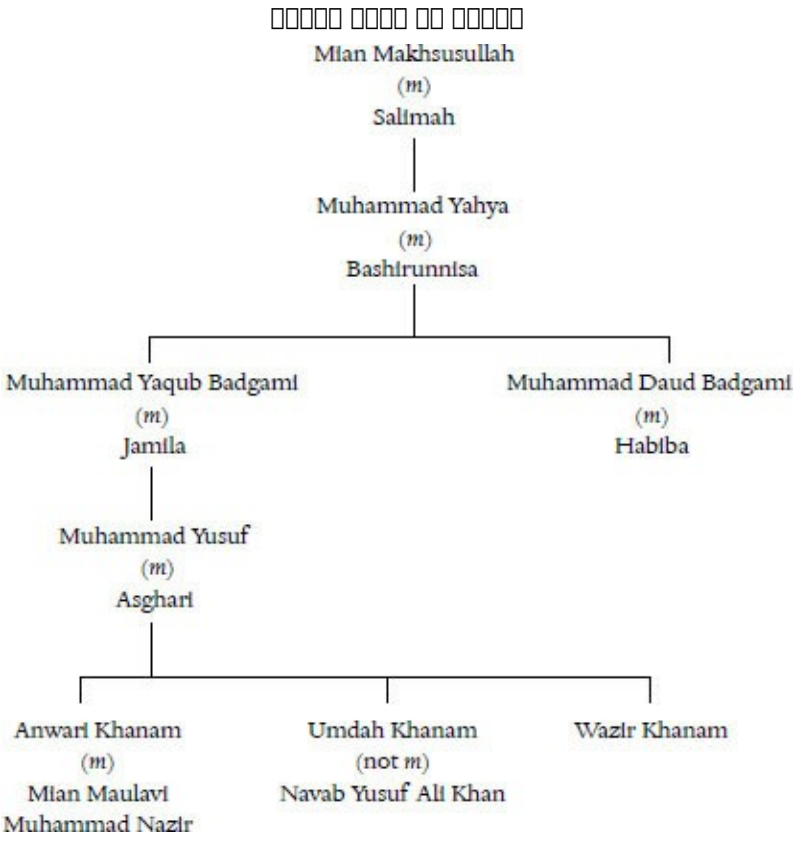

ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੁੱਖ

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਪੂਰਵਜ

Mian Makhsusullah
(m)
Salimah
Muhammad Yahya
(m)
Bashirunnisa
Muhammad Yaqub Badgami
(m)
Jamila
Muhammad Daud Badgami
(m)
Habiba
Muhammad Yusuf
(m)
Asghari
Anwari Khanam
(m)
Mian Maulavi Muhammad Nazir
Umdah Khanam
(not m)
Navab Yusuf Ali Khan
Wazir Khanam

[illegible]

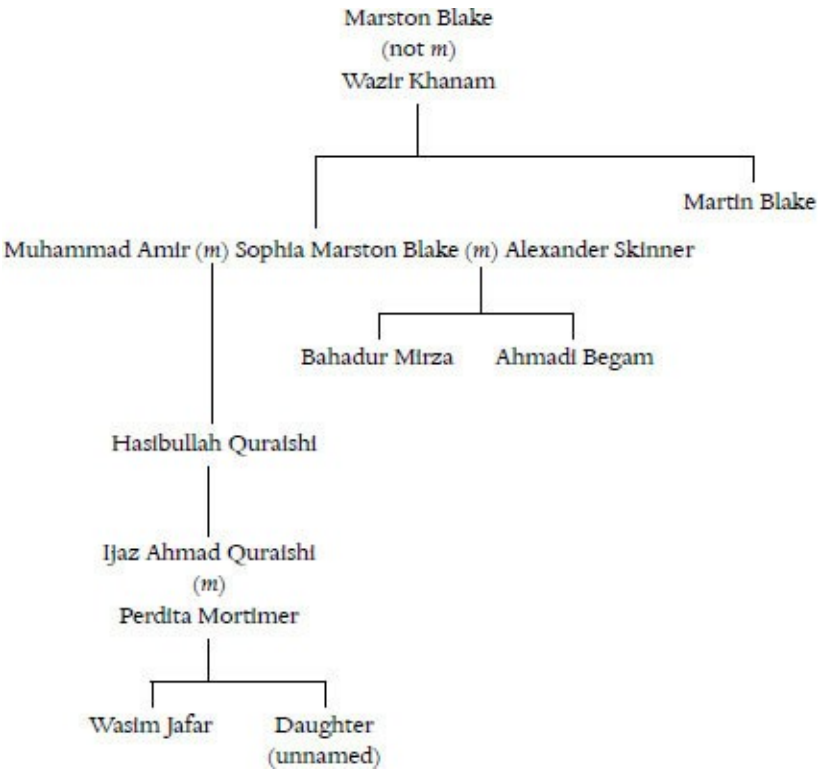
Marston Blake
(not m)
Wazir Khanam
Martin Blake
Muhammad Amir (m) Sophia Marston Blake (m) Alexander Skinner
Bahadur Mirza
Ahmadi Begam
Hasibullah Quraishi
Ijaz Ahmad Quraishi
(m)
Perdita Mortimer
Wasim Jafar
Daughter
(unnamed)

[illegible]

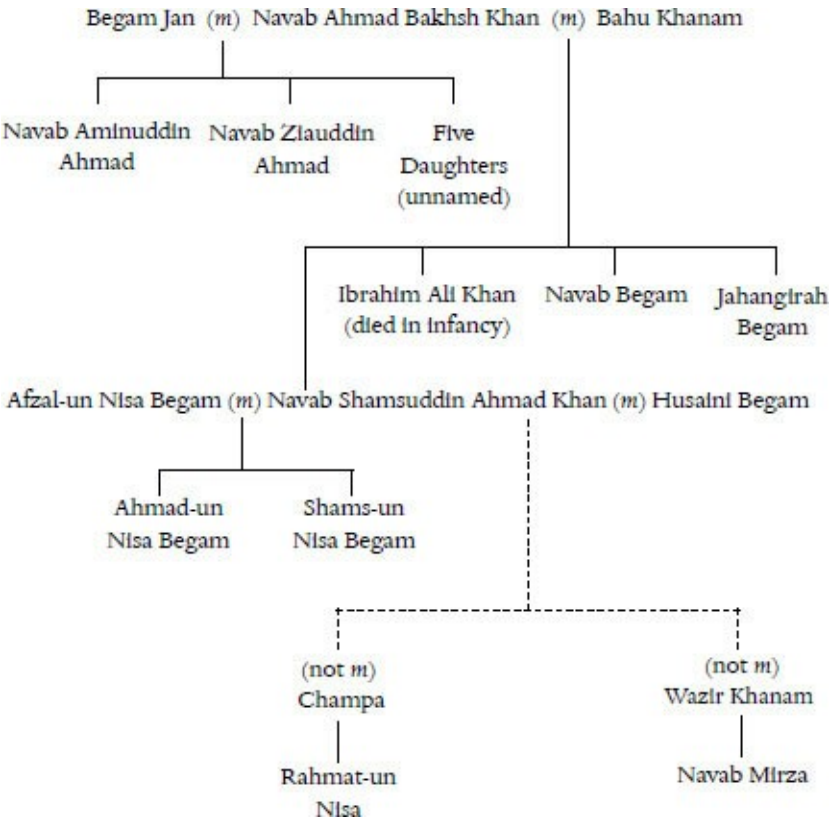
Begam Jan (m) Navab Ahmad Bakhsh Khan (m) Bahu Khanam
Navab Aminuddin Ahmad
Navab Ziauddin Ahmad
Five Daughters (unnamed)
Ibrahim Ali Khan (died in infancy)
Navab Begam
Jahangirah Begam
Afzal-un Nisa Begam (m) Navab Shamsuddin Ahmad Khan (m) Husaini Begam
Ahmad-un Nisa Begam
Shams-un Nisa Begam
(not m) Champa
(not m) Wazir Khanam
Rahmat-un Nisa
Navab Mirza

[illegible]

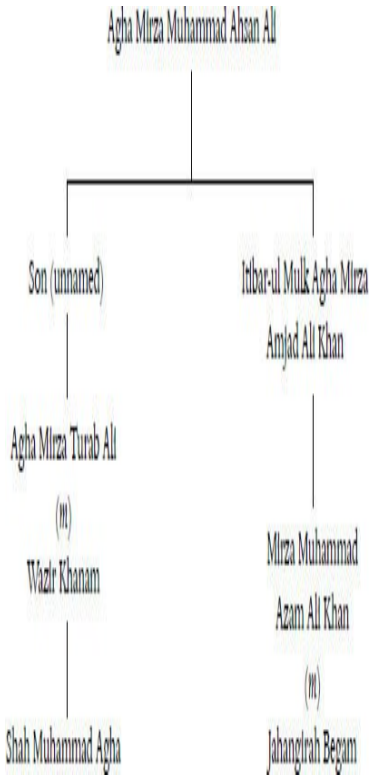
Agha Mirza Muhammad Ahsan Ali
Son (unnamed)
Itibar-ul Mulk Agha Mirza Amjad Ali Khan
Agha Mirza Turab Ali
(m)
Wazir Khanam
Mirza Muhammad Azam Ali Khan
(m)
Shah Muhammad Agha
Jahangirah Begam

[illegible]

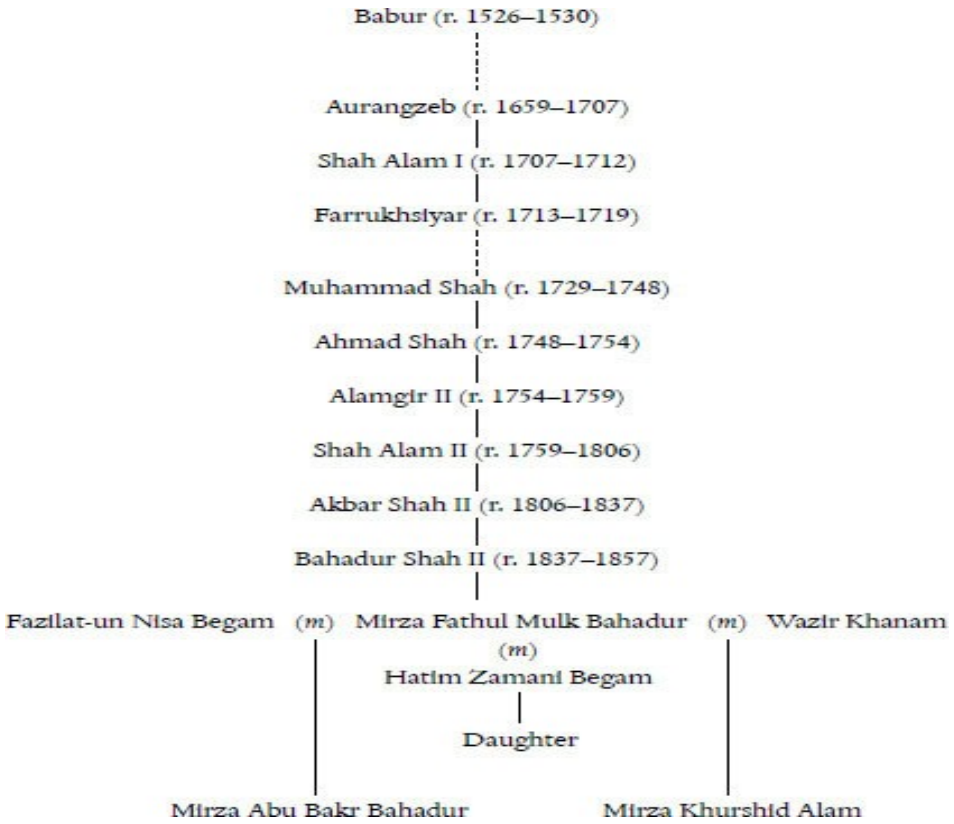
Babur (r. 1526–1530)
Aurangzeb (r. 1659–1707)
Shah Alam I (r. 1707–1712)
Farrukhsiyar (r. 1713–1719)
Muhammad Shah (r. 1729–1748)
Ahmad Shah (r. 1748–1754)
Alamgir II (r. 1754–1759)
Shah Alam II (r. 1759–1806)
Akbar Shah II (r. 1806–1837)
Bahadur Shah II (r. 1837–1857)
Fazilat-un Nisa Begam (m) Mirza Fathul Mulk Bahadur (m) Wazir Khanam
(m)
Hatim Zamani Begam
Daughter
Mirza Abu Bakr Bahadur
Mirza Khurshid Alam

ਕਿਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਕਾਸਟ

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਸਦਾਕਰ ਅਤੇ ਅਸਗ਼ਰੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਧੀ

ਉਸਦੇ ਪੁਰਖੇ
ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦਲ ਪੁਰਵਾ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ

ਸਲੀਮਾ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ, ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਸਲੀਮਾ, ਬਡਗਾਮ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ

ਬਸ਼ੀਰੁਨਿਸਾ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ
ਯਾਕੂਬ ਬਦਗਾਮੀ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਬਦਗਾਮੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਅਤੇ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਦੇ ਜੁੜਵਾਂ ਪੁੱਤਰ, ਬਡਗਾਮ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ।

ਜਮੀਲਾ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ, ਭੈਣਾਂ, ਕ੍ਰਮਵਾਰ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਸਦਾਹਕਰ, ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਜਮੀਲਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਾਦੇ ਪਰ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੋਨੇ-ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ।

ਅਸਗ਼ਰੀ ਬੇਗਮ, ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ, ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦੀ ਧੀ।
ਉਸਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ
ਅਨਵਾਰੀ ਖਾਨਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ

ਮੀਆਂ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਰਿਫਾਈ, ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਅਮਾਤ-ਉਲ-ਫਾਤਿਮਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਫਾਤਿਮਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਰੀ ਬਾਨੋ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਧੀ। ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ

ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦੁਰ, ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਦਾ ਨਵਾਬ।
ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਆਦਮੀ
ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ

ਸੋਫੀਆ ਬਲੇਕ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਸੀਹ ਜਾਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਧੀ ਮਾਰਟਿਨ ਬਲੇਕ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਮਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ।

ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲੋਹਾਰੂ ਅਤੇ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਚੇ ਮੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖ਼ਾਨ ਦਾਗ਼ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵਾਜ਼ਾਰ ਖ਼ਾਨਮ ਕਵੀ ਸੀ।

ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੌਲਵੀ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਲਈ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਅਤੇ ਤੰਬੂ ਉਪਕਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਗ਼ੁਲਾਮ ਫ਼ਖ਼ਰੂਦੀਨ ਫ਼ਤਹਿਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫ਼ਤਿਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫ਼ਖ਼ਰੂ, ਅਤੇ ਰਮਜ਼ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦਾ ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਆਲਮ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ।

ਉਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ
ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਬੀਬਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸਾਥੀ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਉਸਦੀ ਧੀ

ਹੋਰ
ਡਾ. ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ ਫਾਰੂਕੀ, ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਨੇਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਵਿਗਿਆਨੀ
ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ, ਸੋਫੀਆ ਬਲੇਕ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਐਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿਖੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਕ ਰੱਖਿਅਕ।
ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦੁਰ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦੁੱਲ੍ਹਾ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਗ਼ਾਲਿਬ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਕਵੀ
ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਭਾਲ ਦੇ ਮੁਖੀ
ਜੇਮਸ ਸਕਿਨਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਕਿਨਰ ਦੇ ਘੋੜੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦਾ ਕੈਪਟਨ
ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜਾ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦਾ ਪਿਤਾ। ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ, ਉਸਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਪਤਨੀ
ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ

ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ

ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ, ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਨੋਬਲ ਪਿੰਡ ਵਿਖੇ ਸ਼ੁਭ ਮੇਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦੇ ਹੋਏ।

(ਡਾ. ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ ਫਾਰੂਕੀ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਦੇ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਤੋਂ)
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ (ਛੋਟੀ ਔਰਤ) ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਜਨਮ 1811 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਦੀ ਤੀਜੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੁਰਖੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਸਨ। ਇਹ ਲੋਕ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ, ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਵੇਰਵੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹਨ। ਜੋ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਹ ਇੱਥੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਜਾਂ ਸੱਚ ਹੋਵੇ।
1245-1246 ਹਿਜਰੀ ਵਿੱਚ, ਜੋ ਕਿ 1829-1830 ਈਸਵੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਹ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ 'ਜੁੜੀ' ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਐਡਵਰਡ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਸੱਜਣ ਨਾਲ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਬਣੀ: ਮਾਰਟਿਨ ਬਲੇਕ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਲੜਕਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੋਫੀਆ ਨਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜਕੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਸੀਹ ਜਾਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਜਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁੜੀ ਜੋ ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨੌਚ ਕੁੜੀ ਜਾਂ ਵੇਸ਼ਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਹ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਉਪਲਬਧ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਹਥਿਆਇਆ ਗਿਆ? ਇਸ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ

xxx xxxxxx xxxxxxxx xxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxxxx xxxxx xxx xxxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxxxx xx xxxxxxxx xxx xx xxx xx xxxxxx xxxxx xxx xx xx xx xxxxxxx xxx

xxxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxxxx xx xx xxx xxx, xxxxxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xx xxxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxxx xx xxx-xxxxxx xxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxxx, xxxxxx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxxx xxxxx xx xxx xxx xxxxxx xxxxx xxxxx xx xx xxx xxx 'xx xxxxx xxx xx xxxxxxx xx xxxxxx xxx xxxxxxx, xxxxxxx xxxxxx xxxxx, xxxxx-x-xxxxxx xx xxxxxxx xxx xxx xxxxxxx xxxxxxxx xx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxxxx xxxxx xxxxx xxx xxx xxxxx xx xxxxxx xxxxxxxx xxx, xxxxxxx xx xx xxx 'xx xxx xx xxxxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xx xx xx xxx xxxxx-x-xxxxxx xxx xxxxx-x-xxx xx xxx-xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx xxxxx xxxxxxxx xx xxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xx-xxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xx xxx xx, xxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xx xxx xxx xx, xxx xxxxxx xxxxxx xxx xx xxxxx xx xxx xxx xx xx xx xx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xxx xxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxx xxx xxx xx xxx xxx 'xx xxxxx xxxxxxx xx xxxxxx xxxxx xxx xx: xxxxxxxxxx, xxxxxxxx, xxx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxx, xxxxxxxxx, xxxxx xxx xxxxxxx 'xx xxxxx xx, xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxxx xxx xxxxx xx xx xxx xxxxx xx xxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xx xx xxx xx xxxxxx xx xxx xx, xxxxxx xx xx xxx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxx 'xx xxxxx xxxxx xxxxxx xxx xxx xx, xx xx xxxxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxx xxxxxx xxxxxxxx xxx xxxxxx xxxxx xxx xxx xxx xxx, xx xxx xxx xxxxxx xxxxx xxx, xxxxx xxx xxxxxxxx xx xxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx xxx 'xx xxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxxx xx xxxxxx xx, xxx xxxxx xxxxx xxxxxxx, xxxxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxx, xxxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xxxxxx xx xxxxxxx xx xxxxxx xxx xx xxxxx xxxxx xxxxxxxx xxx xxx xxx xx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xx xxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxx xxx xx xxxxxxx xxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxx xx, xxxxxx - xxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxxxx xxx xxxxxxxxx xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx, xxx xxxxx xx xx xxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxx xxx-xxxxx xxx xxxxx - xxxxx xxxxx xxxxxx xx xxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxxxx xxxxx xx xxx xxx xxxxxx xx; xx xxxxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxx xxx xxxxx, xx

ਅਤੇ ਉੱਚ ਜਨਮੇ, ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁੱਢੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਧੂੜ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਜੋ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਨ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ।
ਅਚਾਨਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਬੈਲਗੱਡੀ ਰੇਤ ਅਤੇ ਲਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਮ ਘੁੱਟਦੀ ਹੋਈ ਮਿਲੀ। ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨੇ ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੱਡੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਰਦੇ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਉੱਡ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਲੂੰਬੜੀ ਦੁਆਰਾ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪਾਗਲ ਹੋਏ ਤਿਤਰ ਹੋਣ। ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਲੇਟੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਪਰਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਟਕ ਗਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ, ਦੂਰ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਪਰਦਿਆਂ ਦੀ ਅਚਾਨਕ ਉਡਾਣ, ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਸਵਾਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸਥਾਪਨ ਕਾਰਨ ਗੱਡੀ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਪਹੀਆਂ 'ਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਝੁਕ ਗਈ। ਹਵਾ ਦੇ ਅਗਲੇ ਝਟਕੇ ਨੇ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਦੇ ਐਕਸਲ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਤਿੱਖੀ, ਘਿਣਾਉਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਨੇੜਲੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਟਾਹਣੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਤੂਫਾਨੀ ਹਵਾ ਨੇ ਧੂੜ ਚੱਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਗੱਡੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਪਹੀਆ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ; ਗੱਡੀ ਪਲਟਣ ਤੋਂ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਬਚੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਬਦਕਿਸਮਤ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਰਾਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਇਕੱਲੇ ਭੱਜਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਲੰਘਦਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਰਾਤ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਨ। ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਸ਼ਵਾਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਬਰ ਉਸ ਜੰਗਲੀ ਅਤੇ ਇਕਾਂਤ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਗੱਡੀ ਚਾਲਕ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਬਚਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਗੰਦੀ ਪੀਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟੁਕੜਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਮੱਧਮ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਬੱਦਲ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ, ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਡਰੋਮੇਡਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਨੀਆਂ

ਗਈਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਧੁਨ ਆਈ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਜਿਸਦੇ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਨੇਜ਼ਾਬਾਜ਼ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਧੂੜ ਅਤੇ ਹਵਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪੈਰ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸੁਸਤੀ ਨਾਲ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਘੋੜਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਦੇ ਥੱਪੜ, ਜਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਦੀ ਗਰਜਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਇਸਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਨਾ ਸਕੇ। ਸਵਾਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਲੇਮਬੋ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਇੱਕ ਬੈਡਬਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਲੇਮਬੋ ਇੱਕ ਮੱਧਮ ਆਕਾਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਨਿਯਮਤ ਲਾਟ ਟਾਰਚ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਜਲਣਸ਼ੀਲ ਪਦਾਰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਮੋਟੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ ਜਾਂ ਨੈਫਥਾ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੇ ਹੋਏ ਚੀਥੜਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਿਆਲਾ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਲਾਟ ਲਈ ਹਵਾ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਜੋ ਅੰਦਰੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਛੇਕ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਬੈਡਬਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਲਟੈਣ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਲਾਲਟਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਮ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਾਰਤੀ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕਾਂ ਜਾਂ ਮਸ਼ਾਲ ਧਾਰਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟ ਹੀ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਡਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰ, ਆਪਣੀ ਮੂਲ ਸੂਝ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਾਦਸੇ ਕਾਰਨ ਫਸੇ ਹੋਏ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਮੂਹ ਸੀ; ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਡੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਗੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਸਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਡ੍ਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਨੇਜ਼-ਧਾਰਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ, ਪਰ ਸਵਾਰ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਲਾਈਟ-ਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ।
ਸਵਾਰ ਦੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਭਾਈਚਾਰਾ ਅਜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ- ਕਦੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਜਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗਸ਼ਤ ਕਰਦੇ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨੌਕਰ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ, ਗੱਡੀ ਚਾਲਕ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਕੂਆਂ ਜਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਗੱਡੀ ਚਾਲਕ ਕੁਝ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਡਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ? ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਮੇਂ

ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਜਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਟੁਕੜੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਘੁੰਮਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ?'
'ਮਾਈ-ਬਾਪ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਦੇ ਬਖਤਿਆਰ ਬਾਬਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਚਾਨਕ ਤੂਫ਼ਾਨ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਆ ਡਿੱਗਿਆ। ਫਿਰ ਸਾਡਾ ਐਕਸਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਡਰੋਂ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਖੜ੍ਹੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਰਦਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਕਪਤਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ...'
'ਬੱਸ ਹੋ ਗਿਆ! ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਗੰਦੀ ਬੋਲੀ ਨਹੀਂ। ਤੇਰਾ ਮਾਲਕ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਿਓ!'
'ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੋ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਛੱਤ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਣ।' ਆਪਣੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਗੱਡੀ ਚਾਲਕ ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਿਆ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਨਰ ਔਰਤ ਯਾਤਰੀਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ਗਤੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਲਾਲਟੈਣ ਵੀ ਜਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਹਵਾ ਹੋਰ ਤਾਜ਼ੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾਲਟੈਣ ਦੀ ਲਾਟ ਧੂੰਆਂ ਅਤੇ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ, ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਝੱਖੜ, ਅਤੇ ਉਹ ਚਾਦਰ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟੀ ਸੀ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਡਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਭੂਰੀਆਂ-ਕਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਨੇਰਾ ਅਤੇ ਗਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਜਿਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਧੁੱਪ ਨੇ ਭੂਰਾ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਲਾਲਟੈਣ ਦੀ ਰੋਮਾਂਚਕ, ਕੰਬਦੀ ਲਾਟ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਾਂਤ, ਘੂਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਵਾਨੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਲਹਿਰਾਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਕਰਸ਼ਕ ਮਰਦ ਦੇ ਸਮਾਈ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋਰ ਬੇਰਹਿਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਮਿਲੀਆਂ। ਗੱਡੀ ਚਾਲਕ ਨੇ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਦਰ ਕੱਢ ਕੇ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਢੱਕ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕਣ ਨਾਲ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਅਰਬ ਸਰਾਏ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚਰਚਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁਨੀਰ ਕਾ ਬਾਗ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣਗੇ, ਜੋ ਕਿ ਹੌਜ਼- ਏ-ਸ਼ਮਸੀ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਆਵਾਜਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉੱਥੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡ੍ਰੋਮੇਡਰੀ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਤੰਗ

ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕਰਨਗੀਆਂ; ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦੌੜਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਯਾਤਰੀਆਂ ਕੋਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਡ੍ਰੋਮੇਡਰੀ 'ਤੇ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇਸ-ਧਾਰਕਾਂ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਦੁਆਰਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਬਹਾਨੇ ਨਾਲ, ਹੁਣ ਹਰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਬਾਰੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ; ਪਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਬਲੇਕ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਹੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਵਾਅਦੇ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ।
ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਿੱਤੀ: ਉਸਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਵਜੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਦਾਇਗੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਵੀ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਿਵਾਏ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਰੱਖਣ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਦੇ। ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਘਰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਸਪਲਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੱਜਣ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ; ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲੀ, ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲੈਣ ਲਈ ਉੱਠਣ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਮੈਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਮੁਖੀ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹਨ।'
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਬਾਰੇ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਅਸਥਾਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ। ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਅਰਥਪੂਰਨ, ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ, ਬਲੇਕ ਅਤੇ ਯੂਸਫ਼ ਚੁੱਪਚਾਪ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ।
ਇਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਜੈਪੁਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੱਥ ਵੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਰ ਬਲਦ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਘੰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਰੰਗੀਨ ਮਣਕੇ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਮਕਦਾਰ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰਿਬਨਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾਰ, ਰੱਥ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਖੇਤਰ ਸੀ ਜੋ ਰੰਗੀਨ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੁਗੰਧਿਤ ਸੀ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਵਾਂਗ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਸਬਜ਼ੀਆਂ, ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਜੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ-ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਉਸ ਰੱਥ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਟਾਈਲ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸਨ।

1

ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ, ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਅਤੇ ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ

(ਡਾ. ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ ਫਾਰੂਕੀ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਦੇ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਤੋਂ)
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਦੰਗੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਉੱਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਇਦ 1830 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ, ਜਾਂ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਕਾਰਨ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਆਹੁਤਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੀ ਗਈ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ: ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਮਾਰਟਿਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਧੀ ਸੋਫੀਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਇੱਕ ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੋਫੀਆ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇੰਡੋ-ਐਂਗਲੀਅਨ ਅਫਸਰ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਸਕਿਨਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਐਲੇਕ ਸਾਹਿਬ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਗੈਰ-ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 'ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਸਕਿਨਰ ਦਾ ਘੋੜਾ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਸਕਿਨਰ - ਭਾਵ ਸੋਫੀਆ, ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ - ਉਰਦੂ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਰੀ ਮਿਸ ਬਲੇਕ ਖਾਫੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋ ਗਈ, ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਨਾਮ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਉਰਦੂ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਸੋਫੀਆ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਸਕਿਨਰ ਤੋਂ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ: ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਬਹਾਦਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਧੀ ਅਹਿਮਦੀ ਬੇਗਮ। ਅਹਿਮਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਰਲੋਟ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਅਹਿਮਦੀ ਬੇਗਮ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 1946 ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੋਫੀਆ

ਅਤੇ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਰ, ਜਾਂ ਆਮਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਾਂ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆਮਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਹ ਉਪਨਾਮ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਾਰਟਿਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਸੋਫੀਆ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਤੀ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਰ, ਜਾਂ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਦੇ ਘਰ ਹਸੀਬੁੱਲਾ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਸੀਬੁੱਲਾ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਾਇਦ 1890 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਸੋਫੀਆ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਦੂਜਾ ਪਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਇੱਕ ਰਖੇਲ ਵਜੋਂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਹਸੀਬੁੱਲਾ ਨੇ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਉਪਨਾਮ ਕਿਉਂ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਵੰਸ਼ ਅਤੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੁਪਾਇਆ (ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸੋਫੀਆ ਸੀ, ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਧੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਸੀ) ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੁਝਾਰਤ ਹੈ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਜਿਸਦਾ ਉਪਨਾਮ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਸੀਬੁੱਲਾ ਦੇ ਨਾਮ ਬਦਲਣ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਗੁਪਤਤਾ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਅਤੇ ਸੋਫੀਆ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਹਸੀਬੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੈਵਿਕ ਪਿਤਾ ਅਮੀਰੁੱਲਾ ਦੀ ਪਛਾਣ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਉਪਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਖੈਰ, ਇਹ ਹਸੀਬੁੱਲਾ ਕੁਰੈਸ਼ੀ ਸੀ ਜੋ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਉਰਦੂ ਲੇਖਕ, ਆਲੋਚਕ ਅਤੇ ਮਿਤ੍ਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਜੋਂ ਦਰਮਿਆਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ। 1951 ਵਿੱਚ, ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਕੋਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਅਕੈਡਮੀ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪਰ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਨਜ਼ੀਰ ਅਕਬਰਾਬਾਦੀ (1735-1830) ਦੀ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਚੋਣ ਸੀ। ਗੁਲਜ਼ਾਰ-ਏ-ਨਜ਼ੀਰ (ਨਜ਼ੀਰ ਦਾ ਬਾਗ਼) ਨਾਮਕ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਹੁਣ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਦੁਰਲੱਭ ਹਨ ਪਰ ਲੱਭਣਾ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਉਰਦੂ ਕਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲਿਖਿਆ। ਫਾਰਸੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਭਾਸ਼ੀ ਸੀ।
ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੀ ਮੌਤ ਕਰਾਚੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ। ਉਹ ਅਣਵੰਡੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸਿਵਲ ਸੇਵਾ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ ਪਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਢੁਕਵੀਂ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਗੂਆਂ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਹੜਤਾਲ ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਈ ਗਈ ਅਤੇ ਮਜ਼ਦੂਰ - ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹੜਤਾਲ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ - ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ 'ਸਾਡੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿੰਦਾਬਾਦ' ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਚਾਹ ਬਾਗ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਪਰ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚਮਕਦਾਰ ਪਲ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਗਿਆ।
ਇਹ ਬਾਰਿਸ਼ ਦਾ ਮੌਸਮ ਸੀ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਉਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਰਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਪੌਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਰਿਸ਼ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਦਾ ਪਾਣੀ ਰੁਕ ਨਾ ਜਾਵੇ, ਸਗੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਹੀ ਵਹਿ ਜਾਵੇ। ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਨੇ, ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਤਿੱਖੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ, ਪੂਰਾ ਜਲੂਸ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦਾ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਝਰਨਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਰੱਬ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਸੱਟ ਲੱਗੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ।
ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਲਾਜ ਨੇ ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਮਾਗ ਬਚਪਨ ਵਰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮੀਰਪੁਰ ਖਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਚਾਹ ਦੇ ਬਾਗ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿਵਲ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਸ਼ਾਮ, ਇੱਕ ਨੈਟੀ ਸੂਟ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਵਾਕਿੰਗ ਸੋਟੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਗਦਾ ਸਿਗਾਰ, ਉਹ 'ਟੀ ਅਸਟੇਟ' ਦੇ 'ਕਲੱਬ' ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕੋਈ ਕਲੱਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਇੱਕ ਵੀ ਚਾਹ ਪੱਤੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਹੋਇਆ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ। ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਉਸਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਕਾਰਨ ਲੋਕ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ, ਉਸਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ, 'ਬਾਬੂ ਜੀ,

ਸਮਾਂ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?' ਇਹ ਅਕਸਰ ਇੰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਟਾਈਮ-ਬਾਬੂ' ਦਾ ਅੱਧਾ-ਮਜ਼ਾਕੀਆ, ਅੱਧਾ-ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਉਪਨਾਮ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਸ਼ਮੀਮ ਜਾਫਰ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਪੁੱਤਰ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਅਚਾਨਕ ਡਿੱਗ ਗਏ ਅਤੇ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਗੁਆ ਬੈਠੇ। ਇੱਕ ਧੀ ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਦੋ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸਰੀਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਵੀ ਸੀ। ਸ਼ਮੀਮ ਦੀ ਪਤਨੀ ਪਰਦਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਮਾਗ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੁਰੇ ਤੋਂ ਬਦਤਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਫ੍ਰੈਕਚਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਰਿਕਵਰੀ, ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਮਰੱਥ ਪਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੁੱਗਣੀ ਅਪਾਹਜ ਧੀ ਦੀ ਵੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਜ਼ਖਮ ਅਤੇ ਬਦਬੂਦਾਰ ਛਾਲੇ ਹੋ ਗਏ, ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸੈਪਟਿਕ ਹੋ ਗਏ। ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੱਟੜ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਡਰ ਗਏ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ; ਅਪਾਹਜ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸਮਰੱਥ, ਉਸਨੂੰ ਕਰਾਚੀ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਦੂਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਚਾਚਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਇਲਾਜ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ, ਉਸਦੀ ਹਾਲਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ, ਦਰਦ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਵਨਦਾਤਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਦੁੱਖ ਝੱਲੇ। ਕੁਝ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਲ 1959 ਸੀ।
ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਸੀਅਤ ਛੱਡੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ ਗਾਂਧੀ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ, ਉਹ ਵਕੀਲ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਟਾਈਪਿਸਟ ਸੀ। ਪਰਦਿਤਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਪਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ। ਪਰ ਸ਼ਮੀਮ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਫੋਨ ਆਇਆ। ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਰਾਹੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਚਲੇ ਗਏ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਸਪਾਂਸਰ ਕੀਤਾ।
ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ, ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੀਤ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ

ਲਈ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਨੇ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ: ਜੀਵਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ, ਅੱਖਰ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਵਜੋਂ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਵਸੀਮ ਨੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਲੰਡਨ ਦੇ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਐਂਡ ਅਫਰੀਕਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਚੰਗਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਬੋਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਹ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ ਉਰਦੂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ; ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ, ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਸੁਚੇਤ ਮਿਸ਼ਰਣ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਸਾਹਿਤਕ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਿਆ।
ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਲੰਡਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਲੇਡ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਆਰਟ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਕੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਸਿੱਖੀਆਂ। ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਸ਼ੌਕ ਮੁਗਲ ਪੇਂਟਿੰਗ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਇਸਦਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿੱਖਿਆ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਬਿਤਾਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਲੰਡਨ ਦੇ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਅਤੇ ਅਲਬਰਟ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਗਲ (ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਸਕੂਲ) ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਦਾ ਸਹਾਇਕ ਕੀਪਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਖਾਲੀ ਸਮਾਂ ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡਸ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤ ਦੀਆਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। (ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਹੁਣ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡਸ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।)
ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ, ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਅਠਾਰਵੀਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਉਹ ਪਰਿਵਾਰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ ਪਰ ਹੁਣ ਅਣਪੜ੍ਹੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਮਾਹਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋਏ ਪਰ ਆਪਣੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਅਯੋਗਤਾ ਕਾਰਨ ਬਦਨਾਮੀ ਜਾਂ ਬਰਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਏ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 1857 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜ਼ਾਲਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਲਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਤੱਕੜੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ

ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਇਹ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਜ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਮਾਹਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਕਲਾ ਅਤੇ ਗਿਆਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਵਿਤਾ, ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਈ ਪੰਘੂੜਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਜਨਨ ਭੂਮੀ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦ-ਇਸਲਾਮੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਦੁਰਲੱਭ ਰਤਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੇ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਅਟੱਲ ਮੌਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਨਾਮ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਲਈ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਮੱਗਰੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਬਰੇਲੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖਮੀ, ਕਾਰਾ ਮਾਣਕਪੁਰ ਦੇ ਰਾਏ ਬਾਲਮੁਕੁੰਦ ਸ਼ਾਹੂਦ, ਬਨਾਰਸ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵਾਰਾਣਸੀ) ਦੇ ਸਾਹਿਬ ਰਾਮ ਖਾਮੋਸ਼, ਬੰਦਾ ਦੇ ਅਲੀ ਬਹਾਦੁਰ ਖਾਨ, ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਦੇ ਤਜਮੁਲ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੇ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਕੌਸਗੰਜ (ਹੁਣ ਖਾਸਗੰਜ) ਦੇ ਕਰਨਲ ਗਾਰਡਨਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਜੋ ਖੰਬਾਇਤ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਧੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਦੀ ਨੂੰਹ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਦੀ ਧੀ ਸੀ ਜੋ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ, ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ 'ਕੋਮਲ' ਸਲੂਕ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਬਗਾਵਤ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਰਨਲ ਗਾਰਡਨਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਭੱਜ ਗਈ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਵਾਬ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਫਜ਼ਲਉੱਲ੍ਹਾ ਖਾਨ... ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਲਿਖਣ ਦੀ ਦੁਹਾਈ ਦਿੱਤੀ।
ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦੇ ਸਨ: ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦਬਾਅ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਟਕਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ ਦਾ ਪਤਨ ਅਤੇ ਸੜਨ ਅਟੱਲ ਸੀ? ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਇਸ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਧੁੰਦਲਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ? ਉਹ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਅਤੀਤ ਦਾ ਕਾਲਖ ਹਨੇਰਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਅਤੇ ਤਾਂਘ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਧੁੰਦਲਾਪਣ ਹੈ? ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਮੁੱਲ ਦਿੱਤਾ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਵੈ-ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚਾਦਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦਰ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਭੇਦ ਧੂੰਏਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਣ, ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੁਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ, ਅਤੇ ਇਸ ਭੰਗ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਵਿਘਨ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਖਾੜੀ ਹੋਵੇਗੀ

ਜਿਸਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਘੁਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਗੁਆ ਦੇਣਗੀਆਂ?
ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਮਿਲਣਗੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਤੀਤ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਅਜਨਬੀ ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਜਿਸਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਹਮਦਰਦੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ।

2

ਡਾ. ਫਾਰੂਕੀ, ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਨੇਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕੀਆ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਵਿਗਿਆਨੀ, ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਖੋਜ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ।

(ਡਾ. ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ ਫਾਰੂਕੀ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਦੇ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਤੋਂ)
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅਸੀਂ ਅਚਾਨਕ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਖੁਦ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਕਾਦਮਿਕ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਮੌਲਾਨਾ ਹਾਮਿਦ ਹਸਨ ਕਾਦਰੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਵਸੀਮ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਲੰਡਨ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਓਰੀਐਂਟਲ ਐਂਡ ਅਫਰੀਕਨ ਸਟੱਡੀਜ਼ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਖਾਲਿਦ ਹਸਨ ਕਾਦਰੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਜਾਂ ਲਖਨਊ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੂਝਵਾਨ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹਨ।
ਮੈਨੂੰ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ; ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਸ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਰ ਅਣਗਿਣਤ ਲੇਖਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸਨ।
ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੇ ਝੁਕਾਅ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੈਂ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦਾਗ਼ ਦੀ ਮਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਰੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਬਾਰੇ, ਅਤੇ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦਾ; ਮੈਂ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਲਈ, ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ।

ਸਮੇਂ ਅਵਧ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦਾ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਖੇਤਰ ਸੀ। ਗੋਰਖਪੁਰ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਵਪਾਰੀ ਬੋਮਾਨਜੀ ਖੁਦਾਈਜੀ ਉਪਰੋਕਤ ਜਮਸ਼ੇਦ ਆਰੀਅਨਪੁਰ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਉਹ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਯਦਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਅਬਦੁਲ ਮੁਤਲਿਬ (ਅਰਥਾਤ, ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ) ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਬੀਲਾ ਖਤਾਬ (ਅਰਥਾਤ, ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਖਲੀਫ਼ਾ ਉਮਰ-ਏ-ਫਾਰੂਕ ਦਾ ਪਿਤਾ) ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸੱਯਦਾਂ, ਤੁਰਕਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਸ਼ਾਸਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫਾਰੂਕੀ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਫਾਰੂਕੀ, ਫਾਰੂਕੀ, ਫਾਰੂਕੀ, ਫਾਰੂਕੀ, ਫਾਰੂਕੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਫਾਰੂਕੀ ਜਾਂ ਫਾਰੂਕੀ (ਮੈਂ ਫਾਰੂਕੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ੁੱਧਤਾਵਾਦੀ ਫਾਰੂਕੀ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ) - ਉਪ-ਮਹਾਂਦੀਪ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ। ਦੱਖਣੀ ਅਤੇ ਮੱਧ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦਾ ਫਾਰੂਕੀ ਰਾਜ 1397 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਲਿਕ ਰਾਜਾ ਫਾਰੂਕੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ 1601 ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਫਾਰੂਕੀਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਬੁਝਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
ਰਾਜ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਫਾਰੂਕੀ ਨਾਮ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੋਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ, ਲੜਾਈ ਦੀ ਧੂੜ ਅਤੇ ਧੂੜ ਦੇ ਘੁਲਣ ਨਾਲ, 'ਫਾਰੂਕੀ' ਉਪਨਾਮ ਵੀ ਧੂੰਏਂ ਵਿੱਚ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਸਟ੍ਰੈਟੋਸਫੀਅਰ ਵਿੱਚ ਵਿਲੀਨ ਹੋ ਗਿਆ।
ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਫਾਰੂਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ; ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਜਾਣਨ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਜਾਂ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਵਿਚਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਪਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਫਾਰੂਕੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀ ਵਾਪਰਿਆ। ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਥਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ, ਆਜ਼ਮਗੜ੍ਹ ਦੇ ਫਾਰੂਕੀ, 1388 ਵਿੱਚ ਫਿਰੋਜ਼ ਤੁਗਲਕ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਲਿਕ ਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਏ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਪੁਰਖੇ ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਫਾਰੂਕੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹਾ ਸਬੰਧ ਅਕਬਰ ਦੇ ਲੰਬੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਸ਼ਕ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ

ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰੀਫਕੇਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਇੱਕ ਬ੍ਰੀਫਕੇਸ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਾਗਜ਼, ਪੈੱਨ ਅਤੇ ਪੈਨਸਿਲ, ਇੱਕ ਡਾਇਰੀ, ਪੋਸਟ-ਇਟ ਮੈਮੋਰੰਡਾ, ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਕਿਤਾਬ, ਇੱਕ ਚੈੱਕਬੁੱਕ, ਕ੍ਰੈਡਿਟ ਕਾਰਡ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨ ਔਡ ਐਂਡ ਐਂਡ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ ਕਿ ਦੂਜੇ ਬ੍ਰੀਫਕੇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਭੋਜਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੈਂਟਰਲ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਦੂਜੇ ਬ੍ਰੀਫਕੇਸ ਵਿੱਚ ਦਵਾਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਿਮਾਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ-ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਸਮਝਿਆ, ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਰਗਾ 'ਮੂਨਸ਼ੀ' ਕਿਸਮ ਦਾ ਜੋ ਆਜ਼ਾਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਪਰਤਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਢਿੱਲਾ-ਫਿਟਿੰਗ ਵਾਲਾ, ਰੰਪਲਡ ਸੂਟ ਜਾਂ ਸ਼ੇਰਵਾਨੀ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਰੰਗ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿੱਕਾ ਸਲੇਟੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਜੁੱਤੇ, ਟੋਪੀ, ਸੋਟੀ, ਛੱਤਰੀ, ਸਭ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹਿੰਗੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਕੁਆਲਿਟੀ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਜਾਂ ਧੂੜ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਗ੍ਰੇਟ ਵੈਸਟ ਰਸਲ ਸਟਰੀਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬੱਸ ਸਟਾਪ 'ਤੇ ਬੱਸ ਤੋਂ ਉਤਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਨਿਊਜ਼ਬੁਆਏ ਤੋਂ ਇੰਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਹੈਰਾਲਡ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਦੀ ਦਿਨ ਦੀ ਕਾਪੀ ਖਰੀਦਦਾ ਸੀ (ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ 'ਨਿਊਜ਼ਬੁਆਏ' ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਬੁੱਢਾ ਸੀ), ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਹੇਠ ਚਿਪਕਾਉਂਦਾ, ਉਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ ਮੈਂ ਅਤੇ ਉਹ ਲਿਫਟ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਸਲਾਮ ਅਲੈਕੁਮ', ਉਸਨੂੰ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਿਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਆਮ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ, ਉਸਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤਾ ਫਿਟਿੰਗ ਵਾਲਾ ਸੂਟ ਉਸਦੇ ਦਰਜ਼ੀ ਦੇ ਫਿਸਲਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਭਾਲ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਸੂਟ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਉੱਤੇ ਇੰਨਾ ਢਿੱਲਾ ਲਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ

ਪਤਲਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ, ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਢਿੱਲੀ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਦਰ ਦਾ ਮਾਸ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਚਮੜੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਚਿਪਕ ਗਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਛੂਹਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਸੁੰਗੜੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਵਾਂਗ ਖੁਰਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਸੋਟੀ ਲਟਕਦੀ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਯਾਦ ਕਰਾਈ:
ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਰੀਰ ਹੈ; ਦਰਅਸਲ, ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਵਾਏ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਦੇ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਲਿਫਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸਕੱਤਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, 'ਗੁੱਡ ਮਾਰਨਿੰਗ, ਡਾਕਟਰ' ਜਾਂ 'ਗੁੱਡ ਮਾਰਨਿੰਗ, ਵਸੀਮ', ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਵਸੀਮ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਨਾਮ ਵਸੀਮ ਅਹਿਮਦ ਜਾਂ ਵਸੀਮ ਅਖਤਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਆਮ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਿਮ ਨਾਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੈਂਡਿੰਗ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਸਲਾਮ ਅਲੈਕੁਮ, ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਾਂਗੇ, ਰੱਬ ਨੇ ਚਾਹਿਆ,' ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੇ ਕੋਰੀਡੋਰ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਏ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਰਕਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਸ਼ਾਮ ਲਈ ਮੈਂ ਜੋ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਇੰਡੈਂਟ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਡੈਸਕ ਦੇ ਸ਼ੈਲਫ 'ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ 1661 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪੁਰਤਗਾਲੀਆਂ ਨੇ ਸੱਤ ਟਾਪੂਆਂ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੋਮ ਬਾਹੀਆ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬੰਬਾਈਮ (ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਚੰਗਾ ਖਾੜੀ') ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮੰਬਾਈ - ਨੂੰ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ (ਸ਼ਹਿਰ ਹੁਣ ਫਿਰ ਇਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਮੁੰਬਈ) ਜਦੋਂ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਕੈਥਰੀਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਜਾ ਚਾਰਲਸ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਬੋਮ ਬਾਹੀਆ/ਬੰਬਾਈਮ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਮੁੰਬਈ, ਫਿਰ ਬੰਬੇ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੋਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਰਸੀ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਕਾਰੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੋਧੀ ਭਿਕਸ਼ੂਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਅਕ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਸੀ, ਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਛਿੱਟਪੁੱਟ ਅਤੇ ਅਸੰਗਤ ਸੀ। ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਨਗਰਪਾਲਿਕਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤਾਰੀਖ ਤੋਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼

ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਅਤੇ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਨਿਰੰਤਰ ਸਨ, ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਬੰਡਲਾਂ ਜਾਂ ਬਕਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਟੋਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਦਾ ਕੁਝ ਅਹਿਸਾਸ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢੀ ਵਰਕਸਟੇਸ਼ਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਵਸੀਮ ਅਜੇ ਵੀ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣਾ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ V&A ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਐਤਵਾਰ ਸੀ। ਥੀਏਟਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਥੇਮਜ਼ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਵਰਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਆਮ ਵਾਂਗ ਲੱਗੇਗਾ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ ਦਿਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ; ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਲਚਸਪ ਲੱਗੇ। ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਜਿਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਟਾਲ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨਕਸ਼ੇ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਵੀ ਦਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੁਰਲੱਭ, ਜਾਂ ਅਸਲੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਉਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਗਜ਼ੀ ਸਮਾਨ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛਪੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਸਾਲਿਆਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਚਿੱਤਰਿਤ ਪੰਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਾਜਬ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਟਾਲ 'ਤੇ ਮੈਂ ਜਨਵਰੀ 1772 ਦੇ ਜੈਂਟਲਮੈਨਜ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਿਤ ਪੰਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਪੌਂਡ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਿਆ। ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਸਾਫ਼- ਸਾਫ਼ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਇਸ 'ਤੇ ਦੋ ਕਾਲੇ-ਚਿੱਟੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਡਰਾਇੰਗਾਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਨੂੰ 'ਜਿਰਾਫ' ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 'ਚੀਨੀ ਐਂਟੀਲੋਪ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਡਰਾਇੰਗਾਂ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਗੱਤੇ ਦੀ ਟਿਊਬ ਲਈ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੀਮਤੀ ਪੰਨਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਪੁਰਾਣੇ ਨਕਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਚਿਹਰਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਟਾਲ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ: ਇਹ ਸ਼੍ਰੀ ਵਸੀਮ ਸੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਸਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫੜ ਰਿਹਾ ਸੀ।

‘ਸਲਾਮ ਅਲੈਕੁਮ, ਸਰ,’ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਮਿਲਿਆ, ਸੱਚਮੁੱਚ!’
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਐਨਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੰਢਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਵਿਘਨ ਪਾਵਾਂ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ।
'ਓਹ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਿਆ? ਪਰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਸਾਡਾ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਈ ਗਈ ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।'
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਗਲਾ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਬਲਗਮ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਰੋਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ; ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਆਕਸੀਜਨ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਾਮ ਵਸੀਮ ਹੈ ਅਤੇ V&A 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ...'
'ਹਾਂ, ਸਰ, ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ। ਪਰ V&A ਕੁਝ ਵੀ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।'
'ਖੈਰ, ਪਿਆਰੇ ਸਰ, ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ ਫਾਰੂਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰੈਕਟਿਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ੌਕ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,' ਉਸਨੇ ਛੋਟੀਆਂ, ਸੁੱਕੀਆਂ ਖੰਘਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਹਾ। 'ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ੌਕ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੋੜ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ, ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣੇ ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਕੋਨਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ੌਕ। ਕਿੰਨਾ ਅਤਿਅੰਤ ਅਨੁਕੂਲ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਸੰਪੂਰਨ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।
ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ? ਮੈਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ ਕਿ ਕਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦਾਗ਼ ਦੇ ਪੜਪੋਤੇ ਦਾ ਨਾਂ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਸੀ। ਕੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਹਤਰ ਸੋਚਿਆ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸਲੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦਾਗ਼ ਨਾਲ

ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਬਦਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਪਰ ਨਾਮ ਬਦਲਣਾ ਸਾਡੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸਾਹਿਤਕ' ਨਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਦੇਖ ਕੇ, ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਹੋ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਮਰ ਖ਼ਯਾਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਯਾਦ ਆਏ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ? ਓਹ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੌਕ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਹੋ? ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸ ਗਏ ਹੋ?'

'ਮੇਰਾ ਸ਼ੌਕ... ਖੈਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਸਾਬ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ—'
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਕਿੰਨਾ ਦਿਲਚਸਪ! ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀ ਵਿਗਿਆਨੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ, ਇੱਕ ਇਨਾਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ?'
‘ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।’ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਂ ਭਤੀਜਾ ਸੀ। ਸਾਹਿਤਕ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇਹ ਸੂਝਵਾਨ ਭਾਸ਼ਣ ਹੋਰ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ? ‘ਅਤੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਇਨਾਮ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ।’
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਹੋ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦਾਗ਼ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਮਾਪਿਆਂ ਅਤੇ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਡਰਾਇੰਗਾਂ ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।' ਅਫ਼ਸੋਸ ਦੇ ਸਾਹ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਲੋਕ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਉਸ ਔਰਤ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ...?'
‘ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!’ ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੁਹਰਾਇਆ। ‘ਇੰਨੀ ਕਿਰਪਾ, ਇੰਨੀ ਗੰਭੀਰਤਾ, ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ!

ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੋਣ।’
'ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਨਕਸ਼ਾ ਕੀ ਹੈ?'
‘ਨਕਸ਼ਾ?’ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਹਾਸਾ ਖੰਘ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਖੰਘ ਦੇ ਲੰਬੇ ਦੌਰ ਨੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫੁੱਲਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਵੱਸ, ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਧਾਤੂ ਦੀ ਟਿਊਬ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਦਵਾਈ ਛਿੜਕ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਅਸਥਿਰ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਿਹਤਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਖੈਰ, ਪਿਆਰੇ ਸਰ, ਇਹ ਮੁੰਬਈ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ 1694 ਦਾ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ।'
‘ਹਾਂ ਬਿਲਕੁਲ,’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ। ‘ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਸ਼ੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਮੁੰਬਈ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੈ।’ ‘ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?’ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਠੀਕ ਹੈ, ਫਿਰ ਚਲੋ ਹੁਣੇ ਨਕਸ਼ਾ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।’ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ £160 ਦੀ ਮੰਗੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਨਕਸ਼ਾ ਖਰੀਦ ਲਿਆ।
ਦੋਸਤਾਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਸੀਂ ਪਿਮਲਿਕੋ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖਿਆ। ਪੁਰਾਣੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਾਵਲੀਕਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਪੁਰਾਤਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਡਿਸੀਫਰ, ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਆਧੁਨਿਕ ਹਿੰਦ-ਮੁਸਲਿਮ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਰੋਟੀ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਕਵਿਤਾ ਦਿਲੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ (1877-1938) ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਗਲਪ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਰਰਤੁਲੈਨ ਹੈਦਰ (1926-2007) ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਕਰ-ਏ ਜਹਾਂ ਦਰਾਜ਼ ਹੈ (ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਹੈ) ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਿਮ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਏ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੋਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋਵੋ।

ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਨਾਲ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਖੱਬੇ ਮੁੜਾਂਗਾ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਾਂਗੇ।'
ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਉਸਦੀ ਖੰਘ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਖੈਰ, ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਹੋ! ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਖੰਘ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਲਈ! ਅਲਵਿਦਾ।'
ਉਹ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਲੇਨ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਅਚਾਨਕ, ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ "ਖੰਘ" ਲਈ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'
"ਨਹੀਂ, ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਅਰਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।"
'ਸੜਕ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲਾ,' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਲੰਘਦੀ ਔਰਤ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ? 'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।'
ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਚੰਗਾ-ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹਾਸਾ ਹੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਖੰਘਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਖੰਘਦਾ ਰਿਹਾ ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਦਬਾਏ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਖੰਘ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਘੱਟ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਦਰਅਸਲ, ਇਹੀ ਖੰਘ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਰਬ ਵਿੱਚ, ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖੰਘ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਕੇ ਸੰਭਾਵੀ ਗਾਹਕ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਕਹਾਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ।'
‘ਕਿੰਨੀ ਦਿਲਚਸਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ!’ ਮੈਂ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹੱਸ ਪਿਆ। ‘ਭਾਸ਼ਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ। ਅਮਰੀਕੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ “ਸਟਰੀਟਵਾਕਰ” ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ “ਹੂਕਰ” ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕ ਮੂਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਰ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੰਘ ਦਾ ਜਲਦੀ ਇਲਾਜ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਕਰਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੱਦਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਘੁੰਮ ਗਿਆ। 'ਇਲਾਜ? ਹਾਂ... ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਇਲਾਜ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।' ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਪਰ ਇੱਕ ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਧੜਕਣ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦੇਵੇਗੀ? ਅਲਵਿਦਾ, ਫਿਰ।' ਉਹ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਕੋਰਟ ਰੈਸਟੋਰੈਂਟ ਵਿੱਚ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਲੈ ਗਿਆ।

‘ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਰਜੀਨੀਆ ਵੁਲਫ ਜਦੋਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਮਿਊਜ਼ੀਅਮ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੀ ਸੀ?’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ‘ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਿਤਾਬ, ਏ ਰੂਮ ਆਫ ਵਨਜ਼ ਓਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ।’
ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਦਾ ਮਨ ਵੱਡੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਕਮਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਣਕਿਆਸੀਆਂ, ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਸ਼ੱਕੀ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਵੀ ਅਜੀਬ ਜਾਣਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਰਮੀਲਾ, ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਾਇਲ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਲੰਘ ਰਹੇ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿੱਜਤਾ ਅਤੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਉੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਜਾਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਨਰੀ ਕੈਵੇਂਡਿਸ਼ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਰੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਡਿਗਰੀ ਤੱਕ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਸੀ: ਉਹ ਆਪਣੀ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕਈ ਨੋਟਸ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਚਲਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ 'ਹਾਂ', 'ਨਹੀਂ', 'ਇਸਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦਿਓ' ਵਰਗੇ ਸੰਖੇਪ ਮੋਨੋਸਿਲੇਬਲ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਕੈਵੇਂਡਿਸ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਗਿਆਨਕ ਖੋਜਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਦੀਆਂ ਅੱਗੇ ਸਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੱਚੀ ਮਸ਼ੀਨ, ਕੁਝ ਮੁੱਢਲੇ ਯੰਤਰਾਂ ਅਤੇ ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਨਾਲ ਲੈਸ, ਕੈਵੇਂਡਿਸ਼ ਨੇ ਧਰਤੀ ਦੇ ਭਾਰ ਦੀ ਇੰਨੀ ਸਹੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਯੰਤਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਆਧੁਨਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਭਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ।
‘ਤਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਖਲੀਲ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਕੋਈ ਸਿਆਣੀ ਆਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਸਲੀ ਲੋੜ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ‘ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਵਲ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚਕਾਰ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਵਲ ਨੇ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।’

ਖੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਦੌਰ ਉਸਨੂੰ ਆ ਗਿਆ। ਇਸਨੇ ਉਸਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇੱਕ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਖੰਘ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਘੋਰ ਹੋਣਾ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਘੱਟ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਵੀ ਉਸ ਲਈ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਖੰਘ ਕਾਰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਸਰ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਹੇ ਸੀ? ਅਤੇ ਕੀ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ? ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਤੁਹਾਡੀ ਸਲਾਹ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਵਿਸ਼ਾ ਹੁੰਦਾ, ਹੈ ਨਾ?'
ਖੰਘ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਘੱਟ ਹਿੰਸਕ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਇੱਕ ਲਿਨਨ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਪੂੰਝਿਆ, ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸੱਜਣ, ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਜੋ ਟਿਊਬ ਅਤੇ ਇੰਟਰਨੈੱਟ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਪਲਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਲਕੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਟਾਈਲ ਅਤੇ ਤਰੀਕੇ? ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਸਮਝ, ਆਪਣੇ ਕੁਕਰਮ, ਆਪਣੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ...'
ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬੰਗਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭੋਜਪੁਰੀ ਵਿੱਚ, ਕੁੱਕੜ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕੁੱਤਾ'। ਮੈਂ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਕੁਕਰਮ, ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣਾ ਹੈ! ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚਿਆ? ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੋਚਣ 'ਤੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਕੁੱਤਾ ਹੈ।'
"ਖੈਰ, ਇਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਕੀ ਇਹ ਔਡਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ "ਦ ਡੌਗ ਬਿਨੀਥ ਦ ਸਕਿਨ" ਨਾਮਕ ਨਾਟਕ ਲਿਖਿਆ ਸੀ? ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ?"
'ਹਾਂ, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਮਰਹੂਮ ਅਮੀਕ ਹਨਫੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, "ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਭੌਂਕਣ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਰੋਕੇ"।
'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਸ਼੍ਰੀ ਅਮੀਕ ਹਨਫੀ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸਮਝਿਆ। ਤਾਂ ਦੇਖੋ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿੰਨਾ ਉਪਯੋਗੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ: ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ

- '

‘ਫਿਰ ਸਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ।

'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬੁਰੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਚੰਗਿਆਈ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਓ, ਉਹ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਨਵਾਬ, ਜਿਸਦਾ ਦਿਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭੈਣਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ।'
'ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਤੁਹਾਡੀ ਪੂਰਵਜ?'
'ਓਹ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਇਨਸਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਵੀ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਾਗਲ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'

ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਚਾਹ ਜਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਅਕਸਰ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਆਖਰੀ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਰਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਮਿਆਂ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੱਥ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜਿਹੇ 'ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹੀ' ਕੰਮ ਅਤੇ ਘਟਨਾਵਾਂ ਵਾਪਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1800 ਅਤੇ 1857 ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਆਏ ਜਦੋਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਫਿਰੰਗੀ ਮਾਲਕਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਬਰੇਲੀ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦਾ ਜਲਾਵਤਨ ਪੁੱਤਰ ਜਹਾਂਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਰਪੂਰ ਵਾਅਦਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲਾ। ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ 'ਤੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਖਤ ਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
‘ਬਿਜਨੌਰ ਵਿੱਚ 1857 ਦੇ ਵਿਦਰੋਹ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਪੈਂਫਲਿਟ ਵਿੱਚ ਸਈਅਦ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੱਚਾਈ ਸੀ,’ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਸਈਅਦ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ

ਭਾਰਤੀ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਈਅਦ ਮਹਿਮੂਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਾਅਵਤ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਧਾਰਨਾ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਇੱਕੋ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ, ਰਾਣੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਅਧਿਕਾਰ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।’
'ਖੈਰ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣਾ ਇੱਕ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੱਲ ਸੀ,' ਮੈਂ ਕਿਹਾ। 'ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਈਦ ਮਹਿਮੂਦ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕੀਤੀ?'
'ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਲਾਕ ਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਸੀ ਸਈਅਦ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਿਜਨੌਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਬਕਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ, ਸ਼੍ਰੀ ਸ਼ੈਕਸਪੀਅਰ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਦਾਅਵਤ ਦਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਉੱਚ ਵਰਗ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸਈਅਦ ਮਹਿਮੂਦ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਭਾਸ਼ਣ ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ, ਗਰੀਬ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਸਈਅਦ ਮਹਿਮੂਦ ਕਦੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਦਾਅਵੇ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ।'

ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਮ ਜਿਹਾ ਰੱਸਾਕਸ਼ੀ ਵਾਲਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ, ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਖੰਘ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੋਰਟੋਬੇਲੋ ਰੋਡ ਸਥਿਤ ਆਪਣੇ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਇਲਾਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਫਲੈਟ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲਿਫਟ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਲੈਟ ਤੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਸਟਾਈਲ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਸੈੱਟ ਦੁਆਰਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਵਸੀਮ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਵੇਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਗੈਰ-ਫੈਸ਼ਨ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਫਲੈਟ ਖਰੀਦ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਗਰੀਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਕੁਲੈਕਟਰ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਜਾਂ ਜਨੂੰਨ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦੋ ਕਮਰਿਆਂ ਵਾਲਾ ਫਲੈਟ ਪੁਰਾਤਨ ਸੰਗ੍ਰਹਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਨਕਸ਼ੇ, ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ, ਕਿਤਾਬਾਂ, ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ, ਕੱਚ

ਦੇ ਸਮਾਨ... ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਨਾਮ ਦਿਓ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਪੋਰਟੋਬੇਲੋ ਰੋਡ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸੀ: ਉੱਥੇ ਮੱਧਮ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਲਾਲਸਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲੇਖ ਸਨ। ਜੋ ਵੀ ਮੈਂ ਫਲੈਟ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਵਿਲੱਖਣ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਲੱਗਿਆ।
ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਲੈਟ ਦੇ ਸਮਾਨ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਮੋਹ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ 'ਤੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
'ਓਹ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖੁਆਓਗੇ?' ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ।
'ਅਸੀਂ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂਗੇ; ਅਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਪਿਆਰੇ ਜਨਾਬ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ (1788–1854) ਦੇ ਕਾਵਿ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਆਜ਼ਾਦ (1831–1910) ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?'
‘ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ,’ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਮੈਂ ਜ਼ੌਕ ਨੂੰ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਮੌਲਾਨਾ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਆਜ਼ਾਦ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ? ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ; ਇਹ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਟੀ.ਏ. ਅਲਾਵੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਪਾਦਿਤ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੈ।’
‘ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਅੱਖ ਨਾ ਪਾਈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ।’ ਅਚਾਨਕ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਲਾਲ ਅਤੇ ਗਰਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਠੰਡਾ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਾਪਸੰਦ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭੜਕਾਹਟ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਨਾ ਪੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਖਾਣਾ ਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ।'

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ... ਪਰ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਇਹ ਲਿਖਿਆ, ਉਸ ਨੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।'

ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਦੇਖ ਕੇ, ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਬਸ ਦੇਖੋ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਥੇ, ਇਸ ਪੰਨੇ 'ਤੇ, ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਆਜ਼ਾਦ ਇੰਨੇ ਦੁਖਦਾਈ ਪੱਖਪਾਤ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
'ਖੈਰ... ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ, ਜੋ ਜ਼ੌਕ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਮੰਨਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬੁਰਾ ਜਾਂ ਦੁਖਦਾਈ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।' 'ਹਾਂ, ਉਹ ਜ਼ੌਕ ਨੂੰ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ,' ਉਸਨੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਮੈਂ ਜ਼ੌਕ 'ਤੇ ਆਜ਼ਾਦ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਲਈ, ਨਾ ਹੀ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਲਈ!' ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿਰ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਛੋਟਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੌਕਤ ਮਾਹਲ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੈ, ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਅਜਿਹੇ ਦੌਰੇ ਪੈਂਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਕੀ ਅੱਜ ਹੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਡਾਕਟਰ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਹਤ ਸੇਵਾ ਹਸਪਤਾਲ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਸਿਆਣਪ ਸੀ? ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੌਸਲਾ ਗੁਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਦੀ ਸਿਹਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਬਿਮਾਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਨੇਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਕਿਵੇਂ ਮਾਪਣਾ ਹੈ। ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਫਰਿੱਜ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਦਿੱਤਾ।
"ਆਓ, ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਪੀਓ। ਅੱਗੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਬਰਾਬਰ ਕਰ ਲਓ," ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਰਮੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
ਉਸਨੇ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਘੁੱਟ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਮ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ: ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਅਤੇ ਭਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਬੀਤ ਗਏ; ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰਗੜਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਜਾਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬਾਕੀ ਪਾਣੀ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਡਰਾਫਟ ਵਿੱਚ ਪੀ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ, ਚੋਰੀ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ?'

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਣਉਚਿਤ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਆਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀ ਹੈ?'
ਮੈਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਬੋਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਾਂ? ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਡਿਨਰ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਾਸੋਹੀਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਹੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਖੈਰ, ਸਰ, ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਪੰਜ ਘਾਤਕ ਪਾਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਜਾਂ ਸੱਤ ਘਾਤਕ ਪਾਪ। ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨੀ ਰਾਏ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ, ਜਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚੋਰੀ ਹੋਇਆ ਹੈ?'
ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇਸ ਬੇਤੁਕੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਜਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ?
'ਦੇਖੋ,' ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਜਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਖੈਰ, ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਇਮੋਸ਼ਨਲ... ਕਾਲਪਨਿਕ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?' ਅਚਾਨਕ, ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਹੜਬੜਾਹਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ 'ਤੇ। 'ਮੈਂ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ, ਏਰ... ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...'
ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਬਚਾਂ ਜਾਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਜਾਂ ਖੰਘ, ਜਾਂ ਦੋਵੇਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਵਾਲ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੀ, ਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਵਾਬ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਜਾਂ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਵਾਲਾ ਨਾ ਲੱਗੇ।
ਉਹ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। 'ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਜਾਂ ਵੀ ਐਂਡ ਏ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ?'

'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਦੱਖਣੀ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੈ।'
'ਚੰਗਾ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਕੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਜਾਇਬ ਘਰਾਂ, ਨਿੱਜੀ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਬਕਿੰਘਮ ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਸਮਾਨ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦੀ ਵੀ ਇਹੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ?'
"ਹਾਂ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਪਰ ਕੁਝ ਜਾਇਦਾਦ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਵੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ।"
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ,' ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਅੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਜੋ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦਬਾਅ ਦੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜਾਂ ਕਿਰਪਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਲੁੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋਗੇ?'
ਮੈਂ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚਰਚਾ ਕਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਦਾ ਮਕਸਦ ਕੀ ਸੀ? ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਿਆ। 'ਕੀ ਉਸ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਅਤੇ ਜਾਇਜ਼ ਵਾਰਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ... ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
'ਪਰ ਜੇ ਸੂਟ ਦੇ ਸਫਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ?'
‘ਖੈਰ... ਕੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੀ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ ਲਈ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?’ 'ਕਿਉਂ? ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੋਰਸ ਕਿਉਂ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
'ਖੈਰ, ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੈਣਾ, ਕੀ ਇਹ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ?'
'ਨਹੀਂ, ਇਹ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੈਣ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ, ਸਰ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬੋਲੋ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਝ ਸੰਕੋਚ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਵਿੱਚ ਕਹੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਵਸੀਮ ਜਾਫ਼ਰ ਦੁਬਾਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਮੇਰੀ ਪੜਦਾਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ?'
"ਹਾਂ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹੋ, ਜੇ ਕੋਈ ਹੈ।"

'ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਆਜ਼ਾਦ ਇੱਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਜ਼ੌਕ ਦੀਆਂ ਸੰਗ੍ਰਹਿਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ।'
'ਓਹ, ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ! ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ।'
'ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ,' ਉਹ ਧੀਮੀ, ਲਗਭਗ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ। 'ਹਾਏ ਰੱਬਾ! ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?' ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ। 'ਫਿਰ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ ਵਾਲੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਲਟ ਹੈ!'
‘ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪੁਰਸ਼ ਵਾਰਸ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਮੈਂ ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਲਕ ਹਾਂ।’ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ।
'ਪਰ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਕੀ ਇਸਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲਕ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੇਚ ਦੇਵੇਗਾ?' 'ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਰੇਗਾ? ਕੀ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਅਬਦੁਲ ਹਾਮਿਦ ਲਾਹੌਰੀ ਦਾ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨਮਾਹ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?'
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਮ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ (ਸ਼ਾਸਨਕਾਲ 1627–1658) ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇਤਿਹਾਸ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ 1654 ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਅਵਧ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਸਕ ਦੁਆਰਾ ਈਸਟ ਇੰਡੀਆ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ, ਲਗਭਗ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਚੀਕਿਆ: 'ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਹ-ਏ-ਨੂਰ ਹੀਰਾ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ?'
'ਪਰ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤ ਦੀਆਂ ਹਨ, ਪੌਂਡ ਸਟਰਲਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਸਰ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਰਾਣੀ ਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਮੌਜੂਦਾ ਮਾਲਕ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮੋਟੀ ਰਕਮ ਵਸੂਲ ਕਰੇਗਾ। ਕੀ ਮੈਂ ਗਲਤ ਹਾਂ?' 'ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਖਜ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਪਰ ਇਹ ਕੌਮ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਕੀ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਮੰਗਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਮੰਗਣ ਦੇ ਇੱਛੁਕ ਨਹੀਂ ਹੋ?'
'ਖੈਰ, ਦੋਵੇਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ।'

ਮੇਰਾ ਗੁੱਸਾ ਲਗਭਗ ਟੁੱਟ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ?'
‘ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।’ ਉਹ ਠੰਢੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। ‘ਪਰ ਸੁਣੋ, ਵੈਸੇ ਵੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੱਭਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਲਾਰਡ ਰੌਬਰਟਸ ਦੀ ਇੱਕ ਡਾਇਰੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਿਲੀ - ਉਹੀ ਲਾਰਡ ਰੌਬਰਟਸ ਜਿਸਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚਾਲੀ-ਇਕਤਾਰੀ ਸਾਲ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਣੀ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਬਾਰੇ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਵਾਲ ਵਾਲੀ ਡਾਇਰੀ ਐਬਰਡੀਨ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਕੋਲ ਇਸਦੇ ਦੁਰਲੱਭ ਹੱਥ-ਲਿਖਤਾਂ ਵਾਲੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨੈੱਟਵਰਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਡਾਇਰੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ।
'ਯਾਨੀ, ਬਲਾਤਕਾਰ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ?'
'ਉਹ ਵੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਚਾਂਸਰੀ ਦੀ ਲੁੱਟ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਡਾਇਰੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਆਖਰੀ ਵਾਰਸ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਰੌਬਰਟਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਇੰਡੀਆ ਆਫਿਸ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰਵਾਏ ਸਨ।'
'ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਕਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ! ਤੁਹਾਡੀ ਖੋਜ ਜ਼ਰੂਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਪਰ ਐਬਰਡੀਨ ਕਿਉਂ?'
'ਓਹ ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸਕਾਟਿਸ਼ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਸੰਭਵ ਕੈਟਾਲਾਗ, ਹੈਂਡਲਿਸਟ ਅਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮੀਦ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਇੱਕ ਅਸੰਭਵ ਸਰੋਤ 'ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਾਈ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ ਜੋ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਰੌਬਰਟਸ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ 1857 ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਵੀ ਸੂਚੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ

ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਂ ਕੋਈ ਤੁਰੰਤ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਬੇਸਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਟੋਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।'
'ਸੱਚਮੁੱਚ!'
'ਹਾਂ, ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਲਈ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਗਜ਼ਾਤਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਮੌਕਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।'
'ਕਿੰਨਾ ਦਿਲਚਸਪ! ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਉਤਸੁਕ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਭੁੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹਿੱਸਾ।'
‘ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਮੂਲ ਦੱਸਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਭਾਲ ਅਤੇ ਨੌਕਰਸ਼ਾਹੀ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਡੱਬਿਆਂ, ਜਾਂ ਫੁੱਟਲਾਕਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਕੁੱਲ ਸੱਤ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਡੱਬੇ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੂਚੀਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੁੱਟਲਾਕਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕੋਲ ਕੁਝ ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਫੁਟਕਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਸਨ...,’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ‘ਅਤੇ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸੰਖੇਪ ਵੀ... ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ।’
ਫਿਰ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਜਾਗ ਪਈ। ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਖਰੀ ਵਸੀਅਤ ਅਤੇ ਨੇਮ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਦੇ ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹੀ ਆਚਰਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਤੱਥ, ਜਾਂ ਹਾਂ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਦੋ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਸੁਰੰਗ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਠੋਸ ਜਾਣਕਾਰੀ? ਕਿਸੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਖਜ਼ਾਨੇ ਬਾਰੇ ਸੁਰਾਗ? ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?
'ਕੀ ਮੈਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਸੀ, ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ?' ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਿਆ, ਕਾਫ਼ੀ ਰੁਕ ਕੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਡਰ ਨਾ ਜਾਵੇ।
'ਜਾਣੋ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ "ਜਾਣਨਾ" ਕਿਉਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ।'
ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਬ੍ਰੀਫਕੇਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਬੱਫ ਲਿਫਾਫਾ ਕੱਢਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪਸ਼ਟ ਕੰਬਣੀ ਸੀ। ਲਿਫਾਫਾ ਸੀਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਫਲੈਪ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ, ਲਗਭਗ ਛੇ ਇੰਚ ਗੁਣਾ ਪੰਜ।

ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਖ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਤਾਜ਼ੇ ਪੁੰਗਰੇ ਹੋਏ ਘਾਹ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ। ਸਿਰ ਸਿਰ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਲਈ ਰਵਾਇਤੀ ਹਲਕੇ ਸਕਾਰਫ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਦੁਪੱਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਲਕੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲਾ ਦੁਪੱਟਾ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ, ਛਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ, ਧੜ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਛੁਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਵੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਲ, ਸੰਘਣੇ ਕਾਲੇ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੋਟੀ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਗੁੱਤ ਵਿੱਚ ਸਨ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਏ ਸਨ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਲੇਟੀ ਮੋਤੀ ਹਰੇਕ ਗੁੱਤ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉੱਥੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹੋਣ।
ਪਰ, ਕਿੰਨੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਪੋਰਟਰੇਟ ਅਧੂਰਾ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅਧੂਰਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਹੇਠਲਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ ਲਗਭਗ ਤੀਜਾ ਹਿੱਸਾ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ।
ਮੈਂ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮਾਪਦੇ ਹੋਏ: 'ਇਹ... ਇਹ ਤਸਵੀਰ, ਕੀ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਹੈ? ਇਸਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਪਾੜਿਆ?' ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਸਵਾਲ ਦੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿੱਛੇ ਲਿਖਿਆ ਪੜ੍ਹ।' ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਰੰਗ ਸੀ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਗਰਮ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੰਬਦੀ ਹੋਵੇ।
ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਥੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਿਕਸਤਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, (ਭਾਵ, ਘੁੰਗਰਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ), ਮੁਗਲ ਚਾਂਸਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਲਿਖਣ ਦੀ ਲਗਭਗ ਅਣਸੁਣੀ ਸ਼ੈਲੀ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਲਿਖਤ ਕਾਫ਼ੀ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ। 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸਮਾਨਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ।' ਇੱਕ ਤਾਰੀਖ ਆਈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ।

'ਵਧਾਈਆਂ, ਸ਼੍ਰੀ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ, ਸਰ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਏ,' ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। 'ਪਰ... ਪਰ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਪੋਰਟਰੇਟ ਮਿਲਿਆ? ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ... ਫਿਰ ਕਿਵੇਂ... ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ ਹੋ?'
‘ਹਾਂ!’ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰਾ ਹੈ!’ ਉਸਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੁਣੌਤੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ: ‘ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕੱਢ ਲਿਆ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਨੂੰ ਕਰੋਗੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਖੋਜ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰੋਗੇ?’ ‘ਪਰ... ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੋਇਆ?’ ਮੈਂ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਵੈਸੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੇ ਸੈਂਸਰ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਥਿਤੀ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਦੀ ਸੀ।
'ਖੈਰ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਖਲੀਲ ਅਸਗਰ,' ਉਹ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਵਾਦੀ, ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੀ, 'ਮੱਤ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਪੋਰਟਰੇਟ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਐਕਸੇਸ਼ਨ ਸੂਚੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੁੱਟਲਾਕਰਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਸੂਚੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਡੱਬੇ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਸੂਚੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਖਰੜਾ ਜਮ੍ਹਾ ਹੈ; ਇਹ ਪੋਰਟਰੇਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਟੇ ਕੈਟਾਲਾਗ ਸੂਚੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਹਰੇਕ ਸੂਚੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪੋਰਟਰੇਟ ਉੱਥੇ ਸੂਚੀਬੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ; ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬੁੱਢੇ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਫੜੀ ਰੱਖੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਹੌਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ।
'ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਦੋ ਢਿੱਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਹਾਲਤ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਦੇਖਦੇ ਹੋ... ਮੈਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਹਰ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਪਲਟਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਤਸਵੀਰ 'ਤੇ ਪਈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਿਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਹੇ ਰੱਬਾ, ਅਜਿਹੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਝਟਕਾ ਮਿਲਣਾ! ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।'

ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਉਹ ਫਿਰ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਾਂ, ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਹ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਐਪੀਫੈਨੀ ਵਾਂਗ ਸੀ।
'ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਪਲਟ ਕੇ ਉਸ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕੋਈ ਸੀ, ਕੋਈ... ਕੌਣ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਫਿਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਪਲਟਿਆ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ... ਖੈਰ, ਤੁਸੀਂ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਉਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਟੈਕਸਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੈ...
‘ਹੁਣ ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਅਚਾਨਕ ਆਵੇਗ 'ਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੈਕਟ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟਰੇਟ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਹੈ: ਕੋਈ ਬ੍ਰੀਫਕੇਸ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਹੈਂਡਬੈਗ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਕੋਈ ਪੈਕੇਟ ਨਹੀਂ। ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਓਵਰਕੋਟ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੋਟਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਦੀ ਜੈਕਟ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਮੈਂ ਜੋ ਰੁਟੀਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਿਦਾਇਗੀ ਤੁਰੰਤ ਕੰਮ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਜੋ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਸ਼ੈਲਫ 'ਤੇ ਸਾਫ਼- ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖ ਕੇ, ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤ, ਸ਼ਾਂਤ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਜੈਕਟ ਦੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ।'
‘ਸਹੀ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਾਅਵਾ ਮਿਲ ਗਿਆ!’ ਮੈਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਕਹੀ, ਜੋ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।
‘ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਦੇ ਹੋ?’
ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਮੈਂ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ।' ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, 'ਰੱਬ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਬਣਾਵੇ!'
ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ - ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੇ ਲਗਭਗ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਕੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਰਹੇਗੀ।

"[['[[[[[[[[[[[[[[[[," [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[, [[[, [[[[[[[[[[[2 [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[. [[[[[[[, [[, [[
'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[,' [[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[:
[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['[[['[[

ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ: ਉਹ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਮੁੰਡਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਵੇਸਵਾ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਹੋ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਲਵੇ।
ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਨਾ ਪਾੜ ਦੇਵਾਂ, ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਟਾਇਲਟ ਵਿੱਚ ਫਲੱਸ਼ ਕਰ ਦੇਵਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਬੁਰਾ ਸੁਆਦ ਹੋਵੇਗਾ।
'ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰਸ, ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰੇਗਾ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਘੱਟ ਗਈ ਹੋਵੇ,' ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰੋਇਆ। 'ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਪਣੀਆਂ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ,' ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੌਲੀ ਕੀਤਾ, 'ਕੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਮਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਆਜ਼ਾਦ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੌਤੇਲੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾਗ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ।'
'ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਜਾਂ ਕਿੱਸਾ, ਇੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ, ਭਾਵੇਂ ਵਾਰਸ ਇੰਨਾ ਰੁੱਖਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾ ਸਕੇ, ਜ਼ੌਕ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
'ਪਰ ਫਿਰ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਆਜ਼ਾਦ ਇੰਨੇ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਕਿਉਂ ਹੋਣਗੇ? ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜ਼ਰੂਰ।'
'ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਹੀਂ ਪਤਾ,' ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਉਦਾਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਦੁਰਭਾਵਨਾਪੂਰਨ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਲਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸੀ। ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨੇ ਪਤਿਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ।'
'ਹਾਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਫੈਸ਼ਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਆਜ਼ ਫਤਹਿਪੁਰੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੁਰਭਾਵਨਾਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੱਚੇ

ਨਾਗਰਿਕ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਰਹਤੁੱਲਾ ਬੇਗ ਨੇ ਵੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।'
'ਓਹ ਖੈਰ, ਬੇਗ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਜ਼ਾਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਜਮੀ ਸੀ। ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ, ਆਜ਼ਾਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੂੰ ਚੌਵੀ ਜਾਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ 'ਸਿਰਫ਼ ਮੁੰਡਾ' ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇੱਕ 'ਮੱਠੀ' ਸੀ। ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ 1811 ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਛੋਟੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।' "ਖੈਰ, ਇਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਤਸਵੀਰ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਫਲਤਾ ਹੈ। ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ।"
'ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ? ਤੁਸੀਂ ਉਡੀਕ ਕਰੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖਾਂਗਾ।'
ਉਸ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਬੁਰਹਾਨਪੁਰ ਦੇ ਫਾਰੂਕੀ ਅਤੇ ਗੋਰਖਪੁਰ ਦੇ ਖੁਦਾਈਜੀ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਿੱਦ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ, ਪਰ ਮੈਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਿਆ। ਮੇਰਾ ਅਫ਼ਸੋਸ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਨਾ ਤਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਗਲਪ ਲੇਖਕ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ।
ਮੇਰੀ ਵਾਪਸੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਮਾਰਟਿਨ ਐਂਡ ਮਾਰਟਿਨ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਲਾਅ ਫਰਮ ਦੇ ਭਾਈਵਾਲ ਸ਼੍ਰੀ ਡਗਲਸ ਅਬਰਨੇਥੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਮਿਲਿਆ। ਪੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੀਲਬੰਦ ਲਿਫਾਫਾ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੈਕੇਟ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:
ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਦੁੱਖ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਕੀਮਤੀ ਮੁਵੱਕਿਲ, ਡਾ. ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ, ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ., ਐਫ.ਆਰ.ਐਚ.ਐਸ., ਆਦਿ, ਜੋ ਕਿ 14/42 ਪੋਰਟੋਬੇਲੋ ਰੋਡ, ਲੰਡਨ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਸਨ, ਨੇ 19 ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਲੰਡਨ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦਾ ਕੈਂਸਰ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਹ ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ। ਪਰ ਕੈਂਸਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਡਾ. ਜਾਫਰ ਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੱਥੀ ਕੀਤੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਸੀਲਬੰਦ ਲਿਫਾਫੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭੇਜੇ ਜਾਣ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਨੱਥੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਖੋਜ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ

£1000 ਸਟਰਲਿੰਗ ਦੀ ਰਕਮ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਡਾ. ਜਾਫਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਜਾਂ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਕਾਪੀ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਏ ਜਾਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਨੱਥੀ ਪੱਤਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ, ਪਿਆਰੇ ਸਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਸੱਚਾ-ਸੁੱਚਾ,
ਮਾਰਟਿਨ ਅਤੇ ਮਾਰਟਿਨ ਲਈ,
ਡਗਲਸ ਅਬਰਨੇਥੀ, ਜੂਨੀਅਰ ਸਾਥੀ।
ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਮੈਂ ਲਿਫਾਫਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ, ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਸਤਖਤ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

3

ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਕਿਤਾਬ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੇਨਾਮ ਆਤਮਾ ਵੀ, ਜੋ ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

(ਡਾ. ਵਸੀਮ ਜਾਫਰ ਦੇ ਨੋਟਸ ਅਤੇ ਮੈਮੋਰੰਡਮ ਤੋਂ) ਇਹ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਫੀਰ ਬਿਲਗਰਾਮੀ (1834–1890) ਦੇ ਰਸ਼ਤ-ਏ-ਸਫੀਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਇਕਲੌਤੇ ਐਡੀਸ਼ਨ ਵਰਗਾ ਸੀ।
ਪਰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸਦੀ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਕੌਣ ਲਿਆਇਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਇੱਥੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ? ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਛੂਹਣ 'ਤੇ ਕੁਝ ਗਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅੱਗ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਜਾਂ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਰੁਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਪੇਸਟਬੋਰਡ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੰਨੇ ਫਲਾਈਲੀਫ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਗਏ ਹੋਣ।
ਚਮੜੇ ਦੀ ਬਾਈਡਿੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਜਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਫਟ ਗਈ ਸੀ; ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸਿਰਲੇਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ 'ਤੇ ਕਦੇ ਲੇਖਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਇੱਕ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਛਪੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ? ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੀ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਇਹ ਇੱਕ ਸਦੀ ਜਾਂ ਡੇਢ ਸਦੀ ਤੋਂ ਪੁਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਇੰਨੀ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਚੀਨਤਾ ਵਾਲੀ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਕੁਝ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਵਿਲੱਖਣ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦੇ ਪੱਤਰ, ਜਾਂ ਆਖਰੀ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜੋ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ?
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਕੰਬਣੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਪੰਨੇ ਇਕੱਠੇ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ? ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਫਿਰ, ਕੀ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿੜਚਿੜੇਪਨ ਅਤੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਪੂਰੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ? ਇਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਿਓ - ਇਹ ਹੁਣ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਕੰਮ

ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ। ਜੇ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬੰਦ ਰਹੇਗਾ।
ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਹਥੇਲੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਇਸਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਘੱਟ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਤਾਪਮਾਨ? ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, 'ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤਾਪਮਾਨ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਤਾਪਮਾਨ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਗਰਮ ਆਵੇ... ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਗਰਮ ਆਵੇ...? ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਅੱਗ ਦੇ ਉੱਪਰ ਬਣੇ ਸਕਿਊਰ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ਾ ਗਰਮ ਸ਼ੀਸ਼ ਕਬਾਬ ਹੈ? ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਗਰਮ ਆਵੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਠੰਡਾ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਕਵੀ ਇਕਬਾਲ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਅਚਾਨਕ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਈਆਂ:
ਇੱਥੇ, ਅੱਗਾਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਬੁਝ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਉੱਥੇ, ਟੈਂਟ-ਰੱਸੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਟੁਕੜੇ, ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਹਨ: ਕਿੰਨੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਇੱਥੋਂ ਲੰਘੇ? ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ?
ਹਾਂ, ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿੰਨੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਕਿੰਨੇ ਹੱਥ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ; ਕਿੰਨੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ? ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਉਂ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਉਰਦੂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਿਤਾਬ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ, ਹਿਬਰੂ ... ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ। ਪਰ ਹਾਂ, ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਇਹ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇਗਾ, ਸੱਜੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਹੜਾ ਸੱਜਾ ਪਾਸਾ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਹੈ?
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਘਬਰਾਹਟ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਪੰਨੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜੇ ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਏ, ਪਰ ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਫਸੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸਗੋਂ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੁੱਕ ਗਏ ਹੋਣ। ਮਹਾਨ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਅਬਦੁਰ ਰਹਿਮਾਨ ਚਘਾਤਾਈ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਇਲਾਜ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੰਗ ਪੇਂਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਅੰਡੇ ਦੀ ਸਫ਼ੈਦ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੁਪਤ ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸੌਂਫ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਹਲਕੇ ਪਰਤ ਨਾਲ ਵੀ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਇਲਾਜ ਕੀਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ, ਮੀਂਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ? ਇਹ ਉਦੋਂ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ...

ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨੇ ਕੁਝ ਸੰਘਣੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਕਾਰਨ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਗੁੱਸੇਖ਼ੋਰ ਰਈਸ ਨੇ, ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਖਿਝ ਕੇ, ਜਾਂ ਬੋਰ ਹੋ ਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਸਜਾਵਟੀ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਕੇ, ਕੀ ਇਹ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੁੱਕ ਗਿਆ? (ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਕਿੱਸਾ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਵਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ ਵਿਰੋਧੀ ਵਲੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਦਰਬਾਰੀ ਉਸਨੂੰ ਵਲੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਚਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।)
ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਕਵੀ ਮੀਰ ਸੋਜ਼ ਦੇ ਪੰਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਮੀਰ ਨੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸੋਜ਼ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਕੇ ਨਵਾਬ ਆਸਿਫੁੱਦੌਲਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਜਾਵਟੀ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ, ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸੀ? ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਉਛਲ ਪਿਆ। ਜੇ ਵਲੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੀਰ ਸੋਜ਼ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੋਜ਼ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ? ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖੋਜ ਹੋਵੇਗੀ! ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਅਪੋਕ੍ਰਿਫਲ ਸਨ।
ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਹੋਣ ਦਿਓ, ਪਰ ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਿੱਜਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਅਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲਈ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਖ਼ਤ ਕਵਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ, ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਪੇਪਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇਗਾ। ਸਖ਼ਤ ਕਵਰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਲਗਭਗ ਹੌਲੀ। ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਰੋਧੀ ਕਲਪਨਾਵਾਂ, ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਡਰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਪੰਨੇ ਅਤੇ ਫਲਾਈਲੀਫ਼ ਨਮੀ ਕਾਰਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਠੋਸ ਗੋਲੀ ਬਣ ਗਏ ਹੋਣਗੇ।
ਮੈਂ ਸਖ਼ਤ ਕਵਰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਅਤੇ ਐਂਡਪੇਪਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਿਲਵਰਫਿਸ਼ ਲੱਭੀ। ਓਹ, ਓਹ, ਉਹ ਗਰੀਬ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਜਿਸਨੂੰ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮੌਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ! ਫਿਰ ਵੀ, ਹਵਾ ਦੁਆਰਾ ਛੂਹਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਲਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ (... ਹਵਾ ਦੁਆਰਾ ਛੂਹਿਆ ਗਿਆ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿਲਵਰਫਿਸ਼ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਜਲਦੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ।)। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੰਨੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਿਸਕਦੇ ਹੋਏ, ਸਿਲਵਰਫਿਸ਼ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ।

ਐਂਡਪੇਪਰ ਭਾਰੀ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ ਅਤੇ ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਲਹਿਰਦਾਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਸੱਪ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਐਂਡਪੇਪਰ ਇੱਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੁੱਕਬਾਈਂਡਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦਾ ਰੰਗ ਇੰਨਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਇੰਨਾ ਸੰਘਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਸ 'ਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਾਗਜ਼ ਹੁਣ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭੁਰਭੁਰਾ ਅਤੇ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਰਮਾਣ ਨੁਕਸ ਸੀ: ਕਾਗਜ਼ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਲਚਕਤਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਮੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੀਮ ਦੁਆਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਦਬਾਅ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਭੁਰਭੁਰਾਤਾ ਇਸਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। (ਸਿਲਵਰਫਿਸ਼ ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕ ਗਈ ਸੀ, ਐਂਡਪੇਪਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਲੁਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕੀੜਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਹਿੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ?)
ਸੀਵ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਪਰਤ ਦਸਤਖਤਾਂ ਤੋਂ ਛਿੱਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਦਸਤਖਤਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਗੂੰਦ, ਗੰਮ ਜਾਂ ਪੇਸਟ ਨਹੀਂ, ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੂੰਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਗੰਧ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਪਰਤਾਂ, ਗੰਦੇ ਪੀਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਭੁਰਭੁਰਾ, ਦਸਤਖਤਾਂ ਅਤੇ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਸਤ੍ਹਾ ਨਾਲ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਿਪਕ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਇਆ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ, ਸਿਲਾਈ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੀ; ਦਸਤਖਤ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਕਿਤਾਬ-ਬਾਈਂਡਰ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਪਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਸਤਖਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਾਬ ਪਾਠਕ ਦੁਆਰਾ ਉੱਪਰੋਂ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।
ਮੈਂ ਐਂਡਪੇਪਰ ਪਲਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਐਂਡਪੇਪਰ ਦਾ ਓਵਰਲੀਫ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖਾਲੀ ਅਤੇ ਲਿਖਣਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਬਫ ਜਾਂ ਬਿਸਕੁਟ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਆਸਾਨ ਸੀ; ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਚੌੜੀ ਪੈੱਨ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ, ਪੰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਖਾਲੀ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਲਾ ਪੰਨਾ, ਵਰਸੋ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਜੇ ਇਹ ਇੱਕ ਸਹੀ ਕਿਤਾਬ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮਾਲਕ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ: ਨਾਮ, ਦਸਤਖਤ, ਮਿਤੀ, ਲੋਗੋ, ਮੋਹਰ। ਇਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ 'ਇੱਥੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਸੌ ਰੂਪ ਹਨ; ਫਿਰ ਵੀ, ਕੁਝ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ,' ਜਿਵੇਂ ਮੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਲਈ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹੋ ਸਕੇ, ਹਰ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਕਿਤਾਬ ਪੁਰਾਣੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਨੋਟ ਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼, ਅਤੇ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪੂਰੀ ਕਿਤਾਬ ਸਿਰਫ਼ ਖਾਲੀ ਪੰਨਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਠੀਕ ਹੈ, ਚਲੋ ਹੁਣ ਛੱਡ ਦੇਈਏ। ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੇਖਾਂਗੇ।
ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਹੇਠ ਧੱਕਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਵਾਲ ਕੰਬਦੇ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਏ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਹਵਾ ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਝੁਕ ਕੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਪਛਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਮੇਰੀ ਗਰਦਨ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸੀ। ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੌਣ...? ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੋੜ ਕੇ ਦੇਖ ਸਕਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕੜਾਅ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਪੁਰਾਣੀ ਸਪੋਂਡੀਲੋਸਿਸ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਮੈਨੂੰ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਆਈ ਜਿਸਦਾ ਬਿੰਦੂ ਅਕੜਾਅ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਬਦਲਦਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਅਕੜਾਅ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਣਮੱਤਾ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਓਨੇ ਹੀ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਸੰਦਰਭ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੈਨੂੰ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਆਈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਝੁਕਾਉਂਦਾ। ਕਿੰਨੀ ਅਫ਼ਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ, ਖੁਦ ਰੱਬ ਨਹੀਂ।' ਖੈਰ, ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੋੜ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਕਾਫ਼ੀ ਦਰਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੁੰਦਾ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਤਾਬ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ।
ਅਚਾਨਕ, ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ, ਕਿਤਾਬ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਜਿਸਟਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਤਾਬ ਦੁਬਾਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ, ਹਰ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਰਦੂ... ਜਾਂ ਤੁਰਕੀ... ਜਾਂ ਪਸ਼ਤੋ ਵਰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ। ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ: ਮੈਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਇੱਕ ਸੰਤਰੀ-ਸਿੰਦੂਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੰਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਰੁਕੋ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਲਹਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਇਸ

ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮਰੋੜਦੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਗੇਂਦ ਤੋਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕਿਰਨ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਪੰਨਾ ਅਜੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਸੀ... ਨਹੀਂ, ਹੁਣ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ 'ਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਕਿਸੇ ਬੇਰਹਿਮ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਰਗੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਡਦਰਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਫੜਨ ਦਿਓ, ਇਹ ਇੱਥੇ ਇਸ ਦਰਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਬਦਸੂਰਤ ਮੇਜ਼ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੱਬੀ ਮੁੱਠੀ ਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਛੇਕ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਛੋਟਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ 'ਮਾਈਕ੍ਰੋਸਕੋਪ' ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦਾ ਸੀ, ਯਾਨੀ ਕਿ, ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਬੰਦ ਮੁੱਠੀ ਜਿਸਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਅਪਰਚਰ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਾਈਕ੍ਰੋਸਕੋਪ ਹੈ। ਫਿਰ, ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੱਬੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ - ਕਲਪਿਤ ਮਾਈਕ੍ਰੋਸਕੋਪ ਦਾ ਮੇਰਾ ਕਲਪਿਤ ਆਈਪੀਸ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਅਨੰਤ ਛੋਟੀ ਕਿਰਨ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਮੁੱਠੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਫੋਕਲ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈਪੀਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗਦੀ ਸੀ। ਮੁੱਠੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਅਪਰਚਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਚਮਕਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਗੇ, ਜੇਕਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਅੱਖ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਰਨਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਭਰਮ, ਜਾਂ ਬੇਕਾਰ ਅਨੁਮਾਨ ਹਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਕਿਰਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਪਤਲੀ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅੱਖ ਤੋਂ ਉਸ ਵਸਤੂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਖ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀ: ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮਿਸਰੀ ਅਰਬ ਅਲਹਾਜ਼ੇਨ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ।
ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਮੇਰੇ ਨੇਤਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੁਆਰਾ ਕਰਵਾਈ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਾਲੀ ਡਿਸਕ ਲਗਾਈ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੰਗ ਛੇਕ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅੱਖ 'ਤੇ ਵੀ ਡਿਸਕ ਲਗਾਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਉਹ ਅੱਖਰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਅੱਧੀ ਅੰਨ੍ਹੀ ਅੱਖ ਵੀ ਠੀਕ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਜੋ ਮੈਂ ਅਨੁਭਵ

ਕੀਤਾ ਸੀ ਉਹ ਦਿਲਚਸਪ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਪਿੰਨਹੋਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿਹਾ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵੱਡਦਰਸ਼ੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਨਹੋਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ?
ਪਰ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਕੋਈ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅੱਧੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ... ਕਿਧਰੇ ਤੋਂ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦਾਘ ਦਾ ਵਰਣਨ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ - ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਸੀ - ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਖਿੜ।
ਡਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਮੈਂ ਵੀ ਕੀ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਸੀ? ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ; ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਰੋਗ ਸੰਬੰਧੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਗਰਦਨ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਚਿਹਰਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਜੀਵ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਉੱਤੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਕਿਤਾਬ। ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੋਈ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਕੋਈ ਉੱਥੇ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਬਿਸਤਰਾ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਫੁਸਫੁਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਹ, ਮੇਰੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣਾ, ਘਰ, ਖਾਲੀ ਪਰ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਲਈ। ਮੈਂ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਾਂ? ਰੱਬ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਾਓ!
ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਕਿਤਾਬ ਸੀ ਜਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਜਾਦੂਈ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਇੱਕ ਗੋਲੀ ਸੀ? ਪਰ ਇੱਕ ਜਾਦੂਈ ਧਰਤੀ ਦੀ ਗੋਲੀ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਜਾਦੂਈ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਮੇਰੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਮੇਰਾ ਖੱਬਾ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ; ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਬਾਰੀਕ ਛਪਾਈ ਜਾਂ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ, ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ। 'ਇਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ,' ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੇਰੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਇੱਕ ਪੁਲੀ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਮੇਰੀ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਮੁੱਠੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਹਥੌੜਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਮੇਰੀਆਂ ਭਰਵੱਟੇ ਅਤੇ ਅੱਖ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਛੇਕ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਪਿੰਨਹੋਲ ਵਾਂਗ ਛੋਟਾ, ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੁਖਰਾਜ ਬਲੌਰ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾਰ ਕੁਝ, ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ, ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿੱਚ - ਜੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਹਾਸ਼ੀਆ ਹੁੰਦਾ - ਤਾਂ ਉਸੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੁਖਰਾਜ ਰੰਗ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਇੱਕ

ਅੱਖ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਿਰੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਅਪਰਚਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਅੱਖ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
"ਜਦੋਂ ਕਿਤਾਬ ਖੁੱਲ੍ਹੇਗੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸੁਣੇਂਗੀ," ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਮੇਰੇ ਚੀਰੇ ਹੋਏ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੇਰੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਗਈ ਹੈ। ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ, ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੰਝੂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਮੁੱਠੀ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਕੇ, ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਦੂਰ ਧੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ... ਪਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ, ਪੱਥਰ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਉਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਇਸ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਧਾਇਆ ਸੀ... ਦੇਖੋ, ਕਿਤਾਬ ਫਿਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਹਵਾ ਦੇ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਝੱਖੜ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਕੁਝ ਲਿਖਤ ਸੀ, ਫਾਰਸੀ ਜਾਂ ਉਰਦੂ, ਮੈਂ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੰਨੇ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਛੇਕ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਦੀਮਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੇਕਾਂ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਵੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਗਭਗ ਹੰਝੂਆਂ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਨਹੀਂ! ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਿਰਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੀ ਧੁੰਦ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ? ਹੋਰ ਕਿੱਥੋਂ, ਪਰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਮੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨਾ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ; ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤਾਬ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਪੱਤੇ 'ਤੇ, ਉੱਪਰ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਵਰਣਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਅੱਖਰ ਸਿਉਂਕ ਖਾ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਛੇਕ ਵਿੱਚੋਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਪੰਨੇ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਇਆ। ਇਹ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ: … y wake … full … ਇਸ ਨਿੱਘ ਵਿੱਚ ਨੇਸ … ਅਲਹਿਦਗੀ ਦਾ t … ਦਸਤਕ ਦਿੰਦਾ ਹੈ … ਦਰਵਾਜ਼ਾ … ਮੌਤ … ਇਹ ਕੋਈ ਨਿੱਘ ਨਹੀਂ ਹੈ … ਜੋ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ … ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ …
ਇਹ ਕਿਸਦੀ ਆਇਤ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਰਹੱਸ ਦੇ ਮੂਡ 'ਤੇ ਜਨੂੰਨੀ

ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ... ਬਾਬਾ ਤਾਹਿਰ ਉਰਯਾਨ? ਨਹੀਂ, ਭਾਸ਼ਾ ਉਸਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਾਬਾ... ਬਾਬਾ... ਫੁਗਾਨੀ ਗਿਲਾਨੀ? ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਸੀਰੀ ਗਿਲਾਨੀ? ਹਾਂ, ਇਹੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਨਸੀਰੀ ਗਿਲਾਨੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਆਇਤ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਆਇਆ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ:
ਇਹ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਮੇਰੀ ਬੇਚੈਨੀ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਅਜਿਹੀ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੀਤ ਸਕੇ।

ਇਹ ਲਿਖਤ ਉਸੇ ਪੁਖਰਾਜ-ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੰਨਹੋਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਖਰ ਡੈਫੋਡਿਲ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਫਟਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀ ਉੱਤਮਤਾ, ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਲਿਗਚਰ ਕਿੰਨੇ ਮਜ਼ਬੂਤ! ਢੁਕਵੀਂ ਤਿੱਖਾਪਨ ਅਤੇ ਮੋਟਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸੰਪੂਰਨ ਤਿੰਨ-ਚੌਥਾਈ ਚੱਕਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜੋੜੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਲੰਬਾਈਆਂ। ਹਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਅਨੁਵਾਦ 'ਮੇਰੀ ਬੇਚੈਨੀ', 'ਮੌਤ', 'ਰਾਤ', 'ਨਹੀਂ ਹੈ' - ਇੰਨੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਡਰਾਇੰਗਾਂ ਵਾਂਗ। ਅਤੇ ਲੰਮਾ, ਉੱਚਾ ਅੱਖਰ ਅਲਿਫ਼, ਕਈ ਵਾਰ, ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ, ਮਿਆਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਕੋਈ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੀਤ ਸਕੇ।
ਉਹ ਸੁਨੇਹਾ ਕਿੰਨਾ ਰਹੱਸਮਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਸੰਕੇਤਾਂ ਅਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਗਰਭਵਤੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਵਾਂਗ, ਜਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਕੌਣ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ?
'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।' ਫਿਰ ਕੋਈ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫੁਸਫੁਸਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਕੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਜਿੰਨ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਤਿਭਾ? ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦਾ ਜੰਗਲ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭੁੱਲੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ:
ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ ਜੋ ਰਾਤ ਦੀ ਖਾਮੋਸ਼ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸਤ੍ਹਾ ਉੱਤੇ ਲੰਬੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਲੰਘਿਆ? ਜੇ ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਤਾਂ ਕੌਣ ਦੱਸਦਾ? ਅਤੇ ਉਹ ਕੀ ਦੱਸਦਾ? ਯਕੀਨਨ, ਕੋਈ ਤਾਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਜੀਵ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, 'ਜੇ ਤੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੈਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।' ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਇਹ ਲਾਈਨ

ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਈ: 'ਭੋਲੇਪਣ ਦੀ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਸ਼ੋਰ ਦੀ ਅਰਥਹੀਣ ਝੱਗ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।'
ਕਿਤਾਬ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕੰਟਰੋਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ, ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ 'ਤੇ ਵੀ। ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਦਿਲੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੰਦ ਰੱਖਿਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕਿਤਾਬ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੈ, ਕੀ ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਆਦਮੀ (ਜਾਂ ਔਰਤ) ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਢੇਰ ਉੱਤੇ ਨਰਮ ਹਵਾ ਦਾ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੋ, ਓਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ, ਕਿਹੜੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬੀਤ ਰਹੇ ਹਨ!
ਮੇਰੇ ਮਨਪਸੰਦ ਕਵੀ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਖਿੜਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਕਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਖਿੜਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਗਲਾਸਿੰਗ ਦੀ ਬਣੀ ਇੱਕ ਕੰਧ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਖਰੜਾ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਖਰੜੇ ਵਿੱਚ ਖਰੜੇ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਾਰਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉੱਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਵਾ ਇੱਕ ਪਿਆਰੇ ਵਾਂਗ ਆਈ ਜਾਂ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਈਨ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਲਈ ਥੀਮ ਅਤੇ ਮੋਟਿਫ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ, ਲੱਭੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਨਾਲ ਬੇਤਰਤੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ?
ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਦ ਹਨ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੇਰੇ ਡਰ ਕਾਰਨ ਬੰਦ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ... ਆਇਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਵੀ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਸਿਆਹੀ ਉਹੀ ਸਿੰਦੂਰ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਧੂੜ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿਆਹੀ ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਤੋਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਦੇ ਨੀਲੇ-ਹਰੇ ਨੂੰ ਸਿੰਦੂਰ ਦੇ ਲਾਲ ਸੰਤਰੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਗਲਤ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਮੈਂ ਸੈਂਕੜੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸੰਭਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਪੀਲੇ-ਨੀਲੇ ਅਤੇ ਗੇਰੂ ਦੇ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਖਾਸ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਸਨ: ਚਿੱਟਾ, ਸੋਨਾ, ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਅਤੇ ਸਿੰਦੂਰ। ਇਹ ਰੰਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਦੀਆਂ ਚਾਰ

ਦੀਵਾਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁਪਤਤਾ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨੁਸਖ਼ੇ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਤਰੀ-ਨੀਲਾ ਕਿਸੇ ਅਟੇਲੀਅਰ ਦੀ ਗੁਪਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਿਆਹੀ ਹੋਵੇ?
ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਮਝਣਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸਨ। ਕੀ ਇਹ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੌਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ? ਮੈਂ 'ਨੌ' ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਬੜੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਪਛਾਣ ਸਕਿਆ, ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਸਮਝਾਂ, ਉਹ ਉਪਨਾਮ ਜੋ ਅਕਸਰ ਗ਼ਾਲਿਬ ਲਈ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਮੈਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਆਟੋਗ੍ਰਾਫ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ - ਦੂਸਰੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਨੌਸ਼ਾਹ... ਨਵਾਬ... ਕੀ ਇਹ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ?
ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ, ਜਾਂ ਆਟੋਗ੍ਰਾਫ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦਾਗ਼, ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ...

ਕਿਤਾਬ ਅਚਾਨਕ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਬੰਦ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘਬਰਾ ਕੇ ਇਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਪਰ ਫਿਰ, ਲਗਭਗ ਇੱਕਦਮ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਕਲਿੱਕ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੰਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਸੀ ਜਾਂ ਕਾਸਟ-ਆਇਰਨ ਕਿਸਮ ਦਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਕਰਸਿਵ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਲਈ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ:
ਲਾਰਡ ਰੌਬਰਟਸ
ਫਿਰ ਮੈਂ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪੰਨੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਉਸੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ:
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫੁਥੂਲਮੂਲਕ ਬਹਾਦੂਰ ਘੁਲਾਮ ਫੁਖਰੂਦੀਨ ਰਮਜ਼, 1849
ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਛੂਹ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੰਨਾ ਪਲਟ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪੰਨੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਪੰਨੇ, ਸਿੱਧੇ, ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਰਦੂ। ਮੈਂ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਹੱਥ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਛਾਪੀ ਗਈ ਸੀ? ਜੇ ਇਹ ਛਾਪੀ ਗਈ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਨੇ ਖਾਲੀ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲਿਖਤ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਇੰਨੇ ਸੰਘਣੇ ਨਹੀਂ

ਸਨ ਕਿ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਨਾ ਹੋਣ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ। ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੱਕ ਜਿੰਨ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਸ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਅਜੇ ਸ਼ਾਮ ਕਾਫ਼ੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਾਤ ਲਈ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਮ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਸੀ। ਇਹ ਬੋਲਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ; ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ, ਇਹ ਡਰਿਆ ਅਤੇ ਭਰਮਾਇਆ। ਆਰਥਰ ਕੋਇਸਲਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਮ "ਦ ਗੋਸਟ ਇਨ ਦ ਮਸ਼ੀਨ" ਰੱਖਿਆ। ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ "ਦ ਗੋਸਟ ਇਨ ਦ ਬੁੱਕ" ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਕੋਇਸਲਰ, ਆਪਣੀ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਕਾਰਟੇਸ਼ੀਅਨ ਫਾਰਮੂਲੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਮਨ ਜਾਂ ਸੋਚ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਇਸਦੀ ਸਮੱਗਰੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਪਦਾਰਥ ਦੋ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਸਨ। ਕੋਇਸਲਰ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਵਿਗਿਆਨ, ਜੇ ਇਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮਸ਼ੀਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਜੈਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਸੰਕੇਤ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਖੋਜੇਗਾ। ਅਤੇ ਮੈਂ, ਖੈਰ, ਮੈਂ ਗੁਆਚੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ (ਕਿਉਂਕਿ, ਅਸੀਂ ਉਹ ਪੰਛੀ ਹਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਹਾਂ ਜੋ ਹੁਣ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ)। ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਡੱਬੇਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਜੋ ਨੀਲੇ ਜਾਂ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਸਨ, ਸਾਡੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਝੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਭਾਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸਹਿਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਸਲੇਟੀ ਰੇਤਲੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸੀ, ਅੱਧੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਠੀਆਂ ਸਾਡੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਖਿਸਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਪਰ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸੀ।
ਤੂੰ, ਓ ਤੂੰ ਪਰੀਆਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਇਹ ਕੋਈ ਪਰੀਆਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੱਧੀਆਂ ਭੁੱਲੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਉਰਦੂ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼, ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੋਈ ਸੁਰ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਪਾਣੀ ਟਪਕਦਾ ਹੋਇਆ ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੈਰੇਫ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪੇਰੀ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਤਾਰ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼ 'ਤੇ ਡਰੋਨ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਨ

ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲਾ, ਰੂਹ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਗੂੰਜ। ਨਰਮ ਪਰ ਡੂੰਘਾ।
ਸੁਰ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ, ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਇੰਨੀ ਡੂੰਘੀ ਗੂੰਜ ਉਠਾਉਂਦੀ ਹੈ; ਵਿਚਾਰ ਧੂੜ ਵਾਂਗ ਉੱਠਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਉੱਡਦਾ ਹੈ।
ਫਿਰ, ਅਚਾਨਕ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਪੰਨਾ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਸਿਨੇਮਾ ਸਕ੍ਰੀਨ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਪੂਰੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਸਨ।
ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਇਸਦਾ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ... ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਚਿੱਤਰ, ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਹਲਚਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਮੈਂ ਪੈਂਟਾਂ ਜਾਂ ਨੀਲੀਆਂ ਜੀਨਾਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਮੀਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਟੀ-ਸ਼ਰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਕਮਰ ਜਾਂ ਪੇਟ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨਮਕ ਅਤੇ ਮਿਰਚ ਛਿੜਕ ਕੇਲੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ; ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਚਿਹਰਿਆਂ ਅਤੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਰੰਗਤ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਆਂ; ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੋਈ ਵੀ ਔਰਤ ਕੁਝ ਬੋਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾਖੁਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ; ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹਰ ਮਿੰਟ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੰਘਦੀਆਂ ਸੈਂਕੜੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਬੱਸਾਂ, ਹਮਲਾਵਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚੁਸਤ ਤਿੰਨ-ਪਹੀਆ ਸਕੂਟਰਾਂ ਦਾ ਰੌਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਗੰਦੇ ਕਿਓਸਕ ਅਤੇ ਪਹੀਏਦਾਰ ਗੱਡੀਆਂ, ਬਦਸੂਰਤ, ਬਿਮਾਰ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੋਲੀਥੀਨ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ, ਤਿੱਖੀ-ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ-ਚੱਖ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁਆਦੀ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਸਟਾਲ ਜੋ ਪਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਕੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਅਖਬਾਰ ਦੇ ਕੋਨ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ: 'ਅੱਜ ਸਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਦਾ ਚੌਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਾਈਨਾਂ ਪਹਿਨਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਬ੍ਰਹਮ ਅਧਿਕਾਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ, ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਵਿਤਰਕ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ।' ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਬਾਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨੋਟ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਨਾ … ਨਾ … ਉਹ … ਮੁੜ … ਮੁੜ …
ਓਹ, ਓਹ! ਇਹ ਤਿਲਕ ਕਮੋਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨੋਟਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹੋਰ ਮੋਡਾਂ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੈ, ਪਰ ਬਾਸ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਭਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ, ਇੰਨੀ ਡੂੰਘੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਤਾਰ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਰੋਦ ਦੀਆਂ ਸੁਰਾਂ ਹਨ। ਕੌਣ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਕਿੰਨੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਲਈ ਪਲੇਕਟਰਮ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਨੋਟਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੇਂਜ, ਇੰਨੀ ਡੂੰਘਾਈ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨੋਟ ਇੱਕ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ।
ਅਜੇ ਵੀ … ਅਜੇ ਵੀ … ਅਜੇ ਵੀ … ਦੁਆਰਾ … ਵਿੱਚ …
ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਗ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਭਰਿਆ।
ਸਾ … ਨੀ … ਧੀ … ਪਾ … ਮਾ … ਗਾ … ਰੇ … ਗੀ … ਸਾ …
ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੂਰੀ ਸੰਰਚਨਾ।
ਉਹ... ਨਾ ਹੀ... ਉਹ... ਸਹੀ... ਸਹੀ... ਨਹੀਂ... ਪਰ... ਜੀ...
ਨਾ ਤਾਂ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਨਾ ਹੀ ਸਾਥੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ 'ਤੇ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਚਮਕ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਰੌਣਕ ਅਤੇ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੀ ਧੀਮੀ, ਲਗਭਗ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਸੁਸਤ ਚਾਲ ਕਾਰਨ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਸਨ। ਤਿਲਕ ਕਮੋੜਾ ਰਾਤ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਹਿਰ ਲਈ ਇੱਕ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗਾਂ ਸੌਰਠ ਅਤੇ ਦੇਸਾ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਹਰ ਗਾਇਕ ਜਾਂ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੀ ਇਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਤਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।
ਇਹ ਰਾਗ ਬੀਤ ਰਹੀ ਰਾਤ ਦੇ ਦਰਦ, ਗੁਆਚੇ ਪਲਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਬੁਝ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਜਦੋਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਵੱਢ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।

4

ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਮਚਾਇਆ ਹੰਗਾਮਾ

ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਦਾਕਰ ਹਾਂ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰਤਨ ਦੇ। ਮੈਂ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮੂਲ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਸਰਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਆਨ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਲਝਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ, ਮੋੜ ਅਤੇ ਮੋੜ ਹਨ ਜੋ ਉਲਝਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ, ਜੇ ਥਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ। ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਬਾਰੀਕ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਵੇਰਵੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਹਾਂ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 1840 ਵਿੱਚ ਸੰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ) ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਦੁਆਰਾ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਅਤੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਈ। ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਮੀਰ, ਜਿਸਦਾ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਆਕਾਰ ਅਕਾਰਿਤ ਸਨ।' ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।
ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ: ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ। ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੀ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਤ੍ਰੇਲ ਦੀ ਬੂੰਦ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਰੋਸ਼ਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੂਰਜ ਦੁਆਰਾ ਕੰਡੇ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਤਿੰਨੋਂ ਧੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਖ

ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ, ਰੰਗ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ, ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚੋਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਉਪਜ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਸਲ ਕੰਮ ਅਸੀਂ, ਅਣਜਾਣ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ, ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਕਲਾਮ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਖਰੀਦਦਾਰ ਸਿੱਧੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਲਈ ਲਈ ਗਈ ਕੀਮਤ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਪੋਰਟਰੇਟ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸਨ; ਦਰਅਸਲ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਪੋਰਟਰੇਟ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਨੂੰ ਘਿਣਾਉਣੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਿੰਡ ਹਿੰਡਾਲ ਪੁਰਵਾਹ ਹੁਣ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਫ਼ੇ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੀਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਜੋ ਕੁਝ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਉਹ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ; ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਤੀਹ ਜਾਂ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੂਰ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਜਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਰੱਖਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ 'ਮੀਆਂ' ਜਾਂ 'ਬਾਬਾ' ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।
ਪਿੰਡ ਦੀ ਆਬਾਦੀ 150 ਜਾਂ 175 ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਰਵਾਇਤੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹੱਦ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ, ਮੁਸਲਿਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਅਤੇ ਊਠ ਚਾਲਕਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਘਰ ਸਨ। ਕੁਝ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਪਰ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਖੂਨ ਵਹਾਏ ਕਤਲ ਕਰਨ, ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਡੂੰਘਾ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਕਿ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਸੱਚਾਈ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜਿਹੇ ਅਪਰਾਧ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਝੂਠੇ ਠੱਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸਨ; ਬਾਕੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਜ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ; ਹਿੰਦੂ ਆਪਣੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਆਪਣੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ। ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਠੱਗਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਦੇਵਤਾ ਦੁਰਗਾ, ਜਾਂ ਮਾਂ ਕਾਲੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਭਵਾਨੀ ਵਜੋਂ ਪੂਜਦੇ ਸਨ।
ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਮਦਨ ਸੀ। ਹਿੰਦਾਲ ਪੁਰਵਾਹ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ, ਪੱਤਿਆਂ, ਛਿੱਲਾਂ, ਫੁੱਲਾਂ, ਫਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੀੜਿਆਂ ਤੋਂ ਰੰਗ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਦਾ ਕੋਈ ਤੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਤੇਲ ਦੇ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੱਕੇ, ਕੁਝ ਢਿੱਲੇ ਪੁੰਜ ਜਾਂ ਗੰਢ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਮਲਮਲ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਗੱਠ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਫਿਰ ਨਰਮ, ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਾਬਣ ਪੱਥਰ ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁੱਟਣ ਅਤੇ ਪੀਸਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਇੰਨੀ ਕੋਮਲ ਸੀ ਕਿ ਨੇੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮਲਮਲ ਪਾੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਛੇਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਕੁੱਟਣ ਅਤੇ ਪੀਸਣ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰੰਗ ਦਾ ਢੇਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਪਾਊਡਰ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਤੈਰ ਸਕੇ। ਫਿਰ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਕੋਈ ਅਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨਾ ਰਹੇ, ਇਸਨੂੰ ਬਰੀਕ ਮਲਮਲ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਟੁਕੜੇ ਰਾਹੀਂ ਫਿਲਟਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੀ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਪੇਸਟ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰੰਗ ਸਿਰਫ਼ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਪਾਊਡਰ-ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਜ਼ਿੰਕ ਜਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਲ ਕਰਕੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਆਪਣੇ ਬੁਰਸ਼ ਲਈ, ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਊਠ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪੂਛ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਿੱਚੇ ਗਏ ਹਿੱਸੇ, ਜਾਂ ਕੱਛ ਦੇ ਨਵਜੰਮੇ ਜੰਗਲੀ ਗਧਿਆਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਪੇਸਟ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਖਾਸ ਸੀ: ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਝੀਲ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੂਲ ਤੋਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂਟੀ ਉੱਗਦੀ ਸੀ। (ਇਹ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਗਰਮੱਛਾਂ ਦੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੁਆਰਾ ਸਿੰਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੌ ਮੀਲ ਦੂਰ ਪੁਸ਼ਕਰ ਝੀਲ ਦੇ ਮਗਰਮੱਛ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।)

ਇਸ ਪਾਣੀ ਵਾਲੀ ਬੂਟੀ ਵਿੱਚ ਸਿਵਰ, ਅਮਰੈਂਥਸ ਸੈਂਗੁਇਨਸ ਦੇ ਸਖ਼ਤ, ਸੰਘਣੇ, ਤਿੱਖੇ-ਧਾਰੀ ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਮੱਛੀ ਵਾਲੀ ਬੂਟੀ ਵਾਂਗ ਲੰਬੇ, ਪਤਲੇ, ਮਰੋੜੇ ਅਤੇ ਚਿਪਚਿਪੇ ਸਨ। ਇਸ ਬੂਟੀ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ, ਲਗਭਗ ਪੱਤੇ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਲਗਭਗ ਰੇਸ਼ੇ ਰਹਿਤ ਡੰਡੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੰਨੇ ਅਜੀਬ, ਮੋੜੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਆਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਗਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਜੈਵਿਕ ਬੂਟੀ ਨਾਲੋਂ ਕਿਸੇ ਮਰੋੜੀ ਹੋਈ ਮੂਰਤੀ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਿੱਖੇ ਦੰਦਾਂ ਵਾਲਾ ਜਾਨਵਰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਖੁਰਚ ਕੇ ਕੱਟ ਕੇ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬੂਟੀ ਬਨਸਪਤੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਜਾਂ ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅੰਬੇਰ ਵਿਖੇ ਵੱਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਝਾੜੀ ਅਤੇ ਘਾਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਗਰਮ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੱਧਰ ਬੂਟੀ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਡੰਡੇ ਖੁਦ ਹੀ ਵਗਦੇ ਅਤੇ ਪਸੀਨਾ ਵਗਦੇ ਸਨ, ਦਰਅਸਲ ਲਗਭਗ ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਨਮੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸਾਰਾ ਪੌਦਾ ਗਿੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਝੀਲ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਠੰਡਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੰਗ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ, ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਜਾਂ ਜੈਸਪਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਈਸੋਬੇਰੀਲ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਢੇਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਘੜਿਆਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜੋਤਿਸ਼ ਇਫੇਮੇਰਿਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ।
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ (ਜਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਜੋ ਵੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ 'ਮੀਆਂ' ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੈ) ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਜਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਲੜਾਈ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼। ਉਸਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਛੋਕੜ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ, ਉੱਚਾ, ਉਜਾੜ ਜਾਂ ਖੰਡਰ ਵਾਲਾ ਮੀਨਾਰ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਇੱਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ, ਭੂਰੇ ਅਤੇ ਕਾਈ ਵਾਲੇ ਪੱਥਰ ਜਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਪਰ ਹਰਿਆਲੀ ਭਰੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ ਜਾਂ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ, ਕੁਝ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਉੱਥੇ ਕੋਈ

ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਵੀ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਫੜ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮੋੜਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜੋ ਹੁਣ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਰਦਨ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਮੋੜ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਦੀਆਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਮਲ ਤਣਾਅ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਨ। ਗੋਰੀ, ਪਤਲੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਮਨਮੋਹਕ, ਸੂਖਮ ਤਣਾਅ ਹੈ। ਨਾਜ਼ੁਕ ਠੋਡੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਖ ਤੱਕ ਦੀ ਚਮੜੀ ਸਿਰਫ਼ ਤੰਗੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਖਿੱਚ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਅਹਿਸਾਸ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੀ ਲਹਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੀ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੱਥੇ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸਦੀ ਓਰਹਨੀ (ਉੱਪਰਲੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਲਪੇਟ ਜਾਂ ਪਰਦਾ, ਵਧੇਰੇ ਰਸਮੀ ਦੁਪੱਟੇ ਨਾਲੋਂ ਹਲਕਾ) ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਓਰਹਨੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦਾ ਬਰੀਕ ਲੇਸ ਇੰਨਾ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਗੁਲ-ਏ-ਦੁਪਹਾਰੀਆ (ਪੇਰੂ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ, ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਜੋ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਦੇ ਖਿੜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਗਏ ਕੰਘੀ ਅਤੇ ਕੋਇਫ ਕੀਤੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੋਰਟਰੇਟ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ, ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੀ ਗੁੰਦ ਦਾ ਚਮਕਦਾਰ ਸੰਕੇਤ ਬਸੰਤ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਕੁੜੀ ਕੌਣ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਮੀਆਂ ਨਾਲ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸੀ, ਇਹ ਉਹ ਸਵਾਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਰੇਤ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਸੀ? ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ, ਉਹ ਬਾਜਰੇ ਦੀ ਰੋਟੀ, ਚਟਨੀ, ਛੋਟੇ ਪੈਕੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕੁਝ ਪਾਊਡਰ-ਰੰਗ, ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਖਾਲੀ ਚਾਦਰਾਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਬੱਕਰੀ ਦੀ ਚਮੜੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਥੈਲਾ ਪੈਕ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਬਾੜਮੇਰ-ਜੈਸਲਮੇਰ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਊਠ, ਬੈਲ ਗੱਡੀ, ਘੋੜੇ, ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਰੱਥ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਤੰਗ ਲਗਾਮ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮੀਂਹ ਪੈਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀ ਜਾਂ ਸਵਾਰ ਦੇ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ

ਫਸਣ ਦੀ ਕੋਈ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਟੋਏ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਰੇਤ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਜਾਂ ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਝੂਠੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਕਦਮ ਰੱਖਣ ਨਾਲ ਪਹੀਏ ਜਾਂ ਲੱਤ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਫਸ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅੰਗ ਜਾਂ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀ ਬਸਟਾਰਡ, ਤੁਗ਼ਦਾਰ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਆਮ ਸੀ। ਇਹ ਛੋਟੇ ਸੱਪਾਂ ਅਤੇ ਚੂਹਿਆਂ, ਟਿੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੱਡੇ ਕੀੜਿਆਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਸਨੂੰ ਫੁਰਸਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਘਾਤਕ ਸੱਪ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਦੋ ਜਾਂ ਢਾਈ ਹੱਥ ਲੰਬਾ, ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਭੂਰਾ, ਕਾਲੇ ਧੱਬਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਇਸਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਡੰਗ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰ ਲਈ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਘਾਤਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੀ, ਵੱਖਰੀ ਚੀਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਫੂਰਸਾ ('ਹਿਸਰ') ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਖੁੰਝਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਲੰਬਾਈ ਤੱਕ ਉੱਠਦਾ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਬੈਲਗੱਡੀ ਵਰਗੇ ਭਾਰੀ ਵਾਹਨਾਂ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇੰਡੈਂਟੇਸ਼ਨ, ਜਾਂ ਬਲਦ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਸੌਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀ ਇੰਨਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਉਸ ਛੋਟੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ ਜਿੱਥੇ ਫੂਰਸਾ ਸੌਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਫੂਰਸਾ, ਆਪਣੀ ਉੱਚੀ, ਡਰਾਉਣੀ ਚੀਕ ਨਾਲ, ਉੱਠਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧੀ ਦੇ ਪੱਟ ਜਾਂ ਪੇਟ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਡੰਗ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਕੋਮਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅਟੱਲ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ। ਇਹ ਨਿਡਰ ਤੁਘਦਾਰ ਸੀ ਜੋ ਫੂਰਸਾ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤੁਗ਼ਦਾਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਸੱਪ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਤੁਗ਼ਦਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ।
ਮਹਾਰਾਵਲ ਗਜੇਂਦਰਪਤੀ ਸਿੰਘ, ਜਿਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੂੰਦੀ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਿਵਾਸੀ ਜਵਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਮਹਾਰਾਵਲ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਜੇ ਕਦੇ, ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਉਤਰੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਅਤੇ ਪਤਲੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਟੇਪ ਨਾਲ ਬਣੇ ਫੁੱਲ ਖਿਲਾਰਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਚੋਣਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਜਾਂ

ਗਹਿਣੇ ਵੰਡਣ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਮਾਲੀਆ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਉਹ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਬੀਜ, ਸਿੰਚਾਈ ਜਾਂ ਫਸਲਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਚਾਨਕ ਖ਼ਬਰਾਂ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਵਲ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਬਹੁਤ ਅਜੀਬ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ, ਅਣਸੁਣਿਆ। ਮਹਾਰਾਵਲ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਉਸਦਾ ਏਜੰਟ ਵੀ ਕਦੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਜਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ; ਹਰੇਕ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ। ਪਿੰਡ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਗਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੰਗੀਨ, ਫੁੱਲਦਾਰ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਡਰਾਇੰਗ ਬਣਾਏ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗੋਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੋਰਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਢੁਕਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰੰਗੀਨ ਮੋਰ-ਪੰਖਾਂ ਦੇ ਪੱਖੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਪਿੰਡ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਮੀਆਂ ਆਪਣੇ ਆਮ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪੇਂਟਿੰਗ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਿੱਟੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਰੰਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਇੱਕ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮੋਹਿਤ ਅਤੇ ਕੈਦ ਪੈਰੀ ਸੀ? ਇਹ ਮੀਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਕੁੜੀ, ਚੌਦਾਂ ਜਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ, ਕਾਲੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ, ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ: ਉਹ ਬਹੁਤ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਠੇਗੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਔਰਤ ਬਣ ਕੇ ਉੱਠੇਗੀ। ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਜੋਸ਼, ਉੱਠਦਾ ਅਤੇ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦਿੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਕਰਟ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਢਿੱਲੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਗਿੱਟੇ, ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਖਿੜ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ, ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਬੇਚੈਨ, ਨਰਮ, ਵਧੇਰੇ ਜੀਵੰਤ, ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਪੱਤੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੂਖਮ ਰੰਗ ਦੇ, ਭੜਕੀ ਹੋਈ ਸਕਰਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਝਾਕਦੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਪੈਰ ਦੇ ਤਲੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਦਾਗ: ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਪੱਤੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ? ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਾਂ ਕੋਕੇਟਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਚਿੱਟਾ ਅਤੇ ਭਗਵਾ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ: ਤਿੰਨ ਰੰਗ ਇੰਨੇ

ਢੁਕਵੇਂ, ਏਲਾਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਪੇਂਟਿੰਗ ਜੀਵੰਤ ਅਤੇ ਜੀਵੰਤ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਬਰੀਕ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਨਾਲ ਚੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸਦਾ ਮਰੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਪੂਰਾ ਲਪੇਟ ਹੇਠਾਂ ਖਿਸਕਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਫੈਲਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਅਤੇ ਉਂਗਲੀ ਨਾਲ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਚੁਟਕੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਓਰਹਨੀ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਨੱਕ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਗਰੇਸਾਈਲ ਗਰਦਨ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉੱਠ ਰਹੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਿਰਛੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਰੇ ਦੇ ਫਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਹਰੇ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ, ਦੋਵੇਂ ਸਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਪਤਲੇ। ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲੀ, ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੀ, ਪਰ ਰੂਬੀ ਲਾਲ ਦੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਦਿੱਖ ਗੁਲਾਬੀ ਕਿਰਨਾਂ ਹੇਠਾਂ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਧੂ ਜੀਵੰਤਤਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।
ਇਹ ਸਭ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਸਕੂਲ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟ ਦੀ ਹਲਕੀਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਤਾਰਾ ਰੂਬੀ, ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕੈਬੋਚੋਨ, ਇੱਕ ਲਟਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਮਗਰਮੱਛ ਦੇ ਸਿਰ ਵਾਂਗ ਲੰਬੇ ਸਨ। ਮਾਸਟਰ ਕੋਲ ਇੰਨੀਆਂ ਸੰਗਠਿਤ ਲਾਈਟਾਂ ਅਤੇ ਪੁੰਜ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤਾਰਾ ਰੂਬੀ 'ਤੇ ਪਈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਤਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਛੇ ਬਿੰਦੂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਪਹਾੜੀ ਝੀਲ ਵਾਂਗ ਠੰਢੀਆਂ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਮਿਠਾਸ, ਖਿਲੰਦੜਾਪਣ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉੱਥੇ ਸ਼ਾਂਤ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ।
ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਮੀਆਂ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਠੇ ਵਿੱਚ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਲੋਕ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ, ਇਹ ਫੁਸਫੁਸਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੈ। ਗਲਤ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੱਤਰ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ?
‘ਨਹੀਂ,’ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਮਹਾਰਾਵਲ ਦੇ ਇੱਕ ਪੈਦਲ ਸੈਨਿਕ ਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ‘ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ।’ ਫਿਰ ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਦ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਹੋਰ ਸ਼ਾਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਸਦਾ ਰੇਤ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਕਣਾਂ 'ਤੇ ਪੈਣ ਵਾਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਰਗਾ ਚਮਕਦਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਲੀਆਂ, ਬਹੁਤ ਮੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਰੱਸੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ, ਹਨੇਰੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਸ਼ਾਮ ਸਾਡੇ ਅਸਮਾਨ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤੇਂਦੁਆ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੜਕ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਲ ਹਲਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਲ ਹਨੇਰਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਦਿਨ, ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬੱਦਲ ਵੀ ਸਨ, ਧੂੜ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਭਾਫ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਸੱਪਾਂ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ।
‘ਇਹ ਕੀ ਹੈ? “ਅਸਲੀ” ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਭਾਵ ਹੈ?’ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਇਹ ਕੁੜੀਆਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਅਪਸਰਾ ਹਨ, ਸਾਰੇ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾ ਇੰਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪਰੀਆਂ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦੇਖੀ ਹੈ? ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਅਸਲੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੇਂਟ ਕਰਦੇ। ਅਸੀਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਨੂੰ ਪੇਂਟ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।’ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ 'ਦਿ ਬੈੱਡੇਕਡ ਵਨ' - ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁੰਦਰ ਤਸਵੀਰ - ਨੂੰ ਬਨਿਥਾਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ 'ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੀ ਰਾਧਾ' ਵੀ ਕਿਹਾ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਭਗਵਾਨ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪਿਆਰੀ। ਅਸਲ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਨਿਥਾਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਾਧਾ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਹਨ।
‘ਚੁੱਪ ਰਹੋ! ਚੁੱਪ ਰਹੋ!’ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅੱਧਾ ਮੋਟੇ ਸਕਾਰਫ਼ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਨੇੜੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ।
‘ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਟਾ ਦਿਓ! ਇਸਨੂੰ ਰੇਤ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦਿਓ! ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿਓ!’ ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕਈ ਡਿਗਰੀ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਪਾਗਲਪਨ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਪਾਈਪ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਖਿੱਚਿਆ, ਅਤੇ ਸੰਘਣਾ, ਗੰਦਾ ਪੀਲਾ ਧੂੰਆਂ ਉਸਦੀ ਸੰਘਣੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਘੁੰਮਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਫੈਲ ਗਿਆ। ਭੰਗ ਦੀ ਭਾਰੀ, ਬਿਮਾਰ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ।
'ਕਿਉਂ? ਅਸੀਂ ਤਸਵੀਰ ਕਿਉਂ ਸੁੱਟ ਦੇਈਏ?' ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਨੱਕ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। 'ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਥੇ ਮੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਕ ਚੁੱਕਾ ਹੋਵੇਗਾ...'

ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਹਗੀਰ ਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਭੰਗ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ: 'ਤੂੰ, ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ! ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਅਫੀਮ ਦੀ ਗੱਪਸ਼ੱਪ ਹੈ? ਅਸਲੀ? ਕਾਲਪਨਿਕ? ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਬਕਵਾਸ ਹੈ? ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਬਨਿਥਾਨੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਬੈਡਕੇਡ ਵਨ।'
‘ਚੁੱਪ! ਚੁੱਪ!’ ਭੰਗ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਚੀਕਿਆ। ‘ਇਸ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਲੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਲੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਵਾਰ ਉੱਚੀਆਂ ਡਰੋਮੇਡਰੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ, ਭਾਰੀ ਚਾਰਜਰਾਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ? ਚਲੋ! ਆਓ! ਹੁਣ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿੱਬਟਾਂ 'ਤੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਗਈ ਹੈ।'
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਡਰ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੋਡੇ ਸੁੱਕੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ।
'ਕੀ ਤੂੰ ਇਹ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੀਣ ਵਾਲਾ? ਟਰੈਕ ਬਣਾ, ਇਸ ਮਿੰਟ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾ! ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਗਰਦਨ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਰੋੜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਗੁਆ ਬੈਠਾ। ਡਿੱਗਦੇ ਹੀ ਉਹ ਚੀਕਿਆ: 'ਇਹ ਉਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਇਹ... ਹੈ... ਨਹੀਂ... ਉਹ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ!' ਉਹ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਰੁਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਦੂਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਭੰਗ ਪੀਣ ਦੇ ਸੇਵਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਪਲ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਧੁੰਦਲਾਪਣ ਜਾਂ ਅਪੂਰਣ ਉਚਾਰਣ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
‘ਇਹ... ਹੈ... ਯਾਰ... ਮੋਹਿਨੀ,’ ਉਹ ਚੀਕਿਆ।

5

ਹਿੰਦਾਲ ਪੁਰਵਾਹ ਦਾ ਮਾਲਕ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਚੁੱਪ ਨੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਰਜ ਵਾਂਗ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ। ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ? ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ? ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਮਹਾਰਾਵਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਸਿਰਫ਼ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਰ ਥਾਂ ਕਹਾਵਤ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸੱਤਰ ਪਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਖਾਸ ਟਾਇਲਟ ਨੌਕਰਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਚੰਦਰਮਾ 'ਤੇ ਜਾਣ ਜਿੰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਫਿਰ ਤਸਵੀਰ ਉਸਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਦਿੱਖ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਕੋਈ, ਕਿਤੇ ਵੀ, ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ, ਉਸਦੀ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਅਣਜਾਣ ਸੀ?
'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ! ਇਹ ਝੂਠ ਹੈ; ਇਹ ਬੇਤੁਕਾ ਹੈ!' ਕਿਸੇ ਨੇ ਚੀਕਿਆ। 'ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਸਾਡੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ!'
‘ਪਰ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਉਂ ਕਰੇ?’ ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ‘ਸ਼ੁੱਧ ਕਰੀਮ ਉੱਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦਾ ਗੋਬਰ ਛਿੜਕਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ,’ ਉਸਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ‘ਇਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਉੱਤੇ ਚੀਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਫੜਨ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ?’
'ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮਹਾਰਾਵਲ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਹੋਵੇ,' ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿਰ ਖੁਰਕਦੇ ਹੋਏ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ। 'ਪਰ...'

ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਾਹਰੀ ਹੱਦ 'ਤੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਧੂੜ ਦਾ ਇੱਕ ਭਰਿਆ ਹੜ੍ਹ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ, ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।
'ਮੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਮੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ... ਮੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?'
ਧੂੜ ਦੇ ਧੁੰਦਲੇ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ; ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਡਦੀਆਂ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ; ਪੱਥਰ ਖਿੰਡਦੇ ਹੋਏ, ਤੇਜ਼ ਖੁਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਉੱਡਦੇ ਹੋਏ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਦੇ ਸਨ; ਧਰਤੀ ਇੱਕ ਡਰੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੇਜ਼ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਝਟਕੇ ਵਾਂਗ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ।
'ਮੀਆਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੀਆਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੀਆਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ!'
‘ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦਾ! ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ, ਅਸੀਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਹਾਂ!’ ਇੱਕ ਨਿਡਰ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਨੇ ਚੀਕਿਆ। ਫਿਰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਹੰਗਾਮੇ ਕਾਰਨ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਣ ਜਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।
ਮੀਆਂ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਹਿਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਭੂਚਾਲ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਢਾਹ ਸੁੱਟੇ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਇਹ ਝੌਂਪੜੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਸ਼ੋਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਬੁੱਢੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਸਨ, ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੱਪੜਾ ਜਾਂ ਲਪੇਟ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਧੀਨਗੀ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਬਚਾ ਸਕੇਗਾ, ਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹ ਕਤਲੇਆਮ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੁਰੇ ਵਾਂਗ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦੇਵੇਗਾ।
ਕਈ ਵਾਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ; ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੂੰਜਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੂਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਘੱਟਦੀ ਅਤੇ ਘੱਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸੀਲ 'ਤੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅੱਖ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠੀ ਹੋਵੇ। ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਬਹਾਦਰ, ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੇਜ਼ ਕਿਸੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਕੋਈ ਛਾਤੀ, ਕੋਈ ਬੱਚਾ, ਕੋਈ ਔਰਤ। ਲੰਬੇ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇਜ਼ਦਾਰ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਤੋਂ

ਸੱਖਣੇ ਸਨ: ਨਾ ਤਾਂ ਕਠੋਰਤਾ, ਨਾ ਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ, ਨਾ ਹੀ ਖੂਨ ਵਹਾਉਣ ਦਾ ਜਨੂੰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਜ਼ ਇੱਕ ਹੱਥ, ਜਾਂ ਡੇਢ ਹੱਥ ਸਨ, ਆਦਮੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਵੱਡੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਲੇਡ ਨੇਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅੱਧੀ ਲੰਬਾਈ ਤੋਂ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਸਨ ਪਰ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਬੈਕਸਕ੍ਰੈਚਰਜ਼ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਨ। ਇੱਥੇ, ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸੂਰ ਦੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਖੁਰਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਬਰਛੇ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਫਿਰ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਜੋੜ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀਟ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ, ਮੋਢੇ ਜਾਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਛੇ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਇੰਨਾ ਇਕਸੁਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਲੈਂਸਰ ਹੀ ਲਾਂਸ ਸੀ।
ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਸਰਹੱਦੀ ਵਾੜਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੰਗਾਮਾ ਹੋਇਆ; ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਟੁਕੜੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਟੁਕੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮਹਾਂਰਾਵਲ, ਆਪਣੇ ਅਰਬੀ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰ ਦੇ। ਮਹਾਂਰਾਵਲ, ਨੰਗੇ ਸਿਰ? ਨੰਗੇ ਸਿਰ, ਮਹਾਂਰਾਵਲ? ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸ਼ਾਇਦ ਸਵਰਗ ਦੀ ਅੱਖ ਨੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ। ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੱਥੇ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਤੱਕ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਪਸੀਨਾ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਚਮਕ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਤਾਲੇ ਜੋ ਸਿਰ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਸਨ, ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਅਤੇ ਸੱਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਮਹਾਂਰਾਵਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ: ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਾਲਕੀ। ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਪਾਲਕੀ, ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ? ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈਰਾਨੀ ਸੀ? ਦਲੇਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕੋਨਿਆਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਿਆ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਿਆ। ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਚਾਦਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਉਸਦਾ ਨੱਕ, ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਸਿੱਧਾ ਸੀ। ਪਤਲੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਤਣਾਅ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਵਾਂਗ, ਆਪਣੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਪੁਖਰਾਜ ਉਗਾਏ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ

ਹੰਕਾਰੀ ਸੀ। ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮੁੱਖ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਉਹ ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਨਿਮਰ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਹਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵੇਰਵੇ ਵਿੱਚ ਅਸਲੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਲੋਹੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਿਲੀ ਵਰਗੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਧਰੰਗੀ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਕੂਹਣੀਆਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ।
'ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ...' ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਦਿਲ ਦਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਰਦ ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਸੁਰ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੇਨਤੀ, ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਦਰਦ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਛੁਰੇ ਦੇ ਆਰੇ ਵਾਲੇ ਦੰਦ ਵਾਲੇ ਬਲੇਡ ਦੀ ਅਨੰਤ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਕੱਟਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਗੁੱਸੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਗੁੱਸਾ ਇੱਕ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹਾਏ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ।
'ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ..., ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ, ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ!'
ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪਿਤਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀਆਂ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਤਾਰੇ ਰੂਬੀ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ - ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਖੂਨ ਵਾਂਗ ਲਾਲ - ਜੋ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਹਵਾ ਦੇ ਉੱਠਣ ਜਾਂ ਮਰਦੇ ਸਮੇਂ ਰੂਬੀ ਨੂੰ ਛੂਹਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੱਥਰ ਆਪਣੇ ਤਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਛੇ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਝੂਲਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨਮੋਹਿਨੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ।
'ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਧੀ ਹੈਂ, ਮਨ ਮੋਹਿਨੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ, ਵਲਜਾਹ ਗਜੇਂਦਰਪਤੀ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੇਰਾ ਪਿਤਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰੇਂ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਅਪਮਾਨ ਕਰੇਂ! ਤੇਰਾ ਚਿੱਤਰ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ? ਤੈਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਤੇਰਾ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਏ ਜੋ ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ

ਕਿ ਇਹ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੂਟਲਿੰਗ ਸਟਾਰ ਵਾਂਗ ਮੁਫ਼ਤ ਮਨੋਰੰਜਨ ਬਣ ਜਾਵੇ?'
ਮੋਹਿਨੀ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਝੁਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਸਖ਼ਤ ਰੇਤਲੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਬੱਜਰੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੱਟ ਮਾਰੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਕੰਬਣੀ ਆਈ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਬੇਅਰਾਮੀ।
'ਮੋਹਿਨੀ,' ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੁੜੋ, ਅਤੇ ਦੇਖੋ। ਇਹ ਕਿਸਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੈ? ਇਹ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆ? ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ? ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਉਹ ਕੌਣ ਹੈ? ਬੋਲੋ! ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਾਲਖ ਦੇ ਰੰਗ ਕਿਸਨੇ ਲਿਖੇ?'
ਕੁੜੀ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਿਆ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅਸਲ ਕੁੜੀ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ। ਉਹੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਲੇਟੀ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਓਰਹਨੀ ਜਿਸਦੇ ਉੱਤੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਛੋਟੇ ਚਿੱਟੇ ਫੁੱਲ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਓਰਹਨੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖਿਸਕ ਗਈ, ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮੱਧਮ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਚਮਕਦਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਰੰਗ ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਓਰਹਨੀ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਵਾਲ ਇੱਕ ਪਿਛੋਕੜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ ਜਿਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਿਹਰਾ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜਾਮੁਨ ਦੇ ਫਲ ਵਾਂਗ ਕਾਲੀਆਂ, ਕੋਨੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ, ਜਿਵੇਂ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਉਸ ਵੱਲ ਮੋੜ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੋੜੋ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ।' ਇਸ ਵਾਰ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਪੀਲ, ਡਰ, ਦਰਦ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਹ ਮੁੜੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਗਜੇਂਦਰਪਤੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਅਰਬੀ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸੌ ਕਦਮ ਦੂਰ ਰੁਕ ਗਈ। ਘੋੜੇ ਦੀ ਪਿੱਠ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਆਪਣਾ ਨੇਜ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕਸ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਨੇਜ਼ੇ ਦੀ ਨੋਕ ਹੁਣ ਘੋੜੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮ੍ਰਿਤ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਮਿਆਨ ਤੋਂ ਕੱਢੀ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਫੈਲਾਇਆ। ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਅਸਮਾਨੀ ਬਾਜ਼ ਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਖੰਭ ਮਹਾਰਾਵਲ ਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ। ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਝਟਕਾ, ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਬਾਂਹ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਅਡੋਲ, ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਵਾ-ਤੇਜ਼ ਪਹਾੜ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨਾਲ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਾਰਾਵਲ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਸੂਖਮ

ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਮੋਹਿਨੀ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੋ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਕਦੋਂ ਕਵਰ ਕਰ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ, ਵਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਬਾਰੀਕ, ਨੇ ਮੋਹਿਨੀ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਇੱਕ ਖੂਨੀ ਲਕੀਰ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ।
ਮਾਸਟਰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਘੋੜਾ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲਈ, ਮੋਹਿਨੀ ਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪਹਾੜੀ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਖੁਰਾਂ ਦਾ ਝਟਕਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਸਰੀਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਖੁਰਦਰੀ, ਸਲੇਟੀ, ਬੇਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਪਰ ਹਰੇ ਭਰੇ ਰੁੱਖ, ਜੋ ਕਿ ਮੋਹਿਨੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਲਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਖੂਨ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਵਾਂਗ ਢੱਕ ਲਿਆ, ਉਸਦਾ ਉੱਚਾ ਸਰੀਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਨੱਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨਰਮ ਬਿਸਤਰਿਆਂ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸਰੀਰ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਗਰਮ, ਕਠੋਰ ਧੂੜ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਇੱਕ ਤਰਲ ਗਤੀ ਵਿੱਚ, ਸਵਾਰ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ, ਉਸੇ ਬਿੱਲੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦੀ ਹੋਈ, ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਨੇਜ਼ਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰ ਵਾਲੀ ਹੂਰੀ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਜਿਸਦਾ ਸਰੀਰ ਮੀਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੇਜ਼ਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਮੀਆਂ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਅਲਕੋਵ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਅਭਿਆਸੀ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ, ਨੇਜ਼ਾ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਮਛੇਰਾ ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਧੱਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਝਟਕਾ, ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਪਈ ਹੋਈ, ਬਰਛੇ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ। ਫਿਰ ਘੋੜੇ ਵੱਲ ਇੱਕ ਇਸ਼ਾਰਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭਾਰੀ ਖੁਰ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
"ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ਦਿਓ," ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ।" ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਨੇਜ਼ਾ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ।

6

ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਠੰਡੇ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਭੱਜ ਗਿਆ।

ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਚੀਕ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠੀ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੂਰੇ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚੋਂ, ਪਰ ਹਵਾ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਲਈ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਨੌਜਵਾਨ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਪਤਨੀਆਂ ਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੇਠ ਢੱਕਣ ਲਈ ਕਾਹਲੇ ਸਨ... ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਸਨ? ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਾਵਤਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਮਿਲੇ। ਉਸਦਾ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਥੈਲਾ - ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਬਸਟਾਰਡ, ਕਾਲੇ ਸਿਰ ਵਾਲੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਓਰੀਓਲ ਅਤੇ ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭ ਸਨ - ਉਸਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੀ, ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ, ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਮਝ ਲਈਆਂ, ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਤੁਰਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੀ ਪੂਛ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ।
ਸਵੇਰ ਗਰਮ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹਾਈ ਰੋਡ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ ਜੋ ਮੇਰਾਠ, ਬਯਾਨਾ, ਰਿਵਾੜੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ, ਕੋਟਾਹ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਹੋਏ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਈ, ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਗਈ। ਫਿਰ ਇਹ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਈ, ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ, ਜੇਹਲਮ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ, ਇਹ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਪਹੁੰਚੀ। ਉੱਥੋਂ, ਇਹ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਗਈ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਾਰਾਹਮੁਲਾ ਵਿਖੇ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ। ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁਪਤ ਗਣਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਦਿਸ਼ਾ ਦੱਖਣ-ਪੂਰਬ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਖੇਤਰ ਦਾ ਜਲਵਾਯੂ, ਭਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੀਬ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਹਾਈਵੇਅ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਏ, ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਣ।
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਫਿਰ, ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰੁਕ ਕੇ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਰਾਤਾਂ ਰੁਕ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਮਾਮੂਲੀ ਬੈਗਾਂ ਅਤੇ ਬੰਡਲ ਨੂੰ ਪੈਕ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ

ਦੂਰ ਜਾਂਦੇ ਗਏ, ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਮੂਲ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਗਏ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ, ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਨਾਲ ਥੱਕੇ ਹੋਏ, ਹਰੇਕ ਠਹਿਰਨ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਛੱਡ ਗਏ।
ਹਿੰਦਾਲ ਪੁਰਵਾਹ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਦਲ ਹੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਤੇਜ਼-ਤਰਾਰ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਝੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰਾਹਮੁਲਾਹ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਮਹੀਨੇ ਲੱਗੇ। ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ।
ਮੀਆਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀ ਜੋ ਅੰਤ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਤਰੰਗੀ ਪੀਂਘ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਚਿਨਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ, ਇੱਕ ਪਿਆਲਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੰਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਗੰਦੇ ਟੁਕੜੇ ਦਿਓ, ਅਤੇ ਉਹ ਪੂਰੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਸੁੰਗੜੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ, ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਸੜਕ ਦੇ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮੋੜਾਂ ਦੇ ਮਨਮੋਹਕ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਿਆ।
ਜਦੋਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਬਾਰਾਹਮੁਲਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਹੋਰ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਈ ਰੰਗ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਯਾਦ ਆਉਣੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਨਾ ਉਹ ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਰੰਗ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ; ਨਾ ਉਹ ਚੱਟਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੀ ਝੀਲ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਾਣੀ; ਨਾ ਉਹ ਰੰਗ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕੀੜੇ ਜੋ ਸਾਲ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਝੁੰਡ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਨਵੀਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਹ ਦੇਵੀ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਲੰਬੀਆਂ ਅਤੇ ਪਤਲੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਂਬੇ ਵਰਗੇ ਸਰੀਰ, ਗਾਰਨੇਟ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ, ਲੰਘਦੇ ਸਮੇਂ ਹਵਾ ਨੂੰ ਰੰਗੀਨ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ; ਕੁੜੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਨਿਪੁੰਨ ਸਨ ਕਿ ਮੈਲੇਟ ਦੇ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੋੜ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਜਾਂ ਜੈਸਪਰ ਦਾ ਇੱਕ ਗੰਦਾ ਰੰਗ ਦਾ ਢੇਰ। ਫਿਰ, ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੇ ਢੇਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਰਗੜਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕਟੋਰੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਚਿਰ ਛਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੱਥਰ ਦਾ ਨੁਕਸਦਾਰ ਅਤੇ

ਨੀਲਾ ਹਿੱਸਾ ਖੁਰਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ, ਮਿਸਰੀ ਸਕਾਰਬ ਵਾਂਗ ਨੀਲਾ ਜਾਂ ਚਮੇਲੀ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਨੀਲਾ, ਉੱਭਰਦਾ ਸੀ।
ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਉਂਗਲਾਂ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਨਰ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਕੱਦ। ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ, ਛੋਟੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮੁੱਠੇ ਜੋ ਕਿ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਹਲਕੇ ਅਤੇ ਪਤਲੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਾਲਮ ਤਾਕਤ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸਖ਼ਤ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਸਹੀ ਕੋਣ ਤੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਰਤਨ ਪੱਥਰ ਦੇ ਲੋਡ 'ਤੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।
ਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਲੱਕੜ 'ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਅਤੇ ਜਿਓਮੈਟ੍ਰਿਕਲ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਪੇਂਟ ਕਰਨਾ ਸਿੱਖ ਕੇ ਕੀਤੀ। ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਹਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦਾ ਉਹ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਵਧੀਆ ਡਰਾਇੰਗ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਨਰਮ ਕੋਲੇ ਵਾਲੇ ਪਤਲੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੋਰਡਾਂ 'ਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਈਨ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋ ਕੇ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤ੍ਰਿਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਡਬਲ- ਜਾਂ ਟ੍ਰਿਪਲ-ਡਿਸਟਿਲਡ ਸਪਿਰਿਟ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਹੁਣ ਬੋਰਡ ਕੋਮਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਸ਼ੀਟ ਵਾਂਗ ਰੋਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਤੋੜਨਾ ਵੀ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ੈਲਕ ਦੇ ਹਲਕੇ ਕੋਟ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਈਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਕੋਟ ਨੂੰ ਸੁੱਕਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਰਡ ਅੰਦਰੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰੋਂ ਚਮਕਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੈਮੀਨੇਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਇਕਸਾਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕ੍ਰੈਕਿੰਗ ਜਾਂ ਕੇਕਿੰਗ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਕਾਉਣਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੋਰਡ ਨੂੰ ਪੇਸਟਬੋਰਡ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪੇਂਟ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਫਿੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਇਹ ਸਭ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਬਨਿਥਾਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਉਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਡਰੋਮੇਡਰੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਛਿੱਲੜਾਂ ਵਾਂਗ ਲਟਕਦੀਆਂ ਸਨ? ਅਤੇ ਉਹ ਊਠੀਆਂ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦੇ ਘੋੜੇ ਨਾਲੋਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਤੀਬਰ ਸਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵੀ ਉਚਾਈ ਦਸ, ਬਾਰਾਂ ਹੱਥ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਮਾਰੂਥਲ ਦੀ ਰੇਤ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਡਿੱਗੇ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਉਸ ਊਠ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਜੋ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਠ ਹੱਥ ਲੰਬੇ ਤੇਂਦੁਏ ਅਤੇ ਪੈਂਥਰ ਕਿੱਥੇ ਸਨ, ਜੋ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਜਗਰ ਵਾਂਗ ਰੇਂਗ

ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਇੱਕ ਤੰਗ ਮੋਰੀ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ ਦੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਪੀੜਤ ਸਾਹ ਜਾਂ ਰੋਣ ਦਾ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਸੀ? ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਬੇਵੱਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਆਦਮਖੋਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਇੰਨੀ ਚੁੱਪਚਾਪ ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਨਾਲ ਕੰਧ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾੜ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਦਾ ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਤੰਬਾਕੂ ਪਾਈਪ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਕੋਲੇ ਅਤੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਜਿਉਂਦੇ ਅੰਗ ਖਿੜ ਗਏ ਜਿਵੇਂ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਫੁੱਲ।
ਇੱਥੇ, ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਾਈਪ੍ਰਸ ਅਤੇ ਓਕ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨਾਲ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਮਾਣ ਨਾਲ, ਹੰਕਾਰੀ, ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਉੱਠਦੇ ਸਨ। ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ, ਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਪਿੱਠ ਵਾਲੇ, ਸੰਘਣੇ, ਘੁੰਮਦੇ, ਕੁੰਡਲੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਪੰਛੀ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਘਣੀਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਦੇ ਜਾਨਵਰ ਜਾਂ ਪੰਛੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਪਛਾਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਏਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਪੱਤੇ 'ਤੇ ਬਰਫ਼ ਅਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਉੱਗਣਗੇ, ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਸ ਧਰਤੀ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਣਗੇ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਉੱਗੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਈ ਵਾਰ, ਆਪਣੀ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਠੰਡੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਆਏ ਹਾਂ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕੀ ਗਲਤ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰੀਲੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੇ ਹਰ ਨਾੜ ਅਤੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਠੰਡ ਦਾ ਸੁਆਦ ਮਿਲ ਸਕੇ?
ਉਹ ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ, ਜੋ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ, ਮੀਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜਿਹਲਮ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਬਾਰਾਹਮੁਲਾਹ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਖਿੜਨ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਬਰਫ਼ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਹਲਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਸਨ ਕਿ ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਚਿਨਾਰ ਜਾਂ ਪਲੇਨ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ - ਹਰ ਇੱਕ ਤੰਤੂ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਹਰ ਇੱਕ ਸੁੱਕੀ ਨਾੜੀ ਇੱਕ ਸਟੀਕ ਜਿਓਮੈਟ੍ਰਿਕਲ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫੈਲਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਜਾਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮਸਲਿਨ ਦਾ, ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਪੱਤਾ ਨਰਮ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ।

ਆਪਣੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮੀਆਂ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੋਰਡਾਂ 'ਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ। ਉਹ ਲੱਖਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰ, ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਦੇਸੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਗੈਰ-ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।
ਕੁਝ ਸਾਲ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਏ। ਮੀਆਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੁਣ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਚਿੱਤਰ ਕਾਰੀਗਰ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਾਰਾਮੂਲਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਸਬੇ ਕੁਪਵਾੜਾ ਦੀ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਸਲੀਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਅਟੇਲੀਅਰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਢੰਗ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰੰਪਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਕਾਂਗੜਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਹ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਦੀ ਬਾਰੀਕੀ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਜੋ ਹਾਥੀ ਦੰਦ 'ਤੇ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਸ਼ੈਲੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸਤਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕੁਝ ਰਹੱਸਮਈ ਹੁਨਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਹਾਥੀ ਦੰਦ 'ਤੇ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲਘੂ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦਾ ਕੁਝ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਕੁਝ ਮਿਲਾ ਕੇ। ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਟੇਲੀਅਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਲਟਕਾਈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਬਾਰੇ, ਜਾਂ ਉਸ ਅਜੀਬ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਵੀ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਸ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੀਵਾ ਜਗਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਸਨੂੰ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਉਂ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਉਂਕਿ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਅਕਸਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਲੀਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ, ਕੋਈ ਅਣਜਾਣ ਵਿਕਾਰ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਕੰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ

ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਜਾਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਖਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਬਦਾਮ ਜਾਂ ਖੁਰਮਾਨੀ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ 'ਤੇ ਉੱਗਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਗਿਣਦਾ, ਅਤੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸੱਟਾ ਲਗਾਉਂਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿੜੇਗਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਫਲ ਬਣੇਗਾ।
ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪਾਣੀ-ਤੇਲ ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸ਼ੈਲੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਉਸਨੇ ਬਨਿਥਾਨੀ ਪੋਰਟਰੇਟ ਆਪਣੀ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੱਸ ਲਈ, ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਹੈ।
ਸਲੀਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ, ਅੱਧਾ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਤੁਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਖਾਓਗੇ? ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਖੁਆਓਗੇ? ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਉਮਰ ਬਹੁਤ ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਹੋ। ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਪਤਲੇ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਂ ਘੋੜਸਵਾਰ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਕਿਸ਼ਤੀ ਚਲਾਉਣਾ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ...'
'ਚੁੱਪ ਰਹਿ, ਔਰਤ। ਜਿਸਨੇ ਮੂੰਹ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸਨੂੰ ਭਰੇਗਾ। ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?'
ਸਲੀਮਾ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਮਾਊਥਪੀਸ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਖਿੱਚ ਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ, ਜੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੁਮ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਤੁਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗਰਜਿਆ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਭੁੱਖੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦਾ ਪੇਂਟਰ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਬੱਸ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਉਹ ਪੇਂਟਰ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡਾ ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਤੁਹਾਡੀ ਨਰਮ ਚਿੱਟੀ ਚਮੜੀ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਏ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਦਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਦਸ ਗਜ਼ ਲੰਬੀ ਮੋਟੀ ਰੱਸੀ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਮੋਟੀ ਵਿਕਰ ਟੋਕਰੀ ਪਾ ਦਿੰਦਾ। ਦਿਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦੌਰਾਨ ਕੁਝ ਸੱਪ ਜਾਂ ਬਿੱਛੂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡੰਗ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਘਰ ਲਈ ਪੂਰੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾ ਜਲਣ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਠੰਡੇ, ਗਿੱਲੇ, ਤਿਲਕਣ ਵਾਲੇ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਉੱਗਦੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕਿਵੇਂ ਕੱਟ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ! ਇਹ ਧਰਤੀ ਜੰਗਲੀ ਬੇਰੀ, ਕੰਡਿਆਲੀ

ਝਾੜੀ, ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਮੌਲਸਰੀ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਹਿੰਦੀ ਤੋਂ ਵੀ ਸੱਖਣੀ ਹੈ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਦੀਆਂ ਹਨ।
ਉਸਨੂੰ ਖੰਘ ਦਾ ਇੱਕ ਝਟਕਾ ਆਇਆ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਜਨੂੰਨ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨੇ ਭੜਕਾਇਆ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਮਾੜੇ ਮੌਸਮ, ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਭਰੇ, ਨੇ ਮੇਰੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਪੀਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮੀਂਹ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਖੂਨ ਪਤਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ...' ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਰ ਬੇਨਤੀ ਭਰੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਬੱਚਾ ਬਣਾ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਿਆਵਾਂਗਾ।'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਮੀਆਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਲ ਵਰਗੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਿਆ, ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਾਰਪਾਈ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਨਾ ਹਿੱਲਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੋਲਿਆ।
ਸ਼ਾਮ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਲੀਮਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਅੰਦਰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਬਦਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬਹੁਤ ਠੰਡਾ। ਉਸਦੀ ਧੜਕਣ ਵੀ ਇੱਕ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੀ; ਫਿਰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਹਿਲਾਇਆ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਲੀਮਾ ਨੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਜੋਸ ਸਟਿਕਸ 'ਤੇ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵਜਾਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਨੇੜਲੀ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਜੱਗ ਲਿਆਂਦਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੁੱਲਾ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਫੂਕਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ ਅਤੇ ਖੱਡ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਬੁਰੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਜਾਂ ਜੀਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸਨੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਅਤੇ ਗਲਾ ਗਿੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰੈਂਡਮਲ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਕੱਪ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਕੱਪ ਲਗਾਉਣ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਤੱਕ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਮਰਿਆ ਰਿਹਾ।
ਚੌਥੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਆਪ ਉੱਠਿਆ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜੇ ਅਜ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ ਸ਼ੇਖ ਨੂਰੂਦੀਨ

ਵਲੀ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਦਰਗਾਹ ਕੁਪਵਾੜਾ ਤੋਂ ਕਈ ਮੀਲ ਦੂਰ ਚਿਰਾਰ ਸ਼ਰੀਫ ਨਾਮਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਗੀਤ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਤਰਾਨੇ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਬਿਨਾਂ ਉਸਦੇ ਇਰਾਦੇ ਦੇ, ਹਿੰਦਾਲ ਵਲੀ ਵੱਲ ਸੇਧਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੂਰ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ, ਕਿਸੇ ਰਹੱਸਮਈ ਮੂਡ ਜਾਂ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਅਤੇ ਭਰ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ; ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅੱਧੀ-ਬੱਚਾ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮਿਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ੇਖ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਬਕਵਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਸਲੀਮਾ, ਜੋ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੁੱਤੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗ ਪਈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਹਿਲਾ ਕੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਘਰ ਇੱਕ ਨਰਮ ਨੀਲੀ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗਿਆ ਹੋਇਆ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਡੋਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਘਟਨਾ ਜਾਂ ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਿਵੇਂ ਕਰੇ, ਜਦੋਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਜਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਫਿਰ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਟਾਈ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁਕਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਸੀ।
ਦੁੱਧ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਪੜੇ ਦੇ ਪਟਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਗੰਢ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਫਾਰੂਖ ਸਿਆਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਏ ਗਏ ਤਿੰਨ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।
'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਲਾ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਤੇਲ ਵਾਲੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।'
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਹੜਾ ਨਵਾਂ ਹੁਨਰ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਮੁੱਲ ਪਾ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ।"

'ਚੁੱਪ ਕਰ, ਔਰਤ। ਚੁੱਪ ਰਹਿ। ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਲਹਿਜਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਤਾੜਨਾ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਕੰਡਿਆਲਾ ਚੁਭ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰੇਤ ਦੇ ਹਲਕੇ, ਤਿੱਖੇ ਕਣਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ, ਬਰਫ਼ ਵਾਂਗ ਚਿੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਬਿੱਛੂ ਦੀ ਪੂਛ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਜੰਮੇ ਹੋਏ ਸਪਿਕਿਊਲ ਮੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਾਂਗਾ।'
'ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲਿਜਾਣਾ ਹੈ? ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ?'
"ਚਿਰਾਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ? ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਤਪੱਸਿਆ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਫਿਰ, ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਹੋਵੇਗਾ।"
"ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਕਲਾ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ।"

'ਸਲੀਮਾ, ਤੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੱਸ ਇਹੀ ਫ਼ਰਕ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ, ਚਿਰਾਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਨਿੱਘ ਉੱਗਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਵੇਰੀਨਾਗ ਦੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਜੇਹਲਮ ਵਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਘਾਟੀ ਨੂੰ ਸਿੰਜਦਾ ਹੈ। ਚਿਰਾਰ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਾ ਰਾਜਾ ਉਹ ਬੀਜ ਉਗਾਏਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਬੀਜਾਂਗਾ। ਉਹ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਪੱਕੇਗਾ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਗਰਮ ਰੱਖੇਗਾ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਢਿੱਡ ਭਰੇਗਾ।' ‘ਯਾ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ!’ ਚਿਰਾਰ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਤਸਵੀਰ ਕਾਰੀਗਰ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਉਹ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਾਂਗ ਮਾਸ ਅਤੇ ਲਹੂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਟੋਆ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਗਲੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਗੁਫਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗਿਆ ਸੀ।
‘ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਰਹੋਗੇ, ਕਦੋਂ ਵਾਪਸ ਆਓਗੇ?’ ਸਲੀਮਾ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਗਿਣਿਆ। ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸਨੂੰ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
ਉਸਨੂੰ ਚਿਰਾਰ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦੇ ਸਥਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਪਹਾੜ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ, ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮਾਨਸ ਬਲ ਝੀਲ 'ਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ

ਨਾਲ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸੂਖਮ ਅੰਤਰ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਰੰਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬੁਰਸ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਜੇ ਯੂਸ ਮਾਰਗ ਪਿੰਡ, ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਨਮੀ ਵਾਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ, ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਦੀ ਅਸਮਾਨ ਛੂਹਣ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਚਮਕਦਾਰ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਰਾ ਰੰਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਪਾਣੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਜੇ, ਬਾਰਾਹਮੁਲਾਹ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਕੋਈ ਜੇਹਲਮ ਨੂੰ ਉਚਾਈਆਂ ਤੋਂ ਉਤਰਦਾ ਵੇਖੇ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਰੇ, ਨੀਲੇ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀ ਨੂੰ ਲੁਕਣਮੀਟੀ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਵੇਖੇ; ਅਤੇ ਜੇ ਅਛਬਲ ਦੇ ਫੁਹਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਚਿੱਟਾ ਪਾਣੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਉਸਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ (ਹਾਂ, ਹੁਣ ਇਹ ਉਸਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਸੀ) ... ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਰਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਚਮਕਦਾਰ ਗਰਮੀ ਭੂਰੇ ਤੋਂ ਕਾਲੇ, ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਤੋਂ ਨੀਲੇ ਅਤੇ ਹਰੇ ਤੋਂ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਹਨੇਰਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਜਿੱਥੇ ਠੰਢੇ, ਗੁਲਾਬੀ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵਰਗੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗਦੀ ਹੈ... ਤਾਂ ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਾਂਗਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਰੰਗ ਹਨ? ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਦੇਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।

7

ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ, ਪੋਰਟਰੇਟ ਪੇਂਟਰ, ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਕਲਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ।

ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਸਫ਼ਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਚਿਰਾਰ ਸ਼ਰੀਫ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਡਗਾਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਉੱਥੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਫਾਈ ਦੀ ਰਸਮ ਨਿਭਾਈ। ਉਸਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਇਤ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਠੰਢਕ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ।
ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ; ਕੁਝ ਲੋਕ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਚਲੇ ਗਏ, ਕੁਝ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਏ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਆਏ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਪੇਟ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਸਿਰ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਰਾਤ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੀ ਜਾਗਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਹੀਟ ਸਟੋਵ ਦੇ ਕੋਲ ਸੌਣ ਲਈ ਲੇਟ ਗਏ।
ਰਾਤ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਆਖਰਕਾਰ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਠਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਠੰਡ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਧ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸਾਫ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਆਏ ਯਾਤਰੀ ਹੋ?' ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਮਲ, ਸ਼ਹਿਦ-ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਹਾਂ... ਨਹੀਂ... ਹਾਂ, ਸਰ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਹਾਂ।'
'ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?' ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਸੀ, ਲੌਲਾਬ ਘਾਟੀ ਦੇ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਾਉਣਾ, ਜਦੋਂ ਦੂਰੋਂ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਬੇਦੂਇਨ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁੱਧ ਅਰਬੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ

ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਕਠੋਰ, ਇੱਟ-ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਸਨ।
'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਆਤਮਾ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ...' ‘ਜੇਕਰ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਓਗੇ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ?’ ਅਜਨਬੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪੋਂਚੋ ਵਰਗੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੱਗ ਇੰਨੀ ਨੀਵੀਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਅਜਨਬੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਪਰ ਸੁਣਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਇਸਦੇ ਮਣਕੇ ਗਿਣਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੱਥ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ: ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਅਜਨਬੀ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਨਰਮ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੋਲ੍ਹੇ ਨਾ ਗਏ ਬਦਾਮ ਦੇ ਫੁੱਲ। 'ਪ੍ਰਬੰਧ?' ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਬੋਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ। 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਿੱਖਣ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਂਝਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਸਿਵਾਏ ਇੱਕ ਬੇਸਬਰੀ, ਮਨ ਦੀ ਭਟਕਣਾ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਮਜਬੂਰੀ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਆਈ ਹੈ। ਪਰ ਕੌਣ...?'
ਉਸਨੇ ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਜੁਟਾ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਘੋਰ ਬੇਈਮਾਨੀ ਲਈ ਨਿੰਦ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਇੱਥੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਤੁਸੀਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਕਦੋਂ ਖਾਧਾ ਸੀ?' ਸਵਾਲ ਉਸੇ ਸ਼ਹਿਦ-ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਡਿੱਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਖਾਧੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਗੰਦਰਾ ਬਲ ਵਿਖੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬੱਦਲ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰੋਂਦੀ ਵਿਲੋ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ।'
'ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ।'
ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਉਸ ਅਜਨਬੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮਸਜਿਦ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ, ਰਸਮੀ ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਇਆ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮੱਠ ਜਾਂ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ

ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕਦਮ ਹੋ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਵਰਗੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਜਿਸਦਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿੰਗੇ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ। ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਪਰ ਪਾਈਨ ਅਤੇ ਯੂਕੇਲਿਪਟਸ ਦੀਆਂ ਰਾਲ ਵਾਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਦਾ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਈਨ ਅਤੇ ਯੂਕੇਲਿਪਟਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ, ਕੇਸਰ ਦੀ ਸੁਗੰਧ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ, ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਬਣ ਗਈ।
ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਜੋ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਧੂੰਆਂ ਛੱਡਦੀ ਸੀ; ਲੱਕੜ ਦੇ ਸੜਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਮੱਧਮ ਕੜਕ ਅਤੇ ਕੜਕ; ਅਣਦੇਖੇ ਯੰਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸੁਹਾਵਣੇ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹਾਲ; ਦਸ, ਬਾਰਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀਆਂ ਹਲਕੀਆਂ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਧੁਨੀ ਤਰੰਗਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਾਰਪੇਟ ਵਾਲੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ - ਇਹ ਸਭ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਮੂਡ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਅਦਿੱਖ ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਛਾਇਆ ਵਾਂਗ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਹਰ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਨੀਵਾਂ ਓਕ ਲੱਕੜ ਦਾ ਮੇਜ਼ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਜਾਂ ਦਸ ਹੱਥ ਲੰਬਾ। ਕੋਈ ਮੇਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਭੇਡ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਟਰੇ 'ਤੇ ਸੀ, ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ, ਰੋਟੀਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ। ਕੁਝ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਹਰ ਮੂੰਹ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਹੌਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਅਤੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਆਏ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ, ਪਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਗਏ। ਚੁੱਪ ਦੇ ਉਸ ਛੋਟੇ, ਚੁੱਪ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੁਤਬੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਤਾਲੂ ਨੂੰ ਇਸ ਅਸਾਧਾਰਨ ਭੋਜਨ ਦੇ ਸੁਆਦ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਤਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਜੁੜਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਉੱਥੇ ਹੋ ਰਹੀ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ। ਉਸਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਕੁਪਵਾੜਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਹੁਣ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ:

‘ਇੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਧਾਗੇ ਦੀ ਮੋਟਾਈ ਦਾ ਚਾਲੀਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲਗਾਓਗੇ; ਇੱਥੇ, ਤਿੰਨ ਧਾਗਿਆਂ ਦੀ ਮੋਟਾਈ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ। ਫਿਰ ਇਹ ਹੈ ਡਰਾਇੰਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗੀ।’ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਨੂੰ ਖਾਕੀ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਭਗਵਾ ਸਿਆਹੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਸੰਕੇਤ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ, ਸਮਾਨ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਰੰਗੀਨ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਸੀ।
'ਇਸ ਕੋਚੀਨਲ ਨੂੰ ਯੂਕੇਲਿਪਟਸ ਹਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜੋ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹਰਾ ਰੋਂਦੇ ਵਿਲੋ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਵੇਗਾ।' ਪਰ ਉਸ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਖਾਕੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੁਕੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਕੋਨਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਗੇਰੂ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਰਾਇੰਗ ਸੀ। ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਾਜੇ ਦਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਮਨਮੋਹਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ।
ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ, ਇੱਕ ਅਠਾਰਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲ ਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਵੀ ਸੀ: 'ਮਾਸਟਰੋ, ਮੈਂ ਇਸ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਨੂੰ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ।' ਉਸਨੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਖਾਕੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਪਰਚੀ ਦਿਖਾਈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਭਗਵਾ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥਹੀਣ ਨੋਟ ਸਨ। 'ਇਹ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਧਾਗੇ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਧਾਗੇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ...'
‘ਖੈਰ, ਉਹ ਵੀ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ,’ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਤਾਲਿਮ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਸਿੱਖ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।’
ਫਿਰ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਘਿਸਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਗਜ਼ ਲਿਆ ਅਤੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ। 'ਇਸਨੂੰ ਤਾਲਿਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਵਿੱਚ ਛੇ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਚੌੜਾ ਇੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਦਾ ਪੂਰਾ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਹੈ। ਹਰ ਰੰਗ, ਹਰ ਧਾਗਾ, ਇਹਨਾਂ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਜਾਂ ਅਜਿਹੇ ਤਾਲਿਮ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ ਸਾਦੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ, ਜੋ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ। ਨਾ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਪਾਠਕ ਗਣਿਤ ਜਾਂ ਮਾਪ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਹਰ ਕਲਪਨਾ, ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇਹ ਛੋਟੇ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥਹੀਣ ਸੰਕੇਤ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਡਿਜ਼ਾਈਨ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।'

ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖਿਆ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਇਸ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗਣਿਤ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਅਤੇ ਰੰਗਾਈ ਵਰਗੇ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੀ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਿਸ ਲਈ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਤਾਲੀਮ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਭੌਤਿਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਅਸਲ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਅਟੱਲ ਲਾਈਨਾਂ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪੈਟਰਨ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ।
ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਕੂਹਣੀ ਤੋਂ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੁਲਾਹੇ ਗਲੀਚੇ ਬੁਣਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਲਿਖਤ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
‘ਤਾਲਿਮ ਦੇ ਹਰੇਕ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਉਲਟਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,’ ਉਸਦੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ। ‘ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ; ਸੁਣੋ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ।’
ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ:
'ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ,
'ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹਾ ਪੀਲਾ,
'ਨੌਂ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ,
'ਤਿੰਨ ਕਰੀਮ,

'ਇੱਕ ਬਦਾਮ ਹਲਕਾ ਭੂਰਾ,'
'ਇੱਕ ਅਨਾਰ ਲਾਲ,
'ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ,
'ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਗੁਲਾਬੀ,
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਥੀਓ ਇਹ ਕੀਤਾ?'
ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਜੁਲਾਹੇ ਜੋ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਕਹਿਣ ਜਾਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ਨ ਅਨੁਸਾਰ ਬੁਣ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ: 'ਹਾਂ, ਗੁਰੂ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ, ਭਰਾਵੋ।' ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਤਾਲੀਮ ਪੇਪਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਨ, ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ:

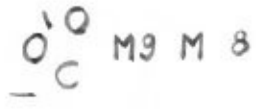

(ਇੱਥੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਤਾਲਿਮ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਸੰਕੇਤਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੋਮਨ ਅੱਖਰਾਂ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਅੰਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਮਾਨਤਾ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਇੱਕ ਅਸਲ ਤਾਲਿਮ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਖਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।) ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਵੱਲ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਕੋਈ ਡਰ ਨਾ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਚਿੰਨ੍ਹ "ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ" ਹੈ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਧਾਗਾ ਉਹ ਰੰਗ ਹੈ ਜੋ ਚਿੱਟੀ ਖੰਡ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰੇਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਧਾਗੇ ਦੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਧਾਗੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਤਾਦ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, "ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਥੀਓ ਇਹ ਕੀਤਾ?", ਯਾਨੀ ਕਿ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਫਿਰ ਜੁਲਾਹੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, "ਹਾਂ, ਉਸਤਾਦ, ਅਸੀਂ ਕੀਤਾ", ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੀ ਲਾਈਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, "ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ, ਭਰਾਵੋ"।
ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਅੱਗੇ ਵਧੋ, ਉਸਤਾਦ, ਅੱਗੇ ਵਧੋ"।
‘ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!’ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਤਾਲੀਮ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਔਖਾ ਹੈ।’
ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਕੁਝ ਘਿਣਾਉਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਵੱਲ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਦੀਆਂ ਵਸਤੂਆਂ ਉਹ ਰੰਗ ਹਨ ਜੋ ਤਿੱਖੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹਨ, ਪਾਈਨ ਤੇਲ ਵਾਂਗ ਨਿਰਵਿਘਨ, ਸਾਬਣ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲੇ ਵਾਂਗ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ, ਰੰਗ ਜੋ ਚਮਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖਿਸਕਦੇ ਹਨ, ਰੰਗ ਜੋ ਗਰਮ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਕਸੁਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ੀਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਜਿੱਥੇ ਚਮਕਦੇ ਝਰਨੇ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਪੰਛੀ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹਿਰਨਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਹੋਣ।

'ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਰੰਗਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਜੋ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਛਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿੱਥੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਲਾ ਤੇਂਦੂਆ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਬੇਫਿਕਰ ਚਾਲ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਸਰੀਰ ਵੁਲਰ ਝੀਲ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਗਣ ਵਾਲੇ ਘਾਹ ਵਾਂਗ ਕੋਮਲ ਹੈ। ਤੇਂਦੂਆ ਉਦੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਧਰਤੀ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਢਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਤੇਂਦੂਆ ਚਿੱਟੀ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਛੱਲਾ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਛੱਡਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਬਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇਂਦੂਏ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਅਦਿੱਖ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਰਫ਼ ਤੇਂਦੂਏ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੋਡਿਡ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਜੋ ਕੋਡ ਨੂੰ ਤੋੜ ਸਕਦੇ ਹਨ।'
ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਤੇਂਦੁਆ, ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕਲੀਜ ਤਿੱਤਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਭੋਜਨ ਲਈ ਚਾਰਾ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸਭ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਪਲ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਸੀਂ ਦੋ ਗਜ਼ ਲੰਬੇ ਰਿੱਛ ਨੂੰ ਵੀਹ ਗਜ਼ ਉੱਚੇ ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਕਾਲਾ ਰਿੱਛ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਪਾਈਨ ਇੱਕ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਕੋਣ ਤੋਂ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ। ਤੁਸੀਂ ਰੱਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਨਰਮ ਹਰੇ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਹਰੇ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲੇ, ਮੋਰ ਦੇ ਨੀਲੇ, ਅਤੇ ਲਦਾਖੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਗਲੀਚੇ ਬੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸੰਤਰੀ-ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਵੀ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਲਈ ਸਿੱਖੋ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ - ਦਰਅਸਲ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਆਪਣੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਿੱਚ - ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਹ ਰੰਗ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ। ਕੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ, ਉਸਨੇ ਅਚਾਨਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤੋਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਲਿਮ ਦੇ ਰਹੱਸ ਸਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਕਾਰਪੇਟ ਬੁਣਾਈ ਵੀ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਤਾਲਿਮ ਵਿੱਚ ਉਹ ਗੁਪਤ ਅੱਖਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਅਲੌਕਿਕ ਪੁਰਾਤੱਤਵ ਛੁਪੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਅਸਲ ਕਾਰਪੇਟ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ, ਤਾਲਿਮ ਦਾ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਕਾਰਪੇਟ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ, ਵਿਚਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਭਵ ਕੋਣਾਂ ਅਤੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉੱਪਰੋਂ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਸੱਜੇ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਜੇਕਰ ਕਾਰਪੇਟ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ? ਜੇਕਰ ਕਾਰਪੇਟ ਨੂੰ ਕੰਧ ਤੋਂ ਕੰਧ ਤੱਕ ਫੈਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ; ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲਾਇਆ ਜਾਵੇ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਇਸ 'ਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਵੇ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਸੂਖਮ ਨੁਕਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲਿਮ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਪਾਈ ਕਿ ਉਹ ਹੜਬੜਾਏ: 'ਮੈਂ... ਮੈਂ... ਸਿਰਫ਼ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
'ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਅਤੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਈਰਾਨ, ਕਾਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਅਕਸਾਈ ਚੀਨ ਤੋਂ ਨਮੂਨੇ ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਸਿੱਖੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖੇ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਦਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਹਨ? ਇੱਕ ਆਮ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ, ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਹਰ ਯੁੱਗ ਦੇ ਤਾਲੀਮ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ, ਦਰਅਸਲ, ਹਰ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੇ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਕਟਿੰਗਜ਼ ਲਗਾਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤਾਜ਼ੀ ਕਾਢ ਨਾਲ ਭਰੇ ਫੁੱਲ ਉਗਾਏ ਹਨ। ਹਰ ਨਵਾਂ ਤਾਲੀਮ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਰੰਗੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨਵੀਆਂ ਸਰਹੱਦਾਂ, ਨਵੇਂ ਸਮੂਹਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਨਾਲ। ਇੱਕ ਤਾਲੀਮ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਕਵੀ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਨ੍ਰਿਤਕ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਹਨ।'

ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਅਜੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡੂੰਘੀ, ਗੂੰਜਦੀ, ਅਧਿਕਾਰਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਸੀਂ ਤਾਲਿਮ ਸਿੱਖੋਗੇ।' ਉਸਦਾ ਕਥਨ ਨਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਹੀ ਤਾਲਿਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਸਤਾਦ ਬਣਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਮਿਲੀ ਸੀ।
‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ... ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ... ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹੈ?’ ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਲਈ ਝਿਜਕਿਆ। ‘ਹਾਂ, ਉਸਤਾਦ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨਿਤ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ...’ ਅਚਾਨਕ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਸਿੱਧੀ ਹੋ ਗਈ। ‘ਸ਼ਾਇਦ ਹਜ਼ੂਰੀ ਉਸ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਪੋਰਟਰੇਟ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਈਆਂ...’
'ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।' ਬੁੱਢੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਅਚਾਨਕ ਅੰਤਿਮਤਾ ਆ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। 'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੱਚਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਤਸਵੀਰ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਕਾਲਪਨਿਕ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਸਲੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ?'
ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨਾਲ!' ਕਿਸੇ ਅੰਦਰੂਨੀ, ਰਹੱਸਮਈ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਇੰਨਾ ਨੀਵਾਂ ਝੁਕ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਲਗਭਗ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਿਆ।
ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਕਲਾ ਉਸਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਜਿਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਤਾਲੀਮ ਸਿੱਖੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਮੇਂ- ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਾਣ ਲਿਆ।
'ਕੀ ਤੂੰ ਸੁਣਦਾ ਹੈਂ, ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਮਾਰੂਥਲ ਵਾਸੀ?' ਉਸਨੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ 'ਤੂ' ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ।
'ਹਾਂ, ਉਸਤਾਦ, ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ।'
"ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਣਦੇ ਹੋ?"
'ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ, ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ।'

'ਰਾਜਾ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਪਾਗਲ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਹਾਂ, ਮਾਲਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ।'
'ਕੀ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰ ਸੀ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਿਆਣਾ ਸੀ।'
'ਮਾਲਕ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸੀ।'
'ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੁਣਦੇ ਹੋ। ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਤਾਲਿਮ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਖੋਗੇ? ਇਹ ਕੋਈ ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਕੈਕਟਸ ਦਾ ਰਸ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪੈਂਗੋਲਿਨ ਦਾ ਮਾਸ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਭੇਡੂ?' ਫਿਰ ਮਾਸਟਰ ਸਾਰੀ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ, 'ਸੁਣੋ, ਤੁਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਹਰਣ ਦੇ ਨਾਸਤਿਕ ਬੱਚੇ! ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਮੂਰਖ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਲਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ ਸੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹੋ, ਬੋਧੀ ਤਿੱਬਤੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਯਾਦਗਾਰੀ?'
ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਵਾਰ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕੋ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ ਮਾਲਕ, ਅਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ।'
'ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਨੂੰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਸਿਖਾਓ।" ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ਰਨ, ਇੱਕ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਬਣਨ ਲਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਨ੍ਰਿਤਕ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।" "ਠੀਕ ਹੈ, ਆਓ, ਮੈਨੂੰ ਨੱਚਣਾ ਸਿਖਾਓ," ਰਾਜਾ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ... ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ?'

ਇਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਬਾਨਾਂ 'ਤੇ ਰੋਕ ਰੱਖੀਆਂ। 'ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ,' ਮਾਲਕ ਬੋਲਿਆ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, '"ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਇੱਕ ਨ੍ਰਿਤਕ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।" "ਠੀਕ ਹੈ, ਆਓ ਫਿਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰੀ ਸਿੱਖੀਏ," ਰਾਜਾ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਫਿਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਹੈ।" ਰਾਜਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: "ਤਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਹਾਂਗਾ।" ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ... ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਕੀ ਕਹੇਗਾ?' ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ। ਮਾਲਕ ਨੇ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸਾਡਾ ਘਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਨ, ਹੇ ਮਹਾਮਹਿਮ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਇੱਕ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਹੈ।" ਰਾਜਾ

ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਖੈਰ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਵਜੋਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ!"
ਮਾਸਟਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਸਪੈਂਸ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਿਆ, ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਿਰਾਮ ਲੈ ਕੇ। 'ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਬਣਨ ਲਈ ਇੱਕ ਨ੍ਰਿਤਕ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।" ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਹੀ ਨੱਚਣਾ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ,' ਮਾਸਟਰ ਲਗਭਗ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਪਲ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ; ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ: 'ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਜੂਦ ਅਵਿਭਾਜਿਤ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਰੀਰ ਕਿੱਥੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਕਿੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜੋ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਜੋ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਉਹ ਬੋਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਜੋ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਗਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਨੱਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਤ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਕੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੱਤ ਇੱਕ ਬਣਨ ਲਈ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਉੱਤਮ ਕਲਾਵਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵਜੂਦ ਹਨ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਜੂਦ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਸੱਤ ਸੁਰਾਂ, ਸੱਤਰ ਰੰਗ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸੌ ਕੋਣ ਹਨ।'
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਨਾਲੀ ਨੂੰ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਜੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਸਮਝ ਲਵਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਾਲੀਮ ਵਿੱਚ ਡੋਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।
ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੇਖਣਾ ਸਿੱਖੋ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਣਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖੋਗੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਸਿੰਫਨੀ ਸੁਣ ਸਕੋਗੇ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾਹ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਹਨ?'
ਮਾਲਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ 'ਤੇ ਟਿਕ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਤਿੱਖੇ ਛੁਰੇ ਦੀ ਨੋਕ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ।
'ਹਰਾ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ...? ਮਾਸਟਰ, ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹਰੇ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਹੈ? ਖੈਰ, ਜ਼ਰੂਰ... ਜ਼ਰੂਰ... ਪੰਦਰਾਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ? ਸ਼ਾਇਦ ਸੋਲਾਂ?'

ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਨਿਗਾਹ ਮਾਰੀ। ਖੰਜਰ ਦੀ ਸੂਈ-ਤਿੱਖੀ ਨੋਕ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੀ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਵਿੰਨ੍ਹ ਗਈ।

'ਕਿੰਨਾ ਮੂਰਖ, ਕਿੰਨਾ ਮੂਰਖ ਹੈ ਉਹ! ਮੇਰੇ ਮੂਰਖ ਮੁੰਡੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ, ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸੱਠ, ਬਾਹਠ ਰੰਗ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ! ਸਿਰਫ਼ ਸਮਝਦਾਰ ਅੱਖ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਓ, ਰੁੱਤਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਇੱਕ ਦਿੱਤੇ ਪਲ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਸੋਚੋ।' 'ਹਾਂ, ਮਾਸਟਰ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ...' ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਬੋਲਿਆ।
‘ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ, ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ।’ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ‘ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਥੀ, ਜ਼ਰਾ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ, ਮਾਨਸ ਬਲ ਝੀਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਡੁੱਬਦਾ ਸੂਰਜ, ਚਿਨਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਪੁੰਗਰੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਹਰਾ ਰੰਗ, ਕੱਚੇ ਸੇਬਾਂ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ। ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਨੂੰ ਦੇਖੋ ਜਦੋਂ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ, ਕੋਮਲ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਿਕਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਟੈਂਡਰਿਲ ਕਿੰਨੇ ਹਰੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰੇ ਹਨ? ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਜਿਉਂਦੀ ਚੱਟਾਨ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਕੱਟੇ ਗਏ ਪੰਨੇ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ; ਗੱਠ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਤਨ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਡਲੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹਰਾ ਹੈ ਜੋ ਧਰਤੀ ਵਰਗਾ ਭੂਰਾ ਅਤੇ ਹਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਤਨ ਦੇ ਪੱਧਰ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਤਨ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਗਰਮੀਆਂ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਵੂਲਰ ਝੀਲ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ ਵਧ ਰਹੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੀਲੇ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖੋ। ਖੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਧ ਰਹੇ ਪੌਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਹਰਾ ਕਿੰਨਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਪਾਣੀ ਕਿੰਨਾ ਹਰਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਲਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੱਪ ਦੀ ਹਰੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ... ਇਹ ਆਖਰਕਾਰ ਕੀ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਉਹੀ ਹਰਾ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣੋ, ਚੜ੍ਹਦੇ ਅਤੇ ਉਤਰਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕੜੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਇਹ ਸਭ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਸੁਣੋ, ਤਾਂ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ, ਕੀ ਤਾਲੀਮ ਮਾਇਆ ਦਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡੀ ਜਾਲ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਸਾਦੇ, ਮਨੁੱਖੀ ਧੋਖੇ ਦਾ ਜਾਲ ਹੈ।
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਕੀੜੀ ਵੀ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।
ਅਜਿਹੇ ਭਾਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸਟਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਉਹੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜੋ ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਉਹ ਪੁਰਾਣੇ ਤਾਲਿਮਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਉੱਨ ਜਾਂ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਛਿੱਲੜਾਂ ਨੂੰ

ਤੋੜਦੇ ਅਤੇ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਤਾਲਿਮ ਲਿਖਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਬਦਾਮ-ਭੂਰੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਛਾਂਟਦੇ ਅਤੇ ਖੁਰਚਦੇ ਸਨ।

ਅੱਠ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਜੀਵਤ ਤਾਲਿਮ ਲੇਖਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਗੈਰ-ਰਵਾਇਤੀ ਰਚਨਾਤਮਕਤਾ, ਉਸਦੀ ਤਿੱਖਾਪਨ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਡਰਾਇੰਗ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਜੋ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰਾਂ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਜਾਂ ਸੁਣੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਪਵਾੜਾ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਲਾਕਾਰ ਜਿਸਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਦੱਖਣ, ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਕਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਸਾਲ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਪੋਥੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਤਸਦੀਕ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਯਾਹੀਆ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ 'ਉਹ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ' ਲਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਵੈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਕਲਾ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।
ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਇਹ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੁਆਰਾ ਕਿਉਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਲੀਮਾ ਨੂੰ ਜਣੇਪੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ: ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਕਾਰਪੇਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਿੰਦੂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਸੰਤਰੀ-ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਵਰਗੇ ਕੁਝ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਰਵਾਇਤੀ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਾਹਰੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣਗੇ।
ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਲੀਮਾ ਦੇ ਜਣੇਪੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਤਾਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਵਰਕਰੂਮ ਨੂੰ ਤਾਲਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਣੇਪੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ

ਗੱਲ ਕੀਤੀ; ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਉਹ ਉਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਕਾਰਪੇਟ ਬੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਸਮਝਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵੇ ਵੱਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਨਿਹਾਲਤਾ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਨੌਜਵਾਨ ਬੁਣਕਰ ਨੂੰ ਹਰ ਧਾਗੇ ਅਤੇ ਹਰ ਗੰਢ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਫੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕ ਤੰਗ ਰਸਤੇ ਦੇ ਮੋੜਾਂ, ਮੋੜਾਂ, ਢਲਾਣਾਂ ਅਤੇ ਢਲਾਣਾਂ 'ਤੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਘਰ ਨਹੀਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਇਹੀ ਉਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂਆਂ ਨਾਲ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਖਿਜ਼ਰ, ਸਦਾਬਹਾਰ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਏ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਜਨਮ ਤੱਕ ਦੇ ਕਠਿਨ ਜਣੇਪੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਉਣ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਇਹ ਰਸਤਾ ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਅਣਗੌਲਿਆ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਹੱਥ ਤੋਂ ਫੜੋ, ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਦੇਖੋ, ਇਸਨੂੰ ਸੁੰਦਰ, ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਧੀਆ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ, ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਵਿਗੜਿਆ ਜਾਂ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਵਾਲਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਬੱਚਾ ਨਰ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਮਾਦਾ? ਉਸਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਣਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇੱਕ 'ਬੱਚੇ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੇ ਲਈ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਸਨ ਉਹ ਪੁਲਿੰਗ ਲਿੰਗ ਦੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਵਿਹਾਰਕ ਜਾਂ ਬੌਧਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਕੁੜੀ।

8

ਇੱਕ ਬਹੁਤ-ਉਡੀਕਿਆ ਜਨਮ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੀ ਅਤੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੌਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਠੰਢੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਬਰਫ਼ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਵਰਾਂਡੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੇ ਲੇਬਰ ਰੂਮ ਤੱਕ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਬਰਫ਼ ਉੱਤੇ ਵਾਧੂ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਭਾਵੇਂ ਝਿਜਕ ਨਾਲ, ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਈਆਂ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ; ਸ਼ੋਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੀ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਅਤੇ ਡਿੱਗੀ ਹੋਈ ਪੌੜੀ ਦੇ ਮਲਬੇ ਨੇ ਲੇਬਰ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤੇਜ਼ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਸਥਾਈ ਪੌੜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਉੱਪਰਲੇ ਕਮਰੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਰਫ਼ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਏਗੀ। ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਅਸਥਾਈ ਪੌੜੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾਈ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ: 'ਓਹ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਸਲੀਮਾ ਮੈਡਮ! ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਇੰਨਾ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇੰਨਾ ਹਨੇਰਾ! ਕੀ ਇਹ ਬੱਚਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਤ ਬਾਗ ਦੇ ਰਾਇਲ ਗਾਰਡਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਗੁਲਾਬ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਹੋਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ।
ਫਿਰ ਘਰ ਦੇ ਹਰ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਢੋਲ 'ਤੇ ਵਜਾਉਂਦੀਆਂ, ਉੱਠੀਆਂ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਦੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਲੇਬਰ ਰੂਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਈ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਓ!'
ਪਰ ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਉੱਪਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਆਈ, ਇਸ ਵਾਰ ਕੁਝ ਉੱਚੀ: 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਓ। ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ।'

ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਦਾਈ ਉੱਪਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੱਠ ਵਾਂਗ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਠੰਡ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ, ਘਰੇਲੂ ਉੱਨ ਦੀ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨੇੜੇ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾਓ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੋਹਰੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਲ ਵਿਛਾਓ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਫੜੋ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਝੁਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਛੱਡਦਾ ਹਾਂ। ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
"ਮੈਂ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?" ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਡਿੱਗਣ ਦਾ ਝਟਕਾ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
‘ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ‘ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਅਤੇ ਰੱਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਿਓ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਟੋਕਰੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਿਓ। ਬੱਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਉਡੀਕ ਕਰੋ।’
ਬੱਚੇ ਲਈ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਸਥਾਈ ਰੱਸੀ ਦੇ ਹੈਂਡਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਰੱਸੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਹੀ ਰੱਸੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਚਾਦਰਾਂ ਤੋਂ ਪਾਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਵਾਂਗ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਨ; ਟੋਕਰੀ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਫਲਾਂ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਾਲ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਵਾਲੀ ਸਵੇਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੁਝ ਵੀ ਲੱਭਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਰਫ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਸੀ।
‘ਇਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਦਿਓ! ਇਸਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਦਿਓ!’ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਚੀਕਿਆ। ‘ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਮੈਂ ਟੋਕਰੀ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ! ਇੱਕ ਵੀ ਝਟਕਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ, ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।’
ਟੋਕਰੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਲਗਭਗ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਉੱਚੀ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਅਤੇ ਟੋਕਰੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਉਮਰ ਲੰਬੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਕਾਰਪੇਟ

ਡਿਜ਼ਾਈਨਿੰਗ ਅਤੇ ਕਾਰਪੇਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰੇਗਾ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ।'
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਪੂੰਝੀਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸੱਜੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਸਮੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਉਚਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਫੂਕ ਮਾਰੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਉਂਗਲੀ ਚੂਸਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਈ, ਅਤੇ ਦਾਈ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਠੀਕ ਹੈ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਦੁੱਧ ਪਿਆ ਹੈ?'
"ਮੀਆਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ। ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦਰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਚੂਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਾਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਦਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!" "ਹਾਂ, ਹਾਂ। ਇਹ ਸਭ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਬੱਸ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਨ ਦਿਓ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਤਾਕਤ ਮਿਲਣ ਦਿਓ। ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ।"

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸਲੀਮਾ ਦੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਗਾਣੇ ਗਾਉਣ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਉੱਚੀ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਮੁਬਾਰਕ ਘਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਹਲਚਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਉੱਪਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਮ ਖੋਜ ਜਲਦੀ ਹੀ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ। ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ, ਲੋਕ ਉਮੀਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ, ਇੱਛਾ ਨਾਲ, ਕਿ ਮੀਆਂ ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਦੇਰ ਨਾਲ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਾਇਬ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਡਗਾਮ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਲੀਮਾ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਰਸਮੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਜਲਦੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਦਿਨ ਵਰਤ ਰੱਖਿਆ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੌਰਾਨ ਬਿਹਤਰ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਤਵੀਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਤਵੀਤਾਂ ਨੂੰ ਪੱਥਰਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ

ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਦਾਚੀਗਾਮ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਮਿਲੀ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਸਲੀਮਾ ਦਾ ਭਰਾ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਦਾਚੀਗਾਮ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਬਰਫ਼ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੰਗਲਾਤ ਗਾਰਡ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅਜਨਬੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਲਾਵਾਰਿਸ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਪਈ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਰਮ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲੜਖੜਾ ਰਹੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਠੰਡ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਲਪੇਟਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਢਿੱਲੇ ਚੋਲਿਆਂ ਹੇਠ ਛਾਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਾਂਗੜੀ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਬਲਦਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਵਿੱਚ ਕਈ ਘੰਟੇ ਲੱਗ ਗਏ।
ਇਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਓਕ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਤਣੇ ਨਾਲ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਮੁਰਦੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਹੇਠਲਾ ਸਰੀਰ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੌਤ ਦਾ ਦੂਤ ਉਸਨੂੰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਲੈ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ। ਤੇਜ਼ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਦੀ ਅਤਿ ਠੰਡ ਵਿੱਚ, ਸਰੀਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਰਮੀ ਗੁਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਊਰਜਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਖੂਨ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਹੌਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦਿਲ ਹੌਲੀ ਸਰਕੂਲੇਸ਼ਨ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖੂਨ ਪੰਪ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਖੂਨ, ਠੰਡ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਮਲੇ ਕਾਰਨ ਗਾੜ੍ਹਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਮ ਤਾਪਮਾਨ 'ਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਤਾਲ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤੰਗ ਧਮਨੀਆਂ, ਸੁਸਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਸਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਲ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ, ਨਸਾਂ, ਧਮਨੀਆਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਦੀ ਸਪਲਾਈ ਲਈ ਇੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੀ ਮੰਗ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧੜਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਖੂਨ ਵਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨਹਿਰਾਂ ਦੇ ਤੰਗ ਹੋਣ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਥੱਕਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਗ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਅੰਗ ਜੋ ਦਿਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੰਨ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਵੇਦਨਾ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਵਿਕਲਪ ਅਸਹਿ, ਲਗਭਗ ਮੌਤ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਦਰਦ ਹੈ। ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਤਲੇ ਤਣੇ ਨਾਲੋਂ ਪਤਲੇ, ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕੇਸ਼ਿਕਾਵਾਂ ਫਿਰ ਖੂਨ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਅਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਫਿੱਕੀਆਂ ਪੈਣ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਨਜ਼ਰ ਧੁੰਦਲੀ, ਧੁੰਦਲੀ, ਧੁੰਦਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਮਾਗ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਅਤੇ ਕੰਬਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਗਰਮੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਗਰਮੀ ਉਹ ਊਰਜਾ ਹੈ ਜੋ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾ ਦਾ ਨਿਵੇਸ਼ ਘੱਟ ਅਤੇ ਘੱਟ ਵਾਪਸੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੰਬਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਗਰਮੀ-ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਉਸ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਖਰਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗਰਮੀ-ਊਰਜਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਘਾਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਠੰਢ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਦਿਮਾਗ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੰਬਣ ਲਈ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਊਰਜਾ ਦੀ ਘਾਟ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਰੀਰ ਕੰਬਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੁਸਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ, ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖਰਾ, ਸ਼ਾਂਤ, ਅਡੋਲ ਲੇਟਣ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸਵਰਗੀ ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਠੰਡੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਹਿਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਾਹਵਾ ਦਾ ਇੱਕ ਗਰਮ ਪਿਆਲਾ ਵੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨੀਂਦ ਵਾਲਾ ਰੁੱਖੇ ਜਾਗਰਣ ਵਾਲੇ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਕਾਤਲਾਨਾ ਗੁੱਸਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਨੀਂਦ। ਫਿਰ ਸਰੀਰ ਸਾਰੀ ਗਤੀ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਗੁਆ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬੁਝਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਸ਼ਾਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਕੱਸੀ ਹੋਈ ਮੁੱਠੀ ਸਖ਼ਤ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦਾ ਰੰਗ ਸੀ, ਅਤੇ ਠੰਡ ਤੋਂ ਭੁਰਭੁਰਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮਰੇ ਹੋਏ ਮੁੱਠੀ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀ, ਘਿਸੀ ਹੋਈ ਲੱਕੜ ਦੀ ਸ਼ੇਵਿੰਗ ਵਾਂਗ ਟੁੱਟਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਇਹ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਾਗਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਹ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਹੱਡੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਹੱਡੀ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਜਾਣ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਬਨਿਥਾਨੀ ਸੀ। ਪਰ ਦੂਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਬਰਫ਼ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦਿੱਤਾ।

9

ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਪੋਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਵਧਦੇ-ਫੁੱਲਦੇ ਹਨ।

ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ, ਸਲੀਮਾ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਪਹਿਨਦੀ ਰਹੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਅਤੇ ਹਫ਼ਤੇ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੰਭੀਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਲੰਕਾਰਿਕ, ਰਵਾਇਤੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵਤੇ ਵਜੋਂ ਦੇਖੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ; ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਉਸਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਰਵਾਇਤੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਹਿਣ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਤਹਾਂ ਅਤੇ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨੁੱਕਰਾਂ ਅਤੇ ਦਰਾਰਾਂ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ: ਉੱਪਰ ਕੀ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੀ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਿਚਾਰ ਸੀ: ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ 'ਸਮਝਣਾ'। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਚਾਰ ਜੋ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ, ਆਪਣੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਪਤੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਤਾਵੀਜ਼ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤਾਵੀਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ 'ਤੇ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁੱਲਾ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਤਾਵੀਜ਼ ਪਹਿਨਣਾ, ਜਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸੀ। ਤਾਵੀਜ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ, ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਹਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ

ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣਾ, ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕਸਾਰ ਤਾਲ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਚਲਦੇ ਰੱਖਣਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਇੱਕ ਪਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤਾਵੀਜ਼ ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਬੇਅਸਰ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਤੀ ਆਪਣੀ ਔਰਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਤਾ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਵਜੋਂ, ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਧੀਰਜ ਰੱਖਣਾ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਅਤੇ ਤਬਦੀਲੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣਾ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਅਸਲ ਕਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ।
ਸ਼ਾਇਦ ਸਲੀਮਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਸ਼ੰਕਾ, ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੁੰਝ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਇੱਕੋ ਅੰਦਰੂਨੀ ਭੰਡਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ: ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਅੱਖ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਉਹ ਸਾਡੀ ਅੱਖ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵੀ ਸਾਡੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਅਪਣਾਈਆਂ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀਆਂ ਲਈ ਚੰਗੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ।
ਪਰ ਫਿਰ, ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ? ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਮਾਮਲੇ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਸਵਾਲ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਮਾਮਲੇ, ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੰਢ ਵਾਂਗ ਬੱਝੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਜਾਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਪਲ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਵੀ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹੁੰਦੀ; ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਇੱਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਗਿਆਨ, ਕੀ ਸੂਝ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?
ਸਲੀਮਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਸੀ: ਇੱਕ ਇੱਛਾ ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ, ਉਸਦੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ, ਹੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਉਸ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਤੀਤ ਹੋਈ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਗੁਪਤ ਜਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਲੀਮਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ

ਸੀ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਸਲੀਮਾ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਚਬਾਉਣ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਲਈ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਅਣਗੌਲੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਤੱਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇੱਕ ਪਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਉਹ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।
ਚਾਲੀ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਤੀਬਰ ਜਨਤਕ ਸੋਗ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਜੂਦ ਦੀ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ: ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਯਾਤਰੀ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰ ਭੌਤਿਕ ਸਾਲ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਲੀਮਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।
ਸਲੀਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗੀ: ਉਹ ਪਤੀ ਜੋ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਿਆ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਧਵਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਾ ਛੱਡਣ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਇਸਲਾਮੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਪਵਾਰਾ ਛੱਡ ਕੇ ਬਡਗਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਘਰ ਚੁਣਨਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਤਾਲੀਮ ਦੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਪੇਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਤਾਲੀਮ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਪਤਨੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ, ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਵੱਈਏ, ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਮੂਡ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖਣਾ ਅਤੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕਲਾ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਸਿਖਾਈ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚਾਰ ਸਾਲ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਉਮਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਹ ਉਮਰ ਜੋ ਬੱਚੇ ਲਈ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦੇ ਰਹੱਸ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਬਾਅਦ ਬਸਮਲਾਹ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਇਤ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਬਸਮਲਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅਰਥ

ਹੈ, 'ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਆਇਤ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨਾ'। ਅਤੇ ਇਹ ਉਦੋਂ ਪੂਰਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਰਸਮੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਸਲੀਮਾ ਉਸਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਝਿਜਕ ਪੁੱਛਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਛੁਪਿਆ ਕੋਈ ਮਕਸਦ ਸੀ, 'ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੇ ਜਾ ਸਕੋ?'
"ਮੈਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ, ਮਾਂ? ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੈ, ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ?"
'ਖੈਰ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਥੋਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ।'
'ਪਰ ਮਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹੋ। ਕੀ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ।'
ਸਲੀਮਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ, ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੀ ਕੋਮਲ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਾਂਗ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਲਕੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਅੱਖਾਂ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵੰਸ਼ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦਾ ਉਸਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਆਬਨਾਸੀ ਰੰਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਠੀਕ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'
ਕਈ ਹਨੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ, ਸਲੀਮਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬੈਠਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਛੱਡੇ। ਉਸਦੀ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਘਰ ਇੱਥੇ ਧੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਫਿੱਕੇ ਚਿੱਟੇ ਪਹਿਲੇ ਛੋਟੇ ਨਾਰਸੀਸੀ ਵਾਂਗ ਜੋ ਪਹਿਲੀ ਬਰਫ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉੱਗਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਘੱਟਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ; ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਗੋਰਾ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਬਚਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੂ ਅਤੇ ਲਾਈਨਾਂ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਹੋਣ; ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਾ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਘਾਟੀ ਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਟਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਧਣ ਅਤੇ ਝੂਲਣ ਦਿਓ; ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ।

ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤਾਲਿਮ ਦੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਲਾਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੰਖਿਆ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸਿੱਖ ਲਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾ ਦੋਵਾਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਾਗਲਪਨ, ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਇਕਾਗਰਤਾ ਸੀ, ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਮਨ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਬਦੀ ਕਿਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਂਤ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੇਡਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲੌਲਾਬ ਦੀ ਘਾਟੀ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਮੋਤੀਆਬਿੰਦ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ 'ਤੇ ਝੂਠੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਗੁਲਾਬੀ ਰੌਸ਼ਨੀ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਬਹੁਤ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਪੂਰੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਭਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਲੀਮਾ ਨੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਕੁਪਵਾਰਾ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ, ਘਰੇਲੂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੇ ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ-ਜੁਲਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਕੂਬ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ; ਛੋਟੇ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਊਦ ਸੀ। ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਰੇਸ਼ਮ, ਕੇਸਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਪਾਰੀ ਬਣ ਗਏ। ਬਡਗਾਮ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਯਾਕੂਬ ਬਦਗਾਮੀ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਬਦਗਾਮੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਡਗਾਮ ਨਾਲ ਨੇੜਲੇ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਤੇ ਬਡਗਾਮ ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ, ਨਾ ਤਾਂ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਕਲਾ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਲੀਮ ਜਾਂ ਲੱਕੜ ਦੀ ਨੱਕਾਸ਼ੀ ਜਾਂ ਗਲੀਚੇ ਦੀ ਬੁਣਾਈ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੁੰਦਰ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਸੰਤ ਲਾਲ ਦੇਦ ਦੀਆਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਮੁੱਲਾ ਤਾਹਿਰ ਗਨੀ ਦੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਨਾਲ ਗਾਇਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਭਰਾ-ਗਾਇਕ ਜੋੜੀ ਸਾਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਡਗਾਮ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ, ਸਗੋਂ ਘਾਟੀ ਦੇ

ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਕੋਨਿਆਂ ਤੱਕ ਵੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਅਤੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਉਹ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਬਲਖ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਸਲੀਮਾ ਦੀ ਮੌਤ ਪੱਕੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਪਚਵੰਜਾ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਪਰ ਪੋਤੀਆਂ-ਪੋਤੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਾਚੀਗਾਮ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਮੀਆਂ ਮਖਸੂਸੁੱਲਾ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਜੰਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਕਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਥੈਲੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਭਟਕਣਗੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਜ਼ ਸੰਤੂਰ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਵਜਾਉਣ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਕੱਚੇ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਬਾਜਾਂ ਅਤੇ ਤੁਕਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਯੋਗ। ਸਲੀਮਾ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਯਾਹੀਆ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸਲੀਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੰਡੇ ਦੀ ਧੜਕਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪੋਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੋਤੇ-ਪੋਤੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੀਆਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਇੰਟਰਲਿਊਡ

ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਅਸੰਭਵ ਉਚਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮੇਲਿਆਂ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ।

ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਦੇ ਉਲਟ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਖ਼ਤ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੀ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਕਹਾਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਲੋਕ ਭੁੱਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਧੁਨਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਧੂੜ ਅਤੇ ਧੂੰਆਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੱਧਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਇਹ ਸਾਲ 1207 ਹਿਜਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਲ 1792-1793 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਰੁਹੇਲਾ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਰੁਹੇਲਾ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ; ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਬਦੁੱਲਾ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਲੜਾਈਆਂ ਦਾ ਲੜਾਕੂ, ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬਹਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਨਾਲ, ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਝੂਮਰਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਧੁੰਦਲੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ। ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ, ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਪਨਾਮ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਸੰਪੂਰਨ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ, ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਖਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਿਜ਼ਾਮੁਲ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੀ ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਰਤੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇਸ਼ ਉਸਨੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰਾਠਾ ਮੁਖੀ ਵੱਲੋਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ਵਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਖੇਤਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮਰਾਠਾ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰਾਂ ਵੱਲੋਂ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ, ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸਨੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਅਤੇ

[illegible]
On 21 [illegible], 1207 [illegible] on [illegible] [illegible] on, on on 11 [illegible] 1792 on [illegible] on, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] on [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] II, [illegible] [illegible] on [illegible] on, on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible]-[illegible], [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਹੱਥ ਉੱਚਾ, ਵੀਹ ਹੱਥ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਚੌਦਾਂ ਹੱਥ ਚੌੜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਯਮਨ ਤੋਂ ਆਏ ਸੁਨਹਿਰੀ- ਪੀਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕਾਰਪੇਟ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਘਾਂ ਅਤੇ ਚੀਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਮੜੀਆਂ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਨਾਲ, ਉੱਚੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਦੂਜਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਚੌੜੀ ਆਬਨੂਸ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪਿੱਠ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਰੁਖ਼, ਖੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗਰਦਨ, ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਸਦਾ ਹਲਕਾ, ਕਿਸ਼ੋਰ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਚਿਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ - ਜਿਸ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸੰਕੇਤ ਸਨ - ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੁਰਸੀ ਲਈ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਉਹ ਚੌੜੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਕੁਰਸੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਪੇਸ਼ਵਾ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਪੌੜੀ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲਿਆ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਦਾ ਰਸਮੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਗੁੰਦੀ ਹੋਈ ਪਾਰਸਲ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਰਸਮੀ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਕੱਢਿਆ, ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਮੇਰੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਾਣ ਦਾ ਸਰੋਤ ਮੰਨਿਆ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਰਪਾਲੂ ਆਗਿਆ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸ਼ੁਭ ਸੁਭਾਗ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂ।'
ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਪੁਰਾਣੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਬੰਡਲ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਿਆ, ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ਸੀ, ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਕਾਠੀ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਇਥੋਪੀਆਈ ਜੋ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਗਦਾ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਕਾਠੀ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਆਪਣੀ

ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਅੱਖ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।
ਹੁਣ ਰਾਗ ਬਹਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਸਵਾਗਤ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਧਰੁਪਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਦਾਲਤ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦੇਣ ਲਈ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਅਦਾਲਤ ਜਨਤਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ। ਸਾਰੇ ਵਰਣਨਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੰਗਲ - ਚਤੁਰਭੁਜ ਪਰ ਰੱਸੀ ਰਹਿਤ ਤੰਬੂ, ਵੱਡੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਤੰਬੂ, ਉੱਤਲ, ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਛੱਤਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਛੱਤਰੀ, ਨਿੱਜੀ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟਾਂ ਵਾਲੇ ਢੁਕਵੇਂ ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਵਾਲੇ ਅਦਾਲਤੀ ਮੰਡਪ, ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਬਾਂਸ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਉੱਚੀਆਂ, ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਕੈਨਵਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ - ਹਾਜ਼ਰੀਨ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਰਾਤੋ-ਰਾਤ ਵਧੀਆਂ। ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁੱਖ ਸਾਥੀਆਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਤੰਬੂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲਾਲ-ਨੀਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਵੀ ਘੱਟ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅੰਦਰ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹਲਕੇ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਹਵਾ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸ਼ਤੀਰਾਂ 'ਤੇ ਲਟਕਦੇ ਲੰਬੇ, ਭਾਰੀ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪੱਖਿਆਂ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ ਖਿੱਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਦੋ ਤੋਂ ਛੇ ਆਦਮੀ ਛੇ ਜਾਂ ਅੱਠ ਪੱਖੇ ਇਕੱਠੇ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਸੋਨੇ ਦੇ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ, ਕੈਪਰੀਸਨ, ਰੰਗੀਨ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਘੋੜੇ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਈਗ੍ਰੇਟਸ, ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਫਿਲਿਗਰੇਡ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਸਜੇ ਹੋਏ ਪੂਛਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ ਜੋ ਮੁਗਲ ਦਰਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ: ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਾਰੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਪੂਰੇ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣ ਸਨ।
ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕੈਂਪ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ਾਹੀ ਮੰਡਪ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਖਾਲੀ ਸਿੰਘਾਸਣ ਸੀ: ਖਾਲੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਦੁਨੀਆ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ। ਪੇਸ਼ਵਾ ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਦੂਜੇ, ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਪਰ ਪੂਰੇ ਦਰਬਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਹੀ ਮੰਡਪ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਮੰਡਪ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਿਆ:

'ਸਤਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਰਾਠਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਪੇਸ਼ਵਾ ਅਗਸਤ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਰੱਖਿਅਕ ਜਿਸਦਾ ਮੰਡਪ ਉੱਚੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦਾ ਸਮਰਾਟ ਆਪਣੀ ਭੇਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹੈ।'
ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਉੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਦੂਜੇ ਨੇ ਮੰਡਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਸੱਤ ਵਾਰ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਓਨੀ ਹੀ ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ; ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਨੇੜਿਓਂ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਜਿੰਨਾ ਲੋੜ ਸੀ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਦੂਜੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕਢਾਈ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਟੇਸਲ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੌ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹ ਅਲਾਮੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਸਨ, ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਵਧਾਈਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠੀ।
ਹੁਣ, ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਅਤੇ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਰਦੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਅਜੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਪਰਦਾ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਸਜਾਵਟੀ ਕਮਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ, ਦੋਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਚੋਗਾ ਲਪੇਟਿਆ। ਚੋਗਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਅਨਮੋਲ ਰਤਨ ਅਤੇ ਨੌਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੱਪੜੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲੀ ਤਲਵਾਰ ਰੱਖੀ; ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਨੇ ਇੱਕ ਆਬਨੂਸ ਸਿਆਹੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਮੋਹਰ ਰੱਖੀ।

ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਹੋਏ, ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ। ਦਰਬਾਰੀ ਘੋਸ਼ਣਾਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਖਲੀਫ਼ਤੇ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ, ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਬਾਬਰ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮਾਣ, ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ, ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਪੁੱਤਰ, ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁੱਤਰ, ਹਜ਼ੂਰ, ਅਲੀ ਗੌਹਰ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦੁਰ ਸੈਕੰਡਸ, ਰੱਬ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਕਲਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇੱਕ ਮੋਰ-ਪੰਖ ਵਾਲਾ ਪੱਖਾ, ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਕੁਰਸੀ, ਛੇ ਹਾਥੀ ਹਾਉਦਾ ਅਤੇ ਝੰਡੇ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੰਗੀ ਘੋੜਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਸ਼ਾਹੀ ਪੂਰਨ-ਸੱਤਾਧਾਰੀ, ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ, ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਬਹਾਦੁਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।' ਇਸ ਵਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਰੌਲਾ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਢੋਲ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਲ, ਅਤਰ ਅਤੇ ਅੰਬਰਗ੍ਰਿਸ ਦੇ ਘਟੇ ਹੋਏ ਘੋਲ ਦਾ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਸੈਕਟਰੀ ਵੱਲ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ

ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਨੀਲੇ ਮਖਮਲੀ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਚੁੱਕੀ। ਮਖਮਲੀ 'ਤੇ ਦੋ ਸ਼ਾਹੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਸਨ। ਦੁਬਾਰਾ, ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਝੁਕ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਛੂਹਿਆ, ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਹਟਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਸੈਕਟਰੀ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਪੋਥੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।
ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਵਿਰਾਮਾਂ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮੱਗਰੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਈ। ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਵਰਗੀ ਧੰਨ ਨਵਾਬ, ਮਰਾਠਾ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪੇਸ਼ਵਾ, ਮਾਧਵ ਰਾਓ II, ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਉਪ-ਨਿਯੁਕਤ ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸਮੀ ਜਲੂਸਾਂ ਵਿੱਚ ਮੱਛੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪੱਗ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਦੁਆਲੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾਉਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ।
ਜਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਜਸ਼ਨ ਭਰੇ ਸ਼ੋਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਹਰ ਵੀ ਗੂੰਜ ਉੱਠੇ। ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਆਤਸ਼ਬਾਜ਼ੀ ਚਲਾਏ ਗਏ, ਅਤੇ ਪੰਜੇ ਅਤੇ ਹੌਟਬੌਇਆਂ 'ਤੇ ਜਸ਼ਨ ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਰੌਲਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪੇਸ਼ਵਾ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਤਲੀ ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ: 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਸਤਾਰਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰੀ ਉਪ-ਰਾਜਪਾਲ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ। ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਦੂਜਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਧਵ ਰਾਓ ਸਿੰਧੀਆ, ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚੇ, ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ, ਸੰਪੂਰਨ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਚੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਸਭਾ ਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਇਹ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਐਲਾਨ ਸੁਣਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਦੇ ਲੰਬੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਸਨਮਾਨ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੇਸ਼ਵਾ ਖੁਦ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸਭਾ ਨੇ ਇਸ ਪਲ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦਾ ਹੰਗਾਮਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੰਧੀਆ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਦਮ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਐਲਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੋ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ:

ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਅਤੇ ਚੌੜਾਈ ਵਿੱਚ, ਸਿੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ।
ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤਕ ਰਿਆਇਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਾਰਥਕਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਇਹ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ; ਇਹ ਮਰਾਠਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਇੱਕ ਜੁੱਤੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ, ਪਟੇਲਾਂ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਨੇ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੇਸ਼ਵਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮੰਤਰੀ, ਚਲਾਕ ਨਾਨਾ ਫਰਨਵੀਸ ਲਈ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਇਹ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਘਟਨਾਪੂਰਨ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਪਲ ਸੀ।
ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਨੇ ਪੂਰੇ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਰਨੀਵਲ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਜ਼ਾਰ (ਜਿਸਨੂੰ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਮਰਦ ਹੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਜ਼ਾਕ ਨਹੀਂ)। ਉਸਨੇ ਮੇਲਿਆਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵੀ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕਾਰੀਗਰਾਂ, ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਲਾ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀ ਦੂਰ-ਨੇੜਿਓਂ ਹਰ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਵਿਕਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਉਦੇਸ਼ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਕਤਲੇਆਮ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਉੱਨਤੀ ਬਾਰੇ ਪੂਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ 11 ਜ਼ਿਲਹਿਜਾ 1207 (30 ਜੂਨ 1792) ਤੋਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਮੇਲਾ ਲੱਗਿਆ, ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਬਡਗਾਮੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

10

ਯਾਹੀਆ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਦਾ ਗਵਾਹ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਗਰਮ ਦਿਨ ਕਦੇ ਨਾ ਮੁੱਕਣ। ਮੀਂਹ ਦਾ ਮੌਸਮ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਲੁਭਾਉਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਦੀ ਝਲਕ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਸੜਦੇ, ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਦਿਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਲਣਸ਼ੀਲ ਗਰਮੀ ਨੇ ਪਤੰਗਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਂਡੇ ਬਿਨਾਂ ਛਾਂਟੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਗਿਰਗਿਟ ਦਾ ਜਿਗਰ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਕਬਾਬ ਵਾਂਗ ਸੜ ਗਿਆ; ਗਰਮ ਝੱਖੜਾਂ ਉਬਲਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਦੇ ਬਲਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਗਰਮੀ ਫੈਲਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬੀਕਾਨੇਰ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਉੱਠਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਜੋਧਪੁਰ ਅਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲਤਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਧੂੜ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ - ਰੁੱਖ ਅਤੇ ਝਾੜੀ, ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਘਾਹ, ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤ - ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉਜਾੜ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਸਰਾਹਟ, ਗੂੰਜ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਰਹੀ ਸੀ।
ਮੀਂਹ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਛਿੱਟਾ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੁੱਕੀ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਨਮੀ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਤੰਦੂਰ ਵਿੱਚ ਸੜੀ ਹੋਈ ਰੋਟੀ ਵਾਂਗ ਭੁਰਭੁਰਾ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਸੀ? ਮੀਂਹ ਦੀਆਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਜੋ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਗਰਮ ਲੋਹੇ ਦੇ ਤਵੇ 'ਤੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੀਆਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਗਰਮ ਰਾਤਾਂ, ਸ਼ਾਂਤ ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਜੰਮ ਗਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ, ਦੁਨੀਆਂ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਬੇਚਾਰਾ ਯਾਹੀਆ ਬਦਗਾਮੀ! ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਗਰਮੀ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਹਰ ਦਿਨ, ਦਰਅਸਲ ਦਿਨ ਦਾ ਹਰ ਘੰਟਾ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦਾ ਹਰ ਪਹਿਰ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਨਰਕ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਸੱਚ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੀ: ਉਸਦਾ ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਜਾਂ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕੀਮਤ ਖੁਦ ਹੀ ਤੈਅ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸਨਮਾਨ, ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਯਕੀਨਨ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਇੱਥੇ ਲਾਹੌਰ

ਵਿੱਚ ਬਦਖਸ਼ਾਨ, ਟ੍ਰਾਂਸੋਕਸਿਆਨਾ, ਸੀਸਤਾਨ, ਈਰਾਨ, ਅਜ਼ਰਬਾਈਜਾਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਤੁਰਕੀ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰ ਸਨ; ਉਹ ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਕਲਾ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੇ ਸਨ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ, ਬੁੱਢੇ ਅਤੇ ਜਵਾਨ, ਅਤੇ, ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਵੀ, ਉਸਨੂੰ ਕੰਮ 'ਤੇ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿੱਖਣ, ਉਸਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਵੀਨਤਾਕਾਰੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਦਿਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਲਈ ਖੂਨ ਵਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੇਲਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਸੋਗ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਚੰਦ ਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਣਾ ਸੀ।
ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮਹਾਨ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਮੁੱਲਾ ਤਾਹਿਰ ਗਨੀ ਦੀ ਰੁਬਾਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ:
ਹਿੰਦ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਹੇ ਹਵਾਵਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਉਡਾ ਦਿਓ! ਇੱਥੇ ਅਜਨਬੀ ਹੋਣ ਦੀ ਅੱਗ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸਵੇਰ ਦਾ ਠੰਡਾ ਮੰਨ ਦਿਓ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਚੰਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਬਾਕੀ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ - ਸੋਗ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਭਾਵਾਂ - ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਸੰਮੇਲਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਹੁਣ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਹੈ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੇ, 1707 ਤੋਂ 1712 ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਾਗਮਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸਨ। 22 ਵੇਂ ਦਿਨ ਜ਼ਿਲਹਿਜਾ ਤੋਂ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਚੰਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਸੋਗ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਜੋਸ਼ੀਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ, ਕਾਲੇ ਪੱਟੀਆਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਹਲਕੇ ਕਾਲੇ ਲਪੇਟਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਮਖਮਲੀ ਸੈਂਡਲ ਦੀ ਭਾਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਥਿਆਰ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ, ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਮਿਆਨ ਅਤੇ ਮਿਆਨ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸੋਗ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਚਿੱਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਜਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਬੱਚੇ, ਨੌਜਵਾਨ, ਬੁੱਢੇ, ਔਰਤਾਂ, ਮਰਦ - ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਾਂ

ਧਰਮ ਦੇ ਭੇਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ - ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁਹੱਰਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੋਗ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਨੂੰ ਧੂੜ ਚਟਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਿੱਖੀਆਂ ਜਾਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਲਈ ਵਚਨਬੱਧ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਅਭਿਆਸ ਦੁਆਰਾ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਸਨ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸਨ ਮਰਸੀਆ (ਜਾਂ ਹੁਸੈਨ ਉੱਤੇ ਏਲੀਜੀ), ਨੌਹਾ (ਵਿਲਾਪ ਦੀ ਕਵਿਤਾ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਗੀਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਧੁਨ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ), ਅਤੇ ਸੋਜ਼ (ਨੌਹਾ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਾਹਿਤਕ ਮਹੱਤਵ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਕਵਿਤਾ, ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਾਜ਼ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ)। ਇਹ ਆਖਰੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, 'ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ', ਹੀਰਾ ਮੰਡੀ ਦੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਅਤੇ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਤੋਂ ਵੀ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਧੁਨਾਂ ਸੋਗਮਈ ਸਨ ਅਤੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।
ਯਾਹੀਆ ਬਦਗਾਮੀ ਨੂੰ ਮੁਹੱਰਮ ਦੌਰਾਨ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੋਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਹਿਜਰੀ ਸੰਨ 61 ਵਿੱਚ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ ਦਸਵੀਂ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਕਰਬਲਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 680 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ)। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਵਾਪਸੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਸਵਾਰ, ਜਾਨਵਰ, ਗਾਰਡ ਅਤੇ ਗਾਈਡਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਦਿਨ ਕਸ਼ਮੀਰ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਵੀ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ 3 ਮੁਹੱਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ 10 ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੋਗ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਿਨ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜ਼ੈਨਾ ਕਦਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ-ਏ-ਹਮਦਾਨ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ ਵਿੱਚ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੋਗਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸੈਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣਦੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਰਬਲਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੇ।
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਖਾਤੇ ਨਿਪਟਾਏ, ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਈ ਅਤੇ ਗਰੀਬਨ ਟੋਲਾ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਜਿੱਥੇ ਗੱਡੇ ਅਤੇ ਊਠ ਚਾਲਕ, ਗਾਈਡ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਨਾਲ

ਗਾਰਡਹਾਊਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਚੁੱਪਚਾਪ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਰੁਕਿਆ ਸੀ।
ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਬੀਤ ਗਏ। ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ, ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੈਟਰਨ ਉੱਭਰ ਆਇਆ: ਭੀੜ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਗਠਿਤ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਰਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸਨ। ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਪੁਰਾਣੇ ਤਾਂਬੇ ਵਾਂਗ ਰੰਗੇ ਹੋਏ, ਸੋਗ ਕਾਰਨ ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਕਾਲੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਨ। ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅਚਾਨਕ, ਅੰਦਰੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ: ਵਾ ਹੁਸੈਨਾ! ਵਾ ਹੁਸੈਨਾ! ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਲੂਸ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕੋਈ ਬਦਕਿਸਮਤ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ, ਬਿਮਾਰੀ ਜਾਂ ਸੱਟ ਕਾਰਨ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ, ਮਾਪੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਚੀਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹੁਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਚਾਲ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਉਸਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ। ਉਸਦੀ ਪੱਗ ਕਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਇੱਕ ਚੌੜੀ, ਨਰਮ, ਕਾਲੀ ਸ਼ਾਲ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਸੱਜੇ ਜਾਂ ਖੱਬੇ ਨਾ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਨੇ, ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਸੁਣਾਈ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਸੁਰ ਸੀ, ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਪੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸਰਸਰਾਹਟ, ਕੁਝ ਚੀਕਣਾ, ਕੁਝ ਦਰਦ ਦੀ ਚੀਕ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਚੀਕ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਦਰਦ ਦੀ ਚੀਕ ਚੀਕ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਚੀਕ ਚੀਕ ਨੂੰ ਗਲੇ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸੀਮਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉੱਚੇ ਅਸਮਾਨਾਂ ਵੱਲ ਉੱਡਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੀ ਹੋਵੇ:
ਹੁਸੈਨ, ਅਲੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪੱਕਿਆ ਫਲ, ਉਸਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਹਾਏ, ਹਾਏ! ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੇ ਕੁਹਾੜੇ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਛੁਰੇ ਨਾਲ, ਖਲਨਾਇਕ ਟੋਲੇ ਨੇ ਉਸ ਫਲ ਨੂੰ, ਉਸ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ।
ਪੂਰੀ ਰੁਬਾਈ ਦਾ ਪਾਠ ਖਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਲਾਈਨ ਦੁਬਾਰਾ ਸੁਣਾਈ। ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਦਰਦਾ) ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਦੇਸ ਨਾਮਕ ਸੋਗਮਈ ਰਾਗ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸੁਰ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ

ਸਕੇ। ਹੁਣ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਚੁੱਕੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੌਹਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:
ਕੋਈ, ਕੁਫ਼ਾਹ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ... ਕੋਈ, ਕੁਫ਼ਾਹ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ, ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ: ਮੁਸਲਿਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ; ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਫ਼ਾਹ ਨਾ ਜਾਂਦੇ... ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਫ਼ਾਹ ਨਾ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ... ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ਕਿ ਜੀਨਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਇਮਾਮ... ਸਾਰੇ ਕਲਾਕਾਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਮਾਮ ਦੁਆਰਾ ਕਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹੀਰਾਮਨ ਪੈਰਾਕੀਟ, ਚੁੰਝਾਂ ਪੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਰ ਗੁਲਾਬੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ; ਤਿੱਖੀਆਂ ਲਾਲ ਚੁੰਝਾਂ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਾਰਤੀ ਪੈਰਾਕੀਟ; ਲਾਹੌਰੀ ਮੋਮ ਦੇ ਬਿੱਲੇ, ਛੋਟੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਖੰਭਾਂ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਚਿੱਟੇ ਧੱਬੇ ਹਨ; ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਕਈ ਛੋਟੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਵਾਲੇ ਭੂਰੇ ਮੋਮ ਦੇ ਬਿੱਲੇ; ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਵਾਲੇ ਝੁੰਡ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਹਿਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੂੰ ਗਰਮ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਪੰਛੀ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬੋਹੜ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵੱਲ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਸਨ: ਇਹ ਸਾਰੇ ਵੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ, ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀ, ਘੋੜ ਸਵਾਰ, ਊਠ ਸਵਾਰ, ਪਾਲਕੀ, ਰੱਥ, ਸਾਰੇ ਜਿੱਥੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਏ; ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ: ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਚੁੱਕੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੇਨਤੀ ਵਿੱਚ।
ਚੱਕਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਣ ਕੋਈ ਅਣਜਾਣ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਰਾਗ ਦੇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਤਿੱਖੇ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਸੁਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਚਾਰਨ ਇੰਨਾ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਸਤਰਾਂ ਇੰਝ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਲਗਾਤਾਰ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ; ਪਰ ਸੁਰ ਅੰਤ ਵੱਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਕ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸੀਮਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਹੋਣ:
ਮੌਤ-ਕਿਸਮਤ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਦਰਦ ਅਤੇ ਕਸ਼ਟ, ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਅਤੇ ਬਿਪਤਾ ਵੱਲ ਤੁਰਦਾ ਹਾਂ: ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਘੰਟੀ ਵੱਜ ਗਈ ਹੈ, ਹੁਣ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੱਜੇਗੀ।

ਜਦੋਂ ਔਰਤ 'ਮੈਂ' (ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਮਾਂ) ਸ਼ਬਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸੇ ਰਾਗ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰ ਦੁਹਰਾਈ। ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ:
ਕੋਈ, ਕੁਫ਼ਾਹ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ... ਕੋਈ, ਕੁਫ਼ਾਹ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੇ, ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ...
ਜਦੋਂ ਪੂਰਾ ਨੌਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਦੁਹਰਾਇਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਏ। ਉਹ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਸਨ; ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਨਾਅਰੇ ਲਗਾ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਹਸਨ, ਹੁਸੈਨ! ਹਸਨ, ਹੁਸੈਨ! ਹਸਨ, ਹੁਸੈਨ!' ਇਹ ਬੱਚੇ ਉਸੇ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਕਰਬਲਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਦੌੜਾਕਾਂ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲੈ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀਆਂ:

ਹੁਸੈਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ... ਹਾਏ, ਹਾਏ, ਹੁਸੈਨ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ!
ਜਦੋਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਪਿੱਟਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈਆਂ; ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅੰਦਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਦਰਦ ਭਰਿਆ ਵਿਰਲਾਪ, ਇੰਨਾ ਸੰਪੂਰਨ ਨੌਹਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਭਰੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦੀ ਪੀੜ ਦੀ ਚੀਕ ਉਸਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਧੜਕਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੋਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਉਹ ਅੰਦਰ ਜਲੂਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਝਿਜਕਿਆ; ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਜਾਣੂ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਵਿਰਲਾਪ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਸਰਗਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪੈਕ ਜਾਨਵਰਾਂ, ਗਾਈਡਾਂ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਮੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ? ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਟਾਲ ਦੇਣ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਮਾਮ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਜੋਖਮ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ! ਪਰ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੋਗ ਦਾ

ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕਿੰਨਾ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਦ ਕਿੰਨਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲਾ ਸੀ! ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਹੋਵੇ! ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵੱਲ ਮੁੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਲੰਬਾ ਨੌਜਵਾਨ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਵਪੂਰਨ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਅਤੇ ਥੱਕੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਸੋਗ ਨਾਲ। ਉਸਨੇ ਅਫਗਾਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਕਮੀਜ਼ ਅਤੇ ਢਿੱਲੀ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇੰਨੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਕਿ ਇਹ ਲਗਭਗ ਕਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਸੂਤੀ ਪੱਗ ਸੀ, ਲਾਲ ਅਤੇ ਕਾਲਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਜੁੱਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਜੋਧਪੁਰ ਨਾਮਕ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮੋਚੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸਨ।
ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਯਾਹਯਾ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੇ। ਯਾਹਯਾ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਨੌਜਵਾਨ ਯਾਹਯਾ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। 'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ, ਪਵਿੱਤਰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹਿੱਸਾ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਸਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜਨਤਕ ਬੁਲਾਰੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ।'
'ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ? ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ? ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਫਾਲੋ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।'
‘ਇਸ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਇਮਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਭੋਜਨ ਫਿਰ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਸਮਝਾਇਆ। ‘ਸਾਡੇ ਪੂਜਨੀਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨੌਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।’
'ਪਰ... ਪਰ ਨੌਜਵਾਨ, ਇਹ ਤੇਰਾ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੁਣ... ਵਿੱਚ ਹੈਂ।'
ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿੱਠੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮਾਰੀ। 'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਅਸੀਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਨਾਮਕ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ: ਵਿਸਾਖੀ, ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦਸਵੇਂ ਦਿਨ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ। ਮੁਹੱਰਮ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਕਤਾ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਨੌਹ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਦੇ

ਮਕਬਰੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪਵਿੱਤਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ, ਉਹ ਵੀ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।'
ਉਹ ਸਰਾਏ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। 'ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ?' ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਹਨ; ਕੁਝ ਗਾਇਕ ਹਨ। ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਮਰਦਾਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਗਾਇਕ ਬੰਗਾਲ ਦੇ ਰਾਜਾ ਗੋਪੀਚੰਦ ਅਤੇ ਉਜੈਨ ਦੇ ਰਾਜਾ ਭਰਥਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਹਾਣੀਆਂ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।' "ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਪਰ ਉਹ ਰਾਜੇ-ਮਹਾਰਾਜੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਹਨ? ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਗਾਣੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਹਨ ਜਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਵਿੱਚ?"
'ਰਾਜਾ ਗੋਪੀਚੰਦ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਭਰਥਰੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ, ਦਰਅਸਲ, ਸੈਂਕੜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਮਰ ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਥਾਵਾਂ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਿੰਡ ਘਾਟੀਲੀ ਦੇ ਨਾਥ। ਸਾਡਾ ਪਿੰਡ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ?'
"ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਖਵਾਜਾ, ਪਰਦੇਸੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ, ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਨ।"
ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜੇ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਹੁਣ ਚੌੜੇ, ਬਾਰਾਂ-ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲੇ, ਦੋਹਰੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ‘ਚਲੋ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕੀਏ,’ ਨੌਜਵਾਨ ਗਾਇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣ। ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੁਲਾਰੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।’ "ਹਾਂ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸੀ?"
'ਜਨਾਬ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਰਵਾੜੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਗਭਗ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਹਨ: ਭੀਲੀ, ਮੇਵਾੜੀ, ਬੀਕਾਨੇਰੀ ਅਤੇ ਧੁੰਧਾਰੀ। ਦਰਅਸਲ, ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਪਿੰਡ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਬੋਲੀ ਮਾਰਵਾੜੀ ਹੈ।'
ਲੰਬੇ ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੰਗਾਮਾ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਪਰਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੱਜਣ, ਜਿਸਨੇ ਨੌਹਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਭਾਸ਼ਣਕਾਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਿਮਰਤਾਪੂਰਵਕ ਵਧਾਈਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਰੁਕਨਾਬਾਦੀ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਭਾਵਨਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਨੌਹਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਸਲ ਭਾਗੀਦਾਰ ਸੀ, ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।'
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਬਦਗਾਮੀ ਨੇ ਨਮਸਕਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਉੱਪਰ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੇ ਵਕਤਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ: ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਈਰਾਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਸੀ, ਹਲਕੀ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਨਹੀਂ; ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗੋਰਾ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੰਮਾ ਪਰ ਨਾਜ਼ੁਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸੀ; ਉਹ ਲੰਬਾ ਸੀ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਭਾਰ, ਜਾਂ ਕਰਬਲਾ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੋਣ ਅਤੇ ਸੋਗ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੁੱਢਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
‘ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ,’ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਇਸ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸੁਭਾਗ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੁਭ ਮੌਕਾ ਹੈ।’
‘ਮੈਂ ਅਜਮੇਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ,’ ਤਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਉੱਥੇ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਨ ਦੇ ਉੱਚੇ ਦਰਬਾਨ ਦੇ ਸੇਵਕ ਹਨ। ਕੁਝ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਚੰਗਿਆਈਆਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜਨੂੰਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਹੋਵੇ।’
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਤਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਇਹ ਬੇਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਥਾਵਾਚਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਇੱਥੇ ਸਾਥੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡਾਂ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਸਭਾਵਾਂ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਇੰਨੇ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਮਹਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਵੋਗੇ, ਪਿਆਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ, ਅਜਮੇਰ ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਅਣਗਿਣਤ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ।'
ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਕੁਝ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸੂਝਵਾਨ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਾਹੌਰੀ ਜਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਵਰਗਾ ਠੋਸ, ਸਖ਼ਤ, ਗੂੰਜਦਾ ਸੁਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿੱਠਾ

ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਈਰਾਨ ਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਧੁੰਧਾਰੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਖੇਤਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਖੇਤਰ, ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿੱਠੀ ਸੀ, ਧੁੰਧਾਰੀ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਗਰਾ ਦੀ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।
ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੰਦੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ; ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਰੇ ਦੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜ਼ੇ ਇੰਨੇ ਪਸੰਦ ਆਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਬੇਅੰਤ ਸੁਣਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।
'ਇਹ ਮਾਲਕ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ,' ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ। ਉਸਨੇ 'ਮਾਲਕ' ਲਈ 'ਮੌਲ੍ਹਾ' ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਰੱਬ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਤਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਅਲੀ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਜਵਾਈ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। 'ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ, ਇਹ ਇੱਕ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਵਾਂਗ ਹੈ।'
'ਮਾਣਯੋਗ ਸਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਹੋ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਫਿਰਦੌਸ ਦੀ ਨਕਲ ਦਿੱਤੀ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਕੀ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ?' 'ਸਰ, ਮੈਂ ਗਲੀਚੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ, ਰੱਬ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੋਵੇ, ਵੀ ਗਲੀਚਿਆਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਵੀ ਸਨ।'
'ਚਿੱਤਰਕਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਨ ਹੁਣ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ 'ਤੇ ਸਨ।
'ਮੈਂ ਵੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹਾਂ,' ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, 'ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਪਿਤਾ, ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਰਦੌਸ ਦੇਵੇ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ।'
‘ਸ਼ਾਨਦਾਰ! ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ!’ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਇਹ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹੈ; ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇੱਕ ਹਮਵਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਾਂ!’ ਉਸਨੇ ‘ਰੱਬ’ ਲਈ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ‘ਮਾਲਕ’ ਲਈ ਮੁਸਲਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।
'ਹਾਂ, ਪਿਆਰੇ ਸਰ। ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਘਰ ਵਰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਨਾਬ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਰੁੱਖ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮੁਰਝਾਉਂਦੇ, ਜਿੱਥੇ ਪੱਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ

ਜੀਵਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਰੂਧਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਹੈ ਮੌਤ ਦਾ ਖੇਤਰ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵ ਹਨ; ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹਨ।'
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਜਨਾਬ; ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਆਪਣੇ ਮੋਤੀ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ; ਅਤੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਰਮਾਤਾ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਿਹਾ, ਪਿਆਰੇ ਜਨਾਬ,' ਤਕੀਉਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋ। ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਿਹਾਬੂਦੀਨ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਨਿਵਾਸ ਹੁਣ ਸਵਰਗ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਪੱਧਰ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ, ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ, ਮੂਰਤੀਆਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਲਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।'
ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਤੋਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਮਿਲੇ ਜਿਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੂੰ ਵੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਵਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਬਣਾਈਆਂ ਹਨ?'
'ਯਕੀਨਨ ਸਰ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਸਮਝਾਂਗਾ।'
ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਜਿਸਨੇ ਤਕੀਉਦੀਨ ਦੇ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ; ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਉਹ ਮੋਟੇ, ਪਾਣੀ-ਰੋਧਕ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਇੱਕ ਪਾਰਸਲ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਸਾਂਝੇ ਬੈਠਣ ਜਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ, ਨੀਵੇਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਤੋਂ ਧੂੜ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਪੈਕੇਟ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਥਪਥਪਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਧੂੜ ਜਾਂ ਗੰਦਗੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ, ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੈਕੇਟ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਸੀ...

11

ਯਾਹੀਆ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਹਲਕੇ ਲਾਲ-ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦੀ ਸਾੜੀ ਪਹਿਨੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾੜੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਅਤੇ ਕਿਨਾਰਾ ਇੰਨਾ ਵਧੀਆ ਸੀ ਕਿ ਲਗਭਗ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸੀ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਿਰ, ਚਿੱਟੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਹਲਕੀ ਧੂੜ, ਅਤੇ ਰੂਬੀ, ਹੀਰੇ, ਗਾਰਨੇਟ ਅਤੇ ਪੀਲੇ-ਲਾਲ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਜ਼ੀਰਕੋਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਹਲਕਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਪੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਲਕੇ ਲਾਲ-ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਸਜਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਇੰਨਾ ਨਿਪੁੰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਲਕੇ ਲਾਲੀ ਅਤੇ ਕੰਨ ਦੇ ਲੋਬ ਦੇ ਖਿਚਾਅ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਜਾਮਨੀ, ਲਗਭਗ ਕਾਲਾ, ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ; ਨੱਕ ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇਸਨੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਹਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਹ ਲੰਬਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹੇ ਸਲੇਟੀ ਮੋਤੀ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਸੋਨੇ ਦਾ ਚੱਕਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਨੱਕ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ; ਉੱਚੀ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਗਰਦਨ, ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਮਾਣ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ ਪਰ ਹੰਕਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਵੱਡੇ, ਗੋਲ ਐਮਥਿਸਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੀਲੇ-ਗੁਲਾਬੀ ਪੱਥਰ ਦੇ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਮਣਕੇ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। (ਉਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਰਧ-ਕੀਮਤੀ ਪੱਥਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਕਟਾਹਲਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।) ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ਪਾਤੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਕੱਟ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਠੋਡੀ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸਥਾਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਨੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅੱਖ ਝਪਕਦੀ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਕਿ ਸਾੜੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਸੂਤੀ; ਇਹ ਲਗਭਗ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸੀ, ਪਰ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚਿੱਤਰਣ ਵਿੱਚ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ

ਮੁਹਾਰਤ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸ਼ੌਕ ਜਾਂ ਕਾਮੁਕ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕੁੜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਾੜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਹੱਥ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਵਾਲੀ ਹਥੇਲੀ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕੇ; ਨਾਜ਼ੁਕ, ਨੋਕਦਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਜੋੜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਮਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਪੱਟੀ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੰਗੂਠੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ - ਉਹ ਪੱਥਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਲਾਲ ਰੂਬੀ ਸੀ ਜੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹੀਰਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੁਡੌਲ ਗੁੱਟ ਜੋ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਬਰੇਸਲੇਟ ਸੀ; ਉਸ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ, ਦੁੱਧ ਵਾਂਗ ਨਰਮ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀਆਂ, ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਜਾਮਨੀ-ਨੀਲਾ ਕਮਲ ਫੁੱਲ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਪਰਲੀ ਬਾਂਹ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਕੁੜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰਤਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੂਤ ਵਰਗੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਸਟਰ ਪੇਂਟਰ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਡਰਾਇੰਗ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੀ ਦੱਸੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਠੋਡੀ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਣ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਦਰਸ਼ਕ ਵੱਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਸਤੂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ - ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਨਾ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਾਇਦ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦਾ; ਹੁਣ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਹ ਮਾਣ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਅਟੱਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਵੈ-ਬੋਧ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਪੇਂਟਿੰਗ ਇੱਕ ਪੇਰੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਾਣੀ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਜੋ ਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਦਿਲ ਸੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਮੂਡ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਕਾਕੇਸ਼ਸ ਦੇ ਦੂਰ ਪਹਾੜ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪਰੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਹੈ; ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਸੌਂਦਾ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਇੱਕ ਸੁਸਤ ਵਿਦਵਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਔਖੇ ਪਾਠ ਵਾਂਗ: ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਅਸਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੀ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਨੀਲੇ-ਜਾਮਨੀ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਗੁਪਤ ਅਰਥ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਸੀ: ਫੁੱਲ ਦਿਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਲਈ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਾਡਲ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਂਟ ਕਰਦੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਨਿਥਾਨੀ, 'ਸਜਾਵਟੀ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਇੰਝ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਾਰਪੂਨ ਨਾਲ ਮੱਛੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰੰਗ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ, ਹੋਰ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ; ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਹਲਕੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਗੁਆਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਕਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ 'ਪੂਜਾ', 'ਪੂਜਾ', 'ਸਜਣਾ', 'ਮੂਰਤੀ ਜਾਂ ਦੇਵਤਾ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ' ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝ ਆਇਆ ਜੋ ਕਵੀ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਆਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਲੋਕ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸੰਤਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹਾ ਕੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਰਾਤ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੰਤੂਰ 'ਤੇ ਵਜਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਦੀ ਪਿੱਠਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀਆਬਿੰਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਕਾਲਰ ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਲੰਬੇ ਸਫ਼ਰ ਤੋਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕ ਸੁੰਦਰ ਗਲੀਚਿਆਂ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਦੇਖਣਾ, ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਉਮੀਦ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬੀਤਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਭਰਮ ਦੇ।
ਯਾਹੀਆ ਬਦਗਾਮੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸਨੂੰ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾਉਣ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਭਰਨ, ਅਤੇ ਸੌਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਨਾ ਜਾਗਣ ਲਈ। ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਸਮਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਇਹ ਇੱਕ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਰ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ...'
‘ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ “ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ”, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਰ?’ ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੋਵੇਂ ਉਲਝਣ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ‘ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ...? ਤੁਹਾਡਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਇੱਕ ਸਨਮਾਨ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਾਂਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੁੰਮਾਂਗਾ... ਪਰ... ਪਰ ਸਵਰਗ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਹ

ਇੱਕ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਅਨਮੋਲ ਤੋਹਫ਼ਾ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?’
ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਲਗਭਗ ਕਿਹਾ ਸੀ 'ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਅਜਨਬੀ ਤੋਂ', ਪਰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਟ੍ਰਾਂਸੋਕਸਿਆਨਾ ਦੇ ਬਾਕਰ ਦੀ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।
ਪਿਆਰ ਨੇ ਮਨਸੂਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਓ ਤੂੰ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ - ਸਵੈ-ਧੋਖਾ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਵਰਗਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਵੇ।
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜਨਾਬ, ਕੀਮਤ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਕਰੋ,' ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ। 'ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਪੇਂਟਿੰਗ ਸਮਝਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਟੁਕੜੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਅਜੇ ਵੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਜੋ ਗਿਰਧਰ ਨਾਥ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਸੀ, ਬੋਲਿਆ: 'ਮਾਣਯੋਗ ਉਸਤਾਦ, ਖਾਨ ਜੀ ਪਿਆਰੇ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੰਨੀ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੋ। ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਾਡੀ ਘਰੇਲੂ ਜਾਇਦਾਦ ਹਨ, ਜੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ। ਸਾਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਅਭਿਆਸ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਬਨਿਥਾਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮੌਲਵੀ ਯਾਹੀਆ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਬੁਲਾਰੇ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੋ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇਗਾ।'
'ਸਰ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਇੰਨੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਹੰਕਾਰ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਅਤੇ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ; ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅਜੂਬਾ ਹੋਣੇ

ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਣ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਅਤੇ... ਰਾਣੀ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਇੱਕ ਚੈਂਬਰ ਜਾਂ ਅਲਕੋਵ ਬਣਾਉਣਾ ਮੇਰੇ ਨਿਮਰਤਾ ਵਾਲੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।' 'ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਸਰ, ਤੁਹਾਡੀ ਲਗਨ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ,' ਤਕੀਉਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਉੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਾਲੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਕਾਰਪੇਟ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਦੇ ਬੀਜ ਦਾ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਰੁੱਖ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਇਸਦਾ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹਨ। ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਲਾਊਟ ਵਰਗੀ ਸੀ: ਇਹ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੁਆਰਾ "ਇੱਕ ਅਗਿਆਨੀ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਅਜੂਬੇ" ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੀ ਉਮਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਬੌਧਿਕ ਕਦਰਦਾਨੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਜ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਾਂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨਤਾਵਾਦੀ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ...'
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਗਿਰਧਰ ਨਾਥ, ਜੋ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਦੇ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚ ਛਾਣਬੀਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਖੈਰ, ਸਰ, ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੋਰਟਰੇਟ ਹੈ; ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਵਰਗਾ ਹੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸਦਾ ਆਕਾਰ ਅੱਧਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਮ ਮੋਟੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਹੈ, ਰੇਸ਼ਮ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪੋਰਟਰੇਟ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ; ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਕੋਲ ਹੁਣ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਚੰਗੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਪੋਰਟਰੇਟ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ। ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟਿੰਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਅਣਕਹੇ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਡਰਾਂ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਤੋਂ ਬਨਿਥਾਨੀ ਨਾਮਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਦਾ ਆਉਣਾ, ਉਸਦੇ ਵਜੂਦ ਦੀਆਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾੜਦਾ ਹੋਇਆ; ਇਹ ਉਸਦੇ ਵਜੂਦ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਹੰਗਾਮਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇੰਨਾ ਵਿਹਾਰਕ, ਇੰਨਾ ਸਿਆਣਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਿਖਰਾਂ ਅਤੇ ਖੱਡਾਂ ਬਾਰੇ ਇੰਨਾ ਜਾਣੂ ਸੀ - ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੇ ਵਜੂਦ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਤਬਦੀਲੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਹਾਂ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਬਨਿਥਾਨੀ ਤਸਵੀਰ ਹੋਵੇ... (ਪਰ, ਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਜਾਨਾਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀਆਂ? ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹੀ ਸੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ।)
ਇਹ ਕਿਸੇ ਮੌਲਿਕ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ: ਸੁੰਦਰਤਾ ਜੋ ਮਾਣ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਨੂੰ ਜੋੜਦੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਆਤਮਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਸੀ; ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ - ਵੁਲਰ, ਦਲ, ਨਾਗਿਨ - ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਥਾਹ ਚੁੱਪ ਵਰਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਪਹਿਲਗਾਮ ਵਿਖੇ ਲੈਡੋਰ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਰ ਦੀ ਅਟੱਲ, ਬੇਰਹਿਮ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਯਕੀਨਨ, ਕੋਈ ਔਰਤ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਪੋਰਟਰੇਟ ਲਈ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇਗੀ? ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪਹਿਲਾ ਪੋਰਟਰੇਟ? ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਚੁਣਦਾ - ਆਪਣਾ ਘਰ, ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ, ਆਪਣੀ ਕਲਾ - ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ...
ਫਿਰ ਵੀ... ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਹ ਚਿਹਰਾ, ਉਹ ਤਸਵੀਰ, ਮੇਰੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿੰਨ੍ਹ ਗਈ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬਰਫ਼ ਦਾ ਟੋਆ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਵਿੱਚ ਵੱਜਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ... ਕਿ ਮੈਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਵਾਂ, ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬਦਨਾਮੀ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦੇਵਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਮਿਲੇਗੀ, ਹੈ ਨਾ? ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿੰਨੀ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਕਹੀ:
ਭਾਵੇਂ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਕੁਝ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ, ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਭਿਆਨਕਤਾ ਹੈ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੈ!

ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਿਸ ਲਈ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ? ਪੂਰਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਣਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਕੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਅਜਿਹੇ ਭੱਜਣ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹਾਂ? ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ,

ਜਾਂ ਕੋਈ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਖੇਡ? ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਖੇਡ ਕੌਣ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਭੂਚਾਲ ਹੈ; ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਤੀਬਰਤਾ ਦੀ ਭੂਚਾਲ ਦੀ ਘਟਨਾ ਸਭ ਕੁਝ ਉਲਟਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਲੋਕ ਭੂਚਾਲ ਆਉਣ 'ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ?
… ਪਰ ਫਿਰ, ਪਰ ਫਿਰ, ਕੀ ਮੇਰਾ ਮਨ ਵੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਅਣਜਾਣ ਰਸਤਿਆਂ ਦੇ ਜੋਖਮਾਂ ਅਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹਾਂ? ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੈ? … ਇਹ ਕੂੜਾ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਉਗਲਦਾ ਹਾਂ? ਕੀ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹਾਂ?
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਾਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਮਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਨਵੇਂ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨਵੇਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਇਸ ਭਰਮ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਨ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਸੇਵਕ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੰਨ ਕੇ ਧੋਖਾ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ; ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਖੋਖਲੀਪਨ ਸਾਨੂੰ ਹੰਗਾਮੇ ਵਿੱਚ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।
ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ; ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ... ਪਰ ਫਿਰ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ: ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਤਸਵੀਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਗ਼, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਤਸਵੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹੇਗਾ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਅਰਥਹੀਣ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਬੋਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਹੋਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਤਸਵੀਰਾਂ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਨਬੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ, ਸਿਰਫ਼ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਣਜਾਣ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਮੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਾਨਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ?

ਹਾਂ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਇਜ਼ ਸਨ; ਪਰ ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ: ਇਸਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ, ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ? ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਲਿਮ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਮਾਸਟਰ ਹਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀ ਕਾਰਪੇਟ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਹੈ; ਮੈਂ ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਮਾਹਰ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਗਨੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੇ ਪੰਨੇ ਬਦਾਮ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧ, ਅਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ; ਕਾਜ਼ੀ ਗੁੰਡ ਦੀ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਦੇ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਸੰਤਰੀ-ਪੀਲਾ ਰੰਗ ਜਦੋਂ ਪੌਦੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਕਲੀਆਂ ਨਾਲ ਵਧਣ ਅਤੇ ਚਮਕਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ; ਵੁਲਰ ਝੀਲ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਹਰੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਜਾਂ ਉਤਰਦੇ ਹਨ, ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਰੂਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹਾਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਸਮਰਪਣ ਕਰਾਂ? ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ ਲਈ ਸਮਰਪਣ ਕਰਾਂ? ਮੇਰਾ ਘਰ, ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ, ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਸਾਥੀ... ਪਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਾਂ, ਸੁਸਤ, ਸਲੇਟੀ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ, ਜਿੱਥੇ ਧੂੜ ਬਿੱਛੂ ਦੇ ਰੰਗ ਦੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮੌਤ ਰਾਤ-ਦਿਨ ਨੱਚਦੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਕਾਲੇ, ਸੀਸੇ ਵਾਲੇ ਚੋਲੇ ਵਿੱਚ, ਮਾਰੂਥਲ ਦੀ ਹਵਾ ਦੇ ਤੇਜ਼ ਝਟਕਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਜਿੱਥੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

12

ਯਾਹੀਆ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਟੱਟੂ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਪਾਲਕੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਟੱਟੂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਕੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਪਟਕੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਮੈਂ ਲਗਭਗ ਇਸ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਟਕ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਹਵਾ ਦਾ ਇੱਕ ਝੱਖੜ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ, 'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ! ਸਾਵਧਾਨ!' ਅਤੇ ਮੈਂ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਡਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਪਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਅਕਸਰ ਇਹ ਕਾਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਰਸਤੇ ਦੇ ਔਖੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੜਕ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਮੀਂਹ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਤੱਕ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਠੰਢ ਸੀ। ਹੁਣ, ਲਿਲੀ ਅਤੇ ਬੈਂਗਣੀ ਦੇ ਜੀਵੰਤ ਰੰਗ ਹਵਾ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ - ਸਾਰੇ ਹਰੇ, ਹਲਕੇ ਸਲੇਟੀ, ਸੀਸੇ ਵਾਲੇ ਸਲੇਟੀ, ਬੈਂਗਣੀ - ਸਾਰੇ ਫੁੱਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬੱਜਰਾਂ 'ਤੇ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਟਰਵ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ, ਪੱਕੀਆਂ ਖੁਰਮਾਨੀ ਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ- ਪੀਲੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਰਿਆ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਸ਼ਰਾਬੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਝੂਲਦੀ ਅਤੇ ਵਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਹੌਲ ਠੰਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਠੰਡਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਸੋਨਾ ਮਾਰਗ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੇ ਮਕਸਦ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮੇਲਾ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੱਭਣ ਜਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ: ਨਵੇਂ ਲੋਕ, ਨਵੇਂ ਪੰਛੀ, ਨਵੇਂ ਫੁੱਲ। ਮੈਂ ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਸਿੱਖਾਂਗਾ ਅਤੇ ਗਾਵਾਂਗਾ।

ਸਵੇਰੇ, ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਾਤ ਦੇ ਠਹਿਰਾਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਕਲਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਫੈਲਾਅ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਹਲਕਾ ਨੀਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜੈਸਪਰ ਵਾਂਗ; ਕਈ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਵਾ ਲਈ ਉੱਪਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੀਲੇ ਨੀਲਮ ਜਾਂ ਹੀਰੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਬਰਛੇ ਬਣ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੂੜ੍ਹੇ-ਨੀਲੇ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਹਨ।
ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਝੀਲ ਦਾ ਕੰਢਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਝੀਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਖੇਤ ਹਨ ਪਰ ਪੌਦਿਆਂ ਨੇ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਖੇਤ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸਿਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।
‘ਇਹ ਵੁਲਰ ਝੀਲ ਹੈ,’ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਹਨ।’
ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਅਸੀਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਵਾਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਢਲਾਣਾਂ ਦੇ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ। ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਸਾਡੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਲਾਅ, ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪੌਦੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਦੇ ਹਨ: ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਘੱਟ ਤੰਗ ਪੱਟੀਆਂ ਜਿੱਥੇ ਮੀਂਹ ਅਤੇ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਚੱਟਾਨ ਨੂੰ ਚੱਟ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਰਮ, ਖੇਤੀਯੋਗ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਖੇਤਾਂ ਵੱਲ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ: ਹੁਣ ਮੈਂ ਝੀਲ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹਰੇ ਚੱਕਰ ਵਾਂਗ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਖੇਤ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਵਰਗੀ ਜੀਵ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ। ਮੈਨੂੰ ਝੀਲ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤ ਪਤਲੀਆਂ ਹਰੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੰਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ - ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਾਕੀਆ-ਦਿੱਖ ਵਾਲੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਪੰਜ-ਨੁਕਾਤੀ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੇ ਲੰਬੇ ਚਿਨਾਰ, ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ, ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਰਾਲ-ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੇ ਚਮਕਦਾਰ-ਹਰੇ ਪਾਈਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵੱਡੇ ਓਕ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਲਗਭਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਤੱਕ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਓਕ ਵੀ ਨਮੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹਨੇਰਾ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਹਨੇਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੇਨਾਮ ਡਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਹਰ ਪਾਸੇ ਮਿੱਠੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਝੀਲਾਂ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ ਵਗਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ: ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਚਮਕ, ਜਾਂ ਨਰਮ ਗੂੰਜ, ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਉੱਚੀ ਗੂੰਜ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਾਹਰਲੇ ਸਵਾਰਾਂ ਵਾਂਗ। ਫਿਰ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ, ਅਸੀਂ ਉਚਾਈਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਕਾਲੇ ਪਾਈਨ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਹਵਾ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਾਣੀ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: 'ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪਹਾੜ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਉੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵੁਲਰ ਦੀ ਝੀਲ ਅਤੇ ਵਾਟਲਾਬ ਦੀ ਘਾਟੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਗਿਆ।'
ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੋਨਾ ਮਾਰਗ ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵੀ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹਰਿਆਲੀ ਹੈ। 'ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੈ?' ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ।
‘ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਹੈ,’ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ। ‘ਠੰਡ ਨੇ ਹਰਿਆਲੀ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।’
ਤਾਂ ਕੀ ਠੰਢ ਵੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ।
ਬਰਫ਼ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਠੰਢ ਵਿੱਚ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਦੀ ਉੱਤੇ ਫੈਲੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਰਫ਼ ਵਾਲੇ ਪੁਲ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਡੇਢ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।
ਕੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਮੇਲਾ ਲੱਗਿਆ ਸੀ? ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਮੇਲਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਸੋਨਾ ਮਾਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਪਿਆਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਭਾਰ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਲੰਬਾ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ।
ਹੁਣ ਵੁਲਰ ਝੀਲ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਫੁੱਲ ਉੱਗ ਪਏ ਹਨ। ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਪੌਦੇ ਉੱਚੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਚੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੌਦੇ ਹਵਾ ਦੇ ਨਾਲ ਹਿੱਲਦੇ, ਉੱਠਦੇ ਅਤੇ ਝੁਕਦੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ। ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਪੌਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਗਿੱਲੀ, ਭਿੱਜੀਆਂ ਕਾਲੀ-ਭੂਰੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਪੌਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ, ਲਗਭਗ ਹਨੇਰੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

... ...

xxxxx xx xxxxxx xxx xxxxxx xx xx xx xxxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xxxxxx xxx xx xxxxx xxxxxxxx xxx xxxxxxxx xx xx xxx xxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxx xx, xx xxx xx xxxxx xxxxx xx xxxxxxxx xxxxx, xxxxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxxxxx xx xx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxxxx, xxx xxxxxx xx xxxxxxx xx: xxxxx xxx, xxxxx xxxxxx xx xxxxx xx xxxxxx xx xxxxx 'xx, xxxxx, xxxxxxxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxxxxxx xxxxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx, xxxxx, xxxxx xxxxxx xx xxx xxxxxxx xxxxx xxx xx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxx, xxx xxx xxxxxx xxxxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxx xxxxx xxx xxx xx xxxxxx xxx xx xxxxxx xxx xxx xx xxxxx xxx xxxxxx xxx xx xxxxxxxxx xxx xxxxxxxxx xxxxxx xxx xxxxxx xx, xxx xxxxx xxx xxxxx, xxx xxxxxx xxx xx xxxxxxxx xxxxx xx xxx xxx xxxxx xxxxx
xx xxxxxx xx; xxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxxxx xxxxx xxxxx xx, xx xxxxxx xx xxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xx xxxxxxxx xxxxx xxx xx xxxxxx xx xx xx xx xxxxx xxxxx xx xxx xxxxxxxx xxx
xxx, xx xxx xxxxxxxx xxxxxx, xxx xxxxx xxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxxxxxxxx xx xxxxxx xxx xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xxx xxxxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xx xx xxxxxx 'xx xxx xx xxx xx, xx xxxxxx xxx xxxxx xx xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xx xxx xx, xxx xxxxxx xxxxx xxxxx xxx xx xxx xxx xxxxxx xx xx xxxxx-xxxxxx xx xx xx xxxxxxx xxxxx xx xxxxx xxxxxx xxxxx xxx xxx xxx, xxxxx xx xxx xxxxx xxxxxx xxx xx xxxxx x xxxxx xx, xxx xx xx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xxx xxxxxxxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxx xxx, xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxxxx xxxxxx xxxxxx xx xxx xxx xx xxxxx xxxxx xx xxxxxxxx xxxxx xx: xx xx xxx xxxxxxxxx xx xxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xx xx xxx xx xxx xxx xxx, xxx xxx xxxxxx xx xxxxx, xx xxxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxxxxx xx, xxxxx xxxxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxxx xx xx xx xxx xx, xxx xxxxx: xx xxx xx xxx-xxxxx, xxx xxx xxxxx xx xxxxx xxxxxx xxxxx xxx xxxxx xx xxxxx xxx xxx xxxxxxxxx xxx xx xxxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx xx xx xxxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxx xxxxxx xx, xxx xxxxx xxxxxx xxx, xxxxxx xx xxxxx xxxxxx xxx xxx xxx xxxxx xxxxx xxx xxx xxxxx xxx
xxxxxxx xx xxxxxx xxx, xxxxxx xxxxxxxx xxx xxxxx xxx xxxxx xx - xx xxxxx xxx xxxxxx xxx xxx xxx xxx xx xxx xxxxxxxx xxxxxx xxxxxxx xxxxxx xx, xx xxx xx

ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਬਾਰਿਸ਼ ਕਾਰਨ ਚਿੱਕੜ ਅਤੇ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਦੂਰੀ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਵੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਕਿ ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਭੱਟ, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵਪਾਰੀ, ਇੱਕ ਸੰਗੀਤਕ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਜ਼ਵਾਨ ਨਾਮਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਸਮੀ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਦੋ ਮੁੱਖ ਗਾਇਕ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਹੋਣਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਗਾਇਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਆਮ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ: ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵੋਕਲ ਸੰਗੀਤ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਰਾਏ ਵਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣ ਆਇਆ ਕਿ ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਭੱਟ ਉਸਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੈਰ, ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਭੱਟ, ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਦਿਲ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਨਮਸਕਾਰ 'ਸਲਾਮ ਅਲੈਕੁਮ' ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਸਰ' - ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਸੰਬੋਧਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ। ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਭੱਟ ਨੇ ਦੋ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਡੱਬਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿ ਅਖਰੋਟ ਦੀ ਲੱਕੜ ਤੋਂ ਮਾਹਰਤਾ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਦੇ ਦੋ ਪੈਕੇਟ ਸਨ, ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਣਯੋਗ ਉਸਤਾਦ, ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਗਾਇਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਾਂ। ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਲੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਨਾਮ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ-ਸਾਲਾਹ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।’ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਸੁਣਾਈ:
ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਲੇਖਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ ਦਰਦ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਚਿੱਤਰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰੂਹ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਗੁਣਾ ਭਾਰੀ ਪਰਦਿਆਂ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ

ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ: 'ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਆਏ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲੁੱਟਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਲੁੱਟਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'
'ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਗੁਆਇਆ, ਮੈਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ, ਨੂਰ ਜਹਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਆਇਆ।'
ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਭੱਟ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ: 'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਬੇਵਕੂਫੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ: ਮੈਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਵੀ ਸਭਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਸ ਸਭ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਲੇਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ...'
'ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਰ,' ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੇਰੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋ; ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਜਦੋਂ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਤੁਹਾਡੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?'
ਹਰੇਕ ਭਰਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਾਊਸ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਡਰੋਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਰਵਾਇਤੀ ਸਾਜ਼ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਇੱਕ ਸੰਤੂਰ ਵਾਦਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਇੱਕ ਦਫ਼ ਵਾਦਕ ਸੀ। ਦਫ਼ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਰਕਸ਼ਨ ਸਾਜ਼ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਬਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਸੀ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੰਤੂਰ ਵਾਦਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਤੂਰ ਵਾਦਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੂਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤਿੰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿਹ ਤਾਰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਤਿੰਨ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਸਾਜ਼ ਜੋ ਗ੍ਰੇਟਰ ਈਰਾਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਅਤੇ ਤਾਜਿਕਸਤਾਨ ਹੈ। ਤਾਊਸ ਅਤੇ ਸਿਹ ਤਾਰ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਪਰ ਬੰਸਰੀ ਤੋਂ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਟ੍ਰਿਲ ਲਈ, ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਚੁੱਪ ਸੀ।

ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਗਭਗ ਵੀਹ ਜਾਂ ਪੱਚੀ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਮਹਿੰਗੇ ਕਾਰਪੈਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਨ
- ਕਮਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲਪੇਟ ਕੇ; ਬਾਅਦ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਪਰ ਕਵੀਆਂ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ, ਕਈ ਵਾਰ ਪੂਰੀ ਰਾਤ, ਬਿਨਾਂ ਹਿੱਲਦੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਿਹ ਤਾਰ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਦਰਸ਼ਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਕਮਰਾ ਚਮਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਚੰਦਨ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਸੰਘਣੀ ਖੁਸ਼ਬੂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਹਲਕੇ ਅਤਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੁਆਰਾ ਘਟਾਈ ਗਈ, ਕਮਰੇ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਅਤੇ ਬੇਰੋਕ ਖੜ੍ਹੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਦੇ- ਕਦਾਈਂ ਸਪਰੇਅ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਕਮਰੇ ਦੇ ਚਾਰ ਕੋਨਿਆਂ 'ਤੇ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਧੂਪਦਾਨ ਸਨ; ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਜੋੜ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਬਲਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਅਤੇ ਪਤਲਾ, ਕਮਰੇ ਦੀ ਬੰਦ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਆਲਸ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੰਬਰਗ੍ਰਿਸ ਅਤੇ ਐਲੋ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਛੂਹਿਆ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬਾਹਰੀ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ: 'ਬਾਬਾ, ਬਾਬਾ! ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕਿਉਂ ਉਠਾਈ? ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਹੋ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਵੱਡੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਬਾਰਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕੇ!'
ਯਾਹੀਆ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਮਾਲ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫਟਾਫਟ ਘੁਮਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਤੱਥ ਛੁਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਧੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਡੇਵਿਡ ਦੇ ਸੁਰੀਲੇ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਦੀਆਂ ਬਲਦੀਆਂ, ਦਿਲੋਂ ਧੁਨਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿਵੇਂ ਗੁਆ ਸਕਦਾ ਹਾਂ!'
ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ: 'ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕਦੋਂ ਘਰੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੈ।'
"ਹਾਂ, ਸਰ। ਰੱਬ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਨਾਲ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਬਡਗਾਮ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚੇ ਹਾਂ।"

'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,' ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀਟ 'ਤੇ ਗਿਆ, ਅਤੇ 'ਸਲਾਮ ਅਲੈਕੁਮ, ਸੱਜਣੋ,' ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੈਠ ਗਿਆ।

ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਭੱਟ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਂਗ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗੇ।'
'ਬੇਸ਼ੱਕ, ਆਓ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ,' ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਿਸਮਿੱਲਾ-ਏ-ਅਲ-ਰਹਿਮਾਨ ਵਾ ਅਲ-ਰਹੀਮ।' ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਤਿੰਨਾਂ ਸੰਤੂਰਾਂ ਨੇ ਘੱਟ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਜਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਤਾਊਸ ਨੂੰ ਸੁਰੀਲਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਜੁੱਟ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ, ਤਾਂ ਭਰਾ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦਾ ਰਸਮੀ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ, ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉੱਚੀਆਂ ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ ਮੌਕਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ, ਹਕਲਾਉਂਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੀਆਂ ਕਮੀਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣੋ।'
"ਸਵਰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੌਜਵਾਨੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕੰਨ ਹਾਂ," ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ।
‘ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ,’ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ‘ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ!’
ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਿਹ ਤਾਰਾਂ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੰਤੂਰਾਂ ਦੀ ਨਰਮ ਗੂੰਜ ਦੇ ਨਾਲ। ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਊਦ ਨੇ ਰਾਗ ਚਾਂਦਨੀ ਕੇਦਾਰਾ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ, ਜੋ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਣਯੋਗ ਸੱਜਣੋ, ਇਹ ਸੁਲਤਾਨ ਅਬੂ ਸੈਦ ਅਬੀ ਅਲ ਖੈਰ ਦੀ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਸੁਣੋ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ "ਸੁਲਤਾਨ" ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।'
ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗਾਇਕ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੈਟਲ ਕਰ ਲਿਆ।
ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ:

ਦਿਲ ਕਦੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੱਕ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਦਾ; ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ; ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਨੂੰ ਲੂਣ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਉੱਗੇ।
ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਗਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯਾਕੂਬ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਊਦ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਰਾਗ ਚੁੱਕਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਦੂਜੀ ਲਾਈਨ ਹੌਲੀ ਗਾਈ। ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜੋੜੇ ਵਜੋਂ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਘੱਟ, ਭਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ; ਦੂਜੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫਿਰ ਉੱਚੀ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਾਈਪਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਬਰਾਬਰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਅਤੇ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਇੰਨੇ ਸਮਾਨ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਇੰਨਾ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਕੋਈ ਇਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨੋਟ ਕਿਸਨੇ ਗਾਏ, ਕੌਣ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਨੋਟਾਂ 'ਤੇ ਗਿਆ, ਆਦਿ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਪਾਲਿਸ਼ ਅਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਪੱਕੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਟਰਿੱਕ ਮੋੜਾਂ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੱਦਾਖ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਇੱਕ ਇਕੱਲੀ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਗੁੱਜਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਲੋਕ ਰਾਗ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਤਾਂਬੇ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਕਿਸੇ ਬੋਧੀ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਵੱਜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਅਰਡਰੈਸਰ ਨੇ ਇੰਨੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕੰਘੀ ਅਤੇ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵੀ ਵਾਲ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਜਾਂ ਹੇਠਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਲਾਈਨ ਇੱਕ ਵਹਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਲੌਲਾਬ ਘਾਟੀ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ ਨਦੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਹ ਇਸ ਪੇਸ਼ੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਕਲਾਕਾਰ ਨਾਲੋਂ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਮਾਹਰ ਗਾਇਕ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਦੂਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਇੰਨਾ ਹਿੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਹੋਵੇ, ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਤੇ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ

ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਚਾਦਰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣ ਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੰਗਲੀ ਕਬਾਇਲੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਨ ਲਈ।
ਉਹ ਰਾਤਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਗਦਾ ਸੀ, ਕਾਰਗਿਲ ਜਾਂ ਗਿਲਗਿਤ ਦੇ ਜਿਪਸੀ ਜੋ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਬਡਗਾਮ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਬੰਸਰੀ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਸੀਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਜਿਪਸੀ ਦੇ ਗਾਣੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਇੱਥੇ, ਹਬੀਬੁੱਲਾ ਦੇ ਘਰ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਰੁਬਾਈ ਸੁਣੀ, ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ, ਜਾਂ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ - ਜਾਂ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਵੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅਸਲੀ ਜੀਵ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਦੂ ਦਾ ਕੈਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਕਾਲਪਨਿਕ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਮਰ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਮਕਿਆ, ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ; ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਕਾਰਨ ਘੁੱਟ ਰਹੀ ਹੈ ਜੋ ਘੁੰਮਦਾ ਅਤੇ ਘੁੰਮਦਾ, ਘੁੰਮਦਾ ਅਤੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਣਚਾਹੇ ਕੈਦੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਆਮ ਤਾਲਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਹੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ 'ਸ਼ਾਨਦਾਰ!' ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ, ਉਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜ ਰਹੇ ਸੰਗੀਤ 'ਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਪਥਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਭਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਗ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਘਣ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਗੁਲਾਬ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਗੰਧਿਤ ਸਨ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੁੱਤਰਾਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਲਗਭਗ ਮਨਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮਾਮਲਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਆਪਣੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਅੱਧੇ ਹੋ ਗਏ, ਝੁਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੌਸਲੇ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਇੱਕ ਪਲ ਰੁਕ ਕੇ, ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਲਗਭਗ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ: 'ਹੁਣ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਘਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਉਸਤਾਦ ਦੇ ਕੁਝ ਚਮਤਕਾਰ ਵਰਗੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ, ਜੋ ਤਬਰੀਜ਼ ਦੇ ਸੈਬ ਅਤੇ

ਹਮਦਾਨ ਦੇ ਕਲੀਮ ਵਰਗੇ ਈਰਾਨੀ ਮਾਲਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ; ਯਾਨੀ ਕਿ, ਉੱਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਮੁੱਲਾ ਮੁਹੰਮਦ ਤਾਹਿਰ ਗਨੀ, ਰੱਬ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਰਜਾ ਉੱਚਾ ਕਰੇ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਸੁਣੋ।'
ਸਾਰੀ ਸਭਾ 'ਓਹ!', 'ਆਹ!', 'ਬ੍ਰਾਵੋ!' ਅਤੇ 'ਕਿੰਨਾ ਢੁਕਵਾਂ!' ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਤਾਉਸ ਦੁਬਾਰਾ ਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਸੰਤੂਰਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ ਮਾਰੀਆਂ। ਦੋਵਾਂ ਗਾਇਕਾਂ ਨੇ ਪੀਲੂ ਨਾਮਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸੁਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਰਾਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ:
ਮੇਰਾ ਤੁਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸਾਈਪ੍ਰਸ—ਹੁਣ ਉਹ ਕਿਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਉਸਦਾ ਕੋਮਲ ਹੱਥ — ਹੁਣ ਕਿਸ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੈ?
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਸੀ ਜੋ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹਰ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ, ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਪੁੱਤਰ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਉੱਤੇ ਇਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ, ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਰਹੇ:
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਧਾਗੇ ਵਾਂਗ, ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ: ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋਟਾਂ ਲਈ ਤਰਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਮੋਤੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ?

ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਉਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਘੁੰਮਦਾ, ਚਿੱਟਾ-ਸਲੇਟੀ ਧੂੰਆਂ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਸਪਸ਼ਟ ਦਰਦ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਫੈਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ; ਪਰ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਅਗਲੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ: ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਉਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਧਾਗੇ ਵਾਂਗ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਜੋ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ: ਮੇਰੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਛਾ, ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ?
ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੂਡ ਅਤੇ ਗਾਇਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਤੁਕ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਦਾ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ੇਖੀ ਸੀ, ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡਾ ਆਨੰਦ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ:
ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਟਿੱਕਦੀ: ਸਾਥੀ ਕਵੀ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ; ਮੇਰੀਆਂ ਸੁਆਦੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਥਾਲੀ, ਇਸਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਢੱਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਯਾਹੀਆ ਦੇ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਦਰਦ

ਵਧਦਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਹ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਲੰਗੜਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਦਰਦ ਦੀ ਸ਼ੋਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘੱਟ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਜਿਗਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਉੱਠਣ ਲਈ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਲੋੜੀਂਦੀ ਤਾਕਤ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਮਰੱਥ। ਯਾਹੀਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਸਨ; ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਰੁਕਣ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿਲਰਿਆ ਅਤੇ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਸੀਨੇ ਦੇ ਮਣਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ ਬੇਅਰਾਮੀ ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਆਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਅਚਾਨਕ, ਅਚਾਨਕ ਧਿਆਨ ਨੇ ਯਾਹੀਆ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਠੀਕ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਸਹੀ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਉਤੇਜਨਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੇਟ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਗੈਸ ਜੰਮ ਗਈ ਸੀ; ਗੈਸ ਵਧ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਡਾਇਆਫ੍ਰਾਮ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਗੈਸ ਦਾ ਦਬਾਅ ਸੀ ਜੋ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀਪਨ ਅਤੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਹਾਈ ਬਲੱਡ ਪ੍ਰੈਸ਼ਰ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਮਿਆਰੀ ਦਵਾਈ (ਸ਼ਹਿਦ, ਅੰਬਰਗ੍ਰਿਸ ਅਤੇ ਰਤਨ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨਾਲ ਪੌਦੇ ਦੇ ਬਲਦ ਜੀਭ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਫਰਮੈਂਟੇਸ਼ਨ) ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ: ਇੱਕ ਖੁਰਾਕ ਕਸਤੂਰੀ-ਵਿਲੋ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਲਈ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਵੇ। ਪੂਰਾ ਬਿਸਤਰੇ ਦਾ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇਣ ਨਾਲ, ਮਰੀਜ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਛਾ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਸੌਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਦਾਮ ਦਾ ਤੇਲ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਵਾਈਆਂ ਲੈਣ ਅਤੇ ਦੇਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਕੋਲ ਰਹੇ। ਮਰੀਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਬਹੁਤ ਸੁਧਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਘਰ ਲਈ ਜਲਦੀ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਬਡਗਾਮ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।

13

ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਆਪਣੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ

ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਇਆ। ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਉਡੀਕ ਅਤੇ ਜਾਗਣ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਠੰਢੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈਆਂ, ਜੋ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਚਾਨਣ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇੰਨੀ ਸਫਲ। ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਉਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਸੁਣਾਏਗਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਯਾਹੀਆ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀਨਗਰ ਵਿੱਚ ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬਿਮਾਰੀ ਗੰਭੀਰ, ਜਾਂ ਜਾਨਲੇਵਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਰੰਗ ਹੁਣ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨੀਲਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅਲੱਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਦਿਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਲਈ ਮਨਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਕੰਮ ਲਈ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਤਾਕਤ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਵੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ, ਕਦੇ-ਕਦੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਨੰਗਾ ਪਰਬਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਿਮਾਲਿਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਚੋਟੀ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਾਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਹਲਕਾ ਦਰਦ, ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਕੀ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀਪਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਸੀ।
ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਡਾਕਟਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਯਾਹੀਆ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ

ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਦਰਦ ਤੋਂ, ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੋਂ ਬੇਫਿਕਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀਆਂ ਸਨ: ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਬਾਰੀਕ, ਪੀਲੀ-ਸਲੇਟੀ ਧੂੜ ਦੀਆਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਰਤਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਊਠਾਂ ਲਈ ਉੱਚੀਆਂ ਕਾਠੀ, ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸਾਮਾਨ; ਪੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਧੁੱਪ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਬਣੇ ਵੱਡੇ ਘੜੇ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਘੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇੱਕ ਉਜਾੜ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਉੱਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੱਧਮ ਜਾਂ ਧੁੰਦਲੀ ਸੀ - ਬਰਫ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਚਾਦਰ ਪੂਰੇ ਉਜਾੜ ਨੂੰ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਬਰਫ਼ ਇੰਨੀ ਹਲਕੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰੇਤ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਊਠਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਚੇਨ-ਕਾਲਰਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀਆਂ ਭਾਰੀ ਘੰਟੀਆਂ; ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੁੱਜਰ ਕਬੀਲੇ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੀਆਂ; ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰਥਾਂ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਪਹੀਏ; ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੋਈ; ਲਗਭਗ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਬਣੀ ਇੱਕ ਸਕ੍ਰੀਨ, ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ, ਬਹੁਤ ਪਤਲਾ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ: ਵੱਡੀਆਂ, ਚਮਕਦਾਰ ਅੱਖਾਂ, ਚਮਕਦਾਰ ਮੱਥੇ, ਲੰਬੇ ਵਾਲ, ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਦਾਸੀਨ ਜਿਵੇਂ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਹਲਕੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ... ਨਹੀਂ, ਅੱਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ... ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਕਾਫ਼ੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈ...
ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁਤ ਸਵੇਰੇ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਦਰਦ ਨਾ ਤਾਂ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਘੱਟਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਗੂੰਜ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਮੁਗਲ ਗਾਰਡਨ ਵਿੱਚ ਨਕਲੀ ਝਰਨਿਆਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਇਲ ਸਪਰਿੰਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਨਿਰੰਤਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਨਾ ਤਾਂ ਬੂਮ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਫੁਸਫੁਸਾਈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਰਦ ... ਦਰਦ ਸਿਰਫ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਜਾਂ ਮੋਢੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ; ਇਸਨੇ ਮੇਰੇ ਗਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਉੱਥੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਸੰਕੇਤ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਜਾਮ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਦਰਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਬਾਹਰ ਜਾਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ, ਯਾਹੀਆ ਨੇ ਕੰਬਲ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਉਹ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਗੋਡਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੱਲਣ

ਦਰਦ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਠੋਕਰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਵੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਹਵਾ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਚੇਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ, ਇੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਲਈ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵਾਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਮਕਿਆ, ਚਮਕਿਆ ਅਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਰੰਗ ਇੰਨੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਤਿੱਬਤ ਅਤੇ ਕਸ਼ਾਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਖੋਜੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਚਮਕਦਾਰ ਨੀਲਾ, ਯੂਸ ਮਾਰਗ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ 'ਤੇ ਮੀਂਹ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸਮਾਨ ਵਾਂਗ। ਨੀਲੇ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ, ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪੀਲਾ ਚਿੱਟਾ, ਬਦਾਮ ਦੇ ਦਾਣੇ ਵਰਗਾ, ਫਿਰ ਕੱਚੇ ਖੁਰਮਾਨੀ ਦਾ ਹਰਾ, ਫਿਰ ਗੂੜ੍ਹਾ ਨੀਲਾ, ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਨੀਲਾ; ਕੀ ਮਾਨਸ ਬਲ ਝੀਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵੀ ਇੰਨਾ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਰੰਗ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਝਪਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਤਾਂ ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਇਹ ਕਾਰਪੇਟ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੱਥੇ? ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ? ਬਰਫ਼ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਹੈ, ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਦਾ ਆਰਚ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਰਪੇਟ ਮੇਰੇ ਲਈ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਇਹ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਤੱਕ ਫੈਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਤਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਿਓ, ਪਰ... ਉੱਥੇ ਚੌੜੇ ਪੋਰਟਲ 'ਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਿਓ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕੰਧਾਂ, ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਲੈਂਪਬਲੈਕ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੁਰੰਗ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹਾਂ? ਚੰਗਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ! ਜਿਸ ਪਲ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ: ਮੈਂ ਹੁਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਸ ਘਰ ਲਈ, ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਣਗੇ।
ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਅਨੋਖੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਰ ਗਈ। ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਅੱਖ 'ਤੇ ਚਮਕ ਪਏ: ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਉਂਗਲੀ ਉਠਾਈ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਉਚਾਰਿਆ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ: ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਲਈ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ

ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ 'ਯਾ ਸ਼ੇਖੁਲ ਆਲਮ' ਪੁਕਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਹਰੇ ਗੁੰਬਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ।
ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਸੋਗ ਸਮਾਰੋਹ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਉਸ ਦਿਨ ਤੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਠੀਕ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ, ਲਗਭਗ ਹਲਕੀ- ਫੁਲਕੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਖਰੀ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਜਾਣਾ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਧੀਰਜ ਦੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਖਾਣਾ ਲਗਭਗ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਉਹ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦਿਲੋਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਪੰਜ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਤਾਕਤ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਰ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਪਾਠਾਂ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਪੁੰਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਜੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਲਈ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਜੋ ਹੁਣ ਉਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ: 'ਮੇਰਾ ਬਿਸਤਰਾ ਮੋੜੋ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਕਾਬਾ ਵੱਲ ਹੋਵੇ।'
ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਾਰਨ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਸਤਰੇ ਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਪਰਾਧਾਂ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਕਰਜ਼ੇ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਖਰਚ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਯਾ-ਸੀਨ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਚਾਨਕ, ਉਹ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰ ਉੱਠੀ: 'ਅੱਲ੍ਹਾ! ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਜਿਗਰ ਬਹੁਤ ਦੁਖਦਾ ਹੈ!'
ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਾਠ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਤੇ ਝੁਕ ਗਏ। ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤਲੇ, ਚਿੱਟੇ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸੱਜੇ

ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਗਵਾਹੀ ਦਿਓਗੇ, ਕੀ ਨਹੀਂ?'
ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਘੁੱਟ ਗਏ ਸਨ; ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਕੇ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰੇ। ਉਸਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਈ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾਓ,' ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ।
ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ, ਮੌਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਸੂਰਜ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਰਾੜ ਵਿੱਚੋਂ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਘਰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਵੱਡਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਹਸਤੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਰਾਜਾ ਦਾ ਮਹਿਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦਾ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਵਾਲਾ ਮਹਿਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਸਤੀ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ਾਂ, ਜਾਂ ਆਮ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਸੀ ਜੋ ਮਾਲਕ ਸੀ, ਪਰ ਘਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਢੁਕਵੇਂ, ਸੁਹਜ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਦੀ ਉਸਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਵਿੱਚ; ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਵਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਸੇਬਾਂ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਦਾਮ ਅਤੇ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਠੰਢੇ ਆਰਾਮ ਦੀ ਇੰਨੀ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਛਾਂ ਸੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਦਿਲ, ਇੰਨਾ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਮਿਠਾਸ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਰਨਾਕ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਝਰਨੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀ ਦਾ ਸਰੋਤ ਸੀ।
ਜਿਹਲਮ ਦਾ ਸਰੋਤ ਝਰਨਾ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਖੂਹ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਕੰਢੇ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਨੇ ਇਸਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਚੌਦਾਂ ਗਜ਼ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਨੀਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵੱਡੀਆਂ, ਕਾਲੀਆਂ ਮਹਾਸ਼ੇਰ ਮੱਛੀਆਂ ਅਤੇ ਸੰਤਰੀ-ਲਾਲ ਟਰਾਊਟ ਮੱਛੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਥੁੱਕਾਂ ਬੋਰ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਨੱਕਾਂ ਦੇ ਛੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਰਨਾਕ ਦੀ ਮਿਠਾਸ, ਭਰਪੂਰ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਝਰਨੇ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੌੜਾਈ ਅਤੇ ਵਹਾਅ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰੀ

ਸਹਿਜਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਸੀ।
ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਘਰ ਅਚਾਨਕ ਡਰਾਉਣਾ, ਉਜਾੜ ਅਤੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਘਰ ਛੱਡਣ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਛੱਡਣ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪਾਏ। ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ ਜਿੰਨੀਆਂ ਕਿ ਜੀਉਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ। ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਵੀ ਸੀ; ਘਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਪੇਟ ਸਨ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੀਮਤੀ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਓਕ ਜਾਂ ਅਖਰੋਟ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਣੇ ਭਾਂਡੇ ਸਨ; ਫਿਰ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਚੇਜ਼ ਲੌਂਗੂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਸਨ। ਸਟੋਰਰੂਮ ਪੁਰਾਣੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕੈਰੇਫਾਂ, ਕੱਪਾਂ ਅਤੇ ਪਲੇਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਖਲੂਖ ਅਤੇ ਖੋਟਾਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਲੱਕੜ ਜਾਂ ਚੀਨੀ ਕੱਪ; ਤਿੱਬਤ ਅਤੇ ਲੱਦਾਖ ਤੋਂ ਅਗੇਟ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਮਾਲਾ; ਚੀਨੀ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਕਸ਼ਘਰ ਤੋਂ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ; ਸਮਰਕੰਦ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ; ਕਿਰਗਿਜ਼ਸਤਾਨ ਤੋਂ ਉੱਨੀ ਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਚੋਲੇ, ਖਜ਼ਾਖਸਤਾਨ ਤੋਂ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਅਤੇ ਡੱਫ; ਬਰਫੀਲੇ ਤੇਂਦੁਏ ਦੇ ਛਿੱਲੜ; ਹੰਗਲ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਸਿੰਗ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਹਰਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ; ਕਸਤੂਰੀ ਲਈ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ੀਸ਼ੀਆਂ; ਕੇਸਰ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੇ ਪੈਕੇਟ - ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਿਸਦੀ ਉਮੀਦ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਭੰਡਾਰ ਮਿਲਿਆ, ਇਹ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੋਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਯਕੀਨਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ ਜੋ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਯਾਹੀਆ ਜਾਂ ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਵਿਰਾਸਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਿਆਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹ ਮਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ - ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ, ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਵੰਡਣਾ, ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਦਾਅਵਤ - ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਗ ਦਰਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਕੁਝ ਪਦਿਆਂ ਨਾਲ, ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਸਨ:
ਹੇ ਤੂੰ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈਂ, ਸੋਚ ਕਦੇ ਤੇਰੇ ਨੇੜੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਬੁੱਧੀ ਤੇਰੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਮਾਣ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਜੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖ, ਸਾਰੇ ਦੂਤ, ਤੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਕੀ ਕਦੇ ਪਤਨ ਦੀ ਧੂੜ ਤੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਤੇਰੀ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਵੀ ਛੂਹ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਕਰਬਲਾ ਦੇ ਹੁਸੈਨ ਵਾਂਗ ਸੈਂਕੜੇ, ਤੇਰੀ ਪਰਮ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰਦੇ ਹੋਏ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ; ਕੀ ਕੋਈ ਕਦੇ ਸ਼ੁੱਧ ਪਾਣੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਦੂਤ ਜਿਬਰਾਏਲ ਬੁਲਬੁਲ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਇੱਕ ਝੱਖੜ ਵੀ ਧੂੜ ਦੇ ਢੇਰ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਹੈ?
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਦਾ ਮੂਡ, ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦਾ ਦੁੱਖ, ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਦੁੱਖ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਦਾ ਦਰਦ, ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੀਵੇਂ, ਡੂੰਘੇ ਸੁਰਾਂ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਸ ਸ਼ੁੱਧ ਦਰਦ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਨਾਲ ਉਬਲਣ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਗਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਪਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ। ਅਚਾਨਕ, ਦਾਊਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸੁਰਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ: ਡਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਇਕੱਲੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਵੀਂ ਔਰਤ, ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਈ ਸੀ।

ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਢੁਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਚਮਕ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਚਮਕੇ; ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਬੁਰਾਈ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਮਲੀਨ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਖੁਸਰੋ ਦੀਆਂ ਉਹ ਆਇਤਾਂ ਕਿਉਂ ਗਾਈਆਂ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਵਿੱਚ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਅਣਜਾਣ ਸਨ; ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ

ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੂਫ਼ੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਪਰਮ ਹਸਤੀ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਅਨੰਦਮਈ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ-ਨੀਲੇ ਝਲਕ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉੱਚੇ ਖੇਤਰਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਬਸੰਤ ਦੀ ਠੰਢੀ ਵਰਖਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਉਹ ਆਖਰੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਚਾਰਦੇ ਰਹੇ, ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਵਿਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਇੱਕ ਜਾਣਕਾਰ ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੀ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ।
ਦਾਊਦ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਗ, ਮਲਕੌਸ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੰਭੀਰ ਰਾਗ, ਜੋ ਰਾਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਹੋਂਦ ਦੇ ਰਹੱਸ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ, ਵੱਲ ਰੁਖ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਤਰਾਨਾ ਮੋਡ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਗ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਪ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਛੋਟੇ ਅੱਖਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਧੁਨੀ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੁਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੂਫੀ ਕਵੀ ਸਰਮਦ ਦੀ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਚੁਣੀ, ਜੋ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੀ ਹੈ:
ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਸੱਚਾਈ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਅਸਮਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁੱਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਅਹਿਮਦ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਸਰਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਅਸਮਾਨ ਅਹਿਮਦ ਵਿੱਚ ਸਨ।
ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ, ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਆਖਿਆ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕ ਗਏ; ਕਿਉਂਕਿ, ਦੋਵੇਂ ਬੇਕਾਬੂ ਚੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਏ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਦਾਊਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਡਰੋਨ ਸਾਜ਼ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਖਾਲੀ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਫਰੇਮ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ, ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ; ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਥਪਥਪਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।" ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਨਾ ਵੱਢੋ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹੈ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸਹਾਬੀ ਦੀ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਸੁਣਾਈ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਇੱਕ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਦੇ ਸੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਲਟਕਦੀ ਰਹੀ:

ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਣ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਜੀਵ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ; ਗੀਤ, ਜਿਸ ਵੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ: ਜਿਸ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੁਆਰਾ ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰੇ, ਉਹ ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਢੋਲ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਗਾਉਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗੇ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਸੰਗੀਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਬਾ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਗਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਤਾਂ ਸਾਡਾ ਸੰਗੀਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ।'
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚਮਕਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਬਰਫ਼ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਾਂਗ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਠੰਡਾ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਬਡਗਾਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਗੇ; ਉਹ ਕੋਈ ਸੰਗੀਤ ਜਾਂ ਵਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਲਈ ਹੋਣ। ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਰਾਦਾ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਮਾਨ ਛਾਂਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਹ ਡੱਬੇ ਖੋਲ੍ਹੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਹਿੰਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਖੋਲ੍ਹੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ।
ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਆਖਰੀ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਰੇਸ਼ਮ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਇੱਕ ਮੋਟਾ, ਭਾਰੀ ਕਾਗਜ਼ ਸੀ। ਕੁਝ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੈਕੇਟ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਜਾਂ ਖਰੀਦ ਡੀਡ ਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਵਪਾਰ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ।

ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਔਰਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ? ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ, ਪੇਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਜਾਂ ਮੇਲਿਆਂ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੋਈ ਝੁਕਾਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਮੁਟਿਆਰ ਕੌਣ ਸੀ? ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਦਾ ਸਟਾਈਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੈਂਚ। ਕੀ ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ? ਜਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਇੱਕ ਨੌਚ ਕੁੜੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ?
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਬੁੱਢੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਪਛਤਾਵੇ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਭਰੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਭੇਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਜਾਵੇਗਾ।
ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਦਾਊਦ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪਾੜ ਕੇ ਪਾੜਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇੱਛਾ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਣ ਲਈ ਰੁਕਿਆ: ਸਾਡੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਨਾਲ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਬਦਲਣਗੇ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਭੌਤਿਕ ਸਬੂਤ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ; ਪਰ ਜੋ ਕੁਝ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਅਸਲੀਅਤ ਦੇ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਅਸਲ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਭਾਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਿਰਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਤੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਬਾਬਾ ਦੁਆਰਾ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਦੁਲਹਨ ਵਜੋਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕੋ। ਆਓ ਇਸ 'ਤੇ ਹੋਰ ਸੋਚੀਏ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ...'
‘ਪੇਚਾਂ? ਕਿਹੜੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ?’ ਦਾਊਦ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?’

'ਨਹੀਂ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰੀਏ। ਇਹ ਔਰਤ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਪਰ ਓਨੀ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨ, ਇੰਨੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਇੰਨਾ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ... ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗੁਣ ਹਨ। ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ, ਇਹ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ...'
'ਭਰਾ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਕੀ ਉਹ... ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?'

"ਆਓ ਆਪਾਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਮਰ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਧੜ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੰਨੀ ਤੰਗ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਇਹ ਇੱਕ ਸਵਰਗੀ ਚਿਹਰਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਹੱਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਦੇ ਵੀ ਦੂਜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਲਈ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬਾਬਾ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਹੋਵੇ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਾ, ਸ਼ਾਇਦ - ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਯਾਦਗਾਰੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ? ਉਹ ਯਕੀਨਨ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।"
ਹੁਣ ਦਾਊਦ ਨੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਨੂੰ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕੰਬਣੀ ਦੌੜ ਗਈ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਹ ਕੰਬਣੀ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਔਰਤ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਚਾਪਲੂਸੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ, ਪਰ ਵਿਅੰਗ ਦਾ, ਫਲਰਟ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸ 'ਤੇ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਭੇਤ ਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ! ਹਰ ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਓਨਾ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਨੁੱਖੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਾਂ।
ਦਾਊਦ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਪੋਰਟਰੇਟ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਹੋਰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ। ਬੈਠਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੀ ਲਾਲੀ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾਰ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਚਮਕਦੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਔਰਤਾਂ ਵਾਲੀ ਗੋਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਇੱਕ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੇ ਇੱਕ ਜੀਵਤ ਸਰੀਰ ਦਾ ਪਹਿਲੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮੂਰਖ ਨੌਜਵਾਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁੱਢਲੀ ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਮਾਨਵੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਊਰਜਾ, ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਰੂਪ...!

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਊਰਜਾ? ਆਈਕਾਨਿਕ ਰੂਪ? ਉਸਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸਨੇ ਸਿਖਾਏ...? ਅਤੇ ਉਹ ਪੋਰਟਰੇਟ ਵਿੱਚਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਹਨ! ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਦੇਵੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਚਮਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।
ਯਾਕੂਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ।
'ਆਓ ਪੰਨਾ ਪਲਟਦੇ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵੇਖੀਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਸੁਰਾਗ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਔਰਤ ਯਕੀਨਨ ਕੋਈ ਨਿਰਾਦਰ ਵਾਲੀ, ਸੌਖੀ ਨੇਕੀ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਪੰਨਾ ਪਲਟਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੈਕਿੰਗ ਜਾਂ ਪਰਤ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਇਸਨੂੰ ਤੇਲ ਜਾਂ ਨਮੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸੀ। ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਦਾਊਦ ਨੇ ਬੈਕਿੰਗ ਅਤੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪਤਲੇ-ਬਲੇਡ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਚਾਕੂ ਦੀ ਨੋਕ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ।
ਉਹ ਹੁਣ ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ, ਕੁਝ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਿਖਤ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਲਿਪੀ ਸਟਾਈਲਿਸ਼ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਿਕਸਤਾ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਮੁਗਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ। ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ:
ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਧਾ ਜੀ ਦਾ ਕਾਲਪਨਿਕ ਚਿੱਤਰ, ਜੋ ਕਿ ਬਨਿਥਾਨੀ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ: ਭਾਈਚਾਰਕ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਤੋਹਫ਼ਾ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ, ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਘੇ ਉਸਤਾਦ ਅਤੇ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਾਰੀਗਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯਾਹੀਆ ਬਡਗਾਮੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਾਰੀਗਰੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਣਾਵੇ; ਗਿਰਧਰ ਨਾਥ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਤੋਂ, ਜੋ ਕਿ ਨੀਚਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ, ਘਾਟੀਲੀ ਦਾ ਨਿਵਾਸੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਵਿੱਚ ਅਜਮੇਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜਾ, ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ।
ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਰਹੱਸ ਸੁਲਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਤਨੀ ਰਾਧਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਮਈ ਖੇਡ-ਭਾਵ, ਖੇਡ-ਰੂਪ ਦੇਵਤਾ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦੇ ਅਰਥ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ: ਸ਼ਰਧਾ, ਜਾਦੂ, ਪਰਮ

ਸੁੰਦਰਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਹ ਇਸ ਤਸਵੀਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਇੱਕ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਜੀਵ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਹੋਈ ਤਬਾਹੀ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਭਰਾ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਨਮੀ ਬੈਂਗਣੀ ਫੁੱਲ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਲੀਜ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਨਿਥਾਨੀ ਵੱਲ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜੁੜਵਾਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਹਰ ਕੋਈ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਇਰਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਵੀ ਲਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਭਰਾ ਉਹੀ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਜੋ ਦੂਜਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਜੇ ਇੱਕ ਭਰਾ ਕਿਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਦਰਭ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਭਰਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਬਾਰੇ ਉਹੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ, ਅਕਸਰ, ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਗਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਗਾਇਕ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਾਇਕਾਂ ਵਜੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਨਾਲ ਹੀ, ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਦਾਊਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ...'
‘ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਉੱਥੋਂ ਆਏ ਸਨ,’ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਕਿਹਾ।
'ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਾਬਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਕਦੇ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਹੈ?'
"ਹਾਂ, ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਹਿ ਸਕੇ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।"
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ। 'ਪਰ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਬਾਬਾ ਨੇ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੰਨੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਕਿਉਂ ਵਰਤੀ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਹੂਲਤ ਸੀ।'

‘ਕਿਹੜਾ ਚੰਗਾ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਸਹੂਲਤ?’ ਦਾਊਦ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ‘ਉਹ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਨ; ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਹੈ।’
'ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸ਼ਗਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਝਾਅ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ... ਅਤੇ, ਭਰਾ, ਕੀ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਨਾ ਰਹਿਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ...?'
'ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਧਰਤੀ, ਅਜੀਬ ਲੋਕ; ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਾਂ; ਉਹ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ। ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਜਮੇਰ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹਾਂ। ਯਕੀਨਨ, ਲਾਹੌਰ ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਡੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
'ਪਰ, ਭਰਾ, ਕੀ ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
'ਕਾਬੂ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਂਗੇ।'
ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਕੀ ਕਰਨਗੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਦੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵੱਸਣਗੇ ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਥੇ ਹੀ ਜਾਣਗੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਂਚ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਘਰੇਲੂ ਵਰਤੋਂ ਦੀ ਲਗਭਗ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਰਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ ਜੋ ਕੋਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਕਦੀ ਜਾਂ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਗਰੀਬ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਕਦੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਆਪਣੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਬਚਾਇਆ। ਜੋ ਵੀ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਇੱਕ ਸਕੂਲ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੀ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦਾਨ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਖ਼ਤ, ਪੱਥਰੀਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਖਰਚੇ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਪੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਸੰਗੀਤ ਯੰਤਰ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣ ਇਸ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਦੱਬ ਦਿੱਤੇ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੋਲ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਉੱਕਰਾ ਕੀਤਾ:
ਜੰਨਤ ਦੀ ਵਾਸੀ, ਬਸ਼ੀਰੂਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਉਹ ਲਹੂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ ਦੁੱਧ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਤੂੰ ਸਾਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਇਆ ਹੁਣ ਫਿਰ ਲਹੂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦਾ ਹੈ। ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਸੋਗ —ਹਿਜਰਾ ਦਾ 1207 ਵਾਂ ਸਾਲ
ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਬਡਗਾਮ ਤੋਂ ਲਾਹੌਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਉਹ ਰੇਵਾੜੀ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਸੂਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਅਤੇ ਹਿਸਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ ਲੈ ਗਿਆ। ਰੇਵਾੜੀ ਉਹ ਥਾਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅਫ਼ਗਾਨ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੜਕ ਪੂਰਬ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਮੁੜਦੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਉੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉਹ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੀ ਰੇਤ-ਬੱਜਰੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸੀ; ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੂੰ ਭੜਕਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਜਨੂੰਨ ਸੀ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵਿਤਾ ਕਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲੋਹਾਰੂ ਵੱਲ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ ਅਲਵਰ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ:

ਦਿੱਲੀ ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ ਹੈ; ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦਾ ਸਵਰਗ, ਇਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ।
ਅਲਵਰ ਵਿਖੇ ਕਈ ਉੱਚੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਜੁੜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਅਜਮੇਰ ਨੂੰ ਬੰਦਿਕੂਈ ਰਾਹੀਂ ਜੋੜਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੜਕ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਅਕਬਰ ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਅਜਮੇਰ ਤੱਕ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤੁਰ ਕੇ ਸ਼ੇਖ ਮੁਈਨੁਦੀਨ ਚਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਖੁਰਮ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ) ਆਪਣੀ ਮੇਵਾੜ ਮੁਹਿੰਮ ਦੌਰਾਨ, ਅਲਵਰ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਜੈਪੁਰ, ਬੰਦਿਕੂਈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਚੌੜੀ ਸੜਕ ਨਾਲ ਅਜਮੇਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜੈਪੁਰ ਅਤੇ ਅਜਮੇਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਉੱਚੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ।
ਭਰਾ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਇੰਨੇ ਉਤਸੁਕ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਸਵਾਈ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਪ੍ਰੇਖਣਸ਼ਾਲਾ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ। ਸਵਾਈ ਰਾਜਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ' ਅਤੇ ਇਹ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲੇ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ

ਜਰਨੈਲ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਅਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੇਖਣਸ਼ਾਲਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਭਰਾਵਾਂ ਕੋਲ ਇਸ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਸ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਅਲਵਰ ਤੋਂ ਜੈਪੁਰ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਯਾਤਰੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜੌਹਰੀ ਸਨ, ਜੋ ਰਤਨ ਪੱਥਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਸੂਤੀ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਆਯਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜੈਪੁਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨੇ ਯਾਤਰੀ ਤੋਂ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਦਲ ਲਈ। ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਦੂਜੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ; ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਇਹ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਵਧੀਆ ਘੋੜੇ ਖਰੀਦੇ, ਇੱਕ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਿਆ ਜੋ ਗਾਈਡ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਜੈਪੁਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।

14

ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਕਠੋਰ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੀ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਦੁਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਬਦਲ ਗਈ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂਆਂ ਅਤੇ ਭੂਗੋਲਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾਅ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਇਰਾਵਲੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੀਆਂ ਗਰਮ, ਸਲੇਟੀ ਅਤੇ ਕਾਲੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵੱਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੈਂਤ ਨੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਅਜੀਬ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗਰਮ ਮੌਸਮ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮੌਸਮ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਿਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਜੰਗਲਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਿੰਦ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੀ ਘਾਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੈਰਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੁਲਤਾਨ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁੱਕਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਪਰ ਉੱਥੇ ਵੀ, ਸੁੱਕਾਪਣ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਉਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਣ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਉੱਚੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਘਣੀ ਅਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਹੋਈ, ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਉੱਚੀਆਂ, ਸਲੇਟੀ ਅਤੇ ਭੂਰੀਆਂ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵੀ ਮਹਿਮਾਨਨਿਵਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਭਰੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ: ਭਟਕਟਈਆ, ਝਾਰ ਬੇਰੀ, ਗੋਖਰੂ, ਕੁਬਾਬੁਲ, ਕਰੈਲ, ਥੁਹਰ, ਨਾਗ-ਫਾਨੀ। ਨਾਗ-ਫਾਨੀ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਚੀਜ਼ ਸੀ: ਇਸਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥ 'ਕੋਬਰਾ ਦਾ ਫਨ' ਸੀ ਅਤੇ ਪੌਦਾ ਇਸਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਕੋਬਰਾ-ਹੁੱਡ ਪੌਦੇ (ਜੇਕਰ ਉਹ ਪੌਦੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਨ) ਗੁੱਛਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਗਦੇ ਸਨ, ਢਾਈ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੱਕ, ਜੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਤੇ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸੱਪ ਦੇ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਫਨ ਵਰਗੇ ਸਨ - ਮੋਟੇ, ਮੋਟੇ ਅਤੇ

ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਰੇ ਸਨ, ਦਰਅਸਲ, ਲਗਭਗ ਸਲੇਟੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਾਗ-ਫੈਨੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਤਣਾ ਜਾਂ ਡੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਉੱਚੇ ਤਣੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਤਣਾ, ਡੰਡਾ ਜਾਂ ਪੱਤਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਕੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਇੰਨੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਹਾਥੀਆਂ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਕਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਲੰਬੀਆਂ, ਫਲੈਬੀ ਰੋਟੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਰੋਟੀ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਕਈ ਆਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਖਰਗੋਸ਼ ਜਾਂ ਜੰਗਲੀ ਗਧੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਰਗੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਧਰਤੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ, ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਉੱਗਦੀਆਂ, ਅਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਜਾਨਵਰ, ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਘੱਟ, ਲੰਘ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਟ ਸਰੀਰ ਕੈਂਸਰ ਜਾਂ ਕਾਰਬੰਕਲ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਆਭਾ ਨੂੰ ਚੋਂਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।
ਸੜਕ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਦਿਨ ਕੋਈ ਖਾਸ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਰਵਾਨਗੀ ਆਮ ਵਾਂਗ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਈ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੰਟੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੀਤੇ ਸਨ ਕਿ ਧੂੜ ਭਰੀ ਹਨੇਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾੜਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਸਿੱਧੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਮੀਲ-ਟਾਵਰ ਦੂਰੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸੜਕਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਰ ਦਸ ਜਾਂ ਚੌਦਾਂ ਮੀਲ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਕਾਰਵਾਂਸੇਰੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਕੋਈ ਛੋਟੇ ਪਿੰਡਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦੀ ਸੜਕ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਇਸ ਸੜਕ 'ਤੇ, ਤੇਜ਼ ਹਵਾਵਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ, ਕੋਈ ਛਾਂਦਾਰ ਰੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਘਾਹ ਦੀ ਛੱਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਯੋਗੀ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਆਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਸਨ? ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧੂੜ ਉੱਡ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਿਰਫ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਠੋਕਰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਉਭਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪੈਣਗੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਹਰ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਰੁਕਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਾ ਦੀ ਸਮਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਵੀ ਸਖ਼ਤ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹਰ ਨਵੇਂ ਚੱਕਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਚੱਕਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਬਦਲ ਗਿਆ: ਰਸਤਾ, ਦਿਸ਼ਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਰੇਤ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੋਂ ਸੜਕ ਛੱਡ ਕੇ ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਏ...

ਅਤੇ ਅਜਗਰਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਅਤੇ ਘੁੰਮਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਕਾਰਨ ਆਪਣਾ ਜ਼ਹਿਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਲਟੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਹ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਹਵਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਗਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਧੂੜ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਕਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦੇ ਕੋਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਗਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਹੁਣ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਟ੍ਰੇਟਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਲਗਾਮ ਫੜ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਧਰਤੀ ਇੰਨੀ ਸੜ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਟੀਲ ਦੀ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਤਾਂ ਤਲੀਆਂ 'ਤੇ ਛਾਲੇ ਉੱਗ ਪੈਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਖਾਲੀ ਮੈਦਾਨ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੂਰਜ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬਰਛੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਚਮਕੇਗਾ। ਗਰਮੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ; ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਵਾ ਇੰਨੀ ਗਰਮ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਹੀ ਧਮਾਕੇ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੱਡੀਆਂ ਤੱਕ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸੂਰਜ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਸਿਖਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ, ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘੱਟ ਗਈ; ਹਵਾ ਵੀ ਘੱਟਣ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਪਿਆਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ; ਅਤੇ ਘੋੜੇ, ਗਰੀਬ ਜਾਨਵਰ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਲਈ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਪਲ ਹੋਰ ਹਨ। ਬੰਜਰ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਘਾਹ ਜਾਂ ਅਨਾਜ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਹਾਰ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਾਇਬ ਸਨ। ਜੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਤੰਗ ਜਾਂ ਗਿਰਝ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਬਦਕਿਸਮਤ ਜਾਨਵਰ ਉੱਥੇ ਭਟਕ ਗਿਆ, ਇਸਦੇ ਖੰਭ ਅਤੇ ਖੰਭ ਸੜ ਕੇ ਸੁਆਹ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਪੰਛੀ ਕਬਾਬ ਵਾਂਗ ਭੁੰਨਿਆ ਗਿਆ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਚ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ: ਇਸਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਕੁਝ ਗਜ਼ ਅੱਗੇ ਰੇਤਲੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕੂੜਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੇਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਉੱਡਣ ਦੇ ਕੰਮ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਹੱਡੀਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਹੱਡੀਆਂ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪਈਆਂ ਸਨ; ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਨਿਡਰ ਯਾਤਰੀ ਇਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆਇਆ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਪਿਆਸ ਅਤੇ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰਨ ਲਈ। ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵੀ ਸਨ; ਅਜਗਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਸੇ ਡੂੰਘੇ ਟੋਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਕਾਲੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਫਾਵਾਂ ਭੂਤਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸਨ। ਇੱਕ ਭੂਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ, ਚਿਹਰਾ ਫਿੱਕਾ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੰਬਦਾ ਹੋਇਆ, ਆਪਣੇ ਪੱਛਮੀ ਰਿਟਰੀਟ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲੈ ਲਈ।

*

ਪਰ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਆਪਣੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੇ ਜਾਂ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਭਟਕਣ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਚਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਢੱਕ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੌਗੁਣਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਦੀ ਕਲਪਿਤ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਲੇਟ ਗਏ। ਦਿਨ ਢਲਣ ਨਾਲ ਹਵਾ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਧੂੜ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਠੰਢੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਪੌਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਪਰਦੇਸੀ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ, ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਦਾ ਘਰ, ਉਹ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਜਾਂ ਰਸਤਾ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀ ਅੱਖ ਤੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਹ ਦਿਸ਼ਾ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ: ਇਹ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਸੀ, ਜਾਂ ਦੱਖਣ-ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ। ਡੁੱਬਦਾ ਸੂਰਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ; ਸੜਕ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੁਝ ਵੀ ਲੱਭਣਾ ਸੀ - ਇੱਕ ਝੌਂਪੜੀ, ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ, ਇੱਕ ਸਰਾਏ - ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਛੱਤ ਹੇਠ ਰਾਤ ਬਿਤਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਡਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਜੀਵ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰੇ-ਭਰੇ ਘਰ ਤੋਂ ਰੇਤਲੇ, ਕੰਡਿਆਲੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਮਲਾ ਕੁਝ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਸੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਧੁੰਦਲੀ, ਸਲੇਟੀ ਰੂਪਰੇਖਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਂਦਾ। ਫਿਰ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਝੁੰਡ ਅਤੇ ਗਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਝੁੰਡ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਨਮੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ, ਊਠਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੂਪਰੇਖਾ ਇੱਕ ਫਾਈਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਗ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਉਹੀ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਵਿਸ਼ਾਲ, ਅਟੱਲ ਰੇਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸਦੀ ਬੇਵਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਾਥੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨੁੱਖੀ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਣੂ ਸੀ।

15

ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਗਏ; ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਹ ਜਾਂ ਸੱਠ ਘਰ, ਕੁਝ ਦਰੱਖਤ, ਕੁਝ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਜੋ ਘੱਟ ਚਰਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਮੰਦਰ, ਇੱਕ ਖੂਹ: ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੂਹ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ: ਜਵਾਨ ਸੁਨਹਿਰੇ ਕੁੜੀਆਂ, ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਵਿਧਵਾਵਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਸਕਰਟ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਦਾ ਸੀ, ਢਿੱਲਾ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਖਰਾਬ ਦੱਸੇ ਜਾਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਪਵਾਦ ਦੇ, ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਮੱਧਮ, ਸਲੇਟੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨਾਲ ਰੰਗੀ ਹੋਈ ਥਕਾਵਟ ਸੀ: ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਸੀ; ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੰਨ ਦੀ ਚਮਕ ਦੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਦੌਲਤ ਹੈ: ਵਿਆਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਜਾਂ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਜੀ ਰਹੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦਾ ਸੱਚਾ ਦਾਨ। ਚੰਨ ਦੀ ਚਮਕ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਧੂੜ ਦੇ ਇੱਕ ਬਰੀਕ ਪਰਦੇ ਹੇਠ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਰਾਕੀਟਾਂ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੀਹ ਜਾਂ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਮਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਜਵਾਨੀ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਇਕਸਾਰ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਨਿਯਮਤਤਾ ਨਾਲ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋਣਾ, ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਦਾ ਬੋਝ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਈ ਘਰੇਲੂ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੰਮ ਦਾ ਬੋਝ; ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ

ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੋੜਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਓਰਹਨੀ ਦੀ ਹਲਕੀ ਲਪੇਟ ਆਪਣੇ ਧੜ ਦੁਆਲੇ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਪਿੱਠਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਵਾਨ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬਣਾਇਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਖਿਲੰਦੜਾਪਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ, ਹਿਰਨ ਵਾਂਗ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਚੌਕਸੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਾਅਦੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬਾਕੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਮਨਭਾਉਂਦੇ ਹੋਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੁਚੇਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ।
ਦੋਵਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਮੋਟੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਚੌੜੇ ਸਕਰਟ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਤਰੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਧਾਰੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟਿਊਨਿਕ, ਹਲਕੇ ਹਰੇ ਅਤੇ ਫ਼ਿੱਕੇ ਪੀਲੇ, ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਸਤੇ ਸੂਤੀ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਕਰਟਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਫੈਨਸੀਅਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਲਾਲ-ਪੀਲੀਆਂ ਓਰਹਣੀਆਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਵਿੱਚ ਚੁਨਰੀ, ਚੁਰੂ ਤੋਂ ਸਨ, ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਸਬਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਟਾਈ-ਐਂਡ-ਡਾਈ ਹਲਕੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਔਸਤ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀਆਂ, ਉਹ ਪਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਲੋ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅੰਡਾਕਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ, ਪਤਲੀਆਂ ਲਾਲ ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਲਕੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਡਰਾਫਟ ਪੀਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਸਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਚਮਕਦਾਰ-ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਧਾਗਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਭਾਰੀ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਲਗਭਗ ਗੋਲ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੁੱਟਾਂ ਨਾਲ ਚਿਪਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਸਾਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪਿੰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੱਕ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪਤਲੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਸਨ। ਸਕਰਟਾਂ ਬਹੁਤ ਨੀਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਗੋਡਿਆਂ ਤੱਕ ਲੱਤਾਂ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸਾ ਸੁੰਦਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਿੱਟੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ ਪਰ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਸਨ। ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ

ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਬਦਸੂਰਤ ਅਤੇ ਫੈਲੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਕੁੜੀਆਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵੱਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕਦੀਆਂ, ਪਰ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਣਇੱਛਤ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਅੱਖਾਂ ਤੁਰੰਤ ਨੀਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਦੋ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਛੂਹ ਜਾਣ, ਪਰ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋਣ।
ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਹਨੇਰਾ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੋ ਜਲ-ਮਰਨੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਂਦੇ। ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਖੂਹ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਡੱਬੀ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕੀਆਂ।
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਖੂਹ ਤੋਂ ਦੂਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪਾਣੀ ਭਰਾਂਗੇ," ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ।
ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਰਨੀ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦੇਖਿਆ। ਪਾਣੀ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਲਾਈਨ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੇੜਤਾ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਰੰਟੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ, ਉਹ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈਆਂ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਨਿੱਜੀ ਸਨ, ਦੋਨੋਂ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਸਨ ਜੋ ਇਸ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਇੱਛਤ ਪ੍ਰਾਪਤਕਰਤਾ ਸਨ।
‘ਅਸੀਂ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਂ,’ ਦਾਊਦ ਨੇ ਬਾਲਟੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ‘ਜੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਵੀ ਪੀਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਵਾਂਗੇ।’
ਫਿਰ ਉਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਸਿਰ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹਿਲਾਉਣੀ ਵੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਰੀਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਲ ਦੀ ਤਾਲ, ਕੋਈ ਤਣਾਅ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਖੇਪ ਸ਼ਬਦ-ਰਹਿਤ ਗੱਲਬਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਖੂਹ ਦੇ ਚੌੜੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਨੌਜਵਾਨ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਚਾਰ ਘੜੇ ਭਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘੜੇ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਝੁਕ ਸਕਣ, ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਚਾਰ ਭਾਰੀ, ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਕੱਢੇ; ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਕਾਠੀ ਕੋਲ ਲਟਕਦੇ ਇੱਕ ਥੈਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਦਾਮ, ਅਖਰੋਟ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਖੁਰਮਾਨੀ ਦੇ

ਮੁੱਠੇ ਕੱਢੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਥ ਦਿਓ," ਇੱਕ ਭਰਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
‘ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ,’ ਦੂਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਤੂੰ ਵੀ ਪਿਆਸਾ ਹੋਣਾ।’
ਕੁੜੀਆਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਘੂਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਾਈਡ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘੋੜਿਆਂ ਲਈ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਇਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਕੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ?' ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਮਾਰਵਾੜੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਅਤੇ ਬਾਲਕਪਨ ਦਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੇ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ: ਉਸਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ।
ਗਾਈਡ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਅਲਕੇਮੀਆ, ਕੋਈ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਉਸ ਤੋਂ ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
"ਇਹ ਲੋਕ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਹਨ," ਉਸਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। "ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤ ਜਾਂ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰਕ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਫਲ ਹਨ। ਇਹ ਸੁੱਕੇ ਖਾਧੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।"
ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ 'ਤੁਰਕ' ਅਤੇ 'ਕਸ਼ਮੀਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੋਈ ਮਾਰਵਾੜੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਿਪਟਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਗਾਈਡ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਮ ਅਰਥ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਯਾਕੂਬ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਲਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।'
ਯਾਕੂਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ। ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕੀ

ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲੇ 'ਤੇ ਕਾਲੇ ਧਾਗੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਕੱਢਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਧਾਗੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਤਲਾ, ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਤਾਜ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਬਦ ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਉਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਤਾਲ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਭਿਆਸ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਤਵੀਤ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਚਮਕ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਦਾਊਦ ਨੇ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਨੋਟ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ: 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇਖੋ। ਮੈਂ ਦਾਊਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਜੁੜਵਾਂ ਭਰਾ, ਯਾਕੂਬ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਵਪਾਰੀ ਹਾਂ ਪਰ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਗੀਤ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੌਕ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਸਨ, ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਤੋਂ...'
ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਪਰ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਧਾਗਾ ਚੁੱਕਿਆ, '... ਅਤੇ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ।' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਡਾ ਨਾ ਤਾਂ ਪਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮਾਂ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸਖ਼ਤ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ ਲਈ ਆਪਣਾ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭ ਸਕੀਏ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਛੱਤ ਪਾ ਸਕੀਏ।' ਉਹ ਉਦਾਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਰੋਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੂਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਹਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਅੱਧੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਚਾਨਕ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਹੱਪਣ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਕੁੜੀਆਂ 'ਤੇ ਓਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਜਿੰਨਾ ਯਾਕੂਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਉਮੜ ਆਉਣ ਦਾ। ਅਚਾਨਕ ਆਵੇਗ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦਿਆਂ, ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਉੱਠ ਕੇ ਯਾਕੂਬ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਵੱਡੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਦੂਜੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੰਝੂਆਂ ਦੀ ਧੁੰਦਲੀ ਝਲਕ ਸੀ।
ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੂਰਜ, ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਆਪਣੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਸੁੱਕੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕਿਰਨ ਨੂੰ ਬਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਬੁੱਢਿਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿਓ: ਪਿਆਰ ਅੱਗ ਹੈ।

ਕੁੜੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਚੁਣ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਿਵਾਏ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਘਟਾਉਣ ਦੇ।

‘ਸਰ, ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਹਬੀਬਾ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਨੀਵੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਅਤੇ … ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਜਮੀਲਾ … ਦੋ ਸਾਲ ਛੋਟੀ …’
‘…ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਅਨਾਥ ਹਾਂ,’ ਜਮੀਲਾ ਜਲਦੀ ਬੋਲੀ। ‘ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਹਾਂ।’
ਦੋਵਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਮਾਰਵਾੜੀ ਦੇ ਠੰਢੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮਿੱਠੇ ਬ੍ਰਜ ਦਾ ਰੰਗ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ, ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਘੰਟੀ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਿੱਗਦੇ ਮਿੱਠੇ ਅੱਖਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ।
‘ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾ!’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ‘ਸਾਡਾ ਬਾਬੂ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?’ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸੁਰ ਨਰਮ ਕੀਤਾ। ‘ਹੋਰ ਕੋਈ ਬੇਤੁਕੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਚਲੋ ਹੁਣ ਘਰ ਵਾਪਸ ਚੱਲੀਏ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਲੋਕ ਸਾਡੇ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਕੱਢਣਗੇ।’
‘ਨਹੀਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ!’ ਦਾਊਦ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਰੁਕੋ! ਪਾਣੀ ਖਿੱਚਣਾ ਅਤੇ ਢੋਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਹੈ?’
‘ਘਰੇਲੂ ਮਦਦ?’ ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਹਰਾਇਆ। ‘ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਹੈ? ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਘਰੇਲੂ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।’ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਲਾਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘੇ ਭੂਰੇ ਕਾਲਸ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। "ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ! ਠੀਕ ਹੈ, ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਜੋਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਛੱਤ ਹੋਵੇਗੀ।"
"ਸੱਚਮੁੱਚ, ਪਿਆਰੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸੱਜਣੋ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੋਹਣੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਰੱਖਦੇ ਹੋ!" ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮਾਰੀ। ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
'ਚੁੱਪ ਕਰ, ਤੂੰ ਮੂਰਖ ਡੈਣ!' ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਝਿੜਕਿਆ। 'ਕੀ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਪਾਗਲਪਨ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਹੈਂ?'

ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ। 'ਜਾਹ ਝੀਲ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ। ਸਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੁਣਿਆ?'
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਯਾਕੂਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਝਿਜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਦਾਊਦ ਨੇ ਫਲਾਂ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਜਮੀਲਾ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਥੇ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਾਓ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਰੁਕੋ।'
ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਰਗਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਨਬੀ ਵਿਅਕਤੀ, ਔਰਤ ਜਾਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਵੇ, ਜਾਂ ਰਸਮੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ ਦੇ ਡਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੜਿਆਂ ਅਤੇ ਪਲੇਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਾ ਲਵੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਅਜਨਬੀਆਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਚੁੰਬਕਤਾ ਸੀ; ਉਸ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਉਣ ਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਮੀਲਾ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧੀ। ਉਸਨੇ ਕਟੋਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਬਦਾਮ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਈ।
‘ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਘਰ ਕੌਣ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ?’ ਕਿਉਂਕਿ ਜੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿਣ ਯੋਗ ਸਨ ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਗੱਲਬਾਤੀ ਚਾਲਾਂ ਵਰਤੀਆਂ।
"ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਮੁੱਖ ਰਸੋਈਆ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ," ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਿੱਧੀ ਸੀ।
ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਝਿੜਕਿਆ, ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ 'ਤੂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ: 'ਚੁੱਪ ਕਰ, ਤੂੰ! ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਤੂੜੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ। 'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ? ਅਸੀਂ ਮਾਲਕ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸੁੱਕੀ ਛਾਲੇ ਅਤੇ ਦਾਲ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।'
'ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਖਾਣਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਖਾਓਗੇ?'

‘ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ!’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ। ‘ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਣਚਾਹੇ ਅਤੇ ਅਣਚਾਹੇ ਹੋਣ। ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਦਰਿਆ ਢਲਾਣ ਦੇ ਉਲਟ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ!’
ਦਾਊਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਮਝੋ।'
ਦੋਹਰਾ ਅਰਥ ਇਰਾਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਲਾਲ ਹੋ ਗਏ।
‘ਨਹੀਂ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਬਾਬੂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ ਹੈ?’
'ਖੈਰ... ਅਸੀਂ ਪੀਤਾ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਪਿਆਸ ਨਹੀਂ ਮਿਟੀ।'
'ਦਰਅਸਲ, ਅਸੀਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਾਡੀ ਜਾਤ ਅਤੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ!' ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤਿੱਖਾ ਜਿਹਾ ਬੋਲਿਆ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਜਨਾਬ, ਰੱਜ ਕੇ ਪੀਓ ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾ ਬਣਾਓ, ਸੁਣਿਆ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਿਆਸੇ ਹੋ ਜਾਂ ਸਾਨੂੰ ਬਿਠਾ ਰਹੇ ਹੋ?'
‘ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪਿਆਸੇ ਹਾਂ। ਆਓ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਖੋੜ ਤੋਂ ਪੀਣ ਦਿਓ।’ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਦਾਊਦ ਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਜਮੀਲਾ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਫੈਲਾ ਕੇ, ਉਹ ਭੀਖ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ।
ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਅਜਨਬੀ ਸਮਝ ਕੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਮੀਲਾ, ਛੋਟੇ, ਮਾਪੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਕਦਮ ਰੱਖਦੀ ਹੋਈ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਜੋ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਵਿਹੜੇ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਹੋਵੇ, ਦਾਊਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਈ ਅਤੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਦੇ ਖੋਖਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾਊਦ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦਾਊਦ ਆਪਣੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਹੇਠੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪਿਆਲਾ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਮੀਲਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਉਸਨੇ ਪਿਆਲਾ ਦੂਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਮਹਾਰਾਜ,

ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਮਿਲੇ! ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਮਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਿਆਲਾ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ! ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ?'
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਹਬੀਬਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਯਾਕੂਬ 'ਤੇ ਸਨ ਜਿਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਸੂਖਮ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਸ਼ਾਮ ਆਪਣੀ ਆਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਜੰਮੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਨਾਜ਼ੁਕ-ਹੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਡਰਪੋਕ, ਚੀਨੀ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਰੁਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀਆਂ। ਲਾੜੇ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਘੜੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਕਮਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਏ, ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਮ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਖੂਹ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਹਨੇਰੀ ਗਲੀ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣੋ...', ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
ਪਲ-ਪਲ ਹੀ ਮਾਹੌਲ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੁੜੀਆਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ, ਅਤੇ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ-ਗਿੱਛ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣਾ। ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ। ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ: ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਣਇੱਛਤ ਅਤੇ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਆਇਆ; ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਣਗੇ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚਲੇ ਜਾਣ। ਇਹ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਮੰਜ਼ਿਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੱਕ ਇੱਕੋ ਰਸਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਜਿੰਨਾ ਅਸੀਂ ਤੁਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੇ: ਰੇਤ ਹਿੱਲਦੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਦੀ।
ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਗਾਈਡ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇੱਕ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੰਜ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਸੜਕ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮੀ ਦਿਸ਼ਾ ਫੜੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਪੌਣੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉੱਚੀ ਸੜਕ ਹੋਰ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਦੂਰ ਸੀ।
ਜੁੜਵਾਂ ਉਸ ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੌਂੀਆਂ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੂਹ, ਪਾਣੀ, ਵੱਡੀਆਂ, ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ; ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਦੇ ਅਤੇ ਤੈਰਦੇ ਰਹੇ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸਿਓਂ ਉਹੀ ਚੁਟਕਲੇਬਾਜ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸਿਓਂ ਉਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ, ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਦੇ ਉਹੀ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸੰਕੇਤ ਸਨ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਰੀਆਂ

ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਦੀ ਸੁਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ
- ਕਿਉਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਪਿਆਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕਿਤੇ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਇੱਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਫੜ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ; ਕਈ ਵਾਰ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਗਨੀਸ ਫੈਟੂਅਸ ਵਾਂਗ ਦੂਰ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਗਲੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ - ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵੀ - ਇੱਕ ਠੰਢੀ ਹਰੇ-ਨੀਲੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸਦਾ ਸਰੋਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਪਛਾਣਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀਆਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੌਣ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ? ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਸੀ: ਮਾਰੂਥਲ ਦੇ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਪੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਣਾ, ਜਾਂ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ:
ਭਾਵੇਂ ਤੇਰੀ ਚੰਚਲ, ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦੀ, ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਦਿਲ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।
ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਆਪਸੀ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦਾਅਵੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਦੇ, ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਮੀਲਾ ਯਾਕੂਬ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਬੀਬਾ ਦਾਊਦ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੀ? ਕੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ! ਕਿੰਨੇ ਘਟੀਆ ਵਿਚਾਰ... ਜਦੋਂ ਜੁੜਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਆਪਣੇ ਬੇਚੈਨ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਠੀਆਂ ਤਾਂ ਇਹ ਝੂਠੀ ਸਵੇਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਬੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤੇ, ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਐਲੋਜ਼ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਤੇਲ ਲਗਾਇਆ; ਓਨੇ ਹੀ ਹਲਕੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਗਰਦਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਗੰਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਹਰੇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ, ਅੰਡਾਕਾਰ, ਸਲੇਟੀ ਪੁਖਰਾਜ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਤਾਜ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਧਾਰੀਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ, ਢਿੱਲੀ ਕਮੀਜ਼ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਲੱਦਾਖੀ ਉੱਨ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸਨੂੰ ਸਰੀਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਇਸਨੂੰ ਲਹਿਰਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਲਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਓਨੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਭਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਖੂਹ 'ਤੇ ਜਾਣਾ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲਦੀ ਛੱਡਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਖੋਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੂਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਤਰ-ਆਤਮਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਭਰਾ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਹਨ।
ਭੀੜ ਘੱਟ ਕੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਔਰਤਾਂ ਰਹਿ ਗਈ। ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਖੂਹ ਤੋਂ ਪਰੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ।
ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਖੂਹ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ, ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਅੱਗੇ ਵਧੇ, ਇੱਕ ਸਰਪਟ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਵਾਪਸ ਆਏ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੇ ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਪਾਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੂਹਣੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਈ, 'ਦੇਖੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਸੇ ਯਾਤਰੀ!'
'ਮੈਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ, ਵੱਡੀ ਭੈਣ! ਇਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਉਹ "ਸਾਡੇ ਪਿਆਸੇ ਯਾਤਰੀ" ਕਿਉਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ? ਮੈਂ, ਇੱਕ ਗੱਲ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੱਖਾਂਗੀ!'
"ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਔਰਤੋ, ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ," ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਝੂਠੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। "ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਪੀਣ ਲਈ ਕੁਝ ਪਾਣੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ?"
ਬਾਕੀ ਔਰਤਾਂ, ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਘੜੇ ਅਤੇ ਘੜੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਨਾ ਹੀ ਹੋਰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਦਿਖਾਇਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ।
'ਖੈਰ, ਮਾਲਕਣ, ਕੀ ਇੱਥੇ ਪੀਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ?' ਦਾਊਦ ਹੁਣ ਹੋਰ ਦਲੇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਦੂਜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, 'ਖੂਹਾਂ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਪਾਣੀ ਰਹਿਤ ਕਰਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਾਰੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਮੁਫ਼ਤ ਪਾਣੀ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਕੱਪ ਜਾਂ ਭਾਂਡਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿਖਾਓ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡ ਤੋਂ ਪੀਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ।'

'ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕੱਪ ਤੋਂ ਪੀਣ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ।'
ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ। "ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਝੂਠੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਹੈ।"
ਹੁਣ ਤੱਕ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਖੂਹ ਤੋਂ ਖਿੰਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਔਰਤਾਂ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਤੁਹਾਡੇ ਅਹੁਦੇ ਅਤੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, ਲੋਕ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ?'
'ਅਸੀਂ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਫਜ਼ੂਲ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਵਰਗੇ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਹਨ; ਕੁਝ ਹੀਰੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਸਿਰਫ਼ ਪੱਥਰ ਹਨ।'
ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਹੜਾ ਹੀਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਹੜਾ ਮਾਮੂਲੀ ਪੱਥਰ?'

ਦਾਊਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਿਹੜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਹੀਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਚੱਟਾਨ ਹੈ।'
'ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਕਵਿਤਾ ਕਰਨੀ ਬਹੁਤ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਔਖੀ ਅਤੇ ਕੌੜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।' ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸੀ ਠੰਡਕ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਤੇਜ਼ਾਬਤਾ ਸੀ।
'ਜੇਕਰ ਇਕੱਲੇ ਬਿਤਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜ਼ਰੂਰ ਕੌੜੀ ਅਤੇ ਔਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਨੁਕੂਲ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਲੱਭਣ ਆਏ ਹੋ? ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਜਾਂਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
"ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉੱਥੇ ਆਪਣਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਮੂਲ ਇੱਥੋਂ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਧੋਖਾ ਖਾਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਆਨੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ," ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਿਜਕ ਦੇ ਨਾਲ।
ਦਾਊਦ ਨੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ: 'ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅਤੇ ਦਿਲ ਬਨਿਥਾਨੀ ਲਈ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਏ, ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਵਿਗੜਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ

ਨੂੰ ਅੱਗ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹੋਏ। ਇਵੇਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਦੋ ਘੰਟੇ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ।'
ਯਾਕੂਬ ਦਾ ਸਬਰ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਚੰਗੇ-ਮੋਟੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਟਵਿੱਟਰ 'ਤੇ ਉਲਝਣਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ - ਆਓ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਬਾਬੂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਉਸਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?'
ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਕਾਲੇਪਨ ਵਿੱਚ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਗਏ। ਜਮੀਲਾ ਦੀ ਜੋਸ਼ ਸਵੇਰ ਦੀ ਧੁੰਦ ਵਾਂਗ ਗਰਮ ਧੁੱਪ ਹੇਠ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਹਬੀਬਾ, ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੈਰ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਖੁਰਚਦੀ ਹੋਈ, ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, 'ਉਹ ਸਾਡਾ ਦੂਜਾ ਪਿਤਾ ਹੈ।' ਜਮੀਲਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਜੋ ਕਿ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਾਰਦਰਸ਼ਤਾ ਨਾਲ ਚਮਕਦੀ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਧੁੰਦਲੀ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈ। 'ਕੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਮਾਂ?'
ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ।
‘ਪਰ ਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਜ਼ੁਰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ ਜੋ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ?’ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਕੁਝ ਬੇਯਕੀਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫੁਰਸਾ ਦੇ ਕੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਇਸ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਲਈ ਨਹੀਂ...'
‘…ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਮੀਦ,’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਹਾਣੀ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ‘ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਇਕੱਲੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਮਾਂ ਸੀਤਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਈ।’
‘ਮਾਂ ਸੀਤਲਾ...?’ ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
‘ਚੁੱਪ!’ ਦਾਊਦ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਿਹਾ। ‘ਚੇਚਕ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ।’
‘ਮੇਰੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੁਖਾਰ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਸੀ... ਅਤੇ ਛਾਲੇ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਸਨ,’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਂਗਲੀ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ‘ਮਾਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਂਦੀ ਰਹੀ; ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੌਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਬੁਖਾਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ...’ ‘…ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਈ।’

ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ ਹੁਣ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 'ਬਾਬੂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਚੀਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਵੇਚ ਦੇਵੇਗਾ।'
ਨਾ ਤਾਂ ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦਾਊਦ ਨੇ ਕਦੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖੂਹ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਬਾਲਟੀ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਫੇਰਨਾ ਬਹੁਤ ਰੋਮਾਂਚਕ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਲਈ ਉਹ ਰਾਤ ਭਰ ਗਰਮ ਕੋਲਿਆਂ 'ਤੇ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਪਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣਾ ਸੀ।
ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਘੁੱਟ ਭਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਲਕੇ ਲਪੇਟੇ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾ ਲਏ। ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੀ ਅਸਫਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ ਕਿ ਇਹ ਤਰਸਯੋਗ ਲੋਕ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਦਰਦ 'ਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਇਹ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਹਿਜਰੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਖਵਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕੁਆਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ।' ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ।
'ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੋ, ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਗੁਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਕਿਉਂਕਿ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ... ਪਰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
'ਅਸੀਂ ਕੀ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਕਿਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ?' ਜਮੀਲਾ ਦਰਦ ਨਾਲ ਧੁੰਦਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ।
'ਪਿਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਔਰਤਾਂ, ਹਰ ਕੋਈ ਸਵਰਗ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹਰਕਤਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵੱਸ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਜੋ ਸਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵੀ ਬੇਵੱਸ ਹੈ?' ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਕਿਹਾ।

ਹਬੀਬਾ ਬੋਲੀ, 'ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਉਮੀਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਿਉਂਦੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ; ਪਰ ਹੁਣ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਰ ਦਿਨ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ

ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਜ਼ਹਿਰ ਲੱਭ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਨਿਗਲ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਵਾਂ। ਇਸ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਲੁਕ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਕਾਂ ਅਤੇ ਪਤੰਗ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਾ ਲੱਭ ਸਕਣ।' "ਚੁੱਪ ਰਹੋ! ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਆਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਕੀ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਲਈ ਕੁਝ ਔਖਾ ਹੈ? ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਭੇਦ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰਸਤਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।"
"ਖੈਰ, ਤੇਰਾ ਰਸਤਾ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਕੱਲ੍ਹ ਆ ਜਾ, ਤੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਹੋਵੇਂਗਾ।"
ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਕਹੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਸਨ: 'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।'
ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ।' ਫਿਰ ਦਾਊਦ ਨੇ ਓਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੇਟਣਾ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਰਾਜਾ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ।'
"ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਪਾਰਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਜੋਂ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਹੋ? ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਸੱਪ ਅਤੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਨ।"
'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਸੱਚੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਬੁਲਬੁਲਾਂ ਨੂੰ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ...'
ਜਮੀਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ, ਵਿਅੰਗਮਈ ਹਾਸੀ ਨਾਲ ਟੋਕਿਆ। 'ਮੌਲਵੀ ਜੀ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ, ਸਾਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।'
‘ਸੂਰਜ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ,’ ਦਾਊਦ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਸਤਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਦਿਨ ਵੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ।’
ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੀ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਲੋਕ ਹੋਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗੇ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ...'
ਹਬੀਬਾ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ: 'ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਥੇ, ਇਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਾਓਗੇ।'

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ? ਕੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕਾ ਸੀ? ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਦੂਜੇ ਸਮਿਆਂ 'ਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ, ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਸੁਰ ਨਿਰਪੱਖ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਕੋਈ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਵਾਕ ਤੋਂ ਅਰਥ ਕੱਢਣਾ ਸੀ; ਪਰ ਕੀ ਵਾਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਅਰਥ ਰੱਖਿਆ ਸੀ? ਅਰਥ ਦਾ ਸੋਨਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਹਰੇਕ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਜਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ। ਕੋਈ ਵੀ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਵਾਈਨ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਕੌਣ ਕਹੇ ਕਿ ਅਸਲ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨਾ ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਸਾਨੂੰ ਜਾਣਾ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ?
ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਤੱਕ ਬਦਨਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਰਾਹੀਂ ਆਈ; ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨੇ ਤੋਂ ਆਈ: ਹਰੇਕ ਦੇ ਭੇਦ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਖਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਅਸਫਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਛੱਡਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।
ਸਰਾਏ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੋਂ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਜਾਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਗਲਾ ਠਹਿਰਾਅ ਬਾਂਡੀਕੁਈ ਵਿਖੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਲਾੜੇ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਂਡੀਕੁਈ ਸੜਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਸੋਲਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇੱਕ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਬੁੱਕ ਕੀਤੇ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਲਗਭਗ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਪੈਕ ਕੀਤਾ, ਸਰਾਏ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਟਿਪ ਜੋੜੀ। ਉਹ ਬਾਂਡੀਕੁਈ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ, ਪਰ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੁਕੇ, ਚਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖੂਹ ਵਾਲੇ ਪਿੰਡ ਵੱਲ ਦੁਬਾਰਾ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਇਸ ਵਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਲਟਕਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਪਤਲਾ ਛੁਰਾ ਵੀ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਖੂਹ 'ਤੇ ਆਏ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਹਨੇਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ, ਉੱਥੇ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਨਿਡਰਤਾ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਹੈਰਾਨ, ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਈਆਂ, ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਹਰੇਕ ਕੁੜੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਠੜੀ ਚੁੱਕੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਸਨ।
'ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਔਰਤੋਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।'
ਹਬੀਬਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਬੋਲੀ। 'ਅਸੀਂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਸਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦਿਓ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੱਠਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। 'ਪਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣਗੇ।'
ਦਾਊਦ ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਕਿਸਮਤ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਘੋੜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।'
ਦਾਊਦ ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਡਰ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਜੋ ਗਰਜ ਵਰਗੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ।
'ਰੁਕੋ! ਵੇਸ਼ਵਾਵਾਂ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਘਟਾ ਦਿਆਂਗਾ ਜਿੱਥੇ ਪਤੰਗ ਅਤੇ ਕਾਂ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਢਿੱਲੇ, ਬੇਸ਼ਰਮ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਦਮਾਸ਼ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਲਾਲਸਾ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਪਿੰਡ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋ! ਤੁਸੀਂ ਸੈਕਸ-ਪਾਗਲ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦੇ ਹੋ...'
‘ਬਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ!’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ‘ਯਾ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਹੁਣ ਸਾਡਾ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ?’
ਇੱਕ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਸੀ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੂਤੀ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉੱਥੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਟਿਊਨਿਕ ਮੋਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੋਟੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਧਾਗਾ ਅਤੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਰਾਜਪੂਤੀ ਬਰਛਾ ਸੀ। ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ, ਪੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲਹੂ-ਲੁਹਾਣ ਜਾਨਵਰ ਵਾਂਗ ਬਲਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ।
ਉਹ ਲੰਬੇ ਬਰਛੇ ਲਈ ਹਮਲੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਕੁੜੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦਾਊਦ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਪੈਰ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਉੱਠਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ: 'ਤੁਹਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ 'ਤੇ

ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਹ ਬਾਲਗ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕਣ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੇਸਵਾਘਰ ਵਿੱਚ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਵਾਂਗੇ।'
ਬਾਬੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਰਛੇ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਮਦਰਫੱਕਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਕਿ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ!'
ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਬਾਬੂ ਦੇ ਪੈਰ ਵਿੱਚ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ 'ਤੂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਉੱਠ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਜਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਤਨੀਆਂ ਵਜੋਂ ਲੈ ਲਵਾਂਗੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਝ ਦੇਣਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਕੁਝ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਲੈ ਜਾਓ!'
ਆਪਣੀ ਪੇਟੀ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਯਾਕੂਬ ਨੇ ਦੋ ਮੋਟੇ ਸੂਤੀ ਥੈਲੇ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ, ਹਰੇਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਸੁੱਟਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਥੈਲਾ ਡਿੱਗਦੇ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾਰ, ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਸਿੱਕੇ ਬਾਬੂ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਸਵਾਰੀਆਂ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਪਰਸ ਪੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ। ਵਾਧੂ ਘੋੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਰਾਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਭੱਜੇ।

16

ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਨਵੇਂ ਕੰਮ ਸਿੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰੁਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅੱਗੇ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਕੋਲ ਫ੍ਰੈਂਚ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੀਆਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਸਨ; ਬਾਕੀ ਦੋ ਕੋਲ ਭਾਰਤੀ ਡਬਲ-ਬੈਰਲ ਸ਼ਾਟਗਨ ਸਨ। ਰਾਈਫਲਾਂ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਦੂਰੀ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਸਨ; ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਲਈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਭੀੜ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾਉਣ ਲਈ, ਭਾਰਤੀ ਤੋਪਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਕੋਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਤੋਪਾਂ ਬਰਡਸ਼ੌਟ ਅਤੇ ਗ੍ਰੇਪਸ਼ੌਟ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਰ ਗਾਰਡ ਸੇਲ ਨਾਲ ਵੀ ਲੈਸ ਸਨ: ਛੋਟੇ ਬਰਛੇ, ਇੱਕ ਬਰਛੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੇਯੋਨੇਟ ਨਾਲੋਂ ਹਲਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੱਥ-ਤੋਂ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਲਈ ਵੀ ਢੁਕਵੇਂ ਸਨ। ਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਕੋਲ ਇੱਕ ਬੈਡਬਨ ਵੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਜਗਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਹਨੇਰੇ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋ ਸਵਾਰ ਅੱਗੇ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਕਦਮ ਅੱਗੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਦੋ ਪਿੱਛੇ ਸਵਾਰ ਸਨ।
ਵਾਧੂ ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਭਰ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਹਰ ਘੰਟੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਰੁਕਦੇ ਸਨ, ਘੋੜੇ ਬਦਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਂਡੀਕੁਈ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਂਡੀਕੁਈ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੱਜ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਹਾਈ ਦੇ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਪੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੀਲਬੰਦ, ਦਸਤਖਤ ਅਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੱਜ ਨੇ ਕੁੜੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਆਮ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ, ਅਤੇ ਯਾਕੂਬ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਮੀਲਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹਬੀਬਾ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਜ਼ਾਦ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਗੁਲਾਮ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਸਨ। ਚਾਰੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਗਵਾਹਾਂ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ।

ਉੱਪਰ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਮੇਰੇ ਉੱਚੇ ਪਿਤਾ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਯਾਕੂਬ ਬਦਗਾਮੀ, ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਂ ਬੀਬੀ ਜਮੀਲਾ, ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਤਮਾ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਰੱਖਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਲ 1793 ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਚਾਚੇ ਬੇਔਲਾਦ ਰਹੇ। ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਸਾਂਝ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਭਰਾਤਰੀ ਜੁੜਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਨਮ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਪਰੇ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਸੀ ਨਿਰਭਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਮੀਆਂ ਦੂਜੇ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਇੱਕ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦੂਜੇ ਦੁਆਰਾ ਹੱਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਦਾ ਦਰਦ ਦੂਜੇ ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਵਿਆਹਾਂ ਦੀ ਰਜਿਸਟ੍ਰੇਸ਼ਨ ਅਤੇ ਜੁੜਵਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਹ ਬਾਂਡੀਕੁਈ ਛੱਡ ਗਏ। ਸਾਵਧਾਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜੈਪੁਰ ਅਤੇ ਮੇਵਾੜ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸ਼ਹਿਰ, ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਠ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਗਾਪੁਰ, ਬਯਾਨਾ ਅਤੇ ਫਤਿਹਪੁਰ ਸੀਕਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਉੱਥੇ ਰੁਕ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਫਿਰੋਜ਼ਾਬਾਦ, ਮੈਨਪੁਰੀ ਅਤੇ ਬੇਵਾਰ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਅਤੇ ਨੇੜਲੇ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਛਾਉਣੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ। ਫਾਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਚਾਰ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ (1750), ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬੰਗਸ਼ ਨੇ ਸਫਦਰ ਜੰਗ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਨਵਲ ਰਾਏ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਹਮਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੌਜੂਦਾ ਨਵਾਬ, ਦਿਲੇਰ ਹਿੰਮਤ ਖਾਨ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਹੁਸੈਨ ਬੰਗਸ਼ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ (1771 ਵਿੱਚ) ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਫਾਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਉੱਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵੀ ਉਸਦੇ ਵੱਲ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਫਿਰੰਗੀ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛਾਉਣੀ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਬੰਗਾਲ ਮੂਲ ਇਨਫੈਂਟਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪਲਟਨ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼, ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਤਕਨੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ,

ਫਿਰੰਗੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸਮਰਥਤ ਸੀ, ਜੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਸ਼ਰਵਣ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗਲੀਚਿਆਂ ਜਾਂ ਸੁੱਕੇ ਮੇਵਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰ ਲਈ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਕਲਾਤਮਕ ਝੁਕਾਅ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਉਦਯੋਗ ਅਤੇ ਵਪਾਰ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਸਾਦਾਕਰ, ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਅਤੇ ਸਾਦੇ ਪਰ ਨਾਜ਼ੁਕ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਬਣਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਉਸੇ ਕਲਾਤਮਕ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਥਾਨਕ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਵੱਲ ਵੀ ਮੋੜ ਦਿੱਤੀ: ਫੁੱਲਦਾਰ ਚਿੰਟਜ਼ ਅਤੇ ਕੈਲੀਕੋ ਨੂੰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਛਾਪਣਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਲਾਮਕਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਜੁੜਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੋਵਾਂ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮਤਾ ਲਈ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੰਗ ਸੀ।
ਕਲਾਮਕਾਰੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਬੰਦ ਸਮੂਹ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪੇਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਛਪੇਰਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਸਾਧ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਦੀਆਂ ਤਕਨੀਕਾਂ ਅਤੇ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਗੁਪਤ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਚਾਚਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ ਸਨ ਕਿ ਸਾਧ ਲਗਭਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੇਲੇ ਅਤੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣ ਗਏ। ਸਾਧਕਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕੀਮਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਕੁਝ ਫਿਰੰਗੀ ਔਰਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਮ ਦੀ ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ, ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਡਿਲੀਵਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਾਹ ਅਲਾਮੀ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗਿੰਨੀ ਪੇਸ਼ਗੀ ਭੁਗਤਾਨ ਵਜੋਂ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਦੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਾਹਕਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਚਾਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਫਾਇਦਾ ਸੀ: ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਮਾਰਵਾੜੀ ਜਾਟ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਸਬੰਧ ਪਾਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਜੱਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਗੁਆਚਣ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ ਬੀਤ ਗਿਆ, ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਦਹਾਕਾ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਗਈ। ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਹਾਲਾਤ ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ, ਸਾਡਾ ਨਵਾਬ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਇੱਕ ਲਗਭਗ ਬੇਅਸਰ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਵੱਡੀ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਸਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਦੇ ਪੈਰ ਟਿਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝਲ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਵੀ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨੀਂਹ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਯਥਾਰਥਵਾਦੀ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਫਿਰੰਗੀ ਸੀ; ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ, ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਭਾਰ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਆਧਾਰ ਸੀ।
ਕੁਝ ਦਹਾਕੇ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ, ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਮਸ਼ੇਦ, ਹਾਜ਼ਰੀ, ਅਲੀ ਗੌਹਰ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣਹਾਰ, ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਕੇਂਦਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਬੰਧ ਤੋੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਰਾਠਾ ਸ਼ਾਸਕ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮੋਹਰ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਛੱਡ ਕੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਰਗੇ ਦੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਧਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਅਵਧ ਦੇ ਸ਼ੁਜਾ-ਉਦੌਲਾ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਹਾਫਿਜ਼-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਹਾਫਿਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ, ਰੁਹੇਲਾ ਸਰਦਾਰ ਨਾਲ ਲੜਨ ਅਤੇ ਮਾਰਨ ਲਈ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਰੈਚ ਖੰਡ ਦੇ ਰੁਹੇਲਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਹਾਫਿਜ਼ ਹਾਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨੀ ਬੰਗਸ਼ ਰੁਹੇਲਾ ਹੀ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਚੁਣੌਤੀ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ, ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਮਾਨ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਇੱਕ 'ਮਹਾਨ ਫੌਜ' ਇਕੱਠੀ ਹੋਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਬਾਅ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਨੋਬਲ ਨੂੰ ਅਸਹਿ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਨੂੰ 1217 ਹਿਜਰੀ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ 1802) ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਧੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ 125,000 ਰੁਪਏ ਦੀ

ਸਾਲਾਨਾ ਅਦਾਇਗੀ 'ਤੇ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਬੰਗਸ਼ ਖੇਤਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ।

17

ਫਿਰੰਗੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਨਾਥ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਫ਼ਰੂਖਾਬਾਦ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 'ਮੁਕਤ' ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਮੰਡਪ ਅਸਮਾਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ, ਮੌਜੂਦਗੀ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II, ਨੂੰ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ 'ਸਦਾਚਾਰ ਦੀ ਦੁਸ਼ਟਤਾ' ਤੋਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿੰਗ ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਜੋ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਦੀ ਵਾਂਗ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਾਰੀਖ 8 ਅਗਸਤ 1803 ਸੀ। ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਛਾਉਣੀ ਵਾਲੀ ਫੌਜ ਦੀ ਸ਼ਾਖਾ 20 ਅਗਸਤ 1803 ਨੂੰ ਕਾਨਪੁਰ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ।
ਸਾਡਾ ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਫੋਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੈਂਪ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਉੱਥੇ ਸੀ। ਇਹ ਬਦਕਿਸਮਤੀ - ਦਰਅਸਲ, ਆਫ਼ਤ - ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਸਾਧਕ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਬੇਲੋੜੀ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਬਾਰੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਕੈਂਪ ਪੈਰੋਕਾਰ ਬਣਨ ਲਈ ਭਰਮਾਇਆ। ਕਮਾਂਡੈਂਟਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਸ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਘਟੀਆ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲੜਾਈ ਜਿੱਤਣ 'ਤੇ ਉਹ ਜੋ ਲੁੱਟ ਜਾਂ ਇਨਾਮ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਲੋਵਰ ਵਿੱਚ ਹਾਂ; ਅਤੇ ਜੇ ਲੜਾਈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੇ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਡਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਰੱਬ ਮੇਰੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ 'ਤੇ ਠੰਡਾ ਆਰਾਮ ਦੇਵੇ - ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਦਫ਼ਨ ਹਨ - ਪਰ ਇਹ ਸਾਹਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਗਲਤੀ ਸੀ।
ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ 'ਮਹਾਨ ਸੈਨਾ' 10 ਸਤੰਬਰ 1803 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚੀ, ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਹਿੰਡਨ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਮੇਰੇ

ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਜਿਸਦੀ ਬੋਲੀ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ, ਅਕੜਾਅ ਨਾਲ ਬੰਦ, ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਦਰਜਾ ਅਸਮਾਨ ਵਾਂਗ ਉੱਚਾ ਸੀ? ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਇਤਾਕਾਰ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ, ਜੋ ਕਈ ਵਰਗ ਮੀਲ ਨੂੰ ਕਵਰ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸਨੂੰ ਚਲਦੇ ਹੋਏ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਸੱਜਾ ਵਿੰਗ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਧਾਰੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ; ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਖੱਬਾ ਵਿੰਗ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੋਹਰੀ, ਫਿਰ ਦੌੜਾਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਜਿਸਦੇ ਬਾਅਦ ਪਿਛਲਾ ਗਾਰਡ। ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ, ਬੈਟਰੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਭੰਡਾਰਾਂ ਨੇ ਪਿਛਲਾ ਗਾਰਡ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ; ਮੋਹਰੀ ਹਲਕੀ ਤੋਪ ਅਤੇ ਬੈਟਰੀ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ।
ਨਿੱਜੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ, ਸਾਰੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਟੁਕੜੀਆਂ ਭਾਰੀ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ: ਤਲਵਾਰ, ਬਰਛਾ, ਕਾਰਬਾਈਨ ਜਾਂ ਰਾਈਫਲ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਖੰਜਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਮਾਂਡੈਂਟਾਂ ਕੋਲ ਖੰਜਰ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪਿਸਤੌਲ ਸੀ। ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਊਠਾਂ, ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਬਲਦਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਗਧਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਕੋਲ ਦੋ ਸੇਵਕ ਸਨ: ਇੱਕ ਲਾੜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਘਾਹ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ। ਹਰੇਕ ਹਾਥੀ ਕੋਲ ਇੱਕ ਮਹਾਵਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਹਰ ਤਿੰਨ ਊਠਾਂ ਜਾਂ ਬਲਦਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਊਠ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਗੱਡੀ ਚਾਲਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਫਿਰੰਗੀ ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤੰਬੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਹਰੇਕ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਸਕਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਪਿੱਚਿੰਗ ਅਤੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਹਰੇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਕੋਲ ਭੇਡਾਂ, ਬੱਕਰੀਆਂ, ਮੁਰਗੀਆਂ, ਆਂਡੇ, ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਆਂਡੇ ਉਬਾਲਣ ਅਤੇ ਐਮਰਜੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਪੋਰਟੇਬਲ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਸਥਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਚੁੱਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਲਕੋਹਲ ਵਰਗਾ ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਲਕੋਹਲ ਵਾਲਾ ਬਾਲਣ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਫਿਰੰਗੀ ਕਮਾਂਡੈਂਟਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਭੀੜ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦਸ ਸੇਵਾਦਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਰਡਰਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਇੱਕ ਕੈਪਟਨ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਵੀਹ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੇ ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਕੋਲ ਤੀਹ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਡਰਲੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬਾਂ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ। ਫਿਰ, ਕੁਝ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸੀ।

ਪਿਛਲੇ ਗਾਰਡ ਦੇ ਨਾਲ ਅਨਾਜ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਸਨ। ਬੰਜਾਰਾ ਕਹਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਕੀੜੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰੇ, ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਲਕੇ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ, ਫੌਜ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਣਾ ਪਿਆ। ਉਸ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲੱਖ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਫੌਜ ਕੈਂਪ ਕਰਨ ਲਈ ਰੁਕਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਤੰਬੂ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਬਾਜ਼ਾਰ ਹਲਚਲ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਉੱਥੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਹੁੰਦੇ: ਬਿਨਾਂ ਰੱਸੀ ਵਾਲੇ ਤੰਬੂ, ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਚਤੁਰਭੁਜ ਤੰਬੂ, ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਤੰਬੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਡਣ ਵਾਲੇ ਪੈਨੈਂਟ ਅਤੇ ਚਮਕਦੇ ਗੋਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਤੰਬੂ ਮੰਡਪਾਂ ਵਾਂਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਖੇਤਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਜ਼ੋਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਮ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਫੌਜੀ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਂਗ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਹਰੇਕ ਪੇਸ਼ੇ, ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਦੇ ਲਈ ਵੱਖਰੇ ਖੇਤਰ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੀ ਅਲਾਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਨਾਜ ਵਪਾਰੀ, ਕਸਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭੋਜਨ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਹ ਜੋ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤਲੇ ਹੋਏ, ਮੋਟੇ ਪੈਨਕੇਕ ਵਰਗੀਆਂ ਬਰੈੱਡਾਂ ਅਤੇ ਕਬਾਬ ਵੇਚਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਘਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਸੋਈਏ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਰੈੱਡਮੇਕਰ ਹੋਣਗੇ।
ਉੱਥੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਪਾਰੀ ਵੀ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਸੌਦਾਗਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੁਕਾਨਦਾਰ ਜਾਂ ਛੋਟੇ ਵਪਾਰੀ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਸੌਦਾਗਰ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰਾਬ, ਸ਼ਰਾਬ ਅਤੇ ਕੇਕ ਅਤੇ ਪੇਸਟਰੀਆਂ ਵਰਗੇ ਸੁਆਦੀ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੂਲ ਵਪਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ, ਜੌਹਰੀ, ਸਾਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ਾਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਬੰਗਾਲ ਵਿੱਚ ਢਾਕਾ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਸਲਿਨ ਦੇ ਡੀਲਰ ਸਨ। ਪਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਪਰ ਨੌਚ ਕੁੜੀਆਂ, ਸਰੀਰਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਵੇਸ਼ਿਆ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂਆਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਘਟੀਆ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ 'ਬਿਸਤਰੇ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜਿਆਂ ਕੋਲ ਤੰਬੂ ਜਾਂ ਗਲੀ-ਮੁਹੱਲੇ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਸਨ; ਇਹ ਸਭ ਕੈਂਪ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਿੱਸੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਿੰਦੀ, ਭਾਸ਼ਾ, ਮਾਰਵਾੜੀ, ਤੇਲੰਗੀ, ਬੰਗਾਲੀ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਪਸ਼ਤੋ, ਫਾਰਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ

xxxx xxx xxxxx xxxxxxxx xx xxx xxxx xx; xxxxx xx xxxxxxx, xxxxx xx xxxxxx xxx xxxx xxxxxx xx xxxxx xxx xxx xxx xxxx xxxx xxxxxx xxxx xxxx, xx xxx xxxx xxxxxxxx xxxxxx xxxx xx xxxxxxx xxx 'xxx' xxxx xxxxx xx, xxxxx xx xxxxx xxx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxx xx xxx-xxxxxx xxxxx xx xxxxx xxx xxxxxx xx xxxx xxx xxxx xxxxxx xxx xxx xxxx xxx xx, xxxxxx xx xxxxx 'xx xxxx xx xxxxxx xxxx xxx xxx xxxxx xxx xxxxxx xx xxx xxxx xxxxxxxx xxxxxx xxxxxxx xx; xxx xxxx xx xxx xxxxxxx xxxxx xx xx xx xxxxx xxxxxx, xxxxx xxxx xxxxxx xxxxxxx xxxxxxx xx, xxxxx xxxxxxx xxx xxx xxxx xxx xxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxxx xxx xxxx xx xxxxxxx xxxx xxxxxx xx, xxxxx xxxxx xxx, xxxxxxx xxx

xxx xxxxx xxx xx xxx-xxx xxxxxxxxxx xx xxxxxxxx xxxx xxxxx xxxxxx, xxx xxx xxxxxxx xxxx xxxxxxxx xx xxxxxx xxx xxxxxxx xx xxxxxxx xx xxxxxxx xxxxxxx; xxxxxxxxx, xxxxxxx xxx xxx xxx xxxx xxxxxxx xxxx, xxxxx xxxxx xx xxxxx xxxx xxxxxx xx; xxx xxxx xxxxxxx xx xxxxx xx, xxx xxxx xxxxx xxxxx xx xxxx xxx xxxxx xx xxx xxxxx xxxxx xx xxx xxxxxx xxxx xxx xxxxxx xxxx xx xxx xxx xx xxxx xx?

xxx! xxxx xxxxxx xxxx xxxx xx xx xxxx xx xxx xx xxxxxx xx xxxx xxx xxx xx xxxxxx xxxx xxxx xxxx xx; xxxxx xxxx xxx xx xxxx xx xxxx xxxx xxx xxxxx xx xxxxx xxxxx 'xx xx xxxx xx xxxx xxxxx xxx xxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxxx xxx xxxx xxxx xxx xxx xxxxxx xxx xxxx xxx xxxxxxxx xxxxx xxx xx; xxx xxx xx xxxxx xxxx, xxxxxx xxx xxxx xxxx xx xxxx xx, xxxxxxxxxx xxxxxx, xxxxx xxxxxx, xxxx xxxxx, xxxx xxx xxxxxx xx xxxxx xxxx xxx xxxx xx xxx xxx xxx xxxxxx xxxxx xxxx xxxxx xxx xxxx xxx xxxxxxx xxxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxxx xx xxxxxxxxx xxxxx 'xx xx xxx xxxx xxxx-xxxx xxxx xxxxxx xx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxx xx xxxxx xxxx xx xxxxx xxx xxxxx xx xxxx xxxxx xxxx, xxxx xx xxxx xxxxxx xxxxxxxxx xx xxx xxxx xx, xxxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxxx xxx xxx xxxx xx, xxxxx xxxxxx xx xxxx xx xxxxx xxxxx-xxxxx xxxx xxxx xxxxx xxx, xxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxxxx xxx, xxxxxx xxxx xxx xxxxx xxxxx xx, xxx xxx xxxxxx xx xxxx xx xxxxx xxxxxxx xxx xxx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xx xxxxxxx xx xxx xxxxxxxxx xxxxx xxxx xxxx xx, xx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxx

ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਂਗ ਤੁਰੰਤ ਹਮਲਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਘਣੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ; ਅਸਲ ਹਮਲਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਬੰਗਾਲ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੇ ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਹਾੜੀਆਂ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਤੋੜਦੇ ਹੋਏ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਸਨ, ਭਾਰੀ ਰਾਈਫਲ ਫਾਇਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੈਂਪ ਫਾਲੋਅਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਪਿਛਲਾ ਗਾਰਡ ਸੀ। ਹਾਵਿਟਜ਼ਰ, ਭਾਰੀ ਫੀਲਡ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦੇ ਬਾਅਦ, ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਹੁਣ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਮਾਰਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਮਰਾਠਾ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੀ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਭਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਲੱਗਿਆ। ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲਾਈਟ ਬੈਟਰੀਆਂ, ਗੜਬੜ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ, ਮੋਹਰੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਗਾਰਡ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਡਨ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਬੇਢੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਭਗਦੜ ਹੁੰਦੀ, ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਨਹੀਂ।
ਇਹ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫਿਰੰਗੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ, ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਿੱਸਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਰਾਠਾ ਜਰਨੈਲ, ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਕੇ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕੋਲ ਬਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਭਾਰੀ ਖੇਤ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਇੱਕ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਮਰਾਠਾ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ।
ਚੰਗੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ, ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਿਸਾਲੀ ਰਣਨੀਤਕ ਸਿਆਣਪ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਭੱਜ ਰਹੀ ਫੌਜ ਦਾ ਗਲਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੌੜਾਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਣ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਅਤੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਗਤੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਉਣ।

ਮਰਾਠਾ ਜਰਨੈਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਖਿੰਡ-ਪੁੰਡ ਜਾਣ ਤੋਂ ਧੋਖਾ ਖਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਰੀ ਫੀਲਡ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਫੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਹੋਰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਲਕੇ ਤੋਪਖਾਨੇ ਦੀ ਸੀਮਾ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ। ਮਰਾਠਾ ਫੌਜ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਸਕਟਾਂ ਅਤੇ ਕਾਰਬਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਰਾਠਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਜਾ ਵਿੰਗ ਅਤੇ ਮੋਹਰੀ ਦਸਤਾ ਜੋ ਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿੰਡ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਡੇਰਾ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹੁਣ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟ ਬੈਟਰੀਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਸੰਘਣੀ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੂਜੂਬ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਅਸੀਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਕਿਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ। ਲੜਾਈ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਸੀ: ਬੰਦੂਕਾਂ, ਜਾਨਵਰਾਂ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ; ਜੰਗਲ ਭੱਜ ਰਹੇ ਜਾਂ ਅੱਗੇ ਭੱਜ ਰਹੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰੌਲਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਕੈਂਪ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਖਾ ਕੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਰੌਲਾ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।
ਸਾਡੇ ਸਾਥੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਦਰਬਾਰੀ ਦਾ ਘਰ ਵੀ ਸੀ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ, ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਉਸ ਕੋਲ ਔਰਤ ਗਾਇਕਾਵਾਂ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਉਸਤਾਦ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗਾਰਡ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਸਵਾਰ ਸਨ: ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ। ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਲੋਕ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦੇ ਗੋਰਖਾ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਜਬ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਮਿਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਤੰਬੂ ਲਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।
ਅਚਾਨਕ, ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਢਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮਰਾਠੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿੰਨੀ ਅਸੀਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਲਈ ਛੱਡਣ ਹੀ ਵਾਲੇ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਦਰਜਨਾਂ ਗੋਲਿਆਂ ਦੀ ਤੋਪ ਦਾ ਗੋਲਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਗੰਧਕ, ਸਾਲਟਪੇਟਰ ਅਤੇ ਪਿੱਚ ਨਾਲ ਭਰੇ ਵਿਸਫੋਟਕ ਗੋਲਿਆਂ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਫਟ ਰਹੇ ਗੋਲੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬੋਲਟ, ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਤਬਾਹੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਉਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਤੰਬੂ, ਜਾਨਵਰ,

ਆਦਮੀ, ਔਰਤਾਂ ਮਰ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ, ਮੇਰਾ ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਮਾਸੀ, ਸਾਡੇ ਨੌਕਰ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸੀ।
ਸਾਡੇ ਤਬਾਹ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਹੀ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤੰਬੂ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਅਜੇ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ, ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਅਸਗ਼ਰੀ, ਕੁਝ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਦੀਆਂ ਦਾਈਆਂ ਬਚ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਅੱਗ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਝੁਲਸ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੱਗ ਦੇ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਪਣੀ ਬੈਲਗੱਡੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਨ।
ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜੀਉਂਦਾ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਆਫ਼ਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਆਫ਼ਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਲਿਆਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਦਰਿਆ ਵੱਲ ਭੱਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਡੁੱਬ ਜਾਵਾਂ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਗੋਲੀ ਜਾਂ ਗੋਲਾ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭ ਲਵੇ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਫੜ ਲਿਆ, ਜਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਰੋਵਾਂ, ਖੁਰਕਾਂ ਅਤੇ ਕੱਟਾਂ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਥੱਕ ਕੇ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਬੈਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਲੜਾਈ ਦਾ ਰੌਲਾ ਅਤੇ ਰੌਲਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਦਿਨ ਸੀ; ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਪਲ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਚਾਨਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਨੂੰ ਘੇਰ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਲਟਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਣਗਿਣਤ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲੋਕ ਹਿੰਡਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ, ਪਰ ਮਰਾਠਾ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਫਿਰੰਗੀ ਫੌਜ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਮਾਂਡੈਂਟਾਂ ਨੇ ਵੀ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰਾਮਾ ਪੀਤਾ। ਦੇਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪੰਜ ਤੋਂ ਸੱਤ ਸੌ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਏ; ਇੰਨੀ ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਲਾਪਤਾ ਸਨ। ਕੈਂਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਲੜਾਕੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

18

ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਤੇ ਅਸਗ਼ਰੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਸੁੰਦਰ ਧੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆਇਆ, ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਜਿੱਤ ਦੇ ਝੰਡੇ ਨੂੰ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੌਤ ਜਾਂ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਤੁਰੰਤ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਏ। ਅਸੀਂ, ਗੈਰ-ਲੜਾਕੂਆਂ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਟੁੱਟੇ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕ, ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੀ। ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਮ ਰੰਗੀਨ ਭੀੜ, ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਨਾਗਰਿਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਫੌਜ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਲੁੱਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦਇਆ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸੀ: ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਪਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ, ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ, ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਕੰਧ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੇਟੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ, ਖਾਣ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਚੌਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ ਦੇ ਘਰ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਰਹੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰੁਕਣ ਦਾ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦਾ ਸਦਮਾ ਅਤੇ ਗਮ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਮਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਹੋ ਕੇ ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕੇ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ, ਅਸੀਂ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵਾਪਸ ਕਿੱਥੇ ਜਾਓਗੇ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ? ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਉੱਥੇ ਛੱਡੇ ਗਏ ਫਰੂਖਾਬਾਦ

ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਯਕੀਨਨ, ਰੱਬ ਅਤੇ ਮੌਲਾ ਅਲੀ ਇੱਥੇ ਵੀ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਗੇ।'

ਉਸਦੀਆਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦਾ ਦਿਲ ਨਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਚੌਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਘਰ ਲੱਭਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਘਰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਗਲੀ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕੂਚਾ ਪੰਡਿਤ ਵਿੱਚ ਮੁੜਦੀ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਨੌਚ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੀਆਂ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਰ ਸਨ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਘਰ ਆਪਣੀ ਸੁਧਾਈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਲਈ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।
ਮੈਂ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦੀ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਹੋਵਾਂ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜਮੇਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਗਾਜ਼ੀ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖਾਨ ਦੇ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸਕੂਲ ਭੇਜਿਆ। ਉੱਥੇ ਮੈਂ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦਾ ਕਾਫ਼ੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਤੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਜ਼ ਵਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਹੁਨਰ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਮਦਰੱਸੇ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੀਆਂ ਨਾਸਿਰ ਅਲੀ, ਮੀਆਂ ਨੂਰੁਲ ਆਈਨ ਵਕੀਫ, ਰਾਏ ਆਨੰਦ ਰਾਮ ਮੁਖਲਿਸ, ਕਿਸ਼ਨ ਚੰਦ ਇਖਲਾਸ, ਸੁਖਰਾਜ ਸਬਕਤ, ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਾਸਟਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਿਰ ਬੇਦਿਲ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇਸਦੇ ਮੁੱਖ ਮਾਸਟਰ ਸ਼ਾਹ ਹਾਤਿਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚੇਲੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਰਫੀ ਸੌਦਾ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਿਆ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡੇ ਸਨ; ਮੈਨੂੰ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਮੀਰ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭਰਾ ਮੀਰ ਅਸਰ, ਰਾਏ ਸਰਬ ਸੁਖ ਦੀਵਾਨਾਹ, ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ।
ਇਹ ਸਭ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਜੋ ਚੰਗਿਆਈ ਅਤੇ ਦਿਆਲਤਾ ਵਰ੍ਹਾਈ, ਉਸ ਦਾ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਅਸਗ਼ਰੀ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ

ਸਾਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਰਹੀਏ, ਪਰ ਮੈਂ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰਹੀਏ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਧੰਨ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਸਦਾਹਕਾਰ ਬਣ ਜਾਵਾਂ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ: ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਚਾ ਰਾਏ ਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਘਰ ਵੀ ਖਰੀਦਿਆ।
ਮੇਰਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਨ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਅਸਗ਼ਰੀ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਘੱਟ। ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਾਲ ਸਾਡੇ ਘਰ ਇੱਕ ਧੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਾਫ਼ੀ ਗੋਰੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ, ਉਸਦੀ ਨਾਨੀ ਵਾਂਗ, ਉਸਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਅੰਗ ਸਨ ਅਤੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਵੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੇ, ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਵਾਲ ਸਨ, ਕਿ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਵਰਗੀ ਹੇਅਰ ਡ੍ਰੈਸਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ (ਸੀਨੀਅਰ ਲੇਡੀ) ਕਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ, ਸਾਲ ਦਰ ਸਾਲ ਸਾਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਹੋਰ ਕੁੜੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੋਵੇਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਲੇ ਜਾਂ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਦੋ ਬਿਲਕੁਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕੁੜੀਆਂ ਵਰਗੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਿਵਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ। ਦੂਜੀ ਧੀ ਨੂੰ ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਜਾਂ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ (ਮੱਧਮ ਔਰਤ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਖਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਜਾਂ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ (ਜੂਨੀਅਰ ਲੇਡੀ) ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ, ਜਦੋਂ ਵੱਡੇ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਸੁੰਦਰਤਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਤੁਰਦੇ ਵੀ ਸਨ, ਜਾਂ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਸੀ: ਮਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਜਾਂ ਘੁਮਿਆਰ ਦਾ ਭੱਠਾ, ਕੁਝ ਗੋਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਹਨੇਰੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ - ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਪੰਜ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ ਰੋਜ਼ੇ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਅਧਿਆਇ, ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਗੱਲਾਂ, ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਗੁੱਡੀਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੇਡਾਂ ਵਿੱਚ ਖੇਡਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰੁਝਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ - ਬਸੰਤ ਦਾ

ਤਿਉਹਾਰ ਜੋ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਸੋਗ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਔਰਤਾਂ, ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁੱਢੀਆਂ, ਅਮੀਰਾਂ - ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ - ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ, ਬਾਲਕੋਨੀਆਂ, ਛੱਤਾਂ 'ਤੇ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਜਲੂਸਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਚੌਰੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਕੁਚਾ ਚੇਲਾਨ ਤੋਂ ਔਰਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਈਆਂ, ਅਤੇ ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਜੇਠੀ ਨਹੀਂ: ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਤ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਜਾਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਨ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਫਤਿਹਪੁਰੀ ਦੀ ਨੇੜਲੀ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਆਚਰਣ ਦੂਤ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਦਿੱਖ ਇੱਕ ਹੁਰੀ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮਿਲਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ, ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਘਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਦਿਆਂ, ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪਰਿਵਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਤੋਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਸਨ; ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਵਿਹਾਰ ਦੁਆਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦੁਆਰਾ ਸੂਫੀ ਸਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਦਾ ਇੱਕ ਉਦਾਰ ਹਿੱਸਾ ਮਾਣਿਆ। ਵਿਆਹ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਫਾਟਕ ਹਬਾਸ਼ ਖਾਨ ਵਿੱਚ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਵੇਲੀ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਢੇਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ, ਮੀਆਂ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ, ਇੱਕ ਸੂਫੀ ਸਿਲਸਿਲਾ, ਜਾਂ ਵੰਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਾਧਨਾਂ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਸਾਡੀ ਧੀ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਚੰਗਿਆਈ ਦਿਖਾਈ।
ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੀ। ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੀਆਂ ਸੂਝਾਂ ਭਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜੋ ਇੱਕ ਬੇਗਮ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸਨ। ਉਹ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਰਿਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਜੀਵੰਤ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ

ਨਾਲ ਵਰਤਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੈਅ ਲਈ ਚੰਗੀ ਕੰਨ ਵਾਲੀ ਕਾਵਿ- ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਇੱਕ-ਦੋ ਆਇਤਾਂ ਰਚਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਗਾਉਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਸ਼ੈਲੀ, ਖਿਆਲ ਤੋਂ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਪਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੰਗੀਤਕ ਕਲਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਮਾਮਲੇ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖਿਆ।
ਨਵਾਬ ਸਈਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸਈਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਨਵਾਬ ਸਈਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਮਪੁਰ ਰਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਸਦਰ-ਉਸ ਸੁਦੂਰ, ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਦਵਾਨੀ ਅਤੇ ਤਫ਼ਤਾਜ਼ਾਨੀ, ਮੌਲਾਨਾ ਸਦਰਉਦੀਨ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਅਜ਼ੁਰਦਾਹ, ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਰਸਤੂ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਵੀਸੇਨਾ, ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਤੂਸੀ ਦੀ ਈਰਖਾ, ਰਜ਼ੇਸ ਦਾ ਮਾਣ, ਹਜ਼ੂਰੀ, ਮੌਲਾਨਾ ਫਜ਼ਲ-ਏ-ਹੱਕ ਖੈਰਾਬਾਦੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਇਸਲਾਮੀ ਅਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਸਨ; ਨਵਾਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿਖਾਏ ਗਏ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਾਠਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਆਰਾਮ ਲਈ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ 'ਤੇ ਪਈ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ।
ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਆਗਮਨ ਵਜੋਂ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ, ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ।

ਜਦੋਂ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਾਂਝਲੀ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਰੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਉੱਡਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ? ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ, ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਬਣ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਮਰਦਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਦੇਵੇਗੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ, ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ, ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੀ ਨਾਨੀ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੋਤੇ ਦੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਅਕਬਰੀ

ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਾਇਕੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉੱਥੋਂ ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਸਿੱਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਰਹੱਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਜਨੂੰਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਣੂ ਸੀ।
ਉਹ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਫੇਰੀ ਵਾਲਿਆਂ, ਟਿੰਕਰਾਂ, ਪਾਣੀ ਢੋਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਫੁੱਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਗੱਡੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਛੋਟੇ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੁਨ 'ਤੇ ਨੱਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਪਾੜ ਦਿੰਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਫੁੱਲ ਵਰਗੀ ਆਤਮਾ ਨਾਲ ਕੌਣ ਬੇਰਹਿਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਹ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਸੋਚਦੇ। ਜੇ ਉਹ ਹੱਸਦੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਬੁਲਬੁਲ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਪੱਤੀ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੁੰਝ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਵੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਓ, ਤੁਸੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋਗੇ ਕਿ ਸਦੀਵੀਤਾ ਦੇ ਦਰਜ਼ੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਕੱਟ ਦਿੱਤੇ ਹਨ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਸੀ, ਅਨਵਰੀ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲ ਬਿਤਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜਦੀ ਸੀ। ਉਹ, ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮੰਝਲੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਲਈ, ਉਸ ਕੋਲ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਮਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ, ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਚਾ ਰਾਏ ਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਉੱਭਰਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ, ਇਸ ਲਈ ਸੈਲਾਨੀ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬਹਾਨੇ ਜਾਂ ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀ, ਸੁਆਦੀ ਪਕਵਾਨ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਸ਼ਰਬਤ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਦੂਸਰੇ ਫੁੱਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦਾ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬੇਸ਼ੱਕ, ਛੋਟਾ ਕਦੇ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਜਾਂ ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਅੱਧੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਖਿੜਕੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚ-ਵਰਗ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਜੋ ਅਕਸਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੇਰਹਿਮ ਇੱਕ ਰਤਨ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਵਪਾਰੀ ਕੋਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਅਜਿਹੇ ਵਪਾਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਲੈ ਆਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਸਮਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ ਆਰਡਰ ਕਰੋ ਜਾਂ ਖਰੀਦੋ, ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਅਸੀਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਵਾਂਗੇ ਕਿ ਵਪਾਰੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੈਸੇ ਮਿਲਣ।
ਨਵੇਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨਾਂ ਦੇ ਗਹਿਣੇ, ਸਟਾਈਲਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਜੋ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਏ ਸਨ, ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕੱਟ ਜਾਂ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ, ਨਵੇਂ ਮਾਡਲਾਂ ਅਤੇ ਸਟਾਈਲਾਂ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਅਤੇ ਸੈਂਡਲ: ਛੋਟੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਦੀਵਾਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਅਜੀਬ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ, ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਔਰਤਾਂ ਕੀ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਇਸ ਸਭ ਬਾਰੇ ਅਟੱਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ।
ਕਈ ਵਾਰ ਅਮੀਰ ਮੁੰਡੇ ਬਹਾਨੇ ਲੱਭ ਕੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਸੰਗ੍ਰਹਿਯੋਗ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ; ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦੇ ਘਰ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜਣ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਭੇਜਣ ਲਈ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਵਿਚੋਲੇ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਅਸਗ਼ਰੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਗ੍ਰੈਚੁਇਟੀਆਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੁਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੁੱਗਣੀ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅਣਚਾਹੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨਵਿਆਉਂਦੇ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਲਈ ਰਸਮੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਚੰਗੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਾਮੂਲੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਤੋਂ ਵੀ ਸਨ। ਕੁਝ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਰਖੇਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਇੱਕ ਸਿੰਗਲ ਵਿਅਕਤੀ, ਅਰਥਾਤ, ਪ੍ਰਸਤਾਵਕ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ

ਨਾਲ ਘਰੇਲੂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕਾਏਗੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅੱਗ ਨੇ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਉਸਦੇ ਹੋਰ ਗੁਣ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਜਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਸਾਡੇ ਰਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਢੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਖ਼ਤ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਲਈ ਦਿਮਾਗ ਜਾਂ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਅਤੇ ਉਪ-ਰਾਗ ਸਿੱਖੇ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਸੰਤ, ਯਮਨ, ਬਹਾਰ ਅਤੇ ਬਾਗੇਸਰੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਾਦਰਾ ਵਰਗੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਧੀਆਂ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ; ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਕੁਝ ਮਸ਼ਹੂਰ ਧੁਨਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚੈਤੀ, ਜੋ ਚਰਵਾਹਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਨਾਰਸੀ ਠੁਮਰੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਵਧ ਤੋਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਾਣਦੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਅਫਜ਼ਲ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਬਿਕਟ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਲੰਬੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਰੂਹਾਨੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਘਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉੱਪਰ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲੈਅ ਦਾ ਚੰਗਾ ਕੰਨ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਸਤਾਦ ਮੀਆਂ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਦੀ ਚੇਲੀ ਬਣ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਸੀਰੁਲ ਮੁਲਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਸੈਫ ਜੰਗ, ਨਵਾਬ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਪਤੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਖੈਰ, ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ - ਉਸਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ, ਉਸਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਕੋਮਲ -।
ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਜ਼ੁਹਰਾਹ - ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਕਰ - ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਦੇ ਨਾਮ ਵਜੋਂ ਸੁਝਾਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਆਇਤ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ

ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਭੇਟ ਭੇਜਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਝ ਟਿੱਪਣੀ ਦੇ ਨਾਲ - ਹਮੇਸ਼ਾ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ, 'ਉਸ ਪਿਆਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਖਿੜੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਵਧਾਏ। ਹੋਰ ਭੇਟਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਕੀਰ, ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ।'
ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੰਝਲੀ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹਾਫਿਜ਼ ਅਬਦੁਰ ਰਹਿਮਾਨ ਖਾਨ ਇਹਸਾਨ ਦੀ ਚੇਲੀ ਬਣ ਗਈ, ਅਤੇ ਇਹ ਨਵਾਬ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮ ਲਈ ਮਾਹ ('ਚੰਨ') ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਉਸਦਾ ਅਸਲ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਅਤੇ ਕਢਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਰਾਮਪੁਰ ਆਉਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਖ਼ਤ ਮਾਨਸਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਇਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਦਰਾਬਾਦ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗਾਇਕਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਮਾਹ ਲਕਾ ਬਾਈ ਚੰਦਾ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖੋਹਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਉਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੱਚੀ ਮੁਹਾਰਤ ਸੀ; ਬਾਕੀ ਸਾਰਥਿਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੈਪੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਚੀ ਗਈ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਲਕ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਹਨ। ਇਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਲਾਈਨ ਦੇ ਛੰਦ ਅਤੇ ਤੁਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਲਾਈਨ ਇਹ ਸੀ:
ਕੋਈ ਵੀ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ;
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਆਇਤ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ:
ਜ਼ੁਹਰਾਹ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ: ਕੋਈ ਵੀ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਉਸਦੇ ਗੁਰੂ ਨੇ ਇਸ ਆਇਤ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਪੂਰੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਸਤਾਦ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੁਧਾਰ ਵੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ:
ਆਓ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਦਿਆਂ। ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ, ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਇਹ ਲਹਿਰਾਂ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀਆਂ ਅਤੇ ਢਾਹ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਖੂਨ

ਵਿੱਚ ਰੁੜ੍ਹਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਹੋਇਆ: ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਛੱਡ ਕੇ: ਕਾਸ਼ ਕੋਈ ਜ਼ਖਮੀ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ!
ਇਹ ਅਕਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਂ ਜੋੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, 'ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਕਿਸ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਵਗ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਦੋਵਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

ਓ! ਕਿੰਨਾ ਥਕਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ, ਲੰਮਾ ਪ੍ਰਚਾਰਕ! ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹੋ, ਮੈਂ ਯਕੀਨਨ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਮੂਰਖ ਹੈ।
ਇੱਥੇ ਵੀ, ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਰਚਿਤ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਮਾਮਲਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਸੁਧਾਰ ਨੇ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਝਵਾਨ ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਇੱਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਮੰਚ ਬੁਲਾਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ।
ਕੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਫੜਨ ਵਾਲਾ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਹੋਇਆ? ਬੁਲਬੁਲ ਕਿਉਂ ਚੁੱਪ ਹਨ? ਬੁਲਬੁਲ ਕਿਉਂ ਚੁੱਪ ਹਨ? ਕੀ ਹੋਇਆ?
ਦੋਵਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੁਧਾਰੀ ਗਈ ਹੈ, ਮੁਹਾਵਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਦੂਜੀ ਲਾਈਨ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਭੁੱਲ ਲਈ।
ਲੈਲਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਮਾਰੂਥਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਹੈ, ਗਰੀਬ ਊਠ ਚਾਲਕ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਊਠ ਦੇ ਡੰਗਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ!
ਦਿਆਲੂ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਆਇਤ ਉੱਤੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਲਗਾਇਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਖਰੀ ਆਇਤ:
ਜ਼ੁਹਰਾਹ, ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ: ਕੋਈ ਵੀ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਬੌਧਿਕ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਥੀਮ ਸਿਰਜਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ

ਅਣਵਿਆਹੀ ਅਤੇ ਪਰਦਾ-ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਇੱਕ ਪਰਿਪੱਕ ਕਵੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਸਮਾਨ ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਅਚਾਨਕ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਅਸਗ਼ਰੀ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲੈ ਲਿਆ। ਅਕਸਰ ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਸੁਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀ ਰੋਟੀ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੌਤ, ਬਸ ਕੋਈ ਵੀ ਬਹਾਨਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀ ਸੀ ਜੋ ਮੌਤ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ: ਕੋਈ ਮਹਾਂਮਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਦਰਿਆ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਭੁਚਾਲ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਲੁਟੇਰੇ, ਮਰਾਠਿਆਂ ਜਾਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਆਗਮਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸਮਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚਮਕਦਾਰ ਕਮਾਨ ਨੂੰ ਹਨੇਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਵੰਡਦੀਆਂ ਹਨ।
ਸਰਦੀਆਂ ਘੱਟ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜ਼ੁਕਾਮ, ਖੰਘ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਹੋਈ, ਕੁਝ ਵੀ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਸ ਆਮ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਜੋ ਦੋ ਮੌਸਮਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ੁਕਾਮ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਕੋਰਸ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ: ਕਿ ਨੱਕ ਅਤੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਭੀੜ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਾਈਨਸ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਰਾਹਤ ਮਿਲੇਗੀ। ਅਜਿਹੀ ਜ਼ੁਕਾਮ ਲਈ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਦਵਾਈ ਦੇ ਨਿਵੇਸ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹਕੀਮ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਲੀਨਿਕ ਤੋਂ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਰੀਦਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਅਸਗ਼ਰੀ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਾਸੀ ਅਤੇ ਗੰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਨਾ ਨਹਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇ। ਖੈਰ, ਉਹ ਨਹਾਉਣਾ ਕੋਈ ਆਮ ਨਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਮੌਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਸੀ। ਨਹਾਉਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਸੜਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਲ ਵਿੱਚ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਗਾਹਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਗਹਿਣੇ ਦੇਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਪਾਇਆ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਨਹਾਉਣ ਨਾਲ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਹੈ।

ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਗੁੱਟ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਹ ਲਗਭਗ ਬੇਹੋਸ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਉਸਦੇ ਹਲਕੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਛੋਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਪਰ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਮ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਰੂਹ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਮੈਂ ਹਕੀਮ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਨੂੰ ਮਾਮਲਾ ਦੱਸਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣਾ ਨੁਸਖ਼ਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਭੱਜ ਗਿਆ; ਪਰ ਅਸਗ਼ਰੀ ਅਜੇ ਵੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਸੀ।
ਅਸੀਂ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਇਆ, ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੇਗੀ। ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਕੀਮ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਹਕੀਮ ਭੂਰੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਚੇਲੇ, ਨੂੰ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਕੀਮ ਭੂਰੇ ਖਾਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਖ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਇਆ। ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੀ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਸੋਜਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਪਲੂਰੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮਰੀਜ਼ ਬਲਗਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਬਲਗਮ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਟ੍ਰੈਚੀਆ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਹੈ...'
'ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬਲਗ਼ਮ ਦੇ ਨਿਕਾਸ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰੋ... ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਹੋਗੇ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾ, ਅਤੇ... ਸ਼ਾਇਦ ਹਕੀਮ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵੀ ਸਲਾਹ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਵਿਚਾਰ ਹੋਵੇਗਾ?'
‘ਜ਼ਰੂਰ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ, ਬਲਗ਼ਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਮ੍ਹਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਨਾ-ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ। ‘ਲਓ, ਪੋਲਟੀਸ ਲਈ ਇਹ ਨੁਸਖ਼ਾ ਲਓ। ਹੁਣੇ ਲਾਲ ਕੁਆਂ ਜਾਓ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਰੀ ਦੇ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਬਦੁਲ ਮਾਜਿਦ ਤੋਂ ਇਸਨੂੰ ਬਣਵਾਓ। ਪੋਲਟੀਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗਰਮ ਕਰੋ, ਇਸਨੂੰ ਪੱਟੀਆਂ 'ਤੇ ਫੈਲਾਓ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਓ। ਇਹ ਹਰ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਕਰੋ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ।’
‘ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ, ਬੁਖਾਰ ਕੀ ਹੈ?’ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਅਸੀਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਸਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਾਂਗੇ, ਜ਼ਰੂਰ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸੰਘਣੇ ਬਲਗ਼ਮ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੋਜਸ਼ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਵਾਈ ਦਾ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
ਮੈਂ ਹਕੀਮ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕੁਆਂ ਦੇ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਦਵਾਈ ਤਿਆਰ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਵਾਈ ਤਿਆਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਹਿ ਕੇ, ਮੈਂ ਕੁਚਾ ਪੰਡਿਤ ਵਿੱਚ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਝਲੀ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਲੰਬੀ ਰਾਤ ਅਸਗ਼ਰੀ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੀ ਹੋਈ, ਉਸਦੇ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਘੁੰਮਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ। ਜੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬੇਨਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੇ ਵਿਰਲਾਪਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸੌ ਮੌਤ ਦੇ ਦੂਤ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਹ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਗਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਅਨਿਯਮਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਬਲਗ਼ਮ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਚੋੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਗਲਾ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਚੀਕਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਰਾ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਗੱਲ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੋ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ 'ਅੱਲ੍ਹਾ, ਅੱਲ੍ਹਾ' ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਵਾਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਅਧਿਆਇ ਯਾ-ਸਿਨ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੁਅਜ਼ਿਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਸਗ਼ਰੀ ਦੀ ਗਰਦਨ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਝੁਕ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਅਮਰ ਆਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਕੁੰਡਲੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਸਾਨੂੰ ਉਸੇ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਹੈ।
ਬਾਹਰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਵੇਰ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਮੇਰਾ ਘਰ ਰਾਤ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਮੇਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਧੀਆਂ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ, ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਸੋਗ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਬਾਰੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਝਿਜਕ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਤਾ ਜੀ, ਕੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?'
'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲੋ।'
‘ਤੂੰ ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਹੈਂ,’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਹਾ। ‘ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਉਸ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਅਜੀਬ ਅਤੇ ਬੇਗਾਨੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਅਸਲ ਸਰੋਤ ਛੋਟੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ

ਰਹੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਇਕੱਲੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਕੁਝ... ਕੁਝ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਰੋਕਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਪਤੀ ਲੱਭੋ...’
‘ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ,’ ਮੈਂ ਕਿਹਾ। ‘ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਮਾਂ, ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਜੰਨਤ ਬਖਸ਼ੇ, ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸੁਣੇਗਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ? ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਤੜਫ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਅਤੇ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਦਾਦੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਾਂ।’
"ਨਹੀਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਨਾ ਭੇਜੋ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ।"
ਦੋਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਉਹੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਸਤਾ ਲੱਭਿਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕੀ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ?

'ਛੋਟੀ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੀ ਭਲਾਈ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ,' ਅਨਵਰੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ 'ਤੂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। 'ਸਲਾਹ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਣਾ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚੋ, ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ?'
'ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ? ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਫ਼ਨ 'ਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ!'
'ਕੀ ਚੀਕਾਂ? ਕੋਈ ਚੀਕਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ...'
‘…ਕਿ ਮੇਰਾ ਗੁਣ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਹੈ, ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਜਿਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਸੁਧਾਰੇਗਾ?’
'ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ, ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ, ਸਾਡਾ ਘਰ ਇਸ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਮਾਲਕਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਨਾ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਖੀ ਕਰੇ, ਘਰ ਚਲਾਵੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਹੀ ਖੁਆਵੇ... ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?'

'ਉਹ ਮੇਰੀ ਰਾਖੀ ਕਿਉਂ ਕਰੇ? ਕੀ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਹਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਭਜਾ ਦੇਵੇਗਾ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਾਂਗਾ।'
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਅਣਵਿਆਹੇ ਰਹੋਗੇ? ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੈਂਕੜੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ?'
'ਬਾਜੀ,' ਉਹ ਨਰਮਾਈ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ਪਰ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸੁਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੋਵੇ, 'ਪੱਥਰ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਬੇਰੀ ਦਾ ਰੁੱਖ ਹੋਵੇ। ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹੋਵੇਗਾ।'
'ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ? ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ...?'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਦੋਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਦੋਂ ਇਸਦਾ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ।'
'ਤੁਸੀਂ "ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ" ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਤੋਤਾਬਾਜ਼ੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਸਾਥੀ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਨਹੀਂ?' ਬਾਰੀ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ।
‘ਤਾਂ ਸੁਣੋ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ।’
'ਕਿਉਂ? ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏਂਗਾ? ਅਤੇ ਜੇ ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਏਂਗਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰੇਂਗਾ? ਕੁੜੀਆਂ ਇਸ ਲਈ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ...'
‘... ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰੋ, ਪਤੀ ਅਤੇ ਸੱਸ ਦੁਆਰਾ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ, ਚੱਕੀ ਅਤੇ ਤੰਦੂਰ ਵਿੱਚ ਪੀਸਿਆ ਅਤੇ ਸੜਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਕੀ ਇਹੀ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ।

'ਹੋਰ ਕੀ? ਕੀ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮੈਡਮਾਂ ਨਾਲ ਬੋਰਡੇਲੋ ਵਿੱਚ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਕਾਲਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਬਦਨਾਮੀ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਾਉਣਾ ਹੈ?'
'ਬਾਜੀ,' ਛੋਟੀ ਨੇ ਫਿਰ ਤਰਕ ਅਤੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਕੁੜੀਆਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਦੋ ਵਿਕਲਪ ਹਨ? ਕੀ ਇਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?'

'ਮੈਨੂੰ ਦਾਨ ਜਾਂ ਨਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਰੱਬ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦਿਓ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਬਣੀ ਹੈ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ: ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਨੇਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨੀਚ ਅਤੇ ਨੀਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ।'
'ਰੁਕੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਨੇਕ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣਾ ਬੰਦ ਕਰੋ। ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਕਰਨ ਦਿਓ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਦੇ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ, ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਬੋਲਣ ਦਿਓ: ਸਾਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਕੰਜਰੀਆਂ ਅਤੇ ਹਸਤੀਆਂ ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਹੇ ਰੱਬਾ, ਕੀ ਇਹ ਇਨਸਾਫ਼ ਹੈ?'
'ਖੈਰ, ਇਹੀ ਰਿਵਾਜ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਰਿਵਾਜ ਨਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ, ਸ਼ਰਮ, ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਪਿਆਰ, ਦਇਆ ਅਤੇ ਸਵੈ- ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।'
'ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਜਾਂ ਕਾਰਟੂਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਸੋਹਣਾ ਦਿਖਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਤੇਜ਼ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਗ ਟੁੱਟਿਆ ਜਾਂ ਅਧਰੰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਦਿਖਾਓ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਬੇਕਾਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਵੇਗਾ? ਕੀ ਉਹ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਕਾਮਨਾ ਦੀ ਝੂਠੀ ਵੇਦੀ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਬਲੀਦਾਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਵੇਗਾ?'
"ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ, ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੌਣ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਤੈਨੂੰ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਤੇਰੇ ਨਵੇਂ ਘਰ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇਗਾ; ਉਹ ਤੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਜਾਵੇਗਾ।"
"ਹਾਂ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਾਂ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਲੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਉਹੀ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਵੇਗਾ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅੱਖਾਂ ਜਾਂ ਬਦਤਰ ਬਣਾਵੇਗਾ।"
"ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀਏ, ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੌਣ ਬਹਿਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤੈਨੂੰ ਝਗੜਾ ਕਰਨ, ਅੰਕ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹਾਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"
"ਦੇਖ ਬਾਜੀ ਪਿਆਰੀ, ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਫਸਾਵਾਂ? ਉਹ ਮੋਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।"
'ਹਾਏ ਰੱਬਾ! ਛੋਟੀ, ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ! ਇਹ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਹੈ, ਇਸਲਾਮ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਹੈ!'

"ਸ਼ਾਇਦ। ਪਰ ਮੈਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਉਸ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛਾਂਗੀ ਜੋ ਮੈਂ ਔਰਤ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਇੰਨਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਪਾਪ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ? ਇਹ ਤੂੰ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਔਰਤ ਬਣਾਇਆ; ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਬਣੀ।"
'ਔਰਤ ਲਈ ਮਰਦ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਔਰਤ ਮਰਦ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ, ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹੈ। ਮਰਦ ਔਰਤ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ, ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਹੈ।'
'ਠੀਕ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦਿਓ, ਪਰ ਕੀ ਵਿਆਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ?'
'ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਹ ਕਰੇਂਗਾ ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹੈ? ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀਏ, ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰ!' 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਔਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ "ਮੰਬੋ ਜੰਬੋ" ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੋ ਗਈ? ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਭੈਣ, ਕੀ ਉਹ ਗਾਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਇਸ ਲਈ ਜਾਇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਕੂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਬਾਜੀ ਪਿਆਰੀ, ਸੁਣੋ, ਅਤੇ ਯਾਦ ਰੱਖੋ। ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਵੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਂ ਪੋਰਟੇਬਲ ਟ੍ਰੇਆਂ 'ਤੇ ਖਾਣਾ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ, ਅਨਪੜ੍ਹ ਮੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਕੰਗਾਲ, ਪੈਨਸ਼ਨ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ-ਜਨਮੇ ਪਖੰਡੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪਤੀ ਨਹੀਂ ਚੁਣਾਂਗੀ!'
"ਅਤੇ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਨਵਾਬ ਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੇਰੇ ਹੱਥ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਆਵੇਗਾ? ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀਏ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਹੰਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਚੰਗਾ ਰੱਬ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।"
'ਜੇ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ। ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ।'
"ਹੇ ਰੱਬਾ, ਹੇ ਰੱਬਾ! ਇਸ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ, ਉਸਨੂੰ ਤਰਕ ਸਮਝਾ," ਬਾਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਉਸਦਾ ਦਿਮਾਗ਼ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।"

19

ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਬੀਬੀ ਬਣਨਾ ਸਿੱਖਦੀ ਹੈ।

ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਇੱਕ ਪਤਲਾ, ਲੰਬਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੋਰਾ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਭੂਰੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ - ਇਹ ਉਸਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵੀ ਸੀ - ਪਰ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮੁਹਾਰਤ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ 'ਮੂਨਸ਼ੀਜ਼ ਦੀ ਫਾਰਸੀ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਸਮਾਜਿਕਤਾ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੁਣ ਸਨ।
ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਦਰਜਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੇਵੇਗਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਜਾਤ ਜਾਂ ਜਨਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੌਲਤ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਅਤੇ ਧਨੀ ਵਰਗ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਨੇਕ ਜਨਮ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿੱਤ ਸੁਮੇਲ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਲਈ ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ 'ਮੂਲ' ਤੱਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਸ਼ੁੱਧ' ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਤਰੱਕੀ ਜਾਂ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਜਾਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, 'ਸੱਚੇ' ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ।
ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਆਕਰਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ—ਫਿਕਾ, ਜਾਂ ਬੇਸੁਆਦ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੰਡ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪਾਣੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ

ਅਕਸਰ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ—ਹੰਕਾਰੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭਾਰਤੀ ਬੀਬੀਆਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ: ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ। ਵੇਸਵਾਵਾਂ ਜਾਂ ਨੌਚ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹ, ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਡੌਸਹਾਊਸਾਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਇਲਾਜ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਜੋ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਆਮ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਪੁੱਛਗਿੱਛਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਂ ਅਮੀਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ 'ਅਮਿਲ' ਖੂਨ ਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਤਰੱਕੀ ਦੇ ਉਸਦੇ ਰਸਤੇ ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਨ, ਬਸ਼ਰਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਯੋਗਤਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤੀ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਈ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ: ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ/ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਅਤੇ ਮਾਲ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭੂਮੀ ਮਾਲੀਆ, ਟੈਕਸ, ਕਸਟਮ ਅਤੇ ਆਬਕਾਰੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਘੱਟ ਖਾਤੇ ਦੇ ਸਨ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਦੇ ਦਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨੌਂ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਭਰੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸੇਵਾ ਦੇ ਮਾਲੀਆ ਸ਼ਾਖਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ, ਉਹ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜੋ ਮਾਲੀਆ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੋ ਫੌਜਦਾਰੀ (ਛੋਟੇ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ) ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਵੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁਲੈਕਟਰ ਜਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਵਰਣਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਵਿਵੇਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਮੁੱਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰੰਤ ਨਜਿੱਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮਝੌਤੇ ਦੇ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੌਕਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਕਲੈਕਟਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਜੂਨੀਅਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਧਿਕਾਰੀ - ਕੋਲ ਉਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਮਹੱਤਵ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜਾ ਜਿਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸੀ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ, ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਸਮਾਨਤਾ, ਅਤੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਉਸਦਾ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕ ਉੱਤੇ ਨਿੱਜੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਣਾ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਜਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਖੂਬੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਠਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੈਪਟਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਸਹਾਇਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਸੀ। ਉਹ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ, ਜਨਰਲ ਆਕਟਰਲੋਨੀ (ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਖਤਰਲੋਨੀ ਸਾਹਿਬ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਵਾਂਗ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਨਰਲ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਜੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਵੇਲੀ (ਮਕਾਨ) ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਉਲਟਾ ਘ੍ਰਿਣਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ (ਲਾਲ ਮਹਿਲ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਗੁਣ - ਉਸਦੀ ਜਮਾਤ ਦੇ ਫਿਰੰਗੀ ਵਿੱਚ ਦੁਰਲੱਭ - ਇਹ ਸੀ ਕਿ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਜਾਂ ਫਿਰੰਗੀ ਔਰਤ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਬੇਢੰਗੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਸਣ ਵਰਗੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਵਾਰ ਸਨ - ਗਿਆਰਾਂ ਜਾਂ (ਕੁਝ ਅਨੁਸਾਰ) ਤੇਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ - ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਖਤਰਲੋਨੀ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਹਵਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਿਕਲੇ ਸਨ।
ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਅ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਹ ਇੱਕ ਔਸਤ ਮੁਸਲਿਮ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ, ਪਰਦੇ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਆਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕੰਮ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਇੱਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਨੌਕਰ ਸੀ - ਅਜਿਹੇ ਨੌਕਰ ਅਕਸਰ ਸਿਪਾਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਛੱਡ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਸਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਘਰੇਲੂ ਸਥਾਪਨਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਇਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਅਨਵਰੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਮਾਂਝਲੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਹੋ ਗਏ। ਫਿਰ ਵੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਦੇਖਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਨੈਕਸ਼ਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨੈੱਟਵਰਕ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ 'ਤੇ ਜਾਣ, ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਈ ਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਕਈ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਖਿਡਾਰੀਆਂ, ਕਲਾਬਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਇਕੱਠ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦੇ ਅਧੀਨ, ਉਸ ਵਪਾਰ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ, ਮੁਲਾਂਕਣ, ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ, ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਸੁਆਦੀ ਪਕਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਅਣਦੇਖੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਦੇ ਵੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਜਾਂ ਸੀਮਤ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
ਫਿਰ ਵੀ ਜੈਪੁਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਅਤੇ ਭੀੜ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਘਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਸਨ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸਨ। ਹਫ਼ਤੇ ਦੇ ਹਰ ਦਿਨ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜ਼ਾਹਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਰਚ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਤਰ ਬਿੰਦੂ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਜੰਮੇ-ਪਲੇ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਵਸਨੀਕ ਸੀ।
ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਸੀ, ਪਰ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ, ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਚੰਗੇ ਜਨਮ ਵਾਲੇ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸ਼ਕਲ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਉਸਦੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਉੱਚ-ਜਨਮ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਮੱਧ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਜਨਮ ਵਾਲੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਸਨ; ਮੀਆਂ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਨੇ ਕੁਝ ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ,

ਭਾਵੇਂ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇ, ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਅੰਬਰ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੇ ਸਮਾਜਿਕ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।
ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਉਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰਤੀ, ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ, ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਰਲਣ-ਮਿਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਬੋਰੀਅਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਲਈ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਲਈ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ (ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ), ਨਾ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਹਿਮਾਨ ਕਦੇ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ।
ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਈਨ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਘਿਣਾਉਣੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਚਮਕਦਾਰ ਪੀਂਦੇ ਸਨ - ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ 'ਸੋਡਾ ਵਾਟਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ - ਤਾਜ਼ੇ ਨਿੰਬੂ ਦਾ ਰਸ ਅਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੋਹ ਦੇ ਨਾਲ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਡਰਿੰਕ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਿੰਬੂ ਪਾਣੀ ('ਚੂਨਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ') ਦਾ ਆਮ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ੇ ਨਿੰਬੂ ਅਤੇ ਬਰਫ਼ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਸਪਲਾਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਸੋਡਾ ਵਾਟਰ' ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ 'ਸੋਡਾ ਵਾਟਰ' ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਮੰਨ ਕੇ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਵਾਈਨ ਹੈ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਵਾਦਾਰ ਪਾਣੀ ਹੈ।
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਘਰ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ, ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਂਡੇ, ਕਟਲਰੀ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੱਕਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਹ, ਜ਼ਮਜ਼ਮ ਦੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ 'ਸ਼ੁੱਧ' ਕੀਤੇ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇੱਕ ਚਮੜੇ ਦੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਮੌਤ ਦੇ ਯੋਗ ਅਸ਼ੁੱਧ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਨਿਗਲ ਲਵੇਗੀ।

ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਦੁਆਲੇ ਰੱਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਲਗਭਗ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਜ਼ੀਰ, ਤੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵਜ਼ੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈਂ [ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ], ਤੂੰ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਰਾਣੀ ਹੈਂ। ਤੂੰ ਜੋ ਵੀ ਕਹੇਂਗਾ ਉਹ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਚੁੰਮਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਭੱਜਿਆ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਇਹ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
‘ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ,’ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ “ਗੱਲਬਾਤ” ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ।’
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਮਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ 'ਬੈਟ' ('ਗੱਲਬਾਤ') ਦਾ ਅਰਥ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ 'ਜਿਨਸੀ ਸੰਬੰਧ' ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ 'ਗੱਲਬਾਤ' ਦਾ ਵੀ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਅਰਥ ਸੀ।
ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਤੇ ਸੁਰ ਦੂਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਸਨ: ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰਵਾਨਗੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗਟਰਲ। ਉਹ ਨਰਮ ਟੀ'ਸ ਅਤੇ ਡੀ'ਸ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਡੂੰਘੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਰਦ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਹੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਿਜਕ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਸਦੀ ਹਿੰਦੀ ਸੁਣਨਾ ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਪਰ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਚਕਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਸੁਮੇਲ ਜਾਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਨਸੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਯਾਦ ਕੀਤੇ, ਇੰਨੇ ਸੰਗੀਤਮਈ, ਇੰਨੇ ਮਿੱਠੇ। ਉਸਨੇ ਹਰੇਕ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਉਚਾਰਿਆ, ਪਰ ਇੱਕ ਮੁੱਲਾ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਭਾਵੇਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਠੋਰਤਾ, ਇੱਕ ਕਠੋਰਤਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਵੇਲ ਦੇ ਟ੍ਰੇਲਿਸ 'ਤੇ ਹਲਕੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜੋ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਘਬਰਾ ਗਈ; ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣੀ ਪਈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਸੋਚ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਠੰਢੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਸਾਰ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਘਰ ਆਏ ਹੋ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਜਾਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋਵੋ, ਨਹਾਓ...'
'ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ...? ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹਾਵਾਂ...'

ਵਜ਼ੀਰ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਓਰਹਨੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕੋਨਾ ਘੁੱਟਿਆ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਧੱਕਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਜਾਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਟੁਕੜੀ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ...'
ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ, ਇਹ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਜਾ ਹਨ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਾਲਕਣ ਹੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।'
ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਸੱਚਾਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਾਲੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੰਨੇ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਬੰਦੂਕਧਾਰੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਸਨ, ਬੱਸ। ਇੱਥੇ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅਸਲ ਫੌਜ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਅਜੀਬ ਸਨ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਹਿਣ ਲਈ।
ਜਿੱਥੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ, ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਨਸ਼ਾ ਦਿੱਤਾ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਵੇਂ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਫੁਸਫੁਸਾਹਟ, ਚੁੱਪ, ਨਿੱਘੀਆਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ, ਤੇਜ਼, ਦੋਸਤਾਨਾ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਿੱਛੇ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਚਿਹਰੇ ਜੋ ਘਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੰਚਾਰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਹਾਰਮੋਨਿਕਨ ਦੇ ਟ੍ਰਿਲ ਵਰਗੇ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਮਈ ਵਾਕ - ਤੰਗ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਝੌਂਪੜੀ। ਇਹ ਸਭ ਦਿੱਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਧਾਰਨਾ, ਕਿ ਉਸਦਾ ਇਹ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਦਮ, ਉਸਨੂੰ ਦਰਜਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰੀ 'ਤੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰੇਗਾ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘਰਾਂ ਦੇ ਮੇਮਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ। ਪਰ ਤੱਥ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਨਿਕਲੇ ਸਨ।
ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਜੰਮੇ ਭਾਰਤੀ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ - ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤਾਕਤ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੂਨ-ਰਹਿਤ - ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ

ਸਵੈ-ਮੁੱਲ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ: ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਟੰਗੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੀ। ਬੀਬੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਹੀ ਦੂਜੀਆਂ ਦੋ ਦੁਨੀਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੁਨੀਆਂ ਆਮ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸੀਲਬੰਦ, ਸਵੈ-ਮੌਜੂਦ ਅਤੇ ਰਹੱਸਮਈ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਪਾਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਸਨ: ਬੀਬੀਆਂ। ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਿਮ, ਉੱਚ-ਜਨਮ ਜਾਂ ਨੀਵੇਂ ਜਨਮ ਵਾਲੇ, ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਜਾਂ ਕਾਰੀਗਰ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਭੇਦ ਜਾਂ ਪਾਬੰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੀ ਕੋਈ ਸੀਮਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ - ਸਾਹਿਬ ਜਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਜਾਂ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਬੀਬੀ ਓਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਵਾਲੀ ਬੀਬੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਆਈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਫੌਜੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ, ਰੈਂਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਬੀਬੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਨਿੱਜੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਪਤਨੀ ਦੱਸਿਆ। ਆਮ ਅਭਿਆਸ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ ਲਗਭਗ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਆਹ ਸਮਾਰੋਹ, ਇਸਲਾਮੀ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਈਸਾਈ, ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ, ਬੀਬੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੇ; ਰਿਪੋਰਟ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮੱਧ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਸਾਹਿਬਾਂ ਤੱਕ ਸੀਮਿਤ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਬਾਨ - ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਮੈਂਬਰ, ਗਵਰਨਰ, ਨਿਵਾਸੀ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਮੂਲ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ, ਸੀਨੀਅਰ ਫੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ - ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਕੁਝ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਛੱਡਣ ਵੇਲੇ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਬਣਾਉਣ ਵੇਲੇ, ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪੈਸਾ ਜਾਂ ਵਸੀਅਤ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ, ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦਿਆਂ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।
ਇਹ ਵੀ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਨੀਵੀਂ-ਜੰਮੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੰਗੇ-ਜੰਮੇ ਜਾਂ ਉੱਚ-ਜੰਮੇ ਬੀਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀਬੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪੈਦਾ

ਹੋਈ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਤੋਂ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਸੀ, ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੀਬੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਬਹਾਦਰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨੋਟਿਸ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੇਂ ਚਰਚ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।

ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਪਤਨੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਹੋਵੇ, ਦਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੱਚਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਨੈਤਿਕ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਇਹੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਦੋ ਨਾਮ ਹੋਣ, ਇੱਕ ਈਸਾਈ, ਦੂਜਾ ਭਾਰਤੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਤੇ ਪਾਠਕ੍ਰਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਕਸਰ, ਬੱਚੇ - ਮੁੰਡਾ ਜਾਂ ਕੁੜੀ - ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਮਾਂ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ 'ਘਰ', ਇੰਗਲੈਂਡ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਕਈ ਵਾਰ ਮਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੇਕਰ ਬੱਚਾ ਭਾਰਤ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੇਕਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਖੇਤਰ ਵੱਖਰੇ ਰਹੇ, ਚਾਹੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਕਾਲੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ, ਪਰ ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵਜੋਂ ਵਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹੋਣ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਇਮਾਨਦਾਰ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ: ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਅਦੇ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿੱਜੀ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰੇ, ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਦਿੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਨਹੀਂ ਤੋੜਦਾ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ, ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਨੂੰ 'ਬੇਗਮ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਅਧਿਕਾਰਤ' ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਨਿਕਾਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਮੀਦ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾਏ, ਉਸਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਕਰਨਲ ਗਾਰਡਨਰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਉੱਚ-ਜਨਮ ਵਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਰਗ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਖੰਬਾਇਤ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜਨਰਲ ਪਾਮਰ ਦੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਗੋਦ ਲਈ ਧੀ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕਿੱਥੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਹ ਉੱਚ ਗੋਲੇ ਦੇ ਉਲਟ ਨੀਵੀਂ ਧਰਤੀ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਤਮਾਵਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਜੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਯਕੀਨਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਬ ਜਾਤ ਜਾਂ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਅਨਿੱਖੜਵੇਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜਨਮ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰਤੀ ਮਾਲਕ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਰਾਣੀ, ਮਾਲਕਣ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਕ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੁਆਰਾ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਔਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਖ਼ਤ ਪੱਖਪਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਜਨਰਲ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਰਾਠਾ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ 'ਬੀਬੀ ਮੁਹਤਰਮ ਮੁਬਾਰਕੁਨਿਸਾ ਬੇਗਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਗਮ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ', ਯਾਨੀ 'ਮਾਨਯੋਗ ਬੀਬੀ ਮੁਬਾਰਕੁਨਿਸਾ ਬੇਗਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਗਮ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਇਸਲਾਮੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੇ ਨਵਾਬੀ ਰੁਤਬੇ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੁਬਾਰਕੁਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਈ ਦਹਾਕਿਆਂ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਲੇਖਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਰਹਤੁੱਲਾ ਬੇਗ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ ਰੱਖਣ ਲਈ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਮੌਲਵੀ ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਦੁਆਰਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਆਪਣੀ ਏ ਨਿਊ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਡਿਕਸ਼ਨਰੀ (1879) ਵਿੱਚ ਫੈਲਨ ਦੇ

ਸਹਿਯੋਗੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੌਜ਼ ਕਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈ ਮਸਜਿਦ ਅਜੇ ਵੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ 'ਕੰਜਰੀ ਦੀ ਮਸਜਿਦ' ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਹਮਵਤਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਿਸੇ ਬਿਹਤਰ ਇਲਾਜ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਗੁੱਡੀ ਵਜੋਂ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਧਰਮ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਾ ਸੀ? ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨੀਵੀਆਂ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਉਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਬੰਦ, ਸਖ਼ਤ ਛੱਤ ਵਾਲੀ ਪਾਲਕੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਧੁੱਪ ਵਾਲੀ ਛਤਰੀ ਜਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਬਾਲਕੋਨੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਨਲਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੱਲਣਾ ਸੀ?
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ 'ਇਸ਼ਕ' ਬਾਰੇ ਵੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਜਿਸਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਰਥ ਹਨ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਤੀਬਰਤਾ ਹੈ ਕਿ 'ਪਿਆਰ' ਸ਼ਾਇਦ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਕੀ ਉਸ ਕੋਲ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਲਈ ਇਸ਼ਕ ਸੀ? ਉਹ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ: ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਜਾਣੇ ਜਾਂ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਅੱਗ ਭੜਕ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਕੀ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੱਚਾ ਅਰਥ ਕਿੱਥੇ ਸੀ: ਉਹ ਅਰਥ ਜੋ ਦਿਲ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ, ਅਟੱਲ ਸੱਚ ਵਜੋਂ ਫੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ? ਉਹ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਠੰਡਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭਾਵੁਕ, ਦੁਰਾਚਾਰੀ ਜਾਂ ਉਦਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬੇਅੰਤ ਖਿੱਚ, ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਲਈ ਅਥਾਹ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਨ?
ਉਸਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਜਾਮੀ (ਮ੍ਰਿਤਕ 1492) ਦੀਆਂ ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਕਵਿਤਾ ਯੂਸਫ਼ ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ। ਪੈਗੰਬਰ ਯੂਸਫ਼ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਗਲਪਨ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਵੱਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਟਕਦੀ ਹੋਈ ਭਿਖਾਰੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਯੂਸਫ਼ ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ, ਵਿਲੱਖਣ ਸੁੰਦਰ ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ,

ਜਿਸਦੇ ਮਾਣਮੱਤੇ, ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੇ ਮਿਸਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਨੂੰ ਵੀ ਕੰਬਣੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖਿੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਝੁਕ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਠੋਕਰ ਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਹੀਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਸੋਨੇ ਦੀ ਕਢਾਈ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਰਤਨ-ਜੜੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਚੀਥੜੇ ਉਸਦੇ ਕੈਸ਼ੈਕਟਿਕ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਢੱਕਦੇ ਸਨ।
ਜਾਮੀ ਨੇ ਉਸ ਦਰਦਨਾਕ ਪਲ ਨੂੰ ਯੂਸਫ਼ ਅਤੇ ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਵਿਚਕਾਰ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਸੰਵਾਦ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਅੰਦਾਜ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਸਵਾਲ-ਓ-ਜਵਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਗੀਤਕਾਰੀ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਦੇ ਇੱਕ ਟੂਰ ਡੀ ਫੋਰਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਤੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਤੇਰੇ ਮਿਲਾਪ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ, ਚਮਕ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਕਿਉਂ ਹਨ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ, ਤੈਨੂੰ ਨਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਤੇਰਾ ਮਾਣਮੱਤਾ ਸਾਈਪ੍ਰਸ-ਸਰੀਰ ਕਿਵੇਂ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਤੇਰੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਰੂਹ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰ ਕਾਰਨ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਉਹ ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਜੋ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸੀ? ਤੇਰਾ ਤਾਜ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਮੁਕਟ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਮੋਤੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਆਪਣਾ ਸੋਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛਿੜਕਿਆ ਸੀ।

ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਸ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਹ ਲਾਈਨਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਛਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਰੋਈ ਅਤੇ ਉਸ ਰਾਤ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਨੀਂਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕੀ। ਆਪਣੇ ਬੇਚੈਨ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਇਸ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋਵੇਗੀ ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਜ਼ੁਲੈਖਾ ਵਾਂਗ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ। ਤਾਂ, ਕੀ ਉਸਦਾ ਵੀ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਕਾਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ? ਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਬਣੋ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ! ਕਵਿਤਾ ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਉਂ ਰੋਏ? ਉਮੀਦ ਦੇ ਉਹ ਤੰਬੂ ਕੀ

ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਿਆ; ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸੀ।
ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਰਦ ਉਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਔਰਤ ਦੀ ਥਕਾਵਟ, ਉਸ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ, ਜਾਂ ਇਸ ਕੰਮ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇਸ਼ਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਇਸ਼ਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਉਹ ਦੁਰਲੱਭ ਪੜਾਅ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਅਵਸਥਾ? ਸੂਫ਼ੀ ਇਸਨੂੰ 'ਅਨਸ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਦੋਂ ਵਾਪਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੱਛਾ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਇੱਛਾ, ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਹੁਣ ਹਾਵੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਲ ਅਰਥ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਕਵੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਣਿਤ ਪਿਆਰ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਲੱਛਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।
ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਮੀਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਇੰਨੀ ਪਸੰਦ ਆਈ ਕਿ ਉਹ ਅਕਸਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ:
ਹਰ ਕੋਈ ਸੱਚਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਕਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਹੰਝੂਆਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀ ਛਾਂ, ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪੀਲਾਪਨ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖਿੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਹਰ ਹਾਵ-ਭਾਵ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ...? ਵਿਆਹੁਤਾ ਬੰਧਨ, ਜੋੜੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀਆਂ ਰਸਮੀ ਰਸਮਾਂ, ਇਹ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵੀ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਾਗਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲ ਗਈ, ਤਾਂ

ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼, ਦਸਤਖਤ ਅਤੇ ਮੋਹਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਅਸ਼ੁੱਭ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਲਈ ਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ? ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੜਵਾਹਟ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੇਰ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਕਈ ਰਾਤਾਂ ਅਸੀਂ... ਕੀ ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਆਪਣੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ, ਆਪਣਾ ਧਰਮ, ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਅਤੇ ਜਨਮ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆਈ? ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਵਤ ਹੈ: ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖੋ, ਫਿਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਆਪਣਾ ਇੱਜ਼ਤ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ। ਕੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਹਿ ਸਕਾਂ ਜੇਕਰ ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਛੱਡ ਦੇਵੇ? ਕੀ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ?
ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ, ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਜਾਂ ਬੇਆਰਾਮੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ। ਜੇ ਦੌਲਤ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਵਹਿੰਦੀ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਾਹਰਲੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਡਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚਾਲੀ ਜਾਂ ਪੰਜਾਹ ਨੌਕਰ ਹਨ ਜੋ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸੁਚੇਤ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਫਿਰੰਗੀ ਦੀ ਬੀਬੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਜੈਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹਸਤੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹਨ, ਅਤੇ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਮੇਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ 'ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬੇਗਮ' ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਉਸ ਮਿਸ: ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹਾਂ। ਕੀ ਕੋਈ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਕੌਣ ਹੈ? ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ? ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਅਜੇ ਅਸਲੀ ਨਵਾਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਕੁਰਸੀ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲੀ: ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੈਨਸ਼ਨਰ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ

ਹੈ, ਪਰ ਹਵੇਲੀ, ਹਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ, ਫਰਨੀਚਰ, ਕਾਰਪੇਟ - ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਠੀਕ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਨੌਕਰ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਰਾਮਪੁਰ ਰਾਜ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੰਝਲੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਦਿਓ। ਘਰ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਭੀੜ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹਾਂ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹਾਂ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ, ਉਹ ਜਵਾਨ ਸੀ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਤੋਂ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਵਾ ਨਾਲ ਥੱਕਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁੰਨ੍ਹਣ ਅਤੇ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਥੱਕ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਆਰਾਮ ਕਰ ਸਕਣ... ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਹੋਰ... ਖੈਰ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਜੇ ਅਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਭੈਣ? ਖੈਰ, ਉਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੌਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਦੀ ਹੂਰੀ ਵਾਂਗ ਮਿੱਠੀ। ਪਰ ਕੀ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ? ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ, ਦਿਨ ਜਾਂ ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ, ਪਤੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਚੱਲਣਾ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਰਹਿਣਾ, ਸਹੁਰੇ ਦੇ ਮੋਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣਾ: ਕੀ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਘੱਟੋ ਘੱਟ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਣਾ ਪਿਆ; ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਇਹ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਮਿੱਠੀ, ਕਿੰਨੀ ਤਾਜ਼ੀ ਸੀ ਬਾਰੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਰੰਗ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕ ਅਰਮੀਨੀਆਈ ਗੁੱਡੀ ਵਾਂਗ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਇੰਨੀ ਸੁੱਕੀ, ਇੰਨੀ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਦ ਕਿਉਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ? ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ! ਕੀ ਕੋਈ ਕਹਾਵਤ ਨਹੀਂ ਹੈ 'ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਦਾਸੀ ਕਹੋ, ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਵਿੱਚ ਰੋਵੇਗੀ; ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦਾਸੀ ਕਹੋ, ਉਹ ਮਜ਼ਾਕ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਏਗੀ'? ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲੋ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਸੇਵਾ ਤੁਸੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਰਵਾਓ। ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝੋ। ਉਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਰੱਖਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਜੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੇਗਮ ਬਣ ਜਾਵੇ?

ਖੈਰ, ਮੈਂ ਯਕੀਨਨ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਔਰਤਾਂ' ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਦਾ ਬਿੱਲੀ ਇੱਕ ਮਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ੇਰ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ। ਪਰ ਮੈਂ ਯਕੀਨਨ ਨੌਕਰਾਣੀ ਜਾਂ ਆਨੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।
ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੀਬੀ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ ਸਿਖਾਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੱਕ ਬੀਬੀ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣਾ। ਇਸ ਲਈ, ਉਸਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਝਗੜਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਬਾਰੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਿਆ, ਸਗੋਂ ਸਮਝੌਤੇ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਸਨ।

ਵਜ਼ੀਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਸਟੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਉੱਚੇ, ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਅਤੇ ਧਾਤ ਦੇ ਡਿੱਪਰ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਅਮੀਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਓਰਾ ਦੇ ਅਰਕ ਤੋਂ ਬਣੇ ਸਾਫਟ ਡਰਿੰਕਸ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਇੱਕ ਪੌਦਾ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਫੁੱਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਬ ਦੇ ਗੁੱਦੇ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਅਨਾਰ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਰਸ ਤੋਂ। ਗਰਮੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਬਰਫ਼ ਸਟੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਲੱਕੜ ਦਾ ਟੱਬ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਰਫ਼ ਬਰਾ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੇਸੀਅਨ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਿਕਸਚਰ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਦੂਰ ਸਿਰੇ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ, ਲੱਕੜ ਜਾਂ ਚਿਣਾਈ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਨੌਂ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਇੰਚ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਇਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਸਟੋਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵੱਡੇ-ਮੂੰਹ ਵਾਲੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਸਨ। ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਪੈਕੇਟ, ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ, ਮਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਛੋਲਿਆਂ ਦੇ ਆਟੇ ਵਾਲੇ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ (ਸ਼ੈਂਪੂ ਜਾਂ ਸਾਬਣ ਵਜੋਂ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ) ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਸਨ।
ਜੇਕਰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ, ਦਰਅਸਲ, ਸਾਰੇ ਮੌਸਮਾਂ ਵਿੱਚ, ਜੇਕਰ ਕਮਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਆਊਟਲੇਟ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਪਭੋਗਤਾ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਬਦਬੂ ਦੂਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਪਖਾਨਾ ਘਰ ਦੇ ਇੱਕ ਦੂਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਾਈਨਾ ਜਾਂ ਇਨੈਮਲ ਕਟੋਰਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਸਟੂਲ 'ਤੇ, ਜਾਂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਆਪਣੇ ਭਾਂਡੇ ਖੁਦ ਵਰਤਦੇ ਹਨ; ਭਾਂਡੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਫਾਈ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖੀ ਖਾਰੀ ਗੰਧ ਨੂੰ ਸਮੱਸਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਫਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੇ ਹਰ ਸਵੇਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਘੜੇ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਕੁਰਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਨਹਾਉਣਾ? ਖੈਰ, ਹਰ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹਾਉਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਵੱਛ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬੱਸ। ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਗੜਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਹੁਤ ਬਰੀਕ ਧੂੜ ਲਗਾਉਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਧੂੜ, ਸਾਬਣ ਵਰਗੀ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ, ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਆਟੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਰੀਕ, ਅਕਸਰ ਹੱਥਾਂ ਜਾਂ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਚਿਪਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਰੂਜ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਸੀ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸਾਬਣ ਪੱਥਰ ਦੀ ਧੂੜ ਵਾਂਗ ਸੁੱਕਾ ਅਤੇ ਬਰੀਕ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਣਗਿਣਤ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਆਮ ਨਾਮ 'ਪਾਊਡਰ' ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਾਰਣਾ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਤਾਂ ਜੋ 'ਉੱਚੀ' ਨਾਲ ਤੁਕਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸਨੂੰ 'ਪਾਊਡਰ' ਵਾਂਗ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਪਾਊਡਰ, ਰੱਬ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਵਰਤਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਦਬੂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਰਦ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਤਰ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਤਰ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਦੇ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦਾ ਅਤਰ ਸੀ।

20

ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜੋ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ, ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕਮਰਾ ਬਣਾਇਆ, ਮੈਲਾ ਢੋਹਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਦੇ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਸਵੇਰੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਰੁਟੀਨ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸਨ। ਇਸ ਪਹਿਲੀ ਵੱਡੀ ਤਬਦੀਲੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਕਦਮ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੈਕਿੰਗ ਭੇਜਣਾ ਸੀ ਜੋ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਅੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਨ੍ਹਣ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਬਾਉਣ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਅਗਲਾ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾਅ ਉਸਨੇ ਰਸੋਈ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਵੀ ਭੋਜਨ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਈ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਾਈਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਬਾਰੇ ਉਸਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਖਾਧਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਭੋਜਨ ਬਾਰੇ ਮਿਲੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਮਾਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ੇ ਜਾਂ ਬਾਸੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੂਰ ਦੇ ਮਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਜ਼ਬੀਹਾ ਨਾਮਕ ਮਾਸ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਨ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਰਸਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੱਟੇ ਗਏ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਮਾਸ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਗੈਰ-ਜ਼ਬੀਹਾ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਾਸੀ ਜਾਂ ਬਦਬੂਦਾਰ ਮਾਸ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਚਾਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੇਜ਼ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਬਦਬੂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
ਦੁੱਧ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ; ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਤੇਜ਼ ਗੰਧ ਦਾ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਬਾਸੀ ਮਾਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਤਾਜ਼ੇ ਮਾਸ ਅਤੇ ਆਂਡਿਆਂ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸਪਲਾਈ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਮੁਰਗੀਆਂ, ਤਿੱਤਰਾਂ, ਬਟੇਰਾਂ, ਬੱਤਖਾਂ, ਮੋਰ ਅਤੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਰਚੁਅਲ ਪਿੰਜਰਾ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਖਰਗੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਖਰਗੋਸ਼ ਦਾ ਮਾਸ ਵਰਜਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਪਸੰਦੀਦਾ ਮੁਸਲਿਮ ਭੋਜਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤਾਜ਼ੇ ਦੁੱਧ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸਪਲਾਈ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਗਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੱਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਵਾਧੂ ਸਟਾਫ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਭਾਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁੱਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਡੋਰੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਧੂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮਾਸ, ਮੁਰਗੀ ਜਾਂ ਅਣਗੁਲੇਟ, ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਤ ਭਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਮਾਮਲਾ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਚੰਗੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਖਾਣਾ ਖਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਪਤੀ ਜਾਂ ਭਰਾ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਚਾਕੂ ਅਤੇ ਕਾਂਟੇ ਵੀ ਵਰਤਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਖਾਣ ਦਾ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗੀ। ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਬਹਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਣਗੇ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਰਦ ਮਹਿਮਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਮਹਿਮਾਨ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਜਾਂ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਉਸ ਲਈ ਇੱਕ ਔਖੀ ਸੇਵਾ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਾਕੂਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਟੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਾਠਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚਾਕੂਆਂ ਅਤੇ ਕਾਂਟੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਤਰ ਸਮਝ ਲਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘਰੇਲੂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਜਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਸਰਸਰੀ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਲਾਇਤ ('ਦੇਸ਼', ਭਾਵ ਇੰਗਲੈਂਡ) ਤੋਂ ਪੋਸਟ ਮਿਲਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਕੋਈ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ, ਜਾਂ ਦ ਕੰਟਰੀ ਵਿੱਚ ਭੈਣਾਂ ਅਤੇ ਭਰਾ ਸਨ? ਕੀ ਉਸਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ ਅਤੇ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕੀ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸਾਂਝੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬੀਬੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਵਿਲਾਇਤ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾਣਗੇ। ਕੋਈ ਬੀਬੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਿਰੰਗੀ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਮੰਗੇਤਰ ਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ।
ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਏ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਅਸਹਿਮਤੀ ਝਗੜੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ, ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ, ਆਦਿਮ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਘਾਟ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪੈਸਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ। ਖੈਰ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਰਦੇਦਾਰ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ, ਉਹ ਇੱਥੇ ਦੌਲਤ ਮੰਗਣ ਅਤੇ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਨ; ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਜੇਕਰ ਦੌਲਤ ਮੰਗਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਧੋਖਾਧੜੀ, ਸਾਜ਼ਿਸ਼, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਮੁਸ਼ਫ਼ੀ ਦੀ ਇਹ ਆਇਤ ਯਾਦ ਆਈ:
ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਕਿੰਨੇ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਜਾਂ ਤੋੜਨ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਘੜਨ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਹਨ! ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਲਈ ਉਕਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਦੇਖੀ: ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਚੋਰੀਆਂ ਆਮ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਨੌਕਰ ਸੀ ਜੋ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਛੋਟਾ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆਂ- ਮੋਟੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਖਾਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੇਰਾਫੇਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ

ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਬੇਈਮਾਨੀਆਂ ਨੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿੱਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਹੱਕ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਆਏ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਹੁਤ ਘੱਟ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਆਮ ਭਾਰਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਈਮਾਨ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਫਿਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਰੋਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗਲਤੀ ਹੈ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ - ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਨਕਦੀ ਜਾਂ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ‘ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ?’ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇਗਾ।
"ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ," ਉਹ ਚੀਕਦੀ, "ਪਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਾਡਾ ਗਵਾਹ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸੇਵਕ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਇਆ। ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਬੁਰੀ ਆਦਤ ਕਿਸ ਤੋਂ ਮਿਲੀ?"

'ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬਦਮਾਸ਼, ਇਹ ਭਾਰਤੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।' 'ਇਹ ਤੁਸੀਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੋ, ਜੋ ਵਿਆਹ ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨੀ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਦੱਸਦੇ ਹੋ! ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਾ ਲੰਘਣ ਦਿਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ...'
ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਗਰਮੀ ਕਾਰਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸਾਹ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨਾਰ ਦੇ ਜੂਸ ਦੀ ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਲਿਆਂਦੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਆਓ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਚੱਮਚ ਪੀਓ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਸਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰੇਗਾ। ਆਓ, ਇਸ ਸਭ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਘੇਰੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ; ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਣ ਦੀ ਆਦਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜੀਬ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ 'ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ' ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿਜਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸਨੂੰ 'ਐਮ ਸਾਇਰ' ਸੁਣਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ

ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਰਦ, ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਦੇ ਵੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਬਹਿਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਅੰਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 'ਐਮ ਸਾਇਰ' ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੀਬੀ ਵੱਲੋਂ ਸਧਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕੀ। ਉਸ ਦੇ ਤਰਕ ਵਿੱਚ, 'ਕ੍ਰਿਸਮਸ' 'ਕਿਸਮਿਸ' ਸੀ, 'ਸ਼ੈਂਪੇਨ' 'ਸੰਪਨ' ਸੀ, 'ਪਾਰਸਲੇ' 'ਪੀਟਰਸਲੀ' ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਉਸਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਧਾਰਨ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮਿਕਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ, ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਿਤ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੌਕਰਾਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਅਤੇ ਉਚਾਰਨ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ, ਪਿਕਦਾਨ (ਥੁੱਕ) ਪਿਗਡੇਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਪਿਕਦਾਨੀ (ਛੋਟਾ ਥੁੱਕ) ਪਿਗਡੇਨੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਛਿੰਟ (ਛੋਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਵਾਲਾ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ) ਚਿੰਟਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਚਿੱਟੀ (ਇੱਕ ਨੋਟ, ਇੱਕ ਅੱਖਰ) ਚਿਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਚੰਪੀ (ਰੱਬਡਾਊਨ) ਸ਼ੈਂਪੂ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਾਦੇ ਚੌਲਾਂ ਅਤੇ ਦਾਲ ਨਾਲ ਪਕਾਏ ਗਏ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਾਦੇ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਖਿਚੜੀ ਤੋਂ ਕੇਦਗੇਰੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਗਰੀਬ ਖਿਚੜੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉੱਤਮ ਪਕਵਾਨ ਸੀ।
ਇਹ ਸਭ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗਾ ਖੇਡ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਦੇ ਪਲਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘੁਲ-ਮਿਲਾਅ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰੇਲੂ ਚੋਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬੇਚੈਨੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਅਧੂਰਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਹੜੱਪਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਘੁਸਪੈਠੀਏ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਜਾਂ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ, ਉਹ ਅੱਗੇ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਲੋਕ ਵਜੋਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਏ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਉਸ ਨੀਵੇਂ ਜਨਮੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਢਾਈ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕਾਬੁਲ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ

ਅਫ਼ਗਾਨਾਂ, ਜਾਟਾਂ ਅਤੇ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਝੱਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਆਦਮੀ ਇਸਦੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੌਜੂਦ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਚ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਲਦੀ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ 'ਤੇ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਹੋ, ਪਰ ਰੱਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੌੜੀ ਹੈ।
ਇਹ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ, ਜੋ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਦੁਬਿਧਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਜੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਨਫ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਿੱਜੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਸਫਾਈ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸੂਰ, ਉਸ ਕਾਲੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੇ ਅਸ਼ੁੱਧ ਜਾਨਵਰ ਬਾਰੇ ਆਪਣਾ ਪੱਕਾ ਫੈਸਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਵਾਈਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਵੀ ਪਰੋਸਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਛੂਤ ਸੀ।
ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪੱਕਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਲਾਗੂ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਬਣਾਉਣ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਰਜਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ, ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਭਾਰਤ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਣਗਿਣਤ ਗੁੰਝਲਾਂ ਅਤੇ ਅਣਪਛਾਤੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਕਿੰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ।
ਉਹ ਕਿਸ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਭਰੋਸੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਸ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਣਕਿਆਸੇ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਲੱਭ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸਨ; ਰਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਉੱਥੇ ਦਖਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂੰਜੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

ਸਮਾਂ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਰਾਜਧਾਨੀ ਦਿੱਲੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਧਰਤੀ, ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਨਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੌਣ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਭੰਨਤੋੜ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਯਾਦਗਾਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਢਾਹ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਫਿਰੰਗੀ ਝੰਡਾ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਸਕ ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ, ਦੋਵੇਂ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਵਰਗੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਵਾਰਥ ਦੀ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਦੌੜ ਵਿੱਚ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਜਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਚਿਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪਨਾਹ ਤਾਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਕੀ? ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਜ ਜਾਂ ਦਰਬਾਰ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੇ ਮਧੋਲ ਲਈ ਘਰੇਲੂ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ, ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਰਾਣੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਵਾਂਗ ਰਹਿ ਕੇ ਆਪਣਾ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ।
ਪਰ... ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਹੈ...
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਧੀ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਨਾਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਉਸਨੇ ਸੋਫੀਆ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਕ ਨਾਮ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਈਸਾਈ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਮਸੀਹ ਜਾਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਨਾਮ ਜੋ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਈਸਾਈ ਵਜੋਂ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਪਤਿਸਮਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ, ਜਣੇਪਾ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਮੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਫੀਆ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇਗੀ, ਤਾਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਨਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਰ ਵਿਵਾਦ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ ਸੀ ਕਿ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ' ਵੀ ਬੱਚੇ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ

ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਪਤਿਸਮਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੁੱਲਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਰਸਮੀ ਆਵਾਜ ਦੇਵੇਗਾ।

ਇਸ ਲਈ ਝਗੜਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੱਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਕੁਝ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਹੋਈ: ਵਿਲੀਅਮ ਕੋਟਰਿਲ ਟਿੰਡੇਲ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਅਬੀਗੈਲ ਟਿੰਡੇਲ। ਵਿਲੀਅਮ ਮੈਸੂਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਸਪਲਾਈ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਵਪਾਰ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਨਾਲ ਉਹ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਜੈਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਵਿਲੀਅਮ ਅਜੇ ਅਣਵਿਆਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਭੈਣ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਸਪਿੰਸਟਰ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਮਾਤ ਭੂਮੀ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਦੀ ਅਸਲ ਮਾਲਕਣ ਵਜੋਂ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਛੋਟੀ ਕੱਦ ਦੀ ਸੀ, ਛੋਟੀਆਂ ਨੀਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਵਾਲ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਚਰਚ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ।
ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਬੀਗੈਲ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ 'ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ' ਬਣ ਗਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਵਿਲੀਅਮ ਅਤੇ ਅਬੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਅਤੇ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਫੀਆ ਦੀ ਗਵਰਨੈਸ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਕਿ ਸੋਫੀਆ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਨੇ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਈਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੰਗ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਸੋਫੀਆ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸੋਫੀਆ ਦੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਫੀਆ, ਦੋ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘੱਟ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਭਾਸ਼ੀ ਹੋ ਗਈ।
ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਮੂਲ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਲਣੀ ਸਿਖਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, 'ਸੱਚੇ' ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸੋਫੀਆ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਏਜੰਟ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਸਰ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਧੀ, ਲੇਡੀ ਐਮਿਲੀ ਬੇਲੀ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਫੀਆ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ

ਵਿੱਚ ਘਿਣਾਉਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸੋਫੀਆ ਨੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੀਤ ਗਾਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਇੰਨਾ ਭਾਰੀ ਆਮ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ, ਐਮਿਲੀ ਬੇਲੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੀ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦਰਜ ਹੈ, ਟਿੰਡੇਲ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭੈਣ ਕੱਟੜ ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਉਹ ਕੈਲਵਿਨਵਾਦੀ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ 'ਸੇਵਾ', 'ਦੇਸ਼ ਭਗਤੀ', 'ਉਦਯੋਗ' ਅਤੇ 'ਕਿਫ਼ਾਇਤੀ' ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਮੁੱਲ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਵੈ-ਧਰਮੀ ਵੀ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਈਸਾਈ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ, ਨੂੰ ਧੁੰਦਲਾ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗਰੀਬੀ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਗਰੀਬ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਕਾਰਨ ਹੋਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਕੋਈ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਗੈਰ-ਧਾਰਮਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਸੁਆਦ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਵਿਲੀਅਮ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਪਰ ਐਬੀ ਦੀ ਜੀਭ ਮਾਹਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖੀ ਕੈਂਚੀ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਗੁਆਇਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਹਰੋਂ ਕਾਲੇ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਚਮੜੀ ਦੇ ਕਾਲੇਪਨ ਅਤੇ ਕਾਲੇਪਨ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਲੇਪਨ ਦਾ ਅਰਥ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਤਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਭਾਰਤੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਰੰਗ, ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀ ਹਲਕਾ ਭੂਰਾ ਅਤੇ ਇੱਛਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਮਕੀਨ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ 'ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ' ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਾਲੀ ਔਰਤ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਤੋਂ ਛੁਡਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੀਂ, ਗੋਰੀ, ਨਰਮ ਬੋਲਣ ਵਾਲੀ, ਚੰਗੀ ਈਸਾਈ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਕਰੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਤੁਰੰਤ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਊਰਜਾ ਸੋਫੀਆ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚਾ ਸਕੇ।
ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਟਿੰਡੇਲਸ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਾਰੇ ਫਿਰੰਗੀ ਚਰਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਹੰਕਾਰ, ਘਮੰਡ ਅਤੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਗੁਣ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਅਤੇ ਟਿੰਡੇਲਸ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਵੀ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਐਬੀ ਨਿੱਜੀ ਸਫਾਈ ਵਿੱਚ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਾਵਧਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਨਹੁੰ ਨਹੀਂ ਕੱਟਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਹਿੱਸੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਐਬੀ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲੀ ਧੱਕਣ ਵਿੱਚ

ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੂਸਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵਿਦਰੋਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਪਰ ਉਹ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਪਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਗੰਦੇ ਨਹੁੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦੇ ਸਨ।
ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ, ਵਿਲੀਅਮ ਟਿੰਡੇਲ ਨਿੱਜੀ ਸਫਾਈ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਭਗ ਜਨੂੰਨੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਨਰਮ ਬੋਲਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਐਬੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਨ: ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਅਤੇ ਭੈਣ ਇਸ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਖਾਣੇ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਉਲਟ ਜਿਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਸੁਆਦ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾੜੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਫਾਇਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਹੁਣ ਉਹ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜੈਪੁਰ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੀ ਆਮ ਨਜ਼ਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਕਈ ਵਾਰ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਬੀ ਉਸ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸੁੰਦਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਐਬੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਐਬੀ ਇਸਨੂੰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਐਬੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਕਿਉਂਕਿ, ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਾਇਪਰ ਬਦਲਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਕਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਨਾਲ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਤੰਗੀ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਤੀ ਸ਼ਕਲ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਤਾਜ਼ਾ ਖਿੜ ਬਿਮਾਰ ਪੀਲੇਪਣ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ... ਰੱਬ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ, ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਵਰਗਾ ਦਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸਨ ਕਿ ਛੋਟੀ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ, ਜੇ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਫਰਜ਼ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਲਈ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਦੇ ਜਨਮ ਸਮੇਂ, ਮਾਰਟਿਨ ਬਲੇਕ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਆਮਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ (ਜਨਮ 1827)। ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆਇਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਹਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਨਿਗਰਾਨੀ ਲਈ, 'ਦਾਈ ਖਿਲਾਈ' ('ਖੇਡਣ ਲਈ ਨੌਕਰਾਣੀ') ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ। ਸੋਫੀਆ ਲਈ ਇੱਕ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਵਿੱਚ ਸਾਵਧਾਨ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਘੱਟ ਜਨਮੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਆਸਾਨ ਉਪਲਬਧਤਾ ਅਤੇ ਆਮ ਕਾਮੁਕ ਖੇਡ ਲਈ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ, ਮਿਠਾਈਆਂ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਉਦਾਰ ਸੀ।
ਮੌਸਮ ਬਹੁਤ ਠੰਡਾ ਸੀ; 1829 ਦੇ ਕ੍ਰਿਸਮਸ - ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਡਾ ਦਿਨ (ਮਹਾਨ ਦਿਨ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਨ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸ਼ੈਂਪੇਨ ਦੇ ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਪੁਰਤਗਾਲੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਈਨ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਨੇੜਲੇ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ, ਹੈਂਗਰ-ਆਨ, ਨੌਕਰਾਂ ਲਈ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲੱਭਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਡਾਲੀ' (ਟੋਕਰੀ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਡਾਲੀ ਲਈ ਪਰੰਪਰਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਜਾਂ ਅਸਲ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵੱਡਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੈਪੁਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਜਾਂ ਫਲਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਸਥਾਨਕ ਕਾਰੀਗਰੀ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਸਜਾਵਟੀ ਟੁਕੜੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੁੱਲ ਦਾ ਵਾਪਸੀ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਭਾਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਨ ਦਿਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਚੰਗੀਆਂ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ, ਉੱਚ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀਆਂ: ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ, ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਤੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਧਾਗੇ, ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਸਟਾਈਲਿਸ਼ ਜੁੱਤੇ, ਉਦੈਪੁਰ ਤੋਂ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਮੀਨਾਕਾਰੀ ਵਾਲੇ ਗਹਿਣੇ, ਰੇਸ਼ਮ, ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਲਈ ਉੱਨੀ ਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਗੱਠਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੰਗ ਸੀ। ਸੋਫੀਆ ਉਸ

ਸਮੇਂ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਾਰਟਿਨ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ-ਖੇਡਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਸਨ। ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੋਫੀਆ ਦੀ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
ਜਦੋਂ ਬਾਰਾ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਇੱਕ ਦਿਨ, ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਬਾਹਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਰਾਬ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਦਿਨ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਮੂੰਹ ਭਾਰ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਕੁਝ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਬਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਇਹ ਸਭ ਬੰਦ ਕਰੋ,' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।' 'ਭਲਾ ਰੱਬ ਸਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੇ,' ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਹਰ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਸੋਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਚੋਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਘੁੰਮਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਕਿਵੇਂ ਪਈ ਹੈ। ਉਹ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ?' ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਗੁਪਤਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
"ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ?" ‘ਮੈਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿਆਂਗਾ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਠਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ, ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ, ਕੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਹੈਂ?’ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ ਫੜੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕੇ, ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚਮਕਾਂ ਨਾਲ। ‘ਕੋਈ ਡਰ ਨਾ। ਮੈਨੂੰ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਦੱਸ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤੋਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ? ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ, ਜਾਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ, ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਚੀਜ਼ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਆਈ ਉਹ ਸੀ ਉਸਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਰਸਤੇ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੱਸਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ

ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੰਜਮ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਤੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ, ਪੁੱਤਰ ਪਿਤਾ ਨਾਲ, ਆਦਿ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅਜਿਹੀ ਸੰਜਮ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਪਣਾਇਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਝਿਜਕਦੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਬੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨਾ ਮੂਰਖ ਸੀ (ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ) ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਕਹਿਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਈ, 'ਬਾਕੀ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਕਾਗਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੋਚਿਆ ਹੈ?' ਪਰ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਦ 'ਤੇ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ, ਪਰ...' ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ।
'ਚੱਲ, ਚੱਲ। ਪਰ ਕੀ? ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਮੀ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ, ਮੈਂ ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਦੇ ਦਿਆਂਗਾ। ਡਰੋ ਨਾ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬੋਲੋ।'
‘ਨਹੀਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਚੀਜ਼’ ਉੱਤੇ ਅਚੇਤ ਜਾਂ ਸੁਚੇਤ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ। ‘ਕੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ? ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਇਹ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹੋ? ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ; ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।’
'ਨਹੀਂ। ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਦਾ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋ।'
'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ। ਅਤੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰਾ ਜਵਾਬ ਹੈ।'
‘ਸ਼ਾਬਾਸ਼! ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ!’ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਦੋਵੇਂ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ, ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਣਜਾਣਤਾ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਉੱਤਮਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਗਲਤ ਉਚਾਰਨ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ।’

ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ‘ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਨਕਲੀ ਹਿੰਦੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਉਸ ਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਭਰਿਆ ਸੁਰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵੀ 'ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ' ਖੁਸ਼ ਸੀ।

"ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਕੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਰਹਿਮਦਿਲੀ ਵਾਲੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ?"
'ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋ, ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ। ਬੱਸ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਉਹ ਆਇਤ ਕੀ ਸੀ? ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਆਇਤ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਰਾਗ ਦਿਓ।'
'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਆਇਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਰਹੇ ਹੋ।'
'ਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ... ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ: "ਤੁਸੀਂ ਵੱਖਰੇ ਹੋ..." ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਹੈ?'
ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਕੋਲ ਸਵਾਲ ਵਾਲੀ ਆਇਤ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।
ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਿਆ ਹਾਂ, ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ...
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੈਂਕ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਕੀ ਬਚੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ:
… ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰੇ ਹੋ!
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ! ਕਿੰਨਾ ਸੱਚ ਹੈ!’ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ।
‘ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਉਹ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸਨ, ਕਦੇ ਹੋਰ—’
ਪਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਟੋਕਿਆ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।'
ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ। 'ਵੇਖੋ ਗ਼ਰੀਬ ਆਦਮੀ! ਉਸਨੇ ਸਾਰੀ ਰਾਮਾਇਣ ਸੁਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੀਤਾ ਕੌਣ ਹੈ! ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ? ਤੁਹਾਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਮੇਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਹੈ। ਉੱਥੇ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ? ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਿਸਾਬ ਜਾਣਦੇ ਹੋ।'
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਐਲਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋਵੇ, ਸਦੀਵੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੁੱਖਾਂ

ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲੀ, 'ਇਹ ਵਿਸ਼ਾਲ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਰ, ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਸ਼ਕਤੀ, ਸਨਮਾਨ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ...'
ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, 'ਤੇਰਾ ਪਿਆਰ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਅਤੇ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਤੇਰੇ ਤਰੀਕੇ', ਪਰ ਕੁਝ, ਸ਼ਾਇਦ ਨਿਮਰਤਾ, ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਉਤਰ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਰਹੱਸਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
'ਅਤੇ ਉਹ ਦੋ ਬੱਚੇ, ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਵਰਗੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਮੈਂ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ...'

"ਯਕੀਨਨ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ? ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਰਪਾ ਹੈ।"
ਉਸਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਿਲੋਂ ਕਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪੁੱਛਾਂ: ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਇੰਨੇ ਉਤਸੁਕ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰੀ ਬੀਬੀ ਬਣਾਓ, ਜੇ ਆਪਣੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ ਨਹੀਂ? ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਉਸ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਿਲੋਂ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇਪਣ ਅਤੇ ਮਾਲਕੀ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਪਿਘਲ ਰਹੀ ਹੈ।
'ਕੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?' ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਪੁੱਛਿਆ।
"ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।"
"ਤਾਂ ਫਿਰ ਸੁਣੋ। 1830 ਦੇ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਤਨਖਾਹ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਮਿਲੇਗਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਰੈਂਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਾਧਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਹੀ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ? ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ? ਕੀ ਇੱਕ ਅੰਨ੍ਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ! ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੰਬਣੀ ਦੌੜ ਗਈ, ਲਗਭਗ ਬੇਅੰਤ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸੇ ਪਲ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੰਢ ਬੰਨ੍ਹ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
'ਤਾਂ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਖੁਸ਼ ਹੋ?'

'ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼! ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ ਜੀ ਫਿਰਦੌਸ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧਾਵੇ।'
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ, ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ, ਵਾਲਾਂ, ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਮੈਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਨੌਕਰ ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਣਗੇ!'
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁੜਿਆ, ਲਗਭਗ ਤੁਰੰਤ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹੁਣ ਹਲਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੰਬਣੀ ਹੁਣ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਉਲਝਣ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ।
ਉਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹੀ ਉਹ ਮੰਨਦੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਕਾਰ ਮਤਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਜਾਂ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਉਸ ਤੋਂ ਬੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਤੀਤ 'ਤੇ ਧੂੜ ਸੁੱਟ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਵਿਆਹ? ਉਹ ਫਿਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੰਧੂਆ ਮਜ਼ਦੂਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਟੁੱਟਣ ਵਰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਕਰਾਣੀ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦਿਓ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਪਰ ਕੀ ਬੱਚੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰੇ ਹਨ? ਸੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹਨ; ਜੇ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਜੀਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ, ਮਸਨਵੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਹੋਰ ਰੂਪ ਸਿਖਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਣਾਵਾਂਗਾ, ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦਿਓ, ਤਾਂ ਹੀ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਈਸਾਈ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਦਰਅਸਲ, ਇਸੇ ਲਈ ਅਖਤਰਲੋਨੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਾਠਾ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮੁਬਾਰਕੁੰਨਿਸਾ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਗਮ ਦਾ ਖਿਤਾਬ

ਦਿੱਤਾ। ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਆਖਰਕਾਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਖੋਹ ਲੈਣਗੇ... ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਦਮ 'ਤੇ ਜੀਉਣ ਲਈ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜ਼ਰੂਰ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਆਮ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਅਤੇ ਹੰਗਾਮੇ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਇਹ ਹਰ ਇੱਕ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਰੁਕ ਕੇ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇਗਾ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ... ਨੌਕਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਜੋੜਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਾਂ... ਪਰ ਉਹ ਕ੍ਰਿਸਟਨ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੈ, ਮੈਂ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ। ਉਸਦੇ ਲੋਕ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ ਕਦੇ ਮੇਰਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਜਗ੍ਹਾ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈ ਸਕਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਬਣ ਕੇ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਦਰਅਸਲ, ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਭਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਗ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੇਰਾ ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਭਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਲੱਤ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ...? ਜੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਰੱਖੇਗਾ ਜਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲਈ ਕਹੇਗਾ? ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ, ਛੱਡਣਾ ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੀ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਛੱਡ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੁਸਲਿਮ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵੀ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਸੋਚੋ, ਇਹ ਸਮਾਂ ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਨਾ ਵਾਅਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਕਰਾਰ। ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਫਸਰ ਹਨ। ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਸਰਗਰਮ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ... ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੈਤਾਨ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ! ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਗੁਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੌਣ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਖੁਆਏਗਾ, ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇਗਾ? ਅਤੇ ਮੰਨ ਲਓ - ਇਹ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੈ - ਉਹ ਉੱਥੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਆਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਗਰੀਬ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਦਾ ਹੱਥ ਕੌਣ ਫੜੇਗਾ? ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੂਰ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਜੇਕਰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ

ਕਰਦੇ ਹਨ? ਸੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮਰੇਗਾ, ਪਰ ਕੀ ਕੋਈ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਰਦ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਇੱਕ ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਫਿਰੰਗੀ 'ਤੇ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਸਤਿਕ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਦੋਂ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਲੋਕ, ਜਾਂ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਰਾ, ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਗੋਰੀ ਚਮੜੀ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਲਈ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਗੁਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਮੋਹਿਨੀ ਨਾਮਕ ਜਾਦੂਈ ਮੰਤਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਾਂਗ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜੀਬ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਭਿਆਨਕ ਰਾਤ, ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਧੂੜ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਕਿਵੇਂ ਉਛਲ ਪਿਆ! ਜੇ ਉਸਨੇ ਸਾਡਾ ਹੱਥ ਨਾ ਫੜਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਪਰਦੇ ਹੁੰਦਾ। ਡਾਕੂਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਜਿੰਨ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਖੁਦ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਕਾਬਲ, ਹੋਣਹਾਰ ਅਤੇ ਸੋਹਣੀ ਪਤਨੀ ਮਿਲੇਗੀ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਇਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਾ ਕਰਨ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਰੱਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਅਤੇ ਦਰਦ 'ਤੇ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇ? ਜੇ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਵੱਡੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਹ ਦੇ ਜੀਉਣਾ ਹੈ? ਹਕੀਕਤ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਕੀ ਕੋਈ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ? ਨੀਂਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ। ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਖੇਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉਹ ਜਾਗ ਪਈ। ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਫਰੇਮ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਮੋਢਾ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਆਰਾਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਦੁਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਉਸਦੇ ਦੁਪੱਟੇ ਦੀ ਗਿੱਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪਸੀਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

21

ਜੈਪੁਰ ਪੈਲੇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਧੁਖਦੇ ਸਾਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ

ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਿਨ ਆਇਆ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਜਸ਼ਨ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਗਿਰਜਾਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਸਮਸ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਵੱਜੀਆਂ, ਸੇਵਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ; ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਅਤੇ ਵਾਪਸੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਮਠਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਭਰ ਗਏ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸਮਾਨ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦਾ ਬਣਿਆ ਰੱਥ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ: ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਉੱਚਾ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਦੋ ਬਲਦ ਕਾਠੀ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਰੱਥ ਚਾਲਕ ਆਪਣੇ ਡੱਬੇ ਉੱਤੇ, ਅਤੇ ਰੱਥ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਿਆਹਿਆ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋੜਾ ਪੂਰੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ। ਬਲਦਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋੜੇ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੱਕ, ਸਭ ਕੁਝ ਇੰਨਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਉੱਕਰੇ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਸਲ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਘਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਥ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ, ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਨ, ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਬਿਤਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਸਤੂ ਕਲਾ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
ਨਵਾਂ ਸਾਲ ਲਗਭਗ ਮਹਾਨ ਦਿਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੂਮਧਾਮ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਸਾਹਿਬ ਛੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਚਲੇ ਗਏ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਡਿਪਟੀ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦਾ ਇੰਚਾਰਜ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦਿਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਪਹਿਲਾ, ਭਾਵੇਂ ਅਸਥਾਈ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਸੰਦ ਵੱਲ ਕਦਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਛਾਪ ਉਦੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ ਜਦੋਂ ਘਰੇਲੂ ਸਟਾਫ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ।

ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਹਾਂ? ਕੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।'
'ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੈ... ਕੀ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
ਚਾਂਦ ਖਾਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ। ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਲਦੀ ਕਰੋ। ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਕਟ ਹੈ?'
'ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ... ਸਾਡੇ ਸਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ... ਮਾਨਯੋਗ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਹਨ।'
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ 'ਸਾਡਾ ਮਹਾਰਾਜਾ' ਵਾਕੰਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਮੱਥੇ ਨਾਲ ਝਿੜਕਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ, 'ਹਾਂ, ਤਾਂ ਕੀ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਚਿੰਤਾ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸੇਵਕ ਹੋ, ਹੈ ਨਾ?'
'ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ, ਪਰ... ਪਰ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ...'
'ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਛੱਡ ਦਿਓ! ਪਰ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਦੀ ਇਹ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀ ਦੁਹਰਾਓ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਯਾਰ!'
'ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ, ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ... ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।'
ਇਸ 'ਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਆਪਣੇ ਕਾਗਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਟਿਊਨਿਕ ਵਿੱਚ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਦੇ ਸਟੈਂਡ ਅਤੇ ਪੇਪਰਵੇਟ ਵਰਗੀਆਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਕੋਲ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵੈਸੇ ਵੀ ਆਮ ਸਨ। ਪਰ ਫਿਰ, ਮੌਜੂਦਾ ਮੋੜ 'ਤੇ, ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਅਰਥ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਫਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਅਫੀਮ ਦੇ ਗੁਦਾਮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਸੁਣਿਆ, ਯਾਰ?'
'ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਹਵਾ ਮਹਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਉੱਥੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਕਮਾਂਡ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਵੀ ਉਸ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਹੈ।' ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਰਸੋਈਏ ਦੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣਨਾ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਹ ਰਸੋਈਏ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। 'ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ ਲਾਲਾ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਬਿਮਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਾਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਰੀਜੈਂਟ ਬਣਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਲੋਕ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।'
'ਭਾਵ, ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਲੋਕ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਜਾਣਗੇ?'
'ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਹਜ਼ੂਰੀ।'
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਅਜਮੇਰ, ਮਾਰਵਾੜ ਅਤੇ ਅਲਵਰ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਜੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗੁਆਂਢੀ ਰਾਜੇ, ਉਸ ਨਾਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਰੀਜੈਂਸੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਯੁਕਤ ਮੋਰਚਾ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਸਵਾਈ ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਤ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਬਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਰੀਜੈਂਟ ਵਜੋਂ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਇਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲਾਲਾ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸੱਤਾ ਲਈ ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭੇ।
'ਸਵਾਈ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੇ ਬਿਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਨਿਊਜ਼ ਰਿਪੋਰਟਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।'
"ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਸੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਵੈਦ ਨੂੰ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ।" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਉਸਨੂੰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਦੇਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਰਾਮ ਮਿਲ ਸਕੇ।"
'ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁੱਖ ਖਜ਼ਾਨਚੀ, ਸੇਠ ਰਾਵਲ ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਸੀ?'
'ਮੌਜੂਦਗੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਲ-ਪਲ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਸਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਰਾਵਲ ਸੇਠ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਨਾਲ, ਸਬੰਧ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਿਰਦ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਸਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ

ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੀਜੈਂਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸੇਠ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ।
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਚਾਂਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਨਲ ਐਲਵਸ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਸੰਭਾਲਦਾ। ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਰਾਵਲ ਰਾਮ ਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਚਲਾਕ ਕਰਨਲ ਲਈ ਸੌਖਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਕੀ ਸਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਮੇਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਕਿਸ ਦੋਸ਼ 'ਤੇ? ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ, ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਾਜਪੂਤ ਅਤੇ ਫਰਮੂਲੀ ਪਠਾਣ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਫਰਮੂਲੀ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪੂਤ ਸਨ ਅਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਵਜੋਂ ਰਾਜੇ ਦੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਹਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੇਠ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇਸ ਡਰੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।
ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਲ ਸਵਾਈ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸੇਠ ਰਾਵਲ ਰਾਮ ਨੂੰ ਅੰਤਰਿਮ ਲਈ ਰੀਜੈਂਟ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ? ਪਰ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਐਲਾਨ 'ਤੇ ਅਮਲ ਨਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਜੈਪੁਰ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਕਰਨਲ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ!
ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਆਈ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਰਨਲ ਜੈਪੁਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕਰਨ ਦੀ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਾਨ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਮਾਹਰ ਡ੍ਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਸਕੱਤਰ, ਲਾਰਡ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਂਟਿੰਕ ਨੂੰ ਵੀ ਭੇਜਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਪੋਸਟ ਦੁਆਰਾ ਅੱਗੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇੱਥੇ, ਮੇਰੇ ਅੰਤ 'ਤੇ,

ਮੈਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ - ਯਾਨੀ ਕਿ ਅਟਾਰਨੀ ਜਨਰਲ ਤੋਂ - ਇਸ ਪੋਸਟਿੰਗ ਦਾ ਕੁਝ ਵਿਰੋਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕੁਚਲਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕੀ ਮੋੜ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਦੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਮੇਜਰ ਥੀਓਬਾਲਡ ਮੈਕਡੋਨਲਡ ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਅੰਬਰ ਵਿਖੇ ਪੈਲੇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਲੇਜ਼ਰ ਪਾਸਰ ਲਿਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਦੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਰਜੈਂਟਾਂ ਅਤੇ ਛੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ - ਪਰ ਸਥਾਨਕ ਨਹੀਂ - ਸਿਪਾਹੀਆਂ। ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਰੈਂਕ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ, ਥੀਓਬਾਲਡ ਮੈਕਡੋਨਲਡ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ, ਪਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਡਾਕਟਰ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ।
ਸ਼ਾਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹਾਂ 'ਤੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੇਠ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਨੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਫੌਜਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਅਫਵਾਹ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰਿਪੋਰਟ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਖੁਦ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਹੋਂਦ ਜਾਂ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬੇਚੈਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਸੂਸਾਂ ਕੋਲ ਉਸਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮਹਿਲ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਚੌਕੀਆਂ ਹੇਠ ਕਿਉਂ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਅਤੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ, ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਕੀਮਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧੇ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਇੰਨਾ ਮੂਰਖ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਦਿੱਤਾ, ਇਸਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਪਾਂ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਦੱਸਿਆ ਜੋ ਇਸ ਬਹਾਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਾਧੂ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ, ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਇਸ ਵਰਤਾਰੇ

ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੰਗ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਬਾਰੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨੇ ਘਾਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ਹੈ। ਚਾਹ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਹਿਲ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਚੌਕੀਆਂ ਦੀ ਤਾਇਨਾਤੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਆਤਮਾ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਨਿਵਾਸ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਸੀ; ਅਤੇ ਸੇਠ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੀ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਡੀਕ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ; ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸ਼ੁੱਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਡੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਟੁਕੜੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਰੋਕਥਾਮ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਨ।
ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਆਪਣਾ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਮਲਾਵਰ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ, ਸਿਵਾਏ ਸਾਰੇ ਰਣਨੀਤਕ ਬਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗਾਰਡਾਂ ਨਾਲ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਦੇ। ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਐਲਾਨ ਜਾਂ ਘੋਸ਼ਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਟੁਕੜੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਭੇਜੇ ਗਏ ਲਿਖਤੀ ਬੇਨਤੀ ਪੱਤਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅਫਵਾਹ ਆਈ, ਜੋ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਗਈ। ਲੋਕ ਇੱਕ ਫੌਜ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਜੈਪੁਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਕੈਂਪ ਤੋੜ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਜੈਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸਦੀ ਫੌਜ ਸੀ, ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ, ਆਮ ਜਾਂ ਜਾਸੂਸ, ਇਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੇਠ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮੇਜਰ ਮੈਕਡੋਨਲਡ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਾਪਸੀ ਅਜੇ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਵਾਬ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਪੀਸ

ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਰੱਖੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ, ਡਾਕਟਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ।
ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ, ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਘੋੜਸਵਾਰ ਦੌੜਾਕ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ; ਸਿਰਫ ਇਹ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਬਹਾਦਰ, ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਡਾਕ ਸੇਵਾ, ਅਰਥਾਤ ਪੋਸਟ ਕੋਚ ਦੁਆਰਾ ਜੈਪੁਰ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਤੇਜ਼ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਘੋੜੇ ਅਕਸਰ ਬਦਲਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਸ ਤੋਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਉਹ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸਾ ਇੰਨਾ ਚਮਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਅਜਮੇਰ ਦੀ ਫੌਜ ਹੁਣ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਅਕਸਰ ਸਹੀ, ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਫੈਲਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਡਾਕ ਸੇਵਾ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼। ਕੋਈ ਦੌੜਾਕ, ਕੋਈ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ, ਕੋਈ ਜਾਸੂਸ ਕਦੇ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਖ਼ਬਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਰਹੱਸਮਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਇਸਦੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਲਾਲਾ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਨੂੰ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਸਮਝਦਾਰੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਸ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਚੁਕਾਈ। ਉਸਦੇ ਫੈਸਲੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਕਮੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਲਈ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਮਾਰਕਸ ਇੰਚਬੋਲਡ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਅੰਬਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਬਾਰਾਂ ਤੇਲੰਗਾ ਗਾਰਡਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕੰਪਨੀ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪੱਧਰ ਘਟ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲ ਗਈਆਂ, ਜਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਬਾਲ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਵੀ ਕਰਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਤੇਲੰਗਾਨਾਂ ਦੀ ਕੰਪਨੀ

ਨੂੰ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਰਨਲ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਰਾਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ ਕੌਂਸਲ ਵਿੱਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਮੇਜਰ ਮੈਕਡੋਨਲਡ ਅਤੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਇੰਚਬੋਲਡ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਜਾਂ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਾਚ ਕੁੜੀਆਂ, ਨ੍ਰਿਤਕਾਂ, ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜਲੂਸ ਅੰਬਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਕੇ; ਉਹ ਉੱਥੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਗੀਤ ਅਤੇ ਸੁਰ ਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਗਏ, ਬਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਮਹਿਲ ਦੇ ਗਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਅਤੇ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਵੀ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਫੌਜ ਦੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਕਾਰਨ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।
ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਸਮੂਹ ਅੰਬਰ ਪੈਲੇਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਖਤਰਬੰਦ ਹਾਥੀ, ਹਾਥੀ ਤੋਪਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਅਤੇ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਰੀਆਂ ਕਾਰਬਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਰ, ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੁੱਖ ਗੇਟ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤੱਕ ਇੱਕ ਖੜ੍ਹੀ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਿਲ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੀਆਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਟਾਲੀਅਨਾਂ ਦੀ ਐਡਵਾਂਸ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਕੂਟਨੀਤਕ ਉਪਾਅ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਗੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਾਲ ਆਫ਼ ਪਬਲਿਕ ਆਡੀਅੰਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਨਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਹਾਲ ਆਫ਼ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਆਡੀਅੰਸ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਲ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਹਾਲ ਆਫ਼ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਆਡੀਅੰਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਜਪੂਤ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਦੋ ਦ੍ਰਿੜ ਰਾਜਪੂਤ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ, ਅਤੇ ਕਈ ਮਹਿਲਾ ਸੇਵਕਾਂ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਧੀਨਗੀ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ।
ਸਿਆਸੀ ਏਜੰਟ ਦੇ ਹਾਲ ਆਫ਼ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਆਡੀਅੰਸ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਮੁੱਖ ਗਲਤੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਰਨਲ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਦੀਆਂ ਵਹਿ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੋਵਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੁੰਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਨੂੰ ਖੂਨੀ ਹੱਥੋ-ਹੱਥ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਡ ਕੇ, ਉਹ ਨੇੜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਪੱਖ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਸਿੱਕੇ ਅਤੇ ਸੋਨਾ ਵੀ ਛੁਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਇਸ ਸਧਾਰਨ ਤੱਥ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਭਾਵੇਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ।
ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਮੇਜਰ ਕ੍ਰੈਡੌਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਬੈਲਟ ਵਿੱਚ ਪਿਸਤੌਲ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਖ਼ਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਓ। ਤੁਸੀਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹੋ।'
ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਬੜੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਅਪਮਾਨਿਤ ਦੇਖ ਕੇ, ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੱਢ ਲਈਆਂ। ਗਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਝਟਕਾ ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਬੇਕਾਰ ਲਟਕ ਗਈ, ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਨਸਾਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ। ਕੈਪਟਨ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਜੋ ਕਰਨਲ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਸੀ, ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾਈ ਜੋ ਮਰ ਗਿਆ; ਕੈਪਟਨ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਵਰਦੀ ਉਸਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਪਿਸਤੌਲਾਂ, ਛੁਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਨਾਂ ਨਾਲ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੈਰ-ਲੜਾਈ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੰਗ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਭਰੀਆਂ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਹ ਲੜਾਈ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਬਣ ਗਈ। ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਬੱਚੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋਣ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਅਧਰੰਗੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੀਆਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਛੁਰਿਆਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧਿਰ ਦਾ ਕੰਮ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਟਕਰਾਅ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਚੱਲਿਆ। ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ, ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹੱਥਕੜੀ ਵਾਲਾ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀਆਂ ਜਨਰਲ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਬਚੇ ਹੋਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ, ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਨੇ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹਿਨੀ ਗਈ ਰਸਮੀ ਪੱਗ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਜਿਘਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਮੁਗਲ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਇਹ ਜਿਘਾ, ਲਗਭਗ ਦੋ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਮਖਮਲੀ ਪੱਟੀ ਸੀ। ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ

ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇਸ ਪੱਟੀ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੀਂ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦਾ ਪਲੇਟ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਰਤਨ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪੰਨਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਰਨਲ ਨੇ ਪੱਗ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟੇ ਖੰਭਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪਲੜਾ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਮਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖੰਜਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ, ਖੰਜਰ ਦੀ ਮਿਆਨ ਅਤੇ ਹੈਂਡਲ ਦੋਵੇਂ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਨੇ ਸੇਠ ਰਾਵਲ ਰਾਮ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਰਸਮੀ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰਸਮਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਮੰਤਰਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਰਸਮੀ ਦਾਅਵਤ ਦੌਰਾਨ ਵਧਾਈ ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਸਵਰਗ ਪੁੰਜ ਅਤੇ ਹੋਰ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਰਨਲ ਐਲਵੇਸ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬੁਰੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਿੱਚੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਕਡੋਨਲਡ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਰਧ-ਬੇਹੋਸ਼, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਟਿੰਡੇਲ ਨਿਵਾਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਸੜਕ 'ਤੇ ਗਏ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਤਿੰਨ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਇੱਕ ਤੰਗ, ਘੱਟ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਏ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਫਿਰੰਗੀ ਸੀ; ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਵਾ ਜਸ਼ਨ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੋਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਸਨ, ਬੈਨਰ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੱਚ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਰੀਜੈਂਟ ਦੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸਟਾਲ ਲਗਾਏ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਮਠਿਆਈਆਂ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ, ਫਲ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ ਧੋਤੀਆਂ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡੇ ਗਏ ਸਨ। ਇੰਨੀਆਂ ਰੰਗੀਨ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ, ਚੌਰਾਹੇ ਨੇ ਇੱਕ ਮੇਲੇ ਜਾਂ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਰੂਪ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੂਫਾਨ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਜੋ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬਿਮਾਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਰਸਮਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਤੱਕ ਸੇਠ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਨੂੰ

ਅਸਥਾਈ ਸ਼ਾਸਕ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਲੱਥਪੱਥ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨਾਲ ਅੰਬਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਲ ਦੁਆਰਾ ਬਿਨਾਂ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਗਈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਜਮੇਰ ਤੋਂ ਫੌਜ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਧੜੇ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚੇਗੀ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰ ਫੜ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਜਸ਼ਨ ਅਤੇ ਤਿਉਹਾਰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲੀ ਭੀੜ ਦੀ ਥਾਂ ਉਦਾਸ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਨੇ ਲੈ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ 'ਅਪਰਾਧੀ' ਕੈਪਟਨ ਵਿਰੁੱਧ ਗਾਲੀ-ਗਲੋਚ, ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਨਾਅਰੇ ਵੀ ਲਗਾਏ ਗਏ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪਰ ਉਸਦੇ ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਬੰਦ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਜਟਿੰਗ ਕਾਊਂਟਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਹਿਜ਼ ਆਨਰ ਦੀ ਜਾਨ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸ਼ਿਸ਼ੂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਇਸ ਸਮੂਹ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਦੇ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਦੇ ਸਮਰਥਕ ਜਾਂ ਭਾੜੇ ਦੇ ਸੈਨਿਕ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਝੁੰਟਾ ਰਾਮ ਕੋਲ ਕੋਈ ਅਸਲ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਸਮਰਥਕ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਠੰਢੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਥਾਨਕ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਆਦਤਨ ਅਪਰਾਧੀ ਵੀ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲਾ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਭੀੜ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਿੰਸਕ ਹੋਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਜਦੋਂ ਨੇਜ਼ਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਾਊਂਟਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਭੀੜ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁੜੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਭੱਜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੰਗ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ

ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਮਦਦ ਲਈ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ।
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਕੋਲ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਸਨ, ਦੋਵੇਂ ਨਿਹੱਥੇ ਸਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹੋਲਸਟਰ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਕੱਢ ਕੇ ਭੀੜ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤੇਜ਼ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਰਸਤਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਸਕੇ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਭੀੜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਨਾਲ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, 'ਓਹ! ਓਹ! ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ! ਮੈਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹਾਂ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾਓ!'
ਉਸਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਬਲਦੀ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਵਾਂਗ ਸਨ। ਭੀੜ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੜਕ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਨਾਅਰੇ ਅਤੇ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਈ:
'ਮਾਰੋ, ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਮਾਰੋ!'
'ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ!'
'ਉਸਨੂੰ ਭੱਜਣ ਨਾ ਦਿਓ, ਮਦਰਚੂਕ, ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ!'
'ਆਓ, ਉਸ ਕਮੀਨੇ ਕੋਲ ਜਾਓ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਢ ਸੁੱਟੋ... ਇੱਕ ਵਿਭਚਾਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਟੀਆ ਪੁੱਤਰ!'
'ਭੈਣ-ਚੱਕਰ ਵਾਲਾ ਕੁੱਤਾ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਬਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ!'
ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਗਰਜਣ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੀੜ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਵੀਹ ਜਾਂ ਪੱਚੀ ਲੋਕ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਸਨ, ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸੌ ਦੀ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਜੋ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਨੇ ਅਗਲੇ ਚੌਰਾਹੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਪਿਸਤੌਲ ਇੱਕ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਤੋਂ ਫਾਇਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਨੂੰ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਮੂਰਖ! ਗੋਲੀ ਚਲਾ, ਅਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ!'
ਦੋਵੇਂ ਪਿਸਤੌਲਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਣ ਨਾਲ, ਭੀੜ ਨੇ ਭਜਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿਖਾਏ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ, ਅਤੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਪਨਾਹ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਪਿਸਤੌਲ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਡਲ

ਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਲ ਤਜਰਬਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮਨੁੱਖਾਂ 'ਤੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਗਤੀ ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਅਨਿਯਮਿਤ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਠੋਕਰ ਖਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਚਲਿਆ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹਰ ਆਖਰੀ ਹੱਡੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਕੋਲ ਪੰਜ-ਸ਼ਾਟ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਆਧੁਨਿਕ ਪਿਸਤੌਲ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਟ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਅਰਬੀਅਨ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਜਾਂ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਸਥਿਰਤਾ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਆ ਗਿਆ।
ਜਦੋਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੰਗ ਗਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੌਰਾਹਾ ਲੱਭ ਕੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀ। ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਲੀਅਰਿੰਗ ਵੱਲ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਸੀ। ਕਲੀਅਰਿੰਗ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮੰਦਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੜਕਾਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸੜਕਾਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲ ਲੈਸ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਵੱਲ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਨੇ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਵਜੋਂ ਮੰਦਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।
ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਗਲੀ ਦੇ ਅੰਤ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਤੁਰੰਤ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਅਰਬੀ ਨੂੰ ਇਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਭੀੜ ਪੰਜਾਹ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਜ਼ ਪਿੱਛੇ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੌਲੇ ਨੇ ਉਲਟ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਲੋਫਰਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਰਾਗਰਦਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਫੜ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਪੱਖਾ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਗਲੀ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਕੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੰਕੁਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।
ਉਹ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਭੀੜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੀ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਪਲ ਲਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਈਸਾਈ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਚਰਚ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚਰਚ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ ਸਥਾਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਿਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾ, ਇਹ ਮੰਦਰ ਦੇਵੀ ਕਾਲੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਬਲੀਆਂ ਅਤੇ ਖੂਨੀ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ, ਉਸ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪੰਡਤ ਜੋ ਅਲਵਰ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਪੁਜਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸੇਠ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਨਾਲ ਵਪਾਰਕ ਸੰਬੰਧ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਨ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਭੀੜ ਨੇ ਸੇਠ ਝੁੰਤਾ ਰਾਮ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮੰਦਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰੱਖਿਆ, ਖੂਨ ਦੀ ਭੁੱਖੀ ਭੀੜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੰਦਰ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਅਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਵੀ ਦਿੱਤੀ।
ਕੋਈ ਵੀ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਿਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਲਈ ਇੱਕ ਫੌਜੀ ਜੱਜ-ਐਡਵੋਕੇਟ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬਲਾਕ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾ ਹੱਥ ਕਿਸਨੇ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੱਥ ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਸ ਕੋਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੜਕ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਫੌਜ, ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ, ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਸਵਾਰ, 'ਰਾਹ ਦਿਓ!' ਅਤੇ 'ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ!' ਦੇ ਤੁਰ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੈਪਟਨ ਐਡਵਰਡ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦਾ ਅਰਬੀਅਨ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸਦਾ ਨੇਕ ਸਿਰ ਤਿੰਨ-ਪਾਸੜ ਸੜਕ ਜੰਕਸ਼ਨ 'ਤੇ ਨੀਵਾਂ ਪਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ ਕਿ ਕਿਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਘੋੜੇ ਦੇ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਉਪਯੋਗੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖੋਹ ਲਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਅਤੇ ਕੈਪਟਨ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਭੀੜ ਨੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੀ ਵਰਦੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਾ ਉਤਾਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਜਾਂ ਵਿਗਾੜਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੰਗਾਕਾਰੀ ਭੀੜ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਮੰਦਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਹਰ ਥਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮਨੁੱਖ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਜਾਂ ਖੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਭਣੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

22

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਾਸਾ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਜਿਗਰ ਅਤੇ ਤਿੱਲੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਕੱਢ ਕੇ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਾਰਾ ਖੂਨ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜੋ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ; ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ, ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾ ਲੈਣਗੇ। ਹਾਫਿਜ਼ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਰੋਂਦੀ ਸੀ:
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੇਰਹਿਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਹੋ: ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਉਡੀਕ ਦੀ ਪੀੜ ਨਾਲ ਮਰ ਗਏ ਹਨ; ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਖਰੀਦਿਆ ਹੈ, ਹੁਣ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾ ਕਰੋ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇੱਕੀ ਦਿਨ ਸੋਗ ਮਨਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਈਸਾਈ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਚਰਚ ਵਿੱਚ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੇਵਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਿਛੜੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਗੁਣਾਂ ਲਈ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਨੇੜਲੇ ਮਦਰੱਸੇ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਉਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਭੋਜਨ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਉਪਲਬਧ ਹੋਣ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦਾ ਦਰਦ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਿੰਤਾ ਉਸਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਕੀੜੇ ਵਾਂਗ ਖਾਣ ਲੱਗ ਪਈ: ਉਸਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕੇਗੀ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਬਚ ਗਈ, ਤਾਂ ਸਹਾਰੇ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਦਾ

ਉਸਦਾ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹੋਵੇਗਾ? ਉਸਨੂੰ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੀ ਉਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਯਾਦ ਆਈ - ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ:

ਹੇ ਦਿਲ! ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਣਾ ਅਤੇ ਸਬਰ ਰੱਖ, ਹੇ ਅੱਖਾਂ! ਵਿਛੋੜੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਨਾ ਰੋ।
ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਉਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਸਬਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਲਾਂ ਅਤੇ ਪਾਲਾਂ, ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਰਹਿਵਾਂ, ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਾਂ? ਮੈਂ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੀਚ ਆਸ਼ਰਿਤ ਵਾਂਗ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਰਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਕੀਤਾ ਸੀ?
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਮੌਤ ਬਿਨਾਂ ਵਸੀਅਤ ਦੇ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਉਸਦੀ ਬੀਬੀ ਵਜੋਂ ਕੋਈ ਰਿਕਾਰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਸੋਗ ਦਾ ਤੂਫ਼ਾਨ ਲੰਘ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਾਜ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੱਕ ਸੀ ਜੋ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜਨਰਲ ਪਾਮਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੈਂਕ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪੈਸੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਸੀ, ਪੂੰਜੀ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੋਵੇਂ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਵਰਤੋਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜੋ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਗੱਲਬਾਤ ਗਰਮਾ-ਗਰਮੀ ਅਤੇ ਕੁੜੱਤਣ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਵਿਲੀਅਮ ਟਿੰਡੇਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। ਐਬੀ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਝਿਜਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੁਹਰਾਉਣ ਤੋਂ ਵੀ ਝਿਜਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਬੱਚੇ, ਮਾਰਟਿਨ ਅਤੇ ਸੋਫੀਆ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ ਹੈ?'
‘ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਾਂਗਾ।’
'ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਸਾਧਨ ਹਨ? ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਰਹੋਗੇ। ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨ ਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ...?'

'ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਕੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ? ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਡੰਗ 'ਤੇ ਹੀ ਜੀਵਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸਦਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ?'
‘ਬੱਚੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਹੀ ਹਨ!’ ਵਿਲੀਅਮ ਟਿੰਡੇਲ ਅਚਾਨਕ ਬੋਲ ਪਿਆ। ‘ਐਡਵਰਡ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਲਿਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ।’
ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੁਆਰਾ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਹੋਣ ਦਾ ਅਸਲ ਜਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕੀ ਅਸਰ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕ ਸੁਸੰਗਤ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਕੀਲ ਰੱਖੀ। ਅਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਸੁਣੋ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਹੈ।'
ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪਲ ਲਈ, ਐਬੀ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਿੰਨੋਂ ਚੁੱਪ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਿਅੰਗ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' 'ਠੀਕ ਹੈ, ਸੁਣੋ,' ਐਬੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। 'ਤੁਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਓ-'
‘ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਓਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਬਣਾਓਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓਗੇ? ਤੁਸੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹਨ।’
'ਹਾਂ, ਉਹ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਸ਼ਾਨੋ-ਸ਼ੌਕਤ ਅਤੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ, ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਘਰ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਆਦੀ: ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹੋ?'
'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਕੀ?'
'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਈਸਾਈ ਵਜੋਂ ਬਪਤਿਸਮਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਪੱਕਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਨਾ ਦੇਖੋ।'
'ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਬਣਾਂ? ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੇ ਬਣ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਿਰੰਗੀ ਮੱਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

‘ਦੇਖੋ ਇਹ ਛੋਟੀ ਔਰਤ, ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰਦੀ ਹੈ!’ ਐਬੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਿਆ। ‘ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਸੁੱਟੀਏ? ਉਹ ਈਸਾਈ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਈਸਾਈ ਹੀ ਰਹਿਣਗੇ।’
‘ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਈਸਾਈ ਕਿਉਂ "ਰਹਿਣਾ" ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦਿਓ।’
'ਖੈਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਅਣਸੁਣੀ ਗੱਲ ਹੈ!'
'ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਨਾਮ ਕਿਉਂ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ?'
"ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਪੈਸਾ ਹੈ, ਨਾ ਇੱਜ਼ਤ..."
'ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮਾਪਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ? ਮੇਰੀ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿਓ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨਹੀਂ ਟੱਪਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲੋਕ ਹਨ, ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਘਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਗੁਆਇਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ, ਦੱਸੋ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਨਾ ਸਮਝੋ।'
'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ: ਬੱਚੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਰਹਿਣ; ਘਰ ਦਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਾਨ ਤੁਹਾਡਾ ਹੋਣਾ; ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਸੀਂ ਰੱਖੋ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਜੈਪੁਰ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮਿਲਣ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਗੇ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਕਿ 'ਤੁਸੀਂ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਉਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਟੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਐਬੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਖਰਚ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼?'
'ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ, ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਹੋਣਗੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਾਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਅਤੇ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੀਕੀ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਹਨ ਅਤੇ—'

ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਿਲੀਅਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਵਾਨ ਔਰਤ, ਬੈਠ ਜਾਓ। ਸੁਣੋ, ਤੁਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ, ਜਲਦੀ ਹੀ, ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਫ਼ਰਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'
ਵਜ਼ੀਰ, ਜੋ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਨੱਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਰੁਕ ਗਈ, ਫਿਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ‘ਸਾਡਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤੁਹਾਡੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ,’ ਐਬੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਅਤੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਰਹਿਣਗੇ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਇੱਕ ਪਾਸੜ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ: ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕੁਹਾੜੀ ਕੁਚਲਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਲਈ, ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਲੰਮਾ ਪਵੇ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦਪੂਰਨ ਆਕਾਰ ਧਾਰਨ ਕਰੇ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ, ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੈਪੁਰ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫ਼ਰਮਾਨ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਲਾਰਡ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਲਾਰਡ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਵਿਵਾਦ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਲਈ ਅਣਉਚਿਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹਨ।'
"ਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਕਹੇਂ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਣ ਦੇ। ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੱਸੋ," ਆਬੀ ਨੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਹੱਥੋਂ ਠੁਕਰਾ ਨਾ ਸਕੇ।"
'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਚੁੱਕਾਂਗਾ।' ਭਰਾ ਅਤੇ ਭੈਣ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਓਹ!'
"ਹੈਰਾਨ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਮੈਂ ਹਰੇਕ ਬੱਚੇ ਲਈ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਦੇਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡੇ ਹੋਣਗੇ ਤਾਂ ਇਹ ਰਕਮ ਇਕੱਠੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਹ ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ,

ਇਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ।"
'ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੀ?'
'ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੇ ਜਾਣਗੇ। ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੇ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।'
‘ਖੈਰ, ਇਸ ਉੱਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੁਝ?’ ਐਬੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਵਿਅੰਗ ਨਾ ਰੋਕ ਸਕੀ।
'ਮੈਨੂੰ ਜਦੋਂ ਚਾਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।' 'ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ। ਕੀ ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ, 'ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਬਦਲੇ, ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਮਾਲਕ ਹੋਵਾਂਗਾ: ਫਰਨੀਚਰ, ਗਲੀਚੇ, ਕੱਚ, ਧਾਤ ਦੇ ਭਾਂਡੇ, ਝੂਮਰ, ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਟਿੰਡੇਲ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਸਟਡੀ ਲੈ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕੁਝ ਦੁਨਿਆਵੀ ਲਾਭ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ, ਜੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਿੰਟ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ।'
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।’ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਚਾਨਕ ਭਰ ਆਈਆਂ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਵਧਾਇਆ। ਟਿੰਡੇਲ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਹ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤ ਇੰਨੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਸੌਦੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਏਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਜੇਕਰ ਵਜ਼ੀਰ ਇੰਨੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਘਰੇਲੂ ਸਮਾਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਜੈਪੁਰ ਛੱਡ ਕੇ।

ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਮਾਨ ਊਠ ਗੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦਾ ਆਗੂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ। ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਅਬੀ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਪੰਜ ਥੈਲੇ ਸੌਂਪੇ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲਈ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖਰਚੇ ਲਈ ਸਨ। ਉਹ ਰੋਈ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੁੰਮਿਆ, ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਵੇਗੀ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵੇਗੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ: ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪੜਾਅ ਅਟੱਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਗਲਾ ਪੜਾਅ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਰਹੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ: ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਗੇਂਦ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਅਸਮਾਨ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੋਲੋ ਬੈਟ ਦੇ ਕਰਵ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਾਂਗੀ ਅਤੇ ਘੁੰਮਾਵਾਂਗੀ ਤਾਂ ਜੋ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਬਚੇ।

23

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਂਗ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ

ਉਹ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਘਰ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ, ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸਾਮਾਨ ਸੱਤ ਊਠ ਗੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਕਦੀ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਵੀ ਵਾਪਸ ਲੈ ਆਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਦੋ ਜਣੇਪੇ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸਦਮਾ ਅਤੇ ਸੋਗ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ: ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਵੇਖਦਾ-ਦੇਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਵੇਖੇਗਾ।
ਮਾਰਚ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਲ 1830 ਸੀ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਨ: ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਬੱਚਤ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ; ਪਰ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਕਦੀ ਖਰਚਾ ਨਿਰੰਤਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਇਸਸ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।
ਬੇਸ਼ੱਕ, ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਵਰਗਾ ਘਰ ਖਰੀਦਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਬਟਾਲੀਅਨ, ਪਾਲਕੀ, ਨਲਕੀ, ਬੱਘੀ, ਘੋੜੇ, ਪਸ਼ੂ, ਕੁੱਤੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਨਵਰ, ਅਤੇ ਟੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਸੀ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹਿਮਤ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਪਰ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਤੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਘਰੇਲੂ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨਿਯਮਤ, ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਰਕਮ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਵਰਗੇ ਬਾਹਰੀ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚਿਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਉਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇੱਕ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪੈਸਾ ਬਰਬਾਦ

ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ, ਐਸ਼ਾ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਦਿੱਖ ਸਮੇਤ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਵੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ।

ਉਹ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੁਨਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਵਿਆਹ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਗਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਨੱਚਣਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਲਈ ਨੱਚਣ ਜਾਂ ਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਸਵੈ-ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੁਨਰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਵੇਚੇਗੀ। ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ। ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੋਏਗੀ, ਉਸਦੇ ਹਰਮ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ।
ਜੈਪੁਰ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਹਾਇਕ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਏਜੰਟ ਦਾ ਕਤਲ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਗੂੰਜ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾ ਸੁਣੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭੌਤਿਕ ਪਹਿਲੂਆਂ ਦੇ ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸੋਗ ਮਨਾਏਗੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਲਾ ਕੱਪੜਾ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵਰਗੀ ਇੱਕ ਗਲੈਮਰਸ ਔਰਤ, ਜੋ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਅਮੀਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜੋ ਖੁਦ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ, ਇਹ ਵੀ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤੱਥ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਉਦਾਹਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਪੱਖ ਸਹੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲੈਣ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਗਮ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਹੋਰ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬੇਗਮ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਹਰ ਹਿੱਸਾ, ਹਰ ਹਾਵ-ਭਾਵ, ਹਰ ਸ਼ਾਨ, ਹਰ ਬੋਲ ਇੱਕ ਕਾਮੁਕ ਚੁਣੌਤੀ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ, ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ, ਕੋਈ ਰਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਵੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੀ ਸੀ।
ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਇੱਕ ਹਾਥੀ, ਭਾਵੇਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਭਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਘੱਟ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਵੀ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਪੌਂਡ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੇ ਤਰਾਜੂ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਗਲੀ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ, ਪਵਿੱਤਰ, ਵਿਦਵਾਨ, ਸੂਫ਼ੀ, ਕਵੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਡੈਂਡੀ, ਫਲਾਨਰ, ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਮਾਸਟਰ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖਿਡਾਰੀ, ਬੇਦਾਗ਼ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ, ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਜੋਤਸ਼ੀ, ਜੋਤਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਚਮਕਦਾਰ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵਰਗੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉੱਥੇ ਵਸ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਦੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਧਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਖਿੜ, ਹੁਣ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਬਸੰਤ ਅਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਝਰਨੇ ਦਾ ਫੁੱਲ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੀਆਂ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੁਬਾਰਾ ਫੈਲਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਧਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੂਰੀ ਦੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਆਇਆ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਸਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਕੇਤ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਆਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਵਿਆਹਾਂ ਜਾਂ ਸੰਪਰਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਔਰਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ; ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਸਾਨ ਬਹਾਨਾ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਸੀ। ਜੋ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਵੀ ਹੁਣ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦੀ ਸੀ: ਤੁਸੀਂ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੇ ਰਹੋਗੇ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੀਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਅਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਰੂਹਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਲੱਭਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।

ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਰਾਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ, ਪਰ ਉੱਥੇ ਉਸਦੇ ਦੌਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਘਰੇਲੂ, ਭੈਣ-ਭਰਾ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਵਾਬ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਮੰਝਲੀ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਅੱਗੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੁੰਦੀ। ਬਹੁਤੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਫਲਾਂ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਮ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ, ਪਰ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਮ ਵਾਂਗ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਮੁੜੀ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਰੁਕ ਜਾ।' "ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਜਾਨ ਨਾਲ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ।
ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੇ ਢਿੱਲੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬੈਗੀ ਪੈਂਟ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹਲਕੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਬਹੁ-ਰੰਗ ਵਾਲੇ ਪੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਲਬਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪੈਂਟ ਉੱਪਰੋਂ ਤੰਗ ਸਨ, ਪਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਧ ਗਏ। ਪੱਟੀਆਂ ਦੇ ਰੰਗ - ਮੋਰ-ਹਰਾ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਨੀਲਾ - ਮੌਸਮ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੇਂ ਸਨ। ਬੈਗੀ ਪੈਂਟ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ, ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ ਦੇ ਕੋਣ ਮੱਧਮ ਨਜ਼ਰ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਬਾਡੀ, ਕਰੀਮ-ਰੰਗ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਬਰੀਕ ਜਾਲ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਟੈਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਫਿੱਟ ਸੀ, ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਪਰ ਢੁਕਵੀਂ ਸੀ। ਬਾਡੀਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਸਨ, ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੁਕਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਸਨ। ਗਰਦਨ ਦੀ ਲਾਈਨ ਨੀਵੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ। ਬਾਡੀਸ ਦੇ ਕੱਪ ਲਗਭਗ ਸਾਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਪਤਲੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਬਾਡੀਸ ਦਾ ਅਗਲਾ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਚੌੜਾ ਸੀ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਦੇ- ਕਦਾਈਂ ਪੇਟ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਦੀ ਝਲਕ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬਾਡੀਸ ਦੇ ਉੱਪਰ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਲੀਵਲੇਸ

ਟਿਊਨਿਕ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਨੀਵਾਂ ਅਤੇ ਢਿੱਲਾ ਫਿਟਿੰਗ। ਫੈਬਰਿਕ ਸ਼ਬਨਮ ਨਾਮਕ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੁਣਵੱਤਾ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਸੂਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦਾ ਅਗਲਾ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੋਨੇ ਦੀ ਫਿਲਿਗਰੀ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਸੀ।
ਚੋਲਾ ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਕ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਅਤੇ ਛੁਪਾਇਆ, ਉਤਸੁਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਟਿਊਨਿਕ ਇੰਨੇ ਹਲਕੇ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਚੋਲਾ ਦੇ ਰੰਗਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਛੁਪਾਉਣ ਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗਰਦਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਸਿਰਫ ਸੰਕੇਤ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਸਨ, ਸਾਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ।
ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਦੁਪੱਟੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਪੇਟ 'ਤੇ ਵੀ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਵਾਅਦਿਆਂ ਦਾ ਉਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲੇ ਸੂਤੀ ਵਿੱਚ ਛੇ ਗਜ਼ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਜਾਲ ਦੇ, ਇਸ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਬਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਦਾ ਸੂਤੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਦੇ ਝੂਲੇ ਸਨ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਤਾਰੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਤੀ ਜਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਹਲਕਾ ਜਾਲ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਦੁਪੱਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਨੀਲਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਬੱਦਲ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ, ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਠੋਡੀ ਦੀ ਹਲਕੀ ਭੂਰੀ ਚਮੜੀ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਹਲਕੇ ਨਮਕੀਨ ਮਸਾਲੇ ਵਾਂਗ ਸੁਹਾਵਣਾ ਸੀ। ਬੱਦਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਿੰਟੀਲਾ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ, ਧਨੁਸ਼ ਵਾਂਗ ਕੱਸਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਨੌਂ-ਰਤਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹਾਰ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨੀਲੇ ਨੀਲਮ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਗਹਿਣਾ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕਲੀਵੇਜ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਬਰੀਕ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੋਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰੂਬੀ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਚੌੜੇ ਚੂੜੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਟਾਈਗਰ-ਜਬਾੜੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਦੋਵੇਂ ਸਿਰੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਦੋ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਲਕੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ; ਹਰ ਹੱਥ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਉਂਗਲੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਬਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ; ਇੱਕ ਨੱਕ ਦੀ ਮੁੰਦਰੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੰਨੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ: ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ

ਲੱਗੇ ਗਲੋਬ ਲੈਂਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਚਮਕਦਾਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲਾ ਦੁਪੱਟਾ, ਕਰੀਮ ਰੰਗ ਦੀ ਚੋਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਚਿੱਟਾ ਟਿਊਨਿਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਰੰਗ, ਉਸਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਲੰਬੀਆਂ, ਤਿਰਛੀਆਂ, ਸਟਾਰਫਰੂਟ ਵਰਗੀਆਂ, ਹੇਠਲੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਾਲੇ ਕਾਜਲ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਲਕੀ, ਪਤਲੀ ਲਕੀਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਗਰਦਨ ਦੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਉੱਠਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਗਰਦਨ: ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨੇ ਇੰਨਾ ਅਨੁਪਾਤਕ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਾਧੂ ਬਿਆਨ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਅਤੇ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਨਵਾਬ ਵਰਗੇ ਔਰਤ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਮਾਹਰ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਲ ਬੀਤ ਗਏ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕਿਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਗਰਮ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਲਗਭਗ ਰਹੱਸਮਈ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚ ਤਾਪਮਾਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰ ਵਾਲੀ ਗਰਮੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਅਬਾਸ਼ੇਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਠੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਹੈ ਨਾ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
'ਉੱਚ ਨਵਾਬ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸਦਕਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹੁਣ ਤੱਕ।'
ਨਵਾਬ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ? ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਹੀ ਕਿਉਂ, ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ?' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਤਲੀ, ਫਿੱਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ ਚਮਤਕਾਰ ਵਰਗੀ ਆਇਤ, ਜੋ ਹੁਣ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਵਾਬ ਦੀ ਯਾਦ ਦੀ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਵੇਗੀ?'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ:
ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪਰਲੋਕ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਹ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੀਤਦਾ ਹੈ। 'ਮਾਨਯੋਗ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਅਣਦੇਖੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਸੰਕੇਤ ਮੌਜੂਦ ਸੀ: 'ਪਰਲੋਕ' ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਭਵਿੱਖ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ 'ਲੁੱਟਿਆ' ਜਾਵੇਗਾ, ਜੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜ਼ਰੂਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦਾ। ਮੇਰੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਵੀ...'
'ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ, ਜਵਾਨ ਔਰਤ! ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਤੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਆਫ਼ਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'

'ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ, ਰੱਬ ਵੀ ਦਿਆਲੂ ਰਹੇਗਾ।'
"ਓਹ, ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਦਾ ਰਖਵਾਲਾ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ ਹੈ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੱਸੋ। ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ?"
ਅਖੀਰ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਮਕਸਦ ਛੋਟੀ 'ਤੇ ਉਭਰ ਆਇਆ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਗੁਲਾਬੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਲਹਿਰ ਆਈ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਮਹਾਨ ਨਵਾਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮੰਝਲੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਆਲੂ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਹਕੀਕਤਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਸ਼ੋਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ, ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ, ਇੱਕ ਸੱਚੀ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਸਾਂਝੀਦਾਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਵਾਰ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਉਸਦਾ ਹੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਾਂਗੀ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਬਾਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਨਾਲ ਕਰਵਾਵਾਂਗੀ।'
ਪਰ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਆਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਬਾਰੀ ਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਛੋਟੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਘਟਾ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੰਝਲੀ ਇਕਲੌਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧ ਸਨ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਜੂਦ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕੀ ਸੀ।
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਉਦੋਂ ਪਰਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਚਾਦਰ ਦੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਜਾਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇ?'

"ਖੈਰ, ਮੈਂ ਇਹੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਨ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕੀ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ...?
ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਤੁਰੰਤ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਲਤ ਵਿਆਖਿਆ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ, 'ਮੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਕੁਲੀਨ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਚੰਗਾ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਹਨ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਰੁਕ ਕੇ ਫਿਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।'

‘ਚੰਗਾ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰੱਖੇ,’ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਦੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਸ਼ਵਰ, ਜੋ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰੋਤੇ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਠਿਆ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ, ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ, ਮੀਟਿੰਗ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਅਤੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।

24

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਸਥਿਤ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਦਾ-ਬੇਅਰਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਦਸ ਥੈਲੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ, ਹਰੇਕ ਵਿੱਚ ਸੌ ਰੁਪਏ ਸਨ। ਦਿਆਲੂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ, ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਸਥਾਈਤਾ ਲਈ ਸਾਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਸਮਝਣ ਲਈ ਕਿ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀਰਵਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਐਲੀਵੇਟਿਡ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਇੱਕ ਸਭਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਨਵਾਬ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ, ਕੰਪਨੀ ਸਟੇਟ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਬਹਾਦਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਸਦੀਵੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਅਤੇ ਫੈਲਦੀਆਂ ਰਹਿਣ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਗ਼ਾਲਿਬ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਨਵੀਨਤਮ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬਣਾਉਣਗੇ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪਤਵੰਤੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣਗੇ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਿਆਰੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਚੱਲਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਜੋ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਵੇ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਪਹਾੜੀ, ਅਰਧ-ਜੰਗਲ ਵਾਲਾ ਖੇਤਰ ਜੋ ਆਧੁਨਿਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜਗੰਜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਰਿਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਾੜੀ (ਪਹਾੜੀ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਾਏ ਸਿਨਾ ਪਹਾੜੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਅਰਧ-ਜੰਗਲ ਵਾਲਾ ਪਹਾੜੀ ਖੇਤਰ ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਦਿਲ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਲਈ ਲਗਭਗ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਪੱਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਨੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਧੜਕਾਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਾ ਹੋਵੇ? ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਨਰਲ ਅਖਤਰਲੋਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ (1825 ਵਿੱਚ), ਐਡਵਰਡ ਕੋਲਬਰੂਕ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਕਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਐਕਟਿੰਗ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਮੱਟਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵਿੱਚ ਟਿੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਖਾਲੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਟੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ, ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਉਹ ਪਿਆਲਾ-ਧਾਰਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਅਹੁਦਾ ਹੁਣ ਵੀ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ, ਯਕੀਨਨ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਐਕਟਿੰਗ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਜੋਂ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਪਰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜਨਰਲ ਅਖਤਰਲੋਨੀ ਵਾਂਗ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੀਫ ਜਾਂ ਸੂਰ ਦਾ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਾਨ, ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਅਤਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਵਾਈਨ ਦਾ ਇੰਨਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਫ੍ਰੈਂਚ ਵਾਈਨ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੇਖਾ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ੁਲਮ ਲਈ ਵੀ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਸਾਖ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ-ਮਾਲੀਆ ਦਰਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਸੂਲੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਸਖ਼ਤ ਸਨ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸਾਨ, ਉਸਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਭੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਬਿਲਕੁਲ ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਯੂਰਪੀਅਨ ਫਰਨੀਚਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੋਫੇ, ਡੱਡੂ ਕੁਰਸੀਆਂ, ਚੇਜ਼ ਲੌਂਗੂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਹ ਕਾਰਪੈਟਾਂ, ਫਰਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਨਰਮ, ਰਜਾਈ ਵਾਲੇ ਕਵਰਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਕਾਰਪੈਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਅਕਸਰ ਕਾਰਪੈਟਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਅਤੇ ਤੁਰਕੀ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਦੀਵਾਨ। ਉਹ

ਹਿੰਦੂ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।
ਟੈਕਸ ਵਸੂਲੀ ਦੇ ਉਸਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕੁਝ ਪਹਿਲੂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਛੇ ਜਾਂ ਸੱਤ ਬੀਬੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਮੁੰਡੇ ਵੀ ਸਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ 'ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਪਿਆਰ' ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਣਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਵਿਵਹਾਰ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਜਾਂ ਜਾਣੂਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੇਆਰਾਮ ਭਾਵਨਾ, ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਉੱਠੀ। ਜੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ... ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋਣਾ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੱਟਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਘਰ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ, ਮੈਂ ਇਕਲੌਤੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ... ਮੈਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ... ਓ, ਮੈਨੂੰ ਕੈਟਾਮਾਈਟਸ ਅਤੇ ਖੁਸਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕਿੰਨੀ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ... ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉੱਥੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਬੀਬੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੀਨੀਅਰ ਜਾਂ ਉੱਤਮ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹੇਠ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕੋ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।
ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੱਕਾ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣਗੇ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਜੇ ਸੱਦੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਨ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਹਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਸਦੇ ਅਣਗਿਣਤ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਸੋਹਣੇ ਹਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਇਸ ਸਭ ਲਈ ਕੋਈ ਅਸਲ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਉੱਥੇ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਅਤੇ ਉਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਫੇਰੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਭੇਜੇ ਸਨ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਵਾਲੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਾ ਬਦਲਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

ਫਿਰ ਵੀ, ਫਿਰ ਵੀ, ਜੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ... ਮੰਨ ਲਓ ਉਹ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗਾ? ਜਵਾਬ? ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ। ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇਣਾ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਜਵਾਬ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਜਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ? ਤਾਂ ਕੀ? ਉਸਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਵਰਗੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦਾ, ਉਹ ਮੇਰਾ ਕੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਖੁਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਾਂਗੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਉੱਥੇ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ? ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਮ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝੇ, ਕਾਮੁਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਹਰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੜਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ - ਮੌਤ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇ - ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦਾ ਹੋਵੇ।
ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਖੇਡ, ਜੋ ਕਿ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬੇਵਕਤੀ ਅਤੇ ਬੇਵਕਤੀ ਚਲੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਰੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੁਬਾਰਾ ਵਹਿਣ ਦੇ ਰਾਹ ਲੱਭ ਲਵੇ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਸਨਮਾਨ ਵੀ ਬਰਕਰਾਰ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਾਂ ਜੋ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣਗੇ, ਇੱਕ ਗੰਦੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਗਾਹਕਾਂ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ ਹੋਇਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਖਾਲੀ। ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨੇਤਰਹੀਣ ਅਤੇ ਬੇਸ਼ਰਮ, ਜੋ ਦੋ ਵਾਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਖੈਰ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਉਸਨੇ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰੱਥ ਉਧਾਰ ਲਿਆ, ਦੋ ਸਟਾਫ਼ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੀ ਧੁੱਪ ਬਚੇ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹ ਰਾਤ ਪੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਰ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹੋਣਗੇ; ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੋਣਗੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਵਾਪਸ ਲੈ ਜਾਣਗੇ।
ਰੱਥ ਨੂੰ ਦੋ ਬਲਦਾਂ ਦੁਆਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਦੁੱਧ ਵਾਲਾ ਚਿੱਟਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੰਗਾਂ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਫੁਆਇਲ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਭਾਰੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀ ਘੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਰੱਥ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਇੰਨਾ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਬੱਚੇ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸਿੱਧੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਭਾਰਤੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਲੱਕੜ ਜਾਂ ਸਾਗਵਾਨ ਤੋਂ ਬਣਿਆ, ਇਹ ਡੱਬਾ ਵਰਗਾ ਰੱਥ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਛੱਤ ਸਾਗਵਾਨ ਜਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਟੁਕੜਿਆਂ

ਨਾਲ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੌਸਮ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਛੱਪੜ ਜਾਂ ਵਾਧੂ ਛੱਤਰੀ ਨਾਲ ਹਲਕਾ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਰੱਥ ਦੇ ਪਹੀਏ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਅੱਧੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ ਕੈਨਵਸ ਪਰਦੇ ਜਾਂ ਕਵਰ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਦਰ ਚਿੱਕੜ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਨਾ ਪੈਣ। ਪਾਸਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਮਖਮਲੀ ਪਰਦੇ ਸਨ, ਸੋਨੇ ਦੇ ਟੇਸਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਛੋਟੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਠੰਡੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਮਖਮਲੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖਿੜਕੀਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਪਰਦਾ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ, ਬਾਹਰੀ ਮਖਮਲੀ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਪਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ, ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ। ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਜਾਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ, ਚੌੜੀਆਂ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਡਰਾਈਵਰ ਕੋਲ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਅੰਦਰ, ਫਰਸ਼ ਨਰਮ ਕਾਰਪੈਟਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਲਈ ਦੋ ਨੀਵੀਆਂ, ਗੱਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਨੌਕਰ ਦੀ ਸੀਟ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਪਰਦੇ, ਗੱਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਰਜਾਈ, ਸੁੱਕੇ ਮੇਵੇ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਸਟੋਰ ਸੀ। ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੈਰੇਫ ਬਾਹਰ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਡਰਾਈਵਰ ਉਸਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਪਹਾੜਗੰਜ ਵਿਖੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਵਾਲੀ ਈਦ ਗਾਹ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਤ ਖਵਾਜਾ ਬਾਕੀ ਬਿ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਦਰਗਾਹ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਰੱਥ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਕੋਮਲ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਸੜਕ ਨੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਜਿੱਥੋਂ ਅਰਾਵਲੀ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਹਾੜੀ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਚੜ੍ਹਾਈ ਹੁਣ ਔਖੀ ਸੀ। ਤੰਗ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ - ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ - ਜੰਗਲੀ ਜੂਜੂਬ, ਵੱਡੇ-ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲਾ ਜੰਗਲੀ ਪਲਾਸ਼, ਬਬੂਲ, ਫੁੱਲਦਾਰ ਮਾਲਟੀ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੰਘਣੇ, ਕੰਡਿਆਲੇ ਝਾੜੀਆਂ ਸਨ।
ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ ਅੰਤ ਵੱਲ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਹਵਾ, ਗਿੱਲੀ ਪਰ ਭਾਰੀ ਨਹੀਂ, ਜੰਗਲੀ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਵਾਧੇ ਲਈ ਅਨੁਕੂਲ, ਹਰਿਆਲੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਰਹੇ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰਪੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਝਾੜੀਆਂ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਉਦਾਸ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੇੜੇ ਦੀਆਂ ਖਾਲੀ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਲਈ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਰਵਾਂਸਰਾਏ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਦੂਰ ਸਨ, ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ

ਪਹੁੰਚੀਆਂ, ਇਹ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਮਹਿਲ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਲਾਈਟਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਗੋਲਬ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਲਟੈਣਾਂ ਅਤੇ ਢੋਲ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਝੰਡੇ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਸੰਗੀਨ ਅਤੇ ਸਿਰੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਨਿਯਮਤ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
ਗੇਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਲੰਮਾ ਸੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਿਆ ਜਿੱਥੋਂ ਰੱਥ ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਤਿੱਖੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇੱਕ ਉੱਚੀ, ਵੱਡੀ, ਚਿੱਟੀ ਬਣਤਰ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਪਲਿੰਥ 'ਤੇ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਵਰਾਂਡਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਗੋਲਾਕਾਰ ਅਤੇ ਮੋਟੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵਰਾਂਡੇ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਛੱਤ ਸੀ, ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਕਮਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਝੂਮਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਦ ਸਟੁਕੋ ਵਿੱਚ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਅਤੇ ਮੋਲਡਿੰਗ ਸਨ। ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲ ਦੁਆਰਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਆਸਰਾ, ਵਿਸ਼ਾਲ, ਚਿੱਟਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਮਹਿਲ ਮੱਖਣ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੇਕ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਘਰ ਦਾ ਬਾਹਰੀ ਮੁਖੜਾ ਇਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਰਗੀ ਬਣਤਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਚਰਿੱਤਰ ਦਾ ਕੁਝ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉਦੋਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ, ਇਸਦੀ ਉਸਾਰੀ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਏਐਚ 1235 (1819-1820) ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ 'ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੋਟੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਚਿੱਟਾ ਘਰ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਚੋਟੀ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਡੇਹਲੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ'। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ, ਪੰਜ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਤੈਮੂਰ ਲੰਗੜੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਵੀ ਲਿਖੀ ਜਿਸਨੇ 1820 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਪੈਸਾ ਕਮਾਇਆ।
ਬਾਰਾਂ ਜਾਂ ਚੌਦਾਂ ਫੁੱਟ ਚੌੜੇ ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਰਾਂਡਾ ਸੀ। ਰੱਥ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਗਾਮਾਂ ਫੜੇ ਹੋਏ ਕਈ ਸਾਈਸ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਦੂਰ ਪਾਸੇ, ਕੁਝ ਰੱਥ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀਆਂ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਗੱਡੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚੈਰੇਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੰਦ ਬੱਗੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰਾਈਵਰ ਜਾਂ ਧਾਰਕ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਆਦਿਮ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੱਕਾ ਪੀ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਨਾਰੀਅਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਬੋਤਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਵਰਾਂਡਾ ਇੱਕ

ਵੱਡੇ, ਉੱਚੀ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਤਿੰਨ ਦੋਹਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚੇ ਸਨ, ਭਾਰੀ ਪਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।
ਪੋਰਟੀਕੋ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਲਿਵਰ ਵਾਲਾ ਨੌਕਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਰੱਥ ਦਾ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਨਰਮ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਉਤਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ। ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਚੌੜੇ ਦੁਪੱਟੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਪਾਸੇ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ: 'ਮਾਨਯੋਗ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ ਹਨ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਐਲਾਨ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਵਰਾਂਡੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖੁਦ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ। ਸਵਾਗਤ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ! ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਵਾਗਤ ਹੈ! ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਆਉਣਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ।'
ਉਸਨੇ ਅਰਬੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸੈੱਟ ਵਾਕੰਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਵਰਤੀ ਸੀ; ਉਹ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਮੂਲ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਫਾਰਸੀ ਜਾਂ ਭਾਰਤੀ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਭਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਰਜ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗਰੀਬ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਾਂਗਾ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। 'ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਗਲੀਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਆਓ,' ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਸੈੱਟ ਵਾਕ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਵਾਗਤ ਦੇ ਫਾਰਮੂਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਬਣੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਾਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਜੋਧਪੁਰੀ ਜੁੱਤੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਫਿਲੀਗਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਾਲ, ਮਰੋੜੇ ਹੋਏ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਪੱਗ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਛੋਟੇ, ਕਾਲੇ ਫੁੱਲ ਛਾਪੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਰ ਇੰਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਰਈਸ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

25

ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਐਨੀਮੇਟਡ ਬਿਰਤਾਂਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਲੂਸ ਵਾਂਗ ਦਾਖਲ ਹੋਏ: ਫਰੇਜ਼ਰ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਤੇਜ਼ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅੰਦਰ, ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕਮਰਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਕਿ ਚਮਕਦਾਰ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘਬਰਾ ਗਈ ਸੀ; ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ ਡਰਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਂਚਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਮ ਆਸਾਨ, ਤਾਲਬੱਧ ਸੈਰ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।
ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਹੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਨ। ਬਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨਮੀ ਵਾਲੀ ਠੰਢ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਮਰੇ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਰਮ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਖਮੀਰਾ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ - ਖਮੀਰਾ ਸੇਬ ਜਾਂ ਅਨਾਨਾਸ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਚੱਜਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਪੇਸਟ ਨੂੰ ਖਮੀਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੁੱਕੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤੰਬਾਕੂ - ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਾਈਨ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਦੋਸਤਾਨਾ, ਆਸਾਨ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ, ਮਰਦ, ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਸਦੀ ਐਂਟਰੀ ਨੇ ਖਿੱਚਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਤੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਹਰ ਪੈਰ ਨੂੰ ਮਾਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੈਂਟ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬੁਲਬੁਲ ਚਸ਼ਮ (ਬੁਲਬੁਲ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ) ਨਾਮਕ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਬਣੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ 'ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਪੰਛੀ ਬੁਲਬੁਲ ਦੀਆਂ ਗੋਲ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੇਚੈਨ ਨਜ਼ਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਪੈਂਟ 'ਤੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਮੋਰ

ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ, ਨੀਲੀ ਨੀਲਮ, ਗੁਲਾਬੀ ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਮੋਤੀ ਵਰਗੇ ਛੋਟੇ ਰਤਨ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ, ਸੁਚੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਹੇਠਲੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਅਤੇ ਕੋਨਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਜਲ ਦੇ ਹਲਕੇ ਧਾਗੇ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਨੀਲਮ ਨਾਲ ਚਮਕਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਕੰਨਾਂ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਮੋਤੀ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ-ਹਰੇ ਪੰਨੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਨੱਕ ਪਿੰਨ। ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲਾਲ ਰੂਬੀ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਚੇਨ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੱਤ-ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਠੋਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੰਗਣ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਮਗਰਮੱਛਾਂ ਵਰਗੇ ਸਨ; ਕੰਗਣਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਉਸ ਕੋਲ ਨਾਜ਼ੁਕ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਕੰਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।
ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਗਿੱਟੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੋਟੀਆਂ, ਸੁਸਤ ਘੰਟੀਆਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਰੋਕੇਡ ਚੱਪਲਾਂ ਵਰਗੇ ਜੁੱਤੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੱਡੀ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪਿੱਠ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਇੰਨੇ ਛੋਟੇ ਸਨ ਕਿ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ, ਬਿੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ, ਪਤਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸੱਜੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਉਂਗਲ ਅਤੇ ਖੱਬੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਉਂਗਲੀ ਪੀਲੇ ਹੀਰੇ ਅਤੇ ਪੀਲੇ ਪੁਖਰਾਜ ਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅੰਗੂਠਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਪੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਹਲੀ ਦੇ ਤੁਰਨ ਨੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕਤਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੋਮਲਤਾ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।
ਉਸ ਸੁਹਾਵਣੇ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਲੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ, ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਨਰਮ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਰਾਤ ਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਨੀਲਾ ਰੰਗ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਅਦਭੁਤ ਆਤਮਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੇ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਗਲੀਚੇ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ। ਉਸਦੀ ਸੈਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ ਵਹਾਅ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਪੰਛੀ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਕੋਮਲ ਲਹਿਰਾਂ 'ਤੇ ਤੈਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਅਚਾਨਕ, ਕਮਰੇ ਦੇ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ, ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ ਔਰਤ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਹਰ ਪਾਸੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਬਰੀਅਰ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਈਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਪਰੋਸਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਜੋ ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਜਾਂ ਕੈਰਾਫ਼ਾਂ ਨੂੰ

ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਕਰਣ ਉੱਚੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਪਟੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕ ਗਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਔਰਤ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਗੂੰਜਦੀ ਗੂੰਜ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਧੁਨ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਔਰਤ, ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਛੱਡ ਕੇ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆ ਰਹੀ ਸੀ: ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਤੁਰਦੀ ਹੈ, ਬੱਦਲ ਰਹਿਤ ਪਹਾੜਾਂ ਅਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਲੇ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ; ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ, ਉਸਦੇ ਪਹਿਲੂ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਵੀ ਲਾਰਡ ਬਾਇਰਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਉਸ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਕਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੰਗੀਨ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕਵਿਤਾ ਖਤਮ ਹੋਈ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ 'ਵਾਹ, ਵਾਹ!', 'ਸੱਚਮੁੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਾਗ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ!' ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਸ਼ੋਰ ਭਰੇ ਜਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਔਰਤ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਤੇਜ਼ ਕਦਮ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਔਰਤ ਖੁਦ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਈ, ਹਿੰਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ: 'ਆਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਓ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਣ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਨਹੀਂ... ਨਹੀਂ। ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਲਾਮ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਉਸਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਵੱਲ ਲੈ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਬੈਠੀ ਸੀ। 'ਆਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਸੈਰ ਇੰਨਾ ਮਨਮੋਹਕ ਸੀ ਕਿ ਬਾਇਰਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਆ ਗਈ... ਮੇਰੇ ਸਵਰਗ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਨ, ਇੰਨੇ ਸੁੰਦਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਫੁੱਲਦਾਰ ਨਮੂਨੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਬਣਾਏ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ? ਇਹ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਨਾਮ ਹੈ।' 'ਹਾਂ, ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਗਾਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।'

'ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਨਿਗਾਰ, ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ! ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੱਪੜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਰੂਪਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੁੱਕਦੇ ਹਨ! ਸਾਡੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਸਾਨੂੰ ਕਬੂਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੋਠਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਹਨ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਇਹ ਸਕਰਟ ਅਤੇ ਟੋਪੀ ਬਹੁਤ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਪਾਈ ਹੈ।'
ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੋਟੀ ਸੀ, ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਜੋ ਕਿ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਬੁੱਧੀ, ਸੁਹਾਵਣਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਆਸਾਨ ਵਿਵਹਾਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਉਹ ਅਤੇ ਫੈਨੀ ਬੈਠਦੇ ਸਨ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ: ਉਹ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਬੁੱਢੀ ਫਿਰੰਗੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਫੈਨੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਫੈਨੀ ਦਾ ਪਤੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਆਈਸ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਮੈਨੇਜਰ ਸੀ। ਫੈਨੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਹ ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਆਗਰਾ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰਕਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਉਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ।
ਫੈਨੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਆਗਰਾ ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਮੁਗਲ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ, ਹਰੇਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੋ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੋਵੇਂ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਨਰਮ ਸਨ। ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਚੋਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਅੰਬ ਅਤੇ ਖਰਬੂਜੇ - ਤਰਬੂਜ ਅਤੇ ਕਸਤੂਰੀ ਖਰਬੂਜੇ ਦੋਵੇਂ - ਬਹੁਤ ਸੁਆਦੀ ਸਨ।
ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਜਮਨਾ ਦੇ ਹਰੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉੱਠਦੇ ਅਤੇ ਡਿੱਗਦੇ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨਦੀ ਮਗਰਮੱਛਾਂ, ਵੱਡੇ ਮੱਛੀ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਘੜਿਆਲਾਂ, ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਡੌਲਫਿਨ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਕੱਛੂਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਠੰਡੇ ਮੌਸਮ ਦੌਰਾਨ, ਅਣਗਿਣਤ ਪ੍ਰਵਾਸੀ ਪੰਛੀਆਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਬਣਾਉਣਾ ਨਵੀਨਤਾ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਭੁੱਲਣਯੋਗ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਪੁਰਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; ਫਿਰ ਰੰਗ, ਸ਼ੋਰ ਅਤੇ ਹਰਕਤ ਸੀ। ਉਸ ਅਜੀਬ ਪੰਛੀ ਲਈ, ਕਾਂ, ਤਿੱਤਰ, ਵੱਡਾ, ਰੁੱਖਾਂ ਵਾਲਾ, ਅੱਧਾ ਕਾਲਾ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਲਾਲ, ਅਤੇ ਸਾਰਸ, ਮੋਰ: ਉਹ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਦੇਖੇ ਜਾਣੇ ਸਨ।
ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨੀ ਮਸਜਿਦ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਚੁੱਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਸੰਗੀਤਕ ਅਜ਼ਾਨ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ। (ਇੱਥੇ ਇਹ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਸਤੰਬਰ 1857 ਵਿੱਚ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਮਸਜਿਦ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।) ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਹੀ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਪਾਰਕਸ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਦੋ ਪਿੰਡ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀਦਗੰਜ ਅਤੇ ਮੁਥੀਗੰਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। (ਪਹਿਲਾ ਹੁਣ ਕਿਟਗੰਜ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਘਣੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ।) ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਸੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ।
ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਪਨਗਰੀ ਇਲਾਕਾ ਅਲੋਪੀਬਾਗ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਸਾਲਾਨਾ ਮੇਲੇ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਦਸਹਿਰੇ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਦੌਰਾਨ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਮ ਹਲਚਲ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ, ਅਲੋਪੀਬਾਗ ਵਿਖੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁੱਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੁੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ; ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਅਕਸਰ ਇਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਵਿਧਵਾ - ਸੁੱਤੀ ਮਾਂ ਖੁਦ - ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਸਾੜਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਇਸ ਭਿਆਨਕਤਾ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਆਪਣੀ ਬੋਲਚਾਲ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਇਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਰਹੀ, ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਰਨਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਫੈਨੀ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦਿਲਚਸਪ ਲੱਗਿਆ; ਉਹ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਸੁਣਨ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਦੂਜਿਆਂ ਵੱਲ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵੱਲ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਹੋਰ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਐਨੀਮੇਟਿਡ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੌਰਾਨ, ਫੈਨੀ ਕਈ ਵਾਰ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਟੈਂਜੈਂਟ 'ਤੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਜਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ

ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਂਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਨੱਕ ਦੀ ਪਿੰਨ ਦੀ ਚਮਕ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਅਜੀਬ ਗੱਲ ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੱਸੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਘੱਟ ਨਾਗਰਿਕ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਗੰਗਾ ਦੇ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਪਰਜਾ ਸਨ, ਉਹ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜ ਨਾਲੋਂ ਰਾਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ।
‘ਕਿਉਂ? ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫੈਨੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ: 'ਮੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ... ਕਿ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲੋਕ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਹਨ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮਾਲੀਏ ਦੀਆਂ ਦਰਾਂ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ, ਜ਼ਮੀਨ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਕਿਸਾਨ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਸਥਾਨਕ ਕਾਰੀਗਰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹਨ... ਪਰ ਆਓ ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਏ, ਦੁਨੀਆਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਫੈਨੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ? ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ? ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਚਿਤ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਫੈਨੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਾਲਾਤਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਉਸਨੂੰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

26

ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗ਼ਾਲਿਬ, ਅਗਸਤ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ: 'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।' ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੁਰੰਤ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ, ਲੰਬੇ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ਮੌਜੂਦ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉੱਠੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਉਮਰ ਇੱਕੀ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਾਈ ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਝਲਕਦੀ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ ਪੱਗ ਸੀ, ਜੋ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕਲਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਰਪੇਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਇੱਕ ਬਰੋਕੇਡ ਜਾਂ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਪੱਟੀ, ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਇੰਚ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ। ਉਸਨੇ ਆਮ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ ਆਪਣੇ ਸਰਪੇਚ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਦਖਸ਼ਾਨੀ ਰੂਬੀ, ਲਗਭਗ ਕਬੂਤਰ ਦੇ ਅੰਡੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਅਤੇ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕੈਬੋਚੋਨ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਚਮਕ ਉਸ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਨੂੰ ਝਪਕਦੀ ਸੀ।
ਠੰਢੇ ਮੌਸਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਤੰਜ਼ੇਬ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਚਿੱਟਾ ਕੁੜਤਾ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉਸਨੇ ਭਾਰੀ ਕਢਾਈ ਵਾਲਾ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਉੱਨ ਦਾ ਨਿੰਮਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਜਮਾਵਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁੜਤੇ ਦਾ ਕੱਟ ਅਤੇ ਨਿੰਮਾ ਨਵੀਨਤਮ ਫੈਸ਼ਨ ਲਈ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਸੱਜੇ ਛਾਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਕੁੜਤੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਝਲਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਬਰੋਕੇਡ ਸੈਸ਼

ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਇੱਕ ਖੰਜਰ ਜਿਸਦੀ ਮਿਆਨ ਅਤੇ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਰਤਨ ਪੱਥਰ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਸੈਸ਼ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਸ ਦੇ ਬਰੋਕੇਡ ਦੇ ਬਣੇ ਪੈਂਟ ਤੰਗ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਜਾਮਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪੱਟਾਂ ਅਤੇ ਵੱਛਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਬਹੁਤ ਗੋਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੇ ਟ੍ਰਾਂਸੋਕਸੀਅਨ ਮੂਲ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਮੁਗਲ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਤਿੱਖੀ ਸੀ; ਮੁੱਛਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਕੁੱਲ ਪ੍ਰਭਾਵ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ, ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ
- ਉਸਦੀ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਮਰਦ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਖਿੱਚ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੈਰ ਅਤੇ ਆਮ ਵਿਵਹਾਰ - ਸ਼ਕਤੀ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਜਿੱਥੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਨੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਦੋ ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੁੰਦੀ, ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਮਹੱਤਵਹੀਣ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜਿਸਦਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਨਿਯਮਤ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕ ਸੀ, ਥੋੜਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ।
ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਦੋ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ। ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਹੁੱਕਾ ਉਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਐਲਾਨ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤਾ: 'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ!'
ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੁਰੰਤ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜੀ। ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਆਈਆਂ: 'ਮੇਰੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ!'
'ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡਾ ਸੇਵਕ!'
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਆਓ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਉਡੀਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਹੈ!' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਲੰਬੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੱਥੇ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਚੌੜੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੱਟਾਂ ਚੌੜੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਸਿੱਧੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਰਨ ਵਿੱਚ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ

ਘਮੰਡ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੋਰਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਛੋਹ ਸੀ - ਇਸ ਦੁਰਲੱਭ ਰੰਗ ਦਾ ਤਕਨੀਕੀ ਨਾਮ 'ਮੈਦਾ ਸ਼ਹਾਬ' ('ਲਾਲ ਕੇਸਰ ਦੇ ਰਸ ਨਾਲ ਗੁੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਟਾ') ਸੀ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੱਛਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਲੰਬੀਆਂ ਅਤੇ ਤੁਰਕਮੇਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੱਖੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਮੋਟੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ, ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਆਕਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਅਤੇ ਦੇਖਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਾਸਿਰ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫ਼ੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਉਂਦਿਆਂ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨਪਸੰਦ ਫ੍ਰੈਂਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੋਤਲਾਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਸ਼ਰਤ ਹੈ: ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਨਤਮ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦਿਓ।'
ਇਹ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ। ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਆਈ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਮੁਬਾਰਿਜ਼-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਮੁਮਤਾਜ਼-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਹੁਸਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫ਼ੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਨਾਲ ਭਰਾਤਰੀ ਦੋਸਤੀ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਗ਼ਾਲਿਬ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਬੈਠਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫ਼ੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਸੁੰਨੀ ਧਰਮ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ, ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ, ਜੋ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫ਼ੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ, ਵੱਲ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਝੁਕਾਅ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਹੁਸਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦਾ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਸਤੰਬਰ 1857 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਅਤੇ ਤਬਾਹੀ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਮੌਜੂਦਾ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਹੈਦਰ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਪਿਆਰ ਆਮ ਸੀ।
"ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਲਈ ਇੰਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਉਪਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ," ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਸਾਡੇ ਲਈ, ਫਿਰੰਗ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਘਰ ਤੋਂ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਬੋਤਲ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਧੂੜ ਹੀ ਨਿਕਲੇ, ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਅੱਗ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਛਿੜਕਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਕਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦੇ।"
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਤਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਆਵਾਜ਼ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਉੱਚੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨੀਵੀਂ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਤੁਰੰਤ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਅਕਤੀ ਹੋਵੇ।
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਲੰਬੀ ਪਾਈਪ ਖਿੱਚੀ, ਅਤੇ ਨਰਮ ਅਤੇ ਮਾਪੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਬੋਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਗ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਡੰਗ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ: 'ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ! ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ, ਪਰ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਗੱਦ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੋਤੀ ਰੋਲਦੇ ਹੋ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ।'
ਨਵਾਬ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਸਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਦੇਸ਼ੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ, ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਤ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਣ ਅਤੇ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਟ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਦਰ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਉੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਦਰ, ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਤੇ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ। ਇਹ ਕਲਾ ਸਾਡੇ ਟਰਾਂਸੋਕਸੀਅਨਾਂ ਅਤੇ ਈਰਾਨੀਆਂ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਹੈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਵਿਅੰਗ ਦੇ ਬਰਛੇ ਤੋਂ ਹੋਏ ਹਮਲੇ ਦਾ ਅਰਥ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਣਾਇਕ ਅਤੇ ਅਨੰਦਦਾਇਕ ਜਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਆਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਹ ਸਹੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਸੰਨ ਸੁਭਾਵਿਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ, ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ। ਫਿਰ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਫਿਰੰਗੀ ਬੇੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜਕੜਨ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਲਾ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਲਾਭ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ,

ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸੌ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਹੁਤ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ ਸੀ।
'ਫਿਰੰਗੀ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ! ਇੱਕ ਗੱਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਬਹੁਤ ਵਾਹੀਯੋਗ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਧਰਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਵਰਗੀ ਹੈ: ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਸਰਹੱਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜੇਲ੍ਹ ਘਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੰਗ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਪ੍ਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਵਾਲੀ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।'
ਇੱਥੇ ਫਿਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਝ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਹਾਰੂ ਰਾਜ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹੇ ਜਾਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਡਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਖੇਤੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਹੱਸਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਫਿਰ ਵੀ, ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਬੀਜ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਛਿੜਕਦੇ, ਹੇ ਮਾਲਕ! ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ।
ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੀ ਹਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਵੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਬਹਿਸ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸੀ। 'ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਮਾਲੀ ਅਤੇ ਸੇਵਕ ਹਾਂ। ਜ਼ਰਾ ਸੁਣੋ ਕਿ ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜੀਭ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ:
ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਰੁੱਖ ਕਦੋਂ ਫਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਹੀ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੀਜ ਬੀਜਿਆ ਹੈ।
ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਰਵਾਇਤੀ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ: 'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ! ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਸੈਫੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ। ਫਿਰ, ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ: ਮੈਂ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਦਾਰਾ ਦੀਆਂ ਗਾਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਾ ਪੁੱਛੋ।
ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸੱਜਣ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਸਨ; ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਹਿਤਕ ਲਿਖਤ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਆਮ ਆਬਾਦੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦਰਾਰ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਵਧਦੀ ਨੇੜਤਾ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਹੁਤਾ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗਾਲਿਬ ਵਿਰੁੱਧ ਨਫ਼ਰਤ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਗ਼ਾਲਿਬ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਸਵਰਗੀ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਆਮਦਨ ਦੀ ਵੰਡ ਵਿੱਚ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨਿਆਂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਧਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਆ ਕੇ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟਿਆ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਰ ਨਾਗਰਿਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ: ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਵਜੋਂ, ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਸ਼ਾਸਕ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਿਚਕਾਰ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਵਿਚਕਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਣਾਅ ਅਤੇ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਰਹੀ ਕੁੜੱਤਣ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੁਝਾਰਤ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ: ਕੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋ ਸਕੇ? ਜਾਂ ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਸੂਖਮ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਜਿੰਨਾ ਚਾਹੇ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰ ਸ਼ਾਸਕ ਵਜੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਸੀ? ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਜਿਸਨੂੰ ਵੀ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ; ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਵਾਬਦੇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਸੰਕੇਤ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਹੋਣ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਘਰ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਅਤੇ ਜੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਸੌ ਵਾਰ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਾਰ ਮਿਲਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਮਹਿਮਾਨ ਵੀ ਬਣਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਜਾਂ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?
ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਔਰਤਵਾਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਦੋਂ ਜਾਗ ਪਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨਾਲ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ

ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਬਹਾਨਾ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਖੇਡ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਘਮੰਡੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਲਈ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵਤਾ - ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਵੰਸ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤਨਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ - ਜੋ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਨਵਾਬ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਮਾਰੂਫ਼ ਦੀ ਧੀ ਸੀ - ਦਾ ਵਿਆਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਦਾ ਜੀਜਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਇੱਕ ਸੱਯਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਨਮ ਅਤੇ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਗਾਲਿਬ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਔਰਤ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਸੀ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸੇ ਜਾਂ ਸਮਾਨ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਨਮ ਦੁਆਰਾ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਗਾਲਿਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਰੁਤਬਾ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਗਾਲਿਬ ਤੋਂ, ਸਗੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਦੋਵਾਂ ਪਤਵੰਤਿਆਂ - ਸੈਫੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ - ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਾਲੇ ਚੈਨਲਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਯਤਨ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਾਰੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਲਾਤਮਕ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਲਗਭਗ ਗੁਪਤ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਬਦਲਾਅ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਰਮ

ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਖੇਡੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਸਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਸੂਖਮ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੇ ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਚੋਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਸੋਇਰੀ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਹ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁੜ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ, ਲਗਭਗ ਸਪੱਸ਼ਟ, ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਤੇ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਿ ਉਹ ਸਭਾ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਕਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕੂਦਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਗੁਪਤ ਧਿਆਨ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਵੈ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਸੀ, ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਜੋ ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਾਹਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੁੜੱਤਣ, ਇੱਕ ਬੇਚੈਨੀ, ਆਪਣੇ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਜ ਕੀਤਾ।
ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਇੱਕ ਆਮ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਲਾਟ ਜਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸੱਚ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਲਚਸਪ ਔਰਤ ਹੋਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚੁੰਬਕੀ ਲਹਿਰ, ਲਹਿਰਾਉਂਦੀਆਂ, ਹਿਪਨੋਟਿਕ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਮਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੂਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੋਂ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਲਈ, ਇਸਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ...

ਕੀ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਠੰਡੇ ਛਿੱਟੇ ਕਾਰਨ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਟੱਕਰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ ਅਜੀਬ, ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਕਾਰਨ? ਉਸਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਡਰ

ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਿੱਲਾ ਹੋਣ ਤੱਕ ਛਿੜਕਾਅ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਡਰਾਂ, ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕੋਰੜਿਆਂ ਅਤੇ ਕੋੜਿਆਂ ਕਾਰਨ ਨੀਂਹਾਂ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਵਾਈਨ ਦੁਬਾਰਾ ਘੁੰਮਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਚੁੰਬਕੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਆਕਰਸ਼ਕ, ਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਹਨੇਰੇ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮੋੜਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਲੀਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਾਈਨ ਸਰਵਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਸੀਲਬੰਦ ਬੋਤਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਜਾਵਟੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵੀ ਸਨ। ਵਾਈਨ ਸਰਵਰ ਨੇ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੱਟੇ ਹੋਏ ਕੱਚ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜੋ ਹੰਸ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਂਡਾ ਇੱਕ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਉੱਤੇ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਪਿਆਲਾ ਸੀ।
'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ,' ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਗਾਲਿਬ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਇੱਕ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜੋ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੁਰਲੱਭ ਸੁਆਦੀ ਭੋਜਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਗ਼ਾਲਿਬ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਬੋਤਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਈ, ਸੀਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਮੱਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਹਵਾ ਛੂਹ ਸਕੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ, "ਹਵਾ ਦੁਆਰਾ ਛੂਹਿਆ" ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਸਾਡਾ ਮਤਲਬ ਇੱਕ ਵਾਈਨ ਹੈ ਜੋ ਗਿੱਲੀ ਹਵਾ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਕਾਰਨ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਹੈ; ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕੁਝ ਵਾਈਨਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ, ਹਵਾ ਦੁਆਰਾ ਛੂਹਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹ ਲੈ ਸਕਣ।'
‘ਖੈਰ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇਹੀ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵਾਂਗਾ!’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ। ‘ਮਰਦਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪੀਣ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ! ਪਰ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਚਾਵੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਈਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ “ਸਾਹ ਲੈਣਾ” ਸ਼ਬਦ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ? ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵਾਈਨਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਪੀਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਛੱਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਫ਼ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਣ।’
'ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਜੀ,' ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅੰਸ਼ਕ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, 'ਇਹ ਉਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਜੋ

ਸਾਨੂੰ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।' ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਕਿ "ਕਵੀ..."
'ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ,' ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਹਾਵਤ ਦੇ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਕੀਤੀ, "... ਰੱਬ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ।" ਪਰ ਪਿਆਰੇ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਅਜੀਬ ਮੁਹਾਵਰੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਇਸ ਰਹੱਸ 'ਤੇ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕਣ ਦਿਓ!'

‘ਓਹ, ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਹਨ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਲੇਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਆਜ਼ਾਦ ਹੈ, ਯਾਨੀ ਕੈਪਟਨ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਹੀਥਰਲੀ। ਪਰ ਆਓ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਈਏ,’ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਦੀਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਘਰ ਦਾ ਗੁਆਂਢੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਨ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਬੋਤਲ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੀ... ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਸਾਬਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ!’
'ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ, ਤੇਰੀ ਕਵਿਤਾ - ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਝੂਠੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ!' ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਨੇ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। 'ਵੈਸੇ ਵੀ, ਆਓ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਕਰੀਏ।'
'ਹਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣੋ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹਨ,' ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਕਵੀ ਸੀ ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ।
'ਹਾਂ, ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ,' ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ: 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ।'
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ਰੀਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ': ਪੀਰ ਓ ਮੁਰਸ਼ੀਦ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਰੌਸ਼ਨ ਅਖਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ' ਵਜੋਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਨਮਾਨਯੋਗ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸੂਫ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਖੇਤਰੀ ਸਰਦਾਰਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਚਾਪਲੂਸਾਂ ਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ

ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਕਾਫ਼ਰ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਨੂੰ 'ਪੀਰ ਓ ਮੁਰਸ਼ੀਦ' ਕਿਹਾ ਜਾਣਾ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗਲਤੀ ਸੀ।
'ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਮਾਮਲਾ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਫ਼ਰ ਕ੍ਰਿਸਟਨ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਮਝੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਆਵਾਜ਼ ਇੰਨੀ ਨੀਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫੁਸਫੁਸਾਉਣ ਵਾਂਗ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇ। 'ਅਤੇ ਇਹ ਫਿਰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਗੱਲ ਹੈ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣਾ। ਇਹ ਲੋਕ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਉਲਟਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੱਬੇ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਹ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿਖਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਉਤਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ... ਅਤੇ ਚੀਨੀ ਤਿੱਤਰਾਂ ਵਾਂਗ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ।'
ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਲਖਨਊ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚਿੱਟੀ, ਕਢਾਈ ਵਾਲੀ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚਿਕਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਕਢਾਈ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਟੋਪੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤਿਰਛਾ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਫੈਸ਼ਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਸਮਤਲ ਤਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨੇੜਿਓਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਟੋਪੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਮਕਦਾਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੋਟਾ ਸਰੀਰ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹਲਕੇ, ਉੱਨੀ ਛਾਪੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਨਿਮਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮਲੀਨਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਹ ਜੋ ਢਿੱਲੇ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਸੂਤੀ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਸ਼ਰੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿੱਚ ਨਵੀਨਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਧਾਰੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ ਫੁੱਲਦਾਰ ਪੈਟਰਨ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਰੇਸ਼ਮ ਵਿੱਚ ਕਢਾਈ ਕੀਤੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਸਨ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਪੰਜਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟੇ ਮੋਤੀਆਂ ਅਤੇ ਰਤਨ-ਰਿੰਗਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਾਰ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਉਸਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ।
ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ 'ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ' ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਅਸ਼ਰਫ਼-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਵਧ ਰਾਜ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਮੁੰਤਜ਼ਿਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਹਕੀਮ ਮਹਿਦੀ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਹੁਣ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੁਝ

ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਸਕਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਉਸ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਚੇਤ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਛਾਨਣਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਦਾ ਆਮ ਭਾਵ ਸਮਝ ਗਈ ਜੋ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਗੁਪਤਤਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਅਰਥ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਕੁਝ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਲੰਬੀ ਪਾਈਪ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਫੁੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਇਤ ਆਵੇਗੀ ਜਿਸਦਾ ਮੈਂ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।'
ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਹਰ ਥਾਂ ਤੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ:
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ!'
'ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ!'
'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਦੇਖਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ। ਕਵਿਤਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਉਸਦਾ ਢੰਗ ਉਸਦੀ ਆਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੀ, ਲਚਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ: ਉਸਦੀ ਆਮ ਆਵਾਜ਼ ਓਨੀ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਾਲਾਂ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸੁਧਰੀਆਂ ਸਨ।

ਇਹ ਇੱਕ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ: ਨਾ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਦਿਲ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਚਮਕਦਾਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਗਲਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਾਬ।
ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਬਹੁਤ ਸਹੀ ਕਿਹਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ! ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਚਮਕ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲਹਿਰ ਇੱਕੋ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਇੱਕੋ ਦਰਜੇ ਦੀਆਂ ਹਨ!'
ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ 'ਵਾਹ! ਵਾਹ!' ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਅਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਰੌਲਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਅਸ਼ਰਫ਼-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚੀ ਪਰ

ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ "ਸ਼ੈਲੀ" ਦੇ ਅਰਥ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰਲੱਭ ਸ਼ਬਦ "ਗੁਣਾ" ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਕਵੀ ਨੇ "ਤਰਜ਼" ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਤਿੱਖੀ ਗੱਲ ਕਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ, ਜਿਸਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਗਾਲਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕੱਢਣ ਲਈ ਜੱਦੋਜਹਿਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸ਼ਰਫ਼-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ 'ਲਫ਼ਜ਼' ਲਈ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ, ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ' ਵਰਤਿਆ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ: 'ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ... ਓ, "ਔਰਤ ਲਿੰਗ" ਲਈ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।'
"ਮੁਆਨਾਸ," ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ।
'ਓ, ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਧੰਨਵਾਦ, ਕਰਨਲ ਫਰੇਜ਼ਰ। ਤਾਂ, ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਲਫਜ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਸਦਾ ਲਿੰਗ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਹੋਵੇ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੁਲਿੰਗ ਵਜੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਗਲਤ ਸੁਣਿਆ?' 'ਨਹੀਂ, ਫੈਨੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ ਜਿੱਥੇ ਲਫਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਲਖਨਊ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸਤਰੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਦਿੱਲੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਨਿਯਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਪਿਆਰੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ?'
'ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਲਈ, ਲਫ਼ਜ਼ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਹੈ।'
‘ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਲਿੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਮਾਮਲਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਲਝਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਰਥ ਨੂੰ ਹੀ ਲੈ ਲਓ; ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਪੁਲਿੰਗ ਵਜੋਂ ਵਰਤਦੇ ਹਨ,’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਹੁਣ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ?’
ਗ਼ਾਲਿਬ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਓਹ, ਇਹ ਤੈਅ ਕਰਨਾ ਔਖਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਕੋਈ ਔਰਤ ਇਸ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਰੱਥ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਇਹ ਪੁਲਿੰਗ ਹੈ।'

ਇਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲ ਹੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਗਾਲਿਬ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ

ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹਰਕਤ ਦਾ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜਵਾਬ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਤਰੀਕਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਚੁਟਕਲਿਆਂ 'ਤੇ ਹੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਬੇਫਿਕਰ ਬੈਠਣਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਹਾਸਾ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਦੇਖੋ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਦੇ ਦੇਣਦਾਰ ਹੋ।'
'ਹਾਂ, ਪਿਆਰੇ ਸਰ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ।'
ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ:
ਗਾਲਿਬ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਕੋਲ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਿ ਤੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਵੇਂਗਾ।
ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਬਹਾਦਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸਦਾਬਹਾਰ, ਘੁੰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਸ਼ਰਾਬਖਾਨਾ ਬੈਠੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰੰਗ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਘਰ ਤੋਂ ਇਹ ਪੇਰੀ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਮੇਰੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਝੂਠਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਪਰ ਇਸ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਹਿੰਦੀ ਆਇਤ ਵੀ ਯਾਦ ਆਈ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ: ਵਾਈਨ ਦਾ ਗੇੜ ਇਸਨੂੰ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਭਟਕਣਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਦਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰੋ, ਸਾਰਾ ਭਾਂਡਾ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰੱਖੋ।
"ਖੈਰ, ਜੇ ਇਹ ਪੂਰਾ ਭਾਂਡਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਬੋਤਲ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਹੀ ਫਰਕ ਹੈ," ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਲਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼ਰਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ। ਕੀ ਉਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੁਝ ਅਸਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਵਜੋਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ?

ਬਹਾਦਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਉੱਚਾ ਮਨ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰੇ। ਪਰ... ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਬੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਸੁਣ ਕੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਜੋ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਭਾਰੂ ਸਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੱਧਾ ਚਿਹਰਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਹ ਉੱਠੀ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੈ। ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੇਵਕ ਜਿਵੇਂ ਮਰਜ਼ੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਦੇਰੀ ਦੇ ਡਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਹ ਕੋਈ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ।' ਉਸਨੇ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਵੱਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉੱਚ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਦਿਆਲੂ ਛਾਂ ਹੇਠ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਯਾਤਰਾ ਕਰਾਂਗਾ।' ਉਸਦੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮਦੀ ਰਹੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਮਖਮਲੀ ਸੁਆਦ ਗਲੇ ਤੋਂ ਛਾਤੀ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਲੂ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਜੀਭ ਨੂੰ ਤਾਲੂ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਜੀਭ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਔਰਤ-ਅਭਿਲਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਗਰਮ ਪਰ ਕੋਮਲ ਕਿਰਨਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅੱਧਾ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇਸ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਪਲਬਧ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਉੱਚੇ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਭਰਾ, ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ।'
ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੇ ਰਸਤੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।' ਉਸਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਸਿਰਫ਼ ਨਿਮਰਤਾ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਪੁਲ ਬੰਗਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਉਲਟ ਪਾਸੇ, ਤਿਰਾਹਾ ਬੈਰਾਮ ਖਾਨ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਵੇਰਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਦੋਸਤਾਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਲਝ ਗਿਆ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਧਿਆਨ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਸਨਮਾਨ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ, ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਸੀ।
ਉਹ ਗਾਲਿਬ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ।'
'ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ!'; 'ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ!'; 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦਿਓ!' ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਨੌਕਰ ਜਿੱਥੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਹੁੱਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਪਾਈਪਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਡੂੰਘਾਈ, ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਰਹੱਸਮਈ ਗੈਰ-ਭੌਤਿਕ ਜੀਵ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਸੀ:
ਤੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਮੇਰੀ ਤਾਂਘ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ, ਆ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਲੈ; ਮੈਂ ਪਲਕਾਂ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਵਾਂਗ ਟਪਕਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਆ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਲੈ।
ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿੱਚ - 'ਵਾਹ! ਵਾਹ!' 'ਚੰਗਾ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ!' - ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਬੋਲਿਆ: 'ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ! ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਹੈ! ਮੈਂ ਪਲਕਾਂ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਆਓ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਪਾਓ!'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉਠਿਆ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰੋ! ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਬੋਲਿਆ, ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ!'
ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਉੱਠੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਤਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਆਇਤ', ਅਤੇ ਅਗਲਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ: ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਟਾਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ: ਮੇਰਾ ਅਪਰਾਧ ਕੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਭੜਕਣਾ, ਬੇਚੈਨੀ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੈਠੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੇ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਲਾਈਨ ਦੁਹਰਾਈ। 'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ!' ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ। 'ਚੰਗਾ, ਕਿੰਨਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ!' ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠੀ: 'ਕਿੰਨਾ ਸਹੀ! ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਸੀ, ਅਤੇ "ਅਪਰਾਧ ਮਾਰ-ਕੁਟਾਈ ਅਤੇ ਭੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੇਚੈਨ", ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਨੁੱਖੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।'
ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਹੁਣ ਆਇਤ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲਾਈਨ ਕਹੀ:

ਮੈਂ ਹੁਣ ਮਰ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਆਓ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ।
ਹੁਣ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਛੱਤ, ਗਲਾਸ, ਬੋਤਲਾਂ, ਝੂਮਰ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਜੱਗ, ਸਭ ਕੁਝ ਭੂਚਾਲ ਵਾਂਗ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਆਂਢੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਲੋਕ ਕਿਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਹੱਥ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਤਪਸ਼ ਵਿੱਚ: 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਮਰ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਆਓ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ।' ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਸਾਰੀ ਸਭਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:
ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਟਾਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਮੇਰਾ ਅਪਰਾਧ ਮਾਰ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਬੇਚੈਨ; ਹੁਣ ਮੈਂ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਆਓ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ।
ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਅਗਲੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ: ਮੈਨੂੰ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਈਰਖਾ ਹੈ; ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ; ਕੁਝ ਸ਼ਰਮ ਕਰੋ! ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਹਾਂ, ਇਕੱਲੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ, ਬਸ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ! ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕਰਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ਪੂਰੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ: 'ਜਦੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਆਇਤ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਲੰਮੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਖਤਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?' ਫਿਰ ਵੀ, 'ਸ਼ਾਨਦਾਰ!' ਦੀਆਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ 'ਰੱਬ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੋਵੇ, ਕਿਹੜੀ ਤਾਕਤ, ਕਿਹੜੀ ਤਾਜ਼ਗੀ!' 'ਕਿੰਨੀਆਂ ਅਸਾਧਾਰਨ ਹਨ!' ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲਾਈਨਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਪਾਠ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ:
ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਖੈਰ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ; ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਲਿਆ, ਆਓ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ।
ਬੀਜ ਪੁੰਗਰਿਆ, ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਲਈ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ; ਮੈਂ, ਅਜੇ ਵੀ ਫੀਨਿਕਸ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ, ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ - ਬੱਸ ਆਓ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ। ਇਸ ਆਇਤ ਨੇ ਵੀ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਇਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, ਜੋ ਹੁਣ ਲਖਨਊ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ

ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਮੈਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ; ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੇਵਕ ਦਾ ਗਲਾ ਹੁਣ ਸੁੱਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਇਤਾਂ ਕਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਫਿਰ ਵੀ, ਸਰੋਤੇ, ਜੋ ਕਿ ਇਸ ਆਇਤ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਉਮੀਦ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਂਦੇ ਰਹੇ: ਮੈਂ, ਅਜੇ ਵੀ ਫੀਨਿਕਸ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਜਾਲ ਫੈਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ - ਬਸ ਆਓ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ। 'ਆਹ! ਇਸਦਾ ਦਰਦ! ਇਸਦਾ ਤਰਸ!' ਬੀਜ ਪੁੰਗਰਿਆ, ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਲਈ ਘਰ ਬਣ ਗਿਆ। 'ਰੱਬ ਦੇ ਸੱਚ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੱਲ ਹੈ!'
ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਹੈ! ਮੇਰੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਥੀਏਟਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਦਰਅਸਲ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸੱਭਿਅਤਾ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੱਧਮ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ:
ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਲਈ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਹਉਕੇ ਭਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿੰਨੇ ਅਧੀਨ ਹਨ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਣ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਗੁਪਤ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ: ਆਓ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ।
ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਕੁੱਟਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਖੂਨ ਵਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ - ਆਓ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ!
ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ, ਬਿਹਤਰ ਸ਼ਾਇਰ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਝੁਲਸਣ ਅਤੇ ਭੜਕਣ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸ਼ਾਇਰੀ ਲਈ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਤੱਕ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ 'ਕਾਵਿਕ ਚਲਾਕੀ' ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬੁਲਾਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਭਰਮਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬਾਗ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ; ਪ੍ਰੀਤਮ ਲਈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬਾਗ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਰੰਗੀਨ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਜ਼ਖ਼ਮ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਖੂਨ ਵਗਾਇਆ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਇਤ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤੁਰੰਤ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਝਿਜਕਦੀ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,'। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਵੀ ਆਇਤ ਦਾ ਤਿਰਛੇ ਅਰਥ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਹੈ ਨਾ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਨੇ ਅਸਿੱਧੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਸੁਣਨ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਨ। ਹੁਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਅਗਲੀ ਕਵਿਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ:
ਕੰਘੀ ਕਿੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਾਲ ਤੋੜਨ ਲਈ; ਮੈਂ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਚੱਕਦਾ ਹਾਂ, ਇਸਨੂੰ ਕੰਘੀ ਵਰਗਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ: ਆਓ, ਅਤੇ ਦੇਖੋ।

ਇਸਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦਰਸ਼ਕ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਸ ਥੀਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਅਗਲੀ ਆਇਤ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ:
ਮੇਰੀ ਬਸੰਤ ਬਣੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਖਿੜਦਾ-ਖਿੜਦਾ ਹਾਂ - ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੇ ਪੀਣ ਲਈ ਆਉਣ ਦਿਓ; ਮੈਂ ਪੀਵਾਂਗਾ, ਪੀਵਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ!
'ਮੇਰੀ ਬਸੰਤ ਬਣੋ' ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ: 'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਾਗ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ! ਮੀਰ ਤਕੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਾਡੇ ਅਤੀਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਮਾਲਕ, ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਲਈ "ਖਿੜਦੇ ਅਤੇ ਖਿੜਦੇ" ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਇੰਨੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਚੰਗਾ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ!'
ਗ਼ਾਲਿਬ ਬੁਲਾਰੇ ਦੀ ਸਮਝਦਾਰੀ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ, ਰਾਏ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ। "ਬਸੰਤ" ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਉਸੇ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਦਾਅਵਤ ਤੋਂ ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ ਟੁਕੜਾ ਲੱਭਦਾ ਹੈ।'
ਰਾਏ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਨਮਾਨਿਤ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚੋਂ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ

ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਦੁਰਲੱਭ ਯੋਗਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸਦੀ ਮੁਗਲ-ਪੂਰਵ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਧਰੁਪਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਸੱਯਦ ਖਵਾਜਾ ਫਰੀਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਵਾਬ ਜ਼ੈਨ-ਉਲ ਆਬਿਦੀਨ ਖਾਨ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੋਸਤੀ ਕਹਾਵਤ ਵਾਲੀ ਸੀ।
'ਹਾਂ, ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੋ,' ਰਾਏ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀ ਮੀਰ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਪਉੜੀ ਸੁਣਾਇਆ:
ਸ਼ਰਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖਿੜ-ਖਿੜ ਕੇ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਬੱਸ ਦੇਖੋ; ਦੋਸਤੋ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘੁੱਟ ਪੀਣ ਦਿਓ, ਫਿਰ ਬਸੰਤ ਦੀ ਅਸਲੀ ਸ਼ਾਨ ਵੇਖੋ!
ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਰਾਏ ਪ੍ਰਾਣ ਕਿਸ਼ਨ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਥੀਮ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ!'
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੱਡੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਵੀ ਦੋਵਾਂ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬ ਮੌਕਾ ਦੇ ਕੇ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਅਗਲੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਕਰਤਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ; ਮੈਂ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ, ਜ਼ਰਾ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ!
'ਰੱਬ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ, ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਖੋਜ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ,' ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਇੱਕ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਰਾਬਰ ਅਤੇ ਉਲਟ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਅਸੀਂ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।'
ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਵਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਝਾਉਣ ਲਈ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੇ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਜਨਾਬ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ! ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਚੇ ਪੋਰਟ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਮੱਥੇ ਰਗੜਦਾ ਹਾਂ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਖਰੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੋਇਰੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਤਿੱਖਾ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਮੁੱਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ ਜਿਸਦਾ ਮੈਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲਾ।

ਗਾਲਿਬ, ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਝੁਕਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਦੂਜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਝੁਕਦੀ: ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਵਿੰਗੀ ਹੈ, ਬਸ ਆ ਕੇ ਦੇਖੋ!
ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜੋ ਕਿ ਸੂਖਮਤਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਇਕਦਮ ਬੋਲ ਪਿਆ। 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਆਇਤ ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ! ਤੁਹਾਡਾ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੈ!'
ਫਿਰ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਿਆ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਫਰੇਜ਼ਰ ਲਈ ਉਸਦੀ ਵਾਕਫੀਅਤ ਲਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕੁਝ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਗੱਲ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਜਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਇਹ ਲੋਕ ਹੁਣ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਹਨ।
ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਵਾਈਨ ਸਰਵਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗਲਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸਿਓਂ, ਹੁੱਕਾ-ਧਾਰਕ ਨੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਪਾਈਪ ਦਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਮਾਊਥਪੀਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ, ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਡਰਾਫਟ ਵਿੱਚ ਗਲਾਸ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਰਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ, ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਆਇਤ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿਣਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਇਸ ਸਭ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਮਹਿਮਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਰੱਜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਕੋਈ ਊਰਜਾ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਸੀ। ਗਿਆਰਾਂ ਆਇਤਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਊਰਜਾ ਨਹੀਂ ਖਰਚਣੀ ਪਈ ਜਿੰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ।
ਕਵਿਤਾ ਸੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰੁਬਾਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ; ਬੋਤਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਗਲਾਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ:
ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਗਿਲਾਸ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਂ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਖਸਖਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਦਾ ਝਰਨਾ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਰੱਬ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਕੱਲ੍ਹ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨਾ ਬੇਵਫ਼ਾਈ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਰਾਬ, ਦੋ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣੀ, ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ, ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।
ਇਸ ਰੁਬਾਈ, ਜੋ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਢੁਕਵੀਂ ਸੀ, ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਬਟਲਰ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ

ਹੋਏ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਹਰੇਕ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਾਇਨਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਡਾਇਨਿੰਗ ਰੂਮ, ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਾਂਗ, ਉੱਚੀ ਛੱਤ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਇੱਕ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਢੁਕਵੇਂ ਕਟਲਰੀ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਕਿਰਾਇਆ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਣਵਿਆਹਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਚਾਰ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਛੇ, ਬੀਬੀਆਂ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ।

27

ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ

ਰਾਤ ਕਈ ਘੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਗਈ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀਆਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਬੰਦ ਗੱਡੀ ਦੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਫਿਰ ਦੋ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਮਸ਼ਾਲ-ਬੇਅਰਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਬੰਦ ਲੈਂਪ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਈਟਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਬੱਗੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਨੀਲੇ ਗਲੋਬ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਦੀ ਬੱਗੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਰੱਥ। ਕਾਫ਼ਲਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਢਲਾਣਾਂ ਤੋਂ ਬਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਵੱਲ ਉਤਰਿਆ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੱਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਪਰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਝਿਜਕਦਾ ਸੀ; ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ, ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮਰੋੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੇ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
ਧੁੰਦ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹਲਕੇ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਛਲਕ ਰਹੀ ਸੀ; ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਸੁੰਨਸਾਨ ਸਨ। ਖਵਾਜਾ ਬਾਕੀ ਬਾਈ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਸੈਲਾਨੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੱਵਾਲੀ ਗਾਇਕ ਦਿਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਆਖਰੀ ਸੰਗੀਤਕ ਭੇਟਾਂ ਚੜ੍ਹਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਉਹ ਖੇਤਰ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਸਨ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਸਨ; ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਫਤਿਹਪੁਰੀ ਮਸਜਿਦ ਤੋਂ ਹਵੇਲੀ ਤੱਕ, ਅਲੀ ਮਰਦਾਨ ਖਾਨ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਚਮਕਦਾਰ ਦੀਵੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਦੀ ਨਹਿਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਹਾੜਗੰਜ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਚੱਕਰੀ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਤੁਰਕਮਾਨ ਗੇਟ ਵੱਲ ਖੱਬੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਫਤਿਹਪੁਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੇ ਆ ਗਏ। ਇਸ ਬਿੰਦੂ ਤੋਂ ਰਸਤਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਥੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਾਦੇ ਘਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੇ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਰੱਥ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਟਾਫ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਪਣੀ ਸਵਾਰੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਵਾਰ ਨੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ। ਕੀ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੇ ਇਹ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਟਕਰਾਇਆ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।
'ਮਾਣਯੋਗ ਨਵਾਬ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਅਗਲੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਣਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?'
ਇਸ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦਾ ਮੂਲ ਅਰਥ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਵਜ਼ੀਰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਣਯੋਗ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ?'
'ਕੱਲ੍ਹ, ਕੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਡੇਢ ਘੰਟਾ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਆਤਮ ਕੋਲ ਵਿਹਲ ਹੈ।'
"ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਜਾਣਕਾਰੀ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗੀ," ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਵਾਰ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸ ਲਈ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ। ਉਸਦਾ ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੜੱਤਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਲ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾਵਾਂ, ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਤੋੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਿਚਕਾਰ ਦਰਾਰਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਪਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋ ਰਾਜ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਤੇ ਅਲਵਰ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਖਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ

ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇਕੱਲਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਪਲ ਦੀ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚ, ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਭਾਵੁਕਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਸੀ, ਜੇ ਘਮੰਡੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਦਾਰਤਾ, ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ।
ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਇਲਾਕਾ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਹਰਿਆਣਾ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਆਕਾਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਖ਼ਤਾਵਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਆਧੁਨਿਕ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾਰੂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਪਰ ਵੱਡਾ ਇਲਾਕਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਮੁੱਦੀ ਦਿੱਤੀ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਅਤੇ ਪਿਆਰੀ ਰਖੇਲ ਮੂਸੀ ਦੀ ਭੈਣ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਫਖਰ-ਉਦ ਦੌਲਾ ਰੁਸਤਮ ਜੰਗ ਦੇ ਖ਼ਾਨਦਾਨੀ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ ਸਨ; ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਨੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਜਿਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲਗਭਗ ਦੋਸਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਸੀ।
ਮੂਸੀ ਅਤੇ ਮੁੱਦੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਅਤੇ ਰੁਤਬੇ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਨ। ਇਹ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਧਰਮ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹਿੰਦੂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੂਸੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਚਿਤਾ 'ਤੇ ਆਤਮਹੱਤਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਦੋਵੇਂ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸੁੰਦਰ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਅਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੁੱਦੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਇਬਰਾਹਿਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੋ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਬਰਾਹਿਮ ਅਲੀ ਦੀ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ, ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਗਲ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਰਲਾਸ ਨਾਮਕ ਤੁਰਕੀ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਤੋਂ ਸਨ। ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਨੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਅਤੇ ਪੰਜ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ ਵੀ ਸੀ; ਪੜ੍ਹਾਈ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼, ਸ਼ਾਸਨ ਕਲਾ ਅਤੇ ਵਿਗਿਆਨ

ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਤੇਜ਼, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਘਟੀਆ ਪਿਛੋਕੜ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮੁੱਦੀ, ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਯੋਗਤਾ, ਅਤੇ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਨਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਸਾਰੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਹੀ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੋਂ ਪਲੀਏਡਜ਼ ਦੀਆਂ ਉਚਾਈਆਂ ਤੱਕ ਉੱਠ ਗਏ। ਇਸਨੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਨੂੰ ਕਈ ਦਰਜੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਫਰਵਰੀ 1825 ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਵਸੀਅਤ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਜਨਰਲ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਅਤੇ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਵਰਗੇ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ: ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਅਮੀਨੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲੋਹਾਰੂ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ।
ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਇਸ ਸੁਭਾਅ ਨੇ ਨਾ ਤਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਨੂੰ। ਪਹਿਲੇ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਨਮ ਦੇ ਪਰੰਪਰਾ (ਜਾਂ ਕਾਨੂੰਨ) ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਹੋਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਮੰਨਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਮੁੱਦੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਪੱਖ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕਥਿਤ ਇਸਲਾਮੀ ਨਿਯਮ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਉਸ ਔਰਤ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਹ ਵੱਖਰੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੈਨੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ, ਜਾਇਜ਼ਤਾ ਨਹੀਂ: ਜੇਠੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਲਿਆ। ਦੂਜੇ

ਪਾਸੇ, ਇਸਲਾਮੀ ਜਾਂ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਂ ਪਰੰਪਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਹੁੰ ਹੇਠ ਚੁਭੇ ਹੋਏ ਛੋਟੇ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਦੁਹਰਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਉਸਦਾ ਹੰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਹੁਦਰਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਆਪਣੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਭਰਾਤਰੀ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਗੇ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਪੈਦਾਇਸ਼ੀ ਯੋਗਤਾਵਾਂ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਲਕੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਕਾਰਨ ਨਾ ਗੁਆਚ ਜਾਣ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੀ ਮੌਤ (ਜੁਲਾਈ 1825) ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ, ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਅਤੇ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਦੋਸਤ ਵਜੋਂ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ।
ਇਹ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਝਟਕਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਚੰਗੇ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਸਬੰਧ ਸਨ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦਾ ਅਸਲ ਬਦਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਨੂੰ, ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰਤੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਪਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਵਾਕੰਸ਼, 'ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਉਹ ਭਾਰਤ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ; ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਈਸਾਂ, ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਉਲਟ, ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ 'ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ' ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਉਹ ਪੀੜ੍ਹੀ ਜੋ ਇਹ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਪੁਰਾਣੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚਕਾਰ ਇਸ ਟੁੱਟਣ ਕਾਰਨ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਬਹੁਤ ਸੀਨੀਅਰ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਅਤੇ 'ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤੀ' ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ। ਨਾ ਤਾਂ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ; ਮੈਟਕਾਫ਼ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ 'ਬੂਰਿਸ਼' ਦੱਸਿਆ।

ਜਿਵੇਂ ਜਨਰਲ ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ 'ਅਖ਼ਤਰਲੋਨੀ ਸਾਹਿਬ' ਬਣ ਗਏ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਕਿਨਰ 'ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ' ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਸਰ 'ਅੱਧੀ ਜਾਤੀ' ਵਜੋਂ ਵਰਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਕਿਨਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 'ਸਕਿਨਰਜ਼ ਹਾਰਸ' ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਅਨਿਯਮਿਤ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਬਟਾਲੀਅਨ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਿਮ) ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸੰਸਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਫੈਲਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਸਕਿਨਰ ('ਐਲੇਕ ਸਾਹਿਬ') ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਧੀ ਸੋਫੀਆ ਦਾ ਪਤੀ ਬਣਨਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਸੀ।
ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤੀ' ਵਜੋਂ ਵਰਣਿਤ, ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ 'ਯੂਰੇਸ਼ੀਅਨ', ਫਿਰ 'ਇੰਡੋ-ਐਂਗਲੀਅਨ', ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, 'ਐਂਗਲੋ-ਇੰਡੀਅਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇੱਥੇ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਅਪਮਾਨਜਨਕ 'ਅੱਧੀ-ਜਾਤੀ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਸਕਿਨਰ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ, ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਬੱਚੇ ਉਸਨੂੰ ਚਾਚਾ ਜਾਨ (ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਚਾਚਾ) ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਹੀ ਸੁਭਾਅ ਸੀ। ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਡਰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਸੁਭਾਅ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭੈਣਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇਣ ਦੇਵੇਗਾ। ਨਾ ਹੀ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਵਾਂਗ, ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਲਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ, ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਅਕਤੂਬਰ 1826 ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦਾਅਵਤ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦਾ ਨਵਾਬੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਅਤੇ ਪਹਾਸੂ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਲਾਕਾ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਜਾਰੀ ਰਹੇਗਾ।

ਇਸ ਨੇਮ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਫਖ਼ਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਰੁਸਤਮ ਜੰਗ ਇਸ ਵਿਰੋਧਤਾ ਅਤੇ ਅਸੰਗਤਤਾਵਾਂ ਵਾਲੇ ਸਦਨ ਨੂੰ ਬਦਲਾ ਅਤੇ ਨਤੀਜਿਆਂ ਵਾਲੇ ਸਦਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਸੋਗ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਦਾ ਵਾਰਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਦਲੀਲ ਨਾਲ ਪ੍ਰਿਥਮ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਸਕ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਾਸਿਤ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦਲੀਲ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਝਟਕੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦੇਣਾ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜਾਂ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਅਪੀਲਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪਰਕਾਂ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਦੇ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੀਜੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਫਰਾਂਸਿਸ ਹਾਕਿੰਸ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ, ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਇਕਲੌਤਾ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣ ਗਿਆ।

ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਣ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ, ਸਾਰੇ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਧੇ ਗਿਆਨ ਨਾਲ, ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਉਲਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਬਹਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ 'ਅੰਕਲ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਨਤੀਜਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ: ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਲਗਭਗ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਹੋ ਗਏ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣਾ ਹੀ ਦੋਸ਼ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਲੰਮੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸਾਰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ 'ਤੇ, ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦਾਅਵਾ

ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਵਿੱਚੋਂ, ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਜਾਂ ਚਾਚੇ ਦਾ ਖੂਨ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਰਿਸ਼ਤਾ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ। ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਦਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਕਾਨ ਬੇਗ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਧਵਾ ਭੈਣ ਸੀ; ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਉਸ ਭੈਣ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਣਜਾਣ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਠੱਗ ਅਤੇ ਭਾਰ ਢੋਣ ਵਾਲਾ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਭੈਣ ਦੀ ਧੀ 'ਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਕਾਨ ਬੇਗ ਨੇ ਉਸ ਅਨਾਥ ਕੁੜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਅਣਜਾਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਉਸ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਹਾਣੀ ਹੋਰ ਵੀ ਉਤਸੁਕ ਹੋ ਗਈ ਜਿਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਇਸਦੇ ਮੂਲ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਾਸੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਸਰੁੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮੁਗਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇਗਾ। ਨਸਰੁੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹਾਦਸੇ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਪਹਾਸੂ ਰਾਜ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇਵੇਗਾ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਖਲਨਾਇਕ ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਨੇ ਨਸਰੁੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਅਚਾਨਕ, ਅਚਾਨਕ ਮੌਤ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਤੰਬੂ, ਘੋੜੇ, ਪਾਲਕੀਆਂ, ਗਲੀਚੇ, ਮੇਜ਼ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਲੁੱਟ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਅਸਲ ਜੜ੍ਹ ਪਈ। ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਲਈ, ਜਦੋਂ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡਣ ਦੀ ਗੱਲ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਰਕਮ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਹਾਜੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹ ਲਈ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਗਾਲਿਬ, ਇੱਕ ਬਾਲ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਟਨਾਪੂਰਨ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਿਆਹ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਚਾਚਾ ਨਸਰੁੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗਾਲਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ, ਨਵਾਬ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਭੜਕ ਗਈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕਈ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ।
ਦੋਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਉਸਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ, ਅਤੇ ਗਾਲਿਬ ਵਿਚਕਾਰ, ਠੰਢ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ, ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਵਾੜ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦੀ ਗੰਢ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੀ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਨਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਲੋਹਾਰੂ ਬਾਰੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ।
ਇਹ ਸਮਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਲਈ ਦਿਲ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਭਟਕਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਪਿਆਰ ਨੇ ਇਸ ਸਭ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਰ ਸਮੇਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਉਸਦੀ ਤਰਫੋਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ, ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਬੋਰਡ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਉੱਠਣਾ ਸੀ; ਸ਼ਮਸ ਨਾਮ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ 'ਸੂਰਜ'। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਇਕੱਲਾ ਮੋਹਰਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰਹਿਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਉੱਪਰ ਜਾਣਾ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਸਟੀਲ ਦੀ ਫਾਈਲ ਵਾਂਗ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਲਾਂ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆਧਾਰ ਕਿਵੇਂ ਦੇਵਾਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਸੱਚੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਨਾ ਜਾਣ? ਓਹ ਖੈਰ, ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਵੱਡੇ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਮਾਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਅਤੇ ਨਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰ ਪਾਰ ਵਸਣ ਲਈ ਜਾਣ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੂਲ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲਣ।

ਅਤੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਨਵਾਬ ਮੈਨੂੰ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਨੋਰੰਜਨ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਖੇਡ ਬਣਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵਧੇਗੀ ਅਤੇ ਖਤਮ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਹ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦਾ ਇਕਲੌਤਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸਦਾ ਚੰਗਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਨ: ਮੁਹਾਰਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਕੋਲਬਰੂਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪਿਆ? ਜਦੋਂ ਹਾਕਿੰਸ ਸਾਹਿਬ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਆਏ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਠੀਕ ਹੈ, ਆਓ ਮੰਨ ਲਈਏ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਲਟ ਲਿਖਿਆ ਹੈ; ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਆਵੇ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਹੀ ਕੰਮ ਕਰੇ। ਅਤੇ ਫਿਰ... ਅਤੇ ਫਿਰ, ਇੱਥੇ ਰਾਜਾ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੱਲ੍ਹ ਜਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉੱਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਮਰਾਠਿਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸ਼ਾਇਦ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਤਰਸ ਕਰੇਗਾ।
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਖੂਬਸੂਰਤ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਮਈ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਉਸਦਾ ਕੁਲੀਨ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਉਸਦਾ ਸੁਚੱਜਾ ਸੁਭਾਅ, ਸਭ ਨੇ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਛਾਪ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਕੀ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਕਿਤੇ ਉੱਥੇ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਕਿੰਨਾ ਡੂੰਘਾ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਉਹ ਰੋਈ, ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਲਈ ਰੋਈ, ਪਰ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੋਈ। ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ, ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਘਰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਹੁਣ ਘਰ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ: ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸੋਗ ਮਨਾ ਰਹੀ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੀ ਪਿਆਰੀ, ਇੰਨੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਕੁਝ ਡਰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣੀ ਪਵੇਗੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਉਸਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦਿਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਗਲੀਚੇ ਵਾਂਗ ਉਸ ਲਈ ਵਿਛੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲੋਂ ਢੁਕਵਾਂ ਇਨਾਮ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਸਲਾਮ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਚਲੀ ਗਈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਕਰਿਸ਼ਮੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ: ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਨਾ ਕਰੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖਾਂ? ਖੈਰ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਉਸਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰੇ, ਉਹ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਟਾਇਲਟ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਮਾਂ ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਪਛਤਾਵੇ ਨਾਲ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨੁਕਤੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਚੁਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਹੀ ਬੀਤ ਗਏ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਵਿੱਚ 'ਚਲੋ, ਚੱਲੋ!' 'ਰਾਹ ਦਿਓ!' ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਵਾਬ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਬੰਦ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਚਾਰ ਅਰਬੀ ਖਿੱਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਚਮੈਨ, ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ, ਹਲਕੇ ਉੱਨੀ ਲਿਵਰੀ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੇਂ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਾਲਾ, ਆਪਣੇ ਡੱਬੇ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਚਾਂਦੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਬਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਛ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਸਨ। ਕੋਚਮੈਨ ਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਕੋਰੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀ ਲਗਾਮ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ।
ਕੋਚ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਚਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੋ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦੁੱਗਣੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਵਾਗਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ: ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨਵਾਬ ਸੀ। ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਛਿੜਕਾਅ ਤੋਂ, ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ 'ਤੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਛਿੜਕਿਆ। ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਹਾਰ ਪਾ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਓਏ ਤੁਹਾਡਾ ਇੱਥੇ ਆਉਣਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ!' ਇਹ ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰ ਮੇਰੇ ਇਸ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਰਗੇ ਘਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਏ! ਅਸੀਂ, ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਹੁਣ ਆਪਣੀ

ਨੀਂਦ ਭਰੀ ਕਿਸਮਤ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਜਾਗ ਪਈ ਹੈ। ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੋ।'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਲਾਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਿਰ ਦੁਆਲੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਲਪੇਟ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਖੁਸ਼ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਫਰਨੀਚਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੀਆ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਨਰ ਵੀ ਸੀ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਅਤੇ ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਖੁਸ਼ਹਾਲ, ਉੱਚ-ਮੱਧਮ ਵਰਗ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣ ਅਤੇ ਸਜਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਾਨ, ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਤਸੁਕਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੰਗਠਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਫੁੱਲਦਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੰਧ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਜਾਂ ਲਟਕਾਈ ਤੱਕ, ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਲਈ ਬਣਾਈ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ। ਕੁਝ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸੱਜਣ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਲੋਕ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਫੁਟਕਲ ਦੇ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਘਰਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬ੍ਰਿਕ-ਏ-ਬ੍ਰੈਕ ਦੇ ਢੇਰ ਲਗਾਉਣ ਦਾ ਸੁਆਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸ਼ਰਫ਼-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਮੁੰਤਜ਼ਿਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹਿਲ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੰਨੀਆਂ ਅਸੰਗਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਸੀ ਕਿ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭਣਾ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਖੈਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਘਰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਖੇਤ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਮੱਖਣ-ਪੀਲੇ ਫੁੱਲ ਦੂਰ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਨਵੰਬਰ ਦੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਸਤਾ ਰੰਗ ਦਾ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਚੋਗਾ ਉਸਦੇ ਗੋਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵੀ ਢੁਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅੱਧੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਇੱਕ ਉੱਚ-ਸਿੱਖਿਅਤ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ ਬੋਲਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਧਾਰੀ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕ 'ਸਹਾਇਕ ਸ਼ਬਦ' ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਯਾਨੀ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜੋ ਅਣਇੱਛਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਅਰਥ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਇਹ ਅਕਸਰ ਕਾਫ਼ੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ 'ਭਾਈ ਵਾਲਾ' ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਢਿੱਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਨੁਵਾਦ 'ਭਰਾ, ਰੱਬ ਦੀ ਸਹੁੰ, ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ!' ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਹਾਰੇ ਅਜੇ ਵੀ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਬੋਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਆਮ ਹਨ।
"ਭਾਈ ਵਾਲੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਦਿਲ ਦੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਵੱਡਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਸਗੋਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ, ਤੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਅਧੀਨਗੀ ਜਾਂ ਬੇਨਤੀ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ, ਨੇੜਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਅਣਕਿਆਸਿਆ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿੱਘ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣੀ ਭਾਵਨਾ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਕਦਮ ਰੁਕ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੱਗੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਭੱਜਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਿਲੀ। ਉਸਨੇ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਜਾਵਟ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ, ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਵੇ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਫਿਰ, ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਾ ਪਵੇਗਾ।"
'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਈਨ - "ਕਿਸਾਨ ਦੀ ਟੋਪੀ ਦਾ ਕੋਨਾ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ" - ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਾਂ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸੂਰਜ ਮੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
'ਪਰ ਇਹ ਤੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਹੈ ਜੋ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਤੇਰਾ ਵਧੀਆ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦੁਪੱਟਾ ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਨਿੰਬਸ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬੱਦਲ ਖਿੰਡ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਦੇ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਬਿੰਦੂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੇ।'

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਵਾਕਫੀਅਤ, ਇੰਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਵਾਕ, ਇੰਨੇ ਮਨਮੋਹਕ ਸ਼ਬਦ-ਖੇਡ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਵੈਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖੇਪਣ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੇਵਾਤੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ ਜੋ ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਵਿੱਚ, ਬਹੁਤ ਨਰਮ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਬ੍ਰਜ ਦੇ ਰੰਗ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਝੀਲ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮੱਛੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਨਵਾਬ ਦੀ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਅਤੇ ਦਾਈ ਖਿਲਾਈ ਸਨ: ਦੋਵੇਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਅਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਗਰ ਦੇ ਗਰੀਬ ਮੁਸਲਿਮ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਬ੍ਰਜ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਹੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਾਕੂਆਂ ਨੇ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੀਮਤਾਂ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
'ਮਾਨਯੋਗ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੱਖ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕੀ ਨਾਮ ਦੇਵਾਂ?'
'ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਚੰਨ ਵਾਂਗ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਇੱਥੇ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ਤਾ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਆਦਮੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੇਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟ ਲੈਂਦਾ ਅਤੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ।'
'ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚੰਨ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਉੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਸਤੀ ਖੁਦ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਚਮਕਦਾਰ ਤਾਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹਸਤੀ ਨੇ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇਗੀ, "ਚੰਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।" ਸੂਰਜ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਵੇਗੀ।' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸੱਚੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੇ ਸੋਹਣੇ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਵਰਤਦੇ ਹੋ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਵਾਕਾਂਸ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਬੋਲਟ ਅਤੇ ਤੀਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡਣ ਦਿੰਦੇ ਹੋ! ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ!'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਘਾਹ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਰਹਿਮ ਦੀ ਠੰਢੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਵਾ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਵੇ।'

'ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਆ।'
'ਘਾਹ ਦੇ ਪੱਤੇ ਦੀ ਕੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਜੇ ਇਹ ਹਰਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਜੇ ਪਤਝੜ ਦੁਆਰਾ ਸੁੰਗੜ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ।'
'ਤੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਘਾਹ ਦਾ ਪੱਤਾ ਹੈਂ, ਨਾ ਹੀ ਪਤਝੜ ਦੀ ਮਾਰ ਹੇਠ ਆਈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼। ਦਰਅਸਲ, ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਬਸੰਤ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਆਈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਤਾਲਿਬ ਅਮੂਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਬੋਲੀ:
ਫੁੱਲਾਂ ਲਈ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਬਸੰਤ 'ਤੇ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਲਾਬ ਆਪਣੀ ਜੱਦੀ ਟਾਹਣੀ ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਖਿੜਦਾ ਹੈ।
ਨਵਾਬ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ, ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਅਤੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਹੋਰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ; ਨਾ ਹੀ ਨਵਾਬ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਅਰਥ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਮੋਤੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ।
'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ! ਕਿੰਨਾ ਸੂਖਮ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੀ ਤੇਰਾ ਜਵਾਬ। ਆਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ।' ਨਵਾਬ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਰੇਗਾ ਜਾਂ ਕੀ ਕਹੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਨੇੜਤਾ ਵੱਲ ਇੱਕ ਕਦਮ ਵਧਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਅਰਥਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇਗਾ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅੱਧੇ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਸ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਏ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕਰਨਾ: ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਨਰਮ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫਲਰਟ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸੰਬੰਧ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਾਰ ਉਸ ਵੱਲ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਬਣਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਸ ਨਾਲ 'ਜੁੜਿਆ' ਹੈ। ਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਹਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ...
ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਉਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੱਥ ਤੋਂ ਹਾਰ ਲੈ

ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ; ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਅਰਥ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ। ਇਹ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੀ ਖੇਡ ਸੀ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਰ, ਹਰ ਚਾਲ ਪੂਰੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ: ਫਿਰ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਤਮ ਗੇਮ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਸੰਕੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ, ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਲੰਮਾ ਕਰਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ, ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਖੇਡ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਛੂਹਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਥੇ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ। ਮੈਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਕਿ ਹਾਰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਨੇੜੇ ਆ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਸਤਿਕਾਰ ਪਿਆਰ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹੈ'। ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਬਿਨਾਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਪਰ ਉੱਠਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਫੁੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਦੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਛਾ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਸਦਾ ਇੱਥੇ 'ਪਿਆਰ' ਵਜੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਦੇ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਅਰਥ 'ਨੇੜਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ' ਵੀ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਰਥ 'ਤੈਰਨਾ' ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਪਿਆਰ' ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਲਗਭਗ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ 'ਤੇ ਛੂਹਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਕੀ "ਤੈਰਨਾ" ਸ਼ਬਦ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਤੈਰਨ ਦਾ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਫਿਰ "ਸਤਿਕਾਰ" ਦੀ ਗੱਲ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: '"ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਮਜਨੂੰ ਵਾਂਗ ਪਾਗਲ ਹੋਣਾ ਹੈ।" ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ।

ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ:
ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇਸ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਪਾਗਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ; ਤੁਹਾਡੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ, ਸੌ ਨੂਹ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਬੁਲਬੁਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਉਲਟੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।
'ਹੁਣ ਫੈਸਲਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਮੈਨੂੰ ਡੁੱਬਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਤੈਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'

ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰਹੱਸਮਈ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਐਨੇ ਹੰਗਾਮੇ, ਐਨੇ ਬੇਚੈਨੀ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਰੱਬਾ! ਸਮੁੰਦਰ ਕਿਸਦਾ ਭੇਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ?
ਨਵਾਬ ਨੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਸਭ ਤੇਰਾ ਹੈ। ਤੂੰ ਰਹੱਸ ਹੈਂ ਅਤੇ ਜਿਸ ਕੋਲ ਰਹੱਸ ਹੈ ਉਹ ਵੀ ਤੇਰਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ, ਤੂੰ ਭੇਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਨਦੀ ਹੈਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ। ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਪਤਵਾਰ ਦੇ ਦੌੜਦਾ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਬੇਵੱਸ, ਤੇਰੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਆਇਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਓ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਦਰਿਆਈ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਿਸ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਹੈ, ਨਾ ਕੋਈ ਟਿੱਲਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਟਾਪੂ ਹੈ।
'ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਰ, ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਜੋ ਦੋਵੇਂ ਹੋ: ਨਦੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚਲਾ ਟਾਪੂ ਵੀ।'
'ਖੈਰ, ਦਰਅਸਲ, ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਯਕੀਨੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਆਚ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਉਹ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਹੋ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚੀਰ ਦੇ ਸੰਕੇਤ 'ਤੇ ਸਨ। ਭਾਰੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਟਿਊਨਿਕ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੀ ਰੇਖਾ ਤੋਂ ਨਰਮ-ਸੁੱਜੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ, ਗੁਲਾਬੀ, ਹਰਿਆਲੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਦੂਰੋਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਲਾਬੀ ਖਿੜਾਂ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਖਿੜਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਵਾਰ ਜਨਮ ਦੇਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਵਾਨ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਤਾਣ ਨਹੀਂ ਗੁਆਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਸ਼ਕਲ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੁੰਗੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਜਵਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚੀਰ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਦੀ ਝਲਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।

ਨਵਾਬ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਅਰਥ ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਸੋਚਣ, ਹੋਰ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਡਾਉਣ ਦੇਣ ਦੇ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਕਤਲ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਬਕ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ

ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣਾ ਓਨਾ ਆਸਾਨ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਧਾਗੇ ਵਿੱਚ ਗੰਢ ਬੰਨ੍ਹੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਅਸਲ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਕਿਸੇ ਅਚਨਚੇਤ ਸਿਆਣਪ ਜਾਂ ਅਟੱਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੁਆਰਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਵਿਤਰਕ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਉਹ ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਮੂਰਤ ਸੋਚ ਤੋਂ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਫੈਸਲੇ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਰਸਤਾ ਚਲਦੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਸਤਾ ਜਿਸਦੇ ਮੋੜ ਅਤੇ ਮੋੜ, ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੇ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਨਾ ਹੋਣ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਮਾਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਭਾਵੇਂ ਅਪੂਰਣ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਅਰਧ-ਭੁਖੇ ਕੁੱਤੇ; ਪੰਛੀ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਪੇਟਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚੇ, ਸੰਘਣੇ ਨਿੰਮ ਅਤੇ ਪੀਪੂਲ ਦੇ ਦਰੱਖਤਾਂ 'ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਬੇਚੈਨ ਬੈਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮੌਤ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ; ਚਿੜੀਆਂ, ਕਬੂਤਰ, ਘੁੱਗੀ ਅਤੇ ਮੈਨਾਹ ਜੋ ਕੁਝ ਦਾਣਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਰਮਾਏ ਗਏ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਏ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਵਿੱਚ ਉੱਡ ਗਏ, ਕਿਸੇ ਅਸਲ ਜਾਂ ਕਲਪਿਤ ਖ਼ਤਰੇ ਲਈ ਰੋਮਾਂਚਕ: ਸ਼ਾਇਦ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਮੰਨਦੀ ਹੋਈ ਦੇਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਫੈਸਲਾ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਧਾਰਨਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਭਾਵੀ ਨਤੀਜਿਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕੋਈ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਲਾਭ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਨਤੀਜੇ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਸ਼ ਸੀ।
ਕੀ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਸੀ, ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸੀ? ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ! ਕੀ ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਇੰਨੇ ਬੰਦ ਹਨ, ਕੀ ਧਰਤੀ ਇੰਨੀ ਛੋਟੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੰਨੀ ਤੰਗ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਬੱਚੇ ਪਾਲਣੇ ਪੈਣਗੇ, ਅਤੇ ਜੀਣਾ ਵੀ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਭੀਖ ਮੰਗ ਕੇ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਦੀ, ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ...
'ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੈਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ?'

ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸੋਚ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਜੋਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ।
'ਸਰ? ਓਹ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ... ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ... ਮੈਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ।'
‘ਮੈਨੂੰ ਲੱਭ ਰਹੇ ਹੋ? ਬੱਸ ਉਸ ਜਵਾਨ ਔਰਤ ਵੱਲ ਦੇਖੋ! ਕੀ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਵੱਲਾ!’ ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਹਾਂ, ਪਰ... ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਈ ਪੜਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਬੇਨਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਦੀ ਚਮਕ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਦੇ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ, 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਲਗਾਮ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।'
"ਇਸ ਸੇਵਕ ਦੇ ਮਾਪੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲੋ।"
'ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਾਡਾ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਜੋ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ,' ਨਵਾਬ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਅਤੇ ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ, ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਅੱਗੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਪੜਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕੱਲ੍ਹ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਂਦਾ, ਪਰ ਮੈਂ ਅੱਜ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਰ ਦੇ ਅੰਡੇ ਵਾਂਗ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਖੋਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁ-ਰੰਗ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਛਾਇਆ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਦੀਆਂ ਪੁਕਾਰ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਜੋ ਹੋਵੇਗਾ ਉਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ, ਕਿਸੇ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜਹਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਤੂਫਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਫੜ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'

'ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਿਨੋਂ ਦਿਨ ਜੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਅਤੇ ਹਰ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?'
'ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਪਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰੀ ਰੱਖੋ, ਅਤੇ ਹਰ ਅੱਜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਿਹਰਬਾਨ ਕੱਲ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸਮਝੋ।' 'ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਰਾਜ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹੋ; ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਤੁਸੀਂ ਨੇਕ ਜਨਮ ਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਨਿੱਜੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਉੱਚ ਸੇਵਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਟੁਕੜਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਰਾਣੀ ਬਣਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮੋਹਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹਾਂ ਅਤੇ ਟਾਈਮਜ਼ ਨਾਈਟ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਖੁਰ ਹੇਠ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਬੇਚੈਨ ਹੈ।'

'ਹਰ ਮੋਹਰਾ ਰਾਣੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੋਹਰਾ ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਧੂੜ ਭਰੀ ਮੌਤ ਦੇ ਛੁਰੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਵਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਕਾਰਕੁੰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਹਾਏ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਗਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
‘ਓਏ, ਇਹ ਕੀ ਹੈ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਕੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਮਲ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਭਾਰੀ ਪੈ ਗਿਆ?’ ਨਵਾਬ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਏ। 'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਮਾਣਯੋਗ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੌਸਲਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਪਲ ਪਲ ਭਾਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਮਿੱਤਰ-ਰਹਿਤ ਗਰੀਬਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ...'
ਹੁਣ ਉਹ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੇ ਰਹਿਮ ਦੇ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਹਿੰਦੀ ਆਇਤਾਂ ਯਾਦ ਕਰਾਈਆਂ।'

ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋ ਆਇਤਾਂ ਕਹੀਆਂ:
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਿਉਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਗ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਉਹ ਕਿਉਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ, ਰੋਣ ਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਹੰਝੂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਕਿਸ਼ਤੀ ਵਾਂਗ ਬੱਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਨੇ ਬੰਧਨ ਤੋੜ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਰਹੇ ਹਨ।
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੀ ਕੋਮਲ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਛੋਟੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ:
ਕਿਸਦੀ ਚਮਕਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਅਮੀਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਦੀ ਵਾਂਗ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਖੇਤੀ ਉੱਤੇ ਵਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।
ਨਵਾਬ, ਜੋ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਹਰ ਲਾਈਨ ਦੀ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤਾਰੀਫ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਦੇ- ਕਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਚੁੱਕਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਸੰਜਮ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ। ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ! ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਨਾਲ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਬੇਕਾਬੂ ਹੜ੍ਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹਾਂਗਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀਰਜ ਦੀ ਫ਼ਸਲ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਹਨੇਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੰਝੂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣਗੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।'
‘ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਪਾਲਦਾ-ਪੋਸਦਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਹੈਂ। ਰੱਬ ਨੇ ਤੇਰੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਅਸਮਾਨ-ਚੁੰਮਣ ਵਾਲਾ ਬਣਾਇਆ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਾਂ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਵੜਦਿਆਂ ਕਾਬੂ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ‘ਹਾਜ਼ਰੀ, ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋਏ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਖਾਣਾ ਖਾਣਾ ਚਾਹੋਗੇ? ਜੇਕਰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਉੱਚਾ ਮਨ ਇੰਨਾ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।’

ਉਸਦਾ ਦੁਪੱਟਾ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੋਜ ਹੋਰ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਇਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਮੈਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਸੁਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਗਾਓਗੇ, ਜਾਂ ਗਾਓਗੇ?'
ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਨੌਚ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਸੀ।
"ਨਹੀਂ, ਜਨਾਬ। ਪਰ ਮੈਂ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਕਿ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸੰਗੀਤ ਪਸੰਦ ਆਵੇ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗਾਇਕਾ ਹੈ, ਹੁਣੇ ਹੁਣੇ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ।" 'ਵਧੀਆ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਫਿਰ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
'ਜਨਾਬ, ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗੀ,' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਮੋਰ ਦੇ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅੰਦਰ ਆਏ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਨਸੀਮ ਜਲੰਧਰੀ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ: ਮੋਟੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਸਾਨ ਕਿਰਪਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਾਂ? ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੂਫੀ ਕਵਿਤਾ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ?'
'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਲੈ ਕੇ ਈਰਾਨ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦੀਵੇ ਜਗਾਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸਰ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਚੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੀਰ ਹਸਨ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੇ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੁੱਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਸੀਮ ਜਲੰਧਰੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਾ ਚੁਣ ਲਵੇ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ?
ਨਸੀਮ ਜਲੰਧਰੀ ਨੇ ਤਾਊਸ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਚਾਰੂ ਕੇਸ਼ੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਦੁਰਲੱਭ ਰਾਗ ਹੈ, ਪਰ ਡੂੰਘੀ ਰਾਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅੱਜ, ਕੀ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਸੀ? ਅੱਜ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਅੱਜ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਿਆ; ਇਸ ਨੂੰ ਅੱਜ

ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਦੌਰ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਹੋਇਆ; ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਇੱਕ ਚਮਤਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਲੰਘੇ; ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਕਹੇ ਸਨ। ਹਸਨ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਫਿਰ ਦੇਖੋਗੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਅੱਜ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਨਸੀਮ ਜਲੰਧਰੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਜਨੂੰਨ ਨਾਲ ਗਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਲਾਭ ਲਈ ਵਰਤਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਮੌਕਾ ਸੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਚੋਣ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਗਾਉਣ (ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਵੀ) ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੱਟ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਕੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਈ; ਫਿਰ ਉਹ ਖੁਦ ਵੀ ਗਾਇਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇੱਕ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਵਧੇਰੇ ਸਿਆਣੇ ਗਾਇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਪੂਰਨ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਦੀ ਲਚਕਦਾਰ ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਝਰਨਾਹਟ ਸੀ।
ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨਸੀਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਜੁੜਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਗਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਸੰਗੀਤ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦੋ ਥੈਲੇ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਕੱਸੀ ਹੇਠ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪੈਸੇ ਨਸੀਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ, ਜੋ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਦੁਬਾਰਾ ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਦੀਵੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ।
ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਬਾਰੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਖਾਣਾ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਆ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਡਾਇਨਿੰਗ ਰੂਮ ਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਰੂਮ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਫਿਰੰਗੀ ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਵੇ, ਉਸਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਅਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਜਨਮੇ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ

ਸਾਊ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਿਮ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵੱਖਰਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਖਾਣਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਾਹਰ ਰਸੋਈਏ ਦੁਆਰਾ ਪਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕੇਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪੇਸ਼ੇਵਰਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਸਦੀ ਰਸੋਈਏ ਨੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅਚਾਰ ਅਤੇ ਚਟਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ.. ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਖੜਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਖਾਂਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ ਸੇਵਾ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਖਾਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉਮੀਦ ਦੇ ਉਲਟ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਰਲਤਾ ਨਾਲ ਖਾਧਾ, ਪਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਖਾਣਾ ਉਸਦੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਪਕਵਾਨ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਖਾਣਾ ਅਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਸੁਪਾਰੀ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚਬਾਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜੈਪੁਰੀ ਤੰਬਾਕੂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੁਪਾਰੀ ਕੋਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਕੋਨ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪਿੰਨ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਹਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਰਹਿਤ ਗਾਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜੋ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਲੇਰ ਸੀ, ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਭੋਜਨ ਖਾਧਾ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਦਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੇ!'
'ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਆਏ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਅਰਬ ਤੋਂ ਹਾਂ। ਅਰਬ ਜਲਦੀ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਰਬ ਬੇਦੋਇਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੂਪ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ?'
ਵਜ਼ੀਰ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਖੇਡ-ਭਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੌਸਲਾ ਪਾ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਸਾਨੂੰ ਈਰਾਨ ਜਾਂ ਤੁਰਾਨ, ਅਰਬ ਜਾਂ ਮਿਸਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪਤਾ? ਅਸੀਂ ਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਪੰਛੀ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੁਨਾਂ ਵਿੱਚ ਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ।'

"ਹਾਂ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ!"
ਸਾਰੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੌਕਰ ਹੱਸ ਪਏ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ।
'ਮਾਨ ਜੀ, ਅਰਬ ਦੇ ਸੂਪ ਦੀ ਕਹਾਣੀ...' ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਜ਼ਾਦ ਨਾ ਦਿਖਣ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ।
'ਓਹ, ਹਾਂ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ: ਇੱਕ ਈਰਾਨੀ ਨੇ ਇੱਕ ਅਰਬ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਓਏ, ਠੰਡੇ ਸੂਪ ਲਈ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ?" ਅਰਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ...' ਨਵਾਬ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਇੱਕ ਬੀਟ ਰੋਕੀ, 'ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸੂਪ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ, ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।'
ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹਾਸਾ-ਮਜ਼ਾਕ ਕੀਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਲਪੇਟੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸ ਪਿਆ। ਸਾਰਾ ਮਾਹੌਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖੁਆ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਨਵਾਬ ਖੁਦ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਡੇਢ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਉਸਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਲਗਭਗ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚਮਕ, ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਸ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਊਰਜਾ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਗਰਮੀ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਨੁਭਵ ਸੀ, ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਉਲਝਣ ਜਿਸਦਾ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਗੱਲ ਕਰਦਾ, ਜਾਂ ਜੇ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸੀਨੀਅਰ ਔਰਤ ਨੌਕਰਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਤ ਰੁਕੇਗਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੇ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਤੋਂ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗਲਤ ਜਾਂ ਅਨੁਚਿਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਘਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸੂਖਮ ਸੁਝਾਅ ਰਾਹੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਦਰਸਾਏਗਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਢਲਦੀ ਗਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ

ਬੀਤਣ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਮਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਰਾਤ ਰੁਕਣ ਦੇ ਉਸਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਸੁਝਾਉਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਘੰਟਾ ਦੇਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣਾ, ਜਾਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਕੋਨ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਟਕਰਾਅ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸੱਦੇ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਉਮੀਦਾਂ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਬੇਸਬਰੀ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਘਾਟ ਵਜੋਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੰਤੁਲਨ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਸੀ ਸਹਿਮਤੀ ਬੇਲੋੜੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਬੇਅਰਾਮੀ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ।
"ਕੀ ਮਾਣਯੋਗ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਖਿਆਲ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸੰਗੀਤਕ ਢੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਦੂਜਾ ਸੈਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ," ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਿਰਾਸ਼ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ। "ਜਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਕੌਫੀ ਪੀਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?" ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਵਾਂਗ। ਇੱਕ ਨਿਮਰ, ਰਸਮੀ ਸ਼ਾਮ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।"
‘ਨਹੀਂ... ਨਹੀਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਇੱਕ ਧੜਕਣ ਲਈ ਮਿਲੀਆਂ, ਫਿਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਅੱਖ ਪਹਿਲਾਂ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਪੱਕਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਛੋਟਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਦੂਰੀ ਦੁਬਾਰਾ ਤੈਅ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।
'ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ! ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਪਲ ਕਦੋਂ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹਨੇਰਾ ਖੂਹ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ?'
ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸਦੀ ਖਾਸ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ: ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਪਹਿਲੇ

ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦੀ ਸੂਚਕ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਚਮਕਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਈ, ਜੋ ਹੁਣ ਕੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾ ਹੈ।

ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਛਾ ਸੀ: ‘ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।’ ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ, ਇਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਜੇ ਕਦੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਜੁੱਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਉਸ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਿਆ, ਉਸਦੇ ਜੁੱਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸਨ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾ ਲਏ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਨਹੀਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ। ਇਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ! ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਭਾਈ ਵਾਲਿਆ!' ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਸੇ ਸਮੇਂ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਦਾ ਸਟਾਫ਼- ਅਧਾਰਕ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਟ੍ਰੇ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਜਮਾਵਰ ਦੀ ਬਣੀ ਇੱਕ ਦੋਹਰੀ ਸ਼ਾਲ, ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਦਾ ਇੱਕ ਬੋਲਟ, ਅਤੇ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਈ ਥੈਲੇ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਬੋਲਟ ਅਤੇ ਪੈਸਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸਟਾਫ਼-ਅਧਾਰਕ ਤੋਂ ਟ੍ਰੇ ਲੈ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟਿਆ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਕਿਨਾਰੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚੀ ਜਿਵੇਂ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤਾਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਅਤੇ ਕਦਰਦਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨਵਾਬ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ: 'ਉੱਚ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੀ ਹੈ; ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਸੀਂ ਜਿਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਂਦੇ ਰਹਾਂਗੇ।' ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੌਕ ਅਤੇ ਸੱਦਾ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਪਰ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਸੀ।'

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜੋਸ਼ ਜਿਹਾ ਉੱਠਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਬਣੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਫੈਲ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਮੈਂ ਥੱਕਿਆ ਅਤੇ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਦਬਾਉਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲਓ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਵਾਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਜਲਦੀ ਹੀ, ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਾਂਗੇ। ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ - ਜਿਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਇਕੱਲੇਪਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਹੈ - ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਵੇਗਾ!'
'ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਸੀ ਕਦੇ ਵੀ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਦੇ ਘੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਜੋ ਸੱਚੀ ਬਸੰਤ ਹੋ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਪੀਲਾ ਪੱਤਾ ਹਾਂ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇਕ ਕਦਮ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਜੀਵਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮਸੀਹਾ-ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਬੱਝਣਾ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਗਾਉਣਾ ਹੈ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਾਲ ਦੇ ਝੁਕਣ ਵਾਲੇ ਕਿਨਾਰੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁਹਜ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਦੁਲਹਨ ਦਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਸ਼ੋਧਿਤ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਉਚਾਰਨ ਸਪਸ਼ਟ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਇਹ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
"ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਅਸੀਂ ਨੇੜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਾਂਗੇ। ਪਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਰਫੀ, ਕਵੀ ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ, ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਸੁਣਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋਵੋਗੇ।"
"ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਤਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿਓ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਨ ਲਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।" ਨਵਾਬ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਇਤ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਵੈ- ਚੇਤੰਨ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇਹ ਆਇਤ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।'
"ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਕਿਉਂ ਪਵੇ! ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਇਤ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਓ।"
ਨਵਾਬ ਬੋਲਿਆ:
ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਤੇ ਮਾਣ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਹ ਪੂਰੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਨਾਲ ਹਨ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ।

ਤਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਸਹਿਮਤੀ ਦਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਓ, ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਪੀਓ। ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਅਜੇ ਪੀਓ। ਪਰ... ਇੱਕ ਪਰਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਪਰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ੌਕਤ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਵੀ ਹੈ... ਸ਼ੌਕਤ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ -' ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕਿਆ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਰੱਬ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹ ਦਿਨ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੋਵਾਂ! ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੋਣ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣ। ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਿਨ ਦੇ ਤਾਰੇ ਦੀ ਚਮਕ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ। ਜੇ ਸ਼ਰਮ ਇੱਕ ਪਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਾਂ ਹੈ ਜੋ ਪਰਦਾ ਚੁੱਕ ਸਕੇ।'
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਸਮਝ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਹੁਣ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਗਏ। ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੌਕਰਾਣੀ ਆਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਦਬਾਇਆ: ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕਾ ਸੀ, 'ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਉਣ।' ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸ 'ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਫੁੱਲਦਾਨ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਤਣੇ ਵਾਲਾ ਲਾਲ ਗੁਲਾਬ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਹਰ ਉਂਗਲੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਰਾਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ:
ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਹਿੰਦੀ ਵਾਲੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਚੁੰਮਣ ਦੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਹਨ; ਫੁੱਲ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਫੁੱਲ ਬਣ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਕੱਟਣਾ ਸਹੀ ਹੈ। "ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਤੋਹਫ਼ਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ। "ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਜਗ੍ਹਾ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਇਹ ਤੋਹਫ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦਿਲ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹੋ। ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਣਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਮਾਨ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਜਿਸ ਵੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਧਰਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜਦੇ ਹੋ।'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੂੰਝਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਝੁਕਿਆ। ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ

ਸਿਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ,' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। 'ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਵਾਪਰਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ।'
ਉਹ ਮੁੜਿਆ, ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਹਾਲ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

28

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਾਹਰੋਂ ਰੱਖੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਮਿਹਨਤਾਨੇ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਖਾ ਲੈਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਸੋਈ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਈ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਬੋਝ ਨਾਲ ਝੁਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੰਢੀ ਰਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੰਬਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਿਨਾਂ ਚਾਦਰ ਦੇ ਲੇਟ ਗਈ। ਅਚਾਨਕ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਗਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ। ਫਿਰ ਰੋਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਸੌਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਇਆ।
ਰਾਤ ਬਹੁਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਗੀ, ਠੰਢ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜੰਮ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਬਰਫ਼ ਵਾਂਗ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਰਜਾਈ ਖਿੱਚੀ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਛੱਤ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਨੀਂਦ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਭਾਰੀ, ਸੁੰਦਰ, ਚੁੰਬਕੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਉਸਦਾ ਸੂਝਵਾਨ ਭਾਸ਼ਣ, ਉਸਦੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜ਼ੇ: ਇਸ ਸਭ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਦਾ ਇੱਕ ਧੜਕਣ ਵਾਲਾ ਦਰਦ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਹ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਬਿਤਾਏ ਸਨ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਬੇਵਕਤੀ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਉੱਠਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦਰਦ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਉਸਦੀ ਤਾਂਘ, ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਮ ਲਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਧਾਰਾਵਾਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਸਰੀਰਕ ਸੰਵੇਦਨਾ ਵਾਂਗ ਭੜਕਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤਲਾਅ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੰਕਰ ਸੁੱਟਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਫੈਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਇੱਕ ਗਾਇਰ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੌੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅਣਦੇਖੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗਾ ਪ੍ਰੇਮੀ - ਉਸਦਾ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਸੰਬੰਧ, ਉਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਕਦੇ ਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰੇਮ-ਅਕਾਂਖਿਆਵਾਂ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰਹੱਸਾਂ

ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਭ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹਰ ਨਾੜੀ ਅਤੇ ਹਰ ਨਾੜੀ ਵਿੱਚ ਰਮਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਅਜਿਹਾ ਦੂਜਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਵੇਗਾ? ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇੰਨਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੇ ਉੱਤਮ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਉਹ ਰਾਤ, ਤੂਫਾਨ, ਸੜਕ ਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਜੋਖਮ, ਬੈਲਗੱਡੀ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਡਦਾ ਹੋਇਆ... ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ - ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ - ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਘਰ ਬਣਾਵਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਘਰ ਉਸਦੀ ਕਬਰਸਤਾਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ? ... ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਣਾਵਾਂਗੇ... ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਾਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਵਾਬ? ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸੂਰਜ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਦੇਖਿਆ। ਚਿੜੀਆਂ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਚੂਨੇ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪਿੰਜਰੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਅੰਬਾਵਾਤ, ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਭਾਰਤੀ ਮੋਮ ਦੇ ਬਿੱਲ, ਸੀਟੀਆਂ ਵਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਲੜ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵੰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੇ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਅਤੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ, ਛੋਟੇ ਚਿੱਟੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬੇਤਰਤੀਬੇ ਛਿੜਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੂਰਜੀ ਪੰਛੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਬਾਰਿਸ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਲ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਕਾਲੇ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਟੀਆਂ ਘਰ ਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਉੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਨਰਮ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸੁਕਾ ਲਿਆ, ਉਸਦੀ ਲਪੇਟ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ

ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਦਰਬਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਟੋਕਰੀ ਸੀ।
ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਝਲਕ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ, ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਝੁਕਿਆ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਾਣਯੋਗ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਹਜ਼ੂਰੀ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਨੇ ਇੱਕ ਡਾਲੀ ਭੇਜੀ ਹੈ; ਦਰਬਾਨ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੈ।'
‘ਮੈਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਪਰਦਾ ਮੰਗਵਾ ਦਿਆਂਗਾ; ਦਰਬਾਨ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦਿਓ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ,’ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੱਤਰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪਰਸ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਗੰਢ ਮੋਮ ਨਾਲ ਸੀਲ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਦਸਤਖ਼ਤ ਨਾਲ ਛਾਪੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਰਬਾਨ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ, ‘ਓਏ, ਤੂੰ ਲਾਪਰਵਾਹ, ਟੋਕਰੀ ਜਲਦੀ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਦੇਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮਾਣਯੋਗ ਨਵਾਬ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਗੇ।’

‘ਫੌਰਨ, ਮੁਖਤਿਆਰ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ!’ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਦਰਬਾਨ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਟੋਕਰੀ ਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਥੜ੍ਹੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਦਰਬਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਲਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਸਵੇਰ ਉਸ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਵਿਕਰ ਟੋਕਰੀ ਅੰਬਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸੇਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਪਰਸ ਵਿੱਚ ਕੇਸਰ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਕੱਚ ਦੀ ਬੋਤਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਤਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੰਤਰੀ-ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸੁਗੰਧਿਤ ਨੋਟਪੇਪਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਸੀ; ਅਜਿਹੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਸਮੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸ਼ਿਕਸਤਾਹ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਹੱਥ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਸੀ:
ਰੁੱਖ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਫੁੱਲ ਪੂਰੇ ਖਿੜ ਗਏ; ਪੂਰੇ ਖਿੜ ਪੱਕੇ ਫਲ ਬਣ ਗਏ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਓ, ਤਾਂ ਜੋ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਵਿਅਰਥ ਨਾ ਜਾਵੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਵਜੂਦ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸਨ। ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ ਉਹ ਡਰ ਨਾਲ ਕੰਬ ਗਈ। ਇੱਥੇ ਕੀ

ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਕੀ ਮੈਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ?
ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਮਾਂਝਲੀ ਖਾਨਮ ਕੋਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਸੂਰਜ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਪਰ ਉੱਠਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਈ। ਆਮ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮਾਂਝਲੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਕੀ ਬੀਤਿਆ ਸੀ, ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ।
'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਭਰਾ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਪਿਆਰੇ ਛੋਟੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਜਾਂ ਅਣਉਚਿਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਯਕੀਨਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਆਓ, ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ! ਤੁਸੀਂ ਪਾਨ ਦੇ ਕੋਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਉਸਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਸਦੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਦੱਸਣਾ ਸਹੀ ਸਮਝਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਦੀ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲਤ ਨਾ ਸਮਝੇ। 'ਮਾਨਯੋਗ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਜਾਂ ਬਾਬਾ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ? ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?' 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਇਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਅਤੇ ਅਨਵਰੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਸਹੀ ਹਾਂ?' 'ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ...'
‘ਤਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਹੀ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ।’ ਨਵਾਬ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਲ ਸੋਚਿਆ। ‘ਇਸ ਲਈ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ ਕਿ ਫੈਸਲਾ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੋਸਤਾਨਾ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖਾਂਗੇ।’
'ਪਰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ...?'

'ਓ, ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ! ਕੀ ਉਸਦੀ ਇੱਥੇ ਤਾਇਨਾਤੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਹੈ? ਅੱਜ ਇੱਥੇ, ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰ, ਕੰਪਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਦੇਸ਼ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਛੋਟੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸਹਿਣ ਕਰਨਗੇ।'
'ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਬਹੁਤ ਸੱਚ ਹੈ।'
'ਇਸ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਬਿਸਮਿੱਲਾ, ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿਓ।'
‘ਰੱਬ ਤੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਉੱਚੀ ਕਰੇ। ਤੂੰ ਇਸ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬੋਝ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ।
ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ: 'ਅਸੀਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਲਾਹ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ! ਰੱਬ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜਮਸ਼ੇਦ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਦੇ ਨਮੂਨੇ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾਈ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ!'
ਮਾਂਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸਦੇ ਬੇਦਾਗ਼ ਰੰਗ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਚਮਕਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਸੁਚੱਜੀ ਗਰਦਨ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਣ ਪਾਉਣ ਲਈ ਅੱਧਾ ਮਨ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ - ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ - ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ, ਆਪਣਾ ਮੂਡ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਾਂਝਲੀ ਅਤੇ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ, ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ। ਸਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ 'ਹਾਲਾਤਾਂ' ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਹਾਲਾਤ ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਕੀ ਸੀ?

ਹੀ ਹਨ: ਇਹ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਰੱਖੀਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਖਿਸਕਣ ਨਾ ਦੇਈਏ। ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਕੂਮਤ: ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ ਜੋ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਕਵੀ ਫਿਰੰਗੀ ਵਰਗੇ ਵੀ ਹਨ: ਮੱਖੀਆਂ ਜੋ ਖੰਡ ਦੇ ਇੱਕ ਢੇਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਢੇਰ ਤੱਕ ਉੱਡਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀਆਂ ਮੱਖੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਮੱਖੀ ਵਾਂਗ ਹਨ ਜੋ ਦੁੱਧ ਦੇ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ - ਇਹ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਤੈਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਨਾ ਹੀ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਤੈਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੁੱਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ: ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਟੁਕੜਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ? ਹਾਂ, ਉਹ ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦਾ ਖਰਚਾ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ... ਅਤੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਆਮ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ, ਇਹ ਸਭ ਉੱਥੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ। ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਲਦੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਅਤੇ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖ ਲਵੇ! ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਜੋ ਉਹ ਲਿਖਣਾ ਸਿੱਖਦਾ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਹਨ: ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਪਿਆਰਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ! ਇੱਕ ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਜਿਉਂਦੀ ਹੈ। ਆਦਮੀ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਲਈ ਸਿੰਦੂਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਤਾਜ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਜਵਾਨ, ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੋਈ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਮੌਤ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਇਹ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਉਹ ਬੁੱਧੀ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਹਨ, ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਤਾਜ਼ਗੀ ਗੁਆ ਦਿੰਦੇ ਹਨ; ਖੁਸ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਓ, ਮੇਰੇ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ! ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਸੋਹਣਾ, ਕਿੰਨਾ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਜਵਾਨ ਨਿਕਲੇਗਾ! ਉਹ ਮੱਤਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਛਾਂ ਉੱਚਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖਾਂਗਾ? ਉਸਦੇ ਵਾਧੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲੇਗਾ? ਮੈਂ ਖੁਦ ਬੇਘਰ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੇ ਬਣਾਵਾਂ? ਮੈਂ ਘਰ-ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਬੇਘਰ ਭਿਖਾਰੀ ਵਾਂਗ ਭਟਕਣਾ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ - ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ - ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਾ ਘਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਇੱਕ ਮਹਿਲ ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਘਰ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਚਰਚਾ

ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ... ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਖੈਰ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਖੁਦ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਾਈਨ ਸੀ ਜੋ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖੀ ਸੀ:
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿਆਂਗਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਖੁਦ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ।

ਓ, ਇਹ ਕਵੀ, ਸੱਚਮੁੱਚ! ਇਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਵੇਂ ਥੀਮ, ਨਵੇਂ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਬਿੰਦੂ ਕਿਵੇਂ ਲੱਭਦੇ ਅਤੇ ਲੱਭਦੇ ਹਨ! ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਪਾਣੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਮੋਤੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕਿਹੜੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਖੋਦਦੇ ਹਨ?
ਅਤੇ ਇਹ ਆਇਤ ਫਿਰ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਕਵੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵੀ:
ਸੱਚਮੁੱਚ, ਕਵੀ ਕਿੰਨੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ; ਪੂਰੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ, ਨਿਡਰ ਹੋ ਕੇ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਭੇਤ, ਸਾਰੇ ਭੇਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।
ਹਜ਼ਾਰ ਤਰਸ, ਕਿ ਨਿਜ਼ਾਮ-ਉਲ-ਮੁਲਕ - ਮੌਤ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇ - ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਉਸਤਾਦ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਖਣ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਉਸਦੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਮੇਮਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕੀੜਾ, ਉਸਨੇ ਕਈ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇੱਥੇ ਬਹੁਤ ਇਕੱਲਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜੈਪੁਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਧੂੜ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੀ ਕੋਈ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਰੂਪ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਪਰ ਮੱਟਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸੀ: ਇੱਕ ਕ੍ਰਿਸਟਨ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸਾਨੂੰ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਨਾ ਹੀ ਢੰਗ, ਨਾ ਹੀ ਭਾਈਚਾਰਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ। ਓਹ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਗੁਣ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨਾਲ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਕਿੰਨਾ ਕੱਸ ਕੇ ਗੁੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕਿੰਨਾ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ, ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ! ਅਤੇ ਹੁਣ, ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ...

ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਖੂਹ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ। ਸਾਡਾ ਨਵਾਬ! ਮੈਂ ਕਿਸ ਹੱਕ ਜਾਂ ਦਬਾਅ ਨਾਲ ਉਸ ਬਾਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ? ਕੀ ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹਾਂ?
ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਦਾਈ ਵੇਲੇ ਕਹੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ: ‘ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮੇਰਾ ਪਾਸਾ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹੋ; ਕਹੋ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਪਰ ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਹੈ ਨਾ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੰਢ ਨਹੀਂ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗਈ ਸੀ? ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੋਰ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?

ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੇਂ ਸੁਨੇਹੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਹੁਣ ਇਸਦਾ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਦਾ ਬਹਾਨਾ ਜਾਂ ਮੌਕਾ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖੁਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਖੁਦ ਸ਼ਗਨ ਦੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ? ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਇਸਤਿਖਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ 'ਹਾਂ' ਜਾਂ 'ਨਹੀਂ' ਜਵਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਕੋਈ ਸ਼ਗਨ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੀ ਉਹ ਮਿਲਣ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਉਹ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ; ਪਰ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਦਿਨ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਮ ਰਾਤ ਬਣ ਗਈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਹੱਲ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਾਧਾ, ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਕੁਰਲੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਬਾਰੇ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਪੰਡਿਤ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਗਨ, ਇੱਕ ਜੋਤਸ਼ੀ, ਸੰਕੇਤਾਂ ਅਤੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਵਿਆਖਿਆਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਨਾਨੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਈ ਬੇਨਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੱਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਸ਼ਾਇਦ ਮਰ ਗਿਆ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਖੈਰ, ਮੈਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੁਝ ਸੋਚਿਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ।

ਸਵੇਰੇ ਆਓ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਸੋਚਾਂਗੀ। ਜੇ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਦ ਦਾਦੀ ਕੋਲ ਜਾਵਾਂਗੀ।

29

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਖਵਾਜਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਠੀਕ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਪਿੱਠ ਦੇ ਦਰਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਅਪਾਹਜ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕੱਲਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਲਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਅਤੇ ਜਵਾਈ ਨੂੰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ, ਉਸਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਬੋਝ ਪਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਡੋਲ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਬਾਬੂ ਜੀ ਦੇ ਖਰਚੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ, ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਭੋਜਨ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਕਾਇਆ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕਮਰੇ ਅਤੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਕਿਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ, ਪੋਤੇ ਜਾਂ ਨੂੰਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅੰਦਰਲੀ ਪੌੜੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘਰ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਦਾ ਦੂਤ ਉਸਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ, ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਡੀ ਜਾਂ ਗਾਈਡ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭ ਲਵੇਗਾ।

ਵਿੱਚ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਕੱਟ ਕੇ ਚਮਚੇ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁੱਧ, ਆਂਡੇ ਅਤੇ ਮੁਰਗੇ ਦੇ ਵਿਕਰੇਤਾ ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਲੱਗ ਪਏ।
ਜਹਾਨਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦਿਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿੱਥੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵੀ ਸਵਰਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿਸਨੇ ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪਿਛਲੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਕੁਤੁਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸ਼ਿਖਰ ਦੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਉੱਠਦੇ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਭਰੇ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਿਰ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਸਦੀਵੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ; ਤੁਗਲਕਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਮੁਹੰਮਦ ਤੁਗਲਕ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੁਆਰਾ; ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸੰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੂਦੀਨ ਔਲੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਮਕਬਰੇ ਵਿਖੇ ਮੀਟਿੰਗ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਪਾਠਕਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਐਲਾਨਨਾਮੇ ਦੀਆਂ ਸੁਰੀਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ; ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਦੋ-ਟੋਨ ਵਾਲੇ ਗੁੰਬਦ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸਲੇਟੀ-ਨੀਲੇ ਕਬੂਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਜੋ ਫਿਰ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੇ ਤਲਾਬ ਵਿੱਚ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਚੁੰਝਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਉੱਡਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜੰਗਲੀ, ਫੁੱਲਦਾਰ ਝਾੜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਗੂੰਜਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ; ਸਾਵਨ ਭਾਦੋਂ ਵਿੱਚ ਝਰਨੇ ਦੇ ਅਚਾਨਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੁਆਰਾ, ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਛੇ-ਪਾਸੜ ਤਲਾਬ; ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤਕ ਯੰਤਰਾਂ ਦੀਆਂ ਕੰਬਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਦੋਹਰੇ ਪਰਕਸ਼ਨ ਸਾਜ਼, ਤਬਲੇ 'ਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੱਥ-ਉਂਗਲੀਆਂ ਦੇ ਸਟਰੋਕ ਦੀ ਗੂੰਜ ਦੁਆਰਾ।
ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗਲੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਜ਼ੰਜੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਖੜਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ: ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੀ ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਦੌੜੀ, ਅਤੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਦੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ ਜੋ ਹੁਣ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੋਲਸਟਰ ਨਾਲ ਬਿਠਾਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਪਾਰੀ ਦਾ ਡੱਬਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਹੁੱਕਾ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਤਿਆਰ ਸੀ; ਹੁੱਕੇ ਵਿੱਚ ਧੁਖਦੇ ਫੈਜ਼ਾਬਾਦੀ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤੇ ਨੇ ਪੂਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੰਬੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਪਾਈਪ ਦਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ: 'ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਲ ਲਈ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦਿਓ; ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।'
‘ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ,’ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਉਸਨੂੰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਹਿਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਲਓ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਭੱਜ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।’ ਉਸਦੀ

ਆਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਰਦਾਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੁਲਾਰਾ ਪੂਰੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਡਰਾ ਜਾਂ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੰਬਾ, ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਗੋਰਾ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ, ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਕਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲੰਬੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕੂਦਾਰ, ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਰਿੰਗ ਉਂਗਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਅੰਗੂਠੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਹਰੀ ਅਤੇ ਸਲੇਟੀ, ਚਿੜੀ ਦੇ ਆਂਡੇ ਵਾਂਗ ਵੱਡੀ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਢਾਈ ਲਾਈਨਾਂ ਸਨ। ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਅੰਗੂਠੀ ਵਿੱਚ, ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ ਸ਼ੁੱਕਰ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀ। ਇਸਦੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸ਼ਹਿਰ ਖੱਟ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਸਟੀਲ ਦੇ ਬਰਛਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਹੋਣ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ ਢਾਈ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਚਮਕਦੀ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਇੱਕ, ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਡੇਢ ਲਾਈਨਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਢਾਈ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਲੀ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪੂਰੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਬਿੱਲੀ ਦੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਤਰਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣਾ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੱਥੇ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਡਿੱਗਿਆ।
ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੱਗ ਵੀ ਚਿੱਟੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜੋਤਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਗਵੇਂ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਮਸਲਿਨ ਚੋਗਾ, ਕਾਫ਼ੀ ਚੌੜਾ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਹਲਕਾ ਪੀਲਾ, ਲਗਭਗ ਕਰੀਮ ਚਿੱਟਾ ਸੀ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਚਿੱਟਾ ਪੈਂਟ ਲਗਭਗ ਚੋਗੇ ਦੇ ਪੀਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਂਟ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਟਾਈਲ ਵਿੱਚ ਕੱਟੇ ਗਏ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਚੌੜੇ ਤਲ ਵਾਲੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅਕਸਰ ਚੱਪਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਪਤਲੀਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਰੈਸਟ ਵਾਂਗ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੈਂਟ ਸੰਗ਼ੀ ਨਾਮਕ ਫੈਬਰਿਕ ਦੇ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਬੁਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਚਿੱਟਾ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੇਂਗਕਲਾਤ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੋਟੇ ਸੂਤੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸੰਗ਼ੀ ਪਹਿਨੀ ਸੀ।

ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਗਭਗ ਝੁਰੜੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ। ਬੁਢਾਪੇ ਦੇ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਵੀ ਚਿੱਟੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਆਬਨੂਸ ਰੰਗ ਦੀ ਸੋਟੀ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਮਰੋੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਿਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਚੰਦਨ ਮਾਲਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਰੁਮਾਲ ਜਾਂ ਪੱਟੀ ਢਿੱਲੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੜੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੁਦਰਕਸ਼ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਭੂਰੇ ਬੇਰੀਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇੱਕ ਕਪਾਹ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਨਰਮ।
ਉਹ ਹੁੱਕਾ ਪੀਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਪਰਦਾ ਪਾਸੇ ਕਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਸਜਣ-ਸੰਵਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਜਾਂ ਗਹਿਣਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ ਦਿਖਾਵੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਸਕਣ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਸੂਤੀ ਜਾਲੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦੀਦਾ ਦੁਪੱਟਾ ਉਸਦੀ ਦਰਮਿਆਨੀ ਚੌੜਾਈ ਵਾਲੀ ਪੈਂਟ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਨਮੋਹਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮਹਰਮਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨੱਕ, ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਗੁੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਹਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨੀਲਮ ਦਾ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਪੰਡਿਤ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਮੂਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਪ੍ਰਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਰਹੇ ਹੋ...'
ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਚੀ, ਇਹ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸ ਨਾਲ ਦਿਆਲਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨਾ ਕੋਈ ਦਿਆਲਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਯਾਦ ਕਿਵੇਂ ਆਈ ਜੋ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਆਰੀ ਦਾਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਨਹੀਂ, ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ, ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
‘ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ! ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ! ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਵੇਂਗਾ; ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ,

ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਵਾਂਗ ਹੋਵਾਂਗਾ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ।
‘ਠੀਕ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,’ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਆਇਆ? … ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ?’
ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਪਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚੀ ਜਿਵੇਂ ਰੱਬ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਕੋਈ ਦੂਤ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਅਤੇ ਪਾਪੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵੱਲ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਮਾਮੂਲੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਨਾਲ ਬੋਲੀ: 'ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੈ।'
ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਮੁਸਕਰਾਏ, 'ਤਾਂ ਬਸ ਇੱਕ ਫੁੱਲ ਦਾ ਨਾਮ ਦੱਸੋ, ਕੋਈ ਵੀ ਫੁੱਲ।'
'ਚਿੱਟੀ ਚਮੇਲੀ,' ਉਸਨੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਿਹਾ।
ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ, ਆਪਣੀ ਮਾਲਾ 'ਤੇ ਕੁਝ ਗਿਣਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ। 'ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ, ਇੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਰਾਜ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਸਕ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ...' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤਾਲ ਰੋਕੀ, 'ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੁਲਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ; ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਬੋਲੀ, ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ: 'ਮਾਨ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜਿਵੇਂ "ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ"। ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਡਰ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
'ਡਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਕੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਭ ਦੇ ਅੰਤ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੋ?'
'ਨਹੀਂ, ਸਰ। ਮੈਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ, ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਲਈ ਭਟਕਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰੀ ਇੰਨੀ ਦਿਆਲੂ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੇਰਾ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕਰੇ।'
'ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ? ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਹਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੇ ਹੋ?'

'ਸਰ, ਇਹ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾ ਕੇ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।' ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਿੱਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ।
"ਤਾਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਛੋਟੀ ਮੁਟਿਆਰ? ਜਵਾਬ ਇੱਥੇ, ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੈ। ਪਰ ਆਓ, ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰੀਏ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਿੜ ਗਿਆ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਿਵੇਂ ਪੜ੍ਹੀ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।
"ਸਰ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਭ ਹਨ। ਕੀ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲੈ ਆਵਾਂ?" ਉਸਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
"ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੋ। ਪਰ ਦੇਖੋ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਓ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਰੱਖੋ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ? ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਸਾਫ਼ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਸ਼ੀਟ, ਸਾਫ਼ ਸਿਆਹੀ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਸਿਆਹੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਾਨੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਲਿਆਓ।"
'ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥ' ਦਾ ਅਰਥ ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਜਨਾਬ, ਮੈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵੀ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ ਦੀਵਾਨ ਲੈ ਆਵਾਂਗੀ।' ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਵਾਜਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸਿਆਹੀ, ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਕਾਨਾ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਲਈ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਹਰ ਗਈ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਾਲੇ, ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਅਖਰੋਟ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੁੱਕਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਗਜ਼ ਅਤੇ ਸਿਆਹੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਲੇ ਸਟੈਂਡ ਦੇ ਨਾਲ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਸਿਆਹੀ ਵਾਲਾ ਸਟੈਂਡ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ, ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪੱਛਮ ਵੱਲ, ਯਾਨੀ ਮੱਕਾ ਦੇ ਕਾਬੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠ ਰੱਖ ਕੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹ ਹੇਠ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਦੁਬਾਰਾ ਛਿੜਕਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਲੋਬਾਨ, ਐਲੋਜ਼ ਦੀ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਬਡੇਲੀਅਮ ਨਾਲ ਦੂਜਾ, ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਧੂੰਆਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।

ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ?'
ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਧੂਪਦਾਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਧੂੰਆਂ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ 'ਆਮੀਨ' ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। 'ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ,' ਉਸਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਕਮਰਾ ਬੰਦ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ: 'ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਦੀਵਾਨ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ, ਮੇਰੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ, ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ?' ‘ਹਾਂ, ਸਰ। ਪਰ... ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨੀ ਹੈ...’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਡਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ।
'ਓਹ, ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੋ, ਉਸਦਾ ਦੀਵਾਨ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਅਣਦੇਖੀ ਦੀ ਜੀਭ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਭਟਕਣ ਦੌਰਾਨ, ਅਚਾਨਕ, ਅੰਦਰ ਆ ਗਈ ਹੈ।'
‘ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਸੀ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਡਰ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਥਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਹੁਣੇ ਹੀ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੀ ਕਹੇ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਕਵੀ ਕਦੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ: ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਬਹੁ-ਰੂਪੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਟਾਹਣੀ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀ ਵਿੱਚ, ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ, ਪਾਰਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ, ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰੀਬ ਗਲੀ ਵਿੱਚ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਤੰਬੂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ... ਆਓ, ਜਲਦੀ ਕਰੀਏ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਸ਼ੁਭ ਪਲ ਲੰਘ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਉੜੀ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗੂੰਜਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।

'ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਧਿਆਨ ਦਿਓ ਕਿ ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜੀਭ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿਨ ਜਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਪਾਸ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਦਿਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੂਜਾ ਪਾਸ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਾਨੂੰ ਵੀਨਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਦੀ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਮੇਂ ਰਾਸ਼ੀ ਦੇ ਕਿਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਰਹੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਸ਼ੁੱਕਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੁੱਧ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੈ ਜੋ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਸਕੱਤਰ ਅਤੇ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਮਾਸਟਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਉੱਚਾ, ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਾਲਾ ਸੀ - ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦੁਆਲੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੰਮੋਹਿਤ ਸਨ ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ - ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਚਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਲੰਘਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਕੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ? ਕੀ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਰਾੜ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਛਾਂ ਸੀ? ਉਹ ਕੰਬ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਠੰਡ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੈਵਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਿੱਘ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਅਣਦੇਖੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਨਿਵਾਸ, ਲੰਬੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਝੂਲਿਆਂ ਅਤੇ ਧਾਗਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਠੀਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਜੋ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਜੇ ਵੀ ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਨਾਲ ਫਲਰਟ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਾਡੇ ਕੰਮ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਦਿਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਦੇ ਅਲੰਕਾਰ ਹਨ। ਮੈਂ ਲੇਡੀ ਵੀਨਸ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਖਵਾਜਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਉਦੇਸ਼ ਉਸ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁੱਛਣਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਦੀ ਧੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਦੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਤਾ ਹੈ, ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ,

ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਗਨ ਚਾਰਟ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਡੱਬੇ 'ਤੇ ਮਨਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਂਗਲੀ "ਦਾਲ" ਅੱਖਰ 'ਤੇ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਅੱਖਰ ਹੈ।
'ਬੀਬੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੋ, ਕਲਮ-ਕਾਗਜ਼ ਚੁੱਕੋ ਅਤੇ "ਦਾਲ" ਅੱਖਰ ਲਿਖੋ।'
ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਲ ਅੱਖਰ ਲਿਖਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਿਬਿਸਕਸ ਵਾਂਗ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਅੰਕੜੇ ਗਿਣੇ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੋਚਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਹੁਣ ਅੱਖਰ "ਰਾ" ਲਿਖੋ, ਜੋ ਕਿ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਅੱਖਰ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ "ਦਰ" ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ?'
'ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ, ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।'
ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਅੰਕ ਦੁਬਾਰਾ ਗਿਣੇ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਲਿਖੋ; ਇਹ ਬਾਰ੍ਹਵਾਂ ਅੱਖਰ "ਰਾ" ਹੈ।'
‘ਹਾਂ, ਸਰ, ਮੈਂ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।’ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਲਮ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਖੁਦ ਲਿਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ, ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਹੁਣ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅੱਖਰ "ਅਲਿਫ਼" ਲਿਖੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲਿਖਿਆ?'
'ਹਾਂ, ਸਰ, ਮੈਂ ਕੀਤਾ।'
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਅੱਖਰ "ਹ" ਲਿਖੋ, ਜੋ ਕਿ ਵਰਣਮਾਲਾ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪਰ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦ "ਰਹ" ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਵਾਕੰਸ਼ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: "ਦਰ ਰਹਿ" - "ਰਾਹ ਵਿੱਚ"। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋ?'
ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਹੱਥ ਇੰਨਾ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਸਿਆਹੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਡਿੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ: 'ਬਸ ਲਿਖੋ। ਲਿਖਦੇ ਰਹੋ। ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਡਰੋ ਨਾ। ਹੁਣ "ਆਈਨ" ਅੱਖਰ ਲਿਖੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ? "ਆਈਨ" ਅੱਖਰ ਲਿਖੋ ਜੋ "ਘੈਨ" ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।' ‘ਹਾਂ, ਸਰ, ਮੈਂ ਇਹ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।’ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਰੋਣ ਦਾ ਮਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੀ: ‘ਹਾਜ਼ਰੀ, ਕੀ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਪਾਣੀ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?’

'ਪਾਣੀ? ਇੱਥੇ ਪਾਣੀ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕੈਰਾਫ਼ ਭਰ ਲਓ। ਘਬਰਾਓ ਨਾ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ। ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅੰਦਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਰਡਰ ਲਈ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਿਊਟਰ ਕੈਰਾਫ਼ ਲੈ ਆਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰਾ ਵੱਡਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀ ਲਿਆ। 'ਬਿਹਤਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਡਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਛੋਟੀ ਧੀ। ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ "ਸ਼ਿਨ" ਅੱਖਰ ਲਿਖੋ, ਜੋ "ਪਾਪ" ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।'
'ਮੈਂ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਸਰ।'
ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਫਿਰ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਰੁਕੇ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, 'ਹੁਣ "ਕਾਫ਼" ਲਿਖੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ? ਹੁਣ "ਕਾਫ਼" ਲਿਖੋ, ਜੋ "ਕਾਫ਼" ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। 'ਤਾਂ ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਵਾਕੰਸ਼ "ਦਰ ਰਹਿ-ਏ ਇਸ਼ਕ" ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, "ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ"। ਤੁਸੀਂ ਸਮਝ ਗਏ?'
'ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ। ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ।'
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਈਨ ਬਣਾਈ:
ਦਰ ਰਹਿ-ਏ ਇਸ਼ਕ ਫ਼ਰਕ-ਏ-ਗ਼ਨੀ ਓ ਫਕੀਰ ਨਿਸਤ (ਪਿਆਰ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਭਿਖਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ)
'ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਅਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਈਨ ਕੱਢੀ! ਬੀਬੀ, ਵਧਾਈਆਂ!' ‘ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਮੱਥੇ ਹੁਣ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਸੀ। ‘ਮੌਜੂਦਗੀ, ਇਸਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਦਿਸ਼ਾ ਹੈ?’
'ਛੋਟੀ ਧੀ, ਤੂੰ ਇੰਨੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਹੈਂ, ਇੰਨੀ ਸਾਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲੀ! ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਹੈ, ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਵਾਲੀ ਆਇਤ ਦੀ ਪਹਿਲੀ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ। ਮੌਜੂਦਗੀ, ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜੀਭ, ਅਗਲੀ ਆਇਤ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੀ ਅਸੀਂ ਗਿਆਨਵਾਨ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ੇਖ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ: "ਜੀਵਨ ਦੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਹੈ।" ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਲਾਈਨ ਜੋ ਅਸੀਂ ਬਣਾਈ ਹੈ ਉਹ ਢੁਕਵੀਂ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਓ ਹੁਣ ਦੂਜੀ ਲਾਈਨ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰੀਏ। ਦੁਬਾਰਾ ਕਲਮ ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਚੁੱਕੋ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਲਿਖੋ।'
ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ:

ਅਯ ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਏ ਹੁਸਨ ਸੁਖਨ ਬ ਗਡਾ ਬਿਗੋ (ਹੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਭਿਖਾਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ।)
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਕਰਾਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਟੈਚੀਕਾਰਡੀਆ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਉੱਠਿਆ, ਉੱਪਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਗਜ਼ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਿਆ। ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ, ਉਹ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਬੋਲੇ: 'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਾਗ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ! ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਪਰ ਆਓ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਈਏ ਕਿ ਆਇਤ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਦੀਵਾਨ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਢੁਕਵੇਂ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ। 'ਹਾਂ, ਹਾਂ! ਇਹ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਥੇ ਹੈ। ਹਜ਼ੂਰੀ, ਖਵਾਜਾ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ:
ਹੇ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਧਰਮੀਆਂ ਦੇ ਦੂਤ, ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਤੁਰਦੇ ਫਿਰਦੇ ਸਰੂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿਓ, ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਗਾਇਕ ਬੁਲਬੁਲ ਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਪੱਟ ਥੱਪੜਿਆ। 'ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਦੇ ਖਵਾਜਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸੰਪੰਨ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਭਿਖਾਰੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕਰੋ ਜਿਵੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਗਤਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦਾਨ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਲਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ: ਤੁਸੀਂ ਮੰਗੇ ਹੋਏ ਹੋ। ਵਧਾਈਆਂ!'
ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ। ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਅਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੁਪਏ ਦਾ ਇੱਕ ਥੈਲਾ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਰੁਮਾਲ, ਜੌਨਪੁਰ ਤੋਂ ਡਬਲ ਚਮੇਲੀ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਮਚੇ ਦੀ ਬੋਤਲ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੱਗ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਬੁਲਬੁਲ ਚਸ਼ਮ ਦਾ ਇੱਕ ਬੋਲਟ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਮਾਮੂਲੀ ਭੇਟ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇ। ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

'ਜਦੋਂ ਸਰਬਉੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਜਾਂ ਧੀਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਲੈਣਾ ਮਨ੍ਹਾ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋ?'

‘ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾ ਕਰੇ, ਮੈਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਭੁਗਤਾਨ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਾਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨੀ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।’ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਈ ਸੀ।
‘ਓਹ! ਦੇਖੋ! ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੈ! ਮੇਰੀ ਬੱਚੀ, ਇੰਨੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹਾਰਦੀ। ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਹ ਅਤਰ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਲਵਾਂਗਾ।’ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕੀ, ਲੱਕੜ ਦਾ ਸਟਪਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਅਤਰ ਨੂੰ ਸੁੰਘਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਆਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਸਕਾਰਫ਼ 'ਤੇ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਮਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇੱਥੇ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਖੁਸ਼ ਹੋ?’ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਨੌਕਰਾਂ ਲਈ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸ਼ਾਹ ਅਲਾਮੀ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਰੁਪਏ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ,’ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਰਸਮੀ ਵਿਦਾਈ ਦੇ ਅੱਖ ਝਪਕਦੇ ਹੀ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਘਰ ਅਚਾਨਕ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਭਾਰ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਕੱਢ ਲਈ ਗਈ ਹੋਵੇ।

30

ਕਵਿਤਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਤਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਰਿਹਾ, ਉਸਦੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਉਸਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਲਹਿਰ, ਨਵੇਂ ਖੋਜੇ ਗਏ ਗਿਆਨ ਦੇ ਰੋਮਾਂਚ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਿੱਘ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ, ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮੀਂਹ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਨਵੀਂ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਉਸਦਾ ਮੂਡ ਆਮ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਘਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਤਰ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਢੰਗ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਮੂਰਖ ਹੋਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿ ਉਸਨੇ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ, ਉਹ ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕਲਮ ਰੱਖਾਂਗੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖਾਂਗੀ।
ਪਰ ਉਹ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਉਹ ਨਮਸਤੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ, ਆਪਣੀ ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਾਂ? ਕੀ ਮੈਂ ਕਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ? ਓ, ਕੀ ਮੂਰਖਤਾ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ, ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਕਿੰਨੇ ਸਸਤੇ, ਕਿੰਨੇ ਪਤਲੇ ਹੋਣਗੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਲਿਖ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਲਿਖਾਂ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚੇਗਾ? ਤਾਂ ਫਿਰ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਹਾਂ, ਇਹ ਅਣਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ; ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ? ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਇਹ ਵਧੀਆ ਔਰਤ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਸਬਰੇ ਹੈ। ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ

ਕਿਹੜਾ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਰਤਿਆ ਸੀ? ਹਾਂ... ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਟ੍ਰੰਪੇਟ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਹਥੇਲੀ 'ਤੇ ਲੈ ਕੇ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ! ਇਸ ਸੋਚ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਗੁਲਾਬੀ ਅਤੇ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ ਦੌੜ ਗਈ। ਮੈਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ... ਅਤੇ ਮੈਂ, ਪਰਦਾ ਉਤਾਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੱਦਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਰਮ? ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਧੀ ਹਾਂ? ਇਸਨੂੰ ਹਥੇਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਘੁੰਮਣਾ... ਹਾਏ ਰੱਬਾ, ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਬੋਲਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੈ।
ਸਰੀਰ ਪਤਲਾ, ਸੁਨਹਿਰੀ, ਹਰਨ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗਾ, ਔਸਤ ਕੱਦ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ, ਗਰਦਨ ਮੋਰ ਵਰਗੀ ਮਾਣ ਵਾਲੀ, ਛਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਭਾਰੀ ਪਰ ਵੱਡੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਪਤਲੀਆਂ ਕਮਰ, ਵੱਡੀਆਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੋਹਲ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ, ਨਮਕੀਨ, ਚੱਟਣ ਵਾਲਾ ਸੁਆਦ ਹਰ ਪਾਸੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਹਰ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਅਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਇੱਕ ਉੱਚ-ਜੰਮੀ ਬੇਗਮ ਵਾਂਗ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਕਿਰਿਆ - ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ... ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਦਾ ਅਤੇ ਬੋਲਦਾ ਹੈ? ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਰਾਤ ਉਹ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜਲਦੀ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਬਾਉਣ ਅਤੇ ਥਪਥਪਾਉਣ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਚਲਾਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜਨ ਦੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕੁੜੀਆਂ ਥੱਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਨਾਲ ਜਾਗੀ, ਉਸਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਕੀ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂ ਕਿਹਾ? ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਚਿੰਤਤ ਹਾਂ?
ਪਰ ਉਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਹਨ ਜੋ ਪੂਰੀ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਪਿਆਲੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹਨ? ਅਤੇ ਕਿਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜਦੇ ਹੋ? ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਕਾਲਰ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਲਗਭਗ ਟਪਕਦਾ ਹੈ, ਸਾਹ ਅਨਿਯਮਿਤ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖੁਰਕਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੀੜੀਆਂ ਇਸ ਉੱਤੇ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ, ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਕੱਟ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਜੇ ਮੈਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਗੁਆ ਲਵਾਂਗਾ। ਜੇ ਪਾਗਲ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ

ਹੈ ਕਿ ਪਾਗਲ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਫਿਕਸ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਗਾਤਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਪਈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੇਹੋਸ਼ ਹਾਂ? ਉਹ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਆਇਆ? ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਇਕੱਲਤਾ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੰਗ ਕੀਤਾ?
ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਆ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਦੂਰੀ, ਲੰਮਾ, ਬੱਦਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿੰਨ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਵਿਸਤਾਰ ਵਿੱਚ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਰੌਸ਼ਨੀ, ਜਾਂ ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ, ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ, ਪੌਦਿਆਂ ਅਤੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਏ ਹੋਏ ਪੱਤਿਆਂ ਹੇਠੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬ ਕਿਰਨਾਂ ਉੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਆਗਮਨ ਤੋਂ ਡਰੇ ਹੋਏ ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰ ਫਿਰ ਸਰਗਰਮ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਚਾਨਕ ਕਿਤੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੀ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਫੁਸਫੁਸਾ ਰਹੀ ਸੀ:
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਓਏ? ਮੇਰੇ ਰੱਬਾ, ਕੀ ਸਵਰਗੀ ਮੀਰ ਹਸਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਵਾਪਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਲ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ ਜਾਵੇ! ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਬੱਸ ਇਸ ਆਇਤ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਭੇਜੋ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਨਹੀਂ, ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਨੰਗੀ ਆਇਤ ਭੇਜਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਇੱਕ ਚੱਟਾਨ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੀ ਬਚਿਆ ਹੈ? ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਸਲਾਮ, ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਪੁਰਦਗੀ। ਕੀ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਈ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ?
ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣ ਜਾ ਰਿਹਾ, ਸਿਰਫ਼ ਕਵਿਤਾ। ਮੇਰਾ ਰੱਬ ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਦਿਓ। ਨਹੀਂ, ਰੁਕੋ, ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਹਨ, ਇਹ ਆਇਤ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਲਾਈਨਾਂ ਲਿਖਾਂ, ਇੱਕ ਨਿਯਮਤ ਪੰਜ ਲਾਈਨਾਂ ਵਾਲਾ ਪਉੜੀ ਬਣਾਵਾਂ, ਇਸਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇਵਾਂ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਾਂ?

ਉਸਨੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਰਚੀ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੰਦਬੱਧ ਅਤੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਅਸਲ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲੈ ਕੇ ਗਈ:
ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ।
ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਦਲਣਾ: ਇਹ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਣਉਚਿਤ ਹੈ, ਜੇ ਅਰਥਹੀਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਕਹੋ:
ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ।
ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਹੈ। ਓਹ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ:
ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ।

ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵਾਂ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਹੁਣ ਆਓ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੀਏ।
ਉਸਦਾ ਮੂਡ ਹੁਣ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲਗਭਗ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਲਗਭਗ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਲਿਖੀਆਂ:
ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਆਤਮ-ਕਬਜ਼ੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਨੂੰ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਸਬਰ ਦੇ ਤੰਗ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਮਿੱਧ ਦਿੱਤਾ: ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੀ; ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਕੇ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਸੁਆਦ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਦਿੱਤਾ।
ਹੁਣ ਕੀ ਇਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਮੈਂ ਪੰਜ-ਲਾਈਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਪਉੜੀ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ, ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਅਰਥਪੂਰਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਵੀ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਦੋ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਖੁਦ ਇੱਕ ਨੋਟਪੇਪਰ 'ਤੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਦੀ ਕਲਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਉਦਾਹਰਣ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਤੋਹਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਕਲਮ ਦੇ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਉਹ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਬੁਰਾ, ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਮੀਨਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਕਾਨੇ ਮੰਗਵਾਏ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪੈੱਨਕਾਈਫ ਨਾਲ ਹਰੇਕ ਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਕਲਮ ਬਣਾਏ: ਪਤਲੇ, ਦਰਮਿਆਨੇ ਅਤੇ ਮੋਟੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਦੋ ਰੁਪਏ

ਇੱਕ ਨਿਮਰ ਭੇਟ ਵਜੋਂ, ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਸਮਤਲ ਅਤੇ ਵੰਡਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਕੋਣ 'ਤੇ ਕੱਟਣ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਜਲਦੀ ਕੀਤੇ, ਹਰੇਕ ਕਲਮ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਪਰਖਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੱਟ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੱਕੇ ਰਹਿਣਗੇ।
ਜਦੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬੇਆਰਾਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣਾ ਪੱਤਰ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੰਤਰੀ-ਕੇਸਰ ਨੋਟਪੇਪਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਪਾਊਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣਾ ਅਤੇ ਭੇਜਣਾ। ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੀਟਾਂ ਵਰਤ ਲਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਦਰਮਿਆਨੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ, ਮਿਆਰੀ ਨਸਤਾਲਿਕ ਲਿਪੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਰਸਮੀ ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਪਸੰਦੀਦਾ ਢੰਗ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੇ ਨੜਿੰਨਵੇਂ ਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਲਿਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਅਰਬੀ ਸਕੱਤਰੇਤ ਲਿਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ: ਹੂ ਅਲ ਵਦੂਦ ('ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ')। ਵਿਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਪਤਲੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ: 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।'
ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਾਪ ਮਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।
ਉਸਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਲੰਡਰ ਵਾਂਗ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਮੋਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੇ ਥੈਲੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਇਸਦੇ ਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ, ਦੇਰ ਰਾਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਰਾਤ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਪੱਤਰ ਉਸਦੇ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਤਾਂ ਇਹ ਧਨੁਸ਼ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਇੱਕ ਤੀਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਦੇ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਦੇਣ ਦਿਓ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂ ਕਿ ਕੀ ਪੱਤਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਉੱਠੀ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਕਿ ਚਿੱਠੀ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਅਜੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਆਜ਼ਾਦ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਿੱਜੀ ਚੀਜ਼ ਭੇਜ ਸਕਾਂ ਜਿਵੇਂ

ਕਿ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਕਢਾਈ ਕੀਤਾ ਰੁਮਾਲ, ਜਾਂ ਅਤਰ ਦੀ ਬੋਤਲ। ਕੀਮਤੀ ਸੰਸਾਰਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ, ਨਵਾਬ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੁਰਲੱਭ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੋ ਮੈਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੋਹਫ਼ਾ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਭਾਵੇਂ ਮਹਿੰਗਾ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਮ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜ, ਗੜ੍ਹਵਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਵਪਾਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਸ਼ਹਿਦ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇੱਕ ਚਮੜੇ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵੇਚੀ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਦ ਕੋਈ ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਪਰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਖਾਸ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਛੱਤਾ ਇੱਕ ਲੀਚੀ ਦੇ ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਦ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲੀਚੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਦ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਦੁਰਲੱਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਲੀਚੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਉਗਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਪੈਂਟਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ, ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਧੂੜ ਪਾਈ। ਉਸਨੇ ਲੱਕੜ ਦਾ ਸਟੌਪਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ। ਲੀਚੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਉਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦਾ ਰੰਗ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਪੀਲਾ ਜੋ ਲਗਭਗ ਚਿੱਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗਾਂ ਦੇ ਮੱਖਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਘਿਓ ਵਰਗਾ ਬਾਰੀਕ ਸੀ।
ਬੋਤਲ ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਸੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੋਮ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਸੀਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਚਿੱਠੀ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ਾ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਆਰਾਮ ਕਰੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਦੇ ਗਾਰਡ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਦੂਤ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ: 'ਯਾਦ ਰੱਖੋ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੋ ਮਕਾਨ ਹਨ: ਇੱਕ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦੂਜਾ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਿਸ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਜਾਓ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਾ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ; ਫਿਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਕੇ। ਕੇਵਲ ਤਦ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।'
'ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਾਂਗਾ... ਅਤੇ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?' ਉਸਨੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ।

'ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਹ ਦੋ ਪੈਕੇਟ। ਕਹੋ ਕਿ ਜਵਾਬ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਹਿਦਾਇਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਸ਼ੁਭ ਹਨ। ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।'
'ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਜਾਓ। ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਈ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰਪੂਰ ਇਨਾਮ ਦੇਵਾਂਗਾ।' ਦੂਤ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਬਾਹਰੀ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਇੱਕ ਅਸਲ ਹੰਗਾਮੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕਦਮ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਭਵਿੱਖੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜੀਂਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਖੇਡ ਦਾ ਬੋਰਡ ਦੁਬਾਰਾ ਫੈਲਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੇਰਾ ਇਹ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਮੈਂ ਬਿਮਾਰ ਕੀਤਾ? ਪਰ ਕੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਕਲਪ ਸੀ? ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਮੇਰੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸਹੀ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਨਵਾਬ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤਾਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਗਲਤ ਸੀ?
ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਗਲਤ ਕੰਮ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਸਮਰਥਨ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਸਲਾਹ, ਪੰਡਿਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉਤਸ਼ਾਹ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸੰਕੇਤ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ?
ਅਚਾਨਕ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਲਈ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਕਾਸ਼ ਉਹ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ... ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ, ਕਿੰਨੀ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ! ਮੇਰੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ; ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵੀ ਆਲੋਚਨਾ ਜਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਜਮਨਾ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਤੋੜਨ ਲਈ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ, ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਜਾਂ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਹਨ, ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ।

ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਘਰ - ਇਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਮਹਾਂਮਾਰੀ - ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਡੰਗ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਆਉਣ ਤੱਕ ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਮਹਿਮਾਨ ਵਜੋਂ ਰਹੇਗੀ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦੂਤ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਕਮਰਾ ਸਿਰਫ ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਜ਼ੀਰ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਉਤਸੁਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਕੀਤੇ ਦੂਤ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਸੀ। ਦੂਤ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰੇ ਅਤੇ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਸੱਤ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਝੁਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ: 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਉੱਚੇ ਮਾਣਯੋਗ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੂਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ, ਦੂਤ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਧਦੀ ਰਹੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉੱਚ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਭੇਟ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਭੇਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ?'
ਇੱਕ ਅਣਇੱਛਤ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਵਾਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਕਿਵੇਂ ਹਨ?'
'ਉਹ ਬਹੁਤ ਠੀਕ ਹੈ, ਮਾਨਯੋਗ।'
ਨਵਾਬ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ, ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਮੇਜ਼ ਸੀ, ਜੋ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਈਆਂ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਤ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜੋ ਕੁਝ ਭੇਟ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦੇਵੇ। ਦੂਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਢਿੱਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹੇਠੋਂ ਚਿੱਠੀ ਵਾਲੀ ਥੈਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦੀ ਬੋਤਲ ਵਾਲਾ ਥੈਲਾ ਕੱਢਿਆ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਹ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ

ਵੱਲ ਪਿੱਛੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੀ ਸਹੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ, ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਰਦੇ ਵਾਲੇ ਸੰਕੇਤ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਮਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦੂਤ ਨੂੰ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।
ਨਵਾਬ ਨੇ ਹੁਣ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ। ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀਆਂ ਪਹੁੰਚਾਓ।'
‘ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਤਾਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ।’ ਦੂਤ ਨੇ ਫਿਰ ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਚਲੇ ਗਏ, ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਆਪਣੇ ਸਬਰ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕੇ। ਛੋਟੀ ਥੈਲੀ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਲਿਖੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਥੈਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਪਲ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਬਾਹਰ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਅੱਖ ਦੇ ਕੋਨੇ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹੱਥ ਥੈਲੀ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਦੇਖਿਆ।
ਹੱਥ ਇੰਨਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਹੈ, ਇੰਨਾ ਵਧੀਆ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਾਂਗ। ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਕਿੰਨੀ ਸੂਖਮ, ਕਿੰਨੀ ਅਰਥਪੂਰਨ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਆਖਰੀ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਮੀਰ ਹਸਨ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਪਿਛਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਲਾਈਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਖੁਦ ਰਚੀਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ... ਅਤੇ ਇਕੱਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਿਉਂ, ਮੈਂ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਚੁੰਮਦਾ! ਮੈਂ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਾਂਗਾ।
ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਹਿਦ ਕਿੰਨਾ ਸ਼ੁੱਧ ਦਿਖਦਾ ਹੈ... ਓਹ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਲੀਚੀ ਦੇ ਫਲ ਦੀ ਹਲਕੀ ਪਰ ਵੱਖਰੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਹੈ! ਲੀਚੀ ਸਾਡੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਗਾਇਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸਦਾ ਰੁੱਖ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਨੂੰ ਰੁੱਖ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸ਼ਹਿਦ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਇੰਨੇ ਵਧੀਆ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਚੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਉਮੀਦ ਪੂਰੀ ਹੋਈ: ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਯਾਨੀ, ਕੁਝ ਝੁਕਾਅ ਸੀ, ਉਸ ਪਾਸੇ ਵੀ ਕੁਝ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਯਕੀਨਨ, ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦੌਲਤ ਜਾਂ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਜੀਵਨ, ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਜਾਂ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਰਵੱਈਆ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਾਮੂਲੀ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਅਪਣਾਉਂਦੀ, ਕੀ

ਮੈਂ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮਿਆਰੀ ਸੰਤਰੀ-ਪੀਲੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ੀਟ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ-ਕਾਲੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਛੋਟੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖੀ। ਉਸਨੇ ਕੋਈ ਸਲਾਮ ਨਹੀਂ ਪਾਈ, ਪਰ ਕੁਝ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਉੱਪਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਲਿਖੇ:
'ਹਜ਼ੂਰੀਅਤ ਦੀ ਜ਼ਾਲ, ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਅਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੇ, ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਹਨ।'
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ। ਹੁਣ ਕੀ? ਕੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਾਂ? ਫਿਰ, ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਢੁਕਵੇਂ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਹਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ; ਮੇਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਹਨ; ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੂਹ ਲੈਂਦਾ?
ਉਹ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕਿੰਨੇ ਸੁਆਦੀ, ਕਿੰਨੇ ਸੁਆਦੀ ਹੋਣਗੇ... ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ!
ਮੇਰਾ ਸੌਣ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਕਾਲਾ, ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਹੈ... ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਲਿਖਾਂ? ਅਤੇ ਕੀ ਮੈਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੀ ਪਿਛਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੌਰਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਹੀਆਂ ਸਨ? ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਹੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ। ਇਹ ਕੋਈ ਐਕਰੋਬੈਟਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਦਰਸ਼ਕ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਸੋਮਰਸੌਲਟ ਕਰਨਾ। ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੀ ਤਾਂਘ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਲਿਖਤੀ ਜਾਂ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਨਾ ਰਹਿਣਾ। ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਜਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਸੜ ਜਾਂਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਯਾਦ ਆਈ: ਜਿਸਨੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਲੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਮਰ ਗਿਆ, ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਉਹ ਅਪੋਫਥੇਗਮ ਕਿੰਨਾ ਸੱਚ ਹੈ। ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਗਿਆ:
ਪਤੰਗਾ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਡ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾੜ ਲਿਆ; ਬੇਚਾਰੀ, ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਸੜਨਾ ਕਿੰਨਾ ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਜੋ ਦਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਿਵਾਏ ਜਦੋਂ ਇਹ ਇੱਕ ਠੋਸ, ਛੂਹਣਯੋਗ ਚਿੱਤਰ ਹੋਵੇ। ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨੇ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਜੇਕਰ ਹਾਜੀ ਲਈ ਵੀ, ਕਾਬਾ ਵਰਗਾ ਕਿਰਪਾ ਦਾ ਇੱਕ ਭੌਤਿਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੋਣਾ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਗਰੀਬ ਖੁਸਰੋ, ਉਹ ਮੂਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ - ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੀ ਉਸਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?

ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਕੋਈ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣ, ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪੂਜਾ ਨਾ ਕਰਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਲਿਖਣ ਦਿਓ, ਉਸਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਰਗੇ ਘਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਨਾਲ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੇ।
ਕੁਝ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਕਾਸਿਮ ਬੇਗ ਹਲਾਤੀ ਦੀ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਚੌਪਾਈ ਲਿਖੀ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਸਦੀਵੀ ਮਨਪਸੰਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ:
ਮੈਂ ਬਿਮਾਰ ਹਾਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਬਿਮਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ; ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਨਾ ਡਰ, ਇਹ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਬਣ ਰਹੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ, ਇੱਕ ਬਿਮਾਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਵੇਂਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਤੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।
ਖੈਰ, ਮੈਂ ਚੌਥਾਈ ਅੱਖਰ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ: ਅੱਗੇ ਕੀ? ਮੁਲਾਕਾਤ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਿਆਨ ਕਰਾਂ? ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੋਵੇਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਓ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਜ਼ੂਲਖਰਚੀ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਰੱਬ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਣੇ ਆਓ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਨ ਦਿਓ। ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਹੀ ਸੱਚਾਈ ਹੈ, ਪਰ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਬਹਾਨਾ ਅਜਿਹਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਵੇ।
ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨੋਟਪੇਪਰ ਲੈ ਕੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ, ਜਾਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਲਿਖੀ ਕਿ ਉਹ ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ

ਨਾਲ ਖਾਣਾ ਖਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਉਸਨੇ ਦੱਸੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਤਾਰਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਦਾ-ਬਦਕਿਸਮਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਸ ਗੱਡੀ ਭੇਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਚਿੱਠੀ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸਨ: ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਦੋ ਡਬਲ ਸ਼ਾਲ; ਬੁੰਦੇਲਖੰਡ ਦੇ ਮਹੋਬਾ ਤੋਂ ਚਿੱਟੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਦੋ ਪੈਕੇਟ; ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਪੌਂਡ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਟੇਚੂ, ਇੰਨਾ ਸ਼ੁੱਧ ਕਿ ਲਗਭਗ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਕਾਟੇਚੂ ਨੂੰ ਪਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਇਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਇਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੁਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਨਸ਼ੀਲਾ ਪਦਾਰਥ ਬਣਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ); ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ਿਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਤਾਂਬੇ ਦਾ ਸੁਪਾਰੀ ਡੱਬਾ, ਇਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅੰਦਰੂਨੀ ਡੱਬੇ ਜੋ ਪਾਨ ਚਬਾਉਣ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ।
ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੈਂਸਰ ਦੇ ਨਾਲ, ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਜਾਣ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ੇ ਸੌਂਪਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਬ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਕਹੇ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਕੁਝ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣਾ ਸੀ।
ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਬੀ ਵਫਾਦਾਰ, ਡਬਲ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਰਸਤਾ ਤੁਰਨ ਕਾਰਨ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਹੋਈ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਸਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਘਰ ਤੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਹੈ।
"ਰੱਬ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਕਰੇ, ਬੀਬੀ," ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਤੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ, ਤੂੰ ਕਿੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਡੇਗ ਦਿੱਤਾ!"
'ਆਓ, ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਚੱਲੋ! ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲਓ! ਤੀਰ ਕਿਸਨੇ ਚਲਾਇਆ ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕੀ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਸਾਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਪਰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰਖੇਲ ਜਾਂ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੇ, ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।'
'ਮੈਂ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਨਲਕੀ ਲਿਆਵਾਂਗਾ। ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਜਾ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾ। ਰੱਬ ਨੇ ਚਾਹਿਆ, ਤੂੰ ਰਾਣੀ ਬਣ ਕੇ ਰਾਣੀ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ।'

ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੀਆਂ ਜੋ ਦੂਰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਦੁਖਦਾਈ ਸਾਬਤ ਹੋਣਗੀਆਂ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭਵਿੱਖ ਓਨਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ।

31

ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਰਾਤ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਮਿਲਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜ ਦਿੰਦੇ; ਜਾਂ ਉਹ ਉਸਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਦਰਬਾਨ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪਿਆ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਚਮਕਦਾਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਉਹ ਮੋਤੀ ਉਸ ਰਾਤ ਸਿਰਫ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਲਈ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਇਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਸਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੀ। ਜਿਸ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਗੱਡੀ ਉਸਦੇ ਅਹਾਤੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਭੱਜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ, ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ, ਖੁਦ ਉਸਨੂੰ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਸਭ ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ; ਫਿਰ ਵੀ, ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਉਚਿਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ: ਇੱਕ ਕੰਧ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਇੱਕ ਅਹਾਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਾਰਕ ਵਾਂਗ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਅਤੇ ਮੌਸਮੀ ਫੁੱਲ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲਾਲ ਬੱਜਰੀ ਨਾਲ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਰਸਤਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਸਤਾ ਇੰਨਾ ਚੌੜਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਰੱਥ, ਘੋੜੇ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਵਾਹਨ ਜਾਂ ਹਾਥੀ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਰਸਤਾ ਉੱਚੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਇੱਕ ਚੌੜੇ ਵਰਾਂਡੇ ਤੱਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਰਾਂਡਾ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਿਲ੍ਹਿਆਂ ਜਾਂ ਮਹਿਲਾਂ ਦੇ ਆਲੇ- ਦੁਆਲੇ ਖਾਈ।
ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ; ਇਸਦੇ ਦੋ ਪਾਸੇ ਦੋ ਹੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ

ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਮਹਿਲ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਘਰ ਆਕਾਰ, ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਚਾਈ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਹੋਰ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਜਾੜ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।
ਜਿਸ ਪਲ ਤੁਸੀਂ ਮੀਟਿੰਗ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ, ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ, ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ, ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅੱਧੇ ਗੁੰਬਦ ਵਾਂਗ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਦੇ ਤਕਨੀਕੀ ਨਾਮ - ਤਾਜਦਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਜਾਂ ਤਾਜ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ
- ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਬਿਲਡਰਾਂ ਅਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੀਟ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਰੰਗ ਦੇ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਬਣੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਮੁਗਲ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸੰਘਣੀ ਰਾਹਤ ਅਤੇ ਜੜ੍ਹੀ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਹਾਇਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਡੰਡੇ ਜਾਂ ਬਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਸੀ - ਹਰਾ, ਨੀਲਾ, ਸੋਨਾ, ਚਿੱਟਾ - ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਸਗੋਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਕਿਸੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਗਏ ਸਨ।
ਦਰਅਸਲ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਭਾਰਤੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਵਿੱਚ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਟਾਇਲਾਂ ਵਾਂਗ ਰਿਲੀਫ-ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ 'ਟਾਈਲਾਂ' ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘੱਟੋ- ਘੱਟ ਪਾੜੇ ਜਾਂ ਦਰਾੜ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈੱਟ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਾਰੀਗਰੀ ਵੱਡੀ ਸੀ: ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਰਿਲੀਫ ਕਾਰਵਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਟਾਈਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਇਆ, ਜਾਂ ਉਹ ਜੋੜਨ ਵਾਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਨਾਜ਼ੁਕ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਕੰਮ ਇੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕੰਧ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਥ੍ਰੈਸ਼ਹੋਲਡ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਚੌੜਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਕਮਾਨ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚੀਆਂ ਸਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ, ਟਾਈਲਾਂ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੀ ਘਣਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਪੂਰੀ ਇਕਾਈ ਨੇ ਬੇਲੋੜੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਸਜਾਵਟ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਥ੍ਰੈਸ਼ਹੋਲਡ ਤੋਂ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ, ਜੋ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਚੁਸਤ ਸੈਲਾਨੀ ਸੀ ਜੋ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਕਦਮ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਝੂਠਾ ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੋਟੀ ਮਖਮਲੀ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰੀਡ ਮੈਟ ਵਿਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਮੈਟ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ।
ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਸੈਲਾਨੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਿਆ ਉਹ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਗੋਲੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੋ ਉੱਚੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬਰੀਕ ਮਸਲਨ ਪਰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਖਿੜਕੀਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਬਾਰ ਜਾਂ ਤਾਰ ਜਾਲੀਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਸਜਾਵਟੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਸਨ ਜੋ ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਗੂੰਜਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਮਹਿਮਾਨ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤਿੰਨ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਢਾਹੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੀ ਗਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨੂੰ ਟ੍ਰੇਲਿਸਵਰਕ ਦੁਆਰਾ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸਭ ਤੋਂ ਦਿਲਚਸਪ ਹਿੱਸਾ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟ੍ਰੇਲਿਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਕਮਾਨਾਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰੇਕ ਕਮਾਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਸੀ। ਕੇਂਦਰੀ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੌੜਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸੀ; ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਛੋਟੀਆਂ ਕਮਾਨਾਂ ਸਨ ਜੋ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਕਮਾਨਾਂ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ; ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਵਾਲਾ ਘੋੜੇ ਦੀ ਨਾਲ ਵਾਲਾ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਬੋਧੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਸੀ।
ਮਹਿਰਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਟ੍ਰੇਲੀਸਵਰਕ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਾਲੀ ਮਸਜਿਦ (ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਸਿਦੀ ਸੈਦ ਮਸਜਿਦ) ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਦਾ ਸੀ। ਭਾਵ, ਭਾਵੇਂ ਪੈਟਰਨ ਸੰਗਮਰਮਰ ਤੋਂ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਭਰਮਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਨ। ਟ੍ਰੇਲੀਸਵਰਕ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਅਤੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਵਾਧਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਦੋ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਟ੍ਰੇਲੀਸ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਫਿਰ ਵੀ, ਇੱਥੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਾਮ ਹਨ: ਤੁਰਕੀ, ਪੈਰੇਲਲਗ੍ਰਾਮੈਟਿਕ, ਫਿਸ਼ ਸਕੇਲ, ਅਨੰਤ ਲੜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲੀ ਸਾਫ਼-ਸਫ਼ਾਈ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਟ੍ਰੇਲੀਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਗ਼, ਜਾਂ ਚਮਨ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਭਾਵੇਂ ਰਾਤ ਪੈ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰਲੇ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੁਹਜ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦਰਅਸਲ, ਟ੍ਰੇਲਿਸਵਰਕ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸਦੇ ਸੁਹਜ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਾਲ, ਟ੍ਰੇਲਿਸ ਰੰਗੀਨ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਵੱਡੇ ਹਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕੇਂਦਰੀ ਆਰਚ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਇੱਕ ਅੰਡਾਕਾਰ ਫੁਹਾਰਾ ਸੀ ਜੋ ਲਗਭਗ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਆਰਚ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਗੁਲਾਬੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਤੋਂ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ, ਫੁਹਾਰੇ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਮਾਡਲ 'ਤੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਹਾਲ ਵਾਂਗ ਖੋਖਲਾ, ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਪੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦਾ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਗਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਦੇ ਮਾਡਲ 'ਤੇ, ਇਸਦਾ ਜੈੱਟ ਇੰਨਾ ਘੱਟ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਸਪਰੇਅ ਨੂੰ ਚੈਂਬਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਫੁਹਾਰੇ ਦੇ ਬੇਸਿਨ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਗਈ ਸੀ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਰਾਹਤ ਅਤੇ ਬੇਸ-ਰਿਲੀਫ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਾਈ ਜਾਂ ਲਾਈਕੇਨ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਹਾਲ ਦਾ ਫ਼ਰਸ਼ ਕਸ਼ਾਨ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਫਰਸ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਥ੍ਰੈਸ਼ਹੋਲਡ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਸ ਉੱਚੇ ਹੋਏ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ, ਦੁਬਾਰਾ ਕਾਰਪੇਟ ਸਨ, ਪਰ ਨਰਮ ਰਜਾਈ ਦੋ ਪਰਤਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਵਧੇਰੇ ਨਰਮਾਈ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਰ ਉਚਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਬੋਲਸਟਰ, ਮਖਮਲੀ ਵਿੱਚ ਡੱਬੇ ਹੋਏ, ਉੱਚੇ ਹੋਏ ਖੇਤਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੰਧ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਹਾਲ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰਜਾਈ ਸਨ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਨੀ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾਪੁਰ ਅਤੇ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਬਣੇ ਹਲਕੇ, ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਾਰਪੇਟ ਵਰਗੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੋਲਸਟਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਹਾਲ ਦੀ ਛੱਤ ਸ਼ਾਇਦ ਲੱਕੜ ਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਉੱਕਰੀ ਜਾਂ ਜੜ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਦਿਖਾਈ ਗਈ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਕਲਾਤਮਕਤਾ

ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰੀਕੇ - ਜਾਂ ਚਲਾਕ ਚਾਲਾਂ - ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਅਸਲ ਛੱਤ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਚਾਰ ਫੁੱਟ ਹੇਠਾਂ, ਚਾਰ ਦੀਵਾਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਲੰਬਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਚਿੱਟੇ ਜੜ੍ਹੀ ਵਾਲੇ ਲਾਲ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਦੀ ਚਾਰ ਇੰਚ ਚੌੜੀ ਸਕਰਟਿੰਗ ਚਿਪਕਾਈ ਗਈ ਸੀ; ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਇੰਚ ਡੂੰਘਾ ਚੈਨਲ ਬਣਾ ਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਕੇ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਇਸਨੂੰ ਕਾਂਗਨੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੰਗਨ ਤੋਂ, ਇੱਕ ਮੋਟੀ, ਸਜਾਵਟੀ ਬਰੇਸਲੇਟ ਵਰਗੀ ਚੂੜੀ ਜੋ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਮੀਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ। ਕਾਂਗਨੀ ਜਾਂ ਕਾਂਗਨ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਉਸ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਜਾਵਟੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋ ਕੇ, ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਨੇ ਕਾਂਗਨੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਛੇ ਇੰਚ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਪੱਟੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦੰਦ ਨਾਲ ਲੱਕੜ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਫਿਰ, ਛੱਤ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ, ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਫੁੱਲਦਾਰ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਟਿਊਲਿਪਸ, ਪੋਸਤ, ਵਾਈਨ ਗਲਾਸ ਅਤੇ ਕੈਰਾਫ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਹਿੰਦੂ-ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਕਮਲ ਦੇ ਕਲੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ ਉਹ ਰੰਗ ਜੋ ਕਮਲ ਦੇ ਰੰਗ ਹਨ: ਲਾਲ, ਗੁਲਾਬੀ, ਨੀਲਾ, ਚਿੱਟਾ, ਜਾਮਨੀ ਸਲੇਟੀ। ਅਸਲ ਛੱਤ ਅਤੇ ਕਾਂਗਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟਿੰਗ ਪੱਥਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਕੌਰਨਿਸ ਚੱਲਦਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਾਂਗਨੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਿਆਨ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ।
ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਸਤ੍ਹਾ ਨੂੰ ਵਰਗਾਂ, ਆਇਤਾਕਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਰੰਗ ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਇੱਕ ਵਾਲਟ ਜਾਂ ਆਰਚ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਕੰਧ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਦੇ ਵਰਗ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਰਚ ਫਿਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਾਰਸਲਾਂ ਨੂੰ ਵਾਲਟ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਣ ਲਈ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਛੱਤ ਲੱਕੜ ਦੀ ਬਣੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਸਿਮੂਲੇਸ਼ਨ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈੱਲ-ਚੂਨਾ, ਭਾਰਤੀ ਸੀਮਿੰਟ ਅਤੇ ਮੋਟੇ ਰੇਤ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਮੋਰਟਾਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੈੱਲ-ਚੂਨਾ ਨਾਲ ਪਲਾਸਟਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸਦਾ

ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਮਖਮਲੀ ਬੀਟਲਾਂ ਦੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਜੰਗਲੀ ਪੰਛੀ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਫੇਸੀ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੁਖਰਾਜ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਜ਼ਰ ਬਦਲਣ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ ਜਾਂ ਪੈਂਥਰ ਦੀ ਬਦਨਾਮ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਪੈਂਟ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕ ਢਾਕਾ ਮਸਲਿਨ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਇੰਨੀਆਂ ਬਰੀਕ ਕਿ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਗੋਲਾਈ, ਅਤੇ ਪੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਰੇਖਾਵਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ। ਜੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਕੋਲ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਦੋਵਾਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪਤਲੀ ਦਰਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਸਾ ਸਕਦਾ ਸੀ - ਜਿਸਨੂੰ ਫਾਰਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 'ਕਾਲੇ ਸੂਰਜਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ' ਵਜੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।
ਪਰ ਨਹੀਂ, ਜੇ ਪੈਂਟ ਇੰਨੀਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਨ, ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਮਰ ਅਤੇ ਪੱਬ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟਿੱਲੇ ਦੀ ਝਲਕ, ਸ਼ੁੱਕਰ ਪਹਾੜ ਦੀ ਨਰਮ ਉਚਾਈ ਅਤੇ ਢਲਾਣ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ - ਜਿਸਨੂੰ ਫਾਰਸੀਆਂ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ 'ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਖੂਹ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਜੁੱਤੀ ਦੀ ਛਾਲ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ - ਪਰ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਉਚਾਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਪੇਟ - ਜਿਸਨੂੰ ਫਾਰਸੀਆਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ 'ਮਖਮਲੀ ਚੱਕਰ, ਜਾਂ ਮੇਸ਼ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ' (ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ 'ਹਮਾਲ', ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ 'ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ' ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ) ਕਿਹਾ ਹੈ - ਕਦੇ-ਕਦੇ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਝਲਕ ਭੇਜਦਾ ਸੀ।
ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਂ ਜਾਂ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਕੁੜੀ ਲਈ ਹੀ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਗਲਾ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਇੰਨਾ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਲੰਬੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ, ਮਾਸ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ, ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਤੰਗ ਕਿ ਇਹ ਲਗਭਗ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਇੰਨਾ ਦਲੇਰਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਕੁ, ਜੇ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦੇਵੇ। ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਪੈਂਟ ਥੋੜੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਤੰਗ ਸਨ, ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹ ਗਿੱਟਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪੈਂਟ ਦੇ ਤਲ - ਮਖਮਲੀ ਦੇ ਬਣੇ, ਲਗਭਗ ਮਾਸ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਉਸਦੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਵਾਂਗ - ਪੱਟੀਆਂ ਵਾਂਗ ਤੰਗ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਕਿਨਾਰੀ ਵਾਂਗ ਕਢਾਈ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੰਗੀਨ ਪੱਟੀਆਂ ਦੇ ਭਰਮ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਸੀ।
ਲੇਸ ਦੇ ਉੱਪਰ, ਅਤੇ ਪੱਟਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹੋਏ - ਫਾਰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਪਿਆਰਾ ਨਾਮ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, 'ਵਾਈਨ-ਲਾਲ ਟਾਹਣੀਆਂ' - ਪੈਂਟ ਇੰਨੇ ਢਿੱਲੇ ਅਤੇ ਪਲੇਟਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਹਲਕੇ, ਪਿਆਜ਼ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ

ਗੁੰਬਦਾਂ ਜਾਂ ਗੁਬਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਕਾਰ, ਗੋਡਿਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਪਰ, ਪੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਲੇਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਇੱਕ ਚੌੜੇ, ਕਢਾਈ ਵਾਲੇ ਲੇਸ ਨਾਲ ਕੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਫਰਕ ਨਾਲ ਕਿ ਲੇਸ ਹੁਣ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਬਰੋਕੇਡ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਹੇਠਾਂ ਸੰਘਣੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ: ਇੰਨੇ ਮੋਟੇ ਕਿ ਇਸਨੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਾਇਆ।

ਪੈਂਟ, ਜੋ ਹੁਣ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਅਤੇ ਪੱਟਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਤੰਗ ਸੀ, ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਢਿੱਲੀ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਕਦੇ ਨਾ ਛੂਹਿਆ ਗਿਆ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ - ਇੱਥੇ ਫਿਰ ਬਿਰਤਾਂਤਕਾਰ ਨੂੰ ਫਾਰਸੀਵਾਦੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ 'ਜੰਗਲੀ, ਭੂਰੇ-ਜਾਮਨੀ ਐਗਲੈਂਟਾਈਨ' ਜਾਂ 'ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਦੇ ਜਾਦੂਈ ਗਲੋਬਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ' ਵਜੋਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ - ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਦੂ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦੁਆਰਾ 'ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਝਲਕ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚਦੇ ਹੋ' ਵਜੋਂ ਵਰਣਿਤ ਸਥਿਤੀ ਫਿਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੈਂਟ ਦਾ ਸਿਖਰ ਕਿੱਥੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੈਂਟ ਦੇ ਸਿਖਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਂਟ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਵਾਈਨ ਗਲਾਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਤਲੀ ਲਾਈਨ ਵਾਂਗ ਕਮਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ - ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਤੱਕ ਗਲਾਸ ਭਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਟਿਊਨਿਕ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ। ਮਸਲਿਨ ਪੈਂਟ ਹਲਕੇ ਸੰਤਰੀ ਅਤੇ ਵਾਈਨ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਾਰੀ ਮਸਲਿਨ ਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੜੇ ਹੋਏ ਸੰਤਰੀ ਰੰਗ ਦਾ ਹਲਕਾ ਰੰਗ ਸੀ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛੇ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਘਾਹ ਦਾ ਡੰਡਾ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਲੁਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੈਂਟ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਕ ਦਾ ਸਿਰਾ ਨੀਲੇ ਮਖਮਲ ਦੇ ਇੱਕ ਤੰਗ ਕਮਰਕੋਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਰਕੋਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਚੋਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਉੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗਭਗ ਬੰਦ ਸੀ, ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇੰਨਾ ਨੀਵਾਂ ਸੀ ਕਿ ਮੋਢਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਵੰਡਣ ਵਾਲੀ ਘਾਟੀ ਜਾਮਨੀ-ਸਲੇਟੀ ਪੁਖਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਜੀਵਨ-ਆਕਾਰ ਦੇ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਖੱਡ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਕਮਰਕੋਟ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਟਿਊਨਿਕ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਸੀ, ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਸਿਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਕ ਕਮਰਕੋਟ ਦੀ ਲਾਈਨਿੰਗ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਦੇ ਲੁਕਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਮਰਕੋਟ ਦੀਆਂ ਸਲੀਵਜ਼ ਇੰਨੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਮੋਢੇ ਦੇ ਜੋੜ

xxx xxxxx xxxxx xxxxxxxx xxx xx xx xx xxxxx xxxxxx xxxxx, xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxx xxx xxxxxxxx xxx xxx xxxxxxx xxx xx, xxx xxxxx xxx xxxxx xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xx xxx xx xxxxx xxxxxx xxx xxx xxxxx 'xx xxxxx xxxxxx xx xxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxxxx xxx xxx xxx xxxxxxxx xx, xxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xxxxxxx xxxxxxxx xx xxx xxxxxxx 'xx xxx xxxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxx xx, xxxxxxxx xxx xxxxxx 'xx xxx xxx xxx xxxxxx xx, xx xxx xx xxxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxx xx xxxxxxxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xx xxxxxxxx xxxxx xxx

xxxxx xxxxx 'xx, xxx xxxxx xxxxxxx xxx xx xxx 'xx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxxx xx xxxxxxxx xxxxx xxxxx xx xxx xx xxxxx xx xxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxx xxx xxxxx xxx xx, xx xx xxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxx xxx xx 'xx xxxxx xxx-xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx-xxx xxxxxxxxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxx xx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxxx xx, xxxxxx-xxx xxx xx xxxxx xxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xx xxxxx xx xxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xxx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xx xxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxxx xx, xx xxxxxxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xx xxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxx

xx xx xxx, xxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx 'xx xxxxx xx xxx xxx xxxxx xxx xxxxx xx, xx xx xxxxx xxx xxxxx xx, xxxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xx xxxxxxxx xxx xxxxxxxx xxx xxxxxxxx, xxxxx xxx xxxxx 'xx xxx xxxxx xxxxxx xx xxxxx xx, xx xx xxxxxx xx xxx 'xx xxxxxx xxx xxxxx xxxxx 'xx xxx xxx xxx xx xxxxxxxx xxxxx xx xxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx, xxxxxx xxxxxxx xx xxx xxxxxx xxx xx, xxxxx xxxxxx xx xxx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxxx xxxxx xx, xxxxx xxx xxx xxxxx xxx, xxxxx xxxxxxxx xxx xxxxxxxx xx, xx xxxxxxxxx xxxxxx xx xxxxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxxxx xxx xx xx xxxxx xxx xxxxxxxx xxxxx 'xx xxxxx xxx xxx xxx xxx xxxxx xx xxxxxxx xx xxxxxxxx xxxxx xxxxx, xxxxxx xx xxxxx, xxxxxxxx xxx xxxxx xxx

xxxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxxxx 'xx xxxxxxx xxx xxxxx (xxx xxxxxxxx xx xxxxxx) xxx xxxxx xxxxxxx, xxx xx xxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxxxxx xxx xx, xxxxxxx xxx xx xxxxx xxxxxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxx xxx xx xxxxxxx xxxxx, xxxxx xx xxxxx xxxxx xxxxxxxxx xxxxxxxx xx, xxxxx xxxxxxxx xxxxx xxx xx xxxxxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxx xx xxx xxxxx xxx xxx xxxxxxxx xxx xxxxx

ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਦੋ ਲੰਬੇ, ਕਈ-ਫਸੇ ਹੋਏ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੈਂਡੈਂਟ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਾਜ਼ੁਕ ਟੈਸਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਟੈਸਲ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਪੈਟਰਨ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮਾਸਟਰ ਕਾਰੀਗਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੂੜੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲੇ ਮਖਮਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜੋ ਢਿੱਲੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਰੱਖੇ ਗਏ ਪਰਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਢਿੱਲੀ ਪੱਗ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਇਸਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਲੇਸ-ਬੈਂਡ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਲੇਸ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੀ ਖੱਬੀ ਬਾਂਹ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ।
ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਲੰਬਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਸੁਝਾਅ ਸਿਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪੱਗ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਪੱਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੋੜ ਸੀ, ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਰਗਾ ਕੁਝ, ਸਿਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਤੰਗ ਰਿਬਨ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲਾਲ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਖੰਭਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਗ ਦਾ ਗਹਿਣਾ ਉੱਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲੰਬੀ ਕੁੜੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।

ਇਹਨਾਂ ਵਿਸਥਾਰਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਉੱਪਰਲੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਦੁਪੱਟਾ ਜਾਂ ਲਪੇਟਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਰੀਮ ਰੰਗ ਦਾ ਤੰਗ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪੇਟੀ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਿ ਇਸਦਾ ਦੂਜਾ ਸਿਰਾ ਦੂਜੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਲਾਪਰਵਾਹ ਲਹਿਰ ਵਾਂਗ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ ਸਰੀਰ ਨੰਗੇਪਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਬਿਨਾਂ ਮਿਆਨ ਵਾਲਾ ਖੰਜਰ, ਤੰਗ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਚਮਕ ਵਾਂਗ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਕਫ਼ਾ, ਉਸਦੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਦਤਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰਤਾ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨੰਗੇਜ਼ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ।

32

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੌਣ ਭਿਖਾਰੀ; ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਫਿਰ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਉਧਾਰ ਲਈ ਸੀ: ਇਹ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਬੱਘੀ ਸੀ। ਇਰਾਵਦੀ ਨਦੀ ਘਾਟੀ ਤੋਂ ਆਯਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਇਸਨੂੰ ਦੋ ਚਿੱਟੇ ਘੋੜੇ ਖਿੱਚਦੇ ਸਨ। ਇਸਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਲਕੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੋਟੇ ਬਰੋਕੇਡ ਪਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਕਤਾਰਬੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੱਤ ਅਤੇ ਪਹੀਏ ਕਰੀਮ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਘੋੜਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ੁਤਰਮੁਰਗ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਪਲਮ ਅਤੇ ਮੋਨਾਲ ਨਾਮਕ ਰੰਗੀਨ ਹਿਮਾਲੀਅਨ ਤਿੱਤਰ ਦੇ ਪਲਮ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਜਾਲ ਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੂਛਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਨਹਿਰੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਝਪਕਣ ਚਿੱਟੇ ਹਿਰਨ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਗੈਂਡੇ ਦੀ ਚਮੜੀ ਦੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ, ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਸੀ ਵਰਗੀ ਹੋਣ ਲਈ ਮਰੋੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲਗਾਮ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਕੋਚ ਬਾਕਸ 'ਤੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਕੋਚਮੈਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਬੱਗੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਵਰਾਂਡੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਰੁਕੀ, ਤਾਂ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਬੜੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਬੱਗੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਸਤਕ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਪਰਦਾ ਹਿੱਲਿਆ, ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਸੀਲ 'ਤੇ ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੀ, ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਜਾਂ ਖੱਬੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਹੇਠਲੇ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ, ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਕੇ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਤੀਜੀ ਪੌੜੀ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਅਜੇ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਰਬਾਨ ਨੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ, ਮਾਪੇ ਹੋਏ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇਕ ਪੈਰ ਇੱਥੇ ਹਨ।'

ਹੁਣ ਤੱਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਖਰੀ ਕਦਮ 'ਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬੇਸਬਰੇ, ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਵੱਡਾ ਬਾਹਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਲਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ; ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ। ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸੀ ਉੱਥੇ ਰੁਕ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਬੋਲੀ: 'ਰੱਬ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਝੱਲੀ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਟਪਕਦਾ ਹਾਂ।'
ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰ ਨੀਵੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਇੱਕ ਕਲਾ ਸੀ ਜੋ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿਖਾਈ ਸੀ। ਕਈ ਗਲਤਫਹਿਮੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਿਆ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਜਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਟਾਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਜਾਂ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਸਦੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਜਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਜਾਂ ਅਜਨਬੀਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣਾ ਕੁਝ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸ਼ਾਹੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖਣਾ ਡੀ ਰਿਗਿਊਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਵਾਰਤਾਕਾਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਸਲ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਾ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਹੋਵੇ।
ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਨਾ ਰੱਖਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਉਸਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਅਤੇ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਰੂਪਕ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਮਾਣ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਅਤੇ ਮਾਣਮੱਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਆਭਾ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਹੰਕਾਰ ਜਾਂ ਇੱਛਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੁਨੀਆ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦਾ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਰਵੱਈਆ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ

ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਘਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਦੌਲਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੰਜੂਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ (ਜੋ ਕਿ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆ, ਲਗਭਗ ਅਸੰਭਵ ਸੀ), ਤਾਂ ਉਹ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਭੱਜੇਗੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਭੀਖ ਮੰਗੇਗੀ।
ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਫੁੱਟ ਚੌੜਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਚਾਲ ਖੰਭਾਂ ਵਰਗੀ ਹਲਕੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਇੰਨੀ ਕਮਾਂਡਿੰਗ, ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਵਰਗੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ਮੀਨ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਵਾਗਤ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਬਾਹਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ।

‘ਰੱਬ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਰਨਾ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਦੂਤ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜਿਆ ਹੋਵੇਗਾ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਸੀਂ ਆਮ ਮਨੁੱਖ ਇੰਨੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੇ। ਨਿਮਤ ਖਾਨ ਅਲੀ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:
ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਅੱਖ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਬਾਗਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਦੀ ਹੈ; ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉਸਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ੇ ਗੁਲਾਬ ਖਿੰਡਾਉਂਦੇ ਹਨ।
'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਹਜ਼ੂਰੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੇਵਾਦਾਰਨੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਾ ਸਮਝੋ। ਮੈਂ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਹਾਫ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ! ਮੈਂ ਅਤੇ ਇਹ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਹਿਲ ਵਾਲਾ ਨਿਵਾਸ! ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਫਿੱਟ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਇਹ ਸੋਚ ਮੈਨੂੰ ਮੌਤ ਤੱਕ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ, ਵਜ਼ੀਰ ਇਸਦੀ ਹਾਲਤ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖਣੇ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਘਬਰਾਹਟ ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ

ਸਾਹਮਣੇ, ਉਸਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਗਿਆ - ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਆਇਆ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁਪਤ ਅਰਥ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵੱਡਾ ਸੁਭਾਗ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲਈ ਚਾਹੋ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਗਾ।' 'ਉਸਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਮੇਰਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਹਾਂ।' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।
'ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦਾ ਆਗੂ ਜਾਂ ਊਠ ਚਾਲਕ ਵੀ ਬਣਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕੌਣ ਦੇਵੇਗਾ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਖੋਖਲੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੰਗੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।' ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਣਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਕਹੇਗਾ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਯਾਦ ਆਈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਆਇਤ ਇੰਨੀ ਢੁਕਵੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਅਤੇ ਹਥੇਲੀ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫੈਲਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ:
ਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਲਈ ਚਮਕ, ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਦਾਨ ਦਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਦਸਵੰਧ ਦੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਸੂਰਜ ਵਾਂਗ ਇਹ ਭਿਖਾਰੀ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹਜ਼ਾਰ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਚਮਕਿਆ, ਸਿਰਫ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਲਾਲੀ ਇਸ 'ਤੇ ਜਲਦੀ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਗੱਲਬਾਤ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਗੁਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਪੁਰਾਣੀ ਕਹਾਵਤ ਸ਼ੁਭ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ। "ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਗੁਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਉਹ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ, ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ!"

'ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਬੇਸਹਾਰਾ ਭਿਖਾਰੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਾਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹਨ?'
'ਨਹੀਂ, ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ, ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੁਣੋ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਨਰਗਿਸ ਦਾ ਫੁੱਲ ਅੱਖ ਵਰਗਾ ਦਿਸਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ; ਮੈਂ ਵੀ, ਨਰਗਿਸ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਝਲਕ ਲਈ ਭੀਖ ਮੰਗਦਾ ਰਿਹਾ, ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਕਟੋਰਾ, ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੈ।
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਜਨਾਬ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦਾ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਕਟੋਰਾ ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਜ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਬੇਅੰਤ, ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਦੇ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਥਨਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਿੱਦੀ ਭਿਖਾਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਵਾਬ ਓਨੀ ਹੀ ਜ਼ਿੱਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਇਤ ਵੱਲ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। 'ਕੀ ਇਹ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਨਿਰਧਾਰਤ ਦਰ 'ਤੇ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ?'
'ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ,' ਵਜ਼ੀਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਭੈਅ ਗੁਆ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਹੈ? ਉੱਚੇ ਸੇਵਕਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਲਾਲ ਅਸੀਰ ਨੇ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ:
ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਲਵਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਦਾਨ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ।
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਭਰਮਾਓ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਬਹਾਨੇ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦਿਖਾਏ ਜਾਣ? ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣੋ:
ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਦੌਲਤ ਨੇ ਦਾਨ ਦੇਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ ਹੈ: ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਾਨ ਕਰੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਕੰਗਾਲ ਹਾਂ।

‘ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ, ਸਰ। ਪਰ ਮੈਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ, ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਸਬਕ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ: ਸੁੰਦਰਤਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਾਨ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਰੱਖਣਾ ਹੈ: ਮੇਰੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਰੱਖੋ।
'ਭਾਈ ਵਾਲੇ, ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਕੰਜੂਸ, ਕੰਜੂਸ ਬੰਦਾ ਸੀ! ਕੀ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਕੰਜੂਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜਾ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਹੈ?'
"ਸੱਚਮੁੱਚ, ਸਰ, ਸੱਚਮੁੱਚ! ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰਾ-ਭਲਾ ਕਹਿਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਮੀਦਾਂ ਹਨ।"
'ਭਾਈ ਵਾਲੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁਕਾਉਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਉਸ ਅੱਗੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਵਾਂਝਿਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਤਾਂ ਮਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।'
‘ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੋ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਿਆ। ‘ਤਾਂ ਵਾਂਝੇ ਰਹੋ।’ 'ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਇੰਨਾ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।'
'ਪਰ ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈਂ, ਪੱਕਾ।'

"ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਦੋਸ਼ੀ ਉਮਰ ਕੈਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਹਲਕੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਮਰ ਕੈਦ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੁਬਾਰਾ ਸੀ? ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਈ ਜਵਾਬ ਆਏ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਫਲਰਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਾਕ ਵੱਲ ਮੋੜਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਕਿਉਂ - ਅਚਾਨਕ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਇੱਕ ਗੂੰਜ ਵਾਂਗ ਆਇਆ - ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਉਹ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ? ਜਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜੋ ਉਸਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਹੈ? ਪਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ? ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਿਰ ਜਿਲਾਨੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਏਸ਼ੀਆਈ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸੰਕਟ ਦੇ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਵਜੋਂ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਬੋਲਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਝਿਜਕ ਦਾ

ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ: 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਮਿੱਠਾ ਰਹੇ।'
ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਬੀਟ ਲਈ ਰੁਕਿਆ। 'ਸਖਤ ਅਤੇ ਨਰਮ, ਸੁੱਕਾ ਅਤੇ ਗਿੱਲਾ, ਮਿੱਠਾ ਅਤੇ ਕੌੜਾ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੈਸਲਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ: ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਅਜ਼ਮਾਓ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕਾਂ।' ਫਿਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉੱਠੀ। ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ: 'ਹਾਂ, ਪਰ ਕਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਲਈ? ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?'
ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੀ, ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਹੰਗਾਮੇ ਤੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਂ ਜੇ ਸੱਚੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਉੱਥੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿੱਥੇ ਪਾਣੀ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡੂੰਘਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਲ 'ਤੇ ਤੂਫ਼ਾਨ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੂਆ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਸ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਕਿਸੇ ਸਥਿਰ, ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸਾਥੀ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਦਾ ਰਸਤਾ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਤਾਂ ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਹਰੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਛੇ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਨਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਬੇਪਰਵਾਹ ਅਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬੀ ਅਤੇ ਲੋੜ ਦੀ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ: ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਲੋੜ। ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ - ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਪੀਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਲਈ ਦਿਲਾਸਾ ਬਣਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ - ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਹ ਅਜੀਬ, ਨਵਾਂ, ਰਹੱਸਮਈ ਸਮੁੰਦਰ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਫਿਰੰਗੀ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਡੁਬੋ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ, ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਬਣਾਉਣ, ਘਰ

ਦੀ ਮਾਲਕੀ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਉੱਚੇ-ਨੀਵੇਂ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਉਸ ਦੇ ਉੱਤੋਂ ਲੰਘ ਗਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਘਰ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ, ਉਹ ਬੰਦ ਜਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਅਸਲ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਲਈ ਯੋਗ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗੇ।
ਪਰ ਉਹ ਭਖਦਾ ਸਵਾਲ, ਉਹ ਭਾਰੀ ਸਵਾਲ, ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ: ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ 'ਉਮਰ ਕੈਦ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਸੀ?
ਨਵਾਬ ਉਸ ਵੱਲ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਨੌਕਰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਦੋਵੇਂ, ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ, ਆਪਣੀ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਵਜ਼ੀਰ, ਪਿਆਰੀ, ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰੋ; ਇਹ ਹਰ ਇੱਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ।' ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ, ਡਰ ਗਈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।
ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਕੇ ਉੱਠੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਠੰਡਾ ਅਤੇ ਤਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲਗਭਗ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਇੱਥੇ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਅਤੇ ਫਿਰ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਕੀ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਇੰਨੀ ਬੇਰਹਿਮ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਠੇ, ਬਿਨਾਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲਏ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਖਤਮ ਕੀਤੇ? ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹਿੱਲਣ ਅਤੇ ਉੱਠਣ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਲਖਨਊ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਿਮਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਉਸ ਦਿਨ ਸੀ, ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ, ਆਪਣੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਭਿਖਾਰੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਬੇਅੰਤ ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਝੁਕਾਅ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਅਮੀਰ ਐਲਾਨ ਕੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਕਟੋਰਾ ਵਧਾ ਕੇ। ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਭੇਸ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਖੇਡ ਖੇਡਦੇ ਹੋ ਜੋ ਕਿਰਪਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੀਮਤ ਦੇ ਵੇਚੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਮਾਲਾ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਪਰ...'

ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਪਰ? ਪਰ ਕੀ? ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈਂ? ਕੀ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਹੈ? ਕੀ ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੱਕ ਕਰਦਾ ਹੈਂ? ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਾਂਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਜੀਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ? ਅਤੇ ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਮਿਆਦ ਕਿੰਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ?'
ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਉੱਠਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਰੱਖਿਆ। ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ, ਉਸਦੇ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਸਮੇਤ ਸਭ ਕੁਝ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਤੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਹ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕੱਲੇ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਰਹੀਏ। ਜੇਕਰ ਮਾਨ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ 'ਤੇ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਾਂਗਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜੇਕਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਰੁਕੇ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸੋਚੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਅਹਿਸਾਨ ਸਮਝਾਂਗਾ।'
ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਇੱਕ ਚਮਕ ਵੇਖੀ, ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਨਿਯੰਤਰਣ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਜੋਂ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ, ਜੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਚਮਕਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਬਚਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ।'
'ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੀ, ਪਰ... ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੇ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ, ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੰਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਜਲਾਦ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਮੌਤ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਿਆ। ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਂ ਮੇਰੀ

ਗਲਤੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨੂੰ - ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਿਆ - ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਚੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਆਈ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਰੁਕਣ ਅਤੇ ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।'

ਨਵਾਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਚਮਕ ਉੱਠੀ; ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਚਮਕਿਆ। ਉਹ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸਥਿਰ ਰਿਹਾ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਵਧਾਈ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਆਰੀ ਔਰਤ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਭਿਖਾਰੀ ਵਜੋਂ ਦੱਸਿਆ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ:
ਮਾਲਕ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਿਖਾਰੀ ਹੋ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਲਕ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਕੰਗਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੱਬ ਚਾਹੇ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਤਰਸਯੋਗ ਨਹੀਂ ਪਾਓਗੇ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ... ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਤੁਸੀਂ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਆਇਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੋਗੇ?
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸਨ, ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕਿੱਲ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ, ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ।
'ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਤੁਕ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮਾਣਯੋਗ ਜੀ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ? ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਮਾਣਯੋਗ ਜੀਭ ਨਾਲ ਸੁਣਨਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।' ਇਸ ਵਾਰ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜੋੜਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਤ੍ਰੇਲ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ:
ਮੀਰ, ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਜੂਏ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਥੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਣਜਾਣ ਹੈ; ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹੀ ਸੁੱਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਆਪ ਗੁਆ ਦਿਓ।

ਨਵਾਬ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਤੁਸੀਂ ਪਾਸਾ ਸੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਟੁਕੜੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹਿੱਲੇ। ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰੁਕ ਜਾਣ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਯੂਨੀਵਰਸਲ ਗੇਮਿੰਗ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਸਾ ਸੁੱਟੋ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ, "ਟੀਚੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਲਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਟੁਕੜਾ ਹੁਣ ਉਪਨਾਮੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੈ।" ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਪੁੰਨ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉੱਠਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਉਸਦਾ ਗਲਾ ਰੋਣ ਨਾਲ ਘੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸਥਾਈਤਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਫਲ ਦਾ ਖਰੀਦਦਾਰ ਸੀ, ਰੁੱਖ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਸ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਕਿਉਂ? ਉਹ ਨਿਰੰਤਰ ਸਾਥੀ ਹਨ: ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ। ਨਵਾਬ ਆਪਣੀ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮਾਮਲੇ ਖਰੀਦਣ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਜਾਂ ਸੱਚੇ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਨਹੀਂ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਨੂੰ ਸਹਿਮਤੀ ਸਮਝਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸਵਾਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਅਜੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਵਜ਼ੀਰ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ 'ਤੇ ਹੋਰ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ ਮੈਡਮ, ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੋਗੇ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਦਾ ਟੁੱਟਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀ ਏਕਤਾ ਨਾਲ ਰਸਮੀ, ਭਾਵੇਂ ਸੁਹਾਵਣਾ, ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਅਤੇ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੇ ਕਈ ਪੜਾਅ ਅਤੇ ਡਿਗਰੀਆਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋਗ ਕਰਨਾ ਸਹੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੋਗ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਅਟੱਲ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਥੇ ਹੈਰਾਨੀ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਖੁਦ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ। "ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸਾਨੂੰ ਖਾਣਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੇ," ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਿਖਾਰੀ ਹਾਂ।"

ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਝੁਰੜੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਲਗਭਗ ਇਕਦਮ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਡਾਇਨਿੰਗ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

33

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਆਪਣੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਰੁਕਣ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਾ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕੀ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸਿਖਲਾਈ ਸਦਕਾ, ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ, ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਅਤੇ ਖਾਣੇ ਦੌਰਾਨ ਦੋਸਤਾਨਾ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਭੋਜਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਭੋਜਨ ਲਈ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਕਸਰ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਵਧੀਆ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਖਾਣ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਰਾਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖੁਆਉਣ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਪਲੇਟ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਚੱਮਚ ਕੇਸਰ ਰੰਗ ਦੇ ਅਤੇ ਕੇਸਰ-ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੇ ਪਿਲਾਫ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਿਰੀਆਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, 'ਰੁਕੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਰੁਕੋ! ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬੇਰਹਿਮੀ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਮੈਂ ਕਦੇ ਇੰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
"ਭਾਈ ਵਾਲੇ, ਸਾਰੇ ਪਕਵਾਨ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪਰੋਸੇ ਗਏ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਸਵਾਦ ਤੋਂ ਰਹਿਤ," ਨਵਾਬ ਨੇ ਚੀਕਿਆ। "ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖਾਣਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਗਿਆ! ਤੁਸੀਂ ਛੋਟੇ ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਚੁੰਘ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪਤਲੇ ਹੋ, ਲਗਭਗ ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਛਿਲਕੇ ਵਾਂਗ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!"
"ਕੋਈ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਸਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਖਾਲੀ ਪੇਟ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਉੱਠੋ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰੋ?"

"ਓਹ ਅੱਛਾ, ਮਾਲਕਣ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਖੁਸ਼ ਦਿਲ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਨੇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।"
ਨਵਾਬ ਦੀ ਟਿੱਪਣੀ ਦਾ ਸਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਦੀ ਕਦਰ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, 'ਹਾਂ, ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ ਦਿਲ ਮਜ਼ਦੂਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਅਰਥ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਡਮ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਬੱਸ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਭੋਜਨ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਭਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦਰਾਬ ਬੇਗ ਜੁਆ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਤੁਹਾਡਾ ਸਰੀਰ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ, ਖਾਣ ਵਿੱਚ ਵਧੀਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਚੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਨਾਲ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਭਰੀ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਦੇਖੀ ਹੈ, ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਭੁੱਖੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ... ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ, ਜਿੰਨਾ ਮੈਂ ਚੱਖਿਆ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਢਿੱਡ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਹਾਵਤ ਯਾਦ ਆਈ ਜੋ ਅਬੀ ਮੇਮਸਾਹਿਬ ਉਦੋਂ ਵਰਤਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਜਾਂ ਹੋਰ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਮੰਗਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਆਪਣੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀਆਂ ਸ਼ੁਭ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੁਭ ਪੇਟ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਜਵਾਬ ਹੈ! ਮੂੰਹ ਚੁੰਮਣ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।'
ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਛਤਰੀ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ, ਭਾਵੇਂ ਅਸਥਾਈ ਰੰਗ, ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਕੱਲੇ ਬੁੱਢੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਦੋਸਤਹੀਣ ਹੋਣ ਦੇ ਲੰਬੇ

ਪਰਛਾਵੇਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹਲਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਪਚੀਸੀ ਕਾਊਂਟਰ (ਇੱਥੇ ਉਹ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ) ਵਾਂਗ ਘਰ-ਘਰ ਭਟਕਣਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਕਾਊਂਟਰ (ਹੁਣ ਉਹ ਮੀਰ ਦੀ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ) ਕਮਜ਼ੋਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਪਨਾਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਟੁਕੜੇ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸੱਤਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਗਿਆਰਾਂ ਜਾਂ ਸਤਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਹ ਸਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਠਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਅਤੇ ਖੇਡ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਮੁਕ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਲਓ, ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਫਿਰ ਹੱਸਿਆ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ। 'ਦੋਸਤ, ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ।' ਫਿਰ, ਕੁਝ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਤਾਂਘ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਘੜਾ ਹੈ। ਬੂੰਦਾਂ ਛਿੜਕ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਧੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।'
‘ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਣਯੋਗ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਰਾਜ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਸ਼ਮਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ...’ ਇੱਥੇ ਉਹ, ਸ਼ਾਇਦ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਵੀ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਦੀ ਇੱਕ ਉਰਦੂ ਕਵਿਤਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ‘ਦਰਅਸਲ, ਸੱਚ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਗਿੱਲੇ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ।’
'ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਇਹ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਹਨ - ਪਰ ਇਹ ਉਤੇਜਿਤ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਹੱਸਦੇ ਅਤੇ ਬੋਲਦੇ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੂੰਹ ਸੁੱਕਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਮਾਣਯੋਗ ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਫਲ, ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਪਾਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਡਾਇਨਿੰਗ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਸ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਲਬਾਤ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਹਾਨ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਪਲੇਟ ਖਾਲੀ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕੁਝ ਮਿਠਾਈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਫਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋ।'

'ਜੇ ਮੇਰਾ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਵਾਲਾ ਕਟੋਰਾ ਭਰ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਮਿਠਾਈ ਦੇ ਮੁੱਦੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਮੈਂ ਅਨੰਦਮਈ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਪਰਦੇ ਚੁੱਕਾਂਗਾ।'
ਦੋਵੇਂ ਉੱਚੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਤਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਮੇਵਿਆਂ ਦੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹਲਵੇ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ। ਇੱਕ ਹੁੱਕਾ-ਧਾਰੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹੁੱਕਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ; ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਵਿੱਚ, ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਚਿੱਟੇ ਪਾਨ, ਕੋਨ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ, ਭੇਟ ਕੀਤੇ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੁੱਕਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦਾ ਕੋਨ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਹੁੱਕਾ ਪੀਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸਾਹਿਬਾਂ ਆਫ਼ ਐਕਸਲਟੇਡ ਗਲੋਰੀ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੁੱਕਾ ਪੀਣ ਨੂੰ ਘਿਣਾਉਣੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਇਸਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਚੁੱਪਚਾਪ ਹੁੱਕਾ ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਦਰਅਸਲ, ਦੋਵੇਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੇ, ਪਰ ਇਹ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਚੁੱਪ ਸੀ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦਿੱਤੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਜਾਂ ਹਲਕੀ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਖ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਸੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਰਾਤ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਤ੍ਰੇਲ ਪੈਣ ਨਾਲ ਨਮੀ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ; ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਜਾਣ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੀ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ?
ਚੁੱਪੀ ਬੇਆਰਾਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਲੰਬੀ ਹੋਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਤੁਰੰਤ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇੰਝ ਜਾਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਦੇ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਿਹਾ।
ਨਵਾਬ ਨੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਨੌਕਰ ਸਾਰੇ ਖਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ, ਮਨਮੋਹਕ

[illegible] [illegible] 'on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on, [illegible] [illegible] on, on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on on [illegible] [illegible] on on on, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]?'

[illegible] [illegible] on, on [illegible] [illegible] [illegible] on on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on, [illegible] [illegible] on on [illegible] on on on [illegible] on on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on [illegible] on, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible]

[illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] 'on [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible]'

[illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] 'on [illegible] [illegible] on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on on [illegible], 'on [illegible] [illegible] [illegible] on on on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]' on [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] on on '[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on on [illegible] [illegible] on' [illegible] on on [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on on on [illegible] on, on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਸੀ ਜੋ ਖੁਸ਼ ਸੀ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਚੰਗੇ ਸਮੇਂ ਆਉਣ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸਮੇਂ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰਾਂਗੇ।'
ਇਸ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦਾ ਇੱਕ ਅੰਸ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਰਾਬਰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਦਾ ਸਨਮਾਨ ਮੇਰੀ ਕਦਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ।'
ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੋਰ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਕੁਝ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਚਲੀ ਗਈ, ਫਿਰ ਉਹ ਮੁੜੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਖਾਸ, ਆਸਾਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਹੋਈ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦੀ ਸੀ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇੰਨੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਹੋਵੇ - ਉਹ ਤਾਜ ਵਾਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਗਈ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਉਹ ਫਿਰ ਮੁੜੀ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਉਸ ਵੱਲ ਇੱਕ ਖਾਸ ਜਜ਼ਬੇ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਮੁੜਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੀ ਖੱਬੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਉਹ ਸੀ ਉੱਥੋਂ ਬੋਲਿਆ: 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ।'

34

ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਪਹੁੰਚਿਆ: ਦੋ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਲੈ ਕੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੈਅਰਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਟਾਫ਼- ਬੈਅਰਰ ਸੀ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਖੱਬੇ। ਸਾਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ।
ਭਾਵੇਂ ਇਸਨੂੰ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹੀ ਹਵੇਲੀ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਬਾਗ਼ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫੁਹਾਰਾ ਸੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਸਨ, ਜੋ ਲਾਲ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਕਿਨਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਬਿਸਤਰੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਦੀਵੀ ਪੌਦਿਆਂ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ।
ਅੰਦਰੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਜਲੂਸ ਆਇਆ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਚੰਗੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਖੜ੍ਹੀ ਮਿਲੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਰੌਸ਼ਨੀ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਸਾਊ ਮੁਸਲਿਮ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਔਰਤ ਨੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਅੱਗੇ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਸਵਾਗਤ ਹੈ, ਅਹਲਾਨ ਵਾ ਸਹਲਾਨ।' ਉਸਨੇ ਰਸਮੀ ਅਰਬੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਵੀ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਿਮ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ; ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ: 'ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ ਹੋ; ਇਸ ਲਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ।' ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਿਆਓ। ਇਹ ਨੌਕਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹੈ।'

ਵਜ਼ੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇੰਨੀ ਦੇਰ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਸੇਵਾ ਦੀ ਲੋੜ ਜਾਂ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੀ ਵਧੀਆ ਸਮਝ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਹੁਨਰ ਦੀ ਇੱਕ ਉਦਾਹਰਣ ਸੀ: ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਨਵੇਂ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਬੋਰ ਜਾਂ ਚਿੰਤਤ ਨਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਕੋਈ ਰੁਟੀਨ ਸਨ, ਜਾਂ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਔਰਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਔਰਤ ਦਾ ਸਲਾਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਔਰਤ ਮੁਗਲਨੀ ਨਾਮਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੀ: ਇੱਕ ਆਮ-ਉਦੇਸ਼ ਵਾਲੀ ਸੀਨੀਅਰ ਔਰਤ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਜਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰ। ਮੁਗਲਨੀ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਤੰਗ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਲਬਦਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕੁੜਤਾ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਸਧਾਰਨ ਸੀ, ਸੰਗ਼ੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪੰਡਿਤ ਨਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਪੈਂਟ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ। ਉਸਦਾ ਦੁਪੱਟਾ ਹਲਕੇ ਹਰੇ ਸੂਤੀ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚੇਨ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਤਨ ਜਾਂ ਲਟਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਗਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਦੁਬਾਰਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਗੂੜ੍ਹੇ-ਲਾਲ ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨਿਆਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹਰੇਕ ਪੈਰ ਦੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰੇ ਬਿੱਛੂ ਦੇ ਡੰਗ ਵਾਂਗ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਹੋਏ ਸਨ - ਇਸ ਲਈ ਬਿੱਛੂ ਨਾਮ, ਬਿੱਛੂ ਤੋਂ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਬਿੱਛੂ' - ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੰਗੀਨ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਸੁਪਾਰੀ ਚਬਾਉਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹੇ-ਲਾਲ ਸ਼ੈਲਕ ਵਰਗਾ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਦੰਦ ਮਿਸੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਪਾਊਡਰ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਮੁਗਲਨੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸੋਹਣੀ-ਸੁਨੱਖੀ ਔਰਤ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਜਨਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਬੀਬਾ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਪੂਰੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਬੁਲਾਓ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਹਬੀਬਾ ਕਹੋ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਧੀਆ ਨਾਮ ਦਿਓ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਚੱਜੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਚਾਲਿਤ ਸੀ, ਮੇਵਾੜ ਦੀ ਛਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਪਰ ਬ੍ਰਜ ਦੀ ਮਿਠਾਸ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ ਸਨ।

‘ਹਬੀਬਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਨਾਮ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਹਬੀਬਾ ਬੁਲਾਵਾਂਗਾ।’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਆਰਾਮ ਕੁਰਸੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰ ਦੇਵਾਂਗੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਗੁੰਨ੍ਹ ਕੇ ਥਪਥਪਾਵਾਂਗੀ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੌਣ ਲਈ ਜਾਂ ਆਰਾਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥਪਥਪਾਉਣਾ ਅਤੇ ਗੁੰਨ੍ਹਣਾ ਆਮ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਬੇਸ਼ੱਕ, ਹਬੀਬਾ ਦੀ ਲਿਹਾਜ਼ਦਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਕਾਫ਼ੀ ਢਿੱਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਅਨੁਕੂਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਣਾਅ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸਦੇ ਲਈ - ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਬੀਤ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਥਕਾਵਟ ਅਤੇ ਖਾਲੀਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗਦੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਕਾਬੂ ਪਾ ਗਈ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਇਹ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਆਬਨੂਸ ਬਿਸਤਰਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਭਾਰਤੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਲੱਕੜ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪਿੱਤਲ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਵਿੱਚ ਹਲਕੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸਜਾਵਟ ਨਾਲ ਜੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇਸਦੇ ਚਾਰੇ ਸਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਆਬਨੂਸ ਬਿਸਤਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਟੈਸਟਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸ਼ਾਫਟ ਸਨ। ਆਬਨੂਸ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਹਰੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਲਟਕਦੇ ਸਨ। ਬਿਸਤਰਾ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ, ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਪਰ ਚੌੜਾ ਸਟੂਲ ਸੀ, ਪੈਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਟਿਨ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਪਰ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸੇਡਾਨ ਕੁਰਸੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹਾਈਬ੍ਰਿਡ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਖਮਲੀ ਗੱਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਪਰ ਸਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਕੱਪ ਜਾਂ ਗਲਾਸ ਜਾਂ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਸਮਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਕੁਰਸੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਫੈਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖੇ ਦੋ ਨੀਵੇਂ ਟੀਪੌਏ 'ਤੇ ਇੱਕ ਥੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਸ਼ਬੌਲ ਸੀ।
ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੰਧ-ਤੋਂ-ਦੀਵਾਰ ਨੀਲੇ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਾਰਪੇਟ ਸਨ ਅਤੇ ਝੂਮਰ ਅਤੇ ਗਲੋਬਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੰਗ ਹਰੇ ਸਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਠੰਢੀ ਅਤੇ

ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ। ਅੰਬਰਗ੍ਰਿਸ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਹਲਕੀ ਖੁਸ਼ਬੂ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਰਮ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ। ਇਹ ਸਤੰਬਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਥੋੜ੍ਹਾ ਠੰਢਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਵਾਧੂ ਆਰਾਮ ਲਈ ਪੱਖੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਤ ਤੋਂ ਦੋ ਮਖਮਲੀ ਪੱਖੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਭਾਰੀ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬੀਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਸਨ। ਖਿੱਚਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਹੀਏ-ਅਤੇ-ਕਲੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਨੀਵਾਂ ਮੇਜ਼ ਸੀ। ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਕੁਝ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ, ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਸੁਪਾਰੀ ਡੱਬਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਇਸ ਉੱਤੇ ਪਈ ਸੀ। ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਜਗਦੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਮਾਚਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਡੱਬਾ ਸੀ। ਸੇਡਾਨ ਕੁਰਸੀ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੇਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁਪਾਰੀ ਡੱਬਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਟਰੇ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਸੁਪਾਰੀ ਕੋਨ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਟਰੇ ਵੀ ਸੀ, ਜੋ ਮੌਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਲੇਟੀ ਕਾਬੁਲੀ ਕਸਤੂਰੀ ਤਰਬੂਜ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀ। ਟਰੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਕਟੋਰੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਬਲੇਡ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਫਲਾਂ ਦਾ ਚਾਕੂ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਹੈਂਡਲ ਸੋਨੇ ਦੇ ਜੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਰਨੀਚਰ ਜਾਂ ਫਰਨੀਚਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਦੇ ਪਰ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਖ ਵਾਲੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਰਾਦੇ ਦੇ, ਉਹ ਵੱਡੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਚੌੜੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੱਕ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਹ ਵੱਡੀ ਸੇਡਾਨ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜੀਵਨ-ਆਕਾਰ ਦੀ ਗੁੱਡੀ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਕੋਮਲਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਲਹਿਰਾਂ, ਨਿੱਘੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੀਆਂ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਦਰਦ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ: ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਤਿਕਾਰ, ਸੁਹਾਵਣਾ ਸਵਾਗਤ, ਸਨਮਾਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਾਲਕੀ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਈ ਅਜਨਬੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਰਾਤ ਲਈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਰਾਤਾਂ ਲਈ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ। ਸਗੋਂ, ਉਹ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮਰਪਣ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਉਸਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਰੁਤਬੇ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਹੋਣਾ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ

ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ ਖਾਂਦੀ ਹਾਂ, ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਤੀਹ ਵਾਰਤਾਲਾਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਕੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਮਨਮੋਹਕ, ਮਨਮੋਹਕ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ!'
ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਅਤੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤਿਤਲੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਮੀਲੀ ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲਹਿਰਾਉਣ ਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸੂਰਜੀ ਪੰਛੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਹਿਲਾਉਣ ਦਾ, ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪੀਣ ਲਈ ਲਟਕਦੇ ਹੋਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਸਾਧਾਰਨ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਹੋਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹੀ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੇ।
ਉਹ ਹਲਕੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਹਬੀਬਾ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਸਦੀ ਕਮਰ, ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਗਈਆਂ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਤੱਕ ਹੇਠਾਂ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਉੱਪਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਹਲਕੀ ਕਲਿੱਕ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣੀਆਂ - ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਮਖਮਲੀ ਝਟਕੇ ਫਟ ਰਹੇ ਸਨ - ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਗ ਪਈ।
ਹੁਣ ਉਹ ਦਮਨਕਾਰੀ ਕਮਰਾ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਾਂਗ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਇੱਕ ਨਰਸ ਵਰਗਾ ਦਿਆਲੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਪੁੰਨ ਮੈਚਮੇਕਰ ਜਾਂ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਦੁਲਹਨ-ਸਜਾਵਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਵਾਂਗ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਇੰਨੀ ਘਰੇਲੂ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਵਰਗੀ, ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਗ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਤੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕਮਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟਾਇਲਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਹਬੀਬਾ ਉੱਥੇ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਹਬੀਬਾ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਪੱਕਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖਿਆ: ਹਬੀਬਾ ਦੋ ਗਿੱਲੇ, ਭਾਫ਼ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਤੌਲੀਏ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਭਿਆਸ ਨਾਲ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਕੋਸੇ ਗਿੱਲੇ ਤੌਲੀਏ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਗਰਦਨ, ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਰਗੜਿਆ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਗੰਦਗੀ ਜਾਂ ਪਸੀਨੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਤੌਲੀਏ ਵਿੱਚ ਬਡੇਲੀਅਮ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਸੁੰਘੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਾਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਲਕਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਤਾਜ਼ਗੀ ਆਈ।

'ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਹੈ,' ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। 'ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ... ... ਟਾਇਲਟ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਵਰਤਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਰਗੜ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਪਿੱਠ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹੈ!'
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕਈ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਦਸਤਕ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਨਹਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਉਹ ਉਸਦੇ ਹੱਥ-ਪੈਰ ਜਾਂ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਨਹਾਉਂਦੇ ਸਮੇਂ ਰਗੜਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸੈਸ਼ਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਲਈ ਕੁਝ ਅੰਗ ਚੁਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਜੋੜੇ ਕਈ ਵਾਰ ਇਕੱਠੇ ਨਹਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਜਾਂ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਅਭਿਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਭਾਰਤੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਹਾਉਣ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਜਾਂ ਦੁਲਹਨ-ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਮਦਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਨਹਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਝ ਹਲਕੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀ ਸੀ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਬਰੀਕ ਮਸਲਿਨ ਦੀ ਚੋਲੀ, ਅਤੇ ਹੇਠਲੇ ਅੰਗਾਂ 'ਤੇ ਢਿੱਲੀ ਪੈਂਟ ਜਾਂ ਚੌੜੀ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਸਕਰਟ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਜਾਂ ਹੱਥ ਧੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਟਾਇਲਟ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਪਿੱਠ ਰਗੜਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ... ਉਫ਼!... ਮੇਰੇ ਰੱਬਾ! ਮੈਂ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ। ਦਰਅਸਲ, ਭਾਰਤੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਅਜੀਬ ਤਰੀਕੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।
'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਹਬੀਬਾ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋ ਲਵਾਂਗੀ। ਤੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਇਨਕਾਰ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸਨੇ ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ, ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਇੰਨੀ ਮਨਮੋਹਕ ਸੀ ਕਿ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਲਗਭਗ ਮਰ ਹੀ ਗਈ। "ਠੀਕ ਹੈ, ਫਿਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਂਡਾ ਫੜਦਾ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਤੁਸੀਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।"

‘ਪਿਆਰੀ ਮੈਡਮ ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨੀਸਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੱਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਭਾਂਡਾ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਭੁਗਤਣੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ!’
"ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁਨਰ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਉਹ ਰਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਦਿਲ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੁਨਰ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।"
'ਰਾਣੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਕੋਲ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਫਟੇ-ਫਟੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਤੰਗ ਖੱਡਾਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹਨ।'
'ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ! ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਦਰਾ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇਸ਼ ਦਰ ਦੇਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਰਹੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬੇਅੰਤ ਲੱਗਦਾ ਹੈ!'
ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਹਬੀਬਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਗੋਂ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਅਤੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਸਾਥੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਇੱਕ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀਨੀਅਰ ਦੋਸਤ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਹੇ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ! ਮੈਂ, ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿ ਤੇਰਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਛੂਹਾਂ! ਮੈਂ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।' ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ, ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ।
'ਖੈਰ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਕਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਘੁੰਮਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਮੈਡਮ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਥੱਪੜ ਮਾਰਨ ਦੀ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋਵੇਗੀ! ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗੀ।' ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਆਦਤ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਲਈ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਅਜੇ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦੁਪੱਟੇ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਖਿੱਚਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਹਬੀਬਾ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸਨ।
‘ਤਾਂ, ਹੁਣ ਕੀ ਹੈ?’ ਉਹ ਤਿੱਖੀ ਬੋਲੀ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਹਬੀਬਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਸੀ।
‘ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ,’ ਉਸਨੇ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?’

ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੋ? ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਹ ਸਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਸੌਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ 'ਨਾਈਟਗਾਊਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ (ਉਹ ਇਸਨੂੰ 'ਨੈਟ ਗਾਊਨ' ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ)। ਇਹ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਕੱਪੜਾ ਸੀ ਜੋ ਅਕਸਰ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੱਕ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਉੱਨ ਜਾਂ ਸੂਤੀ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਟਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ (ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ 'ਬੁਟਮ' ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਫ੍ਰੈਂਚ ਤੋਂ ਹੈ, 'ਬਾਊਟਨ')। ਖੈਰ, ਬਟਨ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਾ ਹੋਣ, ਨਾਟ ਗਾਊਨ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਇਸਨੂੰ ਉਸੇ ਸਮੱਗਰੀ ਦੀ ਬੈਲਟ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਕੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਾਟ ਗਾਊਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਸ਼ਰਮ ਸਮਝਿਆ, ਪਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਜ਼ੋਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ, ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ, ਵਿਆਹ ਵਰਗੇ ਖਾਸ ਮੌਕਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣਾਏ ਮਹਿੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਸੌਣ ਲਈ ਆਮ ਕੱਪੜਿਆਂ ਲਈ ਬਦਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਆਮ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਧੋਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘਰ ਵਿੱਚ। ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮਹਿੰਗਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਪਹਿਰਾਵਾ ਨਵਾਂ ਪਹਿਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਸੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸਨੂੰ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਬੇਗਮ ਨਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੈੱਟ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ 'ਪਹਿਨਿਆ' ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਦੇਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਕਦੇ ਵੀ ਧੋਬੀ ਜਾਂ ਧੋਬੀ ਨੂੰ ਸਫਾਈ ਜਾਂ ਧੋਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਨਾਈਟ ਡਰੈੱਸ ਪਹਿਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਇਹ ਨਾਈਟ ਗਾਊਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਮ ਭਾਰਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਲੰਬਾ ਟਿਊਨਿਕ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਢਿੱਲੀ, ਅਤੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ, ਉਹ ਹਲਕੇ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਦੁਪੱਟਾ ਨਹੀਂ ਪਹਿਨਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜੋ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗਾ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੌਂ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸੌਂਦੇ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੱਪੜੇ ਪਾਟ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਾਟ ਕੇ ਘਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਆਮ ਕੱਪੜੇ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਵੀ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ

ਵਿੱਚ ਵੀ ਨੀਵਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਰਾਤ ਰਹਿਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ।
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਫੈਸਲਾ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਸੌਣ ਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਬਿਸਤਰਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੋਖਮ 'ਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਵਿੱਚ ਸੌਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਸੁਣ ਕੇ ਕੁਝ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਤ ਠਹਿਰਨ ਲਈ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਜੇ ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਕੁਝ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਕੀ... ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ, ਫਿਰ?' ਉਹ ਆਪਣੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ।
"ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਾਥਰੂਮ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਾ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਵਿਕਲਪ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।"
'ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਦਲ ਲਵਾਂਗਾ।'
"ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹੋ," ਹਬੀਬਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਮੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਫਿਲਹਾਲ ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ।
ਕਮਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟਾ, ਨੀਵਾਂ, ਲੱਕੜ ਦਾ ਥੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਤਾਜ਼ੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਹੇਠਲੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਚਮਕਦੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦੇ ਨਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਘੜੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਧਾਤ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਤ ਧਾਤ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਡਿੱਪਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ, ਪਿੱਤਲ ਅਤੇ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਚਾਂਦੀ ਦਾ।
ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਦੇ ਕੋਲ, ਫਰਸ਼ 'ਤੇ, ਮਿਸ਼ਰਤ ਧਾਤ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖੋਖਲਾ ਬੇਸਿਨ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਲਈ। ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਸਟੂਲ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਚੰਦਨ ਪਾਊਡਰ ਦਾ ਇੱਕ ਡੱਬਾ, ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਛੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੇਕ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਸਾਬਣ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਬਣ ਦੇ ਕੁਝ ਕੇਕ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪਾਊਡਰ ਦੇ ਕੁਝ ਡੱਬੇ ਵੀ ਦੇਖੇ - ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ -। ਛੋਟੀਆਂ, ਸਮਤਲ ਤਲ ਵਾਲੀਆਂ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਤੇਲ ਅਤੇ ਅਤਰ ਸਨ। ਕੰਧ ਦੇ ਕੁਝ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤੇ ਵੀ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਇੱਕ

ਛੋਟਾ ਪੱਥਰ ਦਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ ਸੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰੀ, ਅਤੇ ਪਾਊਡਰ ਅਤੇ ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਛੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸਾਬਣ ਦਾ ਇੱਕ ਕੇਕ ਆਪਣੇ ਖੁਦ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਸਾਬਣ ਵਾਲੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਸਮੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ।
ਦੂਰ ਸਿਰੇ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਪਿਸ਼ਾਬ ਘਰ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਗੰਧ, ਖਾਰੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਸੀ - ਸ਼ਾਇਦ ਐਲੋਵੇਰਾ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ - ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚੋਂ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਦੋ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਘੜੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲੱਕੜ ਦਾ ਸਟੈਂਡ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਮੇਜ਼ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਰਬਤ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਬਣਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਕੱਪ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਗਲਾਸ; ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਡੱਬਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਲਾਕਰ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਇਸਨੂੰ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਨਮੀ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਵੱਡੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤੰਗ ਕੁਰਸੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਸਨ, ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਅਤੇ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ। ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਸੀ, ਪੂਰੇ ਆਕਾਰ ਦਾ, ਜਿਸਦੇ ਚੌੜੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਸਾਕੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਮਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਵਿਗਾੜਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਿਹਤਰ ਵਿਕਲਪ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਡਰਗਾਰਮੈਂਟਸ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਵੇ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਦਾ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਉਸਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਕੱਪੜਾ ਬਣਾਇਆ ਉਹ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਮਸਲਿਨ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਦੁਪੱਟਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਲੰਬਾਈ ਪੂਰੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਛੇ ਗਜ਼ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਚੀਜ਼ ਜੋ ਉਸਨੇ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦੀ ਉਹ ਪੈਂਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਸੀ, ਢਿੱਲਾ ਅਤੇ ਹਲਕਾ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦਾ, ਜੋ ਸਾਦੇ ਭਾਗਲਪੁਰੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਭਾਰ ਲੰਬੇ ਮਸਲਿਨ ਦੁਪੱਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਫੁਲਮ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਢਿੱਲਾ ਟਿਊਨਿਕ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਫੁੱਲਦਾਰ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੇਸ਼ਮ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੁੱਲ, ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ-ਹਰੇ ਰੰਗ

ਦੇ, ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸੰਘਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਕ ਦੀ ਗਰਦਨ ਉੱਚੀ ਸੀ; ਇਹ ਕਾਲਰ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੋਈ ਬਟਨ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸੌਣਾ ਕੌਣ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ! ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਚੀਜ਼ ਚੁੱਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਢੁਕਵਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
‘ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਅੰਡਰਗਾਰਮੈਂਟਸ ਦੇਵਾਂ?’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਆਰਾ ਇਹ ਦੱਸਣ 'ਤੇ ਕਿ ਛੋਟੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ, ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਤਾਰਨੇ ਪੈਣਗੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਝਿਜਕ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ। ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ, ਅਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ?'
ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਝਲਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਹਬੀਬਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰਨ, ਧੋਣ, ਨਹਾਉਣ ਜਾਂ ਟਾਇਲਟ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਵਰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਕੇ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਉਹ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਮੋੜ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਫੁੱਟਲਾਕਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮੋੜਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੋੜਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾਏ ਹੋਏ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਖੰਭਿਆਂ 'ਤੇ ਲਟਕਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਧੋਤੇ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ, ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਸੁਕਾ ਲਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਤੰਗ ਕਮਰ, ਭਾਰੀ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਛਾਤੀਆਂ ਹੁਣ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਦਾ ਭਾਰ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਜਾਂ ਇਹ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਿਆਰੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੁਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਸੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਇੱਛਾ ਦੇ ਗੂੰਜ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਜਾਂਚਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਜਾਂ ਸੂਖਮ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਰੁਕੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

"ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰਾਂਗੀ। ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮੈਨੂੰ ਫ਼ੋਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੰਢ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ? ਵੈਸੇ ਵੀ, ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸਿਆਣੀ ਸੀ: ਜੇਕਰ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕਰੀਅਰ ਦੌਰਾਨ ਇਹ ਸਿੱਖਿਆ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਾਰੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਾਤਾਵਰਣਾਂ - ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਜਨੂੰਨ; ਉਹ ਮੌਕੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਇਨਕਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ - ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ।
ਉਸਨੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੰਖੇਪ ਅਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,' ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰਾਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਵੱਲ ਦਿੱਤਾ।
ਜਿਸ ਪਲ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਚਲੀ ਗਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਅੰਡਰਵੀਅਰ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਜੀਵਨ-ਆਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ 'ਤੇ ਪਈ: ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦਿਖਾਇਆ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ੁੱਕਰ ਪਹਾੜ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਉਚਾਈ ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪੈਚ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਵੀ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਬਾਹਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਚਮਕਦਾਰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।
ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਦੋ ਵਾਰ ਮਾਂ ਬਣਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੇਟ 'ਤੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਕਰੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਚਮੜੀ ਅਤੇ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਖਿਚਾਅ ਅਤੇ ਸੁੰਗੜਨ ਕਾਰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਪੱਟ, ਇੰਨੇ ਵਧੀਆ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਘੁਮਿਆਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਹੀਏ ਤੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਧੁੱਪ ਵਿੱਚ ਸੁਕਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ; ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਤਲ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਉਂਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦੀ ਮਹਿੰਦੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਗੁਲਾਬੀ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਪੇਟ ਇੱਕ ਤਖ਼ਤੇ ਵਾਂਗ ਸਮਤਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਦਾ ਸੁੰਦਰ

ਕਰਵ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਮਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੀ ਚਮਕ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਫ਼ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪਿਆਲੇ, ਡੂੰਘੇ-ਲਾਲ ਵਾਈਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋਣ।
ਅਚਾਨਕ, ਉਸਦਾ ਗਲਾ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੀਸ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਅੱਜ... ਅੱਜ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖੇਗਾ। ਉਹ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦਾ ਦਿਲਾਸਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜੋ ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਖੂਹ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਾ ਬਚੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੱਤ ਦੂਜੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ, ਉਸਦੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਮਤਲ ਪੇਟ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਪੱਟਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਨਾਲ ਇੱਕ ਛੋਟਾ, ਕਾਫ਼ੀ ਖੋਖਲਾ ਨਹੀਂ ਤਿਕੋਣ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸਦਾ ਅਧਾਰ ਉਸਦਾ ਪੇਡੂ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ: ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਪਰ ਜ਼ਿੱਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਭੇਦ - ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਵੀ - ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਇੱਕ ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ ਦੁਆਰਾ ਨੰਗਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਭੇਦ ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਦਰਸ਼ਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਆਪਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸੱਚ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੇਖਣ ਦੇ ਢੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਲਈ ਰੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅੱਜ ਉਹ ਲੋਹੇ-ਕਠੋਰ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਜੀਵਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਅਤੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਲੋਕ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਰੋਂਦੀ ਰਹੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਉਸਦੇ ਛਾਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਬੰਦ ਪੱਟਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਡੂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੱਪ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਡਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਘਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਇਹ ਟਾਇਲਟ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ (ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਸੇਹਤ ਖਾਨਾ - ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਦਾ ਘਰ - ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਅਨੁਸਾਰ)। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਟਾਇਲਟ ਵਿੱਚ

ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਰੋਸ਼ਨੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ... ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮੋਮਬੱਤੀ ਜਗਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜ਼ਰੂਰ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਕਿੰਨਾ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵਾਂ ਹੈ! ਪਰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਕੁਝ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਝਿੜਕ ਦੇਵੇਗੀ। ਨਹੀਂ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਝਿੜਕ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।
ਬੋਲਟਾਂ ਅਤੇ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੜਾਕ ਨਾਲ, ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਉਹ ਥੱਕੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਹ ਰਾਤ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢੇ ਸਨ। ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਿੱਚ ਮੋਮਬੱਤੀ ਉੱਤੇ ਸੰਤਰੀ- ਪੀਲਾ ਰੰਗ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਅਕਸਰ ਮੌਖਿਕ ਰੋਮਾਂਸ ਵਿੱਚ 'ਉਦਾਸ ਸੁੰਦਰੀਆਂ' ਜਾਂ 'ਦੁਖੀ ਕੁੜੀਆਂ' ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਇੰਨਾ ਆਕਰਸ਼ਕ, ਇੰਨਾ ਮਾਣਮੱਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਰੰਗ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਵੱਡੇ ਸੰਤਰੀ-ਪੀਲੇ ਹਿਬਿਸਕਸ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਗੁੰਨਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਡੁੱਬਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਧੁੰਦਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆਈ, ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਛੂਹਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੂੰ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਤੂੰ ਲੇਟਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥਪਥਪਾ ਕੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਗੁੰਨ੍ਹ ਲਵਾਂਗੀ।' ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗ ਪਈ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਔਰਤ ਕੌਣ ਹੈ, ਹਰ ਸੰਭਵ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਟਾਈ ਵਾਂਗ ਫੈਲਾਉਂਦੀ ਹੈ? ਉਹ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਲੇਡੀਜ਼ ਨੌਕਰਾਣੀ ਜਾਂ ਦੁਲਹਨ-ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਹੈ। ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ? ... ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕਮਰਾ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਹਾਵਣਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਥੱਕੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਬਿਸਤਰੇ ਕੋਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਚੌਂਕੀ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਹ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਬੇਸੁਆਦੀ ਨਾਲ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰੇ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-

ਹੌਲੀ, ਲਗਭਗ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿੱਚ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਲੇਟ ਜਾਓ, ਬਸ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਲਗਾ ਕੇ ਕੰਘੀ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਥੱਪੜ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਨਰਮ ਸਿਰਹਾਣੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਕੁਝ ਛੋਟੇ, ਗੋਲ ਮਖਮਲੀ ਗੱਦੇ ਵੀ ਸਨ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਚਮੇਲੀ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮਹਿਕ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੋਲਸਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। 'ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜਾ ਤੇਲ ਪਸੰਦ ਕਰੋਗੇ? ਜੌਨਪੁਰ ਤੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਤੇਲ, ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਬਦਾਮ ਦਾ ਤੇਲ, ਬੰਗਲਾ ਤੋਂ ਨਾਰੀਅਲ ਦਾ ਤੇਲ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਪੂਰ ਅਤੇ ਅਦਰਕ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤੱਤ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ...'
‘ਬਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਿਆਰੀ ਮੈਡਮ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰੇ ਪਰਫਿਊਮਰ ਦੇ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਢੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਹੋ? ਠੀਕ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਜੌਨਪੁਰ ਤੋਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਤੇਲ ਹੀ ਆਉਣ ਦਿਓ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਛੋਟ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਦਿਆਲੂ ਸੀ।
ਹਬੀਬਾ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਗਈ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਬੋਤਲ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਦੀ ਹਥੇਲੀ 'ਤੇ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਫਿਰ ਹਥੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਰਗੜਿਆ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ, ਬਰਾਬਰ ਹਰਕਤਾਂ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਛੂਹਿਆ। ਤੇਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲਾਉਣ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘੀ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੰਘਣੇ ਤਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਲਹਿਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ; ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਦਸ ਮਿੰਟ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੀਤੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਤਣਾਅ ਘੁਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਮਰੋੜੇ ਹੋਏ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਦਾ ਖੋਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਫੈਲਾਇਆ।
ਉਹ ਸੌਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉੱਠੀ... ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ? ਕੀ ਇਹ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਂਦ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ: ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿੰਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਏ ਹੋ? ਯਕੀਨਨ, ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਬੇਗਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੀ ਔਰਤ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਹੋ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਨਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਹੈ।
ਨਹੀਂ, ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਥੇ ਸਬੰਧ ਸਥਾਈ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਵਾਂਗਾ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸੰਬੰਧ ਸਥਾਈ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਜਾਣਨਾ ਜਾਂ ਨਾ ਜਾਣਨਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ।
ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੁਣ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਆਰਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਾਂਗੀ।' ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਰੁਕੀ, ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਰਹੀ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਿਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?'
ਸਵਾਲ ਸੁਣਦੇ ਹੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ, ਜਾਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਝਰਨਾਹਟ ਉੱਠੀ। ਇਹ ਉਹ ਪਲ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸਦੀ ਉਡੀਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਉਮੀਦਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਉਸ ਵੱਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਅੰਤਿਮ ਚੋਣ ਦੇ ਪਲ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ ਸੀ।
ਹੁਣ ਬਚਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੌਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੀ, ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਹਬੀਬਾ ਵੱਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਰ ਸਮਾਂ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਮਹਿਮਾਨ ਹਾਂ... ਅਤੇ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਪੱਥਰ ਹੇਠ ਫਸ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਦੋ ਅਰਥ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਤੋਂ ਲੁਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਗੰਭੀਰ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਹਲਕੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕ ਕੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ, ਸਾਰੀ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਮਹਿਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਮੈਂ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਨਵਾਬ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਮਾਣਮੱਤੇ ਧਨ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮੁਫਤ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦ ਸਕੋ।'

‘ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ, ਤੂੰ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਾਮਦ ਨਾਲ ਚੱਲ ਪਈ ਹੈਂ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਝੂਠੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਹਾਂ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਵਾਂਗ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਹੁਣ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਫਿਰੰਗੀ ਦੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।’
‘ਮੈਡਮ, ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲਓ!’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ। ‘ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ!’
‘ਖੈਰ, ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਹਬੀਬਾ, ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕੰਬਦੀ ਅਤੇ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ।’ ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਹੰਕਾਰ ਜਾਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਾਲੇ ਆਚਰਣ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਦਇਆ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਾ ਪਵੇ: ‘ਖ਼ਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਰੱਬ ਹੀ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਹੈ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਭਰੋਸਾ ਰੱਖੋ।’ ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਹੱਥ ਚਲਾਉਂਦੀ, ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰੈਕ ਕਰਦੀ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਲੈਣ ਦਾ ਰਵਾਇਤੀ ਕੰਮ ਕਰਦੀ। ‘ਇਹ ਨੌਕਰ ਹੁਣ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਾਂਗੀ। ਅਲਵਿਦਾ।’
ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਘੁਮਾਈਆਂ। ਉਸਦੀ ਮੋਟੀ ਗੁੱਤ ਮਰੋੜਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਉੱਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਫੈਲ ਗਏ। ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਨਾਸਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ ਅਤੇ ਹਲਕਾਪਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ। ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਦੋ ਤੇਜ਼ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਬੀਬਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੂਲ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਪਰੰਪਰਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੱਡੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰੇ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਅਜਿਹੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ 'ਦਾਦਾ' ਜਾਂ 'ਚਾਚਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕਵਚਨ 'ਤੁਮ' ਦੀ ਬਜਾਏ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੂਜੇ-ਪੁਰਖ-ਬਹੁਵਚਨ 'ਆਪ' ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨਾ ਆਮ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾ ਤਾਂ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ 'ਤੇ ਹੀ, ਹਬੀਬਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਉਸ ਲਈ ਸਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮਾਂ

ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਅਲਵਿਦਾ, ਹਬੀਬਾ। ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।'
ਹਬੀਬਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ; ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋ! ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਹੋ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲੂਣ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵੀ ਦੇ ਦੇਣ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮਿਹਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੇ।'
'ਖੈਰ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੰਮ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਹਾਏ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਾਂਗਾ, ਜ਼ਰੂਰ।'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਰਵ ਉਸਦੇ ਢਿੱਲੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਲੁਕ ਗਏ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਿਰਹਾਣੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਗ਼ੀ ਲਾਈਨਾਂ ਫਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਛੋਟੇ ਵਾਲ; ਇੱਕ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਝਰਨੇ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਇੱਕ ਗੁੰਦ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਦਾ ਹਨੇਰਾ; ਲੰਬੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੀਆਂ ਡੂੰਘੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਪਲਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਲਟਰ ਹੋ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲੁਕਣ-ਮੀਟੀ ਖੇਡਦੀ ਸੀ; ਇੱਕ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਨਾਈਟਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਕਿਤਾਬ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੋਇਆ; ਗਲਾ ਅਤੇ ਗੁੱਟ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਰੇ ਸਜਾਵਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਨ, ਸਿਵਾਏ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਅੰਗੂਠੇ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠੀ ਦੇ ਰੂਬੀ ਲਾਲ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੱਜੀ ਇੰਡੈਕਸ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਘਾਹ ਦੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਲਪੇਟ ਦੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲੰਬੇ ਟਿਊਨਿਕ ਦੇ ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਮਕਦੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ: ਕਮਰੇ ਦੀ ਛੱਤ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ, ਜੇ ਕਦੇ, ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਮਨਮੋਹਕ, ਸੁਸਤ, ਸਤਰੰਗੀ ਛਿੜਕਾਅ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਦੁਆਰਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਨੁਭਵ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰ ਸੀ।
ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਪਲਕ ਝਪਕਾਈ ਬਿਨਾਂ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਮਾਸ ਅਤੇ ਲਹੂ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ 'ਅਲਵਿਦਾ' ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਫਿਰ ਤੋਂ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਕੇ ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਈ।

ਵਾਸ਼ਰੂਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਇੱਕ ਤੰਗ ਗਲਿਆਰੇ ਵੱਲ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਗਲਿਆਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਟਾਇਲਟ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਗਲਿਆਰਾ ਇੱਕ ਵਰਾਂਡੇ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵਿਹੜਾ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਦਰੱਖਤ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਨਿੰਮ, ਕੁਝ ਖਜੂਰ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ, ਫੁੱਲਦਾਰ ਮੌਲਸਰੀ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਦਾਰ ਝਾੜੀਆਂ। ਮੁੱਖ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਤੱਕ ਵਰਾਂਡੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੇਰਵਿਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਅੰਦਰ ਜਾਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਦੁਆਰਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਤਾਬ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਨਾਈਟਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਹਾਫਿਜ਼ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਨਿਕਲੀ। ਚਮੜੇ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ, ਕਿਤਾਬ ਕਾਫ਼ੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸੀ; ਇਸਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਅਤੇ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਹਾਸ਼ੀਆ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤਾਬ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੀ ਅਤੇ ਸੰਭਾਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਕੋਨੇ ਮੋੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਾਂ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਖੰਡ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਚਨਚੇਤ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਆਇਤ ਇਹ ਸੀ:
ਇਹ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮੋੜ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜਾਹ ਫੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ।
'ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ!' ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਿਅੰਗ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਓ, ਖੈਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ਗਨ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਖਿਸਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਕਰਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੰਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬਾਹਰ ਪੱਥਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਗਦਾ ਦੀ ਦਸਤਕ ਸੁਣੀ। ਉਸਨੇ ਦੀਵਾਨ ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟੇ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲਿਆ।
ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਿਨਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ; ਨਵਾਬ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੌਕਰ ਜਾਂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ। ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਗਮਨ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਲਈ ਸੀ।

ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਈਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਪਤਲੂਨ ਦੀ ਲੱਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਅਤੇ, ਸ਼ਾਇਦ, ਉੱਥੇ ਜੋ ਕੁਝ ਸੀ ਉਸਦਾ ਆਨੰਦ ਵੀ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਟਹਿਣੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉੱਗਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸੇ ਪਲ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਲੱਤ ਉੱਤੇ ਧੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗੋਡੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਿਆ, ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ, ਉਸਦੀ ਪਤਲੂਨ ਨੂੰ ਸਮਤਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਸੱਚਮੁੱਚ, ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦਲੇਰ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਹੈ, ਗੋਡੇ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਪਰੇ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਛਾ।' ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ। 'ਮਹਾਨ, ਤੁਸੀਂ ਐਕਰੋਬੈਟਸ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖੇ?' ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਇਹ ਕਲਪਨਾ ਕਰੇ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਹੁਣੇ ਦੇਖੋ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਕੀ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਰਬਾਦੀਆਂ ਕਾਰਨ! ਇਹ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਡਿੱਗ ਜਾਵਾਂਗੀ।'
ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਵਾਂਗਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਰੱਬ ਨੇ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥ ਕਿਉਂ ਬਣਾਏ?'
ਇਸ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਓਹ! ਤੈਨੂੰ ਇੰਨੀ ਮਿੱਠੀ ਬਦਬੂ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਤੇਰੀ ਲਾਲਸਾ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਵੀ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਸੌਦਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਲੈ ਲੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਹਾਂ!

'ਤੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਤਿਲਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਸਮਰਥਨ ਨਾ ਕਰਾਂ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਪਣਾ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦੇ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਫੜਨ ਲਈ ਬੇਸਬਰੇ ਹਾਂ!'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਲਪੇਟ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਬਟਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਕਾਲਰ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਟਿਊਨਿਕ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਸਾਰੀਆਂ ਬੱਤੀਆਂ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ!'

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਸਭ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜੇ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਬਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਲਣ ਦਿਓ।'
'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ! ਮੇਰਾ ਇਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ...'
"ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ। ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਵਿੱਚ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਿਆਂ, ਦੀਵੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਫਿੱਕੇ ਪੈ ਜਾਣਗੇ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਹੰਝੂਆਂ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੀ ਰਾਤ, ਟਿਮਟਿਮਾਉਂਦੀ ਅਤੇ ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਹੈ।"
‘ਠੀਕ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਢੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢੱਕ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਰਹੋ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਧੱਕਦੇ ਹੋਏ। ‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਨਾ ਦੇਖੋ। ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਤਾਂ ਓਨਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ।’ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਜਵਾਬ ਸੋਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟ ਲਿਆ। "ਉੱਥੇ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।" ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੁਪੱਟੇ ਰਾਹੀਂ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਇੰਨੀ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਢੁਕਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੁਝ ਸ਼ਰਮੀਲੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਚਮਕਦਾਰ ਹੱਸਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਨਵਾਬ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖੁਦ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਵਾਵਰੋਲਾ ਉੱਠਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਖੁਦ ਉਤਾਰਨਾ ਸਿਖਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ... ਪਰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਘਟੀਆ ਕਲਪਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਆਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਆਈ:
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕਫ਼ਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।
ਇਸ ਲਈ ਜੋ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਸਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਨੰਗੇਜ਼ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੋਰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਛੁਪਣ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਰ ਨਸਾਂ ਦੀ ਝਰਨਾਹਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇੱਛਾ ਦੀਆਂ ਦੀਵੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਜਾਗ ਪਈਆਂ, ਉਸਦੀਆਂ

ਅੱਖਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਦੀ ਪੂਰੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਗਿਆਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕੀਤਾ:
ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨੰਗੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰ ਮੌਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ: ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਕਫ਼ਨ ਹੇਠ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।
ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਹੈ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਸਜਾਵਟ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਤੋੜਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮਾਨਸਿਕ ਦੰਦ ਪੀਸਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਭਵ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੇ।
ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਪਰ ਰੁਝੇਵਿਆਂ ਭਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਨੰਗੀਆਂ ਮਾਦਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਸਨ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜੋ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨ; ਜਾਂ ਜੋ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਪਿਆਰ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ; ਕਾਮੁਕ ਭਾਵਨਾ, ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਇੱਛਾ, ਜਾਂ ਫਰਜ਼ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਬੇਗ਼ਮਾਂ। ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੁਪਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਣ 'ਤੇ ਵੀ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਨਾਜ਼ੁਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ - ਚੌਲਾਂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਜਾਂ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ - ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਪਹਿਨੇ, ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਜ਼ੁਕ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਾਮੁਕਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਾਮ-ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਵੀ।
ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ ਅਤੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੱਕ; ਠੋਡੀ ਤੋਂ ਗਰਦਨ ਤੱਕ; ਕਲੈਵੀਕਲ ਤੋਂ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਤੱਕ; ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਹਥੇਲੀ ਤੋਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੱਕ; ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਛਾਤੀਆਂ ਤੱਕ; ਢਿੱਡ ਤੋਂ ਨਾਭੀ ਤੱਕ; ਨਾਭੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਤੱਕ; ਨੱਕੜ ਤੋਂ ਪੱਟਾਂ ਅਤੇ ਵੱਛਿਆਂ ਤੱਕ; ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਅਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਤੱਕ; ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੱਬ ਤੱਕ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਨਰਮ, ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਹਨੇਰਾ; ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਭਾਰੀ, ਜਾਂ ਪਤਲਾ, ਜਾਂ ਤੰਗ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਜਾਂ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਰ ਲਿਗਾਮੈਂਟ ਟੁੱਟਣ ਵਾਲਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਮੂਰਤੀ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਗੂੜ੍ਹੇ ਬਲੌਰ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਮੂਰਤੀਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਾਹ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ

ਇਸ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਫੂਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇਸਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਰ ਵੀ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਟਿਊਨਿਕ ਦੇ ਬਟਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ, ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਨਮੂਨੇ ਵਿੱਚ ਮਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ, ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਲਏ, ਅਤੇ ਦਸ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਲੇਟ ਗਿਆ।

35

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਦੇ ਯੋਗ ਤੋਹਫ਼ਾ ਮਿਲਿਆ

ਰਾਤ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਮੇਂ ਲਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਜਾਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਪਈ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਦਿਲਾਸੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਬਾਰੇ, ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਲਈ ਉਸਦੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਲਾਭ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਇੱਛਾ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਗੁਣਾਂ, ਜੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ; ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਯਕੀਨ ਸੀ।
ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ: ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਰਗੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਦਬਦਬਾਜ਼ ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣਾ ਕੋਈ ਆਸਾਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਵਾਂਗ, ਨਵਾਬ ਵੀ ਦਬਾਅ, ਜਾਂ ਬੇਲੋੜੀ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਮੂਡ ਜਾਂ ਤਿਆਰੀ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣਾ ਅਤੇ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਨਾ, ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇਣਾ: ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੋਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਤੈਰਾਕ ਸਨ।
ਇਸ ਲਈ, ਉੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਔਰਤਾਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਤੋਂ ਥੱਕ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਰਦ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਜਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਔਰਤ ਦੇ ਹੱਥ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਦੇ ਸਨ,

ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਸੱਚ ਸੀ।
ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਇੱਕ ਹਰੇ ਭਰੇ ਖੇਤ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਹਵਾ ਦੇ ਝੱਖੜਾਂ ਹੇਠ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਹਿੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ: ਕੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪੌਦਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ਅਤੇ ਵਧੇਗਾ, ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਡਿੱਗ ਕੇ ਜਲਦੀ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ?
ਰਾਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਅਸਲ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਵਜੇ ਹੋਣਗੇ। ਰਾਤ ਦੇ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਜਾਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਗੱਲਬਾਤ ਉਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਮ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਨੀਂਦ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਸੀ ਅਤੇ ਥਕਾਵਟ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਸੀ।
ਦੋਵੇਂ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਜਾਗੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਧੁਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀਆਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਕੀਤਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਅਚਾਨਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਥਕਾਵਟ, ਤਣਾਅ, ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ, ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਡਰ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ, ਮਨ ਦੀ ਉਲਝਣ, ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਅਸੰਗਤਤਾ, ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਗੱਡੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਵੇਰ ਦੀ ਠੰਢੀ, ਗੂੜ੍ਹੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਜੋ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪਹਿਰ ਦੇ ਹਨੇਰੇ-ਸਲੇਟੀ, ਧੂੰਏਂ ਵਾਲੇ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਿਘਲ ਗਈਆਂ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ਜੋ ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਵਾ ਵਾਂਗ ਨਰਮ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜ਼ੀਨਤ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਤੋਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਮੁਅਜ਼ਿਨ ਦੀ ਅਜ਼ਾਨ ਉੱਠੀ, ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਪੰਛੀ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਹਿਲਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਮੈਂ ਜੈਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹਾਂ; ਬੱਚੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਨ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਬਲਾਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ। ਮੇਰੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਲਬਮ ਹੈ। ਐਲਬਮ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਣਾਏ ਗਏ ਪੋਰਟਰੇਟ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਪੋਰਟਰੇਟ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸ਼੍ਰੇਣੀ: ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲਾ, ਲਾਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ, ਨੀਲਾ, ਸਮੁੰਦਰੀ ਹਰਾ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਪੱਤਾ ਹਰਾ ਅਤੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਸ਼ੇਡ - ਚੌਲਾਂ ਦਾ ਹਰਾ,

ਪਿਸਤਾ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਭੂਰਾ, ਪੀਲਾ ਹਰਾ, ਅੰਗੂਰ ਹਰਾ। ਪਿਆਰੇ ਚਿਹਰੇ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਅੰਗ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਪੋਰਟਰੇਟ ਸਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਕਿੱਥੋਂ ਹਵਾ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ, ਐਲਬਮ ਦੇ ਪੰਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅੱਖ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਟਿਕ ਸਕਦੀ।
ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ, ਹਵਾ ਰੁਕ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਅੱਖ ਦੇਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਈ... ਇਹ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈਆਂ। ਨੀਂਦ ਹੁਣ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਕਪੂਰ ਵਾਂਗ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਉਹ ਸੁਪਨਾ ਕੀ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੀ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੱਚ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਉੱਚ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ? ਕੀ ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ-ਮਿਲਨ ਲਿਖਿਆ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੀ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ? ਕੀ ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਦਾ ਕੇਂਦਰ, ਆਪਣਾ ਘਰ ਅਤੇ ਪਨਾਹ ਮਿਲੇਗੀ? ਤਾਂ ਕੀ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ? ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਬਨਿਥਾਨੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਦੇਵੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਲੱਭਦੇ ਹਨ, ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ।
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜ਼ੀਨਤ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਲਿਤ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂ ਦਬਾਅ ਦੇ। ਉਸਦੀ ਪੁਕਾਰ ਅਜੇ ਖਤਮ ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰੌਸ਼ਨ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਕਾਰ ਦੇਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਡੂੰਘੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਦੇਰ ਰਾਤ ਦੇ ਰਾਗ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਸੁਰ ਹਵਾ ਦੇ ਖੰਭਾਂ 'ਤੇ ਵਗਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕਾਂ ਵਾਂਗ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ। ਹੋਰ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਕਾਰ ਭੇਜਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਜਿਵੇਂ ਘੱਟਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਈ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਦ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉੱਥੇ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਮੁੱਠੀ ਵਿੱਚ ਹਵਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਅੱਧੀ ਉੱਠ ਗਈ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ

ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ? ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂ? ਚੁੱਪ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਮੂਰਖਤਾ ਭਰਿਆ ਵਿਚਾਰ ਹੈ! ਪਿਆਰੇ ਛੋਟੇ ਮੂਰਖ, ਕੀ ਉਹ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ ਜੇ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੈ? ਯਕੀਨਨ ਉਹ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਓ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ? ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਪੰਜ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਖਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਸੰਤਾਂ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਅੱਜ ਰਾਤ ਵੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇਗਾ? ਖੈਰ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਨਗੇ, ਧੁੱਪ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮੀਂਹ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਮ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੇ ਹੋਣ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ। ਮਹਾਨ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।
ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਆਖ਼ਰ ਸਵੇਰ ਕਦੋਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਮੇਰਾ ਸਟਾਫ਼ ਕਦੋਂ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦਿਨ ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇਗਾ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਣਗੇ?
ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਠਿੱਬੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਰੱਬਾ, ਨਵਾਬ ਇੱਥੇ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚੇਗਾ, ਜਾਗਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ! ਯਕੀਨਨ, ਉਹ ਸੋਚੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਬੇਸ਼ਰਮ ਠੁੱਡਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਜਾਈ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟ ਕੇ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਹਾਂ? ਪਰ ਉਹ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਨਕਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਦਿਓ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਜੈਪੁਰੀ ਰਜਾਈ ਸੀ, ਹਲਕਾ ਅਤੇ ਦੋਹਰਾ ਆਕਾਰ ਦਾ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਫੁੱਲਦਾਰ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੋ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿੰਨਾ ਹਲਕਾ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਫੈਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟਣ ਦੀ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਹ ਅੱਧਾ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਘੁੰਮ ਗਈ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ

xxxxx xxxx xxxxxx xxxxx xx; xxxxx xxxxxxxx xxxx xxxxx xxxxx-xxxxxxx xxxxxxx xxxx xxxxx xx xxxxxxx 'xx xxxx xx xxxx
xxxxx xxxxx xxxxx 'xx xxxx xxxxx, xxxx xxxx xx xxxx xxxxxxx xxxxx, xx xxxxx xx xxxxxx xxxx xxxxxx xx xxxx xx xxxxx xxxxxxxx xxxxx xx xx xxxxx xxxx xxxx xx xxxxx xxxx xxxxxx xxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xx xxxxx xxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxx xx xx xxxx xxxxx xxxxx xxxx xx xxxxxx xxxxx xxxx xxxx xxxxx xxxxxx xx xxxxxx xxxx xxxxxxxx xxxxx xxxx xxxxxxx, xxxxx xx xxxxxxx xxxx xxxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxxxxx xx xx xxxxx xxxxx xx xxxxxx
xxxxx xxxx xx xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxx xxxx xxxxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xxxxxxx xxxxxx xx xxxx xxxxx xxxxxxx xx xxxxxx xxxx xxxxx xx xxxx xxxxxx xx xxxxxx xx xxxxxxx 'xx xxxxx-xxxxx xxxxxxx xxxxxxx xxxx xxxx xxxx xx xxxxxxx xxxxx xxxxxxx xxxx xx, xxxxxx xx xxxx xx xxxxx xxxxx xx xxxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxx xxxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx 'xx xxxxxxx xxxxxxx, xx xxxx xxxxxx xxxxx xxxx xxxxxx xxxx xxxx xx, xx xx xxxxxxx xxxxxxx xxxx xxxxxxxxx xxxx xxxxx xx, xxxx xxxxxxx xx xxxx xxxxxx xx xxxx xxxx xxxx xx xxxxxxxxx xxxxxxxxx xxxx, xxxxx xxxx xx xxxxxx xxxx xxxxx xxxxx xxxx xxxxx, 'xxxxx xxxxx, xxxxx xxxxxxx xxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx xxxxx xxxxx'
xxxxx xxxxxx xxxxx xxxx xxxxxxxx, xxxxxxxx xxxxxxx xx, xx xxxxx xxxxx xx xxxxx xxxx xxxxx xxxxxx xxxxxx xx, xxxx xxxxxxx xx xxxxx xxxxx xxxx xxxxxxx xx xxxxx xxxxxx, xxxxxx xxxxx xxxxxx xxxxxxx xxxx xxxxxx xx xxxx xxxx xxxxxxxxxx xxxxx xxxxx xxxx xx, xxxx xxxxx xxxx xxxxxxx xx xxxx xxxxxxx xxxxx xx, xx xxxxxx xxxxx xx xxxxxx xxxxx xxxxx xxxx xxxxxx, xxxxxx xxxx xxxxx xxxx xxxxx xxxxxxx xx xxxxxx xx xxxxx xxxx xx xx xx xxxxx xx, xxxx xx xxxxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxx xxxxx xxxx xxxxx xxxx xxxxxxxxxx
"xxx xxxxxx xxxxxx xx xx xx," xxxxx xx xxxxxx "xx xxx xxxxx xxx, xxxxx xx xxxxx xxxxxx xxxxx xx xx xx xxxxxxxx xx xxxxxx xxxxxxxx xxxxx xxxxxx xx xxx xxxxx xxxxx xxxx xx?"
xxxxxx xxxxx xx xxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxx xxx xxx xxxxxx xxxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxxxxx xx xxxxx 'xx xxxxxxx xxx xxxxx xxxxx xxx xxxxx xxxxxx xxx xxxxxxx xx xxxxx xxxxxxx xxx xx xx, xxx xxxxxxx xxx, xx xxx xxxxx xxx xx xx xxxxx, xxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx xx, xx xxxxx xx xxxxx xxx xx xxxxx xxxxxx xx

ਮੋਟੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੋਰੀ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਨੱਕ ਕੁਝ ਉਦਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਬੁੱਲ੍ਹ ਸਨ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਰਸ ਦੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਲਾਬੀ ਗੁਲਾਬੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਲਹਿਰਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਜਾਂ ਮਜ਼ਾਕ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੱਸਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਕਾਲੀਆਂ ਕੋਹਲ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ, ਵੱਡੇ ਬਦਾਮ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਸਨ, ਸਾਹਮਣੇ ਛੋਟੇ ਤਾਲੇ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਲਟਕਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਗੁੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰੋੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲੰਬੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗੁੰਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੱਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਹਲਕੇ ਨੀਲੇ ਮਹਮੂਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਕੁੜਤਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਦਾ ਜਾਂ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ ਉਸਨੇ ਸਾਦੇ ਮਖਮਲ ਦਾ ਇੱਕ ਜਾਮਨੀ ਵੈਸਟਕੋਟ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪੈਂਟ ਇੱਕੋ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਾਟਿਨ ਦੀ, ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਚੱਕਰ ਸਨ, ਹਰ ਸੈੱਟ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਹੀਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਨੱਕ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹਰ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਹੈਦਰਾਬਾਦੀ ਬਰੇਸਲੇਟ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਪਰ ਸ਼ੈਲਕ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਕਲੀ ਰਤਨ ਨਾਲ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਢਾਈ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ ਦੁਪੱਟਾ ਮਸਲਿਨ ਦਾ ਸੀ, ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸੁੰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਲਕੇ, ਸਾਦੇ ਜੁੱਤੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਅੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੋਸਤਾਨਾ, ਸਾਊ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੱਸੋ। ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ, ਅਤੇ ਤੂੰ ਇੰਨੀ ਸਵੇਰੇ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ?
‘ਹਾਂ, ਮੈਡਮ,’ ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਹੈ।’ ‘ਓਹ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਨਾਮ ਹੈ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕੁੜੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਪਰ ਉਹ ਨੌਕਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ

ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਠਿਕਾਣਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸਕਾਂ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੋਂ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਿਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ?’ ‘ਨਹੀਂ, ਮੈਡਮ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।’ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਈ, ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਛੀਆਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲੱਗੀ। ‘ਮਾਮਲਾ ਇਹ ਹੈ...’ ਉਸਨੇ ‘ਮਾਮਲਾ’ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ‘ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਪਹਾਸੂ ਨੂੰ ਜਾਂਚ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ, ਸਾਨੂੰ ਮਾਂ ਅਤੇ ਧੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦਰਦ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਛੁਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਇੱਕਦਮ ਸਰਗਰਮ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਜਾਗਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਨੌਕਰ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਲਵਿਦਾ ਦੇ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਪਿਆਰੀ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਹਿਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਰਦ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਕਪਤਾਨ ਅਤੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰੇਗੀ... ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੁਬਾਰਾ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਉਹ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਹ ਨੋਬਲ ਡਿਸਕੋਰਸ ਤੋਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿੱਧਾ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਜਾਓ—"
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਗੱਲ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਚੀਕਿਆ, 'ਪਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਉਂ ਚਲੇ ਗਏ? ਕਿਉਂ...?'
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੈਰ ਦਬਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।

ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਵਿਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ, ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮੁਅਜ਼ਿਨ ਦੇ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਪਹਾਸੂ ਦੇ ਇੱਕ ਡਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਨਿਊਜ਼ ਸ਼ੀਟ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਟੋਲੇ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਛਾਪਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਨਾਹ ਲਈ...'
'ਓਹ! ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ! ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਜਾਨ ਨਾ ਗਈ ਹੋਵੇ?'
'ਨਹੀਂ, ਮੈਡਮ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਗਈ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਕੀਮਤੀ ਸਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਾਪਸ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਾਲ-ਗਰਮ ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਰਾਡਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ।' ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ। 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਜੱਜ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਲੱਤ ਖਰਾਬ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਨ ਵਾਂਗ ਸੁੰਦਰ ਹੈ। ਮਾੜੀ ਗੱਲ, ਉਹ ਭੱਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਹਿਸ਼ੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੱਸੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ।'
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੀੜਤ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਵੇ। ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ, 'ਹਾਏ ਰੱਬਾ, ਹਾਏ ਰੱਬਾ! ਉਹ ਗਰੀਬ ਬਦਕਿਸਮਤ ਕਿਵੇਂ ਬਚਦਾ? ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਗਰੀਬ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ! ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ, ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰੋ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਇਆਵਾਨ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਬਚਾ ਲੈਣਗੇ।' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ: 'ਜਾਓ, ਪਾਣੀ ਪੀਓ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰੇਗਾ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਰੋਂਦਾ। ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।'
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟੇ ਨਾਲ ਪੂੰਝੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਾਣੀ... ਨਹੀਂ... ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਛੱਡਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋ ਲਓ ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ।' ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਉਛਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ! ਉਤਸੁਕ ਦਿਖਾਈ ਨਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਈ, ਉਹ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੀ

ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਤੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹੌਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰੱਖਣ ਦਿਓ। ਜਦੋਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇਗਾ ਤਾਂ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਉੱਠਾਂਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋ ਲਵਾਂਗੀ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਠੀਕ ਹੈ?'
'ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਦਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਦਾ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਲਿਆਇਆ ਹਾਂ। ਸਾਲ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਖਾਲੀ ਪੇਟ ਲੈਣ 'ਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
'ਠੀਕ ਹੈ ਬੱਚੇ, ਆਪਣਾ ਡਰਿੰਕ ਲਿਆਓ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਵੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਰਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਦੇਖੋ, ਮੇਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੁੱਧ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਓ।' ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਚਾ, ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਸੀ; ਗਲਾਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਰੇਸ਼ਮੀ ਕਵਰ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਾਰੀਕ, ਰੰਗੀਨ ਮਣਕਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੋਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਥੇ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪੀਓ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਕਦੇ ਵੀ ਚਮਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ। ਇਹ ਡਰਿੰਕ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੁਸਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਉਹ ਸੀਨੀਅਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਹੁਣ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਹੈ।'
ਇਹ ਇੱਕ ਸੱਚਾਈ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਗਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਜਾਂ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਬੇਯਕੀਨੀ ਨਾਲ ਢੱਕਣ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਹਿਬਿਸਕਸ-ਲਾਲ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਕਸਤੂਰੀ ਅਤੇ ਕੇਸਰ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸੁਗੰਧ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਚਾਨਕ ਘੁੱਟ ਭਰੀ: ਇਹ ਠੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਠੰਢਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਠੰਡਾ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਕਈ ਸੁਹਾਵਣੇ ਸੁਆਦਾਂ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਸਾਲੇ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਤਰਲ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ, ਉਹ ਖੁਸ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਿੱਧਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਉਸਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
'ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਸੁਆਦੀ ਡਰਿੰਕ ਸੀ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਬਣਾਇਆ?'
'ਓ ਨਹੀਂ ਮੈਡਮ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਸੀ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਬੋਤਲ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਮਾਪ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਤਾਜ਼ੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਘੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ।'

"ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਸਾਇਣ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।" "ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਜਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹੋ।"
‘ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਨਹੀਂ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ?’ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ‘ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ।’
ਓਏ ਰੱਬਾ, ਫਿਰ ਉਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ! ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਸਕਿਆ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਆਉਣ ਦਿਓ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦਾ ਆਪਣਾ ਸੌਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬੈੱਡਸ਼ੀਟ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਮੁਰਝਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਕੇ ਬੇਧਿਆਨੀ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਪੜ੍ਹਦੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁਅਜ਼ਿਨਾਂ ਦੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਾਗੀ ਤਾਂ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਬੁਝ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਥਰੂਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਫ਼ਰਸ਼ ਵਾਲੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਲਕੋਵ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਮੋਮਬੱਤੀ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸਨੂੰ 'ਲੰਪ' (ਦੀਵਾ) ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਰ੍ਹੋਂ ਜਾਂ ਤਿਲ ਦੇ ਤੇਲ ਨੂੰ ਜਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਤੇਲ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਬਾਲਣ ਦੇ ਨੌਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਜਲਣ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗੰਧ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲਾਈਟਾਂ ਜਗਾਈਆਂ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਬੈੱਡਰੂਮ ਕਾਫ਼ੀ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ। ਸਕਾਈਲਾਈਟਾਂ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਧੁੱਪ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸੂਰਜ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਹਵੇਲੀਆਂ ਦੇ ਸਿਖਰਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਦਸਤਕ ਹੋਈ ਅਤੇ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈ।

'ਸ਼ੁਭ ਸਵੇਰ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਏ?'
'ਹਾਂ, ਰਾਤ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੀ ਲੰਘ ਗਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ।'
'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਉਹ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ

ਉੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।'
'ਅਤੇ ਉਹ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਕੌਣ...?'
'ਓਏ, ਪਿਆਰੀ ਔਰਤ, ਕੀ ਤੂੰ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਹੈਂ? ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਨਰਮ ਛਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਬੀਬੀ, ਜਿੱਤ ਰੱਬ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇਸਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ; ਉਸਦੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਬਲੈਕਗਾਰਡ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਇੱਕ ਘੰਟਾ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਉਸ ਕੁੜੀ ਲਈ ਕਿਆਮਤ ਜਿੰਨਾ ਲੰਬਾ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਨਵਾਬ ਦੀ ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ, ਅਤੇ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਬੀਬਾ, ਤੁਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਇੰਨੀ ਪਿਆਰੀ ਧੀ ਹੈ!'
"ਤੁਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰਹੋ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਔਰਤ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦੀ ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੈ?" ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਇਹ ਵੇਰਵੇ ਦੱਸਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਓ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਤੋਹਫ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੇ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਮਨ ਹੋਇਆ: ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਤੋਹਫ਼ਾ ਮੇਰੇ ਧੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਘੱਟੋ-ਘੱਟ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਹੈ। ਇੰਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਉਛਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਸਲ ਮਾਮਲਾ ਅਣਜਾਣ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬੇਸਬਰੀ - ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਵੀ - ਦਬਾਇਆ ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਟਾਇਲਟ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੀ। ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਹਬੀਬਾ ਦਾ ਪਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਲਾਮ ਨਬੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮੇਰਾਠ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਿਪਾਹੀ ਵਜੋਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸੇ ਮੁਹਿੰਮ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵੱਡੀ ਸੀ

ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਧੀ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜਣੇਪੇ ਅਤੇ ਕੈਦ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਮਾਂ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਮਾਂ ਅਤੇ ਧੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਘਰੇਲੂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਹਬੀਬਾ ਹੁਣ ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸੀ।
ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹਬੀਬਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧ ਬਣਾਉਣ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਲਕਣ ਜਾਂ ਰਖੇਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ, ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਨਵਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਇੰਨਾ ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲ ਅੱਖ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਸਾਡਾ ਮੌਜੂਦਾ ਨਵਾਬ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਮਾਂ ਅਤੇ ਧੀ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਤਨਖਾਹ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਹਬੀਬਾ ਦੀ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਲਈ ਪੈਨਸ਼ਨ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਪਸ, ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਟਾਇਲਟ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ ਸਮਾਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੀਤਿਆ ਜਦੋਂ ਹਬੀਬਾ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਅਤੇ ਮੇਕਅੱਪ ਕਰਕੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਉਸ ਵੱਡੀ, ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵਰਤੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਵੇਲੇ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਡੱਬਾ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਈ।
‘ਵਧਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੋ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ,’ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਡੱਬਾ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਇੱਕ ਚੌੜੇ ਹੱਥ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ। ‘ਸਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਵਾਬ ਵੱਲੋਂ ਇਹ ਤੋਹਫ਼ਾ ਸ਼ੁਭ ਹੋਵੇ!’
‘ਅਤੇ ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਭਲੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰੇ!’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਜੋੜੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਝਿਜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਾਕੀਦ ਕੀਤੀ: ‘ਆਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹੋ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰੋ।’
ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, 'ਖੁੱਲੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਖ ਸਕੀਏ।' ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਰੋਕੀ ਰੱਖੀ। ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਔਰਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ

ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੇਡ-ਖੇਡ ਵਾਲੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚੁੱਕਣਾ ਸੀ।
ਇਹ ਡੱਬਾ, ਲਗਭਗ ਅੱਠ ਇੰਚ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਇੰਚ ਉੱਚਾ, ਭਾਰੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਅਖਰੋਟ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਚੀਨੀ ਨਮੂਨਿਆਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਮਖਮਲੀ ਵਿੱਚ ਲਕੀਰਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਡੱਬਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਲ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੀਪੁਲ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਿਲੀਗਰੀ ਦਾ ਕੰਮ ਇੰਨਾ ਬਾਰੀਕ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਪਤਲੀ ਨਾੜੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਜਾਲ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਚਾਂਦੀ, ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਧੁੰਦਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਪੱਤੇ ਦੀ ਛਾਪ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਕਟਕ ਤੋਂ ਆਏ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਫਿਲੀਗਰੀ ਦੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਮੁਕੰਮਲ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਨਾਜ਼ੁਕ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਇਸਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਵੀ ਡਰਦਾ ਹੋਵੇ।
ਡੱਬੇ ਦੀ ਫਿਲਿਗਰੀ ਜਾਲੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਮੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਗੂਠੀ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਚਾਲ ਵਾਲਾ ਡੱਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਚਤੁਰਾਈ ਦੀ ਪਰਖ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ, ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੋਵੇਂ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਗਈਆਂ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਬੈੱਡਸ਼ੀਟ ਨੂੰ ਪੱਧਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਰਜਾਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮੋੜਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਹਬੀਬਾ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਦੇ ਧਾਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾ ਮੋਮ ਨੂੰ ਖੁਰਚਣ ਲੱਗ ਪਈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੁਨੇਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਬਾਹਰੋਂ, ਇਸਨੂੰ ਆਮ ਚਾਰ ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਚਾਰ-ਪੰਖੜੀਆਂ ਵਾਲਾ ਫੁੱਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਨਰਮ ਅਤੇ ਗਰਮ ਮਹਿੰਦੀ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਲਹਿਰ, ਉਸਦੇ ਨਾਸਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਠੰਡੇ ਬਾਹਰੋਂ ਅੰਦਰ ਆਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਨੀਲਾ ਕਾਗਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਭਗਵਾ-ਸੋਨੇ ਦੀ ਸਿਆਹੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ:
ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ, ਮੇਰਾ ਸੁੰਦਰ, ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਪਿਆਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨੰਗਾ ਪੀ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਝੁੰਡ, ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੇ ਪਾਸੇ ਜਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਭਰਵੱਟੇ, ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮਾ-ਗਰਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਇਤ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰਥਕਤਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲਏ ਬਿਨਾਂ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੋਲੀ ਵਿੱਚ

ਮਰੋੜਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਲਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਝਲਕ ਪੈਣ ਜਾਂ ਪਤਲੇ ਚੋਲੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਖਿਸਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚੀਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ।
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਗੂਠੀ ਵੀ ਦੇਖ ਲਓ!’ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਮਲ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ। ‘ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਡੱਬੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ। ਸ਼ੁੱਧ ਸੋਨਾ, ਲਗਭਗ ਛੂਹਣ ਲਈ ਨਰਮ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪੰਜ ਗ੍ਰਾਮ ਭਾਰ; ਪਹਿਲਾ ਰਤਨ ਅੰਗੂਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੰਨਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਅੱਧੇ ਛੋਲੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਰੂਬੀ ਸੀ, ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਪੱਤੇ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਸੀ। ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਫਲ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵੇਰਵੇ ਵੱਖਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਆਏ ਹਨ। ਪੰਨੇ ਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਚਮਕ ਰੂਬੀ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਰੂਬੀ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਲਾਲ ਰੰਗ ਪੰਨੇ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘਟਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੰਨੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਰੂਬੀ ਫਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਬੀਜ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਚਾਰ ਛੋਟੇ ਹੀਰੇ ਸਨ, ਪਰ ਹੀਰੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੱਟੇ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਹਰੇਕ ਬੇਜ਼ਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ, ਨਾ ਤਾਂ ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪੰਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਮਕਦਾਰ ਰਤਨ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੰਨਾ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਮਹਿੰਗਾ ਹੋਵੇ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਧੱਬੇ ਹੋਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ (ਰੰਗ) ਅਤੇ ਢੰਗ (ਕੱਟਣ) ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ੁੱਧ ਪੀਲੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਮਕ ਅਤੇ ਲਿਲੀ ਉੱਤੇ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ, ਹੀਰਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਦੁਆਰਾ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
‘ਓਏ ਮੇਰੇ!’ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ‘ਇਸਦੇ ਲਈ ਦੋ ਖਰਚੇ ਹੋਣਗੇ...’
ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗੂਠੀ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੋ ਜਾਂ ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਲਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਲਚਕੀਲੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, 'ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਢਾਈ ਦਿਨ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਲੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।'

‘ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ,’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਅੰਗੂਠੀ ਗਹਿਣਿਆਂ ਲਈ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੀ ਖਾਨਮ ਸੁੰਦਰਤਾ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਨਵਾਬ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਲਈ।’ ਉਸਨੇ ਵਾਧੂ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ‘ਨਵਾਬ’ ਨੂੰ ‘ਨਵਾਬ’ ਕਿਹਾ।
‘ਉੱਥੇ, ਹਬੀਬਾ, ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਗਰੀਬ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਰਹੀ ਹੈਂ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਨੂੰ ਹੀ ਢੁਕਦੇ ਹਨ।’
ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਦਸਤਕ ਹੋਈ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਉੱਪਰ ਗਈ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਿਆ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਜੋ ਕਿ ਤਾਜ਼ੀ ਧੋਤੀ ਹੋਈ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਸੁਹਾਵਣੀ ਸੀ, ਝਰਨੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਦੇ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਖਿਸਕ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਦੇਖੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦੀ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਬੋਲੀ: 'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ।' ਉਹ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਚੰਗਾ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ?'
'ਮੈਡਮ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਭਾਂਡੇ ਸਭ ਉਪਲਬਧ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਸ਼ਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ ਖੁਦ ਬਣਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ।' ਉਹ ਫਿਰ ਰੁਕ ਗਈ, ਸ਼ਾਇਦ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੋਵੇ: 'ਕਣਕ ਦਾ ਆਟਾ, ਇੱਕ ਸੀਰ; ਛੋਲਿਆਂ ਦੀ ਦਾਲ ਜਾਂ ਹਰੇ ਛਿਲਕੇ ਵਾਲੇ ਛੋਲਿਆਂ, ਚੌਥਾਈ ਸੀਰ; ਸੂਜੀ, ਇੱਕ ਸੀਰ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ; ਘਿਓ, ਇੱਕ ਸੀਰ ਦਾ ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਹਿੱਸਾ; ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਤੇਲ, ਇੱਕ ਸੀਰ ਦਾ ਸੋਲ੍ਹਵਾਂ ਹਿੱਸਾ; ਖੰਡ, ਚਿੱਟਾ, ਇੱਕ ਸੀਰ ਦਾ ਦਸਵਾਂ ਹਿੱਸਾ, ਅਤੇ ਖੰਡ, ਕਾਲਾ, ਇੱਕ ਸੀਰ ਦਾ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ; ਅਤੇ ਨਕਦ, ਦੋ ਸ਼ਾਹੀ ਪੈਸੇ। ਇਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਰਾਸ਼ਨ ਹੈ ਜੋ ਇੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ।'
‘ਚੰਗਾ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਤਾਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ?’ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਹਾਂ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ... ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਮਾਣਯੋਗ ਖਾਨਮ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਰੇਕ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਮੱਝ ਦਾ ਦੁੱਧ ਦਾ ਇੱਕ ਕਵਾਟਰ ਅਤੇ ਦੋ ਚੱਮਚ ਭੂਰੀ ਖੰਡ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।'

‘ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇ! ਹਬੀਬਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਇਹ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਮੈਨੇਜਰ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਫਰਜ਼ ਕਿੰਨੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੈ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਵੱਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਭਰੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਲਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ।
"ਬੇਟੀ, ਪਿਆਰੀ, ਜੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਅਤੇ ਕੀ ਤੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਖੁਆਵੇਂਗੀ, ਜਾਂ ਤੂੰ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਰੱਖੇਂਗੀ?" ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ।
‘ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਅੰਮਾ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਹੈ,’ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਜਲਦੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਜੇ ਮਾਂ-ਧੀ ਦੀ ਜੋੜੀ ਬਾਰੇ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਈ; ਉਹ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਬਚਾਵਾਂ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਡਿਊਲ ਬਾਰੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ ਦੇ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਵਾਂ? ਅਤੇ ਜੇ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਾਸ਼ਤਾ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਭ ਸੋਚਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੀ ਚੰਗੀ ਹਬੀਬਾ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਜਾਣ ਦਿਓ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖੁਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰਦੇ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਮੈਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।' "ਤੁਸੀਂ ਠੀਕ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਨਾਸ਼ਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਵਾਉਣਗੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਲੀ ਪੇਟ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨ ਲਓ: ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਾਓ, ਫਿਰ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨੱਕ ਅਤੇ ਵਾਲ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚ ਜਾਵਾਂਗਾ।"
ਇਹ ਦਲੀਲ ਸ਼ਾਇਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚਾਈ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੇਜ਼ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਡੀ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਜਾਦੂ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੂਰਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਨਾ ਰੱਖੋ।'
ਕੁਰਾਨ ਨਾਲ ਜਾਦੂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੂਰਜ ਲਗਭਗ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹੀ

ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗੁਮਨਾਮੀ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ।
ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਾਰੇ ਤਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਤੁਰਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਪਲ-ਪਲ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਚਮਕਦਾਰ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਨਲਕੀਆਂ, ਟੋਮਜੌਹਨ, ਪਾਲਕੀ ਅਤੇ ਸੇਡਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਭੱਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਬੱਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹੋਵੇ, ਉਸ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ ਹੈ, ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭੀੜ ਦੁਆਰਾ ਅਣਦੇਖੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਨੌਕਰ ਸਨ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇੱਕੋ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਦੋ ਜਾਸੂਸ ਹੋਣ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ: ਇੱਕ ਦੁਆਰਾ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠ, ਅੱਧ-ਸੱਚ, ਇਰਾਦੇ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਜਾਂ ਅਤਿਕਥਨੀ ਲਈ ਜਾਂਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਰਫੋਂ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਕੱਲਾ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਉਸ ਸਵੇਰ ਦੇ ਕਾਰਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪਹਾਸੂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਕੋਰਸ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ, ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਖ਼ਬਰਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਣਗਿਣਤ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਾਲੇ ਧੂੰਏਂ ਦੇ ਘੋਰ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਤੰਦੂਰ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਏ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਵੀ, ਸਜ਼ਾ ਦੇਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

36

ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਝਿਜਕ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮਾੜੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਪਹਾਸੂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਡਕੈਤੀ ਬਾਰੇ ਕਲਕੱਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਭੇਜੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਗਤੀ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਗਿਰੋਹ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਰਿੰਗ ਲੀਡਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦੋ ਅਗਵਾ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲੁੱਟੀ ਗਈ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਬਰਾਮਦ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੱਸਿਆ, ਅਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ, ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਜਾਂ ਨਿੱਜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਦੇ ਸਬੂਤ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ, ਮਿਸਟਰ ਹਾਕਿੰਸ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਅਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ: ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਇਨ ਕੌਂਸਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਮੁੜ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਸਵਰਗੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦੋ ਅਨਾਥ ਬੱਚੇ, ਅਰਥਾਤ, ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਮਿਲ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਭੈਣ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਵੀ ਕਰ ਸਕਣ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੈ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲੋਂ 'ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਇਨ ਕੌਂਸਲ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੱਕ ਸੋਚੀ-ਸਮਝੀ ਚਾਲ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਵਿਲੀਅਮ ਬੈਂਟਿੰਕ ਬਹਾਦਰ ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ

ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਮਾਮਲਾ ਇੰਨਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਈਟਰਜ਼ ਬਿਲਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਭਾਗ ਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਮਾਮਲਾ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲਵੇਗਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਂਸਲ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਮੂਲ' ਨਵਾਬਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਰ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਅਤੇ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼, ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣਾ ਲਗਭਗ ਨਿਸ਼ਚਤ ਸੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਸੋਚਿਆ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ।
ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਵੰਸ਼ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਖਲੀਫ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਸਿਦੀਕ ਨਾਲ ਮਿਲਾਈ। ਮੁਇਜ਼-ਉਦ-ਦੁਨੀਆ ਵਾ ਅਲ-ਦੀਨ ਅਬੂ ਨਾਸਰ ਮੁਈਨ-ਉਦ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਮੋਤੀ ਖਿੰਡਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ, ਉਸਨੂੰ ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਹਾਜ਼ੀਕ-ਉਜ਼-ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿਰਾਜੂਦੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਸਵਰਗ ਸਿਮੂਲੇਟਿੰਗ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਖਾਨ-ਏ-ਸਮਾਨ (ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕ ਜਨਰਲ), ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਅਹੁਦੇ, ਅਤੇ ਇਸਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਹੁਕਾਮਾ ਮੁਤਾਮਦ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਸਬਿਤ ਜੰਗ ਦੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੇ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ।
ਲਿਖਣ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਪੂਰਾ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਹਕੀਮ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੁਹਾਰਤ ਵਾਲੇ ਡਾਕਟਰ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਤੁਲਨਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜ਼ੇਸ ਅਤੇ ਅਵੀਸੇਨਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਆਮ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਵਿਲੱਖਣ ਉੱਤਮਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਆਪਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਹਕੀਮ, ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਹਿਤਕ ਕਲਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਖਾਨ ਮੋਮਿਨ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਮਾਹਰ ਡਾਕਟਰ, ਜੋਤਸ਼ੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖਿਡਾਰੀ, ਉਸਦਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ, ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ, ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਸ਼ੇਫਤਾਹ, ਮਹਾਨ ਬਹੁ-ਵਿਗਿਆਨੀ ਫਜ਼ਲ-ਏ-ਹੱਕ ਖੈਰਾਬਾਦੀ, ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣਿਆ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਚਿਤਲੀ ਕਬਰ ਵਿਖੇ

ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਮੀਟਿੰਗ ਹਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ, ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਚਿਤਲੀ ਕਬਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜੋ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ ਹੈ, ਅਣਗਿਣਤ ਹਵੇਲੀਆਂ, ਹਵੇਲੀਆਂ, ਸਾਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਕਾਨ ਸਨ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਮਦਰੱਸਾ, ਅਤੇ ਦਬੀਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਸਈਦ ਫਰੀਦ ਖਾਨ (ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੋ ਸਈਦ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਜੋਂ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਣਾ ਸੀ) ਦੀ ਹਵੇਲੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਕੀਮ ਸਨਾਉੱਲਾ ਖਾਨ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵੀ ਸੀ। ਚਿਤਲੀ ਕਬਰ ਤੋਂ ਕੁਚਾ ਚੇਲਾਨ ਤੱਕ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ ਅਤੇ ਮੋਚੀ, ਸੂਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਵੱਖਰੀ ਦੁਨੀਆ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਉਸ ਭਰੇ ਹੋਏ ਕੰਪਲੈਕਸ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਹਕੀਮ ਕੋਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਵੇਲੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਚਿਤਲੀ ਕਬਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਈ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਕਈ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਮਾਹਿਰਾਂ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਉਹ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਦੇਰ ਰਾਤ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਲੀਨਿਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੱਕ ਰਿਹਾ। ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਖਰਾਬ ਮੌਸਮ ਜਾਂ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਵੀ, ਇਸ ਸ਼ਡਿਊਲ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਵਿੱਚ ਬਾਦਲ ਬੇਗ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਵੇਲੀ ਨਹੀਂ ਖਰੀਦੀ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਆਰਕੀਟੈਕਚਰ ਅਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਦਲਾਅ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਲਈ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਬਣ ਗਈ ਸੀ।
ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਛੋਟਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਰੁਸਤਮ ਜੰਗ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸਦੇ ਨਿਵਾਸ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ (ਜਨਮ 1810) ਬਾਲਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੀ 1827 ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ (ਜਨਮ 1814) ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ (ਜਨਮ 1821) ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਬਾਲਗ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਰਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਹਿੱਸਿਆਂ, ਅਰਥਾਤ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ, ਲੋਹਾਰੂ ਅਤੇ ਪਹਾਸੂ, ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਪਰ ਹਕੀਮ ਦੇ ਸਿਆਣੇ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਫੈਸਲੇ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਝਗੜੇ ਦਾ ਜ਼ਹਿਰ ਬੀਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਬੀਜ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਝਗੜੇ ਅਤੇ ਮਤਭੇਦ ਦੇ ਇੱਕ ਅੱਗਲੇ ਰੁੱਖ ਵਿੱਚ ਉੱਗੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਜਲਦੀ ਹੀ, ਝੱਜਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਫੈਜ਼ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਹੱਲਾ, ਜੋ ਕਿ ਕਾਲਾ ਮਹਿਲ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੈਜ਼ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੁਹੱਲੇ ਵਿੱਚ ਰੰਗ ਮਹਿਲ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਆਪਣੇ ਨਿਵਾਸ ਲਈ ਅਲਾਟ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਹਕੀਮ ਇਮਾਮੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਮੌਜੂਦਗੀ, ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਇਮਾਮੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਡਾਕਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਸੱਚਾ ਆਦਮੀ ਵੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਇੱਕ ਡਾਕਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸਦਾ ਹਕੀਮ ਇਮਾਮੁੱਦੀਨ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਨਿਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ, ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਇਲਾਜ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ।
ਫਿਰ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੂਜੀ ਰਾਏ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਨਾਮਾਂ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੇ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਤਿੰਨੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿੱਤੇ: ਖਾਨ, ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਜ਼ਮਾਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਨੂੰ ਹੁਣ ਉਮਦਾਤ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਹਾਜ਼ੀਕ-ਉਜ਼ ਜ਼ਮਾਨ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਕੀਮ ਇਮਾਮੁਦੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਨਮੋਹਕ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਸਲੀਕੇ, ਨਿਮਰਤਾ, ਨਰਮ ਬੋਲੀ, ਅਤੇ ਰੋਗ ਦੀ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਉੱਤਮਤਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪੁਤਲੀ ਸੀ। ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਰਈਸ ਅਤੇ ਆਮ ਆਦਮੀ, ਉਸਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਹਕੀਮ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਸੀ ਪਰ ਭਾਰੀ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਪਰ ਚਮਕਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਸਨ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਚੇਚਕ ਦੇ ਨਾਲ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਮੋਟੀ ਕਾਲੀ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ

ਨਹੀਂ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਗੋਲਾਕਾਰ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਆਪਣਾ ਕਲੀਨਿਕ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾਉਂਦਾ ਸੀ: ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਚੌੜਾ ਹਾਲ। ਇਸਦੀ ਪੂਰਬੀ ਕੰਧ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਲੱਕੜ ਦਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਗੱਦੀਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਬਰਫ਼-ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ, ਹਰਾ ਅਤੇ ਨੀਲਾ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਗਲੀਚਾ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਇਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਆਪਣੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਹੋਵੇ। ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਨੁਸਖ਼ਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮਰੀਜ਼ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਦੋ ਕਤਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੰਬੇ ਬੈਂਚਾਂ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ।

ਸੱਜੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਕੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ, ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਜਾਂਚ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਮਰੀਜ਼ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਤਣਾਅ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਢੰਗ ਜੋ ਰੁਟੀਨ ਦੀ ਸੁਸਤਤਾ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤਤਾ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਜਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਨਬਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਵੇਂ ਗੁੱਟਾਂ 'ਤੇ ਨਬਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਮਰੀਜ਼ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸੱਜੇ ਗੁੱਟ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਖੁਦ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਡਾਕਟਰੀ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਦੱਸਦੇ ਸਨ: 'ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਹੈ ਨਾ?' ਜਾਂ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਲਈ ਸਰ੍ਹੋਂ ਦਾ ਤੇਲ ਬਹੁਤ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।' ਜਾਂ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਸੱਜੇ ਗੁਰਦੇ ਵਿੱਚ ਸੋਜ ਹੈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਦੋਂ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ?'
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਡਾਕਟਰੀ ਨੁਸਖ਼ਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਲਿਖਵਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਲੇਖਕ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਵਾਈ ਦੀ ਵਿਧੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਹਾਲ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ; ਮਾਹੌਲ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਸੀ।

ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਫੀਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜੋ ਦਵਾਈਆਂ ਦਾ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਡਿਸਪੈਂਸਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਢੁਕਵੀਂ ਕੀਮਤ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਰੀਜ਼ ਲਈ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਦਵਾਈ ਖਰੀਦਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ, ਉਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਹ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ, ਨੁਸਖ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੁਸਖ਼ੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਲਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਕੀਮਤ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਇੱਕ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੇਜ਼ਾ-ਧਾਰਕ, ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਹਕੀਮ ਦੀ ਸਰਜਰੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਨਵੇਂ ਆਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਸੀਟਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਧੁੰਦਲੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਉੱਠਣਗੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਾਧਾਰਨ, ਠੰਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ?'

"ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਮਾਨਯੋਗ। ਸਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਈਏ।"
'ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠਾਂਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਆਵਾਂਗਾ।'
'ਪਰ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ...'
ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਗੱਲ ਜਾਂ ਗੁੱਸੇ ਦੇ। 'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ।'

ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਕੋਲ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠਣ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਆਪਣੇ ਆਮ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਉੱਠਿਆ, ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਕੋਰੀਅਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ।
ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਹਕੀਮ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਗੇਟਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਟਾਈਮ ਹਾਊਸ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਰੂਰ ਉੱਠੇ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਵੱਡੇ ਮੀਟਿੰਗ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਰੂਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯੂਨਾਨੀ, ਲਾਤੀਨੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ੈਲਫਾਂ ਛੱਤ ਤੱਕ ਕੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮੇਜ਼ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਪੂਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਫਲਾਈਵਿਸਕ-ਬੇਅਰਰ, ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਗਦਾ-ਬੇਅਰਰ, ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੰਡਲ, ਅਤੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਕਈ ਕਾਗਜ਼ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਦਰਬਾਨ-ਕਮ-ਗਦਾ-ਬੇਅਰਰ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ: 'ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ, ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਕੀਮ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ, ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇੱਥੇ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਹੁਤ ਰਿਣੀ ਹਾਂ।'
ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਿਵਾਏ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਾ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਇੱਥੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੁਲਾਏ ਗਏ ਸਨ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਕੀਮ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਹਰ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜਨੇਤਾ ਵਰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਆਣਪ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।'

ਹੁਣ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਕੋਲ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਮੇਰੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਤੇਰੀ ਸਿਆਣਪ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
‘ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।’ ਹਕੀਮ ਦਾ ਸੁਰ ਗੰਭੀਰ ਸੀ, ਪਰ ਸੁੱਕਾ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ, ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲ ਅਤੇ ਅਯੋਗਤਾ ਦੇਖ ਕੇ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਸੀਹਤ ਦਿਓ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਸਮਝ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਆਉਣ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।' ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਕਾਬੂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਰਾਜਨੀਤੀ ਤੋਂ ਸੱਖਣੀਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੱਲ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
'ਇਹ ਗੱਲ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ 'ਤੇ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਲਾਦ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਵਰਗੀ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਰਹੇ ਹੋ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੁਹਾਡੇ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਖੇਡਿਆ ਹੈ।'
"ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ, ਸਰ। ਪਰ ਹੁਣ ਨਾ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਉਸਦੇ ਡਾਕਟਰ ਵਜੋਂ ਦਰਜਾ।" ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। ਇਹ ਭਾਰਤੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੱਸੇਖ਼ੋਰ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਭਲਾਈ ਜਾਂ ਬੁਰਾਈ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ। ਹੁਣ ਫਰੇਜ਼ਰ ਕੁਝ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ, ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ

ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਕੰਮ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਹੋ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਹੈ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਮੈਂ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।'
'ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ: ਇਹ ਮੇਰਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚੋਲੇ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।' 'ਮੈਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦਬਾਅ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਮੇਰਾ ਅਹੁਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਾਵਾਂ।'
‘ਕਿਉਂ? ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੈ?’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੁਣ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ?’
‘ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਹੈ,’ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੇ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਅਤੇ ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਵੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਲੂਣ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਲੂਣ ਨਹੀਂ।’
'ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਰਾਜਾ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਨਮਕ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ।'
"ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਨਿਵਾਸੀ ਬਹਾਦਰ," ਹਕੀਮ ਹੋਰ ਵੀ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ, ਲਗਭਗ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ। "ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁਰਖੇ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖਤ ਤੋਂ ਰਾਜ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।"
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪਾਠ ਲਈ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਇਆ, ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ।'
"ਹਾਂ, ਸਰ। ਬਿਲਕੁਲ। ਨਾ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸੱਪ ਦੇ ਕੀੜੇ ਦੇ ਜੂਸ ਲਈ ਕੋਈ ਨੁਸਖ਼ਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਦੋ ਗੱਲਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬੇਕਾਰ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ।"
ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ, ਪੂਰੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਰਬਾਰ ਰੂਮ ਛੱਡਣਾ ਬਹੁਤ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸੀ, ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਨਿਗਲ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਕੀਮ 'ਤੇ ਟੈਕਸ ਲਗਾਉਣਾ ਸਿਰਫ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਏਗਾ। ਪਰ ਉਸ ਦਿਨ ਹਕੀਮ ਅਤੇ

ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਸਿਰਫ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰ ਨਿਵਾਸੀ ਹਕੀਮ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਨਫ਼ਰਤ ਰੱਖਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਨੋਟ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਆਲਤਾ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ, ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ, ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਇੱਕ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਰਿਹਾ।
ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਲਾਹੌਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਤਿਹਪੁਰੀ ਦੀ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰ ਸਕੇ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਜਮਸ਼ੇਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੋ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਇੱਕ, ਇਹ ਉਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਰਈਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੱਸੇ। ਦੂਜਾ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਹਕੀਮ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।
ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਉੱਠ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਦਾ ਬਿਆਨ ਚੁੱਪਚਾਪ ਸੁਣਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਪਰ ਹਕੀਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਣਾ ਹੀ ਮੁਨਾਸਬ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਤੀਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਕੋਲ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਕਹਾਵਤ ਸੀ: 'ਸੱਚੀ ਤਾਕਤ ਤੁਹਾਡੀ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚਮਕਦੇ ਹੋ।' ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਦੇਣਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿਆਣਪ ਦੇ ਉਲਟ ਸੀ।
ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕਾ ਢੁਕਵਾਂ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ,

ਨਤੀਜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੈਅ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਰਾਜਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨਾਲ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ (ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ
- ਜੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ - ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ), ਫਿਰ ਵੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲਈ ਜਾਂ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਖੁਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਿਸਦਾ ਮੰਡਪ ਮੰਗਲ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਮੋਤੀ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਮੁਅਜ਼ਿਨ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵਾਧੂ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰਕੇ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਦਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਹੂਲਤ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵੇ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਲੋੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਮੰਗਾਂ ਨੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਹੰਕਾਰੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਇਹ ਭਾਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਲਈ ਚੰਗਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ: ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਚਾਚਾ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ; ਪਰ ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਕ ਮਾਮਲਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੇ ਉਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਾਜਨੀਤੀ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਪਰ ਫਿਰੰਗੀ ਮਨ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਹੀ ਹੰਕਾਰੀ, ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਘਮੰਡੀ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਰਵੱਈਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਵਾਧੇ ਦੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਵਧੇਗਾ। ਅਮੀਰਾਂ ਦੀ ਦੌਲਤ, ਉੱਚ-ਜਨਮ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਵੰਸ਼, ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ: ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫ਼ਸਲਾਂ ਨੂੰ ਘਿਣਾਉਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਲੋਕ ਹਿੰਦ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਦਮਨ ਅਤੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਵਿੱਚ ਫ਼ਿਰਊਨ ਅਤੇ ਨਿਮਰੋਦ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦੇਣਗੇ।

ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹਕੀਮ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਵਾਪਰੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਰਿਪੋਰਟ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਨਵਾਬ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸਵੈ-ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ, ਆਪਣੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਝਿਜਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹਕੀਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਕਲੀਨਿਕ ਵੱਲ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਦੋ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹਾਰੂ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਹਦਾਇਤ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿ ਉਹ ਅੱਠ ਦਿੱਗਜਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ। ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜਾਂ ਗੁਣਵੱਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਤਾਂ ਸਥਾਨਕ ਆਬਾਦੀ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਰੰਤ ਭਰਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਚਾਰ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਵੀ ਆਪਣੀ ਪੋਸਟ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹਾਰੂ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲੋਹਾਰੂ ਤੋਂ ਫ਼ੌਜੀ ਦਸਤੇ ਦੇ ਆਉਣ ਤੱਕ, ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਸਟਾਫ਼- ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

37

ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਵਿਖੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਦਿਲ ਛੋਟੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਚਿੰਤਤ ਵੀ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਲਗਭਗ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਰਖਵਾਲਾ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਲੱਭਣਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ: ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਵਿਆਹ ਤੁਰੰਤ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਣ ਦਿਓ; ਇਹ ਵੀ ਕੁਝ ਹੋਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਕਸਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸਬੰਧ ਸਿਰਫ਼ ਕਾਮੁਕ ਦੋਸਤੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਮਨੋਰੰਜਨ ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਵਧੇ ਅਤੇ ਪਰਿਪੱਕ ਹੋ ਗਏ ਜੋ ਵਿਆਹ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਜਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਸੀ? ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਜੋ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੋਚ ਜਾਂ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਸਨ; ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਕਈ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਬੰਧ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਵਿਆਹ ਰਹਿਤ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਦਰਅਸਲ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸਮਤ ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਦਾ ਦਰਜਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਲਦੀ ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਛੋਟੀ ਦੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਪਰ ਸਮਾਂ ਇੰਨਾ ਬੁਰਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ, ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪਾ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ, ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ ਨਾਲ ਆਇਆ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਛੋਟੀ ਵੱਲ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣਾ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ

ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸ ਲਈ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਣਗੇ। ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ, ਆਮ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਮਦਦ... ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘੇਗੀ।
ਇੱਜ਼ਤ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਕਿਹਾ ਸੀ: 'ਇੱਜ਼ਤ ਕਰੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।' ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਸੁਰੱਖਿਆ ਛਾਂ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਜੀਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਕੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਛੋਟੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਕੋਨਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਜੀ ਸਕੇ, ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਪਾਗਲ ਸੀ, ਗਰੀਬ ਚੀਜ਼; ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ, ਦਰਬਾਰੀ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਸ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਪੂਜਾ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨਾ ਬੇਵਕੂਫੀ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਅਣਜਾਣ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਲਈ ਮਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲ ਚੀਜ਼ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ।
ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੀ ਇੱਕ ਤਿਤਲੀ ਹੈ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਨਮੋਹਕ, ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ, ਪਰ ਇਹ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ! ਖੈਰ, ਵੈਸੇ ਵੀ, ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ, ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਕਲਪਾਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਆਰਡਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖੁਦ ਸਿੱਧੀ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਵੱਲ ਚਲੀ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਚਮਕਦਾਰ - ਦਰਅਸਲ, ਚਮਕਦਾ - ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸਾੜ ਰਹੀ ਚਿੰਤਾ ਠੰਢੀ ਹੋ ਗਈ। ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਕਈ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਮਦਾਹ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗੂਠੀ ਦਿਖਾਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਤ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਬਿਰਤਾਂਤ ਸੁਣਾਇਆ।
'ਛੋਟੀ ਔਰਤ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਕਰੇ। ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਰਹਿਤ ਸਬਰ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਫਲ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਵਾਂਗ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ ਅਤੇ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ! ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਅਥਾਹ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਹ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਪਾਗਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ!'

ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕਦੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਤੋਂ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਮਨਸੂਬੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਜਾਂ ਦੁਬਾਰਾ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੀ ਡਿਨਰ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਭੱਜ-ਦੌੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਉਸਦਾ ਜਨੂੰਨ ਜਲਦੀ ਠੰਢਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸੁਨੇਹਿਆਂ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਢੁਕਵੀਂ ਰਣਨੀਤੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਦਰਿਆਗੰਜ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਰਾਤ ਠਹਿਰਨ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਠੀਕ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਾਗਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਮਦਾਹ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਵਿਚਕਾਰ ਰੋਮਾਂਸ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਰਅਸਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਛੁਪੇ ਖ਼ਤਰੇ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ।
‘ਬਾਜੀ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦਿਲੋਂ ਕੀਤੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮੇਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸਹੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ... ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਉਲਝਣ ਹੈ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ।
'ਉਲਝਣ, ਉਲਝਣ? ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ?'
'ਨਹੀਂ, ਇਹ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ 'ਨਹੀਂ' ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਪਲ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਫਿਰ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਮਰੋੜਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ

ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ।'
'ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖੋ! ਉਹ ਹੁਣ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਬਾਰੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ! ਕੀ ਕੋਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਇੰਨੀ ਮਹਿੰਗੀ ਅੰਗੂਠੀ ਦੇ ਦੇਵੇਗਾ? ਕੀ ਕੋਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਇੰਨੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਜਾਵੇਗਾ?'
"ਇਹ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਬਾਜੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੁਝਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਮੁੱਖ ਮੁੱਦੇ ਅਣਸੁਲਝੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।"
ਮਾਂਝਲੀ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, 'ਅਤੇ ਉਸ ਮੱਟਨ ਬਲੈਕ ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਹੜੇ ਸਮਝੌਤੇ ਅਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਕੀਤੇ - ਖੈਰ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ -? ਜੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਝਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ! ਠੀਕ ਹੈ, ਉਹ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਆਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਵਲ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਜਿਸਟਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਰੋਕਿਆ? ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ 'ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਾਂ ਮਰਿਆ, ਉਸ ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ!'
ਉਹ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੋਟੀ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਉਸੇ ਹਕੀਕਤ ਤੋਂ ਵਗਦੀ ਸੀ: ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਗਈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਛੋਟੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਝਲਕ ਵੀ ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝਲਕ ਪਈ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਸੰਭਵ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੰਘਿਆ। ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅਸਲ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, "ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖੀਏ ਤਾਂ, ਤੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈਂ, ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੀ ਵਿਕਲਪ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਚਾਹਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਡੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਹੈ।"

ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟੇ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਹਿੰਮਤ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਬਾਜੀ, ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੱਲੇ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਸਨ?'
ਮਾਂਝਲੀ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਛੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਇੱਕ ਅਰਥਪੂਰਨ ਨਜ਼ਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ; ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰੋਬਾਰੀ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਨਹੀਂ, ਉਹ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹੀ ਸੀ... ਤਾਂ ਕੀ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਹਾਰ ਦਿੱਤਾ? ਕੀ ਇਸੇ ਲਈ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਸੰਕੇਤਕ ਤਾਰੀਫ਼ਾਂ ਦਾ ਜਲਦੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪਨਾਹਗਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਘਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ?
ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲੀ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, 'ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ, ਛੋਟੀ, ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ... ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਕੁਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਨਿਯਮਿਤ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ... ਅਤੇ ਉਹ ਅਸਪਸ਼ਟ ਭਾਵਨਾ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਬਣ ਗਈ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੇਰਾ ਜੱਜ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਖੇਡਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਵਾਅਦਿਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਨਹੀਂ।'

‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਵਾਂਗ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।’
'ਖੈਰ, ਹਾਂ ਅਤੇ ਨਾ,' ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ। 'ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਦਰਜ਼ੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀਵਾਇਆ। ਹੁਣ ਜੇ ਇਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਮੇਰਾ ਕਫ਼ਨ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਜ਼ਾਕ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।'
‘ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਵੀ, ਇਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਾ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ—’ ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਮੰਝਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। ‘ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈ, ਛੋਟੀ! ਤੇਰੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਕੀ ਹੈ? ਤੂੰ ਕਿਸ ਭਿਆਨਕ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਫਸੀ ਹੋਈ ਹੈਂ? ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ। ਕੀ ਇਹ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਨਹੀਂ?’

‘ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ‘ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਨਿਰਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਇਹੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ…’
'ਪਰ ਕੀ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਜੇ ਨਵਾਬ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਜੀਣ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਗਨ ਸਮਝੋ।'
‘ਪਰ…’ ਉਹ ਫਿਰ ਰੁਕ ਗਈ। ‘ਬਾਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ…’
'ਓ, ਬੱਸ ਛੋਟੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ! ਖੇਡ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਇੰਨੀ ਚਿੰਤਾ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਵਾਲ ਫੁੱਟਦੇ ਮਿਲਣਗੇ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਬਾਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲੈਣ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ?' ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸੋਚਣ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਬਾਜੀ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ... ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਬਾਜੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਮੈਂ ਵਾਲ ਪਾੜਨ ਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੀ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਦਸਲੂਕੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ?'
'ਖੈਰ। ਪਰ ਸੋਚੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਕਿਵੇਂ ਪਾਲ ਸਕਦੇ ਸੀ, ਉਹ ਪਰਦੇਸੀ ਖੂਨ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸਨ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ? ਕੀ ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦੇਣ ਲਈ ਕ੍ਰੋਏਸਸ ਦੀ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਹਾਇਤਾ ਵਰਗੀਆਂ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ? ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਿਵੇਂ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਬੀਜ ਛਿੜਕਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫਸਲ ਵੱਢਣ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਆਈ। 'ਬਾਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ!'
'ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬੇਲੋੜੀ ਜਲਦੀ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਅਤੇ ਉਲਝਣਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ, ਸਾਰੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਅਤੇ ਉਲਝਣਾਂ ਦੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਉਡੀਕ ਦਾ ਤਣਾਅ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਹਾਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੰਦਾ ਹੈ?'

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿ ਕੇ, ਮਾਂਝਲੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਠੀ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਚਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮਾਰੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਦੱਸ ਦੇਣਾ।'
'ਬਾਜੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੁਕੋਗੇ?'
'ਓ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਅਕਸਰ ਮੇਰਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਦੇ- ਕਦੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਹਿੰਮਤ ਰੱਖੋ, ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਪਨਾਹ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ!'
ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਉੱਠਦੇ ਦੇਖ ਕੇ, ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਚੌੜੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਚਾਦਰ ਕੱਢੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਲੁਕਿਆ ਰਹੇ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਈ। ਵਫਾਦਾਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਨੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਚਾਦਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖਿੱਚੀ ਕਿ ਪਾਲਕੀ ਗਲੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਈ। ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੰਝਲੀ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖਿੱਚੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਛੋਟੀ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਸੱਜੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ: 'ਬਾਜੀ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਮਾਕੁਮ; ਬਾਜੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ; ਬਾਜੀ, ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਬਾਰੇ ਰਣਨੀਤੀ ਤੈਅ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ: ਸਫਲਤਾ ਯਕੀਨੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀ ਧੱਕੇਸ਼ਾਹੀ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬੇਤੁੱਕੀ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਘਰੋਂ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ।) ਫਰੇਜ਼ਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੱਦੀ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਦਚਲਣ ਜਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਾਸਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਅਜਿਹੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਵਰਗਾਂ ਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਖੁਦ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕੀ ਜਾਂ ਅਪਰਾਧੀ ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲੇ ਕਈ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਝ ਕਬੀਲਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ,

ਫਰੇਜ਼ਰ ਖੁਦ ਕਮਜ਼ੋਰ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਅਗਵਾ ਕਰਕੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਅਸੰਭਵ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਪੇਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਿੱਜੀ ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ, ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ-ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਅਗਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਹਕੀਮ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦੀਪੁਣੇ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮੱਸਿਆ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਪਹਿਲੂ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਣ ਨਜ਼ਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਰੋਕਥਾਮ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਉਪਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ 24 ਘੰਟੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਾ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਾਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦਮਨਕਾਰੀ ਜਾਂ ਮਨਮਾਨੀ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਤਾਕਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨਾ ਅਣਉਚਿਤ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਹਮਲਾ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਸੀ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਵੀ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਜੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਦਰਅਸਲ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਆਗਮਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਦੇਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸਨੂੰ ਲਾਗੂ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਮ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਸੈਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਹਾਥੀ ਸੂਰਤ ਸੁੰਦਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਵਾਰੀ ਲਈ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਿਆਉਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ ਹੋਰ ਹਾਥੀਆਂ 'ਤੇ ਅੱਠ ਮਸਕੇਟੀਅਰਾਂ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਾਰਬਾਈਨਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ।
ਹਰ ਸ਼ਾਮ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉਸ ਨਿਯਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਸਮਰਾਟ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਹਾਥੀ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਨਹਿਰੀ ਹਾਉਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਲਈ ਇੱਕ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਕੋਟ ਵੀ ਵਰਤਿਆ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਹਾਉਦਾ ਦੇ ਉੱਪਰ ਛੱਤਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ

[illegible] [illegible] [illegible] 'in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] in in in in [illegible] in, [illegible] [illegible] [illegible] in in [illegible]? [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible], in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] [illegible] [illegible] in - [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] in - [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible], in [illegible] in, '[illegible] [illegible], [illegible]' in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

in [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] in in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ਤੂੰ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ, ਉਸ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ; ਕੋਈ ਵੀ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਾਣ ਸਕਿਆ!
ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਡਰਾਉਣਾ ਵੀ; ਇਸ ਲਈ ਇੱਕ ਦੀ ਕੀਮਤ ਲਈ ਦੋ ਰੋਮਾਂਚ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਮਨਪਸੰਦ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਗੇਟ ਵੱਲ ਇੱਕ ਰੰਗੀਨ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਛੋਟੀ ਖਾਨਮ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੋਹਾਰੂ ਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ੱਕੀ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ: ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਪਕਵਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ? ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਵਾਲ ਸੀ ਜੋ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਕਰਸ਼ਣ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਜੂਦ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਤਾੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸੁਣਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ।

ਇਸ ਲਈ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਬੱਚੇ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੁਝ ਪਰਦੇ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਸਕਰੀਨਾਂ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਪਰਦਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਦੇਖਦੀਆਂ ਜਾਂ ਝਾਕਦੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਭਾਰਤੀ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਉਸਦਾ ਫਿਰੰਗੀ ਦਿੱਖ, ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਾ ਗਦਾ ਵਾਲਾ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਲੰਬੀ ਪਾਈਪ ਫੜੀ ਹੋਈ: ਹਰ ਇੱਕ ਕੋਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਸੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣਾ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਇੱਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਆਪਣੀ ਕਾਰਬਾਈਨ ਨਾਲ ਅੱਧੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੇਟ ਵੱਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਡਗਲ-ਫਾਈਟਰ 'ਤੇ ਗਰਜਿਆ: 'ਓਏ, ਤੂੰ! ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ! ਕੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਗੁਆ ਦਿੱਤੇ ਹਨ? ਕੀ ਤੂੰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ?'
ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਮੇਵਾਤੀ, ਲੰਬਾ, ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚਿੱਟੇ ਡਰਿੱਲ ਦੇ ਤੰਗ ਪੈਂਟ ਅਤੇ ਉਸੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਹਰਾ ਟਿਊਨਿਕ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਲਾਲ ਪਟਕਾ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਛੁਰਾ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਕਾਲੀ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹਰੇਕ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਟੀਲ ਦਾ ਚੂੜਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗਲੇ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਛੇ ਫੁੱਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਸੀ, ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਬਾਰਿਸ਼ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਭਾਰੀ

ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਿੱਚ ਡੁਬੋਇਆ ਗਿਆ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰੀ, ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਯੰਤਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਜਿਹਾ ਡੰਡਾ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਘਾਤਕ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਮੋਟਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਫੈਰੂਲ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੋਟੇ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ ਆਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਕੁਡਜਲ-ਫਾਈਟਰ ਨੇ ਕੁਡਜਲ ਨੂੰ ਅੱਧੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨੋਕ ਸਵਾਰ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਠੰਡੇ, ਮਾਪੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਤੇਲੰਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਆਪਣੀ ਜੀਭ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਲਗਾਮ ਲਗਾਓ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਟੱਟੂ ਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਲਗਾਮ ਦਿਓ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੱਥ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਨਾਲ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਾਓਗੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਸੋਟੀ ਦੀ ਨੋਕ ਇਸਦੇ ਸੁੱਕੇ ਜਿਗਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਸੁਰ ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤ ਸੀ ਕਿ ਤਲਵਾਰ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ। 'ਤੇਲੰਗਾ' ਸ਼ਬਦ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਅਪਮਾਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੱਖਣ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਛੋਟੇ ਕੱਦ ਵਾਲੇ, ਕਾਲੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਇਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਸਵਾਰ ਗਰਜਿਆ, 'ਤੂੰ ਬਦਮਾਸ਼ ਟ੍ਰੈਂਪ! ਕੀ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਤੇਲੰਗਾ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹਾਂ? ਅਸੀਂ ਬਾਰੂਜ਼ਾਈ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਪਠਾਣ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਕਹੋ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ!'
ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਆਏ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਗਰਮਾ- ਗਰਮ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ: ਇਹ ਦੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕੁਝ ਕਿਹਾ। ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਵਾਰੀ ਅੱਗੇ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ, ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮੀਆਂ ਖਾਨ, ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਰਸਤਾ ਨਾ ਦੇਣਾ।'
ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੁਰ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਰਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਸੀ। 'ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਅਸੀਂ ਰਸਤਾ ਕਿਵੇਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ? ਪਰ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਸਾਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੰਨਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੁੜਿਆ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਦਾ ਉਸਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਸਹੀ ਅਰਥ ਕੱਢਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਧੁਰੇ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।'

ਚਾਰੇ ਕੁੱਜਲ-ਵਾਹਕ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਚਾਹੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਦਾਖਲੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇ ਗੱਲ ਆਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਦੀ। ਪਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ? ਉਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸਨ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਰਕਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਦਾ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪਰ... ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦੇਣ ਨਾਲ ਵੀ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਹੈ ਨਾ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ-ਰਹਿਤ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚਾਰ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜੋ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਗੰਭੀਰ ਸੀ, ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਸਰ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਪੁੱਛਣ ਦਿਓ ਕਿ ਕੀ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਮੇਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਗੇ।'
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਗੰਭੀਰ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੁਧਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰੀ ਵੀ ਸੀ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਾਜਬ ਬੇਨਤੀ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਲਈ ਇੱਕ ਅਸਲ ਦੁਬਿਧਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ: ਕਿ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ, ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਸੁਕਤਾ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੋਚੇ! ਜੇਕਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ, ਸਗੋਂ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਇਨਕਾਰ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵੜਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇੰਨੀ ਗਲਤੀ ਨਾਲ ਕੁਝ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੁੰਦਾ। ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਡਰ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ। ਇਹ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ: ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅੰਤਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ, ਉੱਚ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣਾ। ਹੁਣ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸੌਦੇ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਗਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ। ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੁਰੰਤ ਜਾਓ ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ।'
ਵਜ਼ੀਰ, ਭਾਵੇਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਤੋਂ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੋਟਿਸ ਦੇ ਉਸ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਠੋਕ ਦੇਵੇ; ਕਿਉਂਕਿ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਨੌਚ ਕੁੜੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦਿਨ ਜਾਂ ਰਾਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਲਈ ਉਪਲਬਧ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਥੇ ਸ਼ਾਮਲ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਿਣਾਉਣੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਿਚਕਾਰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਦੀ ਮੰਗ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨਮਾਨ ਦੇਵੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
‘ਠੀਕ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਸੀਨੀਅਰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਿਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ। ‘ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਰਸਮ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦਿਓ।’ ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਅਤੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੰਘੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਵਫਾਦਾਰ ਨੂੰ ਕਮਰਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਤਰ ਛਿੜਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਉਹ ਕਮਰਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ, ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਠਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਪਾਨ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚਾਹ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।
ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਮਾਰੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਟਾਇਲਟ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਮ ਦੁਪੱਟੇ ਨੂੰ ਛੇ ਗਜ਼

ਗਿਆ: ਵਜ਼ੀਰ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੀਆ ਦਿਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੋਮਬੱਤੀ ਦੀ ਲਾਟ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
"ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਖਾਣੇ 'ਤੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ।"

ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜ਼ੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਭਰੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਚੁਸਤੀ ਨਾਲ, ਪਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਚੁਣੀ। ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਬਿਲਕੁਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਪਰ ਉਸਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
ਚਾਹ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਨੈਕਸ ਅਤੇ ਮਿਠਾਈਆਂ ਦੇ ਨਾਲ। ਚਾਹ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲਈ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਈਸਾਈਆਂ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚਾਹ ਬਣਾਈ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਕਰੀਮ ਨਾਲ ਭਰੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕੇਸਰ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਵੀ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ, ਚਾਹ ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਖੰਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੱਪਾਂ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਇਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੰਡ ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਪੀਂਦੇ ਸਨ - ਕਦੇ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਨਹੀਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਪਰੋਸੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਚਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਆਦ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ; ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦੇ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕੀ। ਉਹ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਕੱਢ ਸਕਦੀ ਸੀ: ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੌਚ ਕੁੜੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਇੱਕ ਆਮ ਵੇਸ਼ਿਆ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਉੱਚੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ੌਕੀਨ ਲਈ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਪਲਬਧ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ

ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਖਰਾ ਕ੍ਰਮ ਦੇਖ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅਜੀਬ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਵੀ। ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦੀ ਗਰਮ ਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਉਸਦਾ ਜ਼ਖਮੀ ਹੰਕਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਗਟਰਿੰਗ ਮਸ਼ਾਲ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧੂੰਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਵੈ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
‘ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੁਸੀਂ ਚਾਹ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ।’ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਕੁਝ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਬੋਲਿਆ।
‘ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਮੇਰੀ ਕਦਰ ਵਧਾਉਂਦਾ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਪਰ…’
ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, 'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਚਾਹ ਦੇ ਆਨੰਦ ਲਈ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।' ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਰੋਕੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸਿੱਧਾ ਪੁੱਛਣਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਸੀ, ਅਤੇ ਦਰਅਸਲ ਭਾਰਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘੋਰ ਅਪਮਾਨ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਇੱਥੇ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਸਨ, ਤਾਂ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਆਦਮੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰੇ ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਦਾ ਜਵਾਬ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਅੰਦਰੋਂ, ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਹੱਥੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲਣ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਜੇ ਸਾਹਿਬ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਝਿਜਕ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਇੱਥੇ ਹੋਣ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋ? ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਸੀ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ 'ਪ੍ਰੋਪਿੰਕੁਇਟੀ' ਲਈ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਸੀ ਉਹ ਇਸਦੇ ਮੂਲ ਅਰਬੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸੀ, ਪਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਘੱਟ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ 'ਸੈਕਸੁਅਲ ਕਾਂਗਰਸ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਿਰਫ਼ ਘਮੰਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ। ਖੈਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਭੋਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ 'ਕਨਵਰਸ' ਅਤੇ 'ਪ੍ਰੋਪਿੰਕੁਇਟੀ' ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਅਸਲ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ

ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ 'ਗੱਲਬਾਤ' ਦਾ ਅਰਥ 'ਸੈਕਸ ਦਾ ਕੰਮ' ਵੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ, 'ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨਾ' ਦਾ ਇੱਕ ਅਰਥ 'ਸੈਕਸ ਕਰਨਾ' ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਉੱਠ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਗ ਦੇ ਪਹੀਏ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਪਲ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਰਗ 'ਤੇ, ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਦੇਖਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਘਿਣਾਉਣਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕੌਣ ਹੈ - ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਣ ਦਿਓ - ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਉਮੀਦਾਂ ਰੱਖਣ ਲਈ? ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਪੈਸਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਪਰਜਾ ਹਾਂ? ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੱਭਿਅਕ ਆਚਰਣ ਹੈ? ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਔਰਤ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕਿਉਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਬੱਕਰੀਆਂ ਅਤੇ ਭੇਡਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਬੈਠ ਕੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਠੰਡੇ, ਸਖ਼ਤ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਨਵਾਬ ਨਿਵਾਸੀ ਬਹਾਦਰ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਨ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਆਮ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਅਸਲ ਅਰਥ ਉਸ 'ਤੇ ਚਮਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਝੁਰੜੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਮੱਖੀ ਨੇ ਡੰਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਸ ਲਿਆ: 'ਕਲਪਨਾ ਦੀਆਂ ਇਹ ਉੱਚੀਆਂ ਉਡਾਰੀਆਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਹਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਉਡਾਰੀ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਖੰਭ ਤੋੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਆਮ ਪਿੱਚ 'ਤੇ ਉੱਡਣ ਦੀ ਕਲਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ।'
'ਉੱਡਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਨਵਾਬ ਨਿਵਾਸੀ ਬਹਾਦਰ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਕਹੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਬਿੰਦੂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।' ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ: 'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੁੱਲ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਭਟਕਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹੋ?'

ਇਹ ਫਿਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੁਕ ਕੇ ਸੋਚਣਾ ਪਿਆ। ਅਤੇ ਇਸ ਸੋਚਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਜੋ ਰਤਨ ਪੱਥਰਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋ।'
ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ - ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਇੱਕ ਕਾਰੀਗਰ ਹੀ ਇੱਕ ਹੀਰੇ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ - ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਝੂਠੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਕਾਰੀਗਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਨਿਵਾਸੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰ ਸਕਣ।'
‘ਮੈਂ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ,’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇੱਕ ਟੇਢੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ‘ਮੈਂ ਇਰਾਦੇ ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੂਰੀ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉੱਠਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਸਰ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਨ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਇੰਨੇ ਪੱਕੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋ... ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦਾ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ, ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੁਝ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਨਾ ਦੇਣ ਯੋਗ ਗੱਲ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰ ਵਰਗੀ ਕੁੜੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਰਤੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਮੂਡ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨਰਮ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਤਿੱਖੀ ਬੋਲੀ, ਸੁਧਾਈ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਤੇਜ਼ਾਬ ਨਾਲ ਤਬਾਹ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਮਾਰੀ, ਮੇਜ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਪਰੇਡ ਦਾ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਇਹ ਸੌਦਾ ਤੈਨੂੰ ਮਹਿੰਗਾ ਪਵੇਗਾ।'
‘ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਸੌਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਸਤੇ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਰੀਦਦਾਰ ਦੀ ਮੋਹਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮੋਹਰ ਦੀ ਪਰਖ ਅਤੇ ਨਿਰਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਉਚਾਈ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੈ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ।’

ਫਿਰ ਉਹ ਝੁਕੀ, ਸਹੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਫਿੱਕਾ ਪੈ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਲਾਲ-ਗਰਮ ਤਾਂਬੇ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜਬਾੜੇ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜੇ ਕਿ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਭਰ ਗਈਆਂ।
ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੋਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰ ਕੁਡਗਲ-ਵਾਈਲਡਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਕੁਡਗਲ-ਵਾਈਲਡਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਅਰਥ ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਇੱਕ ਪਲ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਜੇ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਖੁਦ ਚਬਾ ਲੈਂਦਾ ਜਾਂ ਚੀਕਾਂ, ਤਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਧਮਕੀਆਂ ਨਾਲ ਛੱਤ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆ ਦਿੰਦਾ। ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦਾ ਤਾਪਮਾਨ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਕੇ ਜਮਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਫਾਦਾਰ ਨੇ ਪੱਖਾ ਚਲਾਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਕਾਰਪੇਟ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਨੌਕਰਾਣੀ ਅੱਗੇ ਆਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ। ਪਰ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਰਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।
ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਨੇ ਜਦੋਂ ਮੇਜ਼ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਹਾਲ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋ ਕੁਡਗਲ-ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋਵੇ।
ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਪਾਉਣੇ ਪਏ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕੁਰਸੀ ਜਾਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਝੁਕਣ 'ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਧੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੀਆਂ

ਅੱਡੀਆਂ ਦੇ ਫਿੱਟ ਹੋਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਲੰਗੜਾ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਪੇਟੈਂਟ ਚਮੜੇ ਦੇ ਪੰਪ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਝੁਕਣ ਜਾਂ ਝੁਕਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ।
ਜਿਸ ਪਲ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਸੂਟ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੀਨੀਅਰ ਕੁਡਗਲ-ਵਾਈਲਰ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਅਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਸੀ, ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਮਿਲੇ, ਲੱਭਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉੱਠੇ ਕਿਸੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰ ਸਕੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖ਼ਤਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋੜਿਆ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਫੇਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੈਰ-ਦੋਸਤਾਨਾ, ਦਰਅਸਲ, ਗੈਰ-ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਉਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਵੇ। ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬੇਆਰਾਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸਨੂੰ ਗਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਔਰਤ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਵੇਸਵਾ ਮੰਨਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਛੱਡ ਦੇਵੇ।
ਅਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਚੈਨ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ: ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦਾ ਬੋਝ ਕਿਸ ਨਾਲ ਲਾਹ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਇੱਥੇ ਆਉਣਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੀਭਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ? ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਤਿਲ ਦੇ ਢੇਰ ਤੋਂ ਪਹਾੜ ਬਣਾਉਣ ਜਾਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਅਕਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਮਾਂਝਲੀ ਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਸਨ: ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਾ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਲਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਚਿਹਰੇ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਜੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਚਿਹਰੇ ਹੋਣ। ਦੂਜੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਮਾਂਝਲੀ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੌਰਾਨ ਨਵਾਬ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਜਾਇਜ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਥੋਂ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹਨੇਰਾ ਆ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਪਾਲਤੂ ਪੰਛੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਆਪਣੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣੇ ਖਤਮ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਰੋਬਿਨ, ਚਿੜੀਆਂ ਅਤੇ ਘਾਹ ਦੇ ਪੰਛੀ, ਭੋਜਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਭਟਕਣਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੁਣ ਦੋ ਪੀਲੇ ਚਮੇਲੀ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਅਨਾਰ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਵਿਹੜੇ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਚਿਤਲੀ ਕਬਰ ਤੱਕ, ਚਮਕਦਾਰ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ, ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ, ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ, ਪਾਣੀ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਪਿਆਸਿਆਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੱਪਾਂ ਨੂੰ ਟਕਰਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਝੰਜੋੜਦੇ, ਬੇਫਿਕਰ, ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਰਗਰਮ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ, ਸਾਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੀਤਾਰਾਮ ਅਤੇ ਕੁਚਾ ਚੇਲਾਨ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਮਾਹੌਲ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਹਰ ਲੰਘਦੇ ਪਲ ਦੇ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਦੂਤ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਓਨਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬੀਤਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਸੀ: ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਔਖਾ ਹੈ।
ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਅਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਨਵਾਬ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਤਬ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਸਾਹਿਬ ਕਾਕੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਕਬਰੇ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਅਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਵਿਖੇ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ

ਤੁਰੰਤ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਵੇ, ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਹੁਣ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੰਝਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚਾਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੀ ਰਾਤ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਜਾਗਣ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇਣ।
ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਵਾਂਗ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਰਸਤੇ ਦੇ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਹ ਰਾਤ ਲਗਾਤਾਰ ਵਧਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਈ। ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਨੇੜੇ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਨਾਲ ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾਨ ਦੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ।
ਚਾਰ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਔਰਤਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਤੰਗ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਕੱਦ ਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਚਾਰ ਛਾਤੀਦਾਰ ਮਾਰਵਾੜੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੈੱਟ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਸਰੀਰ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾਰ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਰਛਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਪਿਸਤੌਲ ਸਨ। ਖੜ੍ਹੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਟਾਈ-ਡਾਈ ਫੈਬਰਿਕ ਦੀ ਇੱਕ ਪੱਗ, ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਪੱਗ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੰਗਲੀ ਪੰਛੀ ਦੇ ਲਾਲ-ਕਾਲੇ ਪਲੱਮ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਇੱਕ ਲੱਖੀ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਾਈ ਹੋਈ ਭਾਰਤੀ ਸਟੀਲ ਦੀ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਹੱਥ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਟਿਊਨਿਕ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਰ ਤੰਗ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਭਾਰੀ ਪਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਮਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ; ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਦਾ ਜਾਮਨੀ-ਕਾਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਦੀ ਸਿਹਤ ਨਾਲ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਹਰ ਇੱਕ ਪੰਜਾਹ, ਜੇ ਸੌ ਨਹੀਂ, ਤੇਲੰਗਾ ਜਾਂ ਬਕਸਾਰੀਆ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੁਖ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਦਲੇਰੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਸੰਘਣੇ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਦੋ ਮਰਦ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਾਰਬਾਈਨਾਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਤੁਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਦੀ

ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਦੋ ਬੰਦੂਕਾਂ ਇੱਕ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਇਸ ਜਲੂਸ ਦੀ ਆਖਰੀ ਚੀਜ਼ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਫਰੇਮ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਬਰੋਕੇਡ ਵਿੱਚ ਪਰਦੇ ਸਨ। ਦੋ ਸਟਾਫ਼-ਧਾਰਕ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਚੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ!', 'ਰਾਹ ਦਿਓ!', 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਘੂਰ ਨਾ ਕਰੋ!'
ਸਿਰਕੀ ਵਾਲਾ ਦੇ ਗੇਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸੂਟ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੱਪੀ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਜਾਂ ਖਿੰਡ ਜਾਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੌਜ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਸੂਟ ਦੇ ਡਰ ਨੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ, ਪੈਦਲ ਜਾਂ ਸਵਾਰ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਟਰੈਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੰਭਵ ਬਰਥ ਦੇਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਜ਼ਦੂਰ ਵੀ, ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕੋਨਿਆਂ ਅਤੇ ਕੋਨਿਆਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਹਾਕਰ ਅਤੇ ਵਿਕਰੇਤਾ - ਮੱਖਣ, ਠੋਸ ਕਰੀਮ, ਦੁੱਧ, ਵ੍ਹਿਪਡ ਕਰੀਮ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਝੱਗ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁੱਧ, ਭਾਰੀ ਪੈਨਕੇਕ ਜੋ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕਬਾਬ, ਭੁੰਨੇ ਹੋਏ ਬੱਕਰੇ ਦਾ ਜਿਗਰ, ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਨਾਸ਼ਤੇ ਦੀ ਮੇਜ਼ - ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਭੁੱਲ ਗਏ, ਅਤੇ ਲੁਕ ਗਏ, ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਝਾੜੂ ਅਤੇ ਧੂੜ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਨਸੀਹਤ ਦੇਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਆਪਣੀਆਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਫਾਲੈਂਕਸ, ਜੋ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਹੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਲੰਘ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਸਵਾਰੀ ਤੋਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਤੰਗ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਲ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਵੇਗਾ, ਹੁਣ ਨਵੇਂ ਡਰ ਅਤੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਡਰ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਬ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਮੈਂ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਭਿਆਨਕ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਬਾਹਰੀ ਵਿਅਕਤੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ? ਹਰ ਕੋਈ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ

ਇੱਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ... ਓ, ਕੀ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਹਾਂ? ਪਰ ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੱਚ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਹੈ? ਰੱਬ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕਦਾ ਹੈ... ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਬਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਕੀੜੀ ਵੀ ਡੰਗ ਮਾਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਔਰਤਾਂ... ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੋਈ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਉਸੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪੱਖਾ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਫਾਦਾਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਕੋਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ, ਡੱਬਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਕਿ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ: ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਭਰ ਮਾਣਯੋਗ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਸਨ: ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ? ਕੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ? ਪਰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਵਫਾਦਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੋਰ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਬੁਰਾ ਵਿਵਹਾਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਦੂਰੀ ਕਿਉਂ?
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਵੀ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ, ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।
"ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜੇ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਵਾਂਗਾ।"
ਉਹ ਉੱਠਿਆ; ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਉਸਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦੌੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰੋ,' ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਵਫਾਦਾਰ ਲਗਭਗ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹ ਰੋਕਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਖਾਨਮ ਜੀ... ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ... ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਭਰੂਣ ਵਾਂਗ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਸਿਰਹਾਣੇ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਲਝਣ ਦੇ ਝਟਕੇ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉਛਲ

ਪਈ। ਹਾਏ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਕਿੰਨੀ ਆਫ਼ਤ! ਉਹ ਕੀ ਕਹੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ? ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਸੁੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਵਾਲ ਵਿਗੜ ਗਏ ਹਨ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਈ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਸੋਗ ਵਿੱਚ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਧੋਤਾ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਇਲਾਇਚੀਆਂ ਕੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਲਾ ਤੇਲ ਨਿਕਲ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤਰ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਅਤਰ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਕੱਢੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਲਰਬੋਨ 'ਤੇ ਮਲਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੂੰਦ ਲਗਾ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵਫਾਦਾਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ: 'ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਉਸਦੀ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਮਹਿਕ ਆ ਗਈ ਹੈ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਨਵਾਬ ਵੀ ਅੰਦਰਲੇ ਵਿਹੜੇ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਾਂਡੇ 'ਤੇ ਕਦਮ ਰੱਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਪੇਟਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਆਇਆ। ਡਰ, ਉਲਝਣ, ਸ਼ਰਮ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਸਭ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਸਰਬੋਤਮਤਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਹ ਥਿੜਕ ਗਈ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਝੂਲਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਲਗਭਗ ਉਸ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ, ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਸੀ ਆਪਣੀ ਅਧੀਨਗੀ ਕਰਦੀ ਹੈ... ਮਾਨਯੋਗ, ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਹੀ...' ਉਹ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋਣ ਲਈ ਰਾਹ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ 'ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ' ਆਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਕੰਘੀ ਕੀਤੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਘੁੰਮਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇੰਨਾ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਭੱਜ ਕੇ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੇਵਾਤੀ ਹਿੰਦੀ ਦੇ ਸਖ਼ਤ ਸੁਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਬ੍ਰਜ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਚਮਕ ਗਈ। 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋਵੇ! ਕੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ?' ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ, ਕੋਮਲ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਇਕੱਠੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਪਰਦਾ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਭਰਪੂਰ ਚੁੰਮਣ ਛਾਪੇ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਚਲੋ ਹੁਣ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦੇਈਏ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ।' ਉਸਨੇ ਚਿੜਾਇਆ। 'ਜਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਵਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ।'
"ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ? ਸ਼ਰਮ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂ ਅਤੇ ਕਿਸ ਲਈ? ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਝੱਲਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ!"
'ਇੱਕ ਆਦਮੀ, ਇੱਕ ਬੇਸ਼ਰਮ ਬੇਰਹਿਮ ਅਜਨਬੀ, ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਥੱਪੜ ਮਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋਵਾਂ... ਮੈਂ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਈ ਸੀ। ਮਾਣਯੋਗ ਕੀ ਸੋਚਣਗੇ... ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਰਾਪੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਨ...' ਵਜ਼ੀਰ ਗੰਭੀਰ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖੇਡਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਫਿੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗੀ।
"ਓਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ! ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਸਮਝਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਵਿਭਚਾਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੱਖਣ ਦੇ ਬੇਰਹਿਮ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਜਤਾ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।"
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਂਗਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਠੋਡੀ 'ਤੇ ਰੱਖੀ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸੇ ਉਂਗਲ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਗੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਛੱਡ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸੋ; ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਡਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ "ਚਾਚਾ" ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿਆਂਗਾ।'
"ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਵਿੱਤਰ ਯਾਦ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋ ਬੀਤ ਗਿਆ ਉਹ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਸ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਓ।"

'[[[[[[[[[[! [[[? [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[; [[?'
[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, '[[[[[[, [[[, [[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[, [[, [[, [[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[- [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[- [[[[[[[[[, [[[, [[
‘[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[, [[!’ [[
‘[[[[[, [[[[[[[[[[[[! [[[, [[[, [[[

ਤੁਹਾਡਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਕਾਲਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਤੁਹਾਡੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਤੁਹਾਡਾ ਕੱਪੜਾ ਬਸੰਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹਲਕਾ ਡੁਵੇਟ ਉੱਪਰ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕਿਆ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਸ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਕਾਵਿਵਾਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ!'
'ਛੋਟੀ ਔਰਤ, ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਨਸਾਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ, ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਰੁੱਖ, ਪੱਥਰ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਕਵੀ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਤੈਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਕਹੀ:
ਮੈਂ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਘਾਹ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਹੈ; ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਗੋਰਾ ਹੈ।
'ਹਾਏ ਮੇਰੇ! ਕਾਸ਼ ਮੇਰੀ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਹੁੰਦੀ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਵਰਗੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ! ਅਤੇ ਜੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵੀ ਉਹ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਬੜੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਮਨਮੋਹਕ ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਗੱਲਾਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿਣ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਟਾਇਲਟ ਕਰ ਸਕੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਮ ਇਨਸਾਨ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕੇ। ਨਵਾਬ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਫਰੇਮ ਨਾਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਮਠਿਆਈਆਂ ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋਣ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲਿਆ: 'ਯੂਅਰ ਆਜ਼ਮ ਨੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਮਿਠਾਈਆਂ ਅਤੇ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ: ਚਾਹ, ਕੌਫੀ, ਕਬਾਬ, ਭਾਰੀ ਪੈਨਕੇਕ, ਸਭ ਇੱਥੇ ਉਪਲਬਧ ਹਨ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਹੀ ਆਈ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਉੱਡ ਗਈ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਲਓ। ਮੈਂ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਾਂਗਾ, ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੰਕੂਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲਵਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਅਸਤ ਕਰਾਂਗਾ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਤੁਹਾਡੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਪਲਕ ਝਪਕਦਿਆਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਨਵਾਬ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਬਾਹਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਮੀਟਿੰਗ ਰੂਮ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹਿਲਾਉਣ ਲਈ ਭੱਜੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੱਖਾ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਵਫਾਦਾਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ

ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕਣ ਦਾ ਫੁੱਟਲਾਕਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਪਹਿਰਾਵਾ ਚੁਣਨ ਅਤੇ ਪਹਿਨਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਮਿਲ ਸਕੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਟਾਇਲਟ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਲੱਗਾ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਮੋਮ ਦੇ ਬਿੱਲੇ ਅਤੇ ਠੰਢਦੇ ਕਬੂਤਰ, ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬੇਮਿਸਾਲ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਥਕਾਵਟ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਕੰਡੇ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਚੁਭਣ ਦੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਪਰ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਜੋ ਇਸਦੇ ਮੁਰਝਾਉਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉਦਾਸੀ ਭਰਿਆ ਸੁਹਜ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਹਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਨਕਲੀ ਚਮਕ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਨ; ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲੈਪਿਸ ਲਾਜ਼ੁਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੋਨੇ ਦੀ ਚੇਨ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹਰੇਕ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਦੋ ਪਤਲੀਆਂ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਨੱਕ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਹੀਰਾ ਪਿੰਨ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਰ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਹੋਏ ਤੁਪਕੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਦਗੀ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
ਉਹ ਇੱਕ ਸਾਦੀ ਜਿਹੀ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਵਰਗੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਔਰਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ, ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ, ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਵਰਗੀ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁੰਦਰ ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਫਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪ, ਸਾਰੇ ਵਕਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੋਂਟਰੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਸੱਦਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਭਾਸ਼ਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੁਕਵੇਂ ਰਹੱਸਾਂ ਦੀ ਸੂਚਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਕਾਰਨ ਅਤੇ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਔਖਾ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕੀਤਾ। ਨਾਲ ਹੀ, ਪਰ ਵਧੇਰੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ

ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਖਿੱਚਣ ਲਈ, ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ।
ਉਹ ਕੁੜੀ ਜਿਸਨੇ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਰ ਮਨਮੋਹਕ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸ ਲਈ ਇੱਛਾ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਤੇਜ਼ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਉਛਾਲਿਆ ਅਤੇ ਘੁੰਮਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਗਈ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਚੁੰਮਣ ਅਤੇ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਲਹਿਰ ਹਲਚਲ ਵਾਲੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਂਗ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ: ਉਹੀ ਕੁੜੀ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਮਾਣਮੱਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਰੂਪ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਸੁੱਕਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਪਰ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਪਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਯੂਅਰ ਆਜ਼ਮ ਕੁਝ ਸੋਚ ਰਹੇ ਹੋ?'
ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹਾਂ?' ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ। 'ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਅਸਲੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਿਆ ਜਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ? ਅਤੇ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੰਭਾਂ 'ਤੇ ਉੱਡ ਜਾਵੇ? ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੰਨਾ ਦੁਰਲੱਭ ਸੁਮੇਲ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਹੁੰਦੇ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਹੋ? ... ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਇੰਨੀ ਢੁਕਵੀਂ ਆਇਤ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਈ ਹੈ! ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਵੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਰਚਿਆ ਹੋਵੇ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਫ਼ੀ ਵੈਜ਼ ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ:
ਜੇਕਰ ਚਾਲਾਕੀ, ਉਦਾਸੀਨਤਾ, ਅਤੇ ਚਾਲ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਗਤੀ, ਅਤੇ ਖਿਲੰਦੜਾਪਨ, ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਜਨਕ ਸੰਜਮ ਇੱਕ ਸਭਾ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਸਤੀ ਜੋ ਉਸ ਸਭਾ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਰਮ ਹੈ।
'ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਅਤੇ ਦਿਆਲੂ ਨਜ਼ਰ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗੁਣ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹੀ ਸ਼ਰਮੀਲਾਪਣ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੂੰ ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵਰਗਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ 'ਤੇ ਸਿਰਫ ਮਾਣ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
'ਓਹ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ? ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰਥਕਤਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਰੀਰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰ ਤੱਕ, ਇਹ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ

ਦੇ ਗੁਣ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਹੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਕਵੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਆਇਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਜ਼ੀਰ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ:
ਵੈਜ਼, ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸਦੇ ਕੱਦ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਲਈ ਅੱਖਾਂ ਹਨ; ਇਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਲਈ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਸ਼ਰਮ ਹੈ।
'ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ, ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਗਿਣ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਲਾ ਕੰਡਾ ਚੁਭਿਆ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਸ਼ਬਦ ਹੀ। ਕੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਵੇਗਾ? ਜਾਂ ਘੱਟ? ਅਤੇ ਕਦੋਂ? ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਉਸਦੀ ਆਮ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਤੂੰ ਚੁੱਪ ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਈ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸਨ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ; ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬੋਲੀ, 'ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬੋਲਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਡਿੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣਦੀ ਹਾਂ, ਬੇਵਕੂਫ਼ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ। ਪਰ... ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਫੁੱਲ ਡਿੱਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।'
ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਟਾਹਣੀ ਝੁਕਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਓ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਫੁੱਲ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਉਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਲ ਵੀ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਬੇਸਹਾਰਾ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਿੱਠੇ ਬੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਹਾਂਗਾ, ਜੇ ਫੁੱਲ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਪੱਤੀਆਂ ਹੋਣ ਦਿਓ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਕੋਲ ਉਦਾਸ ਪਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਪੱਲਾ ਭਿਖਾਰੀ ਦੇ ਫਟੇ ਹੋਏ ਚੋਲੇ ਵਾਂਗ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
'ਤਾਂ ਆਓ। ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਪੱਲਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰੋ। ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਖਿੱਚੋ।' 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।'
ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਗੰਭੀਰ, ਮਾਪੇ ਹੋਏ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ; ਉਸਦਾ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਹਲਕਾਪਣ ਵਾਲਾ ਮੂਡ ਅਚਾਨਕ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਘਰ। ਤੁਹਾਡੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਦੋ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ, ਜ਼ਮੀਨੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ

ਚਾਰ ਦੁਕਾਨਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਲਾਲ ਚਮਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਗੂੜ੍ਹੀਆਂ- ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਸਵਾਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਵਾਲੀਆ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਘਰ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਟ੍ਰਾਂਸਫਰ ਡੀਡ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਤਿਆਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ, ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ, ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ, ਸਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮਾਨ ਨੂੰ ਪੈਕ ਕਰਨਾ, ਹਟਾਉਣਾ ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਅੱਜ ਰਾਤ ਤੱਕ ਦੁਬਾਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ, ਘਰ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।' ਨਵਾਬ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਹੱਸਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਵੈ-ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, 'ਮੇਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਰਤ ਹੈ: ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।'
"ਉਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਉਸਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਘਰ ਮੇਰਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਤੇਰਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਹਾਂ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੇਰੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਰਹੇਗਾ।"
'ਤੇ ਤੁਸੀਂ?' ਨਵਾਬ ਨੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਸਵਾਲ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ। 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖੋ, ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖੋ, ਇਹ ਸਭ ਉਹ ਕਲਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ।'
'ਚੁੱਪ! ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ! ਭਾਈ ਵਾਲਿਆ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਰਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਹਲਕੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਆਵਾਂਗਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਗੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ, ਤੁਹਾਡੀ ਆਤਮਾ ਜਾਂ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਬਣਾਂਗਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖੋਗੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪੱਲੇ ਅਤੇ ਕਾਲਰ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਘਰ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸ ਬਣਾਵਾਂਗਾ।'
'ਮੈਂ ਇਸ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹਰ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ!' 'ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਮੈਂ ਸੰਭਾਲਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਨ ਦੇ ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਫੁਟਕਲ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜ

ਸੌ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਭੁਗਤਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਛੇ ਥੈਲੇ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਸਾਹ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਅਸਮਰੱਥ। ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ! ਕੀ ਕੋਈ ਕਦੇ ਇਸਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਉਸਨੂੰ, ਜਾਂ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸਿਵਾਏ ਉਸਦੇ ਘਰ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਔਰਤ ਬਣਨ ਦੇ! ਕੁਝ ਵੀ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ... ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਦੇ? ਜੇ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ, ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ... ਨਹੀਂ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਹਨ...
'ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਦਾਅਵੇ, ਉਮੀਦ ਜਾਂ ਉਮੀਦ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਥਾਵਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਵੀ ਇੰਨੇ ਉਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ, ਧੂੜ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇਕਾਰ ਕਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਚੱਕਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਘਰ ਦੀ ਦੀਵੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਝਰਨੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਹਾਨਤਮ ਮਾਲਕ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਪਲਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਆਪਣੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦੇ।' ਨਵਾਬ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਤਾਂ, ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਹੈ? ਸਿਰਫ਼ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਦਾਨ?'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਅਸੁੰਦਰ ਆਪੇ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਉਸ ਯੋਗ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋ ਜੋ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ। ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੀ ਹੈ ਜੋ ਉੱਥੇ ਚੰਗਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਦਾਗ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਹੈ ਉੱਥੇ ਚਮਕ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
‘ਪਹਿਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਦਾਨ ਨਹੀਂ।’ ਨਵਾਬ ਨੇ ਫਿਰ ਸੁੱਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮਾਰੀ। ‘ਖੈਰ, ਇਸ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਦਿਆਲਤਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰੋ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਕੁਝ ਫਲ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ।’
'ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਤੂੰ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਦੇ ਗੁਪਤ ਕੋਠੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈਂ।' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਥਕਾਵਟ ਅਤੇ ਘਾਟੇ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਤੋਂ ਨਾਕਾਮ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੋਰਟਲ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਅਤੇ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ, ਮੁਗਲਾਨੀ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ

ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਧਿਆਨ ਭਟਕਾਉਣ ਲਈ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਸਾਥੀ। ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਗੇ?'
'ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੱਭਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਫਿਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਗੁਪਤ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਨਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕੁਝ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ, ਆਮ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ, ਵਿਆਹ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਦਰਜਾ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਜੋ ਵਿਆਹ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਿਹਤਰ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਪੜ੍ਹਨ-ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉੱਚ-ਜੰਮੇ ਬੇਗਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਅਤੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ ਸੀ; ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸਦੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ, ਉਸਦੀ ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ, ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਭ ਕੁਝ ਬਣ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਇਦਾਦ, ਮਹਿਮਾ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਖਰੀ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਸੁਧਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੀ ਸੀਮਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਹੋਰ, ਡੂੰਘੇ ਕਾਰਨ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਉਸਦੇ ਕਥਨਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਵਿਸਤਾਰ ਨਾਲ ਦੱਸਣ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਮਾਨਦਾਰੀ, ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾਲ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੁੱਪ ਭਾਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇਸਨੂੰ ਵਿਵਾਦ ਵਜੋਂ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤੋੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, 'ਹੇਠਾਂ, ਹੇਠਾਂ ਲੇਟਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਲੇਟਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰਹਾਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਦਿਆਲਤਾ ਦੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ

ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਣਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੋਵਾਂਗਾ।'
ਰਾਹਤ ਦੀ ਲਹਿਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਚਮਕਦਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਰਾਜ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਨਿਪਟਾਉਣੇ ਹਨ,' ਉਸਨੇ ਉੱਠਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। 'ਪੈਕਰਾਂ ਅਤੇ ਮੂਵਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੀਮ ਇੱਥੋਂ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਜਾਣ ਲਈ, ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੁਕਮ ਦਿਓਗੇ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਵੇਗੀ।'
‘ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਡਾਣ ਭਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬੈਗ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਲਿਜਾਣਾ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਹੋਵੇਗਾ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਉਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲਗਭਗ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਕਿਰਾਇਆ ਜ਼ਰੂਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਬਾਰਮੇਸਾਈਡ ਦਾਅਵਤ ਕਰਨ ਦਿਓ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਲਫ਼ ਲੈਲਾਹ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ!’
ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗੱਲ੍ਹ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਥੱਪੜ ਮਾਰੀ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਧੰਨਵਾਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ। ਪਰ ਅੱਜ ਨਹੀਂ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਓਗੇ। ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਦਾਅਵਤ ਕਰਾਂਗਾ... ਅਤੇ ਦੇਖੋ, ਇਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਕਰਮਚਾਰੀ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣਗੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੋਣਗੇ, ਜਿੱਥੇ ਵੈਸੇ ਵੀ ਪੂਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੈ।'
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਗਲੀਚੇ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਧਿਆਨ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਹਿਨਣ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਲੰਬੇ ਵਾਲ ਉਸਦੀ ਲਪੇਟ ਤੋਂ ਖਿਸਕ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਸਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਪਤਲੀ ਗਰਦਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਦਾ ਮੋੜ ਹੁਣ ਦੁੱਗਣਾ ਆਕਰਸ਼ਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

38

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਰੰਗੀਨ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਕਾਲੇ, ਸੁੰਦਰ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਜਨਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਕਤੂਬਰ 1830 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ: ਇਹਨਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਘਰ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਘਰ ਵੀ, ਓਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਿੰਨੀਆਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਸਮਾਨ ਛੂਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਜੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਘਰ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਨ; ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਦੋ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜਾ, ਤਿੰਨ ਵਰਾਂਡੇ, ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ, ਇੱਕ ਸਟੋਰਰੂਮ, ਇੱਕ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਕਮਰਾ, ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਕਮਰਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟਾਇਲਟ ਸੀ। ਰਸੋਈ, ਪੈਂਟਰੀ, ਪ੍ਰੋਵੀਜ਼ਨ ਰੂਮ, ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਸਾਂਝੇ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਸਨ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਲਈ ਦੋ ਛੋਟੇ ਕਮਰੇ ਸਨ: ਇੱਕ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ। ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕਮਰਾ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਫਰਨੀਚਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਦੋ ਅਲਮਾਰੀਆਂ ਵੀ ਸਨ। ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਮਨਪਸੰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸਮਾਂ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਘੱਟ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।
ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਦੇ ਵਿਹੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਕਾਰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫੁਹਾਰਾ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਗਲੀ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਦੋ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਸਨ। ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ, ਕਬੂਤਰਾਂ ਦੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਾਲਤੂ ਪੰਛੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਤਾਰ-ਜਾਲੀਦਾਰ ਪਿੰਜਰਾ ਸੀ। ਘਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫਰਨੀਚਰ ਅਤੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚੱਲ ਰਹੀ ਚਿੰਤਾ ਵਜੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੇਠਾਂ ਚੌਕ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਵਿਹਲੇ ਨੌਜਵਾਨ - ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵੀ - ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਦੀ ਨਹਿਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਅਤੇ ਚੌਕ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਲੈਂਦੇ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਾਂ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਲਈ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੈਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਗੇਅ ਵਜੋਂ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਉਹ ਸਹਿਜ ਸਮੁੱਚੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਨ।
ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਬੇਸ਼ਰਮ ਬਦਮਾਸ਼ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਲੇਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਘਰ ਲਈ ਵਿਰੋਧੀ ਖੇਡ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਵੀ ਸਕੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ ਲਾਗੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਦੋ ਸਿਪਾਹੀ ਚੌਕ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਤੁਰੰਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕੀ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣਾ ਸੀ।
ਦੁਕਾਨਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਪਹੁੰਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਜਨਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉੱਪਰ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲੀ ਗਲੀ ਤੋਂ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਤੰਗ ਹਾਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਜੰਗੀ-ਕਠੋਰ ਸਟਾਫ਼- ਬੈਅਰਰ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਇੱਕ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਦੀ ਸ਼ਿਫਟ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਦੀ ਲੈਂਡਿੰਗ ਵਧੇਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ, ਤਿੰਨ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਚੌਥੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਿਆ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵਿੱਚ ਪਿੱਤਲ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਚੇਨ ਨਾਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਝੰਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਲੈਂਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਲੱਕੜ ਦਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਫਰਸ਼ ਇੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਅਜਨਬੀ ਜੰਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਲੰਮੀ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਤੁਰਕ ਔਰਤ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਜੰਗੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਬਾਰੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਇੰਟਰਵਿਊ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵਪਾਰੀ ਜਾਂ ਔਰਤਾਂ, ਅਤੇ ਮੁਹੱਰਮ, ਰਾਮ ਲੀਲਾ ਜਾਂ ਬਸੰਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਲੂਸਾਂ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ, ਸਿਰਫ ਉਦੋਂ ਹੀ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅੰਦਰੂਨੀ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ; ਸੈਰ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਥਾਵਾਂ ਮੰਝਲੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ, ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਮਕਬਰੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਦ ਐਲੀਵੇਟਿਡ ਪ੍ਰਜ਼ੈਂਸ, ਨਿਜ਼ਾਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਔਲੀਆ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ, ਅਤੇ ਦ ਐਲੀਵੇਟਿਡ ਪ੍ਰਜ਼ੈਂਸ, ਮਹਿਰੌਲੀ ਵਿਖੇ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬੁੱਦੀਨ ਬਖਤਿਆਰ ਕਾਕੀ ਸਨ - ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮਹਿਰੌਲੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਬੰਦ ਵਾਹਨ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਅਕਸਰ ਉੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਗਾਰਡ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ; ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਸੁਰੱਖਿਆ ਗਾਰਡਾਂ ਜਾਂ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਔਰਤਾਂ ਸਿੰਧ ਅਤੇ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਸਨ, ਇਹ ਆਜ਼ਾਦ ਰਾਜ ਅਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁਣਿਆ ਹੋਇਆ, ਜੰਗਲੀ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਿੱਠ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ, ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਆਮ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਚਾਕੂ ਸੁੱਟਣ ਅਤੇ ਚਾਕੂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਸੁਰਾਗਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਭੱਜੇ ਘੋੜਿਆਂ, ਭਗੌੜੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਅਤੇ ਕੈਦੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਨ।
ਕੁਝ ਹਵੇਲੀਆਂ ਤੁਰਕੀ ਮੂਲ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਰਦਾਬੇਗਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਕੁਲਮਾਕਿਨੀਆਂ ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਦੀਆਂ ਸਨ। ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ: ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ। ਬਹੁਤ ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਦੇ, ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਕਾਲੇ ਜਾਂ ਸੁਨਹਿਰੀ, ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀਆਂ, ਬਦਾਮ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲੀਆਂ, ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਓਨੀਆਂ ਹੀ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਪਿਆਸੀਆਂ ਸਨ ਜਿੰਨੀਆਂ ਉਹ ਬਹਾਦਰ ਸਨ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦਸ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕਾਬੂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੈਦੀ ਨਹੀਂ ਲਏ: ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਜਾਂ ਅਪਾਹਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਦਾਦਾ ਆਰਿਫ਼ ਜਾਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਆਏ ਸਨ, ਜੋ ਹੁਣ ਉਜ਼ਬੇਕਿਸਤਾਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਗਾਰਡਾਂ ਵਜੋਂ ਉਜ਼ਬੇਕ ਲੜਾਕੂ

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਲਟਨ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਜ਼ਬੇਕ ਅਤੇ ਕੋਸਾਕ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਸਨ; ਇਸੇ ਕਰਕੇ, ਕਈ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਮੂਲ ਚਰਿੱਤਰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਮੂਲ ਉਜ਼ਬੇਕ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਔਲਾਦ ਸਨ।
ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਬੰਧ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਏਜੰਟਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ: ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਪਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਅਕਤੂਬਰ 1830 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਦਾਈਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਗਰਭਵਤੀ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਮਹਿਲਾ ਮੁਖਬਰ ਦੁਆਰਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹੁਣ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਫਿਰ ਗਿਆ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵਿਚਕਾਰ ਜਲਦੀ ਬ੍ਰੇਕ-ਅੱਪ, ਜਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਬ੍ਰੇਕ-ਅੱਪ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਲਈ ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ ਮੁਨਾਸਬ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸ ਕੋਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੈਦ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਧੀਰਜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਾਰਵਾਈ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਵੱਲ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਸਕੇ।
ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਰਿਆਗੰਜ ਅਤੇ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਹਵੇਲੀਆਂ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਲਗਭਗ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਕਸਰ, ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਾਲੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਆਰ, ਆਸਾਨ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਮਨਾਂ ਦੀ ਲਗਭਗ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਵਧਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਉਸਦੀ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਨਾਪਸੰਦ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਦੀ ਤਰਫੋਂ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ 'ਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਰ੍ਹਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸਰੀਰਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ।
ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦੀ ਆਦਤ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਏਕਤਾ ਉਸਨੂੰ ਦੰਤਕਥਾ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਸ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰੇਮ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਹੰਸਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਜੋੜੀ ਵਾਂਗ ਸਨ, ਜੋ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਟੁੱਟ ਰਹਿਣ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ

ਨੂੰ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਚੁਣਦੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਬਿਮਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਇਸਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਤੱਕ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਤੱਕ ਦੇ ਦੌਰੇ ਲਈ ਛੇ ਦਿਨ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਲੋਹਾਰੂ ਲਈ, ਦੌਰੇ ਲਈ ਪੰਜ ਦਿਨ ਲੱਗਦੇ ਸਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਦਿਨ ਰਹਿਣ ਨਾਲ ਨੌਂ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਅਭੇਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨੌਵੇਂ ਦਿਨ ਤੱਕ ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਇੰਨਾ ਭਟਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਵੇਖਦੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸੰਜਮਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ।
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਤੇ ਜਾਣੂ ਸਨ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਿਹਰਾ ਸੀ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਸਵੇਰੇ ਵੇਖਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਉੱਥੇ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਵੀ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਜਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਸਵੇਰੇ ਵੇਖਦਾ ਸੀ।
ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਠਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੁੱਤਾ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਨਹਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਹੇਠਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਮੀਟਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਦਰਬਾਰ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਨਾਸ਼ਤੇ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਉਦੋਂ ਤੱਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਮੌਸਮ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟੋਕਰੀ ਅਤੇ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਟ੍ਰੇ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਗੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਸਵੇਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੁਦਗੁਦਾਈ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਸੀ

ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, 'ਸ਼ੁਭ ਸਵੇਰ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ।' ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਸਵੇਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਤੱਕ। ਇੰਨੀ ਦੋਸਤੀ, ਮਿਲਣਸਾਰਤਾ ਅਤੇ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਲੰਬੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੌਰਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕਾਲੇ ਹਾਸੇ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਅਸੰਭਵਤਾ ਬਾਰੇ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸੋਲ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢਲ ਗਈ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਭੱਜ ਕੇ ਉਤਰਨ ਲਈ ਉਤਰਿਆ, ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਚਾਨਕ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਯਾਤਰਾ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੀ ਅਤੇ ਕੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕੁਝ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਪੀਵੇਗਾ ਜਾਂ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: 'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ, ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਮ ਘੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਅੰਤਰਾਲ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬਿਤਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ!' ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ - ਜਾਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ - ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਭਿਆਨਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸਣਾ ਆਮ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਵਿਰੋਧ; ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਦੋਸਤੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿੱਘੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ - ਦਰਅਸਲ, ਲਗਭਗ ਰੋਮਾਂਟਿਕ
- ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਇਹ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਸੁਰ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਸਨ - ਹਾਲਾਂਕਿ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਨਹੀਂ ਸਨ - ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸੁਰ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਸੱਚੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਉਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਗਰਮ ਸੀ। ਹਾਜ਼ਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਗਰਮੀ, ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਡਰ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੱਗ ਬਣ ਗਏ ਸਨ, ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।

ਨਵਾਬ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਮਰਪਣ ਅਤੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੂਡਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਦਬਾਇਆ, ਇਸਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ, ਮੇਰੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਸਾਹ ਥਿੜਕਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਪਰ, ਕਈ ਵਾਰ... ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਹੈ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ। ਜੇ ਮੀਰ ਨਾ ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਸਤਰ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁਕਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਉਹ ਉਪਾਧੀ ਸੀ ਜੋ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ - ਉਹ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰੇ - ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਨਵਾਬ ਦਾ ਉਸਨੂੰ 'ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਗਵਾਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਰਥ ਛੁਪਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਉਸ ਪਲ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਕਦੇ ਵੱਖ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਤੀਜਾ ਗਰਭ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਈਆਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਣੇਪਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਆਸਾਨ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜਨਮ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਦੇ ਹੋਵੇਗਾ ਜਾਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੋਵੇਗਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੌਸਮ ਠੰਢਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਠੰਢੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਡਰਾਉਣੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ... ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਧੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਪੂਰਵ-ਅਨੁਮਾਨ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਬੱਚੇ ਦੇ ਗਰਭਪਾਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਦੁਖੀ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਸਪਸ਼ਟ ਧਾਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਖਿਆ ਸੀ - ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗੱਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ - ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਕਿਸੇ ਡਾਕਟਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਕਾਰਨ ਗਰਭਵਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਸੈਨੀ ਬੇਗਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ

ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਵਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਸਨ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਨਾਬਾਲਗ ਰਈਸ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਪਤਨੀ ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਨੀ ਬੇਗਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੋ ਧੀਆਂ ਸਨ। 1828 ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਧੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਰਈਸ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਸੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਧੀ ਸੀ ਜੋ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੀ ਇੱਕ ਰਖੇਲ ਤੋਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਚੰਪਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਧੀ ਦਾ ਨਾਮ ਰਹਿਮਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਸੀ। ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਜੋ ਧੀਆਂ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਮੇਂ ਦੀ ਅਸਥਿਰ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਤਰੇਏ ਭਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਵਿਵਾਦ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਮਰਦ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਤੁਰੰਤ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਜ਼ ਧੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਰੱਖੇ ਸਨ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ।
… ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਹ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਜਮਾਂਦਰੂ ਨੁਕਸ ਨਾਲ? ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ … ਪਰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਕੋਈ ਵੀ ਹਕੀਮ, ਵੈਦ ਜਾਂ ਦਾਈ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਰਹੱਸਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਸੰਪੂਰਨ ਅਨੁਪਾਤ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਦਾਰ ਔਲਾਦ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਬੱਚੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ।
ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ 'ਮਜ਼ਬੂਤ' ਭੋਜਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਾਧੂ ਦਵਾਈਆਂ ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਮ ਖੁਰਾਕ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸੰਪੂਰਨ ਸਨ। ਗਰਭਵਤੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨਬਜ਼, ਪਿਸ਼ਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਸਾਨ, ਆਮ ਜਣੇਪੇ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ, ਡਾਕਟਰਾਂ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ, ਜਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਅਣਜਾਣ, ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਚੰਗੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਿੱਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਕੇ, ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸੰਭਵ ਸੁਹਜ, ਤਵੀਤ ਅਤੇ 'ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ' ਦਵਾਈਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ। ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਾਈ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਫੀ ਸੰਤਾਂ ਦੇ

ਦਰਗਾਹਾਂ 'ਤੇ ਗਈ - ਇਹਨਾਂ ਦਰਗਾਹਾਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਬੈਸ ਖਵਾਜਾ ਕੀ ਚੌਖਤ ('ਬਾਈ ਸੂਫੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਪੋਰਟਲ') ਦਾ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ - ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਅਤੇ ਨੁਕਸ-ਮੁਕਤ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇਵੇ।
ਉਸਨੂੰ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਸੀ, ਜੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਠੰਡੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ। ਪਰ ਜਿਸ ਪਲ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ, ਉਸਨੇ ਅੱਧਾ ਠੰਡਾ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਨਹਾਇਆ, ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਠੰਡ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਠੰਡ ਭਰੂਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਾ ਕਰੇ। ਭੋਜਨ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰੀਕੋ-ਇਸਲਾਮੀ ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀ 'ਸੁੱਕਾ ਅਤੇ ਗਰਮ' ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ - ਡਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਰੂਣ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸਰਦੀਆਂ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਹਕੀਮਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੈਦਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਰਲੱਭ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਉਸਨੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮਾਸ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰਾ ਲਾਲ ਮਾਸ 'ਸੁੱਕਾ ਅਤੇ ਗਰਮ' ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਮ ਅਤੇ ਘੱਟ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹਰੀ ਦਾ ਮਾਸ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ; ਪਰ ਹਰੀ ਦਾ ਮਾਸ ਜੋਖਮ-ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਮਾਸ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਹਰੀ ਦਾ ਸੂਪ ਜਾਂ ਪਤਲਾ ਬਰੋਥ ਪੀਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਸਲ ਮਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੰਛੀ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭੁੰਨੀ ਹੋਈ ਬੱਤਖ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਅਫ਼ਸੋਸ, ਮੱਛੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ 'ਠੰਡੇ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਸੀ। ਝੀਂਗੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਨਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਛੋਟੇ ਝੀਂਗੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਮੱਛੀ ਦੀ ਗੰਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮੰਨਣਯੋਗ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਝੀਂਗੇ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਵਜੋਂ ਮਨੋਨੀਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚੌਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੋ ਸਿਧਾਂਤ ਸਨ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸਾਰੇ ਚੌਲ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ' ਸਨ। ਉਹ ਸਲਾਦ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਾਗ ਦੀ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਾਲਕ ਅਤੇ ਪਰਸਲੇਨ ਦੋਵੇਂ 'ਠੰਡੇ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਸਨ, ਅਤੇ ਚੌਲਾਈ (ਅਮਰੈਂਥਸ ਪੌਲੀਗੈਮਸ) 'ਠੰਡੇ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ' ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਗ ਰਸੋਈ ਦੇ ਦਾਅ 'ਤੇ ਗੁਆਚ ਗਈਆਂ। ਖਿਰਨੀ (ਮੀਮੋਸਪਸ ਕਾਉਕੀ), ਪਤਲੀ, ਚਮਕਦਾਰ ਪੀਲੀ, ਕਾਫ਼ੀ ਮਿੱਠੀ ਪਰ ਕੁਝ ਕੁ

ਤੇਜ਼ ਬੇਰੀ, ਅਤੇ ਗਾਜਰ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸਨ, 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਪਰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਪਲਬਧ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਬਦਾਮ, ਅੰਗੂਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਰਕੰਦੀ ਸਨ: ਸਾਰੇ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਡਾਕਟਰੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਸਾਲੇ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਲਦੀ, ਕਾਲੀ ਮਿਰਚ (ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਦੋਵੇਂ), ਪੁਦੀਨਾ, ਜੀਰਾ - 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁੱਕੇ' ਹੋਣਾ ਲਗਭਗ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੇਜ਼ ਨਰਮ ਸੀ ਅਤੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਮੌਸਮੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਅਜੀਬ ਸੀ। ਦਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਉਹ ਉੜਦ (ਡੇਲੀਚੋਸ ਪਾਈਲੋਸਸ) ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ; ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਹਿੰਗਾ ਸੀ, ਇਹ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲਾ' ਸੀ।
ਜ਼ੁਕਾਮ ਹੋਣ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਦੇ ਡਰੋਂ, ਉਸਨੇ ਠੰਡੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਵੇਰੇ, ਅਤੇ ਕੌਫੀ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਸਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਘੱਟ ਅਤੇ ਅਣਚਾਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ, ਦਵਾਈਆਂ ਵਾਂਗ, ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਚਾਹ ('ਗਰਮ ਅਤੇ ਸੁੱਕੀ') ਨੂੰ ਪਾਚਨ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਕੌਫੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉਤੇਜਕ ਅਤੇ ਸਿਰ ਦਰਦ ਦਾ ਇਲਾਜ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਰਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੋਈ ਵੀ ਭੋਜਨ ਚੁਣਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਜੋਤਿਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਅਤੇ ਰਾਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਕੁੰਡਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ ਕਦੇ ਕੋਈ ਕੁੰਡਲੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਬਦਾਮ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਗੇ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਦਾਮ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲੇ' ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਹਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਬਦਾਮ ਜੁਪੀਟਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ! ਖੈਰ, ਫਿਰ, ਕੁਝ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੁਪੀਟਰ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗ੍ਰਹਿ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਪੰਛੀ ਚੰਦਰਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਸ 'ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਿੱਲਾ' ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਚੰਦਰਮਾ ਅਤੇ ਜੁਪੀਟਰ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੋਸਤ ਸਨ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ੌਕੀਆ ਅਤੇ ਦਰਅਸਲ, ਗਰਭਵਤੀ ਔਰਤ ਲਈ ਇੱਕ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਖੁਰਾਕ ਮਾਹਿਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਪਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਖੁਰਾਕ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਸਾਥੀ ਸਨ। ਹੋਰ

ਮਨਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਖੁਸ਼:
ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲੋਂ ਉਸ ਰੌਸ਼ਨੀ ਲਈ ਸਲਾਮ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਧਰਤੀ, ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਵਿੱਚ ਅਡੋਲ; ਸਦਾ ਭਟਕਦੇ ਆਕਾਸ਼ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਪਾਗਲ।
ਉਸਦੀਆਂ ਕੋਹਲ-ਸੁੰਦਰ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਨਰਗਿਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ 'ਅਡੋਲ' ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਜਿਵੇਂ 'ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਇਹ (ਦੁਨੀਆ) ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਂਦੀ ਹੈ'।
ਜਾਮੀ, ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚਲੇ ਰਹੱਸਾਂ ਬਾਰੇ, ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ: 'ਕੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਛਾਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ?' ਉਸਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਰਾਨ: 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮਹਿਮਾ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਮਸਜਿਦ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਲੈ ਗਿਆ।'
ਜਾਮੀ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਵਜੋਂ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਸਾਰ ਅਤੇ ਨਿਕਾਸੀ ਵਜੋਂ ਦੱਸਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ, ਇਸਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਹੱਸ ਅਤੇ ਕਾਰਨ, ਚੰਦ ਅਤੇ ਤਾਰੇ, ਆਕਾਸ਼ਗੰਗਾ, ਜੰਗਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਦੀਆਂ, ਮਨੁੱਖ ਅਤੇ ਜਿਨ: ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ, ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਜਾਂ ਜੋ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਿਆਰ ਦਾ ਉਹੀ ਗੁਣ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਨੌਂ ਅਸਮਾਨ, ਸਾਰੇ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸੰਸਾਰ, ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਸੀ ਜੋ ਦਿਲ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਅਤੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਫੁੱਲ ਸਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਹਕੀਕਤ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਇਤਾਂ ਗਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਗਾਉਂਦੀ ਜਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਭ ਤੋਂ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋਵੇ - ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਹੋਵੇਗਾ - ਦੋ ਜਹਾਨਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਚਿਪਕੀ ਹੋਈ ਧੂੜ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਕਿਸਮਤ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਵੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ - ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ

ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਅਲੌਕਿਕ ਹੋਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ - ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮਾਤਰਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗਾਉਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚੰਗੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੰਗੀਤਕ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਜੇ ਅਢੁੱਕਵੀਂ, ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨਾਲ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਿਲ ਲਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਪੈਗੰਬਰ 'ਤੇ ਜਾਮੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਫਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸੰਤ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਤ ਮੀਰਾ ਬਾਈ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੀਤ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਮਹਾਨ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਵੀ ਸੂਰਦਾਸ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੇਮ ਗੀਤ ਸਿੱਖੇ ਸਨ।
ਹੁਣ, ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਉਤੇਜਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗਾਇਕੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਵਜੋਂ ਗਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਬਣਾਇਆ, ਮਹਿਲਾ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਗਾਇਕਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਦੀਆਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਲਈ ਗਾਉਣ ਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਉਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਚੌਕ ਸਾਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਖਤਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਚੌਕ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਖਾਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੀ, ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕਟੜਾ ਸੀ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ, ਮਲਾਹਾਂ ਦਾ ਗੁਆਂਢ ਅਤੇ ਅਸਦ ਅਲੀ ਹਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਇਮਾਰਤ ਜੈਨ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਲਾਲ ਮੰਦਰ (ਲਾਲ ਮੰਦਰ) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੰਦਰ ਲਈ ਟਰੱਸਟ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਦਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਟਰੱਸਟ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਸੀ ਅਤੇ ਮੰਦਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਮੁੱਖ ਚੌਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਮਾਰਤ ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਮੰਦਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਮੰਦਰ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸਗੰਜ ਦੀ ਉੱਚੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ, ਜੋ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਪਵਿੱਤਰ ਸੀ।
ਤਿੰਨੋਂ ਪੂਜਾ ਸਥਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਜ ਹੈ; ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਹੁਣ ਭੀੜ ਕਈ ਗੁਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ

ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੀ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੂ, ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਜੈਨ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਗੀਤ ਸਵੇਰ ਵੇਲੇ ਗਾਏ ਜਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਚੌਂਕ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੱਕ, ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰਹੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਚੌਂਕ ਦੀ ਰੌਣਕ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਲਗਭਗ ਸ਼ਾਂਤ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਪੂਰਨ ਮਾਹੌਲ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ।
ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਅੱਗੇ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਜਦੋਂ ਚੌਕ ਸਾਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਤੋਂ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਵ-ਵਰਾਹ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਫੁਹਾਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਸਨ। ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਨਹਿਰੀ (ਸੁਨਹਿਰੀ) ਮਸਜਿਦ ਨਾਮਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮਸਜਿਦ ਸੀ। ਇਸ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਦਿਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ ਸੀ, ਜੋ 1739 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਕਤਲੇਆਮ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਘਰ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਉੱਤਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਅਣਗਿਣਤ ਘਰਾਂ ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਰੋਕਦੇ ਸਨ। ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਸ਼ੋਰ ਅਤੇ ਹਲਚਲ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੀ ਰੰਗੀਨ, ਸੁਹਾਵਣਾ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਭਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰਲ ਗਈ। ਜੋ ਲੋਕ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ (ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਕਬਰ ਕਦੇ ਇਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ) ਇਸ ਦੀ ਬਿਹਤਰ ਕਦਰ ਕਰਨਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਪਵਿੱਤਰ ਗੰਗਾ ਦੇ ਹਲਕੇ, ਚੌੜੇ ਅਤੇ ਸੁਸਤ ਪਾਣੀਆਂ ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਜਮਨਾ ਦੇ ਡੂੰਘੇ, ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਹਰੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਗਲੇ ਲਗਾਇਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸੁਨਹਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਸਜਿਦ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਪਲਿੰਥ ਸੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ, ਇਸਦੇ ਮਹਿਰਾਬ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। 1747 ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਦ ਖਾਨ ਖਵਾਜਾ ਖੁਸਰਾ, ਜਿਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਸਿਰਲੇਖ ਨਵਾਬ ਬਹਾਦਰ ਖਾਨ ਸੀ, ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ, ਇਹ ਮਸਜਿਦ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰੀ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ 'ਸੰਗ-ਏ-ਬਾਸੀ' ਨਾਮਕ ਪੱਥਰ ਤੋਂ ਬਣੀ ਸੀ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਲਾਲ ਰੇਤਲਾ ਪੱਥਰ, ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਢਾਂਚੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਰੀਕੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।
ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨਾਲ ਬੱਘੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ

ਮੱਛਰਦਾਰ ਹਾਥੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਕੋਚਮੈਨ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੀ ਮਰ ਗਏ ਅਤੇ ਬੱਘੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਅਤੇ ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸੁਨਹਰੀ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਉੱਚੀ ਪੌੜੀ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੌੜੀਆਂ ਵੱਲ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ, ਜੋ ਹਾਥੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਸੇਵਾ ਦੇ ਬਦਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦਿੱਤੀਆਂ।
ਜਿਸ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ 1816 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਉਸਨੇ ਮਸਜਿਦ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ, ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੁਰੰਮਤ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ, ਨਾਲ ਹੀ ਇਸਦੇ ਸਟਾਫ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਨਿਭਾਈ।
ਹੁਣ 1831 ਵਿੱਚ ਫਰਵਰੀ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਮਹੀਨਾ ਸੀ। ਮੌਸਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਹਾਵਣਾ ਸੀ, ਅਸਮਾਨ ਬੱਦਲਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵਾ ਧੂੜ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਾਫ਼ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਈਆਂ ਸਨ: ਜੇਕਰ ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੁਨਹਰੀ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਆਗੂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਵਹਿੰਦੀ, ਸੰਗੀਤਮਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੌਰਾਨ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਲੰਬੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਸੁਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤਰਾਵਹਿ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਰਮਜ਼ਾਨ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਦੌਰਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਦੌਰਾਨ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਪੂਰਾ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੋਰ ਜਾਂ ਉੱਚੀ, ਵਿਅਰਥ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਖਾਸ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਜਦੋਂ ਤਰਾਵੀਹ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਤਰਾਵਹਿ ਆਗੂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਮੀਆਂ ਜਾਫ਼ਰ ਹੁਸੈਨ ਆਪਣੀ ਸਪਸ਼ਟ ਆਵਾਜ਼, ਆਪਣੀ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸੰਤੁਲਿਤ ਉਚਾਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਅਰਬੀ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬਚਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ; ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ (ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਂਗ) ਵਰਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਵੀ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਰਮਜ਼ਾਨ ਦਾ ਮਹੀਨਾ ਇੱਕ ਲਗਾਤਾਰ ਤਿਉਹਾਰ ਵਾਂਗ ਬੀਤਿਆ। ਈਦ ਦੇ ਤਿਉਹਾਰ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਵਰਤ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ

ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: ਕੱਪੜੇ, ਗਹਿਣੇ, ਖਿਡੌਣੇ, ਪੈਸੇ। ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਠਿਆਈਆਂ ਪਕਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਨ, ਪਰ ਦੋ ਖਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਸਨ। ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੈਰਾਨੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ, ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਸਨ, ਜੋ ਈਦ ਦੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਤਨੀਆਂ, ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਠੰਡੀਆਂ ਸਨ।
ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਉਹ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁਤ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਵਿੱਚੋਂ ਚੰਗੀ ਪ੍ਰਜਨਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਝਲਕਦੀ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਔਸਤ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੇ, ਗੋਰੇ ਰੰਗ ਦੇ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ, ਲੰਬੇ, ਬਦਾਮ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਲੰਬੇ, ਸੁਨਹਿਰੀ ਵਾਲ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਆਏ ਸਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੁਝ ਵੀ ਤੈਅ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਭੈਣਾਂ ਬਣ ਗਈਆਂ।
12 ਜ਼ਿਲ-ਹਿੱਜਾਹ, 1246 (25 ਮਈ 1831) ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਦੋ ਵਜੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਇਕਾਵਾਂ, ਹੋਰ ਕਈ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ।
ਇਹ ਈਦ-ਉਲ-ਅਜ਼ਹਾ ਦਾ ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ ਅਬਰਾਹਮ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਤਿਉਹਾਰ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਤਿਉਹਾਰ ਦਾ ਅਸਲ ਦਿਨ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਲੋਹਾਰੂ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤਿਜਾਰੀ ਸੀ, ਜੋ ਸਿਰਫ ਅੱਠ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅਸਲ ਸੜਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਰਸਤਾ ਤੰਗ ਪੈਦਲ ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਪਲਾਸ਼ ਦੇ ਜੰਗਲ, ਜੰਗਲੀ ਬੇਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਫੁੱਲਦਾਰ ਪਰ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੂਟ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਊਠਾਂ 'ਤੇ, ਮੁਸ਼ਕਲ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਤਿਜਾਰੀ ਤੋਂ ਲੋਹਾਰੂ ਤੱਕ ਸੜਕ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜਾਈ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਤਿਜਾਰੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਲੋਹਾਰੂ ਵੱਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਫਰੀਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਸੋਹਨਾ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਰਸਮੀ ਬਲੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਬਲੀਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ

ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਅਤੇ ਸਮਾਨ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ ਬੇਗਮ ਜਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਤਰੇਏ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਈਦ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ; ਉਸਦੀਆਂ ਪੰਜ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਮਹਿੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸੌ ਸਵਾ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ। ਦਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਪੰਜ ਤਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਮੋਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਹਾਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਈਦ ਦੇ ਖਾਸ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ, ਜੋ ਕਿ ਰਸਮੀ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਰਬਾਰ ਕਮਰਾ ਵੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਤੋਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਣ ਨਾਲ ਉਹ ਦਿਨ ਭਰ ਰੁੱਝਿਆ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਮਨ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਭਟਕਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਜਨਮ ਦੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਦਾ ਰਿਹਾ।
12 ਜ਼ਿਲ-ਹਿੱਜਾ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 15 ਜ਼ਿਲ-ਹਿੱਜਾ (28 ਮਈ) ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਉਸਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਕੋਰੀਅਰ 26 ਮਈ ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸੰਭਾਵਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਕਈ ਸਟਾਪੇਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ।
ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਰੁਕ ਜਾਵੇਗਾ: ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸੀ, ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਉਚਾਈ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਵਧੀਆ ਸਨ, ਇਸਦਾ ਨੱਕ ਅਤੇ ਮੂੰਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਪਾਤ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਰੰਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ... ਨਹੀਂ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਗੂੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਚਾ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਈ ਵਾਰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਰੰਗ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਲਪਨਾ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸੀ। ਨਵਜੰਮਿਆ ਸੱਜਣ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਕਾਲੇ, ਸੰਘਣੇ ਅਤੇ ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਸਨ; ਇਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਰੀਕ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਵਾਲਾਂ ਵਰਗਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਬਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਜਾਂਚਣ ਲਈ ਕਈ ਵਾਰ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ: ਅਬੀਸੀਨੀਅਨਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਨੱਕ ਸਿੱਧਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੀ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੋਟੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਨੱਕ ਸਭ ਤੋਂ

ਲਈ, ਕੁਝ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ, ਹਰ ਕੋਈ ਇਸਨੂੰ ਬਚੇ ਮੀਆਂ ('ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੱਚਾ') ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ: 'ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੱਚਾ ਭੁੱਖਾ ਹੈ', 'ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੱਚਾ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ' ਆਦਿ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੂਜੇ ਜਾਂ ਤੀਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਵਚਨ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਥਾ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਣੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।
ਜਦੋਂ 'ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੱਚਾ ਸਾਹਿਬ' ਆਪਣੇ ਪੰਘੂੜੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਜਨਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਬੱਚਾ ਮੀਆਂ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਦਾਈ ਪਿਲਾਈ (ਦਵਾਈ ਤੋਂ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ) ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਈ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾਉਣ ਦੇ ਜੋਖਮ 'ਤੇ ਵੀ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਨਿੱਪਲ ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁੱਧ ਗਰੀਬ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ 15 ਜ਼ੀਲ-ਹਿੱਜਾਹ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਤਰਿਆ। ਇਹ ਭੁੱਲ ਕੇ ਕਿ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਰੰਗ ਸਭ ਤੋਂ ਸੋਹਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੰਬ ਗਈ, ਡਰ ਗਈ ਕਿ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ (ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ), ਜੋ ਕਿ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਸੇਬਾਂ ਵਾਂਗ ਗੁਲਾਬੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਰੱਦ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਡਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਰੰਗ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ 2100 ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਾਈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੈਸੇ ਗਰੀਬਾਂ ਅਤੇ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਰਸਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਈਆਂ, ਨੌਕਰਾਂ ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੇ ਸੰਸਥਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਰੁਪਏ ਦਿੱਤੇ, ਨਿਯਮਤ ਜਾਂ ਆਮ। ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਅਵਾਜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਇਬਰਾਹਿਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਨਾਮ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇਖਦਾ ਹਾਂ।

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਮ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਬਰਾਹਿਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਵਜੰਮੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਬਣ ਗਿਆ।

39

ਕੁਝ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਤੂਫਾਨੀ ਬੱਦਲ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਦੋ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਹ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਾਲ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਫਸਲਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਰਾਜ ਅਧੀਨ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਠੱਗਾਂ, ਰਾਜਮਾਰਗਾਂ ਅਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤੋਂ ਪੰਜ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਸੱਤ ਲੱਖ ਤੋਂ ਦਸ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਤੱਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਿਆ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਬੁੱਧੀ, ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸਮਝ, ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਖੇਡ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਗਿਆਰਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਅਤੇ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਗੀਤਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਤਾਲ ਅਤੇ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਾਲ ਅਤੇ ਸੁਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਸਧਾਰਨ ਗੀਤ ਗਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਜੋਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸਿੱਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ। ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸਦੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਾਂਗ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ, ਸੁਚੱਜੇ ਅਤੇ ਔਸਤ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਰੀਰ ਲਈ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਰ ਕੋਈ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਅਲਵਰ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਮਿਲੇਗੀ।

ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਭੈਣ ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਅਸਲ ਵਿਆਹ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਭੋਜਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੌਰਾਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਾਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।
ਲਾੜਾ ਜ਼ੈਨ-ਉਲ ਆਬਿਦੀਨ ਖਾਨ ਆਰਿਫ਼ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲਾ ਕੁਲੀਨ ਅਤੇ ਕਵੀ ਸੀ; ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਫਿੱਕਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਫੇਥੀਸਿਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਸ਼ਰਾਫ-ਉਦ ਦੌਲਾ ਨਵਾਬ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਮਸਰੂਰ, ਸ਼ਰਾਫ-ਉਦ ਦੌਲਾ ਨਵਾਬ ਫੈਜ਼ਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਸੁਹਰਾਬ ਜੰਗ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਲਾੜੇ ਦੀ ਮਾਂ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੇਗਮ, ਨਵਾਬ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਮਾਰੂਫ਼ ਦੀਆਂ ਧੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੇਗਮ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਲਾੜਾ, ਉਸਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸੀ।
ਦੋਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੁਰਾਣਾ ਸਬੰਧ ਵੀ ਸੀ: ਆਰਿਫ਼ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਸਨ। ਗਲੀ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਜੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਪ੍ਰਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਮੁਗਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਰਾਫ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਲੀ ਗੌਹਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਲਾਲ ਮੀਆਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੁਲਾਕੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, 1759 ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਸਮਰਾਟ - ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II - ਬਣਿਆ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ਰਾਫ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਆਰਿਫ਼ ਜਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ।
ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਉੱਘੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਉੱਘੇ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਆਰਿਫ਼ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਢਾਈ ਸੌ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਇਹ ਲਾੜੇ ਦੇ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਤ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦਾ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ, ਜੋ ਕਿ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਲਾੜੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਦੁਆਰਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਰਾਫ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਿੱਖ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇੰਚਾਰਜ ਹੋਵੇ। ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਨਮ ਨੂੰ ਜਸ਼ਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ

ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਲਾੜਾ ਅਤੇ ਲਾੜੀ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ।
ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੇਗਮ, ਸ਼ਰਫ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਵਾਬ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਖਾਨ ਤੋਂ ਅਸੰਗਤਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਵੱਖ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਵੱਖ ਹੋਣ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜਾਇਦਾਦ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵੀ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਬਚਪਨ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ, ਜ਼ੈਨ-ਉਲ ਆਬਿਦੀਨ ਖਾਨ ਆਰਿਫ ਇੱਕ ਬਿਮਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਵਜੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਜਿਸਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਂ ਅਰਬੀ, ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ, ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪੂਰਵਜ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਰਿਫ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ।
ਇੱਥੇ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬੁਨਿਆਦੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ, ਉਮਰਾਓ ਬੇਗਮ, ਦਾ ਵਿਆਹ ਕੁਲੀਨ-ਕਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਮਾਸੀ ਉਮਰਾਓ ਬੇਗਮ ਦੀ ਵਿਚੋਲਗੀ ਦੁਆਰਾ ਸੀ ਕਿ ਆਰਿਫ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣਿਆ। ਉਮਰਾਓ ਬੇਗਮ ਆਰਿਫ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਸੀ ਕਿ ਆਰਿਫ ਦੀ ਬੇਵਕਤੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵਜੋਂ ਪਾਲਿਆ ਅਤੇ ਪਾਲਿਆ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਆਹ ਦੋਵਾਂ ਸਦਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਅਮੀਰੀ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜਿਸ 'ਤੇ ਆਰਿਫ਼ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਪੈਨਸ਼ਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਇਦਾਦ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੱਚੇ ਵੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹੇ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ (ਮਈ 1834), ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਜਨਮਦਿਨ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਜਨਮਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਪੜਾਅ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਅਣਕਿਆਸੇ ਵਿਕਾਰਾਂ, ਹੰਗਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਟਕਰਾਵਾਂ ਨੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਆਪਣਾ ਭੈੜਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਿਆ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਹਰ ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੜਾਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜੀਵਨ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਲਦੀ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਅਤੇ ਸਥਾਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ। ਪਰ ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਸੂਰਤ ਟਿਊਮਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਹੁੰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜੋੜੇ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਡਾਕਟਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦੂਜੇ ਮਹੀਨੇ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਈਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਬੀਤ ਗਏ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਖਪਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ। ਹੁਣ ਇਹ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਭਰੂਣ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਜੇ ਇਹ ਬਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੇਵਨ ਨਾਲ ਜਨਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਸਰੀਰਕ ਅਪੰਗਤਾ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਡਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਿਮਾਰੀ ਕਾਰਨ ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਪੇਡੂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਭੁਰਭੁਰਾ ਅਤੇ ਖੋਖਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਜਨਮ ਨਾਲ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਦੀ ਦੌੜ ਭਰੂਣ ਦੇ ਪੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੌੜ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸੱਤਵਾਂ ਮਹੀਨਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਜਣੇਪੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਵਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਦੋਵਾਂ ਜੀਵਨਾਂ ਦੀ ਲਾਟ ਨੂੰ ਬੁਝਣ ਲਈ ਦਰਦ ਅਤੇ ਖੂਨ ਵਹਿਣ ਦੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ।

40

ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨ ਗਏ।
ਇੱਕ ਭੈਣ ਲਈ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਬਚੀ ਹੋਈ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਜਲਦੀ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਚਿੰਤਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਆਏ ਸਨ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭੇਜਣ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਦੁਲਹਨ-ਸਜਾਵਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਵਾਰਤਾਕਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇੱਕ ਪਤੀ ਮਿਲੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਸੁਚੇਤ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਹ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਨੂੰ ਪਾਲੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਏਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਦਿੱਲੀ ਕੋਰਟ ਵਿੱਚ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ 'ਦਿੱਲੀ' ਵਜੋਂ ਮਨੋਨੀਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਈ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਬਹਾਨੇ ਉਪਲਬਧ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਕੋਲ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਸਨ: ਰਾਜਨੀਤਿਕ, ਨਿਆਂਇਕ, ਅਪਰਾਧਿਕ ਅਤੇ ਸਿਵਲ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਕੋਲ 'ਮੂਲ ਰਾਜਾਂ' 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਤਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਭਾਰਤੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਉਹ ਸਮਾਜਿਕ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਸਨ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਅਟੱਲ ਹੁੰਦੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਜਿੱਥੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮਹਾਨ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਡਾਲੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਇਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਮਾਮੂਲੀ ਰਕਮ ਜੇਬ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ।

ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਦਿਨ, ਉਸਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਮਿਲੀ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਖੇ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵੱਲੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਫੈਸਲਾ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਤੋਂ ਬੇਸਬਰੇ ਹੋ ਜਾਣ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਹੁਣ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਪਰ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਫਖਰ-ਉਦ ਦੌਲਾ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਰੁਸਤਮ ਜੰਗ ਦੀ ਆਖਰੀ ਵਸੀਅਤ ਅਤੇ ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੀ ਵੰਡ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਦੁਹਰਾਈ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖੁਦ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।
ਇਸ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਪੋਰਟ ਆਈ ਕਿ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ, ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਲਿਖਣ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਬਾਲਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਕਲਕੱਤਾ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਜਲਦੀ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਣ।
ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਪੋਰਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਗਾਲਿਬ ਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਦੋਸਤਾਂ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਵਾਬ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰਵਾਉਣ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ - ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਵਿਆਹ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰਕ ਝਗੜੇ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਗੰਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੋਣਾ ਚੁਣਿਆ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਉਸਦੇ ਸਵਰਗ-ਨਿਵਾਸ ਪਿਤਾ - ਜੋ ਕਿ ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਅਮੀਨੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ - ਨੇ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਲਝਾ ਲਿਆ ਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਓਨਾ ਹੀ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਸ ਕੋਲ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਅਮੀਨੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਲੋਹਾਰੂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਚ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਵੀ ਇੱਕ ਵਾਰ

ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕਲਕੱਤਾ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਵਾਪਸ ਪਰਤੇ ਸਨ।
ਹੁਣ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਲਾਭ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ।
ਪਰ ਆਪਣੀ ਨਾਖੁਸ਼ੀ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਣ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ; ਦਰਅਸਲ, ਜੇਕਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਗੋਲਾ ਹੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਕਲਕੱਤਾ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ - ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦੁਰ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਕੋਚਿੰਗ - ਆਪਣੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲਈ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਅਸਿੱਧੇ ਜਨਤਕ ਅਪਮਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਨਾਲ ਲੀਕ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਅਨੁਮਾਨ ਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਮਿਲੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਰੂਏ ਅਤੇ ਰੇਕ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਅਫਵਾਹ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਭੇਜਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਵਿਆਹ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਤੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਲੀਕ ਅਤੇ ਅਫਵਾਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਹੀ ਆਈ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਨਾਲ ਫਿਰ ਤੋਂ ਅਪਮਾਨ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਉਸ 'ਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਭਵ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਜਿੱਤ ਮਿਲੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਲਦੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਠੰਢਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਹ ਕੋਈ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਨਸਨੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਿਹਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਖੂਹਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਗੱਪਾਂ ਅਤੇ ਟਾਈਟਲ ਲਈ ਇੱਕ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਥੀਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਕੌਫੀ ਹਾਊਸ, ਕਾਕਪਿਟ ਅਤੇ ਬਟੇਰ-ਪਿਟ, ਅਤੇ ਗੇਮਿੰਗ ਡੇਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ

ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਗਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਹਰਕਤ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਗਰਮ ਮੁਦਰਾ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅੱਗ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦਾ ਪਰਦਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਲਗਭਗ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਉਕਸਾਇਆ।
ਇਹ ਜੁਲਾਈ 1834 ਦਾ ਮੱਧ ਸੀ। ਉਸ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਬਾਰਿਸ਼ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ। ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਛੱਤਾਂ, ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੋਟੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਇਮਾਰਤਾਂ 'ਤੇ ਗਿੱਲੇ ਝੱਖੜ ਵਿੱਚ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਰੇ ਰਿਬਨਾਂ, ਸਟ੍ਰੀਮਰਾਂ ਅਤੇ ਗੁਬਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ, ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਵੱਡੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਗਮਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਪਲਾਂਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪੌਦਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਇਹ ਮੀਂਹ ਦਾ ਮੌਸਮ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਹੈ! ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਵੇ। ਮੌਸਮ ਦਾ ਮੂਡ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੈ: ਤੂਫਾਨੀ, ਛਾਲ ਮਾਰਦਾ, ਜੈਵਿਕ; ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਝੂਲਦੇ ਨਵੇਂ ਉੱਗੇ ਘਾਹ ਤੋਂ, ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਲਹਿਰ ਤੱਕ।
ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਯਾਤਰਾ ਜਲੂਸ ਬੱਲੀਮਾਰਾਨ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਗਲੀ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮੌਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਯੋਜਨਾਬੱਧ ਸੀ, ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕਿੱਸਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਬੱਲੀਮਾਰਾਨ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਜਦੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਹਾਥੀ ਗਲੀ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਹੁਣੇ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਮੁਜ਼ੱਫਰ-ਉਦ ਦੌਲਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਸੈਫ ਜੰਗ, ਨਵਾਬ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਖਾਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ, ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾ ਕੇ, ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਖੜੀ ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਹਾਥੀ, ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ, ਜਿਸਦੇ ਉੱਪਰ ਡੇਢ ਗਜ਼ ਉੱਚਾ ਹਾਉਦਾ ਸੀ, ਨੀਵੇਂ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉੱਚੇ ਅਸਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕਾਫ਼ੀ ਲੰਬਾ ਸੀ, ਸੈਫੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਸੀ; ਫਿਰ ਵੀ, ਦੋਵੇਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਗਮੀ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣਾ ਅਯੋਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

xxxx xxxx xxx xxxx xx xxxx xxx xxx xxxx, xxxxxx xxxxxxxx xxxx xxx xxxxx xxx xxxxx, 'xxxxxxxx-xx-xxxx, xxxxxx-xx-xxxxx xxx xxxxxx xxxxxxxxxxxxx xxxx xxxx xxxx'

xxxxxxxx xxxxx xxx xxx xxxxxx xxx xxx xxxxxx xxxxxxx-xx-xxxx xxx xxxxxx xxxx xxx xxxxxxxx xx, xxxxxx xxxxx xxxxxxx-xx-xxxx xxxx xxxx xx xxxxxxxx xxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xxx xxxx xxxx-xxxx xxxxx xx xxxx xx 'xxxxxxxxx' xx xxxxx xxxx xxxx xxxx xxxxxx xx, xxxxxxxx xxxxx xx xxxx xx xxx xxxxxx xxxx xxxxxx xx; xx xxx xxxxx, xxxxxxxx xxxxx xx xxxx xxxxx 'xx xxxx xxx xxxx xxx 'xx xxx xxxx xxxx xx xxxxxxx-xx-xxxx xx xxxxx xxxx xxx xxxx xxxx xxx xxxxx xxx xxxxx xxxx xxx xxxxxxx xxxxx xxx xxxxxxxx xxxxx xx xxxx xxx, xxxxx xx xxxx xx xx xxx xxxx xxxx xxxx, xxxx xxxx xxxx xxx xxxx xxx xxx xxxx xxxxx, 'xxxx xxxxxx xxxxx, xxxxxx xxxxxx xxxxx xxxx xxx xxxx xxxx xxxx'

xxxxxx xx xxxxx 'xx xxx xx xxxx xxxx xxxxxxxx xx, xx xxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xxxxx xxx xxxxx xxxx xx, xx xxxxxxxx xxx xxxx xxx xxxx xxxx, 'xxx, xxxxxx-xx-xxxx, xxxxxxxx xxxx xxx xxxxx xx? xxx xxxxx xx - xxxxx xx xxxx xxxxxxxx xx xxxxx xxxx - xx xxxxx xxx xxxx xxx xxxxx xxxxxx xx xxx xxx xxx xxx xxxx xxxx xxx xxx xxxx xxxx xxxxxx xxxx xx xxxxxx xxxxxx xx xxxxxx xxx xx xxxx xxxx xxxxxxx xxxxxxx xx xxxx xxx xxxxx xx, xxxxx xxxxx xxxx 'xx xx xxx xxxx xxxxxx

xxxxx xxx xxxx xxx xxx xxx xxx, xxx xxxx xxxx xxxx xxx xxxx xxxx xxxxx xxxx xxx xx xxxxxx xxx xxxxxx xxxxx xxxx, xxxx xxx xx xxxxxxxxxxxx xx xxxxx 'xx xxxxx xx xx xxxxxx, xxx xx xxxxx xxxx xxxx xxx xxxx xx xxxxx xxxxx xxxx xx xxx xx, xxxxxx xxxxxx xxx xxxx xxx xxxxx xxxx xxx xxxxx xxxx xx xxxxx xx xxxx xxx xxxx xx xx xxxxx xxxx xxx xx xxxxx xxx xxxxx xxxxx xxxx xx xxx xxxx xxxxxx xxx xxxx xxxx xx, xxxx xxxx xx xxxxxxx xx xxxxx xxxx xxx xxx xxx xxxx xxxxx xx xxxxx xxxxx

ਵਿਨੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਝ ਮੇਵਾਤੀ ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੰਭਾਵਿਤ ਕਾਤਲਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨੂਰ ਬਾਗ ਤੱਕ ਲੱਭ ਲਿਆ ਜਿੱਥੇ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਤਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਰਕ ਦੀ ਕੰਧ ਟੱਪ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਪਹਿਲਾ ਝਟਕਾ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਝਲਕਦਾ ਝਟਕਾ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇੱਕ ਪਿੰਕੀ ਹਟਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ।
ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਦੁਖੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਗ਼ ਪ੍ਰਤੀ ਇੰਨੀ ਨਫ਼ਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਡੇਵਿਡ ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਅਸਲ ਕੀਮਤ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਆਕਟਰਲੋਨੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੀ 'ਮੁਸਲਮਾਨ ਬੇਗਮ' ਮੁਬਾਰਕੁੰਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਿਟੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸੀ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦਾ ਨਾਮ ਇੰਨੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਨਾਲ ਲੈਣਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਅਪਮਾਨ ਸੀ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤਲਵਾਰਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਉੱਚ-ਉੱਚ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇੱਕ ਪਰਦਾ ਔਰਤ ਦਾ ਨਾਮ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਮਰਦ ਦੁਆਰਾ ਲੈਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਘਾਤਕ ਅਪਮਾਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਕੁੜੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਉਭਾਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਝ ਨੇੜਤਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਨੇੜਤਾ ਦਾ ਭਾਵ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਸੱਭਿਅਕ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਅਪਮਾਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਲਈ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਬੁਰੀ ਸਾਖ ਵਾਲੀ ਫਿਰੰਗੀ ਲਈ ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਉਸਦੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਜਾਂ ਪਿਤਾ ਲਈ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਦਾ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਭੈਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਾੜਾ ਸੀ।
ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਨੂਰ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਮਨੋਰੰਜਨ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਆਉਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲਾਂ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਬੇਰਹਿਮ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ: ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਜਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੂਰ ਬਾਗ਼ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਅਤੇ ਮਾਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ

ਜ਼ਹਿਰੀਲਾ ਕੰਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਫਰੇਜ਼ਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨੂਰ ਬਾਗ਼ ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਸੀ; ਹੁਣ ਅਸੀਂ, ਫਿਰੰਗੀ, ਇਸਦੇ ਮਾਲਕ ਹਾਂ; ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲੇ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਸਨ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗਾ ਖੇਡਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਕੇਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਵਰਗੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਇੰਨੇ ਹੀ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਰ ਸਕਿੰਟ ਰੰਗ ਬਦਲਦਾ ਰਿਹਾ: ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਲਾਲ ਤੋਂ ਗਰਜਦੇ ਕਾਲੇ ਅਤੇ ਸਾਹ ਚੜ੍ਹਨ ਕਾਰਨ ਨੀਲੇ ਤੱਕ। ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ। ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਕੂਹਣੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਸਾਹ ਹੇਠਾਂ ਬੋਲਿਆ, 'ਰੁਕੋ! ਮੂਰਖ ਨਾ ਬਣੋ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸਾਹ ਛੱਡਿਆ, ਇੱਕ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਰੋਣ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ। ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜੀ ਅਤੇ ਹੁਸਾਮੁਦੀਨ ਹੈਦਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਗੇਟ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਉਸਦਾ ਸੂਟ, ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਣਾ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਅਤੇ ਵਿਟ੍ਰੋਲਿਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ਆਪਣੇ ਫਿਰੰਗੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿੱਲੀ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਮੁਜ਼ੱਫਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਆਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਲੀ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕੀਤਾ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕੈਦੀ ਪਰ ਉਤਸੁਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਸਗੋਂ ਕੰਧਾਂ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ, ਉੱਚੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਅਤੇ ਛੱਤਾਂ ਅਤੇ ਗਲੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਰਾਹਤ ਦਾ ਇੱਕ ਲਗਭਗ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਾਹ ਆਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕੋਚਮੈਨ ਨੂੰ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਗਰਮ ਅਤੇ ਜਲਣ ਵਾਲਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਹਲਕੇ ਝਟਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਸਹਿਜ ਸਮਝ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮੰਨਿਆ।
‘ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ। ‘ਕੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ?’ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਹੱਥ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਰਗੜਿਆ। ‘ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ! ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਠੰਡੇ ਹਨ! ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀਆਂ- ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਲ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਲਓ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਬੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੀਤੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।’
'ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਅੰਦਰੋਂ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਇਸ ਮਿੰਟ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਕਮੀਨੇ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। 'ਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ! ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ। ਇੰਨਾ ਗੁੱਸਾ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਓ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਪਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਵਾਂਗਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਖੇਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋੜੋ।'
"ਇਹ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਇਸ ਘਿਣਾਉਣੇ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ।"
'ਭਲਾ, ਕੀ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੇਗਾ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਬਾਹਰ ਕਿਉਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ? ਆਓ, ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਪੀਓ।'
ਉਸਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗਲਾਸ ਅਨਾਰ ਦੇ ਰਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਤਾਜ਼ਗੀ ਭਰੀਆਂ ਸਮੱਗਰੀਆਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੇਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਪੱਖਾ ਲਗਾਉਣ ਦਿਓ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਵੱਡੀ ਸੌਖੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਫੈਲਾਓ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਜੁੱਤੇ ਉਤਾਰਨ ਦਿਓ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਟ ਦੇ ਬਟਨ ਢਿੱਲੇ ਕਰਨ ਦਿਓ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਵੇ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕੁਰਸੀ ਦੇ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਝੁਕਿਆ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਪੂੰਝਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਛੁਪਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਦੇ ਕੁਝ ਘੁੱਟ ਲੈਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?'

'ਕੁਝ ਨਹੀਂ,' ਉਸਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ, 'ਮੇਰੇ ਸਿਤਾਰੇ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਭੁੱਲ ਗਏ ਹੋਣ। ਉਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਦਲਾਲ ਨੇ ਅੱਜ ਰਾਤ ਭਰ ਭਰੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ!'

'ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ! ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
'ਖੈਰ, ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਿਤਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸੱਚੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਭਟਕ ਰਹੇ ਹਨ? ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਤੀਜਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਮੈਂ ਸੈਫੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਠੀਕ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਗੇਟ ਤੱਕ ਲੈ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਇਹ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰੀ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ ਅਤੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤੀ, 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿਆਂਗਾ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਮੈਂ ਚਾਚੇ-ਭਤੀਜੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਾਮਾਤਰ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ? ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣ ਦਿਆਂਗਾ।'
"ਮਾਨ ਜੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਕਹੋ! ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾ ਸੋਚੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ ਜੋ ਅੱਜ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੈ।"
'ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਕੀ ਜੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨੀਵੇਂ ਜਨਮੇ ਕੁੱਤੀ ਦੇ ਘਟੀਆ, ਨੀਵੇਂ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?'
'ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੀਬੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। 'ਤਾਂ? ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ?'
'ਮੇਰੀ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਲਾੜਾ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਕਰੋ। ਜੇ ਹੋ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਇਸ ਮਹੀਨੇ ਉਹ ਸ਼ੁਭ ਘਟਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰੋ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਘਰ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੂਰ ਖਾਣ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਮੌਤ ਦੇ ਲਾਇਕ ਕੁੱਤਾ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੂਤ ਵੀ ਸਾਡੀ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ

ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਚੁੱਪ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਿੰਟ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?'
"ਓਹ, ਠੀਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸ ਵਰਗੀ ਸੁੰਦਰ ਕੁੜੀ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਵਰਗੀ ਹੈ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ।"
'ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਜਹਾਂਗੀਰ ਲਈ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਂਗਾ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਦਮਾਸ਼ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਪਾਏ, ਆਪਣੇ ਕੋਟ ਦੇ ਬਟਨ ਲਗਾਏ, ਅਤੇ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਲਗਾਤਾਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ, 'ਉੱਥੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਅਪੀਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਨਾ ਜਾਓ।' ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੇ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

41

ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਦਸਾ: ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਪਮਾਨ ਸਹਿਣਾ ਪਿਆ

ਉਸਨੇ ਕੋਚਮੈਨ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ। ਹੁਣ!'
ਕੋਚਮੈਨ ਝਿਜਕਿਆ, 'ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?' ਉਹ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕੋਚਮੈਨ ਤੋਂ ਘੋੜੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਖੋਹ ਲਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਕਹੇ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਗੱਡੀ ਚਲਾਉਣਾ ਹੈ, ਸਲਾਹ ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੋਕ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਲੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਉੱਤੇ ਤਰਕ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਫਿਰ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਕਰੋ। ਸਮਾਂ ਘੱਟ ਹੈ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ 'ਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਵਰ੍ਹ ਰਹੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਤੰਬੂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਕੈਨਵਸ ਨੂੰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਲਿਖਤ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਤੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸੁੰਗੜਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਨਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਅੰਤ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ।
ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ; ਮੋਹਰੀ ਦਸਤੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੋ-ਦੋ ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਉਸਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੇਟ ਬੰਦ ਪਾਇਆ। ਆਪਣੀ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਗੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇ ਗੇਟ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕ ਕੇ ਜਾਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸ ਗਰਮ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਲਾਕ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਓਨਾ ਹੀ ਭਾਵੁਕ, ਜ਼ਿੱਦੀ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਉਹ

ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਵਿਹਾਰਕ ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਚਾਨਕ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸੱਤ-ਬਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਗੇਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋ-ਬੈਰਲ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਾਲੇ ਮਿਲੇ; ਗੇਟ ਬੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਬਕਸਾਰੀਆ ਸਿਪਾਹੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਕਾਰਬਾਈਨਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੇ ਸਿਪਾਹੀ ਗੇਟ ਦੀ ਪੂਰੀ ਚੌੜਾਈ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ। ਹੁਣ, ਭਾਵੇਂ ਗੇਟ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਛੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਾਹਰੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਪਰ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਗੇਟ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਮਾਣਯੋਗ ਜੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਆਏ ਹਨ?'
ਸਾਰੇ ਛੇ ਜਣੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਇੱਕ ਅਰਥਪੂਰਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਗੇਟ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣਾ? ਅਸੀਂ ਗੇਟ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ? ਪਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਹਨ।'
'ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ' ਜਾਂ 'ਸੁੱਖ ਕਰ ਜਾਣਾ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸੌਣ ਲਈ ਸੰਨਿਆਸ ਲੈਣਾ'; ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੁਹਾਵਰਾ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰੰਗੀ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਇਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ਾਬ ਪਾਉਣ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਅਣਜਾਣ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਅੱਧੇ ਪੈਸੇ ਵਾਲਾ ਫਿਰੰਗੀ ਇਸ ਮੁਹਾਵਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਰਤਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰਦਾ ਹੈ! ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਡੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਡੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸਤੇਮਾਲ ਲਈ ਹੜੱਪ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਸ਼ਹਿਬਾਜ਼ ਖਾਨ, ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ।'
'ਹਾਂ, ਸਰ।'
ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਸੰਤਰੀ ਗਾਰਡ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਦਾਨੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੱਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ।

ਬਕਸਾਰੀਆ ਨੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਭੇਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਨਵੇਂ ਆਏ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡੋ, ਜਾਣਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ, ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਡਰਾਈਵ 'ਤੇ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਇਮਾਰਤ ਵੱਲ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਡਰਾਈਵਵੇਅ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਪਲ ਭਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, 'ਕਾਨ ਸਾਬ, ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਇਕੱਲੇ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।' ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸ਼ਾਹਬਾਜ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਅਤੇ ਨਰਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਪਲ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਬਕਸਾਰੀਆ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣ ਸਕੇ, 'ਨਵਾਬ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਗਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਦੋ ਨੇਜ਼-ਧਾਰਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਣਗੇ।'
ਸੰਤਰੀ ਗਾਰਡ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕੁਝ ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। 'ਠੀਕ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੋ ਨੇਜ਼-ਧਾਰਕਾਂ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ।'
ਉਸਨੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਤੇਜ਼, ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਡਰਾਈਵਵੇਅ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਗਾਰਡ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਦੋ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਗਏ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲ ਸਕੇ। ਉਸਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੰਗਾ ਬਰਛਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸ਼ਾਲ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੰਗਾ ਬਰਛਾ ਸੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਅਣਜਾਣ, ਅਣਪਛਾਤੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਨੇਰੇ, ਬੱਦਲਵਾਈ ਵਾਲੇ ਅਸਮਾਨ, ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਰਾਤ ਅਤੇ ਡਰਾਈਵਵੇਅ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੰਘਣੀ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੇ ਹਰੇ- ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਤੁਰ ਪਏ, ਲਗਭਗ ਉਸਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਮਸ਼ਾਲਧਾਰੀ ਉਸ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਇੰਚ ਅੱਗੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ, ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਕੁਝ ਇੰਚ ਪਿੱਛੇ ਸੀ। ਮਸ਼ਾਲਧਾਰੀ ਨੇ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੁਕਾਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਮਸ਼ਾਲ ਅੱਗੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲਾ ਦੌਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲ ਸੀ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੋਰ, ਅਤੇ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀਆਂ

ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਘਰ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਬਾਹਰੀ, ਉੱਚੇ ਵਰਾਂਡੇ 'ਤੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਦੀਵੇ ਨਹੀਂ ਜਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨੌਕਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਮਸ਼ਾਲ ਲੈ ਕੇ ਨੇਜ਼ਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਵੱਡੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਨੇਜ਼ਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਹੁਣ ਇਕੱਲਾ ਸੀ, ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ, ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਕਾਰਨ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ, ਦੋ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਮੇਵਾਤੀ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ, ਇੱਕ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦਾ ਤਾਲਾ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਲੱਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਵਿੰਗੀ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨੇਜ਼ਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਅਜਿਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਰਕਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਤਾਕਤਵਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਲੱਤ ਦੀ ਪਕੜ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਇੰਚ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕਿਆ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਠੰਡੀ, ਸਮਤਲ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਕਾਨ ਸਾਬ, ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਚੁੱਪਚਾਪ ਚੱਲੋ, ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦੇ ਹੋ।'
ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਸ਼ਾਲਧਾਰੀ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਦਾ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੇਵਾਤੀ ਮਸ਼ਾਲਧਾਰੀ 'ਤੇ ਝਪਟ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਰਤਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਦੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਕੂਹਣੀਆਂ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅਧਰੰਗੀ ਹੋ ਗਏ। ਮਸ਼ਾਲਧਾਰੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਅਣਇੱਛਤ ਚੀਕ ਨਿਕਲੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮੀ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਠਰਖੜ ਨਾਲ ਬਰਛੀ ਅਤੇ ਲੈਂਪ ਸੁੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੂੰ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਵੱਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਤੇਲੰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਗਤੀਹੀਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੀ ਮਸ਼ਾਲ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੇ ਕਈ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਿਆ; ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਝੱਖੜ ਨੇ ਮਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤਾ।

ਨਵਾਬ ਹੁਣ ਇਕੱਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ, ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਭਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨੇਜ਼ੇ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਧੱਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅੱਧਾ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਜਾਨਵਰ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੀ ਸੰਕੇਤਕ ਯਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਹੁਣ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੋਰੀਓਗ੍ਰਾਫ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਡੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਉਸਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਵੱਸ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਜੋ ਵੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਉਹ ਕਰਨਾ ਆਸਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਗੋਲੀ ਵੀ ਮਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੁਸਪੈਠੀਆਂ ਜਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਸੀਟਿਆ ਅਤੇ ਧੱਕਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ 'ਮਦਦ ਕਰੋ! ਮਦਦ ਕਰੋ!' ਚੀਕਦੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਸਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗੇਟ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਦੂਜੇ ਦੋ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇਗੀ। ਪਰ ਇਹ ਵਿਅਰਥ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸੀ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ, ਦੱਬੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਵੀ ਸਨ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਗਾਰਡਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਗੇਟ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਹਰਕਤ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਕੱਢੀ, ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਥੰਮ੍ਹ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾੜੇ ਘਟਨਾ ਵਾਪਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚੇ ਜਾਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ, ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਲਾਈਟਾਂ ਜਗ ਗਈਆਂ। ਇਸਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਆਪਣੇ ਡਰੈਸਿੰਗ ਗਾਊਨ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ‘ਭਤੀਜਾ, ਇਹ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ! ਇੱਕ ਨਿੱਕੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਹਨੇਰੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ! ਹੁਣ ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੋਰ ਜਾਂ ਡਾਕੂ ਸਮਝ ਕੇ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਵਾਂ? … ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸੰਤਰੀ ਬਹੁਤ ਮੂਰਖ ਹਨ।’ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਭਰਿਆ। ‘ਪਰ ਰਾਤ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੂੰ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ?’
ਉਸਨੇ ਰਸਮੀ ਆਪ ਦੀ ਬਜਾਏ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਤੁਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਵੀ ਮਿਆਰੀ ਅਭਿਆਸ ਸੀ।

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਅੰਕਲ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?'
'ਕਿਉਂ? ਕੀ ਸਾਡੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ?'
‘ਮੈਂ ਉਸ ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ।’ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਆਪਣੀ ਖਿੱਚੀ ਹੋਈ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਹੁਣ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ। ਛੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੋ ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਦੋ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਡੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਤੇਲੰਗਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ, 'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ।'
ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਡੀਆਂ ਮੋੜ ਲਈਆਂ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਤੇਲੰਗਾ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦੁਰਲੱਭ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਅਤੇ ਵਧੀਆ ਨਿਰਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਵਾਰ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੇਲੰਗਾ ਦੇ ਮੋਢੇ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦੋ ਇੰਚ ਡੂੰਘਾਈ ਤੱਕ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਤਲਵਾਰ ਤਿਤਲੀ ਵਾਂਗ ਇਸ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਧਾਰ ਤੇਲੰਗਾ ਦੇ ਟਿਊਨਿਕ ਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਖੂਨ ਦੀ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਲਕੀਰ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
‘ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਜਿਹਾ ਅਪਮਾਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਜੀਭ ਕੱਢ ਦਿਆਂਗਾ, ਇਸਦੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿਆਂਗਾ,’ ਨਵਾਬ ਨੇ ਠੰਡੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਤੇਲੰਗਾ ਥਿੜਕਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ, ‘ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ ਮਾਲਕ ਹੈ।’
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਥੀ!’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। ‘ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਤੁਸੀਂ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਰੁਸਤਮ ਜੰਗ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੋ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ।’ ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਸੁੱਕਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ‘ਪਰ ਇਹ ਖੇਡ ਪਲ-ਪਲ ਦਿਲਚਸਪ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਗਾਰਡਾਂ ਦੁਆਰਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਕੱਸ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਪਸੰਦ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਗਾਰਡ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਪਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਰਿੰਗ ਪਾਉਣਗੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੇਟ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣਗੇ। ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਦੂਜੇ ਗਾਰਡ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੜਨਗੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ

ਕਰਨਗੇ। ਅਤੇ ਇਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਓ।’
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿੱਠ ਕਰ ਲਈ। ਸਿਪਾਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬਾਂਹ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਨ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵੱਲ ਮੁੜਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਗਰਜਿਆ, 'ਰੁਕੋ!'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ, 'ਠੀਕ ਹੈ? ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁਝ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
'ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਤੂੰ ਅੱਜ ਦੋ ਵਾਰ ਮੇਰਾ ਅਪਮਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਲਈ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਵਾਪਸ ਮਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪਾ ਲਈ ਹੈ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਇਸਦਾ ਮਿਆਨ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਖੂਨ ਇਸਦਾ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਦੇ, ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਹੈ...'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੇਂਦੂਏ ਵਾਂਗ ਚੀਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬਲਦੀ ਤਲਵਾਰ ਲਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਅਗਲੇ ਵਾਰ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦੇਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੱਜਦੇ ਹੋਏ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਅੰਦਰੋਂ ਚੀਕਿਆ, 'ਮਦਦ ਕਰੋ! ਮਦਦ ਕਰੋ! ਕਤਲ ਕਰੋ! ਇਹ ਆਦਮੀ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਬੱਸ ਖੜ੍ਹੇ ਨਾ ਹੋਵੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ, ਤੁਸੀਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਲੋਕੋ! ਇਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਮੇਰੇ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿਓ!'
ਕਈ ਮਸਕੇਟੀਅਰ ਅਤੇ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸੱਦੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਅਤੇ ਕੀੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ ਪਰ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਜ਼ਖਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਵਜਾਉਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰਰ ਨੇ ਮਾਹਰਤਾ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੇ ਤਲਵਾਰ ਵਾਲੇ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਮੁੱਠੀ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਤਲਵਾਰ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਝੁਕਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਜਾਂ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦਾ ਛੁਰਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਘਸੀਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਝਗੜੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਬਾਂਹ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਫਟ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਜੁੱਤੀ

ਗੁਆਚ ਗਿਆ। ਅੱਧਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਘਸੀਟ ਕੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਤੱਕ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

42

ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦੁੱਖ ਉਡੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਡਰ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਇੱਕ ਪ੍ਰਣ ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਦੋਂ ਖਤਮ ਹੋਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਤੱਕ ਗੱਡੀ ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਸਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਉਸਦੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਨੇ ਲਿਆ ਸੀ।
ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਤਖ਼ਤੇ ਵਾਂਗ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੰਨ੍ਹੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਪੱਥਰ ਦੀਆਂ ਬਣੀਆਂ ਹੋਣ; ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਢਿੱਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਈ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਘਬਰਾਹਟ ਅਤੇ ਸਦਮੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਮੱਥੇ ਮਾਰਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਹਕੀਮ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ, ਉਸਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕਹਿਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਦੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ - ਜਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ - ਸਿਰਫ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਣਗੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਹਕੀਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸੇਗਾ।
ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਨਬਜ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ ਜਾਂ ਡੁੱਬ ਰਹੀ ਸੀ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮਾਮਲਾ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਗੁੱਸਾ ਵਧ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਭਿਆਨਕ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਲੋੜ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਉਸ ਸਦਮੇ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘੱਟ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ, ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਵਫਾਦਾਰ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹੈੱਡਗੇਅਰ ਅਤੇ ਕੋਟ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ, ਪੈਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਨਰਮ ਮਸਲਿਨ ਰੁਮਾਲ ਹਲਕੇ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜ ਗਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਸਪੰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਫਾਦਾਰ ਅਤੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ ਨੇ ਉਸਦੇ ਤਲ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਹਥੇਲੀਆਂ

ਦੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ ਮਾਲਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਕੱਸੇ ਹੋਏ ਜਬਾੜੇ ਨੂੰ ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ।

ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਮ ਹੋ ਗਈਆਂ - ਭਾਵੇਂ ਅਜੇ ਵੀ ਬੰਦ ਸਨ - ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਗਰਮ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਧੋਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਰਮ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਭਾਰੀ ਚਾਦਰ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖ ਸਕਣ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਘਰ ਚੁੱਪ ਦੀ ਭਾਰੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਫ਼ਤ ਉੱਪਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਟਾਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਤਬਾਹੀ ਨੂੰ ਟਾਲਣ ਲਈ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਹੇ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੁਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹਬੀਬਾ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਣਕਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਸਲਾਮ ਲਈ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸੁਣਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਫਾਦਾਰ ਅਤੇ ਮੁਬਾਰਕ ਕਦਮ, ਜੋ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਨੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਾਪੀ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਏ, ਸਿਰ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਧਿਆਇ, ਪੰਜਾਹਵੇਂ, ਅਲ-ਰਹਿਮਾਨ (ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿਆਲੂ) ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਸ਼ਬਦ ਪੜ੍ਹੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਰੀਲੇ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਦਾ ਪਾਠ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:
ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਹੈ ਉਹ ਸਭ ਨਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ: ਪਰ (ਹਮੇਸ਼ਾ) ਰਹਿਣਗੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਜੋ ਸ਼ਾਨ, ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਕੁੰਵਰ ਰਾਣੀ ਨਾਮ ਦੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੂ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਨੇ ਰਵਾਇਤੀ ਹਿੰਦੂ ਰਸਮ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਜਾਦੂਈ ਫਾਰਮੂਲਾ ਜੋ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੁਰਾਈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਾਲਾ ਜਾਦੂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ, ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ: ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਾਲ ਮਿਰਚਾਂ ਲਈਆਂ, ਹੱਥ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਚਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਮਿਰਚਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਾਲੀ ਦਾਲ ਦੇ ਕੁਝ ਦਾਣੇ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹੀ ਕਿਰਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਤੇਜ਼ ਗੰਧ ਵਾਲੇ ਧੂੰਏਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੁਸ਼ਟ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਈ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਗੋਰੇ ਰੰਗ - ਪੀਲੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਛੂਹਣ ਦੇ ਕਾਰਨ - ਬਦਾਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਪਟੀ ਨੱਕ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਵਰਗੀ ਧੁੰਦਲੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਦਾ ਕੱਦ ਔਸਤ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਕੁਝ ਮੋਟਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਤਰੀਕਿਆਂ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ, ਇੱਕ ਕਮਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਕੋਨਾ ਲੱਭਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਗੱਠ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਦੀ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ, ਰੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ, ਦੇਵਤਾ ਵਰਗੇ, ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਲੌਕਿਕ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਮਰੂਪ ਦੇ ਇੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਾਮੀ ਨਾਮਕ ਕਬੀਲੇ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਵਨੀਸੀ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਤੋਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਅਗਵਾਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਗਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਅਗਵਾਕਾਰ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਆਇਆ। ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਠੀਕ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਇੱਕ ਜਵਾਨ, ਆਕਰਸ਼ਕ ਔਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਖਰੀਦ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਈ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕੋਲ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਬੈਠੀ ਰਹੀ, ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਰਬੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ - ਜੋ ਸ਼ੀਆ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ, ਪਰ ਸੁੰਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਜੋ ਕਿ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਜਵਾਈ ਅਲੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਲਈ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡਰ ਆਪਣੇ ਪੰਜੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤਯਾਬੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਆਈ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ; ਸਗੋਂ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਆਉਣਗੀਆਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਾਂਤੀ

ਲਿਆ ਦੇਣਗੀਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਹੇਗਾ; ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਘਿਣਾਉਣਾ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਕੰਧ ਨੂੰ ਓਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਖਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਚਿੱਟੀਆਂ ਕੀੜੀਆਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸੁੱਖ, ਸਾਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ, ਸਾਰੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਨੰਦ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।
ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨੌਜਵਾਨ। ਉਸਨੇ ਵੀ ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਲਈ: ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗਾ; ਕੋਈ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਛੂਹੇਗਾ; ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪੂਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪੂਰਵ-ਸੂਚਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਡਰਾਉਣੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕੱਟੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਭਿਆਨਕ ਕੱਟਣਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ... ਅਤੇ ਹੁਣ - ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਵੇ - ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਕਦੇ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਣ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ, ਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ।
ਅਤੇ ਮੈਂ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਉਹੀ ਤਾਂਘ, ਉਹੀ ਦੁਖਦਾਈ ਇੱਛਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਹੈ? ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪਰਦੇਸੀ ਖੂਨ ਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਕ੍ਰਿਸਟਨ ਹਨ, ਉਹ ਫਿਰੰਗੀ ਹਨ? ਪਰ ਫਿਰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਾਂਗ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਜਿਸਦਾ ਦਾਗ ਉਸ ਸੱਟ ਦੀ ਉਦਾਸ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜੋ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ, ਚੁੱਪ ਜਾਂ ਧੁਨੀ ਵਾਲੇ ਗੀਤਾਂ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਅਣਲਿਖਣ ਲਈ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਹੈ... ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ... ਹਾਂ, ਪੰਡਿਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ, ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ... ਪਰ ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਬਿਮਾਰ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਮੇਰੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰੰਗੀ ਦਾ ਉਹ

ਬਦਮਾਸ਼! ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਫਿਰੰਗੀ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਦੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਖਰੀਦਣ ਵਿੱਚ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਹੈ? ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ, ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ, ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਨਿਕੰਮੀ ਕੀੜੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਅਤੇ ਇਹ ਲੋਕ ਸੱਤਾ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਧੁੱਤ ਤੂਫਾਨਾਂ ਵਰਗੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੇ।
ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਬਜ਼ੁਰਗ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ, ਸਵਰਗ-ਨਿਵਾਸ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਧਵਾ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਲੋਕ, ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ, ਕੋਈ ਚਿੱਟਾ ਜਾਂ ਕਾਲਾ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਤਨ ਹੋ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਡਿੱਗ ਪੈਣ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਠ ਸਕਣ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਨਸਲ ਦੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਨਸਲ ਦੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਸੀਨੀਅਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਵਰਗ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਵੰਡ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਵਸੀਅਤ ਨੂੰ ਰੱਦ ਨਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ... ਕੀ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਮਿਟਾਇਆ ਜਾਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਬਣੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਢਾਹ ਕੇ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨਾ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ; ਜੇ ਮੇਰਾ ਰਖਵਾਲਾ, ਮੇਰਾ ਵਾਰਸ, ਮੇਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ; ਜੇ ਮੇਰਾ ਸਰੀਰ ਇਕੱਲਾ ਕਬਰ ਵੱਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜ਼ਰੂਰ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਦੇਵੇਗਾ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਜਾਂ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਨ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੇਰੀ ਦਿੱਖ ਨਾ ਹੁੰਦੀ... ਪਰ ਮੇਰੀ ਦਿੱਖ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਜਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ਰਹੇਗੀ? ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਦਿੱਖ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਅੱਖ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ... ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਗੜ ਹੈ। ਆਦਮੀ? ਉਹ ਖੇਡਣ ਲਈ, ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਚਕਨਾਚੂਰ ਕਰਨ, ਤਿਆਗਣ, ਭੁੱਲਣ ਅਤੇ ਤਿਆਗਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਘਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।
ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣ ਵਿੱਚ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਕੁਝ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਸਮੇਂ, ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ

ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝਗੜਾ ਸੀ; ਇਹ ਕੁਝ ਛੋਟਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਉਹ 'ਅਵਾਜ਼ ਅਲੀ' ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਅਧਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਖੀ ਵਿਅਕਤੀ 'ਤੇ ਫੂਕਿਆ ਜਾਣਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾਈ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਜਾਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਇਹ ਸੀ: ਕਹੋ: ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟ ਕੀਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੋਂ, ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਫੈਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਗੰਢਾਂ 'ਤੇ ਫੂਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੋਂ; ਈਰਖਾਲੂ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਈਰਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ: ਸ਼ਾਇਦ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਭੱਜਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਇੱਕ ਬੇਤੁਕੀ ਗੱਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਘਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ।
ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸੂਟ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਉੱਥੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ। ਖੈਰ, ਭਾਵੇਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੂਟ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਫਿੱਕੇ ਅਤੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜੇਕਰ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਪਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਉਲਟਾ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਘਟਨਾ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣੇ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ ਗੁਆਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੱਟ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸ 'ਤੇ ਡਾਕੂਆਂ ਜਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗਲਤ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ? ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਉੱਥੇ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭੜਕਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਯਕੀਨਨ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਇਸ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਜਾਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਮੇਰੇ ਘਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨਗੇ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਇਹ ਸੋਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਸਸਤੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੇਵਾਂਗੇ? ਮੈਨੂੰ ਜਾਨ ਕਿਵੇਂ ਲੈਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕਿਵੇਂ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗਾਰਡ

ਔਰਤਾਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ, ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਲੜਨਾ ਹੈ।
… ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ? ਪਰ ਕਿੱਥੇ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਕੋਲ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੌਣ ਸੰਭਾਲੇਗਾ? ਅਤੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਖ਼ਤਰੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ … ਮੈਂ ਇੱਕ ਗਾਰਡਵੁਮੈਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹਾਇਕ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਇੱਥੇ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਕਮੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਓਏ ਪਿਆਰੇ, ਕੀ ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਘਰ ਤੋਂ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਜਨਬੀਆਂ ਨਾਲ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਟਕਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੇਗਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੇਰੇ ਵਾਰਿਸ, ਮੇਰੇ ਵਾਰਿਸ, ਮੇਰੇ ਰੱਖਿਅਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਬਿਪਤਾ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ। ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ … ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੀ ਵਾਪਰਨਗੀਆਂ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ

…

ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਆਖਰੀ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਅੰਤਰੀਵ ਅਰਥ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਹੱਥ ਸਿਰਹਾਣੇ ਉੱਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਧੇ ਹੋਏ ਹੱਥ ਦੀ ਹਥੇਲੀ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਹੌਲੀ- ਹੌਲੀ ਰਗੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ 'ਅਲੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ' ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਤ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਬੀਤ ਗਈ; ਸ਼ਾਇਦ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵੀ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਫਰੇਮ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਇਲਾਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਸੌਂ ਗਈ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਚਟਾਈਆਂ 'ਤੇ, ਭਰੂਣ ਵਾਂਗ ਸੌਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁੰਵਰ ਰਾਣੀ, ਵਨੀਸੀ ਅਤੇ ਮਹਿਲਾ ਗਾਰਡ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੌਂੀਆਂ ਸਨ।
ਸੁਨਹਰੀ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੇੜਲੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਤੋਂ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠਣ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਠਿਆ। ਜੈਨ ਮੰਦਰ, ਗੌਰੀ ਸ਼ੰਕਰ ਮੰਦਰ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਘੰਟੀਆਂ, ਸ਼ੰਖ, ਢੋਲ ਅਤੇ ਝਾਂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗਾ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਫੈਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ, ਅਮਦਾਵਾਦ, ਪੱਥਰਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਭੂਰੇ ਰੋਬਿਨ ਸੀਟੀਆਂ ਅਤੇ ਝਾਂਜਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਾਵਧਾਨ ਕਬੂਤਰ ਅਤੇ ਕੱਛੂ ਕਬੂਤਰ, ਵਿਹੜੇ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ

'ਤੇ, ਹੇਠਾਂ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿੱਲ ਅਤੇ ਕੂਕ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੰਭਾਂ ਵਾਲੇ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਚਿੜੀਆਂ, ਹੂਪੋ, ਮੈਨਾਹ, ਬਕਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਕਬੂਤਰ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਮੁਫਤ ਰਸੋਈ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਉਤਰ ਗਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਬਕਵਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਬਕਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਭਾਈਚਾਰਕ ਕਲੱਬ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਕੁਝ ਕਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਭੂਰੇ ਪਤੰਗ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚੱਕਰ ਲਗਾਉਣ ਲੱਗੇ।
ਇੰਨੇ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਜੀਵੰਤ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ, ਉਹ ਲਾਈਟਾਂ ਜੋ ਰਾਤ ਭਰ ਬਲਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਬੁਝੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਚਮਕਣ ਅਤੇ ਫਿੱਕੀਆਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀਆਂ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਿੱਕਾਪਣ ਉਦਾਸ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਦਰਅਸਲ, ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਨ ਵਾਲਾ ਬੁਰਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੁਣ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।
ਘਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਹੇਠਾਂ ਵਾਲਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਢੋਣ ਵਾਲਿਆਂ, ਫੇਰੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ, ਕਬਾਬ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਛੋਟੇ, ਗਰਮ ਪੈਨਕੇਕ, ਅਤੇ ਮੱਖਣ ਅਤੇ ਮੋਟੀ ਕਰੀਮ ਦੇ ਸਪਲਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਆਦਤ ਖਾਨ ਦੀ ਨਹਿਰ 'ਤੇ ਹਵਾਵਾਂ ਵਗਣ ਲੱਗੀਆਂ ਅਤੇ ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈਆਂ, ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਝੂਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਵਾ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਭਾਵਨਾ, ਇੱਕ ਊਰਜਾ, ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਇਹ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਸਮਰਾਟ ਮੁਹੀਉਦੀਨ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੂਟ ਹੁਣੇ ਹੀ ਦੱਖਣ ਦੇ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ ਦੇ ਹੇਠੋਂ ਲੰਘਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹੁਣ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਵਾਤਾਵਰਣ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਇਹ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਇਹ ਸ਼ਾਂਤ ਖੁਸ਼ੀ, ਇਹ ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਚਮਕ ਸਭ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਬਲੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮਰਾਠਾ, ਦੁਰਾਨੀ ਅਤੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਪਠਾਣ, ਫਿਰੰਗੀ: ਦੂਰ ਦੂਰ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਭਾਰਤ ਦਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ: ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਕੀ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਗਾਈਡ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਆਤਮਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਸਾਰ, ਇਸਦਾ ਸਰੀਰ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰ ਝੁਕਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਿਆ, ਉਹ ਨਰਮ, ਗਿੱਲੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੂੰਝ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ

ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਬੋਤਲ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਕਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਹੁਣ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਥਕਾਵਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਚਮਕ ਪਈ।
'ਮੈਂ ਸਲਾਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਲੱਖ-ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਅਖੀਰ।'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਉਬਾਸੀ ਲਈ ਅਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਦੋ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖੇ, ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਗਈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ।
‘ਕਿਉਂ?’ ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ‘ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੀ?’
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿੱਚ ਫਸ ਗਈ: ਨਵਾਬ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੰਝ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।
"ਸਰ, ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰ ਆਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਸੌਂ ਗਏ।"
‘ਹਾਂ…ਹਾਂ…’ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਇੱਕ ਪਲ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ‘ਹਾਂ, ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਕਾਫ਼ੀ ਖਰਾਬ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ।’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ‘ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਥੇ ਹੀ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਣੀ ਹੈ।’
'ਜਾਓ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬੇਤੁਕੇ ਸ਼ਬਦ! ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮੈਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਏ, ਅਤੇ ਬਸ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਏ... ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ।'
'ਠੀਕ ਹੈ, ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਦਿਲਕਸ਼ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਾਵਾਂਗਾ; ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਅਤੇ ਹਾਂ, ਸਾਡਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਉਹ ਅਜੇ ਸੁੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ?'
ਇਹ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਜੇ- ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਜਾਂ ਤੀਜੇ-ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

'ਸਰ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਜਗਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖਿੜ ਜਾਵੇਗਾ।'

‘ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਆਮ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਸੌਣ ਦਿਓ।’ ਨਵਾਬ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, ‘ਤੇ ਤੂੰ ਵੀ। ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਸੌਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਸਵੇਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਫ਼ੀ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈਂ। ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰੇ ਉੱਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ…’
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, 'ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਠ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਤੂੰ ਬਸ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਥਪਥਪਾ ਕੇ ਦਬਾ, ਫਿਰ ਨਹਾ ਲੈ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਨਾਸ਼ਤੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਂਗਾ।'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਦੀ ਲਪੇਟ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਓਏ, ਸੁਣੋ, ਬੱਸ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣੋ!' ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮੀਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥਪਥਪਾਉਣ ਅਤੇ ਗੁੰਨ੍ਹਣ ਦਾ ਇੰਨਾ ਆਨੰਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸੌਂ ਗਿਆ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਨੀਂਦ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਜਾਗਿਆ, ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚਾ ਸੀ; ਹੇਠਾਂ, ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਸ਼ੋਰ, ਗੱਲਬਾਤ ਅਤੇ ਫੇਰੀਆਂ ਦੇ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਠੀਕ ਪਾਇਆ: ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਦੀਆਂ ਦਰਦਨਾਕ ਗੰਢਾਂ ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ।
ਨਹਾਉਣ, ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਛੋਟੇ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਔਖੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸੰਯੁਕਤ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਜ਼ਾਕ, ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਨਾ ਰਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮੀਆਂ ਮੁਸ਼ੱਫ਼ੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਸਨ, ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਾਉਣੀਆਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਨਾਮ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ; ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਮਠਿਆਈਆਂ ਜਾਂ ਫਲ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਇਤਾਂ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਬਾਰੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਮਲ ਖੇਡ, ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਬੱਦਲ ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਘੇਰਦਾ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ

ਮਾਸੂਮ ਬੱਚੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਚੱਲਿਆ, ਅਤੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਖੁਸ਼ੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ:

ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਕੱਟਦਾ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਚਿੱਕੜ ਭਰੀਆਂ, ਤਿਲਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ।
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਲਵਾਰ ਹੇਠ ਕੱਟ ਲਈ, ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਾਂਗ, ਜਿਸਦਾ ਸਿਰ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁੰਘਣ ਵਾਲੇ ਦੁਆਰਾ ਕੱਟਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਾਰਿਆ, ਸਾਰੇ ਵਿਰਾਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖੇ ਗਏ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਲਾਈਨਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਛੰਦ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬੋਲੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਬਚਕਾਨਾ ਬੁੜਬੁੜਾਉਣ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰੂਹ ਦੀ ਇਸ ਯੋਗਤਾ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਵਾਂਗ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚਮਕਾਇਆ। ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਬੱਚੇ ਤੋਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਅਤੇ ਬਿਪਤਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕੀਤੇ। ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਖ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਅਤੇ ਕਾਲੀ ਦਾਲ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਦੀਆਂ ਸਨ, ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਲਪੇਟੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਕੇ ਮੀਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖ ਦੀ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਦੇਵੇ।
ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਾਰੀ ਸਵੇਰ ਚੱਲ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਖੇਡਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਿਆ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਪਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ, ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਆਪਣੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹੁਣ ਨਿੱਜਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ: ਦਿਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅਜਿਹੇ ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਹਲਚਲ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਅਸਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਅੱਖਾਂ, ਉਸਦੀ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਗਰਮ ਚੁੰਮਣਾਂ ਦੀ ਵਰਖਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਜੋ

ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਵਜੂਦ ਚੁੰਮਣਾਂ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਹਰ ਨਾੜੀ ਅਤੇ ਧਮਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਜਾਵੇ।
ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਦੀਆਂ ਦਰਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਝਾਕਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਸੌਣ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਲਗਭਗ ਹਨੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਜਾਗ ਪਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਬਾਂਹ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਦਬਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸੌਣ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਨਾ ਤਾਂ ਸੁੱਤੀ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਹਿੱਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ, ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਦੀ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੀ ਅਤੇ ਸੁਡੌਲ ਗਰਮੀ ਪੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਇੰਦਰੀਆਂ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਰਾਬੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਜਾਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਓ, ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਜਾਗਦੇ ਰਹੇ ਹੋ!' ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਂਹ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਈ ਸੀ। ਭਾਈ ਵਾਲ੍ਹਾ! ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਡਰਾਉਣੀ ਦਰਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ?'
'ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ।'
'ਭਾਈ ਵਾਲ਼ਾ! ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਕਮਾਲ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਹੋ! ਮੈਂ ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ... ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਧੱਕਾ ਅਤੇ ਧੱਕਾ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਗਲੇ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਪਾਈਆਂ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੋੜ ਕੇ, ਸ਼ਰਮੀਲੇ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਕਿਉਂ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ?' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ, ਪਰ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ:
ਧੰਨ ਹੋਵੇ ਉਹ ਰਾਤ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੱਕ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਫੜਾਂਗਾ; ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਪਾਸੇ ਦਬਾ ਕੇ, ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਸੌਂ ਜਾਵੇਗੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਓਹ! ਤੂੰ ਜ਼ਾਲਮ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਔਰਤ! ਇਹ ਆਇਤ ਮੇਰੇ ਦੁਆਰਾ ਬੋਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਸਨ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਢੁਕਦੇ ਸਨ! ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ! ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਵਰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ!'
ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਟਾਲਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਪਰ ਤਾੜੀ ਵਜਾਉਣ ਲਈ ਦੋ ਹੱਥ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਗਭਗ ਸ਼ਰਮ ਜਾਂ ਬੇਚੈਨੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
'ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਥਾਨ ਘਟਾਓ। ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ ਜੋ ਖੋਜੀ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੰਗੇ ਹੋਏ ਹੋ।'

ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਉਸ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਕੱਪੜੇ ਸੁਲਝਾ ਲਏ। 'ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਮੰਗੇ ਹੋਏ ਦਾ ਦਰਜਾ ਬਰਾਬਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਮੈਨੂੰ ਮੰਗੇ ਹੋਏ ਬਣਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕਿਉਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਮੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਮੰਗੇ ਵਾਲਾ ਬਣਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ?'
'ਤਾਂ ਕਿਵੇਂ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜਿਆ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਕਹੀ:

ਧੰਨ ਹੈ ਉਹ ਸਮਾਂ ਜਦੋਂ ਸੁੰਦਰਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਭੜਕ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ; ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਫੜਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ: ਇਹ ਮੇਰਾ ਕੈਦੀ ਹੈ!
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਆਇਤ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਘੁੱਟ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਗੂਠੇ ਅਤੇ ਇੰਡੈਕਸ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਪਸੀਨੇ ਦੀ ਨਮੀ ਪੂੰਝ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ? ਮੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੈਦੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਕੈਦੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।' ਉਹ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸ ਪਈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਆਰਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਕੌਮੀ ਦੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ। 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੀ ਬੇਵੱਸੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਖੋਜ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।'
'ਮਾਨ ਜੀ ਦੀ ਬੇਬਸੀ ਕਿਸੇ ਤਾਕਤ ਤੋਂ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਵੀ ਬੇਬਸੀ ਸੀ।' 'ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਹੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ...' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੰਬਣੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਣਾ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ...'
"ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਇਹ "ਸ਼ਾਇਦ" ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸ਼ੱਕ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਦੇ। ਬਾਹੂ ਖਾਨਮ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਛੁਡਾ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।"

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰੇ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਨਮਾਜ਼ ਖਤਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਜਗਾਉਣ ਦਿਓ; ਕਾਫ਼ੀ ਹਨੇਰਾ ਹੈ।' ‘ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਬੰਦ ਰਹਿਣ ਦਿਓ,’ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਦੀ ਹੈ।’
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹਾਸੋਹੀਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦੇ ਮਾਹਰ ਹੋ! ਕੀ ਇਹ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਚਮਕਦਾਰ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰ ਦਾ ਗੁਲਾਬੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਮ ਵਾਂਗ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?"
‘ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੋ।’ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਚਾਨਕ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਣ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਪਰ ਉਹ ਚੰਗੇ ਹਾਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ‘ਸੁਣਨਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ।’
ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਈ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਿਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਜੇ ਵੀ ਬੱਦਲਵਾਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਰਾਤ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਆ ਰਹੇ ਸਨ; ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਸ਼ੁਭ ਪੈਰ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸਨ? ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਡਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੀ ਰਹੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨਾ ਨੇੜੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ।
'ਬਹੂ ਖਾਨਮ।'
'ਸਰ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ।'
'ਮੈਂ ਕੁਝ ਫੈਸਲੇ ਲਏ ਹਨ ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸਰ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।'
'ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ...' ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। 'ਹੁਣ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। 'ਮੈਂ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮਾਣਯੋਗ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ?'

'ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਬਸ ਸੁਣ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਰਾਤ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਵਾਂਗਾ। ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਮੈਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਤੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬਾਰੇ ਜੋ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੋਸ ਅਤੇ ਸੱਚ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਜੇ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਰਸਮੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਵਿਦਾਈ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਨਿਭਾਵਾਂਗਾ।'
'ਮਾਨ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹੀ ਹਨ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਉੱਤਮਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਹੋਣ।' 'ਮੈਡਮ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ... ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ ਫਿਰ ਉਲਝਣ ਹਾਵੀ ਹੋ ਗਈ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਵਿਦਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਣਯੋਗ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣਗੇ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਦੋਂ ਠੰਢੀਆਂ ਕਰਾਂਗਾ?'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ; ਵਜ਼ੀਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੁੱਪ ਤੋੜਨ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੰਗਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਡਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਕਮਰਾ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨੇਰਾ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਤਰੇੜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲੀ ਸਲੇਟੀ-ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹਾ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਸਿਹਤਮੰਦ ਰੰਗ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗੱਲ੍ਹ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਸਦੇ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ; ਸਿੱਧੀ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਨੱਕ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਪਤਲੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਘਮੰਡੀ ਗਰਦਨ ਅਜੇ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਇੰਨੀ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਨਾੜੀਆਂ ਪਤਲੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵੱਲ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਕਵਰਲੇਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਢੱਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ: ਉਸਦੇ ਮੁੱਠੇ ਬੰਦ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਪਸੀਨਾ ਆ ਗਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਮੋਮਿਨ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਈ: ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਹਵਾ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਡਰ ਦਾ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਵਗਦੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਰਾਤ ਫਿਰ ਆ ਗਈ ਹੈ...? ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਹਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਫਿਰ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਈ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਬਾਹਰੀ ਗਾਰਡਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਲਪੇਟ ਲਈ ਅਤੇ

ਆਪਣੀ ਗੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਗਲ੍ਹ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ, ਉਸਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਗਰਮਾਈ, ਉਸਦੇ ਛੋਹ ਦੀ ਗਰਮਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਠੋਡੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ, ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਲੰਬੀ ਚੁੱਪ ਲਈ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ... ਖੈਰ, ਮੈਂ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਤੈਅ ਕਰ ਲਵਾਂਗਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਟੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਬੱਸ ਸੁਣੋ। ਟੋਕੋ ਨਾ। ਮੈਂ ਫਿਲਹਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਹਿਸਾਬ ਕਿਵੇਂ ਚੁਕਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਰੁੱਖੇ ਹੰਕਾਰ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
'ਪਰ... ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵੇਗਾ? ਅਤੇ ਕੀ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਹ ਫਰਜ਼ ਆਉਂਦਾ ਹੈ? ਹੋਰ ਵੀ ਪਤਵੰਤੇ ਹਨ, ਹੋਰ ਸਰਦਾਰ ਹਨ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ; ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਵੇ।'
ਉਹ ਫੁੰਕਾਰਿਆ। 'ਖੈਰ, ਮੇਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਆਰਾਮ, ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ, ਆਪਣੇ ਮਾਸ-ਪੀਣ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੂੰਜੀ ਨੂੰ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।'
‘ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਦੋਂ ਮਿਲਾਂਗੀ?’ ਉਹ ਰੋ ਪਈ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੰਝੂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਟਪਕਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ।
'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਅਸੀਂ ਉਦੋਂ ਮਿਲਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਵੱਖ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਜੋੜਨ ਵਾਲਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਬਰ ਰੱਖੋ। ਦੁਨੀਆਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਡੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾ ਚੱਲੇ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਉੱਠਿਆ, ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਸਿੱਧੇ ਕੀਤੇ, ਆਪਣਾ ਚੋਗਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ। ਜਦੋਂ ਹਬੀਬਾ ਅੰਦਰ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦੀਵੇ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ; ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਈਟਾਂ ਜਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ। ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ।

ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸੌਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੁੰਮਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ, ਅਤੇ 'ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ' ਅਸੀਸ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਪੌੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਸਿੱਧੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਮਾਪੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਉਸ ਵੱਲ ਕੀਤੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਟਾਈ ਵਿਛਾਈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਦਾ ਪੱਲਾ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਤੇ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਘੁੱਟੀਆਂ ਫੁਸਫੁਸੀਆਂ ਨਾਲ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਠੰਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।

43

ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿਖੇ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਹੱਥ ਲਈ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮੋਰਚੇ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦਾ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਚਿੱਕੜ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸੁੱਕੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵਹਾਅ ਭਰ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਊਠ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਨ। ਤੰਬੂਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸੈੱਟ ਉਸਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪੜਾਅ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਤੇ ਡੇਰਾ ਲਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਤੰਬੂ ਅਤੇ ਮੰਡਪ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਾਮਾਨ ਨੂੰ ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਕੈਰਾਬਿਨੀਅਰਾਂ ਅਤੇ ਊਠਾਂ 'ਤੇ ਤੋਪਚੀਆਂ ਨਾਲ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਊਠ ਕੋਲ ਜ਼ੰਬੂਰਕ ਨਾਮਕ ਪੋਰਟੇਬਲ ਤੋਪ ਦੇ ਦੋ ਟੁਕੜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਟ ਅਤੇ ਸ਼ੈੱਲ ਨੂੰ ਤਰਪਾਲਾਂ ਹੇਠ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁੱਕਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜ਼ੰਬੂਰਕਾਂ ਨੂੰ ਤੋਪਚੀ ਦੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਜ਼ੰਬੂਰਕਚੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਪਚੀ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਯੁੱਧ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਚਾਅ ਦਾ ਕੋਈ ਵਧੀਆ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ੰਬੂਰਾਕਚੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਸਨ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਹਮਲੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ।
ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕੋਲ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਗੜ੍ਹੀ ਸੀ - ਯਾਨੀ ਕਿ ਇੱਕ ਕਿਲਾਬੰਦ ਰਿਹਾਇਸ਼ - ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਦਾਰ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਬ ਨਜੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। 1770 ਵਿੱਚ ਨਜੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ ਖੇਤਰ ਉੱਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ 1803 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੁਆਰਾ ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਹਾਂਸੀ-ਹਿਸਾਰ ਤੱਕ ਅਤੇ ਸਮੇਤ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਇਲਾਕਾ

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਾਲੀਆ ਕੁਲੈਕਟਰ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਹਾਂਸੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦਿੱਲੀ ਨਾਮਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰਿੱਟ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਹਾਂਸੀ-ਹਿਸਾਰ ਤੱਕ ਪੂਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚੱਲਦੀ ਸੀ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰ ਸਰਦਾਰੀ ਜਿੱਤ ਲਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ, ਵਧਾਉਣ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਊਰਜਾ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਮਾਰਤ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਦਫ਼ਤਰ, ਡਰਾਇੰਗ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤੀ ਕਮਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਸੌਣ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੀ ਸਨ। ਦੋ ਨਵੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੀਆਂ ਅਤੇ ਅਟੁੱਟ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ - ਵਰਜਿਤ ਕੁਆਰਟਰ - ਨਾਮਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਤਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੂਚਾ-ਏ-ਸਲਾਮਤ ('ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਗਲੀ') ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਨਵੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜਦੇ ਅਤੇ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਇੱਕ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਬਾਗ਼, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਲੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ, ਨੇ ਪੂਰੀ ਉਸਾਰੀ ਨੂੰ ਘੇਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਅੰਦਰੂਨੀ, ਵਧੇਰੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਗ਼ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਜੋੜਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਨਹਿਰ ਪੂਰੇ ਬੰਦ ਖੇਤਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੁੰਮਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰਸਮੀ ਮੰਡਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਫੁਹਾਰੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਬਾਗ਼ ਨੂੰ 1620 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਮਰਾਟ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਇਸ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਜਾਵਟੀ ਪਾਰਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ ਵੀ ਸੀ।
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵਿੱਚ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਆਬਾਦੀ ਵਧਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੇਂਡੂ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲਾ ਸੂਬਾਈ ਸ਼ਹਿਰ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਨ। ਦੋ ਫੀਸ-ਰਹਿਤ ਹਸਪਤਾਲ, ਕਈ ਸਰਾਵਾਂ, ਜਨਤਕ ਬਾਗ਼, ਹਰੇਕ ਵੱਡੇ ਪੇਸ਼ੇ ਲਈ ਸਥਾਈ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਮੁਹੱਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੈਕੰਡਰੀ-ਪੱਧਰ ਦੇ ਸਕੂਲ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਇੱਕ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਕਈ ਛੋਟੀਆਂ ਮਸਜਿਦਾਂ, ਇੱਕ ਕਰਬਲਾ, ਜੋ ਸ਼ੀਆ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਸੋਗ ਮਹੀਨੇ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਸਹਿਰਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਹਿੰਦੂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਰਾਮ

ਲੀਲਾ ਮੈਦਾਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰ, ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਾ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਮੈਥੋਡਿਸਟ ਚਰਚ ਵੀ ਉੱਭਰਿਆ, ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਖਰੀਦਦਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਅਨਾਜ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੇ ਗੋਦਾਮ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਤੇਲਾਂ, ਤੇਲ ਬੀਜਾਂ, ਅਨਾਜ, ਖੰਡ, ਘਿਓ, ਮੋਟੀ ਖੰਡ ਅਤੇ ਖਣਿਜ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਪਾਰੀ ਉੱਥੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਮੰਡੀਆਂ ਆਪਣਾ ਮਾਲ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਨਾਜ ਅਤੇ ਪਸ਼ੂ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਭੇਜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਵਪਾਰਕ ਪੱਧਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਹੁਣ ਉੱਚ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਅਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਖੇਤਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਸ਼ਾਸਕ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਲਈ ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦਾ ਵਿਆਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਅਕਬਰਾਬਾਦ (ਆਗਰਾ) ਦੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਕਰਸ਼ਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ ਹੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚੰਗਿਆਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਏਜੰਟ ਨੂੰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਏਜੰਟ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਪਰਿਵਾਰ, ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਈਰਾਨੀ, ਵੰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਸੱਯਦ, ਸੁੰਨੀ ਧਰਮ ਦੇ ਸਨ - ਯਾਨੀ ਕਿ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ - ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਪੂਰਵਜ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਾਨ ਅਲੀ 1750 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਅਹਿਸਾਨ ਅਲੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ; ਇੱਕ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ੀਆ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਸ਼ੀਆ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ੀਆ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੈਂਬਰ ਨੂੰ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਚੰਗੇ ਆਚਰਣ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਭਾਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਲਈ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਅਤੇ ਤੰਬੂ ਦੇ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਸੀ।
ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਅਕਬਰਾਬਾਦੀ ਸ਼ਾਖਾ ਸੁੰਨੀ ਹੀ ਰਹੀ। ਆਗਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਨ ਅਲੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ

ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਤਿਬਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਖਾਨ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਤਿਬਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਮਜਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਅਨ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਸਮਰਾਟ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੌਕਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਇਤਿਬਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਮੇਵਾ ਕਟੜਾ ਵਿਖੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਸ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕੀਤਾ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਆਪਣੇ ਖਾਲੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਕੁਲੀਨ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਤਰਕ ਦੇ ਪਾਠ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।
ਕਵੀ ਅਸਦਉੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਦਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਕਾਨ ਬੇਗ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਨ ਅਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਟ੍ਰਾਂਸੋਕਸਿਆਨਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਥਿਤ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਦੋਵਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋਸਤੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਤਿਬਰ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਮੁਅਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਲਈ ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜਾ ਸੀ। ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਮਾਰੂਫ, ਗਾਲਿਬ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਏਜੰਟ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਤਾਰਾਂ ਜਾਂ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨਾਫੀ ਮਜ਼ਹਬ ਦੇ ਸੁੰਨੀ ਮੱਤ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਸਨ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਕਾਨ ਬੇਗ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੂਜੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੀ ਅਪਣਾਈ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ, ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵੰਸ਼ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਘਰੇਲੂ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਸਥਾਨਕ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਸਨ। ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਧਾ ਉਦੋਂ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਪ੍ਰਾਂਤ ਦੇ ਨਵਾਬ ਲਾਫਟੇਨ (ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ) ਗਵਰਨਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰਿਏਟ ਵਿੱਚ ਨਾਇਬ ਮੀਰ ਮੂਨਸ਼ੀ (ਸਹਾਇਕ ਮੁੱਖ ਸਕੱਤਰ) ਦੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। 12 ਸਤੰਬਰ 1834 ਨੂੰ, ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਆਜ਼ਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੰਧਨ ਵਿੱਚ ਬੱਝ ਗਈ। ਲਾੜਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਗਈ; ਅਸਲ ਵਿਆਹ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਹੀ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ - ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਥਾ, ਪਰ ਉਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੀ। ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਦੀ ਰਸਮ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ ਹੋਈ। ਲਾੜੀ 'ਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਨਿਪਟਾਰਾ ਇੱਕ ਲੱਖ ਮੁਗਲ ਰੁਪਏ ਸੀ; ਵਿਆਹ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਕਮ ਦਾ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਹਿੱਸਾ ਤੁਰੰਤ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਲਾੜੇ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ—ਯਾਤਰਾ, ਵਿਆਹ ਦਾ ਸਾਮਾਨ, ਲਾੜੇ ਲਈ ਰਸਮੀ ਪਹਿਰਾਵਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਹਰ ਮੈਂਬਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਪਰਿਵਾਰ ਲਈ, ਜਿਸਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਘੋੜੇ ਜੋਰੇ ਕਾ ਖਰਚ ('ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਖਰਚਾ') ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ—ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਿੰਦੂ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ, ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਉੱਚ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਲਾੜੀ ਦੇ ਅਸਲ ਦਾਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸੀ। ਇਹ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾੜੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੇ ਲਾੜੀ ਲਈ ਮਹਿੰਗੇ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਲਈ ਰਸਮੀ ਤੋਹਫ਼ੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ।

ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸੱਤ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਸੋਈ ਜਾਂ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਖਾਂਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਲਾੜੇ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ।
ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਦਾ ਲਾੜੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਉਸਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਕੁਲੀਨ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਮਾਣ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਏ। ਉਸਨੂੰ ਜਹਾਂਗੀਰ ਦੁਲਹਨ (ਵਿਸ਼ਵ ਜਿੱਤਣ ਵਾਲੀ ਦੁਲਹਨ) ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਆਸਾਨੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਹੋਏ, ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ਼ਾਂਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸ ਦੌਲਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਭਾਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਲੋਕ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਣ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਵਿਵਹਾਰ ਲਈ ਪੂਰੇ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ

ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਿਰਫ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸ ਗੰਢ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਗੰਢ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ:
ਸਮਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਕ ਵੀ ਗੰਢ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪੈਂਥਰ ਦੇ ਪੰਜੇ ਤੋਂ ਮੇਖ ਉਧਾਰ ਨਾ ਲੈ ਲਵੇ।
4 ਅਕਤੂਬਰ 1834: ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸੀ; ਮੌਸਮ ਸੁਹਾਵਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਤਰ ਵੱਲੋਂ ਠੰਢੀਆਂ ਹਵਾਵਾਂ ਵਗਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਤੋਂ ਵਗਦੀਆਂ ਬੇਰੋਕ ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਗਰਮ ਹਵਾਵਾਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪਾਰਕ ਤਿਤਰ ਅਤੇ ਬਟੇਰ ਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਨਿਰੰਤਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਨੇਰਾ, ਅਣਜਾਣ ਸ਼ਾਮਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਡੀਅਨ ਬੁਲਬੁਲ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਪੈਰਾਕੀਟਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸੁਣੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅੱਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦਾ ਪੱਤਰ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸਹੁਰੇ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਸੀ: ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਖੇਪ। ਨਵਾਬ, ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਨੂੰ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦਾ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਦਿੱਤਾ; ਉਸਨੇ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਆਏ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕਾਂ ਦੇ ਠਹਿਰਨ, ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ, ਦਰਬਾਰ ਹਾਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ 'ਤੇ ਕੁਝ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਨਵਾਬ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ; ਗਾਰਡਹਾਊਸ ਦੇ ਦੋ ਸਟਾਫ਼-ਬੇਅਰ ਦੌੜ ਕੇ ਆਏ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਡਰੋਮੇਡਰੀ ਰਾਈਡਰ-ਕੋਰੀਅਰ ਨੇ ਮਾਣਯੋਗ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਗਾਰਡਹਾਊਸ ਵਿੱਚ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਣਯੋਗ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਉੱਠ ਗਏ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਸੋਚਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੋਰੀਅਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
ਡਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਅਨੀਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੀਆ ਮੇਵਾਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਡ੍ਰੋਮੇਡਰੀ ਸਵਾਰ ਵਜੋਂ ਸੀ ਅਤੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਗਤੀ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਲਈ

ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਡ੍ਰੋਮੇਡਰੀ ਨੂੰ ਗੇਟ 'ਤੇ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਹ ਦੌੜਿਆ ਆਇਆ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਅੱਗੇ ਰੁਕਿਆ, ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਉਸ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖਤਾਰ-ਏ-ਕਾਰ (ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ) ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤੁਰੰਤ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਕੁਝ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਵਾਪਰਿਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਅਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਜਾਂ ਅਫਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ।
"ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹੋ," ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਚਲੋ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਲਿਆਏ ਹੋ। ਕੀ ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੈ?"
"ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਦੀਵਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸੇਵਕ ਨੂੰ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ 'ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਅਰਜ਼ੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਤਾਂ ਤੂੰ ਇਹ ਅੱਸੀ ਮੀਲ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਤੈਅ ਕਰ ਲਏ, ਭਾਈ ਵਾਲਾ।’ ਉਸਨੇ ਚਿੱਠੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਨੀਆ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਖੋਲ੍ਹੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਤਹਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਇੱਕ ਸੀਲਬੰਦ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਥੈਲੀ ਕੱਢੀ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਵਧਾਏ। ਇੱਕ ਮਸਕਟੀਅਰ, ਜੋ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਥੈਲੀ ਲੈ ਲਈ। ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਲਕੇ ਸੰਕੇਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਮੋਹਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਲੰਡਰ ਵਾਂਗ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਮੋਟਾ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ। ਮਸਕਟੀਅਰ ਨੇ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਕਾਗਜ਼ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਜਿਸ ਪਲ ਉਹ ਕਾਗਜ਼ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਬਹੁਤ ਬੁਰੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾਲ ਭਾਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਕੰਮ ਸਾਰਥਕ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਅੱਗ ਜਾਂ ਦਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ, ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ: ਚਿੱਠੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ ਉਹ ਜਨਤਕ ਗਿਆਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਇੱਕ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਪਾਈ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਹੈਲੀਕਾਪਟਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਚਾਰਾ ਕੱਟਣ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਲੱਤਾਂ ਕੱਟ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਹਿੱਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹਵਾ ਦੇ ਝੱਖੜ ਦੇ

ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਸਹਾਰੇ ਲਈ ਮਸਕੀਟਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਫੜਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ; ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਸ ਝਟਕੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾਂ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖੁੰਝ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਖ਼ਬਰ 'ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਵਾਕੰਸ਼, ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: 'ਇੰਨਾ ਲਿ'ਅੱਲ੍ਹਾਹੀ ਵਾ ਇੰਨਾ ਇਲਾਇਹੀ ਰਾਜੀ'ਊਨ' (ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ)। ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਮੁੱਖ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਆਸਾਨ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਗਲਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪੀਂਦੇ ਹੋਏ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਪੱਤਰ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਹ ਮਿਆਰੀ ਸਰਕਾਰੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਕਾਰੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਸਨ ਜੋ ਪੁਰਾਣੇ ਯੁੱਗਾਂ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ-ਅਧਾਰਿਤ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਵਾਲਾ ਸੀ।
ਭਾਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਦਾ ਸੁਆਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਦੱਸਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਪਰ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਲਗਭਗ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਸਖ਼ਤੀ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਤੱਕ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਸਾਨ ਸਮਝ ਦੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਰਿਆਇਤ - ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪੈਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਪੈਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ, ਆਧੁਨਿਕ ਅਰਬੀ (ਹਾਲਾਂਕਿ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ) ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਪੈਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਬਿਨਾਂ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਵਾਲੇ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਵੀ ਹਲਕੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਪ੍ਰਭੂ-ਦਾਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੋ: ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਮਸਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਸ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਹਾਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੇਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਉੱਚੀ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕਾਪੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਨੂੰ

ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਅਤੇ ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੰਕੇ ਹਨ ਕਿ ਦੋ, ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕਰਨਗੇ। ਇਹ ਸੇਵਕ ਇਸ ਪਟੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦਰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਫੈਸਲਾ ਇਸ ਸੇਵਕ ਦੇ ਪਾਲਣਹਾਰ - ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ - ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਲੋਹਾਰੂ ਦਾ ਖੇਤਰ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਚਾਰਜ ਤੋਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਵੀ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬਿਨਾਂ ਸਮਾਂ ਗੁਆਏ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਅਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਕਾਰਜਕਰਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਉੱਚਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ, ਵਿੱਤੀ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਅਤੇ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਨ। ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਹਵੇਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਬੱਲੀਮਾਰਾਨ ਗਲੀ ਕਾਸਿਮ ਜਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਹਵੇਲੀ ਜੋ ਦਰਿਆ ਗੰਜ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਉੱਚਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਸਬ ਡਿਵੀਜ਼ਨ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਥਾਨ ਅਤੇ ਵਾਰਡ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਧੀਨ ਰਹਿਣਗੇ ਅਤੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਤੁਰੰਤ ਪਟੀਸ਼ਨ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਹ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਦੀਵਾਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਸਤਾਈਵੀਂ ਜੁਮਾਦ-ਅਲ-ਅਵੱਲ, 1250, ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੇ ਦਿਨ, ਤੀਹ ਸਤੰਬਰ 1834 ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੇ ਸਮੇਂ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ।
ਅੰਕ 'XII', ਜੁਮਾਲ ਨਾਮਕ ਸੰਖਿਆ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ 'ਹੱਦ' ਦੇ ਮੁੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ; ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਉਰਦੂ ਭਾਸ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਸੀਮਾ', 'ਸਿਖਰ', 'ਸੀਮਾ ਰੇਖਾ'। ਇਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਸੰਚਾਰ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਚਾਰ ਹੁਣ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਯੰਤਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਇੰਟਰਪੋਲੇਟ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਸੰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਪਸ਼ਟ ਜਾਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਜੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ

ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਮਾਮਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪੱਤਰ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਲਈ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ।
ਹਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਰ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਹਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਸਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ, ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧਦਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਬੇਵੱਸੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਹ ਨੰਗਾ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਧਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਅਲਵਰ ਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਪਰਛਾਵਾਂ, ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਅੱਗ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੁਆਰਾ ਜਗਾਈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਬਲਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਹੀ ਬੁਝਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸ ਬਦਨਾਮੀ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਦਾ ਕੁਝ ਬਦਲਾ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ, ਸੂਰ ਵਰਗੇ ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ... ਪਰ ਇਹ ਲੋਹਾਰੂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲਿਆਏਗਾ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਣ ਅਤੇ ਲੜਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਕਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ। ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕਣਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਕਲਕੱਤੇ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਗੁਆ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਣਾ ਸੰਭਵ ਅਤੇ ਵਿਹਾਰਕ ਹੋਵੇ...
… ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਹੰਕਾਰੀ ਲੁੱਚੇ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ— ਕਾਇਰਾਂ ਨੂੰ—ਜ਼ਬਾਨਾਂ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਰਹਿਣ ਦਿਓ; ਮੈਂ ਉਹ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬਦਨੀਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਵਾਂਗਾ, ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਲਈ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਦਵਾਈ ਦਾ ਸੁਆਦ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਫਿਰੰਗੀ ਦਾ ਹੰਕਾਰੀ ਹੰਕਾਰ ਇੱਕ ਵਗਦੀ ਨਦੀ, ਇੱਕ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਤੂਫਾਨ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਉਖਾੜ ਸੁੱਟਣ ਅਤੇ ਤਬਾਹ ਕਰਨ 'ਤੇ ਤੁਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਇਸਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਹੈ… ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭੂ ਇੰਨਾ ਬੇਅਸਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ… ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪੈਸਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਜੋ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਜਿੱਥੇ ਕਿਸੇ ਪਰਦੇਸੀ ਆਦਮੀ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣਾ ਵੀ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਮੁਲਤਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਈ ਤਿਆਰ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰੇ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਨੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੀ ਇੱਕ ਹਕੀਮ ਹੈ ਜਾਂ ਵੈਦ, ਯਾਨੀ ਕਿ, ਇੱਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਜੋ ਕਿ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਦਵਾਈ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਸਿਆਣਾ, ਸ਼ਮਨੀ ਕਲਾ ਦਾ ਅਭਿਆਸੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਮਾਲਾ ਫੜੀ, ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਣਾ ਖੁਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੀਆਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ 'ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਕ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪੂਰਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਤਾਂ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਹਫਤਾਵਾਰੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਖੇਲ ਚੰਪਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਤ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਸਦਮੇ ਅਤੇ ਚੁੱਪ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਰਹਿਮਤ-ਉਨ-ਨਿਸਾ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਧੀ, ਜੋ ਕਿ ਚੰਪਾ ਤੋਂ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਪੁੱਛ ਕੇ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਰੋਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਵਾਬ ਸ਼ਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ 'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ' ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸਦੇ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ 'ਨਵਾਬ ਸ਼ਬ' ਹੀ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨਾਮ, ਜਾਂ ਉਪਾਧੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ: ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਹੋ ਸਕੇ 'ਨਵਾਬ ਸ਼ਬ' ਕਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬੱਚਾ ਪਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

44

ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਸੁਆਮੀ ਦਾਨੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਮਰਦ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਘੋੜੇ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਨਵੇਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਲਗਾਮ ਗਾਰਡਹਾਊਸ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੈਅਰਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ, ਆਪਣੀ ਕੱਸੀ ਹੋਈ ਕਮਰ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀ ਪਿਸਤੌਲ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਠੀ ਦੇ ਡੰਡੇ 'ਤੇ ਬੈਗ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਮਸਲਿਨ ਰੁਮਾਲ ਕੱਢ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਪੂੰਝਿਆ, ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ, ਗਾਰਡਹਾਊਸ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਆਰੇ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਮੇਰੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੋ।'
'ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ, ਭਰਮਾਰੂ ਜੀ,' ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬੈਅਰਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
‘ਕਿਉਂ? ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ?’ ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਮ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਰੰਗ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
'ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ... ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਧੂੰਆਂ ਨਿਕਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
'ਪਰ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਉਸਦੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ?'
'ਕਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇੱਕ ਬੁਰਕੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਹੀਂ ਲਈ ਹੈ। ਉਹ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਜਿਵੇਂ ਰੇਤ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਮਗਰਮੱਛ।' ਨਵੇਂ ਆਏ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਬੱਦਲ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਦੇਖਣ ਦਿਓ', ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਵਧਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪਰਸ਼ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਬਾ, ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਛਾਤੀ ਵਾਲਾ। ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਤਾਕਤ ਦਾ ਆਭਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਤਿੱਖੀਆਂ, ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਲੰਬੇ ਚਮਕਦੇ ਵਾਲ ਸਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ ਤੱਕ ਮੋਟੇ ਤਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰਾਜਪੂਤੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਥੋੜ੍ਹੀਆਂ ਭਾਰੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਉਸਦੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਊਰਜਾਵਾਨ

ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਪੂਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਪੱਗ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬ੍ਰੀਚ ਅਤੇ ਬੂਟ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲਗਭਗ ਚੌਵੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਸਿੱਧੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਪੇਟ, ਪੇਟ ਅਤੇ ਪੱਟਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਵਾਧੂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਚਰਬੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ। ਇਹ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ; ਆਪਣੀ ਤਰਲ ਚਾਲ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਉਸਦੀ ਮਰਦਾਨਾ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਹਲਕੇ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਕਦਮਾਂ ਅਤੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਚੀਤੇ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਲਾਈ, ਜੋ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਸੰਘਣੇ ਹਰੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਝਾੜੀ ਵਿੱਚ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਦਮ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਤੀਹ ਮੀਲ ਤੱਕ ਪੈਦਲ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਟਰੈਕ ਅਤੇ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਟਰੈਕਿੰਗ ਅਤੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸੀ: ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹਿੱਲਦੇ ਜਾਂ ਰੁਕਦੇ ਸਮੇਂ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਭ ਤੋਂ ਧੁੰਦਲੇ ਅਤੇ ਧੁੰਦਲੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੀ, ਘਾਹ ਜਾਂ ਝਾੜੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਲੰਘਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਲੰਘੇ ਸਨ, ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਅਣਗੌਲਿਆਂ, ਬਾਂਦਰ, ਮਾਸਾਹਾਰੀ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੋਲੀ ਵਾਂਗ ਸਨ।
ਉਹ ਇੱਕ ਕਦੇ ਨਾਕਾਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਸਨਾਈਪਰ ਸੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਜਾਂ ਘੋੜੇ, ਹਾਥੀ ਜਾਂ ਮਚਨ (ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਅਤੇ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਜਿੱਥੋਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ) ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਸੀ। ਉਹ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਗਤੀ, ਜਾਂ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਗਤੀ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਭਰਮਾਰੂ ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਮ ਤੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਭਰਮਾਰ ('ਸਮਾਨ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰੋ') ਇੱਕ ਥੁੱਕ-ਲੋਡ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬੰਦੂਕ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਟੋਰੇਦਾਰ ਅਤੇ ਟੋਪੀਦਾਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਬੰਦੂਕਾਂ ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਿੱਪਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਲਦੀ ਹੋਈ ਮਾਚਿਸ ਜਾਂ ਫਿਊਜ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ੀਤਾਬਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਛੂਹ ਕੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੱਤੀ, ਇੱਕ ਉੱਚ-ਤਾਪਮਾਨ ਦੀ ਲਾਟ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਲਾਟ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਕੋਠੀ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਪਿੰਨਹੋਲ ਚੈਂਬਰ ਰਾਹੀਂ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਥੁੱਕ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਗਈ, ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਤੁਰੰਤ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਆਧੁਨਿਕ ਸੰਸਕਰਣ ਵਿੱਚ, ਕੋਈ ਸ਼ੀਤਾਬਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਤਾਲੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਥੌੜਾ ਨਿੱਪਲ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰਦਾ ਸੀ,

ਦਬਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਬਾਰੂਦ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਅੱਗ ਲਗਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਥੌੜੇ ਅਤੇ ਤਾਲੇ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ ਟੋਪੀਦਾਰ ('ਕੈਪਡ') ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਨਵੀਨਤਮ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਪੱਥਰ ਕੁਲਾਹ ('ਪੱਥਰ ਟੋਪੀ') ਜਾਂ ਫਲਿੰਟਲੌਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਨਿੱਪਲ ਵਿੱਚ ਬਾਰੂਦ ਦੀ ਬਜਾਏ ਫਲਿੰਟ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਥੁੱਕ ਰਾਹੀਂ ਲੋਡ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ; ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਥੁੱਕ ਲੋਡਿੰਗ' ਲਈ ML ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ML ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਿੰਗਲ ਬੈਰਲ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ DBML (ਡਬਲ-ਬੈਰਲ ਮਜ਼ਲ ਲੋਡਿੰਗ) ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਡਬਲ-ਬੈਰਲ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਥੁੱਕ-ਲੋਡਿੰਗ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਕਰਾਬੀਨ ਅਤੇ ਬੇਧਰਮੀ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਕਰਾਬੀਨ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਫ੍ਰੈਂਚ ਕਾਰਬਾਈਨ ਸੀ, ਜੋ ਫ੍ਰੈਂਚ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਭਰਮਾਰ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟੀ ਬੈਰਲ ਵਾਲੀ, ਕਾਰਬਾਈਨ ਪਿਸਤੌਲ ਨਾਲੋਂ ਲੰਬੀ ਬੈਰਲ ਵਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਘੋੜਸਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਮੂੰਹ ਬੈਰਲ ਨਾਲੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚੌੜਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗੋਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਤੋਸ਼ਜਨਕ ਖਿੰਡਾਅ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਡਬਲ ਬੈਰਲ ਵਾਲੇ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਬੱਟ ਅਤੇ ਬੈਰਲ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਆਇਤਾਕਾਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਟੋਸਦਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਨੂੰ ਟੋਸਦਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਭਾਰਤੀ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆਤਮਕ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਰਾਬਿਨ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀ ਰੇਂਜ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਇਹ ਹਲਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਛੋਟੀ ਬੈਰਲ ਘੋੜੇ ਜਾਂ ਊਠ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਸਨੇ ਦੂਜੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਟ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਿੱਪਲ ਜਾਂ ਫਿਊਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਇਸਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਵਾਇਤੀ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ।
ਇੱਕ ਕਰਾਬੀਨ ਜੋ ਟਰਿੱਗਰ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਖਿੱਚਣ ਨਾਲ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਚਾਂਦ ਜ਼ਰਬੀ (ਮਲਟੀ-ਸ਼ਾਟ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਰਾਬੀਨ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਹੀ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਕਰਾਬੀਨ ਅਤੇ ਬੇਧਰਮੀ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਲਈ ਹਥੌੜੇ ਅਤੇ ਟਰਿੱਗਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਸ਼ਲ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੂੰ SBBL ਜਾਂ ਸਿੰਗਲ-ਬੈਰਲ ਬ੍ਰੀਚ-ਲੋਡਿੰਗ ਬੰਦੂਕਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚ, ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਬੈਰਲ ਦੇ ਸਿਰੇ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੈਰਲ ਦੇ ਸਿਖਰ ਰਾਹੀਂ ਭਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ

ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਹਾਇਕ ਸਟਾਕ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪਾਲਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਿੰਨ ਜਿਸਨੂੰ ਮਘਜ਼ ਕਿਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਪਿੰਨ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਟਾਕ ਨੂੰ ਬੈਰਲ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੈਰਲ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਫਿਰ ਗੋਲਾ- ਬਾਰੂਦ ਨੂੰ ਉੱਪਰੋਂ ਬੰਦੂਕ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਟਾਕ ਨੂੰ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਜੇਕਰ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਦੋ ਬੈਰਲ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ DBBL (ਡਬਲ-ਬੈਰਲ ਬ੍ਰੀਚ ਲੋਡਿੰਗ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਨਾਲੀ ਕਰਾਬੀਨ (ਦੋ-ਬੈਰਲ ਕਾਰਬਾਈਨ) ਜਾਂ ਦੁਗਾਰਾ (ਡਬਲ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਆਪਣੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬ੍ਰੇਕ-ਲੋਡਿੰਗ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਬੇਧਰਮੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ ਵਾਲੀ, ਸਿੰਗਲ-ਬੈਰਲ ਰਾਈਫਲ ਸੀ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਮੂਲ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਬੇਧਰਮੀ', ਜਾਂ 'ਭਗਵਾਨ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਬੇਧਰਮੀ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਅਰਥ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਰਾਈਫਲ' (ਰਾਈਫਲ ਲਈ) ਸ਼ਬਦ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਲਖਨਊ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਆਤਾਸ਼ ਦੁਆਰਾ 1830 ਦੇ ਆਸਪਾਸ ਰਚਿਤ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਇੱਕੋ ਇੱਛਾ ਹੈ: ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਵਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਹਥਿਆਰ ਚੱਲੇ।

ਰਾਈਫਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ - ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਸਤਰਖਾਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰਾਈਫਲਾਂ ਸਨ - ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੌ, ਸੌ ਪੰਜਾਹ ਗਜ਼ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣਾ ਜਾਂ ਹਾਥੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰਨਾ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਕੁਲਾਹ ਜਾਂ ਭਰਮਾਰ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਤਮਤਾ ਅਤੇ ਫਾਇਦਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਰਾਈਫਲ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਇਰ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਤਲਵਾਰ ਜਾਂ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਪੈਦਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਰ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਾਥੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਛੋਟਾ, ਉਹ ਖੇਡਣ ਦੇ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਦੋਸਤ ਵਜੋਂ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ,

ਲੜਾਈ ਦੀਆਂ ਕਲਾਵਾਂ ਇੱਕੋ ਹੀ ਉਸਤਾਦ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀਆਂ। ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲਈ ਵੀ, ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ ਹੀ ਉਸਤਾਦ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਦਿੱਖ, ਹਾਸੇ- ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੁਲ-ਏ-ਸੁਰਖ (ਲਾਲ ਗੁਲਾਬ) ਦਾ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਲਈ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਦਾਰ ਬੂਟੇ ਮੇਰੀਆਂ ਰਾਣੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉੱਚੇ, ਸੰਘਣੇ ਰੁੱਖ ਮੇਰੀਆਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਜਲੂਸਾਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਸੋਚਾਂ?
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਚੈਂਬਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਭਰਵੱਟੇ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ; ਬੰਦੂਕਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਚੇਤ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਝਿਜਕ, ਜੇ ਡਰ ਨਹੀਂ, ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੋਖਮ 'ਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।
ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਚੈਂਬਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਵਿਹੜਾ ਹਰਾ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਲਾਲ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਮੌਸਮੀ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਪੌਦੇ ਸਨ। ਹਰਿਆਲੀ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਟਾ ਪੱਥਰ ਦੇ ਬਣੇ ਰਸਤੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਧਾਰਾ ਵਗਦੀ ਸੀ। ਦੂਰ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚਾ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਛੱਤਰੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਵਿਹੜਾ ਘਾਹ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਰਸਤੇ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਚੌੜੇ ਵਰਾਂਡੇ ਸਨ, ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਨਾਲ ਪੱਕੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਦਰਬਾਰ ਚੈਂਬਰ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਦੂਰ ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਰਬਾਰ ਚੈਂਬਰ ਵੱਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਖੱਬੇ ਵਰਾਂਡੇ ਦੇ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਹਿਲਜੁਲ ਹੋਈ। ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਸੀ ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈਣ ਲਈ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵੱਲ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਉਸ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹੁਸੀ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ

ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕਾਂਤ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਨੇ ਝੁਕਿਆ, ਪਰ ਇੱਕ ਜਾਣੇ- ਪਛਾਣੇ ਤੂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹੋ?'
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ? ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸੱਟ ਲੱਗ ਗਈ ਹੈ! ਸਾਰੇ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਭੱਜ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਪਾਗਲਪਨ ਤੋਂ ਚਿੰਤਤ ਹਨ। ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਹੈ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ।" 'ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੈ? ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?' 'ਸੀਨੀਅਰ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਹਰ ਸਮੇਂ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਨ: "ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ ਹਨ?" ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮਾਣਯੋਗ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।'
'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਾਨਯੋਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਰਿਪੋਰਟ ਵੀ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾਵਾਂਗਾ।'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖੇਗਾ।
ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਹਾਲਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਆਮ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਅੱਧਾ ਫੈਲਿਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਹੁਣ ਕੰਬਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਠੰਡੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੂੰ ਪਸੀਨਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਰਮ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੱਥੇ ਸੁਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਦੋ ਹੋਰ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵੱਡੇ ਪੱਖੇ ਲਹਿਰਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਹਰ ਇੱਕ ਇੱਕ ਖਜੂਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਟਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ, ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ; ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਖਾਲੀ ਸਨ, ਛੱਤ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਔਰਤ ਸੇਵਾਦਾਰ ਆਪਣੀ ਮਸਲਿਨ ਓਰਹਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਨੂੰ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਰਗੜ ਰਹੀ ਸੀ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ; ਉਸਨੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਕਿਸੇ ਹਕੀਮ ਜਾਂ ਵੈਦ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ਜਵਾਬ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸਦੇ ਗੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿੱਠੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਉਸਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਤੰਗ ਕੀਤਾ? ਇੰਨਾ ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕੌਣ ਕੀਤਾ ਹੈ?'

ਨਵਾਬ ਨੇ ਛੱਤ ਤੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਟਾਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸੇ ਖਾਲੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ ਮਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਭਾਵਹੀਣ ਰਿਹਾ।
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਹੋ, ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਭੂ," ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗੋਡੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹਿਲਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। "ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਇੱਥੇ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣਾ ਹੈ; ਇਹ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।"
ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵੱਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।
"ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ," ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। "ਹੁਣ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ।"
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਕੱਢਿਆ, ਪਰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਹਾਸੇ ਦੀ ਉਸਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਧਮਕੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ: 'ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਹੁਕਮ ਦੇਵੇ ਕਿ ਕਿਸਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹਾਂ!'
'ਲੋਹਾਰੂ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ, ਜ਼ਬਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਖਰੀਦਦਾਰ, ਉਸ ਦਲਾਲ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਕਾਰਨ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਉਸੇ ਦਿਨ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।'
"ਉਸ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ," ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ? ਉੱਥੇ ਸਭ ਕੁਝ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਉਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਤੱਥ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ। ਦਰਦ ਅਤੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਬੱਦਲ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਲੰਘ ਗਏ ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨੇ ਲੈ ਲਈ।
'ਮੈਂ ਮਾਣਯੋਗ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਲਕੱਤਾ? ਕੀ ਹੁਣ ਅਪੀਲ ਫਿਰੰਗੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਹੋਵੇਗੀ?'
‘ਕਿਹੜੀ ਅਪੀਲ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਪਟੀਸ਼ਨ?’ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਗਭਗ ਫੁਸਫੁਸਾ ਕੇ ਬੋਲਿਆ। ‘ਹੁਣ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਦਲਾ ਲਵੇਗਾ। ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਰਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।’
'ਮਾਨ ਜੀ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਬਦਲਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'

ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਥੱਪੜ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਹੇਠਾਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਕੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਉਸ ਅਯੋਗ ਕਾਫ਼ਰ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ?' ਹਰ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਵਿਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਾਨ ਜੀ ਨੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ। ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਡੀਕਦੇ ਰਹੋਗੇ?'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਸ ਅਚਾਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ? ਪਰ ਕਾਰਨ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, 'ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾਨੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦੇ ਧੁਰੇ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਆਇਆ ਹਾਂ,' ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਮ ਅਤੇ ਆਮ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਜ਼ੋਰ ਜਾਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ, 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਉੱਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਭੋਜਨ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦੇਰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਿਓ, ਫਿਰ ਇਹ ਗੁਲਾਮ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਕੁਝ ਉਪਾਅ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ।' ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗੋਡੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਵਾਰ ਝੁਕਿਆ। ਨਵਾਬ ਲਗਭਗ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਚੈਂਬਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਨੇ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਦਾ ਗਲਾਸ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੋਈ ਗਤੀਵਿਧੀ ਜਾਂ ਹਿਲਜੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਅਤੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਧੋਣ ਲਈ ਤਾਜ਼ਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਵਾਸ਼ਬੇਸਿਨ ਉਸ ਕੋਲ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਧੋਣ ਅਤੇ ਸੁਕਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਅਤਰ ਨਾਲ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਹੁਣ ਚੈਂਬਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਉਸਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ

ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ ਪਰ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਤੁੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, 'ਤਾਂ, ਸੁਭ ਦੌਲਤ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋ? ਕੀ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ?'
ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਨੇ ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਹੁਣ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਗ੍ਰੈਂਡ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਾਏ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਹੁਣ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ?'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ, ਸਰਦੀ ਵਾਲਾ ਹਉਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਈਰਾਨੀ ਕਵੀ ਸੈਦੀ ਤੇਹਰਾਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਕਹੀ:

ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਮੈਨੂੰ ਸਾੜਨ ਦੇ; ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਾਂਗ, ਮੇਰੇ ਦਾਣੇ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਹੰਝੂਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦਾਣਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਆਮ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਹਕੀਮ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਵਾਪਸ ਅੰਦਰ ਜਾਓ ਅਤੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਉੱਥੇ ਹੋਵਾਂਗਾ।'
ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਚੈਂਬਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਹਲਕੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੇਡਾਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਹਵਾ ਲੈ ਸਕੇ।
ਇਹ ਮੰਗਲਵਾਰ ਦੀ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਸੀ, ਅਕਤੂਬਰ 1834 ਦੇ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਅਤੇ ਅਨੀਆ ਮੇਵਾਤੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਗੁੜਗਾਓਂ ਪਹੁੰਚੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ ਹੋਸਟਲਰੀ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਠਹਿਰੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੁਪਹਿਰ ਤੱਕ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਦਰਿਆਗੰਜ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉੱਥੇ ਕਿਉਂ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰੀਖਣ ਦੇ ਦੌਰਿਆਂ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕੀ ਉੱਥੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਹੈ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੰਤਰਿਤ 'ਦਿੱਲੀ' ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹੱਤਤਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਲਾਲਚੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਿਰੀਖਣ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਵਿੱਚ

ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਹਵਾ ਲੈਣਾ ਉਸਦਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਬਿਤਾਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਗੜਬੜ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਰਨਾਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੈਂਪ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਐਲਾਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਠੰਢੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਹੀ ਝਲਕ ਪਈ, ਉਸਦੇ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਉਸਦੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਮੁਖਬਰ ਅਤੇ ਜਾਸੂਸ, ਜੋ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਫਰੇਜ਼ਰ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਸਨ, ਇੱਕ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲੀ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਤਨਖਾਹ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ। ਨਵੰਬਰ ਹੁਣ ਦਸੰਬਰ ਦੇ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਅਤੇ ਮਹਿਲ ਮਹਾਨ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗੇ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਮਹਾਨ ਦਿਵਸ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਪੱਕੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਸਨ ਕਿ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਸ਼ਾਟ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਵਿੰਨ੍ਹ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਟੀਮ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਚੌਕਸ ਰਹਿਣ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਬਾਰੇ ਘੰਟੇ-ਦਰ-ਘੰਟੇ, ਜੇ ਘੱਟ-ਘੱਟ ਅੰਤਰਾਲਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਕੋਰੀਅਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਪਹੁੰਚਾਇਆ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਗੁੰਝਲਦਾਰ, ਪੱਤਰ ਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਨੁਵਾਦ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:
ਭਾਰੇ ਮੁੱਲ ਵਾਲੇ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਮੁਹੰਮਦ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਭਰਮਾਰੂ: ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ। ਇਹ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕਾਰਨ: ਤੁਸੀਂ ਸ਼ੁਭ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਰਹਿ ਰਹੇ ਹੋ ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰਿਪੋਰਟ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪੱਤਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਵਰਗੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ। ਇਸ ਲਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਤੁਹਾਨੂੰ, ਇਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੀ,

ਵਾਂਗ ਵਿੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨੀਤੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਵਾਜਬ ਅੰਤਰਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਲਈ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇੱਕ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਕੁਝ 'ਮੂਲ' ਲੇਖਾਕਾਰ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਮੂਤਸਦੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਕਲਰਕ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਡੇਰਾ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਲਈ ਕਾਗਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਲੋਹਾਰੂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਲੀਆ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਵਿਵਾਦ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਹਾਰੂ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਂਝੀ ਜਾਇਦਾਦ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੋਹਾਰੂ ਨੂੰ 25,000 ਸ਼ਾਹੀ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਮਾਲੀਆ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਅੱਗੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ 15,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਰਾਜ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਖਰਚੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਲੀਏ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ 10,000 ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਾਬਰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਇਸ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਬਾਲਗਤਾ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਖਰਚੇ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਹੇਗੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਹਿਸਾਰ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਲੋਹਾਰੂ ਦਾ ਵਾਧੂ ਮਾਲੀਆ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਥਿਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਉਲਟ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦੇ ਮੁਟਸੁੱਡੀ ਹਰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੱਟ 'ਤੇ ਅਪਮਾਨ ਜੋੜਦੇ ਹੋਏ, ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਨਕਦੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਫਰਨੀਚਰ, ਕੱਚ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਕਾਰਪੇਟ, ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਰੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਲਈ, ਲੋਹਾਰੂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਾਂਗ ਹੀ ਘਰ ਸੀ; ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉਸਦੀਆਂ ਬਚਪਨ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਲੋਹਾਰੂ ਦੀ ਜ਼ਬਤੀ ਅਤੇ ਸਾਮਾਨ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਵੰਡ ਦੀ ਅਸਲ ਹਕੀਕਤ, ਉਸਦੇ ਪੇਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੱਟ ਵਾਂਗ ਵੱਜੀ। ਉਸਨੂੰ

ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਜਾੜ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਿਆ ਜੇਕਰ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਿਆ; ਹੁਣ ਇਹ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਵੀ ਰਲ ਗਿਆ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਹਵੇਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਮੰਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਯਕੀਨੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਪੂਰਾ ਕਰੇਗਾ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਬਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ।
ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਮੁਹਿੰਮ 'ਤੇ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਪਾ ਸਕਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹਾਂ।' 'ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ।'
'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਦਾ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਅਤੇ ਪੂਜਦਾ ਹਾਂ।'
'ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ ਜ਼ਾਲਮ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਗੰਭੀਰ ਯਤਨਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਨਿਕਲਣਗੇ।'
'ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦਾ ਨਮਕ ਖਾਧਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਰੋਹਿਲਾ ਹਾਂ, ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਡਿਸਟਿਲਰ ਜਾਂ ਵੇਚਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਜੀਵਤ ਸ਼ਬਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
'ਕੀ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਲੂੰਬੜੀ ਬਣਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ?' ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰਬੰਦ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਚਾਕੂ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਦੀ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?'
ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਚਾਕੂ ਕੱਢਿਆ। ਚਾਕੂ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੇਰੀ ਕੀਮਤ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਤੂੰ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਾਥੀ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
'ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੌਂਵਾਂਗਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ

ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਉਹੀ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਦਰਦ ਵਾਂਗ ਦੁਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਕੋਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਥਪਥਪਾਇਆ। "ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ।"
ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, 'ਮਾਰਚ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਿਹਤਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।'
'ਸਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵਾਂ। ਮੈਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ, ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ। ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲੇ ਹਿਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਝੁੰਡ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵਾਹੇ ਹੋਏ ਖੇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਡਰਾਉਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਘੇਰੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੋਈ ਵੀ ਕਾਲੇ ਹਿਰਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕਾਲੇ ਹਿਰਨ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ, ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

45

ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਲਾਂ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਜਨਵਰੀ ਬੀਤ ਗਈ, ਫਿਰ ਫਰਵਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਖ ਦੇ ਝਪਕਦੇ ਹੀ। ਦਿਨ ਸੋਮਵਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ 3 ਮਾਰਚ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਅਤੇ ਅਨੀਆ ਮੇਵਾਤੀ ਦੁਬਾਰਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਿਛਲੀ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਿਯਮਤ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਅਨੀਆ ਨੂੰ ਵੀ ਭਰਤੀ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਅਲੀਪੁਰ ਰੋਡ 'ਤੇ ਲੁਡਲੋ ਕੈਸਲ ਵਿੱਚ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਸ਼ਡਿਊਲ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ, ਪਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਮਦਦਗਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਆਮ ਰਸਤੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਟ੍ਰੈਫਿਕ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਇੰਨੇ ਹੀ ਰਹਿਣ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਾਈਮਨ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ, ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ (ਯਾਨੀ ਕਿ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ) ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸਨ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਹਵੇਲੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹੁਣ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਹਾਊਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਲਈ ਮਟਕਾ ਕੋਠੀ), ਅਲੀਪੁਰ ਰੋਡ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਸਿਵਲ ਲਾਈਨਜ਼ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅੱਗੇ। ਸਿਰਫ਼ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਹਾਊਸ ਹੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸੀ; ਬਾਕੀ ਦੋ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਨ।
ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਲੰਘਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੌਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਛੱਡ ਕੇ ਪਹਾੜੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੜਕ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਆਵਾਜਾਈ-ਮੁਕਤ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁਸਪੈਠ

ਵਿੱਚ ਲੁਕਣ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰਣਨੀਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਇਕੱਲੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ।
ਇਹ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਬਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤ ਸੀ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹਵੇਲੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਬਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸ਼ਨ ਗੰਜ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਉਦੋਂ ਬੇਕਾਰ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਬਾਕੀ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੰਘਣਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਬੱਜਰੀ ਅਤੇ ਪੱਥਰੀਲੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੜਕ ਕਿਸ਼ਨ ਗੰਜ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਉੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਸੜਕ ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸੜਕ ਸੀ, ਤੰਗ, ਅਤੇ ਲਾਲ ਬੱਜਰੀ ਅਤੇ ਮਟਰ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੜਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਦਾਬਹਾਰ ਜਾਂ ਮੌਸਮੀ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਪੌਦਿਆਂ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਰੁੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸੜਕ ਉੱਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਗੇਟ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਸੜਕ ਘੁੰਮਦੀ ਹੋਈ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪੌਦੇ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਸੜਕ ਕੁਝ ਸੁਹਾਵਣਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਬਾਕੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸੰਘਣੇ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕਾਫ਼ੀ ਮਨਮੋਹਕ ਅਤੇ ਹਨੇਰਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੰਗਲੀ ਖੇਤਰ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ 'ਪਹਾੜੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦੀ ਵਿਕਰੀ 'ਤੇ, ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਨੇ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਹਵੇਲੀ ਖਰੀਦ ਲਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਬਾਰਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜੋ ਅੱਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬੇਆਬਾਦ ਖੰਡਰ ਹੈ, 1857 ਦੌਰਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰੀ ਗੋਲਾਬਾਰੀ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਬਾਗ਼ੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਣਨੀਤਕ ਹੈੱਡਕੁਆਰਟਰ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਹਸਪਤਾਲ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਾਣਮੱਤੇ ਢੇਰ ਦਾ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
22 ਮਾਰਚ 1835 ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਬੱਗੀ ਕਿਸ਼ਨ ਗੰਜ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਦੇ ਰਾਜਾ ਕਲਿਆਣ ਸਿੰਘ (ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ, ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਨਾਲ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪੈਣ) ਦੁਆਰਾ ਆਯੋਜਿਤ ਇੱਕ ਡਿਨਰ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਮਹਿਮਾਨ ਸੀ। ਰਾਤ

'ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਕੋਚ ਲੈਂਪਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਗੱਡੀ ਹੁਣ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸੜਕ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੋੜ 'ਤੇ ਸੀ। ਹਵਾ ਇੰਨੀ ਹਨੇਰੀ ਸੀ ਕਿ ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੇ ਲਾਲ-ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਜੋ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ - ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚੌਕਸੀ ਦੀ ਘਾਟ ਨਾਲ ਮੋੜ ਨੂੰ ਗੁਆ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਵਾਰ ਨੇ ਮਾਹਰਤਾ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਸਤੂਰੀ- ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਮੋੜ ਵਿੱਚ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਬੱਗੀ ਨੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਰ ਕਿਤੇ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਚਮੈਨ ਨੇ ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲੇ ਨੂੰ ਅਗਲਾ ਸਵਾਰ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬੱਗੀ ਮੋੜ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀ ਹੋ ਗਈ, ਚਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਵਾਲੇ ਸਵਾਰ ਕਈ ਪਲਾਂ ਲਈ ਅਣਦੇਖੇ ਹੋ ਗਏ।
ਅਚਾਨਕ ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਵਾਰ ਦੀ ਗਤੀ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਬੱਗੀ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਘੱਟਣ ਲੱਗੀ; ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਵਾਰ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹੌਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਕੋਚਮੈਨ ਜਿਸਦਾ ਨਸ਼ਾ ਰਾਤ ਦੀ ਠੰਡੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਗੱਡੀ ਤੰਗ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਕੇ, ਸਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਠੀ ਦੇ ਧਨੁਸ਼ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਬੰਦੂਕ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਸੱਜਾ ਪਾਸਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇਸਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲਗਭਗ ਕੋਈ ਵਿੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਗੋਲੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ। ਉਸਦੇ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਹੋਈ, ਗੋਲੀ ਉਸਦੇ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਚੀਰਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਈ, ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਪਸਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜਦੀ ਹੋਈ। ਅਗਲੀ ਗੋਲੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੇਕ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੋ ਪਸਲੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸ ਗਈ। ਤੀਜੀ ਗੋਲੀ ਸਟਰਨਮ ਵਿੱਚ ਲੱਗੀ, ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਵਧੀ, ਪੇਟ ਨੂੰ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਲਿਆ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੁਰੰਤ ਹੋਈ: ਪਹਿਲੀ ਗੋਲੀ ਨੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਕੋਚਮੈਨ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਕੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਸਤੂਰੀ ਸਵਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਸ਼ਨ ਗੰਜ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਉਸਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਉਸਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਹ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਚੜ੍ਹ ਗਏ ਕਿ ਕੀ ਬੱਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲਾ ਸਵਾਰ ਤੰਗ ਸੜਕ ਛੱਡ ਕੇ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਦਰੱਖਤਾਂ ਦੀ ਵਾਧੂ ਛੁਪਣਗਾਹ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਪਿਛਲੇ ਸਵਾਰ ਕੋਚਮੈਨ ਕੋਲ ਆਏ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗਾਇਬ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸਵਾਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ

ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਰੋਣ ਅਤੇ ਮਦਦ ਲਈ ਪੁਕਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਪਿੱਟਦਾ ਹੋਇਆ। ਚਾਰ ਪਿਛਲੇ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਅਸਲ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ, ਅਤੇ ਉਹ ਮਦਦ ਲੈਣ ਅਤੇ ਹੋਰ ਲਾਈਟਾਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ। ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਬੱਗੀ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਏ, ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਅਣਜਾਣ।
ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸ਼ਾਲਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗੀਨ ਅਤੇ ਬਰਛੇ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਜੰਗਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜੋ ਨੰਗੇ ਸਟੀਲ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਮੌਤ ਦੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਗਿਆ, ਰਹੱਸਮਈ ਸਵਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੰਵੇਦਨਾ ਅਤੇ ਡਰ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ। ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਢਿੱਲਾ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਪੀਲੇ ਦੰਦ ਫਿੱਕੇ, ਲਗਭਗ ਛਿਪਾਈ ਵਾਲੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਗੰਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੀਲੇ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਡਿਪਟੀ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਿਟੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਈਟ ਡਰੈੱਸ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਸੀ। ਕੋਚਮੈਨ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੇ ਬਾੜੇ ਪਹਿਨਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਅਲੀਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵੱਲ ਮਾਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਲਟਨ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਰਜਨ, ਡਾ. ਮੈਕਨੌਟਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਇਕ, ਡਾ. ਚਮਨ ਲਾਲ, ਕੁਝ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਪਹੁੰਚੇ, ਲਾਸ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਂਚ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਲਾਸ਼ ਸਰਜਨਾਂ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਜਨਤਕ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਅਤੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਨੇੜਲੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 10 ਵਜੇ ਲਾਸ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਮੁੱਖ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਦਰਸ਼ਨ ਲਈ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਇਸਨੂੰ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਐਲਾਨ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਨੁਵਾਦ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ: ਧਰਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ ਹੈ, ਹੁਕਮ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ, ਨੋਬਲ ਜਾਂ ਪਲੇਬੀਅਨ, ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ, ਦੁਪਹਿਰ 3 ਵਜੇ ਦੇ

ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ 'ਤੇ, ਅਲੀਪੁਰ ਦੇ ਗੋਰਾ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਲੁਡਲੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਆਫ਼ ਹਾਈ ਪੋਰਟਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਹੈ, ਮੁਅਜ਼ਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ [ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ], ਅਮੀਨ-ਉਲ-ਮੁਲਕ [ਦੇਸ਼ ਦੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਰਖਵਾਲੇ], ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਸ਼ਹੀਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲੀ ਹੈ, ਦਾ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਰਜਾ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸੰਵੇਦਨਾ ਲਈ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਅਜ਼ਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਮੀਨ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਸ਼ਹੀਦ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਐਲਾਨ ਦੇ ਸ਼ੋਰ ਨਾਲ ਸੁਣਾਏ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੈਲਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।
ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਰਹੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਲੋਹਾਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ; ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਲਈ ਗਲਤ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਿਧਾਂਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਪਰਾਧਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਧੇਰੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਚਰਚਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਜਾਂ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕਾ (ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਜਾਂ ਹੋਰ) ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਅਗਵਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ; ਔਰਤ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਕਤਲ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਬੇਫਿਕਰ ਅਤੇ ਬੇਫਿਕਰ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਲਿੰਗੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੋ ਕਾਬੁਲੀ ਗੇਟ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲੀਮਾਰ ਗਾਰਡਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਰੌਸ਼ਨ ਆਰਾ ਬਾਗ, ਬਾਗ਼ ਮਹਿਲਦਾਰ ਖਾਨ, ਬਾਗ਼ ਪਟਨੀ ਮੱਲ - ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਮੰਨਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ ਜੋ ਘਟਨਾ ਦੇ ਤਲ 'ਤੇ ਸੀ: ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁੰਡਾ ਖੁਦ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਵਿਵਹਾਰ ਜਾਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੇ, ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਵਾਇਆ ਹੋਵੇ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਸੂਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਨ, ਕਾਤਲ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਝਲਕ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਫੈਲੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਤਲ

ਉਸ ਸਵੇਰ, ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹਵੇਲੀ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਾੜੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੋਂ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਗੇਟ ਤੱਕ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਲਾਈਨ ਮਿਲੀ। ਦੇਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਤਾਬੂਤ ਵੱਡੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰੀਰ ਪੂਰੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਰਾਜ-ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਤਗਮੇ, ਨਿੱਜੀ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ; ਪੱਥਰ ਦਾ ਤਾਬੂਤ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਕੈਟਾਫਾਲਕ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਚਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਪਾਹੀ, ਪੂਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੈਟਾਫਾਲਕ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹਿੱਲਦੇ ਸਜ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਰਜੈਂਟ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੈਟਾਫਾਲਕ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਰੁਕਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਰੱਸੀ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਕੈਟਾਫਾਲਕ ਵੱਲ ਝੁਕ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਸੋਗ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਢੀ, ਤਾਬੂਤ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ: 'ਹਾਏ! ਹਾਏ! ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਖਸ਼ਿਆ!'
ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਹਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਦੁਆਰਾ ਮੂਰਖਤਾਪੂਰਨ, ਅਰਥਹੀਣ ਤਮਾਸ਼ਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਇਆ। ਦਰਅਸਲ, ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਨੇ ਬੇਲੋੜੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਰਗੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਦੋਸ਼ ਦਾ ਤੁਰੰਤ ਨੋਟਿਸ ਲਿਆ।
ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ, ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ, ਜੋ ਕਿ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਸਸਤਾ ਸ਼ੋਅ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਇਸ ਮੌਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਿਰੁੱਧ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਨਫ਼ਰਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨਾ ਅਤੇ, ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ

ਬੇਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਪਰ ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ ਕਿ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਹਿਸ ਜਿੱਤ ਲਈ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਵਿਅਰਥ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸਹੁਰੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਦੁਲ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੇ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਵਿਅਕਤੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਸ਼ੱਕੀ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਲੇਖਕ, ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਹੈ।
ਹਾਲਾਂਕਿ, ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਜੁਲਾਈ ਵਿੱਚ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੋਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਾਜ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਨਤਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਿਅਰਥ ਨਿਕਲੀ। ਪਰ ਇਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਫਵਾਹਾਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ: ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹ ਪੈਦਾ ਹੋਈ: ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ (ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਾਮ) ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਚੁੱਕਾ ਸੀ; ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਥੀਓਡੋਰ ਪ੍ਰੈਸਕੋਟ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ ਅਫ਼ਸਰ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਦੋਸਤਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਲੰਬੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਵਿਆਹੁਤਾ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੌਰਾਨ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਕੁਲੀਨ-ਕਵੀ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਲਮ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ

ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਉਦਾਰਵਾਦੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਢੰਗ, ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਿਮ ਜਾਂ ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਨ ਸਬੰਧਾਂ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਗਾਲਿਬ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਲਿਖਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਨੀਚ ਅਤੇ ਨੀਚ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਉੱਪਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਰਾਜ ਕਰਨਗੇ। ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖ਼ਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਨਾਲ ਗਾਲਿਬ ਦੀ ਨਾਖੁਸ਼ੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਹੱਤਿਆ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖ਼ਾਨ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਮੁਖਬਰ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਖ਼ਾਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਾਲਿਬ ਸੀ। ਇਹ 'ਖ਼ਬਰ' ਇੰਨੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਕਈ ਪੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਪ੍ਰੇਸਕੌਟ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧਾਂ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਲੀਨ-ਕਵੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਟਪਕਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਲਖਨਊ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਸ਼ੇਖ ਨਸੀਖ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ 'ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਹਿਸਾਨਾਂ ਲਈ ਨਾਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ਼ਪਸੰਦ ਦਾ ਕਾਤਲ' ਦੱਸਿਆ। ਉਸੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ 'ਜ਼ਾਲਮ, ਰੱਬ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਥੀ ਸਦੀਵੀ ਤਸੀਹੇ ਵਿੱਚ ਫੜਿਆ ਜਾਵੇ'। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖੀ ਜਿਸਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਆਇਤ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ:
ਗਾਲਿਬ, ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ, ਕਿੰਨਾ ਜ਼ੁਲਮ, ਕਿੰਨਾ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ! ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਰਗੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਦਲੇਰ ਹੰਕਾਰ ਕਾਰਨ ਮਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਯਕੀਨਨ, ਇਹ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੁਝਾਅ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੂਚਿਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵੀ ਘਣਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਫਾਰਸੀ ਕਾਲਕ੍ਰਮ ਲਿਖੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ:
ਦੂਤ ਦਰਦ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ: ਹਾਏ! ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ! ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਸਰਗਰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ - ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅਕਸਰ ਨਫ਼ਰਤ ਭਰੀਆਂ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਮਾਹੌਲ ਨੇ

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਰਤੀ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

46

ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਸਤੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵਾਲਾ ਸਵਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹਰਕਤ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਮੰਗਿਆ ਜਾਵੇ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ, ਘੋੜਸਵਾਰ ਅਤੇ ਬੇਨਿਯਮ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ ਅਤੇ ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਣਾਇਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪੈਦਲ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ। ਪਰ ਅਨੀਆ ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਦੌੜਾਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਲਸੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਫੜਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਪਹਾੜ ਗੰਜ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਾਲ ਈਦ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਘੱਟ ਸੰਘਣੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ, ਬੁਲਬੁਲੀ ਖਾਨਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਤੁਰਕਮਾਨ ਗੇਟ ਦੀ ਉੱਚੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਨੂੰ ਛਾਲ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਮੇਨਹਦੀਆਨ ਵਿੱਚ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਭੱਜਣਾ ਆਸਾਨ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਨੇੜੇ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਾਫ਼ੀ ਮੱਧਮ ਰੌਸ਼ਨੀ ਸੀ।
ਉਹ ਕਬਰਸਤਾਨ ਦਾ ਚੱਕਰ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੋਟਲਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਆਇਰਨ ਓਬੇਲਿਸਕ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੀਆਂ ਖੰਡਰ ਬਣੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ-ਉਨ ਨਬੀ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਖੈਰ-ਉਲ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਔਰਤ ਸੰਤ ਬੀਬੀ ਫਾਤਿਮਾ ਸੈਮ ਦੇ ਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਪਾਇਆ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਉਰਸ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੋਂ ਉੱਥੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਅਨੀਆ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰਲ ਗਈ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇੱਕ ਮਾਰਕੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਗੁਮਨਾਮੀ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਗਈ।

ਉਹ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਣਜਾਣ ਹੋ ਗਿਆ, 24 ਮਾਰਚ 1835 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜਾਂ ਅਨੀਆ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ, ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੂਚਨਾ ਭੇਜੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਅਨੀਆ ਮੇਵਾਤੀ ਗੇਟ 'ਤੇ ਹੈ, ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਆਪਣੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਨੀਆ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਵਾਬ 'ਤੇ ਪਈ, ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਚੀ ਰਹੇ!'
ਫਿਰ ਉਹ ਭੱਜਿਆ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕੀ ਆਇਆ? ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ?'
‘ਸਾਡਾ ਮਕਸਦ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ!’ ਅਨੀਆ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ। ‘ਸੜਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।’
'ਓਹ? ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ?'
'ਨਹੀਂ, ਮਾਨਯੋਗ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕਰਾਬਿਨ ਤੋਂ ਚੱਲੀਆਂ ਤਿੰਨ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਹਰ ਪਾਸੇ ਰੌਲਾ ਅਤੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ।'
'ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ?'
'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਰੀਮ ਕਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਉੱਥੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣ ਸਕਾਂ। ਮਾਣਯੋਗ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਦੇ ਵੀ ਖੁੰਝਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੱਕ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਲਹਿਰ ਦੌੜਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਕਾਬੂ ਰੱਖਿਆ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਨਿਆ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਨਿਆ, ਤੂੰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ, ਭਾਈ ਵਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਲਈ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਹੈ।'

ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਾਅਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਨੀਆ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਇਲਾਜ ਲਈ ਵੱਖਰਾ ਕਰਨਾ ਸਮਝਦਾਰੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਨੀਆ ਨਵਾਬ ਦਾ ਅਰਥ ਸਮਝ ਗਿਆ ਪਰ ਅਪੂਰਣ ਤੌਰ 'ਤੇ; ਉਹ ਝਿਜਕਿਆ, ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਵਾਬ ਨੇ ਅਨੀਆ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇਭਰੋਸਗੀ ਦੀ ਝਲਕ ਵੇਖੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੀਆ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਨੀਆ 'ਤੇ ਗੁਪਤ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ।
ਅਨੀਆ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਕੋਰੀਅਰ ਅਤੇ ਦੌੜਾਕ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਮਲੇ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਸੂਸ ਕੰਮ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਨੀਆ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੀ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰ ਲਈ। ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਭੇਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਭੇਤ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਦੱਬਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਅਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਪੱਕੇ ਹੋ ਗਏ।
ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇੱਕ ਪੱਥਰੀਲੀ ਟਿੱਲੀ ਨੂੰ ਚੁਣਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਬੈਠਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪੱਥਰ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ, ਜੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕੁਚਲਣ ਦੇ ਲਗਭਗ। ਅਨੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਪੱਥਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਚੀਰਨ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਤਲ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਬਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਭਣ ਲਈ ਪਹਾੜੀ ਉੱਤੇ ਭੱਜਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਇਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਡਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ: ਦੁਸ਼ਮਣ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸੀ; ਹੁਣ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਮੌਤ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਕਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਣਚਾਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਜਿਹੇ ਕੱਚੇ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਨੀਆ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਨੀਆ, ਇੱਕ ਘਟੀਆ ਜਨਮੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲਵੇ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਘਾਤਕ ਰਾਜ਼ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਾਸੂਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਜਾ

ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਬਚੇ ਹਨ।
ਅਨੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਗਾਇਬ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਅਨੀਆ ਉਸੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਗਰਾ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਪਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨ ਦੌੜਾਕ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਰਾਤ ਨੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਅਨੀਆ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਅਣਜਾਣ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਅਨੀਆ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਡਿਊਟੀ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਭਟਕਣਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਖੌਲ ਸੀ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਨੀਆ ਦੇ ਲਾਪਤਾ ਹੋਣ ਦੇ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਬਣ ਗਈ। ਇਹ ਵੀ ਅਫਵਾਹ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬ, ਸਭ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਜਾਂਚ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਭਰਮਾਰੂ, ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਵਜੋਂ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ, ਚੁੱਪ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ ਕਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮੁੱਖ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਏ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਦੁੱਖ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸ਼ਾਸਕ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਹੁਦਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਰਦਾ ਸੀ।
28 ਮਾਰਚ 1835 ਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੇ ਢੋਲ ਅਤੇ ਘੰਟੀਆਂ ਵੱਜਣ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਦਰਿਆਗੰਜ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਬੂਟਾਂ ਦੀ ਥਪਥਪਾਟ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗੂੰਜਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣਗਿਣਤ ਲਾਈਟਾਂ ਨੇ ਹਨੇਰੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਨ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜਲੂਸ ਹੋਵੇ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ, ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਨੇ ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ

ਘੇਰ ਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਹੋਰ ਫਿਰੰਗੀ ਅਫ਼ਸਰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ, ਇਸਦੇ ਸਾਰੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੰਦਰੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਵਿਰੋਧ ਤੋਂ ਡਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਿੱਧਾ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ; ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਅਤੇ ਅਸਲਾਖਾਨੇ ਵਰਗੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਘੋੜਾ ਗੂੜ੍ਹਾ, ਗੂੜ੍ਹਾ ਲਾਲ-ਭੂਰਾ
- ਜਿਸਦਾ ਰੰਗ ਤੇਲੀਅਨ (ਅਰਥਾਤ, ਸਰ੍ਹੋਂ ਦੇ ਤੇਲ ਵਰਗਾ ਲਾਲ-ਭੂਰਾ) - ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਇਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਕੁਝ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਸਨ। ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਮਾਰ ਸੀ ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਧਾਰਨ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਮਨਪਸੰਦ ਭੋਜਨ ਦੀ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਇਸਦੇ ਮੂੰਹ ਦੇ ਕੋਲ ਰੱਖੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਭੋਜਨ ਦੀ ਟੋਕਰੀ ਨੇ ਇਸਦੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਖਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਲਾਰੈਂਸ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਘੋੜੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਕਾਰ ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭੂਰੇ-ਕਾਲੇ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ 'ਤੇ ਪਈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਜੀਬ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਾਈਸ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਪੈਰ ਨੂੰ ਨਿਰੀਖਣ ਲਈ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ ਦੌੜ ਗਈ। ਜੁੱਤੀ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਪਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਧੜਕਿਆ। ਬੁੱਲ ਦੀ ਅੱਖ! ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਇਹ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਖੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਘੋੜੇ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਸਾਰੇ ਗਲਤ ਸਨ।
ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਡਿਕ ਟਰਪਿਨ ਬਾਰੇ ਕਹਾਣੀਆਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ, ਜੋ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਇੱਕ ਡਾਕੂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਾਰਜਪ੍ਰਣਾਲੀ ਉਹੀ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਜੁੱਤੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣ ਅਤੇ ਬਚਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਡਿਕ ਟਰਪਿਨ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਏਗਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਮਿਲ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।

ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਤਲਾਸ਼ੀ ਲੈਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਆਪਣੇ ਜਾਂਚ ਜੋਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਪੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਖੈਰ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਫਲਤਾ ਉਦੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਨਾਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਿੰਟ ਸ਼ੱਕੀ ਘੋੜੇ ਦੇ ਜੁੱਤੇ ਦੇ ਆਕਾਰ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੇ ਮਾਪ ਦੁਆਰਾ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਤਬੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿਸਟਮ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਨੀਆ ਦੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚੇਗਾ। ਹੁਣ ਇਹ ਵਸੀਲ ਖਾਨ, ਆਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਹਵੇਲੀ 'ਤੇ ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਜੀਜਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਠੋਸ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਿਆ। ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਆਖਰਕਾਰ ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲੇਖਕ ਨੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਹੈ ਕਿ ਵਸੀਲ ਖਾਨ - ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਉਹ ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ - ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਅਸਲ ਕਾਤਲ ਸੀ। ਖੈਰ, ਵਸੀਲ ਖਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਿਕਾਰਡ ਤੋਂ ਗਾਇਬ ਹੈ। ਇਹ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਬਿਨਾਂ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਸੜਦਾ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੈਦੀ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਜਿਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜੇ ਵੀ ਸਬੂਤ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਉਸੇ ਤੇਲੀਅਨ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਅਪਰਾਧ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਰਵਵਿਆਪੀ ਉੱਚ ਸਾਖ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਤੁਰੰਤ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਾਸੂਸ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਥਿਆਰ ਡੀਲਰ ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਲੀਅਮ ਮੈਕਫਰਸਨ ਦੇ ਘਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਤੁਰੰਤ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਨਾਲ ਮੈਕਫਰਸਨ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ, ਜੋ ਮੈਕਫਰਸਨ ਨੂੰ ਤੇਲੀਅਨ ਘੋੜੇ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ

ਗੱਲਬਾਤ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲੁਡਲੋ ਕੈਸਲ ਦੇ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡੋ ਹੀ, ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੱਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਘੋੜੀ ਅਤੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਸਨ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਉਸ ਅਜੀਬ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਜੁੱਤੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਹ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਸਦੇ ਜੁੱਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਕਦੋਂ ਉਲਟਾਈਆਂ?'
'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਘੋੜੇ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ, ਇੱਕ ਨੀਵਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
'ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੋ?'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਤਬੇਲੇ ਦਾ ਮੁਖਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਹੈ ਨਾ?' ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
‘ਤਾਂ ਇਹ ਹਾਸੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੋਲੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਹਿਬ,’ ਉਸਨੇ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ‘ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਪਾ ਕੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੇਗਾ।’ 'ਹਾਜ਼ਰੀਆਂ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਲੈਰੇਨ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਾਈਮਨ ਸਾਹਿਬ ਦੋਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਵੇਂ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ—'
ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਇਹ ਮਿੱਠੀ ਗੱਲ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਟਾਰਟਸ ਅਤੇ ਪੇਟੀਕੋਟ ਲਈ ਰੱਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਭਾਰਤੀ ਸਿਰਫ਼ ਡੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੇ ਕੋਰੜੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣਗੇ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ ਰੋਵੋਗੇ।' ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਫੁਸਫੁਸਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਲਾਰੈਂਸ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਣਦੇ ਹੋ: ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਕੈਦੀ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਅਸੀਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਸਬੂਤ ਵੀ ਗੁਆ ਦੇਵਾਂਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਰੋ, ਪਰ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨਾ ਤੋੜੋ।'
ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਸ਼ਟ ਨੀਗਰੋ ਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਤੋੜਾਂਗਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨਹੀਂ।'
'ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹਨੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਭੁੱਖਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ।'

ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ, 'ਹਾਂ, ਇਹ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, ਫਰੇਜ਼ਰ।'
ਜਿਸ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮੰਜਾ ਸੀ, ਚਾਰਪੋਏ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਦੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਰੱਸੀਆਂ ਨਾਲ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੰਜਾ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੋਠੜੀ ਦੀ ਖਿੜਕੀ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕਾਲੇ ਕੈਨਵਸ ਚਾਦਰਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਚਾਰ ਦੇਸੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੂੰ ਕੋਠੜੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦਿੱਤੀ, 'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਨਾ ਹਿੱਲੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਠੰਡ ਨਾਲ ਕੰਬਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਭਿੱਜਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵੱਛਿਆਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲਿਆਂ 'ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰੋਣ ਜਾਂ ਹਉਕਾ ਲੈਣ ਤੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, 'ਕਤਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ? ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ?'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਤਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਇੱਕ ਦੇਸੀ ਜਮਾਦਾਰ (ਕਾਰਪੋਰਲ) ਨੂੰ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ ਜੋ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਦੋ-ਸੈਕਿੰਡ ਦੇ ਅੰਤਰਾਲ 'ਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਗਰਦਨ, ਸਿਰ ਅਤੇ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਕੋਮਲ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਧੜ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਠੰਡੇ ਹੋ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਵਿਭਚਾਰੀ ਦਾ ਘਟੀਆ ਕੁੱਤਾ, ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਾ ਕਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬੁਰਾ ਕਰਾਂਗੇ। 22 ਮਾਰਚ ਦੀ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਸੀ?'
'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ, ਯੂਅਰ ਆਨਰ।'
'ਕੀ ਕਿਸੇ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਥੇ ਦੇਖਿਆ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਗਵਾਹ ਹੈ?'
'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਖਾਧਾ ਵੀ ਨਹੀਂ।' 'ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ! ਉਸ ਰਾਤ ਤੈਨੂੰ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।'

'ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ, ਸਰ।'

ਜਮਾਦਾਰ ਨੇ ਫਿਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੰਡੇ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ। ਉਹ ਘੂਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਤੁੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ: 'ਮਦਰਫੱਕਰ, ਕੀ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ? ਬੇਈਮਾਨ, ਤੂੰ ਸੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ?'
'ਜਮਾਦਾਰ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੋ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ-' ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤੇ।
'ਠੀਕ ਹੈ, ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ। ਤੁਸੀਂ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਉਸ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਕਦੋਂ ਸਵਾਰ ਸੀ?' ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਯੂਅਰ ਆਨਰ।' ਫਿਰ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਮੈਂ ਕੋਈ ਡਾਇਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ, ਯੂਅਰ ਆਨਰ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਯਕੀਨਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੋਟਾ, ਘੱਟ ਤਨਖਾਹ ਵਾਲਾ ਦੇਸੀ ਘੋੜਾ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਟਾਫ ਦੇ ਇੱਕ ਦਰਜਨ ਝਟਕੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਲੱਭੀ। 'ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੱਕੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਵਿਕਰੀ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ ਜੋ ਕਤਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ?'
'ਹਾਂ ਸਰ, ਹਾਜ਼ਰੀ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ੱਕੀ ਹੈ... ਕੀ ਕਾਤਲ ਨੇ - ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇਕਬਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ?'
ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਹਿਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮੁੱਠੀ ਵਾਲ ਕੱਢ ਦਿੱਤੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਾਰੀ ਬੂਟ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੂੰ ਹੀ ਕਾਤਲ ਹੈਂ!'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫੇਰਿਆ, ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਧੂੜ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਮਾਲਕ ਹੈ।' ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
'ਤੁਸੀਂ ਉਹ ਘੋੜਾ ਕਿਉਂ ਵੇਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਹੁਣੇ ਵੇਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਉਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ?'

'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।'
'ਇਸਦਾ ਕੀ ਸਬੂਤ ਹੈ?' ਲਾਰੈਂਸ ਗਰਜਿਆ।
'ਮਾਨ ਜੀ, ਤਬੇਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਸਕਦੇ ਹੋ।'
'ਅਸੀਂ ਜਦੋਂ ਚਾਹਾਂਗੇ ਉਹ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਹੀ ਇੱਥੇ ਹੈਂ, ਬਦਮਾਸ਼। ਤੂੰ ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ! ਕੀ ਤੂੰ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਸਵਾਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕੀ ਇਹ ਗਲਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜੁੱਤੀ ਨਹੀਂ ਪਾਈ ਗਈ ਸੀ?'
'ਜੁੱਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਸਨ, ਮਹਾਰਾਣੀ। ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਿਮਾਰ ਸੀ ਤਾਂ ਹਕੀਮ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਗਏ?'

"ਜਨਾਬ, ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਗਰੀਬ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਕੀਮ? ਅਸੀਂ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ," ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, "ਬੱਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਰਾਹਦੇ ਅਤੇ ਕਰਾਹਦੇ ਹੋਏ।"
ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਅੱਗ ਨਿਕਲ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਰੀਮ ਖਾਨ 'ਤੇ ਝਪਟ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਵਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਖੂਨ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ ਤੱਕ ਇੱਕ ਮੋਟੀ ਲਾਲ ਲਕੀਰ ਨਿਕਲ ਗਈ।
'ਸੂਰ ਦਾ ਗੰਦਾ ਮੁਰਗਾ,' ਲਾਰੈਂਸ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, ਅਤੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਵਰ੍ਹਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ; ਉਸ ਤੋਂ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਕੁੱਟਮਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ, ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੱਤ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਖੂਨੀ ਨੀਗਰ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕੋ ਅਤੇ ਗੱਲ ਕਰੋ!'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਅੱਖ ਗਾਰਨੇਟ ਵਾਂਗ ਹਲਕੀ ਲਾਲ ਸੀ, ਦੂਜੀ ਸੁੱਜੀ ਹੋਈ ਸੀ।
'ਤੂੰ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਉਲਟੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਾਲਾ ਜੁੱਤੀ ਕਦੋਂ ਪਾਈ?'
'ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਘੋੜੇ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ, ਮਾਨਯੋਗ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ।'
'ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਹਰਾਮਜ਼ਾਦਾ! ਤੂੰ ਹੁਣ ਉਹ ਘੋੜਾ ਵੇਚਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ?' 'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਮੈਕਫਰਸਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਏ ਸਨ।'

ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਸਮਝਦਾਰੀ ਕੀਤੀ; ਇਹ ਇੱਕ ਸੱਚਾਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਕਫਰਸਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
'ਤਾਂ ਉਹ ਜੁੱਤੀਆਂ ਕਿਸਨੇ ਲਗਾਈਆਂ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ?' ‘ਹਾਜ਼ਰੀ, ਮੈਂ ਤਬੇਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।’ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖੂਨੀ ਬਲਗਮ ਦਾ ਇੱਕ ਗੋਹਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੁੱਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਲਾਰੈਂਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ‘ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਉਸ ਘੋੜੇ ਦੀ ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਸਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ।’ 'ਧੋਖੇਬਾਜ਼ ਬਦਮਾਸ਼! ਕਤਲ ਵੇਲੇ ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਸੀ?'
'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਮੈਨੂੰ ਕਤਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।'
'ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਖਲਨਾਇਕ। ਤੈਨੂੰ ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਸਭ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ।' ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਖਿੱਚਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਬਾਸੀ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। 'ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਯੂਅਰ ਆਨਰ। ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਸੀ ਵੀ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
ਲਾਰੈਂਸ ਉਸ ਜ਼ਿੱਦੀ ਦੇਸੀ ਕੁੱਤੇ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੂਟ ਹੇਠ ਕੁਚਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਯਾਦ ਆਈ ਅਤੇ ਉਹ ਟਾਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਠੰਡੇ, ਗੱਲਬਾਤ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਕਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ?'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵੀ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। 'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਹਾਜ਼ਰੀ। ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ... ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚਦੇ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਹੈ।' ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ, ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕਾਂਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਲੈਡਰ ਨੂੰ ਪਖਾਨਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਡਿੱਗ ਰਹੀ ਧਾਰਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਲਾਰੈਂਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਹਨੇਰੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਹਿਜ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੀਕ ਕੇ ਢੱਕਿਆ, 'ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮਾਰੋ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ।'
ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਠੰਡੇ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਸੱਚ ਦੱਸੋਗੇ। ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ?'

'ਦਰਿਆਗੰਜ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ, ਮਾਨਯੋਗ।'
ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਪੀਸ ਲਏ ਅਤੇ ਉਹੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਲਾਰੈਂਸ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਆਰਾਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮੈਟਰੋਨੋਮਿਕ ਨਿਯਮਤਤਾ ਨਾਲ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਜਾਂ ਅਚਾਨਕ ਸਵਾਲ ਪਾ ਕੇ ਲੜੀ ਨੂੰ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਲਗਭਗ ਅਰਥਹੀਣ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵਿੱਚ ਲੱਭਣ ਜਾਂ ਫਸਾਉਣ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਜਵਾਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ: ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਬਿੰਦੂ ਤੱਕ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੀਵੀਂ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ; ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਗਰਮੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਸਾਦੀ ਥਕਾਵਟ ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਅੱਧ-ਹੋਸ਼ ਸੀ। ਲਾਰੈਂਸ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਧੁੰਦਲਾ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ।
ਅਖੀਰ, ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਲਾਰੈਂਸ ਨਹਾਉਣ ਅਤੇ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਤਾਬ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੈਦੀ 'ਤੇ ਠੰਡੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਘੜੇ ਪਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ; ਫਿਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਸਤਾ ਸੂਤੀ ਟਿਊਨਿਕ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੈੱਲ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਖਾਣਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਸੌਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਲਾਰੈਂਸ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।
ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਲਾਰੈਂਸ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੇਰੀ ਨੇ ਕੈਦੀ ਲਈ ਉਸਦੀ ਉਮੀਦ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੁਰਾਈ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ (ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਉਮੀਦ ਸੀ)। ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਇੱਕ ਸਬੂਤ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਜਾਂਚ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਾਰੇ ਫਿਰੰਗੀ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਦਰਜੇ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਸਾਧਨ ਹਨ ਜੋ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ, ਸਗੋਂ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲੈਣਗੇ।
ਛਾਪੇਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਦਰਿਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚਮੜੇ ਦੀ ਬਾਲਟੀ ਗੁਆਚ ਗਈ। ਇੱਕ ਗੋਤਾਖੋਰ ਬਾਲਟੀ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਾਲਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪੱਥਰ-ਕੈਪ ਬੰਦੂਕ ਵੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਰਾ-ਬੰਦ ਬੈਰਲ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ, ਉਸਨੂੰ ਬਾਲਟੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਮਿਲਿਆ, ਜੋ ਖੂਹ ਦੇ ਇੱਕ ਚਿੱਕੜ ਵਾਲੇ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬਾਲਟੀ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਕੁਝ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਕਾਗਜ਼

ਮਿਲਿਆ ਜੋ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਚਿਪਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਿਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।
ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ; ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਅਤੇ ਆਰੇ ਤੋਂ ਬਣੀ ਬੰਦੂਕ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।
ਕਾਗਜ਼ ਲਗਭਗ ਗੁੱਦੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਉੱਤੇ ਲਿਖਿਆ ਟੈਕਸਟ ਬਹੁਤ ਫਿੱਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਜਦੋਂ ਸੁੱਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ 'ਤੇ ਕੁਝ ਰਸਾਇਣ ਲਗਾਏ ਗਏ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਟੈਕਸਟ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਬਾਰੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਸੀ। ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਮੋਹਰ ਜਾਂ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਗਵਾਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਪੱਤਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਤਾਰੀਖ ਜਾਂ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰਨ ਬਾਰੇ ਸਧਾਰਨ ਜਾਂਚਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪੱਤਰ 1834 ਜਾਂ 1835 ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ 'ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ' ਸ਼ਬਦ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੋਡ ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹੇ ਗਏ ਸਨ।
ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ ਕਿ ਅਕਤੂਬਰ 1834 ਤੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦਾ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਜਾਸੂਸ ਅਤੇ ਮੁਖਬਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ; ਨਾ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੁਖਬਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕਰ ਸਕੇ। ਪਰ ਸਬੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਕਮੀ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ - ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਸਬੂਤ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ।
ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਆਦਮੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੇ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦਾ ਕਾਰੀਗਰ ਲੱਭਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ਜਿਸਨੇ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਪਛਾਣ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਨਾਲੀ ਨੂੰ ਆਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੁਣ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ ਕਿ ਕਤਲ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਰੀਮ ਖਾਨ 'ਤੇ, ਸਗੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਇੰਨੇ ਪੱਕੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਟਕਾਫ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫਤੁੱਲਾ ਬੇਗ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ

ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਹੋਰ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਟਕਾਫ ਇੱਕ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਾਂਤ, ਸਾਵਧਾਨ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਦਬਾਅ ਹੇਠ ਰਹੇਗਾ; ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਫਤੁੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਲਈ, ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਰਗਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫਰਾਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਅਲੀਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ, ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਕੋਚਮੈਨ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੇਸ ਨੂੰ ਸਿਲਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ - ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਰਾਤ ਪੈਣ 'ਤੇ ਅਲੀਪੁਰ ਜੇਲ੍ਹ ਪਹੁੰਚੇ। ਇਸ ਵਾਰ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ। ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅੰਨ੍ਹੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੇਜ਼ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਜਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਖੂਹ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਲਹਿਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋ?'
'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਮੈਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਜੇ ਕਾਗਜ਼ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੇਪਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਸੀ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਭਾਰੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪੇਪਰ ਨੂੰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਿਆਵੇ, ਉਸਨੂੰ ਛੂਹਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ।
"ਤਾਂ? ਤੂੰ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਵੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ।"
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਮੈਂ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ।'
'ਤੂੰ ਨੀਚ ਬੰਦਾ! ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਪਤਾ?'
'ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰੀ, ਪਰ ਇਸ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਮੋਹਰ ਜਾਂ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਹਨ।'
ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਰਸਮੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਟੂ ਵੱਲ ਮੁੜ ਗਿਆ। 'ਕੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਉਸਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦੇ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ?'

'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਜਾਅਲਸਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਧੋਖਾਧੜੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਕਤਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕੰਮ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਹੇਠ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
'ਜਨਾਬ, ਤੁਸੀਂ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕ ਹੋ, ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੋ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪੱਤਰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ—'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਕਰੀਮ ਖਾਨ 'ਤੇ ਝਪਟ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਲੱਤ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਲੁਟੇਰੇ ਖਲਨਾਇਕ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋ! ਮੇਰੇ ਬੂਟਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਾਸ਼ੁਕਰਾ ਹੈਂ!'
ਪਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। '... ਅਜਿਹਾ ਪੱਤਰ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
'ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਡਾਕੂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੋਈ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਮਹਾਰਾਜ,' ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਫਿਰ ਉਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਅਤੇ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, 'ਮਹਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਹਾਨ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੀਵਾਂ ਸੇਵਕ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੀੜੇ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜਾ।'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਕੀ ਤੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਵਧਿਆ-ਫੁੱਲਿਆ ਨਹੀਂ?'
‘ਯੂਅਰ ਆਨਰ ਦਾ ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਯੂਅਰ ਆਨਰ ਦੇ ਬਾਬਿਆਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ (ਮਰਦ ਅਤੇ ਮਾਦਾ ਬੱਚਿਆਂ) ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ।’ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਅਧੀਨਗੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅੱਧਾ ਦਰਜਨ ਹੋਰ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ। 'ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਕੁੱਤੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜੀ ਮੌਤ ਮਰੇਂਗਾ।' ਇਸ ਵਾਰ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਖਾਈ। 'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੂਰ ਦੀ ਖੱਲ ਵਿੱਚ ਸਿਲਾਈ ਕਰਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਪਾਰਸਲ ਨੂੰ ਜਮਨਾ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿਆਂਗਾ।'
'ਮਾਬਰ ਇਹ ਰੱਸੇ ਉਤਾਰ ਦੇਣ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ ਰੱਖਣ।'

'ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ ਕਿ ਤੂੰ ਤਲਵਾਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਖੁਭ ਜਾਵੇਂਗਾ,' ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਗਰਜਿਆ। 'ਤੂੰ ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਬਾਰੇ ਸੱਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ?' 'ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਕਾਗਜ਼ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਕਿਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ?'
'ਅਸੀਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਚਲਾਕ ਬਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ। ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿਓ।'
‘ਹਾਜ਼ਰ, ਜੇ ਇਹ ਚਿੱਠੀ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੁੰਦੀ, ਅਤੇ ਜੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ?’ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵੱਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੁੱਧੀ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਅੱਧੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ; ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ: ਸਵਾਲ ਦੁਹਰਾਉਣਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾਜਨਕ ਜਵਾਬ ਜਾਂ ਇਨਕਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਿਤ ਕਰਨਾ; ਇਹ ਚੱਕਰ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਲਾਰੈਂਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਬੰਦੂਕ ਵੱਲ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਅੱਗੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਬੰਦੂਕ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੀ ਨਾਲੀ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ। ਟਾਰਚਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕ ਸਾਫ਼ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ, ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਅਤੇ ਗਤੀਹੀਣ ਹੋ ਗਿਆ।
'ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋ?'
'ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ? ਇੰਨੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ, ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਬੰਦੂਕ ਹੈ।'
'ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ!'
'ਮਹਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਹੀਂ ਪਤਾ,' ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਇਸ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਹੈ?'
'ਤੂੰ ਵੇਸ਼ਵਾ ਦੇ ਪੁੱਤ, ਤੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਚਾਲਾਂ 'ਤੇ ਅੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਤੇਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ!'
'ਇਹ ਮਾਣਯੋਗ ਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣਦੇ ਹਨ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਜੁੱਤੀ ਮਾਰੀ। 'ਭੈਣ ਜੀ, ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ, ਬੇਸ਼ਰਮ ਗੱਲ ਨਾ ਸੁਣੋ,' ਉਹ ਚੀਕਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।

'ਇਕਬਾਲ ਕਰ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਬੈਠੇਂਗਾ,' ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੌਸਮ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਲਿਆ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਲੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਰਨ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।' ਇਸ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੱਟ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੱਟ। ਸੱਟਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸਨ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਸਿਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਝੁਕ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਕੁਝ ਦੇਰ ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ, ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਲੋਹੇ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੁਮਾ ਦੀਨ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਚੁੰਝੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਚਿਹਰੇ ਨੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚ ਦੇ ਕੁਝ ਝਰਨੇ ਦਿਖਾਏ। 'ਕੀ ਇਹ ਉਹੀ ਜੁਮਾ ਦੀਨ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਦੁਕਾਨ ਲਾਲਾ ਪੂਰਨ ਮਾਲ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਕੁਚਾ ਬੁਲਾਕੀ ਬੇਗਮ ਵਿੱਚ ਹੈ?'
'ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹੋ,' ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜ਼ਾਹਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ।
'ਮਾਨ ਜੀ, ਜੇ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਹੀ ਜੁਮਾ ਦੀਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ।'
ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਜੇਤੂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਏ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਜੁਮਾ ਦੀਨ ਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਤੁਹਾਡੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਨਾਲੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਫਿਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਖੀਰ ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਜੁਮਾ ਦੀਨ, ਜੇ ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਬੰਦੂਕ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਨਾਲੀ ਕੱਟੀ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ, ਲਾਰੈਂਸ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਪਰ ਜੇ ਇਹ ਉਹੀ ਬੰਦੂਕ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।'
'ਤੂੰ ਬੰਦੂਕ ਨਹੀਂ ਗੁਆਈ। ਤੂੰ ਫਿਰ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਕੋੜ੍ਹੀ ਊਠ ਦੇ ਪੁੱਤਰ। ਪਰ ਤੂੰ ਇਸਦੀ ਨਾਲੀ ਕਿਉਂ ਕੱਟੀ?'
'ਸੂਰਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ, ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਸ।' ਉਸਨੇ 'ਸੂਰ' ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਚਾਰਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।
ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਜਮਾਦਾਰ, ਜੋ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਉਸ 'ਤੇ ਥੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੂੰ ਬਦਮਾਸ਼, ਤੂੰ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੂੰ ਸੂਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈਂ!'

"ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜਮਾਦਾਰ ਜੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।"
ਇਸ ਵਾਰ ਲਾਰੈਂਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। 'ਮਦਰਫਕਰ' ਲਈ ਆਮ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੇ?'
"ਮਹਾਨਮਹਿਮ ਬੰਦੂਕਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ," ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਲਾਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। "ਬੈਰਲ ਛੋਟਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀ ਰੇਂਜ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਗੋਲੀ ਖਿੰਡਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ, ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਆਰੇ ਤੋਂ ਬਣੀ ਬੰਦੂਕ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਇੱਕ ਹਥਿਆਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੀ ਬੰਦੂਕ ਕੁਝ ਕਦਮਾਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਚਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕਿਉਂ, ਫਿਰ..." ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਫਿਰੰਗੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, "... ਉਹ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ!"
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲ ਅਰਥਪੂਰਨ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਠੰਡੀ ਕੰਬਣੀ ਵਗ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤਾਂ ਫਿਰ?'
'ਤਾਂ ਫਿਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਅਰਬ ਸਰਾਏ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਸੂਰਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਝੁੰਡ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਾਲਕੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਏ ਨੇਜ਼ਾਧਾਰੀ ਸੁਚੇਤ ਸਨ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਆਫ਼ਤ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਤਿਆਰ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਢੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਸਨ।' 'ਇਸ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਇਕਬਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਬੰਦੂਕ ਤੁਹਾਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਸੀ।' 'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਸ... ਪਰ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦੌਰਾਨ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੱਟਾਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਾਲੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਚੁੱਕਣਾ ਭੁੱਲ ਗਿਆ।'
'ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ?'
'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀ, ਹਾਜ਼ਰੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ।'
'ਇਹ ਕਦੋਂ ਹੋਇਆ?'

ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਗਿਣਿਆ, ਆਪਣਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਸੋਚਿਆ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਅਗਲੇ ਚੰਦ 'ਤੇ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਹੋਣਗੇ, ਸਰ।'
'ਦਰੀਆਗੰਜ ਵਿੱਚ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੂਹ ਤੱਕ ਬੰਦੂਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚੀ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ?'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਕੀ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
"ਅਸੀਂ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਭੈਣਜੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਹੈ।"
'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਜੁਮਾ ਦੀਨ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ-'
'ਸਾਡੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦਿਓ। ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਭੌਂਕੋ।'
'ਮਾਸਟਰ ਆਫ਼ ਐਕਸਲਟੇਡ ਹਾਈਨੈਸ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਬੰਦੂਕ ਜੋ ਗੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਗੋਲੀ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਬੇਕਾਰ ਹੈ। ਗੋਲੀ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਹੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਇਸਦੀ ਬੈਰਲ ਛੋਟੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਰੇਂਜ ਹੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਿਆਲੂ ਰਹੋ ਤਾਂ ਜੋ-'
‘ਤੂੰ ਗੰਦੇ ਸੂਰ! ਪਾਗਲ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਫਿਰ ਭੌਂਕ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਚੀਕ ਰਿਹਾ ਹੈਂ!’ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਹੋਈਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਇਸ ਬੰਦੂਕ ਤੋਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬੰਦੂਕ ਤੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦੇਵੇਗੀ।’
ਉਪਲਬਧ ਸਬੂਤਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਡੇ ਛੇਕ ਸਨ। ਪਹਿਲਾ, ਜੁਮਾ ਦੀਨ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਬੈਰਲ ਕੱਟਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਲੰਮੀ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਤਾਰੀਖ ਜਾਂ ਮਹੀਨਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਜਾ, ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀਆਂ ਇੱਕ ਰਾਈਫਲ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਪੱਥਰ-ਕੈਪ ਬੰਦੂਕ ਤੋਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗ੍ਰੈਪਨਲ ਵਰਗੀ ਗੋਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਪੀੜਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਗੋਲੀ ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਮਿਲੀ ਗੋਲੀ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਥਰ-ਕੈਪ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦੇ ਬੈਰਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕੋਈ ਰਾਈਫਲਿੰਗ ਜਾਂ ਸਪਿਰਲਡ ਗਰੂਵ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਜਵਾਬ ਲੱਭਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਗੋਲੀਆਂ ਇੱਕੋ ਬੰਦੂਕ ਤੋਂ ਚਲਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੇਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸੀ, ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੇਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਵਧਾਨੀ ਵਰਤਣੀ ਪਈ।
ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ। ਨਕਲੀ ਸਵੇਰ ਦੀ ਧੁੰਦਲੀ ਚਿੱਟੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਲਗਭਗ ਕਾਲਾ, ਡੁੱਬਿਆ ਅਤੇ ਸੁੰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਢਿੱਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਥੁੱਕ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦਾਗ ਸਨ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੀਲੀ-ਕਾਲੀ ਸੋਜ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਰਾਤ ਭਰ ਚੱਲੀ ਤਸੀਹੇ, ਠੰਡ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਹਵਾ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਮਰੋੜਿਆ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਾਰਚ ਦੇ ਅੰਤ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਵਗਣ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੀ ਵਧਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਚਮਕ ਨੂੰ ਫਿੱਕਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬ, ਜੋ ਕਮਜ਼ੋਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਊਰਜਾ ਦੇ ਆਖਰੀ ਬੂੰਦ ਤੱਕ ਨਿਚੋੜ ਗਏ ਸਨ, ਨੇ ਇੱਕ ਆਖਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹੋ?'
ਜਦੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਦੇਸੀ ਸਿਪਾਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਚੀਕਿਆ, 'ਤੂੰ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ, ਮਦਰਫੱਕਰ? ਸਾਡਾ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਕੁਝ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਸਿੱਧੀ ਕੀਤੀ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਨਕਲੀ ਉਬਾਸੀ ਲਈ। 'ਸਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ, ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਰ ਹਾਂ।'
'ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਤੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਪਰਾਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ... ਪਰ ਜੇ ਤੂੰ ਸੱਚਾਈ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈਂ, ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈਂ ਕਿ ਤੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦਾ ਗਵਾਹ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾ ਲਵੇਂਗਾ... ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ।'
ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਖੋਖਲੀ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਛਾਤੀ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਾਨ ਜੀ। ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਨਾਲੋਂ ਮਰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੈ।'
ਲਾਰੈਂਸ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਣਾ ਹੈ... ਇਸ

ਵਿਭਚਾਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਰ ਸਬੂਤ ਲੱਭਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।'
‘ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ,’ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਇਹ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਹਾਈਬ੍ਰਿਡ ਮੂਂਗਰੇਲ ਨਬੋਬ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਵਾਂ।’
ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਖ਼ਤ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਦੀ ਸਥਿਰਤਾ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਦੋ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ - ਮਿਤੀ 11 ਅਪ੍ਰੈਲ ਅਤੇ 27 ਅਪ੍ਰੈਲ 1835 - ਭੇਜੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਮਿਸਟਰ ਮੈਕਫਰਸਨ ਦੇ ਘਰੋਂ ਆਪਣੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਨੌਕਰ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਨਫ਼ਰਤ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ, ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਝੂਠਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਸੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ:

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਫਤਹਿਉੱਲਾ ਬੇਗ ਨੇ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਸਬੂਤ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ 16,000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਦੁਖਦਾਈ ਮੌਤ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਮਾਣਯੋਗ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ, ਕਿ ਮੈਂ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ 2000 ਰੁਪਏ ਦੇ ਇਨਾਮ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਚਾਚੇ, ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਮੇਰੇ ਦਾਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ, ਫਖਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਰੁਸਤਮ ਜੰਗ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲੇ। ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕਦਮ ਚੁੱਕਾਂ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ:
ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਮੇਰਾ ਰਾਜ, ਮੇਰਾ ਸਨਮਾਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਭੇਜਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰਾ ਰਾਜ ਉੱਤਮ ਨਵਾਬ, ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦਾ ਘਰ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਸਕੇ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹਨਾਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ; ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤੋਂ ਹੀ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ।
ਕਰੀਮ ਖਾਨ 'ਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਚੱਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਵੀਰਵਾਰ, 30 ਅਪ੍ਰੈਲ 1835 ਨੂੰ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਿਟੀ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਬੂਤ ਵੀ ਘੱਟ ਸਨ। ਪਰ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ, ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਦਲੀਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਈ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਵੇਂ ਸਬੂਤ ਜਾਂ ਗਵਾਹ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ, ਉਸਦਾ ਕੇਸ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗਵਾਹੀ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ।
ਇਹ ਦੂਜੀ ਦਲੀਲ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋਈ। ਜਦੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਨਤਕ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਇਕੱਲਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਸਦਾ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਵੀ ਇਸ ਅਪਰਾਧ ਵਿੱਚ ਭਾਈਵਾਲ ਸੀ।
ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਨੀਆ ਮੇਵਾਤੀ ਦਾ ਨਾਮ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੋਈ ਵੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵੀ, ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਲੇਖਕ ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਸਨ।
ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਅਨਿਆ ਮੇਵਾਤੀ ਦੀ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲਗਭਗ ਤੁਰੰਤ ਇਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਇਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋ ਫੇਰੀਆਂ ਦੌਰਾਨ,

ਅਨਿਆ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ; ਅਤੇ ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅਨਿਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਤੋਂ ਫਿਰ ਸਖ਼ਤ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਅਤੇ ਅਨਿਆ ਇਕੱਠੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ ਕਿਉਂ ਗਏ ਸਨ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤੇ ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਲਾਰੈਂਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵਾਲ ਪਾੜਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।
ਇਹ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਗੋਲ ਕਰਨ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਅਨੀਆ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਹੋਰ ਵੀ ਫਲਦਾਇਕ ਹੁੰਦੀ ਗਈ: ਅਨੀਆ ਦੇ ਅਤੀਤ ਅਤੇ ਵਰਤਮਾਨ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਜਾਸੂਸ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਅਨੀਆ ਕਤਲ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਰੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਹੈ।
ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ, ਅਪਰਾਧਿਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਸਬੂਤਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਨੇ ਇਹ ਤੱਥ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਸਰਕਟ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਪੁਰਾਣੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸਰਕਟ ਕੋਰਟ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਰਕਟ ਕੋਰਟ ਦਾ ਨਾਮ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੈਸ਼ਨ ਕੋਰਟ ਨੂੰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ ਕੇਸ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਜੌਨ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਕੋਲਵਿਨ, ਇੱਕ ਸੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੱਜ ਅਤੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਮਈ 1835 ਸੀ।
ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ - ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਾਈ ਗਈ - ਅਨੀਆ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਧੰਨੇ ਖਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਕੋਲ ਇਸ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨਾਲ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਆਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਭੇਤ ਖੋਲ੍ਹ ਦੇਵੇ। ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਸਕਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਯਤਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਰੇਲੀ ਵਿੱਚ ਅਨੀਆ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਧਮਕੀ

ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਲਾਈਨ 'ਤੇ ਚੱਲਣ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦੇਣ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵੀ ਦਿੱਤੀ। ਅਨੀਆ ਲਾਰੈਂਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅਨੀਆ ਤੋਂ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਮੁੱਢਲਾ ਸਬੂਤ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਈਆਂ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ 'ਤੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ 'ਤੇ, ਉਸ ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਜਾਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਫਸਾਉਂਦਾ। ਖੂਹ ਤੋਂ ਬਰਾਮਦ ਹੋਈ ਚਿੱਠੀ ਬਾਰੇ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਵਾਬ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੋਹਰ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਚਿੱਠੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਮੋਹਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਬੂਤ ਬੇਕਾਰ ਸੀ। ਬੰਦੂਕ ਬਾਰੇ ਉਸਦਾ ਸਬੂਤ ਹੋਰ ਵੀ ਬੇਕਾਰ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਤਲ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਬੰਦੂਕ ਸੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਸੀ।
ਘੋੜੇ ਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਅਨੀਆ ਦਾ ਸਬੂਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭਾਰੂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਦੋਵੇਂ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਕੰਮ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਨਿਕਲੇ। ਅਨੀਆ ਨੇ ਅਸਲ ਗੋਲੀਬਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਅਨੀਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜੋ ਕਤਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਸੰਭਵ ਭੇਜ ਕੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਭੱਜ ਜਾਵੇਗੀ। ਅਨੀਆ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ, ਫਿਰ ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਮਰ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਸਤੂਰੀ-ਕਾਲੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨੇੜਿਓਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਨੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਰਾਤ ਹਨੇਰੀ ਸੀ, ਜੰਗਲ ਦੀ ਚਮਕ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਾ ਕਰਨਾ।
ਅਨੀਆ ਦੇ ਖੁਲਾਸਿਆਂ ਨੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੇਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਫਸਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਠੋਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਕੌਂਸਲ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਚੇਅਰਮੈਨ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਦੋ ਹੋਰ ਮੁੱਖ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫਸਰ ਮੈਂਬਰ ਵਜੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ, ਨੇ ਕੇਸ ਦੀ ਸਮੀਖਿਆ ਕਰਨ ਲਈ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ ਕਿ ਦੋਵਾਂ ਮੁਲਜ਼ਮਾਂ ਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੇਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਤੋਂ ਜਾਣੂ

ਕਰਵਾਉਣ। ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮੂਰਖ ਸੀ, ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰੇਗਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਖਿਲਾਫ ਕੇਸ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰੇਗਾ। ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਅਤੇ ਗਲਤਫਹਿਮੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ - ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਇਹ ਮੰਨਣਗੇ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਕਾਤਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ।
ਇਹ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਿਵਲ ਗੜਬੜ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਸੀ: ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਾਗ਼ੀ ਭੀੜ ਦੁਆਰਾ ਘੇਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਤਲ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 2 ਮਈ 1835 ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਏਜੰਟ ਵੱਲੋਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੂੰ। ਆਮ ਵਾਂਗ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਸਮੀ ਅਦਾਲਤ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ, ਇਸਦਾ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਨੁਵਾਦ ਇੱਥੇ ਹੇਠਾਂ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਤਰ, ਆਮ ਵਾਂਗ, ਬਿਨਾਂ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀ ਅਤੇ ਪੈਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਨੁਵਾਦ ਵਿੱਚ, ਪੈਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹਲਕੇ ਵਿਰਾਮ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਹੁਦੇਦਾਰ ਅਤੇ ਖਾਸ ਦੋਸਤ ਬਹਾਦਰ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਰ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ, ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਆਪਣੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਉੱਚਤਮਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਸੇਵਕ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਹੈ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ੁੱਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੇਵਕ ਵੀ ਉਸੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹੈ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਬਿਆਨ ਇਹ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸ ਆਫ਼ਤ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਉੱਚਤਮਤਾ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ

ਨਾਲ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਚਕਰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਕੀਲਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਪਹੁੰਚੇ, ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਇਖਤਿਸਾਸ ਯਾਰ ਖਾਨ [(ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮੁੱਲ ਦੇ ਦੋਸਤ] ਥਾਮਸ ਥੀਓਫਿਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਫਿਰੋਜ਼ ਜੰਗ [ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜੇਤੂ], ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦੁਰ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਏਜੰਟ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਧੁਰੇ, ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦੁਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਾਲ ਵਿੱਚ, 5 ਮੁਹੱਰਮ, 1251, ਹਿਜਰੀ XII ਦੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, 2 ਮਈ 1835 ਨੂੰ ਵੀਰਵਾਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦੋ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਕੋਰੀਅਰ, ਜੋ ਜਾਸੂਸ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਨੇ 3 ਮਈ 1835 ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

47

ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ 'ਤੇ ਰਾਤ ਡਿੱਗਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਫੈਲ ਗਈ: ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਫਵਾਹ ਗਰਮ ਹੋ ਗਈ: ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਏ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਫੌਜੀ ਹਮਲੇ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੇਗਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਬਚਾਅ ਦੇ ਉਪਾਅ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ, ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਵਾਂਗ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ: ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਦੀ ਆਖਰੀ ਬੂੰਦ ਵੀ ਵਹਾ ਦੇਵਾਂਗੇ।
ਸਵੇਰ ਤੱਕ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪਿੰਡ ਵਾਸੀ, ਸਗੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਵੀ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਦੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਏ, ਜੇਕਰ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਕੰਪਨੀ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਕੁੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੀਵਾਨ ਮਲਖਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ; ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਧੋਖਾ ਜਾਂ ਦੋਗਲਾਪਨ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੌਜੂਦਗੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ ਨਾ ਜਾਓ। ਇੱਥੇ ਰਹੋ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਾਂਗੇ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।'
ਇੱਕ ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਆਉਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ; ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੰਦਰਮਾ ਨੂੰ ਅੱਠਵੀਂ ਰਾਸ਼ੀ, ਸਕਾਰਪੀਓ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਸਕਾਰਪੀਓ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਾਕੀਦ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ।
ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਪੱਤਰ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਸੰਮਨ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਰਸਮੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਦੇਸ਼ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕਾਂ ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਡਰਨਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹਾਂਗਾ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ; ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦੇ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਹੀ ਜੋਤਸ਼ੀ ਜਿਸਨੇ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਹੁਣ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦਿਨ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਐਤਵਾਰ, ਪਰਸੋਂ, ਰਾਹੂ ਕਲਾਮ ਨਾਮਕ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸ਼ੁਭ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬੀਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਤਾਰਿਆਂ ਦੀ ਗਤੀ ਕੁਝ ਘੱਟ ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਲਈ ਜੇਕਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਿੱਖ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ। ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਜੋ ਕਿ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੱਖ ਕੋਰੀਅਰ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਵਰਗ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ ਪੈਨਸ਼ਨ 'ਤੇ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਘਟਨਾਕ੍ਰਮ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜਲਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਆਇਆ।
'ਉਸਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੇਰੀ ਡਰੋਮੇਡਰੀ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਸੌ ਮੀਲ ਦੀ ਦੌੜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰਾਮ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇਗੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਉੱਚਤਮ, ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਿੱਖ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਓ ਅਤੇ ਅੱਜ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਜਾਓ। ਮੈਂ ਸਾਡੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਖਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਸਰਹੱਦ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਲੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਿਹਾ, 'ਸਰਦਾਰ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ, ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਦੁਆਰਾ ਭਗੌੜਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਛੋਟਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ।' ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ, ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ

ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਸ਼ੇਰ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ: ਫਿਰੰਗੀ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰਾ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਡੋਲ ਰਿਹਾ; ਉਸਨੇ ਉਜਾਗਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਦਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰਾਂ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਾਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਸੀ; ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਚਾਂਸਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਕਲਰਕ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ੁਭ ਦੌਲਤ ਚਾਂਸਰੀ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰੀਨ ਦੇਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
‘ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਫੇਰੀ ਦਾ ਮਕਸਦ ਪਤਾ ਹੈ,’ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਸੂਚਨਾ ਭੇਜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਆਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂਗਾ।’ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਾਲੇ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੇਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਭੋਜਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਘੁੰਮ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਰੁੱਝੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਪੂਰਾ ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਖਾਣਾ ਪਰੋਸਣ ਜਾਂ ਖਾਣ ਦੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬੇਗਮ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਮਰਾ, ਐਵਾਨ, ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੰਧ-ਤੋਂ-ਦੀਵਾਰ ਗਲੀਚੇ ਸਨ: ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ, ਇਹ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਭਦੋਹੀ ਵਿੱਚ ਬੁਣੇ ਗਏ ਸਨ, ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਛੇ ਸੌ ਮੀਲ ਦੂਰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰਪੇਟ ਬੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਸਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਚੈਂਬਰ ਅੱਧ-ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਚਾਰਾਂ ਕੋਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗਾਂ ਵਾਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਚਾਰ ਫਰਸ਼ ਲੈਂਪ ਜਗਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਫਿੱਕੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ 'ਖਾਸ' ਨਾਮਕ ਵਿਲੱਖਣ ਠੰਢੀ-ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੀ ਘਾਹ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਸਕਰੀਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿਲਟਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ (ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸਨੂੰ 'ਕਸ' ਜਾਂ 'ਕਸ-ਕਸ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ)। ਕਸ ਕਸ ਦੇ ਮੋਟੇ ਸਕਰੀਨ, ਹਲਕੇ ਬਾਂਸ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਹਾਰਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਲ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਖਿੜਕੀਆਂ 'ਤੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਲਗਾਤਾਰ ਗਿੱਲੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲ, ਉਹ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕੀ, ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਬੰਦ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੱਖੇ ਲਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰਾਉਣ ਦੀ ਇਹ ਖੋਜੀ ਰਣਨੀਤੀ ਵੀ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਗਈ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਠੰਢਕ ਦਾ ਅੱਧ-ਹਨੇਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਤਣਾਅ, ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੂਰ ਦੀਵਾਰ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਇੱਕ ਕਾਰਪੇਟ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ, ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਬੈਠੀ ਸੀ; ਉਸਦੀਆਂ ਦੋ ਧੀਆਂ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ

ਅਤੇ ਸ਼ਮਸ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ। ਤਿੰਨੋਂ ਚੁੱਪ ਸਨ; ਛੋਟੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਮੁਦਰਾ ਤੰਗ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਚੇਤ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤਣਾਅ ਭਰੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਬੇਆਰਾਮ ਸਨ। ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਗੋਰੀ ਆਕਾਰ ਦੀ ਗੱਦੀਦਾਰ ਕੁਰਸੀ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਹੁਸੈਨੀ ਬੇਗਮ, ਜੂਨੀਅਰ ਬੇਗਮ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਚੰਪਾ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਰਖੇਲ ਬੈਠੀ ਸੀ; ਰਹਿਮਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ, ਉਸਦੀ ਧੀ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਸੀ ਪਰ ਅਕਸਰ ਦੂਜੀਆਂ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਲਗਾਤਾਰ ਛਿੜਕਾਅ ਕਰਕੇ ਕਸ-ਕਸ ਸਕਰੀਨਾਂ ਨੂੰ ਗਿੱਲਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਨੇ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਬਰੋਕੇਡ ਦੇ ਬਣੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਛੱਤ ਵਾਲੇ ਪੱਖੇ ਇੱਕ ਪੁਲੀ ਰਾਹੀਂ ਖਿੱਚੇ। ਕਸ-ਕਸ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋ ਹੁੱਕਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਰਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਲ ਗਈ, ਜੋ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ, ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਫੁਲ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੁੱਕਾ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਨੌਕਰਾਣੀ ਕਮਰੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਨਵਾਬ ਅੰਦਰ ਗਿਆ, ਸਾਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਸੁਭ ਦੌਲਤ ਨੇ ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ; ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨ, ਚੰਪਾ ਨੇ ਪੰਜ; ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਦੋ ਸਲਾਮ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਕੀਤੇ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਇੱਕ ਸਲਾਮ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਛਾਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ, ਦਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਮਿਆਰੀ ਤਰੀਕਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਝੁਕਣਾ, ਸੱਜਾ ਹੱਥ, ਹਥੇਲੀ ਉੱਪਰ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ, ਫਿਰ ਉੱਠਣਾ ਅਤੇ ਹੱਥ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਸੀ। ਸਲਾਮ ਦੌਰਾਨ ਬੋਲਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਸੀ। ਸਲਾਮ ਦੇ ਉਲਟ, ਕੁਰਨਿਸ਼ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਰਨਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਮੱਥੇ ਤੱਕ ਚੁੱਕਣਾ, ਫਿਰ ਸਿਰ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਲਾਮ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਸਜਾਵਟੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ, ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਲੱਤਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਚੰਪਾ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕੇ ਜੋ ਤੁਰੰਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਈ। ਸ਼ਮਸ-ਉਨ-ਨਿਸਾ, ਜੋ ਕਿ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਈ, ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਲੱਤ ਫੜੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘਾ ਕੀਤਾ, ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਖੈਰ, ਔਰਤਾਂ, ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਕਿਉਂ ਬੁਲਾਈ ਗਈ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ

ਜੱਜਾਂ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਔਰਤ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਦੂਰ ਕਿਉਂ ਬੈਠੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਲਾਵੱਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ?'
ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ 'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ' ਜਾਂ 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ' ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਉਸਨੂੰ 'ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ' ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਛੋਟੀ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਵੀ ਇਹੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਜੀਭ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਲਾਵੱਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਜਾਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਸ਼ਮਸ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਠਾਰਾਂ ਮਹੀਨੇ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਹਿਮਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਸਿਰਫ਼ ਢਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ 'ਤੂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਰਮ ਤਾੜਨਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਿਲਾਵੱਲ ਕੋਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ? ਤੁਸੀਂ! ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੁਸੀਂ ਰੋ ਰਹੇ ਸੀ ਅਤੇ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛ ਰਹੇ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਰੋਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।'

ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗੋਡੇ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਲਈ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ; ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਹਰੀਆਂ ਜੇਡ ਅੱਖਾਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਝੁਕਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਚੀਕਿਆ: 'ਉੱਥੇ! ਉੱਥੇ! ਭਾਈ ਵਾਲਾ, ਜਾਨੀ ਬੇਗਮ। ਇਹ ਕੀ ਰਹੱਸ ਹੈ? ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮ ਹਨ! ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਕੀ ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ?'
'ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਤੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਬੱਚੀ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਬਿਮਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਨਾਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਤਣਾਅ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। 'ਤੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਉਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੈ; ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰਦੇ ਹੋ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੋ ਪਲਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰਾਮ ਸਾਰਾ ਵਿੱਚ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਇੰਨਾ ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ

ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਥਪਥਪਾਇਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ 'ਤੇ ਸਨ। ਦੂਜੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਐਵਾਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਸੇ ਨਾਟਕੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣ, ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।
‘ਜਾਨੀ ਬੇਗਮ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣੋ, ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ,’ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸੁਣੋ ਜੋ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ... ਚੰਪਾ, ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ। ਮੈਂ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕੁਝ ਫਾਇਦੇ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ।’
ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਸਿੱਧੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਧਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਪੈਰ, ਜੇ ਇਹ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦਾ, ਤਾਂ ਕੱਟਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ... ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ; ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ, ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।'
ਚੰਪਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਝੁਕਾਇਆ, ਨਵਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣੀਆਂ। ਉਹ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦਾ ਰਾਖਾ ਅਤੇ ਰਖਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਛੱਡੇ ਗਏ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੌਣ ਕਰੇਗਾ? ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਪੁੱਛਣਾ ਉਸਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਮਝਣ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਸਰ, ਯੂਅਰ ਆਨਰ,' ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸਿਰ ਉਠਾਏ ਹਲਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੋਰ ਉਮੀਦ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਈ ਵਾਲੇ, ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਬੁੱਧੀ ਵੀ ਉੱਚੀ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ।'

ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ: ਗੁੱਸਾ, ਚਿੰਤਾ, ਸਦਮਾ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਸਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹੁਣ ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ੁਬਾਨਾਂ ਤੋਂ ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੋਲੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਾਂ ਤਾਂ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਾਂ ਚਿੰਤਾ ਕਾਰਨ ਘੋਰ ਸੀ। 'ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਉਸਦੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਨੋਕ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧਦੀ। ਅਸੀਂ, ਜੋ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਕੋਲ ਕੋਈ ਦੁਨੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾਂ ਨਾ। ਜੇ ਪਰਦੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਰਸਤਾ ਫਾਂਸੀ

ਦਾ ਫੰਦਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇੰਚ ਇੰਚ ਦਮ ਘੁੱਟਣ ਅਤੇ ਮਰਨ ਲਈ ਇੱਥੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੇ ਹੋ।'
ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਚੰਪਕ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਰਗਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਭੂਰਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਇੰਨੀ ਜੰਗਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਦਮੀ ਦੁਆਰਾ ਇੰਨੀ ਅਛੂਤੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਿਰਫ਼ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਹਿਰਨੀ ਵਰਗਾ ਸੀ: ਬਸ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰੋ। ਉਸਦੇ ਛਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁੱਲ੍ਹੇ ਭਾਰੀ ਸਨ ਪਰ ਇੰਨੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਢਿੱਲੇ, ਹਲਕੇ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਵਗਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗੁੱਸੇ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ 'ਤੇ ਮਾਣ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਢੁਕਵੇਂ ਜਾਪਦੇ ਸਨ: ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕਿ ਦੂਜੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੇ ਵਰਗਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬੱਦਲ ਛਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਠੰਡੇ ਜਿਹੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸਵਰਗ ਦੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਫਿਲ (ਬਿਸ਼ਪ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਐਸਪ (ਨਾਈਟ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਿਰਫ਼ ਪਿਆਦਾ (ਮੋਹਰਾ)। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਖਿਡਾਰੀ ਦਾ ਕੀ ਇਰਾਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ।'
ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਨਵਾਬ ਸਮਝ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਹਿਮਦੀ ਬੇਗਮ, ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?' ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਉਲਟ, ਨਵਾਬ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ 'ਆਪ', ਦੂਜੇ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਵਚਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ, ਅਹਿਮਦ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਹੱਥਾਂ ਪਿੱਛੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਰੁਕ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ... ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ...' ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ।
'ਆਓ, ਬੋਲੋ। ਤੁਸੀਂ "ਪਰ" ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਤਾਂ "ਪਰ" ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਸੀ?'
'ਸਰ, ਉਹ... ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸ਼ਤਰੰਜ ਕੋਈ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
"ਹਾਂ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦਾ ਆਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"

'ਤਾਂ, ਬਿਲਾਵੱਲ, ਤੂੰ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਰੁੱਝੇ ਹੋਏ ਹਾਂ?'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਹੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, 'ਸੱਪਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੱਪਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਨਾਲ ਖੇਡਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਹੋ: ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੂਫਾਨ ਦੇ ਜੋਖਮ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।'
ਇਹ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦੇ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਮ ਵਾਂਗ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਬੋਲ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਕੜਵਾਹਟ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ: 'ਇੱਕ ਕਿਸ਼ਤੀ ਜਿਸਦਾ ਮਲਾਹ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੋਵੇ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇੱਕ ਤੂਫ਼ਾਨੀ, ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਥੱਪੜਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰੇਗੀ।' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫਿਰ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਫਿਰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਦੂਜੇ-ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਦੇ ਮਿਆਰੀ ਢੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੰਕੇਤ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। 'ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਜਾਵਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਰਹਿਮ 'ਤੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਇਸ ਪੂਰੀ ਸਵਰਗ-ਪ੍ਰਤੀਯੋਗੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਵਾਂਗਾ ਉਹ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਲੁਟੇਰਾ ਫਿਰੰਗੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲੋਹਾਰੂ ਨੂੰ ਖੋਹ ਲਿਆ ਹੈ; ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਕਦੋਂ ਤੱਕ? ਇਸਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹ ਸਲੂਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ ਜੋ ਸ਼ਹੀਦ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।'
ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਪਰ ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, ਇੱਕ ਦੋਸ਼ਪੂਰਨ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਚਲੇ ਗਏ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਯਕੀਨ ਰੱਖੋ।'
'ਜੇ ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ - ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ...'

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਚੰਪਾ ਨੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਉਸ ਵੱਲ ਮੁੜੀ। ਚੰਪਾ ਚੁੱਪਚਾਪ ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੇੜੇ ਗਈ ਅਤੇ ਹੱਥ ਦੇ ਕੋਮਲ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ...'

‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਓ, ਜਾਨੀ ਬੇਗਮ।’ ਹੁਣ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ। ‘ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਫ਼ਰਜ਼ ਹੇਠ ਰੱਖਣਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਛੱਡ ਦੇਣਾ, ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਮੈਂ ਰਾਜਪੂਤ ਜਾਂ ਪਠਾਣ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣਾ ਕਫ਼ਨ ਬੰਨ੍ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਲਈ ਬਾਹਰ ਆਵਾਂ।’ ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, 'ਇਹ ਵੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦਾ ਰਾਜ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੈ? ਫਿਰੰਗੀ ਦਾ ਦੰਦ ਅਤੇ ਪੰਜਾ ਇੱਕ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸਿੱਖ ਖੂਨ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਤੁਰੇ। ਛੋਟੀ ਸ਼ਮਸ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਸਲਿਨ ਓਰਹਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਅਤੇ ਚੁੰਮਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੱਚਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਂ ਹੋਵੇ।
ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਵਾਲੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਜੀਉਣ ਦੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਬਦਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਮਰਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ? ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜੇ ਦਾ ਭਾਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਸੋਚਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਿਲ ਵਾਲੇ ਬਣੋ। ਜੇਕਰ ਕੱਲ੍ਹ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅੱਜ ਨਾ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਬੈਠਾਂਗੇ।'
ਉਸਨੇ ਤਾੜੀ ਵਜਾ ਕੇ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਤੋਂ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀਆਂ ਥੈਲੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ।
ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ, ਮਜ਼ਬੂਤ, ਮੋਟੇ ਕਪਾਹ ਦੇ ਬਣੇ ਥੈਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਧਾਤ ਦੀ ਟਰੇ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ, ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਜ ਢਾਈ ਸੌ

ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਤਿਹਾਈ ਤੁਰੰਤ ਭੁਗਤਾਨਯੋਗ ਸੀ, ਜੋ ਮੈਂ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ, ਹੈ ਨਾ?'
ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜੀਭ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਕੜਵਾਹਟ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਧੁੰਦਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਗਲਾ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਨਾਬ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ।'
'ਤਾਂ ਹੁਣ, ਮੈਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਢਾਈ ਸੌ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ।' ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਹੁਣ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੰਝੂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਦੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਤਾਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਰੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' 'ਮੈਡਮ, ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਇਹ ਕਰਜ਼ਾ ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਆਓ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੋ।' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਉਚਾਈ 'ਤੇ ਉੱਠਿਆ। ਟ੍ਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਭੇਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਲਪੇਟੇ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ, ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਆਈ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਟ੍ਰੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਛੋਟਾ ਕਰਕੇ ਬੈਠ ਗਈ; ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ।
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੌਂਸਲਾ ਨਾ ਹਾਰੋ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗੁਆਇਆ। ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਆਮ ਸਾਵਧਾਨੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਤਿਆਗ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਘਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕੀ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਣਗੇ।’
ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਹੁਣ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਖਲ ਦੇਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਾਨੀ ਬੇਗਮ, ਤੁਹਾਡਾ ਦਾਜ ਸ਼ਾਹ ਅਲਾਮੀ ਸਿੱਕੇ ਵਿੱਚ ਸਵਾ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇਸਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਹੁਣ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਫਿਰੰਗੀ ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਡੇਢ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਆਜ 'ਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਰਕਮ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਧਾਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਦਸਤਾਵੇਜ਼, ਜੋ ਕਿ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਮੋਹਰਬੰਦ ਹਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਹੀਂ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਕਮ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਕਰਜ਼ਾਦਾਤਾ ਅਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇ ਲਾਭਪਾਤਰੀ ਵਜੋਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।'
ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗ਼ਮ ਨੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਠਾਇਆ।
'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣੋ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਜ਼ੇ ਦਾ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਜੋ ਕਿ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਰਜਿਸਟਰਾਰ ਅਤੇ ਦੋ ਸੁਤੰਤਰ ਗਵਾਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਗਵਾਹੀ ਨਾਲ ਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰ ਲਈ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ੍ਰੈਂਡ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰਜ਼ੇ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰੇ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਮੁੱਖ ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਲਾਲਾ ਪ੍ਰਾਗ ਨਰਾਇਣ, ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਬੰਡਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਵਾਂਗ, ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀਲਬੰਦ ਬੈਗ ਲਿਆ, ਸੀਲ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ, ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢੇ ਅਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ।
‘ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਦਿਓ ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਬਣਦਾ ਹੈ।’ ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਝਿਜਕਿਆ, ਅਤੇ ਗਲਾ ਘੁੱਟੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ‘ਸੌ ਪਛਤਾਵਾ; ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।’ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ; ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਿਆਂ, ਉਹ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ।'
ਆਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨਾ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਵੀ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਪਰ, ਅੱਜ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕੰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਆਮ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟ-ਫੁੱਟ ਕੇ ਰੋਣ ਨਾਲੋਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਨਵਾਬ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਨੇੜਤਾ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ 'ਤੇ ਮੂਰਖ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਸਮਝ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੰਤ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਭ ਦੀ

ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਉਸਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਜਮੀ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਸਮਝੌਤੇ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ।
‘ਦੋਹਾਂ ਧੀਆਂ ਲਈ ਵੀ, ਮੈਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਲਏ ਹਨ। ਖਜ਼ਾਨਚੀ ਕੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਾ ਦੇਣਗੇ। ਜੇ ਇਹ ਹਵੇਲੀ ਮੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਥੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕੋਗੇ।’ ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ: ‘ਜੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਰਾਏਦਾਰ ਕਿਰਾਏਦਾਰਾਂ ਵਜੋਂ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ।’
ਦੋਵੇਂ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਸਿਰ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜੀਭਾਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝੀਆਂ ਸਨ। ਚੰਪਾ ਹੰਝੂ ਵਗਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕਦੀ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ। ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸੁਣਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਸੂਈ ਠੋਕ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ।
'ਤੇ ਚੰਪਾ ਬੀ!'
'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ! ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ।'
‘ਮੈਂ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਾਲੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚਾਹੋ ਉੱਥੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਆਪਣੀ ਰਸੋਈ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਹੈ... ਹੇ, ਰਹਿਮਤੂਨ ਨੀਸਾ! ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਜ ਆਪਣੇ ਨਬ ਸ਼ਬ ਤੋਂ ਕੁਝ ਇਨਾਮ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ?’ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੰਪਾ ਨੂੰ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਦੂਜੇ-ਪੁਰਖ ਦੇ ਇਕਵਚਨ 'ਤੁਮ' ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ, ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੁਰ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਰਹਿਮਤ-ਉਨ ਨੀਸਾ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ, ਪਰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ 'ਤੂ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਰਹਿਮਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਤੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹੇਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇਨਾਮ ਦਿਆਂਗਾ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਇਨਾਮ ਤੇਰੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਚੰਪਾ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਰੋਣ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਥੱਕ-ਟੁੱਟ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ

ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਨੇੜੇ ਆਈ, ਦੋ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤੀ, ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਗੋਦੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਝੁਕੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਥੱਕ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ, ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਫੜ ਕੇ।' ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਆਮ ਘਰੇਲੂ ਸਥਿਤੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸੰਜਮ ਗੁਆ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਚੰਪਾ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਬਸ! ਬੱਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਰੋਣਾ-ਰੋਣਾ ਨਹੀਂ। ਯਕੀਨਨ, ਮੈਂ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ!'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਲਾਲਾ ਪ੍ਰਾਗ ਨਾਰਾਇਣ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਅਤੇ ਚੰਪਾ ਬੀ ਦਾ ਪੈਸਿਆਂ ਵਾਲਾ ਬੈਗ ਉਸਨੂੰ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਲਾਲਾ ਨੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਹਟਾਇਆ ਅਤੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉੱਥੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਕੈਨਵਸ ਬੈਗ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ ਲਾਲ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਬਣੇ ਪੈਸਿਆਂ ਵਾਲੇ ਬੈਗ ਲੈ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਲਾ ਨੇ ਬੈਗਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਗਿਣਿਆ, ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਿੱਚ ਪੰਜ, ਅਤੇ ਚੰਪਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਉੱਪਰਲਾ ਲਪੇਟ ਫੈਲਾਇਆ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਬੈਗ ਚੰਪਾ ਬੀ ਦੇ ਕੁਆਰਟਰ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਚੰਪਾ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਦਾ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੇ ਰਹੋ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਸੱਪ ਜਾਂ ਬਿੱਛੂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਛੇਕਾਂ ਜਾਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਕੇ ਬਿਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਅਚਾਨਕ ਡੰਗ ਮਾਰਾਂ। ਅਸੀਂ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਖ਼ਤਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਅਡੋਲ ਰਹੇ... ਜੇ ਮੈਂ ਅਧਰਮੀ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਡਰੋਂ ਲੁਕ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕੀ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ? ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕੇਗਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਮੈਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਹਾਂ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਫਿਰ ਹਰੇਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਕੱਪ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚੱਕਰ ਬਣਾਇਆ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ

ਜਿਹਾ ਪੀਤਾ, ਅਤੇ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੱਠਵੇਂ ਇਮਾਮ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਗਾਰੰਟੀ ਹੈ।' ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ, ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, 'ਮੇਰੀਆਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਜਾਨਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਣ; ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਤੁਹਾਡੇ ਹਰ ਕਦਮ ਨਾਲ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਵੇ। ਆਮੀਨ, ਹੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਸਾਰੇ ਨਬੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਈ।'
ਮੌਜੂਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ 'ਆਮੀਨ!' ਕਿਹਾ। ਫਿਰ ਹਰ ਕੋਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੁਆਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਕਹੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਨ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜੀ, ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ। ਅਮੀਰ ਬਾਹੂ ਨੇ ਉੱਚੀ- ਉੱਚੀ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਫਿਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਰੋਣ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਚੰਪਾ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋਵੇ ਅਤੇ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਉੱਚੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੇ।
ਇਹ ਮੁਹੱਰਮ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਦਿਨ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਮੁਸਲਿਮ ਮਹੀਨਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਇਮਾਮ, ਹੁਸੈਨ, ਅਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਲਈ ਸੋਗ ਦਾ ਸੋਗ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਜੂਰ ਦੇ ਸਾਲ 61 ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਮਹੀਨੇ ਦੀ 10 ਤਰੀਕ ਨੂੰ ਕਰਬਲਾ ਵਿਖੇ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਲ ਦੇ 10 ਅਕਤੂਬਰ 680 ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੇਵਾਂ ਦਿਨ ਸੋਗ ਦਾ ਇੱਕ ਖਾਸ ਦਿਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਪੁੱਤਰ ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੋਣ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਮੰਚਾਂ ਤੋਂ ਐਲਾਨ, ਅਤੇ ਸੋਗ ਦੇ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਘੁਲਣ ਲੱਗੇ ਜਿਵੇਂ ਰਾਤ ਦੇ ਸੰਘਣੇ, ਛਾਂਦਾਰ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ:
ਹਾਏ! ਹਾਏ! ਉਹ ਪਿਆਸਾ ਗਲਾ ਜਿਸਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਚੁੰਮਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ, ਜ਼ਾਲਮ ਸ਼ਿਮਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਛੁਰਾ ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਭੁੰਨ ਦਿੱਤਾ ਹੇ ਇਮਾਮ! ਹੇ ਇਮਾਮ! ਹਾਏ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਹਾਏ! ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਉਹ ਕੁਫ਼ਾਨਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ, ਅਲੀ ਅਕਬਰ ਅਤੇ ਅਲੀ ਅਸਗਰ! ਹੇ ਇਮਾਮ! ਹਾਏ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਹਾਏ! ਸੋਗ ਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਰੇ ਅਤੇ ਤਾਰੇ ਅੰਗਿਆਰਾਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਹਨ, ਹੇ ਇਮਾਮ! ਹੇ ਇਮਾਮ! ਹਾਏ, ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਹਾਏ!

ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਤਾਂ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਸੋਗ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਲਈ ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਨੇ ਗਰਮ ਚੜ੍ਹਦੇ ਸੂਰਜ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ। ਪੱਛਮ ਤੋਂ ਵਗ ਰਹੀ ਗਰਮ ਹਵਾ ਦੀ ਗੂੰਜ ਚੀਕਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਪਰਦੇ ਦੀਆਂ ਡਿਰਜ-ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਔਰਤਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿੰਨ੍ਹੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਦੀਆਂ ਸਨ, ਇੱਕ-ਦੋ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਦੇ ਘਰ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਇਮਾਮ ਦੀ ਵੰਸ਼ਜ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਿਆ, ਔਰਤ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਵਿਹੜਾ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲਾ ਅਸਮਾਨ ਦੱਬੀਆਂ ਅਤੇ ਦੱਬੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜਿਆ ਜੋ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਹਾ, ਜਾਂ ਵਿਰਲਾਪ ਬੋਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਸਨ:
ਵਾਪਸ ਆ ਜਾ, ਓਏ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾ, ਕਤਲੇਆਮ ਤੋਂ! ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ, ਮੇਰੇ ਆਦਮੀ, ਮੇਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦਿਓ; ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਨਿਮਰਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਮੈਂ ਰੋਂਦਾ ਹਾਂ: ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ—ਮੈਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸਥਾਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਾਮ ਹੋਈ, ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਇਮਾਮ ਬਾਰਾਹ ਹੋਰ ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਵਿਰਲਾਪ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਸੀ:
ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾੜੀ, ਓ! ਓ! ਲਾੜੀ ਰੋਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: ਹਾਏ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ! ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਲੈਕ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣੇ। ਕਾਸਿਮ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਿਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਵਾਂਗ ਹਨੇਰਾ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਾਏ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਹਾਏ! ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਰੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਦਰਦ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਵਿੱਚ, ਪੰਛੀ, ਜਾਨਵਰ, ਜਿੰਨ, ਸਾਰੇ। ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਰਲਾਪ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਲੈਕ! ਹਾਏ ਹਾਏ! ਹਾਏ! ਕਾਸਿਮ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕਾਸਿਮ! ਹਾਏ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਹਾਏ!

ਇੱਕ ਵਾਰ ਸਭਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਾਰੇ ਮੁੰਡੇ, ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵੀ ਇੱਕ ਜਲੂਸ ਬਣਾ ਕੇ, ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੌਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਚੱਕਰੀ ਰਸਤਿਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਕਰਬਲਾ ਗਏ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਾਪਸ ਆਏ ਅਤੇ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਉਹ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਰੋਣ ਅਤੇ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖਿੰਡ ਗਏ।
ਕਾਸਿਮ ਦਾ ਵਿਆਹ ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਇਆ ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਰਾਤ ਹੋਈ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਸੁੰਨਸਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਕਿਸੇ ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

48

ਇੱਕ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ: ਨਵਾਬ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਐਤਵਾਰ, 6 ਮਈ 1835, 7 ਮੁਹੱਰਮ 1251 ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ਰਤ ਤੋਂ: ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸਵੇਰੇ 11 ਵਜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਨਿਕਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਰ ਅਤੇ ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਸੋਗ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਅਤੇ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਸ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਵਾਰ, ਛੇ ਨੇਜ਼ਦਾਰ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਪਾਲਕੀਧਾਰੀ ਸਨ ਜੋ ਦੋ ਘੰਟੇ ਦੀਆਂ ਸ਼ਿਫਟਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਸਬੇ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਮ ਕਿਸਾਨ ਵੀ ਢੁਕਵੇਂ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਸੁਪਾਰੀ, ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ ਪਿਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਜਨਤਾ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਇੱਕ ਕਥਿਤ ਸ਼ੱਕੀ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਨਾਲੋਂ, ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਤਰੱਕੀ ਵਰਗਾ ਸੀ।
ਉਹ ਤੇਜ਼ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ, ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਹਲੇ ਆਰਾਮ ਜਾਂ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। 8 ਮਈ 1835 ਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ, ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਾਲਮ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਾਲਮ ਵਿਖੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਪਰ ਸੇਵਾਯੋਗ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦੋ ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ। ਸਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਵੇਲੇ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆਗੰਜ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਅਗਲੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕੰਪਨੀ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀਆਂ ਬਾਕਾਇਦਾ ਖ਼ਬਰਾਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਲਾਰੈਂਸ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਜਨਤਾ ਦੁਆਰਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਵਿਦਾਇਗੀ 'ਤੇ ਦੰਦ ਪੀਸ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀਹੀਣ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ,

ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ੰਕਾਵਾਂ, ਜੇ ਕੋਈ ਹਨ, ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ, ਮੈਟਕਾਫ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪਾਲਮ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਮੈਟਕਾਫ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਲਾਰੈਂਸ ਨੂੰ ਅਗਲੀਆਂ ਰਣਨੀਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਜੋ ਪਹਿਲਾ ਨੁਕਤਾ ਉਠਾਇਆ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੈਪਟਨ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਦੀ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਸਕਿਨਰ 'ਸ਼ੁੱਧ ਖੂਨ' ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਮੁੱਖ ਖੂਬੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ 'ਅੱਧੀ ਜਾਤੀ' ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹ ਮੂਲ ਸੋਚ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ। ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੂਬੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਦਾ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਸੀ।
ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ - ਉਸਦੀ ਅਨਿਯਮਿਤ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ 'ਸਕਿਨਰਜ਼ ਹਾਰਸ' ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ 'ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਵਾਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਯੂਰਪੀਅਨਾਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਸਵੈ-ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲਾ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਕਰਨਲ, ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਫੌਜੀ ਅਦਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਕੈਪਟਨ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਵੱਲੋਂ ਬਹੁਤ ਝਿਜਕ ਅਤੇ ਸਕਿਨਰ ਦੁਆਰਾ ਖੁਦ ਬਹੁਤ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਵੀ ਕੰਪਨੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਪੱਖਪਾਤ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, 'ਮਿਲਾਏ ਹੋਏ ਖੂਨ' ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਯੂਰਪੀਅਨ, ਇੱਕ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਫੌਜਾਂ ਵਿੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਮਰ ਗਏ ਉਹ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਮਾਂਡ ਕੀਤੀ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਕਦਮ ਸੀ: ਕਈ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਗੁਪਤ ਉਲਝਣਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 'ਅੱਧੀ ਜਾਤੀ' ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤਰਜੀਹ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਆਏ। ਸਕਿਨਰ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ ਦੇ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਲੰਬਾ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਰ ਪਤਲਾ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੁਸਤ, ਸਕਿਨਰ ਆਪਣੇ ਸੱਠ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਕਾਫ਼ੀ ਗੂੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਦਰਅਸਲ, ਕਾਲਾ; ਉਸਦੇ ਕਾਲੇ ਵਾਲ, ਜੋ ਕਿ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ

ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੀ ਘੁੰਗਰਾਲੇਪਣ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਬ੍ਰੌਸ ਵਿੱਚ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਲਕੇ ਭੂਰੇ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਚਲਾਕ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਦਿਮਾਗ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਲਈ, ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ: ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ, ਬੋਲੀ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ, ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਰਵੱਈਆ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਫੌਜੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੀ। ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿੱਘਾ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਕੁਰਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।
ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਸਮੇਂ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਅਧੀਨ ਮੁੱਦਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੀ ਇੱਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ ਅਸ਼ਾਂਤੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੜਬੜ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਰੋਕਥਾਮ ਉਪਾਅ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮੁਕੱਦਮੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਫਾਂਸੀ ਲਈ ਸਥਾਨ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਮੁਗਲ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਰਾਂ, ਜੋ ਹੁਣ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸਥਿਤ ਹੈ, ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ। ਗਿਬੇਟਸ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਰਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਦੋਵਾਂ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਪਾਣੀਪਤ ਵਿੱਚ ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ।
ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਭੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਕਤਲ ਨੂੰ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਰਾਜਾ ਸਮੇਤ ਸਾਰੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਭੇਜਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਇੱਕ ਚੇਤਾਵਨੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ: ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਦੀ ਜਾਨ ਲੈਣਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹਲਕੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਸਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਹੋਂਦ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਡਰ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੇ ਡਰ ਦੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ

ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਿਖਾ ਕੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਖੁਰਚਣਗੇ ਅਤੇ ਪਾੜ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਣਗੇ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਰਿੱਛ ਅਤੇ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਉਦਾਹਰਣ ਦਿੱਤੀ।
ਹਿਮਾਲੀਅਨ ਰਿੱਛ, ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਛੱਤੇ ਨੂੰ ਖੁਰਚਦਾ ਅਤੇ ਪੰਜੇ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਛੱਤੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਮੋਮ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਦ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ, ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਪਾਗਲ ਹੋ ਕੇ, ਰਿੱਛ 'ਤੇ ਝੁੰਡ ਪਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੱਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਬੁਖਾਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਰਿੱਛ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਮਧੂ-ਮੱਖੀਆਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਝੁੰਡ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੀ ਸਖ਼ਤੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਢਿੱਲ, ਅਤੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਸਾਡੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਠਣਗੇ; ਸਾਡੀਆਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਛਾਉਣੀਆਂ, ਫੈਕਟਰੀਆਂ, ਅਸਲਾਖਾਨੇ, ਭੰਡਾਰ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀਆਂ ਅਦਾਲਤਾਂ, ਸਾਡੇ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਮੁਖਬਰ, ਸਭ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਰਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਣਗਿਣਤ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਮਿੱਧ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਰਿੱਛ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ।

ਉਹ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕੰਬ ਗਿਆ: ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜ਼ਾਲਮ ਕਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵੇਸਵਾਗਮਨੀ ਕਰਨਗੀਆਂ, ਜਾਂ ਮੋਟੇ, ਬਦਸੂਰਤ ਅਤੇ ਲੁੱਚੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਖੇਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਗੀਆਂ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਖੇਤਰ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਸੈਂਕੜੇ ਵਰਗ ਮੀਲ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਸੀ: ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਘਰ, ਅਤੇ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਰਾਜ ਆਪਣੀ ਵਿਹਾਰਕ ਬੁੱਧੀ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਚਲਾਕ ਤਰੀਕਿਆਂ, ਉਸਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਿਸਮਤ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਵੱਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਚੁੰਮਦਾ ਸੀ।
ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਅਪਰਾਧ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਲਾਰੈਂਸ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਉਨਾ ਹੀ ਉਤਸੁਕ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਅਤੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਇੱਕ ਇਕਾਂਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੀਟਿੰਗ ਆਪਣੀ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਹਮਵਤਨਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜੀ ਗੱਲ, ਅਰਧ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਪਟਨ ਸਕਿਨਰ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧ ਦੁਆਰਾ ਸਮਝ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ,

ਫਰੇਜ਼ਰ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦੇ ਖੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਾਜਬ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੋਲਿਆ: 'ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਨਰਮੀ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਦੇਸੀ ਰਿਫ-ਰੈਫ - ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹਨ - ਸਾਡੀ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰਾ ਤਜਰਬਾ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗਰਜਦੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪੱਟੇ 'ਤੇ ਰੱਖੋ, ਉਹ ਗਿੱਲੀਆਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਜਾਂ ਚਿੱਕੜ ਵਿੱਚ ਲਿਬੜੇ ਕੁੱਤੇ ਹਨ।
ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ, ਮਿਸਟਰ ਫਰੇਜ਼ਰ?'
'ਮੇਰੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਖੁਫੀਆ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਨਾਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ ਕਿ...' ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, '... ਕਿ ਦੋ ਦਲੇਰ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਮਸ਼ਾਲ ਲੈ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਇਹ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਤਮਕ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰੀਏ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਰੀਏ।'
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇਗਾ? ਬਰੇਲੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ, ਕੀ ਉਹ ਕੋਈ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀਆਂ?'
‘ਸਾਨੂੰ ਬਰੇਲੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ,’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਬੇਢੰਗੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਮਿਰਜ਼ੇ, ਅਤੇ ਬਦਲਾ?’ ਉਹ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ। ‘ਜੇ ਅਸੀਂ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਢੁਕਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰੀਏ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੁਣ ਅਤੇ ਇੱਥੇ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਹੁਣ ਸੁੰਦਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਅਤੇ ਚਲਾਕ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਲਈ ਮਰਦੇ ਹਨ, ਸਨਮਾਨ ਲਈ ਨਹੀਂ।’ ਫਰੇਜ਼ਰ ਫਿਰ ਹੱਸਿਆ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਹਾਸੇ ਵਿੱਚ ਘਿਣਾਉਣੇ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਭਰਮਾਰ ਸੀ।
‘ਪਰ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲਿਆਉਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ, ਹੈ ਨਾ?’ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਨਾਲ ਹੀ, ਕੁਝ ਮੁੱਖ ਮੁੱਲਾ, ਮੇਰਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।’

'ਮੁਲੱਕਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਸੂਫ਼ੀ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦੁਲ ਅਜ਼ੀਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਚੀਕ ਵੀ ਕੱਢੇ। ਮੁੱਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਸੁਝਾਅ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।'
ਸਕਿਨਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੈਂ ਸ਼੍ਰੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਡੀ ਨੀਤੀ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹਨ।'
ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਕੈਪਟਨ ਸਕਿਨਰ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਭੇਜਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋ?'
‘ਨਹੀਂ, ਸਰ।’ ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। ‘ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਵਿਹਾਰਕ ਸਿਆਣਪ ਵਰਤਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਦਿੱਖ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ, ਸਥਾਪਿਤ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਖਾਸ ਹਨ।’
'ਤਾਂ?' ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'
ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਟੋਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਸਟੀਕਤਾ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਮ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਜਗਾਏ ਬਿਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ, ਨਾ ਹੀ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰੀ ਆਪਣੀ ਬੰਦ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
ਉਹ ਬਾਕੀ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਰੁਕਿਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ ਦਿੱਲੀ

ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਈ ਹੋਵੇਗੀ; ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੰਦ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਪਮਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।'
ਮੈਟਕਾਫ਼, ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮੁੱਠੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਸੈੱਟ ਹੈ, ਕੈਪਟਨ ਸਕਿਨਰ। ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੇਕ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਖਾਧਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ!' ਭਾਵੇਂ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਸਕਿਨਰ ਦੇ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਬਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਫਿਰੰਗੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਲਈ ਯੋਗ ਸੀ।
ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ। ਫਿਰ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ, ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਸੌ ਕਦਮਾਂ ਦੀ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਪਾਲਮ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀ ਜੰਗ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਅੰਦਰ ਗਏ, ਪਰ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਖੇਤਰ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੇ। ਸਕਿਨਰ ਇਕੱਲਾ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਾਰਡ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਭੇਜਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੁਰੰਤ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਾਰਸੀ ਲਾਈਨ ਬੋਲੀ ਜੋ ਪਿਆਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਵਰਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ: 'ਓ, ਤੁਹਾਡਾ ਆਉਣਾ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ!' 'ਭਾਈ ਵੱਲਾਹ, ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਿੰਨੀ ਅਚਾਨਕ ਖੁਸ਼ੀ! ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋ?' ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਸਕਿਨਰ ਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਜਨਤਕ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲ ਵਜੋਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਾਇਦ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਤੋਂ ਕੋਈ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਨਿੱਜਤਾ ਪਸੰਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਕਾਰਪੇਟ ਵਾਲੇ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰੱਖੋ ਅਤੇ ਇਸ ਠੰਡੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ। ਹੁੱਕਾ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।' ਉਸਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੌਜੂਦ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਵੱਲ ਉਮੀਦ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ।

"ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ ਬੋਲਾਂਗਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕਰਾਂਗਾ," ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। "ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹੋ।"
'ਜਨਾਬ, ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਹਾਨ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗਲਤਫਹਿਮੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਬੇਸ਼ੱਕ, ਜੇ ਇਹ "ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬੇਕਸੂਰ ਸੀ" ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੁਆਫ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਹੈ।'

'ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ-ਮੁਲਕ, ਤੂੰ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਹੈਂ। ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ, ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੂਖਮਤਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ... ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਅਤੇ ਕਦੋਂ ਫੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ। 'ਸਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਰੁਝਾਨ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਿਆ।' 'ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
ਸਕਿਨਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਪੂਰੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਵਚਨਬੱਧਤਾ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਭਵਿੱਖ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ 'ਮਿਸਟਰ ਮੈਟਕਾਫ਼', ਥਾਮਸ ਅਤੇ ਚਾਰਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਅਸਪਸ਼ਟਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ, ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ (ਥਾਮਸ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ) ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਾਰਜਕਾਰੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਰਸਤਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸਦੀ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਦੀਆਂ, ਜਾਂ ਕੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਉਸ 'ਤੇ ਦੋਗਲੇਪਣ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਜੇਮਸ ਸਕਿਨਰ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੇਮਸ ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਸਵਰਗੀ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਇੰਨਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਹਵੇਲੀ ਬਣਾਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਤਖ਼ਤੀ 'ਤੇ ਸਕਿਨਰ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਾਮ। ਮਿਆਰੀ ਫਾਰਸੀ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਵਿੱਚ ਤਖ਼ਤੀ 'ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:
ਹਵੇਲੀ ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਸਾਹਿਬ
ਤਖ਼ਤੀ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਸੀ।

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਨਾਲ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੇੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਕੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦੇਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਾਂਗੇ ਕਿ ਭਵਿੱਖ ਕਿਵੇਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ; ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਵਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਭਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਬਗਾਵਤ ਦਾ ਹੋਰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇਸਪਾਹਾਨੀ ਤਲਵਾਰ, ਜਿਸਦੀ ਹਿਲਣ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸਾਫ਼ ਸੋਨੇ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਤਾਰੀ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ਹਿਲਣ ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਬਿਦਾਰੀ ਖੰਜਰ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਝਾਲ ਵਾਲੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਪਿਸਤੌਲ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕਿਨਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਲੈ ਜਾਓ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਭਰੋਸੇ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸੇਵਕ ਹਾਂ।'
ਸਕਿਨਰ ਇਕਦਮ ਉੱਠਿਆ। 'ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਰਈਸ ਕੋਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿਆਂਗਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ, ਉਹ ਚੈਂਬਰ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਆਪਣੇ ਬਾਂਹ ਫੜ ਕੇ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗਾਰਡਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਤੁਰੰਤ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਮਾਰਚ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਘਟਨਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਮੋੜ ਤੱਕ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਪਿਸਤੌਲ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਤੁਸੀਂ ਮਿਸਟਰ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ।' ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ!' ਉਸਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਪੁਕਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, 'ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।' ਪਲਕ ਝਪਕਦੇ ਹੀ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਘੇਰਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੌੜਿਆ; ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸਕਿਨਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸੁਣ ਕੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਆਦਮੀ ਭੱਜੇ ਆਏ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਕੰਪਨੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣਾ ਘਾਤਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ,

ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜਿਆਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਕਮਾਂਡਰ, 'ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਰੁਕਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਤੁਰੰਤ ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।'
ਗੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, 'ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹੁਕਮ ਹੋਵੇ', ਪਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਰੁਕਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। 'ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇੱਕ ਫਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ, 'ਸੈਮਨ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਰਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹੋ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਹੋਵੇ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰਦੌਸ ਬਖਸ਼ੇ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਖਾਸ ਦਿਆਲੂ ਸੀ।' ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅੰਦਰੋਂ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: ਕੀ ਇਹ ਸੱਚੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਵਿਅੰਗ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਰਥ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕਹੇ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਫਰੇਜ਼ਰ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਤਾਂ ਹੁਣ ਦੇਰ ਕਿਉਂ ਕਰੀਏ, ਜੇਕਰ ਪਾਲਕੀ ਤਿਆਰ ਹੈ?'
ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਇੰਨਾ ਮਾਣਮੱਤਾ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਕਾਬੂ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੰਤ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨਵਾਬ।'

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਵੀ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸੌ ਮੀਲ ਦੂਰ ਤੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤਾਂ ਆਓ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ। ਇੱਥੇ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅੰਤ ਦੇਖ ਲਿਆ ਹੈ!'
ਫਰੇਜ਼ਰ ਹੋਰ ਵੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਮੀਰ ਦੀ ਲਾਈਨ ਦਾ ਭਾਵ ਜਾਂ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ 'ਸ਼ੀਸ਼ੇ' ਅਤੇ 'ਗੋਡੇ ਦੀ ਟੋਪੀ' ਦੀ ਤਹਿ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੁੰਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, 'ਸ਼ੀਸ਼ਾ' 'ਗੋਡੇ ਦੀ ਟੋਪੀ' ਲਈ ਇੱਕ ਰੂਪਕ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਡੂੰਘੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੋਡੇ ਦੀ ਟੋਪੀ 'ਤੇ ਠੋਡੀ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਗੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਆਸਣ ਵਿੱਚ ਬੈਠਣਾ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਅੰਤਮ ਅੰਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਫਰੇਜ਼ਰ ਠੰਡੇ ਹੌਟੇਅਰ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, 'ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੀ ਫੌਜ ਦੁਆਰਾ ਘਿਰਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਹੁਣ ਜਾਓ। ਬਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਅੱਗੇ ਵਧੋ।'

ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਪਰਦੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਜਵਾਈ ਲੁਡਲੋ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ, ਜਿਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕੈਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਹਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਪਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅਸਥਾਈ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਸਥਾਈ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਹਤ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ?
ਬਹੁਤ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਰਾਜ ਲਈ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਏਜੰਟ-ਸਲਾਹਕਾਰ (ਪਾਇਰੋਕਾਰ) ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਮਿਲਣ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਭੇਜਿਆ। ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਤੁਰੰਤ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਕਈ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕਿਆ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਬਣਦਾ ਸਨਮਾਨ, ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸੁੱਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਨੂੰਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਕੈਦੀ, ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਫੌਜਦਾਰੀ ਅਦਾਲਤ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੋਂ ਬੰਦ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ 10 ਤੋਂ 11 ਵਜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਖਾਨ ਨੇ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਵਰ ਆਫ਼ ਅਟਾਰਨੀ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੀਟਿੰਗ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਕਿ ਬੇਗ ਖੁਦ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਵਜੋਂ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਣ।
ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ 10 ਤਰੀਕ ਸੀ, ਜੋ ਸੋਗ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਿਨ ਸੀ। ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਫ਼ਤਰ ਅਤੇ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚਕਾਰ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਾਨੂੰਨੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਇੱਕ ਅਰਜ਼ੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ; ਉਸਨੇ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਵਿਰੁੱਧ ਦਾਇਰ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਵੀ ਮੰਗੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ: ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸੂਦਰ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਵਲੂਤ (ਮੁੱਖ ਸਿਵਲ ਕੋਰਟ)

ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਲ ਅਰਜ਼ੀ ਸੌਂਪੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੂੰ ਵੀ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ NWP (ਉੱਤਰ ਪੱਛਮੀ ਪ੍ਰਾਂਤ) ਦੇ ਸਿਵਲ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਕਲਕੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁੱਖ ਸਿਵਲ ਜੱਜ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿਵਲ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਆਗਸਟ ਚੀਫ਼ ਸਿਵਲ ਕੋਰਟ ਨਵਾਬ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕੁਝ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੇ। ਪਟੀਸ਼ਨਰ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਬਿਆਨ ਕੇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਕਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਨੁਕਤਿਆਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਦਦਗਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਮੁਲਾਕਾਤ 10 ਮੁਹੱਰਮ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਸੂਦਰ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਵਲੂਤ ਨੇ 'ਮੁਹਰਮ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ' ਦੇ ਅਜੀਬ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ।
ਦਰਅਸਲ, ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕੇਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਾਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਦੇਖੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਜੀਵਨਦਾਇਕ ਅੱਖ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਦੀ ਕੈਦੀ ਤੱਕ ਰਸਮੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ 8 ਮਈ 1835 ਨੂੰ ਦੁਪਹਿਰ 12 ਵਜੇ ਸੈਮਨ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਪਾਇਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਸਮੀ ਨਵਾਬ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਅਤੇ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ, ਉਸਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ; ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੋਈ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਵਕੀਲ ਵਜੋਂ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਭਾਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਵਿਰੁੱਧ ਕਤਲ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੈਸ਼ਨ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੱਜ ਅਤੇ ਜੱਜ ਜੌਨ ਕੋਲਵਿਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੌਜੂਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਸ ਵੀ ਉਸ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਨਿਰਪੱਖ ਮੁਕੱਦਮਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਕੋਈ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।
‘ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ,’ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸਾਫ਼, ਅਡੋਲ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ‘ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ ਝੂਠਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ।’
ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਦਲੀਲ ਦੇਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੇ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਸੂਡਰ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਵਲੂਤ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰੀ ਜਾਣੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਆਗਮਨ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਆਗਮਨ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਮੈਜਿਸਟਰੇਟ ਨੇ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਆਮ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਸ ਸੈਸ਼ਨ ਜੱਜ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ।
ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਲੁਡਲੋ ਕੈਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਅਸਥਾਈ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ 8 ਮਈ 1835 ਨੂੰ ਰਾਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਤੇਜ਼ ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਰੂਖਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਦਰਿਆ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ 150 ਮੀਲ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੇਜ਼ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਬਲਦ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦੀ ਜਲਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਲਈ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਰੁਕ ਕੇ, ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਡਾਕ ਸਵਾਰੀ (ਡਾਕ ਕੈਰੇਜ) ਦੁਆਰਾ ਕਲਕੱਤਾ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਸਤਾ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਇਸਨੂੰ ਘੋੜੇ ਜਾਂ ਬਲਦ ਗੱਡੀ ਨਾਲ ਬਦਲਦਾ ਸੀ।
ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ 11 ਮਈ 1835 ਦੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਕਲਕੱਤਾ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਪੈਰਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਚੁਣੇ ਗਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਕੀਲ ਸਟੈਨਫੋਰਡ ਠਾਕਰੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। 11 ਮਈ 1835 ਦੀ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ

ਵੱਲੋਂ ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ 12 ਮਈ 1835 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਤੱਕ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਕੋਲ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਸਖ਼ਤ ਹੋਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਾਰਡ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ 11 ਮਈ ਦੀ ਦੇਰ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਡ ਸੀ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕੈਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਮਰਥਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਖੈਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉਸਦੇ ਜਾਣੂ ਗਾਰਡਾਂ ਅਤੇ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਜਾਂ ਦੋਸਤ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫਰਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾਈਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਇਸ ਐਲਾਨ ਦਾ ਇੱਛਤ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਿਆ: ਜਲਦੀ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮਰਥਕ ਜਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ।
ਜੌਨ ਅਲੈਗਜ਼ੈਂਡਰ ਕੋਲਵਿਨ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੀਆ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਘੋਖਣ ਅਤੇ ਅਨੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇੱਕ ਇੰਚ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਿਰ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਲਾਰੈਂਸ ਅਨੀਆ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਉਹ ਅਨੀਆ ਨੂੰ ਇਹ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ; ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਨਵਾਬ, ਅਨੀਆ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਰਚਨਾਤਮਕ ਅਰਥ ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਵਾਪਰਿਆ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਘਟਨਾ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਭੱਜਿਆ।
ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਨੇ ਇਸ ਤੱਥ ਦਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਨੀਆ ਨੇ ਉਸ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਿਆ ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਲੈਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਲਈ

ਕੁਝ ਹਾਲਾਤੀ ਸਬੂਤ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਨਿਚੋੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇੱਥੇ ਮੁੱਖ ਚੀਜ਼ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਾਗਜ਼ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵੱਲੋਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ 'ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁੱਤੇ' ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਝਿੜਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਾਗਜ਼, ਜਾਂ ਚਿੱਠੀ, 'ਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਸਤਖਤ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮੋਹਰ। ਫਿਰ, ਚਿੱਠੀ ਨੂੰ ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਅਣ-ਮਿਤੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦੇ ਲਿਖਣ ਦੇ ਸਾਲ ਦਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ੱਕ ਸੀ - ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਕੋੜੇ ਮਾਰੇ ਗਏ - ਕਿ ਇਹ ਚਿੱਠੀ 1835 ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਲੇਖਕ ਨਵਾਬ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਸਦਾ ਕਤਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਸੀ।
ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗਵਾਹ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸ਼ੀ ਦੀ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸਨ ਅਤੇ ਇਹ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਦੋਸ਼ੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਵਕੀਲ ਦੀ ਦਲੀਲ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਬੂਤ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।
ਇਸਲਾਮੀ ਜਾਂ ਮੁਗਲ ਕਾਨੂੰਨ ਅਧੀਨ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀਤਾ ਬਾਰੇ ਇਸ ਆਖਰੀ ਨੁਕਤੇ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅੱਗ ਨਾਲ ਅੱਗ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ: ਖਾਰੀ ਬਾਉਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਦਰੱਸੇ ਦੇ ਇੱਕ ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇਬਾਜ਼ੀ ਲਈ ਗਵਾਹ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਆਲਮਗੀਰ ਦੁਆਰਾ ਫਤਵਾ-ਏ-ਆਲਮਗੀਰੀ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਮੁਗਲ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਤਹਿਤ, ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਧੀਮੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧੀਮੀ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਸਜ਼ਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਲਈ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਬਤ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।
ਇਸ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹਾਸਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੱਬੇ-ਕੁਚਲੇ ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਹਾਸੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਲਵਿਨ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ, ਪਰ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਦੇ ਵਕੀਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਜਿਰ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ। ਕੋਲਵਿਨ ਕੋਲ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ

ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਕੀਲ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੁੱਲ੍ਹਾ ਜੀ, ਪੀੜਤ ਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਜਜ਼ੀਆ ਕਦੋਂ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਿੰਮੀ ਰੁਤਬਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖ ਸਕੇ?' ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਲਵੀ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੁੱਲ੍ਹਾ ਜੀ, ਜੇਕਰ ਪੀੜਤ ਜਜ਼ੀਆ ਅਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ ਇੱਕ ਧੀਮੀ ਵਜੋਂ ਰਾਜ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕਤਲ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਸ਼ਾਸਕ ਦੁਆਰਾ ਅਧਿਕਾਰਤ ਅਦਾਲਤ ਕਿਹੜੀ ਹੋਵੇਗੀ?' ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਗਵਾਹ ਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਸੁਣਵਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।
ਮੁਕੱਦਮਾ ਸੱਤ ਦਿਨ ਚੱਲਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਦਾਲਤ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬੈਠੀ। ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ, ਉਸਦੇ ਸਹਾਇਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਭੱਚੂ, ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮੁਖਤਾਰ-ਏ-ਕਾਰ (ਮੁੱਖ ਅਧਿਕਾਰਤ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ), ਦੀਵਾਨ ਅਬਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਗਵਾਹ ਤੋਂ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਗਵਾਹ ਦੇ ਸਬੂਤ 'ਤੇ ਮੁੱਦੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਵੇ, ਬਣਾਉਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੁੱਦਿਆਂ 'ਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਮੰਗਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰਸਮੀ ਬਿਆਨ ਦੇਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਆਮ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇਖਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ, ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੋਵੇਂ, ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਉਲਟ, ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਗਵਾਹ ਵਜੋਂ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ: ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬਚਾਅ ਪੱਖ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਦੁਆਰਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਿਰ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਇਮਤਿਹਾਨ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਣੇ-ਪਛਾਣੇ ਤੱਥ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਚਾਅ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁੱਖ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦਾ ਦਾਇਰਾ ਵੀ ਗਵਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਗਿਆਨ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ। ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਸਖ਼ਤ ਜਿਰ੍ਹਾ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੇ ਇਸਤਗਾਸਾ ਪੱਖ ਦੁਆਰਾ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਹਦਾਇਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ੱਕੀ ਬੰਦੂਕ, ਜਾਂ ਘੋੜਾ, ਉਸਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਕੁੱਤੇ ਖਰੀਦਣ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੁੱਤੇ ਖਰੀਦਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ, ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਸਾਹਿਬ, ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲਓ,

ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਫੀ ਮੰਗੋ। ਇੱਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਜਾਨ ਲੈਣਾ! ਨਹੀਂ, ਮਾਨਯੋਗ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹੈ।'
ਅਨੀਆ ਦੇ ਸਬੂਤਾਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਇੱਕ ਰੀਡਾਇਰੈਕਟ ਜਾਂਚ ਰਾਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਬੂਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਕੇਸ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਹੁਣ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਮੁੱਦੇ, ਜਾਂ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਲਗਾਉਣਾ, ਜਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ 'ਤੇ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ, ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਹੁਣ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਲੋਹੇ ਦੀ ਡੰਡੇ ਵਾਂਗ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤੇ ਸਾਲ ਨਹੀਂ ਲੰਘੇ ਜਦੋਂ ਇਸਦਾ ਬਿੰਦੂ ਭਾਰਤੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ।
ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ, ਕੋਲਵਿਨ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਪੰਜਾਹ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ। ਦੋਸ਼ੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਕਰੀਮ ਖਾਨ, ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੰਡ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੋਵੇਂ ਮੌਤ ਤੱਕ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਸਨ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਅੱਗੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਮਿਤੀ 8 ਅਗਸਤ 1835 ਸੀ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੀ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਮੇਟੀ ਬੁਲਾਈ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਕੋਲ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਜੌਨ ਕੋਲਵਿਨ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਣਵਾਈ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੱਜ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਉਸਦੀ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਦਾਲਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ NWP (ਜਿਸਦਾ ਮੁੱਖ ਦਫਤਰ ਆਗਰਾ ਵਿੱਚ ਸੀ) ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਕਮਿਸ਼ਨਰੇਟ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਫੈਲਿਆ।
ਦਰਅਸਲ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਸੂਦਰ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਵਲੂਤ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰੀਜ਼ਾਈਡਿੰਗ ਅਫਸਰ ਸਪੈਸ਼ਲ ਜੱਜ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦਾ ਅਪਰਾਧਿਕ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਖੇਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅਦਾਲਤ ਵੀ ਤਕਨੀਕੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਸੂਦਰ ਦੀਵਾਨੀ ਅਦਾਵਲੂਤ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੁਆਰਾ ਨਿਯੁਕਤ ਇੱਕ ਸੂਦਰ ਅਮੀਨ, 14 ਜੂਨ 1835 ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦਾ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਨ ਲਈ

ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ ਦਾਇਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ, ਹੁਣ ਉਸਦਾ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਅਪੀਲ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਦੋਵਾਂ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਪੀਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਸਜ਼ਾ ਲਾਗੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਾਰੀਖ਼ 'ਤੇ ਅਜਿਹੀ ਅਪੀਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜੱਜ ਇਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਕਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੋਈ ਅਪੀਲੀ ਅਥਾਰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਇਸ ਸਮੇਂ, ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮੈਂਬਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪ੍ਰੈਸਕਾਟ ਸੀ, ਜਾਂ ਖੁਦ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਕੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਅਤੇ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਸਮਰਥਨ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਜੱਦੀ ਰਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਰਸਮੀ ਖਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਅਤੇ ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਦਾ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਬਹਿਸ ਕਾਫ਼ੀ ਗਰਮ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮਹਾਮਹਿਮ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ?'
ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਚੀਕਿਆ, 'ਨਹੀਂ! ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ! ਰੱਬ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇਗੀ।'
‘ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਸਹੁੰ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕੀ ਹੈ?’ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਕੁਝ ਗਵਾਹੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ‘ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੋਰੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ।’
ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਹੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚੁਕੰਦਰ ਲਾਲ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਪੂੰਝਿਆ, ਨਿਗਲਿਆ, ਅਤੇ ਦੱਬੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਵਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਦੁਬਾਰਾ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।'

ਪ੍ਰੈਸਕਾਟ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, 'ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਸਟਰ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਫੈਸਲਾ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ,' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਅਸਲ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਦੂਜਾ, ਦੋਸ਼ੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ

ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਊਰਜਾਵਾਨ ਹੈ। ਯਕੀਨਨ, ਉਹ ਚਾਰ ਜਾਂ ਛੇ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਠੀਕ ਹੈ,' ਜੌਨ ਲਾਰੈਂਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਉਸਦੇ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਕੋਠੜੀ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ,' ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ। 'ਪਰ, ਮਿਸਟਰ ਲਾਰੈਂਸ, ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਖਾਣਾ ਵੀ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਰਜੈਂਟ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਟਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।'
'ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ,' ਪ੍ਰੈਸਕਾਟ ਨੇ ਕੁਝ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸਦਾ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ। ਕਮੇਟੀ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਦੀ ਹਵਾ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕੇਸ ਦੀ ਪੂਰੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਸ਼ਮਸੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਕੋਰੀਅਰ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਜਾਵੇ। ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਇਹ ਵੀ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ 26 ਅਗਸਤ 1835 ਨੂੰ ਰਾਤ ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਫਤਿਹਪੁਰੀ ਦੀ ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ।
ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਗਈ, ਜੋ ਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੁੱਪ ਸੀ; ਚਾਰ ਸੌ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਤੇਲੰਗਾਨਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਜ਼ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਡਾਕਟਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਦੱਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਕਿ ਨੇੜੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕੇ: 'ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦੇ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ।'
ਲਾਲ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਜੀਵਨ ਭਰਿਆ ਫੁੱਲ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਦੀ ਕਾਤਲ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ। ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ, ਕਾਲਕਾਜੀ ਅਤੇ ਜੋਗ ਮਾਇਆ ਦੇਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਹਿੰਦੂ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਭਗਤੀ

ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਲਈ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, 4 ਸਤੰਬਰ 1835 ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰੀ ਗਜ਼ਟ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਹੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਗਜ਼ਟ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਨੋਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੇਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲੀ ਅਧਿਕਾਰਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ:
ਇਸ ਲਈ, ਮੈਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਮੇਰਾ ਪਾਵਰ ਆਫ਼ ਅਟਾਰਨੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੇਵਾ ਲਈ ਭੇਜਦਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਬੇਨਤੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦੇਣਗੀਆਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ, ਬਿਆਨਾਂ ਅਤੇ ਕੇਸ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤਾਂ ਵੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਵਜੋਂ ਫਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਫਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਕੀਲ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਵੈ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨਿਵਾਰਣ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੇ ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ 10 ਸਤੰਬਰ 1835 ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੀ ਠਾਕਰੇ ਰਾਹੀਂ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ 28 ਸਤੰਬਰ 1835 ਨੂੰ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾਇਰ ਕੀਤੀ। ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰ ਯਤਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਅਤੇ ਠਾਕਰੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਮੀਟਿੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਦੋਸ਼ੀ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਇਨ ਕੌਂਸਲ ਦੁਆਰਾ ਪਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ 7 ਅਕਤੂਬਰ 1835 ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਸਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ, 8 ਅਕਤੂਬਰ 1835 ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ।
7 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮਸ਼ਾਲਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਗਿੱਬਟ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸਨੂੰ ਸਾਗਵਾਨ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਖੰਭੇ ਅਤੇ ਪਾਲਿੰਗ ਲਗਾ ਕੇ ਘੁਸਪੈਠ ਅਤੇ ਗੜਬੜ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਠ ਅਤੇ ਕੌਲ (ਆਧੁਨਿਕ ਅਲੀਗੜ੍ਹ) ਤੋਂ ਮਿਲਟਰੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਸੌ ਦੀ ਇੱਕ ਫੋਰਸ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੌ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਨ - ਗਾਰਡ, ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਦੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ, 7 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੜਬੜ ਜਾਂ ਜਨਤਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਆਪਣੀ ਅਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪੱਗ ਪਹਿਨਣੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ: ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਆਪਣੀ ਬਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਖੁਰਦਰਾ ਰੁਮਾਲ ਜਾਂ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਨਿਮਰ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ ਰੱਖੀ ਜਿਸਨੂੰ ਫੇਂਟਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਦੇ ਬੰਦਨਾ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫੇਂਟੇ ਬਾਜ਼ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰਜੀਹ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਤਰਜੀਹ ਤੱਕ ਲੈ ਗਿਆ: ਉਹ ਸਹਾਇਕ ਦੀਵਾਨ ਬਣ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ 1862 ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਅਲਵਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਜੱਦੀ ਰਾਜ ਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਕਸਤ ਦੀਵਾਨ ਬਣ ਗਿਆ।
ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਮੁਖਬਰਾਂ ਨੇ 7 ਅਕਤੂਬਰ ਦੀ ਦੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬਚਾਅ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਲੁਡਲੋ ਕੈਸਲ ਤੋਂ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗੋਰਾ ਬੈਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਸਜ਼ਾਯਾਫ਼ਤਾ ਕੈਦੀ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਗਿੱਬਟ ਤੱਕ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਦੂਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਘਟਾਉਣਾ - ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਲੁਡਲੋ ਕੈਸਲ ਨਾਲੋਂ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਘੱਟ ਦੂਰੀ ਅਨੁਸਾਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਜਾਂ ਅੰਦੋਲਨ ਦੇ ਜੋਖਮ ਨੂੰ ਘਟਾ ਦੇਵੇਗੀ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਰਾਤ ਲਈ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਗਾਰਡ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਗਾਇਆ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਆਖਰੀ ਰਾਤ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਸੌਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ 'ਤੇ ਗੋਰਾ ਬੈਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਡੌਰਮਿਟਰੀ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ, ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ, ਕਈ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਡੌਰਮਿਟਰੀ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੇਕਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਰਾਤ ਭਰ ਡੌਰਮਿਟਰੀ ਵਿੱਚ ਸੌਂ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਿੰਨੀ ਹੋ ਸਕੇ ਚੰਗੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਣ। ਬੇਕਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਨਿੱਜਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਡੌਰਮਿਟਰੀ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਬਿਸਤਰਾ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਨੌਕਰ ਉਸਦੇ ਭਾਰੀ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਨਾਲ ਪਹੁੰਚੇ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਹਰਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਨਵਾਬ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਤ ਨੂੰ

ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਬੇਕਨ ਨੇ ਮੁਆਫੀ ਮੰਗੀ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਹੀ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਆਪਣੇ ਗਲੀ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲੇਟ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਵੱਲ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨੌਕਰ ਚੁੱਪਚਾਪ ਨੀਂਦ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਗੁੰਨਣ ਅਤੇ ਥਪਥਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਸਦੀਵੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂਣੀ ਸੀ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਬੇਕਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੇ ਉਸਦੇ ਬੈਰਕਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਰਾਤ ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਮੌਲਵੀ ਆਇਆ ਜਿਸਨੇ ਕੁਰਾਨ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਯਾ-ਸੀਨ ਪੜ੍ਹਾਇਆ: ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਛੱਤੀਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਜੋ ਮੌਤ ਦੀ ਪੀੜ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਹੁਣ ਖੁਦ ਅਧਿਆਇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੀ। ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਨੇ ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ 'ਪਾਦਰੇ' ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਾਦਰੇ ਨੇ ਕੁਝ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਵਾਇਆ।
ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਨਾਈ ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਮੁੱਛਾਂ ਅਤੇ ਵਾਲ ਕੱਟਣ ਲਈ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਨਾਈ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਬੇਕਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਪਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਹਰਾ ਰੰਗ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲੇਗੀ। ਬੇਕਨ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੇਵੱਸ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰੱਖ ਸਕਿਆ।
ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੋ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਅਤੇ ਵੀਹ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸਵੇਰੇ 8 ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਤੱਕ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਪਹੁੰਚਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਚਿੱਟੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਠੰਢੀ ਸਵੇਰ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਜਿਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਫਿੱਕਾ ਸੀ ਪਰ ਬਿਮਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਰੁੱਖਾ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਆਕਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨਾਈ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਦੇ ਹਰ ਵਾਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਤਨ ਦੇ ਬੇਜ਼ਲ ਵਾਂਗ ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਰੇ ਬਨਾਰਸੀ ਰੇਸ਼ਮ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਪੱਗ, ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ, ਗੁਲਾਬੀ ਗੁਲਾਬੀ ਕਲੀਆਂ ਨਾਲ ਕਢਾਈ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਉਸੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਟਿਊਨਿਕ; ਹਰੇ ਮਸਲਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੋਟ, ਇਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਉੱਪਰੋਂ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲਟਕਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟਿਊਨਿਕ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ

ਧਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ; ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਤੋਂ ਹਲਕੇ-ਹਰੇ ਮਸ਼ਰੂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਟ; ਗੂੜ੍ਹੇ-ਹਰੇ ਚਮੜੇ ਵਿੱਚ ਹਲਕੇ ਸ਼ਿਰਾਜ਼ੀ ਜੁੱਤੇ: ਇਹ ਉਹ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸੀ ਜੋ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਰਮਾਤਾ ਨੂੰ ਉਸ ਆਮ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਜੋ ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਹਿਨ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਹਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਦਿਓਗੇ?'
ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਕੁਝ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ। ਉਹ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦੇ ਰੰਗ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਅਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਮਿਲੀ ਸੀ ਕਿ ਦੋਸ਼ੀ ਅਪਰਾਧੀ ਹਰਾ ਰੰਗ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਰੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਪਛਾਣਦੇ ਹਨ... ਸ਼ਾਇਦ ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਹਰਾ ਰੰਗ ਪਹਿਨ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨਾਰਾਜ਼ ਜਾਂ ਭੜਕਾਹਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ: ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਘਨ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਇਹ ਰੰਗ ਤੁਹਾਡੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੁਝਾਅ ਦੇਵਾਂਗਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰੰਗ ਪਹਿਨੋ।'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ: ਮੈਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦਿਓ; ਇਹ ਜੋਕਰ ਆਖ਼ਰ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਮਰਨਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਪਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਤਰੀਕਾ ਸੁਝਾਇਆ।
‘ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ੀ ਅਪਰਾਧੀ ਦੀ ਆਖਰੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ,’ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ, ਠੰਡੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ‘ਪਰ ਜੇ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ, ਮੇਰੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਰਿਆਲੀ ਨੂੰ ਨਿਚੋੜਨ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਫਕੀਰ ਦੇ ਹਰੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਾਂਗਾ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਫ਼ਨ ਸਮਝ ਕੇ। ਮੇਰੀ ਪੱਗ ਹਰਾ ਹੋਵੇਗਾ।’

ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਰਸਮੀ, ਅਲੰਕਾਰਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ; ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਭਾਵ ਸਮਝ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਪੱਗ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕਿਉਂ ਰੱਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ, ਰਣਨੀਤਕ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਪੱਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਸਾਰੇ ਹਰੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤੇ; ਉਸਨੇ ਪੱਗ ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ

ਕਮਰਬੰਦ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਮ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਫਾਂਸੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਵੱਲ ਵਧਿਆ; ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸਵਾਰ ਸੀ। ਮਦਰਾਸ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਦੇ ਚਾਰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋੜਸਵਾਰ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸਨ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਸੀ, ਜਲੂਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਚਾਰ ਸਵਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹਰ ਪਾਸੇ ਸਨ। ਦੋ ਘੋੜਸਵਾਰ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਸਨ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਤਣਾਅ ਜਾਂ ਤਣਾਅ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਮੈਦਾਨ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦੇ ਫਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਸੇਰੂ ਵੇਚਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਈਪਰਸ ਟਿਊਬਰੋਸਸ ਪੌਦੇ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਬੇਰੀ ਵਰਗਾ ਆਕਾਰ, ਇਸਦੀ ਛਿੱਲ ਕਾਲੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਕੰਡੇਦਾਰ, ਜੜ੍ਹ ਇਸਦੇ ਕੁਰਕੁਰੇ ਬਰਫ਼-ਚਿੱਟੇ ਮਾਸ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਆਦ ਕਾਰਨ ਫਲ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਖਰੀਦੀ। ਉਸਨੇ ਬੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛਿੱਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਖਾਧਾ; ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟੇ ਗਏ ਛਿਲਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਖੇਡਦੇ ਹੋਏ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਛੇੜ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨਾਲ ਫਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ।
‘ਆਓ, ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਖਾਓ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਦਾਅਵਤ ਦਾ ਆਨੰਦ ਨਹੀਂ ਮਾਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ?’ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ, ਸੁਹਾਵਣਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ। ਨੌਜਵਾਨ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਵਾਬ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ।
ਬੈਰਕਾਂ ਤੋਂ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਤੱਕ ਬਹੁਤੀ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਪੱਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ ਧਾਰਕ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਲੜਖੜਾ ਗਏ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਝਿੜਕਿਆ: 'ਹੇ ਸਾਥੀਓ! ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੱਲੋ। ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਠੋਕਰ ਨਾ ਖਾਓ!'
ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ 8 ਅਕਤੂਬਰ 1835 ਨੂੰ ਵੀਰਵਾਰ ਸਵੇਰੇ 9 ਵਜੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਜੱਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ, ਇਹ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਇਸ ਤਮਾਸ਼ੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ - ਜੇ ਆਨੰਦ ਨਾ ਮਾਣਿਆ ਜਾਵੇ - ਤਾਂ ਜਾਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਕਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਿੰਸਕ ਵਿਰੋਧ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਗੋਰਾ ਅਤੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਫੌਜੀ ਫੋਰਸ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਹ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨੇੜਲੇ ਰਾਜਾਂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਫੋਰਸ ਹੋਵੇਗੀ।

ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ, ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਮ ਲੋਕ ਅਤੇ ਪਤਵੰਤੇ ਲੋਕ ਆਏ। ਬਾਹਰੋਂ ਆਏ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਹਿੰਦੂ ਰਾਓ ਅਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ, ਅਲਵਰ, ਨਾਭ ਅਤੇ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ।
ਗਿੱਬਟ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਮੈਟਕਾਫ਼ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਧੱਕਿਆ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚੀ, ਗੂੰਜਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਦੋਸ਼ੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਮਿਸਟਰ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ, ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਅਪਰਾਧ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਬਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਅਪਰਾਧ ਕਬੂਲ ਕਰਦੇ ਹੋ?'
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਕੋਈ ਅਪਰਾਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।'
ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਦੋ-ਦੋ ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਸ 'ਤੇ ਗਿੱਬਟ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਦਾ ਐਲਾਨਨਾਮਾ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਧਰਮ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਗਵਾਹੀ। ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਫਿੱਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਹੋਰ ਉੱਪਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੋ ਜੱਲਾਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਹੀ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਬੋਲਿਆ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਅੱਧਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਡਾਕਟਰ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਲਈ ਜੋ ਨੇੜੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਦੋ ਜੱਲਾਦਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਜੋ ਸੁਣ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਿੱਟੀ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮੁਸਲਿਮ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਦਿਓ।'
ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿੜ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, 'ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਲਈ, ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ; ਉਸ 'ਤੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੰਤਾਨ 'ਤੇ ਇਲਾਹੀ ਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ।'
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੰਤਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਸਲਾਮ ਸੁਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜੱਲਾਦਾਂ ਵੱਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਚਲੋ ਚੱਲੀਏ, ਪਿਆਰੇ ਦੋਸਤੋ, ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਗਿੱਬਟ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਇੱਕ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਫਾਂਸੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਬਾਹਰ

ਕੱਢਿਆ, ਫਾਂਸੀ ਫੜੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਦੂਜਾ ਜੱਲਾਦ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਟੋਪੀ - ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲੀ ਦੀ ਬਜਾਏ ਲਾਲ - ਪਾਉਣ ਲਈ ਅੱਗੇ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਟੋਪੀ ਵੀ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖੀ; ਟੋਪੀ ਉਸਦੀ ਠੋਡੀ ਤੱਕ ਆ ਗਈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਹ ਛੱਬੀ ਸਾਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਸੀ।
ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਝਟਕਾ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਤੋੜਨਾ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਸਕਿੰਟ ਲਈ ਵੀ ਹਿੱਲਿਆ ਜਾਂ ਧੜਕਿਆ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਜੁੱਤੇ, ਮੁਗਲ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬਿਨਾਂ ਲੇਸ ਦੇ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗੇ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਾਬਾ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ਜ਼ਾਹਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਮੀਰ ਹਸਨ ਨੇ ਨੌਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੂਫੀ ਰਹੱਸਵਾਦੀ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਨਕਲਾਬੀ ਲੇਖਕ ਮਨਸੂਰ-ਏ ਹੱਲਾਜ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ ਹੈ: ਮਨਸੂਰ, ਉਸ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋ ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਨੀਵੇਂ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੱਕ ਖਿੱਚਿਆ।
ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ, ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਏ, ਨਾਲ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੀ ਬੇਫਿਕਰ ਹਵਾ - ਉਹ ਵੀ ਫਾਂਸੀ ਦੁਆਰਾ ਮੌਤ - ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਈ। ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੋਵ ਦੁਆਰਾ, ਖਲਨਾਇਕ ਇਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਹਰ ਸਵੇਰ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋਵੇ!' ਲਾਸ਼ ਪੂਰੇ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਲਟਕਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਫਿਰੰਗੀ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਪਿੰਜਰੇ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਬਾ ਵੱਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੀਂਹ ਦੇ ਮੌਸਮ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਾਂਗ ਵਿਰਲਾਪ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋਸ਼ੀਲਾ ਗੂੰਜ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਉਸਦੇ ਸਹੁਰੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਬਦਸੂਰਤ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬੇਗ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਰ ਸੰਭਵ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ।
ਲਾਸ਼, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉੱਪਰੋਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ - ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਡੱਬਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਗਹਵਰਾਹ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਇੱਕ ਪੰਘੂੜਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਅਤੇ ਦਰਿਆਗੰਜ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਰਦ ਅਤੇ ਔਰਤ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ - ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸਨ -

ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੋਤਾ ਗਿਆ। ਕਫ਼ਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੁੱਧ ਚਿੱਟੇ ਮਸਲਿਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਦਾ ਅਧਿਆਇ ਯਾ-ਸਿਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਧੂਪ ਧੁਖਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਚੰਦਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਛਿੜਕਿਆ ਗਿਆ।
ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੁਪਹਿਰ ਵੇਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨੋਬਲ ਫੁੱਟਪ੍ਰਿੰਟ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਤ ਸੂਫੀ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਇਸਹਾਕ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਸਮਕਾਲੀ ਅਨੁਮਾਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ।
ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਹਾਨ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕ ਇਸਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਦੱਸੀਆਂ ਗਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖੇ ਗਏ ਇੱਕ ਬਿਰਤਾਂਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰੀ, ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਘੁੰਮਣ ਵਾਲਾ, ਹਜ਼ਰਤ ਮਖਦੂਮ ਜਹਾਨੀਆਂ ਜਹਾਨ ਗਸ਼ਤ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪੰਜ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਨੂੰ ਮਦੀਨਾ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਕਹਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ:
ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮਖਦੂਮ ਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹਿਆ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਚੀ ਔਲਾਦ ਲਈ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪੈਗੰਬਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੋ।'
ਹਜ਼ਰਤ ਮਖਦੂਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਾਰੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਦਮੀ, ਪਵਿੱਤਰ ਆਦਮੀ, ਵਿਦਵਾਨ, ਰੱਬ ਦੇ ਸੱਚੇ ਡਰਨ ਵਾਲੇ ਜੋ ਇੱਥੇ ਹਨ, ਕਬਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਾਂ।'
ਇਸ ਲਈ ਸਾਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਵਾਰੀ 'ਤੇ, ਹਰੇਕ ਨੇ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਹੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ!'
ਕਿਸੇ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮਖਦੂਮ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਵੀ ਪੁਕਾਰਿਆ: 'ਹੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਸਲਾਮ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ!'
ਇਸ 'ਤੇ, ਕਬਰ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਆਇਆ: 'ਨਮਸਕਾਰ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਹੋਵੇ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗੇ ਬੱਚੇ!'
ਤਾਲਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ। ਹਜ਼ਰਤ ਮਖਦੂਮ ਦੇ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਇੰਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤ 'ਤੇ ਮੌਜੂਦ ਹਰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਿਆ। ਮੁੱਖ ਰੱਖਿਅਕ, ਕੁਝ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ

ਖਲੀਫ਼ਾ, ਉਸਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇਖਣ ਲਈ ਵੀ ਲੈ ਗਿਆ। ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਹਜ਼ਰਤ ਮਖਦੂਮ ਨੇ ਖਲੀਫ਼ਾ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਲੈ ਆਏ।
ਉਸ ਸਮੇਂ, ਫਿਰੋਜ਼ ਸ਼ਾਹ ਖ਼ਲਜੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸੁਲਤਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਹਾਨ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਫਿਰੋਜ਼ਾਬਾਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਜਾਣ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਹੁਣ ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਸੁਲਤਾਨ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੇ ਪੋਤੇ, ਫਤਹ ਖਾਨ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਦੀ ਛੋਟੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਫਤਹ ਖਾਨ ਨੂੰ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਪਾਲਿਆ ਸੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਲਈ ਪਿਆਰ ਕਾਰਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਮਹਾਨ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਵਿੱਤਰ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਵੀ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ।
ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਫਤਹ ਖਾਨ ਦੀ ਕਬਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਸਜਿਦ ਬਣਾਈ, ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਮਦਰੱਸਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸ ਥਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਖੂਹ ਪੁੱਟਿਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਮੱਕਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਹ, ਜ਼ਮ ਜ਼ਮ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕੁਝ ਡੱਬੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਡੱਬੇ ਉਸ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਦੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸ ਖੂਹ ਤੋਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਪਾਣੀ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਸ ਮਣ (ਲਗਭਗ 800 ਪੌਂਡ) ਖੰਡ ਮਿਠਾਈ ਮਿਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਰਬਤ ਮੁਫ਼ਤ ਵੰਡੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਪੂਰੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਲਈ ਕੁਝ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਜ਼ਰੀਹ-ਏ-ਖਾਸ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਬਰ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਸਾਡੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਫਤਹ ਖਾਨ ਦੀ ਕਬਰ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉੱਤਮ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਖੂਹ, ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਬਰਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਬਰ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਇਮਲੀ ਦਾ ਦਰੱਖਤ ਆਪਣੀ ਛਾਂ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਕਬਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰਣ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਖਾਸ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ - ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ - ਅਤੇ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ, ਔਰਤ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਚੂੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਇਮਲੀ ਦੇ ਦਰੱਖਤ ਦੀ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਲਟਕਾਈ। ਕੰਪਲੈਕਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਜਾਵਟੀ ਤਲਾਅ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ (ਉਤਮ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ) ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਤਲਾਅ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁੱਧ, ਖੰਡ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸੈਲਾਨੀ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇ ਸਰੋਤ ਵਜੋਂ ਪੀਂਦੇ ਸਨ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੱਚਾਈ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਲੋਕ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨੋਬਲ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਉੱਚ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਅਮੀਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕੰਪਲੈਕਸ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਜਗ੍ਹਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੀ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਨੋਬਲ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ 'ਤੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ, ਇਹ ਚਿੰਤਾ ਫਿਰ ਤੋਂ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਗਈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਬਰ ਸਿਵਲ ਗੜਬੜ ਲਈ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਬਿੰਦੂ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ।
ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਧੀ ਐਮਿਲੀ ਬੇਲੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਵਰਗੇ ਕਾਤਲਾਂ ਅਤੇ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਐਮਿਲੀ ਬੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਡਿੱਗ ਗਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਦਾ ਮਕਬਰਾ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲੈਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਤੀਰਥ ਸਥਾਨ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਸਾਲਾਨਾ ਉਰਸ ਉੱਥੇ ਨਿਯਮਿਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੋਰ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਵੀ, ਹਿੰਦੂ ਤੋਂ ਸੁੰਨੀ ਮੁਸਲਮਾਨ, ਸ਼ੀਆ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਤੇ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ ਤੱਕ, ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਦੀ ਆਤਮਾ ਲਈ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਪਵਿੱਤਰ ਫਰਜ਼ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

49

ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਜਾਨ ਦਾ ਡਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ, ਹਰ ਪਾਸਿਓਂ, ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸਾਲਾਨਾ ਉਰਸ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਦੂਜੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਲਗਭਗ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਜਾਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਕਬਰ ਅਤੇ ਉਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਨੂੰ ਘੇਰਦੀ ਸੀ, ਕਬਰ 'ਤੇ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਜਗਾਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਧਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਕੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੰਪਰਕ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਅਕਸਰ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੀ ਔਰਤ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ, ਬਿਚਾ ਮਹਸੀਤੀ, ਜਿਸਦਾ ਕਲਮ ਨਾਮ ਮਾਹ (ਚੰਨ) ਸੀ, ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ:
ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਤਾਰਾ, ਜਿਸਨੇ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕੀਤਾ, ਦੇਖ, ਹੇ ਚੰਦ, ਇਹ ਹੁਣ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਦੁਆਰਾ।
ਸ਼ਮਸ (ਸੂਰਜ) ਨਾਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਦੂਜੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਲਿਖਿਆ:
ਦੇਖੋ, ਓ ਸੂਰਜ, ਇਹ ਹੁਣ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ।
ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਹ "ਲਿਸਾਨੁਲ ਗੈਬ" (ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ) ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਾਫਿਜ਼ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਗੁਣਾ ਵਾਕਫੀਅਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ:
ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰੂਬੀ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਚੰਨ ਵਰਗੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸੰਗਤ ਤੋਂ ਬੋਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੈਗ ਪੈਕ ਕੀਤੇ; ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫੜ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ

ਲੰਘੇਗਾ। ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ? ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਣ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਿੱਲਦਾ ਹੋਇਆ ਤੁਰਿਆ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਤੁਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਹਾਫਿਜ਼ ਵਾਂਗ, ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਰੋਂਦਾ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ: ਹਾਏ, ਹਾਏ ਮੇਰਾ! ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਗਈ; ਉਹ ਮੰਝਲੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਆਏ ਅਤੇ ਸ਼ੋਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੀ ਯਾਦ ਜਿੰਨੀ ਹੀ ਪਿਆਰੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡਾ ਦਿਲਾਸਾ ਮਿਲਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੋਵੇਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਉਸਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੀ ਖੇਡ, ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਗੁਆ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅਕਸਰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਕਸਰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜਦੇ ਸਨ; ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਲਈ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ।
ਸ਼ੋਕ ਸਭਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ; ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੁੰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਖੂਨ ਦੇ ਹੰਝੂ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੀ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਗਏ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਛੋਟੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਵੱਖ ਹੋਣਾ ਚੁਣਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮੰਝਲੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ; ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੰਧਨ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਕ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਖੁਦ ਬੇਔਲਾਦ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਉਸ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲਾ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਵਿੱਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਗਰੀਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਹੋਰ ਔਰਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਦੱਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਨਵਾਬ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ

ਮੌਤ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਿਆਦ ਪੂਰੀ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ 'ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਕਾਏ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਦਰਿਆਗੰਜ ਹਵੇਲੀ, ਇਸਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਉਪਕਰਣਾਂ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਰਦੇ, ਚਾਦਰਾਂ, ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡੇ - ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਨਿਲਾਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਰਜ਼ਾ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਅਜੇ ਵੀ ਬਕਾਇਆ ਬਕਾਇਆ ਰਕਮਾਂ ਦੀ 'ਮੁਆਵਜ਼ਾ' ਦੇਣ ਲਈ, ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਢਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕਰਜ਼ੇ 'ਤੇ ਵਿਆਜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕੀ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਕਾਗਜ਼ਾਤ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਉੱਦਮ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਬਤ ਕਰਨ ਦੇ ਇਕਪਾਸੜ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤ ਜਾਣਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਖ਼ਤਰੇ ਨੂੰ ਟਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿਵਲੀਅਨ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦੇਣੀ ਪਈ। ਅਫ਼ਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਵੀ ਅਦਾਲਤਾਂ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ। ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਕਈ ਸਾਲ ਬੀਤਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮਾੜੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵਾਂਗ। ਜਹਾਂਗੀਰ ਬੇਗਮ ਦੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਕਹਿਣ 'ਤੇ, ਹੁਸੈਨੀ ਬੇਗਮ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸਥਾਈ ਮਹਿਮਾਨ ਬਣ ਗਈ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਅਤੇ ਸਾਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਮਾਣ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਾਲ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਗੁਮਨਾਮੀ ਵਿੱਚ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ।
ਚੰਪਾ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚੰਪਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਖਾਣ ਜਾਂ ਰਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ: ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਇੱਕ ਨਾਬਾਲਗ ਮੈਂਬਰ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚੰਪਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਧਵਾ ਸੀ ਜੋ ਝੱਜਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੰਪਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਘਰ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪਤਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਦਾ ਸਦਮਾ ਕਿੰਨਾ ਗੰਭੀਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ।

ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਯਕੀਨੀ ਮੌਤ ਜਾਂ ਅਗਵਾ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਜੈਪੁਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਆਇਆ। ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਅਤੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਦੁਆਰਾ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਪੱਤਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਨਾਮ ਕਤਲ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਇੱਕ ਅਪਰਾਧੀ ਦੀ ਰਖੇਲ ਵਜੋਂ ਬਦਨਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਨੇਕ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਦਰਜੇ ਵਾਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਜੈਵਿਕ ਔਲਾਦ ਦੇ ਨਾਮ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵਰਗੀ ਪਤਿਤ ਔਰਤ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲਿਖਣ ਦੀ ਮਿਤੀ ਤੋਂ, ਪ੍ਰੋਟੈਸਟੈਂਟ ਚਰਚ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਤੋਂ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਵਰਤਮਾਨ ਲਈ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਯਿਸੂ ਮਸੀਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਮਾਂ ਆਵੇਗਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਸਾਡੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਕੀਨ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਦਰਜੇ ਉੱਤਮ ਹਨ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਤੱਕ, ਉਹ ਬੈਠੀ ਰਹੀ, ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਤਪਸ਼ ਵਿੱਚ, ਗੁੱਸਾ, ਦਰਦ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉਸਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਬੰਨ੍ਹ ਅਚਾਨਕ ਫਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋ ਪਈ। ਕੀ ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਹ ਰੋ ਪਈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਰੋ ਪਈ ਅਤੇ ਰੋ ਪਈ। ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਕੁਝ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਠੀਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਜੈਪੁਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਾਇਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਕਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਰਕ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ, ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਜੇ ਲੋੜ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ।
ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਠੰਢੀ ਹੋਈ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸੰਭਵ ਜਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬੈਠੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕ ਵਰਗ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ

ਪਿੱਛੇ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਮੱਟਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ - ਅੱਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਇਸ ਪੂਰੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਅਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਯੁੱਗ ਬੀਤ ਗਿਆ ਹੋਵੇ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਸਥਿਤੀ ਅਟੱਲ ਸੀ: ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੌੜੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ: ਹਾਂ, ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਹ ਫਿਰੰਗੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਫੌਜ ਦੀ ਤਾਕਤ ਉਸਦੀ ਹੈ, ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਲਾਭ ਉਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਦਾ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ, ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੀ ਹਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਤਾਕਤ ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਵਿੱਚ ਵਰਲਪੂਲ ਦੀ ਗੰਢ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਾਰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਬੂ ਰੱਖ ਸਕੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਨੂੰ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਲਈ ਆਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਫੰਦੀਅਰ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹਾਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਦੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਆ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇੰਚ ਵੀ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਨੂੰਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਤੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਕਾਨੂੰਨ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰੰਗੀ ਦਾ ਰਾਜ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਦੁਰਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਸਿਰ ਮਾਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਜੋ ਟੁੱਟਣ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡਿੱਗੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਸੁਧਰਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰੇ, ਜਾਂ ਇਹ ਦੇਖੇ ਕਿ ਕੀ ਟਿੰਡੇਲਜ਼ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਸਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਇਸਫੰਦੀਅਰ ਬੇਗ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੇ ਉਸਦੀ ਠੀਕ ਹੋਣ ਦੀ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਆਪਣੀ ਜੇਠੀ ਧੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸੰਪਰਕ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਉਮੀਦ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਚੁੰਗਲ ਵਿੱਚ ਪੈਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਉਹ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲੁੱਟਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਚਾਹੇ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ, ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਤਰੀਕਾ ਉਸਨੂੰ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਵਾਬ, ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣਾ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਲੈ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਇਸ ਡਰੋਂ ਇਸਨੂੰ ਲਾਗੂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਸ 'ਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਹਾਵਣੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਵੇਰਵਿਆਂ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।
ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵਜੋਂ ਰਹੇ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਕਿ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਜਾਂ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦਾ ਗੋਦ ਲਿਆ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਪਹੁੰਚ ਹੋਵੇਗੀ।
ਇਹ ਫੈਸਲੇ ਫਰਵਰੀ 1836 ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਲਏ ਗਏ ਅਤੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਲਾਈ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਕਈ ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਤਵੀਤ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਵਾਰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨੌਜਵਾਨ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰਾਤ ਹੇਠਾਂ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਥ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੇ ਘਰ ਲਿਜਾਣ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਉਸਦੇ ਖਿਡੌਣੇ, ਉਸਦਾ ਫਾਰਸੀ ਪ੍ਰਾਈਮਰ, ਉਸਦੀ ਲੱਕੜ ਦੀ ਸਲੇਟ

ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗਿਣਨ ਵਾਲੇ ਮਣਕੇ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਖੋਲ ਪਾਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੁਰਾਈ ਜਾਂ ਈਰਖਾਲੂ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਮੰਦਰ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਾਲਾ ਧੱਬਾ ਲਗਾ ਦਿੱਤਾ।
ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਉਮਰ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਸਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਸ ਪੂਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਬੱਚਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੱਚੇ ਉਦੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੋਈ ਸੱਟ ਲੱਗਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਬਿਮਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਤਾਕਤਵਰ ਜਾਂ ਵੱਡੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਤੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੌਰਾਨ, ਹਰ ਕੋਈ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿੱਚ ਡੇਰਾ ਲਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਹਬੀਬਾ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ: ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਇੱਥੇ ਸਨ; ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸੌਂ ਰਹੇ ਸੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਨਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਗਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ - ਇੱਕ ਖਿਡੌਣਾ ਜਾਂ ਇੱਕ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਪੰਛੀ ਜਾਂ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦਾ ਡੱਬਾ - ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਇਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।
ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾਅਵਤ ਜਾਂ ਤਿਉਹਾਰ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕੋਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ਿੱਦ ਨਾਲ ਰੋਇਆ, ਤਾਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਘੜੀ: ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਲਾਜ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਇੱਕ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਇਲਾਜ ਅਧੀਨ ਹੈ।
'ਤਾਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ? ਉਹ ਕਦੋਂ ਸੌਂਦਾ ਹੈ? ਅਤੇ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਸੌਂਦਾ ਹੈ?' ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਪੇਟੇ ਨਾਲ ਲੁਕ-ਛਿਪ ਕੇ ਸੁਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਿਸਦੀ ਘਾਟ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ।'

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੇ ਕੋਈ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਬੇਝਿਜਕ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਉਮੀਦ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਾਲ, ਆਪਣੇ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ, 'ਉਹ ਕਮਾਮ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦਾ ਹੈ। ਹਕੀਮ ਜ਼ੀ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਪੀਣ ਲਈ ਦਵਾਈਆਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।'
ਸਵਾਲ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਇੰਨਾ ਯਕੀਨ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸਮਝ ਹੈ।
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਰੁੱਖ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗੇ ਨੂੰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮੌਲਸਰੀ ਦੇ ਰੁੱਖ ਹੇਠ ਸਦੀਵੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਰਾਤ ਕਬਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਜੁਲਾਈ 1834 ਦੀ ਉਸ ਰਾਤ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਸ 'ਤੇ ਰੱਖ ਸਕੇ, ਇੱਕ ਰਾਤ ਜੋ ਪਿਆਰ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਨਸ਼ੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਆਰਾਮ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਣਚਾਹੇ ਝਿਜਕ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: ਦੇਰ ਰਾਤ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਰਾਹ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ, ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਬੰਦ ਪਾਲਕੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਗਏ।
ਉਹ ਅਜੇ ਉਤਰੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਅਚਾਨਕ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਉਹ ਹਕੀਮ ਜ਼ੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਬੱਚੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਕੇ, ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਬਿਮਾਰ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬੇਤੁਕੇ ਤਰਕ ਨਾਲ ਦੋ ਅਤੇ ਦੋ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਰੋਣ-ਧੋਣ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਨ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ, ਇਸ ਕਬਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਮਰਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਹੈ।'

‘ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਵਾਂਗਾ... ਹੁਣ ਉੱਥੇ ਜਾ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ!’ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੱਦ ਦਾ ਸੁਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਘਬਰਾ ਗਿਆ; ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁੱਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣਾ ਇੱਕ ਔਖਾ ਕੰਮ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਿਮ ਮਨ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਮਾੜੇ ਸ਼ਗਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਤੇਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬੁਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਹੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨਾਲ ਜਾਂ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ, ਸੱਚ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ।
"ਚੁੱਪ! ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਬੋਲ, ਪਿਆਰੀ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੀਆਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਗੇ। ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਠੀਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦੇਣਗੇ।" ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਸਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਬੱਚੇ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ, ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਕੀਮ ਨਾਲ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ - ਜਾਂ ਉਮੀਦ - ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਫਿੱਕੀ ਪੈ ਗਈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਉਸ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਆਪਣੀ ਬਾਅਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਦਾ ਮਨ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ, ਗੰਭੀਰ, ਸਿੱਧਾ, ਹੁਕਮਰਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਹਨ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇਣ ਲਈ ਆਉਣਗੇ।
ਹੁਣ ਫਰਵਰੀ 1836 ਦਾ ਕੋਈ ਦਿਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਾਸਿਓਂ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਇਸ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਾਲੇ ਘਰ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮ ਪੈਂਦੀ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਤਿਰਾਹਾ ਬੈਰਮ ਖਾਨ ਕੋਲ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਚਾਚੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਣ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਚੀਕਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਜਾਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੌਰਾਨ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਕਸਰ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਅਤੇ ਵਨੀਸੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੰਝਲੀ, ਇਕੱਲੀ ਜਾਂ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਹਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਪਰ ਇਹ ਅੰਤੜੀਆਂ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਸੀ; ਇਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਨਿਰੰਤਰ, ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਰਸਤਾ ਚਲਾਉਣਾ ਪਿਆ। ਤੇਰ੍ਹਵੇਂ ਦਿਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਅਤੇ ਪੇਟ 'ਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਉੱਭਰੇ ਹੋਏ ਬਿੰਦੀਆਂ ਅਤੇ ਲਾਲੀ ਦੇ ਧੱਫੜ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ - ਇਸ ਲਈ ਮੋਤੀ ਝਾਰਾ ('ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼'), ਬੁਖਾਰ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਨਾਮ - ਉਸਦੇ ਤਾਪਮਾਨ ਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਡਿਗਰੀ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਪੂਰਬੀ ਅਤੇ ਪੱਛਮੀ ਦੋਵੇਂ ਦਵਾਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਇਸ ਨੁਕਤੇ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਬੁਖਾਰਾਂ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਤੜੀਆਂ ਦੇ ਬੁਖਾਰਾਂ - ਨੂੰ ਭੁੱਖਾ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗ੍ਰੀਕੋ-ਇਸਲਾਮੀ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ, ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਔਸ਼ਧੀ ਜੂਸ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬੁਖ਼ਾਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਮਿੱਠੀ ਸੌਂਫ ਦਾ ਰਸ ਅਤੇ ਅਦਰਕ ਦਾ ਪਤਲਾ ਰਸ, ਅਤੇ ਬੁਖ਼ਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ, ਅਨਾਰ ਦਾ ਮਿੱਠਾ ਰਸ ਖੁਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਅਖੀਰ, ਬਾਈਵੇਂ ਦਿਨ ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਬੁਖਾਰ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਨਰਮ ਭੋਜਨ ਵੱਲ ਵਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕਮਜ਼ੋਰ, ਤਰਲ ਖੁਰਾਕ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਇਹ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਚਲੇ ਜਾਣਾ, ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਅਜੇ ਵੀ ਚਿੰਤਾ, ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ: ਇਹ ਸਭ ਉਸਨੂੰ ਚਿੜਚਿੜਾ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਰਹੀ ਬਿਮਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਦਸੰਬਰ 1835 ਤੱਕ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਭੰਗ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹਿੰਸਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਲੋਕ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਅਤੇ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਵੀ ਸਹਿਮਤ ਸਨ।
ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਬਣੀ ਰਹੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਉਸਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੋਸ਼ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੁਰਾਗ ਸਾਹਮਣੇ ਆਏ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਅਨੀਆ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਆਚਰਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਅਕਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੋਲੀ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਗਈ

ਸੀ; ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਦੂਰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ, ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ ਉਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਆਮ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਰੀਮ ਖਾਨ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨੌਕਰ ਦੇ ਅਪਰਾਧ ਲਈ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਖੈਰ, ਹੁਣ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਬਰ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਕਮੇਟੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਣ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਵਾਲੀ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਜਲੂਸ ਉਸੇ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਕਬਰ ਬਣਾਈ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਕਬਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਚਰਚ, ਸੇਂਟ ਜੇਮਜ਼ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਬਰ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਮਕਬਰਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਵਿੱਤ ਦੇਣ ਦੀ ਵੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਸਹਿਤ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।

ਜੇਮਜ਼ ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਪੈਸੇ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅੱਠਭੁਜੀ ਮਕਬਰਾ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਿਰੰਗੀ ਸੀ, ਪਰ ਕਈ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਜੜ੍ਹਨ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਯੂਨਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇਮਾਰਤ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਅੱਠ ਡੋਰਿਕ ਕਾਲਮਾਂ 'ਤੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਢਾਂਚਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਪਲਿੰਥ ਵਜੋਂ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਾਦੇ ਲਾਲ ਰੇਤਲੇ ਪੱਥਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਛੱਤ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸਮਰਥਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ, ਕਾਲਮ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਭੜਕ ਉੱਠੇ, ਇੱਕ ਸਾਦਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਕੌਰਨਿਸ ਛੱਤ ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਿੱਚ ਕਾਲੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਟੀ ਜੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਮਾਰਤ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸਦੀ ਉੱਚੀ, ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਗੋਲ ਗੋਲਾ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਵੱਡੇ, ਨੀਵੇਂ ਗੁੰਬਦ ਦੇ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਗੋਲਾ ਅਤੇ ਗੁੰਬਦ ਦੋਵੇਂ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਸਨ; ਉਹ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਉੱਕਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਮਲ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ। ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤਾਜ ਦਾ ਸੀ।
ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਕਬਰ ਦੇ ਪੱਥਰ ਉੱਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਿਖਤ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਸੀ:
ਬਾਕੀ ਬਚੇ
ਇਸ ਸਮਾਰਕ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ

ਇੱਕ ਵਾਰ ਐਨੀਮੇਟਡ ਸਨ
ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਆਤਮਾ
ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਵਾਊਚਸੈਫ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ
ਸਿਰਜਣਹਾਰ।
ਦੋਸਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਰਾ
ਇਸਨੂੰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਿਆ ਹੈ
ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਫਰੇਮ ਮਿੱਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ
ਇਹ ਬਣਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ
ਏ.ਐੱਸ.
ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਮਾਰੋਹ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜੋ ਵਿਰਲਾਪ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਇੱਕ ਦਾ
ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਂਗ ਪਿਆਰਾ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ
22 ਮਾਰਚ 1835 ਨੂੰ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ

ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਣਮੱਤੇ, ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਵਾਲੇ, ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸੈਲਾਨੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਚਰਿੱਤਰ ਦੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਰਦੋਸ਼
- ਲਗਭਗ ਆਦਰਸ਼ - ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਵਿਸ਼ਵਵਿਆਪੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਕਿਨਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ, ਪਰ ਭਾਵ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਭਰਾ ਵਰਗਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਰੀਬੀ ਦੋਸਤ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਲਈ ਸੋਗ ਕਰੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਹੋਰ ਸੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹੋਣਗੇ, ਅਤੇ ਇਮਾਰਤ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਯਾਦਗਾਰ ਸੀ। ਲਿਖਤ ਦੇ ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੁੱਖ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ; ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਲਿਖਤ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਸਲੀ ਮਾਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ; ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਇਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਲਈ ਇੱਕ ਅਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੀਕ ਸੀ: ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਦੀਵੀ

ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਪਤ ਸਬਕ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲੁਕਾਇਆ। ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਸਦੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੰਘੀ ਜਦੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਲੜਾਕਿਆਂ ਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਖੇਤਰ ਦੀ ਹਰ ਇੱਟ ਅਤੇ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਆਪਣਾ ਖੂਨ ਵਹਾਇਆ। ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਕਬਰ ਵੀ ਗਲੀ-ਗਲ਼ੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ: ਸੇਂਟ ਜੇਮਜ਼ ਚਰਚ ਅਤੇ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦਾ ਸਮਾਰਕ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਤਾਜ ਜੋ ਕਿ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਉੱਪਰ ਗੁੰਬਦ ਵਾਲਾ ਢਾਂਚਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਢਾਹ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

50

ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਤੋਂ ਉੱਭਰਦੇ ਕਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਮਿਲਿਆ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦੁੱਖ ਘੱਟ ਗਿਆ। ਇਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਉਸਦੀਆਂ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਘੱਟ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਰੁਟੀਨ ਉਰਸ ਤੋਂ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਸੀ: ਉਹ ਕੁਝ ਹੰਝੂ ਰੋਂਦੀ, ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਦਾਨ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਦਾ ਬੋਝ ਹੁਣ ਉਸ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸ ਕੋਲ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਨੂੰ ਮਹਿੰਗੇ ਗਹਿਣੇ, ਮਹਿੰਗੇ ਕੱਪੜੇ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਗੱਡੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਵਾਧੂ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੀ ਸਥਾਈ ਆਮਦਨ ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਵੇਚਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ - ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੰਝਲੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਾ ਦੱਸਣਾ - ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਘੱਟ ਸਨ: ਹੁਣ ਉਹ ਮਾਂਝਲੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਜਾਂ ਅੱਠ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਾਂ ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਣ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ। ਮਾਂਝਲੀ ਦੇ ਅਕਸਰ ਆਉਣ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਭੁੱਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੂਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ ਦੇ, ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਧਾਗਾ ਜਿਸਨੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਜੋੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਲਈ ਦੁੱਖ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸੰਤੁਲਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਦਿਲ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਜੋ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਨੁਕਸਾਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਜੀਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: ਮੈਂ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੀ; ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ ਸਿਵਾਏ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਅਰਧ-ਹਨੇਰੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਕੇ ਲੇਟਣ ਵਾਲੀ, ਉਹ

ਅਕਸਰ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸੈਦੀ ਦੀ ਤਹਿਰਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜੀਵਤ ਟਿੱਪਣੀ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਟੁੱਟੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸ ਧਾਗੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ।
ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਪੈਨਸਿਲ (ਕਲਮ-ਏ ਸੁਰਮਾ) ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਮਿਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਖਿੱਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ 20 ਜੁਲਾਈ 1840 ਨੂੰ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਚੀ ਹੋਈ ਔਲਾਦ ਇੱਕ ਧੀ, ਸ਼ਮਸਾ ਖਾਤੂਨ ਸੀ। ਰੋਹਿਲਾ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਨ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਅੜਿੱਕੇ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਹੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਜਿਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਦ ਖਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਸਾਬਕਾ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਨੂੰ ਰਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਦ ਖਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਵਧ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਪੀਲੀਭੀਤ ਵਿੱਚ ਡਿਪਟੀ ਕੁਲੈਕਟਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਝੱਟ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ 26 ਅਗਸਤ 1840 ਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਦਾ ਨਵਾਬ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਇਕਲੌਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰਸ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਰਾਮਪੁਰ ਦਾ ਨਾਮ ਮੁਸਤਫਾਬਾਦ ਵੀ ਰੱਖਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਨਵਾਂ ਨਾਮ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅੰਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ, ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਦੌਲਤ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਿਤਾਰੇ ਦੇ ਚੜ੍ਹਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ, ਤੁਰੰਤ ਨਤੀਜਾ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਦਾ ਰਾਮਪੁਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਹੋ ਸਕੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਆਉਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ।
ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵਿਅਸਤ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹਾਲਾਤ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਕਿਉਂਕਿ ਰਾਮਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ਾਸਕ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਨੂੰ ਆਮ ਜਨਤਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਦਸ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਿਮ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੋਣਾ

ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਵਧੀਆ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਅਤੇ ਅੰਬ ਖਾਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੀ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਮੌਸਮ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਲੋਹਾਰੂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉੱਥੇ ਅਨਾਜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਾ ਹੈ: ਨਾ ਅੰਗੂਰ, ਨਾ ਹੀ ਉੱਥੇ ਅੰਬ ਮਿਲਣਗੇ। ਰਸੋਈਏ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ: ਜਾਓ ਅਤੇ ਪੁੱਛੋ, ਕੱਲ੍ਹ ਲਈ ਕੀ ਪਕਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਮਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਕਿੱਥੇ ਮਿਲਣਗੇ? ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕੌੜੇ ਕਰੇਲੇ? ਲੋਹਾਰੂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਲੇਲੇ ਦੇ ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਮਾਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ; ਕਹੋ, ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਲਾਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ, ਜੋ ਕਿ ਖੁਦ ਇੱਕ ਕਵੀ ਸਨ, ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਛੰਦ ਅਤੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ:
ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਸ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਸੀਜ਼ਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਲੋਹਾਰੂ ਆ ਜਾਵੇ! ਹਰੇ ਸਰੌਲੀ ਅੰਬ ਅਤੇ ਅੰਗੂਰ ਹਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਪੋਸਟ-ਕੈਰੀਜ ਰਾਹੀਂ ਇੱਥੇ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੂੰ ਰਸੋਈਏ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦਿਓ: ਹੇ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਥੀਓ! ਸਭ ਕੁਝ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪਕਾਓ। ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇਮਲੀ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜੋ, ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌੜੇ ਕਰੇਲੇ ਲਿਆਓ। ਅਤੇ ਬੱਕਰੀ ਦਾ ਨਰਮ, ਤਾਜ਼ਾ, ਰੇਸ਼ਾ ਰਹਿਤ ਮਾਸ: ਓ! ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਖਾਣ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!
ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੇਟ ਲੇਲੇ ਦੇ ਸਖ਼ਤ, ਰੇਸ਼ੇਦਾਰ ਮਾਸ ਨੂੰ ਹਜ਼ਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਅਤੇ ਤਲੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਖੱਟੇ ਭੋਜਨਾਂ ਦੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਭੁੱਖ ਘੱਟ ਗਈ, ਹਵਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਲਟੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਲਗਭਗ ਸੌ ਪੌਂਡ ਤੱਕ ਘੱਟ ਗਿਆ; ਉਸਦੀਆਂ ਡੁੱਬੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੁਆਲੇ ਕਾਲੇ ਘੇਰੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਆਇਰਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੱਤਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ ਜੋ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਨੂੰ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦੀਆਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਚਕਾਨਾ ਤਰੀਕਿਆਂ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।
ਇਹ ਨਵੰਬਰ 1840 ਦਾ ਆਖਰੀ ਦਿਨ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੂਨ ਦੀ ਉਲਟੀ ਆਈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧੋਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਜ਼ੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਗਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਅਰਚਿਨ ਨੂੰ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਆਉਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਜਲਦੀ ਆਈ, ਪਰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ

ਰੁਕਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੀ ਦੇ ਘਰ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੀ ਖ਼ਬਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਪਾਇਆ, ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਵਿੱਤਰ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਖੂਨ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਥੁੱਕਦਾ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬਾਰੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਨਜਫ ਖਾਨ ਆ ਗਿਆ; ਉਸਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ, ਲਗਭਗ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦ: ਦੁਦੀ ('ਕੀੜੇ ਵਾਂਗ ਰੀਂਗਣਾ') ਹਕੀਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੇ ਮਰ ਰਹੀ ਆਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਉਸਨੂੰ ਕਾਬਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਲੇਟਾਓ, ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਯਾ-ਸੀਨ ਦਾ ਅਧਿਆਇ ਪੜ੍ਹੋ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ।'
ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ਰੋ ਪਈ, 'ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਹਨ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਬਚਾਓ!'
'ਬੀਬੀ, ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਬੇਵੱਸ ਹਾਂ।'
ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਰੋਂਦੀ ਅਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦੀ ਹੋਈ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭੱਜੀ, ਡਰ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਕੰਬਦੀ ਹੋਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਕੋਲ ਗਈ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਗੜ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਗਿੱਲਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਉਹੀ ਕਾਪੀ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦਾ ਪਤੀ ਯਾ-ਸਿਨ ਦਾ ਅਧਿਆਇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ, ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰ ਰਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਿਰਨ ਅਜੇ ਵੀ ਮੱਧਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਣਨ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਭੱਜੀ ਅਤੇ ਰੋਈ, 'ਅੱਬਾ ਜੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਕਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'
ਮਰ ਰਹੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਹੱਥ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦਿਲਾਸਾ ਅਤੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਲਗਭਗ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ। ਬਾਰੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਕਹੋ। ਛੋਟੀ, ਹੁਣੇ ਕਹੋ। ਨਾ ਰੋਵੋ।'
ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲੇ ਹੀ ਸਨ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਿਚਕੀ ਮਾਰੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਦਾ ਇੱਕ ਛਿੱਟਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਸਪਰੇਅ ਨੂੰ

ਅੰਦਰ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਲਈ ਆ ਗਈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਲੰਬੇ ਸਰੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੋਲੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, 'ਅੱਲ੍ਹਾ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਬਚਾਵੇ! ਤੂੰ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਨੌਜਵਾਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈਂ!' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੇ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕੀਤੀ, 'ਹਾਂ! ਹਾਂ! ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੀਨੀਅਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਗੂੜ੍ਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ... ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੀਨੀਅਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ...' ਉਹ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਗਈ, ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ।
ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਕਾਸ਼ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ!' ਦਰਦ, ਦੁੱਖ, ਪੀੜ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਰੰਗ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਜਬਾੜਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਹੰਝੂਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਨੂੰ ਬੰਦ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਬਾਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਦੁਆਲੇ ਪਾਉਣਾ, ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿਲਾਉਣਾ ਅਤੇ ਝੂਲਣਾ, ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਜਾਂ ਛਾਤੀ ਵਿੱਚ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਨਾ, ਇੱਕ ਪਸੰਦੀਦਾ ਬਿੱਲੀ ਵਾਂਗ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਉਦਾਸੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਰੋਕ, ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਾਇਆ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰਹਿਣ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਦੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਤੰਗ ਮੁੰਡਾ ਸੀ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਿਆਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਆਦਮੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਸਿਲਫ਼ ਵਾਂਗ ਪਤਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਨਾਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਅੱਧਾ ਦਰਜਨ ਸਾਲ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਰੂਪ ਲਗਭਗ ਕੁਆਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਚਲਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਬੈਠਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਸੂਖਮ ਖੁਸ਼ਬੂ ਛੱਡਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ

ਆਵਾਜ਼ ਲਈ ਸੱਚ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਘੰਟੀ ਵਰਗੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਚੂੜੀਆਂ ਅਤੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀ ਹਲਕੀ ਗੂੰਜ ਨਹੀਂ ਗੁਆਈ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਚੁੰਮਣ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੱਚਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਉਹ ਮਾਂ ਹੋਵੇ - ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਖਰੀਆਂ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ; ਪੁਰਾਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇੱਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਦਾਸੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਪਲ-ਪਲ ਘੁਲਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧੁੰਦ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤੇ ਨਿੱਘ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਵਰਗਾ ਸੀ ਜੋ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਯਾਦ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਇੰਨਾ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਜੂਦ ਦੇ ਤੱਤ ਕਣ ਚਮਕਦੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬਾਹਰੀ ਵਜੂਦ, ਉਸਦੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਦੇ ਚਿੱਤਰਣ ਅਤੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਬੋਲਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਜਲਦੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਯੋਗਤਾ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲਈ ਖਿੱਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਇਹ ਸਭ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ, ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ, ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਿੱਚ, ਸੰਜਮ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਉਸਦੀ ਛੋਟੀ ਉਂਗਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਤਪਤੀ ਸੀ।
ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਕੋਈ ਚਾਚਾ, ਕੋਈ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ, ਜਿਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਹ ਪਿਆਰ, ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ, ਨਿੱਜੀ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਦੇ ਢੰਗ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਮਾਪਦੰਡ ਉਸਦੇ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਮਾਸੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ: ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਔਰਤ ਸੀ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ; ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਨ

ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਮੌਜੂਦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਨੁਕੂਲ ਤਸਵੀਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਢੁਕਵੇਂ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦਸਵਾਂ ਸਾਲ ਪਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬੁਨਿਆਦੀ ਤੱਥ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਆਏ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਸਨ, ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੇ ਸਰੋਤ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਲਗਭਗ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚ ਰਹੱਸਮਈ ਅਤੇ ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਰੰਗਾਂ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹਾਸਿਆਂ, ਆਪਣੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਦੀ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਕਦਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਹੁਣ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ।
ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਯੋਗਦਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੇ ਚਲਣ-ਫਿਰਨ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਨੇੜਤਾ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਪੀੜ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
25 ਮਈ 1831 ਨੂੰ ਜਨਮ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗਣਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤੇ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚੌਦਾਂ, ਜੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੰਦਰਾਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਲੰਬਾ, ਆਪਣੀ ਲੰਮੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਰਮੀਲਾ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਾਲੇ ਬਾਹਾਂ ਅਤੇ ਚੌੜੀਆਂ ਗੁੱਟਾਂ ਵਾਲਾ। ਉਹ ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ-ਕਾਲੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਲੰਬੀ, ਪਤਲੀ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਟੇਢੀ ਤੁਰਕੀ ਨੱਕ ਅਤੇ ਉੱਚਾ ਭਰਵੱਟਾ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਨਾਸਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਮਕ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫਿਊਜ਼ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕਦੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਅਸਮਾਨੀ ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਮਸਲਿਨ ਟਿਊਨਿਕ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਉਸਨੇ ਫੁਲਮ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮਾਰਟ ਚੋਗਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸੂਤੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਟਾਈਲਿਸ਼ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਕੱਪੜਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੇਸ਼ਮ ਮਿਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਛੋਟਾ ਕੋਟ ਫਿਰ ਸੂਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਹਲਕਾ ਨੀਲਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੂੜ੍ਹੇ ਨੀਲੇ ਧਾਰੀਆਂ ਸਨ,

ਇਸਦੀਆਂ ਸਲੀਵਜ਼ ਉੱਪਰੋਂ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਉੱਚ ਫੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪੈਂਟ ਦਿੱਲੀ ਫੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਚੌੜੇ ਤਲ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸੂਤੀ ਫੈਬਰਿਕ ਮਸ਼ਰੂ ਤੋਂ ਬਣੇ, ਫਿੱਕੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਵਿੱਚ। ਰਾਮਪੁਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਕਾਲੀ ਮਖਮਲੀ ਟੋਪੀ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਮਖਮਲੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਉੱਚੀ, ਪੰਜ-ਨੁਕਾਤੀ ਕਾਲੀ ਟੋਪੀ ਪਹਿਨੀ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਫੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੰਮ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਮਾਨ ਟੋਪੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕੀਤਾ। ਉੱਚੀ ਟੋਪੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਚਮਕਦੇ ਕਾਲੇ, ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਸੰਘਣੇ ਤਾਲੇ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ ਤੱਕ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤਿਰਛੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ, ਟੋਪੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕੁਲੀਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਲਾਤਮਕ ਅਤੇ ਅਨੰਦ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੁਭਾਅ ਸੀ।
ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਾਲੇ, ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਲੜਕਿਆਂ ਵਰਗੀ ਖਿੱਚ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ, ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੌਕਰਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ, ਉਸ ਨਾਲ ਹੱਸਣ, ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੌਜੂਦਾ ਪਲ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕਤਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਜੋ ਮਾਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰੇ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣਾ ਅਟੱਲ ਪਿਆਰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਕੀਤਾ ਜੋ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਸਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਜੁੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸਭ ਕੁਝ, ਆਪਣੀ ਗੋਦੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਕਵਾਸ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰੋ,' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋਏ ਨੌਜਵਾਨ ਗਧੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਕੀ ਹੈ? ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਦੰਦ ਕੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ, ਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਤੇ ਨਾ ਘੱਟ!'
"ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ, ਜਿਸਦਾ ਮੂੰਹ ਦੰਦਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੈ," ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਗਲ੍ਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ। "ਮੁੱਕੇ ਨੇ ਅਜੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਨਹੀਂ ਕੱਟੇ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਲੰਬੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉੱਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਨੱਚਣ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਾ ਹਿਲਾ!'

ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਹਾਸਾ ਸੁਣਾਇਆ, ਇੱਕ ਮੱਧਮ, ਮਿੱਠਾ ਗੁੜਗੁੜਾਹਟ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਮਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਮੀਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖਾਸ ਸਮਾਨਤਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਆਦਮੀ ਹੈ: ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
'ਖਾਲਾ ਜਾਨ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਉੱਠਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਸਭ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉੱਠਦਾ ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲਾ ਚੰਪਕ ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸਿਰ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਪਿਆਰੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਬੱਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ! ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੁਣੋ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੀਆਂ ਨਜ਼ੀਰ ਅਕਬਰਾਬਾਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਆਇਤ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ:

ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਚੈਰੀ ਬੰਬ ਜਾਂ ਚੰਦਰਮਾ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੂਹਿਆ, ਮੇਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਉੱਭਰ ਆਇਆ।
'ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਖਾਲਾ ਜਾਨ ਹੈ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਤਮਾਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਵੀ!'
ਸ਼ਾਇਦ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਨਜ਼ੀਰ ਅਕਬਰਾਬਾਦੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਵੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਮਰੱਥਾ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇੱਕ ਭਟਕਾਅ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਚੀ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਲੋੜੀਂਦਾ ਨਤੀਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੰਝੂ ਨਿਗਲ ਲਏ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਰੋਇਆ, 'ਓ! ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉੱਠੋ, ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਤੁਹਾਡੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਅਸ਼ੁੱਭ ਹੈ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਣਾ ਜਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸ ਕੀਮਤ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀਮਤੀ ਹੋ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਹੁਣ ਉੱਠੋ। ਦੇਖੋ, ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਹੈ ਨਾ?'
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਪਿੱਛੇ ਖਿੱਚੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗਾ।'
'ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਾ ਕਰੋ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ।

'ਇੱਥੇ ਸ਼ਰਮ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਆ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ "ਤਮਾਸ਼ਾ" ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਸੁੰਦਰ ਆਇਤ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਤਾੜੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਸੋਚਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਮੈਡਮ। ਪਹਿਲਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਨਹੀਂ ਰੋਵੋਗੇ।' "ਓਏ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਾਲਮ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੇ? ਕੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰੋਣ 'ਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾਇਆ ਹੈ?"
"ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ: ਜਿਹੜੇ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਅਧਿਕਾਰਤਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸੰਸਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਮਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਅਣਹੋਂਦ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਯਕੀਨਨ, ਇਨਸਾਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਪਾਸੇ ਹੈ।'

"ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਇਹ ਦਾਅਵਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਦੂਜੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।"
'ਓਹ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਕੁਝ ਹੱਲ ਹੋਣਾ ਬਾਕੀ ਹੈ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਕੱਦ ਜ਼ਮੀਨ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕਰੋ, ਫਿਰ ਹੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦਾਅਵਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਂਗੇ।'
'ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉੱਠਦਾ ਹਾਂ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਪਰ ਮੈਂ ਫਿਰ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਲਵਾਂਗਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੀਆਂ ਨਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜੁਰਮਾਨਾ ਭਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਬਣੋ। ਤਾਂ ਆਓ "ਤਮਾਸ਼ਾ" 'ਤੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਆਇਤ ਕਰੀਏ; ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਹਾਰਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸੋ।'
ਇਸ ਵਾਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਕੜ ਢਿੱਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਦੁਆਲੇ ਬਾਂਹ ਰੱਖ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ।
‘ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈ ਜੋ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁੱਲਾ ਗਿਆਸੁਦੀਨ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਨੌਕਰਾਣੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਪਰਖਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ‘ਕਿਰਪਾ

ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮੁੱਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਕੈਪਿੰਗ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਖੇਡੋ।’
"ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਾਰ ਤੈਨੂੰ ਮੁਆਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਵਾਰੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।"
'ਓਏ ਪਿਆਰੇ, ਓਏ ਪਿਆਰੇ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਾਗਲ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਆਇਤਾਂ ਕਿਵੇਂ ਯਾਦ ਕਰਾਂ?' ਵਜ਼ੀਰ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ। 'ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਈਰਾਨ ਦੇ ਲਹਿਜ ਦੇ ਇੱਕ ਬੁੱਢੇ ਕਵੀ ਨਦੀਮ ਦਾ ਇੱਕ ਜੀਰਾ- ਜੀਰਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਦਿਓ।'
"ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ," ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਹ ਆਇਤ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਪਰ ਮਨਮੋਹਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਹੀ:
ਮੈਂ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਗਵਾਹ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੇਡ ਇੱਕ ਹੋਰ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ।
'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਇਤ ਹੈ! ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਨਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਸਬਟੈਕਸਟ ਵੀ ਨੋਟ ਕੀਤਾ: ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਮੇਰੀ ਤਜਰਬੇਹੀਣਤਾ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ; ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਦੇਖਦੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡਾ ਆਦਮੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ 'ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦੌੜ ਗਈ: ਬੇਚਾਰੀ ਛੋਟੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਸਾਦੀ ਆਤਮਾ ਹੈ! ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਪਰ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, "ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਖੇਡ" ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੇਦਿਲ ਨੂੰ ਸੁਣੋ।' ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਾਠ ਕੀਤਾ:
ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਸੰਤ ਆ ਗਈ ਹੈ; ਦੁਨੀਆਂ ਬਾਹਰ ਹੈ, ਬਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੀ ਹੈ; ਪਰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੇ ਪਾਗਲ ਢੰਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ। ‘ਓਹ, ਕਿੰਨੀ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾ ਹੈ! ਅਤੇ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਵਿਚਾਰ ਹੈ, “ਪਰ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਪਾਗਲ ਢੰਗ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ।” ਉਮਦਾਹ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਰੋਏ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ।
‘ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਹੱਥ

ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ। ‘ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਕਵੀ ਬਣਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਕਰੋਗੇ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ?’
'ਮੈਂ ਕਵੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਇਸਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕੁਝ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। 'ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਾਂਗਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਰੇਖਤਾ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ, ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਕਲਮ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੈ।'
'ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇੱਕ ਕਲਮ ਨਾਮ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੋਵੇਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਮਿਲ ਜਾਣਗੇ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
‘ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਮੁੱਲਾ ਜੀ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕਰਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣਾ ਵਿਹਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਪਲ, ਉਸਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਹੋਰ ਵੀ ਮਨਮੋਹਕ ਹੋ ਗਈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੱਚਾ ਸ਼ਰਮ ਸੀ।
'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਚੇਲਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਬਣਾਂ? ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਸੁਝਾਉਂਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
'ਕੌਣ, ਮੈਂ? ਸੱਚਮੁੱਚ, ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਮੈਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਵੀ ਲਾਈਨ ਲਿਖੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸਵਰਗ ਮਿਲੇ, ਜੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਿੱਖਦਾ। ਅੱਲ੍ਹਾ! ਅੱਲ੍ਹਾ! ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੁਰੂ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ? ਪਰ ਉਹ ਦੱਖਣ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਸੀ, ਮੌਤ ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਲਵੇ। ਅਤੇ ਉਹ ਧਰਤੀ, ਇੱਕ ਵਿਰੋਧੀ ਪਤਨੀ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ।' ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ! ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸਹਿਣ ਵਾਲਾ! ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਦੇ ਮੀਨਾਰ ਵਿੱਚ ਲੁਕੋ ਕੇ ਰੱਖੋਗੇ? ਦੁਨੀਆਂ ਬਦਲ ਗਈ ਹੈ; ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਬਦਲ ਗਏ ਹਨ।'

ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲ ਇੱਕ ਅਰਥਪੂਰਨ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ, ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਉਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ, ਇੱਕ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦੀ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਲਕਣ ਦਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਲਈ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਈ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅੱਧੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, 'ਓਏ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਹਾਡੀ ਜੀਭ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਭੱਜ ਰਹੀ ਹੈ! ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ, ਤੁਸੀਂ

ਇਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਸਕਦੇ ਹੋ।' ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਰਾਮ ਜਿਆਈ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਲਕਣ ਲਈ ਅਨਾਰ ਦੇ ਰਸ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਮੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਉਹ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਅਰਥ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਬਾਲਗ ਹੋਣ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ ਉਸਦੀ ਜਾਗਰੂਕਤਾ, ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈੜ ਦੇ ਕੁਝ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖਣ, ਉਸਨੂੰ ਛੇੜਨ ਅਤੇ ਗੁਦਗੁਦਾਈ ਕਰਨ, ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਘੁੱਟਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨਾਲ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਿੱਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਤੇ ਬੀ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਤੁਹਾਡੀ ਜੀਭ ਇੰਨੀ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੇਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਸਨੂੰ ਠੀਕ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਤੰਗ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਭਟਕਣ ਲਈ ਇਕੱਲੀ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁਖਦਾਈ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਲਮ ਨਾਮ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਸਲਾਹਕਾਰ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗੇ।'
‘ਠੀਕ ਹੈ, ਮੀਆਂ, ਮੈਂ ਉਹੀ ਕਰਾਂਗਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੰਗੋਗੇ। ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ, ਕੀ ਕਿਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੀ ਕਾਪੀ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਧੂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸਹਿਜ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ‘ਅਸੀਂ ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਮਦਦ ਲਵਾਂਗੇ। ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅਣਦੇਖੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।’
'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਛੋਟੀ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਕਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਾਪੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਹ ਕੱਲ੍ਹ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਇੱਥੇ ਲੈ ਆਇਆ।'
‘ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਮੀਰ ਦਰਦ ਤੋਂ ਸ਼ਗਨ ਜਾਂ ਸੁਰਾਗ ਲਈ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਜੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ ਦਾ ਸ਼ੇਖ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦਾ ਸ਼ੇਖ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
ਮੀਰ ਦਰਦ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਫ਼ੀ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ

ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨਿਸਬਤੀ ਥਾਨੇਸਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਇੱਕ ਸਿਹ ਤਾਰ 'ਤੇ ਵਜਾਉਂਦੇ ਸੁਣਿਆ ਗਿਆ:

ਇੱਕ ਦਿਲ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਭੀੜ: ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਕਿਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰਾਂ? ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਹੁਣ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਮੈਨੂੰ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਮਲ੍ਹਮ ਕਿੱਥੇ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਬੋਲਚਾਲ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਗੂੰਜਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਛੁਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਥੇ ਕੀ ਉੱਤਮਤਾ ਹੈ, ਜ਼ਰਾ ਦੇਖੋ, "ਮੇਰਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਹੁਣ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ"।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਕੱਢਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਹ ਸਮਾਂ ਯਾਦ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪੰਡਤ ਨੰਦ ਕਿਸ਼ੋਰ ਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕੇ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕ੍ਰਮ, ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਉਸਦੇ ਡਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾਵਾਂ, ਉਸਦੀ ਉਮੀਦਾਂ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਉਸਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅਤਿ-ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਛੁਰੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਗਈਆਂ, ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਰਦਨਾਕ। ਉਹ ਕੰਬ ਗਈ ਅਤੇ ਪਤਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਸੁੱਟਣ ਹੀ ਵਾਲੀ ਸੀ ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਦਾ ਇੱਕ ਡਰਾਫਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣੋ, ਤੁਸੀਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਦੀ ਕਲਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਇਹ ਪੰਡਿਤਾਂ ਅਤੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਿਸਮਿੱਲਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਪੰਨੇ ਪਲਟ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਆਇਤ 'ਤੇ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਗਨ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋ?'
‘ਮੈਡਮ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਹੀ,’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਛੋਟੀ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ, ਬਿਸਮਿੱਲਾ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਤਾਬ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਆਇਤ ਮਿਲੀ:
ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਦਾਗ ਲੱਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ: ਯਿਸੂ ਦਾ ਸਾਹ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਦੀਵਾ ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।
‘ਕਿੰਨਾ ਕਮਾਲ ਹੈ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਦਾ!’ ਮੰਝਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਭਾਵੇਂ ਮੌਕੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਅਣਉਚਿਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇੱਕ ਕਵੀ ਕੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਕਾਰਨ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਸੜਦਾ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਕਵੀ ਦਰਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕੀ ਇਹ ਦਰਦ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਅੱਜ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ?’

‘ਹਾਂ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, ‘ਅਤੇ “ਦਰਦ” (ਦਰਦ) ਸ਼ਬਦ “ਦਾਗ” ਜਾਂ “ਦੁੱਖ” (ਦਾਗ) ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੁਣੇ ਹੀ ਦਾਗ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਆਇਤ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਗਨ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਵਜੋਂ “ਦਾਗ” ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?’

'ਹਾਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ। ਅਤੇ "ਚਿਰਾਘ" (ਦੀਵੇ) ਦੇ ਥੀਮ ਨੂੰ "ਯਿਸੂ ਦੇ ਸਾਹ" (ਨਫਸ-ਏ ਇਸਵੀ) ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਸੋਂਗਬਰਡ, ਹਜ਼ੂਰੀ, ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ, ਰੱਬ ਆਪਣਾ ਦਰਜਾ ਉੱਚਾ ਕਰੇ, ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਮੀਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:
ਜਦੋਂ ਦੀਵਾ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਯਿਸੂ ਦਾ ਸਾਹ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।
'ਇਸ ਲਈ ਅੱਜ ਤੋਂ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ, ਤੁਸੀਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਹੋ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਘ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਉਸਤਾਦ ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘਣਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅਸੀ ਹਨ। ਲਖਨਊ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਸ਼ੇਖ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਨਾਸਿਖ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਹੇ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਛੱਡ ਗਏ ਹਨ। ਫਿਰ, ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਰਿੰਦ ਹਨ।'
'ਇਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ੁਭ ਨਾਮ ਹਨ। ਪਰ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਰਾਮਪੁਰੀ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਅਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਪੂਰਾ ਹਿੰਦ ਸਾਡੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਗੂੰਜਦਾ ਹੈ। "ਰਾਮਪੁਰੀ" ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਜੋਸ਼ ਦੀ ਘਾਟ ਹੈ।'
ਰਾਮਪੁਰ ਬਾਰੇ ਇਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਟਿੱਪਣੀ 'ਤੇ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਘਬਰਾ ਗਈ। ਕੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇ... ਇਹ ਨਵਾਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਦੇਖਦੇ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੁਣਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗਾ ਮਜ਼ਾਕ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਨੁਕਸਾਨ ਰਹਿਤ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਿੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ: 'ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੀ ਇੱਕ ਨਿਰਵਿਘਨ ਚੱਟਾਨ ਹੋ; ਅਸੀਂ ਰਾਮ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਖੁਰਦਰੀ, ਕੜਕਦੀ ਰੇਤ ਹਾਂ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ, ਦਿੱਲੀ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰਹੋ!'
‘ਮੈਂ ਸੁਣਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ,’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਆਓ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਲਿਖੀਏ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ

ਇੱਕ ਪੈਰਾਡਾਈਮ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਦਿਓ; ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਲਈ ਮੇਰੀ ਖੋਜ ਵੇਖੋਗੇ।’
'ਖੈਰ, "ਤਮਾਸ਼ਾ" ਬਾਰੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇੱਥੇ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ "ਤਮਾਸ਼ਾ" ਬਾਰੇ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਬਣਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ, ਰਸਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਦਿਲ ਖਿੱਚਵੇਂ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇਹ ਲਾਈਨ ਕਹੀ:
ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ! 'ਓ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ! ਹੁਣ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਆ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਪਰਖਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮਰੋੜਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਕੋਈ ਕਦੇ ਇੱਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਲਾਈਨ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ?'
ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਹੱਸ ਪਈ। "ਕੋਈ ਸੌਖਾ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੋਹਣੀ ਬੋਲੀ ਵਾਲਾ ਭਾਸ਼ਣ ਨਹੀਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ! ਤੁਸੀਂ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।"
'ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ, ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਜ਼ਰੂਰ ਲਿਖੋ।' ਵਜ਼ੀਰ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
"ਮੈਡਮ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ," ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ। ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਪਲ, ਉਸਨੇ ਪੂਰੀ ਦੋ ਲਾਈਨਾਂ ਵਾਲੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ:
ਇੱਥੇ ਨਿਮਰ ਲੋਕ ਬੇਈਮਾਨਾਂ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ!
‘ਸ਼ਾਨਦਾਰ!’, ‘ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ!’ ਅਤੇ ‘ਕੇਵਲ ਰੱਬ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!’ ਇਹ ਉਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ ਜੋ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮਿਲੀਆਂ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੁੰਮਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਕੱਪੜਾ ਚੌੜਾ ਫੈਲਾਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਭੀਖ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ: ‘ਅੱਲ੍ਹਾ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋਵੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਉਸਨੂੰ "ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਗੁਰੂ" ਕਹੇ।’
ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ 'ਆਮੀਨ' ਕਿਹਾ। ਮਾਂਝਲੀ ਬਾਗਮ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਮਠਿਆਈਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੰਡ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਨੌਕਰਾਂ ਸਮੇਤ।
'ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਐਕਸਟੈਂਪੋਰਾਈਜ਼ਡ ਲਾਈਨ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਜੇ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਇਸ ਨਵੀਂ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੀਵੰਤ ਲਾਈਨ ਜੋੜ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰਾਂਗਾ, ਇੱਕ ਉਸਤਾਦ

ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਪਰੇ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਐਕਸਟੈਂਪੋਰਾਈਜ਼ ਕੀਤਾ:
ਆਕਾਸ਼ਗੰਗਾ ਦੇ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਗੱਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਈਨ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ:
ਇਹ ਇੱਕ ਅਰਥਹੀਣ ਤਮਾਸ਼ਾ, ਅਸਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉੱਠਿਆ।
ਫਿਰ ਤੋਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਆਈ। ਇੱਕ ਚਮਕਦੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਾਂਗਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ।'

'ਆਮੀਨ' ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੌਰ ਆਇਆ। ਹੁਣ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਜ਼ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਰਸੋਈ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਡੱਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਸੀ।

51

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਬਸੰਤ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲ ਇੱਕ ਆਮ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਪਾਈ।
'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸਾਡੀ ਨਵੀਂ ਹਵੇਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਦਰੱਸੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਹੋਵੇਗਾ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆ ਸਕੋ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਮਕਸਦ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸਸਪੈਂਸ ਨਾਲ ਧੜਕਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ, ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ। ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰ ਚੁੰਮਣ ਆਵਾਂਗਾ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਰੱਬ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਵਿੱਚ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ।'
ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਰਾਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ, ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਘਰ, ਉਹ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਈ ਗਈ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਬੈਲਗੱਡੀ ਅਤੇ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵੇਂ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੇਖ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਜਵਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਰਦਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਭੇਜੇ ਬਿਨਾਂ ਸਿੱਧਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਹਾਲ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੀ ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਉਸਦੀ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਗੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਸਵਾਗਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਾਰਸੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਆਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਓ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਚਿਹਰਾ ਜਾਣਿਆ-ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੰਬਾ, ਜਵਾਨ ਸਰੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ

ਮਾਸ ਵਾਲਾ, ਸਿੱਧਾ ਨੱਕ, ਪਰ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਰਵ, ਚਮਕਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਜੋ ਲੰਬੀਆਂ ਸਨ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬਦਾਮ ਵਰਗੀਆਂ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਗੁਲਾਬੀ ਬੁੱਲ੍ਹ; ਉਸਦੇ ਹਰ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਸਨ: ਹੀਰਾ, ਨੀਲ ਅਤੇ ਰੂਬੀ। ਉਸਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਦਾ ਪਰ ਮਹਿੰਗਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿਹਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਟਪਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਉੱਠੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਓਏ ਮੇਰੇ! ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਿਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲੰਬੇ ਕੱਦ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ!'
'ਆਹਾ! ਇਹ ਤੂੰ ਹੀ ਹੈਂ, ਫੂਪੀ ਜਹਾਂਗੀਰ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਸਾਰੇ ਦਾਗ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ... ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਦਲਿਆ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਵੱਲ ਵਧਿਆ ਜਿਸਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਚਾਲ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਗੱਲ ਤੁਰੰਤ ਵੇਖ ਲਈ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਭਰਾ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਹਟ ਕੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਿਜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਦੋਵਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੋਟੇ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ।
‘ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ! ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ। ਤੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ।’ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸਨੂੰ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।
‘ਸਾਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਹਾਡੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਿਵੇਂ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ?’ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ‘ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹੋ?’
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਉਸਦੀ ਅਕਾਦਮਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਬਾਰੇ ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਫੂਪੀ ਦੀ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਇਰਾਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇਹ ਬੁਝਾਰਤ ਹੱਲ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਓਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬੋਰ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਕਿਤਾਬਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਕਦੋਂ ਆਏ ਹੋ? ਅੰਕਲ ਠੀਕ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਠੀਕ ਹੋਵੇਗਾ?'

'ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਵਿਹਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਣ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਆਵਾਂਗਾ।'
"ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਚਾਹੋ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਵੇਂ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹੋਗੇ?"
"ਹਾਂ... ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪਤੀ ਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋਵੋਗੇ? ਮੇਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੈ।"
"ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।"
'ਉਹ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੈ, ਸ਼ੁੱਧ ਈਰਾਨੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਹਨ, ਪਰ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈਰਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬੇਕਾਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਾ ਬੋਝ ਕਿਉਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਇਸਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਵੱਡੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, 'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ।'
'ਉਹ ਮਾਣਯੋਗ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਦਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਵੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਹੈ, ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਸ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੋਈ ਵਿਆਹ ਯੋਗ ਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਔਰਤਾਂ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ? ਉਸਨੇ ਸਖ਼ਤ ਚੁੱਪ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ; ਵਿਰਾਮ ਲੰਬਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਨੇ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ: 'ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਾਫ਼ੀ ਇਕੱਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਾਮਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਹੋ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ?'
'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਉਸ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਹੈ। ਪਰ... ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮਪੁਰ ਆਵੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਪਰ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਦਰਅਸਲ, ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੂਤਕਾਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾਉਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ...' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਿਹਾ, ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹਿਣ ਬਾਰੇ? ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਫੂਪੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ

ਪਸੰਦ ਨਾ ਆਵੇ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਖੂਨ ਦੀ ਭੈਣ ਹੈ - ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਥਾਨ ਦੇਵੇ - ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਵੇਗੀ।
‘ਹਾਂ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ...’ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲੀ, ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਤੋਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ‘ਸੁਣੋ, ਇੱਕ ਸਥਿਤੀ ਵਿਕਸਤ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ... ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।’ ਉਸਨੇ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਲਪੇਟਿਆ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕਹਿਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ: ‘ਸੁਣੋ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ। ਮੇਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਨਮੂਨਾ ਉੱਭਰ ਆਵੇ... ਮੈਂ... ਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵੱਸਦਾ ਦੇਖ ਸਕਾਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ... ਉਸਦਾ ਦੁੱਖ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਘੱਟ ਜਾਵੇ।’
ਉਮਦਾਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਸੀ ਜੋ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ? ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਿਸਦੀ ਉਲਝਣ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

'ਮੈਂ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਇਸੇ ਰਾਏ ਵਾਲਾ ਪਾ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਹਾਂ, ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧੋ।'
'ਤਾਂ ਹੁਣ ਮਾਮਲਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ: ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਲਈ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ, ਜੀਜਾ ਵੱਲੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਫੂਪੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ...'
'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਿਹਾ? ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।'
'ਕੁਝ ਨਹੀਂ... ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।'
'ਕੀ ਉਸਦਾ ਅਜੇ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ?'
‘ਨਹੀਂ,’ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨੇ ਹੁਣ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ। ‘ਉਸਦੀ ਗਰੀਬ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੱਡੀ ਹਵੇਲੀ ਕਾਫ਼ੀ ਉਜਾੜ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ... ਉਸਨੇ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ

ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਸੁਣੀ... ਉਸਨੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਕਬਰਾਬਾਦ ਤੋਂ ਬੁਲਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕਰ ਸਕਾਂ।’
‘ਫਿਰ, ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾਰਾਜ਼ ਵੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਇਹ ਉਹ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸੋਚਣ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਵਜੋਂ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਿੱਧੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ, ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਜੋ ਉਸਨੇ ਘਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਚੇਤੰਨ ਅਤੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਗਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਛੂਹਣ ਲਈ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ: ਉਸਨੇ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੁਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਤੋਂ, ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਭਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰੱਖਿਅਕ ਜਾਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਕਦਮ ਚੁੱਕਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜਾਂ ਅਮੂਰਤ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਮ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ, ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਜਨਤਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਬਾਹਰੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਜਾਂ ਗਾਰੰਟਰ ਬਣਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਇੱਕ ਹੋਰ, ਨਵੇਂ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਾਲਗਤਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀਆਂ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਸੂਚਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਅਮਲ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਿਆਰੀ ਦੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ, ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਅਤੇ ਹੋਰ

ਵਧ ਰਹੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਗੱਦ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੇ ਬਿਹਤਰ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕੌਣ ਦਿਖਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਦੁਖਦਾਈ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੋਹਣੇ ਸਕੂਲੀ ਦੋਸਤ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਨਰਮ ਕਾਮੁਕ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਪਸੰਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਹਰੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਰ, ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੂਨ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਸ਼ਾਸਕ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਂ ਸਨ। ਜਾਗਦੇ ਜਾਂ ਸੁਤੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਉਹ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ - ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨੇ ਕਦੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ, ਕਦੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ, ਕਦੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿੱਚ, ਕਦੇ ਉਸ ਉੱਚੀ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹਕੀਮ ਮੰਨਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿਹਤ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਵੱਡੀ, ਅਜੀਬ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਬੇਵੱਸੀ... ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਇਸ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਣਾ ਹੈ? ਬੱਚੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਨ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਬੁੱਢੇ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਮਰ ਦੇ ਸਮਝਦੇ ਹਨ; ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ, ਸਗੋਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਣੇ ਵੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਭਾਵਨਾ ਕਿ ਮਾਪੇ ਬੁੱਢੇ ਹਨ, ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਬੱਚੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਜਾਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਵਹਾਅ ਦਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਜੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਣਵਿਆਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਲੰਬੇ, ਜ਼ਾਲਮ ਹੱਥ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਅਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਿਤਾ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਵਜੋਂ ਕਲਪਨਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਧਾਰਨਾ - ਚਮਕਦਾਰ ਕਵਚ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੂਰਬੀਰ ਹੋਣ ਦੀ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਿਆਰ ਰਹਿਣ ਦੀ - ਉਸ ਲਈ ਉਸਦੀ ਹਰ ਭਾਵਨਾ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਬਲ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ: ਫਿਰ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਹੋਣਗੇ; ਘਰੇਲੂ ਜੀਵਨ ਦੀ ਇੱਕ

ਘਰੇਲੂ ਭਾਵਨਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਇਕੱਲਤਾ, ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ...? ਉਸਨੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸਦੇ ਅਰਥਾਂ ਅਤੇ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਅਰਥਾਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਅਚੇਤ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਛੁਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਧੁਰਾ ਅਤੇ ਧੁਰਾ ਬਣਾ ਦੇਵੇ, ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦੇਵੇ, ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਲਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚੱਲ ਸਕੇ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਸੋਚਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਦਿਨ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਸੀ ਜੋ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਜਬੂਰਨ ਉਹ ਅਹੁਦਾ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ ਜੋ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।
ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਆਹੀ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਛਾ ਵੀ ਰੱਖੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦਰਦ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਭੂਤਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੂਤਕਾਲ ਤੋਂ ਵਰਤਮਾਨ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਹਾਰਕ ਸੁਝਾਅ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਉਦਾਸੀ, ਇੱਕ ਚਿੰਤਾ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸਨੂੰ ਲੋੜ ਹੈ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਚਾਰੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਫਾਇਦੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸਨ?
ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ...' ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ, 'ਅਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਜਿਸਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਕਰੋ।'
‘ਮੇਰੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ? ਇਸ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕੌਣ ਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਜਾਂ ਨਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ? ਜੇ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ?’ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਆਈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।

‘ਮੈਂ ਛੋਟੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੀ,’ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ... ਪਰ... ਮਰਦ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੂਰਜ ਸਾਡੀ ਉਮਰ ਦੇ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬੁੱਢੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਛਾਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਝੁਲਸ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਗੁਆ ਸਕਦੀ ਹੈ।’
‘ਮੰਜਲੀ ਖਾਲਾ, ਇਹ ਸਭ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੈ,’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤਰਕਪੂਰਨ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ। ‘ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।’
‘ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ!’ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ। ‘ਕੋਈ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੋਟੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਸਾਡਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚੁੱਕਾਂਗੇ ਜਦੋਂ ਸਾਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਸੰਦ ਆਇਆ ਹੈ।’

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਗਭਗ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। 'ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਪਸੰਦ ਆਇਆ? ਇੱਥੇ ਪਸੰਦ ਕਿਵੇਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ, ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਜਾਂ ਨਾਪਸੰਦ? ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਫੈਸਲਾ ਅੰਮਾ ਜਾਨ 'ਤੇ ਹੈ, ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।'
ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਹੋਰ ਬਹਿਸ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੱਕ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਬੋਝ ਹੇਠ ਦੱਬਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਭਾਰੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦਾ, ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਵੀ ਹਿੰਸਕ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਜਾਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਖ ਦੇ ਝਪਕਦੇ ਹੋਏ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਲਿਆ।
ਅੰਦਰੋਂ ਧੁਖਦਾ ਅਤੇ ਉਬਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਅਤੇ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਰੱਖੇ।
'ਦੇਖੋ, ਬੀਬੀ, ਇੱਥੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਉਦਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਦਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਲੂਆਂ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ...'

ਇੱਕ ਉਦਾਸ, ਕੌੜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਛੂਹ ਗਈ। 'ਮੈਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਦਾ ਸੌਦਾ ਕੀਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੌਦਾ ਵੀ, ਕਈ ਵਾਰ, ਬਾਜੀ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਹੋਰ ਅੱਗ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ?'
'ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਕਲਮ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰ। ਕਲਮ ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹੈ ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਕੱਟੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਕਈ ਵਾਰ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੀਆਂ ਖੇਡਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖੇਡੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਾਰੀਆਂ ਜਾਂ ਜਿੱਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।'
'ਜਦੋਂ ਖੇਡ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖੇਡੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜਿੱਤ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ?'
'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਖੇਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਚਾਲ ਬਣਾ ਦੇਵੇਗਾ। ਮਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫ਼ਰਕ ਹੈ।'
‘ਕਿਉਂ? ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਹੱਥ ਮੇਰੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕਿਉਂ ਕਰੇ? ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਖੇਡ ਕੌਣ ਖੇਡੇਗਾ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁੱਸੇ, ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ। ‘ਸਾਡੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਖੇਡਾਂ, ਸਾਡੇ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਲਾਭ ਦੀ ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਠਪੁਤਲੀ ਸ਼ੋਅ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹਨ? ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ!’
‘ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ?’ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਕੁਝ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਚੀਕ ਪਈ, ਕੁਝ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਿਆਂ। ‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ: ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’

‘ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਹਿੱਤ ਵਿੱਚ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ।
'ਪਿਆਰ ਵੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਵਾਰਥ ਹੈ, ਸ਼ਾਇਦ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਮਨਕਾਰੀ। ਛੋਟੀ, ਤੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ? ਮੈਂ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਤੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਤੱਕ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਾਂਗਾ,' ਅਤੇ ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਵੱਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਮਦਾ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਬਾਹਰ ਆਵੇਗਾ, ਜਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਵੇਗਾ। ਕਈ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ; ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ।
ਉਸ ਰਾਤ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਪਰ ਕੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਅੱਗੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ? ਉੱਥੇ ਮੰਝਲੀ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਧਾਗੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਖੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕੱਟ ਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਦੂਜੀਆਂ, ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਗੁੰਝਲਦਾਰ

ਗੰਢਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ; ਪਰ ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਚਰਚਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਉਹ ਖੁਦ ਇੱਕ ਨਾਬਾਲਗ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ... ਅਤੇ ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦਾ? ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦਾ? ਕੀ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਗੁਆਚੀ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ? ... ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਉਸਨੂੰ ਸੱਟ ਲੱਗ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ... ਅਤੇ ਮੈਂ? ਮੈਂ ਕੀ ਹਾਂ? ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ? ਜੇ ਕੋਈ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਉਜਾੜ, ਇਕੱਲਾ ਕਬਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਯਾਦ ਦੀਵੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਲਈ, ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਵੇਗੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ। ਤਾਂ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪਾਸਿਓਂ ਖੋਹ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੇ। ਫਿਰ ਵੀ, ਫਿਰ ਵੀ... ਅੱਲ੍ਹਾ, ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਾਲ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਦੀ ਯਾਦ ਦੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ, ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਸੀ? ਹਰ ਕੋਈ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਨਿਯਮ ਹੈ।
ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਜਣ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਹ ਆਘਾ ਸਾਹਿਬ? ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੀਆ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਇੱਕ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਵਿਆਹ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹੈ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰੇਗਾ? ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਏ ਗਏ ਸਨ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ; ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਆਘਾ ਸਾਹਿਬ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨਗੇ?

ਦੋ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ-ਬਾਤਾਂ ਕਰਦਿਆਂ, ਪੁੱਛਣ-ਉੱਤਰਦਿਆਂ, ਝੰਜੋੜਦਿਆਂ ਲੰਘ ਗਏ। ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਹੁਣ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਰਾਮਪੁਰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਫਲਦਾ ਦੇਖਣ ਲਈ ਵੀ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ

ਸਹੀ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ: ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਮਨਮੋਹਕ ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ; ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਸਕਦੀ ਸੀ - ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਲ ਨੂੰ - ਲਗਭਗ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ। ਫਿਰ, ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਅਸਲ ਪਿਆਰਾ ਹੋਣ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ, ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਹੰਕਾਰ, ਜੋ ਕਿ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਛਤ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਸੀ। ਘਮੰਡੀ, ਹੰਕਾਰੀ, ਅਣਦੇਖੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਿਮ ਪ੍ਰੇਮ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਟ੍ਰੋਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਉਸਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੇ ਉਸਨੂੰ - ਉਸਦੇ ਲਈ ਕੀ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੀ ਨਹੀਂ - ਵਿੱਚ ਫਰਕ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨਾਲ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੂਰ ਅਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇੱਕ ਮਰਦ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ: ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਹ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੇ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਔਰਤ ਲਈ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਰਦ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ: ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਜੇ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਦਲ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੀ ਅਸਲੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਪਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ ਕੀਮਤ ਚੁਕਾਉਣੀ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਉਹ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ, ਜਾਂ ਜੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਮੰਡ ਦੁਆਰਾ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਭਾਰੀ ਕੀਮਤ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਸੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਦਮੀ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਇੱਕ ਰਾਤ ਵਜ਼ੀਰ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਜਾਗਣ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿਆਰ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਭਟਕਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ ਕੋਈ ਸਿੱਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਵੈ-ਬੋਧ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਬੁਲਾਈ ਅਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਧੀ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ ਗਈ।

ਆਪਣੇ ਆਮ ਨਿੱਘੇ ਸਵਾਗਤ ਜਾਂ ਘੁੰਮਦੇ-ਫਿਰਦੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ ਮਾਂਝਲੀ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸਵਾਲ ਕੀਤਾ: 'ਬਾਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੱਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਲਾਭ ਦੇਖਦੇ ਹੋ?'
ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹੱਸ ਪਈ। "ਛੋਟੀ ਕੁੜੀਏ, ਕੀ ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ? ਕੀ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਆਦਮੀ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਚਾਦਰ, ਸਿਰ 'ਤੇ ਛੱਤ, ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਪਨਾਹ ਅਤੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੈ?"
‘ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਸਜਿਦ ਵਿੱਚ ਮੁੱਖ ਪੁਜਾਰੀ ਜਾਂ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ!’
'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਸ ਕੇ ਨਾ ਉਡਾਓ; ਇਹ ਸਮਾਂ ਅਤੇ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਰੁਕੋ ਅਤੇ ਸੋਚੋ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਤਿੱਖਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਭੜਕਾਇਆ ਗਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਕੀ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਿਆ ਹੈ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਮਿਲੇਗਾ?'
'ਠੰਡੇ ਦਿਮਾਗ ਨਾਲ ਸੋਚਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ - ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ - ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਪੜਾਅ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਘਰ, ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਣਾ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਰਹਿਣਾ ਚੁਣੇਗਾ? ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਚਲਾ ਜਾਵੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੇ ਹੋਰ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ, ਨੌਜਵਾਨ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।' 'ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ!' ਮਾਂਝਲੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਇਹ ਤਾਂ ਹੈ ਨਾ?' ਉਹ ਹਟ ਗਈ, ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪੂਰੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ।
"ਮੰਨਿਆ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਖੁਆਓਗੇ? ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪੇਟ ਕਿਵੇਂ ਖੁਆਓਗੇ? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਜੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਨੌਕਰ, ਨੌਕਰਾਣੀ, ਪਹਿਰੇਦਾਰ, ਦਰਬਾਨ, ਪਾਲਕੀ, ਨਲਕੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਕੇ ਪਾਲਿਆ-ਪੋਸਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਵੀ ਕੀਤਾ। ਕੀ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਵਿੱਤੀ ਹਾਲਤ ਹੁਣ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ?"
ਵਜ਼ੀਰ, ਜੋ ਮੰਝਲੀ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਅਚਾਨਕ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ਤੋਂ ਵੀ, ਉਸ ਗਰੀਬੀ 'ਤੇ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਝਾਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ

ਬੁੱਲ੍ਹ ਅਤੇ ਜੀਭ ਸੁੱਕ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਢੁਕਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਚਾਂਦਨੀ ਨੂੰ ਬੈੱਡ ਮਿਸ਼ਕ ਦੇ ਜੂਸ ਦਾ ਇੱਕ ਬਰਫ਼ ਵਾਲਾ ਗਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਕਿ ਚਿੰਤਾ, ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਉਲਝਣ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਇੱਕ ਔਸ਼ਧੀ ਵਾਲਾ ਡਰਿੰਕ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਛੋਟੀ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, 'ਦੇਖੋ, ਛੋਟੀ, ਮੈਂ ਯਕੀਨਨ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਜੋ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰੋਗੇ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦਿਓ। ਇਸ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਵੀ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੋ; ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾਰਾਜ਼ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਨਾਂਹ ਕਹੋ... ਅਤੇ ਦੇਖੋ, ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਫਾਇਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵੋਗੇ।' 'ਇਹ ਬੰਦਾ ਕੌਣ ਹੈ, ਬਾਜੀ? ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਸੁਣਿਆ? ਜਾਂ ਜੇ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ? ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚੁਣਿਆ, ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ?'

ਵਜ਼ੀਰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ, ਜੋ ਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੰਗ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਸੱਚਮੁੱਚ! ਉਸ ਮੁਟਿਆਰ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ! ਦਰਅਸਲ, ਛੋਟੀ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਅਣਵਿਆਹੀ ਲੱਗ ਰਹੇ ਹੋ।'
'ਮੰਜਲੀ ਬਾਜੀ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਸੱਚਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸੋਚ ਸਕਾਂ।'
'ਖੈਰ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਦੱਸਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਦੇ ਪਤੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ... ਅਤੇ, ਦਰਅਸਲ... ਨਵਾਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਮਪੁਰ ਆਏ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਦੀਆਂ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਏ। ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।'

'ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਸਹੀ ਵਿਆਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ?'
"ਹੋਰ ਕੀ, ਕੁੜੀਏ? ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?"
'ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਈ ਵਿਆਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ੀਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ।'
'ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ! ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੀਆ ਸ਼ਾਸਕ ਹੈ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁੰਨੀ ਸੀ। ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕ ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।'
'ਅਤੇ ਕੀ ਉਸ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ, ਜੇ ਕੋਈ ਹਨ, ਸ਼ੀਆ ਵਜੋਂ ਪਾਲੇ ਜਾਣਗੇ?'
'ਬੀਬੀ, ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨੀ ਦੂਰ ਦੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਜਦੋਂ ਮੌਕਾ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗੇ।'
'ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝ ਆਵੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਜਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ। ਹੋਰ ਕੁਝ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਫਿਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ। 'ਮੈਂ ਇਸ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਇਨਸਾਨ ਹੈ? ਉਸਦਾ ਆਮ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਕੀ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਕਠੋਰ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੇਗਾ।'
'ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਚਰਿੱਤਰ, ਉਸਦੇ ਵੰਸ਼ ਜਾਂ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਕੁਲੀਨਤਾ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਬਦਨਾਮੀ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।'
'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਪਰ... ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਅੰਨ੍ਹਾ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।'

ਹੁਣ ਸੋਚਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੀ ਸੀ। 'ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਪੁਰਾਣੇ ਜ਼ਮਾਨੇ ਦੇ ਇੱਕ ਸੱਜਣ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨਗੇ।'
'ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਸ਼ਰੀਅਤ ਇਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।'
'ਪਿਆਰੀ ਕੁੜੀਏ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਖੈਰ, ਤੂੰ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰੁਕ। ਮੈਂ ਦਿਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਹਾਂਗੀਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਨੁਕਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸਾਰਿਤ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗਾ।

ਜੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਗਲਾ ਕਦਮ ਚੁੱਕਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਵੀ ਸਲਾਹ ਕਰਾਂਗੀ।'
ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਮਦਾਹ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼-ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਦੋ ਦਰਬਾਨ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਕਿ ਉਹ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। ਸੁੱਕੇ ਮੇਵਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਦੇ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਘੜੇ ਸਨ। ਭਾਰਤੀ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਲੱਕੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਾਜ਼ੁਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਲੱਕੜ ਦਾ ਡੱਬਾ ਵੀ ਸੀ। ਬੰਦ ਡੱਬੇ ਦੀ ਚਾਬੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਸੀਲਬੰਦ ਥੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਸਟਾਫ਼-ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਦਰਬਾਨਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਘੜੇ ਸਟੋਰਰੂਮ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਨੇ ਲੱਕੜ ਦਾ ਡੱਬਾ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਿੱਜੀ ਚੀਜ਼ ਵਜੋਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਡੱਬਾ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਕੀਮਤੀ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੋਹਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ, ਪਰ ਚਾਬੀ ਉਸਦੀਆਂ ਲਗਭਗ ਬੇਚੈਨ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕਦੀ ਰਹੀ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮੋਟੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਦੋ ਰੋਲ ਸਨ, ਜੋ ਸੋਨੇ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ, ਰੱਬ, ਇਹ ਕੋਈ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਨ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸਾਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਮਿਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਆਕਰਸ਼ਕ ਪਰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਆਮ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਈਰਾਨੀ ਮਾਸਟਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ, ਇਸਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ, ਸ਼ਫੀਆਹ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸ਼ਫੀਆਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਇੰਨਾ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਸੰਤੁਲਿਤ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਦਰਦ ਲੈਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਪਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਕਵਿਤਾ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਇਸਦੀ ਚੋਣ ਲਈ ਵੀ ਵਧਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ:

ਪਿਆਰ ਦਾ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਿਖਣ ਲਈ, ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਰੋਲ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਲਈ, ਭਾਸ਼ਣ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਪਾਗਲਾਂ ਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਇਸਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ, ਸਿਆਣੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਉਸਤਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਹੋ, ਮੇਰੇ ਗੀਤ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਅਤੇ ਚੌੜਾਈ ਲਈ, ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਬਾਜ਼ਾਰ

ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਦੇਵਾਂਗਾ; ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਕੰਧ 'ਤੇ ਪੇਂਟ ਕੀਤੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ; ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਲਾਟ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਅੱਖ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਵੀ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਲਈ ਲਿਖੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ। ਹਰ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਛੁਪੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ: ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਜਵਾਬ ਹਨ! ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਵਾਲ ਹਨ?
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕੁਝ ਘੱਟ ਗਈ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਝੂ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹਾਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਕੋਮਲ ਕਿਰਪਾ ਲਈ, ਹੁਣ ਬੇਕਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਲਤਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੁਆਰਾ ਦੱਬਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ; ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਕਦੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦੇ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੇ। ਹੁਣ ਵੀ, ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮੱਧਮ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।
ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਵੀ ਸੁਤੰਤਰ, ਸਵੈ-ਇੱਛਾਵਾਨ, ਜ਼ਿੱਦੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਕੁਝ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕੁਝ ਵੀ ਸਵੈ-ਹੋਂਦ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਹੋਣ ਨੇ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅਮੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੇਗਮ ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਸਨ, ਪਰ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਅਜੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ... ਇਹ ਨਵੀਂ ਲਹਿਰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਨੂੰ ਢਾਹ ਰਹੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਦੂਜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਜਾਣਗੇ; ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਤਾਂ ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ?
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮੁਰਝਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਬਾਹਰੀ ਦਿੱਖ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਰਗੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਉਸਨੂੰ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਜਾਣ ਲਈ ਛੱਡ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਜ਼ਖਮ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉੱਭਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ? ਕੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਗੁਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ, ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਮੇਕਅੱਪ ਦੀ ਇਹ ਸਾਰੀ ਘਾਟ, ਇਸਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ

ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਸੁੰਦਰ, ਇਹ ਸਾਰੀ ਸਜਾਵਟ ਦੀ ਘਾਟ, ਇਸਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਮਨਮੋਹਕ, ਸੁੰਗੜ ਕੇ ਇੰਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਵਾਂਗ ਕੁਚਲ ਨਹੀਂ ਜਾਵੇਗੀ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਅਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ?
ਉਸਨੂੰ ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ: ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋਣ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਫਿਰ ਤੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਰਹੇਂਗੀ, ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਤੂੰ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਬੁਢਾਪਾ ਹੋਵੇਗਾ... ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵਿੱਚ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਫਾਇਦਾ ਹੈ: ਮੈਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਰਹਾਂਗੀ; ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੱਥੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਜਹਾਨਾਬਾਦ ਦੀ ਗਰਜਦੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ, ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀ ਇੱਕ ਉਜਾੜ ਧਰਤੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਜੀਣ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਾਕਤ ਮਿਲੇਗੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਨਮ ਦੇਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਹਾਂ? ਮੇਰਾ ਪਾਸਾ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਜਿਗਰ ਇਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕੀ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਬਣੀ ਹਾਂ?
… ਓਹ, ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਭੁੱਲ ਗਈ! ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਕਾਗਜ਼ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਪੂਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲਾ ਪੋਰਟਰੇਟ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਅਤੇ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਚਮਕਾਂ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ, ਪਰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ, ਲਗਭਗ ਚਾਲੀ ਤੋਂ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਦਾ, ਗੋਰਾ ਰੰਗ, ਅਤੇ ਜੀਵੰਤ, ਚਮਕਦਾਰ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੇਕ ਭਰਵੱਟੇ ਵਾਲਾ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਸਟਾਈਲਿਸ਼ ਪੱਗ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਤਿੱਖੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪੱਗ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਰੀਕ ਪੀਲੀਆਂ ਧਾਰੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ, ਛੋਟੀ, ਬਹੁਤ ਪਤਲੀ, ਈਰਾਨੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ; ਮੁੱਛਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਹਲਕੇ, ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਮਸਲਿਨ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਟਿਊਨਿਕ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਟਿਊਨਿਕ ਦੇ ਉੱਪਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ, ਮੁਗਲ-ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਅੱਧਾ-ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਟ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੀ ਹਰ ਲਾਈਨ, ਹਰ ਬਿੰਦੀ ਧਾਗਮਈ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੀ: ਦੋਸਤਾਨਾ, ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ, ਹਮਦਰਦ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਖਿਆ। ਕਈ ਮਿੰਟ ਬੀਤ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ, ਹਲਕੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖਿਆ, ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ, ਬਿਹਤਰ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ: ਤਸਵੀਰ ਉਹੀ ਸੀ,

ਓਨੀ ਹੀ ਦੋਸਤਾਨਾ, ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੀ ਸੀ।
ਅਚਾਨਕ, ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ; ਇਹ ਬੇਵੱਸੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦਾ ਜੋ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਸੜ ਰਿਹਾ ਹੈ ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ, ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਫਿਰ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ, ਜਹਾਂਗੀਰਾ, ਇਹ ਆਕਰਸ਼ਕ, ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਅਜਨਬੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਗਾ ਸਮਥਿੰਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ... ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਵੱਲ ਮੋੜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਟੀਚੇ ਦੀ ਲਗਾਤਾਰ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਹੱਕ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਜੀ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਮਰ ਸਕਦੇ?
… ਫੈਸਲਾ ਮੇਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ…. ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ? ਉਸਨੇ ਵੀ ਇੱਕ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਆਜ਼ਾਦ ਏਜੰਟ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਇਹ ਲੋਕ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣਗੇ।
ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਈ, ਮਾਂਝਲੀ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਹੋਈ ਉਸਨੂੰ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਸੁਪਾਰੀ ਕੱਟਦੀ ਹੋਈ ਮਿਲੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਾ ਹੋਵੇ।
'ਮੰਜਲੀ ਬਾਜੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ?'
"ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਯਕੀਨ ਕਰ, ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ; ਮੈਂ ਅਤੇ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।"
'ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ? ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਓ ਪਿਆਰੇ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਇਕੱਲਤਾ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।'
‘ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ!’ ਉਸਨੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ ਜੋ ਹਾਂ, ਉਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹਾਂ।’

'ਬੀਬੀ, ਕੋਈ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਇੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ; ਸਮਾਂ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਅਣਗਿਣਤ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਜਾਣ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ; ਕੁਝ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾੜੀਆਂ।'

ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮੰਝਲੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮਨੋਦਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਪੁੱਛੇ ਅੰਦਰ ਚਲੀ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹੰਝੂ ਰੁਕ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਦੁਬਾਰਾ ਖੇਡਦੀ ਹਾਂ।' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਬੋਲੀ: ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ ਹੋ ਜਾਵੇ; ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਪਾਣੀ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਏ, ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਆਪਣੀ ਕਲਮ ਲਈ ਅਤੇ ਸਦੀ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੈਬ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਆਇਤ ਲਿਖੀ:
ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਲੁਕਾਇਆ ਸੀ; ਹੁਣ, ਮੈਂ ਉਜਾੜ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖਜ਼ਾਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੌਲਵੀ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵੀਰਵਾਰ, 11 ਅਗਸਤ 1842 ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ, ਰਸਮ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦਾਜ ਢਾਈ ਸੌ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰਾਂ 'ਤੇ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਟਕਸਾਲ ਦੀ ਮੋਹਰ ਜਾਂ ਮੁਹਰ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰਾਂ ਨੂੰ 1760 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੋਨਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੋਨੇ ਨਾਲੋਂ ਔਂਸ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸ਼ਿਲਿੰਗ, ਯਾਨੀ ਕਿ 6 ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਵਿਆਹ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਧਾ ਦਾਜ ਤੁਰੰਤ ਅਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਈ; ਉਸਦੀ ਰਸਮੀ 'ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਵਿਦਾਈ' ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਹੋਈ। ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਤਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲਾੜੀ ਅਤੇ ਲਾੜੇ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਆਏ ਸਨ। ਅਨਵਰੀ ਦਾ ਦਿਲ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੱਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਖਰਕਾਰ ਇੱਕ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਪਨਾਹ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ, ਪਾਪ ਤੋਂ ਦੂਰ ਅਤੇ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ। ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਰੇ ਖਰਚੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲਏ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆਵਾਂ 'ਤੇ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਸੁਆਦ ਦੀ ਮੋਹਰ ਲੱਗੇ। ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸਈਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨਵ-ਵਿਆਹੇ ਜੋੜੇ ਲਈ ਮਠਿਆਈਆਂ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜੇ ਅੰਗੂਠੇ ਭੇਜੇ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ; ਉਸਨੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਚਾਬੀਆਂ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਦੇ ਸਕੇ, ਜਾਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਰੱਖ-ਰਖਾਅ ਕਰ ਸਕੇ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਜ਼ੀਰ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ

ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ, ਲੋੜੀਂਦਾ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਭਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਖਰੀ ਵਾਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਸੁਰੱਖਿਆਤਮਕ ਚੰਦ੍ਰਮੇ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਸੀ; ਹੁਣ ਦੁੱਖ ਤੋਂ ਦੂਰੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਭਾਗਾਂ ਵਾਂਗ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੈ: ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਘਿਣਾਉਣਾ ਹਨੇਰਾ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।
ਆਪਣੀ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਮੌਲਵੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਤਾਬੀ, ਹਾਸੋਹੀਣਾ, ਸਖ਼ਤ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੌਲਵੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਈਰਾਨੀ ਰਈਸਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪੂਰਵਜ ਸਨ; ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਨੀਵਾਂ ਸਮਝਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਾਵਿਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਣ ਸੀ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਜੋ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਫਾਰਸੀ ਬੋਲਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਉਹ ਪਵਿੱਤਰ ਉਰਦੂ-ਏ-ਮੁਅੱਲ੍ਹਾ, ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਭਾਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲੀ ਹੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ - ਭਾਵੇਂ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸੱਚੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਨਾਲ - ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਕਵੀ, ਜ਼ੁਹਰਾਹ ਦਿਹਲਵੀ ਦੇ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਨਾਲ, ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੇ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਮਿਲੀਆਂ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਨੋਟਬੁੱਕ ਜਾਂ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਨਹਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਖੋਜ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿ ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਸਰੀਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ: ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਵੀ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਤਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੈ; ਮੈਂ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿੱਠਾ ਮਿੱਠਾ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸ਼ਮਾ ਪੰਛੀ ਵੀ ਪਾਇਆ ਹੈ! (ਇਹ ਗੱਲ ਕਿ ਸ਼ਮਾ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਮਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਾਲਾ', ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਗੁਆਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।)

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਬਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਮੜੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸੇ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਲੋਕ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨਗੇ ਕਿ ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਹਾਵਤ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਰਥ ਆਦਮੀ ਇੱਕ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਤਿੱਤਰ ਨੂੰ ਫੜਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰੇ ਜਾਂ ਲੁਕਾਵੇ।'
ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹਾਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟ ਪਿਆ। 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ, ਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ਤਰੰਜ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕਵੀਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਲੋਵਰ ਵਿੱਚ ਹਾਂ: ਤੁਸੀਂ ਰਾਣੀ ਹੋ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਹੋ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿਰਫ਼ ਚਮੜੀ ਪਹਿਨੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਕਿੱਥੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ?'
'ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਗੰਭੀਰ ਬਣੋ। ਘਰੇਲੂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਾਂ ਕਵਿਤਾ, ਇਹ ਸ਼ਤਰੰਜ ਜਾਂ ਪਚੀਸੀ ਦੇ ਖੇਡ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਮੈਨੂੰ ਮਤਲੀ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ; ਮੈਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਾਹ ਦੀ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਏ ਹੋ!'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਫਿਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਖੈਰ, ਯੂਨਾਨੀ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਵਰਗੀ ਗੋਲਿਆਂ ਦੇ ਘੁੰਮਣ ਨਾਲ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਹ ਹੈ।' 'ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਲਾਕ ਫੇਲਸੂਫ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਰਕ!' ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬੇਕਿਰਕੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਰਾਤੌਲ ਜਾਂ ਗੰਗੋਹ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ੇ ਹਰੇ ਅੰਬਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਮੁੱਠੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੇ ਸੀ।'
'ਓਹ, ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਭੁੱਲ ਗਿਆ। ਕੱਲ੍ਹ ਹੀ ਮੈਂ ਦੋ ਸਵਾਰ ਭੇਜੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਮੁਜ਼ੱਫਰਨਗਰ ਅਤੇ ਰਤੌਲ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਅਤੇ ਗੰਗੋਹ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਅੰਬਾਂ ਦਾ ਇੰਨਾ ਹਰਾ ਹੋਣਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਲਾਲ ਸ਼ਾਮ ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਮਰ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਗਰਭਵਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਿਛਲੀ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾ ਦੌਰਾਨ ਹੋਈ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਵਾਧੂ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਕਿਉਂਕਿ ਦੋ ਗਰਭ ਅਵਸਥਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਲੰਮਾ ਅੰਤਰ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਅਤੇ ਦਾਈਆਂ ਲਗਾਤਾਰ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ, ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਫਲ 28 ਜੂਨ 1843 ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਨਵਜੰਮਿਆ ਬੱਚਾ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵਾਂਗ ਸੁੰਦਰ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਰੀਰ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਗੋਰਾ ਰੰਗ ਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸੁਝਾਅ 'ਤੇ, ਬੱਚੇ ਦਾ ਨਾਮ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ, ਉਹ

ਇੱਕ ਕਵੀ ਬਣ ਕੇ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ; ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਈਕ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਗੀਲ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ।
ਮੀਂਹ ਜਲਦੀ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਛੇਵੇਂ ਦਿਨ, ਤੀਹਵੇਂ ਦਿਨ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਦੇ ਸਿਰ ਦੀ ਮੁੰਨਣ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੀਂਹ ਦਾ ਮੌਸਮ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਹਿੱਸੇ, ਜੋ ਗਰਮੀਆਂ ਦੇ ਬੇਅੰਤ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਤੇਜ਼ ਪੱਛਮੀ ਹਵਾ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਸੁੱਕ ਗਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਫਿੱਕੇ ਅਤੇ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੁਖਦਾਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਮੀਂਹ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ, ਲਗਭਗ ਰਾਤ ਭਰ ਜਾਗ ਗਏ, ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਪੱਤੇ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀ ਨਾਲ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ, ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਤਿਉਹਾਰ ਮਨਾਇਆ। ਗਲੀਆਂ, ਗਲੀਆਂ, ਬਾਗ਼, ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਥਾਵਾਂ - ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਰਾਮਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ - ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਕਲਾ ਨਾਲ ਜੀਵੰਤ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਬੋਲਚਾਲ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਦੋਸਤ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਮੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਅੰਬਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਲੁਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਉਹ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੋਸੀ ਨਦੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਰਾਮਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਲਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ।
ਬਾਗਾਂ ਅਤੇ ਬਗੀਚਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਬਾਗ-ਹਰੇ ਅਤੇ ਰੰਗੀਨ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਝੂਲੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਮੌਸਮੀ ਭੋਜਨ, ਮਸਾਲੇਦਾਰ, ਗਰਮ, ਡੂੰਘੇ ਤਲੇ ਹੋਏ, ਹਰ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਫੈਲਾਉਂਦੇ ਸਨ; ਵਾਤਾਵਰਣ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਰਸੋਈ ਬਣ ਗਿਆ। ਮੋਰ ਦੀ ਤਿੱਖੀ, ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਲੰਬੀ, ਭੇਦ ਭਰੀ ਪੁਕਾਰ, ਕੋਇਲ ਦੀ ਕੂਕ-ਕੂ... ਓਊ... ਪੀਵਿਟ ਦੀ ਪੁਕਾਰ, ਮੀਂਹ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੀ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਮੰਗਦੀ ਹੋਈ, ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ, ਆਪਣੀ ਆਮ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਨਾਲ, ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਅਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਛੱਡ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਯਾਦ ਆਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ, 'ਇੱਥੇ! ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ!' ਇਸ ਸਭ ਨੇ ਰਾਮਪੁਰ ਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਦਾਰੂਸ ਸਰੂਰ (ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਘਰ) ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਚਮਕਦਾਰ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰੀਆਂ ਸਨ; ਉਸਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਦਮੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਪਿਆਰਾ ਪੁੱਤਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਨਹਾਰ ਕਵੀ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਹੁਣ ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਮੰਗ

ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਸ ਲਈ ਦਿਨ ਈਦ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਸਨ, ਰਾਤਾਂ ਸ਼ਬ-ਏ-ਬਰਾਤ ਦੀ ਰਾਤ ਵਰਗੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਨਮਾਜ਼ਾਂ, ਮਹਿੰਗੇ ਭੋਜਨ, ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੋਸ਼ਨੀ ਅਤੇ ਪਟਾਕੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।
ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਾਲ ਝੂਮ ਉੱਠੇ: ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੌਲਵੀ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸੀ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਮਿਹਨਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਗਰਮੀ ਦੇ ਮੌਸਮ ਤੋਂ ਠੀਕ ਹੋ ਰਹੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਸੰਗਠਿਤ ਜਾਂ ਅਚਾਨਕ ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ ਲਈ ਸਾਹਿਤਕ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਦ ਖਾਨ ਦੇ ਆਗਮਨ ਦੇ ਨਾਲ, ਰਾਮਪੁਰ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੇਂਦਰ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਇੱਕ ਸਿਹਤਮੰਦ ਸ਼ਹਿਰ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਖੁਦ ਇੱਕ ਕਵੀ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਉਸਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਯੂਸਫ਼ ਸੀ; ਉਹ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਜੋਤਸ਼ੀ ਅਤੇ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖਿਡਾਰੀ ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਖਾਨ ਮੋਮਿਨ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਮੋਮਿਨ ਦੀ ਮੌਤ 1852 ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ 1855 ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਸਕ ਬਣਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਕਲਮੀ ਨਾਮ, ਨਾਜ਼ਿਮ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਹੀ ਨਾਮ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਅੱਜ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਅੱਬਾਸ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬੇਤਾਬ, ਇਨਾਇਤ ਅਲੀ ਖਾਨ ਇਨਾਇਤ, ਹਿਦਾਇਤ ਅਲੀ ਖਾਨ ਘੁਰਬਤ ਅਤੇ ਅਬਦੁਲ ਵਹਾਬ ਖਾਨ ਸਰੋਸ਼ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਨ, ਜੋ ਮੋਮਿਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣ ਗਏ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੁਣ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਏ ਸਨ।
ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਰਾਮਪੁਰ ਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮੁਜੀਦ ਰਾਮਪੁਰੀ, ਮੀਰ ਤਸਕੀਨ ਦਿਹਲਵੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੀਰ ਗ਼ਮਗਿਨ ਦਿਹਲਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਆਖਰੀ ਦੋ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਜਿਸਨੇ 1840 ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇੱਕ ਮਾਸਿਕ ਮੁਸ਼ਾਇਰਾਹ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਲੀ ਬਖਸ਼ ਬਿਮਰ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਮੀਰ ਅਹਿਮਦ ਅਲੀ ਰਾਸਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਖੁਦ, ਦੱਖਣ ਦੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਸਿਰਾਜ ਔਰੰਗਾਬਾਦੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ; ਉਸਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਤੁਕਾਂਤ ਅਤੇ ਅੰਤ-ਤੁਕਾਂਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਨਵੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਮੁਸ਼ਾਇਰਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਲਈ, ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਸਿਰਾਜ ਦੀ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ

'ਮਾਡਲ' ਲਾਈਨ ਵਜੋਂ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ। ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੀਟਰ ਅਤੇ ਉਸੇ ਤੁਕਾਂਤ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸ ਮਾਡਲ:
ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਵਾਲ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਗਲੀ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਕੜੀਆਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ।
ਇਹ ਲਾਈਨ ਸਹਿਜਤਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤਾਲਬੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਇਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪਛਾੜਨ ਲਈ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਲਾਈਨ ਦੁਆਰਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਡਲ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਆਇਤ ਜਾਂ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਲਿਖੇ; ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿਰਾਜ ਔਰੰਗਾਬਾਦੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਟੇਟ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ:
ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਵਾਲ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕੜੀਆਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਉਸਦੀ ਭਰਵੱਟੇ ਧਨੁਸ਼ ਵਾਂਗ, ਉਸਦੀ ਪਲਕਾਂ ਤੀਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਬਿਲਕੁਲ। ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਪੰਨੇ 'ਤੇ, ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸੁਨਹਿਰੀ ਖੂਨ ਵਾਂਗ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ। ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਬੁਲਬੁਲ ਸਹਿਮਤ ਹਨ: ਤੁਹਾਡੀ ਗਲੀ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ ਕੁਰਾਨ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਬਿਲਕੁਲ। ਅੱਖ ਦੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਤੋਂ ਗਰਮ ਅੰਗੂਰਾਂ ਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਲਈ, ਓ ਸਿਰਾਜ, ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਮੋਮਬੱਤੀ-ਟ੍ਰਿਮਰਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾਈਨਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਛੰਦਬੰਦੀ ਅਤੇ ਤੁਕਾਂਤ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਦੁਹਰਾਈ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਅੰਤਲੀ ਤੁਕਾਂਤ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੇ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚਮਤਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।'
'ਖੈਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ, ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਿਰਾਜ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ; ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਕਰ!' "ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਪਾਗਲ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅੰਗ ਹਿਲਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂ।" ਵਜ਼ੀਰ ਜਿੰਨਾ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦਾ, ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੇ। ਇਸ ਦੋਸਤਾਨਾ ਜਵਾਬੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ: ਭਰਵੱਟੇ ਧਨੁਸ਼ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੀਰ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ।

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਲਾਈਨ ਦੇ ਵਹਿੰਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ। ਇਹ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਲਾਈਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਸਤ ਮੈਨੂੰ ਚੋਰੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਦੇਣਗੇ,' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦਿਓ।'
ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਹ ਬੋਲੀ, 'ਖੈਰ, ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਹੈ:'

ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ।
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਬਹੁਤ ਸਹੀ!’ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਇੱਥੇ “ਪ੍ਰਭਾਵ” ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਹੈ।’
‘ਓ, ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਖ ਨਾ ਸਮਝੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਹੱਸਿਆ। ‘ਇਹ ਮਾਸਟਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਡਲ ਲਾਈਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਲਾਈਨ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ:
ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਵਾਲ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਗਲੀ ਵਿੱਚ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਕੜੀਆਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ।
'ਨਹੀਂ, ਇੱਥੇ ਸੋਚ ਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਹੈ: ਪਹਿਲਾਂ, ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਜਾਦੂ ਪਾਗਲਪਨ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇਗਾ; ਫਿਰ ਪਾਗਲ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ।'
'ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ! ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।'
'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਉਤਰ ਸਕਦੀਆਂ। ਕੀ ਇਹ ਮੁਸ਼ਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:'
ਓ ਮੁਸ਼ਾਫ਼ੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾ ਕਰ! ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਨ।
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਬਦਲੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ!'
'ਠੀਕ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ! ਮੇਰਾ ਮੂਡ ਕੰਮ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਢਿੱਲਾ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਅਗਲੀ ਸ਼ਾਮ, ਜਦੋਂ ਆਘਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਆਇਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ ਉਸਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ, ਬੱਚੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦਾ

ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ। ਆਘਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਾਗਜ਼ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲੱਭੀ, ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਾਫ਼ ਪਰ ਕੁਝ ਅਣ-ਆਕਾਰ ਵਾਲੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਹੋਈ ਸੀ:
ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਵਾਲ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕੜੀਆਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਚਿੱਟੀ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ, ਸਵੇਰ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਜੰਗਲ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਮੰਨ ਤੋਂ ਰੰਗ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵਾਂਗ ਹਨ, ਬਿਲਕੁਲ। ਉਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਘਰ ਹੈ, ਸਵਰਗ ਵਰਗਾ, ਬਿਲਕੁਲ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸਿਰਹਾਣੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਮੋਮਬੱਤੀ-ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਨਿੱਘ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ: ਮੇਰੀ ਹਕੀਕਤ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨੇ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਰਾਤ ਦੇ ਉਜਾੜ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ: ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਧਾਰਾ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਭਰੀ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ, ਕਿਸ ਕੋਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੂਰਜ ਦੀ ਵਧਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਰਗੀ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਇਹ ਉਸਦੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪੈਰ 'ਤੇ ਕੁਚਲੇ ਹੋਏ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਪੱਤੜੀ ਦੁਆਰਾ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਦਾਗ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਘੋਸ਼ਣਾ 'ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰ ਵਰਗਾ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ।
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਘਰ ਦੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਕਾਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਗਲਤ ਸੀ, 'ਓਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ! ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਹੋ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇੱਥੇ ਆਓ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਦਲੇ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ," ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਈ। "ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਡਰਾ ਦਿੱਤਾ, ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੀਕਿਆ। ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ? ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਈ?"
'ਪਸੰਦ ਹੈ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਗਮ, ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵਿਤਾ ਹੈ! ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਨਵੇਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਤੁਹਾਡੀ ਖੋਜ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ੇਖ ਨਸੀਖ ਜਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਲਕ, ਸ਼ਾਹ ਨਸੀਰ, ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ; ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਮਰਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲਓ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ? ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਨਿਰਵਿਵਾਦ ਪ੍ਰਭੂ ਹਨ; ਮੈਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਹਾਂ।'
'ਖੈਰ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾਵਾਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਹੋ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਦਾ ਨਹੀਂ!'

'ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਹੈ: "ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਨੂੰ ਮਿਸਟਰ ਕੈਂਫਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ!" ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਪਸੰਦ ਆਈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।'

ਬੇਸ਼ੱਕ, ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੇ ਅਗਲੇ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲੋਂ ਖੁਦ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵੱਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਜੋ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਗੱਲ ਕਹੀ: 'ਹਾਲਾਂਕਿ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿੰਗ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਦ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਔਰਤ ਕਵੀਆਂ ਵੀ ਮਰਦ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ - ਫਿਰ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਰਾਤ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚ ਗਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਧਾਰਾ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਆ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!'
ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਦਾ ਉੱਚ ਪੱਧਰ, ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ, ਅਤੇ 'ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਧਾਰਾ' ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸੂਖਮਤਾ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਅਤੇ ਔਰਤ ਕਵੀ ਬਾਰੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਨੁਕਤਾ ਸੁਣਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਵੀ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਨੇ ਮਰਦਾਨਾ ਲਿੰਗ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਉੱਭਰ ਗਿਆ।
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਆਪਣੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਤੇ ਖੇਡਣ ਵਾਲਾ, ਉਹ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਅਰਥਪੂਰਨ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਭਰੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਚੀਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੂਰੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੇਟਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਹਾਸੇ ਅਤੇ ਖੇਡ ਨਾਲ ਥੱਕ ਕੇ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਆਮ ਅਭਿਆਸ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜ਼ੇਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਤਰਜੀਹੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ। ਹੁਣ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਜਾਣੂ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਪਿਤਾ ਦੇ ਗਲੇ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ, ਛੋਟੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।

52

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਸੋਨੇਪੁਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਗੰਡਕ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਮਹਾਨ ਸਾਲਾਨਾ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਏ

ਇਹ ਨਵੰਬਰ 1843 ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਲਈ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਹਾਥੀ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਸੋਨੇਪੁਰ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੋਨੇਪੁਰ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਹਿੰਦ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਲਾਨਾ ਪਸ਼ੂ ਮੇਲੇ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਲਾ 3 ਪੂਸ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਮਾਘ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਮਕਰ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਿਵਸ ਤੱਕ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਘੋੜਿਆਂ, ਹਾਥੀਆਂ, ਢੋਆ ਢੁਆਈ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੈਕ ਜਾਨਵਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੇਲਾ - ਛੋਟੀ ਪਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਦੀ ਗੰਡਕ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਲਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਕੰਢੇ ਸੋਨੇਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤਰ-ਦੱਖਣ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ - ਨੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਪੰਛੀਆਂ ਅਤੇ ਅਸਾਧਾਰਨ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੇ ਡੀਲਰਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਫ੍ਰੀਕ ਵੀ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜੇ ਸੰਭਵ ਹੋਵੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵੇਚੇ ਨਹੀਂ ਗਏ। ਖੇਡਾਂ, ਮੁਕਾਬਲੇ, ਨਾਚ, ਡਾਂਸ ਡਰਾਮਾ, ਨਾਟਕ, ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ, ਕੁਸ਼ਤੀ ਸ਼ੋਅ ਅਤੇ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ: ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸੋਨੇਪੁਰ ਦੀ ਖਰੀਦਦਾਰੀ ਯਾਤਰਾ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸੁਝਾਅ 'ਤੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ 9 ਦਸੰਬਰ 1843 ਨੂੰ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੁੰਮਿਆ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਅਤੇ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਲਈ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਔਰਤ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲਈ। ਹਬੀਬਾ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ, ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਅੱਠਵੇਂ ਇਮਾਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਗਾਰੰਟਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇ ਵੱਖਰੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਬੰਨ੍ਹੇ। ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਔਰਤ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਬੰਨ੍ਹੇ ਗਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦੁਆਲੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਘੁੰਮਾਇਆ, ਉਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਘੁੱਟ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਜਾਓ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ,

ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਖਾਓ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਅੱਜ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਹੋ।'

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਅਤੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੀ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਰਾਹੀਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪੜਾਅ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਸੀ, ਜੋ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੇ ਰੋਹਿਲਖੰਡ ਅਤੇ ਅਵਧ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ 29 ਦਸੰਬਰ 1843 ਨੂੰ ਦਿਨ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਉਸਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਕ, ਬਾਰਾਂ ਬਰਛੇਧਾਰੀ, ਚਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਦੋ ਮਹਾਵਤ ਸਨ। ਇਹ ਯਾਤਰਾ ਵੀਹ ਦਿਨ ਚੱਲੀ ਸੀ।
ਮੇਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਚੋਣ, ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਭੁਗਤਾਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਫ਼ਤਾ ਲੱਗੇਗਾ। ਉਹ ਮਕਰ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਤੋਂ ਜਿੰਨੇ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੀ ਰਵਾਨਗੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਵਪਾਰੀ ਅਤੇ ਸੈਲਾਨੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਮਹਾਨ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਿਵਸ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਕੈਂਪ ਤੋੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਕਾਠੀ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਭੀੜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਅਕਸਰ ਵਾਧੂ ਮੰਗ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਵਿਅਸਤ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਸੀ, ਰੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸਦੇ ਵਰਗੇ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹ ਲਈ।
ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਖਰੀਦਦਾਰ ਦਲ ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਅੰਤ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਲਗਭਗ ਪੂਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨੇਪਾਲ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਤੋਂ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਡੀਲਰਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ; ਹਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਬਾਰੇ ਅੰਤਿਮ ਫੈਸਲਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਸੀ, ਇਸ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਦੋਂ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ 11 ਜਨਵਰੀ 1844 ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਖਰੀਦਾਂ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਛੇ ਹਾਥੀ ਅਤੇ ਅੱਠ ਘੋੜੇ ਸਨ। ਕੁੱਲ ਕੀਮਤ, ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕੁਝ ਵਾਧੂ ਸਾਈਸ ਅਤੇ ਮਹਾਵਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਸਮੇਤ - ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ - 52,500 ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਰੁਪਏ ਹੋ ਗਿਆ। ਭੁਗਤਾਨ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ

ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੇ-ਆਨ-ਡਿਮਾਂਡ ਪੇਪਰ ਸੀ ਜੋ ਰਾਮਪੁਰ ਰਾਜ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮਨੀ ਮੈਨੇਜਰ ਨਾਲ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਨੀ-ਡੀਲਰ ਦੁਆਰਾ ਭੁਗਤਾਨਯੋਗ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸੀ। ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਭੀੜ-ਭੜੱਕਾ ਵਾਲਾ ਦਲ 12 ਜਨਵਰੀ 1842 ਨੂੰ ਘਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ। ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਦਰਿਆਈ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਸਿਵਾਏ ਜਿੱਥੇ ਕੋਈ ਸੜਕ ਨਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗਲ ਦੀ ਘਣਤਾ ਕਾਰਨ ਲੰਘਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਅਸਲ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਚੌੜੀ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਰਾਹੀਂ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਲਿਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਹੌਲੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆਈ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਸੰਭਵ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ। ਦਰਿਆਈ ਲੁਟੇਰੇ ਜਾਂ ਸਮੁੰਦਰੀ ਡਾਕੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਣਜਾਣ ਸਨ।
20 ਜਨਵਰੀ 1842 ਨੂੰ, ਸੜਕੀ ਕਾਫ਼ਲਾ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਛੇ ਮੀਲ ਉੱਤਰ ਵਿੱਚ ਫਾਫਾਮੌ ਵਿਖੇ ਦਰਿਆਈ ਰੇਲਗੱਡੀ ਤੋਂ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ; ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿੱਚ, ਸੜਕੀ ਯਾਤਰੀ ਕਾਰਾ ਮਾਣਿਕਪੁਰ ਵੱਲ ਮੁੜੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਚਾਰ ਘੋੜੇ, ਦੋ ਸਾਈਸ, ਦੋ ਬਰਛੇ-ਵਾਹਕ ਅਤੇ ਚਾਰ ਟੱਟੂ-ਸਵਾਰ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਸਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਨਪੁਰ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੰਪੂ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਨਪੁਰ ਹੁਣ ਕਾਨਪੁਰ ਹੈ - ਕਾਰਾ ਮਾਣਿਕਪੁਰ ਅਤੇ ਬਿੰਦਕੀ ਰਾਹੀਂ। ਦਰਿਆਈ ਦਲ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਕਾਰਾ ਮਾਣਿਕਪੁਰ ਰਾਹੀਂ ਕਾਨਪੁਰ ਵੀ ਪਹੁੰਚੇਗਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਾਨਪੁਰ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਰਸਤਾ ਸੀ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦਿਨ ਵੇਲੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਿਅਸਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
ਇੱਕ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਿੱਖ, ਜੋ ਹਿੰਦ ਦੇ ਉਸ ਹਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਨੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਦੱਬੇ-ਦੱਬੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਉਸਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ।
'ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਠੱਗਾਂ ਦੀ ਕਮਰ ਤੋੜ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੜ ਰਹੇ ਹਨ ਜਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ, ਹੁਣ ਠੱਗ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਕੀ ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਪਾਗਲਪਨ ਗੁਆ ਬੈਠਾ ਹੈਂ?' ਉਹ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
'ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਠੱਗ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਸੱਪਾਂ ਵਰਗੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਵੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਤਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।'

53

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਘਰ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਭਿਆਨਕ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।

ਆਘਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜ਼ਿੱਦ ਵੀ ਸੀ। ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਗਰਮ-ਦਿਲ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਲਚਕਤਾ ਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਸੜਕ ਰਾਹੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਰਸਤੇ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਘਾ ਸਾਹਿਬ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਬਦਲਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦ ਦੇ ਠੱਗਾਂ ਨੇ ਆਘਾਹਨ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮਹੀਨਾ ਬਨਾਰਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ, ਵਿੰਧਿਆਚਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੇਵੀ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬਿਤਾਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਆਘਾਹਨ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲ ਗਏ, ਅਤੇ ਠੱਗੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਪੇਸ਼ੇ, ਦਾ ਮੁੱਖ ਮੌਸਮ ਮਕਰ ਸੰਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦਿਨ ਦੇ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਜੋਬਨ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ।
ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੱਖ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਦੇ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਐਲਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਕੋਈ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਠੱਗ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ਦਬਾਅ ਪਾਉਣ ਕਾਰਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਠੱਗ ਪਰਿਵਾਰ ਅਵਧ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਖੇਤਰ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਅਵਧ ਰਾਜਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਹੋਏ ਸਨ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ - ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਠੱਗ ਅਕਸਰ ਇੱਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਅਪਰਾਧ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਦੂਜੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਥਾਨ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੱਗਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਸਥਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ - ਆਪਣੀ ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਬੇਲ' - ਯਾਨੀ ਉਹ ਸਥਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਲਈ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਥਾਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਗੁਪਤ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਠੱਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤਦੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਫਤਿਹਪੁਰ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਚੱਕਤੀਆ ਨਾਮਕ

ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਦਾ ਸਥਾਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਛਪਰਘਾਟਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਬੇਲ ਵਜੋਂ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਭਾਵੇਂ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੱਦੀ ਗਰਦਨ ਨਰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਚਕੀਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਠੱਗਾਂ ਅਤੇ ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਦੀ ਰਾਇਲ ਰੋਡ ਦੁਆਰਾ ਕਾਰਾ ਮਾਣਿਕਪੁਰ ਅਤੇ ਫਿਰ ਫਤਿਹਪੁਰ ਤੱਕ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਾਫ਼ੀ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਗਤੀ ਨਾਲ। ਸੜਕ ਚੌੜੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਗਈ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਰੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਸਨ। ਸੜਕ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਵੱਡੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਛਾਂਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕ ਬੰਗਲਾ (ਡਾਕ ਘਰ, ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ) 'ਤੇ ਰਾਤ ਲਈ ਰੁਕਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਦੀ ਸਫਾਈ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਏ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਫਤਿਹਪੁਰ ਤੋਂ ਪਰੇ ਬਿੰਦਕੀ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਇਲਾਕਾ ਬਿਨਾਂ ਖੇਤੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਸੜਕ ਪੁਰਾਣੀਆਂ, ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਚੱਟਾਨਾਂ ਤੋਂ ਬਣੀਆਂ ਨੀਵੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਟਿੱਬਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇੱਕ ਲੰਬੀ ਖੱਡ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੁੱਕੀ, ਖਾਰੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜੂਜੂਬ, ਬਲੈਕਥੋਰਨ, ਬਬੂਲ ਅਤੇ ਮਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਇਹ ਇੱਕ ਸੱਚਾ ਜੰਗਲ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਰਸਤੇ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੁੱਕਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਅਤੇ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਉਜਾੜ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਰੁਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਤਾਵਰਣ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਦੇ ਟਿਕਾਣਿਆਂ ਅਤੇ ਚੋਰਾਂ ਦੇ ਛੁਪਣਗਾਹਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਮੋੜ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਰਹੱਸਮਈ ਜੋਗੀ ਜਾਂ ਅਣਜਾਣ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।
ਉਹ ਬਿੰਦਕੀ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਗੇ ਸਨ, ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ, ਉਦਾਸ ਕਦਮਾਂ ਅਤੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰਾਂ ਨਾਲ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਥੱਕੇ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਰੋਕ ਲਿਆ: ਲਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਜਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਆਦਮੀ - ਕੋਈ ਔਰਤਾਂ ਜਾਂ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ - ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਸਨ; ਉਹ ਸਾਦੇ, ਸਸਤੇ ਕੱਪੜੇ

ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਕੁਝ ਗੰਦੇ, ਪਰ ਚੀਰਿਆਂ ਜਾਂ ਧੱਬਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸਨ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਜਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ; ਬਾਕੀ ਛੋਟੇ ਕਿਸਾਨ, ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਚਰਵਾਹੇ ਅਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਚਰਵਾਹੇ ਸਨ, ਇਮਾਨਦਾਰ ਮਿਹਨਤ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਸਨ।

ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਵਾਰਾਂ ਲਈ ਰਸਤਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਉਸ ਕੋਲ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਲਗਭਗ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, 'ਸਲਾਮ, ਮਾਈ-ਬਾਪ! ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਰਹੇ!'
ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਗੰਭੀਰ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪੇਂਡੂ ਸੁਭਾਅ ਦੇ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਅਧੀਨ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਉੱਚੇ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਦਾ ਸੀ। ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਵੀ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ, ਕੁਝ ਧਮਕੀ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ਸਾਥੀਓ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਡਾ ਰਸਤਾ ਕਿਉਂ ਰੋਕਦੇ ਹੋ?' 'ਤੁਹਾਡਾ ਰਸਤਾ ਰੋਕ ਰਹੇ ਹੋ! ਮਾਨਯੋਗ, ਅਸੀਂ ਇੰਨਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹਾਂ, ਆਪਣੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਕੰਨੌਜ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।'
‘ਤਾਂ ਜਾਓ!’ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਗਰਜਿਆ। ‘ਸਾਡਾ ਰਸਤਾ ਨਾ ਰੋਕੋ। ਚਲੇ ਜਾਓ!’
ਹੁਣ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਮਰ ਅਤੇ ਤਰਸਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਮਿੰਨਤ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਹਾਜ਼ਰ, ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰੋਕਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੁੱਢਾ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੇਂਡੂ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੀਰਾ- ਜੀਰਾ ਸੀ, ਨੇੜੇ ਆਇਆ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਨਰਮੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਂ, ਮਹਾਰਾਜ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰ ਵੀ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੁੰਦੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਮਹਾਮਹਿਮ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਛਤਰੀ ਮਿਲਦੀ, ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਹੁੰਦੀ।'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਦੋ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਛੋਟੇ ਲੱਗਣ ਲਈ ਕੱਸੇ ਹੋਏ ਸਨ - ਉਹ ਬੇਵੱਸ ਨਿਮਰਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਗੱਲਬਾਤ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ,

ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਆ ਗਏ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਢਿੱਲਾ ਘੇਰਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਕੰਬਣੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਕੀ ਉਹ ਠੱਗ ਹਨ?' ਸਵਾਲ ਉਸਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ਾਬ ਦੀ ਬੂੰਦ ਵਾਂਗ ਭੜਕ ਉੱਠਿਆ। 'ਨਹੀਂ, ਉਹ ਠੱਗ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਹਨ।' ਪਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਜਿਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। 'ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੀ ਕਲਪਨਾ ਹੈ; ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।' ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਕੁਝ ਦੇਖਿਆ: ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਨੌਜਵਾਨ, ਜੋ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੜਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਚਮਕ ਸੀ ਜੋ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸੱਪ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਸੁਸਤ, ਬਦਕਿਸਮਤ ਖਰਗੋਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਡਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਡਰ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉੱਡਿਆ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵੱਲ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਕਾਂ ਉੱਡ ਗਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇੜਲੀ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਹੈ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਨਾਜ਼ੁਕਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕਦਾ, ਕਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੂਰ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਕਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰੋਂ ਉੱਡ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਲੇਟੀ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਛਾਈ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਮੀਦ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇਗੀ; ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕੱਲੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਵੱਲ ਚੱਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੀ ਇਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕੁਝ ਵੱਖਰਾ ਹੈ? ਅਚਾਨਕ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ। ਕੀ ਇਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਸੱਚਮੁੱਚ ਠੱਗ ਹਨ? ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਿਆਣਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਸ਼ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ? ਉਸਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਆਪਣੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਹਿੱਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
‘ਯੂਅਰ ਆਜ਼ਮ,’ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ, ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਫੁਸਫੁਸਾਹਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ‘ਯੂਅਰ ਆਜ਼ਮ, ਸਾਨੂੰ ਹੁਣ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਦਿਓ।’
ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵਾਂਗ ਲੱਗੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਏਹ?

ਹਾਂ, ਆਓ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਨਿਗਲਿਆ ਅਤੇ ਦੋ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਚੀਕਿਆ, 'ਬਾਹਰ ਜਾਓ! ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਹੁਣ!'
ਉਹ ਦੋ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਪਏ ਰਹੱਸਮਈ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਹ ਛੱਡਣ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਰੜਾ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਕਰੈਕ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ; ਘੋੜੇ ਦੇ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦਬਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਚੀਕਿਆ, 'ਆਓ, ਪੁੱਤਰ, ਉੱਡਣ ਦਿਓ!' ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਹਾੜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭਾਰੀ ਗਰਦਨ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਕੱਢੇ, ਉਸਦੀ ਗੂੜ੍ਹੀ ਸਲੇਟੀ-ਕਾਲੀ ਮੇਨ ਹਵਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉੱਡ ਗਈ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਗਲੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਗਲੀਆਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਪਿੱਠ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪੈਰ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਅਗਲੇ ਪੈਰ ਛਾਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਫਸ ਗਏ, ਉਹ ਕਈ ਗਜ਼ ਘੁੰਮਿਆ ਅਤੇ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਪੱਤੇ ਵਾਂਗ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਘੋੜੇ ਦੇ ਲੰਘਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਤੇਜ਼ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਧੱਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਾਚਿਸ ਦੀਆਂ ਤੀਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਖਿੰਡ ਗਏ। ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਸੁੰਨਸਾਨ ਸੜਕ 'ਤੇ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ।

ਕੁਝ ਮੀਲ ਤੱਕ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਦੌੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਖੂਹ 'ਤੇ ਰੁਕ ਗਏ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ। ਉਹ ਠੱਗ ਸਨ... ਇੱਥੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਾ ਰੁਕਣਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਹੈ।'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਜ਼ਿੱਦ ਫਿਰ ਤੋਂ ਆ ਗਈ। 'ਕਿਉਂ?' ਉਸਨੇ ਸਵਾਲੀਆ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ। 'ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੁਕਣ ਵਿੱਚ ਕੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਗੁੰਡੇ ਹਨ?' 'ਜਨਾਬ, ਇਹ ਲੋਕ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਚੁਣਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡ ਕੇ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਦੋਵਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਨਿਗਰਾਨੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
"ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ, ਕੀ ਤੂੰ ਪਠਾਣ ਹੈਂ ਜਾਂ ਆਜੜੀ ਜਾਂ ਘਾਹ ਕੱਟਣ ਵਾਲਾ, ਯਾਰ? ਤੂੰ ਓਥੋਂ ਡਰਦਾ ਹੈਂ ਜਿੱਥੇ ਡਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ।"

'ਮਹਾਰਾਜ,' ਇੱਕ ਬੁੱਢਾ ਬਰਛੀਧਾਰੀ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਂਡੂ ਨਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਬਦਮਾਸ਼ ਗੁੰਡੇ ਨਦੀ ਦੀ ਗੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨੇੜਲੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਲੁਕ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਿੰਡ ਇੱਥੋਂ ਇੱਕ ਮੀਲ ਵੀ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਖੈਰ,' ਆਘਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਮੰਨਿਆ, 'ਵੈਸੇ ਵੀ ਮੇਰਾ ਇੱਥੇ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਚਲੋ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹਾਂ।'
ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਾਨਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਏ। ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਰਾਂ ਨਾ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਬਿਠੂਰ ਦੇ ਸੁਸਤ ਪਿੰਡ ਰਾਹੀਂ ਬਿਲਹੌਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਥਾਵਾਂ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਗਭਗ ਅਣਜਾਣ ਸਨ, 1857 ਦੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਭਿਆਨਕ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਣੀਆਂ ਸਨ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਿਲਹੌਰ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਦਾ ਠਹਿਰਾਅ ਕੀਤਾ, ਦੇਰ ਰਾਤ ਸੌਂਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਸਵੇਰ ਦੇ ਧੁੰਦਲੇ ਮੰਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਠੰਢਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਧੁੰਦ ਵਿੱਚੋਂ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਠੰਡਾ ਹਾਸਾ, ਨੇੜੇ ਹੀ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਠੰਡ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕਰ ਸਕੇ ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਰੱਕੀ ਹੌਲੀ ਸੀ; ਸ਼ਾਮ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਕੰਨੌਜ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਸਰਾਏ ਵਿੱਚ ਰਾਤ ਬਿਤਾਉਣ ਅਤੇ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ।
ਉਹ ਕੰਨੌਜ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਮੀਲ ਸਫ਼ਰ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵੀਹ ਜਾਂ ਬਾਈ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ-ਕੋਨੀਆਂ ਮੋਟੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਟੋਪੀਆਂ ਪਹਿਨੀਆਂ ਸਨ ਜੋ ਗਰੀਬ ਵਰਗ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ ਸ਼ਰੀਆ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਕੱਟ ਦੀਆਂ ਸਨ: ਦਾੜ੍ਹੀਆਂ 'ਮੁੱਠੀ ਦੀ ਲੰਬਾਈ' ਤੋਂ ਲੰਬੀਆਂ, ਉੱਪਰਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਲਗਭਗ ਸਾਫ਼ ਮੁੰਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਂਟ ਛੋਟੇ ਸਨ, ਗਿੱਟੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਔਰਤ ਜਾਂ ਬੱਚੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਯਾਤਰੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰੁਕਿਆ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਉਸ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਦਮੀ ਵਾਂਗ ਜੋ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਕਾਨਪੁਰ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸਲਾਮ

ਕੀਤਾ: ਹੱਥ ਜਾਂ ਸਿਰ ਦਾ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ, 'ਅਸ-ਸਲਾਮੂ ਅਲੈਕੁਮ, ਮਾਣਯੋਗ। ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਿੱਥੇ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ?'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ, ਉਸ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸ਼ਾਂਤ, ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ, ਉਸਦੇ ਮੋਟੇ ਪਰ ਸਾਫ਼ ਕੱਪੜੇ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਸਲੇਟੀ ਦਾਗ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਤ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਦੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ, ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕਦਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਯਾਤਰੀ ਕਿਸੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਸੜਕ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੁਲੀਨ ਸੁਭਾਅ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਰੁਕਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਰੀਗਰ ਵਰਗ ਤੋਂ ਸੀ।
'ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰੁਕ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਅੱਗੇ ਵਧੋ। ਇੱਥੇ ਨਾ ਰੁਕੋ।'
'ਮਹਾਨ, ਅਸੀਂ ਗਰੀਬ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਰੀਗਰ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਨਾ ਤਾਂ ਦੌਲਤ ਹੈ, ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਰੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਰਸਤਾ ਜੋਖਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਇੰਨੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਡੀਕ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਬਹਾਦਰ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਭੇਜੇ। ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਸ਼ਕਲ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸਾਥੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਕੀਤੀ: ਇਹ ਬਦਮਾਸ਼ ਸਾਥੀ ਇੱਕ ਡਰ ਨਾਲ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਸਰੋਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝਿੜਕਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੋਮਾਂਚ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੌਜੂਦ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਰੀਗਰ ਕਿਸਮ ਅਤੇ ਕਾਨਪੁਰ ਰੋਡ 'ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਪਰ ਅਣਪਛਾਤੀ ਸਮਾਨਤਾ ਵੇਖੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੇਟੀ ਵਾਲੀ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਪਿਸਤੌਲ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਾਰਡ ਵਜੋਂ ਵਰਤ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਤੁਹਾਡਾ ਨੇਤਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਿਓ।'
ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਧਮਕੀ ਭਰੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ; ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਕੰਪੂ ਵਿੱਚ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਕੰਨੌਜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਕਾਰੀਗਰ ਹਾਂ, ਛੋਟੇ ਚੋਰ ਜਾਂ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦੇ ਮਜ਼ਦੂਰ ਨਹੀਂ।'

ਉਹ ਇੰਨੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਕਿ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਰਸ ਨਾਲ ਪਿਘਲਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੀਨੀਅਰ ਬਰਛੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ: ਗੁੰਡੇ ਅਕਸਰ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੁਝ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਗੁੰਡੇ - ਜੇ ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਹੁੰਦੇ - ਕਾਨਪੁਰ ਰੋਡ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਮਾਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਵਿਵੇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਉਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਮੇਰੇ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਹਟ ਜਾਓ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦਿਆਂਗਾ।'
ਉਦਾਸ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਟਪਕਦੀ ਇੱਕ ਧੀਮੀ, ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਿਵੇਂ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇ', ਅਤੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਸਿਆਣਪ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਈਏ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਠੱਗਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਇਆ!'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਮੂੰਹ ਖਿੱਚਿਆ। "ਠੱਗ, ਕਿਹੜੇ ਠੱਗ? ਤੁਸੀਂ ਸਾਥੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਰੀਬ ਮੁਸਲਿਮ ਕਾਰੀਗਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋ।"
ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿਲ ਜਾਂ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਅੰਦਰੋਂ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਖੁਦ ਕੰਬ ਗਿਆ: ਡਰ ਦਾ ਇੱਕ ਧੂੰਆਂ ਭਰਿਆ ਬੱਦਲ ਅਤੇ, ਦਰਅਸਲ, ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਲਟਕੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਦਿਨ ਦਾ ਚਾਨਣ ਸੀ: ਸੂਰਜ ਗਰਮ ਸੀ, ਅਸਮਾਨ ਸਾਫ਼ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਸਤਾ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ, ਕੰਨੌਜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੁਝ ਪੜਾਅ ਰੁਕੇ; ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਲਗਭਗ ਨਾਲ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਦੂਰ।
ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰਾਏ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰੇ। ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ, ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਗੱਡੀਆਂ - ਊਠਾਂ, ਘੋੜਿਆਂ, ਖੱਚਰਾਂ - ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ੋਰ, ਵੱਡੀ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਸਵਾਗਤੀ ਲੱਕੜ ਦਾ ਧੂੰਆਂ, ਸਰਾਏ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਰਹੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ, ਮੰਦਰ ਦੀਆਂ ਘੰਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ-ਪਛਾਣੀਆਂ, ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮੁਅਜ਼ੀਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਲਈ ਅਜ਼ਾਨ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਦਿਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਗਰਮ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਪੂਰਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੇ।

ਸਵੇਰ ਹੋਈ, ਧੁੰਦਲੀ; ਪਰ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਹਵਾ ਧੁੰਦ ਅਤੇ ਰਸੋਈ ਦੀ ਅੱਗ ਦੇ ਮਿੱਠੇ ਧੂੰਏਂ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੜਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗਾਈ ਗਈ ਅੱਗ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।'
'ਹਾਂ, ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ?'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਭਰਿਆ, ਗੁੱਸੇ ਭਰਿਆ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਸੀ, ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨ ਸੜਕ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਸੀ: 'ਮਾਨ ਜੀ, ਇਹ ਆਦਮੀ ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ।' ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਵਿੱਚ, 'ਹਾਂ, ਸਰ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸਾਦਿਕ ਖਾਨ ਹੈ।' ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਤੀਹ ਜਾਂ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਆਦਮੀ ਸੀ, ਸਰੀਰ ਦਾ ਤੰਗ, ਛੋਟਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਿੰਟਜ਼ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਟਿਊਨਿਕ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਹਰਾ ਸੀ, ਮੋਟੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਜਿਸਨੂੰ ਗਜ਼ੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਸਦੇ ਤੰਗ ਪੈਂਟ ਉਸੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਸਾਫ਼, ਚੀਰਿਆਂ ਜਾਂ ਧੱਬਿਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਪਰ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੀ।
‘ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ।’ ਉਸਨੇ ਦੋ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਸੁੰਗੜ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੰਭਵ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪੱਕੀਆਂ ਸਨ।
'ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਦਾ ਨਾਮ ਸਾਦਿਕ ਖਾਨ ਹੈ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ। ਅਸੀਂ ਕੰਪੂ ਤੋਂ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।' 'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋ?'
'ਨਹੀਂ... ਨਹੀਂ, ਮਹਾਰਾਜ।'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਵਿੱਚੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਠੰਢਕ ਦੌੜ ਗਈ। 'ਤੁਹਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਜਣੇ ਹੋ?'
'ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਲੋਕ ਹਾਂ, ਮਾਨਯੋਗ।'
'ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ?'
"ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਸਰ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਰਵਿਸ ਸਟੇਸ਼ਨ ਤੋਂ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹਨ, ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ।"

ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਫਿਰ ਉਹ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ।'
'ਹਾਂ, ਸਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ।'
'ਇਹ ਆਦਮੀ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ?'
"ਸਰ, ਨਹੀਂ। ਨਹੀਂ, ਸਰ, ਵਿਆਹ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਮਾਨਯੋਗ।"
'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'
ਇਸ 'ਤੇ, ਨਵੇਂ ਆਏ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਘੁੱਟਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਅਲੋਪ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ; ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਇੰਨਾ ਬੇਸ਼ਰਮੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਿਆ, ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।
'ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ,' ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।' ਹੁਣ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸਾਦਿਕ ਖਾਨ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਡਰ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਦਿਕ ਖਾਨ ਨੇ ਅੱਖ ਝਪਕਦੇ ਹੋਏ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ‘ਤੂੰ ਆਪਣਾ ਗੰਦਾ ਮੂੰਹ ਬੰਦ ਰੱਖ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ, ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈਂ।’ ਉਸਨੇ ਪਿਸਤੌਲ ਚੁੱਕਿਆ ਜੋ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਬੰਦਾ ਪਿੱਛੇ ਹਟਿਆ ਅਤੇ ਸੁਰੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਚੂਹੇ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲਾ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਿਸਤੌਲ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉੱਤੇ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਗਰਜਿਆ, ‘ਕਮੀਨੇ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਠੱਗਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸੀ, ਪਰ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ!’ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ‘ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੇ ਬੱਚੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ!’
ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਬਾਹਰ ਕੱਢੀ, ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। 'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ; ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਹੋ ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲੂਣ ਦਾ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਲਈ ਗਿਰਵੀ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੋਸ਼ੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ।'
'ਸ਼ੈਤਾਨ ਦੀ ਔਲਾਦ! ਹੁਣ ਤੇਰੀਆਂ ਚਿਕਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਤੋੜ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਤੈਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਲਈ ਅਪੰਗ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ।'

'ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਮੈਂ ਮਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਗਲਤੀ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਚਨ ਨਾਲ ਸਹੁੰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
"ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਗਲਤੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ? ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੈ ਦੇਸ਼ਧ੍ਰੋਹ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਲੈ ਸਕੇ।"
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉਸ ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਨਹੀਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ।'
'ਕਮੀਨੇ, ਤੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇੱਕ ਮੁੱਢਲੀ ਜਾਂਚ ਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
‘ਮਹਾਨ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਲੂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਜਾਦੂਈ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ... ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।’ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਮੱਧਮ ਪੈ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੀ ਖੜ੍ਹੀ ਗਰਦਨ ਹੁਣ ਅਜਿਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਬੰਦੂਕ ਵਾਲੇ ਬਾਂਹ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਹੁਣ ਘੱਟ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਲਗਭਗ ਨੀਵੀਂ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕ ਨੂੰ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਵੀ ਕੁਝ ਉਤਸੁਕ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਣਜਾਣ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਵਰਗੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੀ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਅਤੇ ਅਣਕਹੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, 'ਮਹਾਨ, ਉਹ ਆਦਮੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਥੀ, ਇੰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ... ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਸਪਸ਼ਟ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਕੋਣਾਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘੜਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਆਦਮੀ ਸਾਦਿਕ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ... ਮੈਂ ਹੁਣ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ... ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਆਪਣੀ ਗੋਲੀ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁਸ਼ ਮਰਾਂਗਾ, ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਾਪ ਧੋ ਕੇ।
'ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਤਲ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਹੋਵਾਂ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗਾ? ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਬੁਰਾਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਫ਼ਨਾ ਦੇਵੇਗੀ? ਹੁਣ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਓ। ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੱਚਾਈ ਲਈ, ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ।'

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਭਾਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੌਤ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਘੱਟ ਫਰਕ ਨਾਲ ਬਚ ਕੇ, ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ, ਇੱਕ ਨੌਕਰ 'ਤੇ ਇੰਨਾ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਬੁੱਢਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਅਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਦੁਖਦਾਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਉਸਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਭੁੱਖ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਪੜਾਅ ਲਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਨੌਕਰ ਬਚੇ ਸਨ: ਤਿੰਨ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਦੋ ਬਰਛੇ-ਧਾਰੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਾਈਸ, ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਿੰਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਫੋਰਸ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ, ਆਪਣੇ ਤਜਰਬੇ ਅਤੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ, ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਇਹਨਾਂ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਪਣੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸੇ ਅੱਗੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਹਰ ਪਾਸੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਨੌਕਰ, ਦੋ-ਦੋ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੱਕ ਕਕਰਾਲਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਉਹ ਰੋਹਿਲਾ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉਹ ਔਂਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ, ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸ਼ਹਿਰ ਬਦਾਉਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਕਕਰਾਲਾ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਹੱਤਰ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ: ਆਮ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸਫ਼ਰ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੀ ਗਤੀ, ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਸ ਸਮੇਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਵਧਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਵਰਤ ਰਹੇ ਸਨ।
ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀਹ ਮੀਲ ਜ਼ਮੀਨੀ ਸਫ਼ਰ ਤੈਅ ਕਰਕੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਜਾਣਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਕਕਰਾਲਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਘਟਾਉਣਾ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਬਦਾਓਂ ਅਤੇ ਆਉਂਲਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਤੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਦਲ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਬਹੁਤ ਸਵਾਗਤਯੋਗ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਸਹੀ ਵੀ, ਕਿ ਰੋਹਿਲਾ ਖੇਤਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਰੁਕਣਾ ਅਤੇ ਦਰਿਆਈ ਦਲ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨਾ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਉਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਵਾਤਾਵਰਣ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਹਿਸਾਸ ਦੇ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬ੍ਰੇਕ ਲਈ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇ ਸਨ। ਸੂਰਜ ਉੱਚਾ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪੂਰਬ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੇ ਸਨ, ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਸੂਰਜ ਦੀ ਪਾਰਦਰਸ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਆਕਾਰ ਤੱਕ ਵਧਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਬੇਅਰਾਮੀ ਤੱਕ ਗਰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰੁਕਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਤੋਂ ਕਿੰਨੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੂਰ ਦੂਰੀ ਤੱਕ ਫੈਲੇ ਸੁੱਕੇ ਖੇਤ ਵੇਖੇ, ਸੌਂ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਸੜਕ ਸੂਰਜ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਬੇਅੰਤ ਇਕੱਲਾ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਹੀਣ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਸੱਖਣਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਹਵਾ ਦੇ। ਨੰਗੀ ਸੜਕ 'ਤੇ ਰੇਂਗਦੇ ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀਆਂ, ਇੱਕ ਬਲਦ ਗੱਡੀ, ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ, ਦਮਨਕਾਰੀ ਇਕਸਾਰਤਾ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਆਈ: 'ਜੰਗਲ ਕਿੰਨਾ ਉਜਾੜ ਹੈ; ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਬਘਿਆੜ ਵੀ।' ਇਹ ਇੱਕ ਮੂਰਖਤਾ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਸੀ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਰੋਮਾਂਚ ਦੀ ਨਹੀਂ।
ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸੜਕ ਇੰਨੀ ਡਰਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਉਸਦੀ ਬੁਖ਼ਾਰ ਭਰੀ ਕਲਪਨਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦਹਿਸ਼ਤ ਜੋ ਜੰਗਲ ਦੀ ਇੱਕ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾ ਵਾਂਗ ਅੱਗੇ ਭੱਜਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਖਿੱਚਦੀ ਹੋਈ; ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੁੜਦੀ ਸੀ, ਭਿਆਨਕ ਚਿਹਰੇ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ; ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਅੱਗੇ ਸੜਕ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਝੁਕੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਇਹ ਦੇਖਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੋੜ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੋੜ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਟੋਲਾ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਦਿਲ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਤੱਕ ਆ ਗਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਸਮੂਹ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਨਜਿੱਠਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਗੁੰਡੇ ਜੰਗਲੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਘੋੜਸਵਾਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਨੇ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਲਗਾਮ ਫੜੀ ਕਿ ਘੋੜਾ ਸਥਿਰ ਰਹਿ ਗਿਆ; ਦੂਜਾ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਕਮਰ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਸੀ; ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸਵਾਰ ਡਿੱਗਦਾ ਸੀ, ਤੀਜਾ ਠੱਗ ਆਪਣਾ ਮਨਪਸੰਦ ਹਥਿਆਰ - ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਅਤੇ ਪੀਲਾ ਧਾਰੀਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਪੱਟੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਫਲਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਠੱਗ 'ਰੁਮਾਲ' ('ਰੁਮਾਲ', ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ 'ਰੁਹਮਲ' ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ) ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ - ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਪੀੜਤ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਸਕਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਦਮ ਘੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ, ਜਾਂ

ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੀ ਘੁੱਟ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੜਕਦਾ... ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਸੜਕ 'ਤੇ ਹਨੇਰਾ ਜਾਂ ਕੁਝ ਪਰਛਾਵਾਂ ਦੇਖਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਸਪਿੰਨੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਘਾਤ...?
'ਲਾ ਹੌਲਾ ਵਲਾ ਕੁਵਤਾ ਇਲਾ ਬਿਲਾਹ!' ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਰਵਾਇਤੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਬੋਲਿਆ ਜੋ ਇੰਡੋ-ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਜਾਂ ਨਫ਼ਰਤ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ - ਜਦੋਂ ਮੌਕੇ ਦੀ ਮੰਗ ਹੁੰਦੀ ਸੀ - ਰੱਬ ਤੋਂ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣ ਲਈ: ਰੱਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਅਨਪੜ੍ਹ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਮੂਰਖ ਅਤੇ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹਾਂ! ਉਸਨੇ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਡਰਾਉਣੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਉਸਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਘੇਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਉਸਦੇ ਘਬਰਾਹਟ ਨੂੰ ਸਮਝੇ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਅਲੀ, ਪਹਿਲੇ ਇਮਾਮ ਨੂੰ ਦੁਖੀਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: ਮੈਂ ਅਲੀ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦਾ ਹਾਂ... ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸੰਕਲਪ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ... ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ, ਪਹਿਲੇ ਸੰਭਵ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਸ਼ਾਹ ਜਮਾਲਉੱਲਾ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਕਬਰੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਚਾਦਰ ਭੇਟ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦਾਅਵਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੇਗਾ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਅਮਰੋਹਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਮਖਦੂਮ ਸ਼ਾਹ-ਏ-ਵਿਲਾਇਤ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਮਕਬਰੇ 'ਤੇ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਅਰਦਾਸਾਂ ਅਤੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਸਕੂਨ ਮਿਲਿਆ; ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੜਕ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦਾ ਝੁੰਡ, ਜੋ ਸੜਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਕੋਈ ਸਪਿੰਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਸੀ, ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਜਾਂ ਦਸ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਚਾਦਰ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਜ਼ਖਮੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਬੀਮਾਰ ਹੈ। ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਉਸਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪੈਰ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਚੁੱਪਚਾਪ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ, ਸੜਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ: ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਜਿਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਡਰ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।

54

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਮਦਦ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਅਗਲੇ ਸਵਾਰਾਂ ਨੇ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ। ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਸਨ। ਉਹ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਪਰ ਨਿਹੱਥੇ ਅਤੇ ਦਿੱਖ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰ ਸਨ। ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਜੋ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪੈਰ 'ਤੇ ਸਨ ਜੋ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਸੋਗਮਈ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਉੱਠੇ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸੁਣ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਅਰਬੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਵਰਗੇ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਾਰ ਆਦਮੀ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਹਨੇਰੇ ਅਤੇ ਧੂੜ ਭਰੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਢੇ ਝੁਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਢਿੱਲੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਥਕਾਵਟ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੜਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਿਮਰ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਿਖਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਅਵਧ ਤੋਂ ਹਨ ਨਾ ਕਿ ਦੱਖਣ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ। ਉਹ ਵੀ ਨਿਹੱਥੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਵੱਡੇ, ਆਕਾਰਹੀਣ ਬੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਕਾਰ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਚਿਸ ਦੇ ਲਾਕ ਜਾਂ SBBL ਬੰਦੂਕਾਂ ਵਰਗੇ ਹਥਿਆਰ ਸਨ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਵਾਰ ਵੱਲ ਉਮੀਦ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਕੇ ਲਗਭਗ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਕਾਮੀਦਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਏ! ਅਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮੀਦ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ...'

ਦੂਜੇ ਸਵਾਰ ਨੇੜੇ ਆਏ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਅਜਨਬੀ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭੌਂਕਿਆ, 'ਹਾਂ? ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ, ਬੁਰੇ ਦੋਸਤੋ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਉਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ?'
ਉਹ ਨਿਮਰ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਅਤੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਦੇ ਢਿੱਲੇ- ਮੱਠੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਸਲੇਟੀ ਰੰਗ ਦੀ ਛਿੱਲ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਥੋੜ੍ਹੀ ਪਤਲੀ ਅਤੇ ਝੁਰੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸੀ, ਨੇ ਸਵਾਰਾਂ ਵੱਲ ਇੱਕ ਕਦਮ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਸਵਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਝਿੜਕਿਆ, 'ਨਹੀਂ! ਇੱਕ ਵੀ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧੋ। ਜਿੱਥੇ ਹੋ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹੋ ਅਤੇ ਜੋ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਉਹ ਕਹੋ।'
'ਕਾਮਦਾਨ ਜੀ, ਮੇਰਾ ਨਾਮ ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਂਦਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ; ਅਸੀਂ ਕਕਰਾਲਾ ਵਿੱਚ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ।'
ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਦੇ ਉਲਟ, ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਪਾਹੀ ਸਨ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਅਤੇ ਯਕੀਨਨ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗਜ਼ੀ ਦੇ ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਤੰਗ ਪੈਂਟ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਸੂਸੀ ਜਾਂ ਮਹਿਮੂਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਤੰਗ, ਛੋਟਾ ਟਿਊਨਿਕ - ਦੋਵੇਂ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ, ਮੋਟੇ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ - ਟਿਊਨਿਕ ਦੇ ਉੱਪਰ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੇ ਲੰਬੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨਾ ਲੰਬਾਈ ਵਾਲਾ ਕੋਟ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕੋਟ ਦਾ ਖੱਬਾ ਪਾਸਾ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪੱਗ ਫਿਰ ਛੋਟੀ ਸੀ, ਪਰ ਮੁਸਲਿਮ ਰਸਮੀ ਹੈੱਡਗੇਅਰ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੂਤੀ ਸੀਸ਼ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਖੰਜਰ ਜਾਂ ਸਾਈਡਆਰਮ ਨਹੀਂ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਉੱਚੀ ਪਿੱਠ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨੀਵੀਂ ਅੱਡੀ ਵਾਲੇ ਜੁੱਤੇ ਪਹਿਨੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਜਾਂ ਤੇਜ਼ ਮਾਰਚ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ।
ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ, ਉਹ ਥੱਕੇ ਹੋਏ, ਜਾਂ ਹਾਰੇ ਹੋਏ ਸਿਪਾਹੀ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਜਾਂ ਗੋਲਾ ਬਾਰੂਦ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਿਰਚਾਂ ਅਤੇ ਨਮਕੀਨ ਦਾੜ੍ਹੀ ਵਾਲਾ ਨਿਮਰ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰੀਮੂਦੀਨ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦਾ ਜੈਕਾਰਾ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਧੰਨਵਾਦ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਧੰਨਵਾਦ, ਅੱਲ੍ਹਾ! ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਆ ਗਏ ਹਨ! ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਰੱਬ ਦੀ ਰਹਿਮਤ ਦਾ ਦੂਤ ਹੈ!' ਬੋਲਦੇ

ਹੋਏ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਣਾਈ ਰੱਖੇ! ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਮੁਰਦੇ ਜੀਉਣਗੇ!'
‘ਝਗੜਾ ਨਾ ਕਰੋ,’ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ ਰੁੱਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ‘ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਇਹ ਕਿਸੇ ਮਰੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਕੀ ਹੈ?’
ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਸੁਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ: ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਪਰ ਦੋ ਅਧਿਆਇਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਜ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਨਪੜ੍ਹ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਸਜਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸ਼੍ਰੀਮਾਨ ਜੀ, ਉਹ ਆਦਮੀ ਜੋ ਉੱਥੇ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਪਿਆ ਹੈ, ਸਾਡਾ ਭਰਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਉਹ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੱਦੇ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸੱਪ ਨੇ ਡੰਗ ਲਿਆ।' ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, 'ਹਾਏ ਹੈ! ਉਹ ਜਵਾਨ ਮਰ ਗਿਆ, ਇੰਨੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ!'
ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਹੁਣ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਚਾਦਰ ਹਟਾਈ ਤਾਂ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ: ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਨੀਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਾ ਝੱਗ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੁੱਖ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। 'ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਮਾਨਯੋਗ, ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਫਸੇ ਹੋਏ ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਚੰਗੇ ਜੰਮੇ, ਪੜ੍ਹੇ-ਲਿਖੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜੋ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੇ। ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਵਾਂਗ ਦਫ਼ਨਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਂ, ਸਰ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਪੰਜ ਨਿਰਧਾਰਤ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹੀ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ... ਸਾਨੂੰ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਮਾਜ਼ ਅਦਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।'
'ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ?'
ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਫਿਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੋਟੀ, ਪਤਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਕਕਰਾਲਾ ਤੋਂ ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਚਾਂਦਪੁਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਅਸੀਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਕਰਾਲਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀ 'ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸੀ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਚਾਂਦਪੁਰ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਜੱਦੀ ਰਿਆਸਤ ਸੀ; ਇਹ ਬਿਲਹੌਰ ਅਤੇ ਕੰਨੌਜ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਤੇਰੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ?'
'ਅਜ਼ੀਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨਵਾਬ ਮੁਸਤਕੀਮ-ਉਦ-ਦੀਨ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਨਮਾਨ।'

ਯਾਤਰੀ ਵੱਲੋਂ ਨਵਾਬ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸਹੀ ਅਤੇ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਸੁਣ ਕੇ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਭਰੋਸਾ ਹੋਇਆ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਦੁੱਗਣੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਚੱਲਾਂਗੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਲਈ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਮੌਲਵੀ ਨੂੰ ਭੇਜਾਂਗੇ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ।
‘ਮਹਾਨਮਹਿਮ, ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕੋਈ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਮਰੇ ਹੋਏ ਚਮੜੇ ਦੀਆਂ ਚਮੜੀਆਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਵਾਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਵੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀ ਦਾ ਹਿੰਦੂ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ‘ਮਹਾਨਮਹਿਮ। ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਬਾਸੀ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ...’
"ਹਾਂ, ਜਨਾਬ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਹਾਦਰ," ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜੋ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। "ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਅਜਨਬੀਆਂ ਨਾਲ ਇੰਨੇ ਦਿਆਲੂ ਹੋ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨੇਕ ਘਰ ਦੀਆਂ ਸੱਤ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਚੰਗੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹਾਂਗੇ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇਗਾ।"
ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁੰਨੀ ਹੋ?' ਉਸਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
'ਮਾਨ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੁੰਨੀ ਹਾਂ।'
'ਪਰ ਮੈਂ ਸ਼ੀਆ ਹਾਂ। ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ ਜੇਕਰ ਮੈਂ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਾਂ?'
ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਏ। ਫਿਰ ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਬੋਲਿਆ, 'ਉਸ ਮਾਣਯੋਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਰਹੇ! ਤੁਹਾਡਾ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਪੈਗੰਬਰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਅਰਦਾਸ ਵੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਾਸਤਿਕ ਵਾਂਗ ਅੱਗ ਦੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਨਾ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ।'
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੁੜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਉਦਾਸੀ ਝਲਕਦੀ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਤਾ ਤੁਰੰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆਈ। ਮੈਂ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ। ਗਰੀਬ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਫ਼ਨ ਅਤੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੈ।

"ਸਾਬੀਰ ਬਖ਼ਸ਼," ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਦਿਓ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀ ਵੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੋ; ਜੇ ਕਾਫ਼ੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਰਸਮੀ ਸਫਾਈ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।"
ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹਟਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹਟਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।' ਉਸਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਸਹਿਜ ਸੀ। 'ਜਲਦੀ ਕਰੋ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਜਾਣਾ ਹੈ?'
ਧੁੰਦਲੇ ਭਰਵੱਟੇ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਝਿਜਕ ਨਾਲ, ਸਾਬੀਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ, ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਧੋਤੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਿਤਿਜੀ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਮ੍ਰਿਤਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਲਾਸ਼ ਸਾਹਮਣੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨੇਤਾ ਲਈ ਕੁਝ ਜਗ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਯਾਤਰੀ-ਸਿਪਾਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਲਾਈਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਮਾਨ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ, ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਯਾਤਰੀ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਵੱਖਰਾ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਰੀਮੂਦੀਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਣਯੋਗ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਅਤੇ ਸਾਮਾਨ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣਗੇ। ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਡਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਇਹ ਆਦਮੀ, ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ, ਪਹਿਰੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਹਾਜ਼ਰੀ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰੋ।'
ਜਿਸ ਪਲ ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਗਿਆ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰਕਸ਼ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਯਾਤਰੀ-ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਦੌੜ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਢਿੱਲਾਪਣ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਅਤੇ ਮੋਢੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਗਏ - ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੇ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਪਸਲੀਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ... ਨਹੀਂ, ਇਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸ਼ਾਇਦ ਸੂਰਜ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ। ਸਰਦੀਆਂ ਦਾ ਸੂਰਜ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ; ਇਹ ਸੁਹਾਵਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਗਰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛਾਈ ਗਈ ਸੀ।
ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੇ 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੂ ਅਕਬਰ' ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, ਸ਼ੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖਾਲੀ ਕਰ ਲਏ। ਬਾਕੀਆਂ ਨੇ ਸੁੰਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖੇ।

ਕੁਝ ਹੀ ਸਕਿੰਟ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਲਕੇ, ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਤੰਬਾਕੂ ਨੂੰ ਚਬਾ ਲਓ।'
ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਜੇ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਘੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆ ਮੁਰਦਾ ਆਦਮੀ ਪੈਂਥਰ ਵਾਂਗ ਉੱਡਿਆ ਅਤੇ ਆਘਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਲੋਹੇ ਦੀ ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਨੇ ਉਸਦੇ ਕਾਲਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਮੋਟੇ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ, ਤੰਗ, ਪੀਲੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਧਾਰੀਆਂ ਵਾਲਾ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ ਚੌਥਾਈ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ। ਇਸਦੇ ਇੱਕ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗੰਢ ਸੀ। ਇੱਕ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਜੋ ਕਿ ਮੂੰਗੀ ਜਾਂ ਲਿੰਕਸ ਦੇ ਹਮਲੇ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਘਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਰੂਮਾਲ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਭਿਆਨਕ ਖਿੱਚ ਦਿੱਤੀ। ਆਘਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਬੇਵੱਸ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਦਮ ਘੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦ ਰਿਹਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਹ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਉਸਦੀ ਗਲਾ ਕੁਚਲ ਕੇ ਉਸਦੀ ਸਰਵਾਈਕਲ ਰੀੜ੍ਹ ਦੀ ਹੱਡੀ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਸੁੱਕੀ ਟਹਿਣੀ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਾਂਗ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਜਾਂ ਰੋਣ ਦੇ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਦਰਦ ਅਤੇ ਸਾਹ ਦੇ ਬੰਦ ਹੋਣ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਬਾਕੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਕੀ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਵੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਿਆ ਸੀ। ਠੱਗਾਂ ਨੇ ਅਭਿਆਸ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਰਕਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਕੋਰੀਓਗ੍ਰਾਫ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਹਰੇਕ ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਮਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਪੂਰੀ ਕਾਰਵਾਈ, ਸਟੀਕ ਅਤੇ ਗਤੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਿਫਾਇਤੀਤਾ ਨਾਲ, ਛੇ ਮਿੰਟ ਲੱਗੇ।
ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲਾਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਮ੍ਰਿਤਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦੇ ਮਕੈਨੀਕਲ, ਅਸੰਗਤ ਕੜਵੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਲੁੱਟ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਕਾਰ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੇ ਇਸ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ 'ਤੇ ਗਿਰਝਾਂ ਦੇ ਗੰਦੇ ਭੂਰੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਬਣਦੇ ਦੇਖੇ। ਕਰੀਮੁੱਦੀਨ ਨੇ ਸੰਖੇਪ ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਮਾਟਕ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ।'
ਇੱਕ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਇੱਕ ਗੱਠੜੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਚਿੱਟੀ ਸੂਤੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਧਾਗਾ ਕੱਢਿਆ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਸੜਕ ਦੇ ਕੰਢੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਕਬਰ ਵਰਗੇ ਟੋਏ ਨੂੰ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਡੂੰਘਾ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਟੋਏ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਲੰਘਦੇ ਯਾਤਰੀ ਦੁਆਰਾ

ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦਾ ਸੀ। ਦਸ ਜਾਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਟੋਏ ਨੂੰ ਡੂੰਘਾ ਅਤੇ ਲੰਬਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਇਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਭਾਰ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਅੱਠ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ - ਇੱਕ ਸਿਰ ਇੱਕ ਜੋੜੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਜੋੜੇ ਪੈਰ ਦੂਜੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਸਨ - ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੀਆਂ।
ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਟੋਏ ਦੀ ਕਬਰ ਭਰ ਗਈ ਅਤੇ ਢਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਅਤੇ ਚੱਟਾਨਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਲਗਭਗ ਪੱਧਰੀ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਝਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਚੀਕ-ਚਿਹਾੜਾ, ਕੰਡੇ, ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਢੇਰ ਫੈਲਾਏ; ਕੁਝ ਪੌਦੇ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਾਣੀ ਦੇ ਵੀ ਜੜ੍ਹ ਫੜ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਉਖਾੜ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪੱਧਰੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਬੇਤਰਤੀਬ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਬੇਕਾਬੂ ਵਾਧੇ ਦੀ ਨਕਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਹੁਣ ਮੈਲਾ-ਮੱਛੀ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਜਾਂ ਲਾਸ਼ ਖਾਣ ਵਾਲੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਲਈ ਖੋਦਣ ਲਈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਖੋਜੀ ਧਿਰ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚਟਾਈ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਧੋਤਾ, ਪਰ ਟੋਏ-ਕਬਰ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਇਸ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਿਆ। ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਵਿੱਚ ਉਸੇ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇਸਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵੇਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮੋੜੇ, ਅਤੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਜਿੱਤ!'
ਗੂੰਦ ਵਾਲੇ ਪੈਕੇਟ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਮਾਨ ਦੇ ਬੰਡਲ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਘੋੜਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਠੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਰੁਕਾਵਟਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਟੱਟੂਆਂ ਨੂੰ ਭੱਜਣ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਬਣਨ, ਜਾਂ ਪੈਂਥਰ, ਚੀਤਾ, ਜੰਗਲੀ ਕੁੱਤੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਲਈ ਭੋਜਨ ਬਣਨ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੁੱਲ ਨੌਂ ਆਦਮੀ ਸਨ; ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਅਤੇ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਏ।

ਇੰਟਰਲਿਊਡ

ਮਹਾਕਾਲੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਅਤੇ ਮਨੋਰਥ

ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਜਵਾਨ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਜੀਨ ਅਤੇ ਪੈਰੀ, ਦੈਂਤ ਅਤੇ ਦੈਂਤ, ਦੈਂਤ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ, ਦੱਖਣੀ ਧਰੁਵ ਦੀਆਂ ਨਰਕ ਆਤਮਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ੈਤਾਨ, ਭੂਤ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾਵਾਂ ਧਰਤੀ ਉੱਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ।
ਦੇਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਭਵਾਨੀ ਸੀ, ਜੋ ਸ਼ਿਵ ਦੀ ਪਤਨੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ: ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੈਂਤ ਕਿਸੇ ਭੂਮੀਗਤ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ, ਉਸਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਨੁੱਖੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਤਾਕਤਾਂ ਨੂੰ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵ ਉਸ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਸਾਰੇ ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਲੈਂਦੇ ਹੀ ਖਾ ਲਿਆ, ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਘੱਟਣ ਲੱਗੀ; ਜਾਨਵਰ ਵਧਣ-ਫੁੱਲਣ ਅਤੇ ਵਧਣ ਲੱਗ ਪਏ।
ਇਸ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਿਆਨਕ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ: ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਗਈ, ਤਾਂ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਿਆ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਭੂਤ ਮਨੁੱਖੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਖਾ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰ ਮਨੁੱਖੀ ਬਾਲਗਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਖੂਨ ਵਹਾਇਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਜਾੜ ਥਾਵਾਂ, ਫਿਰ ਪਿੰਡ, ਫਿਰ ਵੱਡੀ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਕੇਂਦਰ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵੀ ਬਾਘਾਂ, ਸ਼ੇਰਾਂ, ਪੈਂਥਰਾਂ, ਚੀਤਿਆਂ, ਬਘਿਆੜਾਂ, ਲਿੰਕਸ, ਲੂੰਬਾ ਅਤੇ ਗਿੱਦੜਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ।
ਲੋਕ ਟੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ ਅਤੇ ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਦੱਬਣ ਲਈ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਦਸਤੇ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗੇ। ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਹਾਥੀਆਂ, ਦਰਿਆਈ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲੀ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਸੀ। ਰਾਖਸ਼ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਸਫਲ ਰਹੀਆਂ। ਉਹ ਇੰਨਾ ਲੰਬਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਡੂੰਘਾ ਸਮੁੰਦਰ ਵੀ ਉਸਦੇ

ਪੇਟ ਨੂੰ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਜਾਂ ਜਾਨਵਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨਾ ਅਤੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਨਿਗਲਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੂਪ ਹੈ ਜੋ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਰਾਖਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਨਰਕਵਾਦੀ ਸ਼ੈਤਾਨ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਰਕਤ ਬੇਜ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਦਰਦ ਨਾਲ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰਨ ਅਤੇ ਚੀਕਣ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਦੇਵੀ ਭਵਾਨੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਵੀ, ਜਾਂ ਮਾਂ ਦੁਰਗਾ, ਜਾਂ ਮਾਂ ਕਾਲੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ 'ਤੇ ਤਰਸ ਖਾਧਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਮਰ ਨਾਲ ਲਟਕਦੀ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤਲਵਾਰ ਨੂੰ ਉਤਾਰਿਆ ਅਤੇ ਦੈਂਤ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਦਾ ਇੱਕ ਫੁਹਾਰਾ ਵਗਦਾ ਹੋਇਆ, ਅਤੇ ਮੀਂਹ ਵਾਂਗ ਡਿੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਅਤੇ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਵਾਲੇ ਖੂਨ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੂੰਦ ਦੇ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਟ, ਜਾਂ ਦੈਂਤ, ਉੱਭਰਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਰੂਪ। ਹੁਣ ਭਵਾਨੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਦੈਂਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉੱਡਦੇ ਸਨ। ਮਰ ਰਹੇ ਦੈਂਤਾਂ ਦੀ ਗਰਜ ਅਤੇ ਤੁਰ੍ਹੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਰਾ ਮੈਦਾਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ ਅਤੇ ਭਰ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੱਟਦੀ ਅਤੇ ਮਾਰਦੀ, ਕੱਟਦੀ ਅਤੇ ਮਾਰਦੀ ਗਈ, ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਥੱਕ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ, ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਗਿੱਲਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੱਥ ਸੁਕਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਬੂੰਦਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬੂੰਦਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗੀਆਂ, ਧਰਤੀ ਨਰਮ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਠੋਕਰ ਮਾਰੀ ਗਈ ਮਿੱਟੀ। ਉਸ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਨਿਡਰ ਯੋਧੇ ਉੱਠੇ। ਮਾਂ ਭਵਾਨੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੀਲੀ ਅਤੇ ਚਿੱਟੀ ਧਾਰੀਦਾਰ ਸਾੜੀ ਦੇ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਦੋ ਪੱਟੀਆਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨਿਡਰ ਯੋਧੇ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਕੰਮੇ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦਿਓ। ਸਾਵਧਾਨ, ਖੂਨ ਦੀ ਇੱਕ ਵੀ ਬੂੰਦ ਨਾ ਵਹਾਈ ਜਾਵੇ!'
ਨਿਡਰ ਯੋਧਿਆਂ ਨੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਰਾਖਸ਼ਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਵਾਨੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਯੋਧਿਆਂ ਨੂੰ ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪੱਟੀਆਂ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਤੋਂ ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਧਰਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਪੱਟੀ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰੋ, ਪਰ ਖੂਨ ਨਾ ਵਹਾਓ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਵਾਂਗੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਮਾਰਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਦੇਖੋ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦੁਆਰਾ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਮਨੁੱਖ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਮਰੇਗਾ, ਉਹ ਭੂਤ ਨਹੀਂ ਬਣੇਗਾ; ਨਾ ਹੀ ਮਰੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਕੋਈ

ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਹੋਵੇਗਾ: ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਨਰਕ ਦਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇਗਾ।'
ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਸਕਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਖੁਦ ਰਕਤ ਬੇਜ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਉਹ ਰੁਮਾਲ ਕਚਨੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਭਿਖਾਰੀ ਨੂੰ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਰਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਰੁਮਾਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਇਹ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਵਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈਂ; ਇਹ ਵੀ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਕਬੀਲੇ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਾਂ,' ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਵੀ ਲਗਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਅਪਵਾਦ ਵੀ ਬਣਾਏ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ: ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨੂੰ ਨਾ ਮਾਰੋ ਜੇਕਰ ਭੌਤਿਕ ਲਾਭ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਨਾ ਮਾਰੋ। ਸਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਮਨ ਦਿਓ।
ਪਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ: ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹਥਿਆਰ ਉਹ ਕੱਪੜੇ (ਜਾਂ ਰੁਮਾਲ) ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ; ਜਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਟੁਕੜੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰੋ; ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਾਰੋ, ਅਤੇ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਦੇ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਾ ਦੇਖੋ।
ਭਵਾਨੀ ਦੇ ਉਪਾਸਕ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਡਰ ਦੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭਵਾਨੀ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਨਿਗਲ ਲਿਆ; ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਵੀ ਲਾਪਤਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਭੇਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਿਆ। ਕਈ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਵੀ ਅਣਸੁਖਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਇੱਕ ਦਲੇਰ ਨੂੰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖੇ ਕਿ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਨਿਪਟਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਪੈਦਲ ਯਾਤਰੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਭੱਜਿਆ, ਉਸਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਮਾਂ ਮਰੇ ਹੋਏ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਨਿਗਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਲੇਰ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੇਵੀ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਨੰਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ। ਉਹ ਖੁਦ ਆਪਣੇ ਰੱਥ 'ਤੇ ਸਰੀਰ ਲੱਦ ਰਹੀ ਸੀ।
ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰੰਪਰਾ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਦੇਵੀ ਚਮਤਕਾਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਚੁੱਕ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਬਾੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੀ ਕਥਾ ਹੈ: ਦੇਵੀ ਨੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਗਾਇਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਜਦੋਂ ਦੇਵੀ ਨੇ ਉਸ ਬੇਰਹਿਮ ਦਰਸ਼ਕ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੋ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।' ਫਿਰ ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਰੱਥ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੇਵੀ ਦੇ ਭਗਤਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਦਾ ਬਣਾਉਣ, ਕਬਰਸਤਾਨ ਲਈ ਟੋਆ ਪੁੱਟਣ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ।
ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੰਸਕਰਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਬੇਰਹਿਮ ਰੋਇਆ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਰੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਾਂਗੀ।' ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਦੰਦ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਸਨੂੰ ਲੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਖੋਦਾਈ ਸੰਦ ਬਣਾ ਅਤੇ ਉਸ ਸੰਦ ਨੂੰ ਕਾਸੀ (ਮਟੋਕ) ਕਹੋ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਾਸੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਏਗਾ; ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਲਤੀ ਤੋਂ ਬਚਾਏਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਟੋਏ ਦੀ ਕਬਰ ਪੁੱਟਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿਓ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਓਗੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਜਿਤਾਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਜਿਸਨੂੰ ਭਾਨੌਤੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਕਾਸੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ: ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਵਿਲੀਅਮ ਹੈਨਰੀ ਸਲੀਮੈਨ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਦੋ ਯਾਦਗਾਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲੰਬੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਬਾਥ (ਕੇਸੀਬੀ) ਦੇ ਕਮਾਂਡਰ ਵਜੋਂ ਨਾਈਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਠੱਗਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੁੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਖੂਹ 'ਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਦੇ ਜਮਾਦਾਰ (ਗਰੁੱਪ ਲੀਡਰ) ਨੇ ਮਾਂ ਕਾਲੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕਾਸੀ ਨੂੰ ਖੂਹ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੱਕ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਕਾਸੀ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਠੱਗ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਾਸੀ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਜਮਾਦਾਰ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਾਸੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਦੇ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੀ ਹੈ।

ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਫੌਜ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇੱਕ ਦਿਲਚਸਪ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਠੱਗਾਂ ਦੀ ਹਾਰ ਅਤੇ ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਉਖਾੜਨ ਤੋਂ ਸੱਤ ਜਾਂ ਅੱਠ ਦਹਾਕੇ ਬਾਅਦ, ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਰ ਵਿਲੀਅਮ ਹੈਨਰੀ ਸਲੀਮੈਨ ਦੇ ਪੋਤੇ ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਸਲੀਮੈਨ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਫੌਜ ਲਈ ਮਿੱਟੀ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਖੋਦਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕੁਸ਼ਲ ਸੰਦ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਆਖਰੀ ਮੈਟੌਕ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਠੱਗਾਂ ਦੀ ਕੱਸੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਸਮਾਨਤਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਰਨਲ ਜੇਮਜ਼ ਸਲੀਮੈਨ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਅਜਿਹੀ ਕੱਸੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਠੱਗਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਆਗੂ ਕੱਸੀ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਚੁਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲੁਹਾਰ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੱਸੀ 'ਤੇ ਕੰਮ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੁਹਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੰਮ ਨਾ ਕਰੇ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਅਜਨਬੀ ਜਾਂ ਪਰਦੇਸੀ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕੱਸੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸੂਰਜ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਪਿਆਰ, ਭਰਪੂਰਤਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਸਕੇ। ਫਿਰ, ਜੇਕਰ ਠੱਗ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਆਯੋਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੁਪਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਇਕੱਠ ਦਾ ਆਯੋਜਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਪਵਾਦ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਭਾ ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਜਾਂ ਐਤਵਾਰ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।
ਫਿਰ ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਫ਼, ਵਰਗਾਕਾਰ ਟੁਕੜਾ ਚੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਗੋਬਰ ਅਤੇ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਲਿਪਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਰਗਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬੈਠ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਠੱਗ, ਜੋ ਹੋਮਾ (ਜਾਂ ਹਵਨ) ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ, ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਠੱਗਾਂ ਨੂੰ ਨੇੜੇ ਬਿਠਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੱਸੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੋਖਲੇ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਫੜੇ ਹੋਏ ਟੱਬ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਪੁੱਟੇ ਗਏ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਵਗਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਕੱਸੀ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਗੁੜ ਦੇ ਇੱਕ ਢੇਰ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਣ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਧੋਤਾ ਜਾਂ ਨਹਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਗੰਦਗੀ ਸਿੱਧਾ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੱਸੀ ਨੂੰ ਦਹੀਂ ਵਾਲੇ ਦੁੱਧ ਜਾਂ ਦਹੀਂ ਵਿੱਚ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਠੱਗੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਸਥਾਨਕ ਵਾਈਨ ਜਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਧੋਣ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਟੋਏ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਧਾਗਾ ਅਜੇ ਵੀ ਗਿੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਾਲ ਸੀਸੇ ਅਤੇ ਸਿੰਦੂਰ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਮਿਸ਼ਰਣ ਦੇ ਸੱਤ ਬਿੰਦੀਆਂ - ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸ਼ੁਭ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ - ਕੱਸੀ ਉੱਤੇ ਹੈਂਡਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕੱਟਣ ਵਾਲੇ ਬਲੇਡ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੱਕ ਲਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਕੱਸੀ ਦਾ ਸਿਰਾ ਉਸ ਖੋਖਲੇ ਭਾਂਡੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਨਹਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੋਖਲੇ ਭਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਇੱਕ ਨਾਰੀਅਲ, ਪੰਜ ਜਾਂ ਛੇ ਪੱਤੇ ਸੁਪਾਰੀ, ਕੁਝ ਲੌਂਗ, ਕੌੜੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਨੀਲੇ ਗੂੰਦ, ਚਿੜੀ ਦੀ ਜੀਭ ਦੇ ਕੁਝ ਬੀਜ, ਚਿੱਟੇ ਤਿਲ ਅਤੇ ਗੁੜ ਦਾ ਇੱਕ ਗੁੱਛਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘਿਓ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਸੁੱਕੇ ਗਾਂ ਦੇ ਗੋਬਰ ਨਾਲ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਈ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਅੰਬ ਦੀ ਲੱਕੜ ਅਤੇ ਜੂਜੂਬ ਦੀ ਲੱਕੜ ਵੀ ਸਾੜੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਅੱਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੜਕ ਉੱਠਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜਾਣਕਾਰ ਠੱਗ, ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ, ਨਾਰੀਅਲ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਖੋਖਲੇ ਬੇਸਿਨ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ, ਅੱਗ ਹੋਰ ਵੀ ਭੜਕ ਉੱਠਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੱਸੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਉੱਤੇ ਸੱਤ ਵਾਰ ਘੁਮਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਾਰੀਅਲ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲੀ ਛਿਲਕੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੱਸੀ ਦੇ ਸਿਰ ਨਾਲ ਨੰਗੇ ਗਿਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਹੈਂਡਲ ਨੂੰ ਫਿੱਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਛੇਕ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ ਇੰਨਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਰੀਅਲ ਦਾ ਛਿਲਕਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਹੀ ਚਕਨਾਚੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਠੱਗ, ਹਿੰਦੂ ਜਾਂ ਮੁਸਲਿਮ, ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ: 'ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੇਵੀ ਦੀ ਜਿੱਤ!'
ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਾਣੇ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਿੱਸਾ, ਇਸਦੀ ਸਾਰੀ ਛਿੱਲ ਅਤੇ ਛਿਲਕਾ ਅੱਗ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਠੱਗ ਪੱਛਮ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਰੀਅਲ ਦੇ ਦਾਣੇ ਨੂੰ ਖਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।
ਜਮਾਦਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕੱਸੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਣਉਚਿਤ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੱਸੀ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸੈਕਸ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਵੇਲੇ। ਇੱਕ ਆਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਕੱਸੀ ਉੱਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਪੈਰ ਰੱਖਣਾ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਸ਼ਰਮਨਾਕ ਕੰਮ ਹੈ। ਠੱਗਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਕੱਸੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ ਵਿੱਚ ਦੱਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਜਿਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉਹ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਦਿਸ਼ਾ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੱਸੀ ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲਦੀ ਹੈ।
ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਾਲ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦਾ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜਮਾਦਾਰ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਮੰਨਣਯੋਗ ਬਹਾਨੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਸਰ ਬੁਲੰਦ ਖਾਨ ਜਾਂ ਦਿਲਾਰ ਖਾਨ ਜਾਂ ਸਰ ਮਸਤ ਖਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਠੱਗ

ਝਿਰਨੀ ਲਈ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਅਸਲ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਝਿਰਨੀ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਵਾਕੰਸ਼ ਹੈ, ਜੋ ਨਰਮ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਾਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਝਿਰਨੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ:
ਤਮਾਕੂ ਖਾਲੋ (ਤੰਬਾਕੂ ਚਬਾਓ) ਸੁਰਤੀ ਖਾਲੋ (ਥੋੜਾ ਜਿਹਾ ਤੰਬਾਕੂ ਦੇ ਦਾਣੇ ਖਾਓ) ਹੁੱਕਾ ਪੀ ਲੋ (ਹੁੱਕਾ ਪੀਓ) ਤੰਬਾਕੂ ਲਾਓ (ਕੁਝ ਤੰਬਾਕੂ ਲਿਆਓ) ਪਾਨ ਕਰੋ (ਮੈਨੂੰ/ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਪਾਰੀ ਦਿਓ) ਕਬਿਤ ਪਰ੍ਹ ਲੋ (ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਪੜ੍ਹੋ / ਕਹੋ) ਆਏ ਹੋ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੋ, ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰੋ।
ਜਿਸ ਪਲ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਭਨੋਟ ਨਾਮਕ ਠੱਗ, ਤੁਰੰਤ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।
ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦਿਨਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਮੂਹ ਸਤਾ ਵੱਲ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਸਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸੱਤ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਡਿਊਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਜੀਤਾਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਠੱਗ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦਾਨ ਦੇਣਾ। ਇਹ ਪਰਹੇਜ਼ ਇੰਨਾ ਗੰਭੀਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬਿੱਲੀ ਜਾਂ ਕੁੱਤੇ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਜਾਵੇ। ਸਤਾ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਮੱਛੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਮਾਸ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੇ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੁੰਨਵਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਠੱਗ ਜੀਤਾਈ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਠੱਗ ਘਰ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਠੱਗ ਵੀ ਜੀਤਾਈ 'ਤੇ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਜਾਂ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ।
ਕੁਝ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਤਲ ਦਾ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਉਹ ਹਨ: ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਨ; ਇੱਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਆਦਮੀ; ਉਹ ਜਿਸਦੇ ਕੰਨ ਕੱਟੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਾਂ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹਨ; ਇੱਕ ਘੁੰਮਦਾ ਫਿਰਦਾ ਗਾਇਕ; ਇੱਕ ਤੇਲ ਵਾਲਾ; ਲੰਬੇ, ਮੈਟ ਕੀਤੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਸੈਵ ਭਿਖਾਰੀ; ਇੱਕ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲਾ; ਮ੍ਰਿਤ ਚਮੜੀ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਵਾਲਾ; ਇੱਕ ਧੋਬੀ; ਇੱਕ ਸੁਨਿਆਰਾ; ਇੱਕ ਔਰਤ; ਇੱਕ ਭਿਖਾਰੀ; ਇੱਕ ਦਲਾਲ; ਕਾਇਸਥ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੈਂਬਰ (ਉੱਤਮ, ਪਰ ਨਾ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਸ਼ੱਤਰੀ); ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਗਾਇਕ; ਇੱਕ ਬੇਸਹਾਰਾ; ਇੱਕ ਕੋੜ੍ਹੀ; ਇੱਕ ਲੰਗੜਾ ਵਿਅਕਤੀ; ਇੱਕ ਅਪੰਗ; ਇੱਕ ਨਾਨਕ ਪੰਥੀ (ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਜੋ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਸਮਾਨਤਾ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਅਦਿੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦਾ ਹੈ); ਅਤੇ ਇੱਕ ਨੱਕ-ਕਲਿੱਪ।

ਹੁਣ ਇਤਾਬ ਬਾਰੇ। ਇਹ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੇਠਾਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਇਤਾਬ ਹਨ:
ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਧੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫੁੱਲ ਮਿਲਦੇ ਹਨ; ਜਾਂ ਜੇ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਜਾਂ ਜੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ: ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਯਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ; ਜੇਕਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਮਿਆਦ ਦਸ ਦਿਨ ਹੈ।
ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦਾ ਘੋੜਾ ਜਾਂ ਘੋੜੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਇਹੀ ਪਾਬੰਦੀ (ਦਸ ਦਿਨ) ਲਾਗੂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦੀ ਗਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚਾਰ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲੇ ਜਾਨਵਰ ਦੇ ਮਰਨ ਦੀ ਸੂਰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪਾਬੰਦੀ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਹੈ।
ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਠੱਗ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਆਮ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਚੜ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਬੱਕਰੀ, ਕੁੱਤੀ ਜਾਂ ਬਿੱਲੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ ਹਨ, ਤਾਂ ਪਾਬੰਦੀ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦੀ ਹੈ।
ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇਤਾਬ ਸਿਰਫ਼ ਖਾਸ ਠੱਗ 'ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਠੱਗ ਚੌਵੀ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਠੱਗ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵਾਪਰ ਰਹੀ ਇਤਾਬ-ਆਕਰਸ਼ਕ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਤਾਬ ਉਸ ਠੱਗ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਤਾਬ ਉਦੋਂ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਇਤਾਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਠੱਗ ਦੂਜੇ ਠੱਗ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਭਾਵੇਂ ਉਸਦਾ ਕੱਪੜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਠੱਗ ਨੂੰ ਛੂੰਹਦਾ ਹੈ; ਇਤਾਬ ਛੂਹੇ ਗਏ ਠੱਗ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੋਵੇਗਾ।
ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਠੱਗ ਇਤਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਤਾਬ ਨਹੀਂ।
ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਠੱਗਾਂ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਮ ਸਨ, ਆਮ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਦੇ, ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਾਲੇ, ਨਰਮ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ, ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਲੀਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਉੱਪਰਲੀ ਸਤ੍ਹਾ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਠੱਗ ਸਮੂਹ ਅਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਸੱਦੇ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।
ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੱਖਣ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਗੁੰਡੇ ਬਹੁਤ ਸਰਗਰਮ ਹਨ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਤੋਂ ਦੌਲਤਾਬਾਦ ਤੱਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨਪਸੰਦ ਸਥਾਨ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਗੁੰਡੇ ਨੇ ਸਲੀਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਦੂਸਰੇ

ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਔਰੰਗਾਬਾਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਐਲੋਰਾ ਵਿਖੇ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੋਟੀਆਂ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦੋ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ, ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਸਥਿਰ ਕਰਨ, ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ, ਧਾਗੇ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਇੱਕ ਪਰੰਪਰਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਦੁਸ਼ਟ ਠੱਗ ਅਜੇ ਵੀ ਲੰਡਨ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੁਪਤ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਮ-ਅਸੀ (ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਸਨੂੰ ਰਾਮਸੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ।
ਇੱਕ ਹੋਰ, ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਬਿਰਤਾਂਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਲੀਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਖਤਰੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦੋਵੇਂ। ਕਿਉਂਕਿ, ਠੱਗ ਓਨੇ ਆਮ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਸੋਚੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਬਦਕਿਸਮਤ ਪਾਪੀ, ਚੋਰ ਅਤੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਸਨ ਜੋ ਆਦਤਨ ਆਪਣੇ ਪੀੜਤ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਪਰਾਧੀ ਕਬੀਲਿਆਂ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਠੱਗ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਰਾਜ ਦੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਅਤੇ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦੀ ਗਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਫੈਲਾਉਣ ਲਈ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਸੀ। ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਬਹਾਨੇ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ 'ਠੱਗ' ਰੁਬਰਿਕ ਦੇ ਤਹਿਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਈ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ; ਕਈ ਹੋਰ ਸੈਂਕੜੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਦੀ ਪਾਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਰਾਜਾ ਦੇ ਗਵਾਹ ਬਣ ਗਏ; ਅਣਗਿਣਤ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂਪੁਰ, ਇੰਦੌਰ, ਸੌਗੋਰ, ਜੁਬਲਪੁਰ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਦੀਆਂ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੜਨ ਲਈ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸਲੀਮਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਕਾਜ਼ੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਫਤਵਾ ਜਾਰੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ, ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਇੱਕ ਕਾਨੂੰਨ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੇ ਤਹਿਤ ਕਾਜ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ: ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਠੱਗ ਵਿਰੋਧੀ ਮੁਹਿੰਮ, ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ, ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀਆਂ, ਦੋਸ਼ਾਂ, ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ, ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਚੰਗੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ।
ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

55

ਮਾਹਿਰ ਟਰੈਕਰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇਖਦੇ ਹਨ; ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਆਖਰਕਾਰ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ

ਕਤਲਾਂ ਤੋਂ ਸੱਤਵੇਂ ਦਿਨ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਦਰਿਆਈ ਜਥਾ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਉਤਰਿਆ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੀ ਅੰਤਿਮ ਮੰਜ਼ਿਲ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਕੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਹੁਣ ਤੱਕ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇਗੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਫਵਾਹ ਸੁਣੀ ਕਿ ਇੱਕ ਰਾਮਪੁਰੀ ਰਈਸ ਦੇ ਨੌਕਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਘੋੜੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਹਾੜੀ ਨੂੰ ਸਵਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹਾਰਨ ਦੇ ਘੁੰਮਦੇ ਪਾਇਆ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਭੱਜੇ ਹੋਏ ਜਾਨਵਰ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਦਰਿਆ ਦੇ ਯਾਤਰੀ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਚਿੰਤਤ ਸਨ। ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਖ਼ਤਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਗ ਗਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਅਣਜਾਣ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਲੱਭ ਕੇ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕੁਝ ਮਾਹਰ ਟਰੈਕਰਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਕੇ ਜੋ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਠੀਆਵਾੜ ਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਵੰਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੁਰਖੇ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ, ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਅਤੇ ਟਰੈਕਰਾਂ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਥੇ ਵਸ ਗਏ ਸਨ। ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਦੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਅਰਬੀ 'ਸਯੀਦੀ' ('ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ') ਦਾ ਅਪਵਿੱਤਰ ਰੂਪ ਸੀ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਟਰੈਕਰਾਂ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਖੋਜੀਆ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨਾਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਗਵਰਨਰਾਂ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਸੇਵਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਟਰੈਕਿੰਗ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨੇ ਵੀ ਮੱਧਮ ਜਾਂ ਖੁਰਦਰੇ ਹੋਣ; ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਵਧਾਨ ਜਾਨਵਰਾਂ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ

ਛੱਡੇ ਗਏ ਛੋਟੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗੰਧ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤਿੱਖੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਆਚੀ ਜਾਇਦਾਦ, ਭਗੌੜੇ ਅਪਰਾਧੀਆਂ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕੈਦੀਆਂ ਤੋਂ ਭੱਜਣ ਅਤੇ ਅਗਵਾ ਕੀਤੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਿਸਾਲੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਅਤੇ ਕਾਰਜ ਖੇਤਰ ਉੱਤਰ ਅਤੇ ਪੂਰਬ ਵਿੱਚ ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਰੋਹਿਲਖੰਡ ਅਤੇ ਅਵਧ ਤੱਕ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੈਦੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਉਹ ਭਾਰਤ ਆਏ ਅਤੇ ਸਵਾਹਿਲੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਹਿਲੀ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਗੁਜਰੀ ਅਤੇ ਗੁਜਰਾਤੀ ਦਾ ਮੁਫ਼ਤ ਮਿਸ਼ਰਣ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਗੁਜਰੀ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਨਾਮ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਭਾਰਤੀ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਅਪਣਾ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਸਲਿਮ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੀਤਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਜ਼ਿਕਰ (ਯਾਦ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਵਾਹਿਲੀ, ਗੁਜਰਾਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਗੀਤ ਅਜੇ ਵੀ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸਿਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਮ ਹਨ; ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਨਾਚ ਦੇ ਨਾਲ ਗਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਨਾਚ ਗੁਜਰਾਤੀ ਨਾਚ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ:
ਅਮਰ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ? ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅਮਰ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਦੇਖਿਆ? ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਮਰ ਹੈ, ਪੈਗੰਬਰ ਅਮਰ ਨਾਮ ਲੈ ਕੇ ਆਏ।
ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਅਸੀਂ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਿਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ, ਜੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਦਿਖਾਏਗਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫ਼ਰੂਖਾਬਾਦ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਸਿਦੀ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਦੋਵਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਸਫਲਤਾ ਮਿਲੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਿਦੀਆਂ, ਸਿੱਦੀ ਇਕਰਾਮ ਅਤੇ ਸਿੱਦੀ ਮੁਨੀਮ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਾਂਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਕਥਿਤ ਰਈਸ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਭੱਜੇ ਹੋਏ ਘੋੜੇ ਦੇ ਅਸਲ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਨੌਕਰ ਦੇ ਠਿਕਾਣੇ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਮੌਜੂਦ ਸੀ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਗਲਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਜੂਦਾ ਸਥਾਨ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ।
ਸਿਦੀ ਇਕਰਾਮ ਤੁਰੰਤ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸਿਦੀ ਮੁਨੀਮ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਅਣਜਾਣ ਰਾਮਪੁਰੀ ਰਈਸ ਦਾ ਭਗੌੜਾ ਨੌਕਰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨੱਚਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਭਜਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਇੱਕ ਭੱਜੇ ਹੋਏ ਕੈਦੀ ਵਾਂਗ ਲੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਘੋੜਾ ਉਸਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚਰਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦਾ ਮਾਲਕ ਉਸ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਭਟਕਦੇ ਹੋਏ ਪਾਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਅੰਤ ਇੱਕ ਦੁਖਦਾਈ ਅੰਤ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ।
'ਅਤੇ ਹੁਣ... ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਜੋਖਮ ਹੈ,' ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਹੋਏ ਲਗਭਗ ਰੋ ਪਿਆ। 'ਰਾਮਪੁਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਅਤੇ ਇਸ ਅਸ਼ੁਭ ਖ਼ਬਰ ਦਾ ਵਾਹਕ ਬਣਨ ਲਈ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜਾ ਮੂੰਹ ਹੈ? ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇੱਥੇ ਲੁਕਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਕਾਰਾਤਮਕ ਖ਼ਬਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਲਵਾਂਗਾ, ਜਾਂ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਸਾਧੂ ਵਾਂਗ ਰਹਾਂਗਾ।'
ਸਿੱਦੀ ਨੇ ਨਰਮੀ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣ ਲਈ ਜਾਣਾ, ਇਹ ਸਭ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਤੁਹਾਡੇ ਮਾਲਕ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸਾਥੀ ਦਰੋਗਾ ਹਿਮਾਇਤ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਸਰਾਂ ਵਿੱਚ ਠਹਿਰ ਰਹੇ ਹਨ।'
‘ਨਹੀਂ! ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ,' ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋ ਜੋ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੋਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਰਾਹੀਂ ਆਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਦਿਖਾਓ।’
ਸਿਦੀ ਮੁਨੀਮ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਖੋਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਪੀਲਾ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬੰਗਾਲਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿੱਚ

ਰਹਿ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਦਾ ਨਾ ਰਹੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਤੁਰਿਆ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਭਾਰੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।
ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਕਿੰਨਾ ਪਿੱਛੇ ਹੈ, ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਦੇ ਬਾਹਰਵਾਰ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰਾਂ ਜਾਂ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਟੀਮ ਦੇ ਉੱਥੋਂ ਲੰਘਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ, ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿੰਨੇ, ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਗਜ਼ ਤੁਰ ਕੇ। ਉਸਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੰਦ ਪੀਸੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ: ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਲਗਭਗ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੌੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।
ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਘਟਨਾ ਦੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਸੂਰਜ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਮੁੱਖ ਗਲੀ ਬੰਦ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੀਂ ਸਰਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ; ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਵਪਾਰੀਆਂ, ਦੁਕਾਨਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਤਬੇਲੇ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸੁਣਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਥਾਂ ਲੱਭ ਲਈ; ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਖੂਨ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਾਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦਾ ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪੈ ਗਿਆ; ਉਸਨੇ ਦਰਿਆਈ ਸਮੂਹ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਜੋ ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਵਿਖੇ ਉਤਰਨਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਿੰਤਾ ਦਾ ਕੋਈ ਤੁਰੰਤ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਦਾ ਨਾ ਆਉਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਰਾਏ ਮਾਲਕਾਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਰਾਤ ਉਸ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸੜਕ ਕਿਨਾਰੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸਰਾਏ ਵਿੱਚ ਸੌਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸੜਕ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਉੱਠਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਲਹੌਰ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਮਿਹਨਤ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਇੱਥੇ ਫਿਰ, ਉਹ ਰਾਤ ਭਰ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਲੰਮਾ ਸਫ਼ਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।
ਉਹ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉਹੀ ਦਹਿਸ਼ਤ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਦੋ ਰਾਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ

ਉਸਨੂੰ ਰੁਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਡਰ ਦੇ ਸਰੋਤ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਹਿੰਮਤ ਉਸਨੂੰ ਅਸਫਲ ਕਰ ਗਈ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਤੱਕ ਸਰਸਰੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਵੱਲ ਵਾਪਸ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ।
ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੀਲ ਤੁਰਿਆ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਦੂਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਰਛਾਵੇਂ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਲਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਵੇਖੇ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸਦੇ ਗਿੱਟਿਆਂ ਤੱਕ ਡੁੱਬ ਗਿਆ: ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਗੁੰਡੇ ਹੋਣਗੇ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ, ਭੂਤ ਜਾਂ ਹੋਰ ਦੁਸ਼ਟ ਆਤਮਾਵਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਪਾਗਲ ਦੌੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ... ਕਿਤੇ ਵੀ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਰ ਜਿੱਥੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੇ ਹਿੱਲਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ।
ਉਹ ਸੜਕ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਬੁਰਾਈ ਨਾਲ ਲੜਨ ਜਾਂ ਬਚਣ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਸਨ ਉਹ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਮੁਸਲਿਮ ਈਰਾਨੀ-ਇਰਾਕੀ ਸੂਫੀ ਸੰਤ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਿਰ ਜਿਲਾਨੀ (1078-1166) ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵਫ਼ਾਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਇਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਭੂਤ ਜਾਂ ਬੁਰੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਨਰ ਜਾਂ ਮਾਦਾ। ਉਹ ਜਿੰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ... ਉਹ ਚੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਦਾਨ ਨਿਰਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਕੰਕਰਾਂ ਅਤੇ ਖੋਖਲੇ ਜਾਂ ਡੂੰਘੇ ਕੱਟਾਂ ਅਤੇ ਦਰਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ "ਦ ਚੇਅਰ" ਕਹੀ, ਜੋ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਘੇਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਬਗਦਾਦ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ ਰਹਿਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹਿੱਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ...
ਹੇ ਰੱਬਾ! ਮੇਰੇ ਰੱਬਾ! ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਜੋਂ ਪਛਾਣ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦੇ ਜਾਨਵਰ! ਦੋ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਟੱਟੂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਡੂੰਘੇ ਖੁਰਚ ਸਨ, ਲਗਭਗ ਜ਼ਖ਼ਮ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੰਘਣੀ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੇ ਹੋਣ... ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਜੰਗਲੀ ਮਾਸਾਹਾਰੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ? ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਦੇ ਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹਨ, ਕਿਤੇ ਘਾਤ ਵਿੱਚ ਹਨ? ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਾਘ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਚੀਤੇ ਦੇ ਪੰਜੇ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਪੈਂਥਰ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਪੈਂਥਰ, ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਖਤਰਨਾਕ, ਡਰਪੋਕ ਅਤੇ ਧੀਰਜਵਾਨ: ਇਹ ਇੱਕ ਦਰੱਖਤ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪੂਰੀ ਰਾਤ

ਬੇਚੈਨ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਦਰੱਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਗਰੀਬ ਬਾਂਦਰ ਦੇ ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਸਬਰ ਗੁਆਉਣ ਅਤੇ ਡਿੱਗਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਖੈਰ, ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹਲਕਾ ਸੀ। ਜਾਨਵਰ ਵੀ ਕੁਝ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰੁਕਣ ਦਿਓ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ। ਜੇ ਉਹ ਵਿਵਹਾਰਕ ਦੂਰੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਿਤੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਜੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਕਿੰਨੇ ਪੈਂਥਰ ਹੁੰਦੇ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਢੋਲ, ਡਰਾਉਣੇ ਭਾਰਤੀ ਜੰਗਲੀ ਕੁੱਤੇ ਦੁਆਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ? ਉਹ ਸਮੂਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰ ਸਨ: ਦੋ-ਨਾਲੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਅਤੇ ਦੋ ਬਰਛੇ-ਵਾਹਕ ਵੀ। ਜੇ ਇਹ ਜੰਗਲੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਹਮਲਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਖਰਾਬ ਹੋਈ ਧਰਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਕੁਝ ਖੂਨ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਹ ਬਦਮਾਸ਼, ਉਹ ਗੁੰਡੇ ਹੋਣਗੇ।
ਜਾਨਵਰ ਹੁਣ ਕਾਫ਼ੀ ਨੇੜੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਘੋੜਾ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਦੂਜਾ ਘੋੜਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਘੋੜਾ, ਸੋਨੇਪੁਰ ਤੋਂ ਖਰੀਦਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਟੱਟੂ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਸੀ, ਪਰ ਡਰਾਉਣਾ ਸੀ, ਕਾਬੂ ਕਰਨਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਵਾਂ ਟੱਟੂ ਡਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਦੂਰ ਚਲਾ ਗਿਆ; ਪੁਰਾਣੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕੀਤਾ, ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਦੋਵੇਂ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੌ ਗਜ਼ ਦੂਰ ਦੌੜ ਗਏ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੇ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ; ਉਹ ਬੇਝਿਜਕ ਉਸ ਕੋਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਉਸ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ, ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ, ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹੋਵੇ; ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਥੈਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁੜ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਘੋੜੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਭਟਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਸੱਚ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਇਹ ਠੱਗਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਟ ਜਿੰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਾਰਤ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ।
ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਤੁਰੰਤ ਡਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ, ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਗੁੰਡਿਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਕਬਜ਼ਾ, ਉਸਦੀ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਚਣ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸਬੂਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ

ਲਈ, ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਨਾਹਗਾਹ ਲੱਭਣਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਖੋਜ ਅਤੇ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤਬੇਲਾ-ਰੱਖਿਅਕ ਮਿਲਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੈਸੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਘੋੜਾ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਤੋਂ ਭੱਜ ਗਿਆ ਸੀ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੱਪ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ।

‘ਮੈਂ ਘੋਸ਼ਾ ਭਾਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੱਭ ਲਿਆ, ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਾਲਕ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਉਸਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਤੱਕ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਹਦਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਪੈਸੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ।
ਆਪਣੇ ਲਈ, ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੌਚ ਕੁੜੀ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ ਲੁਕਣ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।
ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਦੋ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਸਿਦੀਆਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਇਸ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਸੱਚ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੋੜਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ।
'ਜੇਕਰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਘੋੜਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਸਰ, ਕਿ ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਦੋ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗੇ,' ਸਿਦੀ ਮੁਨੀਮ ਅਤੇ ਸਿਦੀ ਇਕਰਾਮ ਨੇ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ।
ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਇਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੀੜਤ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ ਦਫ਼ਨਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਕਬਰ 'ਤੇ ਜਾਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਅਪਰਾਧ ਕੀਤਾ ਸੀ।'
"ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ, ਜਨਾਬ ਜੀ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਮਾਹਰ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋਗੇ।"
ਢੁਕਵੀਂ ਮਿਹਨਤਾਨਾ ਤੈਅ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਅੱਧਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਸਿਦੀਆਂ ਤੁਰੰਤ ਕੰਮ 'ਤੇ ਲੱਗ ਗਈਆਂ, ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਸਿਦੀਆਂ ਤੁਰ ਪਈਆਂ, ਨਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਵਾਰੀ ਜਾਂ ਗੱਡੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ। ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੌਲੀ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ

ਨਹੀਂ ਆਈ। ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਸੀ - ਦਰਅਸਲ, ਹੈਰਾਨ ਸੀ - ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਸੜਕਾਂ, ਮੈਦਾਨ, ਰੁੱਖ, ਝਾੜੀਆਂ, ਅੱਧੀਆਂ ਖਾਧੀਆਂ ਫਲੀਆਂ ਜਾਂ ਬੀਜ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜਾਨਵਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਵੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਕਿਸੇ ਯਾਤਰੀ ਨੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਸਿਦੀਆਂ ਲਈ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਮਰ ਵਾਂਗ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਪੰਨਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ A, ਫਿਰ B, ਆਦਿ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਲਾਈਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ, ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਖੁਰਦਰੀ ਅਤੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ, ਹਰੇਕ ਚੱਕਰ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਕੋਣ ਨੂੰ ਹਾਸੋਹੀਣੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਭਿਆਸ ਕੀਤੀ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਣ।
ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਤੋਂ ਬਿਲਹੌਰ ਤੱਕ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਯਾਤਰਾ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਤੇਜ਼ ਰਫ਼ਤਾਰ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਹੋਰ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੂਲੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਇੱਕ ਮਾਰਕਰ ਵਜੋਂ ਲਾਲ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਲਗਾਇਆ। ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ, ਉਹ ਹਰੇਕ ਨਿਸ਼ਾਨਬੱਧ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੁਕੇ, ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਜਾਂ ਖਿੱਚਣ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਜਾਂ ਗੱਡੀ ਦੇ ਪਹੀਆਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਜਾਂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਅਦਿੱਖ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਦੋ ਥਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਰੁਕੀ ਸੀ।
‘ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ?’ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਚੀਕਿਆ, ਆਪਣੀ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਡੂੰਘੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।
'ਮੀਆਂ ਜੀ, ਸਹੁੰ ਖਾਓ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ,' ਸਿਦੀ ਮੁਨੀਮ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਪਰ ਸਾਡਾ ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸਮੂਹ ਇੱਥੇ ਰੁਕਿਆ ਸੀ: ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਆਦਮੀ, ਚਾਰ ਘੋੜੇ ਅਤੇ ਚਾਰ ਘੋੜੇ ਸਨ।'
'ਓਏ ਹੁਣ ਆਓ, ਤੁਸੀਂ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਜਾਨਵਰ ਤੋਂ ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਟੱਟੂ ਤੋਂ ਕਿਵੇਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?'
'ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਆਪਣੀ ਗੰਧ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਆਭਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਹਿੱਲਣ, ਬੈਠਣ ਜਾਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਤਰੀਕਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੇਖੋ, ਇੱਥੇ ਟੱਟੂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਟ ਗਏ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਟੱਟੂ ਇੱਥੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਉੱਪਰੀ ਪੈਰਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਖੁਰ ਦਾ

ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ ਕਿ ਧਰਤੀ ਨਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।'
ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਨ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉੱਥੇ ਹੀ ਸਨ। ਜਾਂ ਇਹ ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸੀ? ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕੁਝ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਉਮੀਦ ਜਗ ਪਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੱਭ ਲੈਣਗੇ। ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕੀ ਲੱਭਣਗੇ? ਉਸਨੇ ਡੁੱਬਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ: ਅਜਨਬੀਆਂ ਦਾ ਕਬਰਿਸਤਾਨ?
ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸੂਲੀ, ਜਾਂ ਸਗੋਂ ਸੂਲੀ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਛੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਛੋਟੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਰੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਥੇ, ਸਿਦੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਟੁਕੜੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵਰਗ ਬਣਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਵਰਗ ਨੂੰ ਕਈ ਬਰਾਬਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ, ਇੱਕ ਸਿੱਦੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਦੇ ਭਾਰ ਹੇਠਾਂ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਉਪ-ਵਰਗ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚਣ, ਸੁੰਘਣ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਆਪਣੇ ਪੇਟ 'ਤੇ ਚਪਟੇ ਸੁਗੰਧ ਵਾਲੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸੁੰਘਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਦਰਦਨਾਕ ਸੁਸਤੀ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਉਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਤਿੱਖੀ ਸੂਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਖੁਰਚਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਮਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਨੱਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਤੰਗ ਅਤੇ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨਾਲ ਕੰਬਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਰਵੱਟੇ ਸਖ਼ਤ ਬੁਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਅਚੱਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੇਪਰਵਾਹ, ਬੇਪਰਵਾਹ ਧਰਤੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਈ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ।
ਢਾਈ ਘੰਟੇ, ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਬੀਤਿਆ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੁਕ ਗਏ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ: 'ਸਮਝ ਗਏ! ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਖੁਦਾਈ ਇੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਿਓ!'
ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਰਛਿਆਂ ਅਤੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਖੁਦਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਟੋਏ ਦੀ ਕਬਰ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ। ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਸ਼ਾਂ ਵੀ ਪਛਾਣੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। 'ਯਾ ਅੱਲ੍ਹਾ!' ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੀਕਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੱਡ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇ ਆਦਮੀਆਂ ਵਾਂਗ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਉਲਟੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਬਰਬਾਦ ਹੋ ਗਏ। ਸਿਦੀ ਆਪਣੇ ਭਿਆਨਕ ਕੰਮ 'ਤੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਅੱਠ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੇਪਰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਹ ਸਾਰੇ ਲਗਭਗ ਨੰਗੇ ਸਨ, ਸਾਰੇ ਬਾਹਰੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸਨ। ਗਰੀਬ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ

ਅੱਠਵੇਂ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਖ਼ਤ ਮੋਰਟਿਸ ਦੀ ਮਿਆਦ ਬਹੁਤ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ; ਲਾਸ਼ਾਂ ਹੁਣ ਢਿੱਲੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਘਾਟ ਅਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਦੌਰੇ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੋਸਟਮਾਰਟਮ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਦੇ ਜਬਾੜੇ ਟੇਢੇ ਅਤੇ ਵਿਗੜ ਗਏ ਸਨ, ਸਖ਼ਤੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਅਸਲ ਢਿੱਲੀਪਣ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਕਮਾਨੇ ਅਤੇ ਟੇਢੇ ਸਨ; ਹੋਰਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਪੈਰ ਮਰੋੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਲਗਭਗ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਲੀਆਂ ਜੀਭਾਂ ਉਸ ਦੇਵੀ ਦੀ ਭਿਆਨਕ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਲਟਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਦੇ ਨੱਕ ਵਿੱਚੋਂ ਖੂਨ ਵਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪਰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਟੋਆ ਇੰਨਾ ਡੂੰਘਾ ਸੀ ਕਿ ਖੂਨ ਦੀ ਬਦਬੂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ, ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਆਪਣੇ ਬਲੈਡਰ ਅਤੇ ਸਪਿੰਕਟਰ 'ਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਖੂਨ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਮਲ-ਮੂਤਰ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ, ਖਰਾਬ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਤੁਰੰਤ ਸੜਨ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਕਈ ਗਜ਼ ਦੇ ਵਿਆਸ ਵਿੱਚ - ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ, ਗੈਸਾਂ, ਖੂਨ ਦੀ ਬਦਬੂ - ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਸੀ। ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਸੋਗ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਟੋਏ-ਕਬਰ ਨੂੰ ਇਸਦੇ ਭਿਆਨਕ ਸਮੱਗਰੀ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਇੱਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤਰਪਾਲ ਜਾਂ ਭਾਰੀ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਲੁਕਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਸਿਦੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਕੁਝ ਕਹਿ ਕੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲਿਜਾਣ ਅਤੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਬਾਰੇ ਉਚਿਤ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਵੇਖ ਕੇ। ਉਸਨੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੇ ਸਿਦੀ ਮੁਨੀਮ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਮੰਗੀ।
'ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਸਹੀ ਕਬਰਾਂ ਪੁੱਟਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
ਮੁਨੀਮ ਨੇ ਅਸਹਿਮਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ। 'ਸੀਦੀ ਜਮਾਦਾਰ ਜੀ, ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾ ਨੇ ਛੂਹਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਣਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਵੇਗੀ: ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵੱਡੇ ਟੈਂਕ, ਕਫ਼ਨ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੋਲਟ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਬਰ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲਾ, ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਪੜ੍ਹਨ ਅਤੇ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ। ਇੰਨੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਘੰਟੇ ਲੱਗਣਗੇ। ਲਾਸ਼ਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਖਰਾਬ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।'
'ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਲਪੇਟ ਕੇ ਰਾਮਪੁਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹਨ?'
'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਲਿਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੋਗੇ, ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਜੋ ਆਵੇਗਾ ਉਹ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ

ਹੋਣਗੇ, ਸਗੋਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ਹੋਣਗੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਣਵਰਤੇ ਲੰਬੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਬੋਲਟ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਪੰਜ ਪਾਲਕੀਆਂ ਮੰਗਵਾਓ ਅਤੇ ਦੁੱਗਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਹੋ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਖਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਕਬਰਿਸਤਾਨ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਕਬਰਾਂ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਧੋਤੀ ਜਾ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਬਰਾਂ ਲਗਭਗ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣ, ਤੁਹਾਡੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਇੱਕ ਮੌਲਵੀ ਲੱਭਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੰਬੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਕੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਦੇ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਤੱਕ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਹੁਣ ਤੱਕ, ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਯਾਤਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਤਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਕਾਬੂ ਹੋ ਕੇ ਰੋਏ। ਉਹ ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹਮਵਤਨਾਂ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਲਈ, ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮ, ਇਕੱਲੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇਵਕਤੀ ਮੌਤਾਂ ਲਈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਰੋਏ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਸਨ, ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮੌਲਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੀਆ ਸੱਜਣ ਲੱਭਿਆ ਜਾ ਸਕਿਆ ਜਿਸਨੇ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਾਸ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਮੌਕੇ ਲਈ ਜੋ ਵੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਉਹ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਦੀ ਆਖਰੀ ਝਲਕ ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰੋਇਆ।
ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਰਾਮਪੁਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਸੋਨੇਪੁਰ ਵਿੱਚ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਜਾਨਵਰ ਸਨ। ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਸਮਝਦਾਰ ਪਾਲਤੂ ਜਾਨਵਰ ਪਾਲਿਆ। ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਕਾਇਮ ਗੰਜ ਦੇ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਤੱਥ ਦੱਸੇ ਅਤੇ ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸਿਦੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਬਿਆਨ ਦਰਜ ਕਰਵਾਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ; ਉਸਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਫੜੇ ਜਾਣ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੋਰੀ ਹੋਈ ਜਾਇਦਾਦ, ਜੇਕਰ ਬਰਾਮਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹਾਦਰ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਸ਼ਟ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭਿਆ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕੀਤਾ।

ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਨੇ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਵਧੀਆ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ, ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਘਾਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਜੇਕਰ ਸਿੱਦੀ ਲੋਕ ਬੇਦਾਗ਼ ਸਾਖ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ ਨਾ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ, ਮੁਨੀਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਠੱਗ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਦਾਉਂ ਅਤੇ ਆਉਂਲਾ ਦੇ ਕੁਝ ਇਲਾਕੇ ਅਜੇ ਵੀ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਨਾਮਾਤਰ ਨਿਯੰਤਰਣ ਅਧੀਨ ਸਨ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਨਾਮਾਤਰ ਸ਼ਾਸਨ ਅਧੀਨ ਸਨ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਰੇਲੀ ਦਾ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਅਸਲ ਸ਼ਾਸਕ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਲਿਸ ਚੌਕੀਆਂ ਪੇਂਡੂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਇੱਕ ਚੌਕੀ 'ਤੇ, ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸੇ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ: ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਅਪਰਾਧੀਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਲਿਸ ਫੋਰਸ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਕਾਤਲਾਂ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਪੰਜਵੇਂ ਦਿਨ, ਸੋਗ ਮਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕਾਫ਼ਲਾ ਰਾਮਪੁਰ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਉੱਠਿਆ; ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਟਿਕੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ, ਧੁੰਦਲੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਉਸਦੇ ਚੂੜੀਆਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਕਦੋਂ ਉਸਦੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਅਤੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਚਿੱਟਾ ਦੁਪੱਟਾ ਲਪੇਟਿਆ ਗਿਆ।

56

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ 'ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਉਸਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੀ ਬਦਮਾਸ਼ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

1844, ਰਾਮਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ। ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ, ਜੋ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਗਨਾਂ ਅਤੇ ਸਵਰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਚਿੰਨ੍ਹਿਤ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਸੂਝਵਾਨ ਸਜਾਵਟ ਵਿੱਚ, ਇਸਦੇ ਵਧਦੇ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਦੇ ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਸ਼ੋਰ ਵਿੱਚ, ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਸੋਚਣ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਸਕੂਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸੁਧਰੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਇਕੱਠਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਮੀਰ ਹਮਜ਼ਾ ਦੇ ਮੌਖਿਕ ਰੋਮਾਂਸ ਦੇ ਇਸ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਵਿੱਚ, ਰਾਮਪੁਰ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਦਾ ਈਰਖਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਬਾਦੀ ਦੀ ਘਣਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਲਖਨਊ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਕੋਈ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ।
ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੌਰਾਨ, ਕੁਝ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਜੀਬਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜੋ ਨਜੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਫਿਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹਾਫਿਜ਼ ਰਹਿਮਤ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਫੈਜ਼ਉੱਲਾ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਬਰੇਲੀ, ਬਦਾਉਂ, ਬਿਜਨੌਰ, ਮੀਰਾਂਪੁਰ ਕਟੜਾ ਅਤੇ ਸਹਸਵਾਨ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਅਤੇ ਕਸਬਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਹੁਣ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ - ਨੇ ਸੈਲਾਨੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੁਰਾਣੀ ਸ਼ਾਨ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸਕ ਢੇਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇਤਿਹਾਸਕ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਅਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ਯੋਗ ਸ਼ਾਨ, ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸੁਹਜ ਨਾਲ ਤੁਲਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬੁਰੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਬਰੇਲੀ, ਸੰਭਲ ਅਤੇ ਅਮਰੋਹਾ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੇ, ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਇਸਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਵਿਵਸਥਾ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਿੱਚ ਚਮਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਫੈਜ਼ਉੱਲਾ ਖਾਨ (1774-94) ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਰਾਮਪੁਰ ਨੇ

ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੇ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ ਬਦਲ ਲਈ। ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ, ਨੌਕਰਾਂ, ਪਾਲਕੀਆਂ ਅਤੇ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੁਣ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਤੀਜੇ, ਦਸਵੇਂ ਅਤੇ ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਸੋਗ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਸਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੂੰ ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਇਦ ਖੂਹ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ: ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਸੋਗ ਦਾ ਬੋਝ - ਅਤੇ ਇਹ ਕਿੰਨੀ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਾਤਲਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਰੱਬ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੌਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਛੂਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ - ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁਸੀਬਤ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਜਿਸ ਲਈ ਉਹ ਹੁਣ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ, ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਭੈਣ, ਦੋਵੇਂ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਅਤੇ ਇਕੱਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਦੇ ਬਹੁਤ ਗੁਪਤ ਸੰਕੇਤ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਠੇਕੇ ਵਾਲੀ, ਅਸਥਾਈ ਪਤਨੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ। ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਵਿਧਵਾ ਵਜੋਂ ਜੀਵਨ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਔਖਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਨਵੇਂ ਬੋਝ ਸਹਿਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਭਾਬੀ ਕਈ ਵਾਰ, ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ, ਮੰਨ ਲੈਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਸੀ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਦੱਸਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਰਸਮੀ ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਸਹੁੰਆਂ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਦਾ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਆਪਣੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਅਸਥਿਰ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ - ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਅਮੀਰ ਬਦਮਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਨੂੰ ਸਜਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ - ਅਤੇ ਬੂਟ ਪਾਉਣਾ ਅਸ਼ੁੱਭ ਸੀ: ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਿਆ, ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮੌਤ ਦੇ ਦੂਤ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਨ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਰਾਮਪੁਰ ਲਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਿਛੋੜੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਟਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਦਰਅਸਲ, ਚੰਗੀਆਂ ਜੰਮੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਵਿਆਹ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵਿਆਹਯੋਗਤਾ ਦੀ ਵੀ। ਇੱਕ ਜੂਨੀਅਰ ਜਾਂ ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਉਹ ਵਿਆਹ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਉਮਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚੰਗੇ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇੱਕ ਮਾਲਕਣ ਵਜੋਂ ਵੀ ਢੁਕਵਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਉਠਾਇਆ; ਪਰ ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖੁਦ ਲਗਭਗ ਬੇਘਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਪਤੀ ਲੱਭਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ।

ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਲੱਭਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਭਵ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਨਵ-ਵਿਆਹੇ ਜੋੜੇ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਪ੍ਰਭਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਲਕਣ ਪ੍ਰਤੀ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਹਬੀਬਾ ਕਦੇ ਵੀ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਉਠਾਉਣ ਲਈ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਿਧਵਾ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਇਕਾਂਤ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਿਆਦ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ।
'ਜੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਾਸਿਓਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਈ ਵਾਂਗ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹੇ। ਪਰ...'
'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ,' ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ, ਭਾਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲੀ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ, ਤੁਸੀਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਲਈ ਪਿਤਾ, ਮਾਂ, ਰਹਿਮਤ ਦੇ ਦੂਤ, ਸਭ ਕੁਝ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਇੱਕ ਟੇਢੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਨਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਹੋਵੇ... ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਾਂਗੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਚਿੰਬੜੇ ਰਹਿ ਕੇ ਬਿਤਾਵਾਂਗੀ... ਪਰ, ਪਰ ਮੈਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਾਂਗੀ?' ਉਹ ਹੁਣ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਹੰਝੂ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
'ਹਿੰਮਤ ਕਰ, ਹਬੀਬਾ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੁਪੀ ਹੋਈ ਤਾਕਤ ਨਾਲ। 'ਜੇ ਸਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਆਮ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੁਲਹਨ ਬਣ ਜਾਂਦੀ। ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਦੇਰੀ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋ, ਹੈ ਨਾ?'
'ਇਹ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਹੈ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।'
'ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੈਦੀ ਵਾਂਗ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਦੁਖੀ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਹਿੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਮਲ ਔਰਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਰਨਗੀਆਂ।'
'ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਔਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੁਰਾਈ ਨੇ ਸਾਡੇ ਗਰੀਬ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਖਾ ਲਿਆ।'

'ਤੋਬਾ ਕਰ, ਹਬੀਬਾ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੋਬਾ ਕਰ! ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਮਰਥਕ ਅਤੇ ਬਚੇ ਹੋਏ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਕਿਉਂ ਦੇਵੇ, ਜੋ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਛੱਡੇਗਾ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇਗਾ? ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।'
"ਸੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਿਉਂ ਹੋਣ? ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ।"
‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੈਂ ਸੀ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ। ‘ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕੋ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ; ਫਿਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਮੈਂ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਸਾਖ ਵੀ ਹੈ!’
'ਧੁੰਦਲੀ ਸਾਖ ਜਾਂ ਚਮਕਦਾਰ ਚੰਗਾ ਨਾਮ, ਇਹ ਕੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਨ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ? ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪੈਰ ਦੇ ਨਹੁੰ ਦੇ ਇੱਕ ਟੁਕੜੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘ੍ਰਿਣਾ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ! ਕਿਸੇ ਦਾ ਚੰਗਾ ਨਾਮ ਜਾਂ ਬੁਰਾ ਨਾਮ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਔਰਤਾਂ! ਉਹ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਹਨ, "ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਲਾੜਾ ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਹੈ"!'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ। 'ਓ, ਚਲੋ ਤੁਰਾਨ ਅਤੇ ਈਰਾਨ ਦੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਈਏ। ਪਹਿਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ! ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਲਈ ਕੋਈ ਪਤੀ ਹੈ?'
ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਈ। ਉਹ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠੀ ਰਹੀ, ਫਿਰ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਗਈ, ਅੰਦਰੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਵਾਪਸ ਆਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਾਸੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਛੂਹ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ।

'ਕੀ ਹੈ ਹਬੀਬਾ?' ਉਸਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਈ।
‘ਕੁਝ ਨਹੀਂ,’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਸੀ ਕਿਤੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਕੰਨ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਸੀ।’
'ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ, ਹਬੀਬਾ! ਤੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਿਆਰੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈਂ, ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਹਰ ਛਾਂਦਾਰ ਰੁੱਖ ਵਿੱਚ ਬਰਮ ਜਾਂ ਰਾਕਸ਼ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਦੇਖਦੇ ਹਨ! ਖੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੈ?'
"ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਯਾਦ ਹੈ? ਉਹੀ ਉਹ ਸੀ ਜੋ ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ, ਜੰਨਤ-ਰਹਿਤ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਖਰੀਦੇ ਗਏ ਜਾਨਵਰਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇਪੁਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।" 'ਹਾਂ, ਫਿਰ?'

'ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਛੜੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰਾਥ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ; ਉਹ ਇੱਥੇ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਲੋਕ ਹਨ। ਇਹ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਤਾਂ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਜਾਂ ਸੰਕੇਤ ਹੈ?'
'ਹਾਂ, ਉਸਦੀ ਮਾਸੀ ਇੱਕ ਵਾਰ ਆਈ ਸੀ, ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਦਿਨ ਵੱਖਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।'
'ਸਾਨੂੰ ਉਹ ਗੱਲਬਾਤ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਅਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਕੀ?'
'ਮੈਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ! ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ, ਮੈਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ!'
'ਨਹੀਂ। ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ!'
ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਜਿਹੀ ਕਰੀਜ਼ ਸੁੰਗੜ ਗਈ, ਪਰ ਤੁਰੰਤ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਵਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਲਿਆ।
'ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਸੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਚੰਗੀ ਦੁਲਹਨ ਲੱਭ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਤੋਂ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।'
"ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ?"
'ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।'
"ਠੀਕ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ। ਪਰ ਹੋਰ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲਓ। ਮੈਂ ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗੀ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰੇਗੀ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਜਾਣਨ ਲਈ ਹੈ।"
ਅਗਲੇ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜਾ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ, ਨੇਕਨਾਮ ਪਠਾਣ ਸਨ। ਲਾੜੇ ਦੇ ਮਾਪੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਏ ਵਿਆਹ ਤੋਂ, ਜੋ ਤਲਾਕ ਵਿੱਚ ਖਤਮ ਹੋਇਆ, ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਧੀ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਦੇਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦਾ ਬੁਰਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਤਿੱਖੀ ਜੀਭ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਪੁੱਤਰ 'ਤੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸੀ: ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਹਲੇ ਲੋਕਾਂ ਵਾਂਗ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸ਼ਰਮੀਲਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਦਹਾਕਿਆਂ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਹਾਥੀ ਦੇ ਤਬੇਲੇ ਵਿੱਚ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਮਾਨਤਾ ਸੀ।
ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਵਾਜਬ, ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਵੀ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਨਖਾਹ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਲਾੜੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਇੱਕ ਬੋਨਸ ਸੀ: ਜਵਾਨ ਪਤਨੀ 'ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਸੱਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਦੋ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਉਸ ਨਾਲ ਮਾੜੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵਜੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਕੋਈ ਟਕਰਾਅ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।
‘ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਸੁਭਾਅ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾਉਣ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ,’ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ‘ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, “ਮਨੁੱਖ ਨਿਬੰਧ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੋਨਾ ਪਰਖ ਦੁਆਰਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।” ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਕੇਤ ਅਨੁਕੂਲ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।’
ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਚਰਿੱਤਰ ਦੇ ਨੁਕਸ ਵਾਂਗ ਹਨ: ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ, ਉਹ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਣਗੇ। ਅਤੇ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਜਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੱਕ ਜ਼ਰੂਰ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਹਨ। ਗਰੀਬ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਇਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦੀ ਰਸਮੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਲਗਭਗ ਨਾਲ ਹੀ, ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਭੈਣ, ਅਸਲ ਸੱਸ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਭਰਜਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 'ਦੇਖੋ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਕਾਨੂੰਨੀ ਮਿਆਦ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਮੰਗਣੀ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਲਾਲੀ ਆ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਕਿਸ ਮੰਗਣੀ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬੇਤੁਕੇ ਵਿਚਾਰ ਹਨ?'
'ਉਹ ਕੁੜੀ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ...' ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਝੱਟ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਰੋਕਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਚੀਕ ਉੱਠੀ: 'ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ, ਮਾਸੀ ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ। ਕੁਝ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ

ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਨਾਥ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ... ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕੰਮ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
'ਗੁਣ ਜਾਂ ਨੁਕਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਮੁੱਲਾ ਜਾਂ ਵਿਦਵਾਨ ਦੁਆਰਾ ਤੈਅ ਕੀਤੇ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ: ਆਪਣੇ ਆਪ ਵੱਲ ਦੇਖੋ! ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਪਾਬੰਦੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਵਿਧਵਾਪਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਬਿਤਾਓਗੇ?'
‘ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਘਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ?’ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਦੀ ਨੇੜਤਾ ਨੂੰ ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ।
'ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੈਨੂੰ ਝੂਠ ਤੋਂ ਬਚਾ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਫ਼ਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?' ਇਹ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਗਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਭੈਣ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਘਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਪਤਨੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। 'ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ।'
ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। 'ਖੈਰ, ਅਸੀਂ ਜੋ ਘਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੇ! ਪਰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਹਾਥੀ ਚਾਲਕ ਵੱਲੋਂ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ, ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਕੀ ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
'ਆਹ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਘੜੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਪਿਆਰੀ ਮੈਡਮ? ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਔਲਾਦ, ਦੋਵਾਂ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁੱਧ, ਅਭੇਦ ਸੱਯਦਾਂ ਦਾ ਬੀਜ, ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਜਾਦੂ ਦੇ ਪੈਕੇਟ ਨਾਲ ਮੋਹਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੇਚਾਰੀ ਛੋਟੀ ਆਤਮਾ, ਉਹ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਗੁਆ ਬੈਠਾ। ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ, ਇਸ ਲਈ ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦਾ ਰੂਪ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਇਹ ਦਹਿਲੀਜ਼! ਸੱਚਮੁੱਚ!'
'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਸਹੀ ਵਿਆਹ ਰਾਹੀਂ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਭਤੀਜੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੇਰੇ ਪੇਟੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਨਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਉੱਚੇ-ਉੱਚੇ ਦਾਅਵੇ ਪੁਰਾਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਜੇ

ਤੁਹਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹਿਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਜਿਉਂਦਾ ਰਹੇਗਾ।'
'ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹੱਲ ਕਰਾਂਗੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਅਚਨਚੇਤੀ ਦੀ ਮਿਆਦ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਬੈਗ ਅਤੇ ਸਮਾਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦੇਣ ਦਿਓ ਕਿ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਵੇਗੀ।'
‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਧੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਰਾਮਪੁਰ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਘਟੀਆ ਚੱਪਲਾਂ ਵੀ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ। ‘ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਟਾਇਲਟ ਵਿੱਚ ਧੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਂਡਾ ਵੀ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਹਿਣ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ! ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ! ਜਿਸਦੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਹੈ, ਉਹ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਬੇਘਰ ਹੋਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਹੁਣ ਸੁਣੋ, ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਆਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਆਵੇਗੀ, ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਗੁੱਸੇ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਅੱਗ ਨਾਲ ਸੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਦੁਪੱਟਾ ਆਪਣੀ ਕਮਰ ਦੁਆਲੇ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਲੜਾਈ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਸੇ ਊਰਜਾ, ਉਸੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਕਮਰਾ ਛੱਡ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਦੋਵਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।
ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਮਾਂਝਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨੋਟ ਭੇਜਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਮਾਂਝਲੀ ਆਈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਵਿਚਕਾਰ ਵਾਪਰੀ ਸਾਰੀ ਘਟਨਾ ਦੱਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਅਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪੱਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਨਿਰਾਸ਼ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬਾਂਝ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕੁੜੱਤਣ ਉਸ ਗਰੀਬ ਕੁੜੀ 'ਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ।'

ਆਪਣੇ ਆਮ ਠੰਡੇ, ਇਕੱਠੇ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਉਦਾਸੀਨ ਬੋਲਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਦੇ ਉਲਟ, ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਜਨੂੰਨ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਵਿਆਹ ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਘਰ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਰਸਮਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗੀ!'
"ਠੀਕ ਹੈ, ਛੋਟੀ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਪਾਬੰਦੀ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਵੇਂਗਾ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਚਲੇ ਜਾਵੇਂਗਾ।"
'ਨਹੀਂ, ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ, ਮੈਂ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ ਮੇਰਾ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਤਬਾਹ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਹੈ। ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਲਈ, ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਕੰਬਲ ਇੱਕ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਮਰਥਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਸਮਰਥਨ, ਅਤੇ ਉੱਚ ਸੇਵਕਾਂ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੀ।'
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਮੈਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਮਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮਰਥਕ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉੱਚੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਹੀ ਆਪਣੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਦੱਸਾਂਗਾ।'
ਅਗਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਸਿਵਾਏ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਨੂਰ ਖਾਨ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਲਗਭਗ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਈ। ਹੁਣ ਸਿਰਫ਼ ਤਾਰੀਖ, ਦਹੇਜ ਦੀ ਰਕਮ, ਲਾੜੇ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਰਸੋਈ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਮ ਰਸੋਈ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਕੜਾਹੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ। ਇਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਨਾ ਆਉਣਾ ਅਟੱਲ ਸੀ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨਸ਼ੀਲ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਮਿੱਠਾ ਵਿਵਹਾਰ ਬਣਾਈ ਰੱਖਿਆ; ਉਹ ਇੱਕ ਸਹੀ ਨੂੰਹ ਵਾਂਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਗੜਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਗੁਆਇਆ: ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਵਜੂਦ ਉਸ ਲਈ ਅਸਵੀਕਾਰਨਯੋਗ ਸੀ। ਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਡੰਗਣ ਲਈ ਸੱਪ, ਜਾਂ ਬਿਜਲੀ ਡਿੱਗਣ ਲਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਗਾਉਣ ਲਈ ਸਾੜਨ ਲਈ, ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਮਹਿੰਗੇ ਘਿਓ ਨਾਲ ਜਸ਼ਨ ਦੇ ਦੀਵੇ ਬਾਲਣ ਵਜੋਂ ਜਗਾਉਂਦੀ, ਨਾ ਕਿ ਸਾਦੇ ਸਰ੍ਹੋਂ ਜਾਂ ਤਿਲ ਦੇ ਤੇਲ ਨਾਲ। ਦੋਵਾਂ - ਸੱਸ ਅਤੇ ਭਾਬੀ - ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਹੱਡ-ਤੋੜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ: ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਲਾੜੇ ਦੇ ਦਲ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਚੌਰਾਹੇ 'ਤੇ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ

#####-##### ######### ### ## ##### ## ######## ##### ####### ##### ### ##### ##### ####### ### ####### ###### ###### ##, ### ## ##### ######## ## ## ## ##### ##### ######## ### ##### ###### ### ####### ## ######## ####### ###### ### ##### ###### ### ## ##### ####### ##### ##### ###### ## ###### ##### ### ###### ###### ## ####### ####### ### ######### ## ### ###### ##?

##, ##### ##### ##### ######## '## ### ####### ##### ### ##### ###### ### ###### ### ### ## ##### ##### ###### ##### ### ## ######## ####### ##### ######## ##### '## ####### ## ##### ###### ##; ### ###### ##### ######### ## ######## '## ### ####### ## ######## ### ###### ### ######### ##### ### ###### ## ## ######-##### ### ### ####### ##### ##### ### ###### ###### ### ##### ###### ##### ## ## ######## ##### ### ### ###### ####### ## #####-##-##### ##### ### ### ####### ######## ###### ####### ### ### ###, ##### ## ###### ## ### ##### ##### ### ##### ### ######## ####### ## ##### ## ### ###### ## ### ### ### ##### ### ## ####### ###### ## ### ### ###...? #######, ### ##### ####### ###### #####? ##### ###### ## ## ########### ##? ##### ### ## ######## ###### ## ##? ## ###### ### ###### ####### ### ## ###### ##### ###### '## ##### ## ##### ##### ########? ### ##### ###### ## #####... ### ### ## ###### ###### ## ## ##, ## ## ## ### ##### ### #######, ### ###-### ### ### ##### ####### ##### ##### ###### ### ##### ### ## ### ##### ## ##### ### ###### ##### ###### '## ### ###### ## ##### ###### ###, ##### ######### ###### ### ### ######### ### ### ### ##### ####### ##### ### '## ### ### ## ###### ####### ## ##### ## ###### ##### #######

##, ### ### ##### ##, ## ###### ## ## ### ######### ## ##### ### ###, ### ### ### ### ###### ##, ### ### #####, #########; ## ##### ### ##### ### ## ###### ### ##### ##, ### ############ ##### ### ####### ##### ## ## ####### ## ######### ## ######

ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਜੇ ਵੀ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕੰਘੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਕਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ।
‘ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ ਕਹੋ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ,’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਮੁੱਦਿਆਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਦਰੁਦ - ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਗੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ - ਕਹੋ ਅਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਨਾਮ ਯਾ ਵਦੂਦ ਵੀ ਕਹੋ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੋ। ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੋ, ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੇ ਨਾਮ ਕਹਿਣਾ ਨਾ ਭੁੱਲੋ ਜੋ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਦਇਆ ਅਤੇ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਦਿਆਲਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਸਿੱਧਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਾਦੀ ਚਿੱਟੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਕਦਮ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸੜਕਾਂ ਅਤੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆ ਰਹੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਦੂਰੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਪਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਟਾਫ਼ ਵਾਲੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਦੇ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੌਲੇ-ਰੱਪੇ ਦੇ ਕਦਮ ਰੱਖਦੇ ਸਨ; ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਘੋੜੇ ਦੀ ਤਾਲਬੱਧ ਟੂ-ਟੂ-ਟੂ ਸੁਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਰਾਮਪੁਰ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਦੂਰੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ; ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
ਪਾਲਕੀ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਹੌਲੀ ਹੋਈ, ਫਿਰ ਰੁਕ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਧਿਕਾਰਤ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਜੋ ਪੁਕਾਰ ਰਹੀ ਸੀ: 'ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਪਰਦੇ, ਹੁਣ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਤਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਠੋਕਰ ਨਾ ਖਾਵੇ ਜਾਂ ਨਿਸ਼ਚਤ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਹੁਣ ਨਰਮ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ: 'ਪਰਦੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਨੇਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਉਤਰਨ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ, ਠੋਕਰ ਖਾਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ, ਇੱਕ ਪੈਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ, ਫਿਰ ਦੂਜਾ, ਫਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਇੱਕ ਦਰਦਨਾਕ ਸੁਸਤੀ ਨਾਲ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ;

ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖੀਆਂ, ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਹੋਈ ਗ੍ਰੇਟ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਛੱਤ ਸੀ ਜੋ ਲਗਭਗ ਝੰਡੇਰ ਅਤੇ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲਿਪਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੋਮਬੱਤੀ ਜਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਸੌ ਦੀਵੇ ਬਲ ਰਹੇ ਸਨ; ਤੁਰਕੀ ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਕਾਰਪੇਟਾਂ ਨੇ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਸਿਰੇ ਤੱਕ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਖੇਤਰ ਕਾਰਪੇਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ; ਇੱਕ ਟਿਊਲਿਪ-ਆਕਾਰ ਵਾਲਾ ਲਾਲ-ਨਾੜੀ ਵਾਲਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਫੁਹਾਰਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪਚਾਪ ਵਜਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵੱਡੇ ਬੋਲਸਟਰ ਵਰਗੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ, ਹਰੇਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਛੋਟੇ ਮੇਜ਼ ਸਨ; ਮੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਸੁੱਕੇ ਮੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਢੇਰ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਪਲੇਟਾਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਹਵਾ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ, ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਵਗਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਬੇਦਾਗ ਚੰਗਾ ਸੁਆਦ ਅਤੇ ਘੱਟ ਦੱਸੀ ਗਈ ਸ਼ਾਨ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਹਾਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵੱਡਾ ਸੀ; ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਪਰ ਸਥਿਰਤਾ ਨਾਲ ਤੁਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਾਲ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਕਾਰਪੇਟ ਕੀਤੇ ਫਰਸ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।

ਨੌਕਰਾਣੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਈ, ਕਾਫ਼ੀ ਸਥਿਰਤਾ ਨਾਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਿੱਥੇ ਰੁਕਣਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਰਦਾ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਹਾਲ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਪਰਦਾ ਛੱਤ ਤੋਂ ਫਰਸ਼ ਤੱਕ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰਦੇ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ, ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।
ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇੱਕ ਬੋਲਸਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਸਿੱਧੀ ਬੈਠੀ ਸੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਪਰਦਾ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਕੁਝ ਇੰਚ ਵੱਖ ਹੋ ਗਿਆ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਸਲਾਮ ਕਰੋ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਿਮਾਰ, ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਹੋਇਆ। ਉਸਨੇ ਪਰਦੇ ਵਿੱਚ ਵਿਦਾਈ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਚੀ ਰਹੇ; ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੁਮਾ ਪੰਛੀ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਸ਼ੁਭ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰਹੇ।'
ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਧਰੀ, ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, 'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਇੱਕ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਸੇਵਕ ਸੀ। ਅਸੀਂ

[illegible] [illegible] [illegible] 'in the [illegible], in the [illegible] in [illegible] in [illegible] the [illegible] the'
'in [illegible] the [illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in the [illegible] [illegible] the [illegible] [illegible] the the in [illegible] the'
'[illegible] [illegible] [illegible] in in [illegible] the in [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in the the' [illegible] the in [illegible] in in [illegible] [illegible] in [illegible] in in [illegible] in [illegible] the the in the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in, [illegible] the [illegible] [illegible] the [illegible] the [illegible] [illegible] the in the [illegible] [illegible] the in [illegible] in in [illegible] [illegible] [illegible] in, '[illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] the [illegible] in in [illegible] [illegible] [illegible]'
'[illegible] in [illegible] the [illegible] [illegible]-the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] in [illegible]-[illegible] [illegible] [illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] the'
'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in; [illegible] [illegible] [illegible] in the the the in in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] in [illegible] [illegible] the [illegible] in [illegible] [illegible]'
[illegible] the [illegible] in [illegible] the [illegible] the 'in the the in: [illegible]-in-[illegible] the [illegible] [illegible] the [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] the [illegible] in [illegible], [illegible] in the the [illegible] [illegible] the in [illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] the [illegible] the in [illegible] the the the [illegible] [illegible] the
in the in [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] in, in the in [illegible]-the the [illegible] [illegible] in [illegible] the [illegible] the the [illegible] the; the, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'in [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible], 'in [illegible] the the in [illegible] in [illegible] the [illegible] in [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]'
[illegible] in [illegible] [illegible] the, the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] in [illegible] [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible] the the [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], the [illegible] [illegible] the [illegible] in the [illegible] [illegible] [illegible], the [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] the 'in [illegible] in

ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰੇ।'
'ਇਸ ਗੁਲਾਮ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਰ ਕਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਇਹ ਨਿਮਰ ਦਾਸੀ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਤੱਕ ਤੁਹਾਡੀ ਉਸਤਤ ਗਾਉਂਦੀ ਰਹੇਗੀ। ਜਨਾਬ ਬੀਬੀ ਫਾਤਿਮਾ ਅਤੇ ਬਾਰਾਂ ਬੇਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡੇ ਰਾਜ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਰਹਿਣ।'
ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਸਮੇਂ, ਉਸਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਅਸਥਾਈ ਬਹਾਲੀ ਲਈ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ: ਜੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਇੰਨੇ ਹੀ ਸੁਚੇਤ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਹੁਕਮ ਪਾਸ ਕਰ ਦਿੰਦੇ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।
ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਮਿਤੀ ਨੂੰ ਰੰਗ-ਬਿਰੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਅਮੀਰੀ- ਸ਼ਾਨਦਾਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਰੁਤਬੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਦੇ ਇਕੱਠ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਨਵਾਬੀ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਟੁਕੜੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਨਵਾਬੀ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਲਾੜੀ ਅਤੇ ਲਾੜੇ ਲਈ ਮਹਿੰਗੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜੇ। ਲਾੜੀ ਦੇ ਦਾਜ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਪਿੱਤਲ ਅਤੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਤਵੀਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸੈੱਟ ਭੇਜੇ। ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਉੱਚਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੇ ਲਾੜੇ ਨੂੰ 'ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ' ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਭੇਜੇ। ਉਸਨੇ ਲਾੜੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਭੇਜੇ। ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਮੌਜੂਦ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਣਜਾਣ ਝਿਜਕ ਨਾਲ।
ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਰਸਮੀ 'ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਵਿਦਾਈ' ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੁਲਹਨ ਲਈ ਰਿਵਾਜ ਅਨੁਸਾਰ ਹੰਝੂਆਂ ਅਤੇ ਅਣਚਾਹੇਪਣ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਸਿਰ ਦੁਆਲੇ ਸਿਹਰਾ - ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਰਸਮੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਮਾਲਾ ਅਤੇ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਝਾਂਸੇ ਅਤੇ ਧਾਗੇ - ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਭਰਾ ਵਜੋਂ ਉਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਅਤੇ ਹੱਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਾ ਸਿਰਫ ਇਹ ਰਸਮੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਸਗੋਂ ਰੁਖਸਤੀ - ਦੁਲਹਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਦਾਈ ਕਵਿਤਾ - ਜੋ ਉਸਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਲਈ ਲਿਖੀ ਸੀ, ਵਿੱਚ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਵਜੋਂ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਸਦੀ ਭੈਣ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ 'ਤੇ ਦੁੱਖ, ਉਸਦੀ ਦਿਆਲਤਾ, ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਰ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਉਸਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਬੀ ਗੁਲਾਬੀ-ਜਾਮਨੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ

ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਰੋ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਜੋ ਵਿਛੜੀ ਧੀ ਦੇ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਲੰਮਾ ਰੋ ਸਕਣ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਸਕਣ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੰਧ 'ਤੇ ਖਿੱਚੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ। ਉਹ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਭਾਵਨਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ।
ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਦੇ ਸਮਾਰੋਹ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਹੋਰ ਸਮਾਰੋਹ, ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਆਏ ਅਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹੁਣ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਸੀ ਅਤੇ ਅਰਥਪੂਰਨ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਅਕਸਰ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਜ਼ਾਰ ਬਹਾਨਿਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖੁਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਨਹਾਇਆ, ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲੇ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੌਣ ਲਈ ਗਾਏ, ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
ਇਸ ਜਨਮ ਸਮੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦਾ ਦੁੱਧ ਕਾਫ਼ੀ ਘੱਟ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਛਾਤੀ ਦਾ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਚੰਗੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਾਇਆ ਜਿੰਨਾ ਉਸ ਕੋਲ ਦੁੱਧ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਵਧ ਰਹੇ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਬੱਚੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਇੱਕ ਸਾਲ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਨਰਮ, ਸੁਆਦੀ ਅਤੇ ਹਲਕੇ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਪੂਰਕ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਸਨੇ ਅਮੀਰੂਨ ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਨੂੰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬਾਹਰੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਘਟਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਬਹਾਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਉਸਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨੂੰ ਘਟਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਇਹ ਸਭ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰਾ ਮਾਮਲਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗਣਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਚੇ ਦੀ

ਹਿਰਾਸਤ ਜਾਂ ਗੋਦ ਲੈਣਾ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸਮਝਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਬੇਈਮਾਨੀ ਵੀ ਸਮਝਿਆ।
ਉਹ ਮੌਕੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਨਿਕਲਣਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਵਸਣਾ ਉਸ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਬਾਰੇ ਡਰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਚਾਨਕ ਵੱਖ ਹੋਣ ਨਾਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਹੁਣ ਉਪਲਬਧ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਬੱਚੇ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਦੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜੀਵਨ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੁੰਝਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਅਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਅਜਗਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਭਾਫ਼ ਉਛਾਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਖਿੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਗੁਲਾਬੀ ਜੋਸ਼ ਫੈਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੀ ਉਹ ਆਮ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਧਿਆਨ, ਬੇਨਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਟੱਲ, ਨਿਮਰ ਬਹਾਦਰੀ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ, ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜਵਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਬੁੱਢੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਪੀਲਾਪਨ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਜੋ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਖਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਥੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਹਰ ਸਮੇਂ ਵਿਅਸਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਿਤਾਇਆ ਅਤੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਬਿਹਤਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇੱਕ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਪਦੀ ਸੀ: ਰਾਮਪੁਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਜੋ ਪਿਛਲੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹ ਲਈ ਗਈ ਸੀ। ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਰਾਮਪੁਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤਾਕਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ - ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਪਦਾ ਸੀ - ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਮਪੁਰ

ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਦਾ ਮੂਡ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ।
ਕੁਝ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਦੂਰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਦਾ ਹਾਲ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ, ਪਰ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਹਾਲਾਤ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖ਼ਰਾਬ ਸਨ: ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਸੀ; ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਮਾਸੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਖਾਣਾ ਖੁਆਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਗੀਤ ਗਾਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੁਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਨਾ ਹੀ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਵਹਾਏ, ਪਰ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਲਾਲੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸਾਫ਼ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ।
'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਲੋਕ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਖੋਹਣ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾ ਰਹੇ ਹਨ।' ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ। 'ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਖੋਹ ਲਿਆ ਜਾਵੇ।'
"ਨਹੀਂ। ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਹੈ ਨਾ? ਕੋਈ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਵਗਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਹੰਝੂ ਫਿਰ ਵੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਅਤੇ ਆਤਮਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਫਿਰੰਗੀ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਫੜਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਵੀ ਸੁਣਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆਇਆ।'
'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡਾ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਆਲੂ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੈ, ਮੈਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਦਿਖਾਵਾਂਗਾ ਜਿਸਨੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਖੂਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਿਅਰਥ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਜੋ ਵੀ ਬਿਪਤਾ ਸੁੱਟੇ, ਵਿਚਕਾਰ ਚੀਨ ਦੀ

ਮਹਾਨ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਹੋਵਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ।'
ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹੌਂਸਲੇ ਬੁਲੰਦ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਮਾਣ ਨਾਲ ਫੁੱਲ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਧੰਨਵਾਦ ਅਤੇ ਦਿਲਾਸੇ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਜਗ ਪਈ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਆਖਰੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਬੇਨਤੀ ਵਰਗੀ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। 'ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਯਾਦਗਾਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦਾ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਮੈਂ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਖਿੜਿਆ ਗੁਲਾਬ ਹੋਵੇ: ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿਲ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲਾਕੁੰਨ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਲਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ। 'ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ।' ਉਹ ਸੰਕੋਚ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, ਉਸ ਯਕੀਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਸੋਗਮਈ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ। 'ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਣਾਇਆ ਜਦੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਦਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਹੀ ਬਣਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।'
"ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਦੋ ਪਹਿਲੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਮੈਡਮ," ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕੁਝ ਬੇਤੁਕੀ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। "ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੋਨਸ ਵਜੋਂ ਬੁੱਧੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ!"
'ਇੰਨੀ ਸਿਆਣਪ ਰੱਖਣ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪਾਗਲ ਬਣੋ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਿਓ!' ਉਸਦੀ ਹਲਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਤੀਬਰਤਾ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਸੀ। 'ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ; ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ ਜੋ ਮੇਰੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਸਮਝਦੇ ਹੋ, ਹੈ ਨਾ?'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੋਲ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਪਲ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਅਜ਼ਮਾਈ। 'ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ

ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ? ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇ?'
'ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਹੋਰ ਕੀ ਨਵਾਂ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਇੱਥੇ ਹੈ; ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
'ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਭਲੇ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਤੰਗ ਵਾਤਾਵਰਣ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣਾ।'
'ਜੋ ਚਲਾ ਗਿਆ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਛੱਡ ਗਿਆ।' ਵਜ਼ੀਰ ਕੌੜਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਹੀ ਹੋਵੇ ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦਾ ਕਾਰਨ ਖੁਦ ਬਣਾਇਆ ਹੋਵੇ।
'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਤਿੱਖਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਸ ਵੱਲ ਕੁਝ ਰਹੱਸਮਈ ਨਿੰਦਿਆ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਹਰ ਕਿਸੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਸਮਝਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੁੱਕੇ ਜਿਹੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡਾ ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸਵਾਗਤ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂ ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਮੰਨਣਾ ਜਾਂ ਲਿਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹੋ।' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅੰਦਰੋਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਤੋਂ ਕੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਹੁਣ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਲਾ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਜਾਂ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਇਹ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਖਾਲਾ ਜਾਨ ਦੇ ਘਰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਇਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਪਰ ਕੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਸਾਡੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੇਗੀ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਕਟ ਸਿਰਫ ਬੱਚੇ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਦਾਦੀ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਬਣਨ ਲਈ ਲੁਭਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਟੋਕਿਆ ਜੋ ਲਗਭਗ ਹੰਝੂਆਂ ਅਤੇ ਨਿੰਦਿਆ ਨਾਲ ਟੁੱਟ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਹਰ ਗੱਲ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਪ੍ਰਤੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਹੈ।'
'ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ! ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਹੰਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।'

ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ। 'ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਹੈਂ, ਪਰ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਮਰਦ ਹੈਂ। ਮਰਦਾਂ ਦਾ ਭਾਈਚਾਰਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਹੱਸ, ਸਾਰੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਪਤ ਕੋਨੇ ਮਰਦ ਲਈ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਹਨ। ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਮਰਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਹਰ ਕਿਸੇ ਅਤੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਫੈਸਲਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਮਰਦ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਭਾਅ, ਪਸੰਦਾਂ ਅਤੇ ਨਫ਼ਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੰਨਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝ ਅਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਉੱਤਮ ਯੋਗਤਾ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹਨ।'
ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਔਰਤਾਂ ਉਹ ਨਹੀਂ ਹਨ ਜੋ ਉਹ ਮੰਨਦੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਕਸੂਰ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮਰਦ ਉਸਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਹੁਣ ਟੋਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਧੀਮੀ ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ; ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਤੇ ਰਿਵਾਜ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਰੇ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ, ਜਾਂ ਜਹਾਂਗੀਰਾ ਮਾਸੀ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਤੁਹਾਡਾ... ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ, ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ, ਜੋ ਵੀ ਸੀ, ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਹੀ ਸੀ।'
'ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਪਿਆਰ ਹੈ, ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ, ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਰਿਵਾਜ, ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤ, ਜਾਂ ਇਸਦੀ ਗਲਤ ਵਿਆਖਿਆ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲਤ ਵਿਆਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਡੋਲ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਬੇਸਮਝੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਆਦਮੀ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹਨ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਨਾਰਾਜ਼ ਨਾ ਹੋਵੋ; ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧਾਰਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ—'
"ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ," ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਝ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। "ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ..."
'ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਟੋਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ: ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ?'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬੋਲਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਪਰ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ

ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ 'ਤੇ ਪਸੀਨਾ ਸੁਕਾ ਲਿਆ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਖੈਰ... ਅਸਲ ਵਿੱਚ... ਮੈਂ... ਖੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਹੋਣਾ। ਕੀ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਲਈ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਜਾਂ ਭੈਣ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਪੁੱਤਰ ਜਾਂ ਭੈਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
'ਨਹੀਂ, ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਸਮਰੱਥ ਕਿਉਂ ਮੰਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਕਿਉਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮਰਦ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਦਦ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ?'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਗਭਗ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਕੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ? ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇ?
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸਦਾ ਮਨ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਇਸ ਅਣਕਿਆਸੇ ਕੋਣ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਕਿਸੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਔਖੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। 'ਹੁਣ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖੋ। ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ, ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ, ਇਹ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਠੋਕਰ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨਾ ਤੁਹਾਡਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ?'
ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਜਨਮਜਾਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਸੀ। 'ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਰੱਥ ਹੈ... ਨਜਿੱਠਣ ਦੇ ਯੋਗ...'
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਗੂੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਲਗਭਗ ਆਪਣਾ ਜਬਾੜਾ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰੱਬ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰੇ, ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹਾਂ? ਕੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਇਹੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੀ? ਮਰਦ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਦਰਜਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਮਰਦ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਕੱਲੇ।
"ਤਾਂ ਤੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ," ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। "ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋ ਕੇ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਯੋਗ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਤਮ ਐਲਾਨਦਾ ਹੈਂ। ਪਰ ਤੇਰਾ ਤਰਕ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।"

‘ਪਰ… ਪਰ ਇਹੀ ਤਾਂ ਸ਼ਰੀਅਤ ਵੀ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸਟੈਂਡ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ। ‘ਇਹੀ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਉਂਦੇ ਹਨ।’
'ਉਹ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਿਸਨੇ ਲਿਖੀਆਂ, ਜੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ? ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਜ਼ੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਫਤੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਬਜ਼ੁਰਗ, ਉਹ ਕੌਣ ਹਨ, ਜੇ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ? ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਸ਼ਰੀਅਤ ਕੀ ਕਹੇਗੀ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੇ ਬੀਬੀ ਫਾਤਿਮਾ ਸੈਮ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਾਬਾ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਦੇ ਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਦਫ਼ਨ ਹੈ। ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬੀਬੀ ਫਾਤਿਮਾ ਸੈਮ ਦਾ ਇੰਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਕੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦੋਂ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਦਾ ਕਿ ਇਹ ਨਰ ਹੈ ਜਾਂ ਮਾਦਾ।" ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, ਕੀ ਮਹਾਨ ਸੂਫੀ ਰਾਬੀਆ ਬਸਰੀ ਸਿਰਫ਼ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ?'

'ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਵਲੀ-ਅੱਲ੍ਹਾ ਸੀ, ਰੱਬ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਦੋਸਤ।'
'ਹਾਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਧਰਮਹੀਣ ਔਰਤ ਹਾਂ; ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦਾ ਹਰ ਵਾਲ ਪਾਪ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
‘ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਰੱਬ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਮੇਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਗਾੜ ਨਾ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਇਕਦਮ ਭੜਕ ਉੱਠੀ। ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪਛਤਾਵੇ ਦੇ ਹੰਝੂ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਮੁਸੀਬਤ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦੀ ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਰੋ ਪਈ, 'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਫ਼ਸੋਸ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਇਰਾਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਇੱਕ ਅੰਕ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗਾ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈਆਂ। 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਮਰ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਦਾਸ ਨਾ ਹੋਵੋ। ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਓ; ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕਿ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵਾਂਗਾ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਚਾਹੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ, ਕਈ ਸ਼ੰਕਿਆਂ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਧੋਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰੰਗ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਰਗੜਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ

ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਵਿਵਸਥਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਾਫ਼, ਚਿੱਟਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਇਆ, ਹੀਰੇ ਦੀਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅੰਗੂਠੀਆਂ ਪਹਿਨੀਆਂ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁੰਦਰ ਦਿਖਣ ਦੀ ਸੁਚੇਤ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਕਿ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਮਿਲਣ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।
ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੌਸਲਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਹੋਣ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਲਈ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਜੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਣ ਲਈ ਸਖ਼ਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ, ਆਪਣੀ ਤਰਫੋਂ, ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਨਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸਨ। ਉਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਮੋੜਨ ਦੀ ਹਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਔਰਤਾਂ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦੇ ਅਯੋਗ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਨੁਕੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਣ ਦੇ ਕੁਝ ਅਸਪਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਫਲਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

ਵਜ਼ੀਰ ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਇਕੱਠੇ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ; ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ, ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਹੁਣੇ ਹੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਥਪਥਪਾਈ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੀ ਗੋਦ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਪਰ ਬੱਚਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਖੇਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਿੰਡੇ ਹੋਏ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਲਈ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ; ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, ਪਰ ਉੱਠਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ ਥਪਥਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ।
'ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੇ? ਦੇਖੋ, ਸੂਰਜ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਉੱਪਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਲੇਡੀ ਸਲੀਪ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠੀ ਹੈ; ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, "ਓਹ, ਜੇ ਇਹ ਸੁੰਦਰ ਢੱਕਣ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਆਰਾਮ ਕਰ ਲਵਾਂਗੀ"।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਬੱਚਾ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਦੇ ਸ਼ਰਬਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਲਈ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਸ਼ਾਨਦਾਰ! ਮੈਨੂੰ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਣ ਅਤੇ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀਆਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਗੰਭੀਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਪਸੰਦ ਹਨ!'
ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਨਰ ਨੂੰ ਭਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਭਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ; ਕੁਝ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਭਟਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਕੁਝ ਬੀਬੀਆਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣ ਲਈ ਉਮੀਦ ਦੇ ਜਾਲ ਬੁਣਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਫੜਦਾ।'
'ਹਾਂ, ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਜਾਇਦਾਦ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਸੁਆਦੀ ਪਕਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲਦੀ ਹੈ।'
'ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੀ ਪਰਖ ਉਦੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਔਰਤ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਚਾਦਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ। 'ਤੇਰੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਹਨੇਰੀ ਕੋਠੜੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ, ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ। ਤੇਰੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਨਾਰੀਲੀ ਸ਼ਰਮਾਂ ਉੱਥੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਜਾਦੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈਂ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਦੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਗਰੀਬ ਬੱਚਾ ਜਾਣ ਸਕੇ ਕਿ "ਮਾਂ" ਨਾਮ ਦੀ ਵੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਅੱਗੇ ਵਧੀ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਰੱਬ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਔਰਤ ਦੀ ਜੀਭ ਤੋਂ ਬਚਾ! ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਘੁੰਮਾਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਵਿਧਵਾ ਦਾ ਚਰਖਾ ਧਾਗੇ ਨੂੰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਣੋ, ਤੁਸੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਪਰ ਇਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਵਾਰਸ ਅਤੇ ਬਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
'ਸੱਚਮੁੱਚ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੱਕ, ਸਾਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਕੋਲ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਬੱਚਾ ਮਾਪਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਵਰਤਾਰਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਜੀਰੀ ਹੋਈ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਸਾਰੇ ਅਨਾਥ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਹੈ! ਜਿਸ ਕੋਲ ਖਾਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ

ਸੁਣਿਆ, ਮੈਡਮ: ਹਾਥੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?'
'ਛੋਟੀ, ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਣਾ ਸਿੱਖੋ। ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਹ ਰਾਮਪੁਰ ਹੈ। ਤੇਰੇ ਤੰਗ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ।'
'ਮੇਰੀ ਚਾਬੀ ਮੇਰੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਕੋਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।'
"ਓਹ ਸੱਚਮੁੱਚ? ਪਿਆਰੀ ਔਰਤ, ਉਹ ਤੇਰਾ ਨਵਾਬ ਕਿਵੇਂ ਹੈ? ਤੂੰ, ਗਲਤ ਧਰਮ ਦੀ ਔਰਤ, ਗਲਤ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੀ ਔਰਤ, ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਸਿੱਕੇ ਬੰਨ੍ਹੇ, ਤੂੰ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।"
"ਲਾਠੀਆਂ ਅਤੇ ਪੱਥਰ, ਪਿਆਰੀ ਮਾਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਦੇ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਪਾਹ ਦੇ ਝੁੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿਆਂਗਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਡਾ ਦਿਆਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਅਸ਼ਲੀਲ, ਗੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ।"
'ਇਸ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਰਹਿਮਤਾਂ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕੋ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਸਕੋ। ਇਹੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਹੈ ਨਾ?'
'ਇੱਕ ਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਲਈ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਿਆਂਕਾਰ ਸ਼ਾਸਕ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹੋ; ਤੁਸੀਂ ਸੋਚਦੇ ਹੋ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਤਮ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਮਾਂ ਅਤੇ ਬੱਚੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੱਖ ਹੋਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨਗੇ, ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਚੇ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਵੀ ਇਹੀ ਧਰਮ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੇ ਤਜਰਬੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ।'
ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ, ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ, ਨੀਂਦ ਅਤੇ ਖੇਡ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਗੁਆ ਬੈਠਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਰੀਂਗਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਓ, ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ! ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਸਕਦੇ ਹਨ!' ਉਸਨੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਅਸਲ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਘਰ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪਤੀ ਦੀ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਦਾਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਰਾਜ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸਵਰਗ-ਨਿਵਾਸ ਪਤੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਰਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕਿਆ।'
"ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੀ ਹੈ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ? ਕੀ ਤੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕੰਗਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਜੋ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਵਿਰਾਸਤ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈਂ?"

'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਨਮਾਨ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਕਦਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'
'ਤਾਂ ਇਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਰਹੋਗੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਦਰਦ ਬਣੋਗੇ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਵਿਅੰਗਮਈ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮਤਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। 'ਤਾਂ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਭੇਤ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਹੈ! ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਕੇਸ ਹੋ "ਸੱਸ ਮਿਲਣ ਗਈ ਹੈ, ਭੁੱਖੀ ਨੂੰਹ ਪੇਟ ਭਰ ਕੇ ਖਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।"

ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਚੁੱਪ ਰਹੋ। ਸਾਡੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਚਿੰਤਾ ਇਸ ਮਾਸੂਮ ਨਾਲ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਕੱਸ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਲਿਆ; ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਬੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੇ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਪਿਆਰੀ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਘਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਧੂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਵਾਂ।'
ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਝੱਟ ਕਿਹਾ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੇਰਾ ਦਿਲ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਦਨਾਮ ਨਾਮ ਹੈ।'
'ਨੂਰ ਬੀਬੀ, ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹੋ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸੱਚਾਈਆਂ ਸੁਣੋ। ਬੁੱਢੇ ਹੈਰੀਡਨ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਉਸ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਈ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨੂੰ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਨੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਦੀ ਇਕਲੌਤੀ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਭੈਣ ਨੂੰ ਵਾਂਝਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਵੇ।'
'ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਝਗੜੇ ਦਾ ਬੀਜ ਬੀਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ। ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹੈ।'
‘ਪਰ, ਉਹ, ਬੇਚਾਰੀ, ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਾਜਿਕ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੈ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਵੈਸੇ ਵੀ, ਇਸ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਕਾਰੋਬਾਰ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਹੁਣ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅਸਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।’
‘ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪਾਪੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’

'ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ। ਕੀ ਇਸਲਾਮ ਸਾਡਾ ਵੀ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਫਿਰ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਪਰ...'
'ਥੋੜਾ ਸਬਰ ਰੱਖੋ, ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਿਓ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਇਹ ਉਹੀ ਧਰਮ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰਸਤਿਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਇਮਾਮ ਜਾਫਰ ਸਦੀਕ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਵਾਹ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ: ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਰਸਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।'
ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਰਹਿ ਗਏ। ਇੱਕ ਪਲ ਬਾਅਦ, ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਹਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਦਲੀਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, 'ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਹੁੰ ਤੋਂ ਮੁੱਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
'ਪਛਤਾਵਾ ਕਰੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਕਹੋ! ਮੈਨੂੰ ਉੱਚੇ ਇਮਾਮ - ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਵੇ - ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗਵਾਹ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਨਰਕ ਦੀ ਅੱਗ ਲਈ ਲੱਕੜ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ?'
'ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਕੁਝ।' ਅਮੀਰ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ... ਉਸ ਦੂਜੇ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ?' ‘ਸੱਚੀਂ ਗੱਲ ਕਰੋ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੈ ਉਹੀ ਕਹੋ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗਾ। ਹੁਣ ਸੁਣੋ: ਮੈਂ ਹੁਣ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਜਹਾਨਾਬਾਦ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੱਸ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਘਰ, ਇਸ ਦੇ ਸਮਾਨ, ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡਾ ਹੈ।’
ਮਾਸੀ-ਮਾਸੀ ਅਤੇ ਭਾਬੀ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਬੋਲਣ ਲਈ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਪਰ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ, ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚੁੱਪੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ, ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨੂਰ ਫਾਤਿਮਾ ਹਿੱਲ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਗ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
'ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ...?'
'ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਪਾਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਿੱਖੇਗਾ ਜੋ ਇੱਕ ਸ਼ੀਆ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਮਝੌਤੇ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਾਂਗਾ। ਇੱਥੇ ਜਾਇਦਾਦ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੇਗਾ। ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸੁਣਦੇ ਹੋ?'

‘ਹਾਂ, ਅਸੀਂ ਸੁਣਿਆ।’ ਦੋਨਾਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਕੁਝ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ‘ਠੀਕ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁਣ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ’, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਚਲੀ ਗਈ, ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ।

57

ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਨਵਾਂ ਤਾਰਾ ਚੜ੍ਹਿਆ: ਦਾਘ ਇੱਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਦਾ ਹੈ

ਅਬੂ ਜ਼ਫ਼ਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸੀ: 'ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਾਂਤੀ' ਦੇ ਸਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਇਸਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ, ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕਿਰਪਾ, ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਇੰਜੀਨੀਅਰਿੰਗ, ਤਰਕ ਅਤੇ ਗਣਿਤ, ਜੋਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਭੂ-ਵਿਗਿਆਨ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ ਦੀਆਂ ਦੀਵੇ, ਹਰ ਗਲੀ ਅਤੇ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਬਗਦਾਦ ਅਤੇ ਕੋਰਡੋਬਾ ਦੀ ਈਰਖਾ ਬਣ ਗਈ। ਜੰਗੀ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਖੇਡਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਰਸੋਈ ਕਲਾ, ਦਵਾਈ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਹਰ ਵਪਾਰ ਦੇ ਨੇਤਾ, ਹਰ ਉਹ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਜਿਸਨੂੰ ਹੱਥੀਂ ਹੁਨਰ ਅਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ, ਗਹਿਣਿਆਂ ਜਾਂ ਸਾਦੇ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਤਾ: ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਵਰਗੀ ਸ਼ਹਿਰ, ਹਜ਼ਰਤ-ਏ-ਦਿੱਲੀ ('ਦਿੱਲੀ, ਮੌਜੂਦਗੀ'), ਇਹਨਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਚਾਰ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਹੋ। ਫੌਜੀ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਅਤੇ ਯੁੱਧ, ਤਾਕਤ ਜਾਂ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮਾਲਕ ਅਣਜਾਣ ਸੀ।
ਰਾਜ-ਕਲਾ ਸਮੇਤ ਸਿਵਲੀਅਨ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਹਾਜ਼ੀਕ-ਉਜ਼ ਜ਼ਮਾਨ ਉਮਦਾਤ-ਉਲ ਹੁਕਮਾ ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਕੋਲ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਦਰਜਾ ਅਤੇ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦਾ ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰੀਅਤ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਵਜ਼ੀਰੀਅਤ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਦਿਨ, ਜੇ ਜਹਾਂਗੀਰ ਜਾਂ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ; ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬੁਰੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਉਲਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਿਰਫ਼ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਬਰਬਾਦੀ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਸਨੂੰ ਵਿਧਵਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਇਸਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਕਾਨਪੁਰ, ਫਿਰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ, ਉੱਥੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੁਲਾਮ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਰੰਗੂਨ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਖੈਰ, ਉਹ ਘਿਣਾਉਣਾ ਅਤੇ ਅਸ਼ੁਭ ਦਿਨ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਧੂੜ ਵਿੱਚ ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਨੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਸੰਭਾਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਅਟੱਲ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਯਕੀਨਨ, ਇਸ ਵਾਰ ਇਹ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ ਕੀਤੇ ਸਨ, ਦਰਜਨਾਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਤਬਾਦਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਸਮਾਂ ਬਦਲਿਆ, ਪਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕ੍ਰਮ, ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇ। ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਕਲਾ, ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਅਤੇ ਹੱਥੀਂ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ: ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਨ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਇੱਕ ਆਤਮਾ ਸੀ; ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਸਾਹ ਲੈਣ ਵਾਂਗ ਅਟੱਲ ਸਨ।
ਦਿੱਲੀ ਅਜੇ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸੀ - ਜਾਂ ਦਿੱਲੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ - ਕਲਾ ਅਤੇ ਸ਼ਿਲਪਕਾਰੀ ਵਿੱਚ, ਦਰਸ਼ਨ, ਗਣਿਤ, ਜੋਤਿਸ਼ ਦੇ ਸਿੱਖੇ ਅਤੇ ਉੱਤਮ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ। ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਝੰਡੇ ਅਤੇ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਵੀਆਂ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਚਮਕਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ; ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਨਿਮਰ, ਤੇਲ ਨਾਲ ਬਲਦੇ ਛੋਟੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਦੀਵਿਆਂ ਦੀ ਲਾਟ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਲਾਲਟੈਣਾਂ ਤੋਂ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨੂੰ ਸੋਖਣ ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਫਿਰੰਗੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਮੂਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਹ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਲੋਹੇ ਦੇ ਸੰਦ ਅਤੇ ਇੰਜਣ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਚਲਾ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਭਾਫ਼ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਸਨ: ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਦਿਲ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਮਾਣ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਰਚ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਸਜਿਦਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜੋ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣੀਆਂ ਸਨ।
ਹਰ ਕੋਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਦਿੱਲੀ, ਅਜੇ ਵੀ ਉਹੀ ਪੁਰਾਣਾ ਪਿਘਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਘੜਾ ਹੈ: ਸੋਨਾ, ਚਾਂਦੀ, ਤਾਂਬਾ, ਲੋਹਾ, ਹਰ ਕਲਪਨਾਯੋਗ ਧਾਤ ਇਸ ਵਿੱਚ ਉਬਲਦੀ ਸੀ, ਪਿਘਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਬਲ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੀਵਨਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਉਬਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਸ਼ੁੱਧ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਧਾਤ ਬਣ ਗਈ ਸੀ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਰ ਇਸਦੀ ਸਾਰੀ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਜੋਗ ਜਾਂ ਯੁੱਧ ਦੁਆਰਾ ਸੁੱਟਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਖੂਨ ਸਾਰੇ ਕਰੂਸੀਬਲਾਂ, ਸਾਰੇ ਪਿਘਲਣ ਵਾਲੇ ਘੜਿਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ

ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਸਾੜ ਦੇਵੇਗਾ। ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਲਾਲ ਰੰਗ ਉਸ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਚਿੱਟਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਲਗਭਗ ਪਹਿਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।
ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਜਨਮ 30 ਅਕਤੂਬਰ 1775 ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਈਨੁਦੀਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਿੰਦੂ ਪਤਨੀ ਲਾਲ ਬਾਈ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਖੁਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੁਲਾਕੀ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ, ਨਵੇਂ ਜੰਮੇ ਪੋਤੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਬਾਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦੀ ਅੰਤਮ ਕਿਸਮਤ ਕੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੂੰ 1759 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਰਾਜਾ ਸਮਰਾਟ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ 1764 ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿਖੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਸੁਰੱਖਿਆ' ਅਧੀਨ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੁਈਨੁਦੀਨ ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸ਼ਾਸਨ ਅਤੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੁਲੇਮਾਨ ਸ਼ਿਕੋਹ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਕੋਈ ਵੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਕੌਣ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ।
ਇਸ ਘਟਨਾ ਵਿੱਚ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ 1771 ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਅਤੇ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲੀ। ਉੱਦਮੀ ਅਤੇ ਯੋਗ ਮੰਤਰੀਆਂ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਨਜਫ ਖਾਨ, ਫਿਰ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ - ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਚਲਾਇਆ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਲਾਰਡ ਲੇਕ ਸਾਹਿਬ 1803 ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ 'ਰੱਖਿਅਕ' ਨਹੀਂ ਬਣ ਗਏ। (ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਹਿਲੇ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।) ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਮੁਈਨੁਦੀਨ ਦੇ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਤਬਦੀਲੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ 1806 ਵਿੱਚ ਮੁਈਜ਼-ਉਦ-ਦੁਨੀਆ ਵਾ ਅਲ-ਦੀਨ ਅਬੂ ਨਾਸਰ ਮੁਈਨੁਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।
ਭਾਵੇਂ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸਦੇ ਦੂਜੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਖ਼ਤ 'ਤੇ ਸੀ। ਸਵਰਗੀ ਤਖਤ-ਨਿਰਭਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਖ਼ਤ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਲੰਬੇ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਯਤਨ ਕੀਤੇ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਘੋੜਸਵਾਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਅਤੇ ਅਨਿਯਮਿਤ; ਫਿਰੰਗੀ ਲਈ ਉਸਦੀ ਨਾਪਸੰਦ ਸਭ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਤਲ ਦਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਆਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਲਗਭਗ ਜਲਾਵਤਨੀ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਸ਼ਾਂਤ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ 1821 ਵਿੱਚ ਬਨਾਰਸ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੀ

ਦੇਹ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸੁਲਤਾਨ-ਉਲ ਔਲੀਆ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ।
ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ, ਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਕਵੀ, ਸੂਫੀ, ਵਿਦਵਾਨ, ਸਦੀ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ ਦੇ ਟਿੱਪਣੀਕਾਰ, ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼, ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਿੰਗ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਾ ਸਵਾਰ, 28/29 ਸਤੰਬਰ 1837 ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆ। ਉਸਨੇ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਬੇਦਾਗ਼ਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਸਰਬ-ਦਿਆਲੂ ਦਾ ਖਲੀਫ਼ਾ, ਜਮਸ਼ੇਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਰਾਜਾ, ਦੂਤਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਮਾਂਡਰ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਸ਼ਾਸਕ ਅਤੇ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਆਸਰਾ ਅਤੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਸ਼ੁਭ ਸੰਯੋਜਨ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਔਲਾਦ, ਸ਼ਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਸਾਰੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਸੁਲਤਾਨ, ਸੁਲਤਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਸਨਮਾਨਾਂ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ, ਸੱਚਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ, ਬ੍ਰਹਮਤਾ ਲਈ ਰੂਪਕ, ਅਬੂ ਅਲ-ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਸਿਰਾਜ-ਉਦ-ਦੁਨੀਆ ਵਾ ਅਲ-ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ, ਰੱਬ ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਰੱਖੇ, ਉਸਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਲਾਭ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹੀ ਗੱਦੀ ਦੀ ਚਮਕ ਵਧੇ।

ਮੌਲਵੀ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ, ਜੋ ਨਵੇਂ ਤਾਜ ਪਹਿਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਨ, ਨੇ ਰੁਬਾਈ ਦੇ ਕੁਝ ਅਸਾਧਾਰਨ ਮੀਟਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕ੍ਰੋਨੋਗ੍ਰਾਮ ਰਚਿਆ:
ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਨੂੰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਵਧਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ; ਉਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਧੀ। ਤਰਕ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਆਈ ਉਸ ਉੱਚੇ ਮੁੱਲ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ: ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ।
ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਚਿਰਾਗ-ਏ-ਦਿਹਲੀ ('ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ') ਦਾ ਮੁੱਲ 1253 ਤੱਕ ਜੋੜਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਿਜਰਾ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜਾ ਦੇ ਸਵਰਗਵਾਸ ਦੀ ਤਾਰੀਖ ਹੈ।
ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਜੋਂ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ; ਕੁਝ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲਾਟ ਦੀ ਆਖਰੀ ਝਲਕ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ। ਕੁਝ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਦੀ ਇੰਡੋ-ਇਸਲਾਮਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਲਾਟ ਦੇ ਜਾਦੂਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਹਿਰ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਸ਼ਹਿਰ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਇਸਦੀ ਪਰਜਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ; ਅਮੀਰ, ਆਪਣੀ

ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ 'ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ, ਭਿਖਾਰੀ, ਆਪਣੀ ਖੁਰਦਰੀ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼। ਦਿੱਲੀ, ਸੱਚੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਦਿਲ ਸੀ ਜੋ ਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।
ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਦੁੱਖ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਆਈ, ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਘਰ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉਸਨੂੰ ਚੁਭਦਾ ਅਤੇ ਡੰਗ ਮਾਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ, ਬਚਪਨ ਦੇ ਚਿੰਤਾ-ਮੁਕਤ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ; ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬੇਅੰਤ, ਸਦਾ ਵਧਦੀ ਅਤੇ ਸਦਾ ਖਿੜਦੀ ਬਸੰਤ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ; ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ੌਕ, ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦੇ ਟੋਲੇ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਦਾ ਉਸਦਾ ਆਨੰਦ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ; ਅਤੇ ਮੱਤਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਜ਼ਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ, ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨ ਲਾਲਸਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਹੌਲੀ ਪਰ ਯਕੀਨੀ ਜੋਸ਼; ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਬੇਘਰਤਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰਕ ਇਕੱਲਤਾ: ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਅਤੇ ਲੈਂਡਸਕੇਪ ਸਨ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੇ ਐਲਬਮ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਪੰਨਿਆਂ ਵਾਂਗ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਅਸਫਲਤਾ ਤੋਂ ਵਗਦੇ ਖੂਨ ਦੇ ਤਿੱਖੇ, ਤਾਂਬੇ ਵਰਗੇ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ: ਜੋ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਇੰਨੇ ਪਛਤਾਵੇ, ਇੰਨੇ ਦਰਦ, ਇੰਨੀ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇਖਭਾਲ ਦੇ ਇੱਕ ਗੁਲਾਬ ਨੂੰ ਤੋੜਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਕੰਡਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸ ਬੇਸਮਝੀ ਅਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹੀ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਲਈ ਚੁਭਦਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੀ ਤਾਜ ਮਹਿਕ ਨੂੰ ਖੋਹਣ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਇੱਥੇ, ਇਹ ਗੁਲਾਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਕਿ ਕੰਡਾ ਸੀ: ਇਸਦੀ ਹਰ ਪੱਤੀ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਇਹ ਬਿੱਛੂ ਦੇ ਪੌਦੇ ਵਾਂਗ ਡੰਗ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ ਸਾਹ ਵਾਂਗ ਤੁਹਾਡੇ ਵਜੂਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਤੁਹਾਡੀ ਅੱਖ ਦੇ ਹਰ ਝਪਕਦੇ ਅੰਦਰ ਸਨ।
ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ; ਪਰ ਕੀ ਰਾਮਪੁਰ ਕੁਝ ਬਿਹਤਰ ਸੀ? ਉਹ ਮਾਂਝਲੀ ਬਾਜੀ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਬੋਝ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਬੋਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਧ ਰਹੇ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਸਨ: ਉਹ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪੌਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਤੇ ਛਾਂਦਾਰ ਰੁੱਖਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਧਣ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ, ਪਰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ,

xxxxx, xxxxxxxx, xxxxxx xx xxx xxx xxxx xx xxxx xxxx, xx xxxxxx xxxx xxxxx xxxxx xxxx xxxxx xxx xxxxxxxx xx? xxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xx, xx xxxxxx xx xxxxx xx xxxx xxxx xxxxxx xxxxx xxxxxx xx, xxx xxxx xx xxxx xxx xxxxx xxxxx xxx xxxx xx xxxxxx xxx xx, xxx xx xxx xxxxxx, xxx xxx xxxx, xxxxx xxxx xxxx xx xx xxxxx xxxx xxxxxx xxx xxxx xxxxx xxx xxx xxxx xxx xxx xxx xxxxx xx xxxx xx xx xxxx xx xxx xxxx xxxxx xx xx xx xx; xxx xx xxxx xxx xxxx xx xxx xxxx xxxx xxxxxxxx xxx

xx xx xxx xx xxxxxxxxxxx xx xxxxx xx xxxx xxxx xx? xx xxx xxxxxxxx xx xxxx xxxx xxx xxxx xxxxx xx, xxx xxx-xxx xxxx xxxx xxxxxx-xxxxx xxxxx xxxxx xxxxxxx xxxxx xxxx xxxxxx xx, xxxx xxx xxx xxxxx xxxx xxxxx xxxxxx xx? xxxxxx, xxxxxxx xx xxxxxx 'xx xxxxxx xx xxx, xx xx xxx xxxx xx xxxx xxx xxx xxx xxxx xxxxx xxx xxxxx xx, xxx xx xxx xxxx xxx xxxx xxxx xxx xxxxxx xxxxx xxxx xx ... xx xx xxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxxx xx xxx xx xxx! xxxxx xxx xx xxxxx; xxxxx, xxxxx xxx xxxxx; xxxx, xxxxxxxx xxxxxx xxxxx, xxxxx xxxx xxx xxxxxx xxx xxx xxx xxxx xxxxx xxxx xx xxxxx xxx xxxx 'xx xxxx xxx xxxxx xx, xxx xxx xxxx xxxxx xxx xxxxx xxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xxx, xxxx xxx xxxx xxxx xxxxxxx xx; xx xx xxxx xxx xxxx xxx xxxx xxx xxx xxxx xx xxxxxx xxx 'xx xxx xxxx xx xx xxxxxxxxxxx xx xxx xxxx xx?

xxxxx xx xxxx xxxxxx xx xxxx xx xxx xxxxxx xxxx xxxxx xxx xxxxx xxx xxxx xxxxx xxx xxxxxx xxx xxxxx xxx xxxxxxxx xxx, xxxx xxx xxxx xxxxx, xxx xxxx xxxxxxx xx xxxx xxxx xxxx xx, xxxxxxx xxxxx xxxx xxxxx xxxxxxx xx xxx xxxxxx xxxxxx xxx xx xxxxx xx xxxx xxx xx xxx xx, xxxxxxxxxx xx xxxxxxx xxx xxxxxx xxxx xxx xx xxx xxxxx xxxx xxx xxxx xxxxx 'xx xxx xx xxx xxxx, xxxxxxxxx xxxx xx xx xxxxxxx xxx xxxxx xxx xxxx xxxxx xxx xxxx 'xx xxx xx xxxxx xxxx xxx xxxxxxx xxxx xxxx xxxx xxxxxx xxx xxxx xx xxxx xxxxxx xx, xxxx xxxxxx xxxx, xx xx xxxxx xxxx xxx xxxxxxx xx, xxx xx xxx xx xxx xxxxxx xxx xx xxxxx xxxx, xxxx xxxxxx xxxxxxx xxx xxxx xxxxxx xxxx xx: xxx xxxxx xxxx xx, xxxxx xx xxx xxxxx xxxx xxx xx xxx xxxxx xxxx xxxx xxxxx xxx xxxxx xx, xxxxx xx xx xxx xx xx: xx xxxx xxx xx xxxxx

ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਝੁਕਾਇਆ ਅਤੇ ਝਟਕਿਆਂ ਨਾਲ ਹਰਾਇਆ; ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਦਿੱਖ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿਸ਼ਤੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪਨਾਹ ਵੱਲ ਖਿੱਚੇਗੀ।
ਉਸਨੂੰ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਉਹ ਆਇਤਾਂ ਯਾਦ ਆਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਈ ਦਹਾਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ:
ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਛੁਪਾਅ ਕਦੇ ਵੀ ਇਕੱਠੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ: ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਲਈ। ਯਾਕੂਬ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਗੁਲਾਬ ਤੱਕ, ਗੁਲਾਬ ਤੋਂ ਮੋਮਬੱਤੀ ਤੱਕ; ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।
ਓਹ, ਖੈਰ। ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲਦੀਆਂ ਹਨ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ? ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਨਵੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤਰੀਕੇ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਛੁਪਾਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਕਣ ਵਾਲਾ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ! ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਗਏ ਬਿਨਾਂ ਬੇਨਕਾਬ ਹੋ ਗਿਆ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਦਮੀ ਰਾਜ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਿੰਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਨੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ 'ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਮਨੁੱਖ ਬੇਸਮਝ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਿਤਲੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ'। ਕੁਝ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਸਨ, ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਖੇਡ ਲਈ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਸਤੀ ਲਈ ਫੜਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਰੰਗੀਨ ਖੰਭ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਜਿਹੇ ਕੂੜੇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਸਾਡੇ ਕੋਈ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਨਹੀਂ ਹਨ...
ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ ਹੈ: ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੇ ਵੀ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਹੈ ਨਾ? ਸ਼ਾਇਦ ਜਦੋਂ ਉਹ 'ਰੱਬ' ਜਾਂ 'ਦੇਵੀ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਕੀ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ? ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਜੀਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਰਸਤਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸੱਚਾ ਅਨੰਦ ਹੈ।
ਰਾਹਾਂ ਅਤੇ ਰਾਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੀਰ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਾਕ ਨੂੰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਦਾ ਗਿਆ:

ਆਦਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਮੌਤ ਦੁਆਰਾ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲਿਆ ਜਾਣਾ; ਇਹ ਤੁਹਾਡਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਹੈ। ਅੰਤ ਤੱਕ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ?
ਹੇ ਰੱਬਾ, ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣ ਲਈ ਮੇਰੇ ਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ! ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਪਰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਪੰਜਿਆਂ ਹੇਠ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਲਤਾੜ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਬਚਿਆ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਤਾਂ ਸਿੱਟੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀ ਬਚਿਆ ਹੈ? ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਮ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਣ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਨਾਮ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਹਰ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਜੀਣਾ ਅਤੇ ਮਰਨਾ ਹੈ? ਸ਼ਾਇਦ ਜਨਮ ਲੈਣਾ ਮਰੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਏ; ਤੁਸੀਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮਰੇ ਹੋਏ ਹੋ। ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਮਰੇ ਹੋਏ ਜੀਵਨ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਇੰਨਾ ਆਰਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ?
ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦੇ ਰੋਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਗਈ। ਬੱਚਾ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ... ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇੜੇ ਹੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੰਜੀ 'ਤੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਪਾਰਟ-ਟਾਈਮ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਾਹਰੀ ਡਿਊਟੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ। ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਦਿਨ ਯਾਦ ਆਏ ਜਦੋਂ ਉਸਦਾ ਘਰ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਗਤੀ ਦੀ ਇੰਨੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਜਿੰਨੀ ਕਿ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰੋਮਾਂਚ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਨਸ਼ਾ ਦਾ ਉੱਡਣਾ। ਫਿਰ ਉੱਥੇ ਹਲਚਲ ਸੀ, ਤਿਉਹਾਰ ਦੀ ਹਵਾ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੂਰਜ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਦੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਅਨੁਭਵ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਧਿਆਇ ਵਾਂਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਦੌੜ ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਅਤੇ ਮਰਦ ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਖਿੰਡ ਗਏ, ਕਦੇ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕੱਠੇ ਨਾ ਹੋਣ ਲਈ।
ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੀ ਇਕੱਲੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰੇਗਾ, ਉਸਦੀ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਹਾਰਾ ਹੋਵੇਗਾ? ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ? ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੋਵੇਗਾ ਮੈਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵਾਂਗੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਠਦੀ ਸੁਣੀ: ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਅੱਜ ਹੈ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲਿਆ ਹੈ; ਜੋ ਵੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ... ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ, ਜਾਂ ਮੇਰੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਲਈ, ਵਧਣ ਜਾਂ ਬਣਨ ਲਈ ਕੀ ਬਚਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਬਚਿਆ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਪਿਆਰ, ਜਾਂ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਜਿੱਤਣ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਉਮੀਦਾਂ ਰੱਖਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ? ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਹਾਲੀਆ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਕੁਝ ਲੋਕ ਪਿਆਰ ਲਈ, ਪਿਆਰ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ।
ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਫਿਰ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਪਰਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇੱਕ ਭੁਲੇਖੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸੁਪਨੇ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਜਾਦੂ ਹੇਠ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਹਾਂ? ਇਹ ਸਭ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਤਸਵੀਰਾਂ ਝਪਕਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ, ਪੂਰੀਆਂ, ਜੀਵਨ-ਆਕਾਰ ਦੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ, ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਤਾਲ ਵਿੱਚ ਜੀਵੰਤ: ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਾਡੀ ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਹਨੇਰੀ, ਤੂਫਾਨੀ ਰਾਤ, ਧੂੜ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਦੁਆਰਾ ਕਾਬੂ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰਾਉਣਾ ਰੋਮਾਂਚ; ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੱਟਨ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬੱਚੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇੱਕ ਜਾਦੂਈ ਲਾਲਟੈਣ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਚੀਜ਼ ਉੱਤੇ ਝੁਕਦੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੀ ਅੱਖ ਵਿੱਚੋਂ ਦੇਖਣ ਦਾ ਅਨੰਦ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਚ ਮਿਲਿਆ ਸੀ: ਡਿਵਾਈਸ ਫਿਰੰਗੀ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੱਕ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਆਈਪੀਸ ਰਾਹੀਂ ਦੇਖਿਆ; ਆਪਰੇਟਰ ਨੇ ਡੱਬੇ ਦੇ ਹੈਂਡਲ ਨੂੰ ਕ੍ਰੈਂਕ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਤਸਵੀਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਰਾਣੀ, ਜਾਂ ਤਾਜ ਮਹਿਲ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲਚਸਪ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਿਖਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਆਪਰੇਟਰ ਨੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਅੱਜ, ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਆਈਪੀਸ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਦੁੱਖ, ਪਛਤਾਵਾ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਰੰਗਾਂ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ... ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦਾ ਇਰਾਦਾ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਮੇਰੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵੱਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਚਾਦਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਚਲਾਕ ਚਾਲਕ ਨੇ ਹੈਂਡਲ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮੋੜਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਮੇਰੀ ਚਾਦਰ ਉੱਡ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਦੇਖੀਆਂ। ਅੱਲ੍ਹਾ, ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਤੇ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਸਨ! ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ: ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅੱਖ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਟਿਕੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਇੱਕ ਘੁੰਮਦੀ ਲਾਟ ਵਾਂਗ, ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਘੇਰ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਸਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਕੰਧ ਖਿੱਚ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਫਿਰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅੱਖ ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਉਦਾਸੀਨ ਜਾਪ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੀ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਤਸੁਕ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੋ: ਜੋ ਕੁਝ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ

ਸੀ, ਉਸ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਦੇਖਿਆ? ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਗਰਮ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੈਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਆਦਮੀ ਲਈ ਇੱਛਾ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਸ ਆਦਮੀ ਲਈ ਇੱਛਾ, ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਇੱਕ ਔਰਤ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸ ਸਮੇਂ, ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਿਵੇਂ ਬਿਤਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿਹਾ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ, ਸਿਰਫ਼ ਝਗੜੇ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਹੱਥਕੜੀਆਂ ਅਤੇ ਬੇੜੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲਗਾ ਸਕਦਾ... ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਕਦੇ ਵਿਆਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਸੀ?
"ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ," ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਕੁਝ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਬੋਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਕੁਝ ਇੱਕ ਯੋਜਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦਾ ਖਿਡੌਣਾ ਜਾਂ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਜਾਂ ਮਾਲਕਣ ਬਣਨਾ, ਇਹ 'ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵੇਚਣਾ' ਨਾਮਕ ਘਿਣਾਉਣੀ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਰੂਪ ਹਨ। ਪਰ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਈ ਸੀ, ਜੇ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਰਹਾਂਗੀ? ਫਿਰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ? ਕੀ ਇਹ, ਸ਼ਾਇਦ, ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੱਲ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਆਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੂਰਖ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਸਸਤੀ ਅਤੇ ਅਸ਼ਲੀਲ, ਔਰਤਾਂ ਜੋ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਰਾਤ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਖਾਂ ਅਤੇ ਦਿਨ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਰਾਸ਼ਨ ਨਾਲੋਂ ਘਟੀਆ ਸਮਝਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ? ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਹਾਵਤ ਹੈ, ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਤੀ ਪਾਇਆ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਰੱਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ।
ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਭਰਮਾਇਆ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰ ਬੈਠੀ। ਜਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਹੋਇਆ ਉਹ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ? ਕਿਉਂਕਿ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ ਹੈ: ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਿਆਨਕ ਅੰਤਾਂ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸੀ, ਜੇ ਉਹ ਉਸ ਰਾਤ ਸਾਨੂੰ ਨਾ ਲੱਭਦਾ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ, ਕੀ ਉਹ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਜਾਂ ਡਾਕੂਆਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਜਾਣ, ਪਹਿਲਾਂ ਲੜੀਵਾਰ ਬਲਾਤਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਮੈਡਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੈਸੇ ਲਈ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ

ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛੋ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੇਸ਼ਵਾਘਰ ਵਿੱਚ ਵੇਚੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਟ ਡਾਕੂ ਆਪਣੀ ਖੁਸ਼ੀ ਲਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਸੱਚ ਹੈ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਨੀਵੀਂ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਪਲ ਗਰੀਬ ਕੁੜੀ ਦਾ ਸਰੀਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਖਿੱਚ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਕਾਰ ਮੱਝ ਜਾਂ ਗਾਂ ਵਾਂਗ ਭਜਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ 'ਆਦਮੀ' ਬੇਸ਼ੱਕ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਗੋਕਰਾਣੀ' ਲਈ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਹੋਰ। 'ਉਹ ਵੀਹ ਸਾਲ ਦੀ ਹੈ: ਉਹ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਹੈ। ਸੱਠ ਸਾਲ ਦਾ ਮਰਦ: ਉਹ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਬਲੇਡ ਹੈ!' ਵਰਗੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਵਤਾਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਹਾਵਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਹੋਰ ਕੌਣ?
ਸੱਚ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹੋਣ ਦਾ ਹਰ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ, ਇੱਕ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਫਿਰੰਗੀ, ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਨੇਕਨਾਮੀ, ਮੇਰਾ ਧਰਮ, ਮੇਰੇ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਥੈਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟਣਾ, ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਅਨੁਪਾਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਖੈਰ, ਇਹ ਸਭ ਸੱਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋਰ ਕੀ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਕੈਨੀਕਲ ਗੁੱਡੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਸੀ?
ਅਤੇ ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ, ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਫਿਰੰਗੀ ਮੁੰਡੇ ਨਾਲ ਗਈ ਸੀ। ਕੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਫੈਜ਼- ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਉੱਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਅਲੀ ਗੌਹਰ ਸ਼ਾਹ, ਆਲਮ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ ਜੋ ਹੁਣ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਐਲਾਨਿਆ ਸੀ। ਬੇਗਮ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਨਰਲ ਪਾਮਰ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਕਿਰਪਾ ਕਿੰਨੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀ - ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਧੀ ਵਰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਦੱਖਣ ਤੋਂ ਉਹ ਬੇਗਮ ਸੀ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦਿਓ... ਹਾਂ, ਖੈਰ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਰੰਗੀ ਨਿਜ਼ਾਮ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਮਾਂ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ?
ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸਟਨ ਬਣਾਇਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮਰ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਰੀਬ ਮਾਂ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਹੋ ਗਈ। ਮੁੰਡਾ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹੋ ਗਏ, ਆਪਣੇ ਮੂਲ, ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਆਪਣੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਤੋਂ।

ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਧੀ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਵਿਆਹ ਲਖਨਊ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਰਨਲ ਗਾਰਡਨਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਭੱਜ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।
ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦਲੀਲਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਆਤਮ-ਨਿਰੀਖਣ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਤਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ? ਕੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਔਰਤਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਹੈ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੇਗਾਨਿਆਂ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਧੁਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਸੀ - ਇੱਕ ਉੱਚ-ਜੰਮੇ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਪਤੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਹਿਲ, ਹਵੇਲੀ, ਕਿਤੇ ਵੀ ਉਮਰ ਕੈਦ। ਇੰਨੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਵੀ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਰਿਹਾ।
ਵਜ਼ੀਰ, ਕੀ ਤੂੰ ਇੱਕ ਜੋਸ਼ੀਲੇ ਮੁਰਗੇ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਟੁੱਟਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਪਰ ਕੀ ਤੂੰ ਵੀ ਇਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਤੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੇ ਕਾਲਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣ ਦਿੱਤਾ? ਨਹੀਂ! ਮੈਂ ਇਸ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ! ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਾਲਰ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ! ਪਰ ਇਸ ਸਾਰੀ ਗੱਲਬਾਤ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਆਤਮ-ਖੋਜ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ, ਮੂਰਖ ਕੁੜੀ? ਕੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹਨ: ਸਾਡੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਰਦ ਦਾ ਕੀ ਦਰਜਾ ਹੈ? ਮਾਦਾ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਕੀ ਦੋਵੇਂ ਬਾਈਪੌਡ ਚੌਗੁਣੇ ਹੋਣ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਚੌਗੁਣੇ ਹਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹਨ? ਇਸ ਲਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਜੀਉਣ ਦਾ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਪੇਟ ਭਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਜਿੰਨੇ ਹੋ ਸਕਣ ਪ੍ਰਜਨਨ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੈ?
ਪਰ ਇਹ ਸਵਾਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਚਿੰਤਾ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਲਈ ਬੋਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਰੋਣ ਦਿਓ, ਗਾਉਣ ਦਿਓ, ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਜੋ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਕੰਮ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਇਹ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਫੈਸਲੇ ਅਤੇ ਚੋਣਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਬਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਪਤਾ ਹੈ: ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਵਜੋਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ... ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦਵਾਈਆਂ ਹਨ, ਜਾਂ ਜੇ ਦਵਾਈਆਂ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇਕਰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਗੁਆਂਢ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਥਾਨਕ

ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਆਗੂ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਨ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਜਨਮ ਨੂੰ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਅੱਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ, ਮੰਤਰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖਿਆ? ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਅਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇੱਕ ਘੱਟ ਕਾਰਨ ਹੋਵੇਗਾ, ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ, ਪਰ ਉਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ, ਹੋਰ ਕਾਰਜ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸਨ; ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਤਿੰਨ ਕੁੜੀਆਂ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਅੰਮਾ ਅਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅੱਬਾ ਜੀ ਮੇਰੇ ਜਨਮ 'ਤੇ ਇੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਹਾਸੇ ਦੇ ਬੂੰਦ-ਬੂੰਦ ਵਿੱਚ ਟੁੱਟ ਪਏ।
ਠੀਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਲਈ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਜਿੱਥੇ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਅੱਧੀ ਆਬਾਦੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਬਾਦੀ, ਦੂਜੇ ਅੱਧ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅੱਡੀ ਹੇਠ ਰੱਖਣਾ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਸਮਝੇ। ਉਸਨੇ ਕਹਾਵਤ ਯਾਦ ਕੀਤੀ, 'ਖੇਤੀ ਵਾੜ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ; ਵਾੜ ਖੇਤੀ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਦੀ ਹੈ,' ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਹਾ। ਹਾ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਕੋਈ ਯੋਜਨਾ ਜਾਂ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਇਸ ਗਰਮ ਸੋਚ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਕੱਟਣ ਅਤੇ ਕੱਟਣ ਦਾ ਕੀ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲੇਗਾ? ਹਜ਼ਾਰ ਪਛਤਾਵਾ, ਇਹ ਆਖਰੀ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇੱਕ ਮਨਪਸੰਦ ਵਾਕ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਉਦਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਇਸਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, 'ਆਪਣਾ ਜਿਗਰ ਨਾ ਚਬਾਓ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਹਾਂ।'

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਬਦ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਥਾਈ ਸਮਝੌਤਾ ਅਤੇ ਦਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਜੀਵਨ ਭਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਹ ਜੀਵਨ ਭਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚੱਲਿਆ... ਪਰ ਇਕੱਲੇ ਗਰੀਬ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਕਿਉਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾਵੇ? ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਕੀ ਕੀਤਾ, ਉਹ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ? ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਕਿਉਂ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ? ਫਿਰ ਵੀ, ਆਗਾ

ਸਾਹਿਬ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਛਿੜਕਿਆ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਝਰਨਾ ਪਾਣੀ ਛਿੜਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਪਤਨੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਬੁਢਾਪੇ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਉਸਦੇ ਬੱਚੇ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਅਜਿਹਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਅਣਉਚਿਤ ਅਤੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਜੋ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਸੁਚਾਰੂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਸੀ।
ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਸੀ; ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਪਸੰਦ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦਾ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਰਵਾਹ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੀ, ਮੇਰੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਧੋਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਸੱਚ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਯਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਯਾਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ... ਪਰ ਮੇਰਾ ਨਵਾਬ ਬਿਲਕੁਲ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਜਾਦੂਈ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਦੇ ਕਿੰਨੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਣਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਗੱਲ ਜੋ ਉਸਨੇ ਕਹੀ ਜਾਂ ਕੀਤੀ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਨਹੁੰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕੰਡੇ ਦੇ ਦਰਦ ਵਾਂਗ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਟੁਕੜਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟ ਦਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹਰ ਨਾੜ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਖੂਨ ਦੀ ਹਰ ਬੂੰਦ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਪੁਕਾਰਦੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੰਨਾ ਜਵਾਨ, ਇੰਨਾ ਸੁੰਦਰ, ਇੰਨਾ ਪਾਪੀ, ਇੰਨਾ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ, ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਵੀ ਅਟੁੱਟ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਪਰ ਦੇਖੋ, ਇੱਕ ਪਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਰਹਿਮ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਜੇਕਰ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਆਦਮੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਜਿਹਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸੇ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਕਿਵੇਂ ਐਲਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦੇਣ, ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਹਰ ਨਾੜੀ...?
ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਕੰਢਿਆਂ ਅਤੇ ਕੰਢਿਆਂ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਦਿਨ ਬੀਤਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਸਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਨਿਰੀਖਣ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਹੋਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਰੁਟੀਨ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ; ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਕਸਰ, ਉਹ ਖਾਣਾ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਹਬੀਬਾ ਦੁਆਰਾ ਯਾਦ ਦਿਵਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਖਾਣਾ ਠੰਡਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਕਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਕਸਰ ਦੇਣ ਲਈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਵਿੱਚ ਟਿਫਿਨ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਮਨ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਖਾਣਾ ਮੰਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਤੋਂ ਬੇਹੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਚੌਦਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਂ ਡੇਢ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਇਸ਼ਾਰੇ ਦੁਆਰਾ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਇੱਛੁਕ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਘਰ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਪਾਇਆ। ਜਿਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਨ, ਉਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵਿਆਹ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਚੰਗੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ। ਉਸ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ - ਮਰਦ ਜਾਂ ਔਰਤ ਨਾਲ - ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪੜਦਾਦੀ ਦਾ ਘਰ ਵੈਸੇ ਵੀ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਆਮ ਝਗੜਿਆਂ ਲਈ, ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ। ਉਹ ਉੱਥੇ ਬਹੁਤ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਡਿਊਟੀ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਮਹੀਨਿਆਂ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ। ਉਸਦੀ ਦਾਦੀ, ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ, ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।
ਫਿਰ ਵੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੁੱਲਾ ਗਿਆਸੁਦੀਨ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਅਣਥੱਕ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸੀ; ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਹਿਪਾਠੀਆਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਤਾਦ (ਮਾਸਟਰ) ਦਾ ਪੱਧਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਦਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਰ ਵੀ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਜੀਭ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਅਣਗਿਣਤ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਰੇਖਤਾ ਆਇਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਉਸਨੂੰ ਈਰਖਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਰਗਰਮ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਲਈ ਕਮਾਲ ਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਮਿਆਰੀ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਅਣਪਛਾਤਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਅਸਮਰਥਿਤ ਵਜੋਂ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਤੋਂ, ਇੱਕ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਸਤਾਦ ਦੁਆਰਾ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇਣ ਦੇ

ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਸੀ; ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਉਠਾਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗਲਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ:

ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਬਹੁ-ਮੰਜ਼ਿਲਾ ਘਰ 'ਤੇ ਹਨ; ਅਤੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਲਈ ਨੀਵੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁਣਦਾ।
ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੀ ਖੂਬੀ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋਈ; ਪਰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਹਲਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਬਦਾਉਂ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੱਯਦ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ, ਸੁਧਾਈ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਰਗਾ ਇੱਕ ਉੱਭਰਦਾ ਕਵੀ ਵੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸੱਯਦ ਦਿਲਦਾਰ ਅਲੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਮਜ਼ਾਕ ਸੀ। ਪਹੁੰਚਣ 'ਤੇ ਤੁਰੰਤ, ਉਹ ਮਹਾਨ ਉਸਤਾਦ ਸ਼ੇਖ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣ ਗਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਦਿਲਦਾਰ ਅਲੀ ਜ਼ੌਕ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਾਲਾਂਕਿ ਦਿਲਦਾਰ ਅਲੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇ ਸਨ, ਇਹ ਜ਼ੌਕ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਨਕਲ ਅਤੇ ਕਦਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਚੁਣਿਆ: ਦੋਵੇਂ ਇੱਕੋ ਅਰਬੀ ਮੂਲ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ੌਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀ ਆਇਤ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ:
ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਮਜ਼ਾਕ ਇਸ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ੌਕ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।
ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਹਾਜ਼ਰੀ, ਖਾਕਾਨੀ-ਏ-ਹਿੰਦ, ਖੁਸ਼ ਹੋਈ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਮਜ਼ਾਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। 15 ਦਸੰਬਰ 1844 ਦੇ ਦਿਹਲੀ ਉਰਦੂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ:
ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਕਵੀ ਇੱਥੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵੀ ਕਰਵਾਈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੁੱਧੀਮਾਨ, ਤੇਜ਼ ਬੁੱਧੀ ਵਾਲਾ, ਉਸਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਹਾਰਤ ਹੈ। ਉਦਾਰ ਕੁਦਰਤ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਾਵਿਕ ਸੁਭਾਅ ਖਾਕਾਨੀ-ਏ-ਹਿੰਦ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਸ਼ੇਖ ਨਾਲ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮੌਲਵੀ ਦਿਲਦਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੈ; ਉਹ ਬਦਾਉਂ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਸੁਲਤਾਨ ਜੀ

ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਜਨਮ ਸਥਾਨ ਵੀ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਵਿੱਤਰ ਰਹੇ। ਤੱਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੀ ਧਰਤੀ [ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ] ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਉਪਜਾਊ ਹੈ: ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਦਿਲ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਦੱਸੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਜ਼ਹੂਰੁੱਲਾ ਖਾਨ ਨਵਾ ਦੇ ਨੇੜਲੇ ਸੰਬੰਧ ਵਾਲੇ ਵੰਸ਼ਜ ਹਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ ਸਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ [ਸੌਦਾ] ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦੀਵਾਨ ਦੇ ਲੇਖਕ ਸਨ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ। ਅਸੀਂ ਉਸਨੂੰ ਤਿੰਨ, ਚਾਰ ਵਾਰ ਮਿਲੇ। ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਰਚਿਆ ਅਤੇ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ, ਇੰਨਾ ਤੇਜ਼ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸੰਜਮੀ, ਸਹੀ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਇਹ ਸੰਭਾਵਤ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉੱਪਰ ਦੱਸੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਘਰ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧਾਂ ਕਰਕੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਦੇ ਮੋੜਾਂ ਅਤੇ ਮੋੜਾਂ ਤੋਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਮਜ਼ਾਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਵਾਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਈ। ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਕਹੀ ਜੋ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਰੁਖ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਸੀ ਜੋ ਪਾਠ ਕੀਤੀ ਗਈ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਜਾਂ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਮੌਲਾ ਕਲਾਕ ਮਰਾਠੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਮੋਮਿਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ; ਉਹ ਮੋਮਿਨ ਵਾਂਗ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਫਾਰਸੀ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਮੌਲਵੀ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।
ਜਦੋਂ ਸਭਾ ਸਮਾਪਤ ਹੋਈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਮੌਲਾ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚੇ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਰਾਮਪੁਰੀ ਪਠਾਣੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਤਿੱਖਾਪਨ ਜੋੜਿਆ, 'ਇਸ ਸੇਵਕ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪੂਜਾ-ਭਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁਦਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਦਲਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਸੇਵਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗਲਤੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਜਾਵੇ।'
ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਮੌਲਾ ਸਾਹਿਬ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਸ਼ਰਮੀਲੇ ਸਨ; ਇਸੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਦਾਘ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਦਾਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਮਾਪੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਨਹੀਂ, ਸਰ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਮਿਲਿਆ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ।'
ਇਹ ਇੱਕ ਮਜ਼ੇਦਾਰ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਉਹ ਸੁਣਨ ਲਈ ਰੁਕ ਗਏ।
'ਸਰ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹਾਂ।'

ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣ ਤੋਂ ਝਿਜਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦਾਘ ਦੀ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ 'ਮਾਮਲਾ' ਸੀ; ਇਹੀ ਇਸਦਾ ਅੰਤ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, 'ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਮੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਸਿਰਫ਼ ਇੰਨੀ ਹੈ: ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਦੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਜਾਂ ਚਿੱਤਰ ਨੂੰ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਚੰਗਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸਦਾ ਕਦੇ ਆਲ੍ਹਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਿਲਿਆ...' ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਇੰਨੇ ਸੰਕੋਚ ਵਿੱਚ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
'ਇਹ ਇੰਨਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਉਦਾਰ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, "ਬਾਜ਼ ਦਾ ਆਲ੍ਹਣਾ" ਵਾਕੰਸ਼ ਕਲੀਮ ਹਮਦਾਨੀ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ:
ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਮਾਸੂਮਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਵਹਾਉਂਦਾ ਹੈ: ਚਿੜੀ ਦੇ ਖੰਭ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਦੇ ਆਲ੍ਹਣੇ ਦੇ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ।
ਇਹ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਆਇਤ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤੇਜ਼ੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦਾਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਰਤੋਂ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵਾਂ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤਾ, ਕਿ ਸਭਾ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਤਾੜੀਆਂ ਨਾਲ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ। ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਮੌਲਾ ਕਲਾਕ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। 'ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਤੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ ਰਹੇਂ, ਨੌਜਵਾਨ। ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ ਕਿੰਨਾ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਇਤ ਖੁਦ ਕਿੰਨੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ! ਮੈਂ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਤੁਹਾਡਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਾਂਗਾ। ਇਸਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖੋ; ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਮਾਣ ਬਣੋਗੇ।'

ਹਕੀਮ ਸਾਹਿਬ ਚਲੇ ਗਏ, ਕਲੀਮ ਹਮਦਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। ਦਿਲਦਾਰ ਅਲੀ ਮਜ਼ਾਕ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਿੱਠ ਥਪਥਪਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਦਾਓਂ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮੈਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਵਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਾਂਗਾ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਉਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਕੀਮ ਗੁਲਾਮ ਮੌਲਾ ਕਲਾਕ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ, ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰੇਗਾ। ਇੰਨਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨੌਜਵਾਨ, ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਬਣਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗਰਮ, ਚਮਕਦਾਰ ਨਵੇਂ ਤਾਰੇ ਦੇ ਉੱਭਰਨ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਗਰਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸੀਨੀਅਰ ਕਵੀ ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ ਕਿ ਕੀ ਨਵੀਂ ਉੱਭਰੀ ਹੋਈ ਚਿੜੀ ਇੱਕ ਸਿਮੁਰਘ: ਮਹਾਨ ਗ੍ਰਿਫਿਨ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ। ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸਨ ਕਿ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਦਾਘ ਦੂਜੇ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਉਹ ਐਕਸਟੈਂਪੋਰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤੁਕਾਂਤ ਪੈਟਰਨ ਅਤੇ ਮੀਟਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਐਕਸਟੈਂਪੋਰ ਲਿਖਣੀ ਪਵੇਗੀ।
ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਆਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ: ਲੋਕ ਦਾਘ ਨੂੰ ਖੇਡਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਚਾਲਾਂ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਲਕੀ-ਫੁਲਕੀ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਕਈ ਵਾਰ ਦਾਘ ਦਾ ਵਿਰੋਧੀ ਸਲਾਹ ਦੀ ਬਹੁਤਾਤ ਨਾਲ ਉਲਝ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾਘ ਲਈ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਦਾਘ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਤੁਕਾਂਤ ਅਤੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਸੱਤ-ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਕਿਉਂਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਖਿਡਾਰੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖੇਡ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਸਨੂੰ ਹਰਾਉਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੱਗਿਆ।
"ਹੋ, ਯਾਰ ਹਾਮਿਦ! ਤੇਰਾ ਘੋੜਾ (ਨਾਈਟ) ਇਸ ਵੇਲੇ ਗਧੇ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਭਰਾ, ਇਸਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਹਟਾ ਦੇ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ੀਨ (ਰਾਣੀ) ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਰੱਖ ਦੇ।"
'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ, ਹਾਮਿਦ, ਮੇਰੇ ਭਰਾ! ਇਸ ਮੀਆਂ ਖਾਨ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਨੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਖਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਹਾਮਿਦ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਰਾਣੀ ਦੇ ਮੋਹਰੇ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ

ਵਿਰੁੱਧ ਲੈ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੇਖੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਖੇਡ ਕਿਵੇਂ ਗਰਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ! ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੇਡ ਖੇਡਣੀ ਹੈ!'
"ਸੱਚਮੁੱਚ! ਸੱਚਮੁੱਚ, ਇਹ ਕਿਹੜੇ ਦੋਸਤ ਹਨ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਪੱਖ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਚਲਦੇ ਹਨ; ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਭੈੜੇ ਹਨ। ਹੋ, ਪਿਆਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵੇਖਦੇ? ਜੇ ਮੋਹਰਾ ਉੱਪਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਘੋੜਾ ਚੱਲਣ ਲਈ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।"
'ਯਾਰ, ਤੁਸੀਂ ਘੋੜਿਆਂ ਅਤੇ ਗਧਿਆਂ ਦੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੇ ਖੱਚਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਭੈੜੇ ਹੋ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਪੰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਮੰਨੋ, ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮੋਰਚੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਾਓ। ਇਹ ਮੋਰਚਾ ਪਲ ਪਲ ਉਸ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ!'
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਲੋੜੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ, ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਜੇ ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਮੂਨਾ ਲਾਈਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। 'ਪਰ ਦੇਖੋ, ਅੰਤ-ਰਿਹਮੇ ਘੰਟੀ ਵਾਂਗ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਘੋੜੇ ਵਾਂਗ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੌੜ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਦਿਓ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੂਰ ਤੁਰਦਾ ਅਤੇ ਰੁਕਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ!' ਇਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਹਾਸਾ ਬਾਕੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੁਣਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜ਼ਿੱਦੀ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਓਏ ਦੋਸਤ! ਬੱਸ ਇਸ ਬੇੜੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਾਥੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਗਰਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਕਿਤੇ ਇਹ ਆਪਣੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ!'

ਹੁਣ ਹੋਰ ਵੀ ਹਾਸਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਸ਼ਲੀਲ ਕਹਾਵਤ ਯਾਦ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹਾਥੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਾਰਚ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਿਖਣ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਸੰਬੰਧੀ ਮਜ਼ਾਕ, ਸੁਝਾਵਾਂ ਅਤੇ ਜਵਾਬੀ ਸੁਝਾਵਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਦੌਰਾਨ, ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਸਰਬਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ:
ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ
ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਲਾਈਨ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੀ ਜਾਂਦੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਪ੍ਰਭੂ, ਕੀ ਮੇਰੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਘਰ ਸਵਰਗ ਹੈ? ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਮੌਤ ਨੂੰ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ!
ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਬੰਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਦੋ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਾਈਆਂ: ਦਿਆਲੂ ਸਲਾਹਕਾਰ, ਮੈਨੂੰ ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਦੱਸੋ: ਉਸ ਚੰਦਰਮਾ ਵਰਗੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ, ਜਾਂ ਨਹੀਂ,? ਅਫ਼ਸੋਸ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪੰਨੇ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ।
"ਨਹੀਂ! ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ! ਤੁਸੀਂ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ! ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।"
ਇਹ ਮੀਰ ਬਾਕੀਰ ਅਲੀ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਜਾਫ਼ਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਮਾਣ, ਮੀਰ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਮਾਮਨੂਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਜੋ ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਦੇ ਸੋਗ ਵਿੱਚ, ਜਾਫ਼ਰੀ ਨੇ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਕਮਰ 'ਤੇ ਕਾਲੀ ਪੱਟੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਮਾਪਤੀ ਕਵਿਤਾ ਕਹੀ:
ਮੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਾਘ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ-ਘਰ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਸੀ; ਕਿੰਨਾ ਧਰਮੀ ਬੰਦਾ ਸੀ, ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ!
ਕਾਫੀ ਹਾਊਸ ਦੀ ਛੱਤ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਡਿੱਗ ਪਈ, ਪਰ ਮੀਰ ਬਾਕੀਰ ਅਲੀ ਦਾਗ਼ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਂ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਰੰਗੀਨ ਹਨ, ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਨਾਲ ਸਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਪਰ ਇੱਥੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਦੇਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।'
ਕੁਝ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਪਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਤਿਸ਼ਨਾਹ ਵੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਾਗਲਪਨ ਜਾਂ 'ਲੀਨਤਾ' ਦੇ ਦਿਨ ਹੁਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਨੰਗੇ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਕਵੀਆਂ ਜਾਂ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਬੁੱਧੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੇਜ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿਮਾਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਗਰਮ ਸੀ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ? ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਹਰ ਮੰਗ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਤੁਰੰਤ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਬਰ, ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਲਈ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'

ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਮੂਰਤੀ, ਜੋ ਮੇਰੇ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਕੋਈ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਸੱਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਖੁਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ!
ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਲੀ ਤਿਸ਼ਨਾਹ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ 'ਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪਚਾਪ ਝੂਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਰੌਲਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, 'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਬੁਝਾਓਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਹੈ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੈ: ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ "ਉਸਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ" ਦੀ ਬਜਾਏ "ਦਰਸ਼ਕ ਨੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ" ਕਹੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਰਤਨ ਵਾਂਗ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਫਿਰ ਤਿਸ਼ਨਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹੇ। 'ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਹੈ।' ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਗ੍ਹਾ ਰਹੇਗੀ। ਤਿਸ਼ਨਾਹ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਓਹ, ਮੈਂ ਕੋਈ ਉਸਤਾਦ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸਰਾਫੇ ਦਾ ਪਰਖਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਮੀਆਂ ਇਬਰਾਹਿਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
"ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸਰ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ।"
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਭਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਦੇ ਘਰ ਹੋਈ ਜਿੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਘਨਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਉਹ ਜ਼ੌਕ ਵਾਂਗ ਸ਼ਾਹ ਨਸੀਰ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਉਸਤਾਦ-ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਸਵਰਗੀ ਉਸਤਾਦ, ਸ਼ਾਹ ਨਸੀਰ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਦਰਜਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਲੰਬੀਆਂ ਤੁਕਾਂਤ ਅਤੇ ਅੰਤ-ਤੁਕਾਂਤ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ, ਬਹੁਤ ਵਿਦਵਾਨ, ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਤੈਰਾਕ, ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਰੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕਤਾ ਉਸਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਵਾਂਗ ਦੌੜਦੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਮਾਡਲ ਅਤੇ ਰਖਵਾਲਾ ਸਮਝਿਆ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣ ਦੀ ਉਸਦੀ ਯੋਗਤਾ।
ਆਸੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ, ਪਰ ਕਵੀਆਂ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਖਾਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬਹਿਸ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਆਸੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ; ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੁਆਰਾ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਸਵਾਲ ਵਿੱਚ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੇ ਆਲੋਚਕ ਸਨ। ਜ਼ੌਕ, ਵਾਰਸ ਦਾ

ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਰਸ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਵਾਰਸ ਨੇ ਮੌਲਵੀ ਰਸ਼ੀਦੁਦੀਨ ਨਾਮਕ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ 'ਹਿੰਦੂ ਕਾਫ਼ਰ' ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਹ ਕਾਲਪਨਿਕ ਪੱਤਰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਮੌਜੂਦ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਅਨੁਚਿਤ ਐਲਾਨਿਆ ਅਤੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵਿਰੋਧੀ ਪੱਖਪਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਸੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਜ਼ੌਕ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਐਲਾਨਿਆ।
ਚਿੱਠੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਜੀਬ ਲੱਗਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਬੂ ਜ਼ਫ਼ਰ ਸਿਰਾਜੂਦੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਹਿੰਦੂਆਂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਲਈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਪਰਜਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਨਿਰਸਵਾਰਥ ਪਿਆਰ ਲਈ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਗੁਰੂ ਜ਼ੌਕ ਆਸੀ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ, ਪਰ ਉਹ ਮੂਰਖ ਜਾਂ ਤੰਗ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਯਕੀਨਨ ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਲਿਖਣ ਦੀ ਹੱਦ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਖੈਰ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਆਸੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਬੂ ਜ਼ਫ਼ਰ ਸਿਰਾਜੂਦੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਗੰਢ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਜ਼ੌਕ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਸਬੰਧ ਵੀ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤਿਸ਼ਨਾਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾਗ਼ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਚੇਲਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਨਵੇਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਤਾਰੇ ਨੂੰ ਪਰਖਣ ਲਈ ਦੁੱਗਣਾ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਾਗ਼ ਵਿਰੁੱਧ ਚਾਲ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਹਾ।
"ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰ," ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, "ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਰਚਨਾ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਹੈ।"
'ਸਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ।'

'ਠੀਕ ਹੈ, ਇੱਥੇ ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਉਸਤਾਦ ਮੀਆਂ ਜੁਰਾਤ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਸਦੇ ਪੈਟਰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਰਚਨਾ ਕਰੋ।' ਉਸਨੇ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ: ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ; ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਸ਼ੌਕੀਨਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਘਣਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ, ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਚੁਣੌਤੀ ਵਾਲੀ ਆਇਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ, 'ਮੌਜੂਦਗੀ, ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਟੈਸਟ ਪੈਟਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਸ

ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਤਾਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਾਲ ਹੈ: ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਬਦਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਆਇਤ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਜੁਰਾਤ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਦੇਖੋ।'
ਉਸਨੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ:
ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ, ਹੱਸਦੇ ਹੋਏ; ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ: ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ!
‘ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਸਰ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਆਇਤ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੁਣੋ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਰੁਕੇ ਬਿਨਾਂ, ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ:
ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ; ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸਪਾਤਰ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਸੰਗੀਤ, ਜੋ ਜਨੂੰਨ ਨਾਲ ਭੜਕਦਾ ਹੈ, ਗੱਲਬਾਤ, ਜੋ ਹੰਗਾਮਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ: ਕੋਈ ਅਜਿਹੇ ਸੰਗੀਤ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਰ ਜਾਵੇਗਾ।
ਫਿਰ ਉਹ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਹਾਂ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ:
ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਆਮਤ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ, ਈਦ ਦੇ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਵਾਂਗ, ਤੁਹਾਡਾ ਇੱਥੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਉਣਾ, ਇਹ ਕਿਆਮਤ ਦਾ ਸ਼ੋਰ ਮਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਜਿਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਇਹ ਇਮਤਿਹਾਨ ਲਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਬਸੰਤ ਰੁੱਤ ਦੇ ਆਉਣ ਵਾਂਗ ਭਰਪੂਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਹਿ ਰਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਘਨਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਸਿਫ਼ਤਾਂ ਛੱਡਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੋ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਆਦ ਵਧੀਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਭਾਅ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ, ਇਹ ਫਿਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ।'
'ਹਾਂ, ਸਰ, ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਨੂੰ ਚਾਰ ਲਾਈਨਾਂ ਬਣਾਉਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਣ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ।'
'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ।'

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚਲਾਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਰਚੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਅੰਤਮ ਤੁਕਬੰਦੀ ਬਹੁਤ ਲੰਬੀ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਫਾਰਸੀ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਤਾਂ, ਹਾਜ਼ਰੀ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।' 'ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਹੁਣੇ, ਬੱਸ ਇਸ ਮਿੰਟ?'
‘ਹਾਜ਼ਰੀ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵੀ ਚਾਹੇ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸ਼ਬਦ ਕੁਝ ਅਸਪਸ਼ਟ ਰੱਖੇ।
‘ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਇੱਥੇ ਅਤੇ ਹੁਣੇ,’ ਅਸੀ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹਾਂ।’
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਜਨਾਬ, ਸੁਣਨਾ ਹੀ ਮੰਨਣਾ ਹੈ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਰੁਝਾਨ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਰਾਮ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਕਹੀਆਂ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੇਤੁਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ:
ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ; ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ।
ਘਨਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅਸੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਉਛਲ ਪਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਰੱਬਾ, ਹੇ ਮੇਰੇ ਰਬਾ! ਇਹ ਜ਼ਾਲਮ ਮੁੰਡਾ ਇੰਨੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਲਾਈਨਾਂ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਕਿ ਉਹ ਤੀਜੀ ਲਾਈਨ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ। ਸਰ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਕਰੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਰਹੋ!'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ: ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ; ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ।
'ਹੁਣ, ਸਰ, ਮੈਂ ਤੀਜੀ ਲਾਈਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ:
ਅਸਮਾਨ ਬੁਝਾਰਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੁਝਾਰਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ;
ਤੀਜੀ ਲਾਈਨ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੱਜਣ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ: "ਕੋਈ ਵੀ ਇਸ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ: ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਕੀ ਹੈ।" ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਅਜਿਹੀ ਲਾਈਨ ਆਈ ਹੈ! ਮੀਆਂ ਦਾਗ਼, ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰੇ!' ਇਹ ਸ਼ਾਹ ਨਸੀਰ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ; ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਿਦਾ ਹੁਸੈਨ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਫਿਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਹਾਤਿਮ ਖਾਨ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਭਾਸ਼ਣ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਚੌਥੀ ਲਾਈਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਮਝ ਵਿੱਚ

ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸ 'ਦਾਗ਼' ਵਿੱਚ ਵੀ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਦਾਗ਼' (ਜ਼ਖ਼ਮ ਜਾਂ ਜਲਣ ਦਾ), ਚਮਕਦਾਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
ਡਾਘ ਦੇ ਨਰਮ, ਜਵਾਨ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮੁਸਕਰਾਏ, 'ਇੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅਜਿਹੀ ਲਾਈਨ ਆਈ ਹੈ!' ਤਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ; ਡਾਘ 'ਵਾਹ!', 'ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!' ਅਤੇ 'ਸੱਚ, ਬਹੁਤ ਸੱਚ!' ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੂਰੀ ਲੀਨਤਾ ਨਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੁਬਾਈ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਿਆ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ; ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ। ਅਸਮਾਨ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ; ਕੋਈ ਵੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ: ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕੀ ਹੈ?
ਜਦੋਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਘਨਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ ਦਾਘ ਕੋਲ ਗਏ, ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਜੇ ਸਾਡੇ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਉੱਚਾ ਕਰੇ, ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਦੁਰਲੱਭ ਹੀਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੀ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਸੀ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਤੋਂ ਵਿਦਾਈ ਲਈ, ਅਤੇ ਸਿੱਧਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਲਾਲ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖ ਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਿਆ।
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਮਾਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ? ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਇੰਨਾ ਗਰਮ ਕਿਉਂ ਹੈ?"
'ਨਹੀਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ,' ਉਸਨੇ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ...' ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਜਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾ-ਘੁਲਣਯੋਗ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਚੀਜ਼ 'ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਕਰੇਗੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਉਸਦੀ ਹੰਕਾਰ ਸਮਝਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ, ਕਲਪਨਾ ਜਾਂ ਅਸਲੀਅਤ ਪ੍ਰਤੀ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਸੀ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਫ਼ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਤੰਗ ਹਾਲਾਤ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬਾਕੀ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜੀਵਨ, ਅਕਸਰ ਅਮੀਰੀ ਅਤੇ ਐਸ਼ੋ-ਆਰਾਮ, ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਆਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਹੁਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੇ ਖਰਚਿਆਂ ਨੂੰ ਘਟਾ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਰਾਮਪੁਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਕੁਚਿਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਵੀ

ਮੰਝਲੀ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਖੁਦ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਤਿਰਾਹਾ ਬੈਰਮ ਖਾਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਡੀ ਦੇ ਕਿਰਾਏ, ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦਾ ਖਰਚਾ ਉਠਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਕਬਰੇ 'ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਯਾਤਰਾਵਾਂ ਵੀ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਉੱਥੇ ਜਾਣ ਦਾ ਖਰਚਾ ਅਤੇ ਭਿਖਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਾਨ ਵੰਡਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਚਨਬੱਧਤਾਵਾਂ ਸਨ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।
ਤਸਵੀਰ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਪੇਸ਼ਾ ਵੀ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਵਿਹਾਰਕ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਜੱਦੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਵਾਅਦੇ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਹ ਮੰਜ਼ਿਲ ਕਾਫ਼ੀ ਦੂਰ ਸੀ: ਉਹ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਣ ਲਈ, ਜਾਂ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਕਵੀ-ਕਰਮਚਾਰੀ ਵਜੋਂ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਵਿਕਲਪ ਸੀਮਤ ਸਨ: ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਸਾਧਾਰਨ, ਗੈਰ-ਸਾਹਿਤਕ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਜਾਂ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਉਸਦੇ ਬੋਝ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ, 'ਵਿਹਾਰਕ' ਨੌਕਰੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਪਿਆਰ ਸੀ, ਜਾਂ ਜਿਸ ਕੋਲ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਖੂਨ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝ ਸਕੇ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਵੱਡੀ ਮਤਰੇਈ ਮਾਂ, ਅਫਜ਼ਲ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਜੂਦ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਰਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਨੂੰਨ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ - ਭਾਵੇਂ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ - ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਪੁੱਤਰ, ਜੇਕਰ ਜੇਠਾ ਹੈ, ਵੀ ਪਿਤਾ ਤੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ, ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਲੋਹਾਰੂ ਦੀ ਨਵਾਬ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਦੀ ਖੁਦਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਾਹਸੀ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਨਿੱਜੀ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਜਾਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀ ਦੌਲਤ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸਮਝਿਆ। ਉਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕ ਲਾਭ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਸਨ - ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦਿੱਲੀ ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਅਤੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੌਰਾਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇੰਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਖਾਨ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਜਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ, ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਤਾਕਤ ਕਈ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੁਨਾਫ਼ੇ ਵਾਲੇ ਅਹੁਦੇ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕਰੇ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਹ ਇੱਕ ਜ਼ਿੱਦੀ ਮੂਲ ਦੇ ਨਵਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।
ਸਭ ਕੁਝ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੀ ਸਾਖ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰਤਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸਥਾਨਕ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ ਜਿੱਥੇ ਸ਼ਾਸਕ ਉਸਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਸਕੇ।
"ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਹੈਂ, ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ? ਤੂੰ ਕੁਝ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ?"
ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕੋਮਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ; ਉਹ ਬਸ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। "ਬਾਹਰ ਜਾਹ ਮੁੰਡੇ! ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ? ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਬੇਵਕੂਫ਼ ਵਾਂਗ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ! ਕੁਝ ਤਾਂ ਦੱਸ, ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?"
ਉਸਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, 'ਹਬੀਬਾ, ਤੂੰ ਉੱਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਬੀਬੀ? ਕੀ ਤੂੰ ਬਚੇ ਮੀਆਂ ਲਈ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੀ?'

'ਹਾਂ, ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਬੇਕਰਾਂ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਬੱਸ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦਿਓ, ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਕੀ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਕੁਝ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਨ?'
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੱਧ-ਪੱਧਰੀ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਿਮ ਘਰਾਂ ਵਾਂਗ, ਰੋਟੀਆਂ ਜਾਂ ਹੋਰ ਰੋਟੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਫਗਾਨ ਨਾਨ, ਬੇਕਰਾਂ ਤੋਂ ਤਾਜ਼ੀ ਖਰੀਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ; ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਸ ਜਾਂ ਸਟੂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

'ਤਾਂ, ਮੈਡਮ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿੱਠੀ ਹਾਸੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਸੀਂ ਨਾ ਖਾਵਾਂ?'
'ਨੌਜਵਾਨ ਜਨਾਬ,' ਹਬੀਬਾ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਕੁਝ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਦਿਆਂ। 'ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਕਵੀ ਹੋ, ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀ। ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਭੁੱਖ ਭੱਜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਭਾਵ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਨ। ਕਵੀ ਗਰੀਬ ਕਿਸਮ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ; ਦੂਜਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਸੀ: ਹਰ ਕੋਈ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਖਾਣ ਵਰਗੀਆਂ ਆਮ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਦੀ ਬਜਾਏ।
ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਓਏ, ਇਹ ਕੀ ਹੈ, ਹਬੀਬਾ? ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ?'
ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਭੁੱਖ, ਜਾਂ ਇਸਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਹ ਰਸਤਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦੀ ਉਹ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਵੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ; ਮੈਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਦਰਅਸਲ,' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਵਰਤਿਆ, 'ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ-ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਜੇ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲਈ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਬੋਲੀ, ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਸੁਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾ ਕਰਨ ਲਈ, 'ਆਹਾ, ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ, ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ? ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ! ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ? ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਤਲਵਾਰ-ਬਲਦ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਹੈ, ਹੈ ਨਾ?'
'ਕੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ? ਅਤੇ ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ?'
‘ਓਹ, ਉਹ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਨਕਾਰਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ। ‘ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।’
'ਤਾਂ ਫਿਰ, ਕੀ ਮੈਂ ਵੀ ਇੱਕ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ: ਪਰ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾ ਸੂਰਜ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਦੂਜੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਮੌਤ ਦੇ ਰਾਜਮਾਰਗ ਨੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਦੇ ਸਮਰਥਨ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਸੁੱਖ ਸਹੂਲਤਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ?

[redacted]

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਰੰਗਾਂ ਦਾ ਮਿਸ਼ਰਣ ਸੀ: ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਜ਼ਿੱਦ, ਇੱਕ ਵਿਗੜੇ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਦੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣਾ ਹੋਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਖੈਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇੱਕ ਬੱਚੇ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ ਹੈ, ਹੋਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਦਿਓ, ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਓ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਲਈ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲਿਆਉਣ ਤੋਂ ਬਚੋ। ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ, ਉਹ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਦਲ ਲਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਯਕੀਨਨ।
ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਚਾਰ ਆਇਆ: ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਇਦ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇ ਵਜੋਂ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ; ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਲਈ ਕੋਈ ਹੋਰ ਤਰੀਕਾ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਿੱਠੀ, ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਮੁਸ਼ੱਫ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਸੁਣਾਈ:
ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ; ਮੈਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ: ਕੁਝ ਵੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਵੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਹੀਂ। ਮੁਸ਼ਫ਼ੀ, ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਪੈਸਾ ਕਮਾਉਣ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪੱਥਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਸਕਦੇ ਹਨ! ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਵਾਲੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਛੇੜਛਾੜ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕਵੀ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਜਵਾਬ ਸੋਚ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਬੇਵਸੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ: ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੰਨੀ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਥੀਸਿਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਇੱਕ ਅਪੋਫਥੇਗਮ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਜਵਾਬ ਮਿਲਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੱਸ ਪਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਪੱਥਰ ਦੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਦਮ ਘੁੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਫੰਦਾ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ!'
ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਸਕਦੀ ਸੀ। 'ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ, ਕਿਉਂਕਿ ਰੋਟੀ ਦੀ ਪਾਗਲ ਇੱਛਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਾਡੇ ਦਿਲ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਦਬਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।' ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ। 'ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰੋਟੀ ਦੇ ਲਾਲਚ ਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਗੰਦੀ ਚਰਬੀ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦਿਲ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਤਾਂ ਇਹ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਅਸੀਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੇ ਜੋ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ:

ਤੁਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਸ ਬੁਨਿਆਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ? ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਲੀ ਸੋਚ ਹੈ, ਅਸੰਭਵ। ਇਹ ਪਾਗਲਪਨ ਹੈ!
ਅਸੀਂ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਾਲਰ ਪਾੜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਜਨੂੰ ਵਾਂਗ ਭੱਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਪਾਗਲਪਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ, ਜੋ ਕਈ ਵਾਰ ਕਵਿਤਾ ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਲ 'ਤੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਵੀ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁੱਸੇ ਨੂੰ ਦਬਾਇਆ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁਸ਼ਫ਼ੀ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸ਼ੌਕ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਕਰੇਗਾ?' "ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਉਹ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਦਿਖ ਰਿਹਾ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪਾਗਲ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।"

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਗਰਮ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲਹਿਰ ਛੂਹ ਗਈ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਠੰਡਾ ਰੱਖਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਕਾਵਿਕ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਜਾਂ ਮਨਚਾਹੇ ਅਰਥ ਕੱਢਦੇ ਹਾਂ। ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?'
‘ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਂ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ।’
‘ਇਹ ਕੀ ਹੈ?’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਸਦਾ ਸੁਰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ।
‘ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਜੋਸ਼...’ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਹੈ ਜੋ ਪੈਸੇ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜੋ ਅਗਲੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਆਪਣਾ ਢਿੱਡ ਭਰ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਗੱਲ ਬਦਲੀ। ‘... ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਜੋਸ਼, ਇਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ?’ 'ਕਿਉਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ! ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਸਵਾਲ ਨਹੀਂ ਹੈ,' ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਧਾ ਦੇਖਿਆ। 'ਕੀ ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹੇਗੀ, ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੇ... ਅਧਿਆਤਮਿਕ... ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਹਲਚਲ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ?'

‘ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੀ ਡਰ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮੌਕਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕਵੀ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ! ਸਫਲਤਾ ਜਾਂ ਅਸਫਲਤਾ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਕਰ ਹੀ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਅੱਗੇ ਥਿੜਕ ਗਈ। 'ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ... ਤੂੰ ਅਜੇ ਕਾਫ਼ੀ ਛੋਟਾ ਹੈਂ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਕੌੜੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ, ਅਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਹਾਂ! ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਮੀਰ ਹੈ! ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੰਭਵ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੇ? ਜੇ ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਸਾਨ, ਇੱਕ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਗੁਆਉਂਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਪਰ ਅੱਗ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਹ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਕਲਪ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਉਹ ਸਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹੈਰਾਨਗੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਉਹੀ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ? ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਫੂਸੀਲਾਡ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਰੁਕਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ ਕਿ ਸਾਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕੀ ਹੈ? ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਬੇਜਾਨਤਾ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਹੈ; ਤੁਹਾਡਾ ਘਰ ਇੱਕ ਉਜਾੜ ਬੇਅਰਾਮੀ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਤੁਸੀਂ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ, ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡਾ ਜਨਮ ਸਿੱਧ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਮੋਮਬੱਤੀ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਕੁਝ ਸਾਰੇ ਅਸਮਾਨਾਂ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ। ਜੇ ਇਹ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਰੀ ਰਹਿਣ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ, ਸਾਰਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੋਵੇਗੀ; ਤੁਹਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰੁੱਖ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲ ਅਤੇ ਫਲ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਆਦਮੀ, ਮੁੰਡਾ, ਜੋ ਵੀ, ਜੋ ਵੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਹਬੀਬਾ ਦੀਆਂ ਲੋਰੀਆਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਨਿੱਘ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਭੂਮੀਗਤ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਾਲੋਗੇ?'

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟਣ ਲੱਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣਾ ਗਿੱਲਾ ਚਿਹਰਾ ਛੁਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਤੇ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਚੇਤ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਵਧਾਈ। 'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ,' ਉਸਨੇ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਸੁਕਾਉਂਦਿਆਂ। 'ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ, ਬਚੇ ਮੀਆਂ ਦਾ ਹੱਕ ਉਸ ਦੇ ਪਾਸੇ ਹੈ। ਦੁਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਹੈ; ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ਾਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਪਨਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਬਚੇ ਮੀਆਂ ਘਰ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ, ਘਰ ਚਲਾਉਣ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ।'
‘ਕੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਥੱਕੀ ਹੋਈ, ਹਾਰੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ। ‘ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ? ਪਰ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਆਦਮੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕਿਵੇਂ ਕੱਢ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?’
'ਮੇਰੀ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ,' ਹਬੀਬਾ ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲੀ। 'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ, ਇਹ ਜੋ ਹੈ ਉਹੀ ਰਹੇਗਾ। ਜੇ ਸਾਡੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦੇ...'
'ਹਬੀਬਾ, ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਨਾ ਲਓ! ਇਹ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਛੁਰਾ ਮਾਰਨ ਵਾਂਗ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸਦੀਵੀ ਸਵਰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਛੱਤ ਹੈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਜਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਚੁੱਪ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ। ਫਿਰ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, 'ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੇ ਬਹਾਨਿਆਂ 'ਤੇ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਗਲਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਲਈਆਂ। ਹਾਂ, ਇਹ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਹੈ, ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ... ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ, ਹਬੀਬਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਾਬਣ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਿੱਚ ਤਾਰ ਵਾਂਗ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣਾ ਆਸਾਨ ਹੈ, ਸ਼ਾਮਲ ਨਾ ਹੋਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਜਾਲ ਅਤੇ ਫੰਦੇ ਵੀ ਹਨ।'

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। 'ਠੀਕ ਹੈ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਆਓ ਇਸ ਬਹਿਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰੀਏ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਕਵੀ ਦਾ ਸੱਦਾ ਸਨਮਾਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਢੱਕਦਾ ਹੈ... ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਭੁੱਲ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਦਰਦ ਵੀ। ਚਲੋ ਖਾਂਦੇ ਹਾਂ; ਮੈਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ।'

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹੁਣ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ; ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ। 'ਹਾਏ ਰੱਬਾ!' ਉਹ ਚੀਕੀ। 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਰਲਾਪ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਰੁੱਝ ਗਈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ! ਹਬੀਬਾ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਨਵੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਮੰਗਵਾਓ; ਉਹ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਹੁਣ ਮਿੱਟੀ ਵਾਂਗ ਸੁਆਦ ਹੋਣਗੀਆਂ।'
"ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਬੇਕਰ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਬਣਾਵਾਂਗੀ। ਸਾਡੇ ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਪੌਣੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਖਾ ਲੈਣਗੇ।"
ਹਬੀਬਾ ਰਸੋਈ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਾਹਿਰ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਧੋਣ ਲਈ। ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਸੀ: ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ ਧੋਣਾ ਉਸਦੇ ਹੰਝੂਆਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਉਣ ਅਤੇ ਹੰਝੂਆਂ ਦੇ ਦਾਗ ਮਿਟਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਅਸਹਿਣਸ਼ੀਲ ਤੀਬਰ ਇੱਛਾ ਭੜਕ ਉੱਠੀ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਇਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਵੇਚ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ ਇੰਨੀ ਦੌਲਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਚਾਰ, ਪੰਜ ਭੁੱਖੇ ਪੇਟਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਭੋਜਨ ਖੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖਾਵੇ। ਅਤੇ... ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।
ਅਚਾਨਕ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਕਬਰ ਚਮਕ ਉੱਠੀ। ਕੀ ਉੱਥੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕਬਰ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗਾ।

58

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਕਵੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਅਚਾਨਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਂ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਪੁੱਤਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਲੰਬੀ ਚਰਚਾ ਜਾਂ ਬਹਿਸ ਕਾਰਨ ਮਾਨਸਿਕ ਦਬਾਅ ਸੀ, ਉੱਥੇ ਮਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਓਨੀ ਹੀ ਤਣਾਅ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੰਨਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਲੱਗ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਬੁਖਾਰ ਨਾਲ ਸੁੱਤਾ ਰਿਹਾ।
ਉਹ ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਗਿਆ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ: ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਢੁਕਵੇਂ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੇਗੀ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਲਈ ਪੈਸੇ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ।
ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਲਈ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਦਫ਼ਨਾਏ ਗਏ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਆਮ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹੰਗਾਮਾ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਪਰਿਸਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਪੁਕਾਰ ਰਹੇ ਸਨ: 'ਰਾਹ ਸਾਫ਼ ਕਰੋ!'; 'ਚਲੇ ਜਾਓ, ਸੱਜਣੋ!'; 'ਚਲਦੇ ਰਹੋ!' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੁੱਖ ਗੇਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਾਲਕੀ ਦੇਖੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਲਾਲ ਚੌੜੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਸੇਵਕ, ਹਰੇ-ਪੱਗ ਵਾਲੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਨੇਜ਼ਾ ਵਾਲੇ ਸਨ।
ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਨਾਲ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਪੋਰਟਰੇਟ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਸਨ; ਪੋਰਟਰੇਟਾਂ ਦੇ

ਕਾਰਨ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਸਵਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੱਕ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ: ਕੀ ਇਹ ਖੁਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹੈ? ਪਰ ਉਸਦਾ ਸ਼ੱਕ ਤੁਰੰਤ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਇਹ ਰਾਜਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਮੂਹ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਲਣ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਹ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਨਿਗਾਹ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵੱਲ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਜਾਂ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਛੋਟਾ, ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਰੀਰ ਜੋ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਮਨਾਸਟਿਕ ਅਤੇ ਐਥਲੈਟਿਕਸ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਡਾਕਾਰ ਸੀ, ਉੱਚੀਆਂ ਗੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ, ਨੱਕ ਲੰਬੀ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀ, ਗਰਦਨ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਖੜ੍ਹੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਾਲੀ ਸਨ, ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਚਮਕ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾਰ; ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਹਲਕਾ ਭੂਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਇੱਕ ਲੰਬੀ, ਪਰ ਤਿੱਖੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸੰਘਣੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਦੇ ਪੂਰਵਜ, ਸਮਰਾਟ ਬਾਬਰ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਸੁੰਦਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮੁੱਛਾਂ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਝਾਂਜਰਾਂ ਵਾਂਗ ਲਟਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਪਰਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਛੋਟਾ ਸੀ।
ਉਸਨੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੈਂਟ ਦੀ ਇੱਕ ਢਿੱਲੀ, ਲੰਬੀ ਜੋੜੀ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਰਾਫਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਹਰੇ ਢਾਕਾ ਮਸਲਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਿੱਟ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਟਿਊਨਿਕ, ਇਸਦੇ ਉੱਪਰ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਕਢਾਈ ਵਾਲੇ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਉੱਨੀ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਚਾਰ ਕੁਬ ਪਹਿਨਿਆ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ 'ਜਮਾਹ ਵਾਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਚਾਰ ਕੁਬ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਮਰਕੋਟ ਸੀ ਜੋ ਸਿਰਫ਼ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਭਾਰੀ ਬਰੋਕੇਡ ਵਿੱਚ ਬਣੀ ਇੱਕ ਚਾਰ-ਕੋਨੀਆਂ ਵਾਲੀ ਕਾਲੀ ਮਖਮਲੀ ਟੋਪੀ ਅਤੇ ਬਨਾਰਸੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦਾ ਇੱਕ ਹਲਕਾ-ਹਰਾ ਸੀਸ਼, ਜਿਸਨੂੰ ਪੋਟੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕਮਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਖੰਜਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਗਹਿਣਿਆਂ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਪਿਸਤੌਲ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਤਾਰਾਂ ਦਾ ਮੋਤੀ ਦਾ ਹਾਰ ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹਰ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀਰੇ, ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਪੰਨੇ ਦੇ ਚਮਕਦਾਰ ਅੰਗੂਠੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਕਿਤਾਬ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ। ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ, ਲੋਕ ਸਲਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ

ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਰੱਖਿਆ, ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲਿਆ।
ਕਿਸੇ ਨੇ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ: 'ਇਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਹੈ! ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿੰਨਾ ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਫਿੱਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ! ਉਹ ਸਾਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤਸਵੀਰ ਹੈ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕਦਮ, ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਰਹੇ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਬੇਈਮਾਨੀ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵੱਲ ਇੰਨੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਵਧਣਾ। ਪਰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚੁੰਬਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਖਿੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਲਗਭਗ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਸਨੇ ਕੁਰਨਿਸ਼, ਰਸਮੀ ਮੁਗਲ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਗੇਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਵੱਲ ਜਾਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ, ਸ਼ਾਇਦ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਹਲਕੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਤੁਹਾਡੀ ਮਹਿਮਾ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਯਾਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।'
ਉਸਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਮੈਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣੇਗਾ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਗਦਾ ਧਾਰਕ, ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਅਜੇ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਉਸਦੇ ਜੁੱਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ।
'ਤੁਹਾਡੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਹੋਵੇ,' ਕਿਸੇ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਧਰੀ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ਆਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਸੀ, ਇੱਕ ਅਭਿਆਸੀ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਵਾਂਗ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਪਲੇਟ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਾਰਨ 'ਤੇ ਵੱਜਦੀ, ਜੋਸ਼ੀਲੀ ਆਵਾਜ਼।
"ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਵਹਾਰ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਹੋਏ। ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਤਾ ਕੌਣ ਹੈ?"
'ਮਾਨ ਜੀ... ਮੈਂ... ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
"ਤਾਂ! ਤੁਸੀਂ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੋ?"
'ਮਾਨ ਜੀ ਸਹੀ ਬੋਲੇ।'

'ਭਾਈ, ਸੁਭਾਨ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ? ਅਤੇ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡਾ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?' 'ਮਹਾਨ ਮਹਾਰਾਜ, ਤੁਹਾਡਾ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡੀ ਦਿਆਲੂ ਛਾਂ ਹੇਠ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'
‘ਮੈਂ ਸਮਝ ਗਿਆ। ਤੁਹਾਡਾ...’ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਸ਼ਾਇਦ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਜਨਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਔਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਗਲਤ ਸੀ। ‘ਚੰਗਾ, ਸਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰੋ।’ ਉਸਨੇ ਆਖਰੀ ਟਿੱਪਣੀ ਲਗਭਗ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਵੱਲ ਕੁਝ ਅਦਿੱਖ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਸਮਝ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਚਾਰੂ, ਲਗਭਗ ਕਾਵਿਕ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆ।
'ਮੌਜੂਦਗੀ ਸਾਡਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦੀ ਹੈ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਜਲੂਸ ਦੇ ਲੰਘਣ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੇ।
ਵਾਪਸੀ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਦੌਰਾਨ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਦੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਉਣ ਦੇ ਸਵਾਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਆਮ-ਸਾਧਾਰਨ, ਅਸਥਾਈ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਕਿ ਕੀ ਉਸ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਜਗਾਈ ਹੋਵੇ, ਪਰ ਕੋਈ ਲਾਭਦਾਇਕ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਇੱਕ ਪਵਿੱਤਰ, ਕੋਮਲ ਦਿਲ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਰਮਜ਼ ਦੇ ਉਪਨਾਮ ਹੇਠ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸ਼ੇਖ ਜ਼ੌਕ ਰੇਖਤਾ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸਬੰਧ ਰੱਖ ਕੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖੇਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਉਣਾ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕੱਲ੍ਹ ਮੈਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਇਸ ਕਦਮ ਦੀ ਸਿਆਣਪ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਵਿਚਕਾਰ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਬਾਰੇ... ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'
"ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ। ਉਹ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਉਸਤਾਦ ਹੈ; ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦਾ ਦਰਜਾ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਹੈ।"
'ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਰਗ-ਵਾਸਤਾ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਬਾਰੇ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਚੰਗੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ?'
'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ, ਮੈਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ।'

'ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਅਜੇ ਵੀ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਗੂੜ੍ਹੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਥੇ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਲੋਕ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਰਗਰਮ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਨ।'
'ਪਰ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਕਵੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਉਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੱਖਰੀ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਤਿੱਖਾ ਬੋਲਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। 'ਓ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੇ ਹੋ! ਮੈਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸੰਬੰਧ ਕਿਉਂ ਬਣਾਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕੱਟੜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ? ਕੀ ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ?'
'ਅੰਮਾ ਜਾਨ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਠੰਢੇ, ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਨੀਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬੀਤੀਆਂ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਦਫ਼ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?'
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿਆਣਪ ਸਿਖਾਓ! ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਾਤਲ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ ਕਿ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੈ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਹੋਵੋ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ। ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਹਾਰਕ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਕਵੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਕ੍ਰਮ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਹੋਣਗੇ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੇਰਾ ਉਸਤਾਦ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਵੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ।' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ਆਪਣੇ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸੰਭਾਵੀ ਅਪਰਾਧ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ। 'ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਉਸਤਾਦ ਬਣਨਾ ਪਵੇਗਾ।'

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਰਵੱਈਆ ਬਦਲਿਆ: ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਤੇਰੇ ਭਲੇ ਲਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੇਖੋ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਭੀੜ-ਭੜੱਕੇ ਵਾਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਰੱਖੋ। ਸ਼ਹਿਰ ਮਾਸਟਰ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ।'

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਗਾਲਿਬ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਦਰਅਸਲ ਉਹ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਗਿਣਨ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਗਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਗਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਖੁਦ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਕੰਮਾਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ।
ਲਖਨਊ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ ਖਵਾਜਾ ਹੈਦਰ ਅਲੀ ਆਤਾਸ਼, ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇੱਕ ਸੱਚੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਵਰਗਾ ਸੀ, ਪੈਸੇ ਜਾਂ ਮਾਨਤਾ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਕਿਤੇ ਵੀ ਸਮਾਜਿਕ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਿਰਾਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਿਸ ਪਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਖਤਮ ਕੀਤੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੂੰਹ-ਜ਼ਬਾਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ੇਖ ਨਾਸਿਖ (1838) ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਕਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਮ ਭਾਵਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਵੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੋ ਵੀ ਕਵਿਤਾ ਆਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੱਲ੍ਹ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ?
ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਘਟਨਾ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਨਾਉਣ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੀ ਸੀ; ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਪੰਕਤੀ ਸੀ:
ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਨਰਗਿਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਤੋਂ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਗੁਰ ਸਿੱਖੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਗਿਲਾਸ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ, ਤਾਂ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਅਤੇ ਲਾਈਨਾਂ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਗੁਆ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ।
ਕਈ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਮਾਡਲ ਵਜੋਂ ਸੈੱਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ; ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਈ ਕਵੀਆਂ ਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅਜ਼ਮਾਇਆ। ਦਾਘ ਨੇ ਵੀ ਇਸੇ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਰਚੀ; ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ:

ਕਾਬਾ ਦੇ ਵਾਸੀਓ, ਮੈਨੂੰ ਮੂਰਤੀਆਂ ਦਾ ਘਰ ਕਿੰਨਾ ਯਾਦ ਹੈ! ਸ਼ਰਾਬੀ ਲੋਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ, ਪਾਗਲ ਲੋਕ ਆਉਂਦੇ-ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਹਾਲਾਂਕਿ, ਉਸਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਲਗਭਗ ਕਹਾਵਤ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਅਸਿੱਧਾ ਵਰਣਨ, ਉਸਦੇ ਮੂਡ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ, ਥੀਮ ਦੀ ਰੰਗੀਨਤਾ, ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਗਈ ਸੀ, ਦੋ-ਆਇਨਾਂ ਵਾਲੀ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਰਚੀ ਗਈ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ:
ਆਪਣੇ ਚਮਕਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅੱਗੇ ਇੱਕ ਦੀਵਾ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਹੁਣ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ: ਕੀੜਾ ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਦੀਵੇ ਲਈ, ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਲਈ?
ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਕਾਰੋਬਾਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਗਾਏ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਕਦੇ ਮਹਾਨ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਆਇਤਾਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ:
ਇਹ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਪਰ ਸੌ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਠੋਕਰ ਖਾਧੀ: ਕੀ ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਨਜ਼ਰ ਦਾ ਤੀਰ ਸੀ, ਜਾਂ ਕੀ ਇਹ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬੀ ਸੀ? ਧੋਖਾ, ਛਲ-ਮਜ਼ਾਕ, ਸ਼ਰਾਰਤ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲਾਉਣਾ; ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿੱਚ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪਤਾ ਹੈ, ਮੇਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਨਰਗਿਸ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਾਂਗ ਸ਼ਰਾਬੀ?
ਦੋ ਨੌਜਵਾਨ ਜੋ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਸਨ ਖਵਾਜਾ ਅਮਾਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਮਰੂਦੀਨ ਰਕੀਮ ਅਤੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਸੱਯਦ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਹੈਦਰ ਮੁਰੱਸਾ ਰਕੀਮ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਯਾਕੁਤ ਰਕੀਮ ਸੈਕਿੰਡਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੱਯਦ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਹੁਸੈਨ। ਰਕੀਮ ਲਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਜਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਦੂਰ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਉਸ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਹਵੇਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸਬਕ ਲਏ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ। ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਅਠਾਰਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਅਣਵਿਆਹਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਰਕੀਮ ਵਰਗੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਜ਼ਾਹਿਰ ਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਸ਼ਾਇਰੀ ਵਿੱਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉੱਚੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਦੇ ਸਬਕ ਵੀ ਲਏ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਵਿੱਚ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਹਵੇਲੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸਬੰਧ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਤਿੰਨਾਂ ਦਾ ਗੈਰ-ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਖੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੌਕੇ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ, ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ

ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸੰਜੀਦਾ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਜੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਦਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਖਿੱਚ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਅਟੱਲ ਸੀ ਕਿ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਦਾਗ਼ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਿਲਣਗੇ।
ਦਾਗ਼ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਵਿਚਲੀ 'ਦੀਵਾ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ' ਵਾਲੀ ਕਵਿਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਬਾਲਕੋਨੀ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁੱਟਾਂ ਦੁਆਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਹਾਰ; ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਸ਼ਨੇਬਲ, ਘੁੰਗਰਾਲੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ; ਲੱਤਾਂ ਵਿੱਚ ਢਿੱਲੀਆਂ, ਫਲੈਪਿੰਗ ਪੈਂਟ; ਸੋਨੇ ਦੇ ਬਣੇ ਟੋਪੀਆਂ; ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਹਲ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾਮੂਲੀ ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਲਕੀਰ: ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਤਿੰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਆਮ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਵਾਂਗ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮ ਰਹੇ ਹਨ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਲਕੋਨੀ ਦੀ ਉਚਾਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਾਵੁਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਾਥੀਓ, ਵੱਡੇ ਸੱਜਣੋ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਇੱਥੇ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਓ!'
ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ, ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਉੱਚ ਬੁੱਧੀ ਨਾਲ ਚਮਕਦਾਰ, ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੁੰਦਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦੇ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸਨ ਕਿ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ 'ਹਾਂ, ਸਰ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਬਾਲਕੋਨੀ ਵਿੱਚ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਏ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ, ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ, ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਦੋਂ ਤਿੰਨੋਂ ਉੱਪਰ ਆਏ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਅਤੇ ਰਕੀਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਮਨ ਘੁੰਮ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯਾਦ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਗ਼ਾਲਿਬ ਅਤੇ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਗੇ। ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, 'ਖੈਰ, ਜੋ ਹੋਣਾ ਹੈ, ਹੋਣ ਦਿਓ,' ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ।

'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ - ਉਸਦਾ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜਾ, ਜਵਾਨ ਸਰੀਰ। ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਸਰੀਰ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਮਨ ਦੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਸੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਲੰਬਾ ਢਾਂਚਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਾਫ਼ੀ ਭਰ ਗਿਆ, ਬਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਫੈਲਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਹਾ! ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੋ! ਮੇਰੇ ਭਰਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪੁੱਤਰ!' ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਗੱਲ੍ਹ 'ਤੇ ਥੱਪੜ ਮਾਰਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਅੰਦਰ ਆਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਲੱਭ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਰਕੀਮ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਤੋਂ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਦਰ ਆਓ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਬਦਮਾਸ਼! ਆਓ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠੋ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਜ਼ਾਹਿਰ ਦੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਦਰ ਆਓ, ਮੀਆਂ ਜ਼ਾਹਿਰ, ਅੰਦਰ ਆਓ। ਉੱਥੇ ਅਜਨਬੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਾ ਖੜ੍ਹੇ ਰਹੋ!'
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨਾਲ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿੰਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੈਠਣ ਦੀ ਵਿਵਸਥਾ ਉਸੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ: ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਾਹਮਣੇ, ਲਗਭਗ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ; ਜ਼ਾਹਿਰ ਸਿੱਧਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠਾ ਸੀ; ਰਕੀਮ ਉਸਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ। ਇਹ ਸਭ ਉਸਨੇ ਇੰਨੀ ਸਹੂਲਤ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਵਾਪਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਣ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, 'ਨੌਜਵਾਨ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘੇ। ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਦੁਖੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਸਕਿਆ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਹੀ ਸੀ।' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸਪਸ਼ਟ, ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ:
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਨਾਤਾ ਤੋੜਨ ਦੀ ਅੱਗ ਨੇ ਸਾਰੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿੱਤਾ ਕਬਾਬ ਵਾਂਗ; ਤੇਰੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਅਤੇ ਉਜਾੜ ਦਿੱਤਾ।
'ਨੌਜਵਾਨ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਹੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਾਂਗਾ ਜਿਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਦਿਵਾਈ ਹੈ... ਇੰਨੀ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ! ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਤੋਹਫ਼ਾ ਹੈ... ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਸੀਂ ਨੌਜਵਾਨ ਬਲੇਡ ਕੀ ਖਾਓਗੇ?' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਾਟਕੀ ਵਿਰਾਮ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ, 'ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਪੀਓਗੇ?'
ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਿਮਾਨ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਤੋਲ ਰਹੇ ਸਨ: ਕੀ ਸਾਨੂੰ, ਪੂਰੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ, ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੈ,

ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਕੱਦ ਦਾ ਬੁੱਢਾ ਪਰ ਚਾਲਬਾਜ਼ ਆਦਮੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਸਾਫ਼ ਸੂਤੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਤਿਕੋਣ ਵਿੱਚ ਵਲ੍ਹੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਰੰਗੀਨ ਰੁਮਾਲ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਹਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸੱਜੀ ਉਂਗਲੀ 'ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਫਿਰੋਜ਼ੀ ਅੰਗੂਠੀ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਧਾਤ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਮੇਵੇ ਸਨ।
'ਓਹ, ਇਹ ਤਾਂ ਮੀਆਂ ਕਲਿਆਣ ਆਪ ਹੈ,' ਗਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਉਸਦੀ ਥਾਲੀ ਗੁਡੀਜ਼ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ।' ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਦਇਆਵਾਨ ਆਦਮੀਆਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਹਨ: ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਾਣਗੇ ਜੋ ਮਨ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਮਰੂਦੀਨ ਰਕੀਮ ਨੂੰ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਸੁੱਕੇ ਮੇਵਿਆਂ ਦੀ ਪਲੇਟ ਵੱਲ ਝੁਕਾਉਂਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਛੋਟੇ ਯਾਰ, ਫਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਫੜ, ਆਪਣੇ ਜਬਾੜੇ ਭਰ, ਤਾਂ ਜੋ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਤੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹੈਂ। ਤੇਰੀ ਇਹ ਕੀ ਖੁਬਸੂਰਤੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਿੱਚ ਚੁੱਕ ਕੇ, ਜਿਵੇਂ ਮੁਰਗੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਚੁਭ ਰਹੀ ਹੋਵੇ?'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮਰੂਦੀਨ ਦੀ ਗਰਦਨ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਦਬਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਜਿਵੇਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਕਰੇ। ਗਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਚੰਗਾ ਹਾਸਾ-ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ ਝਲਕਦਾ ਸੀ। 'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ,' ਉਸਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਸਕੁਆਇਰ ਦਾ ਪਿਤਾ ਮੇਰਾ ਭਤੀਜਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਦਾਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵੀ ਹਾਂ!'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਹਾਸਾ ਕੋਮਲ ਸੀ, ਰੌਲਾ-ਰੱਪਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਛੂਤਕਾਰੀ ਵੀ ਸੀ। 'ਦਾਦਾ' ਅਤੇ 'ਦਾਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ' ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣ ਦੀ ਖਿਲਵਾੜ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਹੱਸ ਪਏ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮੈਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਚਿੰਤਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਖੈਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦਾ ਇਹ ਕਾਰਨਾਮਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਾਲਾਤ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਮਨਮੋਹਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਰਕੀਮ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਾਦਾ ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਵਿਚਕਾਰ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲੋਕਾਂ 'ਤੇ ਤੈਅ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪੈਨਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ - ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ - ਇਸ ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ, ਇੱਕ ਬੇਰਹਿਮ ਵਿਅਕਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੇ

ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਬਖ਼ਸ਼ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਾ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਨੂੰ ਅਲਾਟ ਕਰਨ ਲਈ ਬਦਮਾਸ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚਲਾਕੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਹੁਣ, ਪੈਨਸ਼ਨ ਖਵਾਜਾ ਹਾਜੀ ਦੇ ਦੋ ਬਚੇ ਪੁੱਤਰਾਂ: ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ, ਜਿਸਦਾ ਉਪਨਾਮ ਖਵਾਜਾ ਜਾਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਦਰੂਦੀਨ ਜਿਸਦਾ ਉਪਨਾਮ ਖਵਾਜਾ ਅਮਾਨ ਹੈ, ਦੁਆਰਾ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ; ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਰਕੀਮ ਦਾ ਪਿਤਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਨੂੰ ਬੁਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੇ ਕੂੜੇ ਦੇ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਾਸਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਗ਼ਾਲਿਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ 'ਦੀਵਾ ਅਤੇ ਚਿਹਰਾ' ਵਾਲੀ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਜ਼ਾਹਿਰ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ। 'ਖੈਰ, ਮੀਆਂ ਜ਼ਾਹਿਰ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ?' ਜ਼ਾਹਿਰ ਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। 'ਮੌਜੂਦਗੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹੇ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਮੈਂ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ।'
‘ਇਹ ਕਿਉਂ?’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਤਿੱਖੇ ਬੋਲੇ।
'ਜਨਾਬ, ਉੱਤਮ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ ਹਨ...'
'ਅੱਯੂਬ, ਇਸਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?'
'ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਮਾਮੂਲੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਸਤਰਖਾਨੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਲਗਭਗ ਛੇ, ਸੱਤ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਹੁਣ ਸ਼ਾਹੀ ਜਲੂਸ ਦੇ ਸਹਾਇਕ ਉਪਕਰਣਾਂ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਦੇਵਤਾ ਮੱਛੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਝੰਡੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਤਰੱਕੀ ਅਤੇ ਉੱਨਤੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਰ ਸਮੇਂ ਸਸਪੈਂਸ ਦੇ ਫਾਂਸੀ 'ਤੇ ਲਟਕਾਏ ਜਾਣ ਵਰਗਾ ਹੈ।'
'ਚੰਗਾ, ਮੇਰੀਆਂ ਵਧਾਈਆਂ। ਮੌਲਾ ਰਾਜ਼ੀ, ਸਭ ਕੁਝ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।' 'ਮੌਲ੍ਹਾ' ਸ਼ਬਦ ਅਕਸਰ ਰੱਬ ਜਾਂ ਅਲੀ, ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਜਵਾਈ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਲੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਸੁੰਨੀਆਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗ਼ਾਲਿਬ ਸ਼ੀਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਵੱਲ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਝੁਕਦਾ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਜੀ ਦੀਆਂ ਦੁਆਵਾਂ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਬਹੁਤ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ।' 'ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸ ਦੁਆਰਾ ਸੁਣਾਈ ਗਈ ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਹਾਰ ਮੰਨਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ

ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੁਵਿਧਾ ਹੋਵੇ, ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਾਓ; ਅਤੇ ਦੇਖੋ, ਇਸ ਵਾਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਸ਼ੇਖ ਜੁਰਾਤ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਣ ਜੁਰਾਤ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ:
ਮੇਰਾ ਬੇਚੈਨ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਉੱਛਲਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਏ; ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ: ਹੁਣ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਤਸੀਹੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹਾਂ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਸ ਲਾਈਨ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ: "ਮੇਰਾ ਬੇਚੈਨ ਦਿਲ ਅਤੇ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਉੱਛਲਣਾ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।" ਹਾ, ਵਾਕ ਨੂੰ ਸਮਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੰਨਾ ਸੁੰਦਰ ਤਰੀਕਾ: ਮੇਰੇ ਬੇਚੈਨ ਦਿਲ ਦਾ ਉੱਛਲਣਾ ਅਤੇ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਣਾ ਮੈਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਛੱਡ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ। ਦੇਖੋ, ਭੂਤ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਉੱਛਲਣ, ਘੁੰਮਣ ਅਤੇ ਚੀਕਣ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ। ਵਾਹ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!'
‘ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖ ਜੁਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਜਾਂ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ,’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਢੁਕਵੀਂ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਪਰ ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਅਤੇ ਜਿਗਰ ਨੂੰ ਖੁਰਚਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਾਂਗਾ।’
‘ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਅਤੇ ਦੇਖੋ, ਮੀਆਂ ਜ਼ਾਹਿਰ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਜੁਰਾਤ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਅਜ਼ਮਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।’
ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ: 'ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਮੇਰਾ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਕਾਂਤ ਅਤੇ ਅੰਤ-ਤੁਕਾਂਤ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਚੰਗੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਕਵੀ ਹੈ।' ‘ਮੌਜੂਦਗੀ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਹੈ,’ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਮੈਂ ਵੀ ਖਿੱਚਾਂਗਾ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।’
ਤਿੰਨੋਂ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਿਮਾਨ ਹੁਣ ਉੱਠੇ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਓ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁੱਤੇ ਪਾਏ ਅਤੇ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਆ ਗਏ।
'ਉਫ਼ੂ! ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਛੋਟੀ ਬਚਤ ਸੀ,' ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਫ਼ ਸਨ ਤਾਂ ਰਕੀਮ ਨੇ ਸਾਹ ਲਿਆ। 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ!'
‘ਹੇ, ਇਹ ਤੇਰੇ ਹਰੇ ਸਾਲਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਾਥੀ।’ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਦਰਅਸਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਜੁਆਰੀ ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਚੱਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ।’
‘ਸੱਟੇਬਾਜ਼ੀ ਦਾ ਚੱਕਰ?’ ਰਾਕਿਮ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ‘ਅਤੇ ਉਹ ਕੀ ਹੈ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ?’

"ਤੂੰ ਬੇਬੇ, ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜੂਏ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਜੇ ਉਹ ਇੱਕੋ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਲਿਖਣ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿੰਨ ਨਵੇਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯੁਕਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਮੰਨ ਲਵੇਗਾ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਦਾਅ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੰਟਰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਪੈਸੇ ਲਗਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦੇਣਗੇ।"
‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਾਨੂੰ ਬਚਾਵੇ!’ ਦਾਘ ਅਤੇ ਰਾਕਿਮ ਨੇ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਿਆ। ‘ਕੀ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ ਜਾਂ ਜੂਏ ਦਾ ਘਰ? ਜਿਵੇਂ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾ ਹੋਵੇ!’ 'ਹੋਰ ਕੀ, ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ?' ਜ਼ਹੀਰ ਹੱਸ ਪਿਆ। 'ਗੇਮਿੰਗ ਦੀ ਲਤ ਕੋਈ ਸਿੱਧੀ ਲਤ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਇਹ ਮਨ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਹੈ। ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਆਬਾਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਦਾਅ ਲਗਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਾਅ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਮਾਮੂਲੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਹਨ!'

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਰਚੀ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਢੁਕਵੇਂ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।
‘ਖੈਰ, ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਕੰਮ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ!’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਲਈ ਆਪਣਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਖਾਇਆ। ‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੈਨੂੰ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ! ਹੁਣ ਸੁਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਕੀ ਹੈ।’
ਵਧ ਰਹੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਕੋਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਬਾਈ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਸੀ; ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਵਾਧੂ ਵੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਘ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਸੱਦੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਾਘ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਜੁਰਾਤ ਵਾਂਗ ਅਜ਼ਬ (ਤਸੀਹੇ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਜਸਟਿਸ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ, ਤਾਂ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਇਹ ਬੱਚਾ ਜੁਰਾਤ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਸੀ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਸਤਾਦ, ਜੋ ਮੀਰ ਅਤੇ ਸੌਦਾ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਿਹਾ ਸੀ:
ਪਿਆਰ ਮੇਰੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਦਿਲ ਤੋਂ ਕਦੋਂ ਵੱਖ ਹੋਇਆ? ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਮੈਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਿਆ।
ਦਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਤੁਕਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਮਿਲੀ, ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਸਨ:
ਉਸਦੀ ਸ਼ਰਾਬੀ ਅੱਖ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ: ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ; ਸ਼ਰਾਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਜੋੜਾਂ ਤੋਂ ਈਰਖਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ: ਰੰਗ ਨੇ ਗੁਲਾਬ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ, ਨਸ਼ਾ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ। ਦਾਘ

ਆਪਣੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਰਸਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਰਾਜਾ ਜਿਸਨੂੰ ਬੂ ਤੁਰਾਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਕੋਈ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ।

ਗ਼ਾਲਿਬ, ਆਪਣੇ ਸ਼ੀਆ ਝੁਕਾਅ ਨਾਲ, ਇਸ ਆਖਰੀ ਆਇਤ ਤੋਂ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਸੀ; ਕਿਉਂਕਿ, ਬੂ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਪਨਾਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਦੇ ਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਇਮਾਮ ਵਜੋਂ ਸਤਿਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਉਸਤਾਦ ਇੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਦਾਗ਼ ਨੂੰ ਸਿਗਰਟ ਪੀਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੁੱਕਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਦਾਗ਼ ਨੇ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਲ ਕਵੀ ਲਈ ਹਿਬਿਸਕਸ ਫੁੱਲ 'ਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਸੁਪਾਰੀ ਕੋਨ ਨਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਦਾਗ਼ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਸੁਝਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ, ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੇ ਕਿ ਉਸ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਸੁਧਾਰ ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਦਾਗ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾਗ਼ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕਤਾ ਅਤੇ ਕਾਢ ਕੱਢਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਰਗੀ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬਾ ਸੀ ਜੋ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਆਪਣੀ ਉਦਾਸ, ਬੌਧਿਕ ਅਤੇ ਅਮੂਰਤਤਾ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨਾਲ ਮੇਲ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਦਾਗ਼ ਨੂੰ ਪਤਲੀ ਅਤੇ ਸੁਚੱਜੀ ਲਿਖਤ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਣ ਮੌਖਿਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਵਾਗਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਮਾਂ ਰੁਕੇਗਾ, ਪਰ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਾਗ਼ ਬਹੁਤ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗ਼ਾਲਿਬ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰੇ; ਕਈ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੋੜੀਂਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਵਜੋਂ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸੋਚਿਆ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਅਜਿਹੀ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਵਕੂਫੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੀਜੀ ਜਾਂ ਚੌਥੀ ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, 'ਮੌਜੂਦਗੀ, ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਥੱਕ ਗਏ ਹੋਵੋਗੇ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਓ,' ਕਲਿਆਣ ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਪਰ ਆਇਆ।
ਇੰਝ ਲੱਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਗਾਲਿਬ ਉਸ ਦਿਨ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਖਿੜਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਭਾਈ ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਮੀਆਂ ਨਈਅਰ ਦਾ

ਬਹੁਤ ਸਵਾਗਤ ਹੈ!' ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਆਓ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਇੱਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੋਣਹਾਰ ਕਵੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ।'
ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ, ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਨੇੜੇ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਉਚਾਈ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਦੋ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਹੱਥ ਹਿਲਾਇਆ, ਇਹ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸੀ: ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਾਉਣਗੇ? ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਮੇਰੀ ਇੱਥੇ ਮੌਜੂਦਗੀ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨਗੇ? ਫਿਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਬੇਬੁਨਿਆਦ ਸਾਬਤ ਹੋਈਆਂ। ਆਪਣੀ ਆਮ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਨਾਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਤੀਤ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਅਤੀਤ ਵਿੱਚ ਦੱਬੇ ਹੋਏ ਹੋਣ। ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ, ਘੱਟ ਜਾਂ ਵੱਧ।
ਦਿੱਲੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਹੁਣ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਉਸਦੇ ਮਕਬਰੇ 'ਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਮੇਲਾ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਨਵਾਬ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਵਾਂਝੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੇ ਇੱਕ ਹਿੱਸੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਲੋਹਾਰੂ ਰਾਜ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੋਰਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਵੀ ਇਹੀ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚਣ ਦਾ ਇੱਕ ਕਾਰਨ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਤਣਾਅਪੂਰਨ ਸਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਨਵਾਬ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਸੀ ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨਾਲ ਬਰਾਬਰ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਨੂੰ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੋਸ਼ ਲਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦਾ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਆਂਪੂਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਅੱਧੇ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਉਹ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਅੰਤਰ ਸੀ: ਅਮੀਨੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਜਨਮ 1814 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਜਨਮ 1821 ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਪਾੜਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ

ਪਿਤਾ ਵਰਗੀ ਕੋਮਲਤਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ; ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਫਿਰੰਗੀ ਨੂੰ ਅਰਜ਼ੀ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜ ਨੂੰ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਐਲਾਨਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਲੀਏ ਦੇ ਉਸਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਗਣਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਪਟੀਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਆਮਦਨ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਆਪਕ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਫਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਚਗਤਾਈ ਤੁਰਕੀ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੂਰ-ਦੁਰਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਢਲੇ ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੀ, ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਾਹਿਤ, ਦਰਬਾਰੀ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ, ਇਤਿਹਾਸ, ਪਰਿਵਾਰਕ ਰੁੱਖ, ਕੁਰਾਨ ਵਿਆਖਿਆ, ਹਦੀਸ, ਜੋਤਿਸ਼ ਅਤੇ ਖਗੋਲ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਂ ਵੀ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਗੱਪਾਂ ਇਹ ਸਨ ਕਿ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੁਝ ਵੀ ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅੱਜ, ਸ਼ਾਇਦ, ਉਹ ਦਿਲਚਸਪੀ, ਜੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਮੁੜ ਸਰਗਰਮ ਹੋਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਮ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਬੋਲਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਵਿੱਚ, ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਮਤਰੇਏ ਭਰਾ ਦੀ ਝਲਕ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਮੀਨੂੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੋਵੇਂ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਅਤੇ ਘਿਣਾਉਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜੇ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਸ਼ਮਸੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਮਤਰੇਏ ਭੈਣ-ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਬੇਮਿਸਾਲ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ, ਸ਼ਮਸੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਨੇ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੰਗਾਮਾ ਅਤੇ ਕਲਪਿਤ ਨਿੰਦਿਆਵਾਂ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀਆਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕੀਤਾ।
ਕੀ ਮੇਰੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਔਰਤ - ਉਹ, ਇੱਕ ਮਤਰੇਆ ਭਰਾ ਅਤੇ ਸਾਡੀ ਹੱਕੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਉਲਟ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ - ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਭਰਾ ਦੀ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ... ਪਰ ਭਰਾ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦਿਆਲੂ ਵਿਵਹਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ... ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਰਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ - ਪਰ ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਸਦੇ

ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉਦਾਸ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰ ਪਰਮਾਣੂ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਉਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੰਕਾਰ... ਉਹੀ ਉੱਚੀ, ਸਿੱਧੀ ਗਰਦਨ... ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ, ਕੋਈ ਵੀ ਇਹ ਨਿਰਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਹ ਔਖੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਦਲਵਾਈ ਦਾ ਕੋਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਮੱਥੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਸਥਿਰ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਉੱਚ ਕਿਸਮਤ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਬਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈ... ਅਤੇ ਮਾਂ ਕਿੰਨੀ ਸੁੰਦਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਦੋਂ ਪੁੱਤਰ ਇੰਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੁੰਦਰ ਹੈ! ਪਰ ਕੀ ਮੈਨੂੰ...? ਜੇ ਮੇਰਾ ਸਵਰਗਵਾਸੀ ਭਰਾ ਅੱਜ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ... ਤਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਉਸਨੂੰ ਛੱਡ ਚੁੱਕਾ ਹੁੰਦਾ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਸਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਜੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਵੀ ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤੀ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ... ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਭਰਾ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਮੇਰੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਣਗੇ... ਪਰ ਇਹ ਉਸਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।
ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵੱਲ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ, ਪਤਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇਖਿਆ, ਬਾਈ ਜਾਂ ਤੇਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ, ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਮੋਢੇ ਵਾਲਾ। ਉਸਦੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਘਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਚੌੜੀ ਕੱਟੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜੋ ਰਾਜਪੂਤ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਸੀ; ਮੁੱਛਾਂ ਵੀ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਭਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉੱਪਰ ਵੱਲ ਮੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਫਿਰ ਰਾਜਪੂਤਾਨੀ ਢੰਗ ਨਾਲ। ਉਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕੱਪੜੇ ਸਾਰੇ ਢਾਕੇ ਦੇ ਦੁੱਧ-ਚਿੱਟੇ ਮਸਲਿਨ ਦੇ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਹੇਠਾਂ, ਉਸਨੇ ਧਾਰੀਦਾਰ ਬਨਾਰਸੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ ਪਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਸਨੂੰ ਆਰਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਹਰ ਹਾਵ-ਭਾਵ ਤੋਂ ਵੰਸ਼ ਅਤੇ ਮਨ ਦੀ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ‘ਪਿਆਰੇ ਮੁੰਡੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਉਸਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਦਾਘ ਹੈ, ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਭਰਾ ਦਾ ਜਿਉਂਦਾ-ਜਾਗਦਾ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਹੈ।’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਅਤੇ ਸੌਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਆਮ ਇਕੱਠ ਵਿੱਚ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹੋਣ, ਜਿਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਚਕਾਰ ਕਦੇ ਕੁਝ, ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸ, ਕੋਈ ਤਣਾਅ ਨਾ ਹੋਵੇ।
'ਤਾਂ ਇਹ ਉਹੀ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ,' ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸੁੱਕੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਛੁਪਾਉਂਦੇ ਹੋਏ। 'ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ, ਘਨਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅਸੀ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।' ‘ਹਾਂ, ਮੀਆਂ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ, ਸਾਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਉਮੀਦਾਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਯੋਗ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ

ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ। ‘ਤੁਸੀਂ ਉਸਦੀ ਉਹ ਕਵਿਤਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣੀ ਹੋਵੇਗੀ... ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੀਵੇ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਸੀ?’
'ਹਾਂ, ਸਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ,' ਉਸਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਕਿਹਾ:
ਕੀੜਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ? ਦੀਵੇ ਲਈ, ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਲਈ?
‘ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਵਿਸ਼ਾ ਸੀ,’ ਉਸਨੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ।
‘ਹਾਂ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣੇ। ਇਹ ਚੰਗਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵਧੀਆ ਮੇਲ-ਜੋਲ, ਹੈ ਨਾ?’ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲ ਮੁੜਿਆ, ‘ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਦਾਘ ਉਪਨਾਮ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?’
'ਸਰ, ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।'
‘ਹਾਂ, ਵਧੀਆ ਕਲਮੀ ਨਾਮ, ਉਹ... ਓ, ਕੀ ਉਹ ਖੁਦ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ?’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ। ‘ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਕਿਸ ਨੂੰ ਸੌਂਪਦੀ ਹੈ?’
'ਜਨਾਬ, ਉਹ ਸਵਰਗੀ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਸਬੰਧ ਹੁਣ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਹ ਹੁਣ ਅਭਿਆਸੀ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਅਚਾਨਕ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੇਖਿਆ, 'ਪਰ ਰਾਮਪੁਰ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਕਾਫ਼ੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਪੈਟਰਨ ਕੀ ਸੀ...' ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਰੁਕਿਆ। 'ਹਾਂ, "ਜ਼ੰਜੀਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ; ਤੀਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ"।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ; ਫਿਰ ਵੀ, ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਅਜੀਬ ਗ਼ਜ਼ਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਇਹ ਪੁੱਛਣ ਜਾਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਚਿਹਰਾ ਯਾਦ ਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਦਿੱਤੀ, ਇੱਕ ਧੜਕਣ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਕਹੀ:
ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ। ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੇ ਵਾਲ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਗਲੀ ਵਿੱਚ ਕੜੀਆਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਹਨ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇਸ ਆਇਤ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਗਈ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਘਰ ਵਾਪਸ ਤੁਰਿਆ - ਗਾਲਿਬ ਦਾ ਘਰ, ਬੱਲੀਮਾਰਨ ਵਿੱਚ, ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਬਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੇ

ਉਬਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਨਵੇਂ ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਪੇਚੀਦਗੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਠ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ, ਇਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਸੀ; ਹੁਣ ਇਹ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਕਿਉਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਖਿੱਚ ਸੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਨਵੀਨਤਾ ਲਈ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਲਾਲਸਾ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੇਸ਼ਰਮ ਇੱਛਾ ਦੇ ਨੰਗੇਜ਼ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਹੀ ਨੀਚਤਾ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰ ਰਹਿਤ ਮੁਰਗੀਆਂ ਵਾਂਗ ਭੱਜਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਨ? ਕੀ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਦੋ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਸਕਦੇ?
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ, ਉਹ ਦਿਨ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ: ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੰਢਾਂ 'ਤੇ ਸਵਾਲ ਕਰਨਾ, ਚਲਾਕ ਨਹੁੰਆਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣਾ, ਜਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹਿਣਾ, ਉਹ ਗੰਢਾਂ; ਕਿਸਮਤ ਜੋ ਮੁਲਤਵੀ ਜਾਂ ਟਾਲੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਕਿਸਮਤ ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਸ਼ੁਭ ਪਲ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ; ਤਵੀਤ, ਜਾਦੂਈ ਡਰਾਇੰਗ ਅਤੇ ਪੈਂਟਾਕਲ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ; ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਸੁਰਾਂ ਜੋ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸਨ ਜੇਕਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲਈ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੀ ਹਨ? ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਅਟੁੱਟ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਰੱਬ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਲਈ, ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਬ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ੱਕ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ? ਪਰ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਜੀਭ ਦੇਣਾ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਸ਼ੱਕ 'ਤੇ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣਾ: ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਨ। ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਖ਼ਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਨ; ਦਰਅਸਲ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੀ ਓਨੇ ਹੀ ਸਨ ਜਿੰਨੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ, ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਦੀ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ, ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਦੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮੀਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ ਅਸਵੀਕਾਰ, ਕੁਫ਼ਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਦੀਵੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਰਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਫਿਰ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇ ਜੋ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ: ਮੁੱਲਾ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਗਰੀਬ ਸ਼ੱਕੀ ਨੂੰ ਕਾਫਿਰ, ਇਨਕਾਰੀ, ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਭਟਕਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਗੁਆਉਣਗੇ। ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਰੱਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,

ਉਹ ਪੀੜਤ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕਰਨਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕੁਝ ਵੀ, ਕੁਝ ਵੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ।
ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਪਰ ਉੱਥੇ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਕਿਉਂ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਪੂਰੇ ਟੇਢੇ ਲੱਕੜ ਨੂੰ ਤੁੱਛ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੁਝ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਸਾਨੂੰ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਪਤਾ; ਨਾ ਹੀ ਹਵਾ ਦੇ ਪੰਛੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲ ਦੇ ਜਾਨਵਰ। ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕੌਣ ਬਿਹਤਰ ਹੈ: ਉਹ ਜਾਂ ਅਸੀਂ? ਨਾ ਰਾਜੇ ਦਾ ਡਰ; ਨਾ ਸੈਂਸਰ ਦਾ ਕੋਈ ਅਧਿਕਾਰ; ਨਾ ਕੋਈ ਪੁਲਿਸ ਮੁਖੀ ਚੀਕਦਾ ਹੋਇਆ, 'ਚੋਰ ਨੂੰ ਰੋਕੋ!' ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਬੇਕਾਬੂ ਭੀੜ, ਨਾ ਜਵਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਵਾਦ।
ਅਸੀਂ ਕਵੀ ਵੈਸੇ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਲਾਕ ਹਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਸਮਾਨ ਜਾਂ ਸਵਰਗ 'ਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ; ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਨਿਰਣੇ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ; ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਠਹਿਰਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਪੱਥਰ ਦੇ ਦਿਲ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪੂਜਾ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੂਰਤੀਆਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ 'ਉਹ' ਜਾਂ 'ਉਹ' ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, 'ਉਹ', ਜਾਂ 'ਉਹ' ਦੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਧੋਖੇਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਈ, ਅਸੀਂ ਕਵੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਈਸ਼ਵਰਹੀਣ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ਰ ਵਜੋਂ ਨਿੰਦਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇਗੀ।
ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਕੰਡਿਆਲੇ ਝੰਜਟ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਮਜ਼ਾਕੀਆ, ਕਾਫ਼ੀ ਰਹੱਸਮਈ ਕਵਿਤਾ ਰਚੀ:
ਉਹ ਅਤਿਆਚਾਰੀ ਹਨ; ਉਹ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਉਹੀ ਹੰਕਾਰੀ ਹੰਕਾਰ ਹੈ, ਉਹੀ ਘਮੰਡ ਹੈ: ਮੂਰਤੀ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਨ, ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਕਿ ਉਹ ਸੱਚੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਂਗ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।
ਕੀ ਉਸਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਿਆਂਕਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਜ਼ੁਲਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਹੰਕਾਰੀ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਵਿਅਰਥ ਉਸਦੇ ਗੁਣ ਹਨ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਸਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਸੀ ਕਿ ਮੂਰਤੀ-ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਘੋਸ਼ਿਤ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਹ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਦੇਵਤੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਜਾਇਦਾਦ: ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ? ਕੀ ਦੋਵਾਂ ਕੋਲ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਦਖਲ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ?

ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਰਗਰਮ ਇਨਕਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜ਼ੁਲਮ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੂਰਤੀ- ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਕਾਰੀ ਸ਼ਾਸਨ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅੰਜੀਰ ਦਾ ਪੱਤਾ ਸੀ। ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਰਾਜ ਵਿੱਚ, ਜ਼ੁਲਮ ਅਤੇ ਕ੍ਰੋਧ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ। ਖੈਰ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕੋਈ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਕ੍ਰੋਧਵਾਨ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਸਾਰੇ ਕ੍ਰੋਧ ਲਈ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਸਦੇ ਸਾਰੀ ਦਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਮਾਫ਼ੀ ਦੇ ਗੁਣ ਖੇਡ ਵਿੱਚ ਆਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਜਾਣਨ ਵਾਲਾ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖੇਗਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ।
ਇਹ ਦਾਘ ਲਈ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਗ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਉਦਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਜੋ ਇੱਕ ਕਵੀ ਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਸਦਾ ਅਰਥ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਹੋਵੇ।

59

ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿਖੇ ਘਰ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ; ਦਾਘ ਪਿਆਰ ਦੀ ਉਥਲ-ਪੁਥਲ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਹੈ

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਨ ਲਈ ਕਿ ਕੀ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ - ਸ਼ਾਇਦ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ। ਅਤੇ ਜੇ ਉੱਥੇ ਕੁਝ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਜਵਾਬ ਕਿਵੇਂ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਰੋਤ ਤੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੈਰਾਨ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਅਚਾਨਕ ਹੈਰਾਨੀ ਅਣਸੁਖਾਵੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਜੋ ਵੀ ਕਿਹਾ ਉਸਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬੇਵਕੂਫੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ ਸਮਝੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਟਾਲਣਾ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੋ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਧੁੰਦਲੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਸ਼ਾਇਦ ਕੁਝ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਗੇ, ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਵਿਵਹਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਮਿਲਣ ਆ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਇਹ ਸੱਜਣ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ? ਉਸਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਪਰ ਇੱਕ ਪਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: ਬਾਹਰ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮ ਬਣਾਏ। ਇਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨੀਵਾਂ ਕੀਤਾ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਕਮਜ਼ੋਰਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮਾਫ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ। ਉਸਨੇ ਕਦਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਅਤੀਤ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਅਜਿਹੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਅਤੇ ਡਰ

ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਸੀ; ਡਰ ਦੇ ਨਾਲ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੁਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਆਈ, ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਔਰਤ ਭਟਕ ਗਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ।
ਇਸ ਲਈ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਲੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਅਰਥ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਹਾਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜ਼ਰੂਰ। ਅਤੇ... ਕੀ ਇਹ ਉਸਦੀ ਮੁੱਖ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੇਖਦੀ, ਦੇਖਦੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ? ਪਰ ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੱਲ ਸਕਦਾ ਸੀ?
ਜਿਵੇਂ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਖਰਾਬ ਪਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲਾ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਗਲੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਆ ਗਿਆ ਹੈ!'
ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ। ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਨੁਮਾ ਮੌਕਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੇਠਾਂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਨੂੰ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰਾ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਕਮਰਾ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਉਸ ਦੁਰਲੱਭ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਇਸਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮਹਿਮਾਨ ਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ ਜਿੱਥੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਫਿਰ ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹੁੱਕਾ ਅਤੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਕੋਨ ਪੇਸ਼ ਕਰਨੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨਗੇ।
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਮ ਵਾਂਗ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਟੋਪੀ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲੀ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੱਗ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਪੰਛੀ ਦੇ ਦੋ ਲਾਲ ਅਤੇ ਨੀਲੇ ਖੰਭਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਛੜੀ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਗਹਿਣਾ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਗਹਿਣਾ ਸੀ ਜੋ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡਾਕ ਦੇ ਕੋਟ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਵਿੱਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਇੱਕ ਚੌੜਾ ਰੇਸ਼ਮੀ ਬੈਸ਼ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਕਮਰ ਦੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਸਨੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਪਲੇਟ ਵਾਲੀ ਪਿਸਤੌਲ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਚਿੱਟੇ ਹਿਰਨ ਦੇ ਜੁੱਤੇ

ਮੁਗਲ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਸਨ। ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਸਾਫ਼- ਸੁਥਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਿਲਾਈ ਹੋਈ ਚਿੱਟੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਲੇਸ 'ਤੇ ਛੋਟੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੁਖਰਾਜ ਜੜੇ ਹੋਏ ਸਨ।
ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਪਤਲਾ ਅਤੇ ਜਵਾਨ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ, ਚੰਗੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸੂਝਵਾਨ ਪ੍ਰਜਨਨ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਗਦਾ-ਧਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ, ਢੱਕੀ ਹੋਈ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਟਰੇ ਫੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਟਰੇ ਫੜਾਉਂਦੇ ਹੋਏ, ਗਦਾ-ਧਾਰੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਗਦਾ-ਧਾਰੀ ਗਲੀ ਵਿੱਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖ ਕੇ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਉੱਠਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤ ਵਿੱਚ ਉੱਠੀਆਂ।
"ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆ ਸਕਦੇ ਹੋ।" ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਦੋਵੇਂ ਪੈਰ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਹੇਠ ਬੈਠ ਗਿਆ। "ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁੱਕੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਇਸ ਮਿੰਟ ਕੁਝ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪਦਾਰਥ ਪਰੋਸਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।" 'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਾ ਕਰੋ, ਨੌਜਵਾਨ ਸਰ। ਇਕੱਠੇ ਹੋਣਾ, ਮਿਲਣਾ ਹੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।'
ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੋਲ ਕਹਿਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਢੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਬੋਲਿਆ, 'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸਾਹਿਤਕ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਵਿੱਚ ਅਕਸਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
'ਇਹ ਮਹਾਮਹਿਮ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਧਾ ਹੈ। ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਹਾਡਾ ਸੇਵਕ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਤੁਹਾਡਾ ਸੇਵਕ ਕੁਝ ਬਣਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਪਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ।'
ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਇਰਾਦੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਨਿਮਰ ਸੀ। ਪਰ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਦਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤਿੱਖਾ ਸੰਕੇਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਣਜਾਣਪੁਣੇ ਅਤੇ ਮੂਰਖਤਾ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਵੱਡਾ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਠੰਢ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਜਾਂ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਅਤੇ ਤਰਕਪੂਰਨ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਬਾਰੀਕ ਰੰਗਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ

ਮੂਰਖਤਾ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਗਏ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ। ਉਸਦੀ ਤਰਫੋਂ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੀ ਭੋਲੀਪਣ ਕਾਰਨ ਸਨ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਨਾ ਵਧਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਜੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ।
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ,' ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸਫ਼ਰ ਆਸਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਿਪੁੰਨ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਮਿਲੇ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦੇ ਹੋ?'
'ਸਰ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।'
‘ਕਿਉਂ? ਇਹ ਕਿਉਂ?’ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਸਤਾਦ ਕਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ।’
ਇਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਸੀ, ਜੇ ਕੋਈ ਇਸਨੂੰ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਨਵਾਬ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕਾ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਭਰਤੀ ਹੋਵੇ, ਜੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗਾਲਿਬ ਵਾਂਗ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਖੁਦ ਇੱਕ ਵਾਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਵੇਂ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਹੁਣ ਤੱਕ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ ਹੀ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ 'ਤੇ ਉਤਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿਅਰਥ ਹੋਣੀ ਤੈਅ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਮਾਊਥਪੀਸ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ; ਤੰਬਾਕੂ ਬਾਰੀਕ ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁੱਕਾ ਖੁਦ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਧੂੜ ਨਾਲ ਧੋਤਾ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਘਰ ਵਿੱਚ ਧੂੰਏਂ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਚਾਲ ਸੀ - ਜਿਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਹੋਰ ਵੀ ਵਿਅਰਥ ਅਤੇ ਸੰਭਾਵੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨੁਕਸਾਨਦੇਹ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਅਜਿਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਬਿਹਤਰ ਸੀ; ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਬੋਲਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸੀ।

'ਇਹ ਮਹਾਮਹਿਮ ਦੀ ਉਦਾਰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਯੋਗ ਸਮਝਿਆ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਮਦਦਗਾਰ ਸਲਾਹਕਾਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਲਾਭ ਹੋਵੇਗਾ। ਅੱਜ ਦਿੱਲੀ ਨਵੇਂ ਉੱਭਰਦੇ ਕਵੀਆਂ ਲਈ ਅਸੀਮ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਦ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਸ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ, ਇੱਥੇ ਮਹਾਨ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹਨ।'
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਮਾਣਯੋਗ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਸਾਇਣਕ ਨਜ਼ਰ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਚਾਹਵਾਨਾਂ ਦੇ ਕੱਚੇ ਤਾਂਬੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟੇ ਹੋਏ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਮੱਥੇ ਹੁਣ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਧੁੰਦਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਿਮਰਤਾ ਭਰੀਆਂ, ਅਰਥਹੀਣ ਗੱਲਾਂ ਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝੀ ਰਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਲੰਮਾ ਕਰਨਾ ਉਚਿਤ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਆਨੰਦ ਦੇ, ਜੇ ਅਰਥਹੀਣ ਨਹੀਂ? ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵਿਰੁੱਧ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੀ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਉਸਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਾਂਗ ਲਟਕਦਾ ਰੱਖਣਾ ਮਹਿਮਾਨਨਿਵਾਜ਼ੀ ਜਾਂ ਸਭਿਅਕ ਵੀ ਸੀ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪਾਸੇ ਬੇਸਬਰੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਰਸਤੇ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਿਉਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਦੋਵੇਂ ਕੋਰਸ ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਸੰਭਵ ਸਨ। ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਫੇਰੀ ਕੁਝ ਵੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਾ ਹੋਵੇ; ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਭਰਾਤਰੀ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਭਾਰੀ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।
‘ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ,’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਢਿੱਲਾ ਜਿਹਾ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬੇਚੈਨੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਉੱਪਰਲੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ। ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈਂਡਿੰਗ ਤੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੇ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਤੋਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿੱਠੀ, ਸੁਚੱਜੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਸਵਾਗਤ ਜਾਂ ਸਵਾਗਤ ਦਾ ਆਖਰੀ ਕਿਣਕਾ ਵੀ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ‘ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ। ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਇੱਥੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹਾਂ!’
ਦੋਵੇਂ ਆਦਮੀ ਬਹੁਤ ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਮਜਬੂਰ ਵੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ ਜੋ ਵੱਧ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ

ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰ ਸਕਾਂ... ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ, ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦਿਓ।'
ਪਰ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਚਾਦਰ ਲਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਿੱਟੇ ਰੰਗ ਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਈਰਾਨੀ-ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਚਾਦਰ ਪਹਿਨੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਦੁਆਲੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਕੱਸ ਕੇ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ: ਭਰਵੱਟੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ, ਭਰਵੱਟੇ ਦੇ ਉੱਪਰ ਜੈੱਟ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ, ਚਮਕਦਾਰ ਝਲਕ, ਅੱਖਾਂ, ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣੀ ਨੱਕ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਮੂੰਹ ਜੇਕਰ ਦਰਸ਼ਕ ਉਸਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ; ਨਹੀਂ ਤਾਂ, ਇੱਕ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਪ੍ਰੋਫਾਈਲ। ਜੇ ਦਰਸ਼ਕ ਸਾਹਮਣੇ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ 'ਤੇ ਹਾਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਈ ਅਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਲੈ ਲਈ, ਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਚਾਰ-ਵਰਗ ਨਹੀਂ: ਉਸਦੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਪਰਦਾ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੇ ਸਮੇਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਈ, ਵਜ਼ੀਰ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵੱਲ ਚੋਰੀ-ਛਿਪੇ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਪਹਿਲੂਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਈ। ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਹੁਣ ਮਰੇ ਹੋਏ ਨਵਾਬ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਸੀ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਦੁਖਦਾ ਸੀ; ਬੀਤ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਰ ਯਾਦਾਂ - ਉਸਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦਰਦ - ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੋਲਡਰਿੰਗ ਲੋਹੇ ਵਾਂਗ ਦਾਗਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਲਈ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉਹ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਵਸ਼ੇਸ਼। ਉਸੇ ਪਲ, ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੋਣ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਬਣਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਰਾਪੇ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਕਾਰਨ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਗੁਆ ਦਿੱਤੀ; ਇਹ ਉਹ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰੰਗੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਵੱਲ ਲੈ ਗਏ। ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਲਈ ਆਇਆ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮੌਜੂਦਾ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਦੇਖ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਣ ਅਤੇ ਨੱਚਣ ਆਇਆ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਂ ਵੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗਾ ਜੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਮ ਨਾ ਕੀਤਾ।

"ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਸੀ," ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀਆਂ ਕਲਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਖਿੰਡਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ 'ਮਿਲਣ' ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੀ।"

'ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਦੂਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਂ ਮਿਲਣਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੋਣਾ ਅਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ।' ਉਹ ਸੁੱਕੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਦੋਸ਼ ਜਾਂ ਸਵੈ-ਤਰਸ ਦੇ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਸਫਲਤਾ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਹ ਬਹਿਸ ਕਰਨ ਜਾਂ ਚੇਤਾਵਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।
"ਹਾਂ, ਮੈਡਮ। ਅਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਾਣਮੱਤਾ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਚੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਬ੍ਰਹਮ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਨਕਸ਼ੇ 'ਤੇ, "ਹੋ"! ਅਸੀਂ ਘਾਹ ਦੇ ਇੱਕ ਸੁੰਗੜੇ ਹੋਏ ਟੁਕੜੇ ਦੇ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਬਲੇਡ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਗਿਣਦੇ।" ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮਹਾਨ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸੈਬ ਦੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਉਦਾਸ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਸੁਣਾਈ:
ਜੋ ਵੀ ਇਸ ਦੁੱਖਾਂ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ, ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ; ਧੂੜ ਚੱਖੀ, ਆਪਣੇ ਧੁਰੇ 'ਤੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਨੱਚਿਆ, ਇੱਕ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ, ਅਤੇ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ।
‘ਹਾਂ, ਸਰ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਵਿਅੰਗਾਤਮਕ ਸੀ। ‘ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਨੂੰ ਸੌਰੋਟਾਊਨ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕੀ ਸੀ?’
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਜਵਾਬ ਲਈ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਸਵਾਲ ਉਮਰ ਖ਼ਯਾਮ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੋਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।'
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤਿੱਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
‘ਕੀ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ? ਕਿਵੇਂ?’ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਮੂਰਖ ਬਣ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਤਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਹਾਨ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਕਲੀਮ ਹਮਦਾਨੀ ਦੀ ਇੱਕ ਤੁਕ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ:

ਜਿਸਨੇ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ: ਇੱਕ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਟਾਹਣੀ ਦੀ ਝਰਨੇ ਵੱਲ ਕੋਈ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

'ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ!' ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਕੁਝ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। 'ਤੂੰ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਕਿਉਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈਂ ਜੋ ਕੱਟੀ ਗਈ ਹੋਵੇ? ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਣਗਿਣਤ ਪੱਤਿਆਂ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਦੇ ਰਹੱਸ ਅਜੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪੇ ਹੋਏ ਹਨ।'
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਗਲਤੀ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਨਿਵਾਸੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਤਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਬਾਗ ਦਾ ਹਰ ਰੱਖਿਅਕ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਵਿਅਕਤੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਫਲ ਦੇਣ ਦੇ ਤਰੀਕੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਹਾਵਤ "ਹਰ ਰੁੱਖ ਲਈ, ਇੱਕ ਨਿਗਰਾਨ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ" ਜ਼ਰੂਰ ਮਾਣਯੋਗ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੀ ਹੋਵੇਗੀ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਕੁਝ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਫਲ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸਾਰੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਤਿੱਖਾਪਨ ਦੇ ਮੱਦੇਨਜ਼ਰ, ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਬੱਚਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਕੋਈ ਵੀ ਔਰਤ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਪਸੰਦ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਮਰਦ ਸੀ ਜੋ ਚੁਣਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਜਾਂ ਨਾਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿੱਚ ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ: ਉਹ ਇਸ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਔਰਤ ਉਸਨੂੰ ਸੂਖਮ ਵਿਅੰਗ ਨਾਲ ਟਵਿਟ ਕਰੇ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇਸਦਾ ਆਨੰਦ ਵੀ ਮਾਣੇ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਉਸਦੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਉਸ ਲਈ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਹਿਤ ਸੀ।
ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਤਰਕ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲੱਭਣਾ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਵੀ ਸੀ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਅਮੀਨੂਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ, ਸਗੋਂ ਲੋਹਾਰੂ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦਾ ਵੀ। ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਹਨ - ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਰਾ ਤੋਂ। ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ, ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਦੇ ਈਰਖਾਲੂ ਚੰਗੇ ਰੂਪ, ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਉਸਦੀ ਸਮਝ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਘਟੀਆ ਸੁਭਾਅ, ਉਸਦੇ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਲਾਤਕਾਰ,

ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਾਲੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਦੁਆਰਾ ਫਾਂਸੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਜਾਇਜ਼ ਤਿਆਗ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਗੁਰੂ ਸਨ, ਪਰ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੇ ਸ਼ਮਸੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਾਪਸੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਲਗਭਗ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਣਜਾਣ, ਸ਼ਮਸੁੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੋਵਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਲਈ ਨਫ਼ਰਤ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਛੋਟੇ ਲਈ, ਜਿਸਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੁਆਰਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਇੱਕ ਤੂਫ਼ਾਨੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਵਾਲੀ ਔਰਤ, ਜਿਸਦਾ ਸੁਹਜ ਚਮਤਕਾਰ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉੱਤੇ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੀਆਂ ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਈਰਖਾ ਦਾ ਇੱਕ ਅਣਪਛਾਤਾ ਝਟਕਾ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਪਸ਼ਟ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਦੂਰ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ। ਆਪਣੀ ਰੋਜ਼ਾਨਾ, ਵਿਹਾਰਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਤ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਅਮੀਨੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੰਡਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਚੁਭਦਾ ਸੀ: ਅਮੀਨੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਲੋਹਾਰੂ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਕੰਟਰੋਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲਗਭਗ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜੇਕਰ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਪਿਛਲੇ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਭਰਪਾਈ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਮੁਆਵਜ਼ੇ ਦੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣਾ ਉਚਿਤ ਹੁੰਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਨਕਾਰ ਕਰਕੇ, ਉਹ ਦੁੱਗਣੀ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਮਰਦਾਨਾ ਮਾਣ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਜਾਂ ਕਿਸਮਤ ਵਿਰੁੱਧ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਲਗਭਗ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਵਿੱਚ। 'ਜੀਵਨ ਦਾ ਰੁੱਖ ਜਿਸਨੂੰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਸਹਾਇਕ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਿਉਂ ਕਰੇ?'
‘ਹਰ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਛਾਂਟਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਨਾਈ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਟੌਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦਾਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ; ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਲੈ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਹਿਜੀਵਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਪਣੇ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਸੇਰ ਦੁਆਰਾ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਤਝੜ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਜੀਭ ਉਸ ਰੁੱਖ ਨੂੰ ਖਾਣ

ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋ...’ ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ‘ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਹੋ’, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। ‘ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਹੋ... ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ, ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ: ਜਿਵੇਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਕੋਰਸ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਚਾਰੂ ਦੌੜ ਦੀ ਘਾਟ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੰਚਲ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਵੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ, ਉਹ ਨਰਮ ਬਿਸਤਰੇ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਕਈ ਵਾਰ, ਗਰਮ ਸੁਆਹ ਉਸਨੂੰ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’
"ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਅਜਿਹੀਆਂ ਵਾਲ ਪਾੜਨ ਵਾਲੀਆਂ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਮੇਰੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਨ," ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਠੰਡਾ ਸੀ, ਜੇ ਸਖ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।"
"ਇਹੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਛੋਟੀ ਖਾਨਮ ਹੈ; ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਲਈ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਹੈ।"
ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਹਾਸੋਹੀਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਵਿਦਵਾਨ-ਕੁਲੀਨ ਲਈ ਵੀ। ਉਹ ਅੰਦਰੋਂ ਚਲਾਕ ਸੀ, ਪਰ ਹਾਰ ਮੰਨਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਸੱਯਦ ਸੀ, ਪਰ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇੱਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਸੀ।

‘ਖੈਰ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂਘ ਅਜੇ ਵੀ ਅਧੂਰੀ ਹੈ।’ ਉਸਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਕੌੜੀ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰੁਕ ਗਏ ਸਨ। ‘ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣਾ ਮੱਥੇ ਰਗੜਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ?’
'ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਪਰਦੇਸੀ ਨਹੀਂ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਰਗਾ ਸਲੂਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਉਹ ਮੁੜੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦਾ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਹੁਣ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹਜਨਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਕੁਝ ਸੰਕੇਤ, ਜਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨਿੱਜੀ ਝੁਕਾਅ ਦੀ ਹਲਕੀ ਚਮਕ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਿਆਰਾ ਚਿਹਰਾ ਕੁਝ ਸਖ਼ਤ, ਕੁਝ ਸਥਿਰ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਦੇ ਦਿਖਾਵੇ ਨਾਲ ਉੱਠਿਆ। ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਰੁਕਿਆ ਅਤੇ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਜ਼ੁਹੂਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ, ਜਿਸਦੀ ਗਾਲਿਬ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਸੀ:
ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਾਹ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਧਾਗਾ ਫੜੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਕੋਈ ਇੱਛਾਵਾਂ ਬੁਣਦਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਰਸਮੀ ਮੁਗਲ ਸਲਾਮ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ, ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਉੱਪਰ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੈ: ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਜੇ ਸੈਂਕੜੇ ਖਾਤੇ ਤੈਅ ਹੋਣੇ ਬਾਕੀ ਹਨ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਉੱਠਿਆ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਤਣਾਅ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਲਈ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਲਗਭਗ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਿਮਾਨ ਵੱਲ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਨੌਕਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸ ਪਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਸਿਰਫ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਜਿਵੇਂ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਹਿਸਾਬ ਅਜੇ ਵੀ ਬਰਾਬਰ ਕਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਦੀ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਮੈਂ ਦੋਵਾਂ ਜਹਾਨਾਂ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਲਏ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਚੁਕਾ ਦਿੱਤੇ। ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਨਰਮ, ਸੰਗੀਤਮਈ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਹਾਸਾ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਹਿੱਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਮਰ ਵੱਲ ਭੱਜਿਆ। ਪਰ ਹੱਸਦੀ ਕੁੜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰੋਂ ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੱਸ ਕੇ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
ਉਸ ਫੇਰੀ ਦੀ ਵਿਅਰਥਤਾ ਨੇ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਲਈ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਗਲੇ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਹੋਰ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕਿਆ। ਇਹ ਲੜੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪਾੜੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਪਰਕ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ, ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ, ਜਾਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਅਸਲ ਉਤਸੁਕਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਵਿਕਸਤ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸਿਆਣੀ ਅਤੇ ਜੱਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਜਾਂਚ ਜਾਂ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਜ਼ਿੰਦਗੀ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਜ਼ਿਆਉੱਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਤੇ ਉਸ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਮਪੁਰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਾਮੂਲੀ ਨੌਕਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ, ਕਿਸੇ ਅਣਹੋਣੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣਾ ਪੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਮਾਂਝਲੀ ਖਾਲਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ

ਰੱਖਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੁੰਦਾ, ਅਤੇ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਤਨਖਾਹ ਮਾਂਝਲੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਛੋਟੇ ਮੁੰਡੇ ਵਿੱਚ ਭੌਤਿਕ ਨਿਵੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੁੰਦੀ।
ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਯੋਜਨਾ ਵੀ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆਉਣ 'ਤੇ, ਉਹ ਪਰਿਵਾਰਕ ਸਬੰਧਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਵੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਨਰਮ ਕੋਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਪਿਤਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਉਸਦੇ ਚੰਗੇ ਦਿੱਖ ਅਤੇ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਵਹਾਰ ਕਾਰਨ ਉਸ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਵੀ ਸੀ: ਉਹ ਪਿਆਰ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਰ੍ਹਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਇਸਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ। ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਨੇ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੇ ਘਰ ਸਵਾਗਤ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਜੇਕਰ ਛੋਟੀ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਪਰ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਵਾਗਤ ਹੈ।
ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਘਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖਿੱਚ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਧੀ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ ਫਾਤਿਮਾ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ, ਦਿੱਖ, ਵਿਵਹਾਰ, ਘਰੇਲੂ ਹੁਨਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ। ਗਣਿਤ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਜਾਣਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀ-ਲਿਖੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਉਸਤਤ ਵਿੱਚ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗਾਉਣ ਅਤੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਰਧ-ਧਾਰਮਿਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਦਿਲ ਤੁਰੰਤ ਜੀਵੰਤ ਪਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਲਾਹੀਣ ਨੌਜਵਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਅਜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਫਾਤਿਮਾ, ਜਿਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਪਰੀ ਬਾਨੋ (ਪਰੀ ਔਰਤ) ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਖਿਝਾਉਣ ਲਈ, ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਸੱਚੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ ਵਜੋਂ, ਉਸਦੀ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ ਲਈ ਕੁਝ ਪਰਸਪਰਤਾ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ; ਪਰ ਪਰੀ ਬਾਨੋ ਲਈ ਪਿਆਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਮਾਰਟਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਘਰਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦੋਸ਼ ਨਾ ਲੱਗਣ ਕਾਰਨ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਵਰਗ ਦੇ ਹੋਰ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਾਂਗ, ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੇ

ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲਾਈਨ ਸੀ:
ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਇਹ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਮਾਰ ਅਤੇ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣ।
ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਖਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੁੰਡੇ ਸਨ ਜੋ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਜੋ ਮਾਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਰ ਸੋਹਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਲ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ ਫਾਤਿਮਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰੀ ਬਾਨੋ ਉਪਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਰਸਮੀ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ: ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਅਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤਕ ਜੀਵ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਫਾਤਿਮਾ ਵਰਗੇ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਪਤਲੇ, ਦੁੱਧ-ਖੰਡ ਵਰਗੇ ਮਿੱਠੇ ਪਿਆਰੇ ਸਰੀਰਕ ਪਿਆਰ ਲਈ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ, ਉਸਦੇ ਲਈ, ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੂਰ, ਅਪ੍ਰਾਪਤ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਸੰਭਵ ਵੀ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਜਵਾਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਲੋੜ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੁਆਰਾ ਸੰਚਾਲਿਤ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ, ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਜਵਾਈ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਉਸਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ। ਅਤੇ ਛੋਟੀ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੁੰਡਾ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਨਵਾਬ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਵੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਪਿਤਾ ਮਰ ਗਿਆ ਹੋਵੇ; ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨੇਕ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦਾ ਤੱਥ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇਗਾ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ, ਨਿੱਜੀ ਅਨੁਭਵ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਸਰੀਰਕ, ਸਰੀਰਕ, ਔਰਤ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੰਕੇਤ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਪਿਆਰੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਵਾਨ ਕੁੜੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਪਰਦਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਉਸਦੀ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ ਵੀ ਸੀ। ਆਓ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਝ ਕਵਿਤਾਵਾਂ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਵਾਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਣ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਜਮ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।
ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਨਿਰਣਾ ਕਰੋ: ਕੀ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਸੀ? ਨਹੀਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ।

xxx xxxxxx xxx xxxxxx xx xxxx xxx? xxxxxxxx 'xxxxx' xxxx xx xxx xxxxxx? xx xxxxxx xxx xxxx xx; xxx xxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xxxxxx
xxxx xx xxxx xxxx xxxxxxxxx xxx xxxxxxx xx xxx-xxxxxxx xxxxxxx xx xxx xx xxxxxx xxx xxxx xxxxxx xxx xxxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxxxx xxxx xxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxxx xxx xx xxxxxx xxxxx xx, xx xxxx xxxx xx xx xxxxxx xxxx xxxxxxxxx, xxxxxx xx xxxxxxx, xxx-xxx xxx xxxx xxxxxx xx xxxxxx, xxxxxx xxx xxxxxxxxx xxxxxxxxx xx xxxxxx xx xxxx xxxxxx xx xxxxxx xxxxxx xxxxxx xx xxxxxxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxxx, xxxx xxxxxxx xx xxxxxx xxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxxx xx xxxxxx xx, xx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxx xxxx xxx xx xxxxxxxx xxx xxxxxx xxx xxx xxxx xxxxxxxx xx xx xxxx xxx xxxx xxxx xxx xx xxx xxx, xxxx xx xxx xxxxxxx xxxx xx xxxxxx xxxx xxxxxxx xxxx xxx xxxx xxxxx xx xxx xxxxxx xx xxxx xxxxxx xxxx xx xxxx xxxx xx xxxx xxx xxxxxxx xxx xxxxxxx xxxxxx xx xxxx xxxx xx:
xxxxxx xxxxxxxx xx xxx xx xxxx xx, xxxxxxx-xxxxxxx xxxxxx-xxxxxx xx xxxx xx; xxx xxxx xxx, xxxxxxx xxx, xx xxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xxxxxx xxxxxxxx, xxxxxx xx xxxx xxx xx xxxxxx; xxxx xxxxxx xxx xxx xxxxxx xxx, xxxxxx xxx xxxx xx xxx

xxxxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xx xxx xxxxxxx xxxxxx xxxxxx xxxx xx xxxxxx xx xxxx xx xxxxxx xxxx xxx xxxxxx xxx xxxxxx xxx xxx xxx xx xxxxxxxx xx xxxx xxxxxx xx, xxxxxx xx xxxxxxx xxxxxx xxxx xxxx xxx xxx xxxxxxx xxxxxx xxxx xxxxxxxxx xx xxxx xxx xxxx xxxxxx xxx xxx xxxx-xxxxxx, xxxxxx xxxx 'xx xxxxxxx xxx xx xxxxxxxx xxxx xx:
xxx xxx xxxxxxxx xxxxxxx xxxxxx xxxx xxxxxxx xxx xx xxxx xxxxxxx xx xxxxxxxx xx xxxxxx xxxxxx xxx xx? xxx, xxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxx xxx xxxxxxxx xxx xxxx xxxx xxxx xxxx xxxxxx
xxx xxxx xxxxxx xx xxx xxxxxx xx xxxxxx xxx xxx xxxxxxx xx xxx xxxx xx xxxxxxx xxxx xxxx-xxxxxx xxx xxxxxxxx xxx xxxxxx xxxxxx xxx xxxxxxxx xxxxxxxxx xxxx xxxx xxxxxx xxx xxxxxx xxx xxxx xx xx xxx xxxx xx xxx xxxx xxx xxxx xx xx:

##, ####? ### ### ##### ### ### ##### ##### ##### ## ## ###
######, ###### ##### ######
- ## ##### ## ### ### ##, ## ### ##### ### ### ### ## ##;
##
#####:
######, #####, ##########, #######, #######: ######## ############ ## #######
##
######
###
########## ### ### ##### ##### ## ## ##### ######## ##:
#####, ## ##, ###### ### ##### ###### ## ###### ##### ##, ########
###
#######, ##### ###### ### ###### ## ### ## ######## ###### ######## ##### #########
######### ### ############## ##, ##### ##, ### ### ## ########## ### '## ######
##, ## ######## ### ## ###### #####
###
##
##, ###### ### ##### ##### ### ##### ########## ## ##########
##, ## ### #####, ## ######## ##### ###### ##### ######
'##, ## ######## ## ##### ##### ## ###### ###### ## ##### ## #####
###############, ###-##### ###### ##### #####
###
#####, ##### ### ###### ## ##### ###:
##: ### ##### ### ##### ##### ### ##
###, ## ### ##### ### ###### ######, ### ## ###; ###### ### ######
######: ##### ###
###, ### ##### ### ## ###### ###, ### ## ######## ##: ### ######### ######! ##
##, ##### ##### ##### ######### #####, #####: ## ######## ### ######
##;
##? ###, ## #########
##, ##### ##### ### #####!

ਮੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉੱਤਮ ਹੈ! ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਪਛਤਾਵਾ ਨਾ ਕਰੋ! ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮੀਆਂ ਨਾ ਛੱਡੋ! ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਦਾਘ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਮਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।
ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਥੀਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਵਿਚਕਾਰ ਕਾਲਪਨਿਕ, ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਨ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਪਰੰਪਰਾ-ਅਧਾਰਿਤ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਅਪੀਲ ਦੀ ਸੱਚਾਈ-ਅਧਾਰਤ ਤਾਕੀਦ ਜਾਪਦੀ ਹੈ; ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਖਿਕ ਕਲਾਕ੍ਰਿਤੀਆਂ ਵਜੋਂ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸੀਂ ਨਿੱਜੀ ਕਥਨਾਂ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਮਾਣਿਕਤਾ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹਾਂ। ਫਾਤਿਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ; ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਅਣਗਿਣਤ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਣਾਉਣਾ; ਫਾਤਿਮਾ ਦੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਦੇ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਘੰਟਿਆਂ-ਬੱਧੀ ਤੰਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਾ, ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂ ਅਸਲੀ: ਅਜਿਹੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦਾ ਸਾਰ ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਫੈਲਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਬਹਾਨੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣਾ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣਾ; ਕਰਿਆਨੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਨਾ; ਜੇ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੌਕੇ 'ਤੇ, ਫਾਤਿਮਾ ਘਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਨੂੰ ਪਾਲਨਾ ਕਰਨਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਫਾਤਿਮਾ ਨੂੰ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੇ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕਿੱਥੇ ਸੀ: ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਰੁਟੀਨ ਬਣ ਗਈਆਂ।
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਫਾਤਿਮਾ ਸੀ: ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪਾਨ ਜਾਂ ਠੰਢਾ ਪੀਣ ਦਾ ਗਲਾਸ ਭੇਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਗੁਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਛਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਢੱਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਹ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਟ੍ਰੇ ਅਤੇ ਗਲਾਸ ਜਾਂ ਪਾਨ ਦੇ ਡੱਬੇ ਨੂੰ ਸੰਤੁਲਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਹ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਭੋਜਨ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ; ਉਹ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੀ ਤਾਲ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੀ ਹੈ; ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੁੱਕਦੀ ਹੈ ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਉਹ ਦਸਤਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੀ ਭਾਵੇਂ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਘੰਟੇ ਪੁਰਾਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੇ ਦਿਲ ਦੀ ਉਲਝਣ ਨਹੀਂ?
ਆਮ ਮਰਦਾਨਾ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੇ ਨਾਲ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਦਸਤਕ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮਧੁਰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੰਦੀ ਸੀ: ਇੱਕ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਛਾਂ ਸੀ; ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪੇਰੂ ਦੇ ਚਮਤਕਾਰ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕਤਾ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਨਿੱਘ ਸੀ, ਉਹ ਫੁੱਲ ਜੋ ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ

ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਖਿੜਦਾ ਹੈ, ਗਰਮ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ; ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਜੋ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਇਹ ਪੁਕਾਰ ਰਹੀ ਸੀ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਆਓ। ਕੋਈ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ: ਉਹ ਅਣਕਹੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ, ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ, ਬੇਦਿਲ ਦੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਆਇਤ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ:

ਜਦੋਂ, ਦਿਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ, ਪਿਆਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬੁਲਾਇਆ; ਪ੍ਰੀਤਮ ਨੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਪੁਕਾਰਿਆ: ਇੱਥੇ ਬੇਦਿਲ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ!
ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਦਿਲ ਦੋ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨਾਲ ਬੋਝ ਸੀ, ਇੱਕ ਨਹੀਂ: ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਰਾਮਦਾਇਕ, ਸ਼ਾਂਤਮਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਲਹਨ ਬਣਾਉਣਾ। ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਟੀਚਾ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਯੋਗ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਸਾਖ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣ ਲਈ ਉਸ ਸਾਖ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਤਰੀਕਾ ਨਹੀਂ ਲੱਭ ਸਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨੂੰ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਪਰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਫ਼ਤਰੀ ਨੌਕਰੀ ਜਾਂ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਵਜੋਂ ਕਿਸੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਸਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਕਵਿਤਾ ਇੱਕ ਕਵੀ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਪੇਸ਼ਾ, ਪੇਸ਼ਾ, ਦਿਨ ਬਿਤਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਸਾਧਨ: ਕਵਿਤਾ ਸਾਰੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਮੁਸ਼ੱਫ਼ੀ ਦੀ ਰੁਬਾਈ ਦੀ ਇੱਕ ਜੀਵੰਤ ਤਸਵੀਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ: ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਉਦੇਸ਼ ਦੇ ਚੰਗੀ ਸੀ - ਦੁਨਿਆਵੀ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ। ਰਹਿਣ ਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ, ਡਿਊਟੀ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ; ਉਹ ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਜੋੜੀ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਲਈ ਉਸਦੀਆਂ ਤਾਂਘਾਂ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਵੀ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਜਵਾਨੀ ਵੱਲ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਸਨ: ਇਹ ਸਭ ਉਸਦੀ ਜ਼ਮੀਰ ਅਤੇ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਪੂਰੇ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਗਰੀਬ ਆਪੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਿਰਾਸ਼, ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਜੂਝਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ, ਜੇ ਉਹ ਇੰਨੀ ਹੀ ਸਮਝਦਾਰ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਸੀ, ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਵੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਗੁਆਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹੁਣ ਹੋਰ ਗੁਆਉਣ ਦਾ ਨਹੀਂ

ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਸੱਚ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਗਰੀਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਵੀ ਸਨ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿ-ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਵੀ ਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮੀ ਨਾਲ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦੇ ਜਾਪਦੇ ਸਨ। ਜ਼ਹੀਰ ਦਿਹਲਵੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢੇ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੇਸ਼ੇ ਤੋਂ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਇੱਕ ਅਟੇਲੀਅਰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਸ਼ਾਲੀ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਅਤੇ ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਇਹ ਪੁਰਾਣਾ ਉਸਤਾਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਸ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕਿ ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਉਸਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਹ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਸਮਾਜਿਕ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਉਸਤਾਦ ਮਜ਼ਹਰ ਅਲੀ ਖਾਨ, ਹਾਜ਼ਰੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਸਨ। ਮਜ਼ਹਰ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਸਕੈਚ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸਨ। ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਉਸਤਾਦ ਫੈਜ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸੀ; ਇਹ ਪੁੱਤਰ, ਜੋ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ, ਨੇ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਪੋਰਟਰੇਟ ਪੇਂਟਿੰਗ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਮਾਰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਕੈਚ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਸਕੈਚ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਪਾਬੰਦੀ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਬਣਾਉਣ 'ਤੇ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਇਨਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ। ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਵਿਕਾਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕਿੱਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਣਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਘਰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਚਿੱਤਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਫੁੱਲ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਹੁਣ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਦੀ ਮਲਕੀਅਤ ਹੈ। ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਮਾਮਲਾ ਆਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਪੱਥਰ ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਵੀ ਸਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਨੇ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ

ਇਸ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਦੇ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਹੋਈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਕਿਸੇ ਮਾਲਕ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾਈ ਰੱਖੇ। ਦਰਅਸਲ, ਚਰਚਾ ਯਾਦ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਅਜ਼ੀਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਅਸਥਾਈ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਉਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤਾ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਬਾਰੇ ਇਸ ਫੁਟਕਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਇਆ।
ਮੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੰਨੇ-ਪ੍ਰਮੰਨੇ ਮਾਸਟਰ ਪੇਂਟਰ ਸਨ; ਉਹ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਉਤਪਤੀ ਬਾਰੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮੁਸ਼ਕਲ ਆਈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅਸਲੀ ਪੇਂਟਿੰਗ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਡੀਲਰ ਕੋਲ ਇਸਦੀ ਇੱਕ ਅਪੂਰਣ ਕਾਪੀ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਮੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੋਂ ਵੀਹ ਰੁਪਏ ਵਿੱਚ ਤਸਵੀਰ ਖਰੀਦੀ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਟੇਲੀਅਰ ਵਿੱਚ ਚਮਕਦਾਰ ਪੇਂਟਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਇੱਕ ਬਿਹਤਰ ਕਾਪੀ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਪੋਰਟਰੇਟ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ; ਫਿਰ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਪੂਰਨ ਅੰਤਿਮ ਛੋਹਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤੇ।
ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦਾ ਅਟੇਲੀਅਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪੋਰਟਰੇਟ ਬਣਾਉਣਾ ਸੀ - ਮਿਆਰੀ, ਰਵਾਇਤੀ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਉਲਟ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਜਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇ; ਇਹ ਕੰਪਨੀ ਸਕੂਲ ਆਫ਼ ਪੇਂਟਿੰਗ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਆਧੁਨਿਕਤਾ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਉਸਤਾਦ ਖੁਦ ਪੂਰੀ ਹੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਭੇਜਿਆ... ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਕੰਬ ਗਏ: ਤਸਵੀਰ ਇੱਕ ਜੀਵਤ ਮਨੁੱਖ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਕੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਆਤਮਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਤੈਰਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਲਈ ਪੋਰਟਰੇਟ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਲਈ ਊਰਜਾਵਾਨ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ?
ਉਹ ਗੁਰੂ ਅੰਦਰੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਮਾਸ ਅਤੇ ਹੱਡੀਆਂ ਕਦੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਸਮਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਬੈਠੀ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਜਾਣ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੇ ਜਾਂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ। ਪਰ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਰਹੱਸ ਹੈ? ਇੰਝ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਚਿੱਤਰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ... ਇਹ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ: ਇਹ ਜਾਦੂ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਦੂ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਟਰ ਵਿੱਚ ਹੈ;

ਜਿਸਨੇ ਚਿੱਤਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਉਹ ਕਦੇ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਕੰਮਲ ਤਸਵੀਰ ਪੁਰਾਣੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕਲਾ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਲੁੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ, ਕੰਬਦੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ, ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਪੋਰਟਫੋਲੀਓ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਵੱਲ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਸਮੇਟਣ ਲਈ ਕਾਹਲੀ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਅਭਿਆਸ ਅਨੁਸਾਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ, ਜਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸ਼ਾਹੀ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਸੁਚੇਤ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਗੁਣਾਤਮਕ ਤਬਦੀਲੀ ਬਾਰੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਵਧੇਰੇ ਸੁਚੇਤ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਮਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਦੁਬਾਰਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹੇਗਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਭਰੀ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਨ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਪਰਦੇਸੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਸਿਰਫ਼ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰ, ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਪੈਸੇ 'ਤੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ: ਇਹ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ, ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਰਣਨੀਤੀ ਦੇ ਚੈਕਰਬੋਰਡ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਫਿਰੰਗੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੇ ਕਲਾ, ਕਵਿਤਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ; ਇਸਨੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਪੜਾਅ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਦੰਤਕਥਾ 'ਤੇ ਮੁੱਖ ਭਾਈਚਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮਿੱਥਾਂ ਅਤੇ ਬਿਰਤਾਂਤਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਿਖਾਉਣ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਫਲ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਰੌਸ਼ਨੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਹ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਸਵਰਗੀ ਕਿਰਪਾ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਵੇਗਾ, ਝੂਠੇ ਸਨ, ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੁਰਾਣੇ ਸਨ।
ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਵਿੱਚ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਛੁਪਿਆ ਸੁਨੇਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਕਿਉਂਕਿ ਹਾਲਾਤ ਬਦਲਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਦਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਢਾਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਲੋੜੀਂਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਸੀ; ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਖੁਦ ਬਦਲੇ ਹੋਏ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਵਿਕਸਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਿਖਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਟਿਊਟਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ, ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੱਟੜਤਾ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ

ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਵਧਾਨ ਰਿਹਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਬੇਸ਼ੱਕ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਨੂੰ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਤਖਤ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਉਸ ਪੈਟਰਨ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਢਾਲਿਆ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਰਾਜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਸਭ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਆਚਰਣ ਦਾ ਮਿਆਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਵਜ ਬਾਬਰ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਸਨ। ਅਦਾਲਤ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ; ਉਸਦਾ ਮੁੱਖ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਤੁਰੰਤ ਪਿੱਛੇ ਸੀ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡੱਬੇ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੋ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤਸਵੀਰ ਕੱਢੀ।
ਅੱਖਾਂ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਕਾਮੁਕਤਾ ਦੀ ਇੰਨੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਪੋਰਟਰੇਟ ਕੁਝ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਹੀ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ - ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਝਪਕਣੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਭਰਵੱਟੇ ਚੁੱਕਣਾ - ਪਰ ਇਹ ਇਸ਼ਾਰਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਦਾ ਜਾਂ ਅਸ਼ਲੀਲਤਾ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਨਾਜ਼ੁਕ, ਸੁਚੱਜੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲਗਭਗ ਲੰਬੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਨਾਲ ਲਟਕੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਸੀ, ਪਰ ਅੱਖਾਂ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਨੀਵੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੋਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਲ ਧਾਰੀਆਂ ਦੇ ਸੂਖਮ ਸੰਕੇਤ ਸਨ; ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਇੱਕ ਮਨਭਾਉਂਦੀ ਠੰਢਕ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਤਾਜ਼ੇ ਖਿੜੇ ਹੋਏ ਜੰਗਲੀ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ। ਲੰਬੀ, ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗਰਦਨ ਇੱਕ ਹਿਰਨ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਜਿਸ 'ਤੇ ਪੰਨਿਆਂ ਦਾ ਹਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਾਲਰਬੋਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਤੋਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਚੀਰ ਤੱਕ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪੱਥਰ ਬਰਾਬਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸਨ - ਅੱਧੇ ਛੋਲੇ ਦੇ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰਿਆਲੀ ਠੰਢੀ, ਦਰਸ਼ਕ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਹਰੇ ਘਾਹ ਦੀ ਕਿਨਾਰੀ। ਸਿਰ ਦੁਪੱਟੇ ਦੇ ਸਿਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਬੈਠਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਆਪਣੇ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿੰਤਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਸਦੀ ਉਮਰ, ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਵਾਂਗ, ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਸਹਿਮਤੀ ਜਾਂ ਝਗੜੇ ਦੀ ਕਿਸਨੂੰ ਪਰਵਾਹ ਸੀ? ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਚਿਹਰਾ, ਗਰਦਨ, ਮੋਢੇ, ਬਾਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਜਾਦੂ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਵਿੱਚ ਊਰਜਾਵਾਨ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ - ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦੇ

ਰਹਿਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਮੁਰਦਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗੀ। ਇਹ ਕੋਈ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਚੱਲਦਾ, ਜੀਵੰਤ ਧਾਰਾ ਸੀ, ਜੋ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਜੀਵਨ ਲਹੂ ਨਾਲ ਵਗਦਾ ਸੀ; ਇੱਕ ਧਾਰਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਫਤਹੁਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਚੌਂਤੀ ਸਾਲ ਦੇ ਸਨ। ਕ੍ਰੋਨੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ ਇੰਨਾ ਫਤਹਿਨਾ ਲਕਾ ਫਤਹਿਨ ਮੁਬਿਨਾਨ ('ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਜੇਤੂ ਬਣਾਇਆ') ਦੇ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਮੁੱਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜਨਮ ਮਿਤੀ ਏਐਚ 1254 ਦੇ ਕ੍ਰੋਨੋਗ੍ਰਾਮ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਲੰਡਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ 1812 ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਬਣਾਇਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਉਸਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ: ਫਤਹੁਲ ਮੁਲਕ (ਧਰਤੀ ਦੀ ਜਿੱਤ)। ਉਹ ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਮੁਹੰਮਦ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ 29 ਸਤੰਬਰ 1837 ਨੂੰ ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਤਖਤ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਸਮੇਂ, ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਬਹਾਦਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਰਾ ਬਖ਼ਤ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਪੰਜ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਨਜ਼ਰ ਵਜੋਂ ਭੇਟ ਕੀਤੇ: ਇੱਕ ਰਸਮੀ, ਰਸਮੀ ਤੋਹਫ਼ਾ।
ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਬਹਾਦਰ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਵਾਰਸ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੌਥੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਅਹੁਦਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ - ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਦਾ ਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ, ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ - ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਨ ਉਪਾਧੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ - ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਦੂਜਾ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਸਥਾਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਸੰਭਵ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਬਹੁਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਮ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤੀ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਢੁਕਵਾਂ

ਸਮਝਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖਾ ਸੀ। ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਕੋਲ ਕਦੇ ਵੀ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਕੋਈ ਅਹੁਦਾ ਜਾਂ ਦਰਜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਦੇ ਖੂਨ-ਖਰਾਬੇ, ਜਾਂ ਘਰੇਲੂ ਯੁੱਧ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ, ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਤਰੀਕਿਆਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਢਾਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਨਾਲ, ਮੁੱਢਲੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਿਯਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਲਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਲਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ। ਉਹ ਕਈ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਸਰਵਉੱਚ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਮਾਹਰ ਸਵਾਰ ਅਤੇ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦੀ, ਜਾਂ ਰੇਖਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਕਵੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਰਮਜ਼ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਸਦੀ ਗੱਦ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੇਖਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਤਸਵੀਰ ਸੀ। ਰਾਜ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਉਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੂਲ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ।
ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਕਰਕੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਿਰ ਸੀ: ਉਹ ਉਸ ਤਬਦੀਲੀ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਸਿਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਮਰਾਜ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸਮਾਜ ਅਤੇ ਰਾਜ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰਕਾਰ ਲਈ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ, ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਤੀਕੂਲ ਹਾਲਾਤਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਵੇਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ। ਸ਼ਾਇਦ ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਤਬਦੀਲੀ ਅਤੇ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ੱਕੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ।

ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਤੈਮੂਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਉਲਟ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੈਕਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਪਿਆਰੀ ਪਤਨੀ ਉਸਦੀ ਚਚੇਰੀ ਭੈਣ ਫਜ਼ਿਲਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਘੋੜਸਵਾਰ, ਹੁਸ਼ਿਆਰ, ਸੁੰਦਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਖਤ ਦੀ ਧੀ ਸੀ, ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੀ ਬਗਾਵਤ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਨਿਕਾਲਾ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ 1821 ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਜਲਾਵਤਨੀ ਦੌਰਾਨ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਧੀ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਲਈ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਅਤੇ ਤੈਮੂਰ ਕਬੀਲੇ ਵਿੱਚ ਓਨੀ ਹੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਚੰਗੀ ਦਿੱਖ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਜ਼ਿਲਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਜੀਈ। ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਦੀ ਮਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨਾਲ ਸੀ। ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ 1857 ਦੇ ਫਿਰੰਗੀ ਵਿਰੁੱਧ ਉਭਾਰ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦੌਰਾਨ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਤੰਬਰ 1857 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਡਸਨ ਦੁਆਰਾ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਿਜ਼ਰ ਸੁਲਤਾਨ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਫਜ਼ਿਲਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਹਾਤਿਮ ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਸੀ, ਜੋ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹਿਦਾਇਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦੀ ਧੀ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇੱਕ ਧੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨੂੰਹ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ, ਉਸ ਧੀ ਦੇ ਦੁੱਧ ਛੁਡਾਉਣ ਦੀ ਰਸਮ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਨਾਚ ਦੇ ਸ਼ੋਅ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਕੇ ਅਤੇ ਮੌਜੂਦ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ। ਇਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਉਹੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦੁਰ-ਚਿੰਤਕ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਲਈ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਸਤੰਬਰ 1857 ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲੜਾਈ ਬੰਦ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਦੀ ਬਹਾਲੀ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਮੁਖੀ ਵੀ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ। ਅਜਿਹੇ ਸੰਕੇਤ ਸਨ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਅਤੇ ਹਾਤਿਮ ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਬਹੁਤ ਸੁਹਿਰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਤਸਵੀਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖੀ, ਪਰ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਹੋਰ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨੌਜਵਾਨ ਇੰਨਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੁੰਦਰ ਕਿਉਂ ਸੀ, ਅਤੇ

ਫਿਰ ਵੀ ਇੰਨਾ ਹਨੇਰਾ ਕਿਉਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਅਣਚਾਹੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਇਸ 'ਤੇ ਨਾ ਪੈਣ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਪਣੇ ਟਿਊਨਿਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਦਰਅਸਲ, ਮੀਆਂ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਾਲਕ ਸੀ।
ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਜੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਰਖੇਲ ਬਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਾਂ ਵੱਖਰੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਇਕੱਲੇ ਉਸ ਨਾਲ ਬੱਝਿਆ ਹੋਇਆ? ਉਸਨੇ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਦੀ ਕੁਝ ਅਸਪਸ਼ਟ ਰਿਪੋਰਟ ਸੁਣੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸਦੇ ਨਤੀਜੇ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸੋਚ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ, ਅਤੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸੰਜਮ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਸੰਭਵ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਠੁਕਰਾ ਸਕਦੀ ਸੀ... ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਿਵੇਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ? ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸਬੰਧ ਹਨ, ਸਾਡੇ ਪਾਸੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਅਤੇ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਸਮੀ, ਸੀਮਤ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਉਸਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਣਾ ਇੱਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਵੇਗਾ... ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿਣਾ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?
ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਪਰਦਾ ਕੁਝ ਇੰਚ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ, 'ਮਾਨਯੋਗ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਉਸਤਾਦ ਆ ਗਏ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਨ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆਪਣੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਕਸੇ ਵਿੱਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗਿਆ ਹੋਵੇ।
"ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਦੀ ਉੱਤਮ ਮੌਜੂਦਗੀ ਇੱਥੇ ਹੈ? ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।"
"ਸਰ, ਉੱਤਮ ਹਾਜ਼ਰੀ," ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਜ਼ੌਕ ਪਰਦਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੋਇਆ, ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੀ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਸੀ।

'[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[-[-[[?'
‘[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[; [[[[[[[[[[[[[[[[[[’

[[[, [[[[[[[[, [[; [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[, [[, [[[[[[[-[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[, [[, [[[[[[, [[[[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[; [[[[[[[[[[[[, [[[; [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[, [[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[, [[; [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[, [[-[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[
[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[[[[[[[[[[[[, [[; [[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[[, [[['[[[[[[[[[[[[[[, [[[[[

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੋ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੋ। ਹੁੱਕਾ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।'
‘ਜਨਾਬ, ਇਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੀ ਵੱਡੀ ਦਿਆਲਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹੁੱਕਾ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸਮਝਾਂਗਾ।’ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਇਲਾਇਚੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ।
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੋਂ ਮਹਿਮਾਨ ਨਿਵਾਜ਼ੀ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਨਾ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸ਼ਾਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਜ਼ੌਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਜਾਣ-ਪਛਾਣਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
"ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਸੂਖਮ ਨੁਕਤਿਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋ। ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਦੀ ਤਾਂ ਇਸਨੂੰ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਸ਼ੇਖ ਜ਼ੌਕ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਝਿੜਕ ਦੀ ਇੱਕ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਝਿੜਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਵੱਲੋਂ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਸੁਧਾਰ ਕੀਤਾ: 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਸੂਰਜ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਤੁਹਾਡੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।' ਜ਼ੌਕ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਤੁਹਾਡੇ ਪੋਰਟ ਤੋਂ ਹੁੱਕਾ ਮਿਲਣਾ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਹੈ, ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਸਰਲ। ਸਰ, ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਤੇਜ਼ ਖੰਘ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਹਾਂ। ਨੀਂਦ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਵਰਜਿਤ ਵਸਤੂ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਮਦਾਤ-ਉਲ-ਹੁਕਾਮਾ ਦਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਧੂੰਆਂ ਜਾਂ ਹਨੇਰਾ ਭਾਫ਼ ਹੋਵੇ।'
ਇਸ ਲੰਬੀ ਮੁਆਫ਼ੀ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਹਾਸਾ-ਮਜ਼ਾਕ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਨਹੀਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਆਰਾਮ ਦੀ ਘਾਟ ਦਾ ਕਾਰਨ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੁੱਕਾ ਪੀਣ ਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਨਾ ਜੋੜੋ।'
ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ, ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਕੋਲ ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਥਾਲੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਦੋ ਛੋਟੀਆਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਸੁੱਕੇ ਮੇਵਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਮਰ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਝੁਕ ਕੇ, ਇੱਕ ਥਾਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਬਦਾਮ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਅਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਦਾਮਾਂ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦੇਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ!'

‘ਹਾਂ, ਸਰ,’ ਫਤਹੁਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਓ ਦੇਖੋ, ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਛੰਦਬੱਧ ਲਾਈਨ ਹੈ: “ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।” ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਵੱਲ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਾਈਨ ਨੂੰ ਸੀਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਲਾਈਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ਼ਾਇਦ, ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਖੈਰ, ਵਿਸ਼ੇ ਜ਼ੌਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਅਧੀਨਗੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਮਹਾਨ ਅਰਬ ਕਵੀ ਇਮਰੌਲ ਕੈਸ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਕਾਂਤ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਟਿੱਡੀਆਂ ਦੇ ਝੁੰਡ ਵਾਂਗ ਸਨ: ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਨੇ ਦੋ ਫੜੇ, ਚਾਰ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ ਸਨ।
ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੇ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।' "ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਉਸਤਾਦ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ।"
ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ, ਜ਼ੌਕ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ: ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਰਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਬਦਾਮ ਭੇਜੇ; ਇਸ਼ਾਰਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਤੋਹਫ਼ਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।
'ਓ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਉਸਤਾਦ! ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਹੀਰੇ ਹੋ! ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਇਹ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਹੈ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮਣਾ ਪਸੰਦ ਆਵੇਗਾ!' ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

ਜ਼ੌਕ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਤੋਂ ਇੱਕ ਉਦਾਰ ਲਹਿਰ ਹੈ। ਪਰ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਾਣੀ ਲਈ ਪਿਆਸੇ ਹਨ, ਘਰ ਵਾਪਸ ਭੇਜੋਗੇ, ਇਹ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ: "ਅਸੀਂ ਸੜ ਰਹੇ ਹਾਂ"?'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ, ਕੁਝ ਉਲਝਣ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਬੋਲਿਆ, 'ਉਸਤਾਦ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿਹੜੀ ਮੁਸੀਬਤ ਜਾਂ ਮੁਸੀਬਤ ਆਈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੌਂ ਸਕਿਆ; ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬੀਤ ਗਈ ਪਰ ਮੈਂ ਇੱਕ ਪਾਸਿਓਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਬਦਲਣ ਅਤੇ ਜਲਦੀ

ਨੀਂਦ ਆਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲਖਨਊ ਤੋਂ ਸ਼ੇਖ ਨਸੀਖ ਦੀ ਉਹ ਮਸ਼ਹੂਰ ਗ਼ਜ਼ਲ ਜਾਣਦੇ ਹੋ:
ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਭੁੱਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਜਾਵਾਂ। ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਮੁੱਕ ਗਈ ਹੈ: ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
'ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਹਾਲਤ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਆਇਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹੀ। ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਥਪਥਪਾਉਣ ਅਤੇ ਸੁਲਾਉਣ ਲਈ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਤਾਇਨਾਤ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਦੀ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਆਇਤ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਫੂਕਿਆ, ਪਰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਆਖਰੀ ਆਇਤ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦਰਸਾਇਆ:
ਐਂਪਲੀਟਿਊਡ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ, ਹੇ ਮੁਏਜ਼ਿਨ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬੁਲਾਇਆ। ਤੁਹਾਡੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੱਕਾ ਅਤੇ ਮਦੀਨਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚੇ!
'ਜ਼ੀਨਤ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਂ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ, ਇਸ਼ੂ ਕੀਤਾ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ, ਕਦੋਂ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਜਾਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ੁਬਾਨ 'ਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀਅਤ, ਸ਼ੇਖ ਨਸੀਖ ਦੀ ਉਹੀ ਆਇਤ ਫਿਰ ਸੀ।'
ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਉਹੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਇਹ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੀ ਸੀ: ਇੱਥੇ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਨਵੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇੱਕ ਅਫਵਾਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਖਤਮ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਗਲਤ ਸਾਬਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋ ਨਵੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈਆਂ। ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਵਾਂਗ, ਜ਼ੌਕ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਗੱਪਾਂ, ਅਫਵਾਹਾਂ ਅਤੇ ਬੇਤੁੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਰੱਖਿਆ ਜੋ ਹਰ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਹਰ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਚੱਕਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣੀ, ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਨਸੀਖ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਸੁਣਾਇਆ: ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੁਖੀ ਹੈ; ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹੁਣ ਕਿਤੇ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਰੱਬ ਉਸ 'ਤੇ ਅਤੇ ਸਾਡੇ 'ਤੇ ਰਹਿਮ ਕਰੇ; ਉਹ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਖੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।
ਬੇਸ਼ੱਕ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਸ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਦੇ ਭਾਸ਼ਣ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ

ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੇ ਜ਼ੌਕ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਹੈ; ਨੀਂਦ ਦੀ ਘਾਟ ਨੇ ਮਾਣਯੋਗ ਦੇ ਕਾਵਿਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਉਤੇਜਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰਤਿਭਾ, ਜੋ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਰੁਕ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ?'
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਜਨਾਬ, ਮੈਂ ਸ਼ੇਖ ਨਸੀਖ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਆਇਤਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੂਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਸੁਧਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਵਾਂਗਾ।'
"ਆਹ! ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਕਰੋ।"
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਕਹੀ:
ਮੈਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ; ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਉਤਸੁਕ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਿੱਥੇ ਜਾਵਾਂ?
‘ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਹੈ।’ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਕਿਹਾ। ‘ਸ਼ੇਖ ਦੀ ਆਤਮਾ ਵੀ ਉੱਚੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ!’
‘ਮੌਜੂਦਗੀ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕੰਡਿਆਂ ਉੱਤੇ ਘਸੀਟਦਾ ਹੈਂ!’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਹੁਣ ਅਗਲੀ ਸੁਣੋ; ਇਹ ਕੁਝ ਕੀਮਤੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ।’ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ:
ਜੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦੁੱਖ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੇ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਉਸਨੇ ਜ਼ੌਕ ਵੱਲ ਉਤਸੁਕ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਤਾਦ ਵੀ ਰੁਕਿਆ ਨਹੀਂ - ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਉਸਤਾਦ, ਇਸਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਭ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿਓ।'
‘ਯਕੀਨਨ, ਬਿਲਕੁਲ। ਆਓ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ ਥੀਮ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ! ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਗੰਗਾ ਅਤੇ ਜਮਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਹੋਵੇਗਾ।’
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ:
ਮੈਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹਾਂ; ਉਹ, ਅਣਪ੍ਰਤੱਖ ਦੀ ਆਤਮਾ; ਮੈਨੂੰ ਉੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ। 'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਹੁਣ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ! ਅਜਿਹੀ ਕਵਿਤਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਯੋਗਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਧਾਏ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਧਾਏ।'
ਨਮੀ ਦਾ ਇੱਕ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਭਾਵਪੂਰਤ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦਾ ਜਾਪਿਆ। ਉਹ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਡੀ ਪਕੜ ਹੁਣ ਲਗਭਗ ਜ਼ੀਰੋ ਹੈ; ਦਿਲ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ ਇੱਕ ਸੰਸਾਰ ਹੈ, ਨਰਕ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਦੋਵੇਂ। ਕਾਸ਼ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸ ਸੰਸਾਰ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ!' ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਰਹੱਸਮਈ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵੇਖੀ, ਇੱਕ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਜੋ ਫਲਰਟ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਐਲਾਨ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗੁਣ ਵਿੱਚ ਯੋਗ ਹੋਵੇ, ਕੋਈ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਚੁਣ ਸਕਦੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਉਸ ਲਈ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦੇ ਖਿੜਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਜਿਸਨੂੰ ਸਿਰਫ ਕਵੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੀ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਹਰ ਝੁੰਡ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰੀ ਗਰਦਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਹੰਕਾਰੀ ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਹੋਣ ਦੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੀ ਹੈ; ਉਹ ਗਰਦਨ ਜਿਸਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਮੋੜ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਜੋ ਵਾਅਦਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਦਰਦ ਵਿੱਚ ਦੋਹਰਾ ਝੁਕਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਕੰਡੇ ਨੇ ਵੀ ਚੁਭਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਸੰਘਣੀ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਮਾਨ, ਪ੍ਰਤੱਖ ਸੰਸਾਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਿਤ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਉਹ, ਅਣਜਾਣ ਸੰਸਾਰ ਵਾਂਗ ਸੂਖਮ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਨਾਜ਼ੁਕ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਕਿਵੇਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਮੈਂ ਉਸ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੀ ਸੀ?
ਉਸਤਾਦ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ ਆਪਣੇ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਹਰੇਕ ਸਰਪ੍ਰਸਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਸੰਦਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੇ ਜਜ਼ਬ ਹੋਣ ਦੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਮਹੱਤਵ, ਉਸਦੀਆਂ ਹਾਲੀਆ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੂਡ ਬਾਰੇ ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਇੱਕ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਲੈਣਾ ਦੇਣਾ? ਸਲਤਨਤ ਦਾ ਕਾਰੋਬਾਰ ਹੁਣ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ; ਹੁਣ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਲਿਖਤਾਂ ਚਲਾਉਣਾ ਹੀ ਜਿੱਤਾਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਨ। ਉਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਸਾਬਤ ਹੋਵੇ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਇੱਕ ਹੀਰਾ ਸੀ, ਪਰ ਜਿਸਨੇ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਲਈ ਗਹਿਣਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਗੋਬਰ ਦੇ ਢੇਰ 'ਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਵਰਗਾ ਕਠੋਰ ਦਰਬਾਰੀ ਵੀ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹਿੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਇੱਕ ਮਾਣ, ਇੱਕ ਹੰਕਾਰੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜੋ ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਵੇਖਿਆ ਸੀ: ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ ਜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸੀ ਉਹ ਮੌਜੂਦਾ ਸਦੀ ਦੇ ਜੀਰੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣਾ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੀੜਾ-ਖਾਧਾ ਬੋਹੜ ਦਾ ਰੁੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਮਰਕੰਦ ਅਤੇ ਖੀਵਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲੇ ਚੌੜੇ, ਜੰਗਲੀ ਘਾਹ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਣਮੱਤਾ, ਸੰਘਣਾ, ਛਾਂਦਾਰ ਸਮਤਲ ਰੁੱਖ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਦਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਨੇੜੇ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਅਤੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਭ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ...
'ਉਸਤਾਦ, ਅਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ।' ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਈ। ਜ਼ੌਕ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵਿਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠਿਆ, ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਆਪਣੀ ਜਾਗਦੀ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਿਆ; ਉਸਨੇ ਬਸ ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਖੱਬੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ', ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਝੁਕਾਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਦੋਂ ਪਰਦਾ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ, ਕਦੋਂ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ, ਜਾਂ ਕਦੋਂ ਜੁੱਤੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁੱਤੀ ਪਾਈ।
ਉਸਤਾਦ ਇੱਕ ਔਰਤ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਦੇ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਤੁਰਿਆ, ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ; ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਮਾਪੇ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰ ਸਨ, ਉਹ ਸਜਾਵਟੀ ਤਲਾਅ ਅਤੇ ਸਾਵਨ ਭਾਦੋਂ ਨਾਮਕ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀਆਂ ਸੀਟਾਂ ਤੋਂ ਲੰਘਿਆ - ਦੋ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੀਂਹ ਵਾਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਭਾਰਤੀ ਨਾਮ - ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਰਸਤੇ ਰਾਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਡੂੰਘੇ ਖੂਹ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਔਰਤ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਡੇ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਰਸਤੇ ਤੱਕ ਲੈ ਗਈ। ਦੋ ਢਾਲ-ਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਉੱਥੋਂ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ ਦੇ ਗਾਰਡਹਾਊਸ ਤੱਕ ਲੈ ਗਏ ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ।
ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਤਾਦ ਜ਼ੌਕ ਚੈਂਬਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਤਸਵੀਰ ਕੱਢ ਲਈ।

60

ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਮੌਲਵੀ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਦੁਬਿਧਾ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ

ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਸੀ: ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਹਨੇਰੇ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ - ਸਿਰਫ਼ ਰਿਸ਼ਤੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਭਰ ਦੀ ਸੰਗਤ - ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਦੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ੇ ਦੀ ਔਰਤ ਸਮਝਦਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਸੀਮਤ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਮਝਦਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਰਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਗਾਉਂਦਾ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਇੱਕ ਪੇਸ਼ੇਵਰ ਔਰਤ, ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸੈਕਸ ਵਸਤੂ, ਇੱਕ ਵੇਚਣਯੋਗ ਜਾਂ ਵਟਾਂਦਰੇਯੋਗ ਵਸਤੂ ਵਜੋਂ ਸਮਝਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਪੂਰੀ ਦਿੱਲੀ ਉਸਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਸਦੀ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂਰ ਬਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੇ ਬੇਗ਼ਮਾਂ ਦੇ ਵਰਗ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਕੋਈ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ, ਜਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਔਰਤ - ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਚੋਣ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ - ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ, ਜਿਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਗੁਣ ਅਤੇ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸੀ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਹੁਤਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਉਮਰ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ, ਅਣਦੇਖੇ ਦ੍ਰਿਸ਼। ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਸੀ: ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰਾਂ, ਜਾਂ ਅਫਵਾਹਾਂ, ਜਾਂ ਗੱਪਾਂ ਵਜੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ ਜੋ ਸੈਕਸ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਅਤੇ ਗਲੀਆਂ ਦੀ ਹਵਾ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ; ਜਾਂ ਜੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਸਵੀਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਨਭਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਮਨੋਰੰਜਨ ਪਾਇਆ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਭੁੱਖਾ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਉਲਟ, ਉਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ

ਸੀ। 'ਖੁਸ਼ੀ ਦੀਆਂ ਮਾਲਕਣਾਂ' ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤਣ ਜਾਂ ਹਾਰਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਮੀਰਾਂ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰੁਟੀਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਜੀਵਨ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਭਾਲ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਕਈ ਸਰੋਤਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਉਸਦੇ ਚਿੱਤਰ ਦੁਆਰਾ ਸੱਚ ਸਾਬਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ; ਪਰ ਦਿਲ ਨੂੰ ਜੋੜਨਾ ਅਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਮੋੜਨਾ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸਨ।
ਦੇਰ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਇਮਾਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਹਬਾਈ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਜੋ ਉਸਦਾ ਅਧਿਆਪਕ ਅਤੇ ਦੋਸਤ ਸੀ ਜੋ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਉਸਤਾਦ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਿਦਵਾਨ, ਕਵੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਭ ਤੋਂ ਉਲਝਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਦੇ ਮਾਹਰ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਤਾਦ ਨਾਲੋਂ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਿਆ, ਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦਾ ਦਰਬਾਰੀ ਵੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਕੋਲ ਹਾਸੇ ਦੀ ਵਧੀਆ ਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਉਹ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਮੂਡ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਬੇਚੈਨ ਜਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਹਬਾਈ ਨਾਲ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਧੂ ਫਾਇਦਾ ਸੀ: ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸੂਫ਼ੀ ਵਰਗ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਚੰਗੇ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਕਰਨ ਲਈ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ, ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਆਪਣੀ ਦੇਰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਹਟੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਠੰਡੇ ਦੁੱਧ ਨਾਲ ਭਰੇ ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਨਾਲ ਆਇਆ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਵੱਡਾ ਭਾਂਡਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਗੁਲਾਬ ਜਾਮੁਨ ਸੀ - ਗੂੜ੍ਹਾ, ਨਰਮ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਮੀਰ ਮਿੱਠਾ ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਮੀਰ ਅਤੇ ਗਰੀਬ ਦੋਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ - ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਕ ਹੋਰ, ਸਮਾਨ ਭਾਂਡਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਲ ਪੂਆ ਸੀ, ਇੱਕ ਡੂੰਘੀ ਤਲੀ ਹੋਈ, ਭਾਰੀ ਮਿੱਠੀ ਪੈਨਕੇਕ, ਜੋ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕੁਲੀਨ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਸ਼ਤੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸੁਨੇਹਾ ਵੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਕਿ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੇ ਨਾਸ਼ਤਾ ਭੇਜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਬਰਖਾਸਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਢੁਕਵਾਂ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ-ਚੌਥਾਈ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਵਾਜਬ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।

ਸਨ, ਹਾਰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸਨ।
ਰੇਖਤਾ ਪ੍ਰਸੋਦੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਟ੍ਰੈਕਟ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਅਨੁਵਾਦ ਲਈ ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧੰਨਵਾਦੀ ਰਹੇਗਾ। ਹਦਾਇਕ-ਅਲ ਬਲਾਘਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਫਕੀਰ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ, ਇਸਨੂੰ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖੀ ਗਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪ੍ਰਸੋਦੀ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਧਿਕਾਰਤ ਲਿਖਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਬਾਈ ਦੀ ਨਵੀਨਤਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਨੁਵਾਦ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੈਕਸਟ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਲਈ ਵਧੇਰੇ ਪਹੁੰਚਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨੜਿੰਨਵੇਂ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਚੁਣੌਤੀ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਲੇਖਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਖਾਨ ਮੋਮਿਨ ਤੋਂ ਵੀ ਬਚ ਗਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਯੋਗਤਾ ਸੀ। ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਾ ਟ੍ਰੈਕਟ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੰਜੀਨਾਹ-ਏ ਰੂਮਜ਼ (ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਸੀ।
ਇਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਰ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ, 'ਉਸਤਾਦ, ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਬੁਝਾਰਤ ਹੈ?' ਫਿਰ ਸਾਹਬਾਈ ਆਪਣੀ ਬੁਝਾਰਤ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਉਸਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਅਕਸਰ ਅਸਫਲ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਣਲਿਖਤ ਨਿਯਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਤਾਦ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਿੱਕਾ (ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਗਭਗ ਸ਼ੁੱਧ ਚਾਂਦੀ) ਨਾਲ ਇਨਾਮ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੁਪਏ ਦਾ ਜੁਰਮਾਨਾ ਅਦਾ ਕੀਤਾ।
ਜਿਸ ਦਿਨ ਅਸੀਂ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਮ ਗੱਲ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, 'ਉਸਤਾਦ, ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਬੁਝਾਰਤ?'
ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਉੱਤੇ ਰੱਖਿਆ। 'ਜਨਾਬ, ਮੈਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਵਜੂਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਬੁਝਾਰਤ ਇੱਕ ਅਜੀਬ, ਸਿਰਹੀਣ ਅਤੇ ਲੱਤਾਂਹੀਣ ਚੀਜ਼ ਹੈ; ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰੱਖੀਏ ਜਿੱਥੇ ਪੈਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰੱਖੀਏ ਜਿੱਥੇ ਸਿਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਹੋਂਦ ਆਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਬੁਝਾਰਤ ਦੀ ਕੀ ਕੀਮਤ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ?'

ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੈ ਕਿ ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਭਾਸ਼ਣ ਇੱਕ ਬੁਝਾਰਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ: ਉਸਨੂੰ ਹੱਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਉਸੇ ਮੁਹਾਵਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਬੁਝਾਰਤ ਵਰਗਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਦੁਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਕੱਟ ਦੇਵੇਗਾ। ਅਚਾਨਕ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਗਲਿਆਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੇ ਹੋਏ ਸੁਣਿਆ, ਜੋ 'ਖੱਸੀ' ('ਨਸ਼ਟ') ਬੱਕਰੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦੀ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮਾਸ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ, ਸ਼ਬਦ 'ਖੱਸ' ('ਵਿਸ਼ੇਸ਼') ਉਸਦੇ ਮਨ ਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚਮਕਿਆ; 'ਖੱਸ' ਤੋਂ, ਉਹ 'ਅਖਸ' ('ਸਭ ਤੋਂ ਖਾਸ') ਵਿੱਚ ਛਾਲ ਮਾਰ ਗਿਆ; ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇਸਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦ 'ਆਮ' ('ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ, ਸਭ ਤੋਂ ਆਮ') ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਕੀਤੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਆਸਾਨ ਸੀ: ਇਹ ਸਭ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਬੀ ਜੜ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਖੇਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ, 'ਬੁਝਾਰਤ' ਅਰਬੀ 'ਮੂਆਮਾ' ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਅੰਮਾ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪੈਰ ਕੱਟੋ, 'ਅੰਮ' ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ। ਹੁਣ ਸਿਰ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਬਦਲੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਅਮਮ' ਮਿਲੇਗਾ, ਜਿਸਦਾ ਉਚਾਰਨ 'ਆਮਮ' ਹੈ। ਪਰ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ, ਸ਼ਬਦ 'ਅਮਾ' ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਰੇਖਤਾ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਅਰਥ 'ਅੰਨ੍ਹਾ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ: 'ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਅਮਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਸਕੇ।' ਉਸਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ 'ਆਮ' ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ 'ਅਮਾ' ਨਾਲ ਛੇੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਿਲਕੁਲ ਵੱਖਰੇ ਮੂਲ ਤੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਮੂਲ ਦੀ ਇੱਕ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।
‘ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੀ ਤਰਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਲੰਬੀ ਪਹੁੰਚ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ?’ ਉਸਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਪਰ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ “ਮੁਆਮਾ” ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਕੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿਓਗੇ, ਤਾਂ—ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ—ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਚਾਚੇ ਨੂੰ “ਅੰਨ੍ਹਾ” ਸਮਝੋਗੇ?’
ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਘਾਤਕ ਗੰਭੀਰ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸਿੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇਮਤਿਹਾਨ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬੁਝਾਰਤ ਮੋਡ ਵਿੱਚ ਖੇਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ; ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੁਝਾਰਤ ਲਈ ਚੁਣੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ, 'ਮੁਆਮਾ' ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿਓ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 'ਅੰਮਾ' ਮਿਲੇਗਾ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਦਾ 'ਅਮਾ' ਵਜੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਹਿੰਦੀ ਲਿਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ, ਧੁਨੀ ਦਾ ਦੁੱਗਣਾ ਹੋਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹ 'ਅਮਾ' ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਅਮਾ' ('ਅੰਨ੍ਹਾ') ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਅਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ 'ਮੁਆਮਾ' ਦੇ ਪੈਰ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਯਾਨੀ 'ਅ', ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ 'ਅਮਾ' ਨਾਲ ਜੋੜਦੇ ਹਾਂ...

ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਇਸਨੂੰ 'ਅਮਾ' ਦੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਜੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਸਾਨੂੰ 'ਅਮਾ' ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ 'ਅਮ' ਦਾ ਬਹੁਵਚਨ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਚਾਚਾ'। 'ਨਹੀਂ, ਮੌਜੂਦਗੀ। ਕਦੇ ਨਹੀਂ,' ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਅਸੀਂ "ਕੁੱਲ੍ਹਾ ਆਮੀਨ" ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਬੁਰਾ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਆਪਣੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਚਾਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ?'
ਹੁਣ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਇੱਕ ਚਲਾਕੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। 'am' ਲਈ, ਜਿਸਦਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਰਥ 'ਆਮ' ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਦਾ ਅਰਥ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ 'ਸਾਲ' ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਣ, ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ "ਕੁਲਾ ਅਮੀਨ ਵਾ ਅੰਤੁਮ ਬਿਖੈਰ" ('ਪੂਰਾ ਸਾਲ, ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਠੀਕ ਹੋਵੋ') ਦਾ ਵਾਕੰਸ਼ ਕਾਫ਼ੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ।
ਸਾਹਬਾਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਹੁਤ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਆਇਤ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਬੁਝਾਰਤ-ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰੇ ਜਿਸਨੂੰ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੌਕੀਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲਗਭਗ ਅਣਸੁਲਝਿਆ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਅਚਾਨਕ, ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਨੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਾਦਿਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਸਾਬੀਰ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਵੀ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਦਾ ਚੇਲਾ ਸੀ। ਸਾਹਬਾਈ ਦੀ ਫੇਰੀ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ, ਉਹ ਉਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਸੀ (ਰੱਬ ਸਾਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਦੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਵੇ!) ਕਿ ਸਾਬੀਰ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀਆਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਬਿਰਤਾਂਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਲਿਸਤਾਨ-ਏ-ਸੁਖਨ (ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਬਾਗ਼) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਵਿਦਵਾਨ ਉਸਤਾਦ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾਇਆ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਬੀਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸਾਲ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਵੰਸ਼ ਦੇ ਕਾਰਨ ਸਾਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਕਰਮ ਬਖ਼ਤ, ਸਮਰਾਟ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਵੰਸ਼ਜ ਸਨ।
ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉੱਪਰ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸਾਹਬਾਈ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੱਲ ਕੱਢਿਆ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦੁਰ ਦੇ ਸ਼ੇਖੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ 'ਅੱਜ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਚੌਥਾਈ ਰੁਪਏ ਲਈ ਮਾਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ'। ਜਦੋਂ ਸਾਬੀਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਸੂਰਜ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਸਾਹਬਾਈ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ

ਅਸਲ ਉਦੇਸ਼ ਤੱਕ ਲਿਆਉਣ ਦੇ ਕਿਸੇ ਢੁਕਵੇਂ ਤਰੀਕੇ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅਚਾਨਕ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦੁਰ ਨੇ ਉਸਤਾਦ ਨੂੰ ਇੱਕ ਆਮ, ਗੱਲਬਾਤ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਉਸਤਾਦ, ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੈ।'
"ਹਾਂ, ਜ਼ਰੂਰ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਨ ਹਾਂ।"
'ਤੁਸੀਂ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ?'
‘ਸਰ, ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਉਹ ਔਰਤ ਹੈ ਜੋ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਸੀ? ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ...’
ਫਤਹਿਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ, 'ਉਸਦੀ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ!'
'ਸਰ, ਬਿਲਕੁਲ।'
'ਸਾਡੇ ਘਰ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ, ਜਾਂ ਹੁਣ ਵੀ ਹੈ, ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਸੀ... ਜਾਂ ਰਾਣੀ ਦੀ ਉੱਚੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।' ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। 'ਜੇਕਰ ਕਦੇ ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਦਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਲਾੜੇ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਅੱਗੇ ਵਧਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਇੱਕ ਘਰ ਤੋਂ ਦੂਜੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਦੁਲਹਨ ਬਾਹਰੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਰਸਮੀ ਪਾਲਕੀ ਅਤੇ ਸਾਜ਼-ਸਾਮਾਨ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਦੇ ਸਨ। ਕੋਈ ਵੀ ਕਦੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।' ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਗੱਲ ਤੁਰੰਤ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਇੰਨਾ ਵਿਸਥਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਦੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਪ੍ਰਥਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। 'ਬਿਲਕੁਲ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੁੱਖ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਦੋਵਾਂ ਧਿਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਮੀਟਿੰਗ ਗੱਲਬਾਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ।'
'ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਉਸਤਾਦ, ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਨਵੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ; ਅਸੀਂ ਬਾਹਰ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤਾਂ ਹੀ ਆਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਹੋਣ, ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸਿਓਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਲਈ ਵੀ, ਮਹਾਰਾਜ ਮਹਾਬਲੀ ਦੀ ਚੁੱਪ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਆਗਿਆ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।'
'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੈ...' ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ।
'ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਪਰ ਫਿਰ...?'

ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਜਲਦੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਫਿਰ ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ। ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮਹਾਬਲੀ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗੱਲ ਕਹਿਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਦੇਖ ਲਵਾਂਗਾ।'

‘ਪਰ... ਮਹਾਬਲੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ... ਖੈਰ, ਇਹ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਬਹੁਤ ਦਿਆਲੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ...’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇੱਛਾ ਦੇ। ਦਰਬਾਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦਾ ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਲੁਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫਿਰ ਵੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਰਕਲ ਦੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ।
ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਜ਼ੌਕ ਦੀ ਉੱਚੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਦੀਆਂ ਮੂਲ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ, ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸਮਝਦਾਰੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਨਾਬ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਚੇ ਸੁਭਾਅ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ, ਉਸਦੀ ਤਰੱਕੀ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸਦੀਵੀ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਨ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਣ। ਉਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਸ਼ੰਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ...'
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਚੁੱਪ ਰਹੋ, ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ! ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸਤਾਦ ਜੀ ਮਾਮਲੇ ਦੇ ਸਾਰ ਤੱਕ ਇੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ।' 'ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਔਲਾਦ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ,' ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ। 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਬਖਸ਼ਿਆ ਹੈ। ਦੁਨੀਆ ਦਾ ਮਾਲਕ ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ; ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਬਣਨ ਦਾ ਸਵਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਲਪਨਿਕ ਹੈ; ਇਹ ਅਕਾਦਮਿਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਰਾਣੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ, ਜੇਕਰ ਉਸ ਕੋਲ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਅਰਥ ਹੋਣ ਲਈ ਪਾਬੰਦ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਮੌਜੂਦਗੀ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਸਦੀਵੀ ਰਹਿਣ, ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਸੁਝਾਵਾਂ ਵੱਲ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦੇਵੇਗੀ। ਮੇਰੀ ਸੀਮਤ ਬੁੱਧੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਖਿੜ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। 'ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇ! ਉਸਤਾਦ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ੁਭਕਾਮਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀ ਸਮਝ ਦੀ

ਤਿੱਖਾਪਨ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੀ, ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਾਂਗਾ।'
'ਬਹੁਤ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇ, ਮੈਂ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਰਾਹੀਂ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੁਖਦ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।'
'ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਫਲਤਾ ਦੇਵੇ।' ਅਚਾਨਕ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਠੰਡਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: 'ਮੌਤ ਅਤੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ।' 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਾ ਬੋਲੋ। ਉਹ ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਸਿਰਜਣਹਾਰ, ਦਇਆਵਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਰਬੀ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ: "ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੈ"? ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਭੀਖ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਚੋਰ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦੇਵੇਗਾ; ਜ਼ਰੂਰ, ਉਹ ਦੇਵੇਗਾ।'
'ਇਹ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਮਹਾਨ ਖਾਨ-ਏ-ਖਾਨਾਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, "ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ, ਬਹੁਤ, ਤਾਂਘ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।"
'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ,' ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਉਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ: ਇਹ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸਬਰ ਤੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਲੀਗ ਹੈ। ਪਰ ਪਿਆਰ, ਇੱਕ ਛਾਲ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ ਨੂੰ ਉਡਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।
ਸਾਹਬਾਈ ਦੀ ਸੁਹਾਵਣੀ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਭਰੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੁਣ ਉਦਾਸੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਰੁਕਣਾ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਚਾਲ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਆਇਆ ਅਤੇ ਦੱਸਿਆ, 'ਉੱਚੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਤਾਦ ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ, ਬਿੰਕਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।'
'ਓਹ, ਹਾਂ। ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਮੇਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕੁਝ ਗਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਭਟਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਛੁੱਟੀ ਮੰਗਣ ਦਾ ਇੱਕ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਹ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਅੱਧਾ ਉੱਠਿਆ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਉਸਤਾਦ।' 'ਮਾਲਕ ਜਨਾਬ, ਇਹ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅਗੇਤ 'ਤੇ ਹੀਰੇ ਦੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਉਣਗੇ।'
'ਜਾਓ। ਰੱਬ ਨਾਲ ਜਾਓ,' ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਗੰਭੀਰ, ਸੀਨੀਅਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।

ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮੌਲਾਨਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਚੀ ਰਹੇ, ਉਸਤਾਦ ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।'
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਜਾ ਕੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਠੀਕ ਰੱਖੋ! ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਲਾਮ ਕਰੋ; ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ, ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ!'
ਉਸਤਾਦ ਮੀਰ ਨਾਸਿਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਬੀਨਾ - ਮਿਆਰੀ ਸੰਗੀਤਕ ਸਾਜ਼ - ਦੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਸਤਾਦ ਸਨ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਵੀ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ, ਸੂਫ਼ੀ ਅਤੇ ਮਾਸਟਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰ, ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਵੰਸ਼ਜ ਵੀ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਯਮ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸੱਦੇ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸੱਤ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਗਾਇਕੀ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਉਸਤਾਦ ਨਿਜ਼ਾਮ ਖਾਨ, ਧਰੂਪਦ, ਅਤੇ ਪਰਕਸ਼ਨ ਸਾਜ਼ ਪਖਵਾਜ ਦੇ ਮਾਸਟਰ ਉਸਤਾਦ ਮੁੱਖੂ, ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਾਰ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਏ।

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮੁਹਾਰਤ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਸੀ। ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦੀ ਲਹਿਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਹੁਣ ਤੱਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਰੋਕਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਾ ਮਿਲੇ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਰਪੇਟ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਬੀਨਾ ਧੁਨਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਦੂਜੇ ਸਾਥੀ ਕਾਨੂੰਨ, ਤਾਨਪੁਰਾ, ਅਤੇ ਮੱਧ-ਪੂਰਬੀ ਦਫ਼ ਵਰਗੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਪਰਕਸ਼ਨ ਸਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਧੁਨ ਵਜਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਪਖਾਵਜ ਦੇ ਮਾਹਰ, ਅਤੇ ਸਵਰਗ-ਨਿਵਾਸ ਉਸਤਾਦ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਮੁਖੀ, ਮੱਖੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੰਗੀਤ ਸਾਜ਼ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਿਗਨਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਸਾਜ਼ ਸੈੱਟ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸਮਕਾਲੀ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨੋਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ, ਜੌਨਪੁਰੀ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਅਲਾਪ, ਬਿਨਾਂ ਪਰਕਸ਼ਨ ਸੰਗਤ ਦੇ। ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਦੇ ਅਲਾਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦੋਵਾਂ ਦਾਫ ਵਾਦਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕੋਮਲ, ਲਗਭਗ ਅਸਥਾਈ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਅਲਾਪ ਖਤਮ

ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਉਸਤਾਦ ਮੱਖੂ ਪਖਾਵਜ ਦੀ ਡੂੰਘੀ, ਪਰ ਲਚਕਦਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਗਏ। ਹੁਣ, ਨਿਜ਼ਾਮ ਮੀਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਕੋਮਲ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਅਲਾਪ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਸਾਜ਼ ਗਾਉਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚੱਲਦੇ ਰਹੇ, ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲੱਗੇ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਪੈ ਗਏ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਭ ਕੁਝ ਲਗਭਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਿਆ, ਪਰ ਕਾਨੂੰਨ ਅਤੇ ਤਾਨਪੁਰਾ ਦੀ ਧੁਨ ਲਈ। ਹੋਰ ਵੀ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਡਰੋਨ ਇੱਕ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵਗਦੀ ਧਾਰਾ ਵਾਂਗ ਬਣ ਗਏ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਸਾਨ ਢਲਾਣ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ। ਬੀਨਾ ਇੱਕ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੀ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਅਤੇ ਹਉਕੇ ਬਣ ਗਈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਚੰਚਲ ਪ੍ਰੇਮੀ ਲਈ ਵਿਰਲਾਪ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।
ਇਸ ਮਾਹੌਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਖਲੀਲ ਸ਼ਰਵਾਨੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵੱਡੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਗੂੰਜਦੇ ਸਨ; ਇਹ ਪਪੀਹਾ ਪੰਛੀ ਦੀ ਦੂਰ ਦੀ ਪੁਕਾਰ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਹੈ, ਪੀ... ਪੀ... ਪੀ ਕਹਾਂ... ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ, ਕਿੱਥੇ? ਕਿੱਥੇ? ਨੇੜੇ ਆ ਰਹੀ ਪੁਕਾਰ, ਜਿਵੇਂ ਭਾਰੀ ਪਰਦੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਚਾਰੋਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ: ਹਾਏ, ਹਾਏ ਉਸ ਲਈ ਜਿਸਦਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ; ਹਾਏ, ਹਾਏ ਉਸ ਲਈ ਜਿਸਦਾ ਸਾਥੀ ਤੇਰੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ; ਪਿਆਰੇ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਤੇਰਾ ਦੁੱਖ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸਾਥੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਹ ਹਾਂ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੀ ਗਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਇਹ ਲੋਕ ਮੇਰੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚੀ ਸੀ? ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਣ? ਪਰ ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਗੀਤ, ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਉਸਦੀ ਸੰਗੀਤ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਈ। ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਉਹ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੱਟ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਤਾਲ ਵੱਲ ਝੂਲਦਾ ਹੋਇਆ। ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ, ਬੀਨਾ ਦੀ ਗਤੀ ਅਤੇ ਗਾਇਕ ਦੀ ਲੈਅ ਤੇਜ਼, ਫਿਰ ਤੇਜ਼, ਫਿਰ ਇੰਨੀ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਬੀਨਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ, ਉਸਦਾ ਰੁਮਾਲ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਿਆ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦੇ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਝੁਕ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਹੀ ਢਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਬੇਹੋਸ਼।
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਵਿਗੜਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ, ਸਾਰੇ ਸਾਜ਼ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਏ, ਅਤੇ ਰੁਕ ਗਏ; ਗਾਇਕ ਵੀ ਹੌਲੀ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਰਮ, ਮਰਨ ਵਾਲੀ ਡਿੱਗਣ ਨਾਲ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਨਿਜ਼ਾਮ ਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਪੂੰਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪਸੀਨਾ ਉਸਦੀ ਕੱਛਾਂ ਅਤੇ ਛਾਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ, ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਸੀਨਾ ਟਪਕਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਚਾਈਨਾਵੇਅਰ ਕੱਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੀਸਟੋਰੇਟਿਵ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ; ਉਸਦੇ ਗਦਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਮਲਮਲ ਦੇ ਬਣੇ ਇੱਕ ਚੌੜੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸੁਕਾ ਲਿਆ। ਗਦਾ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ; ਹੁਣ ਹਰ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਮ ਰੁਖ਼ ਮੁੜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਠੀਕ ਜਾਪਿਆ, ਤਾਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਅਹਿਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਰਾਗ ਜੈ ਜੈਵੰਤੀ ਵਿੱਚ ਅਲਾਪ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਨੋਟ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਉਸਨੇ ਕਮਾਲ ਇਸਮਾਈਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰੁਬਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ; ਇਸ ਵਾਰ ਕਵਿਤਾ ਜਨੂੰਨ ਅਤੇ ਪੀੜਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰ ਵਿਸ਼ਾ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ: ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਸੱਚੇ, ਸਰੀਰਕ ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਖੁਸ਼ੀ। ਰਚਨਾ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਉਹੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਅੰਤ-ਤੁਕਾਂਤ:
ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਤੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ, ਕੀ ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਅੱਜ ਰਾਤ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹਾਂ, ਕੀ ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ? ਸਾਡੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ, ਬੁੱਲ੍ਹ ਖੁੱਲ੍ਹੇ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ, ਪ੍ਰਭੂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ ਕੀ ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ?

ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਰਾਗ, ਸਮਾਂ, ਸ਼ਬਦ: ਜਿਵੇਂ ਖੁਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਉੱਚ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਭੇਜਿਆ ਹੋਵੇ। ਅਤੇ ਫਿਰ, ਮੀਆਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਦੀ ਆਵਾਜ਼, ਡੂੰਘੀ ਨਹੀਂ, ਬਾਸ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਬੈਰੀਟੋਨ ਵੱਲ ਝੁਕਦੀ ਹੋਈ, ਅਭਿਆਸੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚਾਰਜ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਤਲੀ, ਪਰ ਗੂੰਜਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ; ਇਹ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਈਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਸੀ ਜੋ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ - ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਇੱਛਾ - ਅਤੇ ਇਹ ਸਭ ਰਾਗ ਜੈ ਜੈਵੰਤੀ ਦੇ ਸੁਰਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਧਾਰਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਭਿੱਜਦਾ ਅਤੇ ਸੰਤ੍ਰਿਪਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੇ ਜਜ਼ਬੇ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਪਹਿਲੀ ਕਵਿਤਾ ਗਾਉਣ ਵੇਲੇ ਉਸਦੀ ਰੂਹ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਹਲਚਲ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਦੀ ਡੂੰਘੀ ਚੁੱਪ, ਉਹ ਜਾਦੂਈ ਚੁੱਪ ਜੋ ਹਰ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਗਦੇ ਸੁਪਨੇ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਘੇਰ ਲੈਂਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੈਸ਼ਨ ਨੂੰ ਲੰਮਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਮੁੱਖ ਗਦਾ-ਧਾਰਕ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ, ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ, ਉਸਨੇ

ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਮੀਰ ਨਸੀਰ ਸਾਹਿਬ, ਮੀਆਂ ਨਿਜ਼ਾਮ ਖਾਨ ਸਾਹਿਬ, ਅਤੇ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।'
ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਜਾਗ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਦੁਪਹਿਰ ਬੀਤ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਅਤੇ ਫਰਸ਼ ਦੇ ਲੈਂਪ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਜਗ ਰਹੇ ਸਨ। 'ਓਹ, ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ!' ਉਹ ਬੋਲਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ। ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ: 'ਭਾਈ, ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਡੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਕਿਸੇ ਦੂਰ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ!'
ਦੋਵੇਂ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੇ ਝੁਕ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਨ ਜੀ, ਸਾਡੇ ਗਲੇ ਘੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਸਾਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਤਾਲ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ ਬੇਈਮਾਨੀ ਹੈ, ਪੂਰਾ ਧਰੂਪਦ ਗਾਉਣਾ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਈ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੰਡਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੂੰ ਢੁਕਵੇਂ ਇਨਾਮ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਟੁਕੜਿਆਂ ਦਾ ਰਸਮੀ ਦਰਬਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਸੁਰ ਹਨ ਅਤੇ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਦਾ ਰੋਮਾਂਚ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਦ ਆਵਾਜ਼ ਅਤੇ ਤਾਲ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਕੈਦੀ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਕੀਤਾ: ਲੈਂਪਸ਼ੈਡ ਦਾ ਹਰ ਧਾਗਾ ਇੱਕ ਜਾਲ ਵਾਂਗ ਹੈ; ਪਤੰਗੇ ਦੀ ਬੇਰਹਿਮੀ ਉਸਦੇ ਖੰਭਾਂ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਤੰਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

61

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਮਦਾਤ-ਉਲ ਹੁਕਮਾ ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦੁਰ ਸਿਰਫ਼ ਮੁੱਖ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਸਨ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਅਹੁਦਾ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਦੇ ਵੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂ ਮੁੱਖ ਤਨਖਾਹ ਮਾਲਕ ਦੀ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਦੇਖੇ ਗਏ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਹਕੀਕਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਜਾਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਅੰਸ਼ਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜੋ ਸਲਾਹ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰਯੋਗ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕੋਈ ਚਾਪਲੂਸ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇੱਕ ਉਦਾਸੀਨ ਅਤੇ ਰਾਜਨੇਤਾ ਵਰਗਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੀ।
ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅੰਦਰ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਅਕਤੀ ਰਾਜਾ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਪਾਵਰ ਆਫ਼ ਅਟਾਰਨੀ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਖੁਸਰਾ ਮਹਿਬੂਬ ਅਲੀ ਖਾਨ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਲਿਕਾ-ਏ-ਦੌਰਾਨ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਸੀ, ਦਰਬਾਰੀ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਹ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਥਾ ਸੀ ਕਿ ਰਸਮੀ ਦਾਅਵਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਰਾਜਾ ਆਪਣੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਔਰਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕਾਂਤ ਵਿੱਚ ਖਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਸ਼ਾਹੀ ਭੋਜਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹਲਚਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਰ ਆਨੰਦਦਾਇਕ ਗਤੀਵਿਧੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ-ਮਜ਼ਾਕ ਅਤੇ ਮਜ਼ਾਕ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਈਰਖਾ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਭੋਜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਾ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਰਈਸ ਨੂੰ ਮਹਿਮਾਨ ਵਜੋਂ 'ਸੁਪਾਰੀ ਸਾਂਝੀ' ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਮੌਕੇ

ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਬੇਨਤੀ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਲਈ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ।
ਇਸ ਤੱਥ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਕਿ ਉਹ ਸਖ਼ਤ ਸੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਜਦੋਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਅਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰਤਾਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ, ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੈਕੰਡਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਤੱਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਛੋਟੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦਿਨ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਨ ਦਾ ਕੰਮ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਮੁੱਖ ਔਰਤ ਪੁਕਾਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦੌੜਾਕ - ਜਸੋਲਨਿਸ ਦੀ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਤੋਂ - ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੱਥੇ ਦੀ ਅਨੰਤ ਗਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁੱਖ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਚੈਂਬਰਾਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਤਸਬੀਹ ਖਾਨਾਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਜਸੋਲਨੀ ਜੋ ਕਿ ਕੁਲਮਕਨੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਰਦਾਬੇਗਨੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਾਲਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਕਮਰਿਆਂ ਦੇ ਗੇਟ ਜਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਸੋਲਨੀ ਹਲਕੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਸੀ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੌੜਦਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੌੜਾਕ ਅਤੇ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਵਜੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵਾਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਸੋਲਨੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਜਸੋਲਾ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਕੁਲਮਕਨੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੱਧ ਏਸ਼ੀਆਈ ਜਾਂ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਮੂਲ ਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਅੱਗ ਬੁਝਾਉਣ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।
ਜਸੋਲਨੀ ਚੀਕਿਆ, 'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ! ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ! ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ! ਮਹਾਰਾਜ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ! ਉਹ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਜੀਵੇ!'
ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਕਦਮ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਜਸੋਲਨੀ ਹੁਸ਼ਿਆਰੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ, ਹਰ ਕਦਮ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸਖ਼ਤ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ, 'ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਰਨ! ਮਹਾਬਲੀ! ਮਹਾਰਾਜ!'
'ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ!
‘ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ! ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ! ਮਹਾਰਾਜ! ਉਹ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਜੀਵੇ!’
'ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰਾਂ ਦੇ ਪਨਾਹ! ਮਹਾਰਾਜ! ਮਹਾਬਲੀ! ਉਹ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਜੀਵੇ! ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਮ!'
ਸਾਰੇ ਹੁਕਮ ਦੂਜੇ-ਪੁਰਖ ਇਕਵਚਨ ਵਿੱਚ ਬੋਲੇ ਗਏ ਸਨ; ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੂਜੇ-ਪੁਰਖ ਬਹੁਵਚਨ ਤੋਂ ਪਰਹੇਜ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਵਿੱਚ, ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਸਿੱਧੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਸਲਾਮ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ; ਸਮਰਾਟ ਸਿੰਘਾਸਣ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਅਮੀਰ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ ਖੁਸਰਾ ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਪੱਖਾ

ਲਹਿਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦਰਜੇ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿੱਚ ਅੱਗੇ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਔਰਤਾਂ ਆਪਣਾ ਸਤਿਕਾਰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀਆਂ, ਮੇਜ਼ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਚਮੜੇ ਦਾ ਮੇਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸੱਤ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਗਜ਼ ਚੌੜਾ ਸੀ। ਇਸ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਬਰਫ਼-ਚਿੱਟਾ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਨੀਵਾਂ ਮੇਜ਼ ਰੱਖਿਆ, ਜੋ ਦੋ ਗਜ਼ ਲੰਬਾ, ਡੇਢ ਗਜ਼ ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਛੇ ਇੰਚ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇੱਕ ਚਮੜੇ ਦਾ ਮੇਜ਼ ਕੱਪੜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੂਤੀ ਕੱਪੜਾ ਇਸ ਉੱਤੇ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਕੱਪੜੇ ਵਿਛਾਏ ਗਏ, ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਅੱਗੇ ਵਧੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਭੋਜਨ ਦੇ ਧਾਤ ਦੇ ਡੱਬੇ ਸੀਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਡੱਬੇ ਵੀ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਰਾਫਾ ਵਿੱਚ ਹਲਕੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਭੋਜਨ ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਬਸੰਤ ਦੀ ਰਾਤ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਸਤੂਰੀ, ਕੇਸਰ, ਅੰਬਰਗ੍ਰਿਸ, ਗੁਲਾਬ ਅਤੇ ਕੇਓਰਾ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਏ ਗਏ ਪਾਣੀ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹਲਕੇ ਛਿੱਟੇ ਵਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।
ਇਸ ਕੰਮ ਲਈ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ ਕਿਹਾ, ਭੋਜਨ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਟੁਕੜਾ ਚੁੱਕਿਆ, ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ੁਭ ਰਾਤ ਦਾ ਭੋਜਨ!' ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਨਮਸਕਾਰ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ, ਵੱਡੇ ਖਾਣਾ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਂਡਿਆਂ ਅਤੇ ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਭਰੇ ਡੱਬਿਆਂ ਦੇ ਢੱਕਣ ਹਟਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਆਮ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਮੌਜੂਦ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਵੰਡਿਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ: ਬੇਸਹਾਰਾ, ਲੋੜਵੰਦ, ਖਾਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਯਾਤਰੀ। ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਸਮ ਦੇ ਫਲਾਂ ਤੋਂ ਬਣੇ ਠੰਡੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਖਾਣਾ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਸਾਰੇ ਖਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰ ਕੀਤੀ, 'ਸਾਡਾ ਮਹਾਬਲੀ ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਜੀਵੇ! ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉੱਥੇ ਰਹੇ; ਅੱਲ੍ਹਾ ਜਮਸ਼ੇਦ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਰਾਂ 'ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਰੱਖੇ!'
ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਮਹਾਬਲੀ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਪੱਤਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ੰਕੂ ਸਨ: ਹਰੇਕ ਸ਼ੰਕੂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਪੱਤੇ ਦੀਆਂ ਤਹਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਹਰੇਕ ਸ਼ੰਕੂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਪਤਲੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਸੂਈ ਵਿੰਨ੍ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਸਮਰਾਟ ਨੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਸੂਈ ਦਿੱਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ੰਕੂ ਚੁੱਕਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ

ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਸ਼ੰਕੂਆਂ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਇੰਚਾਰਜ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਸਮਤਲ ਤਲ ਵਾਲਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਡੱਬਾ - ਇੱਕ ਡੂੰਘੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬੇਸਿਨ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ - ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਵਿੱਚ ਭਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਇਸਨੂੰ ਤਾਜ਼ੇ ਧੋਤੇ, ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਬੂਲ ਦੀ ਲੱਕੜ ਦੇ ਕੋਲਿਆਂ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਘੱਟ ਅੱਗ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ ਜੋ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਫਿਲਿਗਰੇਡ ਹੁੱਕੇ ਦੇ ਕੱਪ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਿੱਤਲ ਦੇ ਢੱਕਣ ਦੇ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਛੇਕ ਸਨ; ਛੇਕ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਚੰਗਿਆੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਰੰਗੀਨ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਚਾਰ ਗਜ਼ ਲੰਬੀ ਹੁੱਕਾ ਟਿਊਬ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਮੋਟੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਰੂਬੀਜ਼ ਨਾਲ ਜੜੀ ਹੋਈ ਸੋਨੇ ਦੀ ਮਾਊਥਪੀਸ ਨਾਲ ਜੁੜਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਪਤਲੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਟਿਊਬ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤੇ ਖਮੀਰ ਵਾਲੇ ਸੇਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਕੌੜੇ ਤੰਬਾਕੂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਅਤਰ ਅਤੇ ਗੁਲਦਸਤੇ ਦੇ ਗਰਮ ਵਾਫ਼ਟਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਹੁੱਕੇ 'ਤੇ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਪੱਖਾ ਲਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਡਿਊਟੀ 'ਤੇ ਨੌਕਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੂਰ ਖੜ੍ਹੇ ਸਨ, ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇੱਕ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਧਮਾਕੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੂਰਖ ਚੰਗਿਆੜੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੁੱਕਾ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਹੁੱਕੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਹੁੱਕਾ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨਾਲ ਕੁਝ ਪਲ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨੇਕ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਮਾਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਗੁਸਲ ਖਾਨਾਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਆਰਾਮ ਲਈ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖਤ, ਜੋ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਵੀ ਪਸੰਦੀਦਾ ਸੀ, ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਜਨਮਦਿਨ ਦੇ ਜਸ਼ਨਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।
ਹਮਾਮ ਅਤੇ ਗੁਸਲ ਖਾਨਾਹ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਬਾਥਰੂਮ'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਵਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਗੁੰਮਰਾਹ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਜੋ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਣਾ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਹਮਾਮ ਨਾਮ ਨੇ ਲਗਭਗ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਸਲ ਖਾਨਾਹ ਨਾਮ ਦੀ ਥਾਂ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਇਮਾਰਤ ਸੀ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਇਸਨੂੰ ਸਰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਗਰਮ ਅਤੇ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਠੰਡਾ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਰਾਮ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ, ਦੋ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਘਿਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਸਾਰਾ ਸਾਲ ਗਰਮ ਜਾਂ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਵਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਸਜਾਵਟੀ ਤਲਾਅ ਵੀ ਸਨ, ਖੁਸ਼ਬੂਦਾਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ, ਮੌਸਮ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਦੁਬਾਰਾ ਗਰਮ ਜਾਂ ਠੰਡੇ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ

ਕੰਧਾਂ ਸਜਾਵਟੀ ਟ੍ਰੀਲੀਵਰਕ ਜਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਖਿੜਕੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪੱਤੇ ਵੀ ਟ੍ਰੀਲੀਜ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੰਧਾਂ, ਖਿੜਕੀਆਂ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚਤੁਰਾਈ ਨਾਲ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ: ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇੱਕ ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ ਵਗਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਮੌਸਮ ਗਿੱਲਾ ਜਾਂ ਹਵਾ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ। ਇਮਾਰਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੰਜ਼ਿਲਾਂ ਸਨ: ਇੱਕ ਜੋ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਠੰਡਾ ਹਮਾਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਜੋ ਉੱਚੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮੋਤੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਗਰਮ ਹਮਾਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਹਮਾਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਦੁਰਲੱਭ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਸੀ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਦੁਆਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਾਲ ਸ਼ਿਵਾਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਅਜਿਹੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਰਾਟ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਧਿਆਨ ਕਰਨ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਅਗਲੀ ਡਿਊਟੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਕ ਸ਼ਾਂਤ, ਨਿਰੰਤਰ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਸ ਦਿਨ, ਰਾਜਾ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਜਲਦੀ ਹੁੱਕਾ ਪੀਂਦਾ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਅਚਾਨਕ ਫੜਿਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉਦੇਸ਼ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਉੱਠੀ; ਜਸੋਲਨੀ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਅਤੇ ਚੀਕੀ, 'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ! ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਮ! ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ, ਮਹਾਰਾਜ ਰਾਜਾ!'
ਹੁਣ ਤੱਕ ਜਸੋਲਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮਹਾਬਲੀ ਹਮਾਮ ਲਈ ਬਣਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਉੱਠੀਆਂ, 'ਹਮਾਮ ਸ਼ੁਭ ਹੋਵੇ! ਮਹਾਬਲੀ ਠੰਢੇ ਅਤੇ ਨਿੱਘੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣੇ!'
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ; ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ, ਜਿਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਣਾ ਸੀ, ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਜਾਂ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕਿਆ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮ, ਸੁਚੱਜੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੀ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ?'
ਜਿਸ ਇਮਾਰਤ ਵਿੱਚ ਚੀਫ਼ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ (ਖਾਨ-ਏ-ਸਮਾਨ) ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਲੋਕ ਖਾਨ-ਏ-ਸਮਾਨੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਉੱਚੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਲੋਕ, ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਇਸਨੂੰ ਨਿਸ਼ਾਸਤ (ਬੈਠਣ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ) ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, 'ਉਹ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਮਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਨ ਹੈ।'

'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰੋ ਕਿ ਉਹ ਹਮਾਮ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ।'
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਰਾਜ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਕਵੀ ਅਤੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਉਸਦੇ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤੀ ਪਸੰਦੀਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਔਲਾਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਜੋ ਰਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ, ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦੁਰ, ਦੂਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ 'ਤੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉੱਚੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਦਿਮਾਗੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਬੌਧਿਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪਨਾਹਗਾਹ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਮਿਲਦਾ ਜੁਲਦਾ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਕੁਝ ਈਰਖਾਲੂ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਹੱਦ ਤੱਕ ਗਏ ਕਿ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਉਪ-ਨਿਯੁਕਤ ਮੰਨ ਸਕਣ।
ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਲਗਭਗ ਹਰ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਕਤਾਰ ਵਿੱਚ ਸੀ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਤਾਜ ਅਤੇ ਤਖਤ ਲਈ ਤਾਂਘ ਪਾਲਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਸਾ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਪੈ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਹੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਗੱਦੀ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਨੇ ਉਸ ਸੰਸਥਾ ਨੂੰ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਨੇ ਦਾਰਾ ਸ਼ਿਕੋਹ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਤਖਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ, ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਅਤੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੀ ਇਸ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਦੁਨੀਆ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਅਤੇ ਨਵਾਂ ਤੱਤ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। 1840 ਵਿੱਚ, ਅਬੂ ਜ਼ਫ਼ਰ ਸਿਰਾਜੁਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੈਕੰਡਸ ਨੇ ਇੱਕ ਅਫ਼ਗਾਨ ਰਈਸ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਧੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੁੱਖ ਰਾਣੀ ਬਣਾਇਆ। ਰਾਜਾ ਪੈਂਹਠ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ; ਰਾਣੀ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਘਨਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲੇ ਸੀ, ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਮੋਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਿਆਹ ਦੀ 'ਯਾਦ' ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕ੍ਰੋਨੋਗ੍ਰਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਯਾਦਗਾਰੀ ਸਮਾਰੋਹ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਰਾਜਾ 'ਤੇ ਵਾਰ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਅਪਰਾਧੀ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਇੱਛਾ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਕਵਿਤਾ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੱਤਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਦੱਸਿਆ, ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਆਖਰੀ ਹਾਸਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਪੂਰਾ ਇੱਕ ਸਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ, ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਨ ਮਹਾਨ ਫਰੀਦੁਨ ਵਰਗੀ ਸੀ, ਨੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਨਾਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਚੰਦਰਮਾ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਸੀ। ਦੁਸ਼ਟ ਚਿੰਤਕ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਉਲਝਣ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਪਰ ਨਵੇਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਜਨਮ ਅਤੇ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਈਆਂ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ, ਫਿਰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਸਮਰਾਟ ਵਜੋਂ ਸੁਪਨੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਕਲਪਨਾਯੋਗ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ੱਬੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਘੋਸ਼ਿਤ ਅਤੇ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਸੀ। ਮੌਜੂਦਗੀ, ਜੋ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਭੇਜਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਨੇ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨਾਲ ਸਮਾਜਿਕ ਸਬੰਧ ਵੀ ਖੋਲ੍ਹਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਇਹਨਾਂ ਯਤਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਫਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ; ਪਰ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਸੀ: ਉਹ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਨ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮਾਪੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਹਮਾਮ ਵੱਲ ਵਧਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮਹਾਬਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਹਮਾਮ ਤੱਕ ਲਗਭਗ ਬਾਰਾਂ ਮਿੰਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਦੂਰੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਤੈਮੂਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਅਤੇ ਲਖਨਊ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਫੈਸ਼ਨ ਦੇ ਉਲਟ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਰਾਤ ਲਈ ਸੇਵਾਮੁਕਤ ਹੋਣ ਤੱਕ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਦਰਬਾਰੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਨਹੀਂ ਉਤਾਰਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਨਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਕੋਈ ਖਾਸ ਤਿਆਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਇੱਕ ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਕੀਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ।
ਚਮਕਦਾਰ ਧੁੱਪ ਵਾਲੇ ਪਾਰਕ ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਦੀ ਹਵਾ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੱਧਮ, ਪਰ ਠੰਢੀ ਅਤੇ ਸੁਹਾਵਣੀ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਅਕਸਰ ਹਮਾਮ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਘਬਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਰਾਇਲ ਚੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬੇਚੈਨ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉੱਥੇ ਬੁਲਾਏ ਜਾਣ

ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਝੁਕੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
"ਅਮਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ," ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਚੁੱਪੀ ਤੋੜੀ। "ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਅਭਿਆਸ ਹੈ?"
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ? ਮੈਂ ਇਹ ਡਿਊਟੀ ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਸੌਂਪੀ ਸੀ। ਪਰ ਜੇ ਮੈਂ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਮਹਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਉਸਨੇ 'ਅਮਾ' ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਸੰਬੋਧਨ ਦਾ ਇੱਕ ਦੋਸਤਾਨਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ 'ਹੇ', ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਧਿਆਪਕ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧਿਆਪਕ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅਮਾ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜੋ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦੇ ਹਨ: 'ਅਯ' ਅਤੇ 'ਮੀਆਂ'। 'ਮਾ' ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਸਿਕ ਸੀ।
ਢੁਕਵੇਂ ਵਿਰਾਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਹੁਣ ਤੱਕ, ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਿਆਣੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਹਿਦਾਇਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੱਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ।' ਉਹ ਫਿਰ ਰੁਕਿਆ। 'ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰਵਾਇਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਤੈਮੂਰ ਘਰ ਵਿੱਚ, ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭੇਜੇ ਜਾਂਦੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ।'
'ਠੀਕ ਹੈ,' ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। 'ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ; ਅਜਿਹੀਆਂ ਅਰਜ਼ੀਆਂ ਸਵੀਕਾਰ ਜਾਂ ਰੱਦ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਂ ਕਈ ਵਾਰ, ਚਘਾਤਾਈ ਕਬੀਲੇ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਜੋ ਕਿ ਸ਼ਾਸਕ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ, ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਲਈ ਲਾੜਾ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।'
'ਮੇਂਟਰ ਅਤੇ ਗਾਈਡ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹਨ। ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਢੁਕਵੇਂ ਲਾੜੇ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ, ਸਾਡੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਰਦਾ-ਨਾਸ਼ੀਨ ਕੁਆਰੀਆਂ ਨੇ ਜੀਵਨ ਭਰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।'
'ਸਾਡੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਲਈ, ਜੇਕਰ ਸਾਡੀ ਕਿਰਪਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਘਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਕਿਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਆਰੀ 'ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ।'
ਹੁਣ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਭਟਕਾਅ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਸ਼ਰਮ ਅਤੇ ਸ਼ਾਲੀਨਤਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ।

'ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਦੀ ਮਾਂ, ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਇਸ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਇਕੱਲਾ ਛੱਡ ਕੇ ਸਦੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ।'
‘ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਹਾਤਿਮ ਜ਼ਮਾਨੀ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਨਹੀਂ ਜਿੱਤ ਸਕਿਆ।’ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੌਲੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ: ‘ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਉੱਤੇ ਸਾਡਾ ਭਰੋਸਾ ਹੈ।’
‘ਇਹ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜੋ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੁਆਰਾ ਮਨਜ਼ੂਰ ਨਾ ਹੋਵੇ।’ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੁੱਕੇ ਬੋਲਿਆ। ‘ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੱਖ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।’
ਧਰਮ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਕਿਰਨ ਝਲਕ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਗਦਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਉੱਪਰਲੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਪਰ ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ!'
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਤਾੜੀ ਮਾਰੀ; ਤੁਰੰਤ ਹੀ, ਪਰਦਾ ਕੁਝ ਇੰਚ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਕੁਰਨਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮੱਧਮ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਜ਼ੂਰੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ।
'ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਬਹਾਦਰ,' ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੇ ਹਲਕੇ, ਦਿਆਲੂ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਅਮਾ, ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੇ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਆਏ ਹੋ। ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮਾਮਲਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਉਹ ਹੁਣੇ ਸਾਡੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮਾਮਲਾ ਕੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਇਆ, ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਗੁਪਤ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਰਿਪੋਰਟਰ ਨੇ ਵੀ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਲਈ ਸਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਨ।'
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਭੇਜਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗ ਰਹੇ ਹੋ?' ਰਾਜਾ ਤਿੱਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲਿਆ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਹਕੀਮ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਦਖਲ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਉਲਟ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਹਕੀਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

'ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਪ੍ਰਥਾ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਲ ਦੀ ਚੌੜਾਈ ਵੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੇ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਮੌਤ ਦੇ ਲਾਇਕ ਹੋਵਾਂਗੇ।' ਉਹ ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।
‘ਆਪਣਾ ਮਤਲਬ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਦੱਸੋ। ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ।’ ਰਾਜੇ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਤਿੱਖਾ ਸੀ।
'ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਪਰਦਾ-ਨਾਸ਼ੀਨ ਬੇਗਮ 'ਤੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਈ ਹੈ, ਉਹ ਇੱਕ ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਾਧਨ ਵਾਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਠੱਗਾਂ ਦੇ ਲੁਟੇਰੇ ਹੱਥ ਉਸਨੂੰ ਕਬਰ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਏ। ਹੁਣ ਇਹ ਨੇਕ ਬੀਬੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਉਸਦੀ ਜਨਮ ਭੂਮੀ ਹੈ।'
"ਅਸੀਂ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਝਦਾਰ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਕਦੇ ਵੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਿਲੇ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਹਟਾਏਗੀ।" ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਜੀਵਨ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ - ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਵਿੱਤਰ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ - ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ।
'ਇਸ ਬੀਬੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਰਿਫਾਈ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਭਾਲਣਗੇ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਵਿਚੋਲੇ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਨਗੇ।'
'ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਅਸਲ ਰਸਮਾਂ?'
'ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਰਸਮੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ।'
'ਖੈਰ, ਜੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਇਹੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।' ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਵੱਲ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਸਰੋਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਰਨਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ, ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ।

ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਲਈ ਥਪਥਪਾਈ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ।' ਅਸੀਸ ਦਾ ਇਹ ਆਖਰੀ ਵਾਕ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਇਆ, ਕੁਰਨਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਫਰੇਮ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਲੈ ਲਈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਦਬਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਸੌਂ ਗਿਆ; ਫਿਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਤੁਰਿਆ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ।

62

ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮਿਲਿਆ

ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਫਾਈ ਅਤੇ ਮੁਜਾਦੀਦੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਬੰਧ ਦੋ ਸੂਫ਼ੀ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ, ਜਾਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੂਫ਼ੀ ਸਕੂਲਾਂ ਨੂੰ ਨਾਮਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਿਫਾਈਆਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਵੰਸ਼ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਤੱਕ ਪਾਈ, ਅਤੇ ਮੁਜਾਦੀਦੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਕਿਹਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਸਲ ਗੁਰੂ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹਿੰਦੀ ਮੁਜਾਦੀਦ-ਏ-ਅਲਫ਼-ਏ-ਸਾਨੀ ਸੀ। ਸੂਫ਼ੀ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਦਭਾਵਨਾ ਅਤੇ ਸਾਂਝ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵੰਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਦੂਜੇ ਖਲੀਫ਼ਾ ਉਮਰ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਬੜੌਦਾ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਹਜ਼ਰਤ ਸਈਦ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੱਕ ਆਪਣੇ ਗਾਈਡ ਦੇ ਮੱਠ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਨੇੜੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਧਿਆਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ, ਗਾਈਡ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਗਾਈਡ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਸਮਾਜਿਕ ਸੇਵਾਵਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ।
ਰਿਫਾਈ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ (1106-82) ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਰਬ ਸੀ ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਹਿੱਸਾ ਦੱਖਣੀ ਇਰਾਕ ਦੇ ਗਿੱਲੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਤਾਈਹ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਉਹ ਖੁਦ ਕਾਦੀਰੀਆ ਸਿਲਸਿਲਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਮਾਮੇ, ਸ਼ੇਖ ਮਨਸੂਰ ਅਲ-ਬਤਾਈਹੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਇੱਕ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦਾ ਸ਼ੇਖ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਬਤਾਈਹੀਆ ਅਤੇ ਰਿਫਾਈਆ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਜਿਸ ਨਾਮ ਨਾਲ ਸਿਲਸਿਲਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ, ਇਹ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਬਨ ਖਾਲਦੂਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਸਿਲਸਿਲਾ ਦੇ

ਪੈਰੋਕਾਰ ਚੌਦਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਮਾਲਦੀਵ, ਸੀਲੋਨ (ਹੁਣ ਸ਼੍ਰੀਲੰਕਾ), ਲਕਸ਼ਦੀਪ ਅਤੇ ਫਿਰ ਦੱਖਣ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਏ। ਇਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪੂਰੇ ਦੱਖਣ ਅਤੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ।
ਰਿਫਾਈ ਸੂਫ਼ੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਗੁਜਰਾਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੜੌਦਾ, ਸੂਰਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਹਾਜ਼ਰੀ, ਸੱਯਦ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗੁਜਰਾਤੀ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ। ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਗਾਈਡ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਮਰਪਿਤ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਪੈਰੋਕਾਰ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੇਖ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਖਾਸ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਬਾਦੀ ਵਾਲੇ ਸਮੂਹ ਦੇ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਬਾਹਰੀ ਅਭਿਆਸਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ 'ਰਤੀਬ' (ਪੱਕਾ ਅਭਿਆਸ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਅਭਿਆਸੀਆਂ ਨੂੰ 'ਰਤੀਬਦਾਰ' (ਪੱਕਾ ਅਭਿਆਸ ਦਾ ਧਾਰਕ) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਰਤੀਬਦਾਰ ਦਰਦ ਅਤੇ ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਆਦੀ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਨਾਚ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰਾਂ 'ਤੇ ਚਾਕੂ ਜਾਂ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਲੋਹੇ ਜਾਂ ਕਾਂਸੀ ਦੀ ਗਦਾ ਮਾਰਨਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਸੰਦੀਦਾ ਅਭਿਆਸ ਸੀ। ਕੁਝ ਰਤੀਬਦਾਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਗੱਲ੍ਹ, ਪੱਟ, ਪੇਟ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਜੀਭ ਨੂੰ ਵੀ ਇੱਕ ਤਿੱਖੇ ਹਥਿਆਰ ਨਾਲ ਵਿੰਨ੍ਹਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਹਿੰਸਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਇਸਨੂੰ ਉੱਥੇ ਰੋਕਿਆ, ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਨੱਕ, ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਕੰਨ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਦਬਾ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਇੱਕ ਅੱਖ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਲਟਕ ਗਈ। ਅਜਿਹੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਆਮ ਨਾਮ 'ਖੇਲ' (ਖੇਡ) ਅਤੇ 'ਖੇਲਨਾ' (ਖੇਡ ਖੇਡਣਾ) ਸੀ; ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਔਰਤਾਂ (ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮਰਦਾਂ) ਦੁਆਰਾ ਕਿਸੇ ਜਿੰਨ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੇਠ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਾਗਲਪਨ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵੀ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਰਤੀਬਦਾਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਪੂਰਵ-ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਸੀ।
ਪੁਰਾਣੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਰਤੀਬਦਾਰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੱਪ ਨੂੰ ਨਿਗਲਣ, ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾੜੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦੇ ਬਲਦੇ ਕੋਲਿਆਂ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਰਤੀਬਦਾਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਜ਼ਖਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਿਆ ਸੀ: ਜ਼ਖ਼ਮ ਤੋਂ ਖੂਨ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਡੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਖੇਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਰਤੀਬਦਾਰ ਨੇ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਸੱਯਦ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਮਨੋਨੀਤ ਡਿਪਟੀ ਦਾ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਸੰਤ ਨੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹਥਿਆਰ 'ਤੇ ਫੂਕ ਮਾਰੀ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਰਤੀਬਦਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ

ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਜਾਂ ਪੱਟ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਹਥਿਆਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ, ਸੰਤ ਜ਼ਖ਼ਮ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਥੁੱਕ ਲਗਾਉਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਕੱਟ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੁਰੰਤ ਗਾਇਬ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਤੀਬਦਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਟਕੀ ਅਤੇ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਅਭਿਆਸਾਂ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ, ਪਰ ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ, ਜੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਾਪਸੰਦ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੰਮ ਜੋ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਜਾਂ ਜੁਗਾੜ ਨਾਲ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਜਾਂ ਨਾਮ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਖਿੱਚਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਰੀਤੀ-ਰਿਵਾਜਾਂ ਦੇ ਦਰਜੇ ਤੱਕ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੈਗੰਬਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜਿਹੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਨਾਲ ਦੇਖਦੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਮਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਖ ਦੁਆਰਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਉਲਟ ਨਹੀਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੀਜ਼ਨ ਦੌਰਾਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਅਣਚਾਹੇ ਸਨ, ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਘਰ ਹੀ ਰਿਹਾ, ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਬੇਨਤੀਆਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਰੰਗੀਨ ਸਟ੍ਰੀਮਰ ਅਤੇ ਬੰਟਿੰਗ ਬਾਹਰ ਲਿਆਂਦੇ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦਿੱਤੇ; ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਤਲਵਾਰਾਂ, ਚਾਕੂਆਂ, ਲੋਹੇ ਦੇ ਮੇਖਾਂ ਅਤੇ ਖੰਜਰਾਂ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਜਾਏ ਜੋ ਖੇਲ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਪਾਰਟੀਆਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾਣਗੀਆਂ, ਆਪਣੇ ਭਿਆਨਕ ਹੁਨਰ ਦਾ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨਗੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾਗਰਿਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਪਿਆਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਗੀਆਂ।
ਕਈ ਸਾਲ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਤ ਗਏ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਣਚਾਹੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਵੱਖ ਕਰ ਲਿਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਖੇਡ ਸੀਜ਼ਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ਼ੇਖ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਨੇ ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ: 'ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ, ਅਸੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਉੱਨਤ ਪੜਾਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਰੇ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੰਮ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਪੂਰਵਜਾਂ, ਰੱਬ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਧਿਆਨ ਦਾ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਸੰਕੇਤ ਹੈ।'
ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਸਿਰ ਅਤੇ ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਇਹ ਨਿਕੰਮਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਸੂਰਜ ਵਰਗੀ ਧੂੜ ਦੀ ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਕਿਰਨ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੂਹਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨਿਕੰਮਾ ਕਣ ਨੂੰ ਚਮਕਾਇਆ ਹੈ।'

ਸ਼ੇਖ ਨੂਰੂਦੀਨ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਪਰ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਰੁਕ ਗਈ ਹੈ।'
ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਉਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੇਤਾਵਨੀ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਤੋਲਿਆ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਵੀ ਹੋ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੀਮਾ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
'ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਕੁਝ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਕੁਝ ਰਸਮਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਵਿੱਚ ਇਤਰਾਜ਼ਯੋਗ ਹਨ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹਨ। ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ, ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਦੇਖਦਾ ਹੈ।'
ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਸੀ। ਕੀ ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦੇਵੇ? ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹਾ ਨਤੀਜਾ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਹੜਾ ਚਿਹਰਾ ਦਿਖਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ? ਅਤੇ ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤਰਕ ਦੇ ਅਪੂਰਣ ਏਨਵਿਲ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੇ ਬਚਨ ਜਾਂ ਕਾਰਜ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰਤ ਹਾਂ? ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇੱਥੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦੇ ਪੱਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਲਵਾਂ। 'ਬਿਲਕੁਲ।' ਹਾਜ਼ਰੀ, ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਕਿਤਾਬ ਵਾਂਗ ਪੜ੍ਹ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। 'ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਰੱਬ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਸ਼ੇਖ ਅਬਦੁਲ ਕਾਦਿਰ ਜਿਲਾਨੀ ਦਾ ਵੀ: ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਦਾ ਫੁੱਲ ਇੱਕ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਖਿੜਦਾ, ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਕੋਲ ਜਾਓ।'
‘ਕੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਭਜਾ ਰਹੀ ਹੈ?’ ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੰਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਰਹਾਂਗੇ, ਤੁਸੀਂ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਓਗੇ। ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਅਤੇ ਪੂਰਵਜਾਂ ਨੇ ਉਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਘਿਣਾਉਣੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਭਿਆਸਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕੰਮ ਸਾਡੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਉਲਝਣ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਲੋਕਾਂ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਜੋ ਹੁਣ ਸੂਫੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਤਰੱਕੀ ਵੀ ਰੁਕ ਗਈ ਹੈ।'
ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਨਾਂ ਸੋਚੇ-ਸਮਝੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਛੂਹਣ ਲਈ ਝੁਕਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਬੇਨਤੀ ਨਾਲ ਟੁੱਟੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮਾਲਕ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮਰਨ ਦਿਓ, ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ।'
ਹਜ਼ੂਰੀ, ਸੱਯਦ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਇਹ ਇੱਕ ਪੱਥਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲਣ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਮੈਂ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਕਦੇ ਵੀ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਹੋਵਾਂਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਸ਼ਰੀਅਤ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੁਭਾਅ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਯਾਤਰਾ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧੇਗਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸ਼ਰੀਅਤ ਅਤੇ ਮਾਰਗ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਹੁਣ, ਜਾਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰੱਬ ਦੇ ਭਰੋਸੇ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।'
ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਿੱਚ, ਸ਼ੇਖ ਨੂਰੂਦੀਨ ਸੈਫੁੱਲਾ ਅਲ-ਰਿਫਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਟਿਊਨਿਕ ਤੋਂ ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਪੱਟੀ ਲਾਹ ਕੇ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਪਾ ਦਿੱਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਫਕੀਰਾਂ ਅਤੇ ਬੇਘਰ ਭਟਕਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਰੱਬ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਪਹਿਨੇ ਜਾਂਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਦੇ ਹਾਰ।
ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਪੜ੍ਹੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ-ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸੂਫ਼ੀ ਸੰਤ ਸ਼ੇਖ ਫਰੀਦੁਦੀਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੰਜਸ਼ਕਰ (ਖੰਡ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ) ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੁਆਰਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ੇਖ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਔਲੀਆ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੁਨੀਆ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਸੀ: 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੇ ਜੋ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਜ ਜੋ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ।' ਇਹ ਜਨਵਰੀ 1790 ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਮਾਰੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸੂਫੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸਥਾਨਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਉਸਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਸਰਹਿੰਦੀ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਦੀ ਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਬਿਤਾਇਆ, ਜੋ ਕਿ ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ- ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਸੂਫ਼ੀ ਸਨ, ਜੋ ਅਥਾਰਟੀ ਨਾਲ ਮਤਭੇਦਾਂ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਦਾਅਵੇ ਲਈ ਕਿ ਸ਼ਰੀਅਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਸੂਫ਼ੀਵਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਸਿਲਸਿਲਾ ਨੂੰ ਮੁਜੱਦਦੀਆ ਕਿਹਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਤਸਵੀਰ ਮੁਜੱਦਦੀਦ-ਏ-ਅਲਫ਼-ਏ-ਸਾਨੀ (ਦੂਜੇ [ਇਸਲਾਮੀ] ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਵਿੱਚ [ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਨਵੀਨੀਕਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ]) ਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ੇਖ ਅਹਿਮਦ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵੱਲ

ਬਹੁਤ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਏ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੀ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦ। ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਸਿਲਸਿਲਾ ਦੇ ਇੱਕ ਜੀਵਤ ਸੂਫ਼ੀ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਬਣਨ ਲਈ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।
ਉਹ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਮੁਜੱਦਦੀ, ਜੋ ਕਿ ਸੂਫ਼ੀ ਸੰਤ ਅਤੇ ਕਵੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਜ਼ਹਰ ਜਾਨ-ਏ-ਜਾਨਨ ਨਕਸ਼ਬੰਦੀ ਮੁਜੱਦਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਚੇਲਾ ਅਤੇ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮੰਗੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਤੁਰੰਤ ਹੀ ਕਰਿਸ਼ਮਈ ਸੰਤ ਦੁਆਰਾ ਲੁਭਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਸ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਖੇਡ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਕੋਰਸਰ ਦੇ ਕਾਠੀ ਦੇ ਤਣਿਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮਜ਼ਹਰ ਜਾਨ-ਏ-ਜਾਨਨ ਦੀਆਂ ਸਿੱਖਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਵੇਦ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਵਿੱਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਸਨ, ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਰਾਮ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਭੇਜੇ ਗਏ ਪੈਗੰਬਰ ਸਨ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦਿੱਤਾ।
ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਗਾਈਡ ਦਾ ਪਾਲਣ ਕੀਤਾ। ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਜ਼ੀਨਤ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਈ ਗਈ ਮਸਜਿਦ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਮਦਰੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਧਿਆਪਕ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੁਬਾਰਾ, ਆਪਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਗਾਈਡ ਦੇ ਹੁਕਮ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਗਰੀਬ ਵਿਧਵਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਇੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਲਾਭਦਾਇਕ ਮੈਂਬਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰਿਫਾਈ ਅਤੇ ਮੁਜੱਦਦੀ ਕਹਿਣ ਦੀ ਵੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲੀ। ਸ਼ਾਹ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ (1824) ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ, ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਦੁਨਿਆਵੀ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੋਵਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਹਜ਼ੂਰੀ, ਸ਼ਾਹ ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਐਲਾਨਿਆ, ਪਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਹੱਦ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਉਸ ਦਿਨ, ਸਲਾਹਕਾਰ ਦਾ ਮੂਡ ਆਸਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ, 'ਮੀਆਂ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ, ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁਰਾਣਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੋਵੇਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਹੋ।'
ਸ਼ੇਖ ਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ, ਦਰਅਸਲ ਉਸਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਸਟੇਸ਼ਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਿਫਾਈ ਅਤੇ ਮੁਜੱਦਦੀ ਸਿਲਸਿਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਦਾ ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦਾਇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਵਿਭਿੰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਨਵੇਂ

ਜਾਣਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਸਦਾਹਕਰ ਅਤੇ ਅਕਬਰੀ ਬਾਈ ਫਾਰੂਖਾਬਾਦੀ ਨਾਲ ਨਿਯਮਤ ਮੁਲਾਕਾਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਯੋਗ ਉਮਰ ਦਾ ਸੀ; ਉਹ ਅਮੀਰ ਵੀ ਸੀ, ਜੇ ਅਮੀਰ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਵੀ। ਕੁਝ ਸ਼ੁਭਚਿੰਤਕ ਵਿਚੋਲੇ ਬਣ ਗਏ, ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਯੂਸਫ਼ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਧੀ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ, ਜਿਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦਾ ਵਿਆਹ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਢੁਕਵੇਂ ਧੂਮਧਾਮ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਇੱਕ ਬੱਚੇ - ਇੱਕ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁੰਦਰ ਧੀ - ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਅਮਾਤ-ਉਲ ਫਾਤਿਮਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਲਾਡ-ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵੱਡੀ ਹੋਈ, ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਜਨਮੇ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਮੁਸਲਿਮ ਜਾਂ ਹਿੰਦੂ ਕੁੜੀਆਂ ਲਈ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮਿਆਰੀ ਘਰੇਲੂ ਹੁਨਰ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੇ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਉਹ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਾਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਵਿਚਕਾਰ ਹਲਕੀ-ਫੁਲਕੀ ਮਜ਼ਾਕ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਨਸੀ ਸੰਕੇਤ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਉਹ ਵੀ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬੇਝਿਜਕ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ, ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਘਿਓ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ? ਮੈਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉੱਥੇ ਦਰਜਨਾਂ ਮੇਵਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲੇ ਘਿਓ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਘੜੇ ਲੈ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਗੁਣਵੱਤਾ ਵਾਲਾ ਘਿਓ ਕਾਫ਼ੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਆ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
"ਜਾ, ਚੱਲ, ਤੂੰ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਮੁੰਡੇ! ਕੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਕੱਪੜੇ ਘਿਓ ਦੀ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਗਰੀਸ ਨਾਲ ਲਿਬੜੇ ਹੋਣ? ਕੀ ਮੇਰੇ ਨੌਕਰ ਨਹੀਂ ਹਨ?"
'ਠੀਕ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਜ਼ਾਦਪੁਰ ਦੀ ਫਲ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਖਰਬੂਜ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਹਨ? ਹੂੰ, ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਖਤਮ ਨਾ ਹੋ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਫਲ ਵਾਪਸ ਲਿਆਵਾਂਗਾ... ਅਜਿਹਾ ਫਲ ਕਿ ਮੇਰੇ ਚਾਚਾ ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਸੰਦ ਕਰਨਗੇ!'

‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝ ਦੇਵੇ!’ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਕੀ ਤੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਛੋਟੇ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦਪੁਰ ਲਿਆਉਣ ਅਤੇ ਲਿਜਾਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਸੀ! ਸੱਚਮੁੱਚ, ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਵੇਗਾ!’
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਭਾਈ,’ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਸ਼ਰਮੀਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਅਤੇ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਤੁਸੀਂ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਤੰਗਾਂ ਉਡਾਉਂਦੇ ਹੋ!’ ਉਹ ਹਲਕਾ

ਜਿਹਾ ਹੱਸੀ, ਉਸਦਾ ਦੁਪੱਟਾ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਸੀ। ‘ਸੱਚਮੁੱਚ, ਸਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।’
'ਪਿਆਰੀ ਮੈਡਮ,' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਖਾਸ ਹਲਕਾ ਦੋਹਰਾ ਅਰਥ ਵਾਪਸ ਆਇਆ, 'ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਕਮੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।'
ਫਾਤਿਮਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ; ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਚਚੇਰੇ ਭਰਾ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੋਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਚ ਗਈ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ, 'ਸਬਮਿਸ਼ਨਜ਼, ਯੂਅਰ ਆਜ਼ਮ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਪਰਦੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਓ। ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੇਗ਼ਮ ਆ ਗਏ ਹਨ।'
ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਥੋੜ੍ਹੀ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਉੱਠੀ। ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੇਗਮ ਕਿਤੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਜ਼ਰੂਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੌਲਾਨਾ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਨਾਲ ਸਵਾਗਤ ਕਰੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਰੁਝੇ ਰੱਖੇ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਚਾਚਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਗਿਆ ਸੀ, ਘਰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆ ਜਾਂਦਾ।
'ਹੁਣ ਤੂੰ ਇੱਥੋਂ ਭੱਜ ਜਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸਦੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾ ਸਕਾਂ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਹਿਮਾਨ ਲਈ ਸੁਪਾਰੀ ਅਤੇ ਹੁੱਕਾ ਭੇਜਾਂਗਾ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਆਪਣੀ ਟੋਪੀ ਅਤੇ ਟਿਊਨਿਕ ਸਿੱਧੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਵਿਦਵਾਨ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਜਲਦੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ, ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ ਕਿ ਹੁਣ ਘਰ ਵਿੱਚ ਪਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਪੂਰੀ ਪਰਦਾ ਪਾਉਣ ਲਈ ਚਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਪਰਦੇ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਿਮਾਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹਾਲ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਵਰਾਂਡਾ ਅਤੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਮੁਲਾਕਾਤ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਵਕੂਫੀ ਸੀ। ਮਹਿਮਾਨ ਅਤੇ ਮੇਜ਼ਬਾਨ ਹਰ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਸਮਾਜਿਕ ਮੁਲਾਕਾਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਾਹਬਾਈ ਦੀ ਪਤਨੀ ਲਗਭਗ ਤੀਹ ਜਾਂ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਚਮਕ ਕਾਫ਼ੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜ਼ੁਕਾਮ ਅਤੇ ਸਰਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੀ ਮਰੀਜ਼ ਸੀ: ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਇਸ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਫੈਦ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਅਤੇ ਮੋਟੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਕਣਕ ਵਰਗਾ, ਹਲਕਾ ਭੂਰਾ, ਕੈਫੇ ਔ ਲੈਟ ਨਾਲੋਂ ਹਲਕਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਜੀਵੰਤ ਸੀ, ਇੱਕ ਮਿੱਠੇ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ, ਧੁੱਪ ਵਾਲਾ ਸੁਭਾਅ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਚੰਗੀ ਸਮਝ ਅਤੇ ਤਿੱਖੇ ਦਿਮਾਗ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੰਖੇਪ

ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਵਿਅਕਤੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਇੱਕ ਪੱਕਾ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ਆਈ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹਰਿਆਣਵੀ ਬੋਲੀ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਰਿੰਗ ਦੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਲਕ ਸੀ।
ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਘਰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੱਲੋਂ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ: ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਉੱਭਰਦੇ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਯਾਦ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਹਬਾਈ ਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ, ਜ਼ੀਨਤ ਬਾਰੀ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਮੁਸ਼ੈਰਾਹ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇ ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉੱਥੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਵਰਤਮਾਨ ਲਈ, ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ - ਹੋਰ ਕੀ? - ਬਾਰੇ ਆਮ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ।
'ਤਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਦੇਖ ਕੇ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਚਾਹਿਆ, ਤੁਹਾਡੀ ਕਵਿਤਾ ਅਤੇ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਤੁਹਾਡੀ ਯੋਗਤਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਹੁਣ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਪਾਸੇ ਫੈਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਸ਼ੇਖ ਨਸੀਖ ਦੀ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਨੇ ਬਹੁਤ ਚਰਚਾ ਖਿੱਚੀ। ਪਹਿਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਸੀ: ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ, ਉਸਦੀ ਕਮਰ/ਕਿੰਨੀ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਲਹਿ ਰਹੀ ਹੈ! ਦਰਅਸਲ, ਪੂਰੀ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।'
‘ਹਾਂ, ਸਰ। ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਵੀ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਹਾਜ਼ਰੀ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਾਪਸ ਆਇਆ। ‘ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਆਇਤ ਸੱਚਮੁੱਚ ਵਿਸਫੋਟਕ ਹੈ।’ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਪੂਰੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ, ਜਿਸਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲਾਈਨ ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਹੁਣੇ ਕਹੀ ਸੀ:
ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ, ਉਸਦੀ ਕਮਰ, ਕਿੰਨੀ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਲਹਿ ਰਹੀ ਹੈ! ਕਹੋ, ਕੀ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਕਦੇ ਇੰਨੀ ਕੋਮਲਤਾ, ਇੰਨੀ ਲਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ?
'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!' ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਵੀ ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਰਚੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੀਆਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਦੀ ਪਹੁੰਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਹੈ।' ਉਹ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, 'ਅਤੇ ਨੌਜਵਾਨ, ਇਸ ਪੈਟਰਨ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਪਰਖ ਕਰਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਹੋਵੇਗਾ; ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦਿਓ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਿਆਰ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ; ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਚਲਾਕੀ ਵਾਲੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਾਕ 'ਤੇ ਅੰਦਰੋਂ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ

ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਸਾਹਬਾਈ ਬਾਰੀਕੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਦਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ; ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਕਿ ਨੌਜਵਾਨ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕੁਝ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਰਥਪੂਰਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।

'ਹਾਂ, ਜਨਾਬ। ਪਰ ਸ਼ੇਖ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਨੇ 'ਜਵਾਬ' (ਜਵਾਬ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਲਈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਹੁਤ ਮਾਮੂਲੀ ਸੀ?'
'ਓਹ, ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ ਇਸ ਭੁੱਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ!'
‘ਜਨਾਬ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੌਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਸ਼ੇਖ - ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਅਸੀਸਾਂ ਹੋਣ - ਨੇ ਉਹ ਤੁਕਬੰਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਇਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਭਵ ਉਪਯੋਗ ਕਰ ਸਕਣ। ਇਸ ਲਈ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ:
ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਦੂਤ ਵਾਪਸ ਆਵੇਗਾ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਦਿਓ...
ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਆਇਤ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ:
ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਕੀ ਲਿਖੇਗੀ!
ਉਹ ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ, 'ਹਾਏ! ਆਇਤ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਰੋਮਾਂਚਕ ਲਾਈਨ ਮਿਲੀ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਪੂਰੀ ਆਇਤ ਦੁਹਰਾਈ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਇੱਕ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ: ਅਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ, ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਇੰਨੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਲੈਣ-ਦੇਣ 'ਤੇ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਲਈ!'
ਹੁਣ ਤੱਕ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਕੁਝ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ; ਸਾਹਬਾਈ ਹੁਣ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਤਾਂ! ਇਹ ਧਰਤੀ ਦਾ ਝੂਠ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ! ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਆਇਤ ਰਚੀ ਹੈ, ਤੁਕਬੰਦੀ ਜਵਾਬ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ! ਆਓ, ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਓ!'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਜਿੱਤ ਦੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਆਪਣੀ ਸਫਲਤਾ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੌਲਾ ਪਾਏ ਬਿਨਾਂ:
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ:
'ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਬਣਾਈ? ਚੰਗਾ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੀਆ ਲਾਈਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਆਓ ਪੂਰੀ ਆਇਤ ਸੁਣੀਏ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਠਾਏ ਬਿਨਾਂ, ਪੂਰੀ ਆਇਤ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾਲ ਕਹੀ:

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ: ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ।
ਇਹ ਤਾਂ ਸੀ ਜੇ ਸਾਹਬਾਈ ਇੱਕ ਤੜਫ ਵਿੱਚ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਹਿੱਲਿਆ, ਅਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਸ ਵਾਕੰਸ਼ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਇਆ, 'ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅੱਖਰਾਂ ਉੱਤੇ ਅੱਖਰ ਲਿਖੇ', ਇੱਕ ਹਲਕੇ ਸੁਰ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੈਰਾਨ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅਤਰਾਂ ਦਾ ਡੱਬਾ ਫੜਿਆ, ਇੱਕ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਕੱਢੀ, ਆਪਣੇ ਰੁਮਾਲ 'ਤੇ ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਦੇ ਗੁੱਟਾਂ ਅਤੇ ਹਥੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰਗੜਿਆ। ਉਸਨੇ ਸੁਪਾਰੀ ਦੇ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸੋਨੇ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਇੱਕ ਸੁਪਾਰੀ ਕੋਨ ਕੱਢਿਆ, ਉਸਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹੌਲੀ ਬੋਲਿਆ, 'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਛੋਟੇ ਕੋਨ ਦਾ ਸੁਆਦ ਤਾਂ ਲਓ।'
'ਏਹ? ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ? ਇੱਕ ਸੁਪਾਰੀ। ਪਰ, ਮੀਆਂ, "ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ" ... ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਪਿਆਰ ਦੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਪਿਆਰੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਸਹਿਜਤਾ ਅਤੇ ਸਮਾਈ ਨਾਲ ਬਿਆਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ! ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੇ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਚਾ ਕਰੇ।' ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਲਾਈਨ ਦੁਹਰਾਈ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੀਆਂ, ਆਓ ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣੀਏ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਛਾਇਆ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਣ!'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਰਿਫਾਈ ਮੁਜੱਦਦੀ ਅੰਦਰ ਆਇਆ, ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੁਆਫ਼ੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਰਲੱਭ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਪਰ ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਿਆਰੇ ਮੁੰਡੇ, ਆਓ ਉਹ ਆਇਤ ਦੁਬਾਰਾ ਸੁਣੀਏ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਧਿਆਨ ਦਿਓ; ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਸੱਜਣ, ਤੁਹਾਡਾ ਭਤੀਜਾ, ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ! ਥੀਮ ਦੀ ਕਿੰਨੀ ਤਾਜ਼ਗੀ, ਅਤੇ ਕਿੰਨੀ ਭਾਸ਼ਾ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਮੁਹਾਵਰੇਦਾਰ!'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਡਰਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਸੱਜਣ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਨਰਮਾਈ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀ ਧਾਰਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਦਾ ਡਰ ਸੀ; ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਸ ਡਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਹਿ ਜਾਂ ਕਰ ਦੇਵੇ ਜੋ ਉਸਦੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਉਸ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦਾ ਚਾਚਾ ਮੌਜੂਦ ਹੋਵੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਨਾ ਕਹੀਆਂ ਜਾਣ। ਪਰ ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ

ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਆਇਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'
ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਇਹ ਆਇਤ ਬੋਲੀ:
ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿੱਚ ਸੈਂਕੜੇ ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੱਤਾ: ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਜਵਾਬ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ।
ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਜੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਅਣਇੱਛਤ "ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!" ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਇਤ ਦੁਬਾਰਾ ਕਹੀ। ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਦੋਵੇਂ ਵਿਦਵਾਨ ਅਜੇ ਵੀ ਤਾੜੀਆਂ ਵਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਗਲੇ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਕਾਫ਼ੀ ਖੇਡਣ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਜੇ ਬੇਰਹਿਮ ਨਹੀਂ ਤਾਂ। ਮੈਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸੱਜਣਾਂ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ।'
‘ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਚੱਲੋ,’ ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਲੂਣ ਹਨ।’
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ:
ਪਵਿੱਤਰ ਲੋਕੋ, ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਮਾਫ਼ੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬੀਆਂ ਦੇ ਪਾਪ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ!
ਇਸ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਨਾ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਇਹ ਆਇਤ ਪਸੰਦ ਆਈ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਦੇ ਸਨ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੋਰ ਵੀ ਹੌਸਲਾਵਾਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹਾਜ਼ਰੀ, ਮੈਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲੂ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਹੈ।' ਉਸਨੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ:
ਓ ਸ਼ੇਖ, ਜੋ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਤੋਂ ਵਰਜਦਾ ਹੈ, ਅਜਿਹੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਮਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜੀ ਜੁੱਤੀ ਨਾਲ!
ਹੁਣ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ। 'ਓਹ, ਕਿੰਨਾ ਸੂਖਮ ਤਰਕ ਹੈ, ਅਤੇ ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੁਸਾਰ!'
'ਅਤੇ "ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜਿਆ" ਦੀ ਬਜਾਏ "ਸ਼ਰਾਬ ਵਿੱਚ ਭਿੱਜਿਆ" ਕਹਿਣਾ, ਜੋ ਕਿ ਮਿਆਰੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰਤਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ,' ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਅਗਲੀ ਆਇਤ ਕਹੀ:
ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਕਿ ਵਾਈਨ ਹਾਊਸ ਦੇ ਬੁੱਢੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਕਰਾਂ।
ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਯੋਗਤਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ।

‘ਕਿੰਨਾ ਦਿਲਚਸਪ!’ ਸਾਹਬਾਈ ਚੀਕਿਆ। ‘ਇਹ ਆਇਤ, ਸੱਚਮੁੱਚ, ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੱਚੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਬਹੁਤ ਤਿਰਛੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਇਹ ਸੱਚ ਵੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਾ ਕਰਨਾ ਇੱਕ ਪੁਕਾਰ ਦੇ ਯੋਗ ਕੰਮ ਹੈ।’
‘ਮੈਂ ਸਮਾਪਤੀ ਕਵਿਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ: ਡਾਘ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਪਾਪੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ: ਮੇਰੇ ਪਾਪ ਨਰਕ ਦੀ ਤਸੀਹੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹਨ।
ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਹਬਾਈ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਦੋਵਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: 'ਇਸ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕਵਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਭਾਅ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਾਕਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਉੱਤਮ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖਿਆ ਉਸਨੂੰ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਉਪਲਬਧ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਹੋਰ ਵੀ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ... ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕੋਈ ਫੈਜ਼ੀ ਅਤੇ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਪਰ ਇਹ ਦਰਬਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਰਾਜਾ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਕਵੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰੂਬੀ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਕਰਦਾ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਮੌਲਵੀ ਨਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਮਕਸਦ ਦੱਸਣ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕਾਂਤ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਫਾਤਿਮਾ ਦੀ ਇੱਕ ਝਲਕ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ, ਜੇ ਉਸ ਨਾਲ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇੱਕ ਝਲਕ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਉੱਥੇ ਪਰਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਸਖ਼ਤ ਸੀ: ਕਿਸੇ ਅਜੀਬ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਉੱਡਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਕੌੜੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਬੰਦ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲਿਆ, 'ਰੱਬ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ; ਕੱਲ੍ਹ ਮਿਲਾਂਗਾ', ਅਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ, ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਬੇਗਮ ਸਾਹਬਾਈ ਦੇ ਆਉਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਹਰ ਸੰਭਵ ਚੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਫਾਤਿਮਾ ਦੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਢੰਗੇਪਣ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ; ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜੇ ਵਜੋਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਰ ਸੰਭਵ ਵਿਸ਼ਾ ਥੱਕ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਬੇਗਮ ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਭੈਣ, ਮੈਂ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੌਲਵੀ ਨਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਫੇਰੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਹਨ ਜਾਂ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੌਲਾਨਾ ਜੀ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'

'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਆਏ ਹੋ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਏ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੇ ਸਾਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਪਾਰੀ ਅਤੇ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲ ਪਰੋਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।' ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਦੀ ਕਾਵਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਮਾਣ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ।
‘ਹਾਂ, ਸੱਚਮੁੱਚ! ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ! ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ।’ ਸਾਹਬਾਈ ਬੀਬੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਲਈ ਰੁਕ ਗਈ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਨੇੜੇ ਝੁਕੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਫੁਸਫੁਸਾਈ, ‘ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ, ਕੁਝ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੋ!’
'ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਮੈਂ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।'
ਸਾਹਬਾਈ ਬੀਬੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਬੋਲੀ। "ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਛੋਟੀ ਲਈ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹੈ।"
ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਛੋਟੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਕਿਸੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਪਰ ਛੋਟੀ ਨੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਦਾਇਰੇ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ, ਇਹ ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ! ਕੀ ਉਹ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ? ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੀ? ਸ਼ਾਇਦ, ਉਹ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ 'ਨਹੀਂ!' ਕਹੇਗੀ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਅੰਦਰੋਂ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਸੀ; ਸਿਰਫ਼ ਉਲਝੀ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਮਨ-ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਇਸ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਹੈ: "ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਵੀ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ!" ਛੋਟੀ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕਿਸਮਤ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਲਈ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਲੈ ਕੇ ਆਓ!'
"ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦਾ ਸਰੋਤ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਬੀਬੀ," ਸਾਹਬਾਈ ਬੀਬੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਧੀਮੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਨੀਵੀਂ ਹੋ ਗਈ। "ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੰਦੇਸ਼ਵਾਹਕ ਹਾਂ।"
ਬਾਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾ ਨਾ ਸਕੀ। 'ਹਵੇਲੀ? ਕਿਹੜੀ ਹਵੇਲੀ? ਉਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਹਨ?'

'ਓਏ, ਬੀਬੀ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨਹੀਂ ਭੇਜਦੇ। ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਦੂਜੀ ਧਿਰ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਮਾਮਲੇ ਆਪਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਰਸਤਾ ਅਪਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।'
'ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ...? ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਰੱਬ ਦੇ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਹੈ... ਜਾਂ ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਾਬਾਲਗ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਤੋਂ ਹੈ?'
'ਖੈਰ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਹੀ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹੋ।' ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਨ ਦਾ ਢੰਗ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। 'ਫਰਕ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ: ਇਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ, ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੈ, ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਦਾ ਚਾਹਵਾਨ ਹੈ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ, ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ, ਪ੍ਰਗਟ! ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਈ - ਇਹ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ: ਜੇ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਆਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਘਟੀਆ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਸੱਚ ਹੁੰਦੇ ਜਾਪ ਰਹੇ ਸਨ!
'ਓਏ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ!'
ਸਾਹਬਾਈ ਬੇਗਮ ਦਾ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮੀਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬਿਨਾਂ ਮੂੰਹ ਦੇ ਰਹਿ ਜਾਣਗੇ। ਮੇਰਾ ਪਤੀ ਵੀ ਦੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ।
'ਬੀਬੀ, ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਮੈਨੂੰ ਦਿਲੋਂ-ਜਾਨ ਨਾਲ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਛੋਟੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕਾਅ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਛਲੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਦੁੱਖ ਦੇਖਿਆ...'

ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਸਿਧਾਂਤਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਸਾਹਬਾਈ ਬੀਬੀ ਨੇ ਫਿਰ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਜਦੋਂ ਕਿ ਲੋਹਾ ਗਰਮ ਜਾਪ ਰਿਹਾ ਸੀ। 'ਠੀਕ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਹ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰੇਗੀ। ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਇਨਕਲਾਬਾਂ ਬਾਰੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਰਾਜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਵੇ।' ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸ ਪਈ। 'ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ!'

"ਮੈਂ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹਾਂ, ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ। ਮੈਂ ਤੁਰੰਤ ਛੋਟੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੈ।"
"ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛੋ," ਸਾਹਬਾਈ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਿਹਾ। "ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਹੋ, ਅਤੇ ਮਾਮਲਾ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਛੋਟੇ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ - ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ - ਆਪਣਾ ਭਲਾ ਭਾਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ, ਬੇਰਹਿਮ ਅਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅਨੁਕੂਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਵੀ ਇੰਨੀਆਂ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਪਤੀ ਮਿਲੇ।" ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜ਼ਾਨਾਨੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪਰਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨਾਲ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਹਬਾਈ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇ, 'ਠੀਕ ਹੈ, ਮੈਡਮ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਮੌਲਾਨਾ ਸਾਹਬਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਵਾਂਗਾ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਰੱਬ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹੈ।'
"ਹਾਂ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਨਤੀਜੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।"
'ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਯਕੀਨ ਰੱਖੋ।'
ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜ਼ਾਨਾ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ, ਸਾਹਬਾਈ ਦੀ ਬੇਗਮ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਦੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਉੱਪਰਲਾ ਕੱਪੜਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ 'ਤੇ ਵਿਛਾ ਕੇ, ਇੱਕ ਭਿਖਾਰੀ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, 'ਯਾ ਅੱਲ੍ਹਾ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਸਾਡੀ ਗੱਲ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋਣ ਦਿਓ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਦਿਓ।'
ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੰਝੂ ਵਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਲਪੇਟੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਕਾਇਆ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ 'ਆਮੀਨ' ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਦੀ ਇੱਕ ਚੁਟਕੀ ਲੈ ਕੇ, ਉਸਨੇ ਸਾਹਬਾਈ ਬੇਗਮ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਹਿੱਸੇ 'ਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਧੂੜ ਵਾਂਗ ਛਿੜਕ ਦਿੱਤੀ।
'ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ਜੀ, ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਇਨਾਮ ਤੋਂ ਵੀ ਉੱਚਾ ਇਨਾਮ ਦੇਵੇਗਾ।' ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰ ਧੁੰਦਲੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ। 'ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਪ੍ਰਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਾਂਗਾ।

ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੁਭ ਹੱਥ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਿਸ਼ਤੀ ਲਈ ਪਤਵਾਰ ਬਣ ਜਾਣ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਤੂਫਾਨਾਂ ਅਤੇ ਜਹਾਜ਼ ਦੇ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।' 'ਬੀਬੀ, ਅਸੀਂ ਜੋ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਆਮ ਮਨੁੱਖੀ ਕਾਰਜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਪਰਉਪਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਬੱਸ ਆਓ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੀਏ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਅੰਤ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਈਰਖਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਬੋਲੀ। 'ਅਤੇ ਦੇਖੋ, ਸ਼ਬਦ ਕਦੇ ਵੀ, ਕਦੇ ਵੀ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਵਾਪਸ ਆਈ, ਸੋਟੋ ਵੌਸ, 'ਓ ਭੈਣ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੇਠਾਂ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੌਣ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਉੱਚੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਖ਼ਬਰ ਪਹੁੰਚਾਵੇ?'
'ਚੁੱਪ! ਕੰਧਾਂ ਦੇ ਵੀ ਕੰਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ! ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਤੁਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਮੇਰੀ ਪਰਾਹੁਣਚਾਰੀ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਥੱਕ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ!'
'ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਦੇ ਘਰ ਪਾਲਕੀ 'ਤੇ ਜਾਵਾਂਗਾ।'
"ਤਾਂ, ਅਗਲੇ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸੁਲਝ ਜਾਵੇ। ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।"
'ਕੋਈ ਦੇਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਛੋਟੀ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ।'
'ਹਾਂ, ਯਕੀਨਨ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵੱਢਿਆ ਅਤੇ ਚੀਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਬੀਬੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੀਆਂ ਉਸਦੇ ਦਿਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਰਹਿਮਤ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਨ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।'
ਸਾਹਬਾਈ ਬੇਗਮ ਨੇ ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟਿਆ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਮੁੜੀ ਜਿੱਥੇ ਪਰਦਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਪਾਲਕੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਹਵਾਦਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ; ਉਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਦੋਵੇਂ ਘਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ।
ਆਪਣੀ ਤਰਫ਼ੋਂ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਾਲੀ ਚਟਾਈ 'ਤੇ ਗਈ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਲਾ ਕੱਢੀ। ਮਾਲਾ 'ਤੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਉਸਨੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਕਿ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ ਜਾਣ ਲਈ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ।

63

ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਦੁਬਿਧਾ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦੀ ਹੈ

ਉਹ ਇੱਕ ਔਰਤ ਸੀ: ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਜੀਵਨ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਪੁਰਾਣੀ ਈਦ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੱਕ ਛੱਤ ਹੇਠ ਬਿਤਾਇਆ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦਾ ਅਸਲੀ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਬਾਈ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ, ਉਹ ਅਕਸਰ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ [ਇੱਕ ਸੌ ਅੱਠਵਾਂ] ਅਧਿਆਇ [ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਆਇਤਾਂ ਦਾ] ਜਿਸਨੂੰ ਅਲ-ਕੌਸਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਕਸਰ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ, ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਲੈਣ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੱਤਰ ਕੁਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸ [ਪੈਸੇ] ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਭੇਟ ਵਜੋਂ ਲਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਸੱਤਰ ਵਾਰ ਉਸ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਕੁਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ, ਹਰ ਵਾਰ ਇਸਨੂੰ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਇਹ ਕੀਤਾ, ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਅਧਿਆਇ ਦਾ ਵੀ ਪਾਠ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਉਹੀ ਕਿਹਾ ਜੋ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸਾਧਕ ਦੇ ਸਵਾਲ ਦੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਦੇ ਹੱਲ ਲਈ ਕਹਿਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਹੋਇਆ। ਅਤੇ ਹੁਣ ਬ੍ਰਹਮ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖੋ: ਉਸ ਸਮੇਂ ਜੋ ਵੀ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਅਸਥਾਈ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਹੋਏ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

*

ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੀ ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੇ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਪਹਿਲਾਂ ਅਚਾਨਕ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ ਦਰਦ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਸੜਕ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਛੱਡ ਕੇ ਦੋਹਰਾ ਝੁਕਿਆ, ਉਲਟੀਆਂ ਕਰਨ ਅਤੇ ਉਲਟੀਆਂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਜੋ ਲੋਕ ਸਰੀਰਕ ਮਿਹਨਤ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵਿਅਰਥ ਗਈਆਂ। ਨੇੜਲੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇੱਕ ਦਵਾਈ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਦਵਾਈ ਲੈ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸਦਾ ਕੁਝ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਠੀਕ

ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਤਿੰਨੋਂ ਪਾਲਕੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਭਾਰੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਸਿਰਫ਼ ਤਿੰਨ ਪਾਲਕੀਆਂ ਨਾਲ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਮੁਸ਼ਕਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਕਮਜ਼ੋਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇੱਕ ਬਦਲ ਭੇਜਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੀ, ਜਿਸਦੀ ਰਾਖੀ ਤਿੰਨਾਂ ਵਾਹਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਦੇਰੀ ਨਾਲ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਖੁੰਝ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਚਿੰਤਤ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਅਚਾਨਕ ਰੁਕਾਵਟ ਇੱਕ ਬੁਰਾ ਸ਼ਗਨ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਅਕਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਤੋਂ ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ: ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ, ਜੋ, ਜੇਕਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਬਦਕਿਸਮਤ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਦੇ ਤਾਰੇ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਚਮਕਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਵਿਅਸਤ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਫਸੇ ਰਹਿਣਾ, ਇੱਕ ਤੰਗ ਜਗ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਬੰਦ ਹੋਣਾ ਨਫ਼ਰਤ ਸੀ। ਪਰ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਅਖੀਰ, ਲਗਭਗ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਦਾਤਾ ਭੱਜਦਾ ਹੋਇਆ ਆਇਆ। ਚਾਰੇ ਦਾਤਾ ਤੇਜ਼ ਦੌੜਦੇ ਹੋਏ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਮੁਅਜ਼ਿਨ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਬੁਲਾ ਰਹੇ ਸਨ; ਵਜ਼ੀਰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਬਾਰੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਹ ਤੁਰੰਤ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ: ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਲਪੇਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਗੁੱਟ ਅਤੇ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਨਿਰਵਿਘਨ ਲੰਬਾਈ ਗਿੱਲੀ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜਾਮਨੀ ਲਾਟਾਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕ ਰਹੀ ਸੀ; ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਅਤੇ ਠੋਡੀ 'ਤੇ ਸਾਫ਼ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਰੰਗ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਾਲਸਾ ਫਲ ਤੋਂ ਬਣੇ ਇੱਕ ਸੁਆਦੀ ਠੰਡੇ ਪੀਣ ਦਾ ਭਰਮ ਦਿੱਤਾ; ਕੁਝ ਬੂੰਦਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਪਲਕਾਂ 'ਤੇ ਕੰਬ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਲਕਾਂ ਦੀ ਜਾਲੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਬਾਗ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵੇਖਦੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਹੀ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਹੈ ਜੋ ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਂ ਬਣ ਗਈ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦਾ ਬਾਗ਼ ਇੱਕ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਚਾਰ ਗੁਲਾਬਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ। ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਰੀ ਕੁਝ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸ ਛੋਟੀ ਕੁੜੀ ਵਾਂਗ ਦੇਖਿਆ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਪਾੜਾ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਪਾੜਾ ਸੀ; ਅਤੇ

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਉਮਰ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਭਾਵੇਂ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਛੋਟਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸ ਅੰਤਰ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦਾ ਖਿੜ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਦਲਿਆ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਬਾਰੀ ਕੋਲ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਜੂਬਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜੂਬੇ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਉੱਪਰ ਮਾਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਊਰਜਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਘੇਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਇਹ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਵਰਗੀ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤ ਔਰਤ ਨੂੰ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਚੇਤਨਾ, ਅਤੇ ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਮਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਇੱਕ ਗਰਮ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਹਲਕੀ ਜਿਹੀ ਠੰਢੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਵਾਂਗ ਵਰ੍ਹਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੋਈ ਆਮ, ਆਮ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਆਦਮੀ ਦੁਆਰਾ ਡਰਾਇਆ ਜਾਂ ਡਰਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਸੀ; ਉਸਦੀ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰਤਾ ਅਤੇ ਨਾਰੀ ਚੇਤਨਾ ਇੱਕ ਸੀਸੇ ਨਾਲ ਭਰੀ ਕੰਧ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਜਾਂ ਬਚਾਅ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਵੀ, ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਿਹਾ: ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਣ ਵਾਲੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਸ਼ਰਧਾਂਜਲੀ। ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਸਦੀ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਲਈ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਰਸਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ। ਸਾਰੀਆਂ ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਵਾਵਾਂ ਵੱਲ ਸੁੱਟਦਿਆਂ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਬੇਅੰਤ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਹੈ ਅੱਲ੍ਹਾ, ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਿਮਰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਭਟਕ ਗਏ? ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮਤ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਸੀ! ਤੁਸੀਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਦੋਂ ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।'
‘ਬੱਸ, ਬੱਸ, ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ! ਬਾਪੂ, ਛੋਟੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਮਿੱਠੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ।’ ਬਾਰੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਉੱਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਬਦਕਿਸਮਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ‘ਇੰਨੇ ਮਿੱਠੇ ਸੁਆਦ ਵਾਲੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਦੇਖਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰੇਗਾ? ਚਲੋ ਹੁਣ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੀਏ, ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬਕਵਾਸ ਕਰਨ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ।’
'ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕਿਵੇਂ... ਇੰਨੇ ਅਚਾਨਕ? ਕੀ ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਹਾਡਾ ਪਤੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਫਾਤਿਮਾ...? ਕੀ ਉਹ ਠੀਕ ਹਨ?'
"ਔਰਤ, ਤੂੰ ਗੱਲ ਛੱਡ ਦੇ, ਉੱਨੀ ਤੋਂ ਦਰਜਨ ਤੱਕ! ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਿਆਰੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਦਿਓ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਦਿਓ, ਸਮਾਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।"

ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਪਿੱਤਲ ਦਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ ਲੈ ਕੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਈ। ਉਸਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਤਿਆਰ ਸੀ।
'ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਥੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰੋ, ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਮੈਂ ਠੰਡਾ ਪੀਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਵਾਂਗੀ।' "ਅਸੀਂ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥ ਬਾਰੇ ਦੇਖਾਂਗੇ, ਹਬੀਬਾ," ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, "ਪਰ ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਅਤੇ ਨਮਾਜ਼ ਕਰਨ ਦਿਓ।"

ਵਜ਼ੀਰ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਚਾਹ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਬੁਲਾਉਣ ਹੀ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਅੱਖ ਦੇ ਝਪਕਦੇ ਹੋਏ ਉਸਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੀ ਰਹੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦੇ ਹੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ, ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ? ਤੁਸੀਂ...'
‘ਚੁੱਪ!’ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ ਖਿੱਚਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਫੁਸਫੁਸਾਹਟ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। ‘ਹੁਣ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਅਤੇ ਅਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੱਸੋ!’
ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ, ਡੂੰਘੀਆਂ ਭੂਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਲਝਣ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੀ, ਜਿਵੇਂ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ। ਉਸਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਹ ਦਾ ਉਸਦਾ ਆਮ ਨੋਟ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਇਹ ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਛੋਟੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਨਾ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਸ਼ਾਇਦ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨਾਲ ਹੋਏ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸ਼ਰਤਾਂ 'ਤੇ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਅਨਵਰੀ ਖਾਨਮ ਦਾ ਦੂਜਾ ਡਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਭਾਵੀ ਸਬੰਧ ਤੋਂ ਵੀ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਾਰੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ, ਸ਼ੁਭ

ਜਾਂ ਹੋਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਨੂੰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਲਈ ਚਿੰਤਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ: ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਹਾਲਾਤ ਕਿ ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਵਿੱਚ - ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ - ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਕਿਸੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਜਾਂ ਮਾਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਤੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਅਨੁਪਾਤਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।
‘ਬੀਬੀ, ਕੁਝ ਤਾਂ ਕਹੋ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਜਾਂ ਪਰਿਵਾਰ?’ ਬਾਰੀ ਨੇ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਚੁੱਪ ਦੀ ਮੋਹਰ ਤੋੜੀ, 'ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹਨ...'

ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਹੁਣ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬੇਚੈਨ ਸੀ। ਇਹ ਇਨਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਟੋਕਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਛੋਟੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਕੌਣ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ? ਇਹ ਮੇਰੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ, ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸਦੇ ਯੋਗ ਸਮਝਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇੰਨੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਡੁੱਬਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।'
'ਇਹ ਡੁੱਬਦੇ ਦਿਲਾਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਹੈ, ਪਿਆਰੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ? ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਪੂਰੀ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡਾ ਹੱਥ ਫੜਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਖੱਡਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋ। ਅਤੇ ਉਹ ਕੌਣ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਇੱਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਜੋ ਰਾਜਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਕੱਢੋ, ਪਰ ਇਹ ਡਰਨ ਜਾਂ ਹੌਸਲਾ ਹਾਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਹਉਕਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਖਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ, ਕੋਈ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪਛਤਾਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

ਉਹ ਅੱਗੇ ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ, 'ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਲਈ ਹੋਰ ਕੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿੰਨੇ ਜੁੜਨ ਅਤੇ ਟੁੱਟਣ।'
'ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗਲਿਆਰੇ 'ਤੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜੋ ਹੈ ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਚੰਗੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।'
'ਹਾਂ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਕਾਲੀ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਨਿਕਲੇ। ਖੈਰ, ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਹਨ ਜੋ ਰੱਬ ਨੂੰ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਇਸ ਜੋੜ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਛੁਪਿਆ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਰੱਬ! ਹੇ ਰੱਬ! ਮੈਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
ਉਹ ਲਗਭਗ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਜੇ ਬਾਰੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਪਤਨੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਗਲਤ ਸੀ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਜਵਾਬ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਸਥਿਤੀ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਵੀ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੁਖੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਡਰ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਅਤੀਤ - ਸਫਲਤਾਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅਸਫਲਤਾ ਦੀਆਂ ਕੌੜੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਹੈ - ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਾਹਸ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਮਾਪਿਆ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਅਤੇ ਦੁਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ, ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸ਼ੋਰ-ਸ਼ਰਾਬੇ ਨਾਲ ਭਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾੜ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?'

'ਅਸੀਂ ਇਸ ਸਭ ਬਾਰੇ ਸੋਚਾਂਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਕਰਦੇ ਵੀ ਹਨ, ਤਾਂ ਕੀ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਬਚਾਵੇ, ਜਲਦੀ ਹੀ ਵਿਆਹਿਆ ਜਾਵੇਗਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।'
'ਨਹੀਂ। ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਿਸਮਤ ਹੈ ਜਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ? ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਵਿਆਹ ਯੋਗ ਉਮਰ ਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ, ਇੱਕ ਬੁੱਢੀ ਔਰਤ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਇੱਕ ਨੌਜਵਾਨ ਅਣਵਿਆਹਿਆ ਪੁੱਤਰ ਰੱਖਾਂ ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵਾਂ?'

'ਤੂੰ ਬੁੱਢਾ ਕ੍ਰੋਨ ਨਹੀਂ ਹੈਂ, ਬੱਚਾ। ਨਾ ਹੀ ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਜਸ਼ਨ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰੋਥੈਲਮੀਅਨ ਰਚੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਢੋਲ ਅਤੇ ਝਾਂਜਰਾਂ ਵਾਲਾ ਜਲੂਸ ਹੈ। ਕੀ ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਤੂੰ ਬੁੱਢਾ ਕ੍ਰੋਨ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਰਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ ਤੈਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ? ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੂੰ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਿੱਚ ਪਾਲਕੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਹੰਝੂਆਂ ਭਰੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਚੁੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਘਰ ਤੋਂ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਉਦਾਸ ਵਿਆਹ ਦੇ ਗੀਤ, ਅਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਗਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ: ਇਹ ਤੇਰੇ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਰੱਬ ਤੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਰਸਤਾ ਖੋਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਰਸਤਾ ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ ਰਾਹੀਂ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
'ਫਿਰ ਵੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ।'
'ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਵੀ ਕਦਮ, ਕੋਈ ਵੀ ਨਵਾਂ ਕਦਮ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਤੁਹਾਡੇ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਜੇਕਰ ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ, ਉਸ ਹੋਰ ਗੱਲ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ...' ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ।
'ਉਹ ਹੋਰ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ?' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਔਰਤ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ।
ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝ ਸੀ ਕਿ ਫਾਤਿਮਾ ਉਸਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਾਤਿਮਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਛੋਟੀ ਵੀ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਹਾਲਤ ਤੋਂ ਅਣਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਵੀ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਖੁਦ ਮੁੰਡੇ ਅਤੇ ਕੁੜੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਕੁੜੀ ਦੇ ਮਾਪੇ ਲਾੜਾ ਚੁਣਨ ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਆਪਣੇ ਲਈ ਮੌਤ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਧੀ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਕਚਹਿਰੀ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਬਾਤਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸਮੱਸਿਆ ਸੀ: ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਕਰਵਾਉਣਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਲਈ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ ਜਵਾਈ ਵਜੋਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਹੋਰ ਵੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੂਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ; ਛੋਟੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜੀ ਰੁਕਾਵਟ ਸੀ, ਕਿਹੜੀ ਬੇਗਾਨਗੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਛੋਟੀ

ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਫਾਤਿਮਾ ਦੇ ਪਤੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਰਹੀ ਸੀ?
ਇੱਕ ਸੰਭਾਵਿਤ, ਝਿਜਕਦੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਓਹ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਸੱਚਮੁੱਚ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਇੱਕ ਸਥਿਰ ਅਤੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣ ਸਕੇ।'
ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਸੋਚੇ। ਕੁਝ ਪਲ ਦੀ ਚੁੱਪੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ... ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਫਾਤਿਮਾ ਬਾਰੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਢੁਕਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।' ਹੁਣ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੂੰ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮਿਲ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਢੁਕਵਾਂ ਮੌਕਾ ਸੀ। 'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਸੰਭਾਵੀ ਲਾੜੇ ਵਿੱਚ ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ, ਚੰਗੇ ਆਚਰਣ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ। ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਚਮਕਿਆ। 'ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਕਮਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਬੀਬੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਾਡਾ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਪੁੱਤਰ ਹੈ ਜਿੰਨਾ ਤੁਹਾਡਾ, ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਓਨੀ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਧੀ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਸਾਡੀ। ਘਰ ਨਹੀਂ ਬਦਲਣਗੇ, ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਲਿਆਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ!’ ਹੁਣ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣਾ ਖਾਸ ਹਾਸਾ ਹੱਸਿਆ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਜਿਸਦੀ ਕਲਪਨਾ ਸਿਰਫ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਬੀ ਗਰਦਨ ਵਾਲੇ ਕੈਰੇਫ ਵਿੱਚੋਂ ਸ਼ਰਾਬ ਡੋਲ੍ਹਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੇ ਕਿਹਾ, ‘ਪਰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਤੁਹਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਫ਼ੋਨ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਜਵਾਬ ਦੇਵਾਂਗੇ, ਅਤੇ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਾਂਗੇ!’
'ਹਾਂ, ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ, ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ। ਮੈਨੂੰ ਫਾਤਿਮਾ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਜੁਟਾ ਸਕਿਆ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਬੋਝ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।'

ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਦੁੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦੁਹਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, 'ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ, ਰੱਬ ਤੈਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਵੇ। ਤੂੰ ਜੋ ਵੀ ਕਹੇਂ ਜਾਂ ਕਰੇਂ ਉਹ ਬਸੰਤ ਦੇ ਖਿੜ ਵਾਂਗ ਸੱਚ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇਸਦੀ ਚੰਗਿਆਈ ਚੰਪਕ ਦੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਵਾਂਗ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੇਗਾ, ਦੋਵਾਂ ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹਕੀਕਤ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ।'

'ਪਰ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੋਚਣ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
"ਤਾਂ ਫਿਰ ਤੈਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਇਸ ਸਮੇਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕੌਣ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਮੂਰਖ? ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਕਰੋ ਅਤੇ ਜਿੰਨਾ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਆਵਾਂਗਾ।"
'ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ...'
"ਹਾਂ, ਮੈਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸੋ ਜੋ ਉੱਥੇ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣ।" 'ਮੈਂ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ।'
"ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨਾ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਦੱਸ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਦ੍ਰਿੜ ਅਤੇ ਇਰਾਦਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"
'ਬਿਲਕੁਲ ਸੱਚ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕਰੋਗੇ।'
ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਆਪਣੀ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਆਈ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਨਾ ਦੇ ਸਵਾਲੀਆ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ? ਉਸਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?'
‘ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਹੈ? ਹਾਂ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਹਰ ਕੋਈ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਵਰਗਾ ਹੈ...’ ਹਬੀਬਾ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਹੱਸ ਪਈ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ। ‘ਪਰ ਇੱਕ ਗੱਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ।’ ‘ਤਾਂ ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਘਬਰਾ ਗਿਆ।
ਹਬੀਬਾ ਇਸ ਵਾਰ ਹੋਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਹੱਸ ਪਈ। 'ਓਹ, ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਅਫਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦੂਜੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਗ੍ਹਾ

'ਤੇ ਕੋਈ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਕੁਝ ਸ਼ੌਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਖਿਆਲ ਗਾਇਕਾਂ ਲਈ ਕੁਝ ਬਿਲਕੁਲ ਨਵੇਂ ਗੀਤ ਲਿਖੇ ਹਨ।'
‘ਕੀ ਉਹ... ਕੀ ਉਹ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਕੀ ਉਸਨੂੰ... ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਪਸੰਦ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ।
'ਉਹੀ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲਓ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਹੈ। ਉਹ ਪੰਜ ਰੋਜ਼ਾ ਨਮਾਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦਾ ਅਤੇ ਮੁਹੱਰਮ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਸੋਗ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਤੀਸ ਹਜ਼ਾਰੀ ਵਿਖੇ ਮੁਫ਼ਤ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਠੰਢੇ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਯਕੀਨਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਲੂਤ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ!'
'ਖੈਰ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਾਸੀਆਂ ਕੋਲ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣ, ਬਟੇਰਾਂ ਦੇ ਝਗੜੇ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗਾਂਵਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਜਾਂ ਪਚੀਸੀ ਖੇਡਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।'

'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਇੱਕ ਘਰ, ਇੱਕ ਕਬੀਲਾ ਹੈ, ਆਖ਼ਿਰਕਾਰ। ਇਹ ਇੱਕੋ ਤਵੇ ਦੀਆਂ ਰੋਟੀਆਂ ਵਾਂਗ ਹੈ: ਕੁਝ ਮੋਟੀਆਂ ਹਨ, ਕੁਝ ਪਤਲੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੁਣ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਰੱਬ ਨੇ ਪੰਜ ਉਂਗਲਾਂ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਕਦੇ ਵੀ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਤੋਂ ਫਤਹਿ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।' 'ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ ਹੈ, ਹਬੀਬਾ?'
'ਓਹ, ਇਹ ਕੋਈ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕੋਈ ਇੰਨਾ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਫਤਹਿਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਫਿਰੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਹੈ: ਮੌਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੈ ਲਵੇ! ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ?'
'ਮੈਂ... ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਮੁਸੀਬਤ ਵਿੱਚ ਹਾਂ, ਹਬੀਬਾ।'
ਹਬੀਬਾ ਦਾ ਦਿਲ ਧੜਕਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਹੀ ਫਸ ਗਿਆ। ਇਹ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਪ੍ਰਗਟ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਸਬੰਧਤ ਹੈ? ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਹਰ ਪਲ ਉਸ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੰਪਰਕ ਜਾਂ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤਾਂ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ; ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਜਾਣੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜੇਕਰ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ਿਆਉਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਰਾਹੀਂ ਉਸ 'ਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਹਬੀਬਾ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਦਰਜੇ ਵੱਧ ਗਈ

ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸੀ? ... ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ! ਇਹ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਪਾਰ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਵਾਂਗ ਦੂਰ! ਜਾਂ ਕੀ ਉਹ ਮੰਨਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ, ਹਬੀਬਾ, ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਸੇਵਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ? ਉਸਨੇ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿਹਾ: 'ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦਿਲ ਦੇ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਣੋ। ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਹੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮੌਲਾ ਅਲੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ। ਮੌਲਾ ਅਲੀ ਸਭ ਕੁਝ ਆਸਾਨ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਜੇ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਬਚਨ ਮੇਰਾ ਹੁਕਮ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਬੋਲਣ ਦਾ ਢੰਗ ਦੋਵੇਂ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਸਨ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਅਣਕਿਆਸੇ ਸਨ। ਅਣਜਾਣੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਹਬੀਬਾ ਵਿੱਚ ਡਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜੋ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਅਤੇ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਡਰ ਨਾਲ ਹਿੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ, 'ਨਹੀਂ ... ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਬੀਬਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਇੰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਵਾਬ ਦਾ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ... ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ, ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ, ਉਸਨੇ... ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।'
ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਹ ਹਿੱਲ ਗਈ ਅਤੇ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਜੇਕਰ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸਹਾਰੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾ ਵਧਾਉਂਦੀ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿ-ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ! ਕਿਸੇ ਦੀ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਜਾਗਣ ਦਾ ਇਹੀ ਅਰਥ ਹੈ! ਇੱਜ਼ਤ ਅਤੇ ਮੁੱਲ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ; ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਅਤੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ; ਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ! ਉਹ ਜੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੱਚ ਹੈ: ਜਦੋਂ ਰੱਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਬਾਰਿਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੀ ਛੱਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।
ਉਸਦੀ ਅੱਖ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ: ਪਹਾੜੀ ਸਰੀਰ ਵਾਲੇ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਮੱਥੇ ਜੋ ਕੇਸਰ ਅਤੇ ਗੇਰੂ ਵਿੱਚ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਬਿਲੋਨ ਦੇ ਪੱਲਿਆਂ ਅਤੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਸਟਾਲਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਵਾਧੂ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਧਾਗਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਰੀ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ; ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਟੇਸਲ ਹਾਥੀਆਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਵਾਲੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੋਟ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਲਟਕ ਰਹੇ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਚੌੜੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ 'ਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਹਾਵੜੇ; ਹਰੇਕ ਹਾਥੀ ਦੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਮਹਾਵਤ ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਆਰ ਫੜੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਹਾਥੀ ਨੂੰ ਮਾਹਰਤਾ ਨਾਲ ਚਲਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਸਾਹਮਣੇ ਹਾਥੀ ਚਮਕਦਾਰ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੂੰ

ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਾਥੀ ਰਾਜ ਦੇ ਰਈਸਾਂ ਅਤੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ; ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹਾਥੀ, ਭਾਰੀ, ਠੋਸ ਸੋਨੇ ਦੇ ਕੰਗਣਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਏ ਉਸਦੇ ਦੰਦ, ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਲਟਕਦੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਘੰਟੀ; ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਾਵੜੇ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਜੋ ਖੁਦ ਇੱਕ ਵੱਡੇ, ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਛੱਤਰੀ ਦੇ ਸਾਏ ਹੇਠ ਸੀ, ਰਾਜਾ ਬੈਠਾ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮੰਡਪ ਅਸਮਾਨ ਵਾਂਗ ਉੱਚਾ ਸੀ; ਹਾਵੜੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਮੀ ਮਸਜਿਦ ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬੁਖਾਰੀ; ਅਤੇ ਹਾਉਦਾਹ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੇ, ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਦੇ ਭਾਰੀ ਪੱਖੇ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪੱਖੇ; ਲਾਲ ਚੌੜੇ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ, ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਬਰਛੇ ਜਾਂ ਡੰਡੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਜੰਗੀ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਗਾਇਕਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਮੋਹਰੀ ਦਸਤਾ, ਗਰਜਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ 'ਤੇ ਲਾਈਨਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਬਿਲਕੁਲ ਪਿੱਛੇ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ, ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਬਾਹਰ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਾਥੀ, ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਟੋਕਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜੋ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਅਤੇ ਗਰੀਬਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੰਡਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਜਮਸ਼ੇਦ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਰਾਜਾ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਿੱਛੇ, ਇੱਕ ਹਾਥੀ, ਇੱਕ ਚਮਕਦਾਰ ਨੀਲਾ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਕੋਟ ਪਹਿਨਿਆ ਹੋਇਆ; ਉਸ ਹਾਥੀ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਾੜਾ ਹੈ; ਉਸਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਉਸਦੇ ਗਹਿਣੇ ਚਮਕਦਾਰ, ਲਗਭਗ ਚਮਕਦਾਰ; ਉਸਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਰਸਮੀ ਮਾਲਾ, ਸਿਹਰਾ ਹੈ; ਇਹ ਉਸਦੀ ਗਰਦਨ ਅਤੇ ਮੂਹਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਢੱਕਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਤੱਕ ਝਰਦਾ ਹੈ; ਉਹ ਸੋਨੇ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲਾਲ ਗੁਲਾਬਾਂ ਦੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਾਰ ਨਾਲ ਸਜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਜਲੂਸ ਹੈ, ਅਤੇ ਕੀ ਇਹ ਮੇਰੀ ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਆ ਰਹੀ ਹੈ?
‘ਕੀ ਹੋਇਆ? ਤੂੰ ਕਿੱਥੇ ਗੁਆਚ ਗਈ ਹੈਂ, ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰੋਂ ਬੁਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ‘ਇਹ ਮੈਂ ਹਾਂ ਜੋ ਹਵਾ ਲਈ ਹਾਹਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਤੂੰ ਹੈਂ ਜੋ ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਰੋਕ ਰਹੀ ਹੈਂ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਹਾਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਸੀ।
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦੀ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੀ ਮਾਫ਼ੀ ਵੀ,' ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਨੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਆਪਾ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਜਾਪਦੀ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਇਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਈ!'

‘ਜਾਓ, ਚੱਲੋ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਘਬਰਾਹਟ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਕਿਹਾ। ‘ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈਰਾਨ ਹੋਣ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜੋ ਆਪਣੀ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ ਹਾਂ।’
‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ?’ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਝਿਜਕਦੇ ਹੋਏ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਅਤੇ ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਹ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ। ‘ਤੁਹਾਡੇ ਹਿੱਸੇ ਇੱਕ ਪਤੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਦਿੱਲੀ ਈਰਖਾ ਕਰੇਗੀ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਸਤਿਕਾਰਤ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀਆਂ ਈਰਖਾ ਕਰਨਗੀਆਂ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ, ਤੁਹਾਡਾ ਹਿੱਸਾ ਹੁਣ ਬਦਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਆਮਤ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਰਹੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ।’
ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। 'ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਬੇਗਮ, ਤੈਨੂੰ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ, ਜਿਵੇਂ ਮੀਂਹ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਜੇ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖੇਂਗਾ, ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰੰਗ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੇਗਾ!'
ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਹੁਣ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਚਿਹਰਾ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਈ।'
'ਓਏ, ਤੂੰ ਮੂਰਖ! ਕੀ ਮੈਂ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸਾਥੀ ਲੱਭਣ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹਾਂ, ਜਾਂ ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚੰਨ ਵਰਗੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ?'
'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੇ ਬੁੱਢੇ ਨਹੀਂ ਹੋ! ਕਿਉਂ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਆਪਣੇ ਫੁੱਲ ਹਨ—'
‘ਰੁਕੋ, ਇਹ ਬੰਦ ਕਰੋ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਲਗਭਗ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ‘ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਹਨ... ਜ਼ਰਾ ਸੋਚੋ, ਦੁਨੀਆਂ ਕੀ ਕਹੇਗੀ? ਅਤੇ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕ ਚੰਚਲ ਹੋਣ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਕੋਈ ਹੋਰ ਔਰਤ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ... ਅਤੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਛੱਡਾਂਗਾ! ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘਾਹ ਵਾਲੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ!’
'ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਪਣਾ ਘਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ... ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ, ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਨਰਮ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਜੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ ਲੈ ਆਇਆ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰੇਗਾ।' ‘ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਤਾ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਤੇਜ਼ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

'ਓ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਰੇ ਯੁੱਗਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸੁਣਿਆ, "ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ, ਪਰ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਜਲੂਸਾਂ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ!" ਸਾਰੇ ਉਸਦੇ ਸਾਫ਼-ਸੁਥਰੇ ਆਚਰਣ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਲੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਬਾਸੀ ਮਾਸ ਅਤੇ ਬਾਜ਼ਾਰੀ ਮਟਨ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨਾਲ ਮੂਰਖ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।' ਉਹ ਹੱਸ ਪਈ, ਪਰ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਵਰਤਣ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਨਾ ਸੁਣਨ ਦਾ ਦਿਖਾਵਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ: 'ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ?'
'ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ? ਰੱਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝੇ ਜਾਣਗੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕਿਰਿਆ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
'ਪਰ ਜੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲੋਕ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ?'
ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। 'ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਮੇਰਾ ਸੀਮਤ ਨਿਰਣਾ ਇਹ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਿਵੇਂ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਆਦਮੀ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ, ਵਾਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਉਸਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗਾ। ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਲਈ, ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸਮੱਸਿਆ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ; ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਾਂਗੀ।'
'ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਵਾਂਗਾ... ਪਰ ਉਹ ਬੇਚਾਰਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਕੀੜਾ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਬਿਮਾਰ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।'
'ਤੁਸੀਂ ਕਾਬੁਲ ਜਾਂ ਦੱਖਣ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਹੋਵੋਗੇ।' 'ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਉਸਨੂੰ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ,' ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।'
'ਤਾਂ, ਫਿਰ ਕੋਈ ਪੇਚੀਦਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ।'
'ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ।'
"ਨਹੀਂ ਮੈਡਮ, ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਜੋ ਕੋਈ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ

ਝੁਕਦੇ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੀ ਨੂੰਹ ਬਣਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੋਵੇਗੀ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਚੁੱਪ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਸ਼ਾਇਦ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਅਡੋਲਤਾ ਕਾਰਨ। ਦੋ ਛੋਟੇ ਹੰਝੂ ਉਸਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ 'ਤੇ ਚਮਕੇ, ਚੁੱਪਚਾਪ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਕਾਲਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾ ਗਏ। ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਲਗਭਗ ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਛੂਹਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਕਈ ਮਿੰਟ ਬੀਤ ਗਏ, ਹਬੀਬਾ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁਕਾਈਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਦਾਸ ਹਉਕਾ ਲਿਆ।
'ਹਬੀਬਾ, ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਝੁਕਦਾ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਵੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਟੱਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰੋਣ ਦੀਆਂ ਯੁਗਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।'
ਉਸਨੇ ਲਗਭਗ ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਜੁਰਾਤ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਪੰਕਤੀ ਬੋਲੀ:

ਜੁਰਾਤ, ਕੁੱਬੜ ਅਸਮਾਨ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਾਂਗ; ਜ਼ਖ਼ਮ ਫਿਰ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡੇ ਹੰਝੂ ਰੋਵਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਦਰਦ ਦਾ। 'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਹਰ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: "ਕਈ ਵਾਰ ਦਿਨ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਤਾਂ ਲੰਬੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੌੜੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। 'ਕੀ ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ: "ਜਦੋਂ ਗਰੀਬ ਆਦਮੀ ਵਰਤ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਿਨ ਲੰਬੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ?"
‘ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸ਼ਬਦੀ ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕੈਪਿੰਗ ਆਇਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕੌਣ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ!’ ਹਬੀਬਾ ਹੱਸ ਪਈ। ‘ਆਖਰਕਾਰ, ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਹ ਨਸੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇੱਕ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹੋ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁਝਾਅ ਹੈ ਜਿਸ ‘ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ।’
'ਇਹ ਕੀ ਹੈ?'
"ਬਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਉਵੇਂ ਕਰੋ।"
‘ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਸੋਚਿਆ। ‘ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਵਾਲ ਕਿਵੇਂ ਤਿਆਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’
"ਇਹ ਸਭ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਕੱਲ੍ਹ ਵੀ ਇੱਕ ਚੰਗਾ ਦਿਨ ਹੈ; ਅੱਜ ਨਵੇਂ ਚੰਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਵੀਰਵਾਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਉੱਥੋਂ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਇੰਨਾ ਹੀ ਮਨ ਰੱਖਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।"
'ਤਾਂ ਕੀ ਉੱਥੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਤੁਰੰਤ ਬਾਅਦ ਜਾਣਾ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ?'

"ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ। ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਤੱਕ ਉੱਥੇ ਭੀੜ ਬਹੁਤ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।"
'ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਸਵੇਰੇ ਕਿੰਨੇ ਵਜੇ ਉੱਠਦੇ ਹਨ?'
'ਉੱਠ? ਓ, ਮੈਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪਲਕ ਝਪਕਦੀ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਝਪਕੀ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੀ। ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਾਲ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।'
"ਠੀਕ ਹੈ, ਕੁਝ ਕਾਉਰੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਕਾਉਰੀਆਂ ਦੀ ਭੇਟ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਹੈ।"
"ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਰੋਟੀਆਂ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਭੇਜਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਾਂਵਾਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾਵਾਂਗਾ। ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਮਹਿੰਗੇ ਹਨ, ਰੁਪਏ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ।"
'ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਦੋ ਰੁਪਏ ਦੇ ਲਓ।'
ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਰੁੱਝੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀ ਯਾਦ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਕੰਡੇ ਵਾਂਗ ਜਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜੋ ਅਚਾਨਕ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਚੁਭਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀਆਂ ਮੁਲਾਕਾਤਾਂ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਨ ਅਤੇ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਸਹੀ ਰਸਮ ਨਾਲ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਅਤੇ ਹੁਣ, ਜਦੋਂ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਯਾਦ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੀ ਉਹ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਜਾਂ ਆਗਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ 'ਤੇ ਉਸੇ ਨਿਯਮਤਤਾ, ਉਸੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਚਾਰਜ ਨਾਲ ਜਾਵੇਗੀ, ਜੇਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਜਾਂਦਾ?
ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ, ਪਰ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਾਲਪਨਿਕ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਮ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਵਿੱਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ, ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਮਿਲਣ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕਰਦੀਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਆਪਣਾ ਦਿਲ ਉਸਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਕੀ ਇਹ ਉਸਦਾ ਕਰਿਸ਼ਮਈ ਵਿਅਕਤੀ, ਉਸਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸਰੀਰ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਾਲਾ ਵਿਵਹਾਰ ਸੀ? ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ... ਤਾਂ... ਕੀ ਇਹ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਾ, ਹਾਸੇ-ਮਜ਼ਾਕ ਵਾਲਾ ਅੰਦਾਜ਼, ਉਸਦੇ ਕਈ ਚੁਟਕਲੇ ਅਤੇ ਸਲਾਮੀ ਸੀ? ਨਹੀਂ, ਉਹ ਉੱਥੇ ਇੰਨਾ ਅਸਾਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਇੱਕ ਵੀ ਨੀਰਸ ਪਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਵੈ-

ਸੰਬੰਧੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਮੁਹਾਰਤ...
ਵਜ਼ੀਰ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ; ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਉਸਦੀ ਉਤੇਜਨਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਤੇ, ਉਸਦੀ ਲਾਲੀ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਲਾਲੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ, ਅਤੇ ਉਹ ਸੁੰਗੜ ਗਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਆਪਣੇ ਦੁਪੱਟੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਉੱਪਰਲੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟ ਰਹੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ... ਪਰ, ਨਹੀਂ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੀ; ਉਹ ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਚੁੰਬਕਤਾ ਅਤੇ ਕਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਹਜਾਂ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਸਨ ਜੋ ਔਰਤਾਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਭਾਰੀ ਸਰੀਰਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਾਰਨ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਵੀ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਆਦਮੀ ਵੀ ਸਨ, ਜੋ ਆਪਣੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ, ਮਾਣ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤੀ ਕੁਲੀਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਸਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਫਿਰੰਗੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਿਰੁੱਧ ਆਪਣੇ ਪੱਖਪਾਤ ਸਨ, ਪਰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਸਫਲ ਸ਼ਾਸਨ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ।
ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਬੀਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਇੱਕ ਯਾਦ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਸ ਦੇ ਜਾਸੂਸਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਤੀ ਜਿਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਦਕਿਸਮਤ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਇਆ ਕਿ ਨਵਾਬ ਰਾਜ ਦੇ ਇੱਕ ਅਨਾਜ ਵਪਾਰੀ ਦਾ ਰਹੱਸਮਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਕਿ ਉਹ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਲੱਭੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕਾਤਲ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਦੋਸ਼ੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਮਸਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਤੋਂ ਡਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਝਿਰਕਾ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ, ਇੰਨੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ। ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਵਾਬ ਦਾ ਚੰਗਾ ਸੁਆਦ ਸੀ - ਕਵਿਤਾ ਲਈ ਉਸਦੀ ਪਸੰਦ, ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਉਸਦੀ

ਚੋਣ, ਉਸਦੀ ਬੋਲੀ, ਉਸਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ - ਜੋ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ; ਉਹ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉੱਤਮ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਇੰਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਵਿਆਪਕ ਸੰਕੇਤ ਭੇਜੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਫੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਰੇਜ਼ਰ ਦੇ ਕਤਲ ਦੀ ਜਾਂਚ ਦਾ ਰਸਤਾ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਘਟੀਆ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ। ਬਲੈਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮਪੂਰਣ ਤਰੀਕੇ, ਉਸਦੇ ਲਈ ਉਸਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੱਚਾ ਜਨੂੰਨ, ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ, ਦੌਲਤ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ - ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਆਇਆ - ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਦਿੱਤਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਉਸਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਨਵਾਬ ਮਹਾਨ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਦਾ ਜੀਵਤ ਰੂਪ ਸੀ:
ਜੋ ਸੁੰਦਰਾਂ ਦੇ ਪੂਰੇ ਸਮੂਹ ਕੋਲ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ।
ਉਸਨੇ ਆਘਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਉਹ ਸੁੰਦਰ, ਕੋਮਲ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਤੇ ਉੱਚ-ਜਾਤੀ ਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦੋਸਤਾਨਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਕੇ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਰਾਬ ਅਲੀ ਦੁਆਰਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਰੱਖੇ ਗਏ ਮਹਾਨ ਮੁੱਲ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਆਘਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਤੋਂ ਨਾਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਰਣਗੇ। ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ, ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਰਦਾਨਾ ਸੁਭਾਅ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਪਤੀ ਸੀ। ਤਾਂ? ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਲਈ ਸੋਗ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ? ਕੀ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦਰਦ ਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਖੁਰਚਦੀ ਰਹੇ, ਆਪਣੇ ਵਜੂਦ ਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਕੌੜੇ, ਜ਼ਹਿਰ ਨਾਲ ਭਰਦੀ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਖੂਨ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਇੱਕ ਬੂੰਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰਲੇ ਵਜੂਦ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇਵੇ? ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਅਣਜਾਣ ਦੀਆਂ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੰਬ ਗਿਆ ਅਤੇ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਰਾ ਸੀ? ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਲਈ ਸੋਗ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਫਕੀਰ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੀ ਛੱਤ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਇੱਕ ਵੈਰਾਗੀ ਵਾਂਗ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਅਣਜਾਣ ਅਤੇ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਕੀ ਉਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਉਸਨੂੰ ਫਿਰ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦਾ ਭਿਆਨਕ-ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ ਸੱਚ ਯਾਦ ਆਇਆ:
ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਣ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਪਰ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਇਦ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ, ਹਰ ਕੋਈ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਦਿਖਦਾ ਹੈ। ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਾਦਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਵੀ ਭਾਰਾ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਮਝੇ, ਨਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤਰਾਜੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੋਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਦੁਲਹਨ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦਿਲਾਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਸਰੋਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਮੁੰਡਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯਕੀਨਨ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮੇਂ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਲਈ, ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਦੋਵੇਂ ਮਾਪੇ ਹਾਂ। ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ...
ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਨੀਂਦ ਇੰਨੀ ਡੂੰਘੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਖਾਣ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਉਦੋਂ ਜਾਗ ਪਈ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਹੋਣ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਦੋ ਘੰਟੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਰਾਤ ਲਈ ਉਹ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ, ਜੋ ਵੀ ਤਰੀਕਾ ਯਾਦ ਰੱਖ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਝੂਠੀ ਸਵੇਰ ਦਾ ਚਿੱਟਾ ਧਾਗਾ ਹਨੇਰੇ ਪੂਰਬੀ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਫੈਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਮੁਏਜ਼ਿਨਾਂ ਨੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਅਵਾਜ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਅਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉੱਠੀ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਕੁਆਰੀਆਂ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਅਗਲੀ ਸਵੇਰ ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਵੀ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਪੁਰਾਣੀ ਈਦ ਮਸਜਿਦ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਢਲਾਣ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਤਾਂ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਚੌੜੇ ਗੇਟ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅਤੇ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਇੱਕ ਟੁੱਟੀ-ਭੱਜੀ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਭੀੜ ਇਕੱਠੀ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦਾ ਕਮਰਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਤਿੰਨ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਲੰਮਾ ਵਰਾਂਡਾ ਸੀ। ਝੌਂਪੜੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਸੀ ਅਤੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਪਾਲਕੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰੇ, ਕਾਲੇ ਚਾਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੇ ਹੋਏ, ਸਿਰਫ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਹੱਥ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਝਿਜਕਦੇ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਵਰਾਂਡੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਾ ਦੋ ਬੋਰੀਆਂ ਕੁਆਰੀਆਂ ਫੜੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਨੀਵਾਂ ਪਲਿੰਥ ਸੀ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਖੋਖਲਾ ਕਦਮ ਇਸ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੇਗਮ ਵਰਗੇ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਚਾਦਰਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦਿਆਂ, ਭੀੜ ਨੇ ਰਾਹ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਚਾਦਰ ਦਾ ਪੱਲਾ ਫੜਿਆ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ, 'ਬੀ ਸਾਹਿਬ, ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਇੱਥੇ ਇੰਤਜ਼ਾਰ

ਕਰਨ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਰਹੋ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਉਸਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਬੁਲਾਓ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਰੁਕ ਗਿਆ, ਪਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਸੀ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇ। ਉਸਨੇ ਅਜੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਅਚਾਨਕ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ, ਜੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚੰਗੀ ਜੰਮੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਰਮ, ਆਕਰਸ਼ਕ ਚਿਹਰੇ ਵਾਲੀ ਸੀ - ਪਰ ਇੱਕ ਔਰਤ ਦੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ - ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਗੱਲਬਾਤ ਭਰੇ, ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜੋ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ: 'ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਔਰਤ ਕੌਣ ਹੈ? ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਉਸਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।' ਉਸਦੀ ਹਿੰਦੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦੱਖਣਾ ਮੂਲ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ, ਸੰਗੀਤਮਈ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਣਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲਚਕਦਾਰ। ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਅਜੀਬ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਉੱਠਦਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਉੱਥੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਫਿਰ ਹਬੀਬਾ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਡਰੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਔਰਤ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਔਰਤ ਭੀੜ ਵੱਲ ਮੁੜੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਉੱਚੀ, ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਮਾਣਯੋਗੋ, ਮੈਂ ਫਿਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਦੀ ਉਹ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਔਰਤ ਕੌਣ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਸੰਗ-ਏ ਬਸੀ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤੋਂ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕਦਮਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ? ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਅੱਜ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਕੋਲ ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ਕਾਉਰੀ ਬੈਗ ਲੈਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਵਧਾਇਆ। ਜਿਸ ਔਰਤ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਨ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਹ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ, ਤੁਸੀਂ ਮੁਸ਼ਕਲ ਨਾ ਲਓ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਬੈਗ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦਿਓ।'
ਬਾਈ ਜੀ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਔਰਤ ਡਰ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈ, ਪਰ ਝੁਕੀ ਨਹੀਂ। ਸੇਵਾਦਾਰ ਬੋਲਿਆ, ਅੱਧਾ ਝਿੜਕ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਹਲਕੀ, ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ। 'ਨੱਕੋ, ਸਾਹਿਬ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੀ ਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਬਰ ਰੱਖੋ, ਮੇਰੀ ਭੈਣ। ਅਤੇ ਇਹ ਬੈਗ, ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹਾਂ!'
ਉਸਨੇ ਦੋਵੇਂ ਬੈਗ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਏ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਅੰਦਰ ਗਏ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ

ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਸਾਧਾਰਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਦਰਵਾਜ਼ਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਵਾਰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਦਿਨ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਾਵਧਾਨੀ ਨਾਲ ਕਦਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਹਨੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ। ਕੋਈ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਜੋ ਕੰਧਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਤਰੇੜਾਂ ਤੋਂ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੀਡ ਚਟਾਈ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਬਾਈ ਜੀ ਇਸ 'ਤੇ ਬੈਠੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਉਸਦੇ ਪੱਟਾਂ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਸਨ, ਅਤੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਜਾਂ ਬੋਲਸਟਰ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਚਟਾਈ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਅਤੇ ਆਰਾਮ ਦੋਵਾਂ ਲਈ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਥੇ ਬਿਸਤਰਾ ਜਾਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਵੇਂ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਘੜਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਮੂੰਹ ਇੱਕ ਸਾਫ਼ ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਰਗੜਿਆ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਪੀਣ ਵਾਲੇ ਕਟੋਰੇ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਸਥਾਨ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੁਰਾਨ ਇੱਕ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਲੱਕੜ ਦੇ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਬੱਸ ਇੰਨਾ ਹੀ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਜਾਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੁੱਖ ਝੌਂਪੜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜਾਂ ਭਾਂਡੇ ਅਤੇ ਕੜਾਹੀਆਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਜੋ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ। ਬਾਈ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਕੜਾਹੀਆਂ ਦਾ ਢੇਰ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਲਈ ਇੱਕ ਘਿਸਿਆ ਹੋਇਆ ਸੂਤੀ ਗਲੀਚਾ ਸੀ।
ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੇ ਦੋ ਥੈਲਿਆਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਉੱਥੇ ਪਏ ਢੇਰ ਵਿੱਚ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ, ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਡਰਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਬਾਈ ਜੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਪਤਲੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ ਬਰੀਕ ਅੰਡਾਕਾਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਜਾਮਨੀ ਕਾਲੇ ਰਿੰਗ ਲੰਬੇ ਰਾਤਾਂ ਅਤੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਹੱਥਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਉਸਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਹਲਕੇ ਚਮੇਲੀ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਲਤਾਨੀ ਚਿੰਟਜ਼ ਚਾਦਰ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਛੋਟੇ ਹਲਕੇ-ਨੀਲੇ ਟਹਿਣੀਆਂ ਨਾਲ ਛਾਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਪੈਂਟ ਬਰਫ਼-ਚਿੱਟੇ ਮਸਲਿਨ ਦੇ ਸਨ, ਚੌੜੇ ਤਲ ਦੇ ਨਾਲ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਫੈਸ਼ਨਯੋਗ ਸੀ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਉਮਰ, ਜਾਂ ਬੁਢਾਪੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ: ਕੋਈ ਝੁਰੜੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਦਾ ਢਿੱਲਾਪਣ ਨਹੀਂ। ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਚਾਦਰ

ਨਾਲ ਢੱਕੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਕੁਝ ਤਾਲੇ ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ, ਜੈੱਟ ਕਾਲੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਚਮਕ ਸੀ।
ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਉਮਰ ਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸੱਤਰ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਸੀ; ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਅੱਜ ਵੀ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦਾਦਾ ਜੀ ਇੱਕ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਗਏ ਕਿ ਉਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ ਦੀ ਮੌਤ (1748) ਦੇ ਸਾਲ ਕਸ਼ਮੀਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਆਈ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ, ਉਹ ਹੁਣ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਖੈਰ, ਉਸਦੀ ਅਸਲ ਉਮਰ ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੂੰ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੀਵੀਆਂ ਸਨ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ, ਜਾਂ ਸਗੋਂ ਉਸਦੀ ਪੂਰੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ, ਇੰਨੀ ਸ਼ਾਨ, ਅਜਿਹਾ ਨਿਯੰਤਰਣ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿਕਲ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਝਪਕਣ ਅਤੇ ਦੂਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸ ਪਲ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਬਾਈ ਜੀ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਚੁੱਕਣਗੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਹੋਰ ਵੀ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ, ਚਾਦਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਕੱਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਦੁਆਲੇ ਲਪੇਟਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਰਪੇਟ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਰੱਖਿਆ, ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਇਸਦੇ ਕਿਨਾਰੇ 'ਤੇ। ਹਬੀਬਾ ਨੇੜੇ ਬੈਠੀ, ਪਰ ਉਸਦੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਪਿੱਛੇ, ਕਾਰਪੇਟ ਨਾਲੋਂ ਨੰਗੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ। ਹੁਣ ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਉੱਚੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਹਾਏ ਰੱਬਾ, ਉਹ ਕੀ ਅੱਖਾਂ ਸਨ! ਡੂੰਘੇ ਕਾਲੇ, ਗੋਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਾਜ਼ੁਕ ਲਾਲ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਨਾੜੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀਆਂ ਸਨ - ਪਰ ਇੱਕ ਲਾਲ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੀਵਨਸ਼ਕਤੀ, ਜਾਂ ਜੀਵਨ ਦੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰ ਇੱਛਾ, ਹਰ ਤਾਂਘ, ਹਰ ਜ਼ਰੂਰਤ, ਖੁਸ਼ੀ ਜਾਂ ਦਰਦ ਦੀ ਹਰ ਭਾਵਨਾ, ਹਰ ਉਮੀਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਇੱਕ ਕਾਲੇ ਅਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਸਮੁੰਦਰ ਵਾਂਗ ਡੂੰਘਾ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਰ ਦ੍ਰਿਸ਼, ਹਰ ਭਾਵਨਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੇ ਡੁੱਬ ਜਾਵੇਗੀ।
ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿੱਠੀ ਅਤੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲੈਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ, ਫਿਰ ਕੁਰਾਨ ਦੇ 108 ਵੇਂ ਅਧਿਆਇ, ਅਲ-ਕੌਸਰ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਆਇਤਾਂ। ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਪਾਠ ਖਤਮ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਕਉਰੀਆਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸਨੇ ਸੱਤਰ ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਕੁਝ ਵੀ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਸਿਵਾਏ ਆਇਤਾਂ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਸਦੀ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਦੇ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਪਾਠਾਂ ਦੀ

ਗਿਣਤੀ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਹਿਜਤਾ ਨਾਲ ਜਾਣਦੀ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿੱਛੇ ਖੜ੍ਹੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਕੋਈ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਮਹਿਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ। 'ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਹੀ ਸੰਗੀਤ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੁਰਾਨ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਸੀ।
'ਬਾਈ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਾਂਗ ਹੈ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਨਿਗਲਦੇ ਹੋਏ।
‘ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇਗਾ।’
ਹਾਏ ਅੱਲ੍ਹਾ! ਬਾਈ ਜੀ ਕੀ ਹੁਕਮ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ! ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਡਰ ਅਤੇ ਡਰ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਹੋਰ ਸੁਣਨਾ ਨਹੀਂ।
'ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਬੇਗ਼ਮੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕਬਰਾਂ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀਆਂ,' ਬਾਈ ਜੀ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਬੋਲੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਹੋਣ। 'ਉੱਥੇ ਪਰਦੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਹੈ।'
'ਪਰ... ਪਰ, ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ? ਕੀ... ਹੋਵੇਗਾ... ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ... ਹੋਵੇਗਾ?'
'ਕੁਝ ਤਾਂ। ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ।'

'ਤਾਂ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
"ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਬਾਬਾ। ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਰਨੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ।" 'ਅਤੇ... ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ?'
'ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਦੁੱਖ ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਛਾਂ ਵਾਂਗ ਹਨ। ਸਭ ਕੁਝ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।'
ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਸਰੋਤੇ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਉੱਠੇ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਹੀ ਵਾਲੇ ਸਨ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲੱਗੇ, ਜਦੋਂ ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਧੀਆਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਚੁੱਕਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿਓ ਕਿ ਉਸਦਾ ਬੱਚਾ ਹੁਣ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਸਬਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਮਿਲੇਗਾ।'
'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ, ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ' ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਬਾਹਰ ਆਏ, ਗੁੰਮ ਹੋਏ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ, ਜੋ ਉੱਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋਸ਼

ਨਾਲ ਵਧਾਏ ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਓ ਬੀਬੀ ਜੀ! ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਹੋ ਜਾਵੇ! ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ?'
'ਨਹੀਂ, ਤੈਨੂੰ ਬੁਲਾਵਾਂ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਬੁਲਾਉਂਦੀ, ਬੀਬੀ; ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੱਚਾ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੈਨੂੰ ਇਸਦੀ ਥਾਂ ਕੁਝ ਦੇਵੇਗਾ।'
‘ਹਾਏ ਅੱਲ੍ਹਾ!’ ਔਰਤ ਰੋ ਪਈ। ‘ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ!’
ਉਸੇ ਪਲ, ਬਾਈ ਜੀ ਦੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਆਈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ, 'ਚੁੱਪ! ਪਾਪ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਹੋ! ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਤੰਗ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਓ।' ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ, 'ਸਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਆ ਜਾਣ!'
ਭੀੜ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲੱਗੀ, ਪਰ ਬੇਢੰਗੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਾਲਕੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਵਰਾਂਡੇ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ; ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਹਬੀਬਾ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ।

64

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਬਣ ਗਿਆ

ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਪਹੁੰਚੀ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਸਵੇਰ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਲਚਲ ਅਤੇ ਚਮਕ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਮਿਠਾਈਆਂ, ਬੇਕਰਾਂ ਅਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਦੁੱਧ ਵੇਚਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਦਾਰੇ ਹੁਣ ਮਾਹਰ ਰਸੋਈਏ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਗਾਹਕਾਂ ਦੀ ਭੀੜ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਆਪਣਾ ਨਾਸ਼ਤਾ ਉੱਥੇ ਹੀ ਛੋਟੇ ਸਟੂਲ ਜਾਂ ਅਸਥਾਈ ਬੈਂਚਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਦੂਸਰੇ ਜੋ ਖਰੀਦਦੇ ਸਨ ਉਹ ਘਰ ਲੈ ਜਾਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ: ਹਲਵਾ; ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਤਲੇ ਹੋਏ ਪੈਨਕੇਕ; ਜਲੇਬੀਆਂ; ਮੋਟੀ, ਕੱਟਣ ਯੋਗ ਕਰੀਮ, ਸਾਰੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਲਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਦੁੱਧ-ਚਿੱਟੇ ਕਾਗਜ਼ ਦੇ ਨਰਮ ਪੈਕੇਟ ਜੋ ਅੱਧੀ ਹਥੇਲੀ ਦੇ ਆਕਾਰ ਦੇ, ਬਰਫ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬਿਨਾਂ; ਮੱਛੀ ਦੇ ਕਬਾਬ; ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਜਿਗਰ ਅਤੇ ਲੇਲੇ ਦੇ ਜਿਗਰ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕਬਾਬ; ਖਾਸ, ਭਰਪੂਰ ਓਵਨ-ਬੇਕਡ ਕੇਸਰ ਬ੍ਰੈੱਡ ਜਿਸਨੂੰ ਸ਼ਿਰਮਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਭੁੱਖੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਭੁੱਖੇ ਨਹੀਂ ਸਨ; ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਮਾਸ ਦਾ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਬਰੋਥ, ਜਿਸਨੂੰ ਨਿਹਾਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬੋਨ ਮੈਰੋ, ਦਿਮਾਗ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਅਤੇ ਘਿਓ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਗੁੱਦਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਤੰਦੂਰ ਵਿੱਚੋਂ ਗਰਮ, ਤਿਕੋਣੀ ਜਾਂ ਗੋਲਾਕਾਰ ਕਰਿਸਪੀ ਰੋਟੀ ਨਾਲ ਖਾਧਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਹੜੇ ਲੋਕ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਭੋਜਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਸਨ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਇੱਕ ਇੰਚ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਕਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ: ਭਿੰਡੀ - ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਉਦੋਂ ਅਣਜਾਣ ਸੀ - ਜੀਭ ਨੂੰ ਮਰੋੜਨ ਵਾਲੇ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪਕਾਇਆ ਜਾਂ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਪੇਸਟ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ; ਕਰੇਲਾ, ਕੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਤਲਾ, ਜਾਂ ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਮਸਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਇੱਕ ਪੇਸਟ ਵਿੱਚ; ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇੱਥੇ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਖੇਤਰ ਮਿੱਠੇ, ਕੇਸਰ ਵਰਗੇ, ਮਸਾਲੇਦਾਰ ਸੁਗੰਧੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਮੇਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਗੇਂਦੇ ਦੇ ਮਾਲਾਵਾਂ,

ਚਮੇਲੀ ਦੇ ਗੁਲਦਸਤੇ, ਅਤੇ ਨਿਯਮਤ ਫੁੱਲ ਵੇਚਣ ਵਾਲੇ ਹੁਣ ਦ੍ਰਿਸ਼ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ, ਜੋ ਮੰਦਰ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਨ।
ਪੂਰਬੀ ਦਿਸਹੱਦੇ ਦਾ ਰੰਗ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿੰਦੂਰ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਚੰਨ ਦੀ ਗੋਲੀ ਅਸਮਾਨ ਦੇ ਬੁਰਜ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਹੇਠਲੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂਬੇ ਦੀ ਥਾਲੀ ਵਾਂਗ ਬਦਸੂਰਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ... ਢੋਲ-ਘਰਾਂ ਤੋਂ, ਢੋਲਾਂ 'ਤੇ ਕੋਮਲ ਟੂਟੀਆਂ ਸ਼ਹਨਾਈ 'ਤੇ ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸੁੰਦਰ ਸੁਰਾਂ ਦਾ ਪਿਛੋਕੜ ਬਣਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ ਤੋਂ ਨਿਗਮਬੋਧ ਘਾਟ ਤੱਕ ਪਿਆਰ ਦੀ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਹੈ। ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਦੀ ਮੁੱਖ ਸੜਕ ਆਕਾਸ਼ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਹਿਲੂ 'ਤੇ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਚੰਨ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਟੁਕੜੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲੰਘਦੇ ਹਨ, ਤਾਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੇ ਹਨ... ਜਮਨਾ ਨਦੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਨਹਾਉਂਦੀ ਫੁੱਲਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸੁੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਵੱਡੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਸਵਰਗ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤਾਰੇ, ਵਧੀਆ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਾੜੀਆਂ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਮਰ ਤੱਕ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ... ਇੱਕ ਪਰਦੇ ਵਾਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਪਵਿੱਤਰ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਪਵਿੱਤਰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਰੋੜ ਰਹੀ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਲੰਬੇ, ਚਮਕਦਾਰ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਧੂ ਪਾਣੀ ਨਿਚੋੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ, ਸੁੱਕੀ ਸਾੜੀ ਵਿੱਚ ਸਜੀ ਹੋਈ, ਆਪਣੀ ਗਿੱਲੀ ਸਾੜੀ ਨੂੰ ਮਰੋੜ ਰਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਿਚੋੜ ਰਹੀ ਹੈ।
ਮੂੰਗੇ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨੇ ਹਨੇਰੇ ਬੱਦਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਤੀ ਕੱਢੇ; ਰੋਂਦਾ ਹੋਇਆ ਚੰਨ ਰਾਤ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਕਾਲਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ।

*

ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ, ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਉੱਠਦਾ, ਸਵੇਰ ਦਾ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ, ਸੁਚੇਤ ਅਤੇ ਉਤਸੁਕ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਜੋ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਤਾ ਭਰਿਆ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਾਂ ਜੇ ਜਾਨੀ ਰਾਮ ਕੰਮ 'ਤੇ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਤੇ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਲੈਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਕੰਮਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਿਵਾਏ ਇਸਦੇ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸ ਸਵੇਰੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਕਦਮ ਸ਼ਰੀਫ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕੋਈ ਅਸਾਧਾਰਨ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆਈ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀ ਤੋਂ ਉਤਰੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦਾ ਮਨ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਪੁੱਛਿਆ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਇੰਨੀ ਸਵੇਰੇ ਕਿੱਥੇ ਗਏ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡਾ ਚਿਹਰਾ ਇੰਨਾ ਉਦਾਸ ਅਤੇ ਉਦਾਸ ਕਿਉਂ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਬਿਮਾਰ ਹੋ? ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹਕੀਮ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ...?'

ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਚੁੱਕਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਲਾਂ ਦੇ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਮਾਸੂਮ ਚਿੰਤਾ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਅਨੰਦ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੇ ਨੌਜਵਾਨ! ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਬਰ ਰੱਖੋ! ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਰੱਖੋ। ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਫਿਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਭ ਦੱਸਾਂਗੀ।'
'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੱਚ ਬੋਲੋ। ਕੀ ਕੁਝ ਗੱਲ ਹੈ?'
'ਓਏ ਪਿਆਰੇ, ਓਏ ਪਿਆਰੇ! ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਤੂੰ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈਂ ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰ ਲੈ; ਤੂੰ ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾ ਹੈਂ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸਾਂਗਾ!'
ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੁਆਰਾ ਦਿਨ ਦੇ ਘਰੇਲੂ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਾਂ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਦੋਵੇਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸੌਣ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਦੱਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬਾਈ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਡਰ ਤੋਂ ਕਿ ਇਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਨਾ ਪਵੇ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦੱਸਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਲਗਭਗ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਇਸ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦੀ ਪਤਨੀ ਵਜੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸੰਭਾਵਿਤ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਡਰ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾਵਾਂ ਦੱਸੀਆਂ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਦੇਰ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਤੋਲਿਆ, ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਾਂਗ ਪਾਲ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ।'
ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ, ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਛਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਸੱਦਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਾਂਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਅਤੇ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਖੈਰ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਅਜੇ ਵੀ ਇੰਨਾ ਛੋਟਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਿਰਫ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੀ ਰੋਵੇਗਾ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣਿਆਂ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਦੁਆਰਾ ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਟਕ ਜਾਵੇਗਾ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਮੀਆਂ ਜਵਾਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਵਧੇਰੇ ਸਮਝ ਹੈ, ਵਧੇਰੇ ਸਮਝ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਿਵਾਏਗਾ ਕਿ ਉਸਨੇ ਮੈਨੂੰ

ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਇੱਕ ਕਬਰ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਇਸ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਜੇ ਉਸਦੀ ਇੱਕ ਭੈਣ ਹੁੰਦੀ, ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅਤੇ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਘਰ ਵਿੱਚ ਭੇਜ ਦੇਵੇਗਾ ਅਤੇ ਦਫ਼ਨ ਕਰੇਗਾ? ਉਹ ਸ਼ਾਇਦ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅੰਮਾ ਰਸਤੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਭੱਜਣ ਲਈ ਮੈਦਾਨ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ... ਸ਼ਾਇਦ ਦੱਖਣ। ਕੀ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਸਾਹਿਬ ਦੱਖਣ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ, ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਾ ਆਉਣ ਲਈ? ਕੀ ਦੱਖਣ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਸ਼ਾਹਦਰਾਹ ਜਾਣ ਵਰਗੀ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਬੈਲਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲੈਂਦੇ ਹੋ, ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋ ਅਤੇ ਦੇਖੋ!—ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਗਰਾ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਅੱਠ ਦਿਨ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਦੱਖਣ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਮੀਲ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ?

"ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਤੂੰ ਇੰਨੇ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਤੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈਂ।"
‘ਨਹੀਂ, ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘਬਰਾ ਕੇ ਜਲਦੀ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਮੈਂ ਬਸ ਇਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਅਤੇ ਮੌਜ-ਮਸਤੀ ਕਰਨ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਮੀਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਦਿਨ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਅਤੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਵਾਂਗਾ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰੋ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਲੱਭਣਾ ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ!’
'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨੌਕਰੀ ਲੱਭਣ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਤਾਂ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਕਾਫ਼ੀ ਜਵਾਨ ਹੋ, ਅਤੇ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਖੋਗੇ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਹੋਰ ਵੀ ਜਵਾਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇਵੋਗੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅੱਲ੍ਹਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ... ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ...' ਉਹ ਰੁਕਿਆ, ਫਿਰ ਕੁਝ ਰੁਕ ਕੇ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ, 'ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਸੈਟਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ... ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਕਿ ਸੱਚਮੁੱਚ ਕਿਤੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਅਤੇ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਦੀਆਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸੈਟਲ ਹੋ ਜਾਓ। ਹੁਣ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ... ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜਿਸਦੇ ਤੁਸੀਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਦੂਸਰੇ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।' ਵਜ਼ੀਰ ਘੱਟ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸ ਲਈ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ। ਫਿਰ ਵੀ, ਉਸਨੇ ਸਾਡੇ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਿਆ?
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੋਚਣ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦ੍ਰਿੜ, ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਬੋਲਿਆ, 'ਦੇਖੋ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ, ਸਾਡੇ

ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ, ਜ਼ਰੂਰ, ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋਂਦ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਇਕੱਲੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਗਠਿਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਚਿੰਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਜੀਉਂਦੇ? ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੋਰ ਵੀ ਬਿਹਤਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੋਗੇ?'
'ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਹ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
"ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਣ ਬਾਰੇ ਕਿਸਨੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ? ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਸਾਡੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ, ਆਖ਼ਰਕਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰੋਗੇ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੇਸਬਰੀ ਨਾਲ ਟੋਕਿਆ, ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਟੁੱਟਣ ਦੀ ਕਗਾਰ 'ਤੇ ਸੀ, 'ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਤੇ ਦੱਖਣ, ਜਾਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਰਗੀ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੱਭਾਂਗਾ?'
‘ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਹੋਰ ਨੌਕਰੀ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਹੁਦੇ ਲਈ ਅਰਜ਼ੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ?’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡਰ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ‘ਤੇ ਇਹ ਘਰ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਵੇਚ ਦਿਓਗੇ?’
'ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਦੀ ਦੇ ਪਾਰ ਤੋਂ ਵੀ ਦੂਰ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ! ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ, ਸਾਡੇ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਇੱਕ ਕੋਨਾ, ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਇਸਨੂੰ ਕਦੇ ਛੱਡ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
"ਫਿਰ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੋ। ਤੁਸੀਂ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਸ਼ਾਨ ਨਾਲ ਰਹੋਗੇ; ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਰਹਿਵਾਂਗੇ, ਮਾਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗਰੀਬੀ ਦੀ ਜਾਨਵਰ ਦੀ ਚਮੜੀ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟ ਕੇ!"
‘ਜਾਓ, ਅੱਗੇ ਵਧੋ! ਤੁਸੀਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਹੋ! ਆਪਣੇ ਬਾਰੀ ਖਾਲੇ 'ਤੇ, ਤੁਸੀਂ...’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜਾਂਚਿਆ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਫਿਸਲਣ ਨੂੰ ਅਣਡਿੱਠ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਇਸ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਅਜੇ ਵੀ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਵੀ ਹਵੇਲੀ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਬਾਰੇ ਉਸਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਰੰਗ ਦੇਵੇਗਾ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਉਸਦੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਸਿੱਟੇ ਤੱਕ ਤੋੜਿਆ।

‘ਹਾਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਉਹ ਆਗਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰੇਗੀ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਾਂਗਾ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ।’ ਆਪਣੀ ਸੁੰਦਰ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਉਸਨੇ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਸੁਖ ਰਾਜ ਸਬਕਤ ਦਾ ਇੱਕ ਆਇਤ ਕਿਹਾ: ਉਹ ਮੇਰੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬੇਫਿਕਰ ਹਾਂ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ!
'ਤੁਸੀਂ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੋਗੇ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਵਧੀਆ ਨੁਕਤਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ! ਇਹ ਬੇਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੇਦਿਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਲਤ ਵੀ ਕੁਝ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਹੈ: ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੀ ਦੇਖਭਾਲ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੱਕਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਬੇਫਿਕਰ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ।'
‘ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਜ਼ਾਕੀਆ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਜੇਕਰ ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਲੋਹਾਰੂ ਵਾਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਸਨ, ਠੀਕ ਹੈ?’
ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖਿਲਵਾੜ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਇੱਕ ਧੁੰਦਲੀ ਭਾਵਨਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਉਸਦੀ ਅਗਲੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਹੋਈ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸੋਚੋ ਅਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿਓ, ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਪ੍ਰਭੂ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ?'
‘ਓਏ, ਸਾਹਿਬ, ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਹਵੇਲੀ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ। ‘ਹਵੇਲੀ ਕੋਈ ਜੇਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਹੈ! ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਯਾਦ ਕਰਾਂਗੇ।’ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਵਹਿਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਪਰ ਕੀ ਤੁਹਾਡੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਕੁਝ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ?’
'ਕੀ ਉਸ ਲਈ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜੀ ਹੋਈ ਹੈ?' ਇਸ ਵਾਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਜੋਸ਼ ਸੱਚੀ ਸੀ।

'ਓਹ, ਤੂੰ ਇੰਨੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਜਾਵਟ ਅਤੇ ਵਧਾ-ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਦੱਸਦੀ ਹੈਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ!' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਛੇੜਿਆ। 'ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਸਲੀਅਤ ਵਿੱਚ, ਤੁਹਾਡੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਹੋਵਾਂਗੇ।'
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ; ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੇ, ਜਿਸ

ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਜਾਂ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਸਦੇ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਹਾਂ—ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੋਲਣਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਫਲਰਟ ਅਤੇ ਰੋਮਾਂਸ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਜੋ ਇੱਕ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹੇਵਾਹ ਛਾਲ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ—ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਵੱਡਾ ਹਾਂ, ਵਧੇਰੇ ਸਿਆਣਾ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਕਦਮ ਹੁਣ ਮਾਪੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ।
ਪਹਿਲੇ ਕਦਮ ਵਜੋਂ, ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਾਮਲਾ ਹੈ ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।'
‘ਹਾਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ।’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆ। ‘ਮੈਂ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।’ ਉਹ ਉਸ ਵੱਲ ਝੁਕਿਆ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਗਭਗ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਛੋਟਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।
‘ਖੈਰ, ਗੱਲ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਹੈ...’ ਉਹ ਰੁਕ ਗਈ। ‘ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਵਿਆਹ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਸੱਦਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਨਤੀਜਾ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ; ਭਾਵੇਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਘਰ ਨੂੰਹ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕਦਮਾਂ ਨਾਲ ਜਗਮਗਾ ਉੱਠੇ।’
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੈਰਾਨ ਸੀ। 'ਵਿਆਹ? ਤੁਹਾਡਾ ਮਤਲਬ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਹੈ? ਪਰ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਜੀਣ ਲਈ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹਾਂ!'
'ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਣਾ...'
'ਕਿਸੇ ਦੀ ਧੀ' ਸ਼ਬਦ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੇਚੈਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਮਤਲਬ ਕਿਸਦੀ ਧੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਟੋਕਿਆ, 'ਪਰ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ—'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ। 'ਪਿਆਰੇ ਮੁੰਡੇ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਦਿਓ; ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸ ਸੁਰੱਖਿਆ 'ਤੇ ਅਤੇ ਕਿਸ ਦੀ ਗਰੰਟੀ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਧੀ ਲਿਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ? ਇਹੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ, 'ਤਾਂ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ? ਕੀ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ?'

ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਗੁੱਸੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਫਾਤਿਮਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਲਹਨ ਵਜੋਂ ਮੰਗਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕਦੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਭਵਿੱਖ ਦਾ ਸਵਾਲ ਵੀ ਉੱਠਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਵਿਆਪਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਜਵਾਈ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰੇਗੀ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਰੰਗ ਬਦਲਿਆ। ਉਹ ਪੂਰੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਫਾਤਿਮਾ ਲਈ ਤਰਸਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਦੇ ਘਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਜਵਾਈ ਬਣਨਾ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਘਰ, ਭਾਵੇਂ ਇਸਦੀ ਕੀਮਤ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਮੇਰਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਦਾ ਵੀ...'
'ਓ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਮੁੰਡੇ, ਇਹ ਮਾਮਲੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਅਤੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹੀ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਜਿਵੇਂ ਫਾਤਿਮਾ ਮੇਰੀ ਧੀ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਤੁਹਾਡਾ ਪੁੱਤਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗਹਿਰਾਈਆਂ ਤੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।"
'ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਨਵੀਂ ਜਾਨ ਫੂਕਦੀ ਹੈਂ!' ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਇਸ ਵਾਰ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜੋਸ਼ ਨਾਲ। 'ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਾਰ ਦਿਆਲੂ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਇਹ ਇੱਕ ਦਿਆਲਤਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੈ! ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਹਰ ਵਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤੇਰੀ ਗੁਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਧੰਨਵਾਦ ਵਜੋਂ ਕੀ ਭੇਟ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰਾਂਗਾ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੇਰੀ ਛਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਰੱਖੇ।'
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ; ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਚੁੰਮੇ; ਉਹ ਹੱਸਿਆ; ਉਸਨੇ ਘੁੱਟੇ ਹੋਏ ਗਲੇ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਹੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹੰਝੂ ਰੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ, ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੱਚੇ ਮੀਆਂ, ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਬੱਚੇ, ਮੇਰੀ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਆਪਣੇ ਸਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜੋੜੇ ਜਾਣ। ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਆਉਣਾ ਹੈ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਆਵੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲੈ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ।'

ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੰਗਾਮਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਕਦੇ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਸੁਨੇਹਾ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ, ਤਾਂ ਇਹ ਇਸ ਲਈ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਬਾਰੀ ਖਾਲਾ ਵਿਚਕਾਰ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਾਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਹੈ।'
'ਨਹੀਂ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਤਾਂ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਏ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਦਾਸੀਨ ਹੋ ਜਾਵੇ।'
'ਹਾਂ, ਮੈਡਮ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਦੇ ਹਨ: ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਇੱਕ ਹੋਰ ਮਾਮਲਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਜੋ ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਦੂਜੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।'
'ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਸੁਭਾਅ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ, ਪਰ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਓ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੱਸਾਂਗਾ।'
'ਪਰ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਰੱਬ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਦੇ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਨਾ ਬਣਾਓ।'
‘ਭਾਈ... ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸੱਚਮੁੱਚ, ਤੁਸੀਂ ਵਕੀਲ ਵਾਂਗ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਸਕਰਾਇਆ।
'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਇਹ ਹਲਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ!'
'ਮਾਲਕ, ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖਣ ਦਿਓ; ਫਿਰ ਦੇਖਾਂਗੇ।'
'ਕੀ ਬਾਈ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ?' 'ਪਰ ਉਸਨੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿਨ ਵੀ ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣਗੇ।' 'ਓਹ, ਇਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਮ ਬਿਆਨ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਸਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਕਿਉਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?'
‘ਠੀਕ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ। ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਹਉਕਾ ਭਰਿਆ। ‘ਮੈਂ ਕੱਲ੍ਹ ਬਾਰੀ ਦੇ ਘਰ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਾਂਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ।’ "ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਸ਼ਾਰਾ ਜ਼ਰੂਰ ਦਿਓ। ਕੁਝ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਣਗੀਆਂ। ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਮੰਝਲੀ ਖਾਲਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਣਾ ਚਾਹੀਦਾ

ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਯਾਤਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣੀ ਪਵੇਗੀ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਝਿਜਕਿਆ। ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਮੰਝਲੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਉਸ ਘਿਣਾਉਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ 'ਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਦਿਆਲੂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ੀਆ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸਥਾਈ ਵਿਆਹ ਲਈ ਇੱਕ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦਾ ਕੋਈ ਅਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਓਹ ਖੈਰ, ਜੋ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ ਹਿਲਾਏ (ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮਾਰਸਟਨ ਬਲੇਕ ਤੋਂ ਸਿੱਖੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਹੋਰ ਮੌਜੂਦ ਸਨ ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ)। ਮਾਂਝਲੀ ਬਾਜੀ ਵੀ ਮੇਰੀ ਭੈਣ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਚੰਗੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਉਸਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜੋ ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਦੱਸਾਂਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮਾਂਝਲੀ ਬਾਜੀ ਨੂੰ ਸੱਦਾ ਦੇ ਰਹੀ ਹਾਂ; ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੇਗੀ, ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਸਮਾਰੋਹ ਵਿੱਚ ਮਾਂਝਲੀ ਬਾਜੀ ਦੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਣ 'ਤੇ। ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ, ਖੈਰ, ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਮਰਦਾਂ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਕੱਟੜਪੰਥੀ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ, ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸਬੰਧ ਰੱਖਣਾ ਆਮ ਗੱਲ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਜ਼ੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ ਮੰਝਲੀ ਦੇ ਅਸਥਾਈ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ।
‘ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਕਿਉਂ ਝਿਜਕ ਰਹੀ ਸੀ। ‘ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਮਾਮਲਾ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਭੇਜਾਂਗਾ।’
ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਜਾਂ ਸੱਤ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਮਸਲੇ ਹੱਲ ਕਰ ਲਏ ਗਏ। ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ; ਉਸਨੂੰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਵਜੋਂ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਖਰਚੇ 'ਤੇ ਪਾਲਿਆ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਰਹੇਗਾ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਘਾ ਬਾਰੇ, ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਅਤੇ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਢੁਕਵੀਂ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸਲ ਕਾਰਨ ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਖਰਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਘਾ ਦਾ ਦੁੱਧ ਛੁਡਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਪਰ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ

ਛੋਟਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਧਿਆਨ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਸ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਸਮਾਂ, ਅਤੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ, ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੌੜਾ ਜਿਹਾ ਸਮਝਿਆ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਠੰਡੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਜਾਇਜ਼ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸਫਲਤਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ - ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ ਅਤੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰੇ - ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ ਨੌਜਵਾਨ ਦੇ ਮੁੱਲ ਦਾ ਇੱਕ ਮਾਪ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਸਨ।
ਦਹੇਜ ਲਈ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸ਼ਾਹ ਅਲਾਮੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੌ ਸੋਨੇ ਦੇ ਮੋਹਰ ਸੁਝਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਫਿਰ ਸ਼ਾਹ ਅਲਾਮੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਤੁਰੰਤ ਦੇਣਯੋਗ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਵਿਆਹ ਦੇ ਇਕਰਾਰਨਾਮੇ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਦੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਅਦਾਇਗੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ, ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਪੱਖ ਨੂੰ ਲਾੜੇ ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕੋਈ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਰਚਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ; ਨਾ ਹੀ ਲਾੜਾ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਦਾਜ ਦੇਵੇਗਾ। ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਦਾਜ ਵਜੋਂ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਲਾੜਾ ਹਰੇਕ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਦੁਲਹਨ ਪਹਿਰਾਵਾ ਭੇਟ ਕਰਨਗੇ। ਲਾੜੇ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ 'ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨੰਗਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ' ਵਜੋਂ ਜੋ ਵੀ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਸੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਰੀਅਤ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਦਾ ਇਕਰਾਰਨਾਮਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੁਆਰਾ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ ਜੋ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਨਾਲ ਹੀ ਲਾੜਾ ਅਤੇ ਲਾੜੀ ਦੁਆਰਾ ਵੀ। ਵਿਆਹ ਦੀ ਰਸਮ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਇੱਕ ਨਲਕੀ, ਦੋ ਸਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਚਾਰ ਗਦਾ-ਧਾਰਕਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੀ ਸੀ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸਨ, ਸਿਵਾਏ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋਣ ਦੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੰਗਲੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, 'ਨਹੀਂ' ਕਹਿਣ ਲਈ! ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿ ਜੇ ਬੱਚਾ ਸੌਦੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਯਾਦ ਆਈ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਘਟਨਾਵਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਵਾਪਰਨਗੀਆਂ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਭਵਿੱਖ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਭਵਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਤਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤੋਂ ਵੱਧ ਆਕਰਸ਼ਕ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਬਾਈ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ

[illegible]

[illegible]

ਰਿਵਾਜਾਂ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸਾਂ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਮੰਝਲੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਵੀ ਵਾਪਸ ਨਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ, ਸਿਵਾਏ ਉਸ ਦੇ ਜੋ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਐਸਕਾਰਟ ਜਾਂ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹਬੀਬਾ, ਅਤੇ ਜੋ ਵੀ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਰਾਵੇ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਜੋ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲੋਕ ਸਹਿਮਤ ਨਹੀਂ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦਿਓ।
‘ਓਏ, ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈਂ, ਕੁੜੀਏ!’ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਨੇ ਘਬਰਾ ਕੇ ਕਿਹਾ। ‘ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਦੇਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਪ-ਸ਼ਿੱਪ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ!’
‘ਤੁਸੀਂ ਸਹੀ ਹੋ, ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ‘ਪਰ ਕੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉੱਥੇ ਲਗਭਗ ਨੰਗੇ ਹੋਣਾ ਉਚਿਤ ਹੋਵੇਗਾ? ਕਿਉਂ, ਇਹ ਕਹਾਵਤ ਵਾਂਗ ਹੋਵੇਗਾ: “ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਉਸਦਾ ਕੂੜਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਉਸਦੇ ਕੂੜਾ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਹਨ; ਇੱਥੇ ਉਹ ਔਰਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਨਿਊ ਸਪਰਿੰਗ ਹੈ!” ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਬਹੁਤ ਬੇਈਮਾਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।
"ਅਸਲ ਵਿੱਚ, ਰਿਵਾਜ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ, ਮਾਂਝਲੀ ਸਹੀ ਹੈ," ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨੇ ਕਿਹਾ। "ਪਰ ਛੋਟੀ ਕੋਈ ਆਮ ਦੁਲਹਨ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਉਸਨੂੰ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਗਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕੀਮਤੀ ਗਹਿਣੇ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਲੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।"
24 ਜਨਵਰੀ 1845 ਦੀ ਇੱਕ ਠੰਡੀ, ਪਰ ਸੁਖਦਾਇਕ ਸ਼ਾਮ ਸੀ: ਇੱਕ ਸ਼ਾਮ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਧੁੰਦਲੀ, ਚੁੱਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਨਿਕਲਦੇ ਰਹੱਸਮਈ, ਮਿੱਠੇ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੱਕੜ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟੀ ਹੋਈ, ਜਦੋਂ ਉਮਦਾ ਖਾਨਮ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਅਮਾਤੁਲ ਫਾਤਿਮਾ ਅਤੇ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਰਸਮੀ 'ਦੁਲਹਨ ਵਿਦਾਈ' ਨੂੰ ਉਮੀਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਾਲ ਭਰੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਬਾਰੀ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅਤੇ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਅਕਬਰੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਹੋਈ, ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪਾਲਕੀ ਆਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਦੇ ਡੱਬੇ ਅਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਲਾਕਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੱਪੜੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਨਿਰਾਸ਼ ਸੀ, ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦੀ ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਅਤੇ ਖਿਡੌਣੇ ਖਰੀਦਣ ਲਈ ਬਾਜ਼ਾਰ ਭੇਜ ਕੇ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ।

ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਲ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਹੰਝੂਆਂ ਦਾ ਹੜ੍ਹ ਰੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਹਨ,

ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣ ਅਤੇ ਸਜਾਉਣ ਅਤੇ ਇੱਕ ਨਵੇਂ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਅਨੰਦ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਰੱਖਿਆਤਮਕ, ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਛੱਡ ਕੇ ਮੂਕ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਕੁੜੀਆਂ ਗੀਤ ਨਹੀਂ ਗਾਉਂਦੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਖੁਸ਼ ਵੀ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਪਿਤਾ ਕਿੰਨੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਣਗੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅੱਜ ਇੱਥੇ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੁੱਖ ਦੀ ਪੂਰੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਦੇਖਣ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅਸੀਸਾਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਭਰਪੂਰ ਹੋਣਗੀਆਂ! ਅੱਲ੍ਹਾ ਜੋੜੇ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਥਾਈਤਾ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਕਤ ਦੇਵੇ। ਇੰਨਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਫਿੱਕੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਡਾਇਪਰ ਬਦਲਣ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਵੇ।
ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਸ਼ਾਹੀ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵੱਲ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪੱਥਰ-ਪੱਕਾ ਰਸਤਾ ਕੁਲਮਕਨੀਸ, ਉਰਦਾਬੇਗਨਿਸ, ਅਤੇ ਤੁਰਕਿਸਤਾਨੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਮਹਿਲਾ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਨਲਕੀ ਨੂੰ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਵਾਂਗ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਦਲੇਰ ਅਤੇ ਵਧੇਰੇ ਹੁਸ਼ਿਆਰ ਲੋਕ ਨੇੜੇ ਆਏ ਅਤੇ ਨਲਕੀ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਕੁਝ ਇੰਚ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਏ, ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਿਹਾ, ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਚਿਹਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮਿਆਰੀ ਤਰੀਕਾ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਹੋਰ ਵੀ ਤੂਫਾਨੀ ਸੀ - ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸ ਪਈ ਅਤੇ ਉਸ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, 'ਹਾ! ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਮੈਂ ਧੁੰਦਲੇ ਸਰਦੀਆਂ ਦੇ ਚੰਦਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਸਰਦ ਪੂਨਮ ਦਾ ਚੰਦ ਹੈ, ਜੋ ਸਰਦੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ! ਇਸਨੂੰ ਦੇਖੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਵੇਗਾ।'
'ਹਾਂ, ਬੀਵੀ, ਕਾਲੇ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਗ ਗਰਮ ਅਤੇ ਗੂੜ੍ਹਾ!'
'ਓਏ, ਤੁਸੀਂ ਬਦਮਾਸ਼ੋ! ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਜਸੋਲਨੀ ਨੂੰ ਮਹਾਬਲੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਭੇਜੋ ਕਿ ਉਸਦੀ ਨੂੰਹ - ਸੂਰਜ ਅਤੇ ਚੰਦ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ - ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮ ਮੌਜੂਦਗੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਹੈ!'
ਇਹ ਮਹਾਬਲੀ ਦਾ ਰਿਵਾਜ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੇਰ ਰਾਤ ਆਰਾਮ ਲਈ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਲਈ, ਉਸਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਆਉਣ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਦੁਲਹਨ ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੋਂ

'ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਤੋਹਫ਼ੇ' ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੇ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ, ਇੱਕ ਜਸੋਲਨੀ ਖੁਸ਼ਖਬਰੀ ਲੈ ਕੇ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਮੁੱਖ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਤਸਬੀਹ ਖਾਨਾਹ ਵੱਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਗਈ। ਨਲਕੀ-ਧਾਰਕ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਅਗਲੇ ਹੁਕਮਾਂ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਧਿਰ ਵਿੱਚੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੀ ਜਾਸੂਸੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤੇ ਜੋ ਦੁਲਹਨ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਸਨ; ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਟਿੱਪਣੀ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ।
ਕੁਝ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਫਤਹੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਜਸੋਲਨੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਮਹਾਬਲੀ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਰੇਲਗੱਡੀ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਵਧੀ ਅਤੇ ਤਸਬੀਹ ਖਾਨਾਹ ਦੇ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ; ਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਨਲਕੀ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ, ਨਲਕੀ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਅਤੇ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਸਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਪਲ, ਦੋ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਮਹਿਲਾ ਅੰਗ ਰੱਖਿਅਕ, ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਵਾਲੀਆਂ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਲੰਘ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸ ਪਈਆਂ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੀਕ ਉੱਠੀਆਂ, 'ਹੇ, ਹੇ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ! ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ! ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਨਲਕੀ ਤੋਂ ਉਤਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਹੈ! ਅਤੇ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲਈ, ਬੇਸਹਾਰਾ ਅਤੇ ਪੈਸੇਹੀਣਾਂ ਲਈ ਪਰਸ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਨਹੀਂ ਢਿੱਲੀਆਂ ਕਰਨ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਖੈਰ, ਤੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਆਪਣੀ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹੇਗੀ!
ਇਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਹਾਸੋਹੀਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਯਾਕੁਤ-ਉਨ ਨਿਸਾ, ਤੂੰ ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਦੁਲਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਕਾਸ਼ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦਾ!'
"ਮਾਨ ਜੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮੌਕੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਗਰੀਬ ਲੋਕ ਹਾਂ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸੋਨਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ।"
ਇਸ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਸਵਾਗਤ ਅਰਥਪੂਰਨ ਮੁਸਕਰਾਹਟਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਯਾਕੁਤ-ਉਨ ਨੀਸਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਾਥੀ ਜ਼ੈਤੂਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਬੰਧ ਹੋਣ ਲਈ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸਨ।
"ਖੈਰ, ਭੈਣ ਜੀ, ਅਸੀਂ ਤੁਰਕ ਹਾਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣ ਦਿੰਦੇ।"

'ਅਸੀਂ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਅਤੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅੱਗੇ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ: ਇਹ ਤੁਹਾਡੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਦੋਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੇਵਾਂਗੇ।'
'ਬੀਵੀ, ਇਹ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਦਾਤ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਫਲ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਟਾਹਣੀ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਤੂੰ ਇਸਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇਂ।'
'ਮਾਨ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੀਹ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ! ਡਿੱਗਦਾ ਪੱਕਿਆ ਫਲ ਇਸਨੂੰ ਛੂਹਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਬਿਜਲੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਟੋਕਰੀ ਵਿੱਚ ਪੈਕ ਕਰਕੇ ਉੱਥੇ ਲਟਕਾਇਆ ਹੋਵੇ। ਫਿਰ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਪ ਦੀ ਹਵਾ ਵਗੀ...'

"ਅਤੇ ਟੋਕਰੀ ਦੀ ਰੱਸੀ ਟੁੱਟ ਗਈ ਅਤੇ ਟੋਕਰੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗ ਪਈ," ਜ਼ੈਤੁਨ ਨੇ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ।
ਇਸਦਾ ਸਵਾਗਤ ਫਿਰ ਹਾਸੇ ਦੀ ਗੂੰਜ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦਾ ਹਾਸਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਾਸਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੱਟ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਹੁਣ ਲੇਡੀ ਕਿੱਟੀ ਆਪਣੇ ਟੋਟੇ ਚੱਟ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਟੋਕਰੀ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਿੱਥੇ ਇਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਸੀ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਭਰੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ, ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦੁਰ ਦੀ ਉਰਦਾਬੇਗਨੀ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਰੈਂਕ ਅਤੇ ਸੀਨੀਅਰਤਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੋਨੇ ਜਾਂ ਚਾਂਦੀ ਦੀਆਂ ਪਤਲੀਆਂ ਮੁੰਦਰੀਆਂ ਵੰਡ ਰਹੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਇੱਕ ਕੁਲਮਕਨੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਸ਼ਕ ਕਮਰੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਖਿੱਚਿਆ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਉੱਚੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾੜੇ ਅਤੇ ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈ!'
ਯਕੁਤ ਅਤੇ ਜ਼ੈਤੂਨ ਨਲਕੀ ਵੱਲ ਭੱਜੇ, ਇਸਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕੱਪੜੇ ਪਾਏ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਕੱਢਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗੱਡੀ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਵਿੱਚ ਸੁੰਗੜਿਆ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। 'ਬਿਸਮਿਲਾਹ!' ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ, 'ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਗਾਰੰਟਰ ਹੋਣ ਦਿਓ!' 'ਚਾਦਰ ਲਿਆਓ!' ਚਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਉੱਪਰ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਬਰੋਕੇਡ ਕੱਪੜਾ ਫੈਲਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਵਜ਼ੀਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਯਕੁਤ ਅਤੇ ਜ਼ੈਤੂਨ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਪਾਰਸਲ ਵਾਂਗ ਫੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਨੂੰ ਇੱਕ ਹੌਲੀ ਜਲੂਸ ਵਿੱਚ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਦੀ ਪਾਲਕੀ ਨੂੰ ਦੋ ਉਰਦਾਬੇਗਨੀ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਦਰਸ਼ਕ ਕਮਰੇ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ ਪਾਰ ਕਰ ਗਈਆਂ, ਦੋ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਲੇਟਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭਾਰੀ ਦੁਪੱਟੇ ਦਾ ਪੱਲਾ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰਦੇ ਵਾਂਗ

ਲਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਲਗਭਗ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ ਬਾਡੀਗਾਰਡਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਫੜੇ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।
ਬਾਕੀ ਦੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਅਤੇ ਸਵਾਗਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਰਹੀਆਂ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ, ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਦਮ ਰੱਖਦਿਆਂ, ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਇੰਨੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਾਈਟਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਲਪੇਟ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਗਭਗ ਚਮਕਦੀਆਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਲ੍ਹਾ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਦੀਵੇ ਇੱਥੇ ਬਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।
'ਸਾਵਧਾਨ ਰਹੋ!'
'ਅੱਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਸੁਚੇਤ ਰਹੋ!'
'ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ! ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਰਨਾਰਥੀ, ਮਹਾਬਲੀ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ! ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਟਿਕਾਣਾ!'
'ਧਿਆਨ ਦਿਓ! ਪੂਰੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਟੇਕੋ! ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ!'
'ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਨਾਹਗਾਹ, ਰਾਜਾ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ!'
'ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖੋ! ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ!'

ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਚੈਂਬਰ ਦਾ ਮੁੱਖ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਸੀ; ਦੂਜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਲ ਚੌੜੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਪਰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਪੁਲੀਆਂ 'ਤੇ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਤੀਜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਪਰਦੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੀ, ਉਹ ਬਿੰਦੂ ਜਿੱਥੇ ਮਹਿਮਾਨ ਰੁਕਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ, ਇੱਕ ਮਹਿਮਾਨ ਨੇ ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਮੱਧਮ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੁਰੰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ, ਪਰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਜਾ ਵੱਲ ਨਹੀਂ।
'ਨਵਾਬ ਦੁਲਹਨ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਕੇ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ!'
‘ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ ਅਲ ਰਹਿਮਾਨ ਅਲ ਰਹੀਮ। ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤ! ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ! ਆਫ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ! ਦੁਲਹਨ ਸਾਹਿਬ ਸਲਾਮ ਕਰਦੀ ਹੈ!’
ਸਾਰਾ ਫਰਸ਼ ਮਹਿੰਗੇ ਕਾਰਪੈਟਾਂ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੀਟ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਚਕਾਰ ਸੀ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖੂਨ ਦੀ ਊਰਜਾ ਅਤੇ ਮਾਣ ਉਸਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਸਰੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੜ੍ਹਾ, ਗਰਦਨ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਲਾਲੁੱਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਅਕਬਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉਸ ਕਮਜ਼ੋਰ

ਢਾਂਚੇ ਵਿੱਚ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਸਮੀ ਮੁਗਲ ਕੁਰਨਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਲਝਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ, ਸੂਝਵਾਨ ਅਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤ, ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ, ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸੰਕੇਤ ਦੇ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈਣ 'ਤੇ ਹਥਿਆਰ ਚੁੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ।
'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਅਸੀਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੇ ਸੁਆਦ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦੇਵੇ।'
ਯਾਕੁਤ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਨੇ ਚੁੱਪਚਾਪ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜਾਂ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੈਰ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਅਤੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨੇ ਕੁਲਮਕਨੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਆਬਨੂਸ ਡੱਬਾ ਲੈ ਕੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਡੱਬਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮੋਤੀ ਦਾ ਹਾਰ ਕੱਢਿਆ; ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ, ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗਲੇ ਵਿੱਚ ਹਾਰ ਲਟਕਾਇਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅੱਗੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦੁਬਾਰਾ, ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਨਾਮ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਰੱਖਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਸਾਡੀ ਦਿਲੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਪਰਲੋਕ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾਲ ਨਿਵਾਜੇ ਜਾਓ, ਅਤੇ ਵਿਆਹ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਸੁਰੱਖਿਆ ਰਿੰਗ ਬਣ ਜਾਣ।'
‘ਆਮੀਨ! ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਹਮੇਸ਼ਾ ਰਹੇ! ਲਾੜੇ ਅਤੇ ਲਾੜੀ ਦੇ ਦਿਲ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ! ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਤਾਬ ਲਈ ਵਧਾਈਆਂ!’ ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋਈਆਂ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਕਰੀਅਰ ਨੇ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਸਾਮਰਾਜ ਦੇ ਤਾਜ ਦਾ ਮੋਤੀ, ਖ਼ਲੀਫ਼ਤ ਦੇ ਡਾਇਡੇਮ ਦਾ ਏਗਰੇਟ, ਤੀਸਰਾ ਵਾਰਸ, ਗ਼ੁਲਾਮ ਫਖ਼ਰੂਦੀਨ ਫਤਹੁਲ ਮੁਲਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਬਹਾਦਰ!'
ਯਾਕੂਤ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ ਕਦਮ ਪਿੱਛੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਤੀਜੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਵਾਲੇ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ, ਚਾਰ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ, ਰਸਮੀ ਭੇਟ, ਮਹਾਬਲੀ ਨੂੰ ਭੇਟ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਭੇਟ ਨੂੰ ਛੂਹਿਆ; ਭੇਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਨਜ਼ਰ ਲੈ ਲਈ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਹੁਣ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਵਾਲੇ

ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ, ਰਸਮੀ ਚੋਗਾ, ਜਾਂ ਖਿਲਾਤ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਚਾਨਕ ਬੋਲਿਆ, 'ਅਮਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ!'
'ਤੁਹਾਡੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ, ਮੇਰਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ।'
'ਕੀ ਕੋਈ ਨੌਜਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ? ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਕਵੀ।' 'ਬਹੁਤ ਸੱਚ, ਮੇਰੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ।'
'ਉਹ ਇੱਥੇ ਸਬੂਤਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੈ... ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਕੀ ਹੈ, ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਧੀਆ ਨਾਮ ਹੈ?' 'ਜਨਾਬ, ਉੱਚਤਮ, ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'
'ਆਹ, ਹਾਂ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ। ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੈ?'
'ਇਹ ਮੇਰੀ ਤਰਫੋਂ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦਾ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਵਿਛੋੜਾ ਸੀ, ਉੱਚਤਮ ਮਹਾਰਾਜ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਉੱਚੇ ਮੰਡਪ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਮਹਾਂਪੁਰਖਾਂ ਤੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਲਈ ਸੀ।'
"ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਂ ਹੇਠ ਰੱਖੋ। ਉਸਨੂੰ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਦੇਣ ਦੇ ਹੁਕਮ ਜਾਰੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣਗੇ।"
'ਇਹ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਗਾਈਡ ਦਾ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੂਰਗਾਮੀ ਉਦਾਰਤਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੀ ਮਾਣਯੋਗ ਫਾਊਂਡੇਸ਼ਨ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।'
'ਬਹੁਤ ਸਹੀ।'
'ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਇਹ ਸੇਵਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਉੱਚੇ ਮੰਡਪ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਖਾਨ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਮੱਥਾ ਝੁਕਾਉਂਦਾ ਹੈ।'
ਹੁਣ ਇੱਕ ਚਮਚਾ-ਧਾਰੀ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਥਾਲੀ 'ਤੇ ਰਸਮੀ ਚੋਗਾ ਲੈ ਕੇ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ, ਮੁੱਖ ਬਾਹਰੀ ਚੋਗਾ ਧਾਰਕ ਤੋਂ ਲਿਆ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਪਹਿਨ ਲਿਆ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਰਾਜਾ ਕੋਲ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਕੁਰਨਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ, ਆਪਣੇ ਸੇਵਕ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਜੋਂ, ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪੱਗ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਰਿਬਨ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਜਿਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਰਤਨ - ਸਰਪੇਚ - ਸੀ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਸ 'ਤੇ ਪਹਿਨੇ ਹੋਏ ਗਹਿਣਿਆਂ ਵਾਲੇ ਪਿੰਨ - ਜਿਘਾਹ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪੱਗ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਗੋਸ਼ਵਰਾ ਨਾਮਕ ਲੰਬੇ ਗਹਿਣੇ ਨੂੰ ਲਟਕਾਇਆ, ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹ ਦੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਾਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮੋਢਿਆਂ ਦੁਆਲੇ ਚਮੜੇ ਅਤੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਥੌਂਗ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੁਆਰਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਇੱਕ ਢਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਾਸੇ ਇੱਕ ਤਲਵਾਰ ਲਟਕਾਈ ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਇੱਕ ਮੋਟਾ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਧਾਗਾ ਇਸਦੀ

ਪਕੜ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੇਕ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਿਆ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੇ ਰਸਮੀ ਚੋਲੇ ਲਈ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਜ਼ਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਛੂਹਿਆ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ; ਫਿਰ ਭੇਟਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੂਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਰਾਟ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਉੱਚੇ ਕੀਤੇ। ਜਿਸ ਪਲ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਖਤਮ ਹੋਈ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ 'ਆਮੀਨ' ਕਿਹਾ, ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਐਲਾਨਕਰਤਾ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਪੁਕਾਰਿਆ, 'ਅਦਾਲਤ ਖਾਰਜ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ!'
ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣਾ ਆਸਣ ਢਿੱਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਹੇਠਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸਦੇ ਪੈਰ ਫਰਸ਼ ਨੂੰ ਛੂਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ, ਜੁੱਤੀ ਚੁੱਕਣ ਵਾਲੇ ਨੇ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਚਾਂਦੀ ਦਾ ਕੱਪੜਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਮੁਗਲ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਜੋੜਾ ਕੱਢਿਆ ਜਿਸਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਸੋਨੇ ਨਾਲ ਇੰਨਾ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੰਝ ਲੱਗਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨ ਨਾਲ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਨੂੰ ਰਾਜੇ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਨੇਕ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰਲੇ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਮੌਜੂਦ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਚਲੇ ਗਏ ਜਦੋਂ ਚੀਕਾਂ ਸੁਣੀਆਂ ਗਈਆਂ ਕਿ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਨਲਕੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਪਲੇਟਫਾਰਮ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਮ ਰਸਮ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਧਾਰਕਾਂ ਨੇ ਬਿਸਮਿੱਲਾਹ ਦੀ ਆਇਤ ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ।

65

ਵਾਸਨਾ ਦਾ ਚੱਕਰ ਉਸ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ੇਰ

ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਪਹੁੰਚੀ, ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਦੁਲਹਨ ਨੂੰ ਸਜਾਉਣ ਅਤੇ ਲਾੜੇ ਦੇ ਕਮਰੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਈ। ਵਜ਼ੀਰ 'ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਸੀਬਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਲੈਣ ਦੀ ਆਮ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਚਲੀ ਗਈ।
"ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਵਿੱਚ ਸੌਂਪਦੀ ਹਾਂ," ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਪੂੰਝਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਮੈਂ ਰੱਬ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦੀ ਮਿਲੇ।"
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।'
ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਜਲਦੀ ਨਾਲ ਵਜ਼ੀਰ 'ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਜਾਵਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਈ। ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਉਹ ਰਾਤ ਯਾਦ ਆਈ ਜਦੋਂ ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਇੰਨੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਦੇਖਭਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲ ਸਕਾਂਗੀ? ਇਸ ਪਲ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ? ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਦੁੱਖ ਦੇ ਸਨ। ਜਾਂ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ, ਦੁੱਖ ਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ: ਸਿਰਫ਼ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰੇਲ, ਦਿਲ ਦੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੇ ਸਦਾ ਤਾਜ਼ੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਹੋਣ ਅਤੇ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਲਈ ਬੇਚੈਨ। ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਇੱਕ ਨਰਮ, ਹਲਕੇ ਹਰੇ ਮਸਲਿਨ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਸੁਕਾਏ ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਖਾਨਮ ਸਾਹਿਬ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ। ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਰੀ ਰਹੇਗੀ, ਪਰ ਇਹ ਨਵੇਂ ਫੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਖਿੜਨ ਦੇਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ।'
ਰੋਂਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਫੁਸਫੁਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ, 'ਹਬੀਬਾ, ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੋ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੜ੍ਹ ਵਿੱਚ ਫੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ

ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਦੇ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਬਿਲਕੁਲ ਸਹੀ ਹੋ, ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਓ।'
"ਲਓ, ਇਸ ਪਿਆਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਪੀਓ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਛੁੱਟੀ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀ ਜਾਨ 'ਤੇ, ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਤੋਂ ਦੁੱਖ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿਓ।"

ਨੀਲੇ ਅਤੇ ਹਰੇ ਫਰਸ਼ ਵਾਲੇ ਲੈਂਪ ਅਤੇ ਝੰਡੇ, ਵਿਆਹ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਹੌਲੀ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਰੌਸ਼ਨੀ, ਘੱਟ ਪਰ ਸਾਫ਼, ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਸੀ। ਬਿਸਤਰਾ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੇ ਲੇਸ ਨਾਲ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਉੱਚਾ ਸੀ, ਇਸ 'ਤੇ ਪੈਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੌੜੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਲੱਕੜ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਸਨ, ਭਾਰੀ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਜਾਈਆਂ ਗਈਆਂ; ਪੈਦਲ ਚੱਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਕਦਮ ਖੁੰਝ ਜਾਵੇ। ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ; ਇੱਕ ਸੱਚੀ ਦੁਲਹਨ ਉਹ ਜਾਪਦੀ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਗੋਡੇ ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਬਹੁਤ ਭਾਰੀ, ਲਗਭਗ ਸਖ਼ਤ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਦੁਪੱਟੇ ਦਾ ਪਰਦਾ ਵਰਗਾ ਘੇਰਾ ਸਿਰ ਅਤੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੁਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਉਸਦੀ ਗੋਦੀ ਵਿੱਚ, ਪਰ ਦੁਪੱਟੇ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਤਣਾਅ ਸੀ, ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਕੰਬਣ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਅਤੇ ਗੋਡੇ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਹਬੀਬਾ ਦੇ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਵਿਆਹੀ ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਢੰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਸੰਗਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਹਬੀਬਾ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੇ ਮੁੱਖ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਆ ਗਿਆ, ਦੋ ਮਸ਼ਾਲਧਾਰੀ ਉਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਦੋ ਸਟਾਫ਼-ਧਾਰਕ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਇੱਕ ਕੁਲਮਕਨੀ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹੇ!'
ਨੌਕਰਾਂ ਦੇ ਨਮਸਤੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹਬੀਬਾ 'ਤੇ ਪਈ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਅਣਜਾਣ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਜੋ ਬੁਢਾਪੇ ਦੀ ਦਹਿਲੀਜ਼ 'ਤੇ ਸੀ, ਸੋਹਣੀ ਦਿੱਖ ਵਾਲੀ, ਚੰਗੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਵਾਂਗ ਸਜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਉੱਠੀ, ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧੀ, ਤਿੰਨ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਇਹ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅੱਗੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹਬੀਬ-ਉਨ ਨਿਸਾ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੁਲਹਨ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿੱਚ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'

ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨਿਸਾ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸੂਝਵਾਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦਾ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ। ਉਸਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕਿਹਾ: 'ਤੁਹਾਡੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੈਡਮ, ਪਰ "ਦੁਲਹਨ ਬੇਗਮ ਸਾਹਿਬ" ਨਾ ਕਹੋ। "ਨਵਾਬ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਸਾਹਿਬ" ਕਹੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹੀ ਖਿਤਾਬ ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਮੰਡਪ ਤੋਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।'
'ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਸੱਚਮੁੱਚ, ਕਿੰਨਾ ਢੁਕਵਾਂ ਅਤੇ ਢੁਕਵਾਂ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਇਸਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਮਹਾਨ ਹਸਤੀਆਂ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਬਣਾਵੇ! ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ। ਵਿਆਹ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।' 'ਬਿਸਮਿੱਲ੍ਹਾ।'
ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਲੈ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।
ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਅੰਦਰ ਆਇਆ; ਉਸਦੇ ਕਦਮ ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਮਾਪੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਧੜਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਅਤੇ ਮੁਦਰਾ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਅਚਾਨਕ ਚੰਗੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲਣ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਲੁਭਾਉਣੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਭਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੋਈ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਰੋਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਮਾੜੇ ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨੀ, ਜਾਂ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇੱਕ ਅਣਚਾਹੇ ਅਤੇ ਬੇਲੋੜੀ ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਜੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਕੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀ ਪੈੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਉੱਠ ਕੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।
‘ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ,’ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ। ‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਾ ਕਰੋ,’ ਉਸਨੇ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। ‘ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇੱਥੇ ਹਾਂ! ਇਸ ਸ਼ੁਭ ਪਲ ਲਈ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।’ ਉਹ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, ਆਪਣਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਰੱਖਿਆ, ਲਗਭਗ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾਈ:
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਸਤਤ, ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜੋ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਪਰਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ!
ਉਹ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਕੜਕਵੀਂ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਕੰਬਦੀ ਆਵਾਜ਼

ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, ਦਿਲੋਂ ਚਿੰਤਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਸਹੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, 'ਆਪਣੀ ਮਹਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਖੁਸ਼ ਹੋਵੋ; ਕਾਫ਼ੀ ਜਗ੍ਹਾ ਹੈ।'
"ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੁਝ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ, ਮੈਡਮ। ਤੁਸੀਂ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ ਜਾਂ ਨਾ ਰਹੋ ਪਰ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬਿਠਾਇਆ ਹੈ।"
ਹੁਣ ਤੱਕ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਹੌਸਲਾ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਅਹਲਾਨ ਵਾ ਸਹਲਾਨ।' ਉਸਨੇ ਹਬੀਬਾ ਦੁਆਰਾ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤੇ ਗਏ ਅਰਬੀ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪਣੇ ਲਈ ਕੀਤੀ: ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਲਈ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਂਗ ਹੋ; ਇਸ ਲਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਅਤੇ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ। ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਥੇ ਅਚੇਤ ਪ੍ਰਤੀਕਵਾਦ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਹਾਨ ਮੀਰ ਦਰਦ ਦੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ:
ਕੱਚ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪੱਥਰ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪੱਥਰ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਹੈ।
‘ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਸੌਂਹ, ਮੈਡਮ, ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਆਇਤ ਦੀ ਲਾਈਨ ਕੱਢੀ ਹੈ! ਪਰ ਉਤਸੁਕਤਾ ਸਾਡੇ ਵਰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਤਰੀਕਾ ਹੈ...’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਪਛਤਾਵੇ ਦਾ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ ਅਤੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੀ ਅਰਬੀ-ਫ਼ਾਰਸੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਰਬੀ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਨਾਤਾ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਔਖਾ ਸੀ, ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ; ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਾਫਿਜ਼ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ ਦੀ ਉਸ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀਆਂ ਅਰਬੀ ਲਾਈਨਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਤੋਂ ਲਗਭਗ ਬੇਵਕੂਫ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉਸਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਰਬੀ ਨਾਲ ਮਿਲੀ ਕਵਿਤਾ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਢੁਕਵੀਂ ਆਇਤ ਯਾਦ ਕਰ ਸਕੀ:
ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦੇ ਸੈਂਕੜੇ ਸੰਕੇਤਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ: ਕੀ ਮੇਰੇ ਹੰਝੂ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਸੱਚੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹਨ?
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਮੋਹਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। 'ਹੇ ਰੱਬਾ, ਕਿੰਨੀ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਤਿਆਰੀ, ਕਿੰਨੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ! ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿੱਚ ਕੈਦ ਹੋਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਸਾਡੀ ਰਿਹਾਈ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਾ ਰਹੇ?'

ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਉਸਦੀ ਤਿਆਰ ਬੁੱਧੀ ਲਈ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਘਬਰਾਹਟ ਲਗਭਗ ਅਲੋਪ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਦੀ ਯਾਦਦਾਸ਼ਤ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੀ ਹੁਣ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਚਿਹਰਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਆਇਤ ਕਹੀ:
ਸਵੇਰ ਦੀ ਹਵਾ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਮੇਰੀ ਲੁਕੀ ਹੋਈ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਉਡਾ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਦੇਰ ਨਾਲ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਸੂਰਜ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੀ ਠੋਡੀ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਅਤੇ ਚੀਕਿਆ, 'ਸੱਚਮੁੱਚ, ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਹੁਣ ਹੋ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਮਹਾਨ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਦਾ ਸੁਣਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ, ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਰ, ਵਧੇਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅਤੇ ਦਿਲਚਸਪ ਕੰਮ ਹਨ। ਵਰਤਮਾਨ ਲਈ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ੀਰਾਜ਼ੀ ਖਵਾਜਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸੁਣੋ।' ਉਸਨੇ ਉਸੇ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਆਇਤ ਨਾਲ ਅੱਗੇ ਵਧਾਇਆ:
ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਹਾਫਿਜ਼ ਇੱਥੇ ਹੈ, ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਮੰਗ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਹ ਦਿਓ, ਉਸਨੂੰ ਇਸਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਦਿਓ, ਬਹੁਤ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ, ਅਤੇ ਬਦਲੇ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਜਾਨ ਲੈ ਲਓ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿੱਚ ਫੁਸਫੁਸਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕੋਲ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ ਜੋ ਕੋਈ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਦੁਖੀ ਕੰਗਾਲ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਯੋਗ ਚੀਜ਼ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?'
'ਮੈਂ ਸਹੁੰ ਖਾਂਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਡਮ, ਇਹ ਦਿਖਾਵਾ ਅਤੇ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅਗਿਆਨਤਾ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੈ! ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਦਰਸਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਇੰਨੀ ਕੀਮਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਚੁੰਮਣ, ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਹਿਮਤ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਈ ਵਾਰ ਖਰੀਦਦਾਰ ਦੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸੁਭਾਅ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵੀ ਬਾਬਾ ਫੁਗਾਨੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ?'
‘ਸਰ, ਤੁਸੀਂ ਚਲਾਕ ਹੋ ਅਤੇ ਇੰਨੇ ਸਿੱਖਿਅਤ ਹੋ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਲੀਲਾਂ ਬਾਰੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਡੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ, ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਫ਼ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ੀਲਤਾ ਵਾਲੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।’ ਉਸਨੇ ਫੁਗਾਨੀ ਆਇਤ ਸੁਣਾ ਕੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਜਿਸਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਹੁਣੇ ਹੀ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਸੀ:
'ਤੁਸੀਂ, ਜੋ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਕਟੋਰਾ ਖਰੀਦਣ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ, ਜਾਓ ਅਤੇ ਸਾਕੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਸਸਤੇ ਭਾਅ 'ਤੇ ਕਿਉਂ ਵਿਕ ਰਹੀ ਹੈ?'

"ਮੈਂ ਅਜੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵੇਚਿਆ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ। ਕੁਝ ਵੀ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਹੈ।"
'ਓਏ, ਜ਼ਾਲਮ ਨੌਕਰਾਣੀ, ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਮੈਂ ਇਸ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੇ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਚੀਜ਼ਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਉਲਟ ਹਨ! ਮੈਡਮ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕੀਮਤ ਘਟਾਉਣ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਖੁਸਰੋ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹਨ?' ਉਸਨੇ ਪਾਠ ਕੀਤਾ:
ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੋਵਾਂ ਜਹਾਨਾਂ 'ਤੇ ਕੀਮਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋ; ਕੀਮਤ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵਧਾਓ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਘੱਟ ਕੀਮਤ ਵਾਲੇ ਹੋ!
‘ਹਾਜ਼ਰੀ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਮੈਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਸਮਝਦੇ ਹੋ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਦੁਪੱਟਾ ਡਿੱਗਣ ਦਿੱਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਰਮ ਵਕਰਾਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸਮਰੂਪਤਾ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਇਆ ਜੋ ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵੱਲ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ‘ਸਿਰਫ਼ ਉਹੀ ਦਰ ਵਧਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਮੇਂ ਸਸਤੇ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਰੂਰ ਸੁਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ:
'ਸਵੈ-ਜਾਗਰੂਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਰਾਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਖਸਖਸ ਦਾ ਫੁੱਲ ਮੋਮਬੱਤੀ ਅਤੇ ਝੂਮਰ ਦੋਵੇਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।'
'ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਭਣਾ ਚਾਹੀਦਾ, ਉਸ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ, ਜਿੱਥੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਖਰੀਦੇ ਅਤੇ ਵੇਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।'
"ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ। ਤੁਸੀਂ ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਵਿੱਚ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ! ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਨਪਸੰਦ, ਮੇਰੀ ਤਾਂਘ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋ?"
'ਦਰਅਸਲ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਭੀਖ ਮੰਗਣ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਭਣ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਬਿਨਾਂ ਖਰੀਦੇ ਤੁਹਾਡਾ ਗੁਲਾਮ ਬਣਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕੀਮਤ ਵਧਾਉਣ ਜਾਂ ਘਟਾਉਣ ਵਰਗਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਪਰ...'
‘ਪਰ ਕੀ? ਇਹ ਕੀ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ!’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਚਿੰਤਤ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਗਲੇ ਦੁਆਲੇ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੇਖ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਰਦਨ ਦੁਆਲੇ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆਈ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਂ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਭਾਲਦੀ। ਮੈਂ ਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ, ਮੈਂ ਅਣਦੇਖੇ ਦੀ ਜੀਭ ਰਾਹੀਂ ਬੋਲਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਨੂੰ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ ਸੀ:

'ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਜਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੈਂ।'
'ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇਕੱਲਾ ਨਾ ਛੱਡੋ।'
ਫਤਹਿ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਚੁੰਮੇ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ ਅਤੇ ਕੋਮਲ, ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ, 'ਮੇਰੀ ਬੀਬੀ, ਕੁਝ ਵਿਛੋੜੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕੰਟਰੋਲ ਜਾਂ ਸ਼ਾਸਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਾਨੂੰ ਵਿਛੋੜੇ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।' ਉਸਨੇ ਹਾਫਿਜ਼ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸੁਣਾਇਆ: ਹਾਫਿਜ਼, ਖੁਸ਼ ਰਹਿ; ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਮਰ ਜਾਵੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਨਿੱਘ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਠੰਡੇ ਸਾਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
'ਮੈਂ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਏਕਤਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ, ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।'
'ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਇਨਸਾਨ ਓਨੀ ਹੀ ਏਕਤਾ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਮਨੁੱਖੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਤੋਂ ਉਸ ਏਕਤਾ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਜੋ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੀ ਕੁੰਜੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਜੁੜੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਹਿੰਦੂਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖੋ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੁਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾੜਦੇ ਹਨ, ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਰਾਖ ਖਿਲਾਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸਰਬਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਕੋਲ ਸਭ ਕੁਝ ਵਾਪਸ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਕੁਰਾਨ ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: "ਨਿਸ਼ਚਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੈ!" ਇਹ ਉਹ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। 'ਜਦੋਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਢਾਂਚਾ ਭੁੱਲਣ ਅਤੇ ਸਵਾਰਥ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਏਕਤਾ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹੋ, ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।'
'ਮੈਡਮ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੰਗ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ? ਹਕੀਕਤ ਨਹੀਂ ਬਦਲੇਗੀ, ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਹੱਲ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੱਚਾਈ ਨਾਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਸਾਡਾ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ... ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕਿਉਂ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ? ਕਿਉਂ, ਸਾਡੀਆਂ ਸ਼ਾਮਾਂ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਤਰਕ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਆਧਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਹਨ? ਜਾਂ ਇਹ ਸਭ ਸਾਡੀ ਅੱਗ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਗਰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਬਹਾਨਾ ਹਨ? ਬੀਬੀ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਹਲਚਲ ਵਾਲਾ

ਸਮੁੰਦਰ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ? ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਇੱਛਾ ਦੀ ਹਵਾ ਦੇ ਤੂਫਾਨ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ?'
ਉਹ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਰੁਕਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ, ਆਪਣਾ ਲੰਮਾ, ਭਾਵੁਕ ਭਾਸ਼ਣ ਦੇ ਕੇ? ਨਹੀਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਹਮਲੇ ਲਈ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਏ, ਉਸਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇੱਕ ਹਲਕਾ ਜਿਹਾ ਚੁੰਮਣ ਲਗਾਇਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਸਲੀਮ ਦੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਆਇਤ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ?'
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਸਵਾਲੀਆ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਬਿਲਕੁਲ ਸਮਝ ਨਾ ਆਇਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਿੱਠੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ, ਲੁਭਾਉਣੇ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਬੇਸ਼ਰਮ ਫਲਰਟ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ:
ਵਾਸਨਾ ਉਸ ਚਾਂਦੀ ਵਰਗੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਘੇਰਦੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਨੇ ਉਸਦੀ ਸਕਰਟ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹਿਰਨ ਦੇ ਖੁਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਈ ਹੈ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਆਇਤ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹਾ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਵਿੱਚ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਵਾਲੀ - ਹਮਲਾਵਰ ਨਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੀ - ਆਇਤ ਕਹਿਣ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸ਼ਰਮ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਪਰ ਸੱਚ ਕਹਾਂ ਤਾਂ, ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਸੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬੋਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੇ ਚਿੜਚਿੜਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਖਿੱਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੀ ਛਾਤੀ ਦੇ ਨੇੜੇ, ਨਵੇਂ ਖੇਤਾਂ ਅਤੇ ਚਰਾਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਵਿੱਚ। ਉਸਦੀ ਤਰਫੋਂ, ਵਜ਼ੀਰ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਈਮਾਨ ਇੱਛਾ ਦੀ ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਅਜਿਹੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਜਾਗਣ 'ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਅਜਿਹੀ ਫਲਰਟ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਕਾਮੁਕ ਆਇਤ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਕਹਿਣ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚਣਗੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਮਰਦ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੱਕ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਈ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦਾ ਪਤੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਤਨੀ ਦੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ, ਸਹੀ ਔਰਤ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਉਹ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਵਾਲਾ, ਸੁਹਾਵਣਾ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰ ਸੀ, ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਤੱਕ, ਉਹ ਲੋਕ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਦੂਜੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹੋਰ ਲੋਕ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਾਂਝੇਦਾਰੀ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੁਹਾਵਣਾ ਫਰਜ਼ ਮੰਨਣ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮੀ, ਜਾਂ ਪਿਆਰੇ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਵਜੋਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।

ਹੁਣ, ਉਸਨੂੰ ਸਲੀਮ ਦੀ ਆਇਤ ਨੂੰ ਇੰਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਪਰ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੱਦੇ ਨਾਲ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਉਸਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ ਜਾਪਦੀ ਸੀ; ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਝ ਡਰਦੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉੱਥੇ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਕੋਈ ਮੰਤਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਮਰ ਚੁੱਕੇ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਖੁੱਲ੍ਹੇਆਮ ਕਾਮੁਕ ਪਰ ਸੂਝਵਾਨ ਆਇਤ ਨਹੀਂ ਬੋਲੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਨਾਜ਼ੁਕ, ਰਸਮੀ ਧਾਗਾ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਕੜੀ ਮੰਨਦੀ ਸੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਜਨਤਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੁਆਰਾ ਬੁਣਿਆ ਗਿਆ ਇੱਕ ਧਾਗਾ, ਜਿਵੇਂ ਸੂਤੀ ਧਾਗੇ ਜੋ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਗੁੱਟਾਂ ਜਾਂ ਗਰਦਨਾਂ ਦੁਆਲੇ ਪਹਿਨਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਜਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫੂਕਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਧਾਗਾ ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਿਲ ਤੋਂ ਕੱਟਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਖਿੱਚਿਆ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮੱਕੜੀ ਦੇ ਜਾਲ ਸਭ ਤੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹਨ। ਇਹ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਸਿਰਫ਼ ਵਿਆਹ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇੱਕ ਠੰਡਾ, ਬੰਜਰ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਮਾਨਦਾਰ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਸੀ। ਊਰਜਾ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਜਕੜ, ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ, ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਮਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਧਮਨੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੜ੍ਹ ਵਾਂਗ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਵਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਛਾਤੀਆਂ ਭਰੀਆਂ ਅਤੇ ਕੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਜਿੱਥੇ ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੇਰਹਿਮ ਨੇ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ, ਉੱਥੇ ਦੋ ਘਮੰਡੀ ਅਤੇ ਜਾਮਨੀ ਬਿੰਦੂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਹਨੇਰੇ, ਡੂੰਘੇ ਭੂਰੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਠੀਆਂ, ਉਸਦੀਆਂ ਬੇਰਹਿਮ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਡਿੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਯਾਦ ਆਈ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਗਰਮੀ ਲਈ ਰੋਮਾਂਚਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਭੰਵਰ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਸਦੀਵੀਤਾ ਦਾ ਪਾਣੀ ਫੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗੁਫਾ ਵਿੱਚ ਛਿੜਕਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਜਗ੍ਹਾ ਫਿਸਲਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਗੁਆਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਬਣ ਗਈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਵੀ ਜੋ ਕਠੋਰ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਹਨ। ਉਹ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਰਸਦਾਰ ਹਨ, ਉਹ ਹੁਣ ਆਨੰਦ ਦੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਜਾਪਦੀ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਚਮੜੀ 'ਤੇ ਨਮੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਫਲ ਵਾਂਗ। ਹਿਰਨ ਦੇ ਪੈਰ ਦੀ ਛਾਪ ਗੁਲਾਬ ਦੀਆਂ ਪੱਤੀਆਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਗਰਮ ਅਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜ਼ਖ਼ਮ। ਪ੍ਰੇਮੀ ਦੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਦੀ ਸਵੇਰ ਦੇ ਰੁਖ ਦੇ ਹੇਠਾਂ, ਚੰਦ ਵਿੱਚ ਦਰਾਰ ਦੇ ਗੁਪਤ ਸੰਕੇਤ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ

ਲੱਗੇ। ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ (ਲਾ, 'ਨਹੀਂ') ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਸੀ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ (ਬਾਲਾ, 'ਹਾਂ')

ਵਿੱਚ ਬਦਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਚੰਦਰਮਾ, ਜੋ ਹੁਣ ਤੱਕ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੂਣ ਨਾਲ ਸਿੰਜਦੇ ਹੋਏ, ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਵੱਖ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਦੇ ਵੀ ਗੂੜ੍ਹੇ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਦੇ ਤਾਲੇ ਦੇ ਦੁਬਾਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ, ਪਿਛਲੀ ਸਦੀ ਦੇ ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਇੰਸ਼ਾਅੱਲ੍ਹਾ ਖਾਨ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ 'ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ'। ਪਰ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੇ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਾਵੀਜ਼ ਪਹਿਨੀ, ਜਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਲਈ ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਨੇ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਆਤਮਾ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਸਦੇ ਚੁੰਬਕੀ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਨਰਮੀ ਨਾਲ, ਪਿਆਰ ਨਾਲ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਰਗੜੇ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ, ਫਿਰ ਵੱਛਿਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਕਿ ਜਾਮਨੀ ਰੰਗ ਵਰਗੀ ਮਿੱਠੀ ਖੁਸ਼ਬੂ ਅਤੇ ਚੰਦਨ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਦੋ ਪਤਲੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਰਵਿਘਨ ਸਨ। ਉਹ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਭਰੇ ਦੋ ਝੰਡੇ, ਸ਼ਰਾਬ ਚੂਸਦੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਉਸ ਦੇ ਵੱਛਿਆਂ 'ਤੇ ਖੇਡਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਉਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਆਪਣੀਆਂ ਪੈਂਟਾਂ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਖਿੱਚਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਸਦੇ ਹੇਠਲੇ ਅੰਗਾਂ ਦੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਨਿਰਵਿਘਨਤਾ ਉਥੋਂ ਤੱਕ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪੈਂਟ ਦੇ ਤਲ ਤੱਕ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਹੱਥਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲਿਆ, ਕੁਰਲਾਇਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ: ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਟਿਊਨਿਕ, ਚੋਲੀ ਅਤੇ ਪੈਂਟ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਦੂਰ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ। ਮਨਮੌਜੀ ਹਿਰਨ ਭੱਜਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਕਾਮ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦਿਲੋਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਸ਼ਾਇਰ ਯਾਦ ਆਇਆ:
ਜਦੋਂ ਉਹ ਦਿਆਲਤਾ ਨਾਲ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿੰਦੀ ਹੈ: ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਿਵਾਏ ਕਸੂਰ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋਣ ਦੇ।
ਪਰ ਕੀ ਇੱਥੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਸੁਝਾਅ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਮੰਗ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ? ਕਾਮ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਅਤੇ... ਮਨਘੜਤ ਹਿਰਨ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕੀ ਸੀ? ਉਸਨੇ ਸਲੀਮ ਦੇ ਸ਼ੇਰ, ਅਤੇ... ਅਤੇ ਹਿਰਨ ਦੇ ਖੁਰ ਦੇ ਛਾਪ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਹਿੰਦੀ ਕਵੀ ਮੁਸ਼ਫ਼ੀ ਦਾ ਇੱਕ ਆਇਤ ਉਸਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਫਟ ਗਿਆ: ਉਹ ਭਟਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹਿਰਨ, ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਹਨੇਰੀ ਰਾਤ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਇੱਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਾ ਬਣ ਜਾਵਾਂਗਾ: ਮੈਂ ਡੰਗ ਮਾਰਾਂਗਾ, ਪਾੜਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਖੁਰਾਂਗਾ।

ਹੇ ਰੱਬਾ, ਮੇਰੇ ਰੱਬਾ! ਕਿੰਨਾ ਬੇਰਹਿਮ, ਕਿੰਨਾ ਦਿਲਕਸ਼, ਪਿੱਤਲ ਦਾ! ਕਿੰਨਾ ਦਲੇਰੀ, ਕਿੰਨਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਜੋਸ਼! ਕੀ ਵਿਦਵਾਨ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਦੇ ਬਾਹਰ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਅਤੇ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਇੱਕ ਮਾਂ ਵੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਸਟ੍ਰੰਪੇਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?
ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਕੋਮਲਤਾ ਨਾਲ ਬੁੜਬੁੜਾਇਆ, 'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਗਲਤ ਹਿਰਨ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੇਰੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਝੁਕਾਓ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਰਾਖੀ ਕਰਾਂਗਾ, ਅਤੇ ਤੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗਾ... ਅਤੇ ਇਹ ਨਕਲੀ ਪਰਦੇ ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿਉਂ ਰਹਿਣ?'
ਉਸਨੇ ਉਸਦਾ ਭਾਰੀ ਦੁਪੱਟਾ ਉਤਾਰਿਆ, ਉਸਦੀ ਪੈਂਟ ਦੀ ਰੱਸੀ ਖੋਲ੍ਹੀ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਟਿਊਨਿਕ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਹੱਥ ਅੱਗੇ ਵਧਾਏ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੁਝ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਮਿਲੇ, ਕਮਰੇ ਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪਰ ਉਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
ਵਜ਼ੀਰ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਜਲਦੀ ਉੱਠਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਲ ਹੀ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵੀ ਜਲਦੀ ਉੱਠਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਰਾਤ ਜਾਗਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਖਰੀ ਪਹਿਰ ਵਿੱਚ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਪਿਛਲੀ ਰਾਤ ਉਸਦੇ ਜਾਗਣ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਘੰਟੇ ਜਨੂੰਨ, ਉਤੇਜਨਾ, ਅਤੇ ਉਛਾਲ ਅਤੇ ਵਹਾਅ ਦੁਆਰਾ ਖਾ ਗਏ ਸਨ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੀ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਪਰ ਭਾਰੀ ਕੋਮਲਤਾ ਨੇ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰ ਜੋੜ ਅਤੇ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀ ਨੂੰ ਦਰਦ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਦਰਦ ਓਨਾ ਹੀ ਸੁਖਦਾਇਕ ਸੀ ਜਿੰਨਾ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਲਤ, ਇੱਕ ਦਰਦ ਜੋ ਦੂਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜਿਸਨੂੰ ਉਹ ਅਲਵਿਦਾ ਕਹਿਣ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਹੀ ਸੌਂ ਸਕੀ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਗ ਪਈ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਅਜੇ ਵੀ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਸੌਂਣਗੇ।
ਪਰਲ ਮਸਜਿਦ ਦੇ ਮੁਅੱਜ਼ਿਨ ਨੇ ਅਜੇ ਸਵੇਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਲਈ ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਜ਼ਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਬਾਹਰ ਅਜੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਕਿੱਥੇ ਸੁੱਤੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਉਹ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਬੀਬਾ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਕਮਰੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ: ਉਹ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਸੀ; ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੀਨੀਅਰ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਲਈ ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੇ ਆਪ ਲਈ ਇੱਕ ਕਮਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮੁੜ ਕੇ ਸੌਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ, ਪਰ ਨੀਂਦ ਹੁਣ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਰਦ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਜਾਂ ਲੰਬੇ ਸੈਸ਼ਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗੱਲ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਲਾਜ਼ਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ

ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਰੋਮਾਂਟਿਕ, ਜਾਂ ਖੇਡ-ਖੇਡ ਵਾਲੀ, ਜਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਘਰੇਲੂ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਸਨ, ਉਹ ਔਰਤ ਵੱਲ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਮੋੜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਅਕਸਰ ਵਾਕ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਵੀ, ਅਤੇ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।
ਉਹ ਅਕਸਰ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਇਹ ਮਰਦ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਰਾਖੀ ਕਰੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਬੀਜ ਸੀ ਜੋ ਔਰਤ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਸ਼ਾਇਦ ਮਰਦ ਮੰਨਦਾ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਯਾਨੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ ਹੈ, ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ? ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੁੜੱਤਣ ਦੇ, ਕਿ ਮਰਦ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਛਾ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਇੱਕ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਔਰਤ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦੀ ਸੀ... ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਬੁੱਢੀਆਂ ਅਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ, ਇਹ ਮਰਦ ਲਈ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਮੌਤ ਸੀ: ਆਪਣੇ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸਨੂੰ ਰਾਹਤ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਖੈਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁੰਘਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੀਤਾ ਉਹ ਰਾਹਤ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਪਿੱਠ ਮੋੜਨਾ ਅਤੇ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਡਿੱਗਣਾ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਗੱਲ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਹਿੰਦੀ ਆਇਤ ਯਾਦ ਆਈ:
ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਹੈ: ਕੀ ਇੱਛਾ ਏਕਤਾ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਜਾਵੇਗੀ, ਅਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ? ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਦੇਖੋ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਚਣ ਲਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ; ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਰਾਤ ਉਸ ਲਈ ਨੀਂਦ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਵੇਗੀ। ਉੱਠਣਾ, ਨਹਾਉਣਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨਾ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ, ਉਸਨੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਨਾਲ ਨੋਟ ਕੀਤਾ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਬਿਤਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ: ਉਸਦੇ ਜਲਦੀ ਉੱਠਣ ਦੀ ਕੋਈ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਉੱਠਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸੌਣ ਲਈ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਫਿਰ ਵੀ ਨਾਸ਼ਤਾ ਖਾਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵਿਕਲਪ ਨਹਾਉਣਾ ਅਤੇ ਕੱਪੜੇ ਬਦਲਣੇ ਸਨ। ਉਹ ਉੱਠੀ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਲੰਮਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਠੰਡ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਕੱਪੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਕੱਸ ਕੇ ਲਪੇਟਿਆ ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਚੋਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਹਰ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਾਲ ਲੈਸ ਪਾਇਆ, ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ: ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਬਣ, ਸੁਗੰਧਿਤ

ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਤਾਪਮਾਨ 'ਤੇ ਗਰਮ ਅਤੇ ਠੰਡਾ ਪਾਣੀ ਮਿਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਮਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਬਿਸਤਰੇ ਦੀ ਨਿੱਘ, ਛੋਟੇ, ਡੂੰਘੇ, ਉਤੇਜਿਤ ਸਾਹ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ, ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ: ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਯਾਦ ਰੱਖਣ ਯੋਗ ਸੀ। ਪਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਵਿਆਪਕ ਗਰਮੀ, ਸਰੀਰ ਦੇ ਸੁਹਾਵਣੇ ਦਰਦਾਂ ਅਤੇ ਦਰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨੀਂਦ ਦੇ ਆਖਰੀ ਅਤੇ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਕਣਾਂ ਨੂੰ ਧੋਣਾ: ਇਹ ਫਿਰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਸ਼ਾ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਉਸਨੂੰ ਗੀਤ ਵਿੱਚ ਫੁੱਟਣ ਦਾ ਮਨ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਜਾਗਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਥੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲੱਭਣ ਦਾ ਜੋਖਮ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਕੈਪਚਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸੈਸ਼ਨ ਵਿੱਚ:
ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਨਾਤਾ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਅਤੇ ਔਖਾ ਸੀ, ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ।
ਉਸਨੇ ਸੰਗੀਤ, ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਕਵੀ ਦੇ ਸੁਆਦ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਡੁੱਬਣ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਜਿਸਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ "ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਦੀ ਜੀਭ" ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਠੰਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਤਰਾਂ ਅਤੇ ਆਇਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਹੁਣ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਠੀ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ-ਨਰਮ ਤੌਲੀਏ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰਗੜਿਆ ਅਤੇ ਸੁਕਾ ਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਠੰਢਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਦੇ ਗੇੜ ਨੂੰ ਤੇਜ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਰਾਦੇ ਦੇ, ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਇੱਕ ਜੀਵਨ-ਆਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਪਈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਨਵਾਬ ਦੇ ਮਹਿਮਾਨ ਘਰ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਜਵਾਨ ਸਰੀਰ, ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਮਨਮੋਹਕ ਰਹੱਸ ਦਿਖਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਾਫਿਜ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੁੱਲਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਰਾਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਹਬੀਬਾ, ਆਪਣੇ ਨੌਜਵਾਨ ਮਹਿਮਾਨ ਦੇ ਮਾੜੇ ਭਵਿੱਖ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫੇਰੀ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਪਿਆਰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਉਸਨੇ ਉਸਦੀ ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਕਿਸੇ ਗਲਤੀ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਇਸਨੂੰ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ। ਹਬੀਬਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਆਪਣੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਇੰਨੀ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਸੀ: ਕੀ ਅੱਜ ਦੀ ਘਟਨਾ ਇੱਕ ਝਟਕੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਾਂ ਇਹ ਇੱਕ ਨੀਂਹ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣਾ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਇੱਕ ਪੰਨਾ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਚਮਕਦਾਰ ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਨਮੋਹਕ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ? ਜੇ ਇਹ ਚੱਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ

ਇੱਕ ਰਾਤ ਹੋਵੇਗੀ; ਇਹ ਅਗਲੀ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲੇਗੀ, ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਆਇਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਆਈ। ਪਰ... ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਜ਼ਰੂਰ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਦਾ ਇੱਕ ਪੰਨਾ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਬੰਧਨ ਬਹੁਤ ਮਜ਼ਬੂਤ ਸੀ। ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੇ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਿਲ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਆਖਰੀ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ, ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਜੋ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਸ਼ਾਇਦ ਵਧੇਰੇ ਕੰਟਰੋਲ ਸੀ।
ਜਾਂ ਕੀ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸਿਰਫ਼ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਤਲਾਸ਼ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ? ਇੱਕ ਠੰਡੇ ਡਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਛੂਹ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ: ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਕੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਾਂ? ਪਰ ਕੀ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿੱਟੇ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਾਂ? ਦਰਅਸਲ, ਸੱਚਾਈ ਇਹ ਜਾਪਦੀ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੀ ਛੱਡੋ। ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਚਾਹੋ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਇਹ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਜੋ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਬਦਨਾਮ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਸਨੇ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਯਾਦ ਕੀਤੀ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਰਸਤੇ ਜ਼ਰੂਰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ, ਕਾਰਵਾਈ ਦੁਆਰਾ ਜਾਂ ਰਣਨੀਤੀ ਦੁਆਰਾ, ਜਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਦੁਆਰਾ, ਜੇਕਰ ਸਭ ਕੁਝ ਅਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮਾੜੀ ਕਿਸਮਤ ਤੋਂ ਘਬਰਾਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ; ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਕੋਈ ਦਰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਸ਼ਾਇਦ।
ਉਸਨੂੰ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਯਾਦ ਆਈ ਜੋ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬਚਪਨ ਵਿੱਚ ਸਿਖਾਈ ਸੀ:
ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਜੇਕਰ ਅਸੀਂ ਭੁੱਲ ਜਾਈਏ ਜਾਂ ਗਲਤੀ ਕਰ ਬੈਠੀਏ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦੋਸ਼ੀ ਨਾ ਠਹਿਰਾ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਉਹ ਭਾਰ ਨਾ ਪਾ ਜੋ ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਸਾਡੇ ਉੱਤੇ ਉਹ ਭਾਰ ਨਾ ਪਾ ਜੋ ਅਸੀਂ ਸਹਿਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੇ।
ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਿਉਂ? ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ, ਜੇਕਰ ਮੰਨ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਕਿਸਮਤ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਫਿਰ, ਉਹ ਕਿਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੋ ਸਾਡੀ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਹ ਅਟੱਲ ਹੈ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਅਟੱਲ ਵੀ ਹੈ; ਕੀ ਇਹ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਲਕੀਰ ਵਾਂਗ ਹੈ? ਪਰ ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਛੋਟਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾਦਾਇਕ, ਸਭ ਤੋਂ ਉਮੀਦ ਭਰੀ ਹਿੰਦੀ ਆਇਤ ਨਹੀਂ ਸਿਖਾਈ ਸੀ? ਜੇਕਰ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਪਾਣੀ

[illegible]
[illegible]
[illegible]

ਸੋਨੇ ਦੀ ਚੇਨ ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਮੋਤੀਆਂ ਦੇ ਹਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਹਟਾਉਣ ਦੀ ਖੇਚਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।
ਰਾਤ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕਰਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਲੈਣ ਵਿੱਚ ਬਿਤਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਫਸਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਹ, ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਹੈਰਾਨ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਅਜਨਬੀ ਵਾਂਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਅਚਾਨਕ ਕਿਸੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿੱਥੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਇੱਛਾ ਦਾ ਇੱਕ ਵਧਿਆ-ਫੁੱਲਿਆ ਬਾਗ਼ ਉਸਦੇ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਖੋਲ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਨੁਪਾਤ, ਉਸਦੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਉਚਾਈ, ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਕੁਆਰੀਪਣ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇ ਉਸਦੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਛਿੱਟੇ, ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸੰਘਣੇ ਵਾਲਾਂ ਤੱਕ ਸਦਾਬਹਾਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਲ ਵਿਚਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਆਪਣੀ ਕਾਲੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੇ ਜਾਦੂ ਵਿੱਚ ਫਸਿਆ ਹੋਇਆ, ਅਚੱਲ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ, ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਲ ਚੁੱਕਣ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨਜ਼ਰ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਛੁਪਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿਵਾਏ ਇਸ ਦੇ ਜੋ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਆਕਰਸ਼ਕ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਤਾਂ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਬੋਲਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਨਾ ਕਰਨੀ ਪਵੇ, ਪਰ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਚੱਲ ਅਤੇ ਜੀਭ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਇੱਕ ਅਸਪਸ਼ਟ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਉਸਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਗੂੜ੍ਹੇ ਗੁਲਾਬ ਦੇ ਹਾਰ ਵਾਂਗ ਘੇਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਭੱਦੀ ਬੇਨਤੀ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠ ਕੇ ਇੱਕ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਨਾ ਬੋਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭੋਗੇ...' ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, '... ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਨੰਗਾ ਵੇਖੇ।' ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਹ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ। ਉਸਨੂੰ ਜੋ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਉਹ ਸੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣੇ, ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨੀ, ਅਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੇ ਉਸ ਜਾਲ ਵਰਗੇ ਪਲ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਣਾ। ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਲਈ ਵੀ ਜਾਦੂ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਉਹ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, 'ਮਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਪਹਿਲਾਂ ਅੱਜ ਸਵੇਰੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇੰਨਾ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂ!'

ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇੜੇ ਆਇਆ, ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ, ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਿਰ, ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ਅਤੇ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਚੁੰਮਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਕਹਿਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ; ਕਿ ਇੱਥੇ ਪਾਣੀ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਠੰਡ ਸੀ; ਕਿ ਉਹ ਵਾਪਸ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣ, ਪਰ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਬੇਰਹਿਮ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਾਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਚੁੰਮਣ ਨਾਲ ਰੋਕਿਆ, ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਸਤਰੇ ਤੋਂ ਭੱਜ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਕੀ ਇਹ ਇੰਨਾ ਵੱਡਾ ਅਪਰਾਧ ਹੈ ਕਿ ਇੰਨੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਹਾਉਂਕਿਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੱਸ ਪਿਆ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ, ਬਿਨਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਝੁਕੇ, ਆਪਣੇ ਮੋਢੇ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਤਦ ਹੀ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਲ ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਲਪੇਟਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਬੱਚੀ ਹੋਵੇ, ਜਿਸਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਉਣ ਅਤੇ ਨੇੜਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, 'ਮੈਡਮ, ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ, ਪਰ ਆਓ ਬੈੱਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚੱਲੀਏ, ਫਿਰ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੇਸ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗੇ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ, ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਸਿਰਹਾਣੇ ਰੱਖੇ, ਉਸਦੇ ਹੇਠਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਇਰਮਾਈਨ-ਅਤੇ-ਸੁਨਹਿਰੀ ਬਾਰਡਰ ਵਾਲੇ ਨੀਲੇ ਮਖਮਲੀ ਕੰਫਰਟਰ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਡ੍ਰੈਸਰ ਦੇ ਆਉਣ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਸਜਾਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਛੋਟਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਪਕੜ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਅਤੇ ਪਤਲਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਗੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਅਤੇ ਕਮਰ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਤਾਜ਼ਗੀ ਭਰੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ! ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੈਲਾਓ, ਬੋਲਸਟਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਝੁਕੋ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਗੋਡੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਰੱਖੋਗੇ, ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਥਕਾਣ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਤਰੋਤਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ।'
'ਮੈਂ ਰੱਬ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਦਾ ਹਾਂ! ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਥਕਾ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ! ਤੁਹਾਡੀ ਦਾਸੀ, ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਵਿੱਚ ਹੁਣ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚਿਆ ਹੈ।'
"ਸ਼ਾਇਦ, ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਣ ਲਈ ਆਰਾਮਦਾਇਕ ਰਹੋ। ਆਓ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮੰਗ ਮੰਨਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਕੁਝ ਗਾਵਾਂਗਾ।"

ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ। ਉਹ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਇੱਕ ਮਾਸਟਰ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਤ ਗਾਇਕਾਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੇ ਵਾਦਕ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਨਿਮਰਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਛੂਹਦੇ ਸਨ। ਪਰ ਉਸਨੇ ਕਦੇ ਗਾਇਆ ਜਾਂ ਵਜਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਹੀ ਉਹੀ ਹੈ ਜੋ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਲਈ ਕੁਝ ਗਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਅਣਸੁਣਿਆ ਸੀ; ਇਹ ਸ਼ਾਇਦ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।
‘ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤ ਹਾਂ!’ ਵਜ਼ੀਰ ਸੱਚੇ ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ। ‘ਤੁਹਾਡੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਦੀ ਡੇਵਿਡ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਲਈ ਸਵਰਗ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।’ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸ਼ੌਕੀਨਤਾ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਈ। ‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਦੀਵੀ ਸੁੰਦਰ ਗਾਇਕੀ ਸੁਣਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦੇਣ ਦਾ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ?’
‘ਸੇਵਾ? ਓਹ, ਕੁਝ ਨਹੀਂ।’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਇੱਕ ਚਲਾਕੀ ਭਰੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ‘ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਮੈਡਮ, ਬਸ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਫੈਲਾ ਕੇ, ਤੁਸੀਂ ਜਿਵੇਂ ਹੋ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੇਟ ਜਾਓ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਛਿਆਂ ਅਤੇ ਫਿਰਦੌਸ ਦੇ ਲੋਟੇ ਦੇ ਰੁੱਖ ਦੀਆਂ ਟਾਹਣੀਆਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾਲ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਪਰ ਆਪਣੀ ਨਜ਼ਰ ਠੰਢੀ ਕਰਨ ਦਿਓ।’
‘ਓ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਨੰਗਾ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਗੁਲਾਬੀ ਹੋ ਗਿਆ। ‘ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਨਾਂ ਚਾਦਰ ਦੇ ਛੱਡ ਦਿਓਗੇ?’
‘ਖੈਰ, ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਪਰਦਾ ਜਾਂ ਪਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਹੱਸਿਆ। ‘ਠੀਕ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇੱਥੇ ਹਾਂ। ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਸੁਣੋ, ਅਤੇ ਆਨੰਦ ਮਾਣੋ। ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ, ਮੈਨੂੰ ਹੁਣੇ ਹੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਢੁਕਵੀਂ ਗ਼ਜ਼ਲ ਯਾਦ ਆਈ—’ ਉਹ ਅਰਥਪੂਰਨ ਮੁਸਕਰਾਇਆ, ‘ਆਖਰੀ ਰਾਤ ਦਾ ਦੋਸ਼ੀ, ਅਲੀ ਕੁਲੀ ਸਲੀਮ।’ 'ਤੇਰੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਉਸਦੇ ਕੰਨ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਸਮੇਂ ਲਈ ਗੁਣਗੁਣਾਇਆ, ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ, ਫਿਰ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਰਾਗ ਨਟ ਭੈਰਵ ਸੀ, ਇੱਕ ਰਾਗ ਜੋ ਸਵੇਰੇ ਜਲਦੀ ਜਨੂੰਨ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵਾਂ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਚਮਕਦਾਰ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਅਤੇ ਸੈਂਕੜੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਮ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ, ਪਰ ਨੀਵੀਂ, ਹੇਠਲੇ ਰਜਿਸਟਰ ਵਿੱਚ ਬਾਸ ਵਰਗੀ ਕੁਝ:
ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਪ੍ਰੇਮਿਕਾ ਹੈ, ਰੰਗ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਬੂ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ, ਅਤੇ ਉਹ ਨੰਗੀ ਹੈ; ਇੱਕ ਉੱਚਾ, ਸਿੱਧਾ, ਸਰਵ ਰੁੱਖ, ਅਤੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਧਾਰਾ ਵਾਂਗ, ਨੰਗੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਨੰਗਾ, ਨੀਲੀ ਲਿਲੀ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਵਾਂਗ; ਉਸਦੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਜੰਗਲੀ ਹਾਈਸਿੰਥ ਦੀਆਂ ਦੋ ਟਾਹਣੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਨੰਗੀ ਹੈ। ਜੰਗਲੀ ਬਟੇਰ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਚਮਕਦਾਰ ਪਾਣੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਲੰਘ

ਸਕੇ, ਨੇ ਉਸਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੈਰ ਪੱਟਾਂ ਤੱਕ, ਨੰਗੇ ਅਤੇ ਨੰਗੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਭਾਰਤੀ ਦੀ ਬੱਚੀ ਹੈ, ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਇੱਕ ਲਾਟ ਵਾਂਗ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਨੰਗੀ। ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਬਲਦੀ ਅੱਗ ਇੱਕ ਯੋਗੀ ਵਾਂਗ, ਰਾਖ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ, ਨੰਗੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਸਲੀਮ, ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚੋਂ ਤਾਂਘ ਦੇ ਕੰਡੇ ਕੱਢ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਇੱਥੇ ਹੈ, ਉਹ ਨੰਗੇ ਪੈਰ ਅਤੇ ਨੰਗੀ ਹੈ।
ਆਵਾਜ਼, ਦ੍ਰਿਸ਼, ਮੂਡ, ਕਵਿਤਾ: ਵਜ਼ੀਰ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਨਮੋਹਕ ਕੁਝ ਵੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਅਨੁਕੂਲਤਾ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਹਨੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਸਭ ਤੋਂ ਢੁਕਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਲੀਮ ਨੇ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨਾਮਕ ਇੱਕ ਹਨੇਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚਕ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪੇਂਟ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੁਪਨੇ ਨੂੰ ਹਕੀਕਤ ਬਣਨ ਲਈ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਰਾਗ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭਾਗ 'ਤੇ ਉੱਠਿਆ, ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਕਿੰਨਾ ਸੰਪੂਰਨ! ਸੱਚਮੁੱਚ, ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ!' ਪਰ ਉਸ ਪਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅਜਿਹਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੂਰਖ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਫੁੱਲ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸੋਜ ਨਾਲ ਉੱਛਲਿਆ ਅਤੇ ਉੱਛਲਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਸੰਗੀਤ, ਸਭ ਕੁਝ ਬੱਦਲ ਵਾਂਗ ਝੁਲਸਿਆ, ਉਸਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਵਰ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੂਰੇ ਵਜੂਦ 'ਤੇ, ਲਹਿਰ ਉੱਤੇ ਲਹਿਰ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਅਹਿਸਾਸ ਗੁਆ ਬੈਠੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ਜਾਂ ਉਹ ਕੌਣ ਸੀ; ਉਹ ਬਸ ਆਪਣਾ ਦਿਲ, ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਗਾਇਕਾ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਵਿੱਚ, ਜਿਸਨੂੰ ਉਸਨੇ ਚੁਣਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਜਿਸਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੁਣਿਆ ਸੀ, ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਨੀਵੀਂ ਸੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਸਾਰੰਗੀ ਦੇ ਧੁਨ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੀ ਸੀ। ਇਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਗਾਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਅਤੇ ਫਿਰ ਵੀ, ਜਦੋਂ ਬੰਸਰੀ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਰਾਗ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਸੀ ਤਾਂ ਬੰਸਰੀ ਦੀ ਇੱਕ ਲਗਭਗ-ਮਨੁੱਖੀ, ਘੰਟੀ ਵਰਗੀ ਛੱਲ ਨਾਲ, ਆਵਾਜ਼ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸੇ ਲਗਭਗ-ਰਹੱਸਮਈ ਸਮਾਈ ਨਾਲ ਚਾਰਜ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਗਾਇਕਾ ਰਾਗ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ।
ਸਵੇਰ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ ਦੀ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਨਾਲ ਰਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਦਿਲ ਅਤੇ ਅੱਖਾਂ ਦੋਵੇਂ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਨਾਟ ਭੈਰਵ ਦੇ ਜਨੂੰਨ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆ। ਕਹਿਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ।

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [

ਦੁਆਰਾ ਉਸਨੂੰ 'ਪੁੱਤਰ' ਵਜੋਂ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਾਇਲ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਦੀ ਰਕਮ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਮਹਿੰਗੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਤਨਖਾਹ ਦਾ ਲਗਭਗ ਅੱਧਾ ਹਿੱਸਾ ਖਰਚ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ ਜੋ ਇਸਨੂੰ ਉਸਦੇ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਇੱਕ ਡੱਬੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਚੈਰਿਟੀ ਲਈ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਲਾਈ ਦਾ ਭੁਗਤਾਨ ਕੀਤਾ।
ਮੀਰ ਗੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਸ਼ਿਕੇਬਾ ਮੀਰ ਤਕੀ ਮੀਰ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸਨ ਅਤੇ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕੈਰੀਅਰ ਦੌਰਾਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਉਸਤਾਦ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੀਰ ਸ਼ਿਕੇਬਾ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦ ਹੁਸੈਨ ਨੂੰ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਉਸਤਾਦ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਰ, ਮਾਸਟਰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫਰ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ, ਮੁੱਠੀ ਕੁਸ਼ਤੀ ਅਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿਹੱਥੇ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਉੱਨਤ ਸਬਕ ਦਿੱਤੇ: ਬੈਂਕ ਅਤੇ ਬਿਨੋਟ। ਪਹਿਲੇ ਨੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ, ਵਕਰ ਅਤੇ ਨੋਕਦਾਰ ਸੋਟੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ; ਦੂਜੇ ਨੇ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ। ਪੰਜਾ ਕਸ਼ (ਹੱਥ ਪਹਿਲਵਾਨ) ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਰ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਅਟੁੱਟ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ: ਕੁਸ਼ਤੀ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸਜਾਵਟੀ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ, ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਨਿਹੱਥੇ ਲੜਾਈ, ਡਰਾਇੰਗ, ਪੇਂਟਿੰਗ, ਸਿਰਲੇਖ ਪੰਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਲਈ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ, ਪੰਨਾ ਤਿਆਰੀ (ਪੇਂਟਿੰਗ ਜਾਂ ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ ਲਈ), ਕਿਤਾਬ ਬਾਈਡਿੰਗ, ਅਤੇ ਸੋਨੇ ਦੀ ਲੇਸ ਬਣਾਉਣਾ।
ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਵਜੋਂ ਭਰਤੀ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਿਆਲੂ ਉਸਤਾਦ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦਾਗ਼ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਹ ਆਪਣਾ ਤੀਬਰ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਅਧਿਐਨ ਜਾਰੀ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਲਾਹ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਹ ਖੁਦ ਇੱਕ ਉਸਤਾਦ ਵਜੋਂ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਦਾਗ਼ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੋਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਕਵੀਆਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ; ਉਹ ਅਕਸਰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮੁਸ਼ਾਇਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਹਵੇਲੀ ਦਾ ਬੱਚਾ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਮਿਲਿਆ। ਇਸ ਫਾਇਦੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗਾਲਿਬ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬਿਹਤਰ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਾਰੀ ਬੇਗਮ ਦੇ ਘਰ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਣ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਫਾਤਿਮਾ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਤੋਂ

ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਲੈ ਲਈ ਸੀ; ਫਿਲਹਾਲ ਇਹ ਕਾਫ਼ੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਖ਼ਰਕਾਰ, ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨੌਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਬੱਚੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਪਿਲਾ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਚੁੱਕਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕੋਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਲਾਭਦਾਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਸਨ।

ਜ਼ਾਹਿਰ ਦਿਹਲਵੀ ਅਤੇ ਕਮਰੂਦੀਨ ਰਕੀਮ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਰਾਜ, ਅਤੇ ਪਰੰਪਰਾ, ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਇੱਕ ਪੂਰੀ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਇਹ ਸਨ: ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਰਾ ਬਖ਼ਤ ਬਹਾਦਰ, ਪਹਿਲਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ; ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ, ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ; ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦੁਰ, ਦੂਜਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ; ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਬਹਾਦੁਰ, ਤੀਜਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ, ਛੇਵੇਂ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਬਹਾਦੁਰ, ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਰੱਖੇ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ। ਭਾਵੇਂ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਾਜ਼ੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰਾਂ ਦਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਜੰਨਤ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਇੱਕ ਸਮਕਾਲੀ ਲੇਖਕ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਫੈਜ਼ੂਦੀਨ, ਕਿਸੇ ਜਸ਼ਨ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ:
ਹੁਣ ਦੇਖੋ, ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ ਡਰੱਮ ਹਾਊਸ ਦੇ ਗੇਟ [ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲੇ ਮੁੱਖ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ 'ਤੇ] 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਵਾਰਾਂ ਤੋਂ ਉਤਰਦੇ ਹਨ, ਪੈਦਲ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਅਮ ਵੱਲ ਵਧਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਅਤੇ ਵੇਖੋ: ਇੱਕ ਲੋਹੇ ਦੀ ਚੇਨ, ਮੋਟੀ ਅਤੇ ਭਾਰੀ, ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਅਮ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਤਿਰਛੀ ਲਟਕਦੀ ਹੈ; ਇਹ ਇੱਕ ਰੁਕਾਵਟ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਸਕਦਾ। ਹਰ ਕੋਈ ਜ਼ੰਜੀਰੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜਾਣ ਲਈ ਝੁਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੇਖੋ! ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਦੇ ਗੇਟ

'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡਾ, ਲਾਲ, ਚੌੜਾ ਕੱਪੜਾ ਵਾਲਾ ਪਰਦਾ: ਇਸਨੂੰ ਲਾਲ ਪਰਦਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜ਼ੰਜੀਰੀ-ਰੱਖਿਅਕ, ਪੈਦਲ ਸਿਪਾਹੀ, ਦਰਬਾਨ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਲਾਲ ਡੰਡੇ ਫੜੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬਾਹਰੀ ਜਾਂ ਅਣਅਧਿਕਾਰਤ ਵਿਅਕਤੀ ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ ਆਪਣੇ ਹੁੱਕ ਵਾਲੇ ਡੰਡੇ ਵਰਤਦੇ ਹਨ, ਘੁਸਪੈਠੀਏ ਨੂੰ ਹੁੱਕ ਨਾਲ ਗਰਦਨ ਤੋਂ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਦੇ ਹਨ... ਲਾਲ ਪਰਦੇ 'ਤੇ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜੋ ਕਿ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਤੀਜਾ ਸਟੇਸ਼ਨ ਹੈ, ਅਧਿਕਾਰਤ ਸੈਲਾਨੀ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ, ਉਹ ਇੱਕ ਨੀਵਾਂ ਸਲਾਮ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ, ਸੰਗਮਰਮਰ ਦਾ ਇੱਕ ਅੱਠਭੁਜੀ ਪਲੇਟਫਾਰਮ: ਇਸ 'ਤੇ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਣ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ। ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਫਰੰਟ-ਸਕਰੀਨ ਖੜ੍ਹਾ ਹੈ [ਇੱਕ ਸਟਾਪ ਪੁਆਇੰਟ ਵਜੋਂ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਨੀਵਾਂ] ... ਕਮਾਨਾਂ ਵਾਂਗ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ; ਹਰੇਕ ਸਕਰੀਨ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਕਮਾਨਾਂ ਹਨ; ਸਕਰੀਨਾਂ ਚਾਰੇ ਪਾਸਿਆਂ 'ਤੇ ਹਨ, ਫਿਰ, ਇੱਕ ਲੱਕੜ ਦਾ ਬਾਲਸਟਰ ਤਖਤ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਚੱਲਦਾ ਹੈ; ਤਖਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਬੋਲਸਟਰ ਹੈ; ਤਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਿੰਨ ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ। ਤਖਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛਤਰੀ ਹੈ, ਇੱਕ ਗੁੰਬਦ ਵਾਂਗ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਮਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਛੱਤ ਨੂੰ ਚਾਰ ਪਰਤਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਬੰਗਾਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ। ਗੁੰਬਦ ਵਿੱਚ ਸੋਨੇ ਦੇ ਸ਼ਿਖਰ ਹਨ; ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੇ ਕਮਾਨ ਵਿੱਚ, ਦੋ ਮੋਰ, ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੁੰਝ ਵਿੱਚ ਮੋਤੀ ਦੀ ਮਾਲਾ ਫੜੀ ਹੋਈ ਹੈ... ਮੋਰ ਦੇ ਖੰਭਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਪੱਖੇ ਵਾਲੇ ਦੋ ਪੱਖੇ-ਧਾਰਕ, ਤਖਤ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਤਖਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੈਟ ਫੈਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁਤਬਰ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਇਤਿਬਾਰੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦੁਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ; ਉਮਦਾਤੁਲ ਹੁਕਮਾ ਹਾਜ਼ਿਕ-ਏ ਜ਼ਮਾਨ ਇਹਤਿਰਾਮ-ਉਦ ਦੌਲਾਹ ਬਹਾਦਰ... ਰਾਜਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬਹਾਦਰ, ਰਾਜਾ ਬਹਾਦਰ... ਮੀਰ ਅਦਲ ਬਹਾਦਰ, ਮੁਨਸ਼ੀ-ਏ ਦਾਰ-ਉਲ ਇੰਸ਼ਾ-ਏ ਸੁਲਤਾਨੀ, ਮੀਰ ਤੁਜ਼ੁਕ, ਅਤੇ ਹੋਰ; ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ ਨਿਰਧਾਰਤ ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਆਪਣੇ ਡੰਡਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖਦੇ ਹਨ... ਦੀਵਾਨ-ਏ ਖਾਸ ਦੇ ਵਿਹੜੇ ਵਿੱਚ: ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਘੋੜੇ ਦੇ ਘੋੜੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਚਾਂਦੀ ਵਿੱਚ ਹਨ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਾਥੀ: ਮੌਲਾ ਬਖ਼ਸ਼, ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਗੰਜ, ਚੰਦ ਮੂਰਤ, ਅਤੇ ਹੋਰ। ਬਖਤਰਬੰਦ ਢਾਲਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਪੇਂਟ ਕੀਤੇ ਮੱਥੇ, ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਜਾਵਟੀ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਸਰਾਫਾ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਫੈਸਟੂਨ ਅਤੇ ਰਿਬਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਤੋਂ ਲਟਕਦੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੇ ਕੋਟ ਸਰਾਫਾ ਵਿੱਚ ਭਾਰੀ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਮੱਛੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਹੈ; ਫਿਰ ਰਸਮੀ ਛੱਤਰੀ, ਅਤੇ ਬੈਨਰ। ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਅਤੇ ਢੋਲਕੀ, ਝੰਡਾ-ਧਾਰਕ, ਢਾਲ-ਧਾਰਕ, ਸਾਰੇ ਆਪਣੇ

ਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਅਬੀਸੀਨੀਅਨ, ਡੰਡਿਆਂ ਵਾਲੇ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਸਿਰ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਜਬਾੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ; ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਮੁੱਖ ਸਹਾਇਕ ਧਾਰਕ ਲੱਕੜ ਦੇ ਗੁਬਾਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੇਠਾਂ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ [ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੇ ਗੇਟ 'ਤੇ] ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਪੁਕਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਸਟਾਫ-ਧਾਰਕ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ: 'ਬਿਸਮਿਲਾਹ ਅਲ ਰਹਿਮਾਨ ਅਲ ਰਹੀਮ। ਰੱਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਗੰਬਰ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਤੇ ਰਹਿਮਤ! ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇ! ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਕੁਚਲ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ! ਆਫ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ!' ਹਵਾਦਾਰ [ਖੁੱਲੀ ਪਾਲਕੀ, ਸੇਡਾਨ ਕੁਰਸੀ ਵਾਂਗ] ਦੇ ਬਾਹਰੀ-ਧਾਰਕ ਮਹਿਲ ਦੇ ਹਵਾਦਾਰ-ਧਾਰਕਾਂ ਤੋਂ ਇਸਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲੈਣ ਲਈ ਝਰਨੇ ਪਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਮਰਾਟ ਪਹਿਲਾਂ ਤਖਤ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੈਟ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਅਸੀਸਾਂ ਮੰਗਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਹਵਾਦਾਰ ਵਿੱਚ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ [ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਦੂਰੀ ਲਈ ਜੋ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੈਟ ਨੂੰ ਤਖਤ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰਦਾ ਹੈ]। ਧਾਰਕ ਹਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਤਖਤ ਦੇ ਕੋਲ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਉਤਰਦਾ ਹੈ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਤਖਤ 'ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਝੰਡੇ ਲਹਿਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ; ਤੋਪਾਂ ਚਲਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪੈਦਲ ਸੈਨਾ ਸਲਾਮੀ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚਲਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਧਾਈ ਸੰਗੀਤ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਰਾਜ ਦੇ ਤਾਜ ਦੇ ਮੋਤੀ, ਖਲੀਫ਼ਾ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ, ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ, ਤਖਤ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਉੱਚ ਦਰਜੇ ਦੇ ਹੋਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਖਲੀਫ਼ਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ, ਰਾਜ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਚੰਦਰਮਾ, ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਰਈਸ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰੀ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹਨ।
ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ ਜੋ ਮਹਾਬਲੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸਨ; ਕੁਝ ਕੁ ਅਜਿਹੇ ਸਨ ਜੋ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਾਲ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਤਨਖਾਹ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੰਤਰੀਆਂ, ਕਲਰਕਾਂ, ਹੋਰ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ, ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਤਨਖਾਹਾਂ ਸਨ। ਤਿਉਹਾਰਾਂ ਜਾਂ ਜਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਤੇ ਵਾਧੂ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ; ਵਿਆਹ; ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸਿਰ ਮੁੰਡਾਉਣਾ; ਸੁੰਨਤ; ਜਨਮ; ਮੌਤ; ਯਾਤਰਾ 'ਤੇ ਜਾਣਾ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਣਾ: ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤਨਖਾਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਨ।
ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਉੱਪਰ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸਲਾਹਕਾਰ ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਵਜੋਂ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਨ ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II ਖੁਦ ਇੱਕ ਅਭਿਆਸੀ ਸੂਫ਼ੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਕਾਲੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਕਾਲੇ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਰਸਮੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਚੇਲੇ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਉਸਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਕੰਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ

ਸੀ ਆਪਣੇ ਮੌਜੂਦਾ ਜਾਂ ਸੰਭਾਵੀ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਕਰਨਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਜਾਂ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧਿਆਨ ਕੇਂਦਰਿਤ ਕਰਨਾ, ਇੱਕ ਸੂਫ਼ੀ ਗੁਰੂ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਰਪਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਮੁਸ਼ਕਲਾਂ ਦੇ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵੀ ਸੁਣੇ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਉਪਚਾਰ ਦੱਸੇ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਚੇਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪਰੰਪਰਾ ਦੁਆਰਾ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸਭ ਤੋਂ ਘੱਟ ਰਕਮ - ਦੋ ਰੁਪਏ - ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਭੇਟ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਚੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਸੇ ਰਕਮ ਦਾ ਇਨਾਮ ਦਿੱਤਾ।
ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਸਮਰਾਟ ਦਾ ਕੁੱਲ ਨਿਯਮਤ ਖਰਚਾ ਉਸਦੀ ਜਾਣੀ-ਪਛਾਣੀ ਆਮਦਨ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਰ ਵੀ, ਗੈਰ-ਨਿਯਮਿਤ ਖਰਚੇ ਸਨ। ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II, ਬਾਅਦ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮੁਗਲ ਸਮਰਾਟ - ਯਾਨੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ - ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ, ਨਵੀਆਂ ਇਮਾਰਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਸਮਰਾਟ ਵਜੋਂ ਵਿਰਾਸਤ ਵਿੱਚ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕਰੋ ਕਿ ਇੱਕ ਵਾਜਬ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਪਹਾੜ ਵਰਗੇ ਢੇਰ ਨੂੰ - ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਸਾਦਗੀ ਨਾਲ - ਸਿਰਫ਼ 'ਹਵੇਲੀ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਲਾਗਤ। ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਹਵੇਲੀ, ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਅਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਤਬਾਹੀ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਹੁਣ ਇੱਕ ਸਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਾੜੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਸੀ; ਫਿਰ ਵੀ, ਇਹ ਇੱਕ 'ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੀ' ਇਮਾਰਤ ਸੀ। ਇਸਦੇ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਗੀਚੇ ਅਤੇ ਝੁੰਡ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਅਜੇ ਵੀ ਹਰਿਆ ਭਰਿਆ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਲਗਭਗ ਨਵਾਂ ਵੀ। ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਆਮ, ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ, ਮੋਤੀ ਮਸਜਿਦ, ਹਮਾਮ, ਮੁੱਖ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲੇ ਅਤੇ ਸਜਾਵਟੀ ਤਲਾਅ, ਵੱਡੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ: ਇਹ ਸਾਰੇ ਘੱਟ ਜਾਂ ਘੱਟ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਹ 1740 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਵਿੱਚ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਲਾਲ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਜੋ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਨਾਲੋਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਜੇਤੂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਤੰਬਰ 1857 ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਰਿਹਾਇਸ਼ੀ ਕੁਆਰਟਰ, ਸਕੱਤਰੇਤ, ਪੁਰਾਲੇਖ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਕਈ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰਸਤੇ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।
ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁੱਖ ਮੁਗਲ ਇਮਾਰਤਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਹੁਮਾਯੂੰ ਦਾ ਮਕਬਰਾ, ਸਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਬਾਗ਼, ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਮੁੱਖ ਸਰਾਵਾਂ - ਜਿੱਥੇ ਯਾਤਰੀ ਤੋਂ ਨਾਮਾਤਰ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ - ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਮਸਜਿਦਾਂ ਅਤੇ ਸਕੂਲ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਅਤੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਹਿਰ ਜੋ ਇਸਦੀ ਲੰਬਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਹਾਲਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨਵੇਂ ਬਾਗ਼ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮਹਿਲ ਵੀ ਬਣਾਏ, ਜਾਂ ਕੁਝ ਮੌਜੂਦਾ ਮਹਿਲ ਜੋੜੇ; ਸਾਰੇ ਗੁਣਵੱਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ੈਲੀ

ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਅਤੇ ਉਸਤਾਦ ਅਹਿਮਦ ਅਤੇ ਹਾਮਿਦ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜੋ ਉਸਦੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਸਨ।
ਇਹ ਸਭ ਕਰਨ ਲਈ ਪੈਸਾ ਕਿੱਥੋਂ ਆਇਆ? ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਬੁਝਾਰਤ ਹੈ ਜੋ ਅਜੇ ਤੱਕ ਅਣਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II (ਮ੍ਰਿਤਕ: 1806), ਜੋ ਹੁਣ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਅਰਥਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਤੇ ਖਜ਼ਾਨਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਸਦਾ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II (ਮ੍ਰਿਤਕ: 1837) ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਖਰਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸ਼ੁਭ ਸ਼ਾਸਨ ਦੌਰਾਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਰਾਜ ਦੌਰਾਨ ਸਟਾਫ ਅਤੇ ਨਿਰਭਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ। ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਹ ਪ੍ਰਸਤਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗਾ, ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਮਜ਼ਾਕ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਕਿ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਅਤੇ ਬਹਾਦੁਰ ਸ਼ਾਹ II ਦੇ ਸੱਤਰ ਸਿੱਧੇ ਵੰਸ਼ਜਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਉਪਯੋਗੀ ਮੈਂਬਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਇਹ ਤੱਥ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਸਮਰਥਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਹੈ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਕਹਿਣ ਲਈ।
ਤਾਂ ਫਿਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਆਪਣੇ ਖਰਚੇ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੇ ਕਰਦਾ ਸੀ? ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਨ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਵਾਧੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਤੱਥਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਮਰਥਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਾਧੂ ਆਮਦਨ ਦਾ ਇੱਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸਰੋਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਨਵਾਬ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਦੋ ਈਦ ਦੇ ਦਿਨਾਂ, ਈਰਾਨੀ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੇ ਦਿਨ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਜਨਮਦਿਨ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਨਜ਼ਰ ਸੀ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸਕ ਸੰਮੇਲਨ ਨੂੰ ਮਨਾਉਣਾ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੂਜੇ ਦੇ ਤਖਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਸੋਨੇ, ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਰਤਨ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣਿਆ ਇੱਕ ਅੱਠਭੁਜੀ ਸਿੰਘਾਸਣ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। (ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇਸਦਾ ਨਾਮ ਮੋਰ ਸਿੰਘਾਸਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸਨੂੰ ਤਖ਼ਤ-ਏ-ਹੁਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।) ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਨੂੰ ਸਮਾਰੋਹ ਦੌਰਾਨ ਬੈਠਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨਿਤ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਭਵਿੱਖ ਵਿੱਚ ਸਿੰਘਾਸਣ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਤੋਂ ਮਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੱਦੀ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਅਤੇ ਕਮਾਂਡਰ-ਇਨ-ਚੀਫ਼ ਨੂੰ ਮੌਜੂਦ ਰਹਿਣ ਅਤੇ ਨਜ਼ਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਬੇਨਤੀ, ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਕੂਟਨੀਤਕ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਭੱਤੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋਏ। ਇਹ ਅਪ੍ਰੈਲ 1849 ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਹੋਇਆ, ਉਸਦੇ ਤਾਜ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਬਕਾਇਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਕੱਲੇ ਦਿੱਲੀ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਚੁੰਗੀ ਦੀਆਂ ਰਸੀਦਾਂ ਸਾਲਾਨਾ 4.7 ਮਿਲੀਅਨ ਰੁਪਏ ਸਨ। ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਕਾਉਰੀ ਸ਼ੈੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਅਤੇ ਬਾਗਾਂ ਤੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਰਸੀਦਾਂ ਲਗਭਗ ਪੱਚੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਸਾਲ ਸਨ। ਜ਼ਕਾਉੱਲਾ, ਇੱਕ ਸਮਕਾਲੀ ਅਤੇ ਕੰਪਨੀ ਪੱਖੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਇਸਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਘੱਟ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।
ਜ਼ਾਹਿਰ ਦਿਹਲਵੀ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:
ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ [ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਕਵੀ] ਮਿਰਜ਼ਾ ਸੌਦਾ ਨੇ ਲਿਖਿਆ: ਖੈਰ, ਇੱਕ ਸੀ ਜੋ ਬਾਈ ਸੂਬਿਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ; ਉਹ ਹੁਣ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਵੀ ਕਮਾਂਡ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਮਾਣਯੋਗ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਮਿਲੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਨਿੱਜੀ ਜ਼ਮੀਨਾਂ, ਬਾਗਾਂ, ਦੁਕਾਨਾਂ ਦੇ ਕਿਰਾਏ ਅਤੇ ਮਾਰਕੀਟ ਫੀਸ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਰਕਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ। ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਸਭ ਇੱਕ ਲੱਖ ਪੱਚੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਸ਼ਾਨ, ਸ਼ਾਨ, ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਦਰਬਾਰੀ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮੇਲਨ, ਜਲੂਸਾਂ ਅਤੇ ਤਖਤ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਧਾਰਨਾ 'ਤੇ ਚਮਕਦਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ: ਇਹ ਸਭ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਾਂ, ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਘਰ, ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਸਵਰਗ-ਉਦਾਹਰਣ ਵਾਲੀ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਵੀ, ਗਿਰਾਵਟ, ਦੌਲਤ ਦੀ ਘਾਟ, ਅਤੇ ਰੋਜ਼ੀ-ਰੋਟੀ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਦੋ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ, ਮੈਂ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੇਖੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੇ ਭੰਵਰ ਵਿੱਚ ਰੱਖਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ, ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੱਖ ਰੁਪਏ 'ਤੇ ਇੰਨੀ ਆਸਾਨੀ ਅਤੇ ਵਿਸਤਾਰ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ... ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪਏ ਦੇ [ਮਾਲੀਆ] ਦੇ ਮੁੱਲ ਦੇ ਸਨ:
ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਰਈਸ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਹ ਨਾ ਸੋਚੋ ਕਿ ਉਸਦਾ ਉੱਚਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ।
ਇੱਕ ਸਿਪਾਹੀ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ; ਅਤੇ ਜੋ ਵੱਡੀ ਤਨਖਾਹ ਕਮਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਮੀਰ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਕ੍ਰਾਂਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਇਹ [ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ] ਪਵਿੱਤਰ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦਾ ਫਲ ਹੈ, ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਉਦਾਰਤਾ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਹੈ। ਦੂਜਾ, [ਸੱਚੀ] ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੇ

ਸੰਕੇਤ ਅਤੇ ਸੁਝਾਅ, ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਜੋ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਖਰਚਿਆਂ ਅਤੇ ਨਕਦੀ ਦੇ ਖਰਚ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਬੁੱਧੀ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੇ ਮੇਰੇ ਰੱਬਾ! ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰਤਾ ਕਿਵੇਂ ਅਤੇ ਕਿੱਥੋਂ ਆਈ ਕਿ ਇੰਨੇ ਖਰਚਿਆਂ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ?
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਸਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਰਪੂਰਤਾ ਵੇਖੀ, ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਗੁਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਜਿੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਸਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਅਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਕੀਤਾ, ਓਨਾ ਹੀ ਉਸਨੂੰ ਨਵੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ, ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਭਾਗਾਂ ਬਾਰੇ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਪਰਤ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਸਰਗਰਮ ਠੇਕੇਦਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੂਰ, ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ 'ਵਰਕਸ਼ਾਪਾਂ', ਜਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ 'ਦਫ਼ਤਰ' ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ: ਵੱਡੀ ਨਿੱਜੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਛੋਟੀ ਨਿੱਜੀ ਰਸੋਈ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਪਾਣੀ ਵਿਭਾਗ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਵਿਭਾਗ, ਰਤਨ ਘਰ, ਸ਼ਸਤਰਖਾਨਾ, ਮੁੱਖ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ, ਹਾਥੀ ਘਰ, ਤਬੇਲਾ, ਕੈਰੇਜ ਵਿਭਾਗ, ਤੋਪਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਗ, ਊਠ ਘਰ, ਰੱਥ ਘਰ, ਤਖਤ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਦਾ ਦਫ਼ਤਰ, ਅਤੇ ਜਲੂਸ, ਮੱਛੀਆਂ ਅਤੇ ਛੱਤਰੀ ਦੇ ਉੱਚੇ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਗ, ਅਤੇ ਬੈਨਰ, ਫੌਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤਨਖਾਹ ਮਾਲਕ, ਹਸਪਤਾਲ, ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ, ਕਬੂਤਰ ਘਰ, ਰਸਮੀ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ, ਕਾਰਪੇਟ ਅਤੇ ਫਰਨੀਸ਼ਿੰਗ ਵਿਭਾਗ, ਪਾਲਕੀ ਘਰ, ਪਾਲਕੀ-ਧਾਰਕਾਂ ਦਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ, ਵੈਨਗਾਰਡ ਦੀ ਸੈਨਿਕੀ ਦਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੁਪਰਵਾਈਜ਼ਰ, ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਨਜ਼ੀਰ (ਖੁਸਰਿਆਂ ਦੇ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਮੁਖੀ)।
ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਅਹੁਦੇ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹਕੀਕਤ ਜਾਂ ਕਰਮਚਾਰੀ ਜੁੜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਤਾਂ ਜ਼ਾਹਿਰ ਦਿਹਲਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ 'ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ'। ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਇੰਚਾਰਜ ਕੁਝ ਹਿੰਦੂ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਦੇ ਨਾਮ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਵਿੱਤ ਅਤੇ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ: ਰਾਜਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਚੰਦ, ਰਾਏ ਬਹਾਦਰ ਗੇਂਦਾ ਮਲ, ਕੁੰਵਰ ਦੇਬੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਸੁਖ ਰਾਏ ਉਹ ਨਾਮ ਹਨ ਜੋ ਤੁਰੰਤ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਭਾਗਾਂ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਫ਼ਤੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਗੋਲੀ ਨਹੀਂ ਚਲਾਈ ਸੀ, ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਭਾਗ ਜਾਂ ਪਲਟਨ ਸਨ: ਬਲੈਕ ਪਲਟਨ, ਗ੍ਰੇ ਪਲਟਨ, ਯੰਗਸਟਰਜ਼ ਪਲਟਨ, ਸੋਲਜਰਜ਼ ਆਫ਼ ਦ ਵੈਨਗਾਰਡ, ਅਤੇ ਬਟਾਲੀਅਨ ਲੀਡਰਜ਼ ਪਲਟਨ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ

ਸ਼ਬਦ 'ਪਲਟਨ' ਤੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ 'ਪਲਟਨ' ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰੈਜੀਮੈਂਟ ਵਰਗਾ ਸੀ; 'ਬਟਾਲੀਅਨ' ਸ਼ਬਦ 'ਰਿਸਾਲਾਹ' ਦਾ ਢਿੱਲਾ ਅਨੁਵਾਦ ਹੈ: ਅੱਠ ਸੌ ਤੋਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਫੌਜ।
ਅਦਾਲਤ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਅਤੇ ਕੁਲੀਨ ਵਰਗ ਦੀ ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਸੂਚੀ ਸੀ। ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਨਾਮ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਬਹੁਤ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਜਾਂ ਅਕੁਸ਼ਲਤਾ ਲਈ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਬਰਖਾਸਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨਾਮ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੂਚੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਉਸ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਕਲੰਕ ਸੀ ਜੋ ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਦਿਹਲਵੀ ਨੇ ਦਾਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੂਚੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਅਕਤੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਮੰਤਰੀ, ਕਿਸੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਉਸਤਾਦ, ਵਿਦਵਾਨ, ਡਾਕਟਰ, ਖੁਸਰਿਆਂ ਦਾ ਮੁਖੀ, ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦਾ ਮੁੱਖ ਤਨਖਾਹ ਮਾਲਕ, ਕਮਾਂਡੈਂਟ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਲਾ ਜਾਂ ਸ਼ਿਲਪ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਦਫ਼ਤਰਾਂ ਦੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ, ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਟੀਸ਼ਨ-ਪੇਸ਼ਕਾਰ। ਤਨਖਾਹਾਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਲਈ ਫੰਡ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਗਤੀਵਿਧੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਸਮਰਪਿਤ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਭਾਗ ਸਨ। ਜ਼ਾਹਿਰ ਦਿਹਲਵੀ ਗ੍ਰਾਂਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ: ਬੇਗਮ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਪਿਛਲੇ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ [ਸ਼ਾਇਦ ਪੈਨਸ਼ਨਰ], ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀ, ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਭੁਗਤਾਨ ਵਿਭਾਗ ਜਾਂ ਦਿਹਾੜੀਦਾਰ ਕਾਮੇ, ਖੁਸਰਿਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਭਾਗ, ਅਤੇ ਸਿਪਾਹੀ।
ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਮਿਲਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਵੀ ਤਨਖਾਹ, ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਰੁਪਏ ਪ੍ਰਤੀ ਮਹੀਨਾ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਸੰਕੇਤਕ ਸਨਮਾਨ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੱਕ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਟਿਊਟਰ, ਕਵੀ, ਜੋਤਸ਼ੀ, ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਗਰਾਨ ਅਤੇ ਸੁਵਿਧਾਜਨਕ ਵਰਗੇ ਫੁਟਕਲ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਵਜ਼ੀਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਖਾਸ ਖਰਚੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਇੰਨੇ ਅਕਸਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨਿਯਮਤ ਖਰਚਿਆਂ ਵਜੋਂ ਦਰਸਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੌਜੂਦਗੀ, ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਕਸਰ ਬਾਹਰੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੈਲਾਨੀਆਂ ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਰਸਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਦੇ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਿੰਸ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਨੇ ਹਰਦੁਆਰ ਵਿਖੇ ਕੁੰਭ ਮੇਲੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਇਲ ਪੋਰਟਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਰਸਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਅਤੇ ਯਾਤਰਾ ਗ੍ਰਾਂਟ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਆਹ, ਮੌਤ, ਜਨਮ, ਸੈਰ, ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਹਜ ਯਾਤਰਾ ਦੇ

ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਗ੍ਰਾਂਟਾਂ, ਜਾਂ ਤੋਹਫ਼ੇ ਜਾਂ ਰਸਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕਾਂ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰੀ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।
ਖਲੀਫ਼ਾ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਮੌਜੂਦਗੀ, ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਅਣਗਿਣਤ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਹਰੇਕ ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਤਨਖਾਹ, ਨਿਰਧਾਰਤ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ, ਨੌਕਰ ਸਨ, ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਵਿਆਹਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਖਰਚਾ ਇੱਕ ਨਿਯਮਤ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਜਟ ਤੋਂ ਬਾਹਰ, ਖਰਚ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਈ ਮਾਰਸ਼ਲ ਆਰਟਸ, ਬਾਹਰੀ ਖੇਡਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ਿਆਂ - ਕੈਲੀਗ੍ਰਾਫੀ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ, ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ, ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ, ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ - ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਲਈ ਢੁਕਵੀਂ ਤਨਖਾਹ 'ਤੇ, ਇੰਸਟ੍ਰਕਟਰ ਅਤੇ ਝਗੜੇ ਦੇ ਸਾਥੀ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ।
ਜ਼ਾਹਿਰ ਦਿਹਲਵੀ ਨੇ ਦਾਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹਾਜ਼ਰੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੇਬਾਜ਼ੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ, ਜਦੋਂ ਹਾਜ਼ਰੀ ਕਿਸੇ ਪੰਛੀ ਨੂੰ ਖੰਭ 'ਤੇ ਦੇਖਦੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਹਵਾਦਾਰ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਰੈਕ ਵਿੱਚ ਬੰਦੂਕ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਲਏ ਫਾਇਰ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੰਛੀ, ਉੱਪਰ-ਉੱਪਰ ਘੁੰਮਦਾ ਹੋਇਆ, ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ, ਸਮਰਾਟ ਕੋਲ ਇੱਕ ਇੰਸਟ੍ਰਕਟਰ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼, ਆਪਾ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿੱਖ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਾਰਸ ਸੀ, ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਮਰਾਟ ਕੋਲ ਦੀਵਾਨ-ਏ-ਖਾਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ 'ਬਲਾਕ-ਐਂਡ-ਟੈਕਲ' ਸਿਸਟਮ ਸਥਾਪਤ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਮਣ (ਲਗਭਗ ਢਾਈ ਸੌ ਪੌਂਡ) ਭਾਰ ਵਾਲੇ ਛੋਲਿਆਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਇੱਕ ਬੋਰੀ ਨੂੰ ਟੈਕਲ ਤੋਂ ਇੱਕ ਚੇਨ ਨਾਲ ਲਟਕਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਹਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨਿਯਮਿਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਅਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਦੀ ਪਕੜ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਖਿੱਚਦਾ ਸੀ। ਬਰਛੀ ਸੁੱਟਣ, ਤਲਵਾਰਬਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਡੰਡਿਆਂ ਨਾਲ ਖੇਡਣ ਵਿੱਚ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੂੰ ਮੀਰ ਹਾਮਿਦ ਅਲੀ ਦੁਆਰਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਲਾਵਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਸਤਾਦ ਸਨ। ਦ ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਸ, ਜਦੋਂ ਜਵਾਨ ਸੀ, ਨਿਹੱਥੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਇੰਨਾ ਮਾਹਰ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਅੱਠ ਲੜਾਕਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਭਿਆਸ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬਚਾਅ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਸੀ।

ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਘੋੜਸਵਾਰ ਵਜੋਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਅਸਾਧਾਰਨ ਬਹਾਦਰੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪੂਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਢਾਈ ਸੱਚਮੁੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਘੋੜਸਵਾਰ ਸਨ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੱਖਣ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਜ਼ਫਰ ਬਹਾਦਰ ਸੀ; ਦੂਜਾ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਸੀ ਐਕਸਲਟੇਡ ਸਟੇਸ਼ਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਹਾਂਗੀਰ ਬਖਤ, ਜਿਸਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬਾਜ਼ੀ ਜਿੱਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਖਾਈ ਨੂੰ ਸਰਪਟ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ

ਸੀ। ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਮਰਾਠਾ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਆਮ ਅਤਿਕਥਨੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਦੇ ਜਰਨਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਐਂਟਰੀ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀ ਗੱਦੀਓਂ ਲਾਹੀ ਰਾਣੀ ਦੇ ਦਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਔਰਤ ਸਵਾਰ ਨਾਲ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਜੋ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸਵੈ-ਲਗਾਏ ਗਏ ਜਲਾਵਤਨੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੈਨੀ ਪਾਰਕਸ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਔਰਤ ਸਵਾਰ, ਘੋੜਸਵਾਰੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਕੁਸ਼ਲਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਬਾਹਰ ਆ ਸਕਦੀ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਘੋੜਸਵਾਰਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।
ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੌਕ ਅਤੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਲਈ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਪੈਸਾ, ਜੋ ਕਿ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੀ। ਮਾਲੀਆ ਅਤੇ ਖਰਚ ਵਿਚਕਾਰ ਪਾੜਾ ਆਮਦਨ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਸੌ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਵੱਧ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜੋ ਉਸਦੇ ਦੋਵਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀ। ਤਾਂ ਫਿਰ ਪਰਲ ਸਕੈਟਰਿੰਗ ਕੋਰਟ ਦੇ ਖਰਚੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ? ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਸੱਲੀਬਖਸ਼ ਜਵਾਬ ਜਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਇਸਦੀ ਭਾਲ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ, ਬੇਸ਼ੱਕ, ਕੋਈ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚੀ ਹਸਤੀ ਨੇ ਪੈਸੇ ਉਧਾਰ ਲਏ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਉਸਦੇ ਕਰਜ਼ਿਆਂ ਦੀ ਅਦਾਇਗੀ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਗਵਾਹੀ 'ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮੀਰ ਰਈਸਾਂ ਨੇ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੌਲਤ ਦੀ ਹੱਦ, ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਦੌਲਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਇਸ ਗੁਪਤਤਾ ਦੇ ਦੋ ਕਾਰਨ ਸਨ: ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਦੌਲਤ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਦੇਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ; ਜਾਂ, ਸਮਰਾਟ ਅਮੀਰ ਆਦਮੀ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਲੈਣਾ ਚਾਹ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਸੱਚ ਸੀ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ੱਕੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਪਾੜਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਗੁਪਤ, ਅਣਜਾਣ ਤਰਲਤਾ ਦਾ ਸਰੋਤ ਹੋਵੇਗਾ।
ਕਈ ਵਾਰ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੌਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਅਦਾਲਤ ਨਵੀਆਂ ਨਿਯੁਕਤੀਆਂ ਕਰਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਖਿਤਾਬ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਮੀਦਵਾਰਾਂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਨਿਯੁਕਤੀ ਮੰਗੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫ਼ੀ ਨਜ਼ਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕਈ ਵਾਰ ਨਿਲਾਮੀ ਵਰਗੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਵਿਰੋਧੀ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਛਾੜ ਕੇ ਪੱਖ ਲੈਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ, ਇਹ ਪੈਸੇ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸਰੋਤ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ, ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ: ਇੱਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਕਿੰਨੇ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਉੱਚ ਅਦਾਲਤ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਲਾਭ ਹੋ ਸਕਦਾ

ਹੈ? ਯਕੀਨਨ ਇਹ ਇੱਕ ਸਕੋਰ ਜਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਪੈਸਾ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਇਸਦੀਆਂ ਨਾਲੀਆਂ ਦੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਵਗਦਾ ਜਾਪਦਾ ਸੀ।
ਕੁਝ ਲੋਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਫਿਲਾਸਫਰਜ਼ ਸਟੋਨ ਦਾ ਇੱਕ ਟੁਕੜਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੇਸ ਧਾਤੂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸੋਚਿਆ, ਜੇਕਰ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਸੱਚਮੁੱਚ ਅਜਿਹਾ ਫਿਲਾਸਫਰਜ਼ ਸਟੋਨ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਖਰਚ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ, ਬਰਾਬਰ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਨਾਲ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਉਹ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦਸਤ-ਏ-ਗ਼ੈਬ ('ਜਾਦੂਈ ਹੱਥ') ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਦਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਜਾਦੂਈ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ, ਜਿੰਨਾ ਪੈਸਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜੀਨ ਸਨ ਜੋ ਉਸਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ। ਇੱਕ ਜੀਨ, ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਲਈ ਕਿਤੇ ਵੀ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਸੀ।
ਇਹੋ ਇਤਰਾਜ਼ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਅਜਿਹੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਾਨ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ; ਕੁਝ ਵੀ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਤੋੜੀ ਗਈ ਚਾਂਦੀ, ਸੋਨਾ ਅਤੇ ਰਤਨ ਪੱਥਰਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਮੀਨੀ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉੱਚਤਮ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਬੁਰਜਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਚੋਰੀ ਕੀਤੇ ਸੋਨੇ-ਪੱਤੇ ਵਾਲੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਗੋਲੇ ਨੂੰ ਬਦਲਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਸਮਰੱਥ ਪਾਇਆ।
ਕਈ ਵਾਰ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ: ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਖਜ਼ਾਨਾ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਵਰਗ-ਨਿਰਭਰ ਸੁਆਮੀ, ਹਜ਼ੂਰੀ, ਸ਼ਿਹਾਬੂਦੀਨ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂ ਦੇ ਰਾਜ ਸਮੇਂ ਦਾ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਸਿਰਫ਼ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਲ ਹੀ ਇਸ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਸੀ; ਉਸਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਉਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ਾਹਜਹਾਂਾਬਾਦ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਆਗਰਾ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਗੁਪਤ ਸੁਰੰਗ ਦੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਰਾਜਾ ਹੀ ਇਸਦੇ ਦੋਵਾਂ ਸਿਰਿਆਂ 'ਤੇ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਦੁਆਰ ਅਤੇ ਨਿਕਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਅਤੇ ਮਹਾਬਲੀ ਨੇ ਆਗਰਾ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਛੁਪੇ ਕੁਝ ਖਜ਼ਾਨੇ ਨੂੰ ਗੁਪਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਾਹਰ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸੁਰੰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ।
'ਅਮਾ ਮੀਆਂ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਉੱਚਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ,' ਜ਼ਹੀਰ ਦਿਹਲਵੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਮ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਆਗਰਾ ਸੁਰੰਗ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ। 'ਅਸੀਂ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਣਾਉਣ, ਖ਼ਬਰਾਂ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਆਦਾਨ-ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ, ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੇ

ਮੌਸਮ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸਮ ਦੀ ਪਤੰਗ ਉਡਾਉਣ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਅਸੀਂ ਜੋ ਵੀ ਖੋਜ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚਾਰੇ ਕੋਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਫੈਲਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ!'
'ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਆਧਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਵੇਗਾ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਸੱਚਾਈ। ਕਿਹੜੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਘੜੀ ਦੇ ਕੰਮ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਦੀ ਹੈ?'
'ਪਿਆਰੇ ਮੁੰਡੇ, ਕੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਅਤੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਦੇ ਭੇਤ ਸਮਝੇ ਹਨ? ਕੋਈ ਤਨਖਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਕਮਾਂਡੈਂਟ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਫੌਜੀ ਟੁਕੜੀ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹੀ ਸਮੇਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ: ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਡੁੱਬਦਾ ਹੈ; ਮੀਂਹ ਦਾ ਮੌਸਮ ਧੂੜ ਅਤੇ ਗਰਮੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ... ਤਾਂ ਮੀਆਂ, ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਅਨੁਮਾਨ ਲਗਾ ਸਕਦੇ ਹੋ।' ਉਹ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਾਰੀਗਰ ਦੇ ਲਹਿਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ। 'ਪੁੱਤਰ, ਅੱਲ੍ਹਾ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਹੈ!'
ਦਾਗ਼ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ਾਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਦੇ ਸੁਚਾਰੂ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੀ ਬੁਝਾਰਤ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਵੈਸੇ ਵੀ, ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ? ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਿਆਲੂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ; ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਮੇਰੇ ਉੱਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀਆਂ ਦਿਆਲਤਾਵਾਂ ਇੰਨੀਆਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਪਿਤਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਕਿਹੜੀ ਤਾਕਤ ਅਤੇ ਕੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੰਕਾਰੀ ਕਿਹਾ ਹਾਲਾਂਕਿ ਬਰਾਬਰ ਪਛਤਾਵੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ, ਜਿਸਨੇ ਕੱਲ੍ਹ ਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ? ਅੱਜ ਲਈ ਅਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਲਈ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੋ, ਅਤੇ ਜਿਵੇਂ ਖਵਾਜਾ ਮੀਰ ਦਰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ:
ਓ ਸਾਕੀ, ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭੀੜ ਹੈ। ਹਰ ਪਲ ਇੱਥੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਵਾਈਨ ਦੇ ਗਲਾਸ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਹੋ ਸਕੇ ਲੰਘਣ ਦਿਓ!
ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ, ਮੇਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਮੇਰੀ ਪਿਆਰੀ ਫਾਤਿਮਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਮਾਸੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੋ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹ ਹਨ ਜੋ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆ ਨੂੰ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਜਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਾਜ਼ਾਰ ਅਤੇ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਚਮਕ ਅਤੇ ਹਲਚਲ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਬਾਅਦ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਕਿੰਨਾ ਹਾਸੋਹੀਣਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਏਕਤਾ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵੰਡ ਅਤੇ ਦੂਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਹਰ

ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਅਤੇ ਇੱਛਾਵਾਂ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਵੱਲ ਕੋਈ ਵੀ ਘੱਟ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।
ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਠਹਿਰਾਅ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਜਾਂ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਅਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖ਼ਤ ਬਹਾਦਰ, ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਵਿਚਕਾਰ ਬਹੁਤਾ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਉਸਨੇ ਸੁਣੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਵਿਰੁੱਧ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਭਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਅਤੇ ਅਪਰਾਧ, ਅਸਲ ਜਾਂ ਕਲਪਨਾ, ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਔਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉੱਚੀ ਹਜ਼ੂਰੀ, ਕਿਸੇ ਅਣਜਾਣ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਤੀਜਾ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦਰ ਸੀ, ਜੋ ਦੂਜਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਾਕਾਂਖੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਤੈਮੂਰ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਸੱਚਾ ਵਾਰਸ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਉਸਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸਾਹਿਬਾਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਭ ਕੰਨਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਿਕਾਰ ਅਤੇ ਸੈਰ-ਸਪਾਟੇ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਨੁਕਸਾਨ ਰਹਿਤ, ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਅਤੇ ਬੇਪ੍ਰਵਾਹ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸੀ। ਜ਼ਾਹਰ ਹੈ ਕਿ, ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਛੇੜਛਾੜ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਕਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਪਲੈਨੀਪੋਟੈਂਸ਼ੀਅਰੀ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਵਾਰਸ ਦਾ ਅਹੁਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਕੋਲ ਸੀ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੇਕਰ, ਰੱਬ ਨਾ ਕਰੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖ਼ਤ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਬੁਰਾ ਵਾਪਰਿਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨਿਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਦੀ ਮਾਂ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਨਵਾਬ ਦੀ ਧੀ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਨਪਸੰਦ, ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ, ਇਹ ਦੱਸਦੇ ਹੋਏ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪਸੰਦੀਦਾ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ, ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪਰਿਵਾਰ ਤੋਂ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਨਵਾਬ ਅਹਿਮਦ ਕੁਲੀ ਖਾਨ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਈਰਾਨੀ ਰਾਜਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਮਲਾਵਰ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਸਨ। ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੇਖੀ ਮਾਰਨ ਲਈ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਜਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਵੀ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜੋ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਅਤੇ ਫਿਰ ਰਾਜਾ ਬਣਨ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੋਗ ਸਨ। ਉੱਚੀ

ਮੌਜੂਦਗੀ, ਆਪਣੀ ਸਿਆਣਪ ਅਤੇ ਮਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ, ਉਸਦਾ ਕਦੇ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ; ਉਸਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਕਿਹਾ, 'ਅਸੀਂ ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਦੇਖਾਂਗੇ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਲਿਖਣਾ ਅਰਥਹੀਣ ਹੈ। ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ ਅਜੇ ਸਿਰਫ਼ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ੱਬੂ - ਮੈਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ
- ਜਵਾਨ ਅਤੇ ਸਿਹਤਮੰਦ ਹੈ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਬਾਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੁਕਮਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਪੂਰੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਅਣਥੱਕ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼, ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ 'ਤੇ ਇੱਛੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਸਰਾਪ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ।

ਜੇਕਰ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਮਹਿੰਗੇ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਸੱਚਾਈ, ਜਾਂ ਰਹੱਸ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦਿਆਲਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜੋ ਉੱਚੇ ਅਹੁਦੇ ਦੇ ਰਾਜਾ ਨੇ ਨੌਜਵਾਨ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਖਲੀਫ਼ਾ ਦੇ ਰੱਖਿਅਕ, ਹਾਜ਼ਰੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਘੋੜਸਵਾਰੀ, ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਨਿਹੱਥੇ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਚੁਣਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੇ। ਇੱਕ ਕਵੀ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜ਼ੌਕ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਦਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਿਖਾਈ, ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਸੱਦਾ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸਨੂੰ ਸੁਧਾਰ, ਜਾਂ ਸੁਧਾਰ ਲਈ ਸੁਝਾਅ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਦਾਗ਼ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਆਲੂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਸਾਹਿਤਕ ਬੈਠਕਾਂ ਅਤੇ ਰਸਮੀ ਜਾਂ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਸਭਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਗ਼ ਦੀ ਭਾਗੀਦਾਰੀ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਨਵਾਬ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਸ਼ੇਫਤਾ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ, ਇੱਕ ਸਭਾ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਉੱਤੇ ਮਿੱਠੀ ਨਜ਼ਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਇੱਕ ਕਵੀ ਵਜੋਂ ਉਸਦੀ ਕਾਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਵੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਰਸਮੀ ਮੁਸ਼ਾਇਰਾ ਜਿੱਥੇ ਦਾਘ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਵੱਡੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਸੁਣਾਉਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ, 1845 ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਿਮਾਹੀ ਵਿੱਚ, ਨਵਾਬ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਸ਼ੇਫਤਾ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੁਸ਼ਾਇਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਘ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਕਵਿਤਾ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਸੀ ਅਤੇ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੋ ਗਈ:

ਇਹ ਉੱਡਦੀ ਚੰਗਿਆੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਨਾ ਬਿਜਲੀ, ਨਾ ਲਾਟ, ਨਾ ਹੀ ਚਾਂਦੀ; ਫਿਰ ਮੇਰਾ ਬੇਚੈਨ ਦਿਲ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਰਹਿਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਿਉਂ ਕਰਦਾ ਹੈ?
ਅਸਲ ਥੀਮ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਲਾਈਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵਾਹ ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਕਮਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਧਦੀ ਸਾਖ ਅਤੇ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਸੁਹਜ: ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਨੂੰ ਲਾਂਚ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਜ਼ੌਕ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਸਥਿਤੀ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਤਾਂ ਇਹ ਕੋਰਸ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਪਰ ਗਾਲਿਬ ਅਤੇ ਮੋਮਿਨ ਵਰਗੇ ਹੋਰ ਉਸਤਾਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਦਾਘ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਸਨ ਕਿ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਪੌਦਾ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਚੁੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਫੁੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁਰਾਣੇ ਗੁਲਾਬਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅੱਖ ਮਾਰ ਕੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਆਓ ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਿੰਮਤ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਦੂਰ ਲੈ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਉਸਤਾਦ, ਜੋ ਅਕਸਰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅਫਸੋਸ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲਈ ਕੋਈ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਸਮਰੱਥ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਦਾਘ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਉਮੀਦ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸੰਭਾਵੀ, ਅਤੇ ਯੋਗ, ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਵਜੋਂ ਵੇਖਿਆ।
ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧੀ ਅਤੇ ਸਾਖ ਵਧਦੀ ਗਈ, ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸਤਿਕਾਰ ਵੀ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਮੁਨਸ਼ੀ ਘਣਸ਼ਿਆਮ ਲਾਲ ਅੱਸੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਮਾਲਕ, ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਦੀ ਗੈਰਹਾਜ਼ਰੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਮੌਤ 'ਤੇ ਦੁੱਖ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਸਨ; ਦਾਗ਼ ਆਪਣੇ ਵਰਗੇ ਉਸਤਾਦ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ - ਉਸਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਨਾਸਿਰ ਤੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲਦੀ, ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮਾਣਮੱਤਾ ਹੀਰਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਾਗ਼ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਹਰ ਕੋਈ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਬਾਜ਼ ਸੀ, ਆਮ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਫਸਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ, ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ, ਜਾਂ ਇੱਕ ਈਰਖਾਲੂ ਸਾਥੀ, ਇੱਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ, ਦਾਗ਼ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਇੱਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਨੁਕਸ ਜਾਂ ਕਮੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ, ਦਾਗ਼ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਦਾ ਉਸਤਾਦ, ਜ਼ੌਕ, ਪਹਿਲਾਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਸਤਾਦ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਚਾਅ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨੌਜਵਾਨ ਕਵੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਕਵੀ ਖੁਦ ਸੀ ਜਿਸ ਕੋਲ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰੇ।
ਇੱਕ ਵਾਰ ਦਾਘ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਇੱਕ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਸਲੋਕ ਸੀ:

ਖੈਰ, ਪਿਆਰਿਓ, ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਕੇ, ਜਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਕਲ ਬਚਾਉਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਹਾਨੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹਾਂ; ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਝੂਠੀ ਸਹੁੰ ਖਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਗੁਆ ਦਿੱਤਾ?
ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਝੱਟ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀ। ਸਾਹਿਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਇਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਤੋਂ ਭੁੱਖਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਹਲਕੇ-ਫੁਲਕੇ ਮਜ਼ਾਕ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਪਰ ਗੰਭੀਰ ਸੀ; ਸ਼ਬਦ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਹਿੰਦੇ ਸਨ; ਭਾਸ਼ਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਾਲਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ; ਸੁਰ ਗੱਲਬਾਤੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਥੀਮ, ਹਿੰਦੀ ਗ਼ਜ਼ਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੀ ਗਈ, ਲਗਭਗ ਤਿੱਖੀ, ਆਈਟਮ ਦੀ ਇੱਕ ਅਸਲੀ ਭਿੰਨਤਾ ਸੀ। ਦਾਘ ਨੇ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਆਇਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਜੋ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਲੱਖਣ ਸਨ:
ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੀ ਘਿਣਾਉਣਾ, ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕਰਨਾ; ਪਰ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ; ਘੱਟੋ ਘੱਟ, ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਮੁਫ਼ਤ ਵਿੱਚ ਲੈ ਲਿਆ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਚੰਗਾ ਕੰਮ ਬਰਬਾਦ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਮਾਇਆ! ਆਪਣੀਆਂ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ ਮੂਡ ਵਿੱਚ ਲੀਨ, ਦਾਘ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ, ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸਮਾਪਤੀ ਕਵਿਤਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਿਆ: ਦਾਘ, ਮੇਰੀਆਂ ਇੰਦਰੀਆਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਬੁੱਧੀ, ਮੇਰੀ ਊਰਜਾ, ਮੇਰੀ ਤਾਕਤ: ਉਹ ਸਭ ਖਤਮ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਮੇਰਾ ਸਮਾਨ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੱਗੇ ਵਧ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਘੱਟ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਵਾਹ, ਵਾਹ! ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸਰ, ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੀ ਦਾਗ਼ ਤੋਂ ਅਛੂਤਾ ਹੈ! ਇੰਨਾ ਜਵਾਨ, ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਵਿਸ਼ਾ!'
ਹੁਣ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਯੋਗ ਟਿੱਪਣੀ ਆਈ: 'ਮੇਰੇ ਨੌਜਵਾਨ ਸੱਜਣ, ਮੈਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ, ਤੁਸੀਂ ਅਜੇ ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਹੋ, ਬੁਢਾਪੇ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਤਾਂ ਦੂਰ ਹੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਵੇਂ ਲੱਗਿਆ?'
‘ਸਰ, ਕੀ ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?’ ਇੱਕ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦਾ ਆਦਮੀ, ਜੋ ਕਿ ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਇਮਰੀ ਸਕੂਲ ਦੇ ਅਧਿਆਪਕ ਵਰਗਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, ਚੈਂਬਰ ਦੇ ਦੂਰ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ।
‘ਹਾਂ, ਹਾਂ, ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ, ਹੁਕਮ ਕਰੋ!’ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ।
ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣਾ ਗਲਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਦਰਅਸਲ, ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ; ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਉੱਚਾ ਕਰੇ।' ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਜੋੜ ਲਏ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ:

ਸਮਝ? ਸਮਝਦਾਰੀ? ਦੇਖਣ, ਸੁਣਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ? ਬੁੱਧੀ, ਊਰਜਾ, ਤਾਕਤ? ਖੈਰ, ਸਭ ਚਲੇ ਗਏ ਹਨ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖੋ, ਮੈਂ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਮੌਤ ਦੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਲਈ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਮਾਨ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ; ਫਿਰ ਨਵਾਬ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਸ਼ੇਫਤਾ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਭਾਈ, ਇਹ ਬੇਸ਼ੱਕ ਹੈ ਕਿ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਤ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੀਆਂ ਦਾਗ਼ ਨੇ ਇੱਕ ਸਹਿਜਤਾ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜੋ ਉਸਦੀ ਕਵਿਤਾ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਨਮੋਹਕ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ।'
'ਮਾਨ ਜੀ,' ਡਾਘ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਕਿਹਾ, 'ਰੁਕਾਵਟ ਮਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀਆਂ ਇਹ ਆਇਤਾਂ ਕਦੋਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ, ਜਾਂ ਕੀ ਉਸਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ।'
'ਖੈਰ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਹਿਤਕ ਚੋਰੀ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ,' ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਤਿੱਖੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਇੱਥੇ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇੱਕ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ।'
‘ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇੱਥੇ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ,’ ਦਾਘ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਚਲਾਕੀ ਨਾਲ, ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਨਾਲ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ‘ਨੌਕਰ ਸਾਹਿਤਕ ਚੋਰੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦੋ ਆਇਤਾਂ ਸੁਣਾਵਾਂਗਾ: ਇੱਕ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ, ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੁਆਰਾ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਜੀ ਮੀਰ ਮੁਈਜ਼ੀ, ਇੱਕ ਫਾਰਸੀ ਕਵੀ ਦੁਆਰਾ ਹੈ ਜੋ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ। ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਨ ਦਿਓ ਅਤੇ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨ ਦਿਓ ਕਿ ਸਾਹਿਤਕ ਚੋਰੀ ਕਿਸਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਾਂ ਕੀ ਕੋਈ ਸਮਾਨਤਾਵਾਂ ਸਨ?’ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਿਬ ਕੁਝ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੁੜ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ, 'ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਆਇਤਾਂ ਤੱਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣ ਦਿਓ!'
ਸਰੋਤਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ: 'ਨਹੀਂ, ਸਰ। ਆਓ ਉਹ ਹੋਰ ਆਇਤਾਂ ਵੀ ਸੁਣੀਏ।' ਦਾਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਸਰ। ਮੈਂ ਦੋ ਆਇਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ।' ਉਸਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਮੀਰ ਮੁਈਜ਼ੀ ਦੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਇਤ ਬੋਲੀ:
ਤੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈਂ: ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਏਕਤਾ ਹੈ; ਹਾਂ, ਤੂੰ ਜ਼ਾਲਮ, ਕਹਿ: ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ!
ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਦਾਘ ਨੇ ਮੀਰ ਤਾਕੀ ਦੀ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ ਸੁਣਾਈ: ਤੁਸੀਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ: ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਏਕਤਾ ਹੈ; ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਇਹ ਕਹੋ: ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ!
ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਫਿਰ ਚੁੱਪ। ਫਿਰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਜੇ ਮੁਈਜ਼ੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜ਼ਰੂਰ ਚੋਰੀ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀ ਹਨ।'

ਮਾਮਲਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ: ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ। ਕੁਝ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮੁਸਤਫਾ ਖਾਨ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ; ਕੁਝ ਹੋਰ ਮੌਲਵੀ ਸਾਹਬਾਈ ਵੱਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਅਮੀਰ-ਉਲ ਸ਼ੁਆਰਾ ਮੀਰ ਮੁਈਜ਼ੀ ਸਲਜੂਕੀ ਕਾਲ ਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਤਾਨ ਸੰਜਰ ਸਲਜੂਕੀ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਮੀਰੁਲ ਸ਼ੁਆਰਾ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਹਿਜਰੀ 520 ਵਿੱਚ ਹੋਈ, ਯਾਨੀ ਕਿ ਮੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਤਕੀ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸੱਤ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹਿਜਰੀ 1225 ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ।'
"ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਚੋਰੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ," ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।
‘ਨਹੀਂ, ਸਾਹਿਤਕ ਚੋਰੀ ਅਤੇ ਸਮਾਨਤਾ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਕਾਫ਼ੀ ਗੁੰਝਲਦਾਰ ਹੈ,’ ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਪੰਜਵੀਂ ਹਿਜਰੀ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਜੁਰਜਾਨੀ, ਸਾਹਿਤਕ ਚੋਰੀ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਨਕਾਰਦੇ ਹਨ।’
"ਇਹ ਨਿਮਰ ਬੰਦਾ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਜਨਾਬ, ਇਹ ਚੋਰੀ ਜਾਂ ਸਮਾਨਤਾ, ਇਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ," ਦਾਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਜੋ ਅਜੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਮਹਾਨ ਸਦੀ ਦੀ ਇੱਕ ਮਸ਼ਹੂਰ ਲਾਈਨ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦਿੱਤਾ:
ਇਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇੱਕ ਪਾਪ ਹੈ।
ਸਾਹਬਾਈ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਸ਼ਾਇਦ, ਮੀਰ ਸਾਹਿਬ ਮੁਈਜ਼ੀ ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨਾ ਵੀ ਕਲਾ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ।'
'ਸੱਚ ਹੈ,' ਨਵਾਬ ਸ਼ੈਫਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਰਬੀ ਕਹਾਵਤ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ: "ਉਹ ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ, ਉਹ ਉੱਤਮ ਹੈ।"'
"ਹਾਂ, ਜਨਾਬ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਨੌਕਰ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉੱਤਮਤਾ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਦਿਲੋਂ ਅਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਰਤ ਦੇ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ," ਦਾਘ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਅਤੇ ਸਲਾਮ ਵਿੱਚ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਹਰ ਪਾਸੇ ਚਰਚਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਈ। ਆਮ ਰਾਏ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਦਾਘ ਨੇ ਚੋਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਜਵਾਬੀ ਦਲੀਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਧੀਆ ਗੱਲ ਕਹੀ ਸੀ।

67

ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਮੌਤ: ਸਮੇਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸੜੇ ਹੋਏ ਦੰਦ ਵਾਂਗ, ਜੋ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਬਹਾਨੇ 'ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਦੋ ਸਾਲ ਹੋਰ ਬੀਤ ਗਏ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਘਟਨਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾ ਅਮਤ-ਉਲ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਲਾੜੇ ਦੇ ਜਲੂਸ ਦੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਦਾਗ਼ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਅਤੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਉਸਨੇ ਨਵੇਂ ਵਿਆਹੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਸਵਾਗਤ ਕੀਤਾ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਹ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਪਰਵਰਿਸ਼ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਭਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਕੇ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ 'ਦੁਲਹਨ ਦੇ ਪੱਖ' ਤੋਂ ਹੈ ਅਤੇ ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਦੇ ਘਰ ਤੋਂ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਰਗਰਮ ਸੀ। ਫਾਤਿਮਾ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹੀ; ਫਿਰ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਸਹਿਮਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵਿੱਚ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਘਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਚਾਹੇ ਹਵੇਲੀ ਜਾਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਵਿਹਲੇ ਸਮੇਂ, ਜਾਂ ਖੁਸ਼ੀ 'ਤੇ ਖਾਨਮ ਕਾ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਸੁਤੰਤਰ ਸੀ। ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪਤੀ, ਜਿਸਦਾ ਹੁਣ ਇੱਕ ਬੱਚਾ ਸੀ, ਨੇ ਨਵੀਂ ਦੁਲਹਨ ਦੀ ਘਰੇਲੂ ਵਿਵਸਥਾ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਲਈ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤੀ ਦਿੱਤੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਦਿਨ ਬੀਤਦੇ ਗਏ, ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਫਾਤਿਮਾ ਨੇ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪਸੰਦ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਬੇਸ਼ੱਕ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਰਾਹਤ ਅਫਜ਼ਾ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦੋਸਤ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਇੱਕ ਸਰੋਗੇਟ ਭਰਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਆਰ ਹਰ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤ ਦੇ ਨਾਲ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਹੁਣ ਚਾਰਾਂ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੀਂਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਲਗਭਗ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਲਗਭਗ ਸਮਝਣ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਯੋਗ ਸੀ। ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਵੱਡਾ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕ ਵਧੀਆ, ਸਟ੍ਰੈਪਿੰਗ ਨੌਜਵਾਨ ਬਣੇਗਾ, ਆਪਣੇ ਮਾਪਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸਮਰਪਿਤ ਅਤੇ ਕਲਾ ਅਤੇ ਜੰਗੀ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਯਕੀਨ ਰੱਖਦੀ ਸੀ ਕਿ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਦਿਨ ਅਤੇ ਰਾਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹਨ। ਇੰਨਾ ਕੁਝ ਗੁਆਉਣ ਅਤੇ ਇੰਨਾ ਦੁੱਖ

ਝੱਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਉਸ ਪੜਾਅ 'ਤੇ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਮਹਾਨ ਜਲਾਲੂਦੀਨ ਰੂਮੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਬੋਲ ਸਕਦੀ ਹੈ:
ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਸਾਰ ਸਮੁੰਦਰ ਅਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਨੂੰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਪੱਕੇ ਹੋਏ: ਭੇਟ ਦੇ ਦਿਨ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ!
ਉਹ ਹੁਣ ਪੂਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ ਕਿ ਬੀਤੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੇ ਗੁਆਇਆ ਸੀ, ਉਹ ਹੁਣ ਉਸ ਕੋਲ ਮੌਜੂਦ ਦੌਲਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮਾਮੂਲੀ ਤੋਂ ਘੱਟ ਸੀ। ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਤੋਂ ਖੋਹਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਉਸਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਚੀਥੀਆਂ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਇੱਕ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਰੌਲਾ ਪਿਆ: ਰੱਬ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਬਿਮਾਰ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਗੁਪਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਰ ਮਾਮਲਾ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ, ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਦਰਬਾਰ ਨਹੀਂ ਲਗਾਇਆ; ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਮੀਟਿੰਗ-ਕੈਂਬਰ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਇਹ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਅਠਾਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀਹ ਘੰਟੇ ਬਿਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਓਵਰਟਾਈਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਗਰਮ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦਰ, ਦੂਜੇ ਵਾਰਸ, ਨੇ ਮਹਾਰਾਜ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਤਖਤ ਤੱਕ ਉਸਦਾ ਸ਼ਾਹੀ ਰਸਤਾ ਰੁਕਾਵਟ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਸਕੇ। ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੰਭਾਵਿਤ ਜਾਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਮੀਰਾਂ ਸ਼ਾਹ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖ਼ਤ ਬਹਾਦਰ, ਪਹਿਲਾ ਵਾਰਸ, ਜ਼ਾਹਰਾ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜੀਉਂਦੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ - ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ - ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਉਸਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਤਖਤ ਅਤੇ ਤਾਜ ਕੁਦਰਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਜਾਵੇਗਾ ਨਾ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਨੂੰ, ਜੋ ਕਿ ਸਿਰਫ ਦੂਜਾ ਵਾਰਸ ਜ਼ਾਹਰਾ ਸੀ। ਪਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਝੂਠ ਦੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਣ ਲਈ ਕੋਈ ਪੈਰ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਫਵਾਹ ਦੇ ਆਪਣੇ ਝੂਠ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸੌ ਮੂੰਹ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਝਲਕ ਵਿੱਚ, ਅਰਸ਼ ਤੈਮੂਰੀ ਅਫਵਾਹਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:
[ਸਮਰਾਟ] ਦੀ ਔਲਾਦ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦੁਰ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ, ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਦੁਆਰਾ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ, ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਨੇ ਸ਼ੇਰ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਵਾਲ ਸਮਰਾਟ ਨੂੰ ਸੁਪਾਰੀ ਕੋਨ ਵਿੱਚ ਖੁਆਇਆ, ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਤਖਤ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ... ਖੈਰ, ਜਦੋਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਚਿੰਤਾਜਨਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵਿਗੜ ਗਈ, ਤਾਂ ਡਾਕਟਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਇਮੇਟਿਕਸ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਮਰਾਟ ਹੁਣ ਇੰਨੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਖੂਨ ਸੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਬੇਸਿਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਧੋਣ ਵਾਲੇ ਬੇਸਿਨ ਕੁਝ ਹੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਰ ਗਏ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਮੁੱਛਾਂ ਵੀ ਖੂਨ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ। ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਗਈ... ਇਹ ਖੁਲਾਸਾ ਹੋਇਆ

ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕਯੂਮਰ ਬਹਾਦੁਰ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਮਰਾਟ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਿਹਤ ਵਾਪਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਕਯੂਮਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ, ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੇ ਪੀਣ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਇੱਕ ਕਟੋਰਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਸਵੈ-ਇੱਛਾ ਵਾਲਾ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਆਇਆ, ਡਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਨੀਵਾਂ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸਲਾਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲਿਆ, ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ, 'ਪੁੱਤਰ, ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੇਰ ਦੇ ਵਾਲ ਖੁਆਏ ਸਨ, ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ, ਇਸੇ ਪਲ ਪੀ ਲੈ।' ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗਰਜਿਆ, 'ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਬਦਮਾਸ਼! ਕੀ ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ?' ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ', ਅਤੇ ਇੱਕ ਹੀ ਸਾਹ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਨਿਗਲ ਲਿਆ। ਕੁਝ ਹੀ ਪਲਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਮੌਤ ਵਿੱਚ ਠੰਡਾ।
ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ, ਇਹ ਬਿਰਤਾਂਤ ਨਾਟਕੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੈ; ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਸੱਚਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਰਸ਼ ਤੈਮੂਰੀ ਸਮਕਾਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਕਾਲੀ ਸਰੋਤ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਇਹ ਵਾਪਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਡਾਕਟਰੀ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਬਾਘ ਦੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜ਼ਹਿਰੀਲਾਪਣ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਗਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਖੂਨ ਦੀ ਉਲਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਘਟਨਾ 1847 ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰਸ ਸਪੱਸ਼ਟ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਾਹਰੁਖ ਬਹਾਦਰ ਦੋਵੇਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸਨ, ਇਸ ਲਈ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵਿਚਕਾਰ ਦੋ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਇਹ ਘਟਨਾ ਜਨਵਰੀ 1849 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਰੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੁਆਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਦੇ ਕੇਸ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਣ ਲਈ, ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੁਆਰਾ ਤਖਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨੇ ਜਾਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਦਾਅਵੇ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲਈ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਲਈ ਆਪਣੇ ਲਈ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜੇਕਰ ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਿੰਦਾ ਸੀ, ਯਾਨੀ ਕਿ।
ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸਮੇਂ ਪੇਟ ਦੀ ਇੱਕ ਗੰਭੀਰ ਅਤੇ ਦਰਦਨਾਕ ਬਿਮਾਰੀ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਪੇਟ ਦੀਆਂ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਆਮ ਸਨ; ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਾਹਿਬ ਅਕਸਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ 1847 ਵਿੱਚ, ਜਾਂ ਉਸ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਕਯੂਮਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਇੱਕ ਯਾਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਸਹੀ ਤਾਰੀਖ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਹੁਤ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਅਚਾਨਕ,

1847 בה בחודש נפגש נפגש נפגש נפגש שם שם בחודש בחודש נפגש נפגש בחודש
בחודש נפגש בחודש בה בחודש שם בחודשים שם בחודש בה שם שם בחודש
שם נפגש, בחודש בחודש בחודש, נפגש נפגש, בה בחודש בחודש נפגש בחודש בה
שם בחודש שם בחודש נפגש נפגש שם בחודש בחודש 1847 שם
בחודש בחודש בה בחודש בחודשים נפגש נפגש בה בחודש בה בחודש נפגש נפגש
נפגש נפגש: בחודש נפגש נפגש בחודש, בחודש נפגש, בחודש בה, בחודש, נפגש
נפגש נפגש, שם בחודש שם שם בה בחודש נפגש נפגש נפגש בחודש שם
בחודשים שם, בה בה 11 בחודש 1849 שם בחודש נפגש בה בחודש 'בה נפגש נפגש
שם שם שם שם בחודש, נפגש בה בחודש בה בחודש נפגש שם בחודש שם
בחודש נפגש נפגש נפגש בחודש בה, שם 'בחודשים' בחודש בה שם בחודש, נפגש
שם נפגש נפגש בה בחודש בחודש בה בחודש בה נפגש, בחודש נפגש בחודש בה
שם, שם שם בחודש נפגש שם בה בה - בחודש בחודש נפגש בחודש - שם שם
בה נפגש שם בחודש בחודש שם בחודש בה בחודש נפגש שם נפגש, 11 בחודש בה
נפגש שם נפגש שם בה בה, בחודש שם נפגש בחודש בחודש שם בחודש נפגש
נפגש בחודש בה שם בחודש נפגש בה שם שם שם בחודש נפגש בחודש בה
בחודש שם בחודש בה שם 'בה בחודשים בחודש בחודש שם שם שם בחודש
בחודש בה בחודש שם שם בה שם בחודש בחודשים בחודש:
נפגש בחודש, בחודש נפגש נפגש נפגש בחודש בה, נפגש בה בה בחודש בחודש שם
שם בה, בחודש נפגש בחודש שם שם בה נפגש; נפגש שם בה שם שם בה שם בה
נפגש 1265=1849
בחודש בה שם נפגש שם שם - בחודש בחודש בחודש בה שם בחודש בחודש -
בחודשים בה שם נפגש שם, שם בחודש בחודש 'בה נפגש נפגש בה שם
בחודש בחודש נפגש נפגש שם בחודש בחודש שם שם בחודש בחודש בחודש,
שם-בחודש נפגש נפגש בחודש - בחודש שם נפגש נפגש נפגש 'בחודש שם'
('בחודש בה שם') נפגש בחודש בה - שם שם בחודש בה בחודש בחודש בחודש
נפגש בחודש שם 'בה בחודש בה בחודש בחודש נפגש בחודש שם נפגש שם שם
בחודשים שם שם נפגש בחודש בחודש נפגש בחודש בחודש נפגש בה בה
בחודש בה שם בחודש שם בה נפגש בחודש בה שם 'בה נפגש, בחודש שם נפגש
שם נפגש בחודש בה, שם 'בה בחודש בה בחודש בחודש
בחודש שם נפגש, בחודש נפגש בחודש בחודשים נפגש נפגש ב שם בחודש,
נפגש, בחודש שם בחודש שם, נפגש נפגש בחודש בה שם בה שם שם בחודש בה

ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਨਵੇਂ ਸ਼ਾਲ ਦਿੱਤੇ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਦੀਆਂ ਪਤਨੀਆਂ ਨੂੰ, ਉਸਨੇ ਵਿਧਵਾਵਾਂ ਦੇ ਬੂਟੇ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਿਲ ਵਿੱਚ ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਗੂੰਜ ਉੱਠੀਆਂ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਵੀ ਰੋਇਆ, ਅਤੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, 'ਅੰਮਾ, ਨਾ ਰੋਵੋ। ਆਪਣੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਸਹਿਣ ਲਈ ਸਬਰ ਰੱਖੋ। ਕੋਈ ਵੀ ਬ੍ਰਹਮ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਹ ਲੈਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।' ਨੌਵੇਂ, ਉਨ੍ਹੀਵੇਂ ਅਤੇ ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨ ਦੁਬਾਰਾ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮ੍ਰਿਤਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਅਤੇ ਰੇਸ਼ਮ ਦੀ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਰਸਮੀ ਚਾਦਰ ਰੱਖੀ ਗਈ। ਸੋਗ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਦਾ ਸੰਕੇਤ ਦੇਣ ਲਈ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਮਠਿਆਈਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੋਲੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਇਚੀ ਦਾਨਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ।
ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਅਕਤੀ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦਾਰਾ ਬਖ਼ਤ ਲਈ ਸੋਗ ਨਹੀਂ ਮਨਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਸੀ। ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿੱਚ, ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਉਤਰਾਧਿਕਾਰ ਦੇ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਵੱਡੇ ਕੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹਟਾ ਦੇਣਾ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੰਕੇਤ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੁੱਗਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ; ਉਸਨੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਹਾਇਕ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਨਰਮ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮਹਿੰਗੇ ਤੋਹਫ਼ਿਆਂ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਬੇਨਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਬਾਰੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਏ ਗਏ ਸਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੂਫ਼ੀਆਂ ਅਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਈ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਨ ਦੀ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ। ਉਸਨੇ ਸੰਤ ਦੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਗਵਾਹ ਵਜੋਂ ਰੱਖ ਕੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਚੰਗੇ ਕੰਮ ਕਰੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕੁਝ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਭੋਜਨ ਦੇਣਾ, ਉਸਦੀ ਕਬਰ ਲਈ ਇੱਕ ਮਹਿੰਗੀ ਰੇਸ਼ਮ ਅਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀ ਚਾਦਰ ਭੇਟ ਕਰਨਾ, ਆਦਿ।
ਉਸ ਸਮੇਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਿਚਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਨ: ਜੋਤਸ਼ੀ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਸੈਕਿੰਡਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਭਾਵੇਂ ਫਿਰੰਗੀ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਇਦ ਰਾਜਾ ਵੀ, ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਕੋਲ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁਕਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੇ ਕਈ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਦਾਅਵਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਵੇਗਾ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਕਰਜ਼ਾ ਚੁਕਾ ਦੇਵੇਗਾ ਭਾਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੇਚਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਵੇ।

□□□□□□ □□□□□ □□□□□, □□□□ □□□□, □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□ □□□
□□□□□□ □□ □□□□□ □□□ □□ □□□□□□ □□ □□ □□ □□□□ □□□□□□□□ □□□ □□□□□□ □□
□□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□□□□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□
□□□□□□ □□□□ □□□ □□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□ '□□ □□□□□□□□□□ □□□□ □□□ (□□□□□
□□□□ □□□□ □□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□ □□), □□□□□□ □□ □□ □□□□□□
□□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□, □□□□ □□□□
□□□□□□ □□ (□□□□□□ □□□ '□□ □□□□□□□□□□□□□) □□□□□□□ □□□ □□□□□ □□□□, □□□
□□□□□□ □□□□□□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□ □□□□ □□□□, □□□□□□ □□□□□□ □□□□
□□□□□, □□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□□□ □□ □□□□
□□□□□□□□□□□ □□ □□□□□□□□□ □□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□□ □□□□□ □□ □□□□
□□□□ □□□□□, □□ □□ □□□□ □□□ □□□□ □□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□□□□□□□
□□□ □□□□□□ □□□□□ □□ □□□□□ □□, □□□ □□ □□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□,
□□□□ □□□ □□□ □□□□ - 3 □□□□□ 1852 - □□□□□□ □□ □□□□□□ □□□ □□□□-□□□ □□□□
□□□□□□□□ □□□□□□ - □□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□ □□□□□
□□□□ □□, □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□ □□ □□□□ □□□□, □□□□ □□□□□ □□□□□□ □□□ □□
□□□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□,
□□□□□□□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□□□ □□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□ □□□□,
□□□□ □□□ □□ □□□□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□□□□□□ □□ □□□□□□ □□ □□□ □□ □□□□□ □□□□
□□□ □□□□□□ □□□□ □□ □□□□ □□□□ □□□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□ □□□□
□□□□□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□ □□□□ □□□□□□□
□□ □□□□ □□ □□ □□□□□□□ □□□, □□□ □□□ □□□□ □□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□□□ □□□
□□□□□□□□□ □□□□□□ □□□ □□□□□□ □□ □□□□□□□ □□□□, □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□
□□□□□ '□□ □□□□□ □□□□ □□□□ □□ □□ □□□□□□ □□□□□□□□ □□□ □□□□□□□ □□□ □□□□□
□□ □□□□ □□ □□ □□□ □□□□□□□ □□□□□ □□□□□ □□□□ □□□□□□□□ □□□ □□□ □□□□□□□ □□
□□□□ □□□□ □□□□□
□□ □□□ □□ □□□□□ □□ □□ □□□□□□□□□ □□, □□□□□ □□□□ □□□□□ □□ □□□ □□ □□□□ □□□□
□□□ □□□□□ □□□□, □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□□ □□□□□ □□□□ □□□□□ □□□□□ □□□ □□□
□□□□□ □□□□□□ □□□□□□□□□□ □□□□□ □□□□ II □□ □□□ □□□ □□□□ □□□□ □□□ □□□□□□ □□
□□□□□ □□□ □□□ □□□ □□ □□□□□□ □□□□□ □□□ □□□ □□□□□□ □□ □□ □□□□□ □□ □□□□□□
□□□□□□ □□□ □□□□ □□□□□□ □□□□□□ □□□□ □□ □□□□□□□□ □□□ □□□□□□□ □□ □□□□□□
□□ □□□□□□□□□ □□ □□□ □□□□ □□□□ □□: □□□□□□□□, □□□□□ □□ □□□□□□, □□□□ □□□□□□□□

ਅਤੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ; ਹਵੇਲੀ ਖਾਲੀ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ; ਮੁਗਲ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਅਤੇ ਖੁਦਮੁਖਤਿਆਰੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਹਾਥੀ ਛਤਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ, ਮੱਛੀ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਕੋਈ ਰਸਮੀ ਢੋਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਬਹੁਤ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਅਤੇ ਗਵਾਲੀਅਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਾਹੀ ਟਕਸਾਲਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ II ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੱਟੇ ਗਏ ਡਾਈਸ ਤੋਂ ਸਿੱਕੇ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਉਹ ਕਾਨੂੰਨੀ ਟੈਂਡਰ ਸਨ, ਪਰ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੁਆਰਾ ਛਾਪੇ ਗਏ ਸਿੱਕੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪ੍ਰਚਲਨ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਅਰਕੋਟ, ਸੂਰਤ ਅਤੇ ਮੁਰਸ਼ੀਦਾਬਾਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਟਕਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕੇ ਚਲਾਏ। ਇਹ 1835 ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰਾਜਾ ਦਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਪੁਤਲਾ ਸਿੱਕਿਆਂ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। 1840 ਵਿੱਚ ਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੀ।
ਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਦੱਖਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂਸੱਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਿੱਚੋਂ ਜੋ ਬਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਸੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ, ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰਸਮੀ ਭਾਸ਼ਣ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾਵਾਂ, ਜੋ ਕਿ ਮੁੱਖ ਮਸਜਿਦ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂ ਕਸਬੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਮਸਜਿਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਜੌਨ ਕੰਪਨੀ ਨੇ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੋਈ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਜਾਂ ਉਸਦੀ ਭਲਾਈ ਲਈ ਕੋਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਮੁਖੀ ਵਜੋਂ ਮਾਨਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਪਿੰਡ ਮਹਿਰੌਲੀ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਰਹਿਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਉੱਥੇ ਆਪਣਾ ਘਰ ਬਣਾਉਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਉਹ ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬੀ ਸੂਬੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਬਰਾਬਰੀ ਦੀਆਂ ਕੁਰਸੀਆਂ ਦੇਵੇਗਾ। ਉਸਨੂੰ ਹਵੇਲੀ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਆਵਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ।
3 ਸਤੰਬਰ 1852 ਨੂੰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ, ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਖਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਸਦੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਕਿਸਮਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਲਈ ਰਹੇ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਮਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਉਦਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚਘਾਟਾ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਦੀ ਰਾਇਲਟੀ ਦੇ ਦੀਵੇ ਨੂੰ ਬੁਝਾਉਣ ਵਾਲਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦਿੱਤਾ, ਹੁਣ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਸਿਰਫ ਨਾਮ ਦੀ ਸੀ; ਇਸਦਾ ਬਚਣਾ ਜਾਂ ਨਾ ਬਚਣਾ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਇਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਜਾਂ ਬੇਜਾਨ, ਕੋਈ ਫ਼ਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਨਾਮ ਬਚਾ ਲਿਆ।

ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦਾ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਉਜਾੜ ਅਤੇ ਅਕਹਿ ਸੋਗ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕੋਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਨਾਟਕੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸਵਰਗ ਵੱਲ ਉਠਾ ਕੇ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਚੀਕ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਬੇਈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੇਗੀ। ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਸਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, 'ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਪਤਨੀ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਹਿਰ ਪੀਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋਣਗੇ ਅਤੇ ਖੂਨ ਦੀਆਂ ਉਲਟੀਆਂ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਮਰ ਜਾਣਗੇ।' ਉਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਇੱਕ ਪਟੀਸ਼ਨ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤਮ ਮਹਾਰਾਣੀ ਵਿਕਟੋਰੀਆ ਨੂੰ ਭੇਜੀ। ਪਰ ਉਸਦੀ ਪਟੀਸ਼ਨ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਵਾਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਲੋਕ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਹ ਇੱਕ ਕੋਮਲ ਰਾਜਕੁਮਾਰ, ਬੇਦਾਗ ਚਰਿੱਤਰ ਵਾਲਾ, ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਨਮਾਨ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਸੀ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਹੀ, ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਕੜਵੱਲ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਪੇਟ ਦੀਆਂ ਮਾਸਪੇਸ਼ੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੜਵੱਲ, ਉਲਟੀਆਂ, ਢਿੱਲੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਹਲਕਾ ਬੁਖਾਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਉਸਨੂੰ ਕਾਫ਼ੀ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕਟਰਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਸਫਲ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਗ੍ਰੀਕੋ-ਇਸਲਾਮੀ ਦਵਾਈ ਦੇ ਅਭਿਆਸੀਆਂ, ਫਿਰ ਆਯੁਰਵੈਦਿਕ ਅਭਿਆਸੀਆਂ, ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਅਤੇ ਭੂਤਾਂ- ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਘੱਟਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਉਸਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਹ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕੇਗਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕਟਰ, ਮੁਸਲਮਾਨ ਜੋ ਜਾਦੂ ਅਤੇ ਤਾਵੀਜ਼ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਾਹਰ ਹਨ, ਜਾਦੂਗਰਾਂ ਅਤੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯੋਗੀਆਂ ਨੇ ਬਰਾਬਰ ਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨੂੰ ਸਰੀਰ ਜਾਂ ਆਤਮਾ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਯਕੀਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਦਵਾਈ ਜਾਂ ਭੋਜਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ ਕੁਝ ਉਹ ਨਿਗਲਦਾ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਬਹੁਤਾ ਹਿੱਸਾ ਉਲਟੀ ਅਤੇ ਕਫਨ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੁਆਰਾ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।
ਹੁਣ ਇਹ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅਫਵਾਹਾਂ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਰੱਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤਾ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੰਸਕਰਣ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ, ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਨੇ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਨਾਰਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਮਰਾਟ ਨੇ ਖੁਦ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰਸਮੀ ਇਨਕਾਰ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਅਫਵਾਹ ਨੂੰ ਕੌਣ ਰੱਦ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਗ੍ਰੈਂਡ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਖੁਦ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ?

ਥਾਮਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ, ਧੂੜ ਭਰੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਸਾਹ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸਨੇ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਪਹਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਲਿਜਾਇਆ ਜਾਵੇ; ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਦੂਰ, ਉਸਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਲਈ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਦਾ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ, ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ, ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਸੇਵਾਦਾਰ, ਉਸਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਅਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਰੱਥਾਂ, ਬਲਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਡੀਆਂ ਅਤੇ ਪਾਲਕੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਮਲਾ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਏ। ਅੰਬਾਲਾ ਤੱਕ, ਇਹ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹੀ ਹਾਈਵੇਅ ਸੀ, ਚੌੜਾ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤੰਗ, ਟੋਇਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਸੜਕਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਚੜ੍ਹਾਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ; ਤੰਗ ਸੜਕ ਚੱਕਰਦਾਰ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬਿਮਾਰ ਆਦਮੀ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਬਣ ਗਈ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੋਰ ਦਿਨ ਲਈ ਡਟੇ ਰਹੇ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਵਾਲੇ ਦੌੜਾਕ ਕੁਝ ਮੀਲ ਅੱਗੇ ਜ਼ਮੀਨ ਖਿਸਕਣ, ਉੱਪਰਲੀਆਂ ਢਲਾਣਾਂ 'ਤੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਬਰਫ਼ਬਾਰੀ ਅਤੇ ਪਰੇ ਭਾਰੀ ਜੰਗਲਾਤ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਏ। ਅੱਗੇ ਵਾਲੀ ਸੜਕ, ਜੇ ਲੰਘਣ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਸੀ। ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਮੈਂਬਰ ਉਸਦੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਜਾਨ ਨੂੰ ਹੋਰ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਚਲੀ ਗਈ, ਅਕਤੂਬਰ 1853 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉੱਥੇ ਪਹੁੰਚੀ, ਮੈਟਕਾਫ਼ ਦੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਐਲਾਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਭਾਰ ਘੱਟ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਡੀਹਾਈਡਰੇਸ਼ਨ ਦਿਨੋ-ਦਿਨ ਵਧਦੀ ਗਈ।
ਅੰਤ ਵਿੱਚ, 3 ਨਵੰਬਰ 1853 ਨੂੰ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦੇ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਐਲਾਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਠੀਕ ਚੌਦਾਂ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਰਪਿਤ ਸੇਵਕ, ਸਲਤਨਤ ਦੇ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਪੁੱਤਰ, ਮੁਅਜ਼ਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅਮੀਨ-ਉਲ-ਮੁਲਕ ਇਖਤਿਸਸ ਯਾਰ ਖਾਨ ਥਾਮਸ ਥੀਓਫਿਲਸ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਫਿਰੋਜ਼ ਜੰਗ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ, ਨਵਾਬ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਏਜੰਟ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਧੁਰੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ, ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਖੇਤਰ ਦੇ ਕਮਿਸ਼ਨਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਨੂੰ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤਾ। ਉਸਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਿਕੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚਰਚ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਕਬਰਸਤਾਨ ਵਿੱਚ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਉਹੀ ਕਬਰਸਤਾਨ ਸੀ ਜਿੱਥੇ, ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਵਿਲੀਅਮ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ:
ਮੈਂ ਮਹਾਨ ਰਾਜਾ ਫਰੀਦੁਨ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ, ਉਸਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਚੇਨ ਖੜਕਾਈ, ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ: ਕੀ ਕੋਈ ਹੈ?
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਵੀ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਘੁੰਮਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਮੈਟਕਾਫ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹ ਕਿ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਇਸ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਸੀ।

ਕਲਕੱਤਾ ਵਿੱਚ ਨਵਾਬ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਉੱਚ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਆਰਾ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਜਾਂਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਨਾ ਹੀ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਟਿੱਪਣੀ ਜਾਂ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹੈ।
ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੋਈ। ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀਆਂ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਕਿਸਮਤ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦੁਰ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਕਿ ਜੋ ਦਿਨ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬਚੇ ਹਨ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤੀਪੂਰਵਕ ਬੀਤਣ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਝਟਕੇ ਦੇ। ਪਰ ਸਾਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਸੁਲਤਾਨ, ਖਾਕਾਨੀ-ਏ-ਹਿੰਦ ਸ਼ੇਖ ਮੁਹੰਮਦ ਇਬਰਾਹਿਮ ਜ਼ੌਕ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਸਲਾਹਕਾਰ, 16 ਨਵੰਬਰ 1854 ਨੂੰ ਸਥਾਈ ਨਿਵਾਸ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਲਈ ਚਲੇ ਗਏ। 14 ਮਈ 1852 ਨੂੰ, ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਵੀ, ਹਕੀਮ ਮੋਮਿਨ ਖਾਨ ਮੋਮਿਨ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੂਰਨ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਹਕੀਮ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਕੋਲ ਸਿਰਫ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਸਦੁੱਲਾ ਖਾਨ ਗਾਲਿਬ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਮਾਣ ਕਰਨ ਲਈ, ਅਤੀਤ ਦੇ ਉਸਤਾਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਅਤੇ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਰੇਖਾ ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਗੀਤਾਂ ਦੇ ਬੁਲਬੁਲ ਵਜੋਂ, ਜੋ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਬਾਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਾਵੀ ਸਨ।
ਖਲੀਫ਼ਾ ਦੇ ਦਹਿਸ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੂੰ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸ਼ਬਦੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦੁਰ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ। ਫਿਰ ਵੀ, ਭਾਵੇਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਮਿਹਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਦਾਖ਼ 'ਤੇ ਬਣੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਨੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂਆਂ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਚੁਣਿਆ। ਇਹ ਸੰਭਵ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਹ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਰਸਮੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਆਵੇ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ੌਕ ਦੀ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਹਦਾਇਤ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਸੰਪੂਰਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਉਸਤਾਦ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਦਾਖ਼ ਦੇ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਸੁਹਾਵਣੇ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਰਹੇ, ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੇਸ਼ਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਗ਼ਾਲਿਬ ਦੀ ਕੁਝ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਸੀ: 1855 ਤੋਂ, ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਰਾਮਪੁਰ ਰਾਜ ਤੋਂ ਪੇਸ਼ਨ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਦਾਖ਼ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮੰਝਲੀ ਖਲਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਜਿਸਦੀ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸਮਤ ਚਮਕਦੀ ਰਹੀ।
1 ਅਪ੍ਰੈਲ 1855 ਨੂੰ, ਰਾਮਪੁਰ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨਵਾਬ ਮੁਹੰਮਦ ਸੈਦ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ, ਜੋ ਪਲਿਊਰੀਸੀ ਤੋਂ ਪੀੜਤ ਸੀ, ਸਵਰਗ ਦਾ ਯਾਤਰੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ, ਨਵਾਬ ਯੂਸਫ਼ ਅਲੀ ਖਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਨਵਾਬ ਚੇਅਰ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ। ਨਵੇਂ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਉਮਦਾਹ ਖਾਨਮ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਰਾਮਪੁਰ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਦਾਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਅਤੇ ਫਤਹਿੁਲ

ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਛੱਡਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਇਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਸਨੇ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਪ੍ਰਗਟ ਨਾ ਕਰੇ। ਉਸਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਉਸਦਾ ਦੂਜਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਨੂੰਹ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਵਧੀਆ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ-ਜੁਲਦਾ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਆਲਮ ਸਿਰਫ਼ ਦਸਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਨੱਡ ਰਿਹਾ ਸੀ; ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਆਪਣੇ ਪੰਦਰਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਸੌਤੇਲੇ ਜਾਂ ਸੌਤੇਲੇ ਭਰਾ ਸਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਪੂਰੀ ਏਕਤਾ ਅਤੇ ਦੋਸਤੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰੇ ਭਰਾ ਹੋਣ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿੱਚ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਪਾਲਿਸ਼ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜੋ ਸਾਹਿਤ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਨੁਕੂਲ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਸ਼ੈਕ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਅਪਣਾਇਆ, ਪਰ ਰੇਖਤਾ ਨਾਲੋਂ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ; ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਉਸਦੇ ਈਰਾਨੀ ਮੂਲ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਨੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਕਲਮੀ ਨਾਮ ਵੀ ਅਪਣਾਇਆ ਅਤੇ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਘਰ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਪੁੱਤਰ ਕਵੀ ਸਨ; ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ, ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਵਿਤਾ ਲਿਖਣ ਵਾਲੀ ਔਲਾਦ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਚਮਤਕਾਰੀ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ; ਤੁਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਕਵੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਹੋ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਜਨਮ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।' ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਕਈ ਵਾਰ ਉਦਾਸੀ ਨਾਲ ਸੋਚਦੇ ਸਨ: ਕਾਸ਼ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਹੁੰਦਾ।
ਫਿਰੰਗੀ ਦੀ ਜ਼ਿੱਦੀ ਅਤੇ ਭਾਰਤੀ ਰਾਜਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਉਣ ਦੀਆਂ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਹਰ ਪਾਸੇ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। 1856 ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਘਟਨਾ ਲਗਭਗ ਸਾਲ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਾਪਰੀ। ਫਿਰੰਗੀ ਫੌਜਾਂ 7 ਫਰਵਰੀ 1856 ਨੂੰ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈਆਂ, ਅਤੇ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਪਹਿਰੇ ਹੇਠ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਇਲਾਹਾਬਾਦ, ਫਿਰ ਕਲਕੱਤਾ ਲਿਜਾਇਆ ਗਿਆ। ਬਦਕਿਸਮਤ ਰਾਜੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੰਬੀ ਕਹਾਣੀ ਕਵਿਤਾ "ਹੁਜ਼ਨ-ਏ-ਅਖ਼ਤਰ" (ਅਖ਼ਤਰ ਦੇ ਦੁੱਖ) ਵਿੱਚ ਰਸਤੇ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਅਪਮਾਨ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ। ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਇੱਕ ਬਲੂ ਬੁੱਕ ਜਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜਾ ਦੀ ਗਲਤ ਸਰਕਾਰ, ਅਯੋਗਤਾ ਅਤੇ ਬੇਰਹਿਮੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਵਾਜਬ ਫੌਜੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾਉਣ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਰੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਖੰਡਨ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। ਬਲੂ ਬੁੱਕ ਦਾ ਇਹ ਜਵਾਬ ਫਾਰਸੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਸੀ, ਅਤੇ ਰਾਜਾ ਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਰਾਹੀਂ ਲੰਡਨ ਵੀ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ, ਰਾਜਾ ਦੇ ਜਵਾਬ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਦੂਤਾਵਾਸ ਨੇ ਕੁਝ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ।
ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦੇ ਗੂੰਜ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਦਮਾ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਫੈਲ ਗਈ। ਅਵਧ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਫਿਰੰਗੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹੀ ਸਾਲਾ ਰਾਣੀ ਲਕਸ਼ਮੀ ਬਾਈ ਨੂੰ ਝਾਂਸੀ ਰਾਜ ਤੋਂ ਬੇਘਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਦੇ ਪਤੀ ਦੀ ਬੇਔਲਾਦ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘਟਨਾਵਾਂ 'ਤੇ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕਰਨ 'ਤੇ, ਭਗਵਾਨ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਬਹੁਤ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਪਰਿਵਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਸੀ ਜੋ ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲਖਨਊ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਦੱਸਿਆ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਉਪਾਧੀਆਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤੀਆਂ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਮੌਕਿਆਂ 'ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕੀਤੀ। 1819 ਵਿੱਚ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਵਧ ਦੇ ਸ਼ਾਸਕ ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਦਿੱਲੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੰਨਦੀ ਸੀ ਕਿ ਵਿਰੋਧੀ ਰਾਜ ਇੱਕ ਨਕਲੀ ਨਿਰਮਾਣ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਜੋ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਕਰਕੇ ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ ਵਸ ਗਏ ਸਨ, ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਤੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਹੀਨਾਵਾਰ ਵਜ਼ੀਫ਼ਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਪਰਜਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਨਾਮ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।
ਅਵਧ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ; ਲਖਨਊ ਦੇ ਬਲਾਤਕਾਰ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿੱਚ ਦੇਖੇ ਗਏ ਪੈਟਰਨ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਮਰਾਟ ਨੇ ਮੈਸੂਰ ਦੇ ਟੀਪੂ ਸੁਲਤਾਨ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਆਇਤ ਵਿੱਚ ਭਾਰਤ ਦੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਪਤਨ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਨਾਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਜਿੱਥੇ ਮੈਸੂਰ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਭਾਰਤ ਦੇ ਟੁੱਟਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣ ਗਈ:
ਜ਼ਫ਼ਰ, ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਹੌਸਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹੜਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਾਂ? ਕੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਫੌਜ ਨੇ ਟੀਪੂ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਿਆ ਸੀ?

"ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ" ਕਹਿ ਕੇ, ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੂਰ ਦੱਖਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇੱਕ ਵੱਡੀ, ਵਿਆਪਕ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਵਧ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਾਰਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਸਦਮੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਮਿਰਜ਼ਾ ਗ਼ਾਲਿਬ ਨੇ ਅਵਧ ਦੇ ਰਾਜ ਦੇ ਅੰਤ ਤੋਂ ਕੁਝ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ 23 ਫਰਵਰੀ 1856 ਨੂੰ ਇੱਕ ਦੋਸਤ, ਕਾਦਰ ਬਿਲਗਰਾਮੀ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ:

ਅਵਧ ਰਾਜ ਦੇ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਵੀ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੇਰਾ ਅਵਧ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲੈਣਾ-ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦਰਅਸਲ, ਮੈਂ ਹਿੰਦ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਾਲਮ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ ਜੋ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਅੱਲ੍ਹਾ, ਹੁਣ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। 1856 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਅਸਾਧਾਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਰਮ ਸਨ। ਦਿੱਲੀ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗਰਮ, ਸੁੱਕੀਆਂ ਪੱਛਮੀ ਹਵਾਵਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਦੇ ਤੜਫ ਤੋਂ ਬਚੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ, ਜੋ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਹਿੱਸਿਆਂ 'ਤੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਬਾਰਾਂ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਵਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, 1856 ਵਿੱਚ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਤੇਜ਼, ਪੱਛਮੀ ਹਵਾਵਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਵਿਨਾਸ਼ ਦੇ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਨੂੰ ਨੱਚਦੀਆਂ ਹਨ, ਨੇ ਮਈ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਜੂਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅੱਧ ਤੱਕ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਅਤੇ ਪੂਰਬੀ ਹਰਿਆਣਾ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਲੀਪੁਰ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ ਤੱਕ, ਸੈਂਕੜੇ ਔਰਤਾਂ, ਬੱਚੇ, ਮਜ਼ਦੂਰ ਅਤੇ ਘਰੇਲੂ ਨੌਕਰਾਣੀਆਂ ਸਨਸਟ੍ਰੋਕ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਦਰਦ ਨਾਲ ਮਰ ਗਈਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਹਥੇਲੀਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੜ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਜਿਉਂਦੇ ਕੋਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਰਗੜਿਆ ਹੋਵੇ, ਇੱਕ ਪਿਆਸ ਜੋ ਤੇਜ਼ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸੜਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਰੀਜ਼ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਾ ਸੀ: ਖੂਹਾਂ ਜਾਂ ਜਮਨਾ ਨਦੀ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਪਾਣੀ ਸੀ ਜੋ ਮੀਲਾਂ ਤੱਕ ਸੁੱਕੇ ਅਤੇ ਰੇਤਲੇ ਸਨ। ਡੀਹਾਈਡ੍ਰੇਟਿਡ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਵਾਰ ਡਿਲੀਰੀਅਮ ਕੰਬਣੀ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਇਸ ਲਈ ਮਰ ਗਏ ਕਿਉਂਕਿ, ਪਿਆਸ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਠੰਡੇ ਹੋਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ ਵੱਡੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਣੀ ਪੀ ਲਿਆ। ਕਿਉਂਕਿ ਅੰਦਰੂਨੀ ਜੀਵ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਇਲਾਜ ਅਤੇ ਸੋਖਣ ਦੀ ਇੰਨੀ ਵੱਡੀ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਮੰਗ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੇ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਲਟੀਆਂ ਆਈਆਂ ਅਤੇ ਉਹ ਕੋਮਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਿਸ ਤੋਂ ਠੀਕ ਹੋਣਾ ਇੱਕ ਦੁਰਲੱਭ ਘਟਨਾ ਸੀ।
ਫਿਰ ਜੂਨ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੰਦਰਵਾੜੇ ਵਿੱਚ ਸੁੱਕੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਿਆ। ਨਦੀ ਦਾ ਪਾਣੀ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ, ਅਤੇ ਵਧਦਾ ਰਿਹਾ, ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਇਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਹੁਮਾਯੂੰ ਦੇ ਮਕਬਰੇ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਦੇ ਦਰਗਾਹ ਦੀਆਂ ਕੰਧਾਂ 'ਤੇ ਖੇਡਣ ਅਤੇ ਮਖੌਲ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਦਿੱਲੀ ਗੇਟ ਅਤੇ ਹਜ਼ਰਤ ਨਿਜ਼ਾਮੁਦੀਨ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨੀਵੇਂ ਪਿੰਡ ਨਕਸ਼ੇ ਤੋਂ ਹਟ ਗਏ। ਪਰ ਫਿਰ, ਤੇਜ਼ ਸੂਰਜ ਫਿਰ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਹਾਲਾਂਕਿ ਗਰਮ, ਪੱਛਮੀ ਹਵਾ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ। ਮੀਂਹ ਅਤੇ ਹੜ੍ਹ ਕਾਰਨ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਏ ਸੈਂਕੜੇ ਘਰ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੁੱਕ ਗਏ, ਅਤੇ ਫਟ ਗਏ ਅਤੇ ਢਹਿ ਗਏ। ਗਰਮ ਹਫ਼ਤੇ ਜਾਂ ਦਸ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬਰਸਾਤੀ ਹਮਲਾ ਹੋਇਆ। ਲੱਕੜ, ਮਿੱਟੀ, ਚਿੱਕੜ, ਉਖਾੜੇ ਹੋਏ ਦਰੱਖਤ, ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ, ਸਭ ਸੜਨ ਅਤੇ ਸੜਨ ਲੱਗ ਪਏ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਨਾ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਬੁਰੀ, ਅਸਹਿਣਯੋਗ ਬਦਬੂ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਸਗੋਂ ਸਤ੍ਹਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਦੂਸ਼ਣ

ਅਤੇ ਇਸਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੂਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਦੇ ਖ਼ਤਰੇ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਹੈਜ਼ਾ, ਗਰਮ, ਗਿੱਲੇ, ਗਿੱਲੇ ਮੌਸਮ ਦਾ ਕਹਿਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਮੰਗੋਲਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭੀੜ ਵਾਂਗ ਲੈ ਗਿਆ। ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਮਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਮੀਰਾਂ ਨੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਗਰੀਬ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਛੱਡ ਦਿੱਤੇ ਗਏ, ਅਤੇ ਰਵਾਇਤੀ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਰਾਹਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅਸਫਲ ਰਹੇ, ਮਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਸਫਾਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੋ ਗਏ, ਫਿਰ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੈਰ-ਮੌਜੂਦ ਸਨ। ਬੈਕਅੱਪ ਡਰੇਨੇਜ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ, ਸੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਲਾਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹਟਾਉਣ ਅਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਜਾਂ ਬੰਦ ਪਖਾਨਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਚੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਹੜ੍ਹ ਤੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸੀ, ਪਰ ਬਾਰਿਸ਼ ਤੋਂ ਨਹੀਂ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਅਤੇ ਕੈਂਪ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਲਗਭਗ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤਰ ਵੱਲ ਨੀਵੀਂ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਹੈਜ਼ਾ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲਗਭਗ ਅੱਧੀ ਆਬਾਦੀ ਨੂੰ ਸੰਕਰਮਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਨਾ ਕਿ ਸਿਰਫ਼ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨਾਬਾਦ ਨੂੰ।
9 ਜੁਲਾਈ 1856 ਦੀ ਸਵੇਰ ਨੂੰ, ਗਾਈਡ ਟੂ ਦ ਵਰਲਡ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੇ ਮਤਲੀ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ ਜੋ ਜਲਦੀ ਹੀ ਮਤਲੀ, ਉਲਟੀਆਂ ਅਤੇ ਹਲਕਾ ਬੁਖਾਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਖਾਲੀਪਣ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਖਾਧਾ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਨਿੱਜੀ ਡਾਕਟਰ, ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨਕੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਬੁਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੇ ਪਿਤ ਦੇ ਸੁਭਾਅ, ਉਸਦੀ ਆਮ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਖਾਲੀਪਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹੋਏ, ਨਿਦਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਇਹ ਪਿਤ ਦੇ ਵਹਾਅ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਹਲਕਾ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਸਾਦਾ ਸੂਪ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਲਈ, ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਇਆ ਕਿ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਨਿਰਧਾਰਤ ਭੋਜਨ ਦੇਣ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ, ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਖੁਆਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਨੇ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸਨੂੰ ਖੁਆਇਆ ਗਿਆ ਸੀ ਉਹ ਸਭ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਉਲਟੀਆਂ ਇੱਕ ਘੰਟੇ ਤੱਕ ਜਾਰੀ ਰਹੀਆਂ; ਫਿਰ ਮਰੀਜ਼ ਕੋਮਾ ਵਿੱਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਹ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਕਾਰਨ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸਨੇ ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਵੱਡੀ ਆਂਦਰ ਵਿੱਚ ਰੁਕਾਵਟ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ, ਜਿਸ ਲਈ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਗਰਮ ਐਨੀਮਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਦਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਹੀਂ ਪਿਆ; ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਆਪਣੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੁੜ ਗਿਆ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਕੋਮਾ ਡੂੰਘੀ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਉਸਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਸਵੇਰੇ ਛੇ ਵਜੇ ਦੇ ਕਰੀਬ, ਉਹ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ।

ਸਾਰੀ ਹਵੇਲੀ ਸਦਮੇ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਅਤੇ ਘਬਰਾਹਟ ਦੀਆਂ ਉੱਚੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ ਕੰਬ ਗਈ। ਹਰ ਕੋਈ ਹੈਰਾਨ ਸੀ; ਲੋਕ, ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਰੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਚੀਕ ਰਹੇ ਸਨ, 'ਕੀ ਹੋਇਆ? ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?' ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਅਫਵਾਹ ਕਾਰਖਾਨੇ ਵਿੱਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆ ਗਈ। ਮੁੱਖ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇਣ ਲਈ ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨਕੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਵਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜਾ, ਮੌਜੂਦਾ ਇਲਾਜ ਤੋਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆ ਕੇ ਜਾਂਚ ਕਰੇ ਅਤੇ ਦਵਾਈ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਫਵਾਹਾਂ ਲਗਭਗ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਕਾਸੀ ਸਾਲਾ ਸਮਰਾਟ ਕੋਲ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਬਿਮਾਰੀ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ ਸੀ।
ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਾਰਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਦੇ ਲੱਛਣ ਹੈਜ਼ਾ ਦੇ ਲੱਛਣਾਂ ਨਾਲ ਲਗਭਗ ਕੁਝ ਵੀ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਸਬੂਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਰੋਸੇਯੋਗ ਬਿਰਤਾਂਤ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵੀ ਫੁਸਫੁਸਾਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਇੱਕ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਮਰਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਹੈਜ਼ਾ ਕਈ ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਹਿਰ ਬਿਨਾਂ ਸ਼ੱਕ ਇਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਸੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ, ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਫੁਸਫੁਸਾਇਆ, 'ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰੋ। ਮੇਰਾ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੈ। ਉਹ ਮਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।' ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਇਕੱਲੀ ਹੱਸ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਚੀਕਿਆ, 'ਉੱਥੇ! ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਹੈ! ਹੁਣ ਕੋਈ ਵੀ ਮੇਰੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਬਣਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਦਾ!'
ਜਦੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੂੰ ਆਮ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਮਰੱਥ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਸੰਵੇਦਨਾ ਭੇਜੀ। ਉਸਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਅਧਿਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਮੌਸਮ ਗਰਮ ਅਤੇ ਨਮੀ ਵਾਲਾ ਸੀ; ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਦੇਰੀ ਨਾ ਕਰਨਾ ਫਾਇਦੇਮੰਦ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਬਰ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਤੁਰੰਤ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਗਏ। ਵਜ਼ੀਰ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਉਸਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵਿੱਚ, ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਉਹ ਬੇਦਖਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਤਨੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਇੱਕ ਘੁਸਪੈਠੀਆ ਸਮਝਦੀ ਸੀ, ਹਾਤਿਮ ਜ਼ਮਾਨੀ ਬੇਗਮ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਰੋਂਦੀ ਹੋਈ ਆਈ, ਉਸਦੇ ਵਾਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਮ੍ਰਿਤਕ ਪਤੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਸੱਤ ਵਾਰ ਘੁੰਮੀ, ਇੱਕ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹ ਉਸਦੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਦੇਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਮੌਜੂਦ ਕੁਝ

ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਅਜਿਹੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਸਨ।
ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ, ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਸ਼ਹਿਰ ਤੋਂ ਆਏ; ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨਜ਼ੀਰ, ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਵਿਵਹਾਰ ਅਤੇ ਡੂੰਘੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਵਿਗੜਦੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੰਝੂ ਨਹੀਂ ਰੋਕ ਸਕਿਆ। ਉਹ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਗਾ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਜਾਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਅਕਬਰੀ ਖਾਨਮ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਉਸਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਚੁੰਮਿਆ, ਅਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਬੀਬੀ, ਸਬਰ ਰੱਖੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ।'
ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਬਾਰੀ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਈ, ਉਸਨੂੰ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਸਹਾਰਾ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬੇਹੋਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੂੰ ਨਹਾਇਆ ਗਿਆ, ਪੂਰੇ ਰਸਮ ਅਤੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਕਫ਼ਨ ਪਾਇਆ ਗਿਆ, ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਛਿੜਕ ਕੇ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਨੱਕ ਹੇਠ ਔਸ਼ਧੀ ਜੜ੍ਹੀਆਂ ਬੂਟੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਚਾਰਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਤਾਬੂਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ, ਫਿਰ ਤਾਬੂਤ ਨੂੰ ਨਲਕੀ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।
ਮੁਨਸ਼ੀ ਫੈਜ਼ੂਦੀਨ, ਆਪਣੀ ਬਜ਼ਮ-ਏ-ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ, ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:
ਨੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ ਰੇਸ਼ਮ ਨਲਕੀ ਉੱਤੇ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੁੱਤਰ, ਭਤੀਜੇ, ਮੁੱਖ ਰਈਸ, ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਅੱਧਾ ਚਿਹਰਾ ਲੁਕਾ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ, ਭਰਪੂਰ ਹੰਝੂ ਵਹਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਨਲਕੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਰਾਹਗੀਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤੱਕ ਹਿਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਪਾਇਆ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਹਮਣੇ, ਸਮਰਾਟ ਦੇ ਮੋਹਰੀ ਦਸਤੇ ਦਾ ਘੋੜਸਵਾਰ ਆਪਣੀਆਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਉਲਟਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵੱਡੇ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਢੋਲ ਉਲਟੇ ਰੱਖੇ ਹੋਏ ਸਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ, ਦੁੱਧ ਅਤੇ ਭਗਵਾ ਰੋਟੀ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਨਾਲ ਲੱਦੇ ਹੋਏ ਹਾਥੀ, ਜੋ ਦਾਨ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣੇ ਸਨ; ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਪੂਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੜ੍ਹ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ; ਮਰਦ, ਔਰਤਾਂ ਉੱਚੀ ਅਤੇ ਲੰਬੀਆਂ ਰੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕਾਰਟੇਜ ਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ ਪਹੁੰਚਿਆ; ਤਾਬੂਤ ਵਾਲੀ ਨਲਕੀ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਤਲਾਅ ਦੇ ਨੇੜੇ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਲੋਕ ਉੱਥੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਫਿਰ ਨਲਕੀ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਾਹਰ ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਈ, ਸਿਰਫ਼ ਮੁੱਖ ਸੋਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਸਨ। ਦਫ਼ਨਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮਹਿਰੌਲੀ ਵਿੱਚ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ

ਹੋਇਆ। ਛੋਟੇ ਅਤੇ ਵੱਡੇ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਸਿੱਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਕਦ ਤੋਹਫ਼ੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਮੁਰਦਿਆਂ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਕਬਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਲ ਲਪੇਟੀ ਗਈ। ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇੱਕ ਹਾਫਿਜ਼ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ; ਕਬਰ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਇੱਕ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਅੰਤਿਮ ਸੰਸਕਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਆਮ ਭੋਜਨ [ਸੋਗ ਵਾਲੇ ਘਰ] ਭੇਜਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ।
ਸਾਹਿਬ-ਏ ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ, ਗਾਈਡ ਟੂ ਦ ਵਰਲਡ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਸੁਲਤਾਨ ਗੁਲਾਮ ਫਖਰੂਦੀਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਸ਼ਾਹ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ 10 ਜੁਲਾਈ 1856 ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਖਵਾਜਾ ਕੁਤਬ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਹਿਲੇ ਦੀ ਕਬਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਦਫ਼ਨਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਦਾਘ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕ੍ਰੋਨੋਗ੍ਰਾਮ ਰਚਿਆ ਸੀ:
ਸੁਲਤਾਨ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਲਈ ਦੁੱਖ ਆਤਮਾ ਦਾ ਦੁੱਖ ਸੀ; ਇਸ ਲਈ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਜਗ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ। ਜਦੋਂ ਦੁਖੀ ਦਿਲ ਨੇ ਉਸਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਸਾਲ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ, ਤਾਂ ਦਾਘ ਨੇ ਦੋ ਸੌ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰ ਦਰਦ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। 212 x 6 = 1272 = 1856 ਭਾਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਇੱਕ ਕਾਫ਼ੀ ਯੋਗ ਕ੍ਰੋਨੋਗ੍ਰਾਮ ਸੀ: 'ਸਾਹ' ਲਈ ਸ਼ਬਦ 'ਆਹ' ਹੈ ਅਤੇ ਇਸਦਾ ਸੰਖਿਆਤਮਕ ਮੁੱਲ 6 ਹੈ; ਇਸਨੂੰ 212 ਨਾਲ ਗੁਣਾ ਕਰੋ ਅਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ 1272 ਮਿਲੇਗਾ, ਉਹ ਤਾਰੀਖ ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਸਦੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਲਈ ਰਵਾਨਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

68

ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਸੋਗ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਅਤੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਸਰਕਾਰੀ ਸੋਗ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਸਮਾਂ ਗੁਆਇਆ ਨਹੀਂ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਹਾਰਾਜਾ 'ਤੇ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨੇ ਜਾਣ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਮਾਣਯੋਗ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਰਸਮੀ ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਲਈ ਦਬਾਅ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਇਸ ਵਿਚਾਰ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਵੇਂ ਮੋਰਚੇ ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਬਹੁਤ ਬੁੱਢਾ ਸੀ, ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਹੌਸਲੇ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤੱਕ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਦਰਅਸਲ, ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੁਆਰਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸੌਦੇ ਨੇ ਇਸ ਸਕੋਰ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਲਈ ਉਸਦਾ ਪਿਆਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਸਵਾਲ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।
ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਉਸਦੇ ਲਈ ਪਿਆਰ ਸਿਰਫ਼ ਰਸਮੀ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੰਧਨ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਸੁਆਰਥੀ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋਲਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨਾਲ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਮਹਿਮਾ ਮਹਾਨ ਜਮਸ਼ੇਦ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਸੀ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਰੋਮਾਂਚ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਨਾਲੋਂ ਮਾਨਸਿਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ: ਕੀ ਇਹ ਸੱਚਮੁੱਚ ਸਨਸਨੀਖੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਵਿਆਹ ਪੂਰੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਹੋਣਾ? ਪਰ ਉਹ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ, ਜੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ: ਉਸਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਪਤੀ ਰਾਜਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਿਰਫ਼ ਨਾਮ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੱਤਵਾਂ ਦਹਾਕਾ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਦੁਨੀਆਂ ਜਾਂ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੀ ਉਮੀਦ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ, ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਮਲ, ਪਿਆਰ ਭਰਿਆ, ਸੂਝਵਾਨ ਵਿਵਹਾਰ ਦੇਖਿਆ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਅਤੇ ਸੁਭਾਅ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਵਿਆਹੁਤਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣ ਦੇ ਯੋਗ

ਪਾਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਦਿਲ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਨਰਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਨਰਮ ਕੋਨਾ ਉਸਦੇ ਸੁੰਦਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪਤੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਥਾਨ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਤੇ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਵਿਚਕਾਰ ਸਮੀਕਰਨ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਪਤੀ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜੋ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਵਿੱਚ ਲਗਾਤਾਰ ਗੈਰ-ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਜਵਾਨੀ ਅਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦੁਆਰਾ ਘੇਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਸੀ; ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਲਈ ਆਪਣੀ ਮਨਪਸੰਦ ਪਤਨੀ ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਅੰਦਾਜ਼ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ।
ਪੂਰੀ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਪ੍ਰੈਜ਼ੈਂਸ ਆਫ਼ ਦ ਐਕਸਲਟੇਡ ਡਿਗਨਿਟੀ ਨੇ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਤਰ ਭੇਜਿਆ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਨੇ ਅਸਥਾਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਸਮਰਾਟ ਨਾਲ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਬੰਧਾਂ 'ਤੇ ਸਨ, ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕਿਉਂਕਿ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਉਹ ਬਦਨਾਮ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰੀ, ਮੁਕੱਦਮੇ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਦਿਲਾਵਰ-ਉਲ ਮੁਲਕ ਨਵਾਬ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦੌਰਾਨ ਨਿਰਪੱਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇੰਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ, ਫਿਰਦੌਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਸਮਰਾਟ ਅਕਬਰ ਸ਼ਾਹ II ਨੂੰ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਨਾ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨੇ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਈਮਨ ਫਰੇਜ਼ਰ ਕੋਲ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਨੂੰ ਭੇਜਣ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬੇਅਰਾਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ ਬਾਰੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਜੋ ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸਦੀ ਵਿਲੱਖਣ ਵੰਸ਼ ਉੱਤੇ ਖਾਸ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਕਈ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਾਸੇ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ, ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਇੱਕ ਕਾਗਜ਼ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ ਨੂੰ ਵਾਰਸ ਐਲਾਨੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਸਹਿਮਤ ਸਨ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਵੈਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਬਹਾਦਰ, ਜੋ ਕਿ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਨੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਦਸਤਖਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ, ਇਹ ਐਲਾਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉੱਤਰਾਧਿਕਾਰੀ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਜਵਾਨ ਬਖ਼ਤ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ। ਪਰ ਫੈਸਲਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਜਿੱਥੇ ਇਹ ਮਾਇਨੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ: ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਫ਼ਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਮਰਾਜ ਅਤੇ ਸਮਰਾਟ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਲਈ ਦ੍ਰਿੜ ਸੀ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਨਾਲ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਮਝੌਤਾ ਇਸ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਸੀ।
ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਜਵਾਨ ਬਖਤ ਦੇ ਸਮਰਥਨ ਵਿੱਚ ਭੇਜੇ ਗਏ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਪਟੀਸ਼ਨਾਂ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਸੀ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਆਗਰਾ ਵਿਖੇ ਲੈਫਟੀਨੈਂਟ ਗਵਰਨਰ

ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ, ਜਿੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਿਕਾਰਡ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਮ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਲਈ ਚਾਲੀਵੇਂ ਦਿਨ ਦੇ ਸੋਗ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੀ। ਚਿੱਟੇ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖੇ ਨੋਟਿਸ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਮੁੱਖ ਆਰਕੀਟੈਕਟ ਨੇ ਕਬਰ ਦੇ ਇੱਕ ਕੋਨੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੱਤਾ - ਇੱਕ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਢੇਰ ਜੋ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ - ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਗੁਲਾਬ ਜਲ, ਕੇਓੜਾ ਪਾਣੀ ਅਤੇ ਅਤਰ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਇਸ 'ਤੇ ਚਿਣਾਈ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ, ਅਤੇ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਬਰ ਪੱਥਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਅਤੇ ਬਣਾਇਆ; ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਕਬਰ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਤਵਿਜ਼' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਬਣਾਈ ਗਈ ਅਤੇ ਉੱਪਰ ਰੱਖੀ ਗਈ; ਉਸਨੇ ਕਬਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਨੀਵਾਂ ਟ੍ਰੇਲਿਸਵਰਕ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਅਤੇ ਬਣਾਇਆ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ, ਉਸਨੇ ਕਬਰ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਚਿੱਟੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਵਿੱਚ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਕਬਰੇ ਦਾ ਕੰਮ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।
ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨਤਾਲੀਵੀਂ ਰਾਤ ਨੂੰ, ਸਾਰੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮ੍ਰਿਤਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਜਿੱਥੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਮਾਰਗਦਰਸ਼ਕ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ: ਭੋਜਨ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਥਾਲੀਆਂ; ਨਵੇਂ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਪਹਿਰਾਵਾ; ਇੱਕ ਸ਼ਾਲ; ਇੱਕ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਮੈਟ; ਮਾਲਾ ਦੇ ਮਣਕਿਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਸੈੱਟ; ਜੁੱਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ ਨਵਾਂ ਜੋੜਾ; ਇੱਕ ਕੰਘੀ; ਇੱਕ ਨਿੰਮ ਦੀ ਟਹਿਣੀ, ਜੋ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਬੁਰਸ਼ ਵਜੋਂ ਵਰਤੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਇਹ ਸੱਤ ਵੱਡੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ ਵਿੱਚ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਚੀਨ ਅਤੇ ਤਾਂਬੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੂਰਾ ਰਾਤ ਦਾ ਖਾਣਾ ਸੀ; ਚਮਚੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਭਾਂਡੇ; ਇੱਕ ਚਾਂਦੀ ਦੀ ਟ੍ਰੇ; ਭੋਜਨ ਦੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ ਨੂੰ ਢੱਕਣ ਲਈ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਮੇਜ਼ ਕੱਪੜਾ; ਇਸ਼ਨਾਨ ਲਈ ਇੱਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਘੜਾ; ਇੱਕ ਧੋਣ ਵਾਲਾ ਬੇਸਿਨ। ਦੋ ਵੱਡੀਆਂ, ਲਾਲ ਅਤੇ ਹਰੀਆਂ ਮੋਮਬੱਤੀਆਂ, ਹਰੇਕ 1¼ ਮਣ (ਲਗਭਗ 105 ਪੌਂਡ) ਰਿਫਾਈਂਡ ਲਾਰਡ ਅਤੇ ਮੋਮ ਦੀਆਂ ਬਲਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ, ਮ੍ਰਿਤਕ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਬਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਹਵਾ, ਬਡੇਲੀਅਮ ਸਟਿਕਸ ਅਤੇ ਲੋਬਾਨ ਦੇ ਧੂੰਏਂ ਨਾਲ ਭਰੀ ਹੋਈ, ਵਿਰਲਾਪ ਅਤੇ ਰੋਣ ਨਾਲ ਗੂੰਜਦੀ ਰਹੀ। ਸਵੇਰੇ, ਸਾਰੇ ਮਰਦ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆਪਣੀ ਉੱਤਮ ਮੌਜੂਦਗੀ ਕਬਰ 'ਤੇ ਲੈ ਗਏ ਜਿਸ 'ਤੇ ਚਾਰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਥੰਮ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਛਤਰੀ ਲਟਕਾਈ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਟੈਸਟਰਾਂ 'ਤੇ ਉੱਤਮ ਕਬਰ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਰੀ ਪਰਦਾ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਿਰ ਕਬਰ ਨੂੰ ਖੁਦ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕਬਰ-ਕਵਰ ਨਾਲ ਢੱਕਿਆ ਗਿਆ ਸੀ; ਢੱਕਣ 'ਤੇ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਤਾਰਾਂ ਲਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜੋ ਬ੍ਰੋਕੇਡ ਉੱਤੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਛੋਟੀ ਚਾਦਰ ਵਾਂਗ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਭੋਜਨ, ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਦੀ ਸੇਵਾ, ਅਤੇ

ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕਬਰ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ; ਜੁੱਤੀਆਂ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਫਿਰ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਖੇਤਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ; ਜ਼ੇਨਾਨਾ ਦੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਲਈ ਪਰਦੇ ਲਗਾਏ ਗਏ ਸਨ ਜੋ ਰੋਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਲ ਖੋਲ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਰੋਈਆਂ ਅਤੇ ਵਿਰਲਾਪ ਕੀਤਾ। ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ, ਸੋਗ ਦੀ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਸਾਰੇ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਇਲਾਇਚੀ ਦਾਣੇ ਵੰਡੇ ਗਏ। ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਗਾਈਆਂ ਗਈਆਂ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ, ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਗਰੀਬਾਂ ਲਈ ਭੋਜਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪਾਸ, ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਸੋਗ ਦੀ ਆਖਰੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਫਿਰ ਖਾਣੇ ਦੀਆਂ ਟ੍ਰੇਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਭੋਜਨ, ਕੱਪੜੇ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਖਵਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਦਰਗਾਹ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਫਿਰ ਸਾਰੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਅਤੇ ਬੇਗ਼ਮ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।
ਲਗਾਤਾਰ ਰੋਣ ਕਾਰਨ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸੁੱਜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਨੇ ਆਖਰੀ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਉਹ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੀ ਸੀ; ਨਾ ਹੀ ਉਸਨੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਰ ਚੌਰਸ ਖਾਣਾ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸਦੀ ਆਦਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਫਰਸ਼ 'ਤੇ ਸੌਂਦੀ ਅਤੇ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕ ਵਾਰ ਹੀ ਕੁਝ ਮੋਟਾ ਭੋਜਨ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ, ਉਹ ਇੰਨੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਉਸਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਅਤੇ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਘੱਟ ਹੀ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਅਪਵਾਦ ਉਦੋਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾਰਾ ਬਖਤ ਬਹਾਦਰ, ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ, ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਮੌਜੂਦ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੂੰ ਕਬਰ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਸੋਗ 'ਤੇ, ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਸੋਗ 'ਤੇ, ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਸੋਗ 'ਤੇ।
ਇਹ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਵਿਡੰਬਨਾ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਉਹ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਖੁਸ਼ ਅਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸਮਾਰੋਹ ਕਿੰਨੇ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਨ, ਅਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਵਿਛੜੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸੋਗ ਦੇ ਸੱਚੇ ਭਾਵਨਾਤਮਕ ਵਿਸਫੋਟ। ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ, ਇਹ ਰਸਮੀ ਅਤੇ ਦਿਲੋਂ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਉਸਦੇ ਲਈ ਉਸ ਏਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸਨ ਜੋ ਕਿ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਵਿਅਕਤੀਵਾਦੀ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਲਈ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਥਾਈਤਾ ਅਤੇ ਨਿਰੰਤਰਤਾ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ; ਅਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਇੱਕ ਇੱਛਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੀਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਕਿ ਇੱਕ ਇੱਛਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਜੋ, ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਹਿੰਦ-ਇਸਲਾਮੀ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਵਿੱਚ, ਹਮੇਸ਼ਾ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ, ਅਣਗੌਲਿਆ ਮਰਨਾ ਕਿਸਮਤ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਦੋਵੇਂ ਮਿਲ ਗਏ ਜਾਪਦੇ ਸਨ: ਸਥਾਈਤਾ ਅਤੇ ਸੱਚਮੁੱਚ ਇੱਛਤ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਦਰਜਾ।

ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ, ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਲੰਬੀ ਉਮਰ ਅਤੇ ਕਿਸਮਤ ਦੀ ਉਚਾਈ ਲਈ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਸਰਪ੍ਰਸਤਾਂ ਦੀ ਛਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ।'
ਜ਼ੀਨਤ ਮਾਹਲ, ਇੰਨੀ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਗੱਲ ਬਦਲੀ। 'ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ, ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ?'
ਹੁਣ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉੱਚਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪਿੱਠ ਅਤੇ ਗਰਦਨ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਕਰਕੇ ਰਾਣੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਵੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। 'ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਅਤੇ ਸਥਿਤੀ ਤੁਹਾਡੇ ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ।' 'ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਸਦੇ ਅਪਾਰਟਮੈਂਟ ਖਾਲੀ ਕਰਨੇ ਪੈਣਗੇ।'
'ਸ਼ਾਇਦ ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਸ਼ੌਕਤ ਮਾਹਲ ਵੀ ਹਾਂ।'
"ਤੂੰ ਸ਼ੌਕਤ ਮਾਹਲ ਸੀ," ਜ਼ੀਨਤ ਮਾਹਲ ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬੇਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ। "ਹੁਣ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈਂ।"
'ਇਹ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਖਿਤਾਬ ਕਿਸਨੇ ਦਿੱਤਾ।'
'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਰਮ ਵਿੱਚ ਨਾ ਰਹਿ। ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਭੋਲੇ ਅਤੇ ਕੋਮਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਪੈਰ ਜਮਾਉਣ ਲਈ ਭਰਮਾਇਆ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤੈਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰੀ ਗਿਣਿਆ ਜਾਵੇਗਾ। ਫਿਰ, ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਚੰਗੀ ਕਿਸਮਤ ਨਾਲ, ਉਹ ਗਰੀਬ ਬਿੱਲੀ ਕੈਨਰੀ ਨੂੰ ਨਿਗਲ ਗਈ। ਅਤੇ ਤੂੰ, ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਰਾਣੀ ਬਣਨ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ 'ਤੇ ਸ਼ਰਾਬੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਤੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਨੇ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੇ ਮਹਿਲ ਚਬਾ ਕੇ ਮਿੱਟੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪਰ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਸਰਵ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਗੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੈ...'
ਵਜ਼ੀਰ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕਿਆ, ਹੁਣ ਪ੍ਰੋਟੋਕੋਲ ਤੋੜਿਆ ਅਤੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਧੀਮੀ ਪਰ ਦ੍ਰਿੜ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿੱਚ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠਲੀ ਧੂੜ ਦੀ ਵੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਵਿਧਵਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਨੇਰੀ ਕਾਲ ਕੋਠੜੀ ਵਿੱਚ ਗੁਜ਼ਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਹੀ ਸੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਉਠਾਇਆ।'

"ਹਾਂ, ਪਰ ਹੁਣ ਜਿਸਨੇ ਤੈਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਅਸਮਾਨ 'ਤੇ ਉਠਾਇਆ, ਉਹ ਖੁਦ ਮਿੱਟੀ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਹੈ," ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਤੜਫਦੇ ਹੋਏ ਕਿਹਾ। "ਹੁਣ ਤੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਉਹੀ ਬੇਕਾਰ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਕਣ ਹੈਂ ਜੋ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੀ।"
‘ਪਰ, ਤੁਹਾਡਾ ਸਤਿਕਾਰ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਉੱਚੀ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਦਾ ਵਿਅੰਗ ਉੱਥੇ ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਛਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ‘ਮੈਂ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਵਜੋਂ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਰਹਾਂਗੀ। ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣ ਦਿਓ, ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰਾਜੇ ਹੋਣ ਦਿਓ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਉਸ ਛੱਤਰੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹਟਾ ਸਕਦਾ।’
'ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?' ਜ਼ੀਨਤ ਮਾਹਲ ਨੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ। 'ਅਸੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਕਰਾਂਗੇ!'
‘ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ, ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੁਆਰਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦਬਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਜੋ ਕਿ ਰੱਬ ਦੇ ਪੁਕਾਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਅਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। ‘ਪਰ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿਓ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਦਾਸੀ ਤੋਂ ਕਿਹੜੀ ਸੇਵਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ? ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿਆਰ ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਹੈ।’
'ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਾਡੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਵੀ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀਆਂ ਰਾਣੀ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਉਹ ਮੁਕਟ ਚਮਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸਨੇ ਨੂਰਜਹਾਂ ਅਤੇ ਅਰਜੁਮੰਦ ਬਾਨੋ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾਇਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਿਆਰੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਫਖਰੂ ਦਾ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਲੈਣਾ ਇੱਕ ਇਲਾਹੀ ਸੰਕੇਤ ਹੈ। ਅੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਪਰਦੇਸੀ ਤਖਤ ਅਤੇ ਤਾਜ ਦਾ ਵਾਰਸ ਬਣੇ।'
'ਤਾਜ ਅਤੇ ਤਖਤ ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੁਹਾਡਾ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਹੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਵਾਰਸ ਵਜੋਂ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਸਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦਾ ਰੰਗ ਗੁਆਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ, ਉਸਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਤੇ ਫਤਹਿੁਲ ਮੁਲਕ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਜਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਨੇ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਝੂਠੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਖੁਆਇਆ ਸੀ? ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਮਾਇਨੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ ਸੀ; ਨਤੀਜਾ ਫਿਰ ਵੀ ਉਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇੱਕ ਡੂੰਘਾ ਸਾਹ ਲਿਆ, ਆਪਣੇ ਸਾਹ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ

ਧੜਕਣ ਨੂੰ ਢਿੱਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਪਰ ਇੱਕ ਸਪੱਸ਼ਟ, ਅਡੋਲ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, 'ਮਹਾਨ ਰਾਣੀ, ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸਧਾਰਨ ਤੱਥ 'ਤੇ ਸੋਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ? ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਅਤੇ ਬੇਕਾਰ ਵਿਧਵਾ ਤੋਂ ਇੰਨੇ ਵੱਡੇ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕੀ ਸਹਾਇਤਾ ਜਾਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਫਿਰ, ਜਦੋਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਬਹਾਦਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਗਰੀਬ ਪੁੱਤਰ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਕੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ? ਰੱਬ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ।'

'ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਰੀਬ ਅਤੇ ਮਾਂਹੀਣ, ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਹੁਣ ਪਿਤਾਹੀਣ ਵੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਭੋਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯੋਜਨਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਭਰਮਾਉਣ ਦੀ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚ ਰਹੇ ਹੋ।' 'ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖੇ; ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਇੱਕ ਯੋਗਤਾ ਵਾਲਾ ਨੌਜਵਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਮਜ਼ਬੂਤ ਦਿਮਾਗ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ ਹੈ।'
'ਛੋਟੀ ਬੇਗਮ, ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਸਾਡੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣੂ ਹਾਂ। ਪਰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਨੇੜਲੀ ਦੋਸਤੀ ਕੋਈ ਗੁਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
'ਮਾਨ ਜੀ ਕੋਲ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਮਹਾਬਲੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣਾ ਕੇਸ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਬੇਗੁਨਾਹੀ ਸਾਬਤ ਕਰ ਸਕਾਂ।'
'ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹਜ਼ੂਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ। ਇਹ ਉਸਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹਵੇਲੀ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ,' ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਠੰਡੇ ਅੰਤ ਨਾਲ ਕਿਹਾ। 'ਤੁਸੀਂ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਚਾਹੇ ਤਾਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੂੰ ਵੀ।'
ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ, ਵਜ਼ੀਰ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਤੋਂ ਇੰਨੀ ਸਸਤੀ ਅਤੇ ਅਚਾਨਕ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਦੀ ਉਮੀਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੀ ਗੱਲ ਜੋ ਉਸਨੇ ਉਮੀਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਉਹ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਤੀਜੇ ਵਾਰਸ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਖਾਲੀ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪਰਦੇਸੀ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਸਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਕੁਝ ਤੰਗ, ਹਵਾ ਰਹਿਤ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇਗਾ; ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣਾ ਭੱਤਾ ਗੁਆ ਦੇਵੇਗਾ, ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਭੱਤਾ ਘਟਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ; ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ, ਜੋ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਵਾਂਗ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਸਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਭੈੜੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਸਨੇ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਕੱਢੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਸ਼ਾਇਦ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ, ਵਜ਼ੀਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਘਾਟੇ ਵਿੱਚ ਪਾਇਆ, ਨਵੀਂ ਆਫ਼ਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਵਿੱਚ ਅਸਮਰੱਥ, ਜੋ ਕਿ ਕਿਆਮਤ ਦੇ ਦਿਨ ਵਾਂਗ ਉਸ ਉੱਤੇ ਆਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਜਾਂ ਸੰਘਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰਾਣੀ ਉਸ ਉੱਤੇ ਉਸਦੇ ਜਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਰਚਣ ਦਾ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਦੋਸ਼ ਲਗਾਉਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ। ਦਰਅਸਲ, ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਉਸਦੇ ਲਈ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਬਦਤਰ ਬਣਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਅਸੰਭਵ ਸੀ; ਪਰ ਜੇ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਸਕਦੀ ਵੀ, ਤਾਂ ਇਹ ਉਹ ਸੀ, ਪਰਦੇਸੀ, ਵਿਧਵਾ, ਜਿਸਦੇ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕ ਇਤਿਹਾਸ ਸੀ, ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਮਹਾਬਲੀ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਸੰਦੀਦਾ ਵਿਅਕਤੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਮੁੱਖ ਖੁਸਰਾ ਮਹਿਬੂਬ ਅਲੀ ਖਾਨ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਕੋਲ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੰਭਾਵਨਾ ਸੀ ਅਤੇ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਅਤੇ ਹਾਰ ਦਾ ਹਰ ਮੌਕਾ ਸੀ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਾਣੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਢੇਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪਰ ਉਹ ਅੱਸੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੁੱਢਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਅੰਦਰਲੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ 'ਤੇ ਛੱਡਣਾ ਪਸੰਦ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਅਜਿਹੇ ਮਾਮਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨਜਿੱਠਣ ਲਈ ਸਰੀਰਕ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਊਰਜਾ ਦੀ ਘਾਟ ਸੀ। ਇਹ ਉਮੀਦ ਕਰਨਾ ਵਿਅਰਥ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਛਾਲੇਗਾ ਜੋ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਪਾੜ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਕਿੰਟਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਸੋਚ ਉਸ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ ਜੋ ਉਸਨੇ ਹੁਣ ਕਿਹਾ, 'ਮੈਂ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਰਾਜਾ ਜਾਂ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੁਕਮ ਦੇਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੇਗਾ। ਸਿਰਫ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਤੱਕੜੇ ਹੀ ਹੋਣਗੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਕੁਰਾਨ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਰਵਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਦੇ ਵਾਕ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ: "ਉਸ ਦਿਨ, ਹੁਕਮ ਸਿਰਫ਼ ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਧਿਕਾਰ ਹੋਵੇਗਾ।" ਅੱਲ੍ਹਾ ਦਿਲਾਂ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਅਤੇ ਭੇਦ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੌਕਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮਹਾਰਾਣੀ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿੱਚ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬੀਜ ਕਿਸਨੇ ਬੀਜੇ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਧੰਨ ਧੰਨ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਲਈ, ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਅਤੇ ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਲਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।'
"ਬੱਸ ਇਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ," ਜ਼ੀਨਤ ਮਾਹਲ ਨੇ ਇੱਕ ਸੁੱਕੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿਹੀ ਜੇਤੂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। "ਪਰ ਰੱਬ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਦੇ ਹੁਕਮਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਦੇਰੀ ਦੇ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

'ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ, ਇਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਉੱਠੀ। ਉਸਨੇ ਉੱਠਣ ਜਾਂ ਹਜ਼ੂਰੀ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਬਰਖਾਸਤਗੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ ਮੰਗੀ। 'ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਹੁਣ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਪਰਛਾਵੇਂ ਹੇਠ ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਸਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਲੋਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਵੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।'
ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਦੀ ਬਜਾਏ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਮੋੜਿਆ ਅਤੇ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਬਾਹਰੋਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਤੱਕ ਦੂਰੀ ਤੈਅ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਥਿੜਕਦਾ ਪਾਇਆ, ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਾਲੇ ਬਿੰਦੀਆਂ ਨੱਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੂੰ ਚੱਕਰ ਆਉਣੇ, ਦਿਲ ਟੁੱਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਹੋਈ, ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਸਕੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਟਾਹਣੀ ਆਪਣੇ ਦਰੱਖਤ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਹੋਵੇ।
ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ, ਤਿੰਨੋਂ ਪੁੱਤਰ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਤਰੰਜ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟਾ, ਆਪਣੇ ਦੋਵਾਂ ਵੱਡੇ ਭੈਣਾਂ-ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਤਿੰਨੋਂ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ 'ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਸਭ ਠੀਕ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ?' ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ ਭੀੜ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਪਰ ਵਜ਼ੀਰ ਦਾ ਜਬਾੜਾ ਬੰਦ ਸੀ, ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਫਿੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਸਨ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਹਕੀਮ ਮੁਹੰਮਦ ਨਕੀ ਖਾਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਹਬੀਬਾ ਅਤੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜਲ ਛਿੜਕਿਆ, ਉਸਦੀ ਨੱਕ ਹੇਠ ਸੁਗੰਧਿਤ ਲੂਣ ਪਾਏ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਤਲ਼ੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਛਿੱਲੇ, ਇੱਕ ਜੜੀ-ਬੂਟੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪੱਖੇ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਪੱਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਹਕੀਮ ਪਹੁੰਚਿਆ, ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਚਿਹਰਾ ਅਜੇ ਵੀ ਫਿੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮਾਸਕ ਵਾਂਗ ਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਹਕੀਮ ਨੇ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਤੋਂ ਉਸਦੀ ਨਬਜ਼ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ, ਉਸਦੇ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਜਾਂਚ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਿੱਟਾ ਕੱਢਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਪ੍ਰਣਾਲੀਗਤ ਅਸਫਲਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ: ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਸਦਮਾ ਅਤੇ ਸੋਗ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਕੁਝ ਮੂਡ ਲਿਫਟਰਾਂ ਦਾ ਨੁਸਖ਼ਾ ਦਿੱਤਾ, ਆਪਣੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਗਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਵਾਈ ਦੀ ਖੁਰਾਕ ਉਸਨੂੰ ਦਿੱਤੀ, ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਪੂਰੇ ਬਿਸਤਰੇ 'ਤੇ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ, ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰੋਸਾ ਦੇ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਕਿ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵਜ਼ੀਰ ਤੋਂ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤਿੰਨੋਂ ਪੁੱਤਰ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਅਤੇ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਏ। ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਗਰਮਜੋਸ਼ੀ ਨਾਲ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਪੱਲਿਆਂ ਅਤੇ ਜੁੱਤੀਆਂ ਦੇ ਤਲਿਆਂ ਤੋਂ ਹਵੇਲੀ ਦੀ ਧੂੜ ਝਾੜ ਦੇਣਗੇ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਉਸੇ ਮਿੰਟ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦੇਣਗੇ। ਅੰਮਾ ਜਾਨ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਮਰਜ਼ੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਜੇ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਅਜੇ ਵੀ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਘਰ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜੰਗਲ, ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚ ਉਸਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਲੱਕੜਾਂ ਕੱਟਾਂਗੇ, ਜੰਗਲੀ ਫਲ ਖਾਵਾਂਗੇ, ਪਰ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਨਹੀਂ ਲਗਾਵਾਂਗੇ।
ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੇ ਹੋਰ ਸੰਜੀਦਾ ਰੁਖ਼ ਅਪਣਾਇਆ। 'ਅਮਾ, ਜਲਦਬਾਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰੋ,' ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ। 'ਮੈਂ ਹੁਣੇ ਨਿਸ਼ਸਤ ਜਾਵਾਂਗਾ ਅਤੇ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲੱਭਾਂਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਾਂਗਾ ਅਤੇ ਉਸਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ਨਾਲ ਵਿਚੋਲਗੀ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹ ਹਕੀਮ ਅਹਿਸਾਨਉੱਲਾ ਖਾਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਰੱਦ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।'
‘ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਮਾਮਲੇ 'ਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਸੋਚੋ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਫੜ ਲਿਆ। ‘ਭਾਵੇਂ ਚੀਫ਼ ਕੁਆਰਟਰਮਾਸਟਰ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਲੈਣ ਲਈ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਜਾਵੇ - ਹਾਲਾਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੈ - ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਖਾਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੈ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਚੱਲੇਗਾ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਵੇਗੀ? ਅਤੇ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਸ਼ੈਤਾਨ ਜੋ ਉਸਨੇ ਘੜਿਆ ਹੈ, ਜਾਂ ਜਿਸਦੀ ਹੋਂਦ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਨਾ ਲਿਆ ਹੈ, ਆਪਣਾ ਬਦਸੂਰਤ ਸਿਰ ਚੁੱਕਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਸਾਡੀਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀਆਂ ਹੁਣ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਰਕ ਭਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣਗੀਆਂ।’
'ਤਾਂ ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈਂ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ?' ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਇੱਕ ਮਾਮੂਲੀ ਜਿਹਾ ਭਾਂਡਾ ਸੀ। 'ਸਾਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਉਹ ਕਰਨ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਇਜਾਜ਼ਤ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ?'
'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਇਹ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇੱਛਾ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਪੂਰੀ ਹੋਣ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਜੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਰੁਕਾਵਟ ਦੇ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਕੀ ਉਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਮੌਜੂਦਗੀ ਦੀ ਪਸੰਦੀਦਾ ਬੇਗਮ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਕਿ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਸਵਰਗੀ ਧੰਨ ਪਿਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਫ਼ਰਤ ਪਾਲੀ ਹੋਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ - ਅੱਲ੍ਹਾ ਉਸਨੂੰ ਜੰਨਤ ਦੇਵੇ - ਪਹਿਲੇ ਵਾਰਸ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਏ ਸਨ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਮਨਸੂਬੇ ਅਸਫਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਤਰਜੀਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਅਤੇ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ।'

ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਸੋਚ ਵਿੱਚ ਪੈ ਗਿਆ, ਫਿਰ ਕਿਹਾ, 'ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਇਸ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਚਾਚਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ?'
'ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ, ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ? ਕੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਵੈਸ਼ ਬਹਾਦਰ ਬਾਰੇ ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਲਾਲ ਨਹੀਂ ਸੜ ਰਹੀ? ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬਹਾਦਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮਾਮਲੇ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰੀਏ?'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿੜਚਿੜਾ ਸੀ। 'ਕੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹੱਕ ਲਈ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ?'
‘ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, "ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਕੀ ਹੈ?" ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਇੱਕ ਕੌੜੀ, ਉਦਾਸ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਮੁਸਕਰਾਈ। ‘ਕੀ ਮੈਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ "ਆਪਣੇ ਹੱਕ" ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਲੱਭਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ? ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਪਹਾੜਾਂ ਦੀਆਂ ਭੂਮੀਗਤ ਗੁਫਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਅਸਮਾਨ ਹੇਠ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ।’
ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਕੁਝ ਡਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਜੋਸ਼ ਅਤੇ ਕੁੜੱਤਣ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਅੱਗੇ ਵਧਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਬੋਲਿਆ, 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਸੁਝਾਅ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰੋ: ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਤੱਕ ਸ਼ੁਭ ਅਤੇ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਹੈ।' ਉਸਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਅਤੇ ਤਣਾਅ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਕੀਤਾ, ਅਤੇ ਇਹ ਸਿਰਫ਼ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਹ ਡਰਦਾ ਸੀ।
‘ਤੇਰਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੈ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ? ਮੈਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਿਉਂ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ?’ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਅਤੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਲਗਭਗ ਇੱਕੋ ਉਮਰ ਦੇ ਸਨ—ਪੰਜੀ ਸਾਲ ਦੇ—ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਆਜ਼ਾਦ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਨ। ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਠੰਢਾ ਹੋਇਆ ਜਾਪਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਫਿਰ ਉਹ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਦੇ ਨੇੜੇ ਝੁਕਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਪਰ ਮਾਪੇ ਹੋਏ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਬੋਲਿਆ: ‘ਅਸੀਂ, ਉਹ ਹਾਂ ਮੈਂ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਬਹਾਦਰ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ, ਸੋਚ ਰਹੇ ਹਾਂ... ਖੈਰ, ਸਾਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਢੁਕਵਾਂ ਸਮਾਂ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਿਰੰਗੀ ਈਸਾਈਆਂ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ!’
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੁਚਿੱਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਚਿੰਤਤ ਪਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਸੋਚਿਆ ਜਦੋਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਉਸਨੂੰ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੂੰ ਸਾਵਧਾਨ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਕਿਹਾ, 'ਭਰਾ, ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਪਰਜਾ ਵਿੱਚ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਮੂਲ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵਿੱਚ, ਨਾਜ਼ਰੀਨ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਝ ਬੇਚੈਨੀ ਹੈ। ਪੂਰਬ ਵੱਲ,

ਲਖਨਊ ਵਿੱਚ, ਮੌਲਵੀ ਅਹਿਮਦਉੱਲਾ ਸ਼ਾਹ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸਨੂੰ ਰੱਬ ਦਾ ਸੱਚਾ ਆਦਮੀ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੂਫੀ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਡੰਕਾ ਪੀਰ (ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸਲਾਹਕਾਰ) ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਢੋਲ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫਿਰੰਗੀ ਹਿੰਦੂ ਦੇ ਧਰਮ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਦਾ ਇੱਕ ਘਮੰਡੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੇਕਰ ਫਿਰੰਗੀ ਇੱਥੇ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਦੋਵੇਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣਗੇ ਅਤੇ ਧਰਤੀ ਦੀ ਸਤ੍ਹਾ ਤੋਂ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ... ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੈ... ਕੀ ਇੱਕ ਵੀ ਚੈਂਪੀਅਨ ਪੂਰੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਸਕਦਾ ਹੈ?'

'ਇਹ ਬੱਸ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਹੈ, ਭਰਾ, ਜਿਸਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਾ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵਾਂਝਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ!' ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੇ ਤੇਜ਼ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।
ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਕੁਝ ਬਚਾਅ ਪੱਖੋਂ ਮੁਸਕਰਾਇਆ। 'ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ ਬਾਬਰ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੋ। ਉਹ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਾਹਰ ਆਇਆ ਅਤੇ ਬੁਖਾਰਾ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ, ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਆਤਮ-ਬਲੀਦਾਨੀਆਂ ਨੇ ਕਾਬੁਲ, ਫਿਰ ਹਿੰਦ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਕਾਬੁਲ ਤੋਂ ਖਾਰੇ ਪਾਣੀ ਤੱਕ ਲੈ ਲਿਆ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਮਾਮ ਅਬੂ ਹਨੀਫ਼ਾ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਜ਼ਾਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਬਗਾਵਤ ਸਿਰਫ਼ ਉਦੋਂ ਹੀ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ ਜਦੋਂ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੋਵੇ।'
ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੇ ਫੁੰਕਾਰਿਆ। 'ਬਗਾਵਤ ਅਜੇ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੈ, ਪਿਆਰੇ ਭਰਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ। ਪਰ ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਖੁਦ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਰਜਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਅਸੰਤੋਸ਼ ਹੈ?'
'ਸੱਚ ਹੈ। ਪਰ ਭਰਾ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਹੁਰੇ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦਾ ਟਕਰਾਅ ਅਤੇ ਅਸੰਭਵ ਕਤਲੇਆਮ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਰਾ ਜ਼ਹੀਰੂਦੀਨ ਹੁਸੈਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, "ਕੀ ਰੂਸ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੀ ਫੌਜ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ?" ਉਸਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, "ਇਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ।"
‘ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ, ਤਲਵਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ‘ਰੱਬ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੌਣ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਉੱਤੇ ਕੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ: ਮੈਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਆਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਪਰ ਉਹ ਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਦਾ ਆਦੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ…’

'ਮਾਫ਼ ਕਰਨਾ ਮੇਰੀ ਰੁਕਾਵਟ, ਅੰਮਾ ਜਾਨ, ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਾਹੀ ਜੀਵਨ ਢੰਗ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਘਰ ਇੱਥੇ ਹਵੇਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਅਤੇ ਹਵੇਲੀ ਨਵਾਬ ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਥੋਂ ਕਿਉਂ ਜਾਵਾਂ?' ‘ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ, ਮੈਨੂੰ ਡਰ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਹੈ।’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਬੇਨਤੀ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ। ‘ਅਤੇ ਹੁਣ ਰਕੀਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਜੋ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।’
"ਰਕੀਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਸਾਹਿਬ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਰਹੇ ਸਨ," ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਇੱਕ ਮਜਜ਼ੁਬ ਜੋ ਹਮੇਸ਼ਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਲੀਨ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਓਏ, ਤੁਸੀਂ ਇੱਥੇ ਕੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣਾ ਸਮਾਂ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ? ਤੁਸੀਂ ਇੱਕ ਦੁਨਿਆਵੀ ਆਦਮੀ ਹੋ, ਜਾਓ ਅਤੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿੱਚ ਘੁੰਮੋ!"
'ਅਮਾ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ!' ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਚੀਕਿਆ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਬਰ ਦੇ ਬੰਨ੍ਹ ਦੇ ਅੰਤ 'ਤੇ। 'ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਤੇ ਰਾਕਿਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਬੁੱਢੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਜੋੜੀ ਹੋ! ਖੈਰ, ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ, ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਕਰਾਂਗਾ।'
ਵਜ਼ੀਰ ਹੰਕਾਰੀ ਨੌਜਵਾਨ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਲਈ ਮਨਾਉਣ ਲਈ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਲਈ ਖ਼ਤਰਾ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸੀ। ਗ੍ਰੀਮ ਰੀਪਰ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਚੁਣਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ-ਅੰਦਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਬਗਾਵਤ, ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਘੇਰਾਬੰਦੀ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਖੂਨੀ ਟਕਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿੱਚ ਮਿਰਜ਼ਾ ਮੁਗਲ ਅਤੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਦੋਵੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਦੇਖਣੇ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਚਾਚੇ ਅਤੇ ਭਤੀਜੇ ਦੋਵਾਂ ਨੂੰ ਕੰਪਨੀ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਇੱਕ ਜੂਨੀਅਰ ਅਫ਼ਸਰ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹੱਥੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ ਅਤੇ ਗੋਲੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੌਤ ਨੇ ਰਾਜਕੁਮਾਰ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੇੜੀਆਂ ਪਾ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਵੀ ਹਵੇਲੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦਾ ਸੀ।
'ਯੁੱਗ ਦੀ ਰਾਣੀ ਨੇ ਸੰਕੇਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਤੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦੀ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਮੁਬਾਰਕ ਸਵਰਗੀ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਆਲਮ ਵਾ ਆਲਮੀਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਂ ਮੇਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇਗਾ,' ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ; ਉਹ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਤਾਕਤ ਮੁੜ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ, ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਕਿਰਪਾ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ, ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਅਤੇ ਪੈਦਲ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਕੱਲ੍ਹ ਨਵਾਬ ਨਜ਼ੀਰ ਮਹਿਬੂਬ ਅਲੀ ਖਾਨ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਸੂਚੀ ਬਣਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਥੋਂ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਨਵਾਬ

ਨਜ਼ੀਰ ਦੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਬੈਲ ਗੱਡੀਆਂ 'ਤੇ ਲੱਦਵਾਂਗੇ ਅਤੇ ਕੱਲ੍ਹ ਰਾਤ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂਗੇ।'
‘ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ?’ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।
ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਸੋਚਿਆ। 'ਮੇਰਾ ਘਰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਕ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਫਿਲਹਾਲ ਉੱਥੇ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਪਰ ਮੈਂ ਹੁਣ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣ ਦਾ ਇੱਛੁਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਬਾਰੀ ਬਾਜੀ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫੈਸਲਾ ਕਰਾਂਗਾ।'
‘ਕੀ ਮੈਂ ਕੁਝ ਜਮ੍ਹਾਂ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ?’ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਸੰਜੀਦਾ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ।
"ਹਾਂ, ਬਿਲਕੁਲ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੁਝਾਅ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਦਿਓ," ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੇ ਕਿਹਾ।
'ਮੈਡਮ, ਮੇਰਾ ਕਹਿਣ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ... ਰਾਮਪੁਰ ਇੱਕ ਵਿਕਲਪ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ; ਉੱਥੇ ਮਨਹਜਲੀ ਖਾਲਾ ਜਾਨ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਰਾਮਪੁਰ ਵਿੱਚ ਕਾਫ਼ੀ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰਹਾਂਗੇ।' ਸ਼ਾਇਦ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਰਕੀਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਰੋਸਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿੰਨਾ ਉਹ ਦੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ, ਸੋਚਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ। ਦਿੱਲੀ ਛੱਡਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ 'ਤੇ ਰੇਤ ਦੇ ਪੇਪਰ ਵਾਂਗ ਸੀ।
‘ਠੀਕ ਹੈ,’ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਕਿਹਾ। ‘ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੰਝਲੀ ਬਾਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਜੇ ਅਸੀਂ ਰਾਮਪੁਰ ਚਲੇ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਘਰ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ?’
ਮਿਰਜ਼ਾ ਅਬੂ ਬਕਰ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਜਾਓਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸਦਾ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਾਂਗਾ।'

ਅਗਲੇ ਦਿਨ, ਸੂਰਜ ਡੁੱਬਣ ਦੀ ਨਮਾਜ਼ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਸ਼ੁਭ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਲਾਹੌਰੀ ਗੇਟ 'ਤੇ ਇੱਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰੇਲਗੱਡੀ ਆਈ। ਵਜ਼ੀਰ ਇੱਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿੱਚ ਸਵਾਰ ਸੀ; ਇੱਕ ਵੱਡੀ ਬੈਲ ਗੱਡੀ ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਨ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਹਬੀਬ-ਉਨ-ਨੀਸਾ ਪਹਿਰਾ ਦੇਣ ਲਈ ਸੀ। ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਸੱਜੇ ਅਤੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨਵਾਬ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਸ਼ਹਿਜ਼ਾਦਾ ਖੁਰਸ਼ੀਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਵਾਰ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਉੱਚੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਗਾਰਡਹਾਊਸ 'ਤੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਧਿਆਨ ਦੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੰਘਦੇ ਸਮੇਂ ਚਾਂਦੀ ਅਤੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਸਿੱਕਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੁੱਠੀਆਂ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤੀਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗ ਬਣੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਪਾਲਕੀ ਦੇ ਭਾਰੀ ਪਰਦੇ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਝੁਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚਾਦਰ ਵਿੱਚ ਲਪੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕਦੀ ਸੀ।

14
ਯਾਕੂਬ ਅਤੇ ਦਾਊਦ ਕਿਸ਼ਨਗੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਰਾਜਪੂਤਾਨਾ ਦੇ ਕਠੋਰ ਮਾਰੂਥਲ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

* ਸ਼ੇਖ ਤਸੱਦੁਕ ਹੁਸੈਨ ਦੁਆਰਾ ਬਿਆਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਉਰਦੂ ਮੌਖਿਕ ਰੋਮਾਂਸ ਆਫਤਾਬ-ਏ-ਸ਼ੁਜਾਤ (ਭਾਗ 1) ਤੋਂ ਅਨੁਵਾਦਿਤ। ਲਖਨਊ: ਨੇਵਲ ਕਿਸ਼ੋਰ ਪ੍ਰੈਸ। ਪੰਨਾ 153–54। 1893

[illegible]

* [illegible], [illegible]-й [illegible], [illegible]. 16, [illegible]. [illegible] 1847

64
ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਸ਼ੌਕਤ ਮਹਿਲ ਬਣ ਗਿਆ

* ਰਕੀਮ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਜ਼ਹੀਰ ਦਿਹਲਵੀ, ਦਾਸਤਾਨ-ਏ-ਗ਼ਦਰ ਤੋਂ, ਉਸਦੀ ਆਤਮਕਥਾ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚ 1857 ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ-ਪੁਰਖ ਬਿਰਤਾਂਤ। 1910

ਕਿਸਮ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਨੋਟ ਡਾਂਟੇ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1950 ਦੇ ਦਹਾਕੇ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਧਾਤ ਦੇ ਟਾਈਪਫੌਂਟ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਕਿ ਪ੍ਰਿੰਟਰ, ਕਿਤਾਬ ਡਿਜ਼ਾਈਨਰ ਅਤੇ ਟਾਈਪਫੇਸ ਕਲਾਕਾਰ ਜਿਓਵਨੀ ਮਾਰਡਰਸਟਾਈਗ ਅਤੇ ਵੀਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਪੰਚ-ਕਟਰ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ, ਚਾਰਲਸ ਮਾਲਿਨ ਵਿਚਕਾਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੀ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਇੱਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਟਾਈਪਫੇਸ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਨੇੜਿਓਂ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਜੋ ਵਿਲੱਖਣ, ਪੜ੍ਹਨਯੋਗ ਅਤੇ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸੀ। ਇੱਕ ਸੂਖਮ ਖਿਤਿਜੀ ਤਣਾਅ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਛੋਟੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਸੇਰੀਫ ਅਤੇ ਉੱਪਰਲੇ ਕਰਵ ਦੇ ਡਿਜ਼ਾਈਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਖ ਨੂੰ ਪੰਨੇ 'ਤੇ ਸੁਚਾਰੂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਘੁੰਮਣ ਵਿੱਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੈ।

[redacted]

[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]
[redacted]

ਮਸ਼ਹੂਰ ਉਰਦੂ ਗਲਪ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਆਸਿਫ਼ ਫਾਰੂਖੀ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਨਾਵਲ ਦੇ ਉਰਦੂ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਜਲਦੀ ਤੋਂ ਜਲਦੀ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਨਹੀਂ ਥੱਕਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਨੂੰ ਕਰਾਚੀ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਘਰ, ਸ਼ਹਿਰਾਜ਼ਾਦੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।
ਸੀਨੀਅਰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਵਿਦਵਾਨ, ਨਿਬੰਧਕਾਰ ਅਤੇ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਵੀ, ਅਸਲਮ ਫਾਰੂਖੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਬਾਰੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਮੇਰੀ ਛੋਟੀ ਧੀ ਬਾਰਨ ਫਾਰੂਕੀ, ਜਾਮੀਆ ਮਿਲੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਭਾਗ ਦੀ, ਜਿਸਨੇ ਉਰਦੂ ਖਰੜੇ ਦੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਿੱਸੇ ਪੜ੍ਹੇ ਅਤੇ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਪੰਜਾਹ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਲਿਖਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਨੈਸਾਨ ਫਾਤਿਮਾ ਨਾਲ ਉਰਦੂ ਦੇ ਕੁਝ ਅਧਿਆਇ ਪਾਠ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਪੜ੍ਹੇ। ਬਾਰਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਮੇਹਰ ਉਹ ਦੋ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਚੁੱਕਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।
ਮੀਰਪੁਰ ਖਾਸ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਬਸ਼ੀਰ ਉਨਵਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਉਪਯੋਗੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਜੀਵਨੀ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ; ਮੀਰਪੁਰ ਖਾਸ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਕਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸਲੀਮ ਜਾਫਰ ਬਾਰੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਿਆ।
ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਵਿਲੀਅਮ ਡੈਲਰਿੰਪਲ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿੱਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਵੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਥਾਮਸ ਬੇਕਨ ਦੁਆਰਾ ਲਿਖੀ ਗਈ ਬਹੁਤ ਹੀ ਦੁਰਲੱਭ ਕਿਤਾਬ "ਫਸਟ ਇਮਪ੍ਰੈਸ਼ਨਜ਼" ਦੇ ਪੰਨੇ ਭੇਜੇ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮਸੁਦੀਨ ਅਹਿਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਫਾਂਸੀ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।
ਜਮੀਲਾ, ਜਿਸਨੇ ਉਰਦੂ ਦਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਨੇ ਮਦਦਗਾਰ ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਅਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਅਤੇ ਗਹਿਣਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ; ਇਹ ਉਸਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਯਾਹੀਆ ਬਦਗਾਮੀ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿੱਚ ਨੌਹਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੁਣਿਆ; ਉਸਨੇ ਕਰਬਲਾ ਵਿਖੇ ਇਮਾਮ ਹੁਸੈਨ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਕਾਸਿਮ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮਾਰੋਹਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪੁਰਾਣੇ ਨੌਹਾ ਦੀਆਂ ਕਾਪੀਆਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਮੇਸ਼ਾ ਵਾਂਗ, ਉਸਨੇ ਮੇਰਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਧਿਆਨ ਰੱਖਿਆ। ਪਤਨੀ, ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਦੋਸਤ, ਉਸਨੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਆਸਾਨ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਨਾਵਲ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਕਈ ਵਾਰ ਬਹੁਤ ਲੰਬੇ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਦੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਮੇਰੇ ਸਦੀਵੀ ਪਛਤਾਵੇ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਰਹੇਗਾ।

ਪੁਰਸਕਾਰ ਜੇਤੂ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਅਤੇ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਅਤੇ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦਾ ਜਯੰਤ ਪਰਮਾਰ, ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਸਿਦੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਜ਼ਿਕਰ ਦੀ ਇੱਕ ਕਾਪੀ ਦਿੱਤੀ।
ਮੇਰਾ ਨੌਜਵਾਨ ਦੋਸਤ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ੁਕਲਾ, ਹਿੰਦੀ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਕਾਰਕੁਨ, ਜਿਸਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕਰਣ (2010 ਵਿੱਚ ਪੈਂਗੁਇਨ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ) ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ-ਦਰ-ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਕਵਰ ਤੋਂ ਕਵਰ ਤੱਕ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ।
ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਿੰਦੀ ਆਲੋਚਕ, ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ, ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੋਹਨ ਨੇ ਕੀਮਤੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕਰਣ ਦਾ ਆਖਰੀ ਪ੍ਰਮਾਣ ਵੀ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਦਾਸਤਾਨ ਪਾਠਕ, ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਫਿਲਮ ਨਿਰਮਾਤਾ, ਰੋਡਸ ਸਕਾਲਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ, ਮੇਰੇ ਭਤੀਜੇ ਮਹਿਮੂਦ ਫਾਰੂਕੀ ਨੇ ਰਵੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਰਦੂ ਸੰਸਕਰਣ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਕਰਵਾਈ ਅਤੇ ਅਕਸਰ ਰਵੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਚਿੱਕੀ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਚੋਲਾ ਰਿਹਾ।

ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਮੇਹਰ ਫਾਰੂਕੀ, ਜੋ ਕਿ ਵਰਜੀਨੀਆ ਦੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ਼ ਚਾਰਲੋਟਸਵਿਲ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤੀ ਉਰਦੂ ਡਰਾਫਟ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਹਿੱਸਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ, ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ, ਅਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਉੱਘੇ ਉਰਦੂ ਗਲਪ ਲੇਖਕ ਅਤੇ ਆਲੋਚਕ ਮੁਬੀਨ ਮਿਰਜ਼ਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਆਫ਼ੀ ਵੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਘਰ, ਅਕੈਡਮੀ ਬਜ਼ਿਆਫਟ, ਕਰਾਚੀ ਤੋਂ ਉਰਦੂ ਸੰਸਕਰਣ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਪਰ ਲਾਪਰਵਾਹੀ ਦੇ ਚੱਕਰ ਵਿੱਚ, ਮੈਂ ਆਸਿਫ਼ ਨਾਲ ਵੀ ਇਹੀ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ। ਮੁਬੀਨ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ।
ਮੇਰਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਭਾਰਤ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ, ਨਈਮੂਰ ਰਹਿਮਾਨ ਫਾਰੂਕੀ, ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਸਪਸ਼ਟ ਵੇਰਵਿਆਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਲਈ।
ਮੂਲ ਉਰਦੂ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ ਲਗਭਗ ਰਿਕਾਰਡ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਉਰਦੂ-ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦਕ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨਰੇਸ਼ ਨਦੀਮ।
ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨਸੀਮ ਅਹਿਮਦ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਗਜ਼ਟੀਅਰਾਂ ਦੀ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਅਲਵੇਸ ਦੇ ਸਹੀ ਨਾਮ ਅਤੇ ਸਪੈਲਿੰਗ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾਇਆ।
ਉਰਦੂ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਗਲਪ ਲੇਖਕ ਨਈਅਰ ਮਸੂਦ, ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਇਰਫਾਨ ਸਿੱਦੀਕੀ, ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਸ਼ੌਕੀਨ ਅਸਲਮ ਮਹਿਮੂਦ, ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਪਿਆਰੇ ਦੋਸਤ, ਜੋ ਕਦੇ ਵੀ ਫੋਨ 'ਤੇ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਸਮੇਂ ਉਰਦੂ ਖਰੜੇ ਦੀ ਪ੍ਰਗਤੀ

ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਰਫਾਨ ਇਸਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਦੇਖਣ ਲਈ ਜੀਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ।
ਕੋਲੰਬੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦੀ ਮੇਰੀ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਦੋਸਤ, ਸਹਿਯੋਗੀ ਅਤੇ ਗੈਰ-ਰਸਮੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਫਰਾਂਸਿਸ ਪ੍ਰਿਟਚੇਟ, ਜਿਸਨੇ ਪੂਰਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਸਕਰਣ ਪੜ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦ ਦੀ ਕਲਾ ਬਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ।
ਮੇਰਾ ਚਚੇਰਾ ਭਰਾ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰ ਸਲਾਮ, ਕਾਨਪੁਰ ਤੋਂ, ਜਿਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਉਰਦੂ ਸੰਸਕਰਣ ਨੂੰ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਅਤੇ ਹੁਣ ਇਸਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰੂਪ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਪੂਰਾ ਯਕੀਨ ਸੀ ਕਿ ਨਾਵਲ ਸਫਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਵਾਲੇ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤੱਕ ਸਫਲ ਹੋਏ। ਉਸਦੇ ਭਰੋਸੇ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ, ਮੌਜੂਦਾ ਸੰਸਕਰਣ ਬਾਰੇ ਵੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ।
ਰਵੀ ਸਿੰਘ, ਪੈਂਗੁਇਨ ਬੁੱਕਸ ਇੰਡੀਆ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਅਤੇ ਨਾਵੇਦ ਅਕਬਰ, ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਸੰਪਾਦਕ ਅਤੇ ਇੱਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਅਤੇ ਜਾਣਕਾਰ ਪਾਠਕ। ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕਰਣਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਨਿਰਮਾਣ ਦੌਰਾਨ ਮੈਨੂੰ ਰਵੀ ਤੋਂ ਜੋ ਸਮਰਥਨ ਮਿਲਿਆ ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਪੈਂਗੁਇਨ ਵਿਖੇ ਮੇਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ, ਚਿਕੀ ਸਰਕਾਰ, ਇੱਕ ਮਾਡਲ ਮੁੱਖ ਸੰਪਾਦਕ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਅਤੇ ਪ੍ਰਮੋਟਰ, ਅਤੇ ਇੱਕ ਹਮਦਰਦ ਸਰੋਤਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮੌਜੂਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸੰਪਾਦਕ ਆਰ. ਸ਼ਿਵਪ੍ਰਿਆ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਲੇਖਕ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਵਲ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਰਿਣੀ ਹੈ। ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਂ ਦੌਰਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸਹਿਜੀਵਤਾ ਵਿਕਸਤ ਕੀਤਾ ਹੈ: ਉਸਨੇ ਅਤੇ ਮੈਂ ਨਾਵਲ ਨੂੰ ਸਾਡੇ ਦੋਵਾਂ ਦੁਆਰਾ ਬਣਾਏ ਗਏ ਇੱਕ ਸਾਂਝੇ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਕਵਰ ਡਿਜ਼ਾਈਨ, ਇਸਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਅਮਲ ਲਈ, ਮੈਨੂੰ ਪੈਂਗੁਇਨ ਦੇ ਕਲਾ ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਗੈਵਿਨ ਮੌਰਿਸ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਉਸ ਮਨੁੱਖੀ-ਦੂਤ ਵਰਗੀ ਸੁੰਦਰਤਾ, ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨਮ ਦੇ ਰਹੱਸਮਈ ਅਵਤਾਰ ਨੂੰ ਕਿਸਨੇ ਖੋਜਿਆ, ਜੋ ਕਿ ਅਰਸ਼ਿਆ ਛਾਬੜਾ ਸਿੰਘ (ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ) ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜਾਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਚਿਕੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਦੁਬਾਰਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਸਨੇ ਉਸਦੇ ਲਈ ਢੁਕਵਾਂ ਪਹਿਰਾਵਾ ਅਤੇ ਗਹਿਣੇ ਲੱਭੇ। ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਬ੍ਰਾਇਨਾ ਬਲਾਸਕੋ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੇ ਅਰਸ਼ਿਆ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕਲਪਨਾਤਮਕ ਪੋਜ਼ ਵਿੱਚ ਫੋਟੋ ਖਿੱਚਿਆ: ਬੇਢੰਗੀ, ਜਾਗਰੂਕ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੈ-ਨਿਰਭਰ, ਕੁਝ ਅਜਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਔਰਤ-ਪੋਰਟਰੇਟ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਖਿਕ ਵਰਣਨ (ਮੈਨੂੰ ਉਮੀਦ ਹੈ) ਨਾਵਲ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਸ਼ਿੰਗਾਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਅਰਸ਼ਿਆ ਕਿਤਾਬ ਦੇ ਤਿੰਨੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਰਣਾਂ ਦੇ ਕਵਰਾਂ 'ਤੇ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ - ਉਰਦੂ,

ਹਿੰਦੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ। ਗੈਵਿਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਟੀਮ ਦਾ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪੂਰਾ ਅਤੇ ਵਿਆਪਕ ਧੰਨਵਾਦ।
ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਲੰਮਾ ਪੈਰਾਗ੍ਰਾਫ਼ ਜੋਖਮ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆਪਣੇ ਸੰਪਾਦਕਾਂ, ਸ਼ਾਨੁਜ ਵੀ.ਸੀ., ਅੰਬਰ ਸਾਹਿਲ ਚੈਟਰਜੀ, ਰੇਨੂ ਅਗਲ ਅਤੇ ਰਿਆਜ਼ੁਲ ਹੱਕ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਬ੍ਰੇਕ ਪਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੰਨਣਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਪੀ ਸੰਪਾਦਕਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਤਾਂ ਤੋਂ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਦ ਨਾਲ ਸਜਾਉਣ ਲਈ, ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਚੁਣਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਾਨੁਜ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਸ ਕਿਤਾਬ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦਾ ਆਨੰਦ ਆਇਆ ਹੈ; ਹੈਰਾਨੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੁਕੇਗੀ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਰੇਨੂ ਅਤੇ ਰਿਆਜ਼ ਨਵੇਂ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਐਡੀਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤਾ ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ ਅਤੇ ਪ੍ਰਿਯੰਕਾ ਸੱਭਰਵਾਲ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ, ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸਰਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮਸ਼ਹੂਰ ਕਰਨ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ।
ਰਿਆਜ਼ ਅਹਿਮਦ ਕਤੀਬ, ਉਰਦੂ ਪੰਨੇ ਬਣਾਉਣ ਅਤੇ ਟਾਈਪਿੰਗ ਦੀਆਂ ਗਲਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ, ਅਤੇ ਅਮੀਨ ਅਖਤਰ ਮੇਰੀਆਂ ਕਾਗਜ਼ੀ ਫਾਈਲਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧਨ ਕਰਨ ਅਤੇ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ।
ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ, ਅਤੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦਾ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਸ਼ਫਾਕ ਸੋਪੋਰੀ, ਜਿਸਨੇ ਤਾਲੀਮ ਬਾਰੇ ਕੀਮਤੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ, ਅਤੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਪੁਰਾਤਨ ਤਾਲੀਮ ਦਾ ਪੰਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ, ਅਤੇ ਆਧੁਨਿਕ ਉਰਦੂ ਲੇਖਕ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਦਾ ਸਈਅਦ ਇਰਸ਼ਾਦ ਹੈਦਰ, ਜਿਸਨੇ ਉਰਦੂ ਸੰਸਕਰਣ ਦੀ ਪਰੂਫ ਰੀਡਿੰਗ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ।
ਤਨਵੀਰ ਐਜਾਜ਼, ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਉਰਦੂ ਕਵੀ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੱਤਰਕਾਰ, ਜਿਸਨੇ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ ਦੀ ਸਿਦੀ ਸਈਦ ਮਸਜਿਦ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ। ਯਾਤਰਾ ਬੁੱਕਸ ਵਿਖੇ, ਮੈਂ ਨੀਤਾ ਗੁਪਤਾ ਅਤੇ ਨਮਿਤਾ ਗੋਖਲੇ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਰਦੂ ਅਤੇ ਹਿੰਦੀ ਸੰਸਕਰਣਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਅਤੇ ਮਦਦਗਾਰ ਭੂਮਿਕਾਵਾਂ ਨਿਭਾਈਆਂ।

ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਜ਼ੁਲਫ਼ਕਾਰ ਅਹਿਮਦ ਤਾਬੀਸ਼, ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਬਹੁਤ ਮਸ਼ਹੂਰ ਚਿੱਤਰਕਾਰ, ਜਿਸਨੇ ਕਵਰ ਲਈ ਇੱਕ ਸੁੰਦਰ ਪੇਂਟਿੰਗ ਬਣਾਈ ਸੀ; ਇਸਨੂੰ ਆਸਿਫ਼ ਫਾਰੂਖੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਰਦੂ ਐਡੀਸ਼ਨਾਂ (2006, 2011) ਲਈ ਅਤੇ ਪੈਂਗੁਇਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਹਿਲੇ ਉਰਦੂ ਐਡੀਸ਼ਨ (2006) ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਗੱਲਬਾਤ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦਿਓ...
ਪੈਂਗੁਇਨ Twitter.com@PenguinIndia ਨੂੰ ਫਾਲੋ ਕਰੋ
ਸਾਡੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਨਾਲ ਅੱਪ-ਟੂ-ਡੇਟ ਰਹੋ YouTube.com/PenguinIndia Facebook.com/PenguinIndia 'ਤੇ 'Penguin Books' ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰੋ
ਲੇਖਕ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣੋ ਅਤੇ
penguinbooksindia.com 'ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲੱਭੋ।

[illegible]

[illegible] | [illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible] | [illegible] | [illegible]
[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
global.penguinrandomhouse.com '[illegible]

[illegible] 2006 [illegible]
[illegible] © [illegible] [illegible], 2013
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible]: 978-0-143-42273-0
[illegible] 2013 [illegible]
[illegible]: 978-8-184-75993-8
[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], [illegible] [illegible], [illegible] '[illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]